

جمیل حسنلی

جنوبی آذربایجان دا
شوروی - آمریکا - انگلیس
قارشی دورماسی
۱۳۲۵ - ۱۳۲۰

گیریش

سونا چاتماقدا اولان ۲۰ نجی یوزایل لیک بؤیوک سیاسی تلاطم لری و دگیشیک لیک لری ایله تاریخه قوغوشور. یوز ایل عرضینده دنیانین سیاسی خریطه سینده جدی دگیشیک لر باش وئرمیش، امپراتورلوق لار داغیلمیش، یئنی ملی دولت لر یارانمیش، مستقل لیک ایده سی تاریخی حقیقته چئوریلیمیش، پارچالانمیش خلق لر بیرلشمیشدیر. بو تاریخی پروسه نین گنیشینده آذربایجان رسپوبلیکاسی نین یارانماسی آذربایجان خلقی نین تاریخی نائلیتی دیر. لاکن بوگونکو مستقل دولت آذربایجان خلقی نین و تاریخی اراضی نین یالنیز بیر حصه سیننی احاطه ائدیر. آذربایجان ملتی نین داها بؤیوک و اراضی نین داها چوخ حصه سی جنوبی آذربایجان دا یئرله شیر. ۲۰ نجی عصر عرضینده دؤرد بؤیوک انقلابین تشبثچوسو و اشتراکچی سی اولان جنوبی آذربایجان اهالی سی معاصر دنیا دا چوخدان قرارلاشمیش آن ابتدائی مدنی حقلره بئله صاحب اولماییب، دیل، مدرسه، مطبوعات حق لرینی آلا بیللمه ییب.

آذربایجان ین ۲۰ نجی عصر تاریخی آزادلیق، دموکراسی و ملی حقلر اوغروندا مبارزه تاریخی دیر. ستارخان ین باشچیلیق ائتدیگی مشروطه حرکاتی، شیخ محمد خیابانی نین دموکراسی دعواسی تکجه آذربایجان دا دگیل، بوتون یاخین و اورتا شرقده اجتماعی حرکاتا چوخ بؤیوک تکان وئردی. ایکینجی دنیا محاربه سیندن سونرا گنیشله نین یئنی لشمه حرکاتی جنوبی آذربایجان دان دا یان کنچمه دی. هله محاربه نین گنیشینده ایران ین متفق لر طرفیندن اشغال ائدیلمه سی رضا شاه استبدادی نین بحرانیی دوغوردو. سیاسی محبوس لار آزاد ائدیلدی، اؤلکه نین حیاتیندا حزب لرین و مطبوعاتین رولو یوکسلدی. محاربه نین ایلیق لرینده شوروی طرفیندن جنوبی آذربایجان ین اشغالی، شوروی نین غربده اولدوغو کیمی، جنوبدا دا اؤز سرحد لرینی گنیشلندیرمک میلینی دوغورموشدو. ۱۹۴۱ نجی ایلین نوامبریندا (آبان ۱۳۲۰) بو پروسه نین باشا چاتماسی گؤزله نیلیردی. لاکن شوروی - آلمان جبهه سینده وضعیتی گرگین کاراکتر آلماسی شوروی نی اؤز پلان لاریندان یاییندیردی. ۱۹۴۲ نجی ایلین ژانویه آیی نین ۲۹ دا (۹ بهمن ۱۳۲۰) ایران ین اراضی بوتؤولوگو حقیقنده اوچ طرفلی بیاننامه نین امضالانماسی آذربایجان مسأله سیننی خیلی چتین لشدیردی. شوروی بیر ده بو مسأله یه بؤیوک محاربه ده اساسلی دؤنوش باشا چاتدیقدان سونرا قئییتدی. محاربه ایلی لرینده پهلوی رژیم نی ضعیفلمه سی آذربایجان دا ملی - آزادلیق مبارزه سی نین گنیشلنمه سی اوچون الوئریشلی شرایط یاراتمیشدی. خارجی عالمین تأثیری ایله یاناشی جنوبی آذربایجان داکی ملی حرکات اساساً اونون اؤز ایچیندن قایناقلانیردی. خیابانی حرکاتی نین، حتی ستارخان حرکاتی نین اشتراکچی لاری هله حیاتدا ایدی. ۲۰ نجی ایلی لردن باشلا یاراق آذربایجانا حقارتلی مناسبت، قدیم صنعت و مدنیّت مرکزی اولان تبریزین و دیگر شهر لرین تدریجاً باخیم سیز وضعیته دوشمه سی، اؤلکه ده

استبدادی رژیمین فارسچی لبق ایدئولوژی سینه سؤیکنمه سی جنوب اهالی سی نین حیثیتینه توخونوردو. دیلینی، مدنییتی و اجتماعی فکرین فارسلاشدیریلماسی، آذربایجان ملتینی موجودلوغونو دانان مختلف نظریه لرین «اساسلاندریلماسی» ملی اؤزونو مدافعه فکرینی فورمالاشدیریردی. دنیا محاربه سیندن آز اول شوروی آذربایجانیندان جنوبا سورگون اندیلمیش اون مین لرله اهالی نین اؤزی ایله یئنی اجتماعی باخیش لار، آز - چوخ درک اندیلمیش ملی حس لر و قاباقجیل گؤرونو گتیردیگینی ده استثنا ائتمک اولماز. شوروی اوردوسونون ترکیبینه تبریز و دیگر شهرلره گؤندریلمیش شوروی آذربایجانلی ضیالی لاری، مطبوعات ایشچی لری جنوبی آذربایجان اهالی سی نین ملی اؤزونودرک پروسه سی نین انکشافیندا اهمیتلی رول اوینادی لار. ایکینجی دنیا محاربه سی ایل لرینده جنوبی آذربایجاندا اجتماعی فکره اساسلی شکلده تأثیر گؤرسه ده بیلن یئنی شمال لی لار نسلی فورمالاشدی. سونراکی مرحله ده بو نسل ملی حرکاتا گوجلونو تکان وئردی.

شوروی نین محاربه دن غالب چیخماسی یاخین و اورتا شرقه تأثیری مسأله سینین یئنیندن گونده لیگه گتیردی. آذربایجان مسأله سی شوروی نین شرقه تأثیری نین مرکزی مسأله سی ایدی. ایکی انقلاب کئچمیش جنوبی آذربایجانلی لارین ملی حس لریندن شوروی رهبرلیگی اؤز مقصدلری اوچون استفاده ائتمگه چالیشدی. لاکن بو پروسه آخیره قدر دوشونولمه دی. منظره نین آیدین گؤرونمه مه سی شوروی نین شرق سیاستی نین مغلوبیتی ایله نتیجه لندی. البته دئمک اولماز کی، شوروی بو پروسه نی باشا چاتدیرماق ایسته میردی. سند و ماتریال لارین آراشدیریلماسی شوروی نین آذربایجاندا اراضی و ایراندا نفت مارقا لاری نین اولدوغونو تصویب اندیر. ایلک اول مسکو بو مارقا لارین هر ایکی سینین گرچک لشدیرمک آرزوسوندا ایدی. لاکن اونون غرب اؤلکه لری نین استراتژی و اقتصادی مارقا لاری قارشسی سیندا یئترسیز گوجی آیدین اولدوقدا، شوروی جنوبی آذربایجانلی نفت ماراغینا قریبان وئرمکله بو بحراندان چیخماغا چالیشدی و نتیجه ده هر ایکی سینده اوغورسوزلوقا دچار اولدو. شوروی نین نییتیندن آسیلی اولما یارقا جنوبی آذربایجان اهالی سی ۱۳۲۴ نجو ایلین پاییزیندان باشلا یارقا بؤیوک بیر ملی مبارزه یولو کئچدی. شهر یورین ۱۲ ده آذربایجان دموکرات فرقه سی نین مؤسس قروپونون خلقه بیانیه سی اعلان ائدیلدی و ایکی گون سونرا «آذربایجان» روزنامه سی نشره باشلادی. حزب توده ایران دان آیریلما پروسه سی نین درینلشمه سی ۱۳۲۴ نجو ایلین مهرینده ملی زمینه اوزه رینده قورولان دموکرات فرقه سی نین فورمالاشماسی ایله نتیجه لندی. نوامبر آیی نین ۲۰ - ۲۱ ده (۲۶ - ۳۰ آبان) کئچیریلن آذربایجان خلق کنگره سی مختاریت حرکاتینا عملی کاراکتر وئردی و بوندان ایکی هفته سونرا آذربایجان ملی مجلسینه سئچکی لر باشا چاتدی. ۱۳۲۴ نجو ایلین ۲۱ آذرینده تبریزده ملی مجلسین آچیلماسی و آذربایجان دموکرات فرقه سی نین صدری سید جعفر پیشه وری باشدا اولماقلا ملی حکومتین یارادیلماسی آذربایجان خلقی نین حیاتیندا مهم حادثه اولدو. بوتؤولوکده بو حادثه لر تاریخه ۲۱ آذر حرکاتی کیمی داخل اولدو.

۲۱ آذر حرکتی جنوبی آذربایجان ی ۲۰ نجی عرصده اوچونجو دفعه تاریخ صحنه سینه چیخاردی. ستارخان و خیابانی حرکتی ایله مقایسه ده ۲۱ آذر حرکتی مقصد و مرامی بللی اولان متشکل آذربایجان حرکتی ایدی. بیر سیرا محدود جهت لرینه باخمایاراق بو، بوتؤولوکده ملی حرکت کاراکتری داشییردی. تبریزده قورولان ملی حکومت بیر ایل عرضینده آذربایجان خلقینه چوخ شئی وئردی. ایلك نوبه ده جنوب اهالی سی نین دوشونجه سینده وطن حسی، ملی باخیش لار سیستمینی فورمالاشدیردی. آذربایجان ملی حرکتی نین حیاتا کئچیردیگی تدبیرلر مجموعه سی، سیاسی حیاتداکی دگیشیک لیک لر، اقتصادی رفورملار، سؤزون اصل معناسیندا بؤیوک مدنیت تدبیرلری جنوبی آذربایجان اهالی سینی معاصر انکشاف صحنه سینه چیخاردی. حیاتین بوتون ساحه لرینده تطبیق ائدیلن آذربایجان دیلی، بو دلیل اوزه رینده قورولان گنیش معارف و مدنیت سیستمی اجتماعی شعورون فورمالاشماسینا گوجلؤ تاثیر گؤرستدی. جنوبداکی یئنی حیات قورولوجوغوندا شوروی آذربایجان ی ضیالی لاری یاخیندان اشتراک ائتدی لر. شوروی سیاستیندن آسیلی اولمایاراق بیر چوخ جهت لرینه گؤره بعضاً بو، فداکارلیق کاراکتری داشییردی. آذربایجان حرکتی نین بیر سیرا سجه وی جهت لری نظره آلینماقدا بونو بوتؤولوکده خارجی حادثه کیمی دگرلندیرمک اولماز. ۲۱ آذر حادثه سیندن سونرا آذربایجان دا ملی حرکتین سرعتلی انکشافی بین الملل باخیمدان دا تصویب ائلدیلدی. همین دوره آمریکانین سیاسی دایره لری، وزارت خارجه سی ایران حکومتینه توصیه ائدیردی کی، اگر اولکهنین بوتؤولوگونو ساخلماق ایسته ییرلرسه، آذربایجان ی ملی و مدنی حق لرینی تانیمالی دیرلار. شوروی نین تأثیری آلتینا دوشمه مه سی اوچون بو حق لری آذربایجانلی لارا مرکزی تهران حکومتی اؤزو وئرمه لی دیر.

بیر چوخ جهت لرینه گؤره، آذربایجان غرب - شرق قارشى دورماسی نین ایلك سیناق میدانینا چئوریلدی. بیر طرفه شوروی، دیگر طرفه آمریکا و بریتانیا اولماقلا قارشى لیلی مکداهش لیقدا رقابته دوغرو گئدن یول آذربایجان دان باشلادی. مسأله ایله باغلی یئنی سند و ماتریال لارین آراشدیریلما سی بئله بیر فکری سؤیله مگه اساس وئیر کی، ۵۰ ایله یاخین دنیانی گرگین لیکده ساخلایان سوپوق محاربه جنوبی آذربایجان دا باشلاندى.

یئنی فورمالاشان سازمان ملل متحدین ایلك میاحته لی مسأله سی ده آذربایجان مسأله سی اولدو. هله ۱۳۲۴ نجو ایلین دی آییندا شورای امنیتین لندن اجلاسیندا، سونرا ایسه نیویورک دا کئچیریلن اجلاس لاریندا آذربایجان داکی وضعیت مذاکره ائلدی. بو منطقه ده، گویا، بین الملل صلح اوچون تهلكه یاراندىغی باره ده ایران یں شورای امنیته مراجعه لری دفعه لرله سازمان ملل یں مذاکره هدفینه، آمریکا و انگلیس ایله قارشى - قارشى یا داینامقادان، سازمان ملل یں مجازات لاریندان چکینن شوروی جنوبی آذربایجان دان اؤز اوردولارینی چیخارماق مجبوریتینده قالدی. لاکن سازمان ملل اقامتگاه لارینداکی مذاکره لر شوروی اولکهنی ترک ائتدیکن سونرا دا دوام ائتدی و آذربایجان مسأله سی سازمان ملل یں «حل ائدیگی» مناقشه لی مسأله لرین بیرینجی سی اولدو. آذربایجان دا ملی

- دموکراتیک حرکاتین، اصلاحاتچی حکومتین مغلوبیتی شورای امنیتین غلبه‌سی کیمی قید ائدیلدی. سوپوق محاربه‌نین بیرینجی ایلینده شوروی غرب ایله قارشی دورمادا مغلوبیته اوغرادا. بو مغلوبیت ۲۰ نجی عصرین ایکینجی یاری‌سیندا ان عادی وطنداش حق‌لریندن، ملی - مدنی حق‌لریندن محروم ائدیلمیش جنوبی آذربایجانلی‌لارین طالعینده مشغوم رول اوینادی.

مونوقرافیدا آذربایجان ملی حرکاتی، ملی حکومتی‌نین قورولماسی و فعالیتی، آذربایجان‌دا شوروی، آمریکا، بریتانیا قارشی‌دورماسی، آذربایجان شوروی‌نین جنوبداکی پروسه‌لرده اشتراکی و بیر سیرا دیگر مسأله‌لر آرشیو سندلری اساسیندا آراشدیریلیمیشدیر. بو مقصدله شوروی رهبرلیگی‌نین یاریشمالاریندان، شوروی وزیرلر شوراسی‌نین، وزارت خارجه‌نین، وزارت دفاعین، دولت تهلهکه‌سیزلیک اورقان‌لاری‌نین، آذربایجان ملی حکومتی‌نین سندلریندن استفاده ائدیلمیشدیر. آذربایجان ملی حکومتی‌نین باش‌وزیری اولموش، دموکرات فرقه‌سی‌نین رهبری سید جعفر پیشه‌وری‌نین ۱۳۲۶ نجی ایلین خرداد آییندا آذربایجان شوروی دولت تهلهکه‌سیزلیک اورقان‌لاری طرفیندن مصادره ائدیلمیش «ایران آذربایجان‌ی دموکراتیک حرکات تاریخی» ال‌یازماسی‌نین آرشیوده ساخلانیلان بیرینجی و ایکینجی جلدلری ایله تانیشلیق بیر سیرا مسأله‌لری آیدینلاشدیرماغا امکان وئرمیشدیر. شبهه‌سیز کی، نشره حاضرلانان ال‌یازمالارین شوروی‌یه مهاجرتدن سونرا قلمه آلبندیغی نظره آلبنمالی‌دیر.

مونوقرافی‌نین یازیلماسیندا آمریکانین یاخین شرق (خاورمیانه) سیاستینی احاطه ائدن خارجی سیاست سندلریندن، دیپلوماتیک یازیشمالاردان، وزارت خارجه‌نین ماتریال‌لاریندان، پرزیدنت هاری ترومن‌ین و وزیر خارجه ج. بیرنسن‌ین مکتوب، مقاله، مصاحبه و چیخیش‌لاریندان، تهران‌داکی سفیر و تبریزده‌کی کنسولون آمریکا مسئول‌لارینا وئریلن راپورت‌لاریندان گنیش استفاده ائدیلمیشدیر. ۱۳۲۰ - ۱۳۲۵ نجی ایل‌لرده ایران مطبوعاتی‌نین ماتریال‌لارینا رجوع ائتمک ده عین درجه‌ده اهمیتلی اولموشدور.

بیرینجی فصل
شوروی نین ایرانا مداخله‌سی
و
جنوبی آذربایجان‌دا محکم‌لنمه‌سی

ایکینجی دنیا محاربه‌سی نین ایلک گون‌لرینده غربی اوکراین و غربی بلاروس مسأله‌لری نین حل‌ ائدیلمه‌سی شوروی نین جنوبی آذربایجانا ماراغینی آرتیرمیشدی. ۱۹۴۰ نجی (۱۳۱۸) ایلین قیشیندان جنوب مسأله‌سی مسکونون نظامی استراتژی پلان‌لارینا داخل ائدیلمیشدی. شوروی بورادا ایلک نوبه‌ده اراضی توسعه‌سی مقصدلری گودوردو. ایکینجی‌سی، نظامی استراتژی باخیمدان ۱۵ ژانویه ۱۹۱۵ نجی ایله (۱۲ دی ۱۲۹۳) تورک - آلمان بلوکونون تبریزی توتماسی یاددان چیخمامیشدی. اوچونجوسو، جنوبی آذربایجان‌دان کنچن دمیر و اتوموبیل یول‌لاری خلیج فارسا، خاورمیانه‌نی هندوستان و اوزاق شرقله بیرلشدیرن دنیز یول‌لارینا چیخیردی. ان نهایت، دؤردونجوسو، شوروی احتیاط ائدیردی کی، جنوبی آذربایجان‌ین، خزرین جنوبونون استراتژی، یاناجاق انرژی ذخیره‌لری آلمان‌ین، انگلیس‌ین ایینه کنچه بیلر.

ایکینجی دنیا محاربه‌سی باشلانیدقدان سونرا ۴ سپتامبر ۱۹۳۹ نجو ایله (۱۱ شهریور ۱۳۱۸) ایران بی‌طرفلیک حقیقنده بیانات وئرسه ده، آلمان ایله امکداشلیق استراتژی خط اولاراق قالیردی.

۱۹۴۱ نجی (۱۳۲۰) ایلین یازیندا یوگسلاوی و یونان اشغال ائدیلدیکدن سونرا ایران‌ین خارجی سیاستینده آلمانا سؤیکنمک قطعی شکل آلدی. آلمان‌ین مغلوب ائدیلمزلیگی فونوندا قارشیداکی بؤیوک محاربه‌ده قافقاز و اورتا آسیانین ۱۶ شهری نین ایرانا بیرلشدیریلمه‌سی باره‌ده پلان‌لار جیزیلیردی. عین زماندا شوروی خارجی ایش‌لر وزیرلی ویاچیسلاو مولوتوفون تاپشیریغی ایله ایران‌ین ۱۹۱۹ نجی ایله (۱۲۹۸) پاریس صلح کنفرانسینا طلب‌لری اطرافلی شکیلده اؤیره‌نیلیمیشدی. اونون فکرینجه ایران‌ین کهنه طلب‌لری ایله یئنی آرزولاری اوست - اوسته دوشوردو. شوروی وزارت خارجه‌سی ۱۹۴۰ نجی ایلین آوریلینده (اردیبهشت ۱۳۱۹) ایران مجلسی نین قراری ایله مجلس‌ین مطبعه‌سینده نشر ائدیلمیش «ایران دولتی نین یئنی اراضی انضباطی بؤلگوسو» (تقسیمات کشوری ایران) آدلی خریطه‌نی الده ائتمیشدی. خریطه‌نین آلتیندا بئله بیر قید وار ایدی: «تورکیه ایله سرحدلری چیخماق شرطی ایله ایران‌ین دیگر سرحدلری رسمی کاراکتر داشیمیر»^۱. باکی‌دا یئنی کونسول‌لوق اوچون شهادتنامه آلماق مقصدی ایله ایران سفارتی نین رضا شاه و وزارت خارجه‌نین امضالادیغی خارجی خدمت اداره کمیته‌سینه ۱۷ مه ۱۹۴۰ نجی ایل (۲۷ اردیبهشت ۱۳۱۹) ۶۴۳ نومره‌لی یادداشتیندا آذربایجان شوروی

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی دولت یئنی تاریخ آرشیوی، فوند ۲۸، سیاهه ۴، اشاره ۲، ورق ۱۳۵.

«قافقاز آذربایجان» کیمی وئرلمیشدی. دولت تهلهکەسیزلیک اورقانلارینین یوخلادیقلاری نتیجهسینده آیدین اولدو کی، باش کنسول خارجی خدمت اداره کمیتهسینه گؤندردیگی رسمی سندلرین فارس متنینده اؤز وظیفهسینی بئله یازیر «شاهنشاهین قافقاز آذربایجانیندا باش کنسولو» (سرکنسول شاهنشاهی در آذربایجان قفقاز). شوروینین وزارت خارجهسینین باکی داکی موکلینه (نمایندهسینه) یازدیگی مکتوبلاری باش کنسول لوق «خارجی ایشلر اوزره قافقاز آذربایجانینداکی نمایندهسینه» (به نماینده وزارت خارجه در آذربایجان قفقاز) کیمی عنوانلانیردی. رسمی یازیشمالاردا او، باکینین آدینی فارس دیلینده اولدوغو کیمی «بادکوبه» یازیرمیش.^۱

بوتون بونلار شوروییه شهبهلمک اوچون علاوه امکانلار وئرلمیشدی. آرتیق ۱۹۳۹ نجو ایلین پاییزیندان (۱۳۱۸ پاییز) باشلایاراق شوروی جنوبی آذربایجانلا باغلی نظامی، سیاسی، اقتصادی، استراتژی معلوماتلاری چوخ دقتله توپلاییردی. ۱۹۳۸ نجی ایلده (۱۳۱۷) ایران تبعه‌لرینین آذربایجان شورویدن سورگونو پروسهسینده شوروی خارجی خدمت ایشلری (سازمان جاسوسی شوروی) اؤز آداملارینی دا ایرانا گؤندریلن ۵۰ مین اهالینین ایچینه قاتمیشدی. شوروی نظامی کشفیاتی ۱۹۴۰ نجی ایلده (۱۳۱۹) جنوبی آذربایجاندا اولان بوتون صنایعین نقشهسینی حاضرلامیشدی. ۹۰ صنایع مؤسسەسینین، ۲۵ برق کارخاناسینین تکنیکی وضعیتیه بو نقشهده اؤز یئرینی تاپمیشدی.^۲ ۱۹۴۰ نجی ایلده (۱۳۱۹) قیزیل اوردونون ۵ نجی ادارهسی «ایران آذربایجانینین نظامی جغرافی نقشه‌سی»نی حاضرلامیشدی. مثلاً، جنوبی آذربایجان چای‌لارینین هر کیلومترده بیر درین لیک سویه‌سی وئرلیردی. اورادا گؤرسه‌دیلیردی: قره سو چایینین آرازاقوغوشدوغو اراضی دن قره‌جهداغ داغلارینا قدر بوتون اوردو نوع‌لریندن (رسته‌لریندن) استفاده ائتمک اولار. قره‌داغدان آستارایا قدر منشه و کول‌لوق‌لارلا احاطه اولونموش داغ ذروه‌لری چتین کنچیلین اراضی‌لر حساب ائدیلیر. داغ حصه‌لرینی چیخماقلا هئچ پیدا قشون‌لاردان دا بو اراضیده استفاده ائتمک اولماز.^۳

۱۹۴۱ نجی ایلین ژانویه‌سینده (دی ۱۳۱۹) مسکودا ۲۱۶ صفحه‌دن عبارت «جنوبی آذربایجانین تکنیکی - اقتصادی گزارشی» حاضرلانمیشدی. ۱۹۲۰ - ۱۹۴۰ نجی ایل‌لر (۱۳۰۰ - ۱۳۲۰) آراسیندا جنوبی آذربایجانین سیاسی، اقتصادی، جغرافی، صنعتی، زراعی، تجارت و نقلیاتی، اهالی‌سی، شهرلری و سایر مسأله‌لری تکنیکی - اقتصادی گزارشده عکس اولونموشدو.^۴

۱۹۴۱ نجی ایلین مارس آییندا (اسفند ۱۳۱۹) میرجعفر باقروفون استالینه گؤندردیگی ۳۵ صفحه‌لیک «جنوبی آذربایجان حقیقده قیسا آراییش» دا فاکت‌لارین

۱ - بئنه اورا.

۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی دولت یئنی تاریخ آرشیوی، فوند ۲۸، سیا‌هه ۴، اشاره ۲، ورق ۱ - ۲۰۶.

۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی دولت یئنی تاریخ آرشیوی، فوند ۱۳، سیا‌هه ۷۱، اشاره ۲۱۲، ورق ۵.

۴ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۲۳، ورق ۱ - ۲۱۶.

زنگین‌لیگی باخیمیندان دقتی جلب ائدیر. بو ال‌یازمادا آذربایجان حقدہ قیسا تاریخی معلومات، جنوبی آذربایجان و اونون سرحدلری، اهالی‌سی، شهرلری و یاشاییش منطقه‌لری، اهالی‌سی‌نین مدنی سوپه‌سی، زراعتی، اکینچی‌لیک و تورپاقدان استفاده، تجارت، ملی مسأله، اهالی‌نین احوال - روحیه‌سی اطرافلی شکیلده تحلیل ائدیلیمیشدیر. او، یازپردی: «ایران‌ین شاه حکومتی آذربایجان خلقی‌نین آذربایجان شوروی‌یه قوغوشماق ایستگینی بیلیر و هر گون پلیس رژیمینی و جزا تدبیرلرینی گوجلندیریر»^۱.

مداخله عرفه‌سینده شوروی کشفیاتی ایران اوردوسونون، او جمله‌دن جنوب‌داکی حصه‌لرین سایه‌سی، ستاد، دؤیوش قابلیتی، کشفیات امکان‌لاری باره‌ده مفصل معلومات‌لار آلمیشدی. شوروی باره‌ده کشفیات ماتریال‌لاری توپلایان افسرلرین سیاهه‌سی باش قرارگاه (ستاد کل‌له) وئرلمیشدی. ایران نظامی کشفیاتی طرفیندن حاضرلانان باکی‌نین مفصل شکیلده ایشلمیش باش پلانی شوروی خصوصی اداره‌لری طرفیندن الده ائدیلیمیشدی. ایران ژنرال‌لاری‌نین هانسی آدرس‌ده یاشادیق‌لاری دا داخل ائدیلیمک‌له ان کیچیک جزء‌له بو ماتریال‌لاردا عکس اولونموشدو.

شوروی قشون‌لاری‌نین مداخله‌سی عرفه‌سینده ۱۹۴۱ نجی ایلین مه - ژوئن آیلاریندا (۱۳۲۰ اردیبهشت - خرداد) آذربایجان شوروی جمهوری‌سیندن نظامی آدی ایله گؤندریله‌جک ۳۸۱۶ نفر سیویل آدام تجهیز ائدیلیمیش، ۵۲ دسته‌یه بؤلونموشدو. بونلاردان ۱۲ نفری یوکسک وظیفه‌لی حزب ایشچی‌لری، ۷۰ نفری رهبر حزب، ۱۰۰ نفری شوروی اورقان‌لاریندا ایشله‌ین‌لر، ۲۰۰ نفری تهله‌کسه‌سزلیک اورقان‌لاری‌نین، ۴۰۰ نفری میلیس (پلیس)، ۷۰ نفری پروکوروورلوق (دادستانی)، ۹۰ نفری محکمه، ۱۵۰ نفری نشریات و مطبوعات اورقان‌لاری ایشچی‌لری ایدی. تجهیز ائدیلن‌لر آراسیندا ۲۴۵ دمیریولچو، ۴۲ نفری زمین‌شناس و سایر وار ایدی. جنوبا گؤندریله‌جک آذربایجان شوروی هیأتینه آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته‌سی‌نین اوچونجو کاتبی عزیز علی‌یف رهبر تعیین ائدیلیمیشدی.^۲

۱۹۴۱ نجی ایلین ژوئن - ژوئیه آیلاریندا (۱۳۲۰ خرداد - تیر) قافقازداکی ۴۷ نجی اوردو جنوبی آذربایجان سرحدلرینده دایانمیشدی. ایران شهریور حادثه‌لری عرفه‌سینده ایدی. ژوئیه آیی‌نین اورتالاریندا (تیرین آخرا‌لاریندا) قافقاز جبهه‌سینده و سرحدینده جنگی حاضرلیق اعلان ائدیلدی. ژوئیه‌نین ۲۵‌ی ایله اوت آیی‌نین ۵‌ی آراسیندا (مردادین ۳ - ۱۴) هجوم عملیات‌لاریندا سون دقیق‌لشدیریلمه‌لر آپاریلدی. اشغال ائدیله‌جک شهرلرین، یاشاییش منطقه‌لرین، توتولاجاق، محو ائدیله‌جک صنایع و نظامی هدف‌لرین پلانی تصویب ائدیلدی. اوتون ۲۰ ده (۲۹ مرداد) هجوم عملیاتی ایله باغلی سندلر چوخ مخفی اولاراق لازم اولان یئرلره گؤندریلدی. دولت مدافعه کمیته‌سی‌نین قراری ایله قافقاز جبهه‌سی

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۸، ورق ۳۳.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۳۳، ورق ۱ - ۲۶۹.

نظامی شوراسی نین امرینه اساساً جنوبی آذربایجان سرحدلرینده دایانمیش شوروی اوردوسو اوت آیین ۲۵ ده (۳ شهریور) سحر ساعت ۲ ده جنگی عملیاتا باشلادی. سحر ساعت ۵ دن ۷ یه قدر نخجوان دان خزرین جنوبونا دوغرو بوتون استقامت لردن شوروی سرحد، ۴۴ نجو و ۴۷ نجی اوردولار، خزر دونانماسی (ناوگان دریائی خزر)، قافقازداکی ۸ نجی طیاره اسکادرانی، بیولاخداکی ۱۳۲ نجی اسکادران آرتیق جنوبی آذربایجان دا و خزرین جنوبوندا جنگی عملیات لارا باشلامیشدی. ایران اوردوسونون ارخه ایله رابطه سی کسیدلی، ساعت ۵ دن ۳۰/۶ آ قدر بوتون اؤن جبهه لغو ائدیلدی (آرادان گؤتورولدو). معین یئرلرده مقاومت گوندوز ساعت ۱۲ دن ۱۳ دک دوام ائتدی.^۱ ایران اوردوسو دئمک اولار کی، ووروشمادی. ستاد کل ذخیره حصه لری جبهه یه گؤندره بیلمه دی. رضا شاهین مقاومت گؤرستمک امرینه باخمایراق، اوتون ۲۸ (۶ شهریور) ده ایران اوردوسونون مقاومتی رسماً دایاندیریلدی. شوروی جنوبی آذربایجان، گیلان، مازندران و خراسانی توتدی. عین زماندا جنگی عملیات لارا باشلایان بریتانیا اون ایکی هند هنگی ایله کرمانشاه، آبادان، خرم آباد، مسجد سلیمان، هرمز، بندر دیلم خطینه چیخدی. اوت آیین ۲۷ ده (۱۱ شهریور) علی منصور حکومتی استعفا وئردی. صاباغی گون ایران مجلسی میرزا محمدعلی خان فروغی حکومتی نین ترکیبینی، شوروی و بریتانیا قارشی مقاومتی دایاندیرماق باره ده حکومتین قرارینی تصویب ائتدی. قیسا سورهن جنگی عملیات لاردا ایران دان ۱۰۶ نفر هلاک اولدو، ۳۲۰ نفر اسیر گؤتورولدو. بلاواسطه دؤیوش لرده شوروی ۶ نفر ایتیردی، ۱۸ نفر بارالاندی، ۹ نفر آرازی کئچرکن بوغولدو.^۲ شوروی طیاره لری ۲۵ - ۲۶ اوت (۳ - ۴ شهریور) حادثه لری زمانی جدی ایتگی لر وئردی. ۱۰ جنگی طیاره ۲۵ نفرلیک هیأتی ایله بیرلیکده سیرادان چیخدی.^۳ لکن بو، دؤیوش عملیات لاری ایله باغلی اولماییب، افسرلرین سهل انگارلیغی، سرخوشلوغی (کئفلی لیگی) و یئرلی شرایطی، هاوا وضعیتینی بیلمه مه لری ایله باغلی ایدی. شوروی اوردوسونون جنوبی آذربایجانا داخل اولدوغو ایلك دورلرده سویغونچولوق حرکت لری باره ده آرشو سنذرینده اون لارجا فاکت موجوددور. مداخله دورونده امکالی آدام لارین چوخو تعجیلی شکیلده آذربایجانی ترک ائدیردی. اوتون سونو، سپتامبرین اول لرینده (شهریورین بیرینجی یاریسی) کئچیریلن جنگی عملیات لاردا آذربایجان شوروی دن یالنینز چکیست قروپی اشتراک ائدیردی. استپان یئمئلیانوف باشدا اولماقلا بو قروپون اشتراکی نین معین اهمیتی اولدو. بئله کی، ارمنستان شوروی دن چکیست قروپونا رهبرلیک ائدن وزیر داخله نین معاونی گؤزه لیان ارمنستان رهبرلیگی نین فکرینی بئله آچیقلامیشدی کی، گویا شوروی قشون لاری نین اشغال ائتدیگی «ایران

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۳، ورق ۳۶.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۳، ورق ۳۹.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۲، ورق ۱۹.

اراضی سی» آذربایجان لا ارمنستان آراسیندا تأثیر دایره سینه بؤلونمه لی دیر. اونلارین فکری نجه، تبریز ارمنستان جمهوری سی نین اورقان لارینا تابع ائدیلمه لی ایدی. آنجاق اونا گۆره کی، ارمنستان یین عملیات ایشچی لری گویا اورادا ایشه باشلا ییب لار. ارمنستان یین خصوصی خدمت (خدمات ویژه) اورقان لاری اساسلان دیر ماغا چالیشیردی کی، ارمنستان تبریزده داها چوخ ماراقلی دیر، نه اینکی آذربایجان^۱. آذربایجان عملیات لاری نین اوت آی نین ۲۹ دا (۷ شهریور) وئردیگی بو معلومات میرجعفر باقرو فی داها فعال اولماغا سوق ائتدی. او، جنوبی آذربایجان اوچون غربی اوکراین، غربی بیلوروس مقامی نین یئتیشدیگی نی ظن ائدیردی. آذربایجان شوروی دن جنوبا گؤندریلمک اوچون تجهیز ائدیلمیش «عزیز علی یئف قروپی» اصلینده بو مقصدده خدمت ائتمه لی ایدی. هله اوتون ۲۶ دا (۴ شهریور) میرجعفر باقروفون استالینه گؤندردیگی رمز تلگرامدا گۆرسه دیلیردی: «بیزیم قشون لارین ایره لیلمه سی بیر سیرا مسألر دوغورموشدور، همین مسألرین حلی اوچون گؤستریش لری نیزی گؤزله بیریک. بیرینجی سی، بیزیم حصه لرین ایرانا داخل اولماسی اهالی طرفیندن بؤیوک روح یوکسکلیگی ایله قارشى لانیر، لکن عین زماندا یئرلی حکومت اورقان لاری قاچیرلار. بیزیم حصه لر ایسه بؤیوک یاشاییش منطقه لرینده قایدا - قانون و نورمال حیات یاراتماق اوچون اؤز نماینده لرینی قویمورلار. نتیجه ده بئله فاکت لار وار کی، دکان لار باغلی دیر، حکومت اورقان لاری یوخدور، اهالی نین ضروری مال لارا احتیاجی اؤده نیلمیر. ایکینجی سی، ایران حکومت اورقان لاری مالک لری و کؤچری طایفالاری بیزه قارشى سلاحلاندیریر، شوروی نظامی حصه لری ایسه کئچدیگی یئرلردن ایران اوردوسونون تۆکوب گئتدیگی سلاح لاری بیغمامیشدیر. اونا گۆره ده بیزیم اوردونون ارخه سینده سلاحلی چیخشلار اولابیلر. اوچونجوسو، بیزیم اوردو سرعتله ایره لیله دیگی اوچون اهالی ایچری سینده ایضاح ایشی آپارا بیلیمیر»^۲. میرجعفر باقروف چالیشیردی کی، وضعیتنه نظارت ائتمک اوچون «عزیز علی یئف قروپی» تبریزه تنز داخل اولسون. لکن اوتون ۲۸ ده (۶ شهریور) استالین دن باکی یا گلن تلگرامدا گۆرسه دیلیردی: «ایران دا وضعیت هله آیدین دگیل. وضعیت اوچ - دؤرد گوندن سونرا آیدینلاشاجاق. سیز بوتون سوأل لارینیزلا باغلی دستورلاری اوچ گوندن سونرا آلاجاق سینیز»^۳. جنوبدا بلاواسطه وضعیتنه تانیش اولماق اوچون میرجعفر باقروف مخفی شکیلده نخجوان واسطه سی ایله تبریزه گئتدی. او دئییردی: «من نخجواندا اولارکن اورادان ۳ - ۴ ساعات لیغا تبریزه گتدیم... تبریزده بیر یئرده ۷ - ۸ قیز و اوغلان اوشاغینا راست گلدیم و اونلارلا دانیشماق ایسته دیم. آنجاق من ماشینى ساخلایان کیمی اونلار قاچیردی لار. من اوزاقدان آذربایجان دیلینده اونلارا دئدیم:

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۲، ورق ۱۴.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۱، ورق ۱.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۱، ورق ۲.

«بورا گلین». منیم آذربایجان دیلینده دانیشدیغیمی ائشیدن کیمی هامیسی قئییدیب یانیمما گلدی... جنوبی آذربایجان تورپاغی بیزیم خلقیمیزین دیر. رسپوبلیکامیزین سرحدلرینده یاشایان بیر چوخ آداملاریمیزین ان یاخین قوهوم - قارداشلاری اوزون مدت ایدی کی، بیر - بیریندن آیری دوشموشدو... ایران حکومتی اؤزی مملکتی استانلارا بؤلنده آذربایجان بئله گؤرستمیشدیر (خریطهده گؤرسهدیر). بو، یالاندیر. آذربایجان باخ بورادان بورایا قدردیر (خریطهده گؤرسهدیر). اصلینده باخسانیز، تهرانین اؤزی ده آذربایجانیندیر»^۱. نهایت، سپتامبرین ایلک گونلرینده (شهریورین ایلکینجی یاری سیندا) جنوبی آذربایجان مسأله سینین مذاکره ائتمک اوچون میرجعفر باقروف مسکووا چاغریلدی. تلقرامدا دئییلیردی: «عموم اتفاق کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سی سیزی بیر گونلوک مسکووا چاغیریر. خواهش ائدیریک گلین. استالین. ۴۱/۹/۵»^۲ ائله همین گون او، تعجیلی مسکووا گئتدی. مسکو دانیشقلاری زمانی راضی لبق الیه ائدیله کی، آذربایجان شوروی رسپوبلیکاسیندا تهیز ائدیلمیش حزب، شورا، حقوق - محافظه، زراعت و مدنیت ایشچیلری نین مرحله لرله جنوبی آذربایجانا گؤندریلمه سینه باشلانین. آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سینده جنوبا گؤندریله جک قروپون رهبرلیگینه مرکزی کمیته نین ۳ نجو کاتبی علی یئف عزیز محمد کریم اوغلونون نامزدلیگی تصویب ائدیله. قارار آئیندی کی، سپتامبرین ایلکینجی یاری سیندا (شهریورین آخرلری) «عزیز علی یئف هیاتی» تبریزده فعالیتته باشلا سین. سلیمان رحیموف تبلیغات، محب الله امیراصلانوف انتظامی - زراعت، آقاسلیم آتاکیشی یئف خصوصی عملیات (عملیات ویژه)، مصطفی قلی یئف طبی بهداری قروپلاری نین، میرزا ابراهیموف آذربایجان دیلینده چیخاجاق اوردو غزتی نین سردبیری تعیین ائدیله. جنوبی آذربایجانا شوروی تأثیرینی یایماق، ادبیات، صنعت، مدنیت، اقتصادیات و دیگر ساحه لرده آذربایجان شوروی نین اوغورلارینی نمایش ائتدیرمک مقصدی ایله «هیأت» واسطه ایله تبریز، پهلوی، اردبیل، رشت، آستارا و دیگر یئرلره تاخیل (غله)، قند، منسوجات و سایر گؤندریلمه لی ایدی. جنوبی آذربایجانین ایری شهرلرینده اوپرا تیاتری نین ایفاسیندا «کور اوغلی»، «لیلی و مجنون»، «شاه اسماعیل»، «آرشین مال آلان»، «او اولماسین بو اولسون» تماشالاری گؤرسه دیلمه لی ایدی. مسکودان راضی لبق آئیندی کی، ۲ - ۳ آی عرضینده «عزیز علی یئف هیاتی» عضولری نین سای ۲۰۰۰ - ۲۵۰۰ نفره چاندیریلسین. ان یاخین گونلرده ایسه ۵۰۰ نفردن عبارت اساس حصه تعجیلی یولا دوشمه لی ایدی. دولت مدافعه کمیته سی نین گؤستریشینه و قافقاز جبهه سی نین فرماندهی سرلشکر کوزلوفون ۱۶ سپتامبر ۱۹۴۱ نجی ایل تاریخلی (۲۵ شهریور ۱۳۲۰) امرینه اساساً سرهنگ عزیز علی یئف تبریزده یئرلشمیش ۴۷ نجی اوردونون نظامی شوراسی نین عضوی وظیفه سینه تعیین ائدیله. امرده

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاوه ۱۶۲، اشاره ۳۰، ورق ۶.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاوه ۸۹، اشاره ۱۰، ورق ۲۶.

گۆرسەدیلیردی: «اعزام اولونان یولداشلار بوتون ایشلرینده آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته‌سی‌نین کاتبی و نظامی شورا عضوی عزیز علی‌یئفین گۆستریش‌لرینی رهبر توتمالی‌دیرلار. کمیسارلار و نظامی - سیاسی اورقانلار «عزیز علی‌یئف هیأتی‌نین ایشینه قاریشا بیلیم‌لر و بلاواسطه اولارلا رهبرلیک ائده بیلیم‌لر. عین زماندا اعزام اولونانلار نظامی ایش‌لره مداخله ائده بیلیم‌لر، نظامی کاراکترلی هر هانسی گۆستریش‌لر وئر بیلیم‌لر»^۱. لاکن ۴۷ نجی اوردونون نظامی شوراسی اؤز اوزهرینه گۆتوروردو کی، آذربایجان شوروی رسپوبلیکاسی‌نین نظرده توتدوغو تدبیرلری حیاتا کئچیرمک اوچون بوتون ضروری اولان شرایطی یاراداجاق. میرجعفر باقروف بو ایشی سرعتلندیرمک و داها چوخ سایدا آدام گۆندرمک مقصدی ایله قافقاز جبهه‌سی فرمانده‌لیگینه مکتوبلا رجوع ائده‌رک بیلدیرمیشدی کی، آذربایجان دان جنوبا گۆندریلن بوتون شخص‌لرین نظامی پالتاری، ارزاق، سورات و سایر خرج‌لری رسپوبلیکا بودجه‌سی حسابینا اؤده‌نیله‌جک‌دیر. سپتامبر آیی‌نین ۱۲ سیندن ۲۵ نه (شهریورین ۲۱ دن مه‌رین ۳ نه) قدر دئتمک اولار کی، هر گون میرجعفر باقروفون جنوبی آذربایجانا گۆندریلن ایشچی‌لرله گۆروش‌لری کئچیریلدی. او، دئییردی: «ایلک دسته کیمی بیز ۵۰۰ نفر گۆندریریک. لاکن حصه - حصه گۆندرمک‌له آی یاریم عرضینده بو رقمی بیز ۳۰۰۰ نفره چاتدیراجاغیق...» «سیزه معلوم‌دور کی، بیزیم قیزیل اوردوموز آز وقت ایچری‌سینده ایرانین شمال حصه‌سینده خیلی یئر توتوشدور. قیزیل اوردوموزون توتدوغو یئرلر اساس اعتبار ایله بیزیم جنوبی آذربایجان تورپاغی‌دیر. تاریخه گۆره نجه کی، معلوم‌دور ایرانین شمال طرفی‌نین چوخ حصه‌سی بیزیم آذربایجان تورپاغی‌دیر. ایرانین بؤیوک شهرلریندن اولان قزوین، اورمیه، میانه، مراغا، تبریز، اردبیل، سلماس، خوی، انزلی و سایر بیزیم آتا - بابالاریمیزین دوغما وطن‌لری اولموشدور. هله دوغروسونو بیلیمک ایسته‌سیز تهران دا قدیم آذربایجان شهری‌دیر»^۲.

سپتامبر آیی‌نین ۱۵ ده (۲۴ شهریور) «ایرانا گۆندریلن یولداشلارلا باقروفون صحبتی» نین سونوقرامیندا گۆرسه‌دیلیر: «بورادا من سیزه بیر مسأله‌نی ده دئمه‌لی‌یم. او مسأله ده بوندان عبارت‌دیر؛ نه قدر کی بیزیم قیزیل اوردوموز اورادادیر، بیز هئچ وقت راضی او بیلیم‌ریک کی، گۆزوموزون قارشسی‌سیندا جنوبی آذربایجان تورپاغیندا یوزلرله آدام آجیندان هلاک اولسون. بیز آذربایجانلی‌لار، اگر بیزده بیر دامجی بئله آذربایجان قانی وارسا، گرهک گئج - تئز اورادا اولان آذربایجان خلقینی وقتی ایله مجبوراً آیریلیمیش دوغما آذربایجان شوروی خلقی ایله بیرلشدیرک... بونا قوه‌میز و باشاریغیمیز وار... نه قدر چتین اولسا دا، بیز جنوبی آذربایجان زحمتکش‌لرینه بو کۆمکی گۆرستمه‌لییک. بونا بیزی غیرتیمیز، انصافیمیز و صداقتیمیز مجبور ائدیر... بونا گۆره ده بیز اؤز رهبریمیز استالین

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۰، ورق ۳۲.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۱۶۲، اشاره ۲۸، ورق ۱.

یولداشا مکتوب یازیب اوندان جنوبی آذربایجان زحمتکش لرینه کۆمک ائتمک مسأله سینی خواهش ائتمیشیک... بیز دۆرد - بئش گوندور کی، بو مسأله یه باشلامیشیق. من بو باره ده بیر آز اول مسکووا یازمیشام. منی مسکووا چاغیریب سوروشدولار کی، نه ایسته ییرسن. جواب وئردیم کی، بیز جنوبی آذربایجان دا یاشایان قارداش لاریمیزا کۆمک ائتمک ایسته ییریک، بونا بیزه اجازه وئرمه لی سینیز. مسکودا کی یولداش لاریمیز دا بو اجازه نی وئردی لر»^۱. لکن میرجعفر باقروف مسکونون گؤستریشی نین ایضاحیندا بیلدیریر کی، «جنوبی آذربایجانا کۆمک ائله اولمالی دیر کی، نه شاه حکومتی، نه ده انگلیس لر بیزی ایران نین داخلی ایش لرینه قاریشماقدا گناه لاندیرماسین لار. چیخیشی نین سونوندا او، دئییردی: «سیزین وظیفه نیز اولدوقجا مسئول و اولدوقجا شرفلی دیر. سیز چوخ بؤیوک مسأله اوچون اورا گئدیر سینیز. سیزین عهدده نیزه آتیلان وظیفه نی یئرینه یئتیرمک له آذربایجان خلقی نین قارشى سیندا چوخ بؤیوک خدمت گؤرستمیش اولاجاق سینیز. سیز بو شرفلی وظیفه نی یئرینه یئتیرمک له یوز ایل لر له ایکی یه بؤلونموش قارداش لارین آرزى سینی یئرینه یئتیرمیش اولاجاق سینیز. سیز اوزون مدتدن بری بیر - بیریندن آیریلان قلبی، محبتی، دوغونو بیلرشدیرمیش اولاجاق سینیز. بو ناموس، غیرت، صداقت و محبت مسأله سی دیر»^۲.

سپتامبر آی نین ۲۴ ده (۲ مهر) کئچیریلن گؤروشده جنوبدان اعزامیتدن قئیدین حسین شاه گلدی یئف بئله بیر معلومات وئردی: «بیز ترکمنچای کندی نین کئچیردیک (باقروفون جوابی: همین کئنده بؤیوک آذربایجان خلقی نی ایکی پارچایا بؤلوموش لر). او کئنده کئندلی لر له صحبت ائتدیک. اونلار دئدی لر: «بیز بورادا ییغینچاق ائتدیک، بیر نماینده سئچیب تیریزه گؤندرمیشیک، گلیب شوروی حکومتین قورسون»^۳. جنوبی آذربایجانا گؤندریلن قروپ لارلا گؤرولده میرجعفر باقروف ایشین مخفی کاراکتر داشیدییینی و بوتون مسأله لر له باغلی عزیز علی یئفین گؤستریش لرینه عمل ائدیلمه سینی جدی شکیلده گؤرسه دیردی. میرجعفر باقروفون جهدلری نه باخما یاراق، جنوبی آذربایجان مسأله سینه مناسبتده شوروی رهبرلیگی تردد ائدیردی. ایرانا تأثیر واسطه سی کیمی شوروی خصوصی اداره لری (عملیات خاص) کرد تجزیه طلب لیک مسأله سیندن استفاده ائتمک باره ده تکلیف لر حاضر لامیشدی. لکن ایرانا داها یاخیندان بلد اولان شوروی سفیری آندرتی اسمیرنوف «کرد مسأله سی ایله اویناماغین» علییه نه ایدی. او، یازیردی: «ایران دا کرد تجزیه طلب لیک همیشه خارجی اؤلکه لرین او یونونا چئوریلیب. بیز قطعاً شکیلده کرد لر له اولان سهو او یونان امتناع ائتمه لیک. بو او دئمک دگیلدی کی، کرد لر له اولان

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹، اشاره ۱۰، ورق ۱۴ - ۱۸.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹، اشاره ۱۰، ورق ۱۹.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹، اشاره ۳۰، ورق ۱۴.

بوتون علاقهلردن، اونلاردان اؤز منافعیمیز نامینه استفادهدن ال چکمه‌لییک. لاکن بیزیم ایرانین شمالیندا سیاسی ایشیمیز آذربایجانلی لارا سؤیکنمه‌لی دیر»^۱.

ایران حکومتی آذربایجان مسأله‌سیندن جدی شکیلده ناراحت اولماغا باشلامیشدی. اوت آیینین ۲۸ ده (۶ شهریور) تشکیل اولونموش فروغی حکومتینده وزارت خارجه وظیفه‌سینی توتان میرزا علی‌خان سهیلی خارجی اؤلکه‌لرده ایران دیپلوماتیک هیأت‌لرینه گیزلی تاپشیریق وئرمیشدی کی، شوروی تهلهکه‌سینه قارشی دایانماق اوچون انگلیس تمایلونه اوستونلوک وئرسین لر و آذربایجان مسأله‌سی ایله جدی مشغول اولسون لار. او، آنکارا‌داکی ایران سفیرینه یازیردی: «اگر ایش لر بوندان سونرا دا بئله دوام ائتسه، اوندان بیز آذربایجان ی ایتیره‌جه‌بیک»^۲. نخست‌وزیر فروغی بوتون واسطه‌لرله شوروی‌نین و بریتانیانین ایرانا مناسبتینی یوموشالتماغا چالیشیردی. او، سپتامبر آیینین ۸ ی (۱۷ شهریور) بریتانیا و شوروی‌نین نظامی قوه‌لری‌نین ایران‌دا یئرلشمه‌سی باره‌ده سازش امضالادی. انگلیس لر اول تهران گيرمگی لازم بیلسه‌لر ده، ایران پایتختی‌نین شوروی تأثیرینه دوشمه‌سیندن احتیاط ائده‌رک تئزلیک‌له فکرلرینی دگیشدیردی لر. بریتانیا حکومتی سپتامبر آیینین اول‌لرینده (شهریورین بیرینجی یاری‌سی) مسکووا بیلدیردی کی، او اؤز قشونونا تعجیلی اولراق تهران گيرمک امری وئریب. وینستون چرچیل استالین‌دن خواهش ائدیردی کی، موافق قایدادا ایران‌دا اولان شوروی قشونونا دا بئله بیر گؤستریش وئریلسین. متفق قشون‌لاری‌نین تهرانین آستاناسیندا اولدوغو دوره - سپتامبرین ۱۶ دا (۲۵ شهریور) نخست‌وزیر فروغی رضا شاه سلطانن ال چکمک باره‌ده طلبی رضا شاهانمیش وضعیتده علاج‌سیرلیقدان رضا شاه طلبی قبول ائتدی و اوغلی محمد رضا پهلوی‌نین خیرینه سلطنت تاجیندان ال چکدی. آیینین ۱۷ سی (۲۶ شهریور) شوروی، بیر گون سونرا ایسه بریتانیا نظامی حصه‌لری تهراندا داخل اولدو. سپتامبرین ۱۷ ده (۲۶ شهریور)^۳ ۲۲ یاشلی محمد رضا مجلس‌ده قانون اساسی‌یه رعایت ائده‌جگینه و اؤلکه‌نی مجلسین قبول ائتدیگی قانون‌لارلا اداره ائده‌جگینه سؤز وئردی. او، هله اول ژانویه ۱۹۲۶ نجی ایله (۱۱ دی ۱۳۰۴) ولیعهد اعلان اولونموشدو. سوئس‌ده اوخوموش، تهران‌دا افسرلیک مکتبینی بیتیرمیشدی. ۱۹۳۸ (۱۳۱۷)^۴ نجی ایله اوروپادان قئیدرکن باکی‌دا اولموش، قلیئرین «شاه صنم» اوپراسینا باخمیشدی. رضا شاهین دورونده تئز - تئز حکومت اجلاسیندا اشتراک ائدیردی. آناسی‌نین دورونده او، فاکتیکی اولراق نظامی وزیر وظیفه‌سینی یئرینه یئتیریردی. همین دوره نظامی وزیر ایشله‌ین سرلشکر احمد نججوان (اصلی نججوان‌دان ایدی) اصلینده اونون کؤمکچی‌سی رولوندا چیخیش ائدیردی. ۱۶

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی مرکزی دولت یئنی تاریخ آرشیوی، فوند ۲۸، سیاھه ۴، اشاره ۲، ورق ۵۵.
^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۳۵، ورق ۹.
^۳ - گؤرونوگی کیمی کتابدا محمد رضا شاهین سلطنتی‌نین باشلانماسی شهریورین ۲۶ دا یازیلیب بیر صورتده کی، ایران‌دا ۲۵ شهریوری حساب ائدیردی لر.
^۴ - محمد رضا پهلوی ایران ولیعهدی ۲۱ اردیبهشت ۱۳۱۵ ده اوروپادان قئیدیب تهران چاتدی.

مارس ۱۹۳۹ نجی ایلهده (۲۵ اسفند ۱۳۱۷) مصر شاهزاده‌سی فوزیه ایله ائولنمیشدی.^۱ فوزیه بریتانیادا تحصیل آلمیشدی و مصر شاه عایله‌سی انگلیسه چوخ یاخین ایدی. مسأله‌نین بو طرفی انگلیس‌لرین جوان شاه‌ی اؤز طرف‌لرینه چکه‌جک‌لرینه امیدلرینی آرتیرمیشدی. سپتامبرین ۲۱ ده (۳۰ شهریور) تاج‌قویما مراسمی کئچیریلدی.^۲ ائله همین گون شاه طرفیندن فورمال اولاراق فروغی ائکینجی حکومت کابینه‌سی‌نین ترکیبینی مجلسه تقدیم ائتدی. یعنی حکومتین ایلك آددیمی سپتامبرین ۲۱ ده (۳۰ شهریور) کهنه اشرافی عایله‌سیندن اولان، وقتی ایله بیر سیرا وزارت پست‌لاریندا چالیشان، آنکارادا سفیر ایشله‌میش خلیل فهیمی‌نی (فهیم‌الملک) آذربایجانا والی تعیین ائتمک اولدو. بو تعیینات اعلان اولان گون - سپتامبرین ۲۱ ده (۳۰ شهریور) عزیز علی‌یئف آرتیق تبریزده، اونون باشچی‌لیق ائتدیگی قروپ جنوبی آذربایجاندا ایشه باشلامیشدی.^۳

۱۹۴۱ - ۱۹۴۲ نجی ایل‌لرده (۱۳۲۰ - ۱۳۲۱) آذربایجان شوروی‌دن گؤندریلن هیأت جنوبدا چوخ جدی ایش‌لر گؤردو. شوروی وزارت خارجه‌سیندن میرجعفر باقروفا گؤندریلن رمزلی تلگرامدا دئییلیردی: «ایرانین وزیر خارجه‌سی سهیلی بی‌زیم سفیر اسمیرنوف‌ا شکایت ائدیپ کی، تبریزده علی‌یئف قروپی تورک دیلینده «وطن یولوندا» غزتی بوراخیر. اسمیرنوف جواب وئریپ کی، غزت آذربایجان‌داکی قیزیل عسگرلر و شوروی خدمتچی‌لری اوچون نظرده توتولوب. سهیلی خواهش ائدیپ کی، اونو ایران اهالی‌سی آراسیندا یایماسین‌لار. خواهش ائدیپ کی وزارت خارجه‌نین بیاناتینا اساسلانديريلميش جواب حاضرلايین»^۴. وزارت خارجه‌یه، ولادیمیر دئکانازوفا و کمی‌سارلیغین باش کاتبی آرکادی سوپولنه گؤندردیگی تلگرام‌لاردا میرجعفر باقروف یازیردی: «سهیلی‌نین ادعای‌لری اساس سیزدیر و تصادفی دگیل. علاوه اولاراق بیلدیریم کی، اسمیرنوف علی‌یئف قروپونون ایشینی غرضلی ایشیق‌لانديرير. علی‌یئف‌ین ایشی‌نین بی‌زیم ایران‌دا اولان آیری - آیری رسمی آدام‌لارلا، او جمله‌دن نظامی‌لرله اوزلاشماسی اونونلا باغلی‌دیر کی، او، اونلارلا بیرلیکده سرخوشلوق ائتمیر. عکسینه اونلاری باشا سالماغا چالیشیر کی، اؤزلرینی تمکینلی آپارسین‌لار. گؤرونور بو یولداش‌لارین خوشونا گلمیر. سیزدن خواهش ائدیریم بوتون بونلاری ویاجیسیلاو میخائیلوویچه (مولوتوف نظرده توتولور. ج. ح) چاتدیرین»^۵...

عزیز علی‌یئف تبریزه گلدیگی گونون سحری، سپتامبرین ۲۲ ده (۳۱ شهریور) جنوبا گؤندریلن‌لرله صحبتدن سونرا اونلار آیری - آیری شهرلرده یئرلشن نظامی حصه‌لره

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی مرکزی دولت یعنی تاریخ آرشیوی، فوند ۲۸، سیا‌هه ۴، اشاره ۱۷، ورق ۱

^۲ - محمد رضا شاه‌ین تاج‌قویما مراسمی ۲۶ ایل سونرا ۴ آبان ۱۳۴۶ دا کئچیریلدی.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۴، ورق ۱.

^۴ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱، ورق ۱۷.

^۵ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱، ورق ۳۲ - ۳۴.

گفتندی. ل. بیرباشا تعیینات آلمایان لارین چوخو تبریزده ساخلانیلدی. سلیمان رحیموف باشدا اولماقلا تبلیغاتچی لار قروپی، محبالله امیراصلانوف باشدا اولماقلا زراعت قروپی آقاسلیم آتاکیشی یئف باشدا اولماقلا خصوصی قروپ (گروه ویژه)، مصطفی قلی یئف باشدا اولماقلا صحیه (بهداری) قروپی، میرزا ابراهیموف باشدا اولماقلا رداکسیا (سردبیرلیک) قروپی، یونس حاجی یئف باشدا اولماقلا بیرینجی قافقاز اوردوسونا دوشن لر تبریزده ایشله مەلی ایدی. ل. بوندان علاوه ایلک گؤندریلن دسته دن ۱۶ نفر ماکویا، ۲۲ نفر اورمیه یه، ۱۵ نفر زنجانا، ۲۷ نفر پهلوی شهرینه، ۱۶ نفر خوی شهرینه، ۱۵ نفر اردبیل، ۱۴ نفر مراغایا، ۱۶ نفر اشنویا، ۱۶ نفر قزوینه، ۱۶ نفر میانایا، ۱۶ نفر رودسره، ۱۵ نفر نوشهره، گؤندریلمیشدی.^۱ تبریزه گله جک اوپرا تیاتری تروپی اوچون شهرده یئر آیریلیمیشدی. ایلکین ایش لری گؤردوکدن سونرا عزیز علی یئف سپتامبرین ۲۲ ده (۳۱ شهریور) آخشام تهران گتدی. شوروی قشون لاری نین تهران داخل اولدوغو اوچون فرمانده لیک و نظامی شورا اورادا ایدی. ایکی گون عرضینده عزیز علی یئف آذربایجان قروپونون گلمه سی باره ده فرمانده لیکه، تهران داکا شوروی سفیری اسمیرنوف و تجارت نماینده سی آلكسی یئفه معلومات وئردی.^۲

عزیز علی یئف تبریزه قئیدن گون شهرده قند تجارتینه نظارت ائدن ارمنی بوداغان ناراضی لیک یاراتماق مقصدی ایله اهالی یه قند بوراخیلما سینی قدغن ائتمیشدی. آنبارلاردا اولان قند و شکر گیزی یول لایرانین جنوبونا گؤندریلیدی. شهرین عادی حیاتی نین پوزولماق تهلکه سی اولدوغوندا تبریزده اولان انگلیس و تورکیه کونسول لوغو عزیز علی یئف دن خواهش ائتمیش لر کی، شهرده عادی حیاتی برپا ائتمک اوچون تدبیرلر گؤرسون لر. باش وئرمیش تخریباتی آرادان قالدیرماق اوچون شهر فرمانداری و پلیس رئیسی تبریزده کی اوردو قرارگاهینا دعوت ائدیلدی و اونلارا بیلدیریلدی کی، بو اوپون لارا سون قوبولسون. بوندان علاوه آذربایجان شوروی دن تبریزه گؤندریلن ارزاق محصول لاری نین ایلک حصه سی سپتامبرین ۲۴ ده (۲ مهر) آخشام گلیب یئتیشدی.^۳ باکی دان، رسپوبلیکا ارزاق آنباریندان یاردیم اولاراق ۸۰۰ تون قند، ۳۶۰ تون اون، ۱۰۵ تون بوغدا، ۳۰۰ مین متر پارچا و سایر گؤندریلمیشدی. عمومیتله، ۱۹۴۱ نجی ایلین آخیرینه (۱۳۲۰ نین قیشینا) قدر باکی دان جنوبی آذربایجانا ۱/۴۹۴/۰۵۳ متر پارچا، ۲/۵۴۸ تون قند، ۱/۳۷۱ تون اون، ۱/۸۱۴ تون بوغدا و عمومی دگری ۲ میلیون منات اولان دیگر مال لار گؤندریلمیشدی.^۴

- ۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۱۷۹، اشاره ۷، ورق ۳۳ - ۸۷.
- ۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۴، ورق ۱.
- ۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۴، ورق ۳.
- ۴ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۱، ورق ۱۸.

عزیز علی یثف قروپی سپتامبرین سونو اوکتوبرون اول لرینده (مهرین ایکینجی و اوچونجو هفته سینده) جنوبی آذربایجان شهرلرینده فعالیت گؤرستمیش آلمان شرکت لرینی مصادره ائندی. «ایران اکسپرس»، «وبربایر ترانسپورت»، «هس و ک - او»، «آ. ا. گ» شرکت لرینه مخصوص عمومی دگری ۱/۲۴۷/۰۰۰ ریال حجمینده اولان مختلف نوع مال لار مصادره ائدیلدیکن سونرا شوروی یه گؤندریلدی. ایران ملی بانکی نین جنوبی آذربایجان دا اولان شعبه لرینده آلمان تبعه لرینه عاید ۱۱ حساب معین لشدیریلدی. بو حساب لاردا اولان ۹۲۳۳۰۵/۸۵ ریال پول ۴۷ نجی اوردونون حسابینا کئچیریلدی. اوتون ۲۵ نه (۳ شهر یور) قدر ایران تاجر لری نین آلمان دان آدیغی مال لارین باشی باغلانندی.^۱

سپتامبر - اوکتوبر آی لاریندا (شهر یور - مهر) شاهسون طایفا باشچی لاری آراسیندا جدی ایش آپاریلدی. اوت (شهر یور) آییندا ایران گئری چکیلرکن اونلارین سلاح و نظامی سورساتی شاهسون لرین الینه کئچمیشدی. احتیاط ائدیلمیشدی کی، گیزلی فعالیتنه کئچمیش شاهسون طایفا باشچی لاری بو سلاحدان شوروی سیاستینه قارشو استفاده ائتسین لر. عزیز علی یثف سپتامبرین سون لاریندا (مهرین بیرینجی یاری سی) تاپشیریق وئرمیشدی کی، شاهسون لر آراسیندا جدی ایضاح ایشی آپاریلسین، اونلار ایناندریلسین و ال لرده اولان سلاح ییغیلسین. اونون آدینا حاضر لاران گزارشده شاهسون لرین ۳۲ طایفادان، ۴۰/۰۲۰ نفر اهلیدن عبارت اولدوغو گؤرسه دیلیر. اونلارین ۲۱/۴۹۰ دوه سی، ۷/۹۶۷ آتی، ۵۹۵/۲۰۰ قویونو، ۵۰/۲۶۰ ابری باشلی مال - قره سی وار ایدی.^۲ شاهسون لر بو دولتی ایتیرمکدن چوخ احتیاط لانیلیدی لار. سپتامبر آیی نین ۲۸ ده (۶ مهر) خیودا شاهسون طایفا باشچی لاری ایله کئچیریلن گؤروشده قوجابگ لی لردن علی خان بهرام خان اوغلی، اجیرلی لردن نصرت بگ، حمزه لی لردن غلام خان، آلارلی لردان یدالله خان، حسین آقاخان، صاحب خان، خلفه لی لردن میرغلام خان، گؤیکی لردن حاتم خان، سارخان بگ لی لردن آلیش بگ، تالیش میکائیل لی لردن فرض الله بگ و سایر اشتراک ائدیلمیش لر.^۳ تبریزدن گلن آدام لاردان باشقا میرجعفر باقروف هله آذربایجان سیاسی اداره سی نین رئیسی ایشله دیگی دورده شاهسون طایفا باشچی لارینی یاخشی تانیدیغیندان ساری چالینسکی دن خبر گؤندرمیشدی کی، سلاح لاری تحویل وئرسین لر. شاهسون طایفا باشچی لاری سلاح لاری وئرمگه راضی اولدولار. و بونلار باکی یا میرجعفر باقروف لا گؤروشه دعوت ائدیلمیش لر. شاهسون لر پهلوی حاکمیتیندن چوخ ناراضی ایدی لر. ۱۹۴۱ نجی ایلین نوامبریندا (آبان ۱۳۲۰) باکی دا میرجعفر باقروف لا گؤروش زمانی بیلدیلمیش لر کی، عمومیتله اونلارین ایران لا هئج بیر علاقه سی یوخدور، جماعت لری نین یاری سی شوروی آذربایجان پندادیر و

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۶، ورق ۲۳.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۱۲۶، ورق ۱۶.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۲، ورق ۷۹ - ۸۱.

اؤزلی ده یوخاری آذربایجانا بیرلشمک ایسته ییرلر.^۱
۱۹۴۱ نجی ایل سپتامبر آیی نین ۲۹ دا (۷ مهر ۱۳۲۰) سیاسی ایشچی لری ن
ایکینجی دسته سی نین گؤندریلدیگی باره ده آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی نین
مرکزی کمیته سی نین کاتبی سلیمان غضنفرزاده عزیز علی یئفه یازیردی: اوکتوبرین ایلک
گون لرینده (مهرین اورتالاریندا) ۲ دسته گلن لر هامیسی یئرلرده تعینات اوزره
گؤندریلمیش لر. عزیز علی یئف مصلحت بیلیر کی، بوندان سونرا ۴۷ نجی اوردونون
یئرلشدیگی اراضی ده گؤندریلن لرین تعینات یئری باکی دا دقیق لشدیریل سین و ائله آدام لار
اورادان دا بیرباشا تعینات یئرینه یولا دوشسون لر.

اوکتوبرون ۲۴ ده (۲ آبان) عزیز علی یئف رهبرلیک ائتدیگی قروپون فعالیتی، هابئله
جنوبی آذربایجان داکاکی وضعیت حقیقنده میرجعفر باقروفون آدینا ایلک گنیش گزارشین
گؤندردی.^۲ اورادا گؤرسه دیلیردی کی، جنوبی آذربایجانا باکی دان پارتیا، شورا، زراعت
ایشچی لری نین گؤندریلمه سی چوخ فایدالی اولموشدور. اهالی شوروی نین ایرانا داخل
اولماسینی شوروی لشمه مقامی کیمی قبول ائدیر. لکن بیز آدام لاریمیزا گؤستریش
وئرمیشیک کی، مختلف شبهه لی قوه لرین اورتابا آتدیگی بو تخریباتا امکان وئرمه سین لر.
شوروی اوردوسونون یئرلشدیگی بوتون شهرلرده و اونلارا یاخین کندلرده اهالی آراسیندا
گنیش تلبغات ایش لرینه باشلامیشیق. یاییلان بروشورلر و ورقه لر اهالی یه گوجلو تأثیر
گؤرسه دیر. چوخ یئرلرده کندلی لر آچیق شکیلده دئیردی لر: «بیز قیزیل اوردونون جنوبی
آذربایجان دان چیخماسینا امکان وئرمه یه جه ییک، اگر چیخسانیز بیز ده سیزین له بیرلیکده
چیخیب شوروی یه گنده جه ییک. آرتیق آذربایجان یین هر یئرینده ایران حاکمیت
اورقان لاری نین توره تدیگی قانونسوزلوق لار باره ده اهالی بیزه شکایت ائتمگه باشلامیشدیر.
بیز ممکن اولان بوتون واسطه لرله اونلاری مدافعه ائدیریک». او، یازیردی: منیم سرانجامیما
باکی دان ۷ مینیک اوتوموبیلی گلیب. اونون بیری غزئت رداکسیاسینا، سلیمان رحیموفا،
قالان ۵ ماشین تبریز، اورمیه، ماکو، پهلوی و زنجانا، بیزیم دیویزیون لاردا چالیشان
یولداش لارا گؤندریلیب. آذربایجان دیلینده «وطن یولوندا» غزئت نین ایکی نومره سین
آرتیق بوراخمیشیق. اهالی آراسیندا رغبتله قارشى لانیب. اورمیه ده، پهلوی ده ده آذربایجان
دیلینده غزئت بوراخماغا بؤیوک احتیاج وار». عزیز علی یئف اؤز گزارشیندا یازیردی:
«تبریزده، سون ۱۵ ایل عرضینده ادبیات، صنعت، علم و تکنیک ایله باغلی آذربایجان
دیلینده بیر دانا دا اولسون کتاب بوراخیلما ییب. شاعر و یازیچی لارین یارادیجیلیگی اوچون
هئچ بیر شرایط اولماییب، عکسینه اونلار حکومت طرفیندن تعقیب اولونوب لار. تبریزین
شاعر و یازیچی لاریندان زینال گنجی، ترخان گنجی (گنجه بی)، نادر فطرت، روحی، صادق
نخجوانی، بیت الله جاوید و دیگرلری اؤز اثرلریندن هئچ بیرینی چاپ ائتدیره بیللمه مش لر.»

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱،
سیاهه ۸۹، اشاره ۱۰، ورق ۸.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱،
سیاهه ۸۹، اشاره ۴، ورق ۳۳ - ۴۵.

جنوبی آذربایجان دا مکتب لرین وضعیتینی تحلیل ائده رک عزیز علی یثف یازیردی: «بیر قایدا اولاراق معارف سیستمینده و مکتبلرده رهبر وظیفه لری فارس لار توتوب لار. موجود قایدایا معلم لر اعتراض ائدی لر، اونلار طلب ائدی لر کی، درس لر آذربایجان دبلینده کئچیریل سین و فارس معلم لره وئر یلن علاوه گذشت لر (ترجیح لر) لغو ائدی سین.^۱ صحیه (بهداری) ایله باغلی وضعیت بریاددی ر. بیز ایندی جنوبی آذربایجان ین طبی - بهداشت خریطه سینی حاضر لاماغا باشلامیشیق. اوکتوبرون ۶ دا (۱۴ مهر) بیزیم حکیم لرله پروفیسور فخری آتام باشدا اولماقلا تبریز حکیم لری نین گؤروشونو تشکیل ائتدی ک. گؤروشده یئرلی حکیم لرله ارمنی و فارس حکیم لری آراسیندا باریشماز اولدوغو کسگین شکیلده گؤرسندی... باکی دان گلن درمان لارین (داوالارین) هامی سینی پایلامیشیق. قادی ن حکیم لرله، طب کادرلارینا، ماملارا قادی ن لار آراسیندا ایشله مک اوچون بؤیوک احتیاج وار. اونلارین آراسیندا خسته لیک یوکسک حده چاتی ب. کیشی حکیم لردن استفاده ائتمگین چتین لیک لری وار»^۲.

جنوبی آذربایجان دا نورمال حیاتین یارادیلما سیندا ایران حکومت اورقان لاری نین مارقلی اولما دیغینا دقتی جلب ائده رک عزیز علی یثف یازیردی: «تبریز والی سی فهیمی اؤزی قاریشیق لیق سالان لاری حمایه ائدی ر. او، یاخشی بیلی ر کی، بیر چوخ صنایع اوژکت لری ایشله میر، ایری تاجر لر تهرانا و اشغال منطقه سینه گئدی لر. بئله وضعیتده والی هئچ بیر ایش گؤرمور و بیزیم اقتصادی - تصرفات حیاتی نی نورمال لاشدی رماقلا باغلی بوتون طلب لریمیزدن یایی نیر. لاکن سون وقت لر من بیلدیردیم کی، اونون فعالیت سیزلیگی باره ده بیزیم سفیر واسطه سیله تهران حکومتینه معلومات چاتدی راجا غام. یالنیز بوندان سونرا او، بیر قدر فعال لاشدی.^۳ داها سونرا عزیز علی یثف ۴۷ نجی اوردونون بعضی افسر و عسگر لری نین سویغونچولوغو، کئفلی لیگی، اوغورلوغو باره ده فاکت لاری گؤرسه دیدی: «تبریزده و دیگر شهر لرده آیری - آیری قیزیل عسگر لر طرفیندن سویغونچولوق حادثه لری باش وئرمیشدی ر. گنجه لر سلاح آختاریشی آدی آلتیندا اونلار ائولره داخل اولورلار، اهالی نین پول لارینی گؤتورورلر. بئله فاکت لار چوخ دور. بئله وضعیتده سون قویماق اوچون بیز ضروری اؤلچولر گؤتوروروک». نهایت، معروضه نین سونوندا عزیز علی یثف یازیردی: ارمنستان شوروی داخله وزیر ی نین معاونی گؤزه لیان ایرانلی نین مینیک (سواری) اوتوموبیلی نی غنیمت کیمی الیندن آلی ب و آپاری ب. غنیمت کمسیونونون دفعه لرله طلبینه باخما یاراق ماشینین قایتاریلماسی نتیجه سیز قالمیشدی ر»^۴.

اهالی آراسیندا بئله طلب لر وار ایدی کی، «بیز قیزیل اوردونو ایگیری می ایلدن آرتیق دیر

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۴، ورق ۳۹.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۴، ورق ۴۰.

^۳ - بئنه اورادا ورق ۴۱.

^۴ - بئنه اورادا ورق ۴۴.

کی، گۆزله ییریک. آرتیق صبریمیز توکهنیب. یوبانماغین وقتی دگیل. شوروی حکومتینی وئرین»^۱. نوامبرین ۷ سی (۱۶ آبان) عرفه سینده بئله شایعهلر یاییلمیشدی کی، گویا جنوبی آذربایجاندا شوروی حاکمیتی قورولاجقدیر.

شوروی جنوبا ایران قشونلارینین گلهمه سینه اجازه وئرمه دیگی اوچون تهران حکومتی آذربایجاندا ژاندارمانین سایینی آرتیریب ۳/۷۸۴ نفره چاتدیردی.^۲ آذربایجان اهالی سینه «وطن یولوندا» غزئتینی اوخوماق قدغن ائدلمیشدی. ایکی گوندن بیر ۴۰۰۰ نسخه چیخان غزئت الدن - اله گزیردی. جنوبدان گلن معلوماتدا گؤرسه دیلیردی: «تبریزده بیر قوجا «وطن یولوندا» غزئتینی الینه آلیب خواهش ائتدی کی، بونو اونون اوچون اوخوسونلار. اوخوماغا باشلایان زمان او، دریندن نفس چکیب دئدی: «اللاها شکر اولسون، ایندی بیز اؤز آنا دیلیمیزده غزئت اوخویوروق»^۳. «وطن یولوندا» غزئتینین گنیش یاییلماسی و بالشویک لشمه میلی نین گوجلنمه سی آذربایجاندا سرت (برک) تدبیرلره مشایعت اولوندو. اکتوبرون آخرا لاریندا (آبانین اول لارینده) ایرانین وزیر داخله سی جهانبانی تبریزه گلدی. اکتوبرون ۳۰ دا (۸ آبان) او، ایالتین بوتون وظیفه لی و امکانشی آدام لارینین توپلانتی سینین کئچیردی. اؤز چیخیشیندا (نطقیندا) بیلدیردی کی، هر کس گره ک آییق اولسون، شاهین و حکومتین تاپشیریق لارینی سؤزسوز یئرینه یئتیرسین. وزیردن سونرا والی (استاندار) فهیمی چیخیش ائتدی و بیلدیردی کی، اهالی گره ک قیزیل اوردو طرفیندن آپاریلان تبلیغاتا اویماسین، اؤز پول لارینی هاوایی یئر شوروی فیلم لرینه و نمایش لرینه خرجه مه سین لر. جنوبی آذربایجاندا اکتوبر آب هواسی قورتارانا قدر، یعنی نوامبر آیینین ۱۰ نا (۱۹ آبان) قدر جهانبانی تبریزه قالدی.

جنوبی آذربایجاندا کی وضعیت آرتیق بیر سیرا دولت لرین سیاسی دایره لرینین مذاکره موضوعونا چئوریلیمیشدی. تهران، لندن، مسکو، آنکارا غزئت لری تئز - تئز آذربایجان حقیقنده یازی لار وئریردی لر. ایران مجلسینده آذربایجان نماینده لری چیخیش ائدیب بیلدیرمیشدی لر کی، ایران حکومتی جنوبی آذربایجانا یئترینجه دقت یئتیرمیر، آذربایجانا آیریلان وسایط (بودجه) ولایت (ایالت) ین گلیری ایرانین دیگر منطقه لرینین قورولماسینا صرف اولونور. نخست وزیر فروغی نماینده لرین چیخیش لارینین دوغرولوغونو تصویب ائتدی و سؤز وئردی کی، بوندان سونرا بوتون گوجونو قویاجاق کی، آذربایجانین احتیاج لارینی اؤده سین. او، دئدی: «آذربایجان ایرانین اساس حصه سی دیر، همیشه واجب دولت مسأله لرینین حلینده بیرینجی اولموشدور»^۴. آذربایجان ایتیرمک تهله کسه سی ایران مطبوعاتیندا اونا قارشو «سئوگی» دولو یازی لار دوغورموشدو. حکومت احمد کسروی نی

^۱ - یئنه اورادا ورق ۲۳.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱.

سیاهه ۸۹، اشاره ۳۹، ورق ۴۲.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱.

سیاهه ۸۹، اشاره ۱، ورق ۲۱.

^۴ - یئنه اورادا، اشاره ۴، ورق ۱۴۸.

تبریزه گؤندرمیشدی کی، روزنامه چیخاریب آذربایجان اهالی سی نین «تورک اولمادیغینی» اونلارا باشا سالسین.^۱ تهران روزنامه‌لری ایران‌ی انسان بدنینه بنزه‌دیب دئییردی‌لر: «آذربایجان بو بدنین هم باشی‌دیر هم گؤزلری‌دیر، هم ده اوره‌گی‌دیر». تهران‌دا چیخان «کوشش» روزنامه‌سی اؤز صفحه‌لرینده تبریزده کی حادثه‌لردن بحث ائده‌رک یازیردی: «شهریور حادثه‌لریندن سونرا آذربایجان‌دان کدرلی و غریبه خبرلر آلیریق. دئییرلر کی، آذربایجان کئچمیش شاه‌دان و اونون مأمورلاریندان چوخ ظلم‌لر گؤروب. ایندی اونلار اؤز ناراضی‌لیق‌لارین مرکزی حکومته مخالفت اولماقلا، مرکزین گؤندردیگی آدم‌لارا تابع اولماقلا نمایش ائتدیریر». ^۲ روزنامه یازیر: ایندی آذربایجان‌دا ناراضی‌لیق ائدن قوه‌لرین فکری بئله‌دیر کی، آذربایجانی ایران‌دان آیرسین‌لار. جنوبی آذربایجانلی‌لر بیز ایران‌ین بوتون خلق‌لری بیریک، فرقیمیز یوخدور. سیزین قهرمانلیغینیز و شجاعیتینیز سایه‌سینده ایران‌ین آدی ایندی قدر یاشاییر. بو سیزلرسیز کی، ایران اوچون ایندی قدر سینه‌نیزی دشمنین قاباغینا وئرمیسینیز، اونون اوچون قانینیزی تۆکمونوز. بو سیزلرسینیز کی، اؤز قهرمانلیغینیزلا ایران اوچون تاریخی افتخار فتح ائتمیسینیز، ایندی بیز آذربایجانا سئوگی ایله یاناشیریق». ^۳ جنوبی آذربایجان‌ین قاباقجیل آدم‌لاری ایران مطبوعاتیندا باشلانان بئله تبلیغاتی ائله ده یاخشی قارشیلایمیردی‌لر. آرشیو سندینده گؤرسه‌دیلیر: «تبریزین یازچی و روزنامه‌نگارلاری بو سؤزلردن حدته گلیب (عصبی اولوب) دئییردی‌لر: «بو ایکی‌اوزلولر و اجلا‌لار دونن بیزی «تورک‌خر» آدلاندیریردی‌لر، بو گون ایسه ریاکارلیقلا بیزی آلداتماق مقصدی ایله آذربایجان‌ی گؤزل سؤزلرله تعریف‌لمگه باشلایب‌لار». ^۴

عین زماندا تورکیه‌نین «یئنی صباح» و «جمهوریت» غزئت‌لری ده ۱۹۴۱ نجی ایلین اکتوبر آییندا (۱۳۲۰ نجی ایلین مهر) جنوب تورک‌لری ایله باغلی گنیش یازی‌لار وئرمیشدی‌لر. اکتوبر آیینین آخرا‌لریندا (آبان‌ین اول‌لری) تورک یازچی‌سی یالچین‌ین «جمهوریت» غزئتینده کی یازی‌سیندا بیلدیریردی کی، ایران حکومتی اورادا یاشایان تورک‌لره هئچ بیر دقت یئتیرمیر و اونلارین طالعینه بیگانه‌دیر. او، یازیردی: «ایران‌دا حتی تورک‌لری ازمکدن چکینمیرلر. بیز بیگانه قالا بیلیمیر کی، تورک‌لر معارف ساحه‌سینده فارس‌لارلا برابر حقوقا مالک دگیل‌لر. اونلارین دیل‌لری و مدنیتی سیخیشدیریلیر... کئچمیشده ایران‌دا مجلس یاراناندا مجلس‌ده تورکجه نطق ائتمگه اجازه وئرلیردی. بیزیم دوستوموز آقای فروغی بیر وقتلر ایران‌ین آنکارادا سفیری اولوب و ایندی نخست‌وزیردیر، بیرنجی وظیفه‌سینی مجلس‌ده تورکجه دانیشماغی قدغن ائتمکده گؤردو». ^۵ «جمهوریت» غزئتی نین بو دانیشماغی سونرا تهران مطبوعاتیندا تورکیه‌یه قارشی گنیش هجوم باشلادی. ایران روزنامه‌لری جواب اولاراق گؤرسه‌دیریردی‌لر کی، تورک دیلی ایران اهالی‌سی نین بیر

۱ - یئنه اورادا، اشاره ۱۴، ورق ۳۴.

۲ - یئنه اورادا، اشاره ۱۴، ورق ۸۸ - ۹۰.

۳ - یئنه اورادا.

۴ - یئنه اورادا، اشاره ۴، ورق ۱۰۰.

۵ - یئنه اورادا، ورق ۱۴۸.

حصه‌سی‌نین دانیشدیغی دیل‌دیر. بو او دئمک دگیل کی، اونلار تورک ملّتی‌دیر. ایران‌دا یاشایان تورک‌لر ایرانلی‌لار اولاراق بوتون حقوق‌لاردان استفاده ائدیرلر. آذربایجان تورکجه دانیشان ایرانلی‌لارین یاشادیغی یئر‌دیر کی، بوتون ایران‌ین بئیین و اوره‌گی اولوب، ایندی ده اولماقدادیر. ایران‌ین اؤز دولت دیلی وار و بو بوتون ایرانلی‌لار اوچون مجبوری‌دیر. روزنامه‌لر ثبوت اؤتمگه چالیشیردی‌لار کی، آذربایجانلی‌لار ائله اسکی (قدیم) فارس‌لاردیر کی، آذربایجان دیلینی اونلار ۱۶ (۹) نجی عصرده جالاشدیریب‌لار (تحمیل ائدیبلر). ایران و تورکیه مطبوعاتیندا آذربایجان‌لا باغلی گندن یازی‌لار میرجعفر باقروف‌ی برک عصبی‌لشدیرمیشدی.

بو باره‌ده عزیز علی‌یئف‌ین گؤندردیگی معلومات‌لا تانیش اولدوقدان سونرا او، دئییردی: «ایندی جنوبی آذربایجانلی‌لارا تازا صاحب چیخیب، او دا عبارت اولسون عثمانلی تورک‌لریندن. یقین اونلار بئله خبر چاتمیشدیر کی، جنوبی آذربایجان‌دا یاشایان آذربایجانلی‌لار بیزیم‌کی‌لر‌دیر. بیلیم‌یرم بو وقته قدر بونلار هاردا ایمش‌لر. بو وقته قدر بونلارین قاباغینی کیم کسیردی. ایش او یئره گلیب چاتمیشدیر کی، تهران ایله آنکارا بیر - بیر ایله مباحثه‌یه باشلامش‌لار. دئییرلر دولته صاحب اولماق لازم‌دیر. گویا بئش میلیون آذربایجان خلقی صاحب‌سیز قالمیشدیر. بونلار دئییر بیزیم‌دیر، اونلار دئییر بیزیم‌دیر اورتالیغا بؤل‌هابؤل مسأله‌سی دوشموشدور. تهران بو مسأله‌ده گؤرونور اؤزونو او قدر ایتیرمیشدیر کی، بیر نئچه تاریخی شئی‌لری گویا بو وقته قدر بیلیم‌یردی‌لر... بیزیم اؤز مقصدیمیز و گئتدیگیمیز یول اؤزوموزه آیدیندیر... بیز شوروی آذربایجانیندا یاشایان آذربایجانلی‌لار دئییه بیلهریک کی، ایسته‌دیگیمیز مقصدین بیرینی الده ائتدیک... ایندی بو گون‌لر مجبور اولورلار اعتراف ائتسین‌لر کی، اگر مین ایل‌لرله بؤیوک دولته، تاریخه مالک اولان خلق وارسا، او دا آذربایجان‌دیر»^۱

جنوبی آذربایجان‌دان آلینان معلومات‌لار تحلیل ائدیلدیکن سونرا میرجعفر باقروف نوامبرین ۱۰ دا (۱۹ آبان) گؤرون ایش‌لرله باغلی عزیز علی‌یئفه اؤز رأی و تکلیف‌لرینی گؤندرمیشدی^۲ «وطن یولوندا» غزئتی‌نین اوغورلاریندان باقروف راضی ایدی. عین زماندا او، تکلیف ائدیردی کی، اوخوناقلی اولماق اوچون غزئته ییغجام ماتریال‌لار وئرلمه‌لی، بدیعی ماتریال‌لار قیسالدیلماقلا سیاسی موضوع‌لارا مارق گوجلندیرمه‌لی‌دیر. او، یازیردی: «سیز یاخشی ائتمی‌سینیز کی، قاباقجیل ضیالی‌لاری غزئتین اطرافیندا توپلامی‌سیز، لاکن بونو احتیاط‌لا ائتمک لازم‌دیر. عین زماندا باقروف خوی‌دا، پهلوی‌ده و دیگر شهرلرده غزئت چیخارماغا راضی‌لیغین بیلدیردی. اوپرا تیاتری‌نین جنوبداکی فعالیتی اونون طرفیندن یوکسک قیمت‌لندیریلدی. تروپون تبریزده نوامبرین ۲۰ سینه قدر (۲۹ آبان) قالماسینا اجازه وئردی. لاکن عزیز علی‌یئف‌دن خواهش ائدیردی تیاتر ایشچی‌لرینه آیدینلاشدیرسین کی، اونلار نئجه باکی‌دان متشکل گئتمیش‌لر، ائله ده گرک گئری قایتسین‌لار. اؤزونو ساخلا یا

^۱ - پنه اورادا، اشاره ۱۰، ورق ۹ - ۱۱.

^۲ - باخین: آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۴، ورق ۸۹ - ۹۵.

بیلمه‌ین مختلف اشیالار آلماغا جهد گؤسترن لر گرهک مذمت ائدیلین لر. «شوروی آذربایجان‌نین هنری، آکتور دسته‌سی، بیزیم تیاتر حقیقده اهالی‌ده ان یاخشی تأثرات قویماق لازم‌دیر».

میرجعفر باقروف خبردارلیق ائدیردی کی، کرد مسأله‌سینده احتیاطلی اولماق لازم‌دیر. او، خاطرلادیردی کی، «کرد مسأله‌سی ایران و تورکیه سیاستینده ان کؤورک یئردیر، انگلیس‌لرین الینده ان سئویملی سلاح‌دیر. بونو هئچ وقت، خصوصیه ایندیکی آن‌دا اونوتماق اولماز. جنوبی آذربایجانلی‌لر ایله کردلرین باریشیغی اوچون هر شئی ائتمک لازم‌دیر، بو اساسدا بوتون واسطه‌لرله کردلری اؤزوموزه یاخینلاشدیرمالیق. بیزیم کردلر آراسیندا فعالیتیمیزین اساس استقامتی اوندان عبارت‌دیر اولمالی‌دیر کی، کردلر خارجی کشفیاتین (جاسوس‌لارین) تخریبات‌لارینا اویماسین‌لار. آیریجا کرد دولتی یاراتماق مقصدی ایله سلاح‌لانماغا جهد گؤرستمه‌سیدیر»^۱.

اؤز مکتوبوندا باقروف خاطرلادیردی کی، جنوبی آذربایجان‌ین بیر سیرا یئرلرینده اهالی‌نین معین طبقه‌لری، خصوصیه بیر نئچه ایل اول شوروی آذربایجان‌یندان سورگون ائدیلن لر ایران‌دا شوروی حاکمیتی قورماق اوچون فعال لاشیب‌لار. آستارادا، اردبیل‌ده، پهلوی‌ده بنله فاکت‌لار اولموش‌دور. بوتون بونلار خارجی کشفیات‌نین ایشی‌دیر و بیزیمله متفق‌لرین آراسینی وورماغا یؤنه‌لمیش‌دیر. بونا قطعی صورت‌ده یول وئرمک اولماز. او، خبردارلیق وئیردی کی، یئنی تشکیل ائدیلن کمونیست هسته‌لری، آسوری، ارمنی، حزب توده تشکیلات‌لاری ایله سون درجه احتیاطلی اولماق لازم‌دی. شبهه‌سیز، بنله بیر فاکت دقتدن یاینمالمیشدی کی، حزب توده ایران‌ین ۱۹۴۱ نوامبریندا (آبان ۱۳۲۰) تبریز شعبه‌سی‌نین اساس یارادیجی‌لاری اردشیر (آرداشس) آوانسیان، داوید گئورگیان، علی امیرخیزی و باشقالاری ایدی.^۲ بیرینجی حقیقده باقروفون معلوماتی گنیش ایدی. اونا گؤره باقروف خبردارلیق ائدیردی کی، داشناک‌لارلا احتیاطلی اولسون‌لار. او، یازیردی: «الیمیزده معلومات‌لار وار کی، داشناک‌لار شوروی‌نین اعتمادینی قازانیب اؤز پوزوچولوق ایش‌لرینی گوجلندیرمک ایسته‌ییرلر. استثناء اولونور کی، بوتون بو حزب و جمعیت‌لر خارجی کشفیاتین بیرباشا تاپشیریغی ایله یارانیر». مثلاً، او، دئییردی: «آسوری‌لر همیشه انگلیس‌لره میل ائدیبلر و انگلیس کشفیات‌نین آزان‌لاری‌دیرلار. بو سببدن اونلارین حاضرکی فعال لاشماسی بیر قدر شبهه‌لی‌دیر»^۳.

مکتوبون سونوندا میرجعفر باقروف تبریز ضیالی‌لاری‌نین، شاهسون و کرد طایفا باشچی‌لاری‌نین باکی یا گلشینی بگه‌نیردی، لاکن قید ائدیردی کی، بو ایش یوکسک سویه‌ده سازمان وئریلمه‌لی‌دیر.

قید ائدیلن گؤستریشه اوغون اولاراق نوامبرین ۱۸ ده (۲۷ آبان) شاهسون طایفا باشچی‌لاری، ۲۰ ده (۲۹ آبان) تبریز ضیالی‌لاری‌نین نماینده‌لری، ۲۷ ده (۶ آذر) کرد

^۱ - یئنه اورادا، ورق ۹۱ - ۹۲.

^۲ - یئنه اورادا، اشاره ۸۵، ورق ۴.

^۳ - یئنه اورادا، اشاره ۴، ورق ۹۳.

طایفا باشچی لاری باکی یا گلدی لر. هر اوچ نماینده لیک میرجعفر باقروف طرفیندن قبول ائدیلدی. سلیمان رستم، سلیمان رحیموف و میرزا ابراهیموف جنوبدان گلن نماینده لرله بیرلیکده گلمش لر. ان ماراقلی مذاکره تبریز ضیالی لاری ایله اولدو. تبریز قوناق لارینی مشایعت ائدن محمدسعید اوردوبادی گؤروش زمانی باقروفا بیلدیردی: «بولداش لار بورایا گلنده بیزیم آذربایجانلی لار اونلاری گؤره ن کیمی گؤزلی یاشاردی. البته بو، اونلاردا اولان سئوینجی افاده ائدیردی»^۱. تبریز ضیالی لاری ایله گؤروشده میرجعفر باقروف دئدی کی، ایران حکومتی آذربایجان دان گؤتوردوگو ثروتدن هنج اولماسا بیر پایینی اورانین آبادلیق ایشینه صرف ائتمه لی دیر. «بیز بو باره ده سسیمیزی قالدیردیق کی، بسدیر، داها بو وقته جن ۵ میلیون خلقی آخر دامارینا قدر چاتدیرمیسینیز. بو یاخشی شئی دگیل. گورونور کی، نه اینکی ایران دا یاشایان آذربایجانلی قارداش لاریمیز، حتی ایران حکومتی ده باشا دوشموشدور کی،... اگر لازم گلسه بیر ده سسیمیزی قالدیراجاغیق. هانی مدرسه، هانی آذربایجانلی لارین دلی، هانی اونلارین اوخوماسی، اونلارین دیلینده غزت، هانی ادبیات؟ بو مسأله لری اونلارین قارشی سینا قویاجاغیق. آنجاق هله وقتی دگیل... بیزیم ایسته دیگیمیز اودور کی، آذربایجان خلقی نین اؤز حقوقونو اؤز اختیارینا وئرسین لر. اونلارا، اؤز لری - اؤز لرینه صاحب اولماق حقوقی وئرسین لر. اگر بیز آذربایجانلی ییقسا، بیز اؤز آذربایجانلی لاریمیزی بیلیریک. اونلارین ناموسونو دا بیلیریک. داها اسیر اولماق بسدیر، ۱۰ ایل لرله، ۱۰۰ ایل لرله آذربایجان خلقی اسیر اولموشدور... اگر سیزین دئدیگینیز بیر اولسا، یولونوز بیر اولسا، فکرینیز بیر اولسا، اوندان سیز بؤیوک ایش لر گؤره رسینیز... بیزیم بورجوموزدور سیزه کؤمک ائتمک. بورادا نه گؤرورسونوز بونلارین هامیسی آذربایجان خلقی نین دیر. اودور کی، سیز آذربایجان بالالاری اولدوغونوز اوچون اختیارینیز وار اؤز پایینیزی بورادان ایسته یه سینیز. ائله اولسون کی، سیزین اؤزونوزده ده بیر حرکت اولسون. حقیقتاً ملتین قانی گره ک ایشله سین»^۲.

جنوبی آذربایجان ضیالی لاری تبریزه قئیدندان سونرا ایران حاکمیت اورقان لاری چوخ چالیشدی لار اؤرگن سین لر کی، باقروف لا هانسی صحبت لر اولوب. حتی باکی یا گندن لرین بعضی لری تعقیبلره ده معروض قالدی. یالنیز عزیز علی یئفین جدی مداخله سیندن سونرا بوجور ایش لره سون قویولدو.

۱۹۴۱ نجی ایلین سونونا (۱۳۲۰ نجی ایلین قیشینا) قدر جنوبی آذربایجان دا گؤرولن ایش لرله باغلی میرجعفر باقروف استالینه گنیش گزارش حاضرلامیشدی^۳ معین مسأله لری مذاکره ائتمک اوچون ایران داکی شوروی سیاسی، نظامی، دیپلوماتیک اورقان لاری ایله شوروی آذربایجان ی مأمورلاری آراسیندا یارانمیش گرگین لیگی آراشدیرماق مقصدیله جنوبداکی مأموریتین باشچی سی عزیز علی یئف باکی یا دعوت ائدیلمیشدی. جنوبی

^۱ - یئنه اورادا، اشاره ۱۰، ورق ۱۳۰.

^۲ - یئنه اورادا، ورق ۱۳۷ - ۱۳۸.

^۳ - باخین: آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند

۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۱، ورق ۸۹۱۸ - ۳۱.

آذربایجانا گۆرسه دیلن یاردیم، اورادا آپاریلان سیاسی ایش، اقتصادی - مدنی تدبیرلر، صحیبه نین تشکیلی و سایر گزارشده اؤز عکسینی تاپمیشدی. میرجعفر باقروف اؤز گزارشینده استالین دن خواهش ائدیردی کی، تبریزین کیمسه سیز، یتیم اوشاق لاری اوچون ۲۰۰ - ۳۰۰ نفرلیک اوشاق ائوی آچماغا اجازه وئرسین و تکلیف ائدیردی کی، بو اوشاق ائولرینده درس لر آذربایجان دیلینده کئچیریلسین.^۱ گزارشده عین زماندا قید اولونوردو: «بعضی اوردو حصه لری و بۆلمه لره لازمی رهبرلیک اولمادیغیندان فراری لیک، سویغونچولوق و سرخوشلوق حال لاری اولموشدور. بو اویونلا باغلی دیر کی، ایران داکی شوروی اوردوسونون فرماندهی ژنرال ماژور نوویکوف و نظامی کمیسر یارکوف نظام - انتظامی یوکسلتمک اوچون گونده لیک ایشله مشغول اولمورلار، تصادفی حالدا حصه و بۆلمه لره اولورلار، وقت لرینی ضیافت لره، ایچکی مجلسینده کئچیریلر. نوویکوف اؤزونو ائله بی آبرو ائدیپ کی، ایران ژنرال لاریندان بیر ی بیزیم ایشچی لره دئییب کی، سیزین فرمانده اولنه جن ایچیر، اونون باده یولداشی ایسه نظامی شورانین عضوی سرهنگ کمیسر یارکوف دور. نوویکوف برک ایچدیکن سونرا ایران آذربایجانینداکی اوردو حصه لرینیزین سایه باره ده معلومات لاری انگلیس لره وئریب. تبریزده اولارکن او، مشهور داشناک قارداش لاری بوداغان لارلا علاقه یه گیریپ، وقتینی اونلارلا بیرلیکده ایچکی مراسم لرینده، کئف مجلس لرینده کئچیریپ».^۲ هم ژنرال نوویکوف، هم ده سرهنگ یارکوف عزیز علی یئف قروپی علیهینه مسکو وایا گیزلی معلومات لار وئیردی لر. میرجعفر باقروفون جدی مداخله سی ایله اونلارین هر ایکسینی ایران دان گئری چاغیردی لر. لاکن عزیز علی یئف مأموریتینی خلاص ائتمک ممکن اولمادی. بو هم ده اونونلا باغلی ایدی کی، ۱۹۴۱ نجی ایلین سونوندا (قیش ۱۳۲۰) شوروی - آلمان جبهه سینده وضعیت چوخ آغیر ایدی. شوروی اداره لری پایتختدن کؤچورولموشدو. جنوبی آذربایجان مسأله سینده مداخله نی درینلشدیرمک له شوروی اؤزلری اوچون علاوه مسأله یاراتماق ایسته میردی لر. دسامبر (آذر) آییندا عزیز علی یئف باکی یا چاغریلندا تهران داکی شوروی سفیری آندرئی اسمیرنوف سفارتین مصلحتچی سی (مشاوری) نیکولای ایوانوفی تبریزه گؤندرمیشدی، اونا و تبریزه یئنی تعیین اولونموش باش کنسول آئاتولی کولاژنکوف خاصه تاپشیریق وئرلمیشدی کی، عزیز علی یئفین و اونون قروپونون علیهینه ماتریال لار توپلاسین لار...^۳

تبریزده کی باش کنسول آئاتولی کولاژنکوف و تبریزده کی شوروی سفیری نین مشاوری نیکولای ایوانوفون توپلادیغی ماتریال لار اساسیندا سفیر آندرئی اسمیرنوف ۱۲ ژانویه ۱۹۴۲ نجی ایله ده (۲۲ دی ۱۳۲۰) شوروی وزارت خارجه سینده عزیز علی یئف قروپی علیهینه گنیش گزارش گؤندرمیشدی. گزارشین اساس بندلرینی دئکازونوف ژانویه نین ۱۷ ده (۲۷ دی) میرجعفر باقروفا گؤندردیگی تلقرامدا آچیقلامیشدی. اورادا دئییلیردی:

^۱ - یئنه اورادا، ورق ۳۱.

^۲ - یئنه اورادا، ورق ۳۰.

^۳ - باخین: آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۴۰، ورق ۲۸ - ۳۴.

«کولائتکوفون معروضه سیندن آیدین اولور کی، یئرلی حاکمیت و خارجی کونسول لوق لار عزیز علی یئف قروپونون موجودلوغوندان یاخشی خبرداردی لار. کولائتکوف علی یئف قروپونون سایمازانا ایشی باره ده بیر نچه فاکت صدالامیشدیر». سفیر اسمیرنوفون گزارشیننه دوشموش بو فاکت لار اساساً اشاغیداکی لاردان عبارت ایدی:

۱ - یئترینجه اساس اولمادان «صدای آذربایجان» روزنامه سینی باغلامیش و اونون سردبیرلیگینده آختاریش آپارلمیشدیر.

۲ - دسامبرین اول لرینده (آذربین اورتالاریندا) علی یئف یئرلی آدام لار واسطه سیله اورمیه ده کی شوروی پادگانین فرماندهی سرهنگ سئلیوانوفا مکتوب گؤندرمیشدیر. بو مکتوبدا او، طلب ائتمیشدیر کی، اهالی نین الینده اولان سلاح لار بیغیلماسین و بیغیلان لار دا قایتاریلسین. بو مکتوب ایران حاکمیت اورقان لاری نین الینه کئچمیشدیر و اورمیه نین استانداری اونون حقیقنده تقدیمات حاضرلامیشدیر.

۳ - علی یئف نین معاونی امیراصلانوف دسامبرین ۱۶ دا (۲۵ آذر) اورمیه ده استاندارین معاونی نی حبس ائتمیش و اونی تبریزه گؤندرمیشدیر. بورادا او بوراخیلیمیشدیر. حبسین سببی کردلرین دؤیولمه سیدیر. ایندی امیراصلانوف دئییر کی، استاندارین معاونی نین حیاتی تهلهکه ده اولدوغو اوچون گویا او، حبس آدی ایله اورادان چیخاریلیب.

۴ - آذربایجان وزیر داخله سی نین معاونی آتاکیشی یئف دسامبرین ۳۰ دا (۹ دی) سراب شهرینده بیر مالکی حبس ائدیپ، ژاندارم اداره سینده اونو استنطاق ائدیپ و ژاندارمایا تکلیف وئیریر کی، اونو حبس ائتسین لر. بو باره ده ده استاندار تقدیمات حاضرلائیپ.

اسمیرنوف یازیردی: «علی یئف قروپونون گنیش آچیقلا نماسی چتین کی، بیزه خیرلی اولسون، حالبوکی او، اؤزو بورادا آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سی نین کاتبی کیمی گنیش تانینیر. یالنیز اونون بو ایشه رهبرلیک ائتمه سی ایرانلی لارین، تورکلرین و انگلیس لرین ناراحتلیغینی و اعتماد سیزلیغینی دوغورموشدور. علی یئف قروپونون فعالیتتی حقیقنده یالنیز سهیلی دگیل، بولارد (انگلیس سفیری) و تورک سفیری ده معلوماتلی دیر». دئکازانوف تلقرامین سونوندا باقروفون نظرینه چاندیریدی کی، سفیر اسمیرنوف لا عزیز علی یئف نین رابطه لرینی تنظیم لمک هله کی، ممکن اولمامیشدیر. دئکازانوف اونلارین گؤروشمه سینی مصلحت بیلیردی. تلقرامدان باشقا باقروفون بو باره ده دئکازانوف لا تلفون دانیشیق لاری دا اولموشدو. ائله همین گون، ژانویه نین ۱۷ ده (۲۷ دی) میرجعفر باقروف کرملینه تلقرام ووردو و دئکازانوفون تلقرامینا جواب وئردی. «سیزینله صحبتدن سونرا علی یئفه تکلیف ائدیلدی کی، یئرلی حاکمیتین ایش لرینه مداخله ائتمه سین. اسمیرنوف لا سیخ رابطه ساخلا سین، بوتون تدبیرلرینی اونونلا راضی لاشدیر سین و یالنیز اونون راضی لیغیندان سونرا بو و یا دیگر مسأله نی یئرلی حاکمیت قارشسی سندا قالدیر سین. بو گون علی یئفه تکلیف ائتدیم کی، تعجیلی تهرانا گئتسین و بوتون مسأله لری، او جمله دن کولائتکوفون معروضه سینی اسمیرنوف لا آیدینلاشدیر سین... او کی قالدی

انگلیس، تورک و دیگر نماینده‌لر قارشی سیندا علی‌یئفین کیم‌لیگی نین آچیقلا ناسینا، نه علی‌یئف، نه ده اونون قروپی اؤزونو آچیقلاماییب. من احتیاط ائدیرم کی، هئچ نه یه محل قومادان شهبه‌لی آدام‌لارلا سرخوشلوق ائدن بیزیم آیری - آیری ایشچی‌لریمیز اونلاری آچیقلا سین‌لار. یارانمیش وضعیت امکان وئریمیر کی، بیزیم اورادا ایلک گون‌لردن باشلا دیغیمیز بؤیوک ایش‌لری دوام ائتدیرک. اسمیرنوف، یا غیره سی گؤرونور بیزیم باشلا یا جاغیمیز ایش‌لری لغو ائتمگه نایل اولور»^۱. سندلرین آراشدیریلما سی اساسیندا قید ائتمک اولار کی، شوروی آذربایجان‌یندان اولان سیاسی ایشچی‌لرین فعالیتی نین محدودلاشدیریلما سی و تدریجاً اونلارین جنوبدان چیخاریلما سی ایده سی شوروی رهبرلیگیندن گلیردی. شوروی سفیری اسمیرنوفون عزیز علی‌یئف قروپی علی‌هینه گزارش‌لر، تلقاملار گؤندرمه سی ده وزارت خارجه نین گیزلی تاپشیریغی اساسیندا باش وئریمیشدی. بو داها چوخ محاربه نین اول‌لرینده شوروی نین مغلوبیتی ایله ایضاح ائدیلمه‌لی دیر. ایکینجی سی، تهران‌دا گیزلی شکیلده شوروی - انگلیس - ایران اوچ طرفلی دانیشیق‌لاری آپاریلیردی و شوروی نین متفق‌لره داها بؤیوک احتیاجی اولدوغوندان جنوبی آذربایجان‌دا اول‌لر باشلانمیش «بالشویک متخصص‌لریندن» تدریجاً امتناع ائدیلمیشدی. اوچونجو طرفدن ایران اراضی سیندن شوروی‌یه متفق‌لرین نظامی استراتژی یاردیمی داشینما لی ایدی. بو مسأله دن ایران اؤز اراضی بوتؤولوگونه شوروی دن تأمینات آماق مقامی کیمی استفاده ائتدی. دؤردونجوسو ایسه، انگلیس‌لر «بالشویک تهلهکه سی» ایله شاه ی و ایران حکومتینی دایم قورخو آلتیندا ساخلا ییردی. تورکیه ده اؤز نوبه سینده جنوبی آذربایجان‌دا شوروی نین فعالیتینی دقت مرکزینده ساخلا ییردی. شوروی نظامی کشفیاتینی نین معلومات‌لاریندا گؤرسه دبیلیردی کی، ۱۹۴۲ نجی ایلین اول‌لریندن (۱۳۲۰ نجی ایلین قیشیندان) باشلا یاراق انگلیس‌لر جنوبی آذربایجانا مارق گؤرستمگه، ترک‌لر ایسه شرقی و غربی آذربایجان‌دا تبلیغات ایش‌لرینی گنیشلندیرمگه باشلامیشدی‌لار. اونلار کردلرله آذربایجانلی‌لر آراسیندا یارانمیش گرگین‌لیکدن ایران حاکمیتینه تأثیر واسطه سی کیمی استفاده ائدیردی‌لر و بیلدیریردی‌لر: «یالنیز تورکیه آذربایجان اهالی سینین کردلرین سوغونچولوغوندان خلاص ائده بیلر». شوروی سفیری اؤز معلوماتیندا یازیردی: «تورک‌لر محاربه دن سونرا آذربایجان ی تورکیه یه بیرلشدیرمک اوچون زمینه حاضرلا ییرلار»^۲.

۱۹۴۱نجی ایلین سپتامبر آیی نین اول‌لرینده (۱۳۲۰ شهر یورین بیرینجی یاری سی) کرملین ده جنوبی آذربایجان لا باغلی تدبیرلر مذاکره ائدیلن زمان میرجعفر باقروفا مستثنا صلاحیت‌لر وئریمیشدی. ۱۹۴۱ نجی ایلین سونو - ۱۹۴۲ نجی ایلین اول‌لرینده (دی ۱۳۲۰) شوروی رهبرلیگی نظامی، سیاسی، دیپلوماتیک اداره‌لرین، کشفیات اورقان‌لاری نین الی ایله جنوبداکی شوروی نظامی منطقه سینده مختلف تخریبات‌لار توره دیب میرجعفر

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۳۵، ورق ۲ - ۵.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۲۸، سیا‌هه ۴، اشاره ۲، ورق ۵۲.

باقروفی فاکت قارشی سیندا قویماق و شوروی آذربایجان ی ایشچی لری نی اورادان چیخارماق پلانی نی گئچکلشدیرمکه باشلامیشدی لار. جنوبی آذربایجان داکی پروسه لرین گئندیکجه ملی سطحه کئچمه سی شوروی نی او قدر ده راضی ائتمیردی. اونا گؤره آندرئی اسمیرنوف ایلك اولراق تورک دیلینده چیخان و جنوبی آذربایجان دا ال - ال گزن «وطن یولوندا» غزتی نین باغلانماسینی اتحاد جماهیر شوروی نین وزارتخارجه سیندن خواهش ائدیردی. بو ائله بیر وقت ایدی کی، غزت تحریریه سینده میرزا ابراهیموف، سلیمان رستم، اسرافیل نظروف، عثمان ساری و للی، مهدیخان و کیلوف، غلمان موسایف، شمسی بدل بگلی و دیگر لریندن عبارت ماراقلی دسته فورمالاشمیشدی. میرجعفر باقروف «وطن یولوندا» غزتی نین باغلانماسینا اعتراض ائدیردی. کوی بیشتف شهرینده یئرلشن شوروی خلق اتفاق کمیته سی نین آپاراتی نین باش کاتبی آرکادی سوبولتفه و دنکانازوفا گؤندردیگی تلگرامدا بیلدیریدی: «بیزیم الیمیزده یوخلانیمیش معلومات لار وار کی، سون زمان لار یئرلی ایران حاکمیت اورقان لاری جنوبی آذربایجان دا بیزه بیطرف مناسبت بسله یین، بعضی سئوگی سی اولان آدام لاری حبس ائدیپ اینجیدیرلر. ایران حاکمیتی نین جنوبی آذربایجان دا بیزه مناسبتی او درجه یه چاتیب کی، تبریزده آلمان فاشیست لری نین محاربه جبهه سیندن بحث ائدن فیلم لری آچیق نمایش ائتدیریرلر. تبریز استانداری نین بلاواسطه حمایه سی ایله «آذربایجان سسی» آدلی فاشیست پرست روزنامه بوراخیلیر. جنوبی آذربایجان شهرلرینده بیزه بیطرف مناسبتی اولان شخص لر استاندار طرفیندن وظیفه لریندن اخراج ائدیلیر. بئله بیر وضعیتده نه اینکی اهالی آراسیندا «وطن یولوندا» غزتی نین یاییلماسینی دایاندیرماق، عکسینه اولراق اسمیرنوف تاپشیریلمالی دیر کی، یئرلی حاکمیتین بیزه قارشی تۆره تدیگی تخریبات لارا داها جدی عکس العمل نشان وئرسین»^۱. داها سونرا میرجعفر باقروف وزارتخارجه نین مسئول وظیفه لی شخص لرینه خبردارلیق ائدیردی کی، بوتون بو مسأله لر باره سینده او، انگلیس سفیرینی باکی دان مسکووا مشایعت ائدن اتحاد جماهیر شوروی وزارت داخله سی نین امکداشی ویکتوروف واسطه سیله استالینه گنیش مکتوب گؤندریپ.

شوروی آذربایجان یندان گؤندریلمیش سیاسی ایشچی لری جنوبدان اوزاقلشدیرماق مقصدیله ایران وزارت خارجه سی «سرتیپ زاده قیامیندان» استفاه ائدیپلر. سرتیپ زاده نین کئچمیشی کومینترن ایله باغلی اولسا دا، سونرادان ایران خصوصی خدمت اورقان لاری ایله امکداشلیغا کئچمیشدی. سرتیپ زاده وقتيله شوروی آذربایجان یندان سورگون ائدیلمیش آقائیف و رسولوف لا بیرلیکده شوروی ایله سرحد بؤلگه لرده قره داغ دا، جلفادا، مرندده و دیگر یئرلرده شوروی حکومتی قورماق اوچون پارتیزان دسته لری یارادیپ قیرمیزی بایراق لار قالدیرمیشدی لار. پارتیزان دسته سی نین ایینه کئچمیش بعضی یئرلرده حاکمیت اورقان لاری قوغولموش، یئرلی اؤزونو اداره اورقان لاری یارادیلیمیشدی. بو حادثه لر باشلایاندا باکی دان تبریزه قئییدن عزیز علی یئف هله نخجوان دا ایدی. آذربایجان داخله وزیر

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹، اشاره ۱، ورق ۳۶ - ۳۷.

میرتیمور یعقوبوف سرحد قشون لارینین رابطه سیستمی ایله باقروفون تاپشیریقلارینی اونا چاتدیردی. باقروف تکلیف اندیردی کی، تعجیلی اولاراق «پارتیزان دسته‌لری» لغو ائدیلمه‌لی‌دیر. او، دئییردی: «بو چیخیشین زیانی یئرلرده ایضاح ائدیلمه‌لی‌دیر. بوندان علاوه آیری - آیری شخص‌لردن آلینمیش پول و سلاح تعجیلی اولاراق قایتاریلما، بحث اولونموش حاکمیت نماینده‌لری آزاد ائدیلمه‌لی‌دیر. مختلف بهانه‌لرله رسولوفی هله‌لیک بیزیم اراضی‌میزده ساخلایین. ائله یاخشی شرایط یارادین کی، او، حبس اولوندوغونو حس ائتمه‌سین». باقروفون تاپشیریغی اوزره عزیز علی‌یف تعجیلی اولاراق بیر قروپ سیاسی ایشچی ایله مرند گئتدی. یئرلرده گؤروش‌لر کئچیردی. سلاح‌لی دسته‌لری دینج یول‌لا داغیتماق ممکن اولدو. دسته‌لرین باشچی‌لاری دانیشیق‌لار آپارماق اوچون جلفایا گتیریلدی و شوروی آذربایجان‌ی داخلی ایش‌لر اورقان‌لاری طرفیندن ضرر سیزلشدیریلدی.^۱

ایران حکومتی بو حادثه‌دن آذربایجانا قشون یئریتیمک مقصدی کیمی استفاده ائتمک ایسته‌ییردی. ۱۹۴۲ نجی ایل ژانویه‌نین ۷ ده (۱۷ دی ۱۳۲۰) میرجعفر باقروف «سرتیپ‌زاده قیامی» باره‌ده استالینه معلومات گؤندریدی. عین زماندا او، وزارت‌خارجه‌یه یازیردی: «انگلیس‌لرله راضی‌لیق اساسیندا ایران حکومتی قولدور آدی آلتیندا بیزه طرفدار اولان، بیزه لازم اولان آدم‌لاری محو ائتمک ایسته‌ییر. بونونلا دا نظارت ائتدیگیمیز اراضی‌ده بیزیم نفوذوموزو اشاغی سالماق ایسته‌ییرلر. عین زماندا ایران حکومتی‌نین بیزیم نظارت‌یمیزده اولان اراضی‌یه نظامی قشون گتیریمک تکلیفی ایله راضی‌لاشماق اولماز. عکس تقدیرده بیزیم پادگان‌لارین آز اولدوغو یئرلرده بو اوردودان مختلف تخریب‌اتچی‌لیق مقصدیله استفاده ائدیله بیلر».^۲

۱۹۴۲ نجی ایلین ژانویه‌سینده (دی ۱۳۲۰) میرجعفر باقروف یارانمیش وضعیتله علاقه‌دار اولاراق شوروی وزارت‌داخله‌سی‌نین معاونی مئروکولفا و وزارت‌خارجه معاونی دئکونازوفا رجوع ائتدی. بیانیه‌ده انگلیس کشفیات‌ی‌نین کردلر آراسیندا و جنوبی آذربایجان‌دا آپاردیق‌لاری پوزغونچولوق ایش‌لری باره‌ده معلومات وئرلییردی. او، یازیردی: «انگلیس‌لرین بوتؤو قروپ‌لاری نه‌اینکی بریتانیا تأثیر دایره‌سینده، عین زماندا بیزیم قشون یئرلشدیگی اراضی‌ده هیچ نهدن چکینمه‌دن دولاشیرلار. هر یئرده اونلار اهالی‌یه، خصوصیه کردلره سلاح پایلائییب ایران حکومتینه قارشو چیخماغا تحریک ائدییرلر. دوزدور اونلار بلاواسطه سلاح پایلامیرلار، لکن سلاح‌لاری یوک ماشین‌لاری ایله داشیب یاشاییش منطقه‌لری‌نین یاخینلیغینا تۆکورلر. سونرا ایسه کردلره دئییرلر کی، فلان یئرده سلاح وار، نییه اونو گۆتورمورسونوز. اونلار بوتون فعالیتینده کردلره و آذربایجان‌لی‌لارا دئییرلر: حتی سلاح‌لی عصیان یولو ایله ده اولسا، سیز اؤز مستقل‌لیگینیزه نایل اولون، لکن بیز سیزین ایش‌لرینیزه مداخله ائتمه‌یه‌جه‌ییک، بیز ایران حکومتی طرفینده‌ییک». بو مکتوبلا میرجعفر باقروفون اساس مقصدی عزیز علی‌یف قروپونا یؤنه‌لمیش تهلهکنی سوغوشدورماق ایدی.

^۱ - یئنه اورادا، اشاره ۴۳، ورق ۱۴ .

^۲ - یئنه اورادا، اشاره ۳۵، ورق ۳۶ - ۳۷ .

او، سؤزونه دوام ائده رک دئییردی: « انگلیس لرین سیزه معلوم اولدوغو بوتون بو عمل لری بیزیم ایشچی لرین آدینا یازیلیر. اونلار بیزیم سفیره تقدیمات وئریرلر کی، گویا بو یوزغونچولوق فاکت لاری بیزیم ایشچی لرین عمل لری دیر. یولداش اسمیرنوف ایسه هئچ نه یی یوخلامادان، بیزیم ایشچی لردن ایضاحات طلب ائتمه دن، گویا بیزیم ایشچی لرین اؤزلرینی پیس آپارماسی باره ده تامامیله سهو معلومات لاری مسکو وایا وئریر. حالبوکی بیزیم ایشچی لر اؤزلرینی چوخ تمکین لی آپاریرلار. ایندییه قدر اونلاردان هئچ کس انگلیس ناحیه سیننه ایاق باسما ییب. بیزیم ایران دا اولان ایشچی لرین اؤزلرینی پیس آپارماسی باره ده منده اولان معلومات لاری مسکو وایا چاتدیرمیشام. بوتون مسأله اوندادیر کی، انگلیس لر، تورکلر و ایرانلی لار جنوبی آذربایجان اهالی سی آراسیندا بیزیم گوندن - گونه آرتان نفوذوموزدان برک قورخورلار. اونا گؤزه خارجی کشفیات قوه لری بوتون واسطه لرله بیزیم جنوبداکی ایش لری میزه مانع اولماغا چالیشیرلار. منه ائله گلیر کی، بوتون بونلاری بیزیم بیر سیرا یولداش لار، او جمله دن اسمیرنوف دوزگون قیمت لندیرمیر».

میرجعفر باقروف مکتوبون سونوندا ماراقلی بیر مسأله یه توخونوردی. او، یازیردی: «من سیزین دقتینیزی داها بیر مسأله یه جلب ائتمک ایسته بیرم، هانسی کی، همین انگلیس لر، تورکلر و ایرانلی لار بوندان استفاده ائده بیلرلر کی، بیزیم تدبیرلریمیز هئچ بیر نتیجه وئرمه سین. بو دا جنوبی آذربایجان اهالی سی، کردلر، آسوری لر و ارمنی لر آراسیندا ایشله یین بیزیم قروپ لارین پارالل لیگی و بیر - بیرینی تکرار ائتمه سی دیر. من ارمنستان وزارت داخله ایشچی لرینی، کشفیات قروپوننی نظرده توتورام. شوروی نین وزارت داخله سی نین اونلارین ایران دان چاغیرماسی باره ده موافق گؤستریشی اولماسینا باخما یاراق اونلار هله کی، اؤز ایش لرینی دوام ائتدیریرلر»^۱.

مسکودان میرجعفر باقروفا سؤز وئردی لر کی، تهران داکی سفیر آندرنی اسمیرنوف لا دانیشاجاق لار و عزیز علی یئف قروپی ایله باغلی یارانمیش گرگین لیگی تنظیم له یه جک لر. او، تبریزه گؤندردیگی مکتوبدا خواهش ائدیردی کی، عزیز علی یئف یاخین وقت لرده بیر نئچه گونلوگه تهرانا گئتسین، اسمیرنوف لا گؤروشوب مسأله لری مذاکره ائتسین. باقروف عزیز علی یئفه و جنوبداکی رهبر ایشچی لره مصلحت گؤروردو کی، ایشیمیزین خاطرینه نه ائدیرسینیزسه اسمیرنوفون معلوماتی اولسون. اسمیرنوف لا علاقه ساخلاماق ائله ده چتین دگیلدیر. رمز یازیشمالاردان دا استفاده ائتمک اولار، لکن یاخشی اولار کی، وقت آشیری تهرانا گئدیلسین. یولداش اسمیرنوف دا بو مسأله ایله باغلی موافق گؤستریش آلیب.

میرجعفر باقروف عزیز علی یئفه مکتوبدا شوروی آذربایجان بندان گؤندریلن سیاسی ایشچی لرین روحدان دوشمه مه سیننی مصلحت گؤروردی. او، دئییردی: «بیزیم ایلك گوندن باشلا دیغیمیز کوتله وی ایضاحات ایش لریندن، فایدالی مدنی تدبیرلردن، عمومی لیکده بوتون بو عالی مقصدلردن امتناع ائدیلمه سین. ائله همین روحدا دا ایش لری دوام ائتدیرین...»^۲

^۱ - یئنه اورادا، اشاره ۳۵، ورق ۲۷ - ۲۸.

^۲ - یئنه اورادا، ورق ۳.

قره‌داغ‌دا، مرنده، جلفاداکي گرگين‌ليگي تنظيم‌له‌ديکدن سونرا ژانويه‌نين ۱۸ ده (۲۸ دى) عزيز علي‌يئف تبريزه دؤندو و يئني تعيين ائديلميش باش کئسول آئاتولي کولائونکوفلا گؤروشوب اونون اسميرنوفلا گؤندردیگی معلومات ورقه‌سی حقیقده صحبت آچدی. باش کئسول قطعی شکيله بیلدیردی کی، او، هئچ بیر معلومات ورقه‌سی حاضرلاماییب، یالنیز اؤز گونده‌لیگینه‌کی قیدلره اساساً اسميرنوفلا بعضی معلومات‌لار وئریب. مذاکره زمانی عزيز علي‌يئف باش کئسولون قیدلری‌نین اساسلی اولمادیغینی بیلدیردی. ژانويه آی‌نین ۱۲ ده (۲۲ دى) اسميرنوفون شوروی‌نین وزارت خارجه‌سینه گؤندردیگی معروضه‌نی ایدینلاشدیرماق مقصدیله عزيز علي‌يئف ژانويه‌نين ۲۱ ده (اول بهمن) تهرانا گئتدی. جنوبی آذربایجان‌دا گؤرولن ایش‌لر باره‌ده اسميرنوفلا معلومات وئردیکدن سونرا، آپاریلان ایش‌لرده هانسی سهولره یول وئریلدیگینی سفیردن سوروشدو. آندریئ اسميرنوف اول هئچ نه دئمهدی، لکن سونرا کولائونکوفون قالدیردیغی مسأله‌ره توخونوب شوروی آذربایجان‌ی سیاسی ایشچی‌لرینی ایران حکومتی‌نین ایش‌لرینه مداخله‌ده گناهلاندیردی. صحبت اساسیندا او، اهالی آراسیندا ایضاحات ایشی آپاریلماسی‌نین علییه‌نه اولدوغونو بیلدیره‌رک دئدی: «جنوبی آذربایجان اهالی‌سی کفایت قدر انقلابی‌لشمیشدیر. احتیاج یوخدور کی، اورادا هر هانسی ایضاحات و تربیه ایش‌لری آپاریلسین». مذاکره زمانی اسميرنوف عزيز علي‌يئفه تکلیف ائتدی کی، یاخشی اولار کی، او، باکی یا قییتسین و اورادان ایش‌لره رهبرلیک ائتسین.^۱ عزيز علي‌يئف تهران‌دا اولارکن شوروی سفارتی‌نین بیرینجی کاتبی آوالوفلا، کوزنتسوفلا، مشاور ایوانوفلا، تجارت نمایندہ‌سی‌نین معاونی پولیانیسکی ایله گؤروش‌لر کئچیرمیشدی. تهران‌داکی سفیر اسميرنوفلا، سفارتین کارمندلری ایله، تهران‌داکی باش کئسول کولائونکوفلا کئچیردیگی گؤروش‌لر، آپاردیغی دانیشیق‌لار باره ده او، ژانويه‌نين ۲۸ ده (۱۹۴۲) = (۸ بهمن ۱۳۲۰) میرجعفر باقروفا گئیش گزارش گؤندرمیشدی. گزارشده گؤرسه‌دیلمیشدی: «اهالی آراسیندا تبلیغات و ایضاحات ایشی‌نین دایاندیریلماسی باره‌ده اسميرنوفون و کولائونکوفون خطینی سهو و زیانلی حساب ائدیرم. فکریمیزجه، اسميرنوفون معلمی و غریبه حرکت‌لری باره‌ده مرکزہ خبر وئرمه‌لی‌بیک. اسميرنوف بوتون واسطه‌لرله چالیشیر کی، بیزیم آپاردیغیمیز بؤیوک ایشی نفوذدان سالیسین. بیزه قارشى اعتمادسيزلیق یارادیب فعالیتیمیزی دایاندیرماغا جهد گؤرسه‌دیر. اسميرنوف حکومت قارشى سیندا مسأله قالدیریر کی، فروغی و سهیلی حکومتی مدافعه ائدیلیسین. گویا بو حکومت شوروی ایله همکارلیغا حاضر دیر. عزيز علي‌يئف قید ائدیر کی، ساده‌جه اولاراق اسميرنوفون معلومات‌لاری سهودیر. فروغی حکومتی بیزیمله یوخ، انگلیس‌لرله همکارلیغا حاضر دیر. او، یازیردی کی، فروغی حکومتی ایران‌دا اؤز اجتماعی دایاق‌لارینی ایتیرمیشدیر».^۲ اسميرنوف ایسه بئله بیر حکومتین مدافعه ائدیلمه‌سینی شوروی‌نین وزارت خارجه‌سینه مصلحت گؤرور. یئری گلمیشکن، بو مسأله‌ده

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹، اشاره ۴۰، ورق ۲۸ - ۳۵.

^۲ - یئنه اورادا، ورق ۳۶ - ۳۷.

عزیز علی یئفین فکری دوز چیخدی. یئددی آی عرضینده ۴ دفعه حکومت بحرانی ایله قارشى لاشمیش فروغى حکومتى ۹ مارس ۱۹۴۲ نجى ایلده (۱۹ اسفند ۱۳۲۰) استعفا وئرمه لی اولدو.

عزیز علی یئف ۲۸ ژانویه (۸ بهمن) تاریخی گزارشینده داها سونرا یازیردی: «سفییر ایشله دیگی ۷ آی مدتیئنده اسمیرنوفون بیر نفر ده اولسون اعتبارلی اطلاعات منبعی یوخدور. اونون اساس اطلاعات منبعی بریتانیا سفیری بولارد، فروغی، سهیلی، تجارت نماینده لیگی نین معاونی، اؤز ساختاکارلیغی ایله مشهور اولان، بو ساختاکارلیغا گؤره وقتیه دانشگاهدان قوغولموش بئوشاپکین دیر».

حتی خارجی ایش لر اوزره ایران مجلسی نین کمسیونون صدری اقبال ۱۴ ژانویه ۱۹۴۲ نجى ایلده (۲۴ دی ۱۳۲۰) اسمیرنوف لا گؤروش زمانی اونون اجتماعی رأی دن و ایرانین داخلی حیاتیندان آیری دوشدوگونو، دموکراتیک واسطه لره هئج بیر یاردیم گؤرستمه دیگینی وورغولامیشدی. اقبالین فکرینجه، اسمیرنوفون ضعیف لیگی نتیجه سینده فاشیست لرله همکارلیق ائتمیش کئچمیش نخست وزیر علی منصور خراسانا استاندار تعیین ائدلمیشدی. ایش گلیب او یئره چاتمیشدی کی، تهراندا شوروی سفارتی کارمندلری نین یاشادیی ائولرین دیوارلارینا دفعه لرله فاشیست علامتی و آلمانین خیرینه شعارلار یاپیشدیرلمیشدی.^۱ عزیز علی یئفین گزارشیندن باشقا میرجعفر باقروف ایراندا و جنوبی آذربایجاندا جریان ائدن حادثه لر باره ده امنیتى اورقان لاری نین گیزلی معلومات لارینی دا آلمیشدی.

ژانویه نین ۲۶ دا (۶ بهمن) ایران مجلسینده شوروی، بؤیوک بریتانیا، ایران آراسیندا اتفاق مقوله سی نین مذاکره سی باشا چاتدی. ۸۰ نماینده موافق، ۸ نماینده مخالف، ۵ نماینده بیطرف قالماقلا مجلس اتفاق مقوله سینى قبول ائتدی. ایران حکومتینه صلاحیت وئریلدی کی، اونى امضالاسین.

۲۹ ژانویه ۱۹۴۲ نجى ایلده (۹ بهمن ۱۳۲۰) آخشام ساعت ۱۸/۱۵ ده تهراندا اتحاد شوروی، بؤیوک بریتانیا، ایران آراسیندا اتفاق مقوله سی امضالاندى. مقوله نی شوروی طرفیندن آندری اسمیرنوف، بریتانیا طرفیندن سفیر بولارد، ایران طرفیندن وزیر خارجه سهیلی امضالادی. مراسم ده نخست وزیر فروغی اشتراک ائتدی. بو مناسبتله مارشال استالین دن نخست وزیر فروغی یه تبریک تلقرامی گلدی. اتفاق مقوله سی نین امضالاماسینی اسمیرنوف شوروی - ایران مناسبتلری نین دؤنوش مقامی حساب ائدیردی.^۲

۱۰ فوریه ۱۹۴۲ نجى ایلده (۲۱ بهمن ۱۳۲۰) اتفاق مقوله سیله باغلی محمدرضا پهلوی و آمریکا رئیس جمهوری فئودور روزولت آراسیندا تلقرام لار مبادله سی اولدو. شاه خواهش ائدیردی کی، روزولت ایرانین اراضی بوتؤولوگونون و مستقل لیگی نین تأمیناچى سی اولسون. احمد قوام (قوام السلطنه) ایسه بئله بیر پلان ایره لی سوردو کی،

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۴۰، ورق ۳۷ - ۴۰.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی دولت یئنی تاریخ آرشیوی، فوند ۲۸، سیاھه ۴، اشاره ۲، ورق ۴۷.

ایران داکو شوروی و بریتانیا قشونون و آمریکا عوض ائتسین. ۱ ۱۹۴۲ (۱۳۲۱) نجی ایلین باهاریندا ایران دا و جنوبی آذربایجان دا وضعیت دگیشمیشدی. مسکونون تزییقی ایله ۱۹۴۲ نجی ایلین مارس آییندا (اسفند ۱۳۲۰) عزیز علی یئف و شوروی آذربایجانیندان گؤندریلمیش سیاسی ایشچی لرین چوخو گئری چاغریلیدی. ۱۹۴۲ نجی ایلین اورتالاریندا (۱۳۲۱ یای) باکی مأمورلاریندان جمعی ۸۴ نفر قالمیشدی. بونون ۶۲ نفری سیاسی و مطبوعات ایشچی لری، ۱۷ نفری دکترایدی. شوروی نین وزیر داخله سی لاورنتی بئریا ۲۹ مارس ۱۹۴۲ نجی ایله (۹ فروردین ۱۳۲۱) میرجعفر باقروفا شفاهی تلگرام لا بیلدیریردی: «ایران دا قالان پارتیا و شورا ایشچی لری نین گئری چاغریلماسی، تبریزده و رشتده نشر اولونان غزئت لرین باغلانماسی حقیقده مسأله منیم طرفیمدن قالدیریلیب و مرکزی کمیته دن راضی لیق آیینیب کی، ایشچی لر گئری چاغریلسین و غزئت لرین نشری دایندیریلین». ۲ بو دستوردان سونرا تبریزده شوروی آذربایجان ایشچی لریندن محبالله امیراصلانوف باشدا اولماقلا جمعی بیر نتیجه نفر قالدی. ایران دا رژیم بیر قدر محکم لندی. ۹ مارس ۱۹۴۲ نجی ایله (۱۹ اسفند ۱۳۲۰) شاهین تقدیماتی ایله یئنی حکومت کابینه سینی قوران علی خان سهیلی تبریزده، زنجان دا، قزوین ده و سایر یئرلرده برک تدبیرلرله ال آتدی.

۱۹۴۲ (۱۳۲۱) نجی ایلین باهاریندا ایران بین غربه میلی خیلی گوجلندی. مه آییندا (اردیبهشت) ایران - انگلیس مالیه سازی امضالاندی. ایران حکومتی انگلیس لرین ربالا اولان احتیاج لارینی اؤده مەلی ایدی. انگلیس لر ایسه بو ریالی مختلف مال لارلا، پوند استرلینگ و قیزیل لا عوض ائتمه لی ایدی لر. ۳ ۱۹۴۲ (۱۳۲۱) نجی ایله انگلیس لر، آمریکالی لار و ایران حکومتی آراسیندا امضالانمیش سازشه گؤره ایران ارزاقلا تأمین اولونمالی ایدی. ۳ مه ۱۹۴۲ نجی ایله (۱۳ اردیبهشت ۱۳۲۱) آمریکا «لندلیز» ی (وام و اجاره) نی ایرانا عاید ائتدی. سهیلی نین غربله یاخینلاشما خطی ایرانین ژاپون ایله دیپلوماتیک علاقه لرینی کسمه سی ایله نتیجه لندی. او، برلین - روم - توکیو خطی نفعینه تبلیغات آپاران شخص لره قارشی قانونی مجلس دن کئچیردی. سهیلی ائله ائتمک ایسته ییردی کی، هم متفوق لرین دئدیگی ایله اوتوروب - دورسون، هم ده اجتماعی رأی ده اؤز مستقل لیگینی ساخلا سین. لاکن اقتصادی وضعیتی دوزده بیلمه دیگیندن، انگلیس لر طرفیندن وعد ائدیلن کؤمک گلمه دیگیندن، ژاپون ایله دیپلوماتیک علاقه لرین کسيلمه سیندن، بعضی سیاسی دایره لر ناراضی اولدوغوندان، مجلسی منحل ائتمک حقیقده شایه لر یایلدیغیندان سهیلی حکومتی استعفا وئرمه لی اولدو. ۹ اوت ۱۹۴۲ نجی ایله (۱۸ مرداد ۱۳۲۱) قوام السلطنه یئنی حکومت کابینه سینی قوردی و ائله همین آخشام حکومت بیاناتی ایله چیخیش ائتدی. قوام اؤز برنامه سینده آمریکا ایله علاقه لری

۱ - یئنه اورادا، ورق ۴۸ .

۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۳۵، ورق ۱۴ - ۱۵ .

۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی دولت یئنی تاریخ آرشیوی، فوند ۲۸، سیاھه ۴، اشاره ۲، ورق ۴۸ - ۴۹ .

گولندیره جگینی خصوصی شکیلده قید ائدی.

۹ اوت دا (۱۸ مرداد) حکومت گن کیمی قوامین ایلک آددیمی کهنه تانیسی آرتور میلیسیو باشدا اولماقلا آمریکا مالیه کارمندی ایرانا دعوت ائتمک اولدو. بونون آردینجا مختلف آدلارلا دعوت ائدیلن آمریکا مشاورلری ایران حکومتینه نظارتی گولندیرمک اوچون الوثریشلی واسطهیه چئوریلدی. ۱۹۴۲ نجی ایلین اوکتوبروندا (مهر ۱۳۲۱) ایلک آمریکا نظامی کارمندی سرهنگ نورمان شوارتسکوف و ژنرال کلارنس ریڈل باشدا اولماقلا ایرانا گلدی. شتریدان ایران حکومتینده مشاور سمتینی توتدی. بئش آی لیک فعالیتدن سونرا ۱۹۴۲ نجی ایلین نوامبریندا (آبان ۱۳۲۱) احمد قوام حکومتی میلیسیویا رسمی مقام وئردی. تهران داککی شوروی سفارتی اؤز گزارشینده یازیردی: «۱۹۴۲ نجی ایلین ایکینجی یاری سیندا (یای ۱۳۲۱) تهران داککی آمریکا مشاورلری ایران دولت خادم لری و مطبوعاتلا علاقه لری گولندیرمگه گوجلوسعی گؤرسه دیرلر. آذربایجاندا آمریکالی لار یئرلی حکومت دستگاهینی و ضیالی لاری اؤز طرفلرینه چکمگه چالیشیرلار»^۱.

عین زماندا شوروی نین وزارت خارجه سینده تهران دان معلومات وئریلدی کی، ۱۹۴۲ (۱۳۲۱) نجی ایله تورکلرین جنوبی آذربایجان داککی فعالیت لری دقتی جلب ائدیر. ژوئن - سپتامبر (خرداد - شهریور) آی لاریندا جنوبدا تورکیه طرفیندن تبلیغات ایش لری نین گولندیریلمه سی، شرقی و غربی آذربایجاندا شوروی یه قارشی کشفیات ایش لری نین گنیشلندیریلمه سی مسکونون ناراحتلیغینی آرتیرمیشدیر. یئنی نخست وزیر قوام السلطنه نین کمونیزمین دشمنی اولماسینی آچیق اعلان ائتمه سی ده متفقرله همکارلیغا حاضر اولماسی ایله باغلی بیاناتی ایله بیرلیکده کرملین دقتیندن یابینمامیشدی. ۱۹۴۲ (۱۳۲۱) نجی ایلین پاییزیندا شوروی باشا دوشدو کی، جنوبدان شوروی آذربایجان ی سیاسی ایشچی لری نین گئری چاغیرماقدا سهوه یول وئریب. اوکتوبر آی نین سونوندا (آبان یین بیرینجی یاری سی) ایران داککی شوروی سفیری آندری اسمیرنوف تبریزده بیر نچه نفرله قالمیش محب الله امیراصلانوفی دانیشیق لار اوچون تهرانا دعوت ائتدی. ایران داککی شوروی قشون لاری نین فرماندهی نین اشتراک ائتدیگی دانیشیق لاردا اسمیرنوف شوروی وزارت خارجه سی نین گوستریشی اساسیندا حاضرلانمیش امریه نی مذاکره یه تقدیم ائتدی. فرماندا ایران حاکمیتی ایله مناسبت لر، اهالی ایله علاقه لر، مرکزی قرارگاهی تبریزده اولماقلا شمالغرب ایران نظامی لشکری نین سازمان وئریلمه سی مسأله لری عکس اولونموشدو. امریه ده یئرلی اهالی ایله ایش مسأله سی خصوصی شکیلده قید اولوناراق دئییلیردی: «بیزیم کونسول لوق کارمندلری و نظامی یولداش لار اونودورلار کی، ایران یین شمالی نین اهالی سی اساساً آذربایجانلی لار دیر. بو اهالینی کنارلاشدیرماق اولماز، اونلار یین رغبتینی قازانماق لازم دیر. لاکن اصلینده ایش لر عکس استقامتده گئتمیشدیر. بئله کی، بیزیم کونسول لوق ایشچی لری میز و نظامی لری میز اؤز معلومات لاریندا اساساً کردلر حقیقنده، اونلار یین بیزه اولان رغبتی حقیقنده یازیرلار. حالبوکی ایران حکومتی نین ضعیف لیگیندن

^۱ - بئنه اورادا، ورق ۵۰.

استفاده ائدهرک کردلر تالانچی لیقلا، آذربایجان کندلرینده سویغونچولوقلا مشغولدورلار. ایران حکومتینده ده بئله بیر سهو فکر عمله گلیمیشدیر کی، ...گویا کردلری شوروی سلاحلا تجهیز ائدیر. بو قدر ساده لوح اولماق اولماز کی، فکرلشه سن بوتون کرد طایفا باشچی لاری شوروی حاکمیتینه و قیزیل اوردویا رغبتله یاناشیر... کرد باشچی لاری آراسیندا خارجی کشفیاتین آژان لاری چو خودور. طایفالار پارچالانمش لار و اؤز آرالاریندا دشمنچی لیک ائدیرلر. بو و دیگر مسأله لر بئله دئمگه اساس وئیر کی، حاضردا کردلره ملت کیمی باخماق اولماز. بئله لیکله، اساس و باشلیجا ایش کیمی بوتون دقت آذربایجان اهالی سی نین رغبتی نین قازانماسینا یؤنه لمه لی دیر»^۱.

فرمان لا تانیش اولدوقدان سونرا اسمیرنوف بیلدیردی کی، نظامی حصه لر اهالی ایچری سینده هئچ بیر ایش آپارمیر و آپارماق دا ایسته میر. ژنرال نوویکوف ون یئرینه فرمانده تعیین اولونموش ژنرال آنتونوف سفیرین بو سؤزلرینه اعتراض ائتدی و بیلدیردی کی، هر کسه بو مسئولیت لی ایشی اعتبار ائتمک اولماز. او قید ائتدی کی، اهالی آراسیندا ایش اوردونون وظیفه سینه عاید دگیل.

تهران دا کئچیریلن گؤروشه اسمیرنوف اهالی آراسیندا ایشین اهمیتیندن دانیشدی و مثال کیمی عزیز علی یئفین سیاسی ایشچی لری نین وقتیه آپاردیغی نهنگ ایشی خاطر لاتدی. سفیر تأسف ائتدی کی، باشلانمیش بو فایدالی ایش یاریمچیق دایان دیریلدی و عزیز علی یئف قروپی ناحق گئری چاغریلدی.

---

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹، اشاره ۳۸، ورق ۵۳.

ایکینجی فصل
تبریزده ایش لرین یئیندن باشلانماسی

۱۹۴۴ (۱۳۲۳) نجو ایله جنوبی آذربایجاندا شوروی سیاستی تدریجاً دگیشمگه باشلادی. تهران کنفرانسیندا ایران حقیقده امضالانمیش سندلر و یوکسک سوپه‌لی گؤروش لر گئتدیکجه اؤز اهمیتینی ایتیرمگه باشلادی. شوروی اراضی‌سی‌نین فاشیست‌لردن تمیزلنمہ‌سی، قیزیل اوردونون اوروپا سرحدلرینه چیخماسی شوروی‌نین توسعه‌طلب‌لیک میل‌لرینی گوجلندیردی. ایرانین و خاورمیانه‌نین یاناجاق انرژی معدن‌لرینه ال تاپماق یئیندن شوروی سیاستی‌نین مرکزی مسأله‌سینه چئویردی. ایرانین جنوبوندا انگلیس‌لرین ۱۹۴۳ نجو (۱۳۲۲) ایله ۱۰ میلیون توندان آرتیق نفت چیخارماسی شوروی‌نین ده نفته اولان اشتها‌سینی ایتیمیشدی.^۱ هله ۱۹۴۳ نجو ایلین ژوئن آییندا (خرداد ۱۳۲۲) تهران‌داکی شوروی سفیری اسمیرنوف میرجعفر باقروفا رجوع ائتمیشدی کی، ایرانین شمالینداکی نفت ذخیره‌لرینی اؤرگنمک اوچون بیر نئچه نفتچی - زمین‌شناس گؤندریلسین. میرجعفر باقروفون گؤستریشی ایله آذنفتین زمین‌شناسی اداره‌سی‌نین باش مهندسی کورنئیثف و همین اداره‌نین کارمندی حسنوف نظامی مهندس آدی آلتیندا ژوئیه‌نین ۲ سینده (۱۰ تیر) تهرانا گؤندریلیدی. ایلکین آختاریشلار نتیجه‌سینده معین اولوندو کی، جنوبی آذربایجان‌دا، گیلان‌دا، مازندران‌دا، استرآباددا، شمالی خراسان‌دا اولان نفت - گاز ذخیره‌لری هئج ده انگلیس‌لرین نظارتینده اولان جنوبی ایران‌داکی احتیاط‌لاردان آز دگیلیدی. زمین‌شناسی آختاریش ایش‌لری‌نین نتیجه‌لری تهرانا گلیمیش شوروی خارجه وزارتین خاورمیانه شعبه‌سی‌نین رئیس ایوان سادچیکوفون اشتراکی ایله مذاکره ائدیلیدی. او، بیلدیردی کی، نفت آختاریشلاری‌نین نتیجه‌لری شوروی خارجه وزارتخانا‌سیندا مذاکره ائدیله‌جک و ایش‌لرین سازمان وئرلمه‌سی حقیقده موافق گؤستریشلر وئرله‌جک.^۲ ایش‌لری گنیشلندیرمک اوچون تهران‌داکی شوروی تجارت نمایندہ‌سی میقونوفا گؤستریش وئرلیدی کی، زمین‌شناسی قروپونی اوتومبیل‌له تأمین ائتسین، مالیہ ایش‌لری ایسه مسکونون گؤستریشی ایله نارکوم‌نفته تاپشیریلیدی. ۱۹۴۴ نجی ایلین فوریه سینده (۱۳۲۲ بهمن) زمین‌شناس قروپ اوردوباد منطقه‌سی‌نین ۲۰ کیلومتر جنوبوندا بیتوم احتیاط‌لاری‌نین، سراب - اردبیل آراسیندا نفت احتیاط‌لاری‌نین، رشت دوزنلیگینده گاز احتیاط‌لاری‌نین، لاهیجان‌دان جنوبدا آذربایجان شوروی‌ده‌کی نفت‌چالا معدن‌لرینه بنزر نفت معدن‌لری‌نین، گرگان‌دا، تاش‌آباددا، سمنان‌دا بؤیوک نفت

^۱ J.H.BAMBERG. The History of the British Petroleum Company. The Anglo-Iranian years, ۱۹۵۴ - ۱۹۲۸. Cambridge. ۱۹۹۴, p. ۲۴۲-۲۴۳.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹، اشاره ۷۷، ورق ۱، ۱۶.

احتیاط‌لاری نین اولدوغونو بیلدیردی.^۱

۱۹۴۳ نجو ایلین اورتالاریندان (۱۳۲۲ باهاریندان) باشلایارق ایران حکومت اورتالاری دا اؤز نوبه‌سینده جنوبی آذربایجان‌دا آرتش و ژاندارم قوه‌لرینی محکم‌لندیرمگه چالیشیردی‌لار. آذربایجان‌دا یئرلشن ۳ نجو شمالغرب لشکری ۷ نجی تبریز، ۸ نجی اورمییه، ۹ نجو اردبیل هنگ‌لریندن عبارت ایدی. ۳ نجو لشکرده ۱۹۴۳ نجو ایلین دسامبریندا (۱۳۲۲ آذرینده) ۱۲۳ افسر، ۴۱۷۰ سرباز، بوتولوکده ۴۲۹۳ نفر خدمت ائدیردی. آذربایجان‌داکی قشونون بو دورده ۳۵۴۶ برنو تفنگی، ۱۸۹ برنو مسلسلی، ۶ عراده داغ توپی، ۴ عراده صحرائی توپی و ۶ دستگاه تانکی وار ایدی. ۱۹۴۳ نجو ایلین دسامبریندا (۱۳۲۲ آذرینده) آمریکا آرتشی نین حاضرلادیغی برنامه اساسیندا ۳ نجو لشکرده ۶ آی لیک آموزشی دوره‌لر یارادیلیمیشدی. ۱۹۴۴ نجو ایلین اول‌لرینده (۱۳۲۲ نجی ایل بهمن) آذربایجان‌داکی قشونون سای ۵۲۰۰ نفره چاتدیریلیمیشدی.^۲ ۳ نجو لشکره اولجه خسروانی، ۱۹۴۴ نجو ایلین (۱۳۲۳) ایسه اساساً اورمییه‌دن اولان، بیر مدت ۴ نجو استانین نظامی فرماندهی ایشله‌میش علی‌اکبر درخشانی فرمانده تعیین ائدیلیمیشدی.

۱۹۴۲ نجی ایلین آخرلاریندا (۱۳۲۱ پاییز) شوروی نین درخواستی ایله فهیم‌الملک ۳ نجو استانین استانداری وظیفه‌سیندن گئری چاغریلمیشدی. اونون یئرینه مقدم استاندار تعیین ائدیلیمیشدی. او، شوروی‌یه و اونا یاخین اولان قوه‌لره صادق مناسبتده ایدی. لکن انگلیس لرین یاردیمی ایله ایران امنیت اورتالاری مختلف چتین‌لیکلر یاراتماقلا مقدماتی آذربایجان‌دان گئری چاغیرا بیلدی‌لر. یعنی تعیین ائدیلیمیش استاندار احمدی نین ائله بیر نفوذی یوخ ایدی.

شوروی اوردوسونون محاربه‌ده‌کی غلبه‌سی، اونون بین‌الملل مناسبت‌لره تأثیری نین آرتماسی جنوبی آذربایجان‌دا بیر چوخ‌لارینی دوشوندورمگه وادار ائتمیشدی. تبریزین ایری تاجرلریندن و کارخانادارلاریندان اولان خوئی رحیم‌زاده بین‌الملل وضعیتینی بئله قیمتلندیریردی: «وضعیت ائله بارانیب کی، گره‌ک بیز روسیه ایله امکداشلیق ائده‌ک. عکس تقدیرده اونلار هر هانسی بیر تیتونی، یاخود اونا بنزر بیرینی تاپیب اونون واسطه‌سیله بیزیم بوتون دارائیتیمیزی آلاجاقلار. یوگسلاوی‌ده‌کی حادثه‌لر و لهستان مسأله‌سی گورستدی کی، انگلیس و آمریکا روسیه‌یه قارشی نه ایسه ائتمکده گوجسوزدور».^۳ عمومیتله، جنوبی آذربایجان‌دا باش وئرن حادثه‌لر باره‌ده تبریزده‌کی کنسولیار مارچنکو ۵ ژوئن ۱۹۴۴ نجو ایله (۱۵ خرداد ۱۳۲۳) شوروی خارجه وزارتتینین معاونی سترگئی کافتاردزه‌یه ۸۴ صفحه‌لیک گنیش معروضه گؤندرمیشدی.

۱۹۴۴ نجو ایلین مارسیندا (اسفند ۱۳۲۲) ایران‌دا اوچ مهم حادثه باش وئردی. بیرینجی‌سی، ۸ اوت ۱۹۴۳ نجو ایله (۱۷ مرداد ۱۳۲۲) ۱۴نجو مجلس شورای ملی نین انتخاباتی باشا چاتدی. ایکینجی‌سی ۱۹۴۳ نجو ایلین فوریه‌سینده (بهمن ۱۳۲۱) سهیلی

^۱ - پنه اورادا، ورق ۲۸ - ۲۹ .

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی دولت یئنی تاریخ آرشیوی، فوند ۲۸، سیاهه ۴، اشاره ۱۹، ورق ۶۵ - ۶۶ .

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی دولت یئنی تاریخ آرشیوی، فوند ۲۸، سیاهه ۴، اشاره ۱۹، ورق ۶۷ .

حکومتینی محمد ساعدمرغهئی حکومتی عوض ائندی. (مارس - نوامبر ۱۹۴۴ = فروردین - آبان ۱۳۲۳). محمد ساعد و آردیجیل اولاراق اوندان سونرا حکومت کابینه‌لرینه رهبرلیک ائتمیش مرتضی‌قلی بیات (سهام‌السلطان)، ابراهیم حکیم‌الملک آذربایجانلی ایدی‌لر. اوچونجوسو ایسه، مارس آیین ۴ ده (۱۳ اسفند) محمدرضانین باجی‌سی شاهزاده اشرف اولکی اری علی قوام‌دان (رضا شاه‌ین یاخین دوستی قوام‌الملک‌ون اوغلی، آمریکا داکی ایران نظامی آتاشه‌سی‌نین کؤمکچی‌سی) آیریلیب ایکینجی دفعه مصر اصیلزاده‌سی احمد شفیقه اراه گئندی. شاه‌ین آروادی فوزیه مصر شاه‌ی‌نین قیزی [باجی‌سی] اولدوغوندان اشرف جنوبی آفریقادا، ژوهانسبورق‌دا سورگونده اولان آتاسی‌نین یانینا مصردن گلیب - گئدیدی. ائله احمد شفیقه له بو سفرلرین بیرینده تانیش اولموشدو. ایرانا گلرکن احمد شفیقه خیریه مقصدیله ایران آنا و اوشاق‌لار جمعیتینه (بنگاه حمایت مادران ونوزادان) ۲۰۰،۰۰۰ ریال پول کؤچورموشدو.^۱

۱۹۴۳ نجو ایلین اوت آییندان (مرداد ۱۳۲۲) باشلایاراق مجلس شورای ملی انتخاباتی آذربایجان‌داکی حزب و جمعیت‌لرین فعالیت‌نین گنیشلنمه‌سینه سبب اولدو. آذربایجان‌دان سئچیلن ۲۱ کرسی اوغروندا گرگین مبارزه باشلاندی. حزب توده شوروی‌نین گیزلین یاردیمی ایله انتخابات دورونده خیلی فعال لاشدی. بو جانلانا ۱۹۴۴ نجو ایلین اورتالاریندا (۱۳۲۳ باهار) حزب توده‌نین تبریز ایالت کمیته‌سی‌نین یئیندن تشکیل اولماسی ایله نتیجه‌لندی. ۱۷ نفر، او جمله‌دن صادق پادگان، احمد اصفهانی، جعفر کاویان، محمد بی‌ریا، داوید گئورقیان، میرقاسم چشم‌آذر، کاظم هاشم‌نیا، سلیم هاشمی، تقی انقام و دیگرلری ولایت کمیته‌سی‌نین عضو سئچیلیمیشدی. ایالت کمیته‌سینه سئچیلن‌لرین یاری‌دان چوخونون کئچمیشی معین فورمدا شوروی ایله باغلی ایدی. حزب توده‌نین اردبیل ولایت کمیته‌سینه ننه‌کرانی، مظلومی، شمس، عدالتی، اوجاق‌نوین، ابی‌زاده، خوی کمیته‌سینه نصرالله خان یکانی، رحیم یکانی، زینالوف، میرستار، مصطفی حسن و دیگرلری داخل ایدی.^۲

آرداشس (اردشیر) آوانئسیان، علی امیرخیزی، آزادوطن و باشقالاری حزب توده‌نین آذربایجان تشکیلاتی‌نین قورولماسیندا بؤیوک فعال لیق گؤرستمیشدی‌لر. لاکن شوروی‌دن یاردیم آلمادان و دیگر قروپ‌لارلا ائتلافا گیرمه‌دن حزب توده اؤز کاندیدالارینی مجلسه گؤندرمک اقتداریندا دگیلدی.

۱۹۴۳ نجو ایلهده (۱۳۲۲) سید ضیاء‌الدین‌ین باشچی‌لیغی ایله تهران‌دا یارانمیش «وطن» حزبی ایران‌دا حزب توده‌یه قارشلی کسکین مبارزه آپاریدی. سید ضیانیین وطنچی‌لری آذربایجانا دا ایاق آچمیشدی‌لار. اونلار تبریزده «وطن» حزبی‌نین شعبه‌سینی یاراتماغا چالیشیردی‌لار. شوروی امنیت اداره‌لری اؤز معلومات‌لاریندا گؤرسه‌دیردی‌لر: «بیز

^۱ - یئنه اورادا، ورق ۱۵۶ .

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۸۵، ورق ۱ - ۷ .

بو شعبه نین یارانماسینا قارشى تدبیرلر گؤروروک»^۱.

۱۴ نجو مجلسه انتخابات آذربایجاندا چوخ گرگین کئچدی. خوی، ماکو، سراب، میانا، اهرده کی نتیجه لر شوروی اوچون آرزو اولونماز ایدی. ایران داکى بریتانیا سفیری بولارد لندن ده کی ایران سفیری سید حسن تقی زاده ایله بیرلیکده آذربایجانا گل میشدی. او، نفوذلو آدم لارا مصلحت گؤروردی کی، تقی زاده نین کاندیدالیغیندان حمایت ائتسین لر.

انتخاباتین کئچیریلمه سی حقیقنده شوروی امنیت اداره لری نین معلوماتیندا گؤرسه دیلیردی: تبریزده کی انتخابات بیزیم اوچون اوغورلی اولدو. بیزیم حمایت ائتدیگیمیز ۷ کاندیدان ۵ ی اوغور قازاندی. تبریزده کی انتخاباتین نتیجه لری بیزیم جنوبی آذربایجاندا نفوذوموزون گؤستریجی سی دیر. تبریزده ۹ نماینده یئرینه کاندیدا گؤرسه دیلن ۳۰۰ نفر دن هر بیرى بیزیم حمایت ائتدیگیمیز کاندیدالارا قارشى هر جور تخریبات لارا ال آتیرلار. سرابین ایری تورپاق صاحبکارلاریندان اولان فرمانفرمائیان تهران دان تبریزده یاشایان قوهوم لارینا یازیردی: «روسیه نین حمایت ائتدیگی کاندیدالاری سیرادان چیخاریب بیزیم اوچون آرزولانان شخص لرین سئچیلمه سینی تأمین ائتمک لازم دیر، بو ممکن اولماسا انتخاباتی پوزماق و اونو دایاندرماغا نایل اولماق لازم دیر». تبریزین کئچمیش استناداری فهیم الملک اونا یاخین اولان تورپاق صاحبی لیقوانی یه انتخاباتلا باغلی بیلدیریردی: «منیم ائشیتدیگیمه گؤره روس لار آرتیق سنین کاندیدالیغیندان حمایت ائتمیرلر. سن بونا سئوینمه لی سن کی، مجلس عضوی اولماق روسیه نین یاردیمی ایله انتخاب اولماقدان مین دفعه یاخشی دیر. حکومتین انتخابات اوزره ناظرینه تاپشیریق وئر یلمیشدی کی، روسیه نین بیزه سپریدیگی (تحمیل) کاندیدالاری باتیرسین، اگر بو ممکن اولماسا یئنی مجلس آچیلانا قدر انتخاباتی یوباتسین. اولای بیلسین کی، مجلس آذربایجان داکى انتخاباتی لغو ائتسین. رسوایچی لیقلا سئچیلمکدنسه مجلس ده آذربایجان نماینده سی نین اولماماسی داها یاخشی دیر. بیزه تحمیل ائدیلمک کاندیدالاری باتیرماق اوچون بوتون تدبیرلری گؤرون». توده چی لرین تبریزده کی اوغوری ایله باغلی بریتانیا کنسولو دئییردی: «حزب توده نین کاندیدالاری نین تبریز شهرینده کی اوغورلاری روس لارین شهر اهالی سینیه تأثیری نین گوجلو اولدوغوندان خبر وئریر. آذربایجانین گله جک طالعی کندلرده کی انتخاباتین نتیجه سیندن آسیلی دیر»^۲.

تبریز بلدیّه رئیسى کریم روشنی شوروی نین حمایت ائتدیگی کاندیدالارا کؤمک ائده جگینه سؤز وئرسه ده، اصلینده انگلیس لره طرفدار اولان امامی، وهابزاده، حسن تقی زاده کیمی کاندیدالاری حمایت ائدیردی. آذربایجان داکى انتخاباتدا فرمانفرمائیان (سراب - میانا)، امامی خوئی (خوی - ماکو)، حسین اشرف صادقی (اورمیة، مجلس ده شوروی دن طرفدارلیق ائده جگینه سؤز وئر میشدی)، سیف قاضی (مهاباد)، ۱۹۴۱ نجی ایلده (۱۳۲۰) باکی شهرینه گلن لردن ایدی)، بهادری (اهر)، ایپکچیان (تبریز، ۱۹۲۸ نجی ایله (۱۳۰۷)

^۱ - پنه اورادا، اشاره ۷۳، ورق ۲۲ .

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹، اشاره ۷۳، ورق ۷۳ .

کیمی باکی، تیفلیس، مسکودا یاشامیشدی)، جعفر پیشه‌وری (تبریز)، عبدالحسن صادقی (تبریز)، امیرنصرت اسکندری (تبریز، اصلاً شاماخی لی ایدی)، ابوالحسن ثقه‌الاسلام (تبریز شوروی‌یه سۆز وئرمیشدی کی، اونلاردان مجلس‌ده طرفدارلیق ائده‌جک)، اصغر پناهی (تبریز)، یوسف مجتهدی (تبریز)، علی‌اصغر سرتیپ‌زاده (تبریز)، اسکندر مقدم، موسی فائق (مراغا)، مهدی عدل (مشکین شهر)، شیخ حسین لنگرانی (اردبیل، سید ضیانبین و انگلیس‌لرین مخالفی ایدی)، آوانسیان (ارمنی‌لرین نماینده‌سی کیمی، حزب توده‌دن) و دیگرلری اوغور قازاندی‌لار. بئله‌لیک‌له، جنوبی آذربایجان‌دان سئچیلن وکیل‌لرین ۸ نفری شوروی ایله همکارلیق ائتمگه حاضر اولان شخص‌لر ایدی. ۳ نفرین شوروی‌یه دشمن مناسبت بسله‌میردی و ایکی نفری تردّد ائدی‌دی. یئنی سئچیلیمش مجلس ۱۹۴۴ نجو ایلین فوریه‌نین ۲۶ دا (۱۳۲۲ نجی ایل اسفندین ۷ ده) افتتاح اولدو. لاکن ۱۴ نجو مجلس ۱۹۴۴ نجو ایلین ژوئن آیین‌داکی (خرداد ۱۳۲۳) جلسه‌سینده ۱۶ مین تبریزی‌نین رأیی‌نی آلان سید جعفر پیشه‌وری و شیخ حسین لنگرانی‌نین اعتبارنامه‌لرینی ردّ ائتدی.^۱

دکتر مصدق‌ین «اوغورلار یوواسی» آدلاندیردیگی مجلس‌ده باش وئرمیش بو حادثه ایله باغلی سید جعفر پیشه‌وری یازیردی: «بیلیردیم، مجلس کرسی‌لرینی غصب ائدن خاین‌لرله منیم سویوم بیر ارخه گئتمه‌یه‌جک و حسّ ائدیردیم کی، بو یول کسن‌لر دسته‌سی منیم آرالارینا گیرمگیمه آسانلیقلا راضی اولمایاجاق‌لار. اونا گۆره فرصتدن استفاده ائدیب سۆزلریمی دئدیم. منی ۱۶ مین رأی‌له انتخاب ائدیب مجلسه گۆندرن آذربایجان خلقی‌نین احتیاج‌لارینی ساییب سۆیله‌دیم، سۆزلریمی بؤیوک بیر دقت و درین بیر سکوت ایله ائشیدیب تصدیق ائتدی‌لر. لاکن بو تصدیق‌لر خیانت‌لرینی گیزلتمک اوچون قره بیر پرده‌دن باشقا بیر شئی دگیلیدی. فرصت‌ال‌لرینه دوشن کیمی ده «بو آذربایجانلی راحت اوتوران آداما بنزه‌میر، بونو بورادان اوزاقلادیرماق لازم‌دیر»^۲.

۱۹۴۴ نجو ایلین اول‌لرینده (۱۳۲۲ دی) بین‌الملل عالمده و ایران‌دا یارانمیش وضعیتله علاقه‌دار مسکو جنوبی آذربایجان مسأله‌سینه یئنیندن قئییتدی. مارس آی‌نین ۶ دا (۱۵ اسفند) شوروی وزیر خارجه‌سی ویاجیسلاو مولوتوف باشچی‌لیغی ایله «جنوبی آذربایجان اهالی‌سینه اقتصادی و مدنی یاردیمین گوجلنمه‌سی تدبیرلری حقیقنده» مسأله‌نی مذاکره ائدیب موافق قرار قبول ائتدی. قراردا گۆرسه‌دیلیردی:

«۱ - جنوبی آذربایجان‌ین و قیزیل اوردونون یئرلشدیگی شهرلرین اهالی‌سی‌نین بؤیوک اکثریتی‌نین آذربایجانلی‌لاردان عبارت اولدوغونو نظره آلاق یئرلی اهالی ایله علاقه‌لری گوجلندیرمک اوچون مقصده‌اوغوندور کی، سیاسی ایشچی‌لرین و دیگر نظامی مؤسسه‌لرین ترکیبینه آذربایجانلی‌لار داخل ائدیلین؛

۲ - یوخاری‌داکی ملاحظه‌لره اوغون اولراق نظامی حصه‌لرینده هفته‌ده اوچ دفعه‌دن آز چیخماقلا آذربایجان دیلینده اوردو غزتی نشر ائدیلین و سیویل اهالی‌یه چاتدیریلین؛

^۱ - بئنه اورادا، ورق ۷۶ - ۷۷ .

^۲ - قیزیل صحیفه‌لر. تبریز، ۱۹۴۶ (۱۳۲۵) ص. ۳۱ .

- ۳ - مقصدہ اوغوندور کی، تبریزہ، اردبیلہ و جنوبی آذربایجانین دیگر شہرلرینده شوروی تجاری نمایندہلری نین عامل لری آذربایجانلی لارلا عوض ائدیلین. بو ایش تدریجاً جنوبداکی مالیہ و دیگر ادارہلرین نمایندہلرینہ ده تطبیق ائدیلین. مثلاً، تبریزہ کی شوروی بانکی؛
- ۴ - مقصدہ اوغوندور کی، بیزیم دیپلوماتیک اورقان لاردا - کنسول، کنسولیاری و کونسوخانانین کاتبی وظیفہلرینده آذربایجانلی ایشچی لری میز اولسون. خصوصیلہ تبریزہ و ماکودا بو داها چوخ واجب دیر؛
- ۵ - مقصدہ اوغوندور کی، تهران داکی شوروی سفارتی و تجاری نمایندہ لیگینده ۱ - ۲ نفر آذربایجانلی ایشچیمیز اولسون؛
- ۶ - مختلف سیاسی و بدیعی ادبیات، او جمله دن جنوبی آذربایجان یازیچی و شاعرلری نین اثرلری نین نشری و اهالی آراسیندا یاییلماسی مقصدیلہ تبریز شہرینده یاشی وسایل ایله تجهیز ائدیلیمیش «تبریز» آدی آلتیندا مطبعه یارادیلین؛
- ۷ - ۱۹۴۴ نجو ایلین مه - ژوئن (۱۳۲۳ اردیبهشت - خرداد) آدی لاریندا آذربایجان دولت درام تئاتری نین تبریزہ و بیر کنسرت دسته سی نین جنوبی آذربایجان شہرلرینہ قاسترولی سازمان وئریلین؛
- ۸ - تبریزہ آذربایجان دیلینده تحصیل وئرن اون ایل لیک مکتب یارادیلین. فارس دلی و ادبیاتی اورادا بیر فن کیمی کئچیریلین، تحصیل پولسوز اولسون. معلم لر آذربایجان شوروی معلم لری نین انتخاب ائدیلین؛
- ۹ - قید ائدیلن مکتبه کتابخانا و قرائتخانا آچیلین، اورادان تکجه شاگردلرین دگیل، یئرلی اهالی نین ده استفاده سینہ اجازه وئریلین؛
- ۱۰ - تورپاغین بئجریلمه سی و باغبانلیق ساحه سینده کندلی لره عملی کؤمک کؤسترمک اوچون تبریز منطقه سینده نمونه وی کشاورزی ایستگاهی یارادیلین؛
- ۱۱ - ایش سیزلرین هئج اولماسا کیچیک بیر حصه سینہ ایش وئرمک مقصدیلہ تبریزہ جوراب - تریکو کرخاناسی یارادیلین»^۱.
- مارس آیی نین اول لرینده (اسفندین اورتالاریندا) ایران داکی شوروی اوردو و اداره لرینده آذربایجان شوروی نین افسر و سیاسی ایشچی لری ایشلمک اوچون ۳۳ یئر، تجاری نمایندہ لیک لرینده ۱۱ یئر آیریلدی. شوروی وزارت خارجه سیندن میرجعفر باقروفا گؤندریلن تلقرامدا دئییلردی: «خواهش ائدیریک گؤستریش وئرن کی، موافق نامزدلری سئچسین لر و سندلشدیرمک اوچون اونلاری مسکووا گؤندرین»^۲. آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی نین مرکزی کمیته سی دبیرخاناسی نین ۲۰ مارس ۱۹۴۴ (۲۹ اسفند ۱۳۲۲) ایل تاریخی قرار ایله ایران داکی شوروی دیپلوماتیک اداره لرینده ایشلمک اوچون ۱۴ نفر آذربایجانلی تصویب ائدیلدی. عموم اتفاق کمونیست (بالشویک) پارتیا مرکزی

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹، اشاره ۸۴، ورق ۱ - ۵.

^۲ - بئنه اورادا، ورق ۱۱.

کمیته‌سینه گؤندریلدی. قیسا مدّته آذربایجان دان گؤندریلن شخصلر موافق تعیناتلار اوزره تصویب ائدیلدی. آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته‌سی نین کاتبی نین معاونی احد یعقوبوف تهران داکی شوروی سفارتینه مشاور، دربند شهر پارتیا کمیته‌سی نین کاتبی علی علی‌یئف سفارتین بیرینجی کاتبی، ساعتلی ناحیه دولت تهلهک‌سوزلیگی شعبه‌سی نین رئیسی جبرئیل آشوموف سفارتین اوچونجو کاتبی، آذربایجان کمونیست پارتیاسی نین اوچونجو کاتبی حسن حسنوف تبریزده کی باش کونسول‌لوغا کونسولیار، کومپارتیانین یونگول صنایع اوزره کاتبی نین معاونی میرزا محمّدوف باش کونسول‌لوغا کاتب، آذربایجان تهلهک‌سوزلیک کمیسارلیغی نین بیرینجی شعبه‌سی نین رئیسی مصطفی مصطفایئف ماکویا کونسولیار، آذربایجان کومسومول تشکیلاتی نین ایکینجی کاتبی باقر سیدزاده ماکو کونسول‌لوغونا کاتب، قوبا ناحیه‌سی نین تهلهک‌سوزلیگی شعبه‌سی نین رئیسی پاشا علی اکبروف اورمیّه کونسولیارلیغینا کاتب، باکی پارتیا تشکیلاتی کاتبی نین معاونی بندعلی مهدی‌یئف اردبیل کونسولیارلیغینا کاتب، آذربایجان دولت تهلهک‌سوزلیگی کمیسارلیغی نین استنطاق شعبه‌سی نین رئیسی شامل نظرلی رشت باش کونسول‌لوغونا کونسولیار، آذربایجان کمونیست پارتیاسی کاتبی نین معاونی محمد شریفوف گرگانا کونسول، داخلی ایشلر کمیسارلیغی نین مسئول ایشچی‌سی زینال گؤزه‌لوف قزوین کونسول‌لوغونا کاتب، یئنه همین کمیسارلیغین امنیت اداره‌سی نین رئیسی سیف‌الله سلیمانوف بندر شاه کونسول‌لوغونا کاتب، داخلی ایشلر و دولت تهلهک‌سوزلیگی کمیسارلیغی نین پارتیا تشکیلاتی کاتبی احد باقرزاده تهران داکی شوروی سفارتی نین مدنیّت ائوی نین مدیری وظیفه‌سینه تعیین ائدیلدی.^۱ یئنی تعینات آلمیش شخصلر مسکودا ویاجیسلار مولوتوف طرفیندن قبول ائدیلدی. گوروش زمانی او، باشلانان ایشین اهمیتیندن و مسئولیتیندن دانیشاراق دئدی: «هر کیچیک شئیّه بئله دقت یئتیرین، اهالی آراسیندا بیزیم نفوذوموزو قالدیرماق اوچون ان چتین ایشلری بئله بلاواسطه آپارین»^۲.

یوخاریدا آدلاری چکیلن شخصلر و آذربایجان شوروی دن گؤندریلن دیگر زراعت، مدنیّت، مطبوعات ایشچی‌لری ۱۹۴۴ نجو (۱۳۲۳) ایلین باهاریندا ایلک دسته اولاراق جنوبی آذربایجان دا ایشه باشلادی‌لار. تبریزدن میرجعفر باقروفا گؤندریلن تلقرامدا بیلدیریلیردی: آوریل آیی نین ۱۰ دا (۲۱ فروردین) ۴ مین تیراژلا «وطن یولوندا» غزئتی نین بیرینجی سایى چاپدان چیخدی و اوچ ساعت عرضینده یاییلدی. بیزیم اوخوجولار بیرینجی نومره نین چیخماسینی سئوینجله قارشیلادی‌لار. گلن نومره‌میز آیین ۱۲ ده (۲۳ فروردین) آرتیریلیمیش تیراژلا چیخاجاقدیر»^۳. تکجه «وطن یولوندا» غزئتی

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزبلر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۱۲۹، اشاره ۸۰، ورق ۲ - ۳.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزبلر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۸۹، سیاهه ۲۲۰، اشاره ۴۹، ورق ۴ - ۵.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزبلر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۸۴، ورق ۵۴.

چیخارماق اوچون باکی دان ۲۷ نفر مطبوعات ایشچیسی اعزام اولونموشدو. بونلارین آراسیندا علی حسن شاه گلدی یئف، جعفر خندان حاجی یئف، اسرافیل نظروف، غلام محمدلی، غلمان موسایف، انور محمدخانلی، محمد راحم، کاظم کاظمزاده، ملک ملکزاده و دیگرلری وار ایدی. جنوبی آذربایجانا یئنی دسته لرین گؤندریلمه سی دئمک اولار کی، آذربایجان شوروی رهبرلری نین گونده لیک ایشینه چئوریلیمیشدی. آوریل (فروردین) آییندا امام مصطفایف باشدا اولماقلا تبریز کشاورزی ایستگاهیندا، حسین بابایف باشدا اولماقلا جوراب - تریکو کرخاناسیندا، حسین شریفوف باشدا اولماقلا تبریزده کی اورتا مکتبده ایشله یه جک شخص لرین سیاهه سی تصویب ائدیلمک اوچون مسکووا، گئورگی مالینکوف گؤندردی.

جنوبی آذربایجانا تأثیر امکانینی آرتیرماق اوچون عموم آتفاق کمونیست (بالشویک) پارتیا مرکزی کمیته سی نین ۶ مارس ۱۹۴۴ نجو ایل (۱۵ اسفند ۱۳۲۲) قرارینا اوغون اولراق آذربایجان پارتیا تشکیلاتی بوروسونون ۲۰ مارس (۲۹ اسفند) تاریخی قراری ایله تعجیلی اولراق باکی دا قافقاز مسلمان لاری دینی اداره سی یارادیلدی.

شوروی مدافعه وزارتین باش قرارگاهی نین تاپشیریغینا اساساً قیزیل اوردو خارجی دلیل نظامی انستیتوسون رئیس آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسینا یازیردی: «فارس دیلی اوزره نظامی ترجمه چی لر حاضرلاماق اوچون تعجیلی اولراق تات دیلی بیلن ۱۵ - ۲۰ نفر گؤندریل. گؤستریش وئرلیب کی، بو آدم لار بالاخانی، سوراخانی و ماشتاغانین تات اهالی سی ایچری سیندن سئچیلین»^۱. نهایت، ایش لر گنیشلندیکدن سونرا میرجعفر باقروفون گؤستریشینه اساساً ایرانا شوروی آذربایجان بندان خصوصی تاپشیریقلا گؤندریلن بوتون ایشچی لره عمومی رهبرلیک ائتمک حسنوف حسن محمد اوغلونا تاپشیریلدی...

شوروی آذربایجان بندان خصوصی تاپشیریقلا جنوبا گؤندریلن قروپ لارا عمومی رهبر تعیین ائدیلن حسن حسنوف آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی نین ایدئولوژی اوزره کاتبی غضنفر محمدوف لا بیرلیکده رهبر ایشچی لر آراسیندا آپاریلیمیش ایش بؤلگوسونو و گؤروله جک ایکینجی ایش لر باره ده اؤز تکلیف لری نی میرجعفر باقروفا تقدیم ائتدی لر. همین سنده گؤره تبریزده و اونون اطراف ناحیه لرینده بوتون تشکیلات لارا پارتیا رهبرلیگی حسن حسنوف، محمدوف و شاه گلدی یئف دن عبارت اوچلوگه، قزوین ده کی ایش لره رهبرلیک ائتمک آتاکیشی یئفه، تهران و اونون اطراف ناحیه لرینده خصوصی ایش لری علاقه لندیرمک یعقوبوف، علی علی یئفه، اردبیل ده ایش لره رهبرلیک ائتمک مهدی یئفه، گرگان دا خصوصی تاپشیریق لاری یئرینه یئتیرمک شریفوف، اوردو، سفارت و کنسول اداره لری خطی ایله ایشه جوابده لیک حسن حسنوف، یعقوبوف و آتاکیشی یئفه تاپشیریلیردی.^۲

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۱۲۹، اشاره ۶۲، ورق ۳۳۰.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱،

جنوبی آذربایجان اوچون حاضرلانیتمیش ایش پلانیندا گۆرسه دیلیردی کی، آذربایجانلی اهلینی اؤزوموزه داها آرتیق یاخینلاشدیرماق اوچون ایلک نوبه ده دینه و دین خادم لرینه دقت یئتیرمک لازم دیر. «اونا گۆره یوخ کی، اونلار شوروی حاکمیتی نین دایاغی اولاجاق لار، اونا گۆره کی، بیز روحانی لر واسطه سیله داها چوخ ایش گۆره بیلیریک. خصوصی تاپشیریقلا گۆندریلن لره توصیه ائدیلمدی کی، اهلینی اجتماعی وضعیتینه فرق قویمادان، یوخسول یاخود وارلی اولماسیندان آسیلی اولمایارق اونلاری اؤز طرفیمیزه چکمه لیک. ایشی ائله آپارماق لازم دیر کی، اورتا و خیردا دارائیت صاحب لری حس ائتسین لر کی، حتی شوروی حاکمیتی شرایطینده بئله اونلار اؤز یئرلرینده قالاجاق لار. سیاسی حزب لره احتیاطلا یاناشماق مصلحت بیلینیردی. خصوصیه او شخص لردن اوزاق اولماق توصیه ائدیلمدی کی، همین شخص لر اؤز لرینی کهنه بالشویک آدلاندیریپ شوروی حاکمیتی قورولماسیندا تأکید ائدیردی لر. شوروی امنیت اوزاق لاری نین معلوماتیندا گۆرسه دیلیردی کی، اونلارین چوخو خارجی کشفیاتی نین جاسوس لاری دیر.

اونا گۆره «بیز اؤزوموزی ائله آپارمالیق، ائله گۆرستمه لیک کی، گویا شوروی حاکمیتی قورماق باره ده دوشونموروک. بئله کی، بیز شوروی وطنداش لاری ییق، قونشو اؤلکه نین وطنداش لاری اولاراق اونلار لار ان دوستانه قارشلیق لی مناسبت لر یاراتماغا، تجاری و اقتصادی علاقه لرین گوجلندیرمگه، ایستگاه لار آچماغا و سایر ایش لره حاضر یق.

خصوصی تاپشیریقلا جنوبا گئدن لرین قارشلیق سیندا دوران باشلیجا وظیفه آرازین او تاییندا کی آذربایجانلی لارین ملی اؤزوندوک حسینی یوکسلتمک، اونلارین تک اولمادیغینی، سرحدین یوخاری طرفینده قارداش لاری نین یاشادیغینی، هم ده اونلاردان بیر نئچه دفعه یاخشی یاشادیغینی باشا سالماق ایدی. بونون اوچون تئاتر، کنسرت دسته لری، غزئت، نشریات، سینما، مکتب، تهران دا و تبریزده مدنیت ائولری، کتابخانادان و سایرین استفاده ائتمک پلانلاشدیریلیمیشدی.

سیاسی و دولت انتریک لرینه قاریشماماق توصیه ائدیلمه رک بیلدیریلیردی: «بونونلا قوی سفیر مشغول اولسون، بو باره ده او، تعلیمات آلیب... بی ریا کیمی یاخشی آدم لاری، ساغلام ملتچی لری، بالشویک لردن، شوروی حاکمیتی طرفدارلاریندان فرقلی اولاراق اؤز خلقینی دریندن سئون قاباقجیل، استعدادلی، مدنی آدم لاری هردن بیزیم غزئت لر واسطه سیله قالدیرماق لازم دیر».

جنوبدا ایشله یین لره مصلحت گۆرولوردی کی، اؤز لرینی یاخشی آپارسین لار. انگلیس، آمریکا، تورکیه، ایران امنیت اوزاق لاری نین شوروی ایشچی لرینی ایزلمه سی باره ده معلومات لار وار ایدی. عین زماندا طلب اولونوردو کی، ایشه باشلا دیق لاری منطقه نین تاریخی، اقتصادیاتینی، جنوبلا باغلی ان کیچیک شئی لری بئله دریندن اؤرگن سین لر کی، «صاباح مسأله حل اولدوقدا نهدن باشلا یا جاغیمیزی بیله ک... اگر بیز بیرلشمک مسأله سیندی حل ائدیریکسه، معین مدت اوچون ایندی موجود اولان الفبانی ایسته سک ده،

ایستهمه سک ده، ساخلامالییق. اونا گۆره ده، اگر اونودونوبسوزسا، اسکی الفبانی و فارس دیلینی اؤرگنمک اوچون گونده بیر - ایکی ساعت وقت آیریپ اؤز اوزه رینیزده ایشله مک واجب دیر... سیزلردن هر بیرینیز ظاهراً نه انگلیس لره، نه آمریکالی لارا، نه ده دیگر اؤلکه لرین نماینده لرینه بهانه وئرمه مەلی سیز کی، سیز کنسول دگیل، پارتیا تشکیلات لاری نین ایشچی لری سینیز. ظاهراً سیز کونسول سونوز و حرکت لرینیز بو باره ده هئج بیر شبهه دوغور مامالی دیر»^۱.

شوروی خلق کمیسارلاری شوراسی نین ۶ مارس (۱۵ اسفند) تاریخی قرارینا اویغون اولاراق تبریزده و آذربایجانین دیگر شهرلرینده نظرده توتولان ایشلری گؤرمک اوچون میرجعفر باقروف و تیمور قلی یئف مسکو ایله چوخ جهتلی یازیشمالار و مصلحت لشمه لر آپاریردی لار. ۱۹ مه ۱۹۴۴ نجو ایله (۲۹ اردیبهشت ۱۳۲۳) شوروی حکومتی عموم اتفاق مدنی رابطه جمعیتی نین شعبه سی کیمی تبریزده مدنی اتوی اچیلما سنا اجازه وئرمیشدی. ایشین سازمان وئرلمه سی دنکانوزوفا و آذربایجان رهبرلیگینه تاپشیریلیمیشدی. میرجعفر باقروف عموم اتفاق مدنی رابطه جمعیتی نین صدری کامنوزوفا یازدیغی مکتوبدا تبریزده مدنی اتوی نین اچیلما سی اوچون عملی ایشلرین سرعتلندیریلمه سینی خواهش ائتمیشدی. شوروی مخابرات وزیرینین معاونی نیکولا آذربایجان صری نین معاونی عزیز آقا عزیزبگوفا یازیردی کی، تبریزده کی مدنی اتوی اوچون ۳ رادیو، ۱۰ بلندگو، ۵ تلفون، ۲ میکروفون و سایر آیریلیب. تازا مبل و صندل اولما دیغیندان میرجعفر باقروفون گؤستریشی ایله نفتچی لرین مدنی اتوی نین ۴۰۰ صندل، باکی نین دیگر کلوب لاریندان ۲۰۰ صندل سؤکولوب تبریز مدنی اتوی اوچون گؤندریلدی.^۲

تبریزده نمونه ی ایستگاه کشاورزی یاراتماق اوچون امام مصطفایئفین مکتوبونا جواب اولاراق تیمور قلی یئفین سرانجامی ایله خلق کمیسارلیغی استانسایسی ۱۵ تراکتور، ۵ ماشین، بذر لابراتواری اوچون لوازمات، ۵۰ نفرلیک ناهارخوری اوچون اشیاء و سایر شئی لر آیریلدی. عین زماندا میرجعفر باقروف و تیمور قلی یئف شوروی کشاورزی کمیسارلیغینا رجوع ائتدی لر کی، مرندده ایستگاه کشاورزی یاراتماغا اجازه وئرسین لر. تیمور قلی یئفین آدینا حاضرلانیمیش آراییشدا «تبریز» مطبعه سی اوچون عرب و کیریل الفبایسی ایله ایشله یین مطبعه ماشینی، ۳۰ تون کاغذ، ۲ تخته کیوسک، حاضر کتاب لار، مبل، ۲ عدد ماشین تحریر، یاغلی رنگ (چاپ مرکبی) ۱۵ عدد دمیر سوپا (بخاری)، هر آی ۴۰۰ لیتر بنزین و سایر شئی لر گؤندریلسین. جنوبی آذربایجانا گؤندریلن چاپ وسایلی نین، ادبیات و کتاب لارین عمومی دگری ۶۵۲/۲۱۰ مانا ت ایدی.^۳ ۱۹۴۴ نجو ایلین مه آییندا (اردیبهشت ۱۳۲۳) تیمور قلی یئف ویاجیسلو مولوتوفا مکتوبلا رجوع ائده رک تهران دا،

^۱ - یئنه اورادا، ورق ۱۳۲ - ۱۳۶.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی دولت یئنی تاریخ آرشیوی فوند ۴۱۱، سیاهه ۲۵، اشاره ۴۰۷، ورق ۵۶.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۱۶۹، اشاره ۱۲۹، ورق ۲.

رشته دواخانای آچماغا اجازه ایسته میشدی. لاکن ۲۴ ژوئیه ۱۹۴۴ نجو ایله (۲ مرداد ۱۳۲۳) شوروی خلق کمیسرلری (هیأت وزیران) اداری رئیس چاداینفین گؤندر دیگی مکتوبدا بونا اجازه وئرلمه دیگی گؤرسه دیلیر. هله ۱۹۴۴ نجو ایلین آوریل آیی نین ۱۲ ده (۲۳ فروردین ۱۳۲۳) جنوبی آذربایجان داکا شوروی اوردوسونون نظامی شوراسی نین عضوی ژنرال ماژور روسوف میرجعفر باقروفا ذیازیردی کی، قزوین ده ایچمه لی سو مسأله سی جدی وضعیت دوشوب و یئرلی حاکمیت آمریکالی لارا رجوع ائدی. آمریکالی لارین حقاری ماشین لاری اولسا دا بورولاری (لوله) بیزدن ایسته ییلر. اگر تعجیلی اولراق ۲ حقاری ماشین و ۷۰۰ متر بوری گؤندرسه نیز بیز اؤزوموزو ایشی ایکی هفته یه گؤره ریک. قزوین شهرداری فقی زاده (فقیه زاده؟) شوروی یه پیس مناسبتی اولان آدم ایدی. او، دئییردی: «من قزوین ده اولدوغوم مدته بالشویک اویون لارینا یول وئرمه یه جگم»^۱.

لاکن شهر حاکمیتی نین مقاومتینه باخمایاراق میرجعفر باقروفا ون گؤستریشی ایله مه آیی نین ۱۱ ده (۲۱ اردیبهشت) قزوین ۲ «فرانکس» مارکالی حقاری ماشین، لازم اولان مقداردا بوری و ۳۳ حقاردا عبارت دسته گؤندر یلدی. قیسا مدته قزوین ده اهالی نین تأمین ائده بیله جک ۴ سو قویوسو قازیلدی. سو مسأله سی حل اولوندوقدان سونرا قزوین شهر اجتماعیتی میرجعفر باقروفا تشکر مکتوبی گؤندر دی. نهایت، ۲۴ ژوئن ۱۹۴۴ نجو ایله (۳ تیر ۱۳۲۳) ویاجیسلو مولوتوف شوروی وزیر امور خارجه سی تبریزده آذربایجان دیلینده اورتا مکتب آچیلماسی حقینده ۱۳۴۲۱ سایی قرارینی امضالادی. قراردا دئییلیردی: شوروی وزارت خارجه سینه اجازه وئرلیسین کی، شوروی دن اعزام اولونموش آذربایجانلی لارین و یئرلی آذربایجانلی اهالی سی نین اوشاق لاری نین اوخوماسی اوچون ۱۹۴۴ - ۱۹۴۵ نجو تدریس ایلینده (۱۳۲۳ - ۱۳۲۴) آذربایجان دیلینده اورتا مکتب آچیلسین. ایللیق امه ک حقی فوندی ۲۸/۹۷۹ خارجی ارز، ۴/۰۹۴ شوروی ماناتی اولماقلا ۳۶ نفر معلم، مدیر و ناظم ایشچی لریندن عبارت مدرسه قورولسون. وزارت خارجه یه اجازه وئر یلدی کی، تبریزده آچیلان اورتا مکتبه بیر اوتومبیل آیرلیسین.^۲ تبریزده تورک (آذربایجان) دیلینده اورتا مکتبین آچیلماسی اهالی آراسیندا بؤیوک ماراغا سبب اولدو. سپتامبرین ۲۰ نه قدر (۲۹ شهریور) ۸۱۲ شاگرد بو مکتبه اوخوماق اوچون عریضه (تقاضا) وئردی. مراجعه ائدن لرین سایی او قدر چوخ ایدی کی، سپتامبرین ۲۰ ده (۲۹ شهریور) تقاضالارین قبول ائدیلمه سی دایاندر یلدی. بوندان علاوه ایران اورتا مکتبینی بیتیرمیش ۳۱ نفر مراجعه ائتمیشدی کی، اونلار تحصیل لرینی باکی دا دوام ائتدیرمک ایسته ییلر. تبریزده تورک (آذربایجان) دیلینده اورتا مکتب آچیلماسی ایران حاکمیت اورقان لاری نین ناراحتلیغینا سبب اولموشدو. ۳ نجو استانین معارف اداره سی نین رئیس سلیمی تبریزده کی شوروی باش کونسول لوغوندا اورتا مکتبین مدیری جبرئیل

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۱۸۹، اشاره ۱۰۱، ورق ۵۸.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۷۹، ورق ۷.

علی‌عسگروف لا گۆروشوب دئیمیشدی: «اؤتن ایل ارمنی اھالی‌سی‌نین نماینده‌لری بیزه مراجعه ائتمیشدی‌لر کی، اونلار اوچون ارمنی ملی مکتب‌لری آچاق. بونا جواب اولاراق ایران حکومتی بیر صاحبکارا اجازه وئردی کی، ارمنی اوشاق‌لاری اوچون فارس دیلینده اوچ مکتب آچسین. ارمنی دیلی هفته‌ده ۲ ساعت تدریس ائدیلمه‌دی و شاگردلر اوچون آیدا ۱۰۰ ریال پول اؤده‌نیلمه‌دی. بو ایل ارمنی‌لر ۷۰۰ - ۸۰۰ شاگردی احاطه ائدن، تدریسین ارمنی دیلینده اولدوغو خصوصی ملی مکتب آچدی‌لار. نتیجه‌ده ارمنی اوشاق‌لاری اوچون اولان ۳ فارس اؤزل مکتب‌لری‌نین شاگردلری ارمنی ملی مکتبینه کئچیردی‌لر. بو اوچ مکتب‌لری‌نین صاحیبی مالیه جهتدن چوخ زیانا دوشدو»^۱. جبرئیل علی‌عسگروف میرجعفر باقروفا یازیردی: «جناب سلیمی بو مثالی خبردارلیق کیمی چکدی کی، شوروی مکتب‌لری‌نین آچیلماسی ایران مکتب‌لری‌نین ایشینه مانعچی لیک تۆره‌تمه‌سین. جناب سلیمی اھالی‌نین و ضیالی‌لارین بیزیم مکتبه مناسبتینی چوخ گۆزل بیلیر و شاگردلرین کوتله‌وی شکیلده مکتب‌لریندن بیزه گلمه‌سیندن برک ناراحت‌دیر.

۱۹۴۴ (۱۳۲۳) نجی ایلین یازیندا (باھار) و یاییندا عموم آفاق کمونیست (بالشویک) پارتیاسی‌نین مرکزی کمیته‌سی‌نین و شوروی وزیرانین ۶ مارس (۱۵ اسفند ۱۳۲۲) تاریخلی قرارینا اویغون اولاراق آذربایجان شوروی‌دن جنوبا ۶۲۰ نفردن چوخ مختلف ایشچی‌لر گۆندریلمیشدی. آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته‌سی‌نین کاتبی میرجعفر باقروف ۱۴ سپتامبر ۱۹۴۴ نجو ایله (۲۳ شهریور ۱۳۲۳) استالینه گۆندردیگی «جنوبی آذربایجان‌داکی وضعیتین بیر سیرا مسأله‌لری حقیقده» گنیش معروضه‌سینده یازیردی: «جنوبی آذربایجان‌دا شوروی‌نین تأثیرینی گنیشلندیرمک حقیقده سیزین گۆستریش‌لرینیزی یئرینه یئتیره‌رک سون وقتلر بیزیم طرفیمیزدن بیر سیرا تدبیرلر حیاتا کئچیریلیمیشدیر. رسپوبلیکانین پارتیا، شورا و نظامی کادرلاریندان ۲۴۵ نفر جنوبی آذربایجانا گۆندریلمیشدیر. بونلاردان ۱۳ نفری دیپلوماتیک ایشده، ۱۰ نفری تجاری تشکیلات‌لاریندا، ۱۵۰ نفری پادگان فرماندهی اولماقلا نظامی ایشده، قالان‌لاری زراعت، نقلیات، معارف مدنیت تشکیلات‌لاریندا چالیشیرلار. خارجی تجارت کمیسارلیغی، صحیه، دمیر یولو و دیگر شوروی و زراعت اورقان‌لاریندا ایشله‌مک اوچون داها ۳۷۵ نفر سفربر ائدیلمیشدیر کی، یاخین گون‌لرده جنوبی آذربایجانا گۆندره‌جکلر. جنوبی آذربایجانا گۆندریلنلر استثناسیز اولاراق آذربایجانلی‌لردیر»^۲.

۱۹۴۴ (۱۳۲۳) نجی ایلین یازیندا (باھار) و یاییندا سیدضیاء‌الدین طرفدارلاری جنوبی آذربایجان‌دا فعالیت‌لرینی گنیشلندیرمک اوچون بوتون واسطه‌لره ال آتیردی‌لار. شوروی امنیت اداره‌لری اونون بوتون حرکت‌لرینه گۆز قویوردولار. اونون حقیقده اولان گیزلی معلوماتدا گۆرسه‌دیلمیشدی: حکومت علییه‌نه اولوب شاها قارشی مخالفتده اولان‌لار

^۱ - یئنه اورادا، ورق ۳۰.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۷۱، ورق ۲.

سید ضیائین اطرافیندا توپلانیب لار. او، اؤزی شاها قارشی ضدیتینی آرتیق گیزلتمیر. مثلاً، شاه مجلسین اجلاس لارینین بیرینده گلدیگده هامی ایغا قالخیب محمدرضانی آلقیشلادیغی حالدا سید ضیا نمایشکارانه شکیلده یئریندن قالخمادی. حتی نظامی کشفیات ۵ مه ۱۹۴۴ نجو ایله (۱۵ اردیبهشت ۱۳۲۳) میرجعفر باقروفا وئردیگی معلوماتدا سید ضیائین یوکسک رتبه‌لی نظامی لرله بیرلشیب شاها سوءقصد ائتمک و حاکمیتینی اله کئچیرمک جهدینده اولدوغونو، تهراندا ۷۰ نفر افسرین حبس اولوندوغونو بیلدیریدی.^۱ شوروی آذربایجانیندان جنوبا گلن لرله تاپشیریق وئرلمیشدی کی، سیدچی لرله قارشی محکم دورسون لار. اصلینده تبریزده و دیگر شهرلرده سید ضیا اؤزونه گنیش زمینه یارادا بیلیمیشدی. باخمایارق کی، ایرانین باشی اوزهرینده اونون «خلاصکار» کؤلگه‌سی ظهور ائتمیشدی. جنوب تورک (آذری) لرینین خلاص اولماق آرزولاری سید ضیائین «خلاصکارلیق» مأموریتی ایله او یغونلاشمیردی. تبریزدن گؤندریلین معلوماتدا دئییلیردی: چوخ ساییلی فاکتار تصدیق ائدیر کی، جنوبی آذربایجان اهالی سی چوخ عصرلیک آرزوسونا، فارس لارین ظلموندن قورتارماغا جان آتیر. ایرانین شمال ولایت لرینین آذربایجانلی لاری اؤز قان قارداش لاری ایله بیرلشمگین حسرتینده دیر. ملی بیرلیک حس لری اؤز تظاهرونو آزاد فکرلی لیکده، آنا دیلینده تحصیل آلماق ایستگینده، اؤز اوشاق لارینی وطنه و خلقه درین محبت حس ایله تربیه لندیرمکده تاپیر. اردبیل شهرینده کی ضدفاشیست لرین باشیندا اؤز وطنی نی حدیندن آرتیق سئون گنج، استعدادلی شاعر بالاش آذراوغلی دایانیر. بو یاخین لاردا بیز اونون «تاریخ بویو» شعریندن پارچالار چاپ ائتدیک. ضیالی لارین قاباقجیل حصه سی اؤز فکرلرینی فارس دیلینده دگیل، خلقین باشا دوشدوگو آذربایجان دیلینده یازیب یاییرلار. اهالی نین شوروی ده یاشایان آذربایجانلی قارداش لارینا توکنمز سئوگی سی واردیر.^۲

«وطن یولوندا» غزتی نین امکدش لاری تبریزه بیرینجی گئتدیک لریندن میرجعفر باقروفاون آدینا ایلك گزارشی ۶ مه و ۱۸ مه ۱۹۴۴ نجو ایله (۱۶ اردیبهشت و ۲۸ اردیبهشت ۱۳۲۳) علی حسن شاه گلدی یئف گؤندرمیشدی. او، تبریزدن باشقا غزتین اورمیه، خوی، مرند، میانه، زنجان، سراب و دیگر شهرلرده گنیش یاییلدیغینی بیلدیریدی. غزتین ایشی ایله باغلی جعفر خندان و غلام محمدلی باشقا شهرلره اعزام اولونموشدو. یئرلی ضیالی لارین ایشه جلب اولونماسی ایله باغلی علی حسن شاه گلدی یئف یازیدی: محمد بی ریا منیمله علاقه ساخلاییر. هر گون گؤرورشوروک، اونون گله جک ادبی فعالیتی بارده مذاکره لر آپاریریق. بی ریا «ادبی ورقه» نی و «یومروق» ورقه سینی بوراخماق (نشر ائتمک) اوچون گنجه - گوندوز چالیشیر. او، مندن خواهش ائدیب کی، گؤرستدیگینیز

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۷۴، ورق ۱۶ - ۲۰.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۸۱، ورق ۱۳۷ - ۱۴۰.

آتالیق قایغی سینا گۆره آتشین سلام لارینی سیزه چاندیریم.^۱

۱۷ مه ۱۹۴۴ نجو ایلده (۲۷ اردیبهشت ۱۳۲۳) «وطن یولوندا» غزتی نین تحریریه سینده نماینده سئچیلدیکن سونرا تبریزه اعتبارنامه سینی آلماق اوچون گلیمیش، تهران دا چیخان «آزیر» غزتی نین سردبیری سید جعفر پیشه‌وری ایله گۆروش کنچیریلدی. گۆروش ۴ ساعت دوام ائتدی. پیشه‌وری تحریریه ایشچی لرینه متفق لرین ایران دا فعالیتی، خصوصیه انگلیس آدامی کیمی تانینان سید ضیانین پوزغونلوق فعالیتی حقیقنده معلومات وئردی. پیشه‌وری ایله صحبتده حزب توده نین تبریز شعبه سی نین آذربایجانلی کادرلار حسابینا گولندیریلمه سی مذاکره ائیلدی. حالبوکی اورمیه دن نماینده سئچیلیمیش آرداشس آوانسیان «توده» حزبی نین تبریز بۆلمه سینه باشچی لبق ائدیردی. بونولا باغلی میرجعفر باقروف استالینه یازیردی: «بتله بیر فاکتدان یان کنچمک اولماز کی، جنوبی آذربایجان دا ترکیبی اساساً آذربایجانلی لاردان عبارت گوجلو سیاسی تشکیلات لاردان بیر اولان حزب توده نین باشیندا ایندییه قدر ارمنی اردشیر (آرداشس) آوانسیان دایانیر.^۲ بو فاکتدان سید ضیا بۆیوک مهارتله استفاده ائدیردی. او، اؤزون مشهور بیاناتیندا دئییردی: «مسلمان دنیاسی بونا دۆزه بیلمز کی، شمس الدین تبریزی نین (شمس تبریزی) یوردوندا ارمنی اردشیر (آرداشس) آغالیق ائتسین». «وطن یولوندا» غزتی نین فعالیتی، جنوبی ضیالی لاری ایله ایش باره ده گنیش معلوماتی میرجعفر باقروف ۱۹۴۴ نجو ایلین سپتامبریندا (شهریور ۱۳۲۳) بیر نئچه گونلوگه باکی یا چاغریلمیش جعفر خندان دان آلمیشدی. علی حسن شاه گلدی بیئفین مکتوب لاری آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سینده مذاکره ائیلدی. تحریره یه توصیه اولوندو کی، سون درجه احتیاطلی اولسون لار کی، ایران حکومتی غزتی باغلاماغا جهد گۆرستمه سین. چونکی «وطن یولوندا» دا چاپ اولونموش «فتحعلی خان» مقاله سی و «من نه گتیریم» شعری استنادارین اعتراضینا سبب اولموشدو. محمد بی ریا ایله رابطه لرین آچیق شکیلده آپاریلما سی، اونون هر گون تحریره ده گۆرونمه سی، ایران حاکمیتی اورقان لاری علییه نه آچیق تبلیغات آپارما سی سیاسی جهندن دوزگون حساب ائدیلمیردی. حسن شاه گلدی بیئفه گۆستریش وئریلدی کی، «شاعر بی ریا کیمی دگرلی ایشچی لردن سون درجه احتیاطلا استفاده ائتمک لازم دیر، اونو خیردالاماق لازم دگیلیر». محمد بی ریا ایله باغلی گۆندریلن محرمانه تعلیماتدا دئییلیردی: «صاباحین بۆیوک سیاستی» نامینه او، بیزیم اوچون سون درجه یارارلیدیر... بی ریا تبریزده یاشاییر و اونون چوخ گنیش احاطه سی (دوره سی/ تانیان لاری) وار. شبهه سیز کی، بو احاطه ده مختلف سیاسی قروپلاردا خدمت ائدن تخریباتچی لار دا یوخ دگیلیر. اونو بو احاطه دن عقل له و احتیاطلا تجرید

^۱ - یئنه اورادا، اشاره ۸۰، ورق ۳۱ - ۳۲.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاوه ۸۹، اشاره ۷۱، ورق ۲۰.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی دولت یئنی تاریخ آرشیوی، فوند ۲۸، سیاوه ۴، اشاره ۲۰، ورق ۱۴۴.

^۴ - آذربایجان رسپوبلیکاسی دولت یئنی تاریخ آرشیوی، فوند ۴۱۱، سیاوه ۲۵، اشاره ۴۰۷، ورق ۷.

انديب (آييريپ) يورولمادان بيزه لازم اولان استقامتمده تربيه لنديرمك اولار.^۱ آذربايجان كومونست (بالشويك) پارتياسى مركزى كميته سى نين ايدئولوژى اوزره كاتىبى عضنفر محمдова تاپشيريلدى كي، مرزبانى نين سياسى اداره سى نين رئيسى ژنرال سوروكين له دانيشيب «وطن يولوندا» غزتى نين تكنيكى، معيشت، اجتماعى مسأله لريني حل ائتسين و موافق گؤستريش لرى وئرمك اوچون حسن شاه گلدى يئف وقت آشيري باكى يا دعوت ائدلسين. تدبيرلر پلانى نين يئرینه يئتميرمه سینه نظارت ائتمك آذربايجان كومونست (بالشويك) پارتياسى مركزى كميته سى نين كاتىبى على زاده يه تاپشيريلدى.

جنوبى آذربايجان خصوصى تاپشيريقلا گؤندريلن بوتون سياسى ايشچى لره رهبر تعيين ائديلن حسن حسنوف ۱۹۴۴ نجو ايلين ژوئن آيندا (خرداد ۱۳۲۳) قارشى لاشدينى چتين ليكلره باغلى ميرجعفر باقروفا اوچ مکتوب گؤندرميشدى. بو مکتوب لاردا قالدیريلان مسأله لر آذربايجان كومونست (بالشويك) پارتياسى مركزى كميته سینه مذاکره ائدیلدیکن سونرا باقروف حسن حسنوف يازیردی: حزب توده نين کنفرانسینا، عمومیتله بو حزبين تدبيرلرینه مداخله ائتمك لازم دگیل. ياخشى اولار كي، قيد ائديلن حزبين فعالیتينی ايزله يه سينيز، اونون ترکیبيني، خصوصيله رهبرليگيني و اهالی نين مختلف طبقه لری ايله رابطه لرینی اؤرگنه سينيز. کارگاه و کرخانالاردا اعتصاب لارا گلديکده، قوی فعله لر بونو اؤز تشکيلات لاری و اتحادیه لر واسطه سيله ائتسين لر. سيزين بو ايش لره مداخله نيز دوشونولموش و احتیاطلی اولمالی دير. بی ریا ايله باغلی موافق گؤستريش لری بيز بو ياخين لاردا باكى يا گلیمش حسن شاه گلدى يئفه وئرميشيک و سيز ده بونا عمل ائتمه لی سينيز. آدم لارين ساخته (جعلی) سندلرله او بیرى طرفه کنچيب ايشه دوزلمه سی ايله باغلی سرحدده بارانميش مسأله سرحدچی لره عاید دگیل، اونلار اؤز وظیفه لرینی يئرینه يئتیره لر. بو همين سندلری وئرن نظامی اورقان لارين گناهی دير كي، ايشی ياخشى سازمان وئره بيلميرلر. قالدیريلان مسأله مرزبانى نين نظرينه چاتدیريلاجاق. تبریزده کی خسته خانانين باش حکیمی قلی يئوا تعيين ائديلميشدير و بو گون لرده اورا گله جکدير. جنوبلو گنج لرين روس ديليني اؤرگنه سی مسأله سی تبریز مدنيت ائوی نين درنه ک لرینده حل ائدلسين. آذربايجان شوروی نين عالی مکتبلرینده اوخوماق ايسته ين لرین مسأله سی وزارت خارجه شوروی نين ياخين شرق شعبه سی ايله بيرگه حل ائديلمه لی دير. بيزيم مدنيتيميزين و تأثيريميزين گنیش ياييلماسی، گله جک کشفیات ايش لری باخيميندان آرزولاندير كي، بو مسأله مثبت حل اولونسون. آراز چاييندان سو گؤتورمکله موغانين اشاغی حصه سینه کانال چکيلمه سی شوروی و ايران ين موافق اورقان لاری طرفيندن حل ائديله بيلر. قوی ايران حکومتی رسمی قايدادا شوروی حکومتينه رجوع ائتسين. اردبیلده خسته خانا آچيلماسی مسأله سینه تبریز و رشت دن سونرا ايکينجی نوبه ده باخيلاجاق.^۲

^۱ - آذربايجان رسپوبليكاسی دولت يئنى تاريخ آرشیوی، فوند ۴۱۱، سیاھه ۲۵، اشاره ۴۰۷، ورق ۱۱ -

^۲ - آذربايجان رسپوبليكاسی سياسی حزب لر و اجتماعى حرکات لار مركزى دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۷۲، ورق ۴۶ - ۴۸ و ۵۵ - ۵۶.

۱۹۴۴ نجو ایلین ژوئن آبی نین ۱۴ ده (۲۴ خرداد ۱۳۲۳) ماکو، خوی، شاپور (دیلمان / دیلمقان / سلماس) شرفخانانین آذربایجان کندلی لری نین کرد تالان لارینا معروض قالماسی ایله باغلی وضعیت یاراندیغی اوچون تهران داکی شوروی سفارتی نین مشاوری احد یعقوبوف تعجیلی اولاراق ماکو یا گنتمیشدی. ژوئن یین ۲۸ ده (۷ تیر ۱۳۲۳) حسن حسنوف دا اورمییه گئندی. کرد تالان لاریندا ایران حاکمیتی اورقان لاری نین الی اولماسی باره ده معلومات لار وار ایدی. آذربایجان داکی ۳ نجو پیاده لشکری نین فرماندهی سرتیب جواد ی نین ایران آرتشی نین ستاد کل رئیسینه مکتوبی اله کئچیریلیب نظامی کشفیات خطی ایله میرجعفر باقروفا گؤندریلمیشدی. سرتیب جواد ی یازیردی: «۳ نجو، ۴ نجو و ۱۵ نجی گردان لارین سلاح لاری کردلرین الینه کئچمیشدیر. بوندان باشقا تهران دان دا گیزیلی یول لارلا سلاح گتیریلیر و کردلره ساتیلیر... کردلری خلع سلاح ائتمک ایندی نه اینکی ممکن دگیل، هئچ مقصده اویغون دا دگیل. ایندیکی آن دا ان یاخشی واسطه کردلرین بیرلشمه سی نین قارشی سینی آلماق دیر»^۱.

بو مسأله ده شوروی نظامی و دیپلوماتیک اداره لری نین ده گناهی وار ایدی. ژوئییه آبی نین ۴ ده (۱۳ تیر) احد یعقوبوف ماکودان میرجعفر باقروفا گؤندردیگی معلوماتدا بیلدیریردی: «قید ائدیلمه لی دیر کی، ایندییه قدر کونسول لوق و نظامی اداره لری نین ایشچی لری کرد مسأله سینیه دوزگون یاناشمیرلار. کرد مسأله سی ایله باغلی یولداش مولوتوف ون گؤستریش لری نی تامامیله یئرینه یئتمیرلر. اونا گؤره کردلرین سویغونچولوغی و آدام لارین قتله یئتمیریلمه سی بیزیم عنوانیمیزا آرزولانماز سؤز - صحبت دوغورور. من سیزی خبردار ائتمک ایسته ییرم کی، ایندیکی سفیر چوخدان ایشله دیگیندن سفارتین کهنه سهولرینی، اؤز ایش لری نین چاتیشمایان جهت لری نی گؤرستمک اوچون قالدیریلان مسأله یه مناسبت له لازمی تدبیرلری گؤرمور... من سیزینله گؤروشمک ایسته ییرم و شخصاً سیزه معلومات وئرمک ایسته ییرم. اونا گؤره فکرله شیرم کی، تهرانا گئدن کیمی سفیردن خواهش ائده جگم کی، دئکانوزوف واسطه سیله منیم ۳ - ۴ گونلوگه باکی یا گلمگیمه نایل اولسون. بهانه اولاراق عایله یه باش چکمگی گؤستره جگم»^۲. احد یعقوبوف کرد مسأله سی ایله باغلی معلومات لاری شوروی خارجه وزارتخانا سینا دا گؤندرمیشدی. جنوبی آذربایجانا مناسبت ده سیاست دگیشدیگی اوچون تهران داکی شوروی سفیری اسمیرنوف وظیفه سیندن آزاد ائدیلدی. ماکسیموف یئنی سفیر تعیین ائدیلدی.

ژوئن یین آخر لاریندا (تیرین اول لری نده) غربی آذربایجانا گلیب وضعیت له تانیس اولدوقدان سونرا تیریزده کی کنسول یار حسن حسنوف ژوئییه نین اول لری نده (تیرین اورتالاریندا) ویچیسلاو مولوتوفا، تهران داکی شوروی سفیرینه و ژوئییه نین ۱۱ ده (تیرین ۲۰) میرجعفر باقروفا گنیش معروضه لر حاضرلامیشدی. ماراقلی دیر کی، میرجعفر باقروفا گؤندریلن معروضه مسکو و تهرانا گؤندریلن معروضه دن فرقله نیردی. حسن حسنوف

^۱ - یئنه اورادا، اشاره ۷۴، ورق ۳۴.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹، اشاره ۷۲، ورق ۲۰۱ - ۲۰۵.

یازیردی: «سبزه معلوم اولدوغو کیمی، من آذربایجانین غرب منطقه‌لرینه گتدیم. سفیرین نتیجه‌سی کیمی حاضرلادیغیم معروضه‌نی مسکو و تهران یوللادیم و سبزه گؤندریم. بو معروضه‌یه مسکو و تهران یازماق ایسته‌مه‌دیگیم مسأله‌لی علاوه ائتمک ایسته‌ییرم...»^۱

آذربایجان‌دان جنوبا گؤندرین سیاسی ایشچی‌لرین رهبری، تبریزده‌کی کنسولیار حسن حسنوف و یاچیسلاو مولوتوفا و تهران‌داکی شوروی سفیرینه نهلری یازماق ایسته‌مه‌میشدی؟ همین مسأله‌لی او، میرجعفر باقروفا ۱۱ ژوئیه ۱۹۴۴ نجو ایله (۲۰ تیر ۱۳۲۳) «چوخ مخفی» علامتی آلتیندا گؤندریدیگی معروضه‌ده آچیقلامیشدی. مولوتوفا یازیلان معروضه ایرانین کرد منطقه‌لرینه عمومی وضعیت حقیقده کردلرین آذربایجانلی‌لارا مناسبت‌لی باره‌ده معلوماتدان عبارت ایدی. حسنوف کردلرین شوروی طرفیندن حمایه ائدیلمه‌سیندن انگلیس‌لرین و تورک‌لرین برک ناراحت اولدوغونو بیلدیریدی. انگلیس کشفیاتی افسرلرینین کرد طایفا باشچی‌لاری ایله تئز - تئز گؤروشوب دانیشیق‌لار آپارماسی باره‌ده معلومات‌لار وار ایدی. کردلرین آذربایجانلی‌لارا قارشی تالانچی‌لیغی نین انگلیس کشفیاتی و ایران حکومتی طرفیندن گیزلی سازمان وئرلمه‌سی بیلدیریلیدی. او، یازیردی: کردلرین آذربایجانلی‌اهالی‌یه قارشی بوتون آزعین‌لیغی رضائیه شهری نین شهرداری دکتر مرزبانین گؤزلی قارشی‌سیندا باش وئیر. بو تالان‌لاردان جانا گلن اهالی ۷ ژوئیه (۱۶ تیر) شهردارا قارشی چیخدی‌لار و اونو هامی نین گؤزی قارشی‌سیندا دؤگدولر. خوی شهری نین ژاندارم رئیسی تیموری نین حمایه ائتدیگی کرد تالانچی‌لاری نین باشچی‌لاری تورک (آذری) اهالی‌سی نین مال - قره‌سینی، قویون‌لارینی سوروب آپاراندا آچیقجا بیلدیردی‌لر کی، بوندان شوروی اوردوسونون فرمانده‌ینه ده پای وئیرلر. حسن حسنوف مولوتوفا بیلدیریدی کی، کردلرله آذربایجانلی‌لار آراسیندا گرگین‌لیک یاراتماقلا ایران حکومتی دایره‌لری آذربایجان‌دا اوردو و ژاندارمانی گوجلندیرمک، شوروی‌یه مناسبت‌ده آرتان رقابتی بوغماق ایسته‌ییرلر.^۲

میرجعفر باقروفا گؤندریدیگی معروضه‌ده ایسه حسنوف جنوبدا یارانمیش رئال وضعیتینی آچیقلا یاراق اهالی نین ایران حکومتیندن برک ناراضی اولدوغونو، شوروی آذربایجانینا امیدله یاناشدیغینی بیلدیریدی. او، یازیردی: یولداش باقروف بو بیر فاکت‌دیر کی، اهالی قیریلیب الدن گئدیر. کندلرده دهشتلی وضعیت‌دیر. اگین‌لرینده کی پالتارلارا او قدر یاماق وورولوب کی، ائله مسکین گؤزکمده‌دیر کی، ایلیک دفعه اونون هانسی پارچادان تیکیلدیگینی معین ائتمک اولمور. دئمک اولار کی، هامی لوت و سفیل کؤکونده‌دیر. چوخ حال‌لاردا کندلرده میت‌لری (اؤلورلی) کفن‌سبز باسدیریرلار. آذربایجانلی کندلی‌لرین ایران‌دا ایندیکی حیاتیندان داها دهشتلی منظره‌نی تصویره گتیرمک چتین‌دیر. چوخ‌لاری سوال ائدیر کی، نه وقت بو بیچاره خلق جهنم عذابیندان قورتولاجاق. غرب منطقه‌لرینه گئدرکن کئچیردیگیم گؤروش‌لرده هئچ نهدن چکینمه‌دن اوجادان دئییردی‌لر: «آخی بو

^۱ - یئنه اورادا، ورق ۹۴ .

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۷۲، ورق ۲۰۱ - ۲۰۵ .

ملت قیریلدی، الدن گئتدی، گلین بونا صاحب دورون».

غربی آذربایجانا سفر اندرکن حسن حسنوف کرد طایفا باشچی لاری ایله ده گۆرۆشدوگونو بیلدیریدی. اونلاردان بیر نئچه سی - قوتاز بگ، رشید بگ، نوری بگ، زئرو بگی میرجعفر باقروفی شخصاً تانییر و دئییردی لر: «یولداش، باقروف بیزه سۆز وئریب کی، محاربه دن سونرا کرد مسأله سینی حلّ ائده جک. بیز آنجاق اونا امید باغلا ییریق... بیز سیزین آدام لارینیزیک، بیزی اؤزونوزدن اوزاقلادیرمایین. اگر سۆزلریمیزه اینانیرسینیزسا، ایسته نیلن چتین لیک لرده یوخلایین». دوغریدان دا شوروی اوردوسونون ایرانا داخل اولماسیندان کردلر چوخ فایدالانمش لار. رضا شاه دورنده ایبه - ساپا گلمه یین کرد طایفا باشچی لاری نین چوخو جنوبا و ایرانین دیگر اوزاق یئرلرینه سورگون ائدلمیشدی لر. ۱۹۴۱ (۱۳۲۰) نین شهریور حادثه لریندن سونرا حبس و سورگون ائدیلن کردلر اؤز یئرلرینه قئیتمیشدی لار. حسن حسنوف اؤز معروضه سینده تکلیف ائدیردی کی، بیزیم ایراندا مقصدلریمیزدن آسیلی اولمایارق کردلر آراسیندا دایق لاریمیزی یاراتمالیق. ۳۰ - ۴۰ کرد اوشاغینی باکی دا اوخودا بیلسک، گله جک ایش لریمیز اوچون چوخ یاخشی اولار. دها سونرا معروضه ده تخریباتچی خلیل انقلاب [آذر]ین، بریتانیا کونسول لوغونون و سایر فعالیتینه توخونارق، مطبوعاتدا ایشین گوجلندیریلمه سی نین واجب لیگینی بیلدیره رک یازیردی: صباح ماکویا یولا دوشورم، قئییدنده مهابادا، سونرا ایسه اردبیله باش چکمک فکرینده ایم، بوتون بونلاردان سونرا سیزینله گۆروشمک ایسته ییرم، بیلیمیرم بونو نجه ائتمک اولار. ۱ ۱۹۴۴ (۱۳۲۳) نجو ایلین یاییندا شوروی ایراندا اؤز تأثیرینی گوجلندیرمک اوچون مطبوعاتا خصوصی دقت یئتیریدی. انگلیس لرین تهران داکی چوخ ساییلی غزئت و ژورنال لاری دا اونلاری قیچیقلا ندیریدی. شوروی سفارتی میرجعفر باقروف دان خواهش ائدیردی کی، تهراندا مطبوعات ایشینی سازمان وئريلمه سینده اونلارا کمک لیک گۆسترسین. شوروی آذربایجانیندان گۆندریلن مترجم لرین و مطبوعات ایشچی لری نین یاردیمی ایله شوروی سفارتی تهراندا «دوست ایران» غزئتی، ایرانین شوروی مدنی رابطه جمعیتی نین «پیام نو» یئنی ژورنالینی نشر ائتمگه باشلادی لر. ژورنالین ایلك سایی ۳۰ اوت ۱۹۴۴ نجو ایله ده (۸ شهریور ۱۳۲۳) چیخدی. اونون مسئول سردبیری سعید نفیسی ایدی.

ایرانا یئنی تعیین ائدلمیش سفیر میخائیل ماکسیموف ۱۹۴۴ (۱۳۲۳) نجو ایلین یاییندا تهران، تبریزه و جنوبی آذربایجان شهرلرینده باکی دان گۆندریلن کنسرت دسته لری نین بؤیوک اوغور قازاندیغینی میرجعفر باقروفا یازیردی.

۱۹۴۴ (۱۳۲۳) نجو ایلین باهاریندا و یاییندا جنوبی آذربایجاندا آپاریلان سیاست باره ده میرجعفر باقروف استالین اوچون حاضرلادیغی ایلك گنیش معروضه نی (۲۱ صفحه لیک) ۱۴ سپتامبر دا (۲۳ شهریور) کرملینه گۆندردی. گزارشده ایلك اولارق «وطن

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹، اشاره ۷۲، ورق ۹۴ - ۹۶ .

یولوندا» غزنتی نین فعالیتیندن صحبت آچیلیردی. اونون جنوبی آذربایجاندا گنیش یاییلدیغی، یارادیجی ضیالی لاری اؤز اطرافیندا توپلادیغی بیلدیریلیردی. مثلاً تبریزین اورتا مکتب معلم لریندن بیر یازیردی: «من غزنتین بیرینجی نومره سینی آلدیم و بؤیوک هیجانلا اونو اوخودوم. اگر غزنتین بیر سایه اوچون منیم بوتون وار - یوخومی ایسته سه لر، من ترده ائتمه دن وئرم. امیدوارم کی، «وطن یولوندا» غزنتی پارلاق اولدوز کیمی اؤز ایشیغی ایله تبریز افق لرینی ایشیقلا ندیراجاق»^۱. استالینه معروضه ده میرجعفر باقروف محمد بی ریانین و بالاش آذراوغلونون آدینی خصوصی افتخارلا چکیردی. معروضه ده قویولان جدی مسأله لردن بیر ده جنوبی آذربایجانا تأثیر واسطه سی اولاراق اسلام دینیندن استفاده ائدیلمه سی ایدی. باکی دا قافقاز مسلمان لاری دینی اداره سی یارادیلیدقان سونرا روحانی لرین و ماوراء قافقازین دیندارلاری نین باکی دا قورولتایی کئچیریلیمیشدی. قورولتای دا بوتون دنیا مسلمان لارینا قبول ائدیلن بیانیه نین ۵۰۰۰ نسخه سی آذربایجان و فارس دیل لرینده چاپ ائدیلب تبریزه گؤندریلمیشدی. قورولتایین قبول ائتدیگی «مسلمان قارداش لارا بیانیه» ده دئییلیردی: «مسلمان قارداش لارا! جالاد هیتلر و اونون ال آلتی سی موسولینی مقدس اسلام تورپاق لارینی - عربستان و مصری تاپدالایب اشغال ائتمک مقصدی گودورلر. لیبی ده موسولینی یوز مین لرله مسلمان لاری شکنجه لره معروض قویوب گولله له ییب دیر. اونون حیا سیزلیغی او درجه یه چاتمیشدی کی، اوچ ایل اؤنجه اسلام خلیفه لیگی ادعاسینا دوشموشدو... بیز آذربایجان و بوتون شوروی نین روحانی لری تورپاق لاریمیزا هجوم ائتمیش، یوز مین لرله انسان لارین حیاتینی محو ائتمیش فاشیست لرین جنایتینه نجه دؤزوب جهاد اعلان ائتمه یه ک. هیتلر، موسولینی و اونلارین ال آلتی لاری جوربه جور شایع لر یاییرلار کی، گویا شوروی حکومتی اسلام دینینه تضییق گؤرسه دیر. بوندان بؤیوک و یالان بهتانی دنیا دا هله هئچ کس گؤرمه ییب دیر... بیز شوروی مسلمان لاری همرای اولوب آلمان فاشیزمینجه جهاد اعلان ائدیریک. انتقام گونی چاتیب. حدیث شریفه بویرولوب کی، باشقاسینا هجوم ائدن تئزلیکله اؤز جزاسینی آلمالی دیر. بیز شوروی مؤمن مسلمان لاری بوتون دنیا مسلمان لارینا رجوع ائدیریک: آلمان و ایتالیا فاشیست لرینه رحمینیز گلمه سین. هر یئرده کی اونلاری گؤردونوز اؤلدورون. چونکی بو مقدس امر دیر.^۲ قافقاز مسلمان لاری قورولتایی نین بو بیانیه سی جنوبی آذربایجان دا دا بؤیوک عکس صدا دوغورموشدو. آذربایجان شوروی ده یئنی یارانان دینی اداره نین باشچی سی شیخ الاسلام علی زاده جنوبی آذربایجانین دین خادم لری ایله شخصی رابطه لر یاراتمیشدی. بورادا اساس مقصد جنوبی آذربایجانا شوروی تأثیرینی یایماق ایدی.

میرجعفر باقروف اؤز معروضه سینده عموم اتفاق کمونیست (بالشویک) پارتیا مرکزی کمیته سی نین و وزیرلر شوراسی نین قرارینا اویغون اولاراق جنوبی آذربایجان اوچون رادیو

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزبلر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۷۱، ورق ۳.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزبلر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۶۳، ورق ۳۶ - ۳۸.

وئرلیش لری نین سازمان وئرلیمه سینی، تبریزده خسته خانانین، مدنیت ائوی نین، جوراب - تریکو کارگاهی نین و شوروی اورتا (متوسطه) مکتبی نین آچیلماسینی، قزوینده اهالی نین ایچمه لی سو ایله تآمین ائدیلمه سینی، دولت مدافعه کمیته سی نین قرارینا اساساً باکی - آستارا - قزوین شوسه یولونون چکیلمگه باشلاماسینی یوکسک قیمتلندیریردی. اونون فکرینجه، سون زمان لار گۆزلن بوتون بو تدبیرلر شبهه سیز کی، ایرانلی لار آراسیندا شوروی یه اینام و اعتمادی یوکسک تلمیش، آذربایجان اهالی سی آراسیندا ملی اؤزونودرکی گوجلندیرمیشدی. بو ایشده جنوبی آذربایجان اهالی سی نین دیلینی، معیشتینی، ملی خصوصیت لری نی بیلن آذربایجانلی ایشچی لرین ایرانا اعزام ائدیلمه سی بؤیوک رول اوینامیشدی. میرجعفر باقروف یازیردی: ایران حکومتی و یوکسک دولت مأمورلاری سون زمان لار بیزیم اورادا نفوذوموزون یوکسلمه سیندن و اونون گله جک نتیجه لریندن احتیاط ائدییرلر. اونلار بیزیم ایرانداکی تدبیرلریمیزی پوزماق اوچون عکس تدبیرلر گۆرورلر. بیر سیرا مباحثه سیز فاکت لار تصویب ائدیر کی، بوتون بونلار انگلیس لر طرفیندن استقامتلندیریلیر و مدافعه ائدییر.

میرجعفر باقروف استالین اوچون حاضرلادیغی گنیش معروضه ده سیدضیا طرفدارلاری نین آذربایجانداکی فعالیتیندن ده سؤز آچیردی. اونون ایراندا شوروی سیاستینه قارشى دوردوغونو گۆرسه دیردی. سیدضیانین سرى مأموری اولان حسین عتیق؟ تبریزده و شاهسون طایفالاری آراسیندا تبلیغات آپاریردی کی، «روس لار ایرانی پارچالاما ق و ایران اراضی سی نین بیر حصه سینی شوروی یه بیرلشدیرمک ایسته ییرلر. انگلیس لرین ساخلاماق اوچون وطنین یگانه خلاصکار اولان سیدضیانین حزبینه گیرمک لازم دیر»^۱. باقروفون معلوماتینا گۆره سیدچی لرین بو تبلیغاتی انگلیس لر و ایران حکومتی اورقان لاری نین جنوبی آذربایجانداکی نماینده لری - او جمله دن استاندار دادور طرفیندن مدافعه ائدییردی. انگلیس لرین خزرین جنوبوندا و کردلر آراسیندا ایش آپاردیق لاری دا قید ائدییردی. ۱۹۴۴ ایلین آوریل - اوت آی لاریندا (۱۳۲۳ فروردین - مرداد) کرد سلا حلی دسته لری نین هجوم لاری نتیجه سینده میلانلی، تازاکند، قیزیل سولو، قره آعاج، ارخلی، دره کند و دیگر آذربایجان کندلری تالان ائدیلمیش، اوچ کندلی، ایکی اوشاق اؤلدورولموش، ۶۰۰۰ رآس خیردا بئوینوزلی، ۷۰۰ رآس ایری بئوینوزلی مال - قره سورولوب آپاریلیمیشدی. میرجعفر باقروف استالینه یازیردی: «اوزون مدت دیر کی، کردلر بیزیم فرمانده لرین گۆزی قارشى سیندا آذربایجان اهالی سینی سویوب - تالاییر. بیزیم فرمانده لیک کردلره قارشى هئچ بیر قطعی تدبیر گۆرمور، یالنیز خیردارلیق ائتمک له ایشینی قورتارمیش حساب ائدیر. جنوبی آذربایجاندا ایشی گوجلندیرمک اوچون میرجعفر باقروف تکلیف ائدیردی: - آذربایجان دان سئچیلیمیش نماینده لرین اعتبارنامه سی نین مجلس طرفیندن قبول ائدیلمه سینه بوتون واسطه لرله نایل اولماق؛

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا ه ۸۹، اشاره ۷۱، ورق ۵ - ۱۴.

- لازمی تدبیرلری گؤرمکله یاخین زمانلاردا اتّحادیهلری بیرلشدیرمک، شوروییه دشمن مناسبتی اولانلارین هامی سینی رهبرلیکدن اوزاقلاشدیرماقلا اورادا بیزیم تأثیریمیزی گوجلندیرمک؛

- «حزب توده» نین رهبرلیگینی آذربایجانلیلاردان اولان نفوذلو ضیالیلار حسابینا محکم لتمک، اونون نفوذونو قالدیرماق اوچون بیر سیرا تدبیرلر گؤرمک؛
- ایران حکومت اورقانلاری واسطه سی ایله جنوبی آذربایجاندا بیزه قارشى مباحثه لر یارادان تخریباتچی دشمن عنصرلری لغو ائتمک اوچون قطعی تدبیرلر گؤرمک؛
- ایرانداکی شوروی اوردوسو فرمانده لیگینه و دیپلوماتیک ایشچی لره گؤستریش وئرمک کی، آذربایجانلی اهالییه هجوم ائدن بیر سیرا کرد تالانچی طایفا باشچی لارینا مناسبتده قطعی موضع توتسونلار. آذربایجانلیلارلا کردلر آراسیندا نورمال مناسبتلر یارادیلماسینا نایل اولماق؛

- شوروی اوردوسونون یئرلشدیگی اراضی ده پادگانلارین نفوذونو قالدیرماقلا ایران حکومت اورقانلارین بیزیم منافعیمیزه توخونان هر هانسی تدبیرلرینی شوروی پادگانلارین راضی لیغی اولمادان کئچیریلمه سی نین قارشى سینی آلماق؛
- کشفیات ایشلرینی گنیشلندیرمک، بو مقصدله اهالی نین نفوذلو حصه سیندن استفاده ائتمک؛

- چوخ احتیاطلی فورمدا کندلی لر آراسیندا بیزیم ایشیمیزی گوجلندیرمگه خصوصی دقت یئتیرمک؛^۱

جنوبی آذربایجانا مناسبتده شوروی نین سیاستی دگیشیلدیگی اوچون ایرانین سیاسی حیاتی، اوردونون قورولوشو باره ده معلوماتلار توپلانیماسی گوجلندیریلدی. نظامی کشفیات ۱۵ ژوئیه ۱۹۴۴ نجو ایله ده (۲۴ تیر ۱۳۲۳) «ایران سلاحلی قوه لری حقیقنده» گنیش معلومات حاضرلامیشدی. بو سندده ایران اوردوسونون باش قرارگاهی، نظامی دایره لر، نظامی تحصیل مؤسسه لری، اوردونون شخصی هیاتی، یئرلشمه سی، دؤیوش روحی، نظامی هاوا قوه لری نین وضعیتینی باره ده کشفیات ماتریاللاری توپلانمیشدی. مرزبانلی کشفیات اداره سی نین ۲۰ سپتامبر ۱۹۴۴ نجو ایله ده (۲۹ شهریور ۱۳۲۳) حاضرلانیب بیر نسخه سی ده میرجعفر باقروفا گؤندردیگی «ایران اوردوسونون عالی رتبه لی افسر قورولوشو» ادلی آراییش - معروضه سی ۲۳۶ صفحه دن عبارت ایدی. آراییشی (تحقیقاتی) مرزبانلی قرارگاه رئیس ژنرال - ماژور ایوانوف و کشفیات اداره سی رئیس نین معاونی سرهنگ قورشکوف حاضرلامیشدی. همین آراییشدا ایران اوردوسونون سایه نین ۱۲۳ مین، افسرلرین سایه نین ۹ مین اولدوغو گؤرسه دیلیردی. شوروی نظامی کشفیات نین معلوماتینا گؤره ایران اوردوسوندا بیر نظامی وزیر، ایکی معاونی، ۲ ستاد سرلشکری، ۱۷ عملیات سرلشکری، ۳۴ سرتیپ، ۳۳۸ سرهنگ، ۲۳۹ سرهنگ دوم، ۳۲۰ سرگرد، ۱۴۷۰ سروان،

^۱ - بئنه اورادا، ورق ۲۱ - ۲۲ .

۱۹۶۰ ستوان یکم، ۱۲۴۷ ستوان دوم، ۸۷۰ ستوان سوم و سایر خدمت اندیردی.^۱ وزیر جنگ ابراهیم زند، فرمانده ستاد شاهین دفترخاناسی نین کئچمیش باشچی سی سپهد حاجی علی رزم آرا ایدی. نظامی شورانین عضولری اولان هیأت سپهد زند، سپهد حاجی علی رزم آرا، سپهد یزدان پناه، سپهد هدایت، سرلشکر مقتدر، سرلشکر محمد فیروز حقیقنده هر شئی شوروی نظامی کشفیاتینا معلوم ایدی. اونلارین یاشادیق لاری ائولرین نهاینکی آدرسی، حتی پلانی بئله شوروی جاسوسلوق اورقانی طرفیندن اؤرگنیمیشدی. ایران نظامی هاوا قوه لرینده ۷۲۵ نفر خدمت اندیردی. ۱۹۱ جنگی طیاره سی وار ایدی. بوندان ۷۸ طیاره اوچوشا یارارلی ایدی. نظامی هاوا قوه لرین نین رئیسی کئچمیش وزیر جنگ، اورویادا تحصیل آلمیش سرلشکر احمد نجوانی ایدی.^۲ ۱۹۴۴ نجو ایلین اوکتوبروندا (مهر ۱۳۲۳) شوروی جاسوسلوق اورقانی و نظامی کشفیاتی طرفیندن ایران دولت تشکیلاتیندا ایشله یین بوتون یوکسک وظیفه لی شخص لرین سیاسی مشخصات و شوروی یه مناسبت لری حقیقنده موضع لری اؤرگنیمیشدی. بو باره ده ۲۱۹ صفحه دن عبارت گنیش آراییش حاضرلانمیشدی.^۳

ایران اوردوسو افسرلری نین سیاهه سی و اونلار حقیقنده معلومات لار قیزیل اوردونون باش قرارگاه ی نین رئیسی ژنرالی آلکسئی آنتونوفا تقدیم ائدیلمیشدی.

جنوبی آذربایجان شهرلرینه آذربایجانلی افسرلر نظامی فرمانده لر تعیین ائدیلدیکدن سونرا نظام - انتظام خیلی محکم لندیریلدی. ملیت جه روس اولان افسرلر آذربایجانلی لارین قایدا - قانون یاراتماق جه دلریندن ناراضی قالمیشدی لار.

۱۹۴۴ نجو ایلین دسامبریندا (آذر ۱۳۲۳) آیینان معلومات لارا و اؤرگنیلن وضعیته او یغون اولاراق ماوراء قفقاز جبهه سی اوردوسونون فرمانده ی، ژنرال تولئنف، آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سی نین کاتبی میرجعفر باقروف، نظامی شورا عضوی ژنرال ماژور یئفیموف، ماوراء قفقاز جبهه سی سیاسی اداره سی نین رئیسی ژنرال ماژور یئمئلیانوف امضاسی ایله قیزیل اوردو باش سیاسی اداره سی نین رئیسی ژنرال ماژور آلکساندر شرباکوفون آدینا «ایران یئرلی اهالی سی ایچری سینده ایشین گوجلندیرمه سی حقیقنده» معروضه حاضرلاندی. اورادا دئییلیردی: شوروی اوردوسونون ایران دا اولدوغو ۳ ایلدن آرتیق بیر دوره ایران اهالی سی نین، خصوصیه جنوبی آذربایجان اهالی سی نین سیاسی تفکرونون یوکسلمه سینده اهمیتلی ایش گؤرولموشدور. آذربایجان حزبی تشکیلاتی یالنیز ۱۹۴۴ (۱۳۲۳) نجو ایل عرضینده شوروی اوردوسونون سیاسی اداره لرینده، نظامی فرمانده لیک لرده، شوروی تجارت و نقلیات اداره لرینده ایشله مک اوچون ۸۰۰ نفره یاخین

۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزبلر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۸۹، ورق ۲.

۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزبلر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۷۴، ورق ۵۸.

۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزبلر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۱۰۱، ورق ۱ - ۲۱۹.

آدام گۆندریلمیشدیر. بونلار یئرلی اهالی ایچری سینده بؤیوک ایش گؤرورلر. بونا باخمایاراق بیزیم اهالی ایچری سینده تبلیغات ایش لریمیز آرزولانان سوپه ده دگیلیدیر و تبلیغات ایش لرینی یوکسلتمک اوچون تکلیف اولونوردو: «دوست ایران» غزتی یئئیدن نشر اولسون و اونون تیراژی ۱۵ مینه چاتدیریلین، جنوبی آذربایجان اهالی سی ایچری سینده یاییلان «وطن یولوندا» غزتی نین تیراژی ۱۵ مینه چاتدیریلین؛ ایران دا تئز بیر زماندا فارس، آذربایجان، ارمنی، عرب و کرد یازی لاری ایله مصور مجله نشر اولسون؛ بیزیم نظارتیمیزده اولان نشریاتدا مختلف استقامت لری تمثیل ائدن یئرلی مؤلف لری یازی لاری نین درج ائدیلمه سی آپاریلین؛ شمالی ایرانا وئریلیش لر یایان رادیو فرستنده لری نین ایشی تکمیل لشدیریلین و موضوع لاری آرتیریلین؛ ماوراء قفقاز جبهه سی سیاسی اداره سی نین ۷ نجی بؤلمه سینده اجازه وئریلین کی، تهران دا معلومات - ترجمه مرکزی یاراتسین؛ ایران دا اولان شوروی اوردوسونون قرار گاهی و سیاسی اورقان لارینا تاپشیریق وئریلین کی، ایران ی و فارس دیلینی دریندن اؤرگن سین لر؛ عموم آتفاق مدنی علاقه لر جمعیتی خطی ایله ایران دا روس دیلی اؤرگدن کلاس لار آچیلین؛ آز تأمیناتلی اهالی یه پولسوز خدمت گؤسترن «خلق خسته خانالاری» آچیلین و نظامی حکیم لرین ایشله به جگی بو خسته خانالارا درمان (داوا) و لازمی آوادانلیق وئریلین؛ تبلیغات ایش لری نی سازمان وئرمک اوچون یوزمین خارجی ارز آیریلین و سایر^۱ ان نهایت ۱۹۴۴ نجو ایلین دسامبریندا (آذر ۱۳۲۳) داها بیر آددیم آتیلدی. میرجعفر باقروفون نوامبرین ۲۷ ده (۶ آذر) مالینکوفون آدینا ووردوغو تلقراما جواب اولاراق مسکو جنوبی آذربایجانا مدنی، ادبی، علمی تأثیری گوجلندیرمک اوچون آذربایجان (شوروی) - ایران مدنی رابطه جمعیتی نین یارادیلماسینا اجازه وئردی. باقروفون تکلیفی ایله ایکی دفعه استالین جایزه سی آلان، ۱۹۴۰ (۱۳۱۹) نجی ایلدن پارتیا عضوی صمد وورغون جمعیتین صدری تعیین ائدیلدی.

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹، اشاره ۷۱، ورق ۲۳ - ۲۷.

اوجونجو فصل
نفت اوغروندا مبارزه
و
تهران دا حاکمیت بحرانی

۱۹۴۴ نجو ایلن اورتالاریندا (۱۳۲۳ اول لری) بؤیوک محاربه نین سونو گؤرسنمکده ایدی. ایتالیا مغلوب اولموشدو. آلمان شمالی آفریکادان، یاخین و اورتا شرقدن، اتحاد شوروی دن چیخاریلیمیشدی. آرتیق متفقلر محاربه دن سونراکی دورون منظره سی حقینده دوشونوردولر. ایسته نیلن قدر ضدیتلر توپلانمیشدی. آلمان طرفیندن اشغال اولونموش دولت لرین گله جک طالع لری شوروی نین شرقی اوروپادا و جنوبی آذربایجان دا محکم لنمک جهدلری، اوزاق شرق و اوقیانوس آرام حوزه سینده غیر ثابت لیک آچیق و یا گیزیل مذاکره لرین موضوع لارینا چئوریلیمیشدی. دنیا یاناجاق و انرژی منبع لری اوغروندا گرگین مبارزه دوری باشلابیردی. متفقلر تدریجاً رقیبلره چئوریلیردی لر. ۱۹۴۴ نجو ایلین اورتالاریندان (۱۳۲۳ اول لری) باشلایاراق نفت اوغروندا مبارزه ایرانا مناسبتده سیاستی معین ائدن باشلیجا عامل اولماقدا ایدی. آمریکا و انگلیس شوروی نی یاخین شرقین، ایرانین نفت منبع لرینه بوراخماماق سیاستینی هدف توتماقلا اؤز آرالاریندا دا جدی اختلاف لاردان یان کئچه بیلیمیردی لر. آمریکانین کئچمیش رئیس جمهوری هاردینق قید ائدیردی کی، بیز دنیانی، اجتماعی مناسبت لری و حقوقی اؤرگنمکله مشغول اولارکن انگلیس نفت منبع لرینی اله کئچیریر. بو ثروت ایسه دنیا آغالغی نین اساسینی تشکیل ائدیر.^۱

۱۹۴۴ نجو ایلین ژوئیه سینده (تیر ۱۳۲۳) واشینگتون دا نفت مسأله سینده حصر اولونموش انگلیس - آمریکا کنفرانسی کئچیریلیمیشدی. اون گون دوام ائدن کنفرانس دا ایران نفتی ایله باغلی مسأله لر مذاکره ائدیلیمیشدی.^۲ هله ۱۹۴۳ نجو ایلین سونوندا (دی ۱۳۲۱) «استاندارد واکوم اوایل کمپانی» آمریکا شرکتی نین نماینده سی درایبئر تهرانا گلمیش، ایران بلوچستانیندا نفت امتیازی آلماق باره ده تجارت و صنایع وزیر ی شفا ئی ایله دانیشیق لار آپاریمیشدی. بو دانیشیق لارلا باغلی تهران دا کی آمریکانین موقتی ایشلر نماینده سی فورد ۲ فوریه ۱۹۴۴ نجو ایله ده (۱۳ بهمن ۱۳۲۲) آمریکا سفارتی آدیندان شفا ئی دن، ۱۱ فوریه (۲۲ بهمن) ساعدن، ۱۹ فوریه (۳۰ بهمن) نخست وزیر سهیلی دن خواهش ائتمیشدی کی، امتیاز باره ده دانیشیق لاردا درایبئری مدافعه ائتسین لر. ۱۹۴۴ نجو ایلین آوریلینده (فروردین ۱۳۲۳) میلسپونون جنوبی ایران اوزره معاونی تعیین ائدیلیمیش آمریکالی برایتون تهرانا گلدی. رسمی اولاراق او، کرمان دا اوتورمالی، جنوبی ایران

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا هه ۸۹، اشاره ۷۷، ورق ۱۸۰.

^۲ - «دئیلی نیوز»، ۲۷ جولای ۱۹۴۴ (۵ شهریور ۱۳۲۳).

استان لاری نین مالیّه ایش لرینه نظارت ائتمه لی ایدی. لاکن اصلینده برایتون بلوچستان نفتینده ماراقلی اولان آمریکانین «سینکلتر» کمپانی سی نین نماینده سی ایدی. ۱۹۴۴ نجی (۱۳۲۳) ایلین یابیندا بو کمپانی نین دیگر بیر نماینده سی - ویلسون تهرانا گلدی. عین ایله بو دورده «آمریکا ایسترن کو» نین نماینده سی واقرام فرئندیانا و کئمپئل ده ایراندا دانشیق لار آپاریردی لار. ژوئییه نین اول لرینده (تیرین اورتالاریندا) نفت مسأله لری اوزره آمریکا حکومتی نین نماینده سی سرهنگ لئوئل یین تهرانا گلشی ایله ایش لر یئنی کاراکتر آماغا باشلادی. او، ۱۲ ژوئییه ده (۲۱ تیر) ایراندا دانشیق لار آپاران بوتون کمپانی لره بیلیردی کی، بوندان سونرا نفت کونسرسیوم دانشیق لاری آمریکا حکومتی نین آدیندان آپاریلماق دیر. ژوئییه آیی نین ۲۰ ده (۲۹ تیر) کئچمیش جمهور رئیس هیئرثرت هووئرین اوغلی و کورتیس ایران حکومتی طرفیندن نفت اوزره متخصص لر کیمی تهرانا دعوت ائدیلدی. ۱۹۴۴ نجی ایلین ژوئییه سیندن (تیر ۱۳۲۳) باشلاباراق ایران حکومتی گیزیلی شکیلده آمریکا حکومتی و کمپانی لری ایله دانشیق لار آپاریردی.^۱ لاکن ایرانلی لار ائله بیلیردی لر کی، دانشیق لار گیزیلی آپاریلیر. دانشیق لارین گندیشی باره ده شوروی جاسوسلوق تشکیلات لاری نین معلوماتی وار ایدی. آمریکالی لارین نفت دانشیق لاری باره ده توپلادیغی ماتریال لاری تهراندا کی شوروی تجاری نماینده سی میقونوف اوت (مرداد) آییندا گیزیلی شکیلده میرجعفر باقروفا گؤندر یلمیشدی.^۲

آمریکانین ایراندا کی فعال لیغی شوروی نین دقتیندن یابینمادی. ایراندا کی شوروی نین دیپلوماتیک، نظامی و جاسوسلوق اداره لری نفت مسأله سی اطرافیندا جریان ائدن بوتون پروسه لری ایزله ییردی لر. اصلینده ۱۹۴۴ (۱۳۲۳) نجو ایلین باهاریندان باشلاباراق شوروی آذربایجان ی ایشچی لری نین خصوصی تاپشیریق لار جنوبا گؤندر یلمه سی مسکونون نفت سیاستی نین ترکیب حصه سی ایدی. لاکن هله نه جنوبا گئدن لرین، نه ده ملی حس لری اوبانمیش یئرلی اهالی نین بو نیت لردن خبر لری یوخ ایدی.

شوروی طرفیندن حمایه ائدیلن تهران مطبوعاتی ۱۹۴۴ نجو ایلین اورتالاریندان (یای ۱۳۲۳) شمال نفتی ایده سینی گونده لیگه گتیرمگه باشلامیشدی. «توفیق» فکاهی نشریه سی ژوئییه آیی نین ۱۹ دا (۲۸ تیر) «نفتدن بلا» ادلی طنز بیر یازی درج ائتمیشدی. یازی نین قهرمانی اولان ایران خانم نفت چتین لیگی اولاندا اوزی اوچون بیر قدر نفت ذخیره سی بیغمیشدی. اونون هر یکی طرفینده یکی قونشوسی وار ایدی کی، ایران خانمین نفتینه طمع سالیردی. بیری وارلی و تکبرلی ایدی، او بیری کاسیب، عادی و قاپا ایدی کی، خارجاً ایران خانما چوخ مهربانجاسینا رجوع ائدیردی. لاکن او، ایران خانمین ائوینده باش وئرن حادثه لری ده چوخ دقتله ایزله ییردی. ائله کی، ایران خانم بیرینجی قونشوسونا لازم اولدوغوندا چوخ نفت وئریردی، ایکینجی قونشوسی چوخ معنالی

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۷۳، ورق ۱۶۹ - ۱۷۰.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۷۷، ورق ۱۵۳ - ۱۶۲.

دوشونجه لرله ايران خانما گوزلرينى برهلديردى. نهايت، ايکينجى مرتبه ده اوچونجو وارلى رقيب پيدا اولدو و او بيرى لردن يوز دفعه آرتيق ايران خانمين نفت گوزهل ليگينه عاشق اولدو. آلاها شکر کى، ايران خانما بو مبارزه ده حياتينى خلاص ائتمک ممکن اولدو.^۱ سونرادان پيدا اولان وارلى معشوق (عاشق) - آمريکا اؤز موضع لرینى ايران دا آرتيق خيلى محکم لنديرميشدى. هله ۱۹۴۲ ایلده (۱۳۲۱) بریتانیا ایران اراضی سیندن شوروی به يوک داشینماسینی آمريکالی لارا وئرميشدی. جنوبدان تهرانا گئدن بندرلر، شوسه و دمير يول لاری آمريکائين نظارتينه کئچميشدی. ۱۹۴۴ نجو ایلده (۱۳۲۳) آمريکالی لار تبریزه و خزر دنیزی بندرلرينه گئدن يول لاری دا اؤز نظارت لرينه گؤتورمک ايسته بيردى لر. ۱۹۴۴ نجو (۱۳۲۳) ایلين پاييزیندا تهران، همدان، خرم آباد، اهواز، آبادان، قزوین و ديگر يئرلرده اولان آمريکا اوردوسونون سایى ۵۰۰۰۰ سرباز و افسردن عبارت ایدی. ۱ اوت ۱۹۴۴ نجو (۱۰ مرداد ۱۳۲۳) ایلده آمريکا اوردوسونون تهران داکی رژه سينده شاه اؤزی اشتراک ائتميشدی. او، خانمی و حکومت عضولری ایله بيرليکده اميرآباددا آمريکا نظامی اوردوگاھيندا اولموشدو.^۲ شوروی جاسوسلوق تشکيلاتی نين معلوماتينا گؤره آمريکا اوردوسو خاورميانه به گلديکده اونلارين قارشى سينا بئله بير وظيفه قويولموشدی کى، اگر آلمان اوردوسو باکی نفت معدن لرينه دوغرو ايره لی له يرديسه آمريکا اوردوسو تعجیلی قافقازا داخل اولمالی و ايلک اولاراق آبشئرون ياريم آداسینی توتمالی ایدی.^۳

۱۹۴۴ نجی ایلين آخرا لريندا (۱۳۲۳ پاييزين آخرا لاری) ايران داکی آمريکا مشاورلری نين سایى يوزه ياخين ایدی. فرهنگ ساحه سينده ايشله مک اوچون داه ۶۰ مشاور دعوت ائديلميشدی. تهران دا آمريکا کالنجی آچيلميشدی. ایرانا گلن آمريکا مشاورلری نين اساس وظيفه لریندن بيرى شوروی به قارشى دورماق ایدی. «نيوزويک» مجله سى يازيردى: «تأثير دايره سى اوغروندا حيله اندن انگليس و روسيه دن فرقلی اولاراق آمريکا قطعی اولاراق ايران ين مستقل ليگينه طرفداردير. ايران حقیقنده بياننامه آمريکا نقطه نظرى نين غلبه سى دير. بو بياننامه روس لارين خليج فارسا چيخماق تهلكه سینی آرادان قالديردى».^۴ ايران وزير جنگی نين مشاورى آمريکا ژنرال ماژورى ريذلى مشهده اولارکن پليس و ژاندارما فرمانده لرینه دئتميشدی: خراسان دا چوخلى شوروی جاسوس لاری وار، سيز اونلارا قارشى هئچ بير مبارزه آپارميرسييز، شوروی جاسوس لارينا قارشى مبارزه نى گوجلنديرمک لازم دير.^۵ تبریزده اولارکن ريذلى گؤستريش وئرميشدی کى، ايران اوردوسو سرباز و افسرلری و آمريکا مشاورلری اوچون بؤيوک مقداردا بوغدا آيريلسين. او، بيلديريدى کى، «اونسوز دا بوغدانى روس لار آپاراجاق لار».

۱ - باخين: «توفيق» ۲۸ تير ۱۳۲۳ .

۲ - آذربايجان رسپوبليكاسی سياسی حزب لر و اجتماعى حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سپاه ۸۹، اشاره ۷۳، ورق ۱۵۸ - ۱۶۱ .

۳ - يئنه اورادا، ورق ۱۶۱ .

۴ - يئنه اورادا، ورق ۱۶۶ .

۵ - يئنه اورادا، ورق ۱۶۶ .

۱۹۴۴ نجو ایل (۱۳۲۳) عرضینده آمریکالی‌لار جوان شاه‌ی اؤز طرفلرینه چکمک اوچون بیر سیرا آدیم‌لار اتمیشدی‌لار. ۱۹۴۴ نجو ایلین (۱۳۲۳) یایندا محمدرضا آمریکا طیاره‌سینده تهران‌دان آبادانا گئتمیشدی. آبادان‌دا شاه‌ا اتحاد جماهیر شوروی‌یه گؤندرمک اوچون طیاره‌لر مونتاژ اولان نهنگ کارگاهی گؤرستمیشدی‌لر. آمریکالی‌لار وعد ائتمیشدی‌لر کی، بو کارگاه محاربه‌دن سونرا ایرانا وئرله‌جک. «آسوشیتدپرس»-ین مخابری قئرمانین ژوئیه (تیر) آییندا شاه ایله ائله‌دیگی مصاحبه آمریکا مطبوعاتیندا شاه‌ین عنوانینا یازیلان مقدمه ایله درج ائدیلیردی. ۱۹۴۴ نجو ایلین سپتامبر آییندا (شهریور ۱۳۲۳) محمدرضا واشینگتون‌دا دعوت ائدلمیشدی. لکن آتاسی ژوهانسبورق‌دا وفات ائتدیگیندن او، بو دعوتدن امتناع ائتمیشدی.^۱ ۱۹۴۴ نجو ایلین (۱۳۲۳) پاییزیندا روس‌لار ایران‌ین شمال نفتینه امتیاز آلماق فکرینده ایدی‌لر. ایران حکومتیندن خبرسیز شوروی وزیر اقتصادینین تهران‌ا سفری گؤزله‌نیلیردی. نظرده توتولان امتیاز مقاله‌سی‌نین، گیزلی پروتوکولون و نیت پروتوکولونون لایحه‌سی حاضرلانمیشدی. ایران نفت صناعی حقیقنده حاضرلانان آرایشدا گؤرسه‌دیلیردی کی، ایران‌دا، سعودی عربستان‌دا و بحرین‌ده ایلهده بئش میلیون تون نفت چیخاریلدیغی حالدا، ایران‌دا ۱۶ میلیون تون نفت چیخاریلیر.^۲ ایران‌ین نفت صناعی بوتؤولوکده بریتانیا شرکت‌لری‌نین نظارتی آلتیندا ایدی. آبادان و کرمانشاه تصفیه‌خانالاری بوتؤولوکده انگلیس سرمایه‌سی اساسیندا قورولموشدی.^۳ شوروی وزارت خارجه‌سی‌نین خاورمیانه شعبه‌سی‌نین معاونی ایوان سادچیکوفا تاپشیریلیمیشدی کی، «انگلیس - ایران نفت شرکتی» ایله رقابتده دؤزوملی «شوروی - ایران نفت شرکتی‌نین» مقایسه‌لی تحلیلی‌نی حاضرلاسین. سادچیکوفون متخصص‌لرله بیرگه حاضرلادیغی آرایشدا انگلیس - ایران شرکتینه عاید محاربه عرفه‌سینده کی رقم‌لر گؤتورولموشدی. ۸ سپتامبردا (۱۷ شهریور) تقدیم ائدلمیش آرایشدا گؤرسه‌دیلیردی: انگلیس‌لر ۱۹۳۸ نجی ایلهده (۱۳۱۷) ایران‌دا ۱۰/۱۹۵/۰۰۰ تون نفت چیخاریب‌لار. بو نفتدن ۶/۱۰۹/۴۷۷ پوند استرلینق گلیرین ۳/۳۰۷/۴۷۹ پوند استرلینقی ایران حکومتینه وئریلر. «سوایران‌نفت» یارانسا، حاضرلانمیش مقاله لایحه‌سینه گؤره شمالی ایران‌دا شرطی اولاراق ۱۰/۱۹۵/۰۰۰ تون نفت چیخاریلمالی ایدی بوندان گلن ۱۱/۴۱۸/۰۰۰ آمریکا دولاری گلیرین نفت استرلینق حسابی ایله ۳/۹۳۳/۹۰۵ پوندی ایران حکومتینه وئرلمه‌لی ایدی. بو حسابلامالارا گؤره شوروی نفت کونسرسیومی، انگلیس - ایران نفت شرکتی ایله مقایسه‌ده یوزده ۱۸ تا ۱۹ آ قدر ایران حکومتی اوچون صرفه‌لی ایدی. آرایشین سونوندا حسابلامالارین شرطی کاراکتر داشیدیغی قید اولونوردو.^۴

^۱ - یئنه اورادا، ورق ۱۶۶ .

^۲ - یئنه اورادا، ورق ۱۷۴ .

^۳ - بریتانیا شرکتی‌نین ایران‌داکی فعالیتی حقیقنده باخین: J.H.BAMBERG. The History of the Iranian years, ۱۹۵۴ - ۱۹۹۴, Cambridge. p. ۲۴۲ - ۲۴۳.

^۴ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱.

۱۹۴۴ نجو (۱۳۲۳) ایلین یابیندا نفت مسأله‌سی دئمک اولار کی، ایران مطبوعاتی‌نین باشلیجا موضوعونا چئوریلیمیشدی. «دماوند» روزنامه‌سی یازیردی: تبریزده کی سون اغتشاش لار نفت مسأله‌سی ایله علاقه‌داردیر. ایران آذربایجان‌یندا موصل و کرکوک اراضی‌لری ایله باغلی اولان چوخ زنگین نفت ذخیره‌لری وار. پان‌تورکیزم و واحد کرد دولتی یاراتماق ایستگی بو مسأله ایله بلاواسطه علاقه‌لی‌دیر. اونا گؤره شوروی، انگلیس، آمریکا و تورکیه آذربایجان مسأله‌سینده مارقالی‌دیرلار. کئچمیشده باش وئرمیش ارمنی، آسوری، کرد مسأله‌سی‌نین کؤکلرینی ده نفت پروبلیمینده آختارماق لازم‌دیر. اگر نفت شرکت‌لری‌نین تحریکچی‌لیگی اولماسایدی، یقین کی، تورکلر (یئرلی اهالی نظرده توتولور) آذربایجان‌لا باغلی هئچ بیر طلب ایره‌لی سورمزدی‌لر.^۱ تهران‌دا چیخان «فردا» روزنامه‌سی ده آذربایجان‌ین نفتله زنگین اولدوغونو، حتی بیر سیرا یئرلرده بو نفتین تورباغین اوستونه چیخدیغینی گؤرسه‌دیردی. روزنامه‌دن‌ینانین مشهور بیر اقتصادچی‌سی‌نین سؤزلرینه استناداً دئییردی: هانسی اولکهنین کی، قره قیزیلی وار، اونون ساری قیزیل حقیقنده دوشونمگه احتیاجی یوخدور.^۲ «ایران ما» روزنامه‌سی یازیردی کی، آبادان‌دا عالی نفت مکتبی‌نین طلبه‌لری ایچری‌سیندن ۱۲ ایرانلی سئجیلیب کی، لندنه اوخوماغا گؤندرسین‌لر.^۳ تهران‌دا چیخان «داریا» روزنامه‌سی ۱۷ ژوئیه (۲۶ تیر) سایندا شوروی‌نین آلماق ایسته‌دیگی شمال نفتی امتیازی ایله باغلی گنیش یازی وئرمیشدی. نفت چاخناشمالاری ایله باغلی مصلحت‌لشمه‌لر آپارماق اوچون لندن‌ده کی سفیر حسن تقی‌زاده، مسکوداکی سفیر مجید آهی، قاهره‌ده کی سفیر جم عین وقتده تهران‌ا دعوت ائدیلمیشدی‌لر. اهالی آراسیندا بئله شایعه گزیردی کی، گویا یئنی حکومت تشکیل ائتمک اوچون تانیمیش سفیرلری ایرانا چاغیریب‌لار. شوروی‌نین ایسته‌دیگی کویر خوریان نفت یاتاق‌لاری‌نین اراضی‌سی وقتی ایله ناصرالدین شاه طرفیندن بیر ایرانلی‌یه وئریلمیشدی. سونرا همین ایرانلی بو اراضینی روس تبعه‌سی اولان خوشتاریا ادلی بیر گرجی‌یه ساتمیشدی. نفت کونسرسیومی یاراتماق‌لا باغلی خوشتاریا بو اراضینی انگلیس - آمریکا شرکتینه ۴۰۰/۰۰۰ پوند استرلینقه ساتماق ایسته‌ینده روس حکومتی بونا اعتراض ائتمیشدی.^۴ شوروی دورونده بورادا فعالیت گؤسترن «کویر خوریان لیمیتد» شرکت سهامی ایله باغلی ایران‌لا ۸ ژوئیه ۱۹۲۸ نجی ایل (۱۷ مرداد ۱۳۰۷)، ۷ اکتوبر ۱۹۲۹ نجی ایل (۱۵ مهر ۱۳۰۸)، ۲۸ اوت ۱۹۳۲ نجی ایل (۶ شهریور ۱۳۱۱) سازش‌لری امضالانمیشدی.^۵ شوروی‌نین ناراحتچی‌لیگی اونونلا باغلی ایدی کی، هله ۱۹۲۱ نجی ایلده

سیاهه ۸۹، اشاره ۷۷، ورق ۶۰ - ۶۱ .

۱ - «دماوند»، اول مرداد ۱۳۲۳ .

۲ - «فردا»، ۳ مرداد ۱۳۲۳ .

۳ - «ایران ما»، ۲۶ تیر ۱۳۲۳ .

۴ - «داریا»، ۲۶ تیر ۱۳۲۳ .

۵ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱،

سیاهه ۸۹، اشاره ۷۷، ورق ۴۴ .

(۱۳۰۰) ایران مجلسی شمال نفتی نین «استاندارد اویل» شرکتینه امتیاز وئرمک حقه بش بنددن عبارت قرار قبول ائتمیشدی. بو قرار پوزماق اوچون ایران دا چوخ جدی دگیشیک لیک ائتمک مجبوریتینده قالمیشدی لار. ۱۹۴۴ نجو ایلین (۱۳۲۳) یابیندا آمریکا شرکت لری نین ایرانا آخیشماسی، تهران مطبوعاتیندا شمال نفتی نین انگلیس لره وئرلمه سی حقه فکریلرین سسلنمه سی شوروی نین ناراحت لیگینی داها دا آرتیردی.

۱۰ سپتامبر ۱۹۴۴ ایلده (۱۹ شهریور ۱۳۲۳) وزیر خارجه نین معاونی کافتاریده نین صدرلیگی ایله بایاکوف، کومکین، حیدروف، دمیتروف، کوراسیوف، کانرودوف دان عبارت شوروی حکومت هیأتی تهرانا گلدی. سپتامبرین ۱۱ ده (۲۰ شهریور) نخست وزیر ساعد تهران یاخین لیغینداکی ویلا سیندا قبول ائتدی. اؤز نطقیندا او، شوروی یه شاهنشاه حکومتی نین قارشی لیلی دوست مناسبت لریندن، کافتاریده نین سفریندن ممنون قالدیغینی بیلدیردی. سونرا شوروی وزارت خارجه سی نین معاونی نخست وزیر تشکر ائتدی و اتحاد شوروی یه سلاح، نظامی سورات گتیریلمه سینده ایران یین رولونی یوکسک قیمتلندیردی. او، بیلدیردی: اؤلکه لریمیز آراسیندا برقرار اولموش اصل دوستلوق سونراکی سیاسی، اقتصادی و مدنی علاقه لریمیزین گنیشلنمه سی اوچون یاخشی بینؤوره دیر. کافتارادزه ایران حکومتی نین اؤلکه ده نفوذونو قالدیرماق اوچون اوچ طرفلی سازش لره اویغون اولراق اوردولاری نین ایران دان وقتینده چیخاریلما سی نین ضروری لیگینی قید ائتدی.^۱ دانشیق لار زمانی شوروی طرفیندن سفیرین اساس مقصدی نین ایران یین شمالینداکی نفت منبع لری ایله تانیس اولماق، «شوروی - ایران نفت» شرکتی نین کونسرسیوم مقوله لرینی امضالماق اولدوغونو اعلان ائتدی. نخست وزیر ساعد کونسرسیوما بوتون واسطه لرله کمک لیک ائده جگینی بیلدیردی.^۲ سپتامبرین ۱۶ دا (۲۵ شهریور) کافتارادزه تهرانداکی سفیر ماکسیموفون مشایعتی ایله سعدآباد کاخینا گئتدی و محمدرضا شاه لا گؤرؤشدی.^۳ سپتامبرین ۱۷ دن (۲۶ شهریور) ۲۳ نه (اول مهر) قدر کمسیون هیأتینده شوروی سفارتی نین مشاوری احد یعقوبوفون مشایعتی ایله شمال استان لارینا سفر ائتدی. سمنان، مازندران، گیلان، گرگان دا کویر خوریان شرکت سهامی نین کشفیات ایش لری ایله، پالچیق ولکانی ایله، تورکمن چؤلونده کی (ترکمن صحرا) نفت منبع لری ایله کمسیون یاخیندان تانیس اولدو. داها سونرا بیر نئجه گون حیدروف و دمیتروف جنوبی آذربایجان دا - اردبیل، تبریز، اورمیه و میانه یاخین لیغیندا بعضی یئرله باخدی لار، قالان کمسیون عضولری ایسه تهرانا قئییتدی.

کمسیونون قناعتینه گؤره ایلك ایش لر مازندران دا باشلامالی ایدی. نفتله زنگین اولان ساری - شاهی منطقه سی خزر دنیزیندن ۴۰ کیلومتر جنوبدا یئرله شیردی و قازما ایش لری

^۱ - «اطلاعات»، ۲۹ شهریور ۱۳۲۳.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹، اشاره ۷۷، ورق ۶۶.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹، اشاره ۸۲، ورق ۶۲.

آپارماق اوچون الوئیشلی ایدی. ایکینجی یئر گرگان حساب ائدیلهردی. سمناندا ایسه قازما ایشلری نین آپاریلماسی نین بیر سیرا چتین لیکلری اولدوغو قید ائدیلهردی. گیلان و آذربایجاندا هله زمین شناسی ایشلری نین آپاریلماسی مصلحت بیلینیردی.^۱

سپتامبر آیین ۲۵ ده (۳ مهر) کمسیونون شمالی ایراندا - سمنان، گرگان، مازندران، گیلان و آذربایجاندا نفت کونسرسیومی حقیقده تکلیفلری و شمال نفیندن شوروییه استفاده ائتمک حقوقی وئرلمهسی بارهده شوروی حکومتی نین یادداشتی نخست وزیر ساعده تقدیم ائدیلهدی. شوروی نین نفت طلبی تهران مطبوعاتی نین باشلیجا موضوعونا چئوریلیمیشدی. دانشیق لارین ایلک دورونده روزنامه لر شمال نفتی نین اتحاد شوروییه وئرلمه سینه مثبت یاناشیردی. «رستاخیز» روزنامه سی نین فکرینجه، حکومت ایران نفتی نین خارجی لره وئرلمه سی نین علیهینه دگیلدی. روزنامه یازیردی: بو مسأله یه بین الملل سیاست نقطه نظریندن یاناشماق بئله نتیجه یه گلیریک کی، اگر بیز جنوب نفت منبع لرینی انگلیسه وئریمیشیکسه، شبهه یوحدور کی، او بیر قونشوموز استئنا ائدیله بیلمز. هئچ بیر اساس یوحدور کی، شمال قونشوموزا، عین زماندا آمریکا یا امتناع ائدیلسین.^۲

شوروی اقتصادی هیأتی نین ایران حکومتینه تقدیم ائدیگی «مقوله» ۲۲ ماده دن عبارت ایدی. مقوله ده گؤرسه دیلهردی: «سووا ایران نفت» بیرلیگی مقوله ده آدی چکیلن اراضی لرده نفت، طبیعی گاز و دیگر محصول لارین آختاریشی و چیخاریلما سیندا، اونلارین تصفیه سینده، حمل و نقلینده، ایراندا و اوندان کناردا (خارجینده) ساتیلما سیندا مستئنا حقوق لارا مالکدیر. امتیازی وئرین اراضی نین خریطه ده معین اولونمالی و همین خریطه هر ایکی دولت طرفیندن امضالانمالی و مقوله نین آیریلماز حصه سینه چئوریلمه لی ایدی. مقوله قوه یه میندیگی آندان ۶۰ ایل مدتیته امضالانمالی و ۴۰ ایلدن تئز پوزولا بیلمزدی. مقوله بیر طرفلی قایدادا ایران حکومتی طرفیندن لغو ائدیله بیلمزدی، اونون ماده لری گله جکده قبول اولونان هر هانسی قانون و یا آکت لا دگیشدیریله بیلمزدی. طرف لر آراسیندا یارانان بیله جک مناقشه هر ایکی طرفدن ایکی نفر اولماقلا برابر کمسیون حل ائدیلمه لی ایدی. مقوله مجلس طرفیندن قبول ائدیله دیکدن و شاه طرفیندن امضالاندیقدان سونرا قوه یه مینمه لی ایدی.^۳ مقوله ایله برابر «کویر خوریان لیمیتد» سهامدار جمعیتی حقیقده گیزلی پروتوکول دا ایران حکومتینه وئرلمیشدی. گیزلی پروتوکول دا سهامدار جمعیتی ایله باغلی اول لر ایکی دولت آراسیندا امضالانمیش ۸ ژوئیه ۱۹۲۸ نجی ایل (۱۷ تیر ۱۳۰۷)، ۷ اکتوبر ۱۹۲۹ نجو ایل (۱۵ مهر ۱۳۰۸)، ۲۸ اوت ۱۹۳۲ نجی ایل (۶ شهریور ۱۳۱۱) تاریخلی سازش لرین اؤز حقوقی قوه سینی ایتیردیگی بیلدیریلیردی. بونولا دا «کویر خوریان لیمیتد» سهامدار جمعیتی اؤز نظامنامه سی چرچیوه سینده لغو ائدیلهردی.

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۷۷، ورق ۶۷.

^۲ - «رستاخیز»، ۴ شهریور ۱۳۲۳.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۷۷، ورق ۳۰ - ۴۳.

گیزیلی پروتوکول، مقاله مجلس طرفیندن قبول ائدیلیب، شاه طرفیندن امضالاندیقدان سونرا قوه‌یه مینه بیلردی.^۱ اوچونجو سند ایسه ۴ بندق عبارت اولان نیت پروتوکولی ایدی. نیت پروتوکولونا گوره «سووايرانفت» مسکودا تشکیل اولونمالی، ۶۰ ایل مدتینه شمالی ایران نفت کشفیاتی و چیخاریلماسی ایله مشغول اولوب استحصال مناسبت‌لری نین انکشافیندا یاردیم گؤرستمه‌لی ایدی.^۲ نخست‌وزیر محمد ساعد سؤز وئردی کی، ایران حکومتی مقاله‌نی تام مدافعه ائده‌جک و او، مقاله‌نی مجلسدن کئچیره‌جک. ایران حکومتی، تانینمیش سیاسی خادم‌لر و مجلس‌ین نماینده‌لری ایله علاقه یاراتماق مقصدیله تهران‌داکی شوروی سفارتی ایکی تدبیر کئچیردی. شوروی حکومت کمسیونونون تهراندا گلیشی ایله باغلی وزیرلر، نماینده‌لر و نفوذلو سیاستچی‌لر شوروی سفارتینه دعوت ائدیلدی. دعوت‌لی‌لرین شرفینه ضیافت وئریلدی و کوکتل تشکیل ائدیلدی. ایران حکومتی و وزارت خارجه ده شوروی نماینده هیأتی‌نین شرفینه ضیافت وئریدی. سپتامبرین سون گون‌لرینده (مهرین اول‌لرینده) کافتارادزه یئنیندن شاه‌لا گؤروشدی. «اطلاعات» روزنامه‌سی‌نین سردبیری مسعودی کافتارادزه ایله مصاحبه آپاردی. شوروی وزارتخارجه‌سی‌نین معاونی «اطلاعات» روزنامه‌سی اوچون مصاحبه‌سینده دئییردی: «من «کویر خوریان» شرکتی‌نین وضعیتینی و شمالی ایران‌ین طبیعی ثروت‌لرینی اؤرگنن کمسیونون باشچی‌سی اولاراق ایرانا گلیمیشم. بو ایش هله مسکودا باشلانمامیشدی و منیمله بورا گلیمیش تانینمیش زمین‌شناس‌لارین کؤمکی ایله باشا چاتدیرلمیشدی. شوروی اقتصادی کمسیونو بیزی ماراقلاندیران یئرلرده اولدو و بیر سیرا جغرافی، تکنیکی اقتصادی گؤستریمی‌لری اؤرگندی. ایشین نتیجه‌لرینی من اؤز حکومتیمه معروضه ائدیم. شوروی حکومتی منیم باشچی‌لیق ائدیگیم کمسیونا صلاحیت وئریمیشدیر کی، ایران‌ین شمالیندا نفت کشفیاتی و چیخاریلماسی ایله باغلی شوروی‌یه امتیاز وئريلمه‌سی تکلیف‌لرینی ایران حکومتینه تقدیم ائدیم. شوروی حکومتی بئله حساب ائدیر کی، شمالی ایران‌ین طبیعی ذخیره‌لری، ایران فعله‌لری‌نین، ضیالی‌لاری‌نین امه‌گی و گوجی، مکمل شوروی تکنیکی ایله بیرله‌شرسه، هر ایکی طرف اوچون فرحلی نتیجه‌لر وئرهر، ایران‌ین شمالی‌نین صنعتی‌لشدیريلمه‌سی‌نین بین‌ؤوره‌سی قویولار... من بو مسأله ایله باغلی ایکی دفعه اعلیحضرت شاه‌لا و بیر نچه دفعه جناب نخست وزیر ایله گؤروشوموشم. امیدوارم کی، هر ایکی طرف اوچون فایدالی اولان بو بؤیوک ایشین بین‌ؤوره‌سینی قویماق ممکن اولسون».^۳

آرتیق اکتوبرون ایلك گون‌لرینده (مهرین اورتالاری) حکومت دایره‌لرینه یاخین اولان مطبوعات اورقان‌لاری شوروی‌یه امتیاز وئريلمه‌سی علیهینه یازی‌لار وئریمگه باشلامیشدی. «وظیفه» روزنامه‌سی ۳ اکتوبر (۱۱ مهر) سای‌سیندا یازیردی: «متفق قشون‌لاری‌نین اؤلکه‌ده اولدوغو جنگی دورده حقوقی جهندن حکومت امتیاز حقیقنده مقاله

۱ - یئنه اورادا، ورق ۴۴ - ۴۵ .

۲ - یئنه اورادا، ورق ۴۶ .

۳ - «اطلاعات»، ۱۲ مهر ۱۳۲۳ .

امضالاماغا صلاحیتلی دگیلیر». ^۱ اکتوبرون ۴ ده (۱۲ مهر) همین روزنامهده محمد ساعد و کابینه‌نین دیگر عضولرینه بیانیه وئرمیشدی کی، نفت امتیازلاری حقدده مسأله جنگی عملیات لار باشا چاتانا قدر تأخیره سالینسین. «اختر» روزنامه‌سینده گئدن «بیزیم نفتی الدن بوراخامیین» آدلی یازی‌دا محاربه دورونده هر هانسی خارجی دولته نفت امتیازی وئرلمه‌سی خیانت حساب ائدیلمدی. روزنامه یازیردی: «حتی امتیاز مجلس‌ده قبول ائدیلمه‌ده ایران خلقی اونو غیرقانونی حساب ائده‌جک. بیزیم عذابکش خلقیمیز اؤزونه حق وئره‌جک کی، طبیعی ثروت‌لرینی اؤز الینه آلسین... ایران نفتی ایران خلقینه مخصوصدور». ^۲

«رستاخیز» روزنامه‌سینده ایسه سپتامبرین ۲۷ ده (۵ مهر) درج اولونان مقاله همین روزنامه‌ده ایکی گون اول درج ائدیلمیش یازی‌نین تام عکسینی تشکیل ائدیردی و نفت امتیازی ایله باغلی حکومتین چیخیلماز وضعیتده دوشدوگونو خاطرلاداراق روزنامه بیلدیردی: «بیزه بنله گلیر کی، داها الوئریشلی مقاما قدر حکومت یئنی امتیازلار وئرلمه‌سینی تأخیره سالمالی‌دیر. جنوب نفتی‌نین آمریکایا، شمال نفتی‌نین روسیه‌یه وئرلمه‌سی مسأله‌سی گونده‌لیکده دوردوغی حاضرکی آندا بیزیم حکومتدن طلب ائتمگه حقیقیمی وار کی، او سازش‌لری گؤزی باغلی امضالاماسین. بؤیوک دولت‌لرین سیاستی آیدینلاشانا قدر بیز هئچ بیر قرار قبول ائتمه‌میلیک کی، اؤلکه‌میز یئنیندن بین‌الملل قارشی‌دورمانین میدانینا چئوریلمه‌سین». ^۳

شوروی تکلیف‌لری‌نین ایران حکومتینه وئرلمه‌سیندن خیلی کئچمه‌سینه باخمایاراق نخست وزیر محمد ساعد جواب وئرمگی مختلف بهانه‌لرله یوبادیردی. اکتوبرون ۲ دن (۱۰ مهر) ساعد شوروی تکلیف‌لرینی کابینه‌نین قاپالی مذاکره‌سینه قویدی. همین آخشام ساعد بیانات وئردی کی، وضعیت مرگب اولدوغوندان کابینه‌نین اجلاسیندا هئچ بیر قرار قبول ائدیلمه‌دی. حالبوکی وزیرلر کابینه‌سی‌نین اجلاسیندا قرار قبول ائدیلمیشدی کی، نفت امتیازلاری‌نین وئرلمه‌سی جنگ قورتارانا قدر تأخیره سالینسین. ^۴ نخست وزیر ایسته‌میردی کی، شوروی حکومت کمسیونو تهران‌دا اولارکن بو قراری اعلان ائتسین. لاکن هئچ کسه معلوم دگیلیدی کی، سپتامبرین ۱۰ دا (۱۹ شهریور) ایرانا گلن شوروی نماینده‌لری نه زمان مسکووا قئییده‌جک‌دیر. تهران‌دا اولان شوروی حکومت کمسیونو معلومات وئرمه‌دن اکتوبرون ۵ ده (۱۳ شهریور) حکومتین و مجلسین بیرگه قاپالی اجلاسی کئچیریلیدی. اجلاسدا کافتارادزه‌نین ساعده تقدیم ائدیگی تکلیفلر مذاکره ائدیلیدی. شوروی اداره‌لرینه معلوم اولدو کی، مذاکره‌لر ائله ده یاخشی شرایطده کئچمه‌ییب. اکتوبرون ۹ دا (۱۷ مهر) مجلسین قاپالی اجلاسی کئچیردیگی و نخست وزیر حکومتین

^۱ - «وظیفه»، ۱۱ مهر ۱۳۲۳.

^۲ - «اختر»، ۱۴ مهر ۱۳۲۳.

^۳ - «رستاخیز»، ۵ مهر ۱۳۲۳.

^۴ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۷۷، ورق ۶۸.

شوروی تکلیف‌لری نین علییه‌نه اولماسی باره‌ده گنیش رسمی بیانات ایله چیخیش ائتدی. تهران‌دا اولان شوروی حکومت کمسیونو اؤز تکلیف‌لرینه رسمی جواب آلمادیق‌لاری اوچون نخست وزیردن طلب ائتدی‌لر کی، اونلاری قبول ائتسین. اوکتوبرون ۱۱ ده (۱۹ مهر) کافتارادزه، بایاکوف و کومیکین محمد ساعدله گؤرؤشدولر. آرتیق صبری توکنمیش کافتارادزه نخست وزیردن قطعی جواب طلب ائتدی. ساعد اعتراف ائتدی کی، جنک قورتارانا قدر ایران حکومتی شوروی‌یه امتیاز وئرمله‌یه‌جکدیر. سفرین یئکون‌لاری باره‌ده میرجعفر باقروفا گزارش حاضرلامیش آذنت‌ین رهبرلری یازیردی‌لار: «شوروی نین حکومت کمسیونونا مناسبتده نخست وزیر ساعد اؤزونو نزاکت‌سیز آپاردی و ایکی‌باشلی اوپون اوینادی. او، سؤزده هرطرفلی یاردیم گؤستره‌جگینی وعد ائتسه ده، ایشده بیزیم تکلیف‌لریمیزی پوزدی»^۱. اوکتوبرون ۲۳ ده (اول آبان) کافتارادزه محمدرضا شاه‌ها بیلدیردی کی، آرتیق ساعد حکومتی ایله امکداش‌لیغی دوام ائتدیرمک ممکن دگیل. لاکن معلوم اولدو کی، شاه‌دا بو مسأله‌ده نخست وزیری مدافعه ائدیر. شوروی نماینده‌لری نین فکرینجه، ایران حکومتی نین بئله حرکتی انگلیس‌لرین اونلارا تأثیری ایله باغلی ایدی. انگلیس‌لر اؤز آدم‌لاری واسطه‌سیله بئله بیر تبلیغات آپاریردی‌لار کی، شوروی حکومتی نین مقصدی نفت آلماق اولماییب ایران‌ین شمال استان‌لارینی اله کئچیرمکدیر. اونا گؤره انگلیس‌لر مصلحت وئریردی‌لر کی، ایران اؤز نفتینی حکومت‌ه دگیل (شوروی حکومتی نظرده توتولوردی)، خصوصی شرکت‌لره وئرمله‌لی‌دیر.^۲ شوروی جاسوس‌لاری نین معلوماتینا گؤره ایران مجلسی نین ۱۱۲ نماینده‌دن ۹۰ نفری، کابینه‌نین ۱۱ عضودن ۹ نفری انگلیس‌لره طرفدار ایدی. دانشیق‌لار گئتدیگی دورده تهران‌داکی بریتانیا سفارتی نین مطبوعات مسئولی خانم لمپتون روزنامه سردبیرلرینی یانینا دعوت ائدیپ اونلارا معین تعلیمات‌لار وئریمیشدی. «ایران ما» ۱۱ اوکتوبر (۱۹ مهر) سایندا «ساعد و ایران‌ین شمال نفتی نین مسأله‌سی» آدلی گنیش مقاله درج ائتدیگیندن روزنامه‌نین سردبیری انگلیس سفارتینه خصوصی صحبت‌ه چاغریلمیشدی. «ستاره»، «باختر»، «کوشش»، «داد»، «رهبر» و دیگر روزنامه‌لر شمال نفتی امتیازی ایله باغلی اوکتوبرون سونونجو اون‌گونلوگونده (آبان‌ین بیرینجی هفته‌سی) گنیش یازی‌لار وئریمیشدی‌لر. «ستاره» روزنامه‌سی نین سردبیری نخست وزیرله گؤروش زمانی شوروی حکومت کمسیونون ایرانا سفری حقدده اوندان قاباق‌جاندان معلومات اولوب - اولمادیغینی سوروشدوقدا ساعد بو سفردن اونون معلوماتی اولمادیغینی بیلدیریمیشدی.^۳ ایران حکومتی نین باشچی‌سی مطبوعاتی و اولکه اجتماعی‌نینی اینان‌دیرماغا چالیشیردی کی، گویا شوروی‌یه نفت امتیازی وئریمکدن امتناع ائدیلمه‌سی شوروی - ایران مناسبت‌لرینی پیسلسدیرمه‌یه‌جکدیر. نخست وزیر اؤزونه و اولکه‌یه تسکین‌لیک وئرمله‌سینه باخما‌باراق شوروی حکومت کمسیونو هله تهران‌دا ایکن اونون یئرینه نامزد آختاریشینا باشلامیشدی. نامزد ایسه اؤزی اؤز ایاغی ایله گلیمیشدی.

^۱ - بئنه اورادا.

^۲ - بئنه اورادا، ورق ۶۹.

^۳ - «ستاره»، ۳۰ مهر ۱۳۲۳.

تهران‌دا دانشیق‌لارین گنتدیگی بیر وقتده قوام‌السلطنه گیزلی شکیلده شوروی حکومت کمسیونونون عضوی، شوروی وزیر صنایع نفتین معاونی نیکولای باباکوف‌لا گؤروشوب محمد ساعدین اونلاری آلداتدیغینی و شوروی‌یه نفت وئرلمه‌به‌جگینی آنلاتمیشدی. احمد قوام وعده وئریمیشدی کی، اگر او، حکومت کابینه‌سینه رهبرلیک اتتسه شوروی‌نین تکلیفلرینی حیاتا کئچیره‌جکدیر.^۱ بیر آیدان آرتیق سورهن دانشیق‌لار هئچ بیر نتیجه وئرمه‌دیگیندن اوکتوبرون ۲۵ ده (۳ آبان) شوروی حکومت کمسیونو تهران‌دان مسکووا قئیئتدی. بو سفر نیکولای باباکوف‌ا دوشدی. او، تهران‌دان قئییدندن بیر نچه گون سونرا نوامبر (مهر) آییندا ۳۳ یاشیندا ایکن شوروی‌نین وزارت نفتینه تعیین ائدیلدی. شوروی نفت کمسیونونون علییه‌نه چیخماق محمد ساعد مراغه‌یی‌یه باها باشا گلدی. ۱۹۴۴ ایلین نوامبر آیینین ۹ دا (۱۸ آبان ۱۳۲۳) شوروی نماینده‌لری مسکووا قئیئتدیکن ایکی هفته سونرا او، استعفا عریضه‌سینی شاه‌ا تقدیم ائتدی. اما قوام‌السلطنه ایسه ۱۹۴۶ نجی ایلین ژانویه‌سینه (۷ بهمن ۱۳۲۴) قدر گؤزله‌مه‌لی اولدو.

شوروی حکومت کمسیونو هله تهران‌دا ایکن ایران‌داکی شوروی نظامی، دیپلماتیک و جاسوسلوق اداره‌لرینه ساعد حکومتینی ییخماق باره‌ده تعلیمات وئریلدی. تعلیماتدا گؤرسه‌دیلمدی کی، نخست وزیری تجرید ائتمک اوچون بوتون دیپلماتیک دانشیق‌لار اونون معاونی، آیری - آیری وزیرلره آپاریلمالی‌دیر. جنوبی آذربایجان باشلیجا کشاورزی ناحیه‌سی اولدوغوندان گؤستریش وئریلدی کی، آذربایجان‌دان تهران‌ا آپاریلان ارزاق محصول‌لاری اوزه‌رینده محدودیت قویولسون. حتی تهران‌ا گؤندریلن ۱۵۰ واقون ارزاق تعجیلی اولراق یولدا دایاندیریلدی. شوروی اداره‌لرینه تاپشیریق وئریلدی کی، نظامی یوک‌لر استئنا اولماقلا تهران‌ا استقامتینه یوک قاطارلاری گؤندریلمه‌سین‌لر. پایتخت‌له اولکهنین شمالی آراسیندا تلگراف رابطه‌لری‌نین کسيلمه‌سی حکومت دایره‌لری و تاجرلر آراسیندا چاخناشما یاراتدی. شوروی کمسیونونون مسکووا دؤنوشی عرفه‌سینده شوروی نظامی حصه‌لری‌نین موتومکانیکی واحدلریندن بیری نمایشکارانه شکیلده تهران‌ین خیابان‌لاریندان کئچدی. ایران حکومتی‌نین شمال استان‌لاریندا و کردستان‌دا پادگان‌لارین سایینی آرتیرماق جهدلری‌نین قارشسی آلیندی. ایران اوردوسونون شمال استقامتینده هر هانسی حرکتینه قدغن‌لیک قویولدو. ایران حکومتیندن طلب ائدیلدی کی، حبس اولونموش بئش نفر مساواتچینی شوروی اداره‌لرینه وئرسین‌لر. جنوبی آذربایجان شهرلرینده، گیلان‌دا و دیگر یغرلرده‌کی شوروی کنسولخانالاری باشچی‌لاری‌نین مشاوره‌سی کئچیریلدی. اورادا تاپشیریق وئریلدی کی، اهالی‌نین شوروی تکلیفلرینی مدافعه ائدن نمایش‌لری تشکیل اولونسون، ایران حکومتی‌نین سیاستیندن ناراضی‌لیق افاده ائدن تلگرام‌لار وورولسون.^۲ شوروی حکومت کمسیونو تهران‌دان یولا دوشن گون اوکتوبرون ۲۵

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۷۷، ورق ۷۰.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۷۷، ورق ۷۰.

ده (۳ آبان) آرتیق تبریزده ساعد حکومتی علییهنه میتینق و نمایش لر باشلانمیشدی. اوکتوبرون ۲۶ - ۲۷ (۴ - ۵ آبان) بو نمایش لر داها دا گنیشلندی. ۲۷ اوکتوبردا (۵ آبان) گلستان باغیندا و آلاقی میدانینداکی میتینق لرده اشتراکچی لارین سای ۱۲ مین نفره چاتمیشدی. ۳۰ اوکتوبردا (۸ آبان) تبریزده ساعد حکومتی علییهنه یؤنه لمیش میتینقده ۴۰ میندن چوخ آدام اشتراک ائتمیشدی. مسأله او قدر گرگین کاراکتر آلدی کی، آذربایجانداکی ایران اوردوسونون فرماندهی سرتیپ خسروانی نمایشچی لره آتش آچماق امری وئردی. آتش نتیجه سینده ۱ نفر اؤلدی و ۳ نفر یارالاندی. اوکتوبرون ۳۱ ده (۹ آبان) اؤلموش نمایشچی نین دفیننده ۵۰ مین تبریزی اشتراک ائدیردی. دفن مراسمینده ستارخانین قارداشی حاجی عظیم خان چیخیش ائتدی. ۲۹ اوکتوبردا (۷ آبان) تهراندا تشکیل اولونموش میتینقده ۴۰ مین، بیر گون اول رضائیه ده کی میتینقده ۳ مین، مشهده کی میتینقده ۶ مین، نوامبرین اولینده (۱۰ آبان) اردبیل ده کی میتینقده ۶ مین، سرابداکی میتینقده ۶ مین، قزوین ده کی میتینقده ۳ مین آدام اشتراک ائدیردی. میتینق و نمایش لرده کوتله وی شکیلده استالینین عکس لری پیدا اولموشدو، ۵ گون عرضینده آذربایجاندا میتینق لرده ۷۰ مین آدام اشتراک ائتمیشدی. میتینقچی لر آدیندان شاها و مجلسه هر گون تلقرام لار وورولوردی کی، ساعد و اونون وزیرلری جنایتله جلب اولونمالی دیر. سیدضیا اؤلکه دن قوغولمالی دیر. تبریزده کی میتینقده چیخیش ائدن محمد بی ریا بیلدیرمیشدی کی، اگر مرکزی حکومت خلقین طلب لرینی یئرینه یئتیرمه سه آذربایجاندا حاکمیتین باشیندا دوروب، تهران دان آسیلی اولمادان اونی اداره ائتمگه لایق آدام لار تاپیلاجاق. میتینق دن ائله بو مضموندا دا تهرانا تلقرام گؤندریمیشدی. تبریزده کی کنسول یار حسن حسنوف میرجعفر باقروفا گؤندر دیگی آراییشدا یازیردی کی، شوروی یه نفت امتیازی وئریمه سی ایله باغلی آذربایجاندا کنچیریلن میتینق و نمایش لر بیزیم ایشچی لرین یاخیندان اشتراکی ایله تشکیل اولونور.^۱ دیپلوماتیک کارمندلرله یاناشی نظامی فرمانده لر ده جنوبی آذربایجاندا میتینق لر دالغاسی نین تشکیل اولونماسیندا فعال لیک گؤرسه دیردی لر. خوی شهری نین فرماندهی میکائیلوف، ماکوداکی کنسول یار مصطفی مصطفایئف، کنسولخانانین کاتبی باقر سیدزاده ماکو، خوی، اورمییه ده کی میتینق لرین تشکیلینده مختلف یول لارلا اشتراک ائدیردی لر. ساعد حکومتینه قارشی ماکودا کنچیریلن میتینق و نمایش لر حقیقده مصطفی مصطفایئف و باقر سیدزاده شوروی نین وزارتخارجه سینه ۲۱ نوامبر ۱۹۴۴ نجو ایله ده (۳۰ آبان ۱۳۲۳) گنیش معلومات گؤندرمیشدی لر. عین زماندا اونلارین ۱۵ ژانویه ۱۹۴۵ نجی ایله ده (۲۵ دی ۱۳۲۳) میرجعفر باقروفا گؤندر دیک لری «ماکو کنسول دایره سی اوزره ۱۹۴۴ نجو ایل (۱۳۲۳) اوچون سیاسی - اقتصادی گزارش»^۱ین ۱۸ نجی بؤلمه سی «ساعد کابینه سی علییهنه کمپانیالار (اشتراک لار)» آدلانیردی. ماکوداکی میتینق لردن شاها گؤندر یلن تلقرامدا طلب

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۱۰۸، ورق ۶۹ - ۷۳.

اولونوردو: ۱- خلقه قارشى خيانتكار سياستينه گۆره ساعد و اونون ال التى لارى محكمه يه وئربلسين؛ ۲- ايران عليه يه دشمنچى ليك فعاليتينه گۆره سيدضيا اولكه دن سورگون ائدلسين؛ ۳- ايران خلقى نين منافعيه اويغون سياست يئريدن، شوروى و ايران خلق لرى آراسيندا دوستلوقى محكم لنديرن، شوروى يه نفت امتيازى وئريلمه سيني مثبت حل ائدن حكومت يارادلسين. حتى نوامبرين اولينده (۱۰ آبان) ماکونون تيمورى و بيات ماکو خانواده لريندن اولان خان لارى شوروى كونسولخانا سينا يازيرلار: «ساعدين دشمن مناسبتى نين عليه يه اولاراق اونلار شوروى ايله اؤز همراى اولدوق لاريني نمايش اتتديرمك اوچون قيزيل اوردو سانديغينا ۲۵۰ مين ريال پول وئيرلر. بو معلومات «دوست ايران»، «اطلاعات»، «ايران ما» روزنامه لرينده ده گئتميشدى.^۱

رضائيه ده كى ميتينق لرده صفروف، مياندو آب داکى ميتينق لرده ناماز على يئف، ميانده ده كى ميتينق لرده محرموف، هابئله مرندده، جلفادا، مراغه ده و ديگر شهر لرده كى ميتينق و نمايش لرده شوروى نظامى، ديپلوماتيك اداره لرى نين ايشچى لرى بلاواسطه اشتراك ائديردى لرى. شوروى اورقان لارى نين بو جريان دا فعال ليغينا باخما ياراق يئرلى اهالى نين ايران حاكميت داييره لريندن ناراضى ليغى و آزادليق ميلي، ملي حس لر ين باش قالديرماسى ميتينق و نمايش لر ين کوتله وى كاراكتر آلماسيندا باشليجا رول اوينا ميشدى. اوكتوبر - نوامبر داکى (مهر - آبان) اعتراض دالغاسى نين سجيّه وى جهت لريندن بيرى ده آذربايجان كندلرى نين سياسى فعال ليغى نين يوكسلمه سى ايدى. مراغه نين كئچميش شهردارى كبرى تبريزده كى كونسوليار ايله گؤروشونده دئميشدى: اهالى نين بؤيوك اكثريتينى تشكيل ائدن آذربايجان كندلى لرى شوروى نين هر هانسى تكليفيني مدافعه ائتمگه حاضردير. اگر صحبت آذربايجان ين آيريليپ شوروى نين حمايتى ايله مستقل دولت اولماسيندان گئتسه، آذربايجان كندلى لرى بو تدبيرى اوره كدن مدافعه ائده جكدير. اگر صحبت شمالى و جنوبى آذربايجان ين بيرلشديريلمه سيندن گئتسه، بو تكليف آذربايجان اهالى سى نين بؤيوك اكثريتى طرفيندن مدافعه ائدبله جكدير.^۲

آذربايجان دا ساعد حكومتينه قارشى اعتراض دالغاسى نين کوتله وى كاراكتر آلماسى نه اينكى ايران حاكميت داييره لرينى، عين زماندا انگليس لرى ده جدى ناراحت ائتمگه باشلاميشدى. انگليس لر آذربايجان ين آيريليپ مستقل دولت اولماسى، يا خود شوروى آذربايجانينا بيرلشمه سى فكريندن برک هيجانلانميشدى لار. اونلار اؤز آدام لارى واسطه سى ايله بو ايده نين نه درجه ده گرچك اولدوغونو و جنوب داکى شوروى ايشچى لرى نين بو فكره مناسبتيني اؤرگنمگه چاليشيردى لار. مثلاً، تبريزده كى بریتانيا كونسولو اوول استاندار دادور ايله صحبتينده بيلديرميشدى كى، روس لار كردلرين باشچى لاريني چاغيريب اونلارى باكى يا گؤندريلر. انگليس كونسولو بو مسأله ده بير قدر سهو ائديردى. ۱۹۴۴ نجو ايلين ياييندان (۱۳۲۳) باشلا ياراق كردلره شوروى نين مناسبتى اساساً دگيشمگه باشلاميشدى.

^۱ - آذربايجان رسپوبليكاسى سياسى حزب لر و اجتماعى حركات لار مركزى دولت آرشيوى، فوند ۱، سپاهه ۸۹، اشاره ۹۲، ورق ۲ - ۱۲۱ .

^۲ - بئنه اورادا، ورق ۶۵ - ۶۶ .

ماکوداکی شوروی کنسولیاری وزارتخارجیه گؤندردیگی ۲۱ نوامبر ۱۹۴۴ نجو ایل (۳۰ آبان ۱۳۲۳) تاریخلی معلوماتدا یازیردی: معلوم اولدوغو کیمی بیزیم طرفیمیزدن کنجیریلن تدبیرلرده کردلر جلب ائدیلمه‌دی‌لر. توره‌تدیک‌لری قولدورلوق و سویغونچولوق حرکت‌لرینه گؤره اونلارین نه اهالی آراسیندا، نه ده حکومت قارشسی سیندا ائله بیر نفوذی قالمامیشدیر کی، بو حادثه‌لره هر هانسی تأثیر گؤسترسی‌لر. اونا گؤره طبیعی اولاراق سون حادثه‌لرده داها چوخ مترقی و دموکراتیک قوه اولوب سیاسی وضعیته تأثیر گؤرسه‌ده بیلن، بیزیم منافع‌میزله باغلی رئال دگیشیک‌لیک ائده بیلن آذربایجان اهالی‌سینه ارخه‌له‌نیریک.^۱ آذربایجانا اؤگئی مناسبت، اونون دیلی‌نین، مدنیتی‌نین تعقیب ائدیلمه‌سی، حقوقسوزلوق، آجلیق و یوخسول‌لوق ضدیت‌لری سون حده چاتدیریلیمیشدی. بوتون بونلار جنوبدا اهالی آراسیندا شوروی تبلیغاتی اوچون الوثریشلی شرایط یارادیردی. اوکتوبر انقلابی‌نین ۲۷ نجی ایل‌دؤنومی ایله باغلی نوامبرین ۶ - ۷ ده (۱۵ - ۱۶ آبان) تبریزده و دیگر شهرلرده کنجیریلن میتینگ‌لر ساعد حکومتینه وورولان سونونجو ضربه لر اولدو. تکجه تبریزده کی ۷ نوامبر (۱۶ آبان) نمایشینده ۳۰ میندن آرتیق آدام اشتراک ائتمیشدی.

نوامبر آی‌نین ۹ دا (۱۸ آبان) محمد ساعد شاها استعفا عریضه‌سینی تقدیم ائتدی و اونون حکومتی استعفا یا گئتمک مجبوریتینده قالدی. لاکن بوندان سونرا دا میتینگ و نمایش‌لر دالغاسی اشاگی دوشمه‌دی. اگر اول‌لر نمایشچی‌لر ساعد حکومتی‌نین استعفا‌سینی و شوروی‌یه نفت امتیازی وئريلمه‌سینی طلب ائدیردی‌لرسه حکومتین استعفا‌سیندان سونرا محمد ساعدین و بیر سیرا وزیرلرین محکمه‌یه وئريلمه‌سینی، شوروی‌یه دوست اولان حکومتین قورولماسینی، سیدضیانین اؤلکه‌دن قوغولماسینی طلب ائدیردی‌لر.

ایران‌دا یئنی حکومت کابینه‌سی‌نین قورولماسی ایکی هفته چکدی. نوامبر آی‌نین ۱۷ ده (۲۶ آبان) کشفیات اورقان‌لاری میرجعفر باقروفا معلومات وئریردی کی، یئنی حکومت کابینه‌سینی احمد قوام‌ین قورماسی گؤزله‌نیلیر. او، ایران‌داکی انگلیس و شوروی سفیرلری ایله گؤروشموشدور. وزارت خارجه وظیفه‌سینه نامزدلردن بیرى مسکوداکی سفیر مجید آهی تهرانا چاغریلمیشدیر.^۲ لاکن نوامبر آی‌نین ۲۰ ده (۲۹ آبان) مجلس‌ین قاپالی اجلاسیندا یئنی کابینه‌نین باشچی‌لیغینا مرتضی‌قلی بیات‌ین نامزدلیگی ایره‌لی سورولدی. نوامبرین ۲۵ ده (۴ آذر) مرتضی‌قلی بیات کابینه‌نین ترکیبینی اعلان ائتدی. شاه‌ین راضی‌لیغی ایله مجلس ۲۶ - ۲۷ نوامبر (۵ - ۶ آذر) اجلاس‌لاریندا یئنی حکومتین ترکیبینی قبول ائتدی. مرتضی‌قلی بیات (سهام‌السلطان) نخست وزیر، محسن رئیس وزیر خارجه، مصطفی عدل (منصورالسلطنه) وزیر دادگستری، سعید مالک (لقمان‌الملک) وزیر بهداری، ابراهیم زند وزیر جنگ، امان‌الله اردلان وزیر دارائی، محمد سروری وزیر کشور، حسنعلی هدایت وزیر پیشه و هنر، نادر آراسته وزیر پست و تلگراف، عیسی صدیق وزیر

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۹۲، ورق ۱۴ - ۱۵.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۷۴، ورق ۷۱ - ۷۲.

فرهنگ، نصرالله انتظام وزیر راه، فهیم الملک و علی اکبر سیاسی وزیر مشاور وظیفه لری نی توندولار.^۳ یئنی قورولان حکومت شوروی نین امیدلرینی دوغروولتمادی. شوروی نین جاسوسلوق اداره لری نین معلوماتینا گؤره بیات کابینه سی نین عضولری نین چوخو سیدضیانین دوستلاری اولوب انگلیس لره طرفدار ایدی لر. نخست وزیر سهام السلطانین ایری تورپاق ملک لری واریدی. آذربایجانین ماکو ولایتی نین اصلزاده لریندن ایدی. سون بیر نئچه انتخابات دورونون رئیس مجلسی نین دگیشمز معاونی اولموشدو. ۱۹۴۳ نجو ایله ده (۱۳۲۲) سهیلی حکومتینده وزیر دارائی، ساعد حکومتینده وزیر مشاور وظیفه سینده ایشله میشدی. رضا شاه طرفدار ایدی. ۱۹۴۱ نجی ایل شهریور (۱۳۲۰) حادثه لریندن سونرا «اعتماد ملی» حزبینی یاراتمیشدی. لکن حزب کوتله وی لشمه دی.

مجلسده حکومتین موضعی ائله ده محکم دگیلیدی. ۱۰۰ نفر مجلس عضوندن ۴۵ نفری علیهینه، ۵ نفری طرفسبز قالماقلا ۵۰ نفری بیات حکومتینه رأی وئرمیشدی. حکومت بحرانینا سبب اولان شمال نفتی مسأله سی هله آرادان قالدیریلما میشدی. دیگر طرفدن دسامبرین ۲ ده (۱۱ آذر) مرتضی قلی بیات حکومتی نین قورولماسیندان ۵ گون سونرا مجلس نفت امتیازی باره ده دانشیق لار آپارماغی قدغن ائدن قانون تصویب ائتمیشدی. ایران مجلسی نین تصویب ائتدیگی قانوندا دئییلیردی: هئچ بیر نخست وزیر، وزیر لر و معاون لری رسمی و غیر رسمی فورمدا، قونشو و قونشو اولمایان دولت لرله و خارجی شرکت لرله نفت دانشیق لاری آپارا بیلمز لر. مجلسین بو قرارینی پوزان شخص لری ۳ ایلدن ۸ ایله قدر حبس جزاسی گؤزله ییردی و عمرلوک یوکسک دولت وظیفه سی توتماقدان محروم ائدییلیردی. شوروی اداره لری نین معلوماتینا گؤره امتیاز لار حقیقنده قانونون مؤلفی دکتور مصدق ایدی. چوخ محدود دایره ده وزیر دربار حسین علاء، دکتور مصدق، سیدضیا و ساعدین اشتراکی ایله قانون مذاکره ائدیلب مجلسه چیخاریلمیشدی. یئنی قانون باخما یاراق کی، مجلسده بؤیوک اوستونلوکله کئچمیشدی، لکن رأی الماق زمانی ۱۰ نفر نماینده اعتراض علامتی اولاراق نمایشکارانه شکیلده مجلسی ترک ائتمیشدی.^۱

حکومت کابینه سی تصویب ائدیلمن مجلسده مرتضی قلی بیات حکومت برنامه سینین مجلسه وئردی. برنامه ده دوست و متفق دولت لرله رابطه لرین محکم لندیریلمه سی، اؤلکه ده قانون لارین اجراسی نتیجه سینده تهلهکه سیزلیگین تأمین ائدیلمه سی، یاشاییش سویه سینین، بهداشت، فرهنگ خدمتینی یوکسک لتمک، مجلسده امه ک حقیقنده قانونون تصویبینه نایل اولماق، دولت دستگاهیندا و انتخابات سیستمینده اصلاحات آپارماق، اؤلکه اقتصادیاتینین جنگی وضعیتدن تدریجاً عادتی وضعیتینه کئچمه سی اوجون شرایط حاضر لاق و سایر مسأله لر اؤز عکسینی تاپمیشدی. ساعد حکومتی نین استعفا سینا سبب اولان نفت مسأله سی عمومیتله حکومت برنامه سینده داخل ائدیلمه میشدی.

شوروی په نفت امتیازی نین وئریلمه مه سینین شوروی طرفی سیدضیا و اونون

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۷۴، ورق ۷۹ - ۸۰.

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی دولت یئنی تاریخ آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۴، اشاره ۱۷، ورق ۱۶ - ۱۷.

طرفدارلاری نین حکومته تأثیری ایله علاقه‌لندی‌ریدی‌لر. دسامبر آی‌نین ۱۳ ده (۲۲ آذر) شوروی سفارتی‌نین اورقانی اولان «دوست ایران» نشریه‌سینده «یولداش کافتارادزه ایله صحبت حقینده» یازی درج اولونموشدو. اورادا کافتارادزه دئییردی: «امتیاز دانشیق‌لارینی قدغن ائتمک باره‌ده مجلسین تصویب ائتدیگی قانون سهودیر. بو سهو شوروی - ایران دوستلوغونون دشمنی اولان ساعد، سیدضیا کیمی‌لرین تضییقی‌نین نتیجه‌سی‌دیر. عین زماندا امتیاز دانشیق‌لارینی قدغن ائدن قانون ایران‌دا موجود امتیازلارین حاضرکی دورومونا اویغون گلمیر. شوروی حکومتی بئله حساب ائدیر کی، مجلس گره‌ک قرارا یئیندن باخسین و اؤز سهوینی دوزلتسین»^۱. بونا بنزر معلوماتی «تاس» دا یایمیشدی و مسکو رادیوسینداکی بیاناتدا کافتارادزه یوخاریدا دئییلن‌لری تصویب ائتمیشدی. شوروی رهبرلریندن بیری کلئمنت ووروشیلوف گؤرسه‌دیردی کی، ۱۹۴۴ نجو ایلین سپتامبریندا (شهریور ۱۳۲۳) شوروی ایرانا نفت امکداش‌لیغینی تکلیف ائتدی. بو تکلیف ایرانین مستقل‌لیغینه، مختاریتینه، اراضی بوتؤولوگون آردیجیل اولاراق حرمت سیاستی یئریدن شوروی ایله ایران آراسیندا گنیش امکداش‌لیغا یول آچیردی. آذربایجان‌داکی اعتراض‌لارین سیدضیا یا قارشی چئوریلمه‌سی، شوروی رهبرلیگی‌نین مختلف چیخشلاریندا دشمن اعلان ائدیلمه‌سی اونون صبرینی توکندیردی. دسامبر آی‌نین ۱۸ ده (۲۷ آذر) یزددن اولان نماینده، کئچمیش بیر نخست وزیر سیدضیا‌الدین طباطبائی بوتون دئییلن‌لره اؤز مناسبتینی آچیق‌لایان گنیش بیاناتلا چیخیش ائتدی. بیاناتدا گؤرسه‌دیلیردی: ایرانا خوش نیت‌لره گلیب اونی سهو فکر‌لره ترک ائتمیش شوروی‌نین وزارتخاره‌سی‌نین معاونی کافتارادزه‌نین چیخشلاری منی مجبور ائتدی کی، بعضی مسأله‌لری آیدینلاشدیرام. کافتارادزه‌نین نفت امتیازی دانشیق‌لاری‌نین قدغن ائدیلمه‌سی مجلسین قانونون سیدضیانین و ساعدین تضییقی ایله تصویب ائدیلمه‌سی فکری چوخ بؤیوک سهو، بؤیوک سیاسی یانلش‌لیق اولوب بلاواسطه مجلسین عنوانینا دئییلیمیش تحقیردیر.^۲

شوروی اطلاعات واسطه‌لرینده بئله بیر فکر گئتمیشدی کی، گویا نفت مسأله‌سی بهانه‌دیر. اساس مقصد گله‌جکده ایرانین شمالیندان شوروی اوچون یارانا بیله‌جک تهله‌کنی آرادان قالدیرماقدیر. شوروی‌نین جنوب سرحدلری‌نین تهله‌ک‌سیزلیگینی تأمین ائتمک اوچون ایرانین شمال منطقه‌لری شوروی اوچون «قوروق ناحیه‌سی» حساب ائدیلیردی. سیدضیا بیلدیردی کی، بوتون بونلار اساس‌سیزدیر. ایکی یوز ایلدیر کی، ایران روسیه اوچون هئچ بیر تهله‌ک تشکیل ائتمیر. روسیه انقلابی زمانی روس مطلقیتی ژنرال دئنیکنین شخصینده ایران اوچون تهله‌ک تشکیل ائتدیگیندن بیز انگلیس ایله مقوله باغلادیق. بو تهله‌ک سوغوشان کیمی بیز همین مقوله‌نی لغو ائتدیک (۱۹۱۹ = ۱۲۹۸ ایلین انگلیس - ایران سازشی نظرده توتولور) «من شخصاً شوروی سفیرینی دعوت ائتمک اوچون مسکووا تلگرام گؤندردیم، بیرینجی شوروی سفیری جناب روتشتاینی تهران‌دا

^۱ - «دوست ایران»، ۲۲ آذر ۱۳۲۳.

^۲ - «رعد»، ۲۹ آذر ۱۳۲۳.

قارشی لادیم و قبول ائتدیم... تاریخین معجزه سی دیر کی، ۲۴ ایل اول شوروی ایله قارشی لیقلی مناسبت لر قورماغا جهد گؤرستدیگیم حالدا، شوروی نماینده لری نین سهولری نتیجه سینده بو گون اؤلکه لریمیزین مناسبت لری نین یاخشی لاشدی ریلما سینی آرزو ائتمه ین لردن حساب ائدی لیرم»^۱.

سیدضیا ایرانین شمالی نین شوروی اوچون «قوروق ناحیه سی» اعلان ائدیلمه سی نین آلمان لارین «حیات ساحه سی (فضای حیاتی)» اوغروندا مبارزه سیندن هئچ نه ایله فرقلمه دیگینی بیلدیریردی. اونون فکرینجه «اگر شوروی سرحد لری نین ته لکه سیزلیگی اوچون ایرانین شمال منطقه لری نین «قوروق ناحیه سی» اعلان ائدیلمه سی پرنسیپی بو گون قبول ائدیلمه، صاباح تهران و ایرانین شمال منطقه لری اوچون «قوروق ناحیه سی» اعلان ائدیلمه جک، بیرسی گون فارس و کرمان تهران و اصفهان اوچون «قوروق ناحیه سی» اولاجاقدیر. نتیجه ده ایرانلی لار سوسوز و حیات اولمایان عربستان صحرا لاریندا آزاد نفس آلاجاقلار، اگر اونلاری اورا بوراخسالار»^۲.

سیدضیا ائله حساب ائدیردی کی، تزار روسیه سی ایران ایله داها حرمتله داورانیردی، نه اینکی شوروی حکومتی. اونون فکرینجه، بیرینجی دنیا محاربه سی دورونده ژنرال باراتوفون مین لیک اوردوسوندان، ژنرال آیرونسایدین اوتوز مین لیک اوردوسوندان بیر سربازین دا ایاغی تهرانا دگمه میشدی. بوتون سهولرینه باخمایاراق او دورکی ایران حکومت لری پایتختین ته لکه سیزلیگینی تأمین ائده بیلیمیشدی لر. او، یازیردی: «بو گون تهران دروازالاریندان باشلایاراق ایرانین بوتون شمال استان لارینا قیزیل اوردو نماینده لری نظارت ائدیرلر. ایرانلی لار اؤز تورپاق لاریندا حرکت ائتمک اوچون اجازه آلمالی دیرلر... ایران حکومتی ته لکه سیزلیگی تأمین ائتمک اوچون بیر سیرا یئرلرده اؤز قراری ایله اوردو گؤنדרه بیلمز. بو مسأله ایله باغلی شوروی سفیریندن و فرمانده لیگیندن قاباقچادان راضی لیق آلمالی دیر. آذربایجانا، خراسانا و گیلانا دارائی مأمورلارینی گؤندرمک اوچون مسکودان اجازه و بوراخیلیش آلینمالی دیر»^۳.

شوروی وزارتخارجه سی نین معاونی کافتارادزه نین بیاناتیندا ایره لی سورولن ادعالار حزب توده ایرانین اساس فعالیت برنامه سینده چئوریلیمیشدی. حزب توده نین مطبوعاتیندا و اونلارین نشر ائتدیگی اعلامیه لرده ایره لی سورولن خواسته لرین شوروی سفارتی طرفیندن حاضرلانیدیگی سیاسی دایره لره آرتیق معلوم ایدی. کافتارادزه نین بیاناتی و اونون شوروی اورقان لاری واسطه سی ایله گنیش تبلیغات اولونماسینی سیدضیا نزاکت سیز حرکت، ساعد مراغه ئی حکومتینه قارشی حرمت سیزلیک حساب ائدیردی. گویا شوروی نین فکرینجه، دانیشیق لاری دایاندرماغا اساس سبب نخست وزیر ساعدین شوروی یه نزاکت سیز مناسبتی اولوب. او، یازیردی: دوغرو دانمی جناب ساعد نزاکت آنلایشینا ضد اولان نه ایسه ائدیپ؟

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی دولت یئنی تاریخ آرشیوی، فوند ۲۸، سیاھه ۴، اشاره ۲۰، ورق ۱۵۵ .

^۲ - «رعد»، ۲۹ آذر ۱۳۲۳ .

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۷۳، ورق ۷ .

ساعد مراغه‌ئی نه یزددن چیخیب، نه کرمان‌دان، او نه اصفهان‌دا تربیه آلیب، نه ده شیرازدا، نه ده فلسطین وزیر دگیل‌دیر. بو آدام مراغه‌دن چیخمیش آذربایجان‌ین غیرتلی اوغلان‌لارین‌دان‌دیر. آذربایجان دورد عصر‌دیر کی، ایران‌ین مستقل‌لیگی اوغرون‌دا مبارزه‌ده اؤز جوان‌لاری‌نین قانینی قربان وئریر. الله اؤزی بئله ایسته‌یب کی، بو هیجانلی گون‌لرده ایران‌ین دولت ایش‌لرینی آذربایجانلی اداره ائتسین. بو همین ساعد مراغه‌ئی‌دیر کی، ۳۰ ایل روسیه‌ده یاشاییب، ۷ ایل ایران‌ین مسکوداکی سفارتینده اولوب. اگر بو آذربایجانلی بین‌الملل نزاکت حس‌لرینه واقف اولماسی‌دی، اونی باشا دوشمه‌سیدی بئله یوکسک وظیفه‌لری ده توتا بیل‌مزدی. ساعدین بوتون کئچمیشی اوچ طرفلی مقاوله‌نین باغلانماسینداکی قطعیتلی موضعی، ایران - شوروی مناسبت‌لرینه صمیمی طرفدارلیغی بیزه اساس وئریر امیدوار اولاق کی، او، هنج بیر نزاکت‌سوزلیگه یول وئر‌م‌یب. یالنیز اونون آذربایجانلی قانی اونا اجازه وئر‌م‌دی کی، ایرن‌ین منافعینه ضد اولراق دنیانین قدرتلی دولت‌لریندن بیرینی نماینده‌لرینه یازیلی، یاخود شفاهی وعده وئر‌سین. ساعدین نزاکت‌سوزلیگی و جنایتی اوندان عبارت‌دیر کی، او، ضعیف دولتین نماینده‌سی‌دیر. اگر مسأله‌یه گوجلری‌نین و ضعیفلرین مناسبت‌لریندن یاناشساق، البته ضعیف گره‌ک نزاکتلی اولسون - تسلیم اولسون. لاکن ساعد مغرور ایدی. ساعدین مغرورلوقی لنین‌ین وعده‌لری، چئچ‌ترین‌ین امضاسی، استالین‌ین بیاناتی ایله باغلی ایدی. روزولت‌ین، استالین‌ین، چرچیل‌ین بیانات‌لاری‌نین دومان‌ی تهران سماسیندا شهادت‌لیک وئر‌یر. اگر بوتون بونلار اولماسی‌دی اول بیل‌سین کی، ساعد شوروی حکومتی‌نین طلب‌لرینه گذشته گندردی و ایندی مسکو دا اونا فاشیست دامغاسی وور‌م‌زدی.^۱

سیدضیانین فکرینجه ساعد حکومتده قالا بیل‌ردی. چونکی مجلس‌ین اونا اعتمادی وار ایدی. تهرانا گلن تلگرام‌لارین دا نئجه تشکیل اولونماغی مجلسه بللی ایدی. لاکن ایران‌دا اوردوسو اولان بیر دولتین تلفراف آژانسی‌نین و «ایزوستیا» کیمی حکومت غزئتی‌نین ایران‌دا گویا فاشیست حرکاتی حقیقده معلومات‌لاری دنیا‌یا جار چکمه‌سی بونو ممکن‌سوز ائتدی. ساعد باشا دوشدی کی، بوندان سونرا اونون حاکمیتده قالماسی ایران اوچون گؤزله‌نیل‌مز نتیجه‌لر وئر‌ه بیل‌ر. اونا گؤره استعفا حقیقده اؤز عریضه‌سینی شاه‌ا تقدیم ائتدی. نهایت، کافتارادزه‌نین بیاناتینا جواب اولراق سیدضیا بیل‌دیر‌ردی: نفت امتیاز‌لاری حقیقده مجلس‌ین قرارینی سهو آدلاندیر‌ماق خارجی دولت‌لرین صلاحیتینه عاید مسأله دگیل. هر هانسی قراری تصویب ائتمک مجلس‌ین مستثنای حقوق‌دور؛ مجلس‌ین گویا ساعدین و سیدضیانین تضيیقی ایله قرار تصویب ائتمه‌سی شوروی نماینده‌لری‌نین ایران‌دا هده‌له‌م‌لری‌نین نتیجه‌سی‌دیر. خاطر‌لادیل‌مالی‌دیر کی، بو قرار یالنیز خارجی قشون‌لارین ایران‌دا اولدوغو دور اوچون قوه‌ده‌دیر.

او، یاز‌یردی: «منیم اطمینانیم وار کی، اگر شوروی نماینده‌لری دوشونولموش سیاست

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی دولت یئنی تاریخ آرشیوی، فوند ۲۸، سیا‌هه ۴، اشاره ۲۰، ورق ۱۶۰ -

یثربیتسئیدی لر، شوروی سفارتی ایله باغلی اولان غزئت لر، «تاس» آژانسی، مسکو رادیوسی ایران اوچون مقدس اولان آنلایش لاری تحقیر ائتمه سئیدی لر، اونلار حادثه لرین بئله گنیشی ایله قارشیشامازدی لار»^۱. خارجی امتیازلارین ایران داکمی موجود وضعیتله اویغون گلمه مه سی حقه کافتارادزه نین فکرینه اعتراض انده رک سیدضیا قید اندیردی: جناب کافتارادزه نین مصلحتچی لری گره ک بیلئیدی لر کی، اونلارین آدلارینی چکمک ایسته مه دیکلری جنوب نفت امتیازی ۲۶ فوریه ۱۹۲۱ نجی ایل (۷ اسفند ۱۲۹۹) مقوله سی امضالانان زماندا دا، تهران دا روزولت، استالین و چرچیلین بیرگه بیانات لاری اعلان اندیله ده فعالیت گورسه دیردی. مجلسین اوز سهو قراری دگیشه جگینی تکلیف ائدن لره سیدضیا بیان اندیردی کی، «ایران مجلسی سهو ائتمه میشدیر و اوز قرارینی سهو آدلاندیراراق دگیشمه مه لی دیر»... قوی ۲۴ ایل اول رشتده قورولان قاریشیق حکومت (گیلان شوروی جمهوریتی نظرده توتولور) تهله که سی ایله بیزی قورخوتماسین لار... آذربایجان دا عصیان تبلیغاتی و تهله که سی، یاخود طبرستانین (مازندرانین) بؤلومه سی تهله که سی ایله بیزی قورخوتماسین لار.^۲

سیدضیانین بیاناتی جواب سیز قالمادی. ۲۶ ژانویه ۱۹۴۵ نجی ایله (۶ بهمن ۱۳۲۳) وولینین امضاسی ایله «پراودا» غزئتیله «تخریباتچی سیدضیاالدینین ایچ اوزی» آدلی گنیش مقاله گئتدی. مقاله ده سیدضیا شیطان و فتنه کار آدلاندیریلدی. مقاله ده اونون بیاناتدا سؤیله دیگی فکرلرین تکذیب ائدیلمه سینه جهد گورسه دیلیردی. لاکن گتیریلن دلیل لر ائله ده ایناندیریجی دگیلدی. غزئت یازیردی: سیدضیاالدینین فعالیتی ایران تاریخی نین قره صفحه سینی تشکیل ائدیر. معلوم اولدوغی کیمی ۲۱ فوریه ۱۹۲۱ نجی ایل (۳ اسفند ۱۲۹۹) کودتاسی ایله او، ملی آزادلیق حرکاتی نین بوغولماسی نین و اولکه ده ۲۰ ایل لیک رضاخان دیکتاتور رژیمین قورولماسی نین باشلانغیجینی قویدی. کودتادان سونرا سیدضیانین تشکیل ائتدیگی حکومتده رضاخان وزیر جنگ وظیفه سینی توتوموشدی. لاکن ایکی دیکتاتور یولا گئتمه دی و سیدضیا یئنی کودتادان سونرا ایران دان قاجدی. چوخ جهتلی حاضرلیقدان سونرا ایران ارتجاع سی اونی ۲۹ سپتامبر ۱۹۴۳ نجی ایله (۷ مهر ۱۳۲۲) طنطنه لی شکیلده اولکه یه گتیردی و ایکی گوندن سونرا ایسه یزد شهریندن مجلسه نماینده سئچدیردی.^۳

شوروی سیدضیانین غربله علاقه سیندن جدی ناراحتچی لیک کنچیریدی. حل آندیجی مقامدا آمریکا و انگلستانین اونی مدافعه ائتمه یه جگینه شوروی ارخئین دگیلدی. سیدضیانین حمایتینده اولان «رعد» روزنامه سی بئله بیر معلومات وئرمیشدی کی، گویا آمریکا جمهور رئیس فرانکلین روزولت ساعد مراغه ئی نین شوروی یه قارشی سیاستینی مدافعه ائدن مکتوب گؤنرمیشدیر. «کشور» روزنامه سی ایسه بیلدیرمیشدی

^۱ - «رعد»، ۲۹ آذر ۱۳۲۳.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۷۳، ورق ۱۳.

^۳ - «پراودا»، ۲۶ ژانویه ۱۹۴۵ (۶ بهمن ۱۳۲۳).

کی، نفت امتیازی مباحثه‌لری شوروی، انگلستان و آمریکا آراسینداکی اتفاقی داغیدا بیلر و کاپیتالیست اۆلکه‌لری‌نین شوروی علیهینه اتفاقی‌نی فورملاشدیرا بیلر.^۴ بو مسأله ایله باغلی «پراودا» غزئی بیلدیریدی کی، سیدضیا متفق‌لرین آراسینی قیزشدیریر. اونون پایتختی دیگر یئره کۆچورمک (شوروی‌نین اشغال منطقه‌سیندن اوزاق یئره) تکلیفی ده شوروی طرفی‌نین حدتینه (عصبانیتینه) سبب اولموشدو.

ایران‌دا یارانمیش وضعیتله علاقه‌دار شوروی آذربایجان‌یندان خصوصی تاپشیریقلا گۆندریلن سیاسی ایشچی‌لرین رهبری حسن حسنوف ۱۳ فوریه ۱۹۴۵ نجی ایله (۲۴ بهمن ۱۳۲۳) میرجعفر باقروفا ۶۷ صفحه‌لیک «جنوبی آذربایجان حقیقنده آرایش» گۆندرمیشدی. آرایشین سونوندا جنوبی آذربایجان‌دا حل ائدیلمه‌سی ضروری اولان مسأله‌لر صدالانیردی و شوروی‌نین سیاستینه آیدینلیق گتیریلمه‌سی تکلیف ائدیلمه‌دی. او، یازیردی: شوروی آذربایجان‌یندان گۆندریلن ایشچی‌لر چوخ بؤیوک ایش آپاریبلار. لاکن بیر سیرا تدبیرلری گنجیرن زمان اولار شوروی حاکمیتی‌نین سون مقصدینی بیلمیرلر و اونا گۆره ده ایش‌لری تام حجمده گنیشلندیره بیلمیرلر. «بیزیم ایران‌داکی رهبر ایشچی‌لره دقیق و آیدین دئیلمه‌لی دیر کی، بیز آذربایجان اهالی‌سینه فارس‌لارین عصرلیک ظلموندن قورتارماق ایشینده کۆمک ائتمه‌لیک. اونا گۆره ده بوتون ایش‌لری بو استقامتده قورون. ایران‌ین تاریخی انکشافی‌نین بوتون گنیشی گۆرسه‌دیر کی، آذربایجان خلقی فارس ظلموندن قوتارمالی دیر. بئله کی، ایران دولتی محو اولماق و داغیلماق عرفه‌سینده دیر و اونون حکومتی استقلالیتی و مستقل‌لیگی ساخلاماق اقتداریندا دگیلدیر». حسن حسنوف بیلدیریدی کی، بوتون جزا، ترور و تعقیبلره باخمایاراق آذربایجان اهالی‌سی‌نین ملی حس‌لری، آذربایجان‌ین آیریلیب مستقل دولت اولماق ایده‌سی چوخ گوجلی دیر. لاکن اونون فکرنجه، ایران‌دا آذربایجان خلقی‌نین آزاد اولماسی تشبثو شوروی آذربایجان‌یندان گۆندریلن ایشچی‌لر طرفیندن قالدیریلماق اییدی. «بیز بو ایشله چوخ یاخیندان باغلی‌بیق. چونکی جنوبی آذربایجان اهالی‌سی‌نین آزاد اولماسی بیزیم قارداش لاریمیزی بیردفعه‌لیک محو اولماق تهلهکه‌سیندن خلاص ائدر، بوتون آذربایجان خلقی‌نین انکشافی اوچون بؤیوک منظره‌لر اچار. بیز بئله حساب ائدیریک کی، بین‌الملل وضعیتین ایندیکی آنی بو واجب تاریخی وظیفه‌نی حیاتا کئچیرمک اوچون داها الوئریشلی دیر. ایران‌دا آذربایجان خلقی‌نین آزاد ائدیلمه‌سی هیتلر آلمان‌ین قطعی اولاراق دارماداغین اولماسی ایله بیر وقته دوشمه‌لی دیر». گۆرونور بو باره‌ده شوروی ایشچی‌لریندن کیمسه آغزیندان نسه قاچیرمیشدی. اونا گۆره انگلیس کنسولو خبر وئیریدی کی، جنوبی آذربایجان‌دا چئوریلش مه (اردیبهشت) آییندا اولاجقدیر. آرایشدا قید ائدیلمه‌دی کی، بو مسأله‌ده دیپلوماتیک دانیشیق‌لارا امید باغلاماق اولماز. بئله کی، انگلیس‌لر هنج وقت آذربایجان‌ین آیریلیب مستقل دولت اولماسینا و اورادا دموکراتیک جامعه قوروجولوغونا راضی اولمازلار. «آذربایجان‌ین آزادلیغی و اورادا تام دموکراتیک دولتین قورولماسی، یاخود اونون شوروی

^۴ - آذربایجان رسوبلیکاسی دولت یئنی تاریخ آرشوی، فوند ۲۸، سیاها ۴، اشاره ۲۰، ورق ۱۷۹.

آذربایجان‌ینا بیرلشدیریلیمه‌سی خلق عصیانی واسطه‌سی ایله حیاتا کنچیریلیمه‌لی دیر کی، متفق‌لر باش وئرمیش فاکت قارشی‌سیندا قالسین‌لار». حسن حسنوف تکلیف ائدیردی کی، بو ایش‌لری گؤرمک اوچون تهران‌داکی شوروی سفارتی‌نین امکان‌لاری چوخ محدود‌دور. سفیر تهران‌دا یاخشی مناسبت‌لر ساخلاماغا بورج‌لودور. نه قدر کی، تهران‌ین منافی‌ایله جنوبی آذربایجان‌ین منافی‌بیر - بیری ایله ضدیت تشکیل ائدیر، بیزیم هر هانسی تدبیریمیز مرکزی ایران حاکمیتی طرفیندن غضبله قارشی‌لانیر. بو دا اؤز نوبه‌سینده سفارتین ایشینی چتین‌لشدیریر و اونا گؤره ده سفیر بیزیم جنوبی آذربایجان‌داکی تدبیرلریمیزدن هئچ ده همیشه راضی قالمیر. عملی اولراق جنوبی آذربایجان‌دا بوتون بو ایش‌لره رهبرلیک ائتمک اوچون «بلاواسطه باکی‌دان گؤستریش‌لر آلان رهبر یولداش‌لار قرووی تبریزده اولمالی‌دیر. همین یولداش‌لارین ضروری تاپشیریق‌لاری آلماق‌دان اؤتری باکی‌یا آزاد شکیلده گئدیپ گلمه‌سی اوچون مقصده اوغوندور کی، اونلار نظامی خدمتده حساب ائدلسین‌لر. بو مقصدله آرزو اولونان‌دیر کی، آتاکیشی‌یتفین اقامتگاهی قزوین‌دن تبریزه گتیریلیمه‌سی، یولداش‌لاردان بیری واحد فرمانده‌لری‌نین معاونی و دیگری واحد سیاسی شعبه‌سی رئیس‌ی‌نین معاونی تعیین ائدلسین‌لر».

آرایشدا بیلدیریلیردی کی، جنوبی آذربایجان‌دا یاخشی حاضرلیقی، وجدانلی، خلق ایشینه صداقتلی خیلی ایشچی‌لر واردیر. اونلار هم حزب توده‌نین رهبرلیگینده، اتحادیه تشکیل‌اتیندا، هم ده دولت اورقان‌لاریندا ایشله‌ییرلر. اونلارا تام اعتبار ائتمک اولار. لاکن اونلارین سای چوخ آزدیر. «اونا گؤره ده «آزیر» روزنامه‌سی‌نین سردبیری سیدجعفر پیشه‌وری، روزنامه سردبیری شیلهور، معلم مالک کیمی آذربایجانلی‌لارین تهران‌دان تبریزه گتیریلیمه‌سینه نایل اولماق لازم‌دیر. ضروری اولان آندا شوروی آذربایجان‌یندان دا بیر نچه رهبر ایشچینی تبریزه آتماق لازم گله‌جک».

۱۹۴۴ نجو ایلین دسامبریندا (آذر ۱۳۲۲) حسن حسنوف تهرانا گئتدیکده شوروی سفیری ماکسیموف اشاره ائتمیشدی کی، ایران آذربایجان‌یندا بورژوا - دموکراتیک جامعه‌سی قورولماسی باره‌ده مسکودان گؤستریش وئریلمیش‌دیر. بو اشاره، ماکسیموفون فکرینه گؤره ایران مجلس‌ینده کی آذربایجان‌دان اولان نماینده‌لره ارخه‌لنمه‌لی ایدی. لاکن حسن حسنوف بو فکرین علیه‌ینه ایدی. اونون فکرینه بورژوا - دموکراتیک قورولوش ایده‌سی جنوبی آذربایجان‌دا ائله ده پوپولار دگیلدی. تورپاق مسأله‌سینی حل ائتمه‌دن کندلی‌لری آذربایجان‌ین آزادلیغی اوغروندا مبارزه‌یه جلب ائتمک اولماز. بو ایشده نماینده‌لره ارخه‌لنمگی ده او، سهو حساب ائدیردی. بئله کی، نماینده‌لرین چوخو ایری تورپاق صاحب‌لری ایدی. و ایران‌ین دیگر یئرلرینده ده اونلارین تورپاق ملک‌لری وار ایدی. اونا گؤره ده اونلار آذربایجان‌ین آیریلیب مستقل دولت یاراتماق ایشینه رهبرلیک ائده بیلمز. او قید ائدیردی کی، «ایندی کی آندا جنوبی آذربایجان‌دا ان پوپولئر شعار آذربایجانلی‌لارین فارس‌لارین ظلموندن آزاد اولماسی، دموکراتیک دولت قورولماسی و تورپاق مسأله‌سی‌نین حل ائدیلمه‌سی‌دیر».

نهایت، آرایشدا توصیه اولونوردو کی، آذربایجانین آزادلیغی اھالی نین گنیش کوتله لرینه - فعله لره (کارگر)، کندلی لره، صنعتکارلارا و ضیالی لارا سؤیکه نن خلق حزبی واسطه سی ایله حیاتا کئچیریلمه لی دیر. خلق حزبی نی و اونون رهبرلیغینی محکم لندیرمک اوچون حسن حسنوف تکلیف ائدیردی کی، هر آی اونا تخمیناً اون مین تومن مادّی یاردیم گؤرستمک لازم دیر...^۱

---

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۱۰۸، ورق ۸۲.

دۇردونجو فصل

۱۹۴۵ (۱۳۲۴) نجى ايلين يايى : مسكونون قرارلارى و جنوبى آذربايجان

۱۹۴۵ نجى ايلين مه آييندا (اردى بهشت ۱۳۲۴) اوروپادا محاربه قورتاردى. متفق لر غلبه چالدى. مهين ۸ ده (۱۸ اردى بهشت) انگليس، ايران، روس رادىولارى نين معلومات لاريندان آلمانين دانىشيق سيز تسليم اولدوغو بيليندى. غلبه ايراندا دا بۇيوك سئوينچ له قارشى لاندى. متفق لر ين اۆلكه به داخل اولماسى نين آز قالىردى كى، دۇرد ايلي تمام اولسون. ۱۹۰۷ نجى ايلين ۳۱ اوت (۹ شهريور ۱۲۸۶) انگليس - روس مقاله سيندن سونرا ايكنجى دفعه ايدى كى، ايران بله آغير وضعيتله اوزله شيردى. ۲۰ (۱۳) قرن عرضينده اۆلكه ايكي شهريور هيچانيني ياشاميشدى.

غلبه خبرى ايران سياسى دايره لر ينده خارجى لر ين اۆلكه دن چيخماسينا اميدلرى آرتيرميشدى. آلمان ين تسليم اولماسى حقه ده معلومات آلينان گون - مهين ۸ ده (۱۸ اردى بهشت) ساعت ۱۷.۰۰ ده تهراندا دولت بنالارى نين اوزهرينده انگليس، شوروى، ايران، آمريكا، چين بايراق لارى قالديريلدى. شهر واغزالى غلبه نشانى ايله بزه ديلدى. اهالى اؤز ائولرى نين اوزهرينده ايران بايراغيني آسماغا باشلادى. چوخلى آدام لار آلينان معلوماتين دوغرو لوغونو مذاكره ائتمك اوچون شهر واغزالينا و توپخانا ميدانينا توپلانيردى. همين آخشام تهران ين باشى اوزهريندن آتشبازليق، كارخانا و دمير يول انبارى نين فاصله سيز صوتى (سيريستوى) اسكيك اولمادى.

مهين ۹ دا (۱۹ اردى بهشت) غلبه طنطنه سى دوام ائتدى. ايش يوخ ايدى. شهر آل - الوان بزه ديلميشدى. دئمك اولار كى، بوتون ايران روزنامه لرى تسليم آكتى نين متينى مارشال استالين ين، نخست وزير چرچيل ين، رئيس جمهور ترومن ين عكس لرى آراسيندا درج ائتميشدى لر. گوندوز ساعت ۳ ده محمدرضا شاه راه آهن سراسريه «بيرينجى درجه لى شرف مدينى» تقديم ائتمك اوچون واغزالا گئتميشدى. آخشام ساعت ۷ يه ياخين توپخانا ميدانيندا يوز مينه قدر آدام توپلانميشدى. آتيلان فشنگ لر ين سسى شهرى باشينا گؤتورموشدى. گنجه ايران رادىوسى ايله شاه ين چيخيشى وئريلدى. او، دئيردى: اۆلكه نين جغرافى وضعيتى امكان وئرمه دى كى، ايران سلاحي قوه لرى بلاواسطه عمومى دشمنه قارشى محاربه ده اشتراك ائتسين، لكن ايران خلقى نين غلبه ده پايى جدى دير. بيز جبهه يه خدمت اوچون دمير و اوتوموبيل يول لار يميزى بۇيوك دولت لره وئرديك. بو ايشده اؤزى چتين ليك چكن ايران خلقى بيزيم متفق لره جدى كمك ليك گؤرستدى. شاهنشاه چيخيشى نين سونوندا قيد ائتدى: اۆلكه ده معين قروپلار واردير كى، اؤز حركت لرى ايله ايران دولتينى ضعيفله دير، اۆلكه نى خرابه ليگه چئويرمك ايسته يير لر.

مهين ۹ دا (۱۹ اردى بهشت) غلبه بايرامى دئمك اولار كى، جنوبى آذربايجان ين بوتون

شهرلرینده قید ائدیلدی. ائله همین گون سیدضیا بیلدیردی کی، «غلبه ایله علاقه‌دار اولاراق متفق اولدولاری تعجیلی اولاراق ایران اراضی سینی ترک ائتمه‌لی، ایرانین آزادلیغی و مستقل لیگی تأمین ائدیلمه‌لی‌دیر».

غلبه بایرامینی ایران حکومت بحرانی شرایطینده قید ائدیردی. مرتضی قلی بیات حکومتی ۱۹۴۵ نجی ایلین آوریلینده (۲۸ فروردین ۱۳۲۴) سقوط ائله‌دی. اوزون مذاکره‌لردن سونرا یئنی حکومتین تشکیل ائدیلمه‌سی ۷۶ یاشلی ابراهیم‌الملکه (حکیمی) تاپشیریلدی. مه‌ین ۱۳ ده (۲۳ اردیبهشت) حکومتین ترکیبی اعلان ائدیلدی. وقتی ایله قاجارلار سلاله‌سی نین حکیمی اولموش ابراهیم حکیم‌الملک نخست وزیر و وزیر کشور و وظیفه‌سینی توتدی. او، سیدحسن تقی‌زاده ایله بیرلیکده «ترقی» حزبی نین یارادیجی لاریندان بیری ایدی. حکومت تشکیل ائدیلمه‌ده لندن‌ده کی ایران سفیری سیدحسن تقی‌زاده سانفرانسیسکو کنفرانسیندا ایران نماینده‌لرینه رهبرلیک ائدیردی. شوروی اورقان‌لاری نین معلومات‌لارینا گؤره ابراهیم حکیمی انگلستانا میل‌لی ایدی. مرکزی لندن‌ده اولان «فراکسیون» (فراماسونری) گیزلی حزبین عضوی حساب ائدیلدی. یئنی حکومت کابینه‌سینده نادر میرزا آراسته وزیر راه، انوشیروان سپهبدی وزیر خارجه، عبدالحسن نجم‌الملک وزیر صنایع، غلامحسین رهنما وزیر فرهنگ، اللهیارخان صالح وزیر دادگستری، ابراهیم زند وزیر جنگ، اسماعیل مرزبان وزیر بهداری، نصرالله خلعتبری وزیر کشاورزی، عبدالحسین هژیر وزیر دارایی، حسنعلی هدایت و مصطفی عدل وزیر مشاور و وظیفه‌لرینی توتدولار. مه‌ین ۱۳ ده (۲۳ اردیبهشت) ابراهیم حکیمی مجلس‌ده یئنی حکومتین برنامه‌سینی اعلان ائتدی. یئددی بنددن عبارت اولان حکومت برنامه‌سی اساساً ایران‌لا متفق‌لر آراسیندا دوستلوق مناسبت‌لری نین محکم‌لندیلمه‌سینه، اقتصادی، وئرگی (مالیات)، بودجه و سایر مسأله‌لره حصر ائدیلمیشدی.

ابراهیم حکیمی حکومتی نین ایلک خارجی سیاست آددیمی تهران‌داکی شوروی، بؤیوک بریتانیا، آمریکا سفیرلرینه موافق اولکله‌لرین قشون‌لاری نین ایران‌دان چیخاریلماسی باره‌ده یادداشت تقدیم ائتمک اولدو. ایرانین وزیر خارجه‌سی انوشیروان سپهبدی نین شوروی سفیری ماکسیموفا وئردیگی ۱۹ مه ۱۹۴۵ نجی ایل (۲۹ اردیبهشت ۱۳۲۴) تاریخلی، ۱۱۱۷ ساییلی یادداشتدا دئییلیردی: محاربه‌نین قورتولماسی مناسبتی ایله اوره‌کدن سئوینیریک. اؤزوموزه بورج بیلیریک کی، ایران حکومتی نین تبریک‌لرینی بؤیوک متفق‌لرین قهرمان اوردوسو ایله بیرلیکده دشمنین قوه‌لرینی ازمیش، آلمان اوردوسونو دانیشیق سیز تسلیم اولماغا مجبور ائتمیش شوروی نین قدرتلی اوردوسونا چاتدیراق. ایران‌لا شوروی آراسیندا مهربان مناسبت‌لری تصویب ائتمک‌له ایران حکومتی نین اشاغیداکی فکرینی و خواهشینی ذات‌عالینیزین نظرینیزه چاتدیریریق:

بئله کی، اوروپادا محاربه رسماً باشا چاتمیشدیر. محاربه‌نین نتیجه‌سی اولاراق ایران‌داکی موجود وضعیتنی ساخلاماغا احتیاج دویولمور. تئزلیک‌له اولکده‌ده عادی - دینچ وضعیتنی برقرار ائتمگین ضروری لیگینی و ایران خلقی نین اراده‌سینی افاده ائده‌رک

بیلدیریریک کی، آرتیق ایران اراضی سینده سیزین دولتینیزین ساحلی قوه‌لری نین ساخالناماسینا هتچ بیر احتیاج یوخدور. آلمان ایله محاربه‌ده بیزیم متفق‌لرین غلبه‌سینه یاردیم مقصدی ایله امضالانمیش اوچ دولت مقاوله‌سی نین روحونا اویغون اولاراق ایران حکومتی خواهش ائدیر کی، شوروی ساحلی قوه‌لری ایران اراضی سینی ترک اتتسین. شوروی سفیریندن خواهش ائدیلیردی کی، یوخاریدا دئییلن لری شوروی دولتی نین نظربنه یئتیرسین و ایران وزیر خارجه‌سی نین بو مسأله ایله باغلی اؤز حکومتی نین راضی لیغینی چاتدیرسین. بریتانیا و آمریکا سفیرلرینه تقدیم ائدیلن یادداشت‌لار دا عین ایله بو مضموندا ایدی. لکن ایران سیاسی دایره‌لری شوروی نین اؤلکه‌نین شمالیندان آسانلیقلا چیخاجاغینی فکرلشمکده یانلیردی‌لار. آلمان اوزهرینده غلبه شوروی نین اشتهاسینی خیلی آرتیرمیشدی. شرقی اوروپا غلبه‌سیندن سونرا شوروی توسعه‌طلب‌لیک دورنه قدم قویوردی. «سویوق محاربه» نین (جنگ سرد) ایستی نفسی یاخین و اورتا شرقی، خصوصیه ایران و تورکیه‌نی ده ایستیمکده ایدی.

۱۹۴۵ نجی ایلین ژوئن ده (خرداد ۱۳۲۴) جنوبی آذربایجان دا ایش لر چتینلشدی. ایران دا یئنی حکومت بحرانی درین‌لشمگه باشلادی. بیر طرفدن ابراهیم حکیمی حکومتی استعفا وئرمیشدی، دیگر طرفدن یئنی تعیین ائدلمیش نخست وزیر، ۷۰ یاشلی محسن صدر (صدرالاشراف) مجلس‌دن رأی اعتماد آلا بیللمه‌میشدی. مجلس‌ین مخالفت آزیغی و حزب توده نخست وزیر وظیفه‌سینه محسن صدرین نامزدلیگینی مدافعه ائتمیردی‌لر. اونلار صدری مرتجع شخص‌لردن بیر حساب ائدیردی‌لر. سیدضیا طرفدارلاری نین و مجلس‌ده مخالفت چوخلوغون جدی جهدلرینه باخمایاراق مجلس‌دن رأی اعتماد آلماق مسأله‌سی ایکی آیا قدر یوباندی. محسن صدر رضاشاه دورونده عدلیه وزیری ایشله‌میشدی. اونون دورونده مازندران دوزنلیگی نین رضاشاه وئرلمه‌سی حقوقی جهندن اساسلاندیرلمیشدی. او، محمدعلی شاه دورونده قانون اساسی و دموکراسی اوغروندا مبارزه آپاریب روسیه‌نین کمک‌لیگی ایله حبس ائدلمیش دموکرات‌لارین استنطاق ایشینی آپارمیشدی. محض صدرین کمک‌لیگی ایله حبس اولونان‌لارین چوخو باغ شاه‌دا کولله‌لنمیشدی.

شاه‌لا گؤروشده دکتر مصدق آچیق شکیلده بیلدیرمیشدی کی، مجلس‌ده مخالفت چوخلوغی غیرسالم ایش‌لرله مشغول اولوب تئز - تئز حکومت کابینه‌لرینی دگیشیرلر. بیز اعلیحضرتدن خواهش ائدیریک کی، صدره اؤز نامزدلیگینی گئری گؤتورمک باره‌ده امر وئرسین.^۱

ایران دا حکومت بحرانی نین گرگین‌لشدیگی دورده شوروی آذربایجانی وزیر خارجه‌سی محمود علی‌یفه گؤستریش وئرمیشدی کی، شمالی و جنوبی آذربایجان حقیقته تعجیلی آرایش حاضرلا سین. شوروی وزارتخارجه‌سینه گؤندریلن ۲۱ صفحه‌لیک آرایش‌دا هر ایکی آذربایجان‌دا عین خلقین یاشادیغی، عین مدنیتین و تاریخین وارث‌لری اولدوغو، اخلاق،

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۱۰۵، ورق ۱۸.

معیشت، معنویت، ادبیات عینی‌لیگی و سایر مسأله‌لر اساسلان‌دیرلیمیشدی. جنوبی آذربایجان‌ین قورتولوشی اوچون الوثریشلی شرایطین یئتیشدیگی وورغولانمیشدی.^۱

۱۹۴۵ نجی ایلین (۱۳۲۴) یازیندا میرجعفر باقروفون مسکووا چوخ سایی مراجعت‌لری اؤز نتیجه‌سینی وئردی. ژوئن آیی‌نین ۱۰ دا (۲۰ خرداد) شورای وزیران‌ین صدری استالین «ایران‌ین شمالیندا شوروی صنعتی مؤسسه‌لری تشکیل ائدیلمه‌سی حقه‌ده» گیزلی قراری امضالان‌دی. قراردا صحت تبریزده و دیگر شهرلرده شوروی آذربایجان‌ی صنعتی مؤسسه‌لری‌نین شعبه‌لری‌نین یارادیلما‌سیندان گندیر. باکی کارامل فابریکی‌نین شعبه‌سی اولاراق جنوبی آذربایجان‌دا قند کارخاناسی، باکی باشماق فابریکی‌نین شعبه‌سی کیمی تبریزده ایله یوزمین جوت باشماق استحصال ائدن باشماق فابریکی، باکی منسوجات کومپیناتی‌نین شعبه‌سی اولاراق تبریزده توخوجو - ایپلیک فابریکی، آذربایجان تریکوتاژ کومپیناتی‌نین شعبه‌سی اولاراق تبریزده جوراب تریکوتاژ فابریکی، شکی ایپک کومپیناتی‌نین شعبه‌سی اولاراق رشتده ایپک فابریکی یارادیلما‌لی ایدی. بو مؤسسه‌لرین تیکیلمه‌سی، اونلارین مهندس - تکنیسین‌لرله، متخصص کارگر کادرلاری ایله، استحصالات رهبرلری ایله تأمین ائدیلمه‌سی شوروی‌نین موافق وزارتخاناسینا تاپشیریلیمیشدی. قید ائدیلن مؤسسه‌لر اوچون آوادانلیق (لوازم) گوندریلمه‌سی ایشی اول اوک‌توبر ۱۹۴۵ نجی ایله قدر (۹ مهر ۱۳۲۴) باشا چاتما‌لی ایدی. شوروی آذربایجان‌ی کشاورزی وزیر جعفری، خواربار صناعی مسئولی آدامیانا تاپشیریلیردی کی، تعجیلی اولاراق قند کارخاناسینا لازم اولان خام‌مال ذخیره‌سینی اؤیرنمک، قند جوغوندوری اکین ساحه‌لرینی معین‌لشدیرمک و گنیش‌لندیرمک اوچون جنوبی آذربایجانا متخصص‌لر گؤندرسین‌لر.

قراردا آذربایجان خلق شوراسی‌نین صدری تیمور قلی‌یئفه تاپشیریلیردی کی، تبریزده و دیگر یئرلرده تیکیله‌جک مؤسسه‌لر اوچون تورپاق ساحه‌سی (عرصه) آیریلما‌سی مسأله‌سینی حل ائتمک مقصدی ایله اؤز نماینده‌لرینی ایرانا اعزام ائتسین. اتفاق کیمیسرلیگیندن طلب ائدیلمیشدی کی، ۱۹۴۵ نجی ایلین اوت آیی‌نین اول‌بندن (۱۰ مرداد) گنج اولمایاراق تیکیله‌جک مؤسسه‌لرین تخمین خرجی‌نین برآوردی مالیه اداره‌سی‌نین تصویبینه وئرسین‌لر. بیر آی عرضینده قند کارخاناسی‌نین استحصال گوجی ایله باغلی شوروی خواربار صناعی اداره‌سی اؤز تکلیف‌لرینی خلق شوراسی اداره‌سینه تقدیم ائتمه‌لی ایدی. شوروی مالیه رئیس زوتریئفه تاپشیریلیردی کی، تقدیم ائدیلمیش تخمین خرج اوزره قراردا نظرده توتولان مؤسسه‌لری مالیه‌لشدیرسین. دولت طرح و برنامه اداره‌سی‌نین صدری ووزنئسنسکی ایسه اوچونجو و دؤردونجو قسمت‌لرده جنوبی آذربایجان‌دا تیکیله‌جک مؤسسه‌لر اوچون لازم اولان بوتون لوازم و تکنیکی شوروی آذربایجان‌ی اوچون آیریلما‌لی ایدی. شوروی آذربایجان‌ی وزارت داخله‌سینه اجازه وئریلمیشدی کی، ایش‌لری سرعت‌لندیرمک اوچون بو قرارین اجازه‌سی ایله باغلی ایرانا اعزام اولونان شخص‌لرین یول

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۰۸، ورق ۱ - ۲۱.

سندلرینی دولت تهلهکه سیزلیگی اداره سی و آذربایجان پارتیا تشکیلاتی ایله راضی لاشدیریب حل ائتسین. ان نهایت، بو قرارین اجراسینا رهبرلیک ائتمک آذربایجان خلق کمیسرلیگی شوراسی نین صدری تیمور قلی یئفین اوزه رینه قوبولموشدی.^۲ شوروی خلق کمیسرلر شوراسی نین ۱۰ ژوئن (۲۰ خرداد) قراری جنوبی آذربایجان یین یاخین گله جکده شوروی آذربایجان یینا بیرلشدیریلمه سیندن خبر وئیردی.

آرتیق شوروی وزارتخارجه سینه و آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سینه تاپشیریلیمیشدی کی، جنوبی آذربایجان مسأله سینین حل ائتمک اوچون تکلیفلر حاضرلا سین لار. ۱۹۴۵ نجی ایلین ژوئن آی نین ۱۱ ده (۲۱ خرداد ۱۳۲۴) آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سی نین جنوبی آذربایجان دا ایران یین شمالی نین دیگر استان لاریندا مستقل حرکاتین تشکیل ائدیلمه سی حقیقنده قرار یینن لایحه سی باخیلماق اوچون ویاجیسلاو مولوتوفا و کافتارادزه یه وئریلمیشدی.^۱ ایلکین مذاکره لردن سونرا قرار لایحه سی یاخین وقت لرده مذاکره ائدیلمک اوچون کرملین رهبرلیگینه پایلانمیشدی. بونونلا برابر دولت مدافعه کمیته سی شوروی وزارتخارجه سی، شوروی آذربایجان رهبرلیگینه، شوروی نفت وزارتخاناسینا و آذنفت یین مسئول ایشچی لرینه گؤستریش وئرمیشدی کی، ایران یین شمالیندا نفت له باغلی زمین شناسی ایش لرین گؤرولمه سی اوچون تعجیلی اولاراق تکلیفلرینی وئرسین لر. آلتینان تکلیفلر اساسیندا ژوئن آی نین ۲۱ ده (۳۱ خرداد) استالین «ایران یین شمالیندا نفت له باغلی زمین شناسی - کشفیات ایش لری حقیقنده» دولت مدافعه کمیته سی نین ۹۱۶۸ سایی قرارینی امضالادی. «سون درجه مخفی» مهربی ایله قبول ائدیلمیش بو سندده قراره آلتینیردی: ایران یین شمالیندا نفتلی ساحه لرده زمین شناسی - کشفیات ایش لرینی آپارماق اوچون شوروی نفت وزارت «آذنفت» بیرلیگی نین نزدینده هیدروژئولوژی اداره یاراتسین. ایران یین شمالیندا نفت زمین شناسی - کشفیات ایش لرینی گؤرمک اوچون نفت وزارتخاناسی باباکوف و «آذنفت یین» رهبرلیگی سلیمان وزیروفا تاپشیریلسین کی، نفت صنایعی ایشچی لری آراسیندان لازم اولان قدر قازما (حقاری) و کشفیات دسته لری تشکیل ائدیپ قزوین ده کی شوروی اوردوسو قرارگاهیندا یارادیلیمیش هیدروژئولوژی بؤلمه آدی آلتیندا اونلاری معین اولونموش ایش یئرلرینه گؤندرسین لر.^۲

دولت مدافعه کمیته سی نین قرارینا اساساً ایرانا هیدروژئولوژی بؤلمه آدی آلتیندا گؤندریلن نفتچی دسته لری قازما، زمین شناسی نقشه کشی و ژئوفیزیکی کشفیات ایش لرینی گؤرمه لی ایدی لر. درین قازما ایش لرینی آپارماق اوچون ۱۰ دزگاه، او جمله دن ۳ ایستگاه

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۱۰۶، ورق ۸ - ۱۰.

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۹۰، ورق ۶ - ۸.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۱۰۴، ورق ۱.

دزگاهی شاه، بندر شاه، میانه‌یه درین صخره‌لرده قازما ایش‌لرینی آپارماق اوچون ۴ استاسیونار دزگاه شاه، بولقارچای، خوی، ۳ متحرک قازما دزگاهی بندرشاه، بابلسر، پهلوی‌یه گؤندریلمه‌لی ایدی. درین صخره‌لرده زمین‌شناسی نقشه‌برداریغی آپارماق اوچون ترکیبینه ۱۰ دسته اولان بؤیوک بیر اکتشاف قروپی گرگان چؤلونده، اشرف، شاه، آمل، خرم‌آباد، بولقارچای، جلفا، زنجان، تبریز و اردبیل‌ده ایشلمه‌لی ایدی. ژئوفیزیکی کشفیات ایش‌لرینی آپارماق اوچون ترکیبینه اوچ دسته اولان بیر اکتشاف قروپی ترکمنستان سرحدیندن توتوموش آذربایجان سرحدینه قدر گرگان چؤلونده، مازندران و رشت دوزنلیگینه ایشلمه‌لی ایدی. نیکولای باباکوف و سلیمان وزیروفا قطعی اولاراق تاپشیریلیمیشدی کی، ۱۹۴۵ نجی ایلین سپتامبر آی‌نین اولیندن (۱۰ شهریور ۱۳۲۴) گنج اولمایارق وسایل و لوازم قید ائدیلن یئرله آپاریلمالی، سپتامبر (شهریور) آییندا قازما و کشفیات ایش‌لری باشلامالی ایدی.

شوروی‌نین وزارت نفتی اوت آی‌نین اولینه قدر (۱۰ مرداد) قازما و زمین‌شناسی دسته‌لرینی قزوینه اعزام ائتمه‌لی، اوت آی‌ی عرضینده وسایل ایرانا گؤندرمه‌لی ایدی. خارجی تجارت مسئولی میکویانا گؤستریش وئرلیمیشدی ایران واسطه‌سی ایله شوروی‌یه گلن یوک‌لردن ۱۵۰ ماشینی، ۱۵ تراکتوری ژوئن - ژوئیه آی‌لاریندا (خرداد - تیر) هیدروژئولوژی دسته اوچون آیرسین. قافقاز جبهه‌سی‌نین فرماندهی تولنتف جنوبی آذربایجانا اعزام ائدیلن نفتچی‌لری قزوین‌ده و دیگر یئرلرده خدمت و یاشایش بنالاری ایله تأمین ائتمه‌لی ایدی. عین زماندا ایران‌ین شمالیندا قازما، زمین‌شناسی کشفیات، کارتوگرافی (نقشه‌برداری) ایشچی‌لری‌نین تهلهکه‌سزلیگینی تأمین ائدیلمه‌سی مسأله‌سی ده ژنرال تولنتفه تاپشیریلیردی و بوتون بو ایش‌لری آپارماق اوچون دولت مدافعه کمیته‌سی‌نین قرارینا اساساً شوروی وزارت مالیه‌سی ۱۹۴۵ نجی ایلین اوچونجو و دؤردونجو ربعونده (۱۳۲۴ نجو ایلین یای و پاییزیندا) «آذنف» بیرلیگی‌نین هیدروژئولوژی اداره‌سینه ۸ میلیون مانات، او جمله‌دن ۲ میلیون ۴۰۰ مین مانات لیق ایران ریالی آیرمالی ایدی. شوروی آذربایجان‌ی داخلی ایش‌لر وزارتینه اجازه وئرلیمیشدی کی، نفت ایشی ایله باغلی ایرانا اعزام ائدیلن ایشچی‌لرین خارجی اعزامیت، یول و سرحد سندلرین حل ائتسین. استالین‌ین سرانجامی ایله ملکوف - پاشایف هیدروژئولوژی اداره‌نین رئیسی، حیدروف قزوین‌ده کی شوروی اوردوسو قرارگاهی نزدینده هیدروژئولوژی بؤلگه‌نین رئیسی کورنیف ایسه اونون معاونی تصویب ائدیلمیشدی. هیدروژئولوژی بؤلگه‌نین فعله قوه‌سی‌نین مهندس - تکنیکی ایشچی‌لری‌نین تکمیل‌لشدیریلمه‌سی، اونون ایران‌ین شمالیندا قازما و زمین‌شناسی کشفیات ایش‌لری‌نین آپاریلماسی اوچون دزگاه و وسایطله تأمین ائدیلمه‌سی‌نین بوتون مسئولیتی باباکوفون و سلیمان وزیروفون اوزهرینه قویولموشدی. دولت مدافعه کمیته‌سی‌نین ۲۱ ژوئن ۱۹۴۵ نجی ایل تاریخلی (۳۱ خرداد ۱۳۲۴) قرار‌ین سونونجو - ۱۱ نجی بندینده دئییلیردی: «آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته‌سی‌نین کاتبی میرجعفر باقروفا بیر وظیفه اولاراق تاپشیریلسی

کی، «آذنت» بیرلیگی نین هیدروژئولوژی اداره سیننه هر طرفلی کمکیلیک گؤسترین و ایرانین شمالیندا نفتله باغلی ژئولوژی کشفیات ایشلرینه نظارتی حیانا کئچیرسین»^۱. آپاریلان ایشلر نتیجه سینده گرگان چؤلونده، مازندران دا، رشت دوزنلیگینده بؤیوک نفت و قاز ذخیره لری نین اولدوغو تصدیق ائدیلدی. میرجعفر باقروف اوچون حاضرلانیلمیش آراییشدا گؤرسه دیلیردی: «جنوبی آذربایجاندا نفت اؤزونو بروزه وئرمه دی. لاکن ژئولوژی کشفیات ایشلری نتیجه سینده معین اولوندو کی، جنوبی آذربایجاندا اؤرگه نیلن صخره لر تورکیه نین، عراقین و جنوبی ایرانین نفتلی ساحه لری نین صخره لری ایله عینی دیر. جنوبی آذربایجانین اراضی سی نین ایلکین اولاراق مختلف ژئولوژی تدقیقاتلارا، هر طرفلی کشفیات ایشلرینه چوخ بؤیوک احتیاج واردیر»^۲.

نفت آختاریشی مسأله سینده شوروی نی تله سدیرن مسأله لردن بیر ۱۹۴۵ ایلین آوریلینده (اردیبهشت ۱۳۲۴) انگلیس لرین تهرانین شمالیندا و شمال شرقینده توپو - ژئولوژی آختاریش ایشلرینه باشلاماسی اولموشدو. دماوند داغیندان ۱۶ کیلومتر شرقده لار و جاجرو دچای لاری دره سینده انگلیس لرین آپاردیق لاری توپو - ژئولوژی هیدرولوژی آختاریش لار رسماً تهرانین سو ایله تجهیز ائدیلمه سی ایله علاقه لندیریلیردی. آختاریش ایشلرینی ۱۹۴۴ نجو ایلین اوت آییندا (مرداد ۱۳۲۳) ایران حکومتی نین دعوت ائتدیگی «آکساندر قیب» انگلیس شرکتی آپاریردی. ایراندا اولان بریتانیا طیاره لری نین کمکیلیگی ایله بیر طرفدن تهرانین شمالی نین زمین شناسی خریطه سی دقیق لشدیریلیر. دیگر طرفدن زمین شناسی تدقیقاتلار آپارماق اوچون دؤرد انگلیس قورغولاری ایله قازما ایشلری آپاریلیردی. ایشه رهبرلیک ائتمک مشهور انگلیس زمین شناسی، بریتانیا سلطنتی جمعیتین نایب رئیس، بریتانیا زمین شناسی آختاریش لار دپارتمانین کئچمیش مدیری ادوارد بئیلی یه تاپشیریلیمیشدی. شوروی جاسوس لاری بئله معلومات وئیردی کی، بریتانیا اوردوسو طرفیندن تهران منطقه سی نین توپوگرافیک ایشلرینی و هوایی عکس بردارلیغی «آکساندر قیب» شرکتینه قطعاً دخلی بوخورد. لار و جاجرو دره لرینده کی تدقیقات ایشلرینده انگلیس اوردوسونون و بئیلی کیمی مشهور زمین شناسین اشتراکی شوروی جاسوسلوق اداره لری نین فکرینجه، هئچ ده آدلاری چکیلن چای لارین سو ذخیره سی نین اؤرگنیلیمه سی ایله باغلی دگیلدی. بونو شوروی نظامی جاسوس لاری انگلیس لرین تهران دان شمال شرقه دوغرو نفتله زنگین خزرین جنوب ساحل لرینه نفوذ ائتمه سی نین باشلانغیجی کیمی قیمت لندیریلیردی»^۳.

بئله لیکله، دولت مدافعه کمیته سی نین ۲۱ ژوئن ۱۹۴۵ نجی ایل تاریخلی (۳۱ خرداد ۱۳۲۴) قراری و بو قرارلا باغلی گؤرولن ایشلر بئله بیر فکر سؤیله مگه اساس وئیر کی، نفت مسأله سی شوروی نین جنوبی آذربایجان لا و عمومی لیکده ایران لا باغلی

۱ - یئنه اورادا، ورق ۳ .

۲ - یئنه اورادا، ورق ۱۰۳ - ۱۰۴ .

۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاچه ۸۹، اشاره ۱۰۱، ورق ۹۶ - ۹۸ .

سیاستینده باشلیجا عامله چئوریلیمیشدی. نفت اوغروندا مبارزه ۱۹۴۵ نجی ایلین ژوئییه سینده (تیر ۱۳۲۴) شوروی ده جنوبی آذربایجاندا سیاستینی قطعی اولاراق معین لشدیریردی. ژوئییه نین ایلك گون لرینده (تیرین اورتالاریندا) آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سی نین کاتبی میرجعفر باقروف مسکووا چاغریلدی. آیین ۶ سیندا (۱۵ تیر) عموم اتفاق کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سی نین سیاسی بوروسی اوزون تردیدلردن سونرا «جنوبی آذربایجان و ایرانین شمالی نین دیگر استان لاریندا مستقل حرکتین تشکیلی اوزره تدبیرلر حقیقنده» گیزلی قرار قبول ائتدی. قراردا ایرانین ترکیبینه آذربایجانا گنیش حقوقلی ملی مختاریت وئرلمه سی اوزره حاضرلیق ایش لرینه باشلانماسی مقصده او یغون ساییلیردی. عین زماندا گیلان، مازندران، گرگان و خراسان استان لاریندا مستقل حرکتین گنیشلندیریلیمه سی نظرده توتولوردی. جنوبی آذربایجاندا مستقل حرکتدا رهبرلیک ائتمک مقصدی ایله «آذربایجان دموکرات فرقه سی» یارادیلما لی ایدی. بو فرقه نین یارادیلما سی حزب توده ایرانین آذربایجان شعبه لری نین کؤکلی شکیلده دگیشدیریلیمه سی و اهالی نین بوتون طبقه لریندن مستقل حرکتین طرفدارلاری نین جلب ائدیلمه سی یولو ایله اولما لی ایدی. سیاسی بورونون قراری نین ۳ نجو بندینده عین ایله بنله سیاستین شمالی ایرانین کرد اهالی سی ایچری سینده آپاریلما سی و کرد استان لاردا ملی مختاریت یارادیلما سی اوغروندا مستقل حرکتین تشکیلی و حمایه ائدیلمه سی نظرده توتولوردی.^۱

آذربایجاندا مسقل حرکتا رهبرلیک ائتمک اوچون تعجیلی اولاراق تبریزده مسئول ایچی لر قروپی یارادیلما لی و اونلار اؤز فعالیت لرینی تبریزده کی شوروی نین باش کونسول لوغو ایله علاقه لندیرمه لی ایدی لر. بو قروپا عمومی رهبرلیک ائتمک میرجعفر باقروفا و یعقوبوفا تاپشیریلیردی.

سیاسی بورونون ۶ ژوئییه (۱۵ تیر) تاریخلی قراری نین ۵ نجی بندینده آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سینده (باقروف و ابراهیموفا) تاپشیریلیردی کی، ۱۵ نجی انتخابات ایران مجلسینه جنوبی آذربایجاندا انتخاباتین کئچیریلیمه سی اوزره حاضرلیق ایش لرینی گنیشلندیرسین لر. اشاغیدا کی شعارلار اساسیندا مستقل حرکتین طرفدارلاری نین نماینده سئچیلیمه سی تأمین ائدیلمه لی ایدی:

آ - خالصه و بؤیوک مالک لرین ملک لری حسابینا کندلی لره تورپاق پایی آیریلما سی و اونلارا اوزون مدتلی اوجوز وام وئریلیمه سی؛

ب - مؤسسسه لرده ایشین برپاسی و گنیشلندیریلیمه سی، عین زماندا یول چکیلیشی نین گنیشلندیریلیمه سی، هابنله دیگر اجتماعی ایش لر واسطه سی ایله ایش سیزلیگین لغو ائدیلمه سی؛

پ - شهرلرین آبادلاشدیریلما سی و اهالی نین سو ایله تأمین ائدیلمه سی؛

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۹۰، ورق ۴.

ت - بهداری ایش لری نین یاخشی لاشدیریلماسی؛
ث - مالیاتین یوزده اللی دن آز اولمایان حصه سی نین محلی احتیاج لار اوچون استفاده
اندیلیمه سی؛

ج - ملی آزلیق لارین و طایفالارین حقوقی برابریگی: آذربایجان، کرد، ارمنی و آسوری
دیل لرینده مکتبلر آچیلیماسی، کتاب و روزنامه نشر اندیلیمه سی؛ دادگاه و محلی مسأله لرین
کارگزارلیق ایش لری نین آنا دبلینده آپاریلیماسی؛ استان اداره لری نین، او جمله دن پلیس و
ژاندارمانین محلی ملی قوه لرین تشکیل اندیلیمه سی؛ محلی اؤزونو اداره اورقانی کیمی استان،
شهرستان و شهر انجمن لری نین یارادیلیماسی؛

چ - شوروی - ایران مناسبت لری نین کؤکلی شکیلده یاخشی لاشدیریلیماسی.^۱
عموم اتفاق کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سی نین سیاسی بوروسونون
قراریندا نظردنه توتولوردی کی، جنوبی آذربایجاندا استقلالچی حرکتین فعال لاری نین،
شوروی یه طرفدار اولان شخص لرین اؤزونو مدافعه سی مقصدی ایله شبه نظامی دسته لر
یارادیلیمسین و اونلار خارجی مارکلی سلاح لارلا سلاخلاندیریلیمسین. قرارین بو بندی نین
اجراسی میرجعفر باقروف لا بیرلیکده نیکولای بولقانیینه تاپشیریلیردی. سونراکی بئش بنده
صحت مدنی - کوتله وی تدبیرلردن گنیدیردی. جنوبی آذربایجان لا مدنی تبلیغات ایشینی
گوجلندیرمک اوچون شوروی آذربایجان نین ایران لا مدنی علاقه جمعیتی نین یارادیلیمالی،
تبریزده «شوروی آذربایجان نین دوست لاری» جمعیتی تأسیس اندیلیمه لی ایدی کی،
آذربایجان نین بوتون شهرلرینده و گیلاندا بو جمعیتین شعبه لری فعالیت گؤرستمه لی ایدی.
آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سینه تاپشیریلیردی کی، ایراندا
یایلماق اوچون باکی دا آلیق مصور مجله و داها اوچ یئنی غزئت نشرینی تشکیل ائتمسین.
نشریات و پولیگراف بیرلیگینه گؤستریش وئرلمیشدی کی، جنوبی آذربایجان دموکرات
فرقه سی نین چاپخاناسینی یاراتماق اوچون آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی
مرکزی کمیته سی نین سرانجامینا اوچ مسطح چاپ ماشینی وئرسین. قرارا گؤره شوروی
خارجی تجارت وزارتخاناسی باکی دا نشر اندیلیمه جک مصور مجله نی و جنوبی آذربایجاندا ۳۰
مین عمومی تیراژلا چیخاجاق اوچ یئنی روزنامه نی کیفیتلی کاغاذلا تأمین ائتمه لی ایدی.

سیاسی بورونون قراریندا نظردنه توتولان تدبیرلری حیانا کئچیرمک اوچون ایرانا اعزام
اندیلیمه جک و تنز - تنز گنیدب گله جک شخص لره میرجعفر باقروفون نظارتی ایله شوروی
آذربایجان ی وزیر داخله سی اجازه وئرمه لی ایدی. ان نهایت، سون اولاراق گؤرسه دیلیردی
کی، جنوبی آذربایجاندا استقلالچی حرکتی مالیه لشدیرمک و ۱۵ نجی مجلسه انتخاباتدا
اوغور قازانماق اوچون آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سی یانیندا
بیر میلیون مانا (آلتی میلیون هشتاد آلتی مین دؤرد یوز ایگیرمی یغددی ریال، اوتوز
بئش دینار) حجمینده خصوصی فوند تأسیس اندیلیمه لی ایدی. سونونجو مسأله ایله باغلی
میرجعفر باقروف هله مسکودا اولاندا شوروی دولت بانکی سیاسی بورونون قراریندا نظردنه

^۱ - بئنه اورادا، ورق ۴ - ۵ .

توتولان بیر میلیون مانات پولی بانکین آذربایجان خزانہ سینه ۲۴۰۱۱ نمره لی ارز حسابینا کؤچورموشدو. شوروی دولت بانکی آذربایجان خزانہ سینه نین مدیری پتروف ژوئیہ نین ۱۷ ده (۲۶ تیر) میرجعفر باقروفا یازیردی: ارز وئرلمه سی یالنیز سیزین یازیلی گؤستریش لرینیز، یاخود سیزین صلاحیت وئردیگینیز شخصین سرانجامی ایله منیم طرفیمدن حیاتا کئچیریله جکدیر. بو حسابدا اولان ارز عملیاتی سون درجه مخفی قایدادا آپاریلا جاقدیر.^۱

سیاسی بورونون قراریندان اوچ گون سونرا ولادیمیروفون ژوئیہ نین ۹ دا (۱۸ تیر) «پراودا» غزئتینده «ایران دا مرتجع عنصرلرین فعالیتی نین گوجلنمه سی» ادلی گنیش مقاله سی چیخدی. مقاله ۶ ژوئیہ (۱۵ تیر) قراری نین روحوندان ایره لی گلیردی و اونون رئال لاشماسینا ایدئولوژی حاضر لاق ایدی. همین یازی ایران دا بؤیوک عکس صدا دوغوردو. تهران دا چیخان «نبرد»، «ظفر»، «رهبر»، «داد»، «فرمان»، «آزیر» روزنامه لری اونو فارس دیلینده نشر ائتدی. حکومته یاخین اولان روزنامه لر «پراودا» نی ایران یین داخلی ایش لرینه قاریشما قدا گناهلان دیریر، حزب توده نین یگانه دموکراتیک قوه حساب ائدیلمه سینی ولادیمیروفون سهوی حساب ائدیردی لر. «اراده خلق» حزبی نین اورقانی اولان «رعد امروز» روزنامه سی یازیردی: «شوروی حکومتی ایران یین داخلی قورولوشوندان ائله ده راضی دگیل. اگر ایران روزنامه لری شوروی نین اجتماعی قورولوشونو تنقید ائتمگه باشلاسا، بو شوروی نین ناراضی لیغینا سبب اولار.

اونا گؤره ده ایران خلقی ایران حکومتینی تنقید ائدن «پراودا» غزئتیندن شکایتلنمکده حقلی دیر. «پراودا» ایسه شوروی حکومتی نین سیاستینی و موضعینی عکس ائدییریر.^۲ بیر سیرا روزنامه لر بئله حساب ائدییرلر کی، ولادیمیروفون مقاله سی شوروی قشون لاری نین ایران دان چیخاریلماسی باره ده ایران حکومتی نین یادداشتینا شوروی حکومتی نین ایلك رسمی جوابی دیر. ایران حکومتیندن ناراضی و شوروی ایله یاخشی مناسبت لرده اولان روزنامه لر ولادیمیروفون مقاله سینی حقلی ساییرلار. اونلار یین فکرینجه، بو مقاله ایران حکومتی نین شوروی یه غیرصمیمی مناسبت لری نین، سیدضیانین آنتی شوروی، تخریباتچی بیاناتی نین نتیجه سی ایدی. سید جعفر پیشه وری نین سردبیری اولدوغو «آزیر» روزنامه سی بیلدیریردی: «شوروی دایره لری ایران دا ایش لرین وضعیتیندن ناراضی دیر. اونلار ایندیکی ایران رهبرلری نین صمیمی، مناسبتینه شبهه ائدییر. «پراودا» نخست وزیر صدری ایران یین مشهور مرتجعی، آنتی شوروی ایش لرین فعال اشتراکچی سی آدلاندیرما قدا حقلی دیر. اونون نخست وزیر تعیین ائدیلمه سی ایران لا شوروی آراسیندا دوستلوق مناسبت لری ایله ضدیت تشکیل ائدییر. شوروی دایره لری ایران یین ایچ ایش لریندن ناراضی قالما قدا تمامیه حقلی دیرلر. سهیلی نین استعفا سیندان سونرا ایران حکومتی

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹، اشاره ۱۰۷، ورق ۵۹.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹، اشاره ۱۰۵، ورق ۱۲ - ۱۳.

شوروی ایله قارشی لیقلی آنلاشمائی محکم لندیرمک اوچون کیچیک بیر آددیم بئله آتماییب». ایرانین نفوذلو روزنامه لریندن اولان «کیهان» دا، «آزیر»ین موضعینی مدافعه ائدیردی. «کیهان» «پراودا»نین بئله بیر فکرینه حق قازاندیردی کی، ۱۹۴۳ - ۱۹۴۴ نجو ایل لرده (۱۳۲۲ - ۱۳۲۳) ایران دا کنجیریلن انتخاباتی دموکراتیک حساب اتمک اولماز. روزنامه یازیردی: «گرهک «پراودا» دئییدی کی، ساتقلین لار و اوغرو لار قروبی خلقین بوتون حقیقی اؤز ال لرینه کنجیریلر»^۱.

«پراودا»نین مقاله سی ایران سیاسی دایره لرینین جدی ناراحت لیگینه سبب اولدو. ژوئییه (تیر) آییندان دوام ائدن حکومت بحرانینا سون قویماق اوچون مجلسین تعجیلی اجلاسی چاغریلدی. رئیس مجلس طباطبائی نماینده لره وضعیتین چتین لیگینی، صدرا لاشراف حکومتینه رأی وئرمگین ضروری لیگینی ایضاح ائتدی. حزب توده فراکسیونوندان باشقا بوتون فراکسیون لار محسن صدر حکومتینه رأی وئردی. بئله لیک له، حکومت مجلس دن رأی اعتماد آلدی. محمدرضا شاه درباردا نخست وزیر صدرا لاشرافی و اونون وزیرلرینی قبول ائدیپ ایران داکی وضعیتینی مذاکره ائتدی. محسن صدر حکومتی نین ایلک آددیم لاریندان بییری آذربایجان دا حکومت اورقان لارینی محکم لندیرمک اولدو. آذربایجانا نظارتی محکم لندیرمک اوچون شوروی علیهینه اولان محتشمی تبریزه شهردار تعیین ائدیلدی. بونولا ایران حکومتی آذربایجان دا مرکزی حاکمیت طرفداری اولان قوه لر ی بیرلشدیرمک، تهرانین علیهینه اولان حرکتی ضعیف لتمک ایسته ییردی.^۲ عین ایله همین وقتده، یعنی ژوئییه آیین اورتالاریندا (تیرین آخر لری) باکی دا جنوبی آذربایجان اوزره خصوصی تاپشیریق لارین گئچک لشدیریلمه سی باره ده تدبیرلر پلانی مذاکره ائدیلدی. میرجعفر باقروف عموم اتفاق کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سی نین کاتبی مالینکوف با بیر نین آردینجا ایکی تلگرام گؤندرمیشدی. ژوئییه نین ۱۴ ده (۲۳ تیر) گؤندریلن تلگرامدا خواهش ائدیلدی کی، جنوبی آذربایجان دا ایش لری گنیش لندیرمک اوچون تهران داکی شوروی سفارتی نین بیرینجی کاتبی، دربند شهر پارتیا کمیته سی نین کنچمیش کاتبی علی علی یئف تبریزه باش کنسول تعیین ائدلسین. او، یازیردی: من مسکودا اولاندا وزارت خارجه نین کادر اداره سی نین رئیس میخائیل سیلین ایشه ضعیف رهبرلیک ائدیگینه، وئریلن تاپشیریق لارین عهده سیندن گله بیلمه دیگینه گؤره تبریزده کی باش کنسول ماتوئیئفین دگیشدیریلمه سی مسأله سینین قالدیردی. او، ماتوئیئفی عوض ائده جک بیر نئچه نفر نامزدین، او جمله دن تهران دا بیزیم سفارتیمیزین بیرینجی کاتبی علی یئفین آدینی چکدی. سؤز سوز کی، چوخ اوغورلی نامزد دیر.^۳ بونون آردینجا گؤندریلن ایکینجی تلگرامدا میرجعفر باقروف مالینکوف دان خواهش ائدیلدی کی، عموم اتفاق کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سی نین تبلیغات و تشویقات

^۱ - یئنه اورادا، ورق ۱۵ .

^۲ - «پراودا»، ۱۹ اوت ۱۹۴۵ (۲۸ مرداد ۱۳۲۴).

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۹۰، ورق ۱۶ .

اداره‌سی‌نین رئیسی آلكساندروفی قیسا مدّته باکی‌یا اعزام ائتسین. جنوبی آذربایجان‌لا باغلی سیاسی بورونون، دولت مدافعه کمیته‌سی‌نین و خلق کمیسرلری شوراسی‌نین معلوم قرارلاری شوروی آذربایجان‌نین اوزه‌رینه مهم وظیفه‌لر قویموشدی. بوتون بو وظیفه‌لری رئال‌لاشدیرماق استقامتینده آذربایجان پارتیا تشکیلاتی تدبیرلر پلانی حاضرلامیشدی و الکساندروف دا بو پلانی مذاکره‌سینه دعوت ائدیلیردی.

«قطعی شکیده مخفی» مه‌ری ایله حاضرلانمیش تدبیرلر پلانی‌دا آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین یارانماسی، ۱۵ نجی مجلس‌ین انتخاباتی‌نین تاریخی‌نین تعیین ائدیلمه‌سی، «آذربایجان شوروی‌نین دوست‌لاری» جمعیتی‌نین یارادیلماسی، استقلالچی حرکتین تشکیل ائدیلمه‌سی، ایالت انجمنی‌نین یارادیلماسی، مطبوعات اورقان‌لاری‌نین تشکیلی و سایر مسأله‌لر اؤز عکسینی تاپمیشدی. سندده گؤرسه‌دیلیردی: «تعجیلی اولراق پیشه‌وری و کامبخش‌ین دانشیق‌لار اوچون باکی‌یا گتیریلمه‌سی تشکیل ائدیلین. دانشیق‌لارین نتیجه‌سیندن آسیلی اولراق حزب توده‌نین آذربایجان ایالت کمیته‌سی‌نین صدری پادگان‌ین دا باکی‌یا گتیریلمه‌سی نظرده توتولسون.^۱ بیر آی عرضینده تبریزده و یئرلرده آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین تشکیلات کمیته‌سینی یاراتماق اوچون مختلف دموکراتیک حزب‌لرده اولان نفوذلو ضیالی‌لار، تاجرلر، کیچیک و اورتا مالک‌لر، روحانی‌لر ایجری‌سیندن، هابئله هئچ بیر حزبده اولمایان‌لاردان نامزدلر سئچیلمه‌لی ایدی. تبریزده یارادیلان تشکیلات کمیته‌سی آذربایجان فرقه‌سی‌نین قورولماسی باره‌ده چاغیریشی «خاور نو»، «آزیر»، «جودت» روزنامه‌لرینده و آیریجا اعلامیه فورموندا نشر ائدیلمه‌لی ایدی. چاغیریشین میدانا چیخماسیندان سونرا حزب توده‌نین و دیگر حزب‌لرین فعال عضولری حسابینا آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین کمیته‌لری تاسیس ائدیلمه‌لی ایدی. حزب توده تشکیلات‌لاری‌نین مکانیکی اولراق آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین کمیته‌لرینه چئوریلمه‌سی یول‌وئرلمز حساب ائدیلیردی. حزب توده‌نین تبریز ایالت کمیته‌سینه توصیه ائدیلیردی کی، آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین چاغیریشینی مذاکره ائدیپ مدافعه ائتسین و حزب توده تشکیلات‌لاری‌نین بوراخیلماسی حقه‌ده قرار قبول ائتسین. یالنیز بوندان سونرا کهنه فرقه‌چی‌لر آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین تشکیلات عضوی اولابیلردی.

تبریزده آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین تشکیلات کمیته‌سی یارادیلدیقدان سونرا اردبیل، رضائیه، خوی، میانه، زنجان، مراغه، مرند، مه‌باد، ماکو، قزوین، رشت، پهلوی، ساری، شاهی، گرگان و مشه‌ده تعجیلی اولراق اونون محلی کمیته‌لری تاسیس ائدیلمه‌لی ایدی. بو مدّته آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین برنامه و نظامنامه‌سی حاضرلانمالی، تشکیلات کمیته‌سی تبریزده فرقه‌نین «آذربایجان سسی» ادلی روزنامه‌نی یاراتمالی ایدی.^۲ جنوبی آذربایجان‌دا استقلالچی حرکتین انکشافی آذربایجانا گنیش حقوقلی مختاریت وئريلمه‌سی اوغروندا مبارزه‌یه سؤیکنمه‌لی ایدی. «شوروی آذربایجان‌ی

^۱ - بئنه اورادا، ورق ۹ .

^۲ - بئنه اورادا، ورق ۹ - ۱۰ .

دوست لاری» جمعیتی نین یارادیلما سیندا شوروی آذربایجان ینین ۲۵ ایل لیک ایل دؤنومونده باکی با گلمیش نماینده لردن استفاده ائتمک نظرده توتولوردو.

جنوبی آذربایجان دا اولان شوروی کنسولو، فرمانده و پادگان لارین ایشچی لری و جمعیتین ایشینه جلب ائدیلمه لی ایدی. اهالی نین گنیش طبقه لرینی «شوروی آذربایجان دوست لاری» جمعیتینه یاخین لاشدیرماق اوچون مطبوعاتدان استفاده ائدیلمه لی و شوروی آذربایجان بندا خلق تصرفاتی، مدنیت و اینجه صنعت (هنرهای زیبا) ساحه سینده الده ائدیلمیش اوغورلار، هابئله جنوبی و شمالی آذربایجان اهالی سی نین تاریخی عینی لیگی باره ده یازی لار وئریلمه لی ایدی. ژوئیه نین سونوندا (۹ مرداد) بو استقامتده ایلک عملی آددیم آتیلدی. آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سی مسکودا قبول اولونموش ۶ ژوئیه (۱۵ تیر) قرارینا او یغون اوت (مرداد) آییندان باشلایاراق جنوبی آذربایجان دا پخش اولماق اوچون عرب الفباسی ایله ماهانه ادبی - اجتماعی مصور «آذربایجان» مجله سی نین نشری باره ده قرار قبول ائتدی. رسول رضا مجله نین مسئول سردبیری، مهدی حسین سردبیر معاونی، صمد وورغون، میرزا ابراهیموف، احد یعقوبوف، حسن حسنوف، رضا قلی یئف شورای سردبیری نین عضوری تصویب ائدیلدی. اول ژانویه ۱۹۴۶ نجی ایله قدر (۱۱ دی ۱۳۲۴) مجله اوچون ۲۷۶ مین مانات بودجه آیریلدی. «آذربایجان» نین مدیری سلیمانوف تاپشیریلیمیشدی کی، «آذربایجان» مجله سی نین وقتینده و کیفیتله چیخماسینی تأمین ائتسین. مجله جنوبی آذربایجان دا «وطن یولوندا» غزتی اداره سی واسطه سیله پخش ائدیلمه لی ایدی.^۱ اوت (مرداد) آییندا «آذربایجان» مجله سی نین ایلک سایبی چاپدان چیخدی. بو نومره ده صمد وورغون، میرزا ابراهیموف، جعفر جبارلی، ملک الشعرا بهار، محمد بی ریا، بالاش آذراوغلی، علی فطرت، یحیی شیدا، میرمهدهی چاووشی، مدینه دلپازی، مدینه علی اکبرزاده (گلگون)، نگار رفیع بگلی، سلیمان رستم، علی واحد، الیاس افندی یئف، رسول رضا، عزیز صادقین اثرلریندن نمونه لر وئریلمیشدی، حیدر حسینوفون «آذربایجان دا علمی فکرین انکشاف تاریخیندن» ادلی چوخ ماراقلی مقاله سی چاپ اولونموشدو.^۲ ۱۹۴۵ نجی ایله (۴ - ۱۳۲۳) آذربایجان مجله سی نین ۵ و ۱۹۴۶ نجی ایله (۵ - ۱۳۲۴) ۱۲ نومره سی چاپدان چیخمیشدی. بیرنجی نومره ایله مقایسه ده تدریجاً مجله نین سیاسی یونومی داها دا گوجلندیریلیمیشدی. ۱۹۴۵ نجی ایله (۱۳۲۴) چاپدان چیخمیش ۳ نجو نومره ده مجله نین مسئول سردبیری رسول رضا «ملی شعور و ملی افتخار» مقاله سینده یازیردی: «ایران آذربایجان یندا یاشایان آذربایجان خلقی نین یئتیردیگی عالم، یازیچی و انقلابچی لار بو خلقین ملی شعورونون آرتماسیندا، اونون آزادلیق و استقلالیت یولوندا آپاردیگی مبارزه ده چوخ بؤیوک خدمت گؤرستمیشدیر». مجله نین سونراکی سایبی لاریندا محمد سعید اوردوبادی، فریدون ابراهیمی، اسماعیل حسینوف، عباسی، جعفر خندان، نخجوانی، جهانشاهلو، غلام محمدلی نین سون

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۲۲۰، اشاره ۴۸، ورق ۷۳ - ۷۴.

^۲ - «آذربایجان»، اوت، ۱۹۴۵، (مرداد ۱۳۲۴) نومره بیر صص. ۲ - ۵۷.

درجه ماراقلی یازی لاری درج اولونموشدور. ۴۶ - ۱۹۴۵ نجی ایل لرده (۲۵ - ۱۳۲۴) بوراخیلیمیش «آذربایجان» مجله‌سی شوروی حاکمیتی نین بوتون موجود اولدوغو دورده ان ماراقلی و ملی منافع باخیمیندان ان اهمیتی نشر اورقانی ایدی. البته، بو مجله نین هر ساییندا جنوبی و شمالی آذربایجانین اجتماعی - سیاسی، مدنی، ادبی حیاتی، تاریخی بیرلیکده احاطه اولونموشدو. ایکینجی سی، مجله جنوبی آذربایجان اوچون بوراخیلدیغیندان شوروی آذربایجانیندا حکم سورن حاکم بالشویک ایدئولوژی سی نین طلب لریندن بیر قدر یایینا بیلیر، آذربایجان خلقی نین کؤکلی منافی، طالعی و تاریخی ایله باغلی اساسلی مسأله لره توخونا بیلیردی. بوتؤو وطن، عین خلق، واحد ملت مرامی دئمک اولار کی، «آذربایجان» نین هر ساییندا دو یولوردو. مجله نین مختلف سایلی لاریندا «سردار ملی ستارخان»، «صفوی دولتی نین بانی سی شاه اسماعیل»، «ایران آذربایجانینین گؤرکملی دموکراتی شیخ محمد خیابانی»، «قیرخ ایل بوندان اول نشر اولونموش «آذربایجان» مجموعه سی حقیقده»، «شمس الدین تبریزی و اونون علمه دایر نظریه لری»، «قوسی تبریزی نین نشر اولونموش شعرلری»، «خطیب تبریزی و اونون اثرلری»، اورمیه جامع مسجدی نین محرابی حقیقده»، «میرزا محمدباقر خلخالی»، «حاجی مهدی شکوهی» کیمی چوخ دگرلی مقاله لر درج اولونموشدو. تصادفی دگیلدیر کی، جنوبداکی اوغورسوزلوقدان سونرا، ۱۹۴۶ نجی ایلین دسامبریندا (آذر ۱۳۲۵) «آذربایجان» مجله سی نین نشری ده دایندیریلدی.

۱۹۴۵ نجی ایلین ژوئیه (مرداد ۱۳۲۴) آییندا جنوبی آذربایجان لا باغلی مطبوعات ایشی نین تشکیلی جهت لرینی و کاغاذ تجهیزاتی نی سازمان وئرمک اوچون صمد وورغون و سلیمان رحیموف مسکو شهرینه اعزام ائدیلدی لر. میرجعفر باقروف عموم اتفاق کمونیست (بالشویک) پارتیا مرکزی کمیته سینه، اتفاق وزیرلرینه، روسیه فدراسیونون دولت نشریات بیرلیگی نین مدیرینه یازدیغی مکتوب لاردا پارتیا مرکزی کمیته سی نین سون قرارینا اویغون اولاراق جنوبی آذربایجان دا نشریاتین تمه لینی سازمان وئرمک اوچون تعجیلی اولاراق ۳ مسطح چاپ ماشینی، هر فصل اوچون ۲۹ تون روزنامه کاغاذی، ۴/۵ تون مجله کاغاذی، ۱۲۰۰ ورق مجله نین جلدی اوچون کاغاذ، هنری ایش لر گؤرمک اوچون ۱۲۰۰ ورق کلاسه کاغاذی و سایرین گؤندریلمه سینی خواهش ائدیردی.^۱ اعزامیت مدتینده صمد وورغون و سلیمان رحیموف جنوبی آذربایجان اوچون نظرده توتولموش نشریات تکنیکی وسایلی نین، کاغاذین و دیگر وسایلین باکی یا گؤندریلمه سینه نایل اولدولار. میرجعفر باقروفون بولقانی نه جواب اولاراق قیزیل اوردونون باش سیاسی اداره سی ژوئیه (مرداد) آییندا جنوبی آذربایجان دا استفاده ائتمک اوچون ۳۰ رادیو گیرنده سی، ۱۵ آمپلی فایر، ۱۰۰ بلندگو، ۵۰۰ قرامافون و سایر تکنیکی آوادانلیق گؤندردی. عین زماندا قیزیل اوردو باش قرارگاهی قارشی سیندا مسأله قالدیریلدی کی، جنوبی آذربایجان اوچون اؤز شتات واحدرلی ایله

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹، اشاره ۱۰۶، ورق ۳ - ۵.

بیرلیکده حرکت ائدن سینما ماشینی دا آیرلسین.^۱ ژوئیه (مرداد) آییندا داها بیر مهم حادثه باش وئردی. مسکودان قئییتدیکدن سونرا میرجعفر باقروفون تاپشیریغی اوزره حزب توده‌نین مرکزی کمیته‌سی‌نین عضوی، مجلس شورای ملی‌نین نماینده‌سی کامبخش، حزب توده‌نین تبریز ایالت کمیته‌سی‌نین صدری صادق پادگان، روزنامه‌نگار شبستری، «آزیر» روزنامه‌سی‌نین سردبیری سیدجعفر پیشه‌وری‌نی گیزیلی شکیلده باکی‌یا گتیردی‌لر. مذاکره‌لر زمانی قرارا آئندی کی، یئنی یارادیلان آذربایجان دموکرات فرقه‌سینه موقتی اولاراق پیشه‌وری رهبرلیک ائتسین. میرجعفر باقروف بو گؤروش باره‌ده استالینه یازیردی: «اونلارلا شخصی صحبتدن سونرا بیرینجی دور اوجون آذربایجان دموکرات فرقه‌سینه رهبرلیک ائتمک دموکراتیک دایره‌لرده بؤیوک نفوذی و حرمتی اولان، تهران‌داکی «آزیر» روزنامه‌سی‌نین سردبیری سیدجعفر پیشه‌وری‌یه تاپشیریلدی».^۲

باکی‌دا آریلان دانیشیق‌لار باره‌ده میرجعفر باقروف سیاسی بورونون ۶ ژوئیه (۱۵ تیر) قراری‌نین یئرینه یئتیریلمه‌سینه مسئول اولان کرملین رهبرلیگی ویاچیسلاو مولوتوف، لاورنتی بئریا و گئورگی مالینکوف‌دا گؤندرمیشدی. گزارشده گؤرسه‌دیلیردی: پیشه‌وری ایران آذربایجان‌یندا دوغولوب. کونیست پارتیاسی‌نین کئچمیش عضوی‌دیر. شوروی آذربایجان‌یندا اوزون مدت مسئول پارتیا - شورا وظیفه‌لرینده چالیشیب. ۱۹۲۷ نجی ایلده (۱۳۰۶) کومینترن طرفیندن ایرانا گؤندریلیب. رضاشاه حکومتی طرفیندن حبس ائدیلن پیشه‌وری ۱۰ ایل حبسدن سونرا آزاد ائدیلیمیشدیر. میرجعفر باقروف یازیردی: «اونون ایکی دوغما قارداشی شوروی‌ده یاشاییر. اونلاردان بیری قیزیل اوردودادیر، طی خدمت کاپیتانی‌دیر».^۳ گؤرونور بوتون دیگر کیفیت‌لری ایله برابر بو فاکت‌دا تهران‌دان و تبریزدن چاغیریلان آدم‌لار ایچری‌سیندن آذربایجان دموکرات فرقه‌سی رهبرلیگینه پیشه‌وری‌نین سئچیلمه‌سینه معین رول اوینامیشدی.

جنوبی آذربایجان‌داکی ایشچی‌لره خبر گؤندریلمیشدی کی، حزب توده‌نین آذربایجان دموکرات فرقه‌سینه چئوریلمه‌سینه بیر ساعت‌دا یوبانماق اولماز. تبریزده «چوبان» آدی آلتیندا فعالیت گؤستررئزیدانت بورودان تلفون‌قرام‌دا قید ائدیلیردی کی، بیزیم اوردولارین یئرلشدیگی اراضی‌ده، خصوصیه تبریز استاندارلیغی طرفیندن شوروی تدبیرلرینه قارشی احتمال اولایله جک بوتون مانع‌لر آزادان قالدیریلیمیشدیر. توصیه ائدیلیردی کی، ایلک گوندن مترقی روحانی‌لری، مالک‌لری، تاجرلری، ضیالی‌لاری اؤز طرفینده چکین. تلفون‌قرام‌دا یازیلیردی: «بوتون تدبیرلر اعلان ائدیلنه قدر حزب توده‌نین مرکزی کمیته‌سی طرفیندن هئچ بیر نماینده‌نی یاخین بوراخمایین. تهران‌داکی بیزیم تشکیلات‌لار واسطه‌سی ایله هر شئی ائدین کی، بیزیم تدبیرلر اعلان ائدیلدیکدن سونرا حزب توده‌نین مرکزی

^۱ - یئنه اورادا، ورق ۶.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۹۰، ورق ۱۹.

^۳ - یئنه اورادا، ورق ۶۷.

کمیته‌سی سیزین جنوبی آذربایجان‌دا و شمالی ایران‌دا حیاتا کنچیردیگینیز تدبیرلری، او جمله‌دن آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین یارادیلماسی تامامیله مدافعه ائتسین لر»^۱.
رژیدانتا گؤستریش وئرلیردی کی، تلفون قرامی احد یعقوبوف، یئمئلیانوف، ماتوئیئف، آقا سلیم آتاکیشی‌ئیف و ۴ نجی اوردونون نظامی شوراسی‌نین عضوی ژنرال ماژور روسوفا معروضه ائتسین. عین زماندا میرزا محمدوف، باقر سیدزاده، احد باقرزاده، قلی‌ئیف، محمد شریفوف و ایران‌دا اولان دیگر شوروی ایشچی لرینی معلوماتلاندیریب حیاتا کنچیریلن تدبیرلره جلب ائتمک گؤستریشی ده وئرلمیشدی.

بیردن - بیره چوخلی گؤستریش‌لرین گلمه‌سی جنوبی آذربایجان‌دا خصوصی تایشیریقلا ایشله‌ین‌لر، یوکسک رتبه‌لی نظامی‌لر و تهلهکه‌سیزلیک اورقان‌لاری‌نین امکداش‌لاری اوچون گؤزله‌نیلمز اولموشدو. خصوصیه نظامی‌لر اوروپادا محاربه قورتولدوقدان سونرا شوروی‌یه قاییداجاق‌لارینی صبرسیزلیک‌له گؤزله‌ییردی‌لر.

آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین یارانماسی ایله باغلی مسأله‌لر توده‌چی‌لرین گوجلو مقاومتی ایله قارشیلانمیشدی و حزب توده‌نین مرکزی کمیته‌سی بوتون واسطه‌لرله بو ایش‌لری پوزماغا چالیشیردی‌لار. باکی گؤروشونده راضی‌لیق‌ده ائدلمیشدی کی، پیشه‌وری و پادگان حیات‌لارینا اولای بیله‌جک تهلهکه ایله باغلی تبریزدن کنارا چیخماسین‌لار. لاکن پادگان حزب توده‌نین مرکزی کمیته‌سی ایله یارانمیش ضدیت‌لری تنظیم‌لمک اوچون تهرانا گئتمیشدی. جنوبی آذربایجان‌دا ایشین ضعیف سازمان وئرلمه‌سی، حزب توده ایله باغلی یارانمیش مناقشه میرجعفر باقروفی حوصله‌دن چیخارمیشدی. یئمئلیانوف، حسن حسنوف، میرزا ابراهیموفا ووردوغو تلقرامدا او، یازیردی: گؤرونور احد یعقوبوف، آقاسلیم آتاکیشی‌ئیف، ژنرال روسوف و نورمحمد قلی‌ئیف باشا دوشمورلر کی، هر ساعت قیمتلی‌دیر و اونا گؤره جلد حرکت ائتمک لازمدیر شبهه یوخدور کی، بیزیم تدبیرلرین قطعی علیهداری حزب توده‌نین مرکزی کمیته‌سی دئییلن قوروم اولاجاق‌دیر. اونلار قصداً هر جور مناقشه، ضدیت توره‌ده‌جک‌لر کی، آدام‌لاری بیزدن اوزاقلاشدیرسین‌لار. بو باره‌ده یوخاریدا آدلاری چکیلن یولداش‌لارا بیلدیرمک لازمدیر و اونلاردان طلب ائدیلمه‌لی‌دیر:

- ۱ - تعجیلی اولاراق پادگان تهران‌دان تبریزه ساغ و سلامت گتیریلمه‌لی‌دیر؛
- ۲ - بیزیم طرفیمیزدن رهبرلیک اوچون نظرده توتولموش شخص‌لردن هنج بیرسی کیمین طرفیندن چاغریلماسیندان آسیلی اولمایاراق تهرانا گئتمه‌مه‌لی‌دیر (اطمینان یوخدور کی، اونلاری اورادا محو ائتمه‌یه‌جک‌لر)؛
- ۳ - یئنی حرکتین بوتون رهبر ایشچی‌لری محافظه ائدیلمه‌لی‌دیر؛
- ۴ - نه قدر ممکندور تئز تبریزدن دانیشیق‌لار اوچون اردبیل، خوی، ماکو، اورمیه، مراغه، پهلوی، رشت شهرلرینه و اگر ممکن اولسا دیگر شهرلر و منطقه‌لره چوخلی آدام‌لار

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۱۸۹ اشاره ۹۵ ورق ۵۹

گۆندریلمه‌لی دیر؛

۵ - فرقه‌نین یئنین قورولماسی، تشکیل و سندنلشدیریلمه‌سی سرعتلندیریلمه‌لی دیر؛

۶ - یئنی روزنامه‌لرین یارادیلماسی سرعتلندیریلمه‌لی دیر؛

۷ - سیز اؤزونوز، یعنی حسن حسنوف، میرزا ابراهیموف و یئمئلیانوف سیزه

تاپشیریلان تدبیرلرین حاضرلانماسینی سرعتلندیریلمه‌لی سیز»^۱.

ژوئییه (تیر) آییندا جریان ائدن حادثه‌لر ایران‌داکی بؤیوک بریتانیا، آمریکا دیپلوماتیک و نظامی دایره‌لری طرفیندن دقتله ایزله‌نیلیردی. تبریزده‌کی انگلیس باش کنسولخاناسی و آمریکا کنسولخاناسی اؤز فعالیت‌لرینی خیلی گوجلندیرمیشدی. شوروی طرفیندن حاضرلانان تدبیرلر نه قدر مخفی آپارلسا دا انگلیس‌لرین گئدن پروسه‌لردن معلوماتی وار ایدی. اونلار دفعه‌لره حاکمیت دایره‌لری ایله آذربایجان‌داکی وضعیتی مذاکره ائتمیشدی. بریتانیا و آمریکا سیاسی دایره‌لری جنوبی آذربایجان‌دا مستقل دولتین یارادیلماسینی و یا اونون شوروی آذربایجان‌ینا بیرلشدیریلمه‌سینی آرتیق گؤزله‌بیردی. ژوئییه‌نین ۲۱ ده (۳۰ تیر) بؤیوک بریتانیا نماینده‌لری متفق قشون‌لاری‌نین ایران‌دان چیخاریلماسی باره‌ده پوتسدام کنفرانسینا یادداشت تقدیم ائتدی. یادداشتدا دئییلیردی: اعلیحضرت حکومتی و شوروی حکومتی اؤز قشونونو ایران‌دا ۲۹ ژانویه ۱۹۴۲ نجی ایل (۹ بهمن ۱۳۲۰) انگلیس - شوروی مقوله‌سینه اساساً ساخلايیر. همین مقوله‌نین ۵ نجی بندینه گؤره متفق‌لر اؤز قشونونو ایران‌دان «متفق دولت‌لره آلمان و اونون ال‌آلتی‌لاری آراسیندا نظامی عملیات‌لار باشا چاتدیکدان سونرا آلتی آیدان گنج اولمایارق» چیخاریلمالی‌دیرلار. اعلیحضرت حکومتی شوروی حکومتینه تکلیف ائدیر کی، متفق سلاحلی قوه‌لری تدریجی قایدادا همین مدت باشا چاتمادان اول ایران‌دان مرحله‌لره چیخا بیلرلر. بریتانیا حکومتی تکلیف ائدیردی کی، ایلك مرحله‌ده قشون‌لار ایران‌ین پایتختی تهران‌دان چیخاریلسین. انگلیس‌لرین فکرینجه، ایکینجی مرحله‌ده اونلار آبادان‌دا و جنوبون نفت منطقه‌لرینده، شوروی ایسه ایران‌ین شمالشرقینده، یاخود شمالغربینده اوردو ساخلایا بیلردی. اوچونجو مرحله‌ده هر ایکی اولکهنین بوتؤولوکده ایران‌دان چیخاریلمالی ایدی.

ژوئییه‌نین ۲۳ ده (اول مرداد) بریتانیانین تشبثو ایله ایران مسأله‌سی پوتسدام کنفرانسینین گونده‌لیگینه چیخاریلیدی. پریزدنت ترومن آمریکا اؤزونو ایران‌دان چیخارماغا حاضر اولدوغونو بیان ائتدی. استالین ایسه جوابیندا بیلیردی کی، «هر حالدا تهرانی تخلیه ائتمک اولار». بریتانیا نین نخست وزیرى بو مسأله‌نی ینکونلاشدیراراق تکلیف ائتدی کی، «تعجیلی اولاراق اوردو تهران‌دان چیخاریلسین، اوردولارین چیخاریلماسی‌نین سونراکی مرحله‌لری ایسه سپتامبر (شهریور) آییندا وزیر خارجه‌لرین شورا‌سیندا مذاکره ائدیلین»^۲. پوتسدام کنفرانسیندا قبول ائدیلیمیش قراردا دئییلیردی: متفق‌لر راضی‌لاشیرلار کی، اؤز سلاحلی قوه‌لرینی تهران‌دان تعجیلی اولاراق چیخاراجاق‌لار. قشون‌لارین ایران‌دان

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۱۰۷ ورق ۱۲۱ .

^۲ - بئنه اورادا، صص. ۱۵۵ - ۱۵۶ .

چيخاريلماسى نين سونراكى مرحله لرى نين مذاكره سى وزير خارجه لى شوراسى نين ۱۹۴۵ نجي ايلين سپتامبريندا (شهر يور ۱۳۲۴) لندن ده چاغريلاجاق جلسه سينده كئچيريلسين.^۳ جلسه سپتامبرين ۱۱ ده (۲۰ شهر يور) ايشه باشلاياجاغى گۆزله نيليردى و او وقته قدر شوروى كرملين ده تصويب ائديلميش قرارلارين جنوبى آذربايجان دا حياتا كئچيرمه سيني سرعتلنديرمه لى ايدى. ميرجعفر باقروفون تبريزده كى رهبر ايشچى لره تلقراميندا «هر ساعتين قيمتلى اولماسىنى» خاطرلتماسى بونونلا باغلى ايدى.

---

^۳ - پئنه اورادا، ص. ۴۴۳ .

بشینیجی فصل
دموکرات فرقه‌سی نین یاردیلماسی

9
مختاریت ایده‌سی

تهران‌داکی شوروی سفارتی‌نین مشاوری احد یعقوبوف ۱۹۴۵ نجی ایلین اوت آیی‌نین ایلك گون‌لرینده (مردادین اورتالاریندا) تبریزه گلدی. اساس مقصد جنوبی آذربایجان‌دا وضعیتله یاخیندان تانیش اولماق، مسکونون قرارلارینا و باکی‌نین تاپشیریقلارینا اویغون اولاراق آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین یاردیلماسی ایله باغلی ایش‌لری سرعتلندیرمک ایدی. تبریزده‌کی باش کنسول ماتوئیئف جنوب‌داکی یئنی وضعیتله ایاقلاشا بیلمیردی. اصلینده تبریز کنسولخاناسی‌نین ایشینی احد یعقوبوف آپاریردی. اوت آیی‌نین ۴ ده (۱۳ مرداد) او، اوچونجو استانی کشاوری اداره‌سی رئیس‌نین معاونی بزرگان‌نی قبول ائتدی. صحبت زمانی آیدین اولدو کی، اؤتن ایله مقایسه‌ده آذربایجان‌دا تاخیل محصول‌لاری خیلی آز اولاجاقدیر. چکیرتگه تهلهک‌ه‌سیندن تاخیلی خلاص ائتمک اوچون شوروی یاردیمینا بؤیوک احتیاج اولدوغو قید ائدیلهدی.. بزرگان‌ی بیلدیردی کی، آذربایجان‌دا تاخیلی خلاص ائتمک اوچون ایران کشاوری اداره‌سی و دولت اورقان‌لاری هئچ بیر ایش گؤرمور. کؤمک اوچون تهران ائدیلمیش مراجع‌لر هامیسی جواب‌سیز قالمیشدی. آذربایجان‌دان سئچیلیمیش نماینده‌لر وضعیت‌ی یاخشی‌لاشدیرماق اوچون مرکزی حکومت اورقان‌لاری قارشی‌سیندا تشبث قالدیرمیردی لار. سؤز - صحبت گزیردی کی، یئنی انتخابات‌دا ایندیکی نماینده‌لردن امیرنصرت اسکندری، فرمانفرئیان، ثقه‌الاسلام، سرتیپ‌زاده و فتوحی، مجتهدی و دیگرلری رأی توپلایا بیلمزله. اهالی آراسیندا استاندارین جانشینی نیک‌جونون، تورپاق صاحبی رفیع‌نین «آزادلیق جبهه‌سی» بندن شبستری‌نین نفوذونون آرتدیغی حس ائدیله‌دی. ۱۵ نجی مجلس شورای ملی انتخاباتیندا بو آدم‌لارین کاندیداتورلوغی قاباق‌جاندان اؤرگنیلیمیشدی. بزرگان‌ی ایله گؤروش باره‌ده احد یعقوبوف میرجعفر باقروف و شوروی وزارت‌خارجه‌سینه گؤندردیگی معلومات‌دا یازیردی: بزرگان‌ی ایران مرکزی حکومت‌ی‌نین آذربایجانا حقارت‌لی مناسبتیندن هیجان‌لا دانیشدی. اونون فکرینجه، دموکراتیک زمره‌لر بیرلشمه‌لی و بو حقارت‌لی مناسسته سون قویولمالی‌دیر. ایران اهالی‌سی‌نین اوچده بیرینی تشکیل ائدن آذربایجان خلقی‌نین بو گون اؤز آنا دیلینده مکتبی و مطبوعات‌ی یوخدور. اونون شهرلری‌نین هئچ بیر احتیاجی اؤده‌نیلمیر. اؤلکه‌نی بو وضعیتدن قورتارماق اقتداریندا اولان آدم‌لار اوچ یئره بؤلونور. بونون بیرینجی‌سی زنگین آدم‌لاردیر کی، اونلار آذربایجان‌دا دموکراتیک حرکت‌ین سونراکی درینلشمه‌سیندن احتیاط‌لانیرلار. تاجرلر، اورتا مالک‌لر و ضیالی‌لارین بیر حصه‌سی‌نین داخل اولدوغو ایکینجی قروپ آدم‌لار دموکراتیک حرکت‌ین یوکسلمه‌سیندن، جنوبی آذربایجان‌ین شوروی

آذربایجان پنا بیرلشدیریللمه سیندن چکینیرلر. خیردا تاجر و مالک لری، ضیالی لارین بیر حصه سیندن عبارت اوچونجو قروپ آذربایجان ی تهران یں آسیلی لیغیندان قورتارماق باره ده دریندن دوشونورلر.^۱

جنوبی آذربایجان دا دموکرات فرقه سی نین یارادیلما سی استقامتینده آپاریلان ایش لردن تهران توده چی لری خبر توتوموشدولار. اونلار بوتون واسطه لرله بو ایشی پوزماغا چالیشیردی لار. اوت آی نین ایلک گون لرینده (مردادین اورتالاریندا) حزب توده رهبرلیگیندن اردشیر آوانسیان، امیرخیزی و حسین نوری (فلسطین منشالی یهودی ایدی) تبریزه گلدی لر. باش کونسول لا گوروشده آوانسیان بیلدیردی کی، حزب توده نین مرکزی کمیته سی نین فکرینجه کند یئرلرینده مالک لره قارشی فعال چیخیش اتمگین وقتی آرتیق چاتمیشدیر. بیر نجه گوندن سونرا تهران دان گلیمش توده چی لر تبریزده حزب توده نین کند کمیته لری نماینده لری نین مشاوره سینی کئچیردی لر و زنگین طبقه یه قارشی فعال چیخیش اتمک باره ده گؤستریش وئردی لر. بیر سیرا یئرلی کمیته لر مشاوره دن قتییدن کیمی آلدیق لاری تاپشیریق لاری یئرینه یئتمگه باشلادی لار. اردبیل دن آلیان تلقرامدا گورسه دیلیردی کی، تبریز مشاوره سی نین اشتراکچی لاری قتییدن کیمی مالک لری خلع سلاح اتمک اوچون آیری - آیری قروپ لار یاراتماغا باشلایب لار.^۲

شاپور (سلماس) دا حزب توده کمیته سی نین صدری آرسن شاهیان تصویب اتمیشدی کی، اردشیر آوانسیان یں گؤستریشی ایله اونلار فعال حرکت کئچمگه حاضرلاشیرلار. باکی دا حاضرلانا تدبیرلر پلانیندا، میرجعفر باقروفون جنوبداکی سیاسی ایشچی لره گؤندردیگی مکتوبدا احتمال ائدیلن تهلکه باش وئردی. شوروی نین آذربایجان داکی حاضرلیق ایش لری نین پوزماغا ایلک جهد توده چی لر طرفیندن اولدو. آذربایجان دموکرات فرقه سی نین صنفی علامته گوره دگیل، ملی علامته گوره فورمالاشدیریلما سی نین، تاجرلرین، صنایعچی لرین و خصوصیه مالک لری نین فرقه یه جلب ائدیلمه سی نین قارشی سینی آلماق اوچون توده چی لر طرفیندن بیر سیرا تخریبات لار توره دیلدی. بونلارین ان آغیری لیقوان کندینده کی حادثه لر ایدی. اوت آی نین ۹ دا (۱۸ مرداد) اردشیر آوانسیان و علی امیرخیزی حزب توده نین عضولری رضا رضائی و میرابوالفضل هاشمی نی یوز نفرله بیرلیکده میتینگ کئچیرمک اوچون لیقوان کندینه گؤندردی لر. مالک حاجی احتشام لیقوانی ایله میتینگ چی لر آراسیندا مناقشه باش وئردی. سلاحلی توقوشما زمانی لیقوانا گؤندریلن لردن اوچ نفر، حاجی احتشام، اونون اوغلی و خدمتچی سی اؤلدورولدو. اونون انوی تالان ائدیلدی. حاجی احتشام یں بویوک اوغلی سلطان احتشام شوروی یه طرفدار مناسبتده ایدی. ۱۴ نجو مجلس شورای ملی انتخاباتیندا او، شوروی اداره لرینه کؤمک اتمیشدی. نفت امتیازی مسأله سینده سلطان احتشام ۴۰ نفر مالکی اؤز اطرافینا

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹ اشاره ۹۱، ورق ۱۷۱ - ۱۷۲ .

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹ اشاره ۹۵، ورق ۷۰ .

توپلایب ساعد مراغهئی حکومتی علیهینه اونلارین امضاسینی آلمیشدی. حاجی احتشامین دیگر اوغلی، مجلس شورای ملی نین کئچمیش نماینده سی عیسی لیقوانی ده شوروی یه یاخین آدام ایدی. لیقوان دا اولن اوچ نفرین دفن ائدیلمه سی ایله باغلی اردشیر آوانسیانین گؤستریشی ایله توده چی لر میتینق کئچیرمگه جهد گؤستردی لر. اوت آیی نین ۱۲ ده (۲۱ مرداد) او قدر ده بؤیوک اولمایان میتینق ده حاجی احتشامین قوهومی و تبریز شهر دادستانی دؤبولدی. حزب توده نین سازمان وئردیگی بو میتینق همین آندا شوروی اوچون آرزو اولونماز ایدی. بو حادثه لرله باغلی شوروی آذربایجان ی دولت تهلهکه سیزلیگی رئیس یئتمیلیانوف طرفیندن حاضرلانمیش آراییشدا دئییلیردی: «تهران دان گلیمش حزب توده مرکزی کمیته سی عضولری نین مشهور مرتجع مالک لری قویوب، جنوبی آذربایجان دا شوروی یه طرفدار مناسبتینده اولان آدام لارا قارش ی فعال مبارزه یه باشلاماسی سون درجه شبهه لی دیر. لیقوان کندینده کی حادثه لر وارلی دایره لرین و یئرلی ضیالی لارین، او جمله دن بیزه یاخین اولان آدام لارین بؤیوک هیجانینی دوغورموشدو.^۱ شوروی جاسوسلوق اداره لری نین تبریزدن گؤندر دیک لری معلومات لاردا گؤرسه دیلیردی کی، لیقوان حادثه لری اهالی ایچری سینده اتحاد شوروی نین نفوذونو اشاغی سالمیشدیر. مثلاً، ایران ملی بانکی نین تبریز شعبه سی نین مدیری کیائی دئییردی: حاجی احتشام روس لارین آدامی ایدی. او، نفت امتیازی مسأله سینده نفتین روس لارا وئریلمه سینین طلب ائدن تلقراما ایلک اولراق امضا آتمیشدی. بونو انگلیس لر چوخ یاخشی بیلیردی لر. بو حادثه لر باش وئرن وقت هامی یه آیدین اولدو کی، روس لارین دوستی یوخدور، اولار اوچون هئچ نه یین فرقی یوخدور. بو حادثه دن سونرا تاجر لر و مالک لر روس لاری تانیدی لار و ایندی اولار لا مسافه ساخلا ییر لار. منه بئله گلیر کی، بوتون بونلار روس لار اوچون آرزو اولماز دیر و یالنیز انگلیس لرین ایشی دیر. انگلیس لرین توده چی لر ایچری سینده آدام لاری واردیر و اولارین واسطه سی ایله روس لارین بورادا ایش لرینی پوزور لار. اگر اول لر روس لارین ایران دا یوزده ۹۰ طرفدار لاری وار ایدیس، ایندی هئچ یوزده بیر ده نفوذو قالمایب.»^۲

بؤیوک بریتانیادا حزب کارگرین حاکمیته گلمه سی حزب توده یه مناسبتده معین یوموشالما و حتی میل یاراتمیشدی. توده چی لر یئنی نخست وزیر کلمنت ائتلی یه گؤندر دیک لری مکتوب دا امیدوار اولدوق لارینی بیلدیریردی لر کی، حزب کارگر حکومتی ایران دا دموکراتیک قوروجولوغا یاردیم گؤرسه ده جک دیر.^۳

لیقوان دا باش وئرن حادثه لری، آذربایجان دا کی وضعیتتی اؤرگنمک اوچون اوت آیی نین ۱۸ ده (۲۷ مرداد) سرتیپ جهانبانی، سرلشکر خسرو پناه و ایکی افسردن عبارت حکومت کمیونو تبریزه گلدی. اوت آیی نین ۲۰ ده (۲۹ مرداد) حکومت کمیونونون عضولری شوروی باش کنسول خاناسیندا ماتوئیئف، احد یعقوبوف و ژنرال قلینسکی ایله گؤروشولر.

^۱ - یئنه اورادا، ورق ۷۱.

^۲ - یئنه اورادا، ورق ۱۶۵.

^۳ - Tour's Database. Azerbaijan: Ethnicity and Autonomy in Twentieth Century Iran. London ۱۹۹۳ & p.۸۴.

دانشیق‌لار زمانی احد یعقوبوف قید ائندی کی، آذربایجان‌دا وضعیت یاخشی دگیلدیر، محلی حاکمیت اهالی‌نین احتیاج‌لارینا و شکایت‌لرینه دقت یئتمیرمیر. استاندار و دیگر رهبر مأمورلار یوخدور. خلق حقیقده هئچ کیم دوشونمور. ژاندارما و محکمه اورقان‌لاری اهالی‌نین شکایت‌لرینه اعتناسیز یاناشر. مختلف جنایت‌لرده ال‌لری اولان‌لار جزالاندیریلیمیر. ژنرال قلینسکی آذربایجان‌داکی ایران لشکر فرماندهی سرتیپ درخشانی‌نین حادثه‌لره بیرطرفلی مناسبتینی بیلدیردی. سرتیپ جهانبانی‌نین فکرینجه، آذربایجان‌دا غیرثابت وضعیتده و مختلف شایعه‌لرین یایلماسیندا مارقالی اولان آدم‌لار واردیر. اونون گلدیگی گون کیم‌لرجه تبریز بازارینی باغلابی شهرده غیرعادی وضعیت یاران‌دیغینی نمایش ائتدیرمک ایسته‌ییردی. سونرالار آیدین اولدو کی، بو تشبئله تهران‌دان گلن حزب توده رهبرلری چیخیش ائتمیش‌لر. سرتیپ جهانبانی دئدی کی، تعجیلی اولاراق ۳ نجی استانا استاندار تعیین ائدیلمه‌لی، بیر سیرا شخص‌لر تبریزدن اوزاقلادیریلمالی‌دیر. اوت آیی‌نین ۲ ده (۱۱ مرداد) احد یعقوبوف یئنیدن جهانبانی ایله گوروشدی. سرتیپ بیلدیردی کی، حزب توده و اتحادیه تشکیلاتی نمایندهلری اونون یانینا گل‌میش و آذربایجان‌ین احتیاج‌لاری باره‌ده تکلیف‌لری اونا تقدیم ائتمیش‌لر. او قید ائندی کی، بو تکلیف‌لر دوغورودور و چالیشاجاق کی، تهران قالدیریلان مسأله‌لر باره‌ده تدبیر گورسون. جهانبانی بیلدیردی کی، آذربایجانا تعیین ائدیله‌جک استاندارین و دیگر رهبر مأمورلارین تبریزدن اولماسینا اوستونلوک وئریر. لاکن او، اینانمیردی کی، تهران بونا راضی اولسون. اولکده یارانمیش عنعنیه گوره تبریز استانداری عادتاً استعفا یا چیخمیش وزیرلرین ایچری‌سیندن تعیین ائدیلمه‌لی، یاخود استعفادا اولان نخست وزیر اولوردو.^۱

اوت (مرداد) آییندا تهران‌دا تبریزه استاندار تعیین ائدیلمه‌سی ایله باغلی مذاکره‌لر گندیردی. ۱۹۴۵ (۱۳۲۴) نجی ایلین یازیندا باش وئرمیش حادثه‌لرله باغلی ۳ نجو استانین رهبر ایشچی‌لری‌نین بؤیوک حصه‌سی گئری‌یه چاغریلمیشدی، یعنی لری ایسه هله تعیین ائدیلمه‌میشدی. مرکزی حکومت استاندار دادور و اونون آپاراتی‌نین فعالیتیندن ناراضی ایدی. استاندار، اونون معاونی و شهر اداره‌سی‌نین رئیسی غلامرضا الهامی ساعد حکومتی‌نین استعفا‌سینی و شوروی‌یه نفت امتیازی وئرلمه‌سینی طلب ائدن‌لره قارشی بیته‌رینجه مبارزه آپارمامیشدی‌لار. وزیر داخله سروری الهامی ایله صحبتینده قید ائتمیشدی کی، «سیاستده مشغول اولماق سیزین ایشینیز دگیل، سیاستله مرکز مشغول اولمالی‌دیر. سیز دادورله بیرلیکده ساده‌جه اولاراق روس‌لارین الینه کئچمیسینیز».^۲ هله ۱۹۴۵ (۱۳۲۴) نجی ایلین یازیندا تهرانا چاغیریلان الهامی نخست وزیر بیات‌لا آذربایجان‌داکی وضعیت باره‌ده صحبت ائتمیشدی. همین صحبتده تبریزده‌کی حکومت نمایندهلری‌نین ایشیندن جدی ناراضی‌لیق اولدوغو قید ائدیلمیشدی.

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، شماره ۹۱، ورق ۱۶۸ - ۱۶۹.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، شماره ۹۵، ورق ۱۰۴.

تبریز شهر اداره‌سی‌نین رئیسی الهامی تهران‌دا اولاندا وزیر داخله‌نین سیاسی اداره‌سی‌نین رئیسی کلانتری اونا تکلیف ائتمیشدی کی، اولکه‌نین جنوبونا استاندار تعییناتی اولان بیلر، لاکن هئچ بیر حالدا اونی آذربایجانا قایتارا بیلمز. سفارت شوروی‌نین مشاوری احد یعقوبوف الهامی‌یه مصلحت گؤرموشدی کی، هئچ بیر یئنی تعییناتلا راضی‌لاشماسین، اونون تبریزه، اؤز وظیفه‌سینه قئییت‌ماسینا نایل اولاجاق‌لار. دوغرودان دا محسن صدر حکومتی قورولدوقدان سونرا وزیر داخله‌نین معاونی فریدونی اجازه وئرمیشدی کی، الهامی تبریزده اؤز ایشینه قئییت‌سین. عین زماندا دادور و اونا مصلحت گؤرموشدو کی، آذربایجان‌داکی ایران اوردوسونون فرماندهی سرتیپ درخشانی تهرانا بیر نئچه گیزلی تلگرام وورموشدو کی، استاندار دادور و الهامی‌نین تبریزه گؤندرمه‌سین‌لر، سونونجو اوت آیی‌نین ۱۱ ده (۲۰ مرداد) قئییتدی و شهر اداره‌سینده ایشه باشلاندى. تبریزه قئییت‌دیقدان سونرا الهامی اوت آیی‌نین ۱۶ دا (۲۵ مرداد) ژنرال قلینسکی ایله گؤرۈشدو. تهران‌داکی گؤرۈش‌لر و وضعیت بارده اطرافلی معلومات وئردی. ژنرال قلینسکی و الهامی آراسیندا صحبتین مضمونی ایله تانیش اولدوقدان سونرا میرجعفر باقروف سندین اوزهرینه بئله بیر درکنار (توضیح) قویموشدو: «شخصاً یولداش یئمئلیانوف. عمومیتله آیدین دگیل، نه اوچون ژنرال قلینسکی‌یه لازم اولموشدور کی، کنسولخانا ایشچی‌لری‌نین باشی اوزهریندن اؤزونه عاید اولمایان ایش‌لرله مشغول اولسون»^۱.

میرجعفر باقروف نظامی‌لرین ایشه آچیق مداخله‌سیندن احتیاط ائدیردی. نظامی اورقان‌لارین جنوب‌داکی مسأله‌لری اؤز نظارت‌لرینه گؤتورمک جه‌دلری رسپوبلیکا اورقان‌لاری‌نین ایشه رهبرلیگینی محدودلاشدیریردی. اونا گؤره میرجعفر باقروف چالیشیردی کی، تبریزده باشلانان پروسه‌لر داها چوخ اونون نظارتینده اولان دیپلوماتیک و تهلهکه‌سیزلیک خدمت‌لری واسطه‌سی ایله حیاتا کئچیریلین.

اوت آیی‌نین سون‌لاریندا (شهریورین اول‌لری) آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین اعلان اولونماسی ایله باغلی تدبیرلر باشا چاتمیشدی. پیشه‌وری باشدا اولماقلا تشکیلات بوروسونون حاضرلادیغی بیانیه‌نی امضالایاجاق آدام‌لارین سیاهه‌سی معین‌لشدیریلیمیشدی. بیانیه باکی‌دا بگنیلیمیش و سون واریانتی (متنی) مسکووا گؤندریلمیشدی. عین زماندا حزب توده‌نین سون پوزوچولوق ایش‌لری بارده ده مسکووا معلومات‌لار وئریلمیشدی. بو معلومات‌لاردا بیلدیریلیردی کی، توده‌چی‌لر آذربایجان‌دا ملی آزادلیق مبارزه‌سی‌نین کئچیریلمه‌سی‌نین علیه‌ینه‌دیرلر. لاکن اوت (مرداد) آییندا ساحلی دسته‌لری‌نین تبریزده بعضی حکومت بنالارینی توتماسی بارده یازیلان‌لار او قدر ده دوزگون دگیلدیر. تهران‌دان کلمیش توده رهبرلری‌نین ساحلی عصیانا چاغیریشی بیر سیرا کیچیک تخریبات‌لاردان عبارت اولدو. بوتون بونلار ایران مرتجع رژیمینه قارشى مبارزه آدی آلتیندا توره‌دیلسه ده اصلینده آذربایجان‌دا یئنی مستقل فرقه قوروجولوغونا قارشى ایدی. یئمئلیانوفون حاضرلادیغی «ایران آذربایجانى اوزره تدبیرلرین حیاتا کئچیریلمه‌سی‌نین گئدیشى

^۱ - بئنه اورادا، ورق ۱۰۴.

«حقینده» گنیش معروضهده گۆرسه دیلیردی: حزب توده نین بیر سیرا عضولری طاماهکار مقصدلرله اؤز شخصی گذران لارینی یاخشی لاشدیرماغا چالیشیر، اردشیر (آرداشس) آوانئسیان و امیرخیزی کیمی رهبر ایشچی لر بیر سیرا تخریبات لار و تالان لار تۆره دیرلر. اهالی نین گۆزونده حزب توده نین یئرلی اورقان لاری خیلی نفوذدان دوشموشدور. بئله لیکله، ایران آذربایجانیندا ملی آزادلیق حرکاتینا رهبرلیک ائده جک، بوتون دموکراتیک قوه لری اؤز اطرافیندا بیرلشدیره جک سیاسی حزبین یارادیلما سینا بؤیوک ضرورت حسّ ائدیلیر.^۱

سپتامبر آیینین ۳ ده (۱۲ شهریور) جنوبی آذربایجانین شهر و بؤیوک یاشایش منطقه لری نین اهالی سی سحر یوخودان آبیلاندا دیوارلاردا آذربایجان دیلینده چاپ اصولی ایله یازیلیمیش بیانیه یاپیشدیریلدیغینی گۆردولر. بو آذربایجان دموکرات فرقه سی نین اهالی یه بیانیه سی ایدی. بیانیه ده آذربایجان دموکرات فرقه سی نین یاران دیغی، اونون مقصد و آمالی خلقه بیان ائدیلیردی.

جنوبی آذربایجانین مختلف شهرلرینده ۸۰ نفره یاخین تاجر، مالک، سیاسی خادم، ضیالی، فعله، کندلی، دین خادمی و سایر امضالادیغی بیانیه قیسا مدتده تهران دا، خراسان دا، مازندران دا، گیلان دا و دیگر یئرلرده ده گنیش یاییلدی. بیانیه ده دئییلیردی: «تاریخده آزادلیغین بایراقداری کیمی تانینان آذربایجان آرتیق تهران مرتجع حکومتی نین ظلم و فشاری آلتیندا تاپدالانا بیلمز، او، آزاد اولمالی دیر. آذربایجان کئچمیشده پارلاق بیر مدنیتیه مالک اولدوغو حالدا، ایندی سوادسیز قالا بیلمز. آذربایجان خلقی نین اؤز گۆزه ل آنا دیلی وار. بو دیله مکتبلرینده اوخومالی، اداره لرینده یازمالی دیر. آذربایجانین زنگین ثروت لری آذربایجانین اؤزونون اولمالی دیر. آذربایجان دا صنایع اوجاق لاری یارادیلمالی، آذربایجان مدنی کشاورزی اولکله سینه چئوریلمه لی دیر. فعله ایش سیز، کندلی تورپاق سیز قالا بیلمز. آذربایجان هر جهتنن آزاد و آباد اولمالی دیر.»^۲

آمریکا تاریخچی سی سوویتتوچوفسکی حقلی اولاراق یازیر کی، آذربایجان دموکرات فرقه سی حزب توده یه آلترناتیو اولاراق یارادیلیردی. او، طریقتچی لیگی ردّ ائدیردی، آنجاق رادیکال ائلمنتلره سؤیکه نن حزب توده دن فرقلی اولاراق صنفی علامته فکر وئرمه دن بوتون آذربایجانلی لاری اؤز سیرالارینا قبول ائدیردی.^۳ آذربایجان دموکرات فرقه سی نین ۳ سپتامبر (۱۲ شهریور) بیانیه سینده بو پرنسیپ اؤزونو آیدین گۆرسه دیردی. بیانیه چوخ تأثیرلی حاضرلانمیشدی. جنوبی آذربایجانلی لارین آرزو و ایستک لری بو سندده عکس اولونموشدو. اورادا دئییلیردی: ایرانین استقلالیتینی و اراضی بوتؤولوگونو ساخلاما قلا آذربایجانا داخلی آزادلیق وئرلمه لی دیر کی، اؤز مقدراتینی اؤزی تعیین ائتسین.

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۹۷، ورق ۱۴۹.

^۲ - «آذربایجان»، ۱۳۲۴، شهریور، نومره ۹، ص. ۲۳.

^۳ - T. Switchover. *Rasia and Azerbaijan. A Borderland in Transition*. New York, ۱۹۹۵, p. ۱۴۲.

آذربایجان دموکرات فرقه‌سی نین بیانیه‌سی اهالی ایچری‌سینده گنیش عکس صدا دوغوردو. شوروی اداره‌لری نین بو ایشده معین رولو اولسا دا جنوبی آذربایجانین دئمک اولار کی، بوتون شهرلریندن و یاشاییش منطقه‌لریندن یئنن فرقه‌نین بیانیه‌سینی مدافعه ائدن تلقراملار گلدی. آذربایجان دا یئنن میتینگ‌لر دالغاسی باشلاندى. اردبیلدن وئرلین معلوماتدا گۆرسه‌دیلیردی: سپتامبرین ۳ ده (۱۲ شهریور) ساعت ۱۸ ده شهرده چوخلی آدامین اشتراک ائتدیگی میتینگ اولدو. میتینگ‌ده اهالی نین بوتون طبقه‌لری نین نماینده‌لری اشتراک ائدیردی. مثلاً، تاجر و مالک‌لردن فتحعلی و شیرعلی خان درگاهلی، لر، موسی آقا صادقی، مباشری قارداش‌لاری، وهازاده و دیگرلری میتینگچی‌لر آراسیندا ایدی. میتینگ اچان ملا خلیل اشراقی دئدی: «من اردبیل اهالی‌سی آدیندان آذربایجان دموکرات فرقه‌سی نین بیانیه‌سینی آلیشلا بیرام، خلقین آدیندان اونا قوشولورام، بیز اؤزوموز اوچون مستقل لیک طلب ائدیریک. بیز آیری یاشاماق ایسته‌ییریک و اؤز ائومیزین صاحبی کیمی بونا بیزیم تام حقیقیز واردیر. بیز اؤز ائومیزین صاحبی اولماق ایسته‌ییریک و اولاجاغیق. بونا بیزی یئنن آذربایجان دموکرات فرقه‌سی چاغیریر»^۱. میتینگ‌ده فرقه‌نین یارادیجی لاری اولان پیشه‌وری‌یه و شبستری‌یه مراجعه قبول ائدیلدی. تلقراملا تبریزه گۆندریلن مراجعه‌ده دئیلیردی: «آذربایجان دموکرات فرقه‌سی نین چاغیریشی ایله تانیش اولماقدان بؤیوک سؤینج حسّی کئچیردیک. اورادا آذربایجان خلقی نین اوزون ایل‌لردن بری آرزو و ایستکلری عکس اولونوب. بیز بوتون وارلیغیمیزلا دوغما دموکرات فرقه‌سی نین یارانماسی مناسبی ایله خلقیمیزه گۆز آیدینلیغی وئریریک. بو فرقه مقدس بیر وظیفه‌نی آذربایجانلی‌لارین ملّی مختاریتی نین یارادیلماسینی اؤز اوزهرینه گۆتورموشدور. خواهش ائدیریک بیزی اونون سیرالاریندا حساب ائده‌سینیز»^۲. بو تیپلی میتینگ‌لر دئمک اولار کی، آذربایجانین ایری‌لی - خیردالی بوتون شهرلرینده کئچیریلدی. یئنن فرقه‌نین یارانماسینی مدافعه ائدن یوزلرله تلقرام وورولدو. تبریزه، مراغا، اهر، جلفا، مرنه، اردبیل، ماکو، سلماس و دیگر یئرلردن گلن تلقراملار سپتامبر (شهریور) آیی عرضینده یئنن نشره باشلایان «آذربایجان» روزنامه‌سینده درج ائدیلدی. بو تلقراملارین موضوعی اساساً عین ایدی. شوروی ایدئولوژی قالی‌نین ایزلری آچیق - آیدین حسّ ائدیلیردی. آذربایجان دموکرات فرقه‌سی نین بیانیه‌سی اعلان اولوناندا ژاپون اوزهرینده غلبه‌دن جمعی‌سی بیر گون کئچمیشدی. استالینین پوتسدام کنفرانسینداکی آچیقلاماسینا گۆره شوروی قشون‌لاری نین ایران‌دان چیخماسینا ۶ آی قالیردی. بو مدت جنوبی آذربایجان اوزره تدبیرلری حیاتا کئچیرمک اوچون کفایت ایدی. سپتامبرین ۵ ده (۱۴ شهریور) «آذربایجان» روزنامه‌سی نین ایلك سایبی چیخدی. ائله ایلك ساییدا سید جعفر پیشه‌وری نین «فرقه‌میز ایشه باشلادی»، «ایکی یول آیریجیندا بیزیم آخر سؤزوموز»، «روزنامه‌میزین دیلی» آدلی اوچ یازی‌سی چیخمیشدی. باش یازی‌دا گۆرسه‌دیلیردی: «بیز

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۹۱، ورق ۱۳۷.
^۲ - یئنن اورادا، ورق ۱۳۸.

ایرانین استقلالینا علاقه‌مند اولدوغوموز ایله برابر آذربایجان خلقی‌نین فرهنگی اختیاراتی و اؤز مقدراتینی اؤز گوجی ایله تعیین ائتمه‌سینی آرزو ائدیریک. اؤز دیلیمیزده کتابیمیز، روزنامه‌میز و ادبیاتیمیز آزاد بیر صورتده وجودا گلک ایله خلقیمیزین مترقی بیر خلق اولماسینا امکان وئریمه‌لی‌دیر... فرقه‌میز خلقین اراده و گوجونه دایاناراق بو حقی‌آلاجاق، اونون واسطه‌سی ایله خلقین آزادلیغینی و اؤلکه‌نین ترقی‌سینی تأمین ائده‌جک‌دیر. فرقه‌میز ملی بیر فرقه اولدوغو اوچون صنفی و طبقه نظرده توتما‌ییب، عموم جماعتی اؤز بایراغی آلتینا چاغیریر»^۱. «آذربایجان» ین نشری فرقه‌چی‌لیک ایشی‌نین تشکیلینه و ملی پروسه‌نین درین‌لشمه‌سینه بؤیوک تکان وئردی. ائله ایلك گوندن دیل اوغروندا مبارزه ملی مبارزه‌نین مرکزی مسأله‌سینه چئوریلدی. آذربایجان دیلی‌نین یاساق ائدیلمه‌سی، آنا دیلینده مکتب و مطبوعاتین اولماماسی، دولت اداره‌لرینده ایشله‌دیلمه‌مه‌سی جنوبولارین ان آغریلی مسأله‌سی ایدی کی، آذربایجان دموکرات فرقه‌سی ایلك بیانیه‌سینده بونو قالدیرمیشدی. «آذربایجان» روزنامه‌سی یازیردی: «بیزیم دیلیمیز دشمن‌لرین بوش ادعالارینا باخمایاراق چوخ گنیش و غنی بیر دیل‌دیر. اونون کؤکی خلقیمیزین قانیندا و اوره‌گینده‌دیر. بیز اونو آنا سودو ایله امیب وطنیمیزین روحنواز هاواسی ایله تنفس ائتمیشیک. اونا توهین ائدن‌لر، اونو تحمیلی و مصنوعی گؤرستمک ایسته‌ین‌لر بیزیم حقیقی دشمن‌لریمیزدیر»^۲.

سپتامبر آیی‌نین ۶ دا (۱۵ شهریور) حزب توده ایرانین آذربایجان ایالت کمیته‌سی‌نین کنفرانسی اولدو. کنفرانسیدا تبریزدن و مختلف ولایت‌لردن ۱۱۲ توده‌چی اشتراک ائدیردی. ولایتدن گلن نماینده‌لر کند یئرلرینده توده‌چی‌لره قارشی مبارزه‌نین گوجلنمه‌سی حقیقده اطرافلی معلومات وئردی‌لر. نماینده‌لرین معلومات‌لاریندان سونرا فریدون ابراهیمی آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین بیانیه‌سینی اوخویاراق کنفرانسی‌نین مذاکره‌سینه تقدیم ائتدی. بو مسأله ایله باغلی مذاکره‌لرده ۳۱ نفر چیخیش ائتدی. اشتراکچی‌لارین چوخو بیانیه‌نی مثبت قیمت‌لندیردی. لاکن علی‌هینه اولان‌لار دا اولدو. وقتی ایله شوروی‌دن ایرانا سورگون ائدیلمیش قهرمانی، اؤزونون آواتوریست چیخیش‌لاری ایله تانینان شاهیان، حزب توده‌نین ایالت کمیته‌سی‌نین عضوی، ارمنی روزنامه‌سی سردبیری داوید گورکیان حزب توده‌نین آذربایجان دموکرات فرقه‌سی ایله بیرلشدیریلمه‌سی‌نین علی‌هینه چیخیش ائتدی‌لر. کبریت کارخاناسی‌نین کارگری سامانزاده اؤز چیخیشیندا قید ائتدی کی، آذربایجان دموکرات فرقه‌سی مستثنا اولاراق انتخابات اوچون یارادیلیر. بو حزب توده‌یه قارشی یئنی اویوندور. آدام‌لار گؤرور کی، حزب توده گوندن - گونه گوجلنیر و بو سببه گؤره اونا قارشی ایش آپاریرلار. آرسئن شاه‌نظریان ایسه قید ائتدی کی، «بیز دموکراتیک فرقه‌نین عضولری ایله بیرلیکده ایش آپارمایاجغیق، اونا قارشی مبارزه آپاراجاغیق، گنج، یاخود تنز بیز اونلاری محو ائده‌جه‌ییک، یاخود اونلار بیزی محو

^۱ - «آذربایجان»، ۱۳۲۴، ۱۴ شهریور.

^۲ - یئنه اورادا.

ائده جک لر. بونا گۆره ده بیز هنج بیر حالدا اولارلا بیرگه ایشله یه بیلیمیک». ^۱ بئله چیخشلارا قارشی صادق پادگان یئنی فرقه نین مقصد و وظیفه لرینی اساسلاندیرماقلا جواب وئردی. بعضی چیخشلاردا آذربایجان دموکرات فرقه سی نین بورژوا فرقه سی اولاجاغی بیلدیریلیر و حزب توده نین قورونوب ساخلانماسی نین ضروری لیگی گۆرسه دیلیردی. اوزون مذاکره لردن سونرا کنفرانس سپتامبرین ۷ ده (۱۶ شهر یور) قرار قبول ائتدی. قراردا دئییلیردی: آذربایجان خلقی مرکز و مجلس قارشی سیندا «آزادلیق جبهه سی» روزنامه سینین باغلا یان مرتجع حکومته قارشی پروتست اندیر: حزب توده نین بوتون تشکیلاتلارینا بیر وظیفه اولاراق تاپشیریلیر کی، یئرلرده کنفرانسین قرارینی اطرافلی شرح ائتسین لر؛ آذربایجان دموکرات فرقه سی، اونون ولایت و ناحیه کمیته لری بو کنفرانسین قرارینا اویغون اولاراق اؤزونو بوتون تشکیلاتلاری ایله بیرلیکده آذربایجان دموکرات فرقه سی ایله بیرلشیرلر؛ حزب توده نین ایالت کمیته سی، اونون بوتون ناحیه کمیته لری و هسته لری بوتؤلوکده یئنی فرقه نین نظامنامه سینین و شعارلارینی قبول اندیرلر، بیرلشمه برنامه سینین یئرینه یئتیرمک اوچون یاخین گون لردن گنج اولما یاراق، دموکرات فرقه سی نین رهبرلیگی ایله راضی لیک اساسیندا بئش نفر دن عبارت کمیسیون یارادیلین. ^۲ کنفرانسدا اتحادیه تشکیلاتی نین نماینده سی کیمی اشتراک ائدن محمد بی ریا بو قرارا آلفیشلادی. آذربایجانین شانلی تاریخینده اونون بؤیوک اهمیتیندن دانیشدی و اؤزونون «منیم آرزوم آذربایجان» شعرینی اوخودی. بو دورده تهران روزنامه لری محمد بی ریا یه قارشی گنیش تبلیغات آپاریردی لار. بو تبلیغاتین اؤنونده سیدضیانی نین حمایه سینده اولان مطبوعات اورقان لاری گئدیردی.

سپتامبرین ۶ دا (۱۵ شهر یور) میرجعفر باقروف استالینه یازیردی: بو گون حزب توده نین تبریز ایالت کمیته سی یئرلی رهبرلرله بیرلیکده آذربایجان دموکرات فرقه سی نین بیانیه سینین مذاکره ائدیپ، حزب توده نین آذربایجان شعبه سی نین یئنی آذربایجان دموکرات فرقه سی ایله بیرلشمه سینین حل، ائده جکدیر. ^۳

کنفرانسدا گۆزله نیلمز قرارلار قبول ائدیله جگیندن احتیاط ائدن شوروی جاسوسلوق اداره لری اونون گئدیشینی دقتله ایزله ییر، معین مقام لاردا اونو اداره ائدیردی لر. کمیسیون عضولری نین سئچیلیمه سینده بو میل اؤزونو گۆرسه دیردی. لاکن «اعتبارلی» نماینده لرله کیمه رأی وئرمک باره ده قاباقجادان صحبت ائدیلمیشدی. نتیجه ده سولچولارین مقاومتی قیریلدی. تبریزدن پادگان و قیامی، مرنددن برهانی، سرابدان واقف، اسکودن یدالله کلانتری بیرلشدیریجی کمیسیونو عضو سئچیلدی لر.

سپتامبرین ۸ ده (۱۷ شهر یور) «آذربایجان» روزنامه سی نین ۲ نجی ساییندا درج

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا ه ۸۹ اشاره ۹۵، ورق ۶۶.

^۲ - بئنه اورادا، ورق ۶۷ - ۶۸.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا ه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۲۰ - ۲۱.

اولونموش «بویوک بلالاردان بیر» مقاله‌سی ایشین جدی‌لشدیگیندن خبر وئریدی. اورادا دئییلیردی: «فرقه‌میز ان بیرینجی قدمده خطرناک عنصرلر ایله جدی مبارزه آپارمالی، اؤز عضولریندن سؤز دگیل، ایش طلب ائتمه‌لی‌دیر. .. مسئولیت‌سیز آغیزلارا، ایش و فعالیتی فقط شیرین سؤزلر و حرارتلی دانیشیق‌لاردان عبارت بیلن آدم‌لارا اصلا احتیاجیمیز یوخدور. اونلار مادام‌کی، فرقه‌میزین ضدینه بیر سؤز دانیشماییب‌لار، اونلار ایله هئج ایشیمیز اولمایاجاق، اما اگر بورادا - اورادا اوتوروب علیهمیزه بوشوغازلیق و یاراشمایان سؤزلر دانیشیب، خلقی مبارزه‌دن ساخلاماغا چالیشماق ایسته‌سه‌لر، بیز اونلاری آزادلیق جبهه‌سی‌نین فراری سربازی تانیب جدی فتنه‌کارلیق‌لاری‌نین قاباغینی آماغا اقدام ائده‌جه‌بییک»^۱.

سپتامبر آیی‌نین ایلك گون‌لرینده (شهریورین بیرینجی یاری‌سی) دموکرات فرقه‌سی‌نین دفتر سیاسی‌سی باکی‌دان پول یاردیمی، ایکی چاپخانا اوچون لوازم، ضروری اولان مقداردا چاپخانا وسایطی و کاغذ آلمیشدی. شوروی دولت آذربایجان بانکی دفتری‌نین معلوماتیندا گۆرسه‌دیلیلر کی، جنوبی آذربایجان‌لا باغلی یارادیلیمیش حسابدان اوت آیی‌نین ۲۹ دا (۷ شهریور) کریموف، حسن حسنوف و میرزا ابراهیموفا ۴۰۰ مین ریال، سپتامبرین ۱۳ ده (۲۲ شهریور) حسن حسنوف و میرزا ابراهیموفا ۲۱۰ مین ریال پول وئرلیمیشدی.^۲

دموکرات فرقه‌سی‌نین یارانماسی حقیقته‌ده معلوماتین آچیق‌لانماسی ایران حاکمیت دایره‌لری‌نین و انگلیس‌لرین جدی ناراحتلیغینا سبب اولدو. تبریزده‌کی انگلیس باش کنسولو اوول آذربایجان دموکرات فرقه‌سی ایله باغلی بیلدیردی: «بو فرقه داها تهلهکه‌لی‌دیر، نه اینکه شوروی‌پرست تشکیلات اولان حزب توده. حزب توده‌ده زنگین آدم‌لار یوخدور، او امکانلی طبقه‌یه و ضیالی‌لارا ارخه‌لانا بیلیمیردی. یئنی دموکرات فرقه‌سی‌نین ترکیبینه چوخلی نفوذلو آدم‌لار گۆرسه‌نیر. اونون برنامه‌سی چوخ عقل‌لی ترتیب اولونوب، فرقه‌نین طلب‌لرینه قارشى اعتراض ائتمک چتیندیر. اگر بو فرقه اؤز ایدئال‌لارینی حیانا کئچیرسه، اونى بوتون آذربایجان اهالی‌سی مدافعه ائده‌جک‌دیر. بو مقصدلرله او، چوخ اوزاغا گنده‌جک‌دیر»^۳.

میرجعفر باقروف سپتامبرین ایلك گون‌لریندن (شهریورین بیرینجی یاری‌سی) باش‌لایاراق بریتانیانین علیهمینه دانیشماغا باشلامیشدی. اونون فکرینجه، تهران ارتجاعی و سیدضیا انگلیس‌ین کئچمیش و ایندیکی وزیر خارجه ارنست بئوین و آنتونیو ایدئن‌ین سؤزلرینی تکرار ائدیردی‌لر. او، یازیردی: «بونلار هامیسی بیر چشمه‌دن سو ایچیر. ایران‌دا قاتی بیر ارتجاعی دولت یاراتماق، او دولتین نوختاسینی لندن سیاستمدارلاری‌نین الینه

^۱ - «آذربایجان»، ۱۳۲۴، ۱۷ شهریور.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱،

سیاهه ۸۹، اشاره ۱۲۰، ورق ۶۴.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱،

سیاهه ۸۹، اشاره ۹۰، ورق ۶۷.

تاپشیرماق نیتینده دیرلر^۱. میرجعفر باقروف دا استالینه یازدیغی ۶ سپتامبر (۱۵ شهریور) تاریخلی مکتوبدا تهران دا ارتجاعین گوجلنمه سینی، شوروی یه یاخین اولان روزنامه لرین باغلانماسینی انگلیس لرین تضييقی ایله علاقه لندیریدی. تهران دا و شمال ولایت لرینده جدی نظامی رژیم تطبیق ائدیلمیشدی. بوتون بیغینجاق و میتینق لر قدغن ائدیلمیشدی. بیر سیرا روزنامه سردبیرلری، اتحادیه تشکیلاتی عضولری حزب توده نین رهبر ایشچی لری نه اینکی شوروی تدبیرلرینی مدافعه ائتمگه، عین زماندا شاهین و نخست وزیرین قبولونا گیرمگه باشلامیشدی لار. میرجعفر باقروف استالینه معلومات وئریدی کی، اؤلکه ده قاریشیق لیق یاراتماقلا ایران حاکمیت دایره لری یاخین گون لرده لندن ده آچیلجاق وزیر خارجه لرین مشاوره سینه شوروی علیهینه فاکت لار وئرجه کلر. بونولا اونلار شوروی قشون لاری نین ایران دان چیخارماغا نایل اولماق ایسته ییرلر^۲. تهران مطبوعاتی نین شوروی چیخاندان سونرا شوروی پرست احوال روحیه لی آدم لارا دیوان توتولاجاغی باره ده یازی لار وئرمه سی چوخ لارینی تشویشه سالمیشدی. بو ایش لردن قورخویا دوشن یوزلرله عایله شوروی سرحدلرینی کنچمگه جهد گؤرسه دیر، شوروی سفارتینه و کنسولخانلارینا شوروی تابعیتینی قبول ائتمک باره ده عریضه لرله رجوع ائدییرلر. سرحدی کئچمک ایسته یین عایله لرله ایضاحات ایشی آپاریلمیشدی و اونلار گئری چاغریلمیشدی لار.

حزب توده رهبرلیگی نین و بیر سیرا یوکسک رتبه لی افسرلرین حاضرلیق ایش لری گؤرمه دن و سلاح ذخیره سی توپلامادان حاکمیت چئوریلشی ائتمک جه دلری اؤلکه ده وضعیتتی داها دا آغیرلاشدیرمیشدی. نتیجه ده ۲۵۰ نفره قدر مختلف رتبه لی افسر حبس ائدیلب ایرانین جنوبونا، انگلیس اوردوسونون نظارتی آلتینا وئرلمیشدی.

اوت آی نین آخرا لاری، سپتامبرین اول لرینده (شهریورین بیرینجی اون گونی) اؤلکه نین شمال منطقه لرینده شوروی علیهینه کیچیک چیخش لار اولموشدو. شاهی ده، بندر شاهدا یئنی قورولان بیر سیرا شوروی حفاری دستگاه لاری داغیدیلیمیشدی. ایران حکومتی شمال ولایت لرینه گیزلی یول لا سلاح و شخصی پالتارلی پلیس ایشچی لری گؤندرمگه باشلامیشدی. شوروی نظامی اداره لری ایران حاکمیتی نین شمالدا اوردونو، پلیس و ژاندارمانی علاوه گؤندریلن قوه لر حسابینا محکم لندیرمک جه دلرینه امکان وئرمه دی لر.

ایرانین جنوبوندا انگلیس لر اؤز فعالیت لرینی گنیشلندیریرلر. اونلار قشقایلی لر، بختیاری لر و دیگر طایفالارین اتفقینی یارادیب سلاح لاندیرماغا چالیشیردی لار. بونولا انگلیس لر ضعیفله میش مرکزی تهران حکومتینه گوجلو تضييق امکانی علاوه ائدیردی لر. بو نظامی لشدیریلیمیش دسته لردن گله جکده شمالدا استفاده ائدیلمه سی ده استئنا ائدیلمیردی. میرجعفر باقروف انگلیس لرین بو نقشه سینی پوزماف اوچون بیر سیرا تدبیرلر حاضرلامیشدی. او، سپتامبرین ۶ دا (۱۵ شهریور) استالینه یازیدی: «ایرانین شمال ولایت لرینده بیزیم تدبیرلریمیزدن انگلیس لرین و ایران حاکمیتی نین دقتینی یاییندیрмаق

^۱ - «آذربایجان»، ۱۳۲۴، ۱۷ شهریور.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۲۲.

اوچون انگلیس لر طرفیندن فورمالاشدیریلان جنوب طایفالاری اتفاقی نین داغیدیلماسی ایشینه باشلاماغا اجازه وئرمه ییزی خواهش ائدیرم. مختلف احوال روحیه لی خان لارلا گیزلی علاقه لر قورماغی ضروری حساب ائدیریک. اونلاردان جنوبدا انگلیس ال آلتی لارینا قارشى سلاحی چیخیش اوچون و مرکزی ایران حاکمیتینه قارشى جنوب طایفالاری نین مستقل لیگی شعاری آلتیندا گنیش حرکت یاراتماق مقصدی ایله استفاده ائتمک اولار.^۱

سپتامبرین اورتالاریندا (شهریورین سون لاریندا) آذربایجان دموکرات فرقه سی نین محکم لندیریلمه سی استقامتینده داها بیر آددیم آتیلدی. آیین ۱۴ ده (۲۳ شهریور) فرقه مؤسس لری نین تبریزده مشاوره سی کئچیریلدی. مرکزی رهبر اورقان لاری نین محکم لندیریلمه سی، یغری کمیته لرین گنیش لندیریلمه سی حقیقده اطرافلی مذاکره لر گئتدی. مشاوره لده گیزلی رأی وئرمه ایله فرقه ایش لرینه رهبر لیک ائتمک اوچون پیشه وری باشدا اولماقلا ۹ نفر دن عبارت تشکیلات کمیته سی یارادیلدی. نظام الدوله رفیع، حسن بیرنگ، کاتبی، علی ماشینچی، غلام حسین فرشچی، معزز زاده، شبستری، حسن زفیری تشکیلات کمیته سی نین عضولری سئچیلدی لر. ائله همین مشاوره ده حزب توده نین بوراخیمیش ایالت کمیته سیندن صادق پادگان، زین العابدین قیامی، جعفر کاویان، کلانتری و محمد بی ریا تشکیلات کمیته سینده علاوه ائدیلدی لر. بئله لیک له، تشکیلات کمیته سی عضولری نین سای ۱۴ نفره چاتدیریلدی. مشاوره ده قرار قبول ائدیلدی کی، ۲۰ گون عرضینده آذربایجان دموکرات فرقه سی نین تأسیس قورولتایی کئچیریلسین. بو مدت عرضینده تشکیلات کمیته سی فرقه نین نظامنامه سی و برنامه سینین حاضرلامالی ایدی. عموم اتفاق کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سی نین ۶ ژوئیه (۱۵ تیر) قراریندان سونرا آذربایجان دموکرات فرقه سی نین برنامه سی نین لایحه سی تبریزده حاضرلاندی، باکی دا، آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سینده ایسه لایحه یه علاوه لر و دوزله ییش لر ائدیلدی.^۲ سپتامبرین ۲۰ سی (۲۹ شهریور) اوچون آرتیق دموکرات فرقه سینده ۶۷۶۷ نفر یئنی عضو داخل اولموشدو. کئچمیش حزب توده عضولری بو سایا داخل دگیلدی لر. یئنی عضولرین بؤیوک اکثریتینی کندلی لر تشکیل ائدیردی. بونونلا یاناشی خیردا و اورتا مالک لر، تاجر لر، کارمند لر و ضیالی لار دا تدریجاً تردیدلره سون قویوب دموکرات فرقه سینده طرف گلیردی لر. سپتامبرین ۲۴ (۲ مهر) نه قدر فرقه عضوی اولماق اوچون داها ۱۰۰۰ نفر تقاضا وئرمیشدی. سپتامبرین ۱۴ ده (۲۳ شهریور) کئچیریلن مشاوره دن سونرا فرقه یه آخین خیلی گوجلنمیشدی. حتی سپتامبر آیی نین ۶ - ۷ ده (۱۵ - ۱۶ شهریور) حزب توده نین ایالت کنفرانسیندا دموکرات فرقه سی نین یارانماسی نین علیه یینه چیخیش ائدن بعضی توده چی لر ده یئنی فرقه یه عضو اولماق اوچون تقاضا ایله رجوع ائتمیشدی لر. سپتامبرین ۲۴ ده (۲ مهر) تبریزین ارمنی جماعتی آدیندان ۳ نماینده تشکیلات کمیته سینده گله رک جماعت آدیندان آذربایجان دیلینده ترتیب

۱ - یئنه اورادا، ورق ۲۴ .

۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۳۴ .

اندیلمیش تبریکی فرقه رهبرلیگینه تقدیم ائتدی. دموکرات فرقه‌سی‌نین یارادیلماسینا جدی مقاومت گؤرستمیش داوید گئورقیان جهد گؤرسه‌دیردی کی، یئنی فرقه‌نین رهبرلیگی‌نین اعتمادینی قازانسین. لاکن آذربایجان شوروی‌نین تبریزده کی امنیت اداره‌سی اونون فرقه‌یه قبول اندیلمه‌سی‌نین علیهینه اولدو.^۱ ارمنی جماعتی‌نین تشکیلات کمیته‌سینه تبریکینده دئییلیردی: «آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین برنامه‌سی ایله اطرافلی تانیش اولماقدان سونرا آذربایجان‌ین ارمنی اهالی سی اورادا قویولان طلب‌لرین عدالتلی اولدوغونو، بو طلب‌لرین آذربایجان‌دا یاشایان دیگر خلق‌لرین ده آرزو و ایستک‌لرینه اویغون اولدوغونو بیلدیریر. بیز ارمنی‌لر بو حادثه‌لرین اشتراکچی‌سی اولمایا بیلمه‌ریک. بیز بوتون گوجوموزله دموکرات فرقه‌سی‌نین طلب‌لری‌نین حیاتا کئچیریلمه‌سینده اشتراک انده‌جه‌بیک.^۲

ارمنی‌لرین نفوذلو نماینده‌لری‌نین اشتراک ائتدیگی اجلاسدا ۳ نفر سئچیلدی کی، دموکرات فرقه‌سی‌نین تشکیلات کمیته‌سیله علاقه ساخلاسین‌لار و ارمنی‌لری یئنی فرقه‌یه جلب ائتسین‌لر. تشکیلات کمیته‌سی و باکی‌دان اولان نماینده‌لر ارمنی‌لرین دموکرات فرقه‌سینه داخل اولماسینا احتیاطلا یاناشیردی‌لار. اولارین خارجی جاسوس‌لارلا ارتباطدا اولمالاری باردهه چوخلی معلوماتین اولماسی ایله یاناشی، باکی رهبرلیگینه ارمنی‌لرین یاخین وقت‌لرده اورمیه اطرافیندا مختاریت طلب انده‌جک‌لری باردهه گیزلی نقشه‌لری ده معلوم ایدی. جنوبی آذربایجان‌دا یاشایان ارمنی‌لرین دموکرات فرقه‌سینه مناسیتی بیرمعنالی دگیلیدی. تبریز ارمنی‌لری ایله سیخ علاقه‌ده اولان شهرده کی انگلیس بانک‌ی‌نین ایشچی‌سی توماسیان بیلدیریردی: اؤز نی چیخاردیق‌دان سونرا روس‌لار ایران‌دا تأثیرلری‌نین ضعیف‌له‌یه‌جگینی بیلدیکن «توده» حزبینی دموکرات فرقه‌سی آدلاندیردی‌لار و اورایا بیر نئچه تاجر، مالک علاوه ائتدی‌لر کی، آذربایجان‌ی اؤز تأثیرلرینده ساخلاسین‌لار. یئنه همین بانکین معاونی تفر آوانسیان قید اندیردی کی، ارمنی‌لرین یئنی دموکراتیک فرقه‌یه جلب اندیلمه‌سی سهو ایشدیر. بو فرقه‌یه آذربایجان‌دا یاشایان ارمنی‌لر آدیندان تبریک مکتوبی گؤندریلمه‌سی سیاسی باخیم‌دان چوخ قورخولو آددیم‌دیر. ارمنی‌لر اولاراق ملی آزلیق کیمی بیزیم وظیفه‌میز ائله ده محکم دگیل. بیز گره‌ک بوتون بونلاری درک انده‌ک و اؤزوموزو بیطرف آپاراق. حتی اولا بیلر کی، گله‌جکده گنج تورک‌لر کیمی دموکرات فرقه‌سی اؤزو قوخولو قیلینج کیمی ارمنی‌لری تعقیب ائتسین.^۳

سپتامبر آی‌نین ۲۵ ده (۳ مهر) تبریزده دموکرات فرقه‌سینه تقاضا ایله رجوع ائدن‌لرین قاپالی بیغینجاغی کئچیریلدی. بیغینجاقدان تقاضا ائدن‌لرین چوخلوقونو نظره آلاراق دموکرات فرقه‌سی‌نین موقتی تبریز کمیته‌سی یارادیلدی. عین زماندا موقتی کمیته حزب توده‌نین اشاغی اورقان‌لاری‌نین دموکرات فرقه‌سینه کئچمه‌سی پروسه‌سینی

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۹۵، ورق ۱۵۶.
^۲ - یئنه اورادا، ورق ۱۹۹.
^۳ - یئنه اورادا، ورق ۲۰۲.

سرعتلندیرمه‌لی ایدی. مذاکره‌لر زمانی معین ایدیلدی کی، قارشی‌داکی تاسیس قورولتایینا هر ۶۰ نفردن بیر نماینده سئچیلسین. منطقه تشکیلاتلارینا ۸۰ اعتبارنامه وئرلمه‌سی و عمومیتله قورولتای نماینده‌لری‌نین تخمیناً ۲۰۰ نفر اولماسی معینلشدیریلدی.

آذربایجان دموکرات فرقه‌سی گئتدی‌کجه وضعیت نظارت ائدن گوجلو سیاسی قوه‌یه چئوریلیردی. سپتامبرین ۲۲ ده (۳۱ شهریور) دموکرات فرقه‌سی‌نین طلبی ایله تبریز شهرداری‌سینده کئچیریلن مشاوره‌ده شهردار باشدا اولماقلا دئمک اولار کی، بوتون حاکمیت نماینده‌لری اشتراک ائدیردی. مشاوره‌ده چیخیش ائدن پیشه‌وری بیلدیردی کی، بیر سیرا جنایتکار عنصرلر کیم‌لرینسه گؤستریشی ایله شهرده اجتماعی قایدالاری پوزور، گرگین‌لیک یارادیرلار. بو شخص‌لر چوخ وقت اؤزلرینی دموکراتیک تشکیلاتلارین عضولری کیمی تقدیم ائدیرلر. بیزیم فرقه‌چی‌لر بو شخص‌لردن بیر نچه‌سینی توتوب یئرلی حاکمیت اورقانلارینا تحویل وئرسه‌لر ده نامعلوم سببلردن بو شخص‌لر یئئیدن آزادلیغا بوراخیلدی‌لار. پیشه‌وری حاکمیت اورقانلارینی جنایتکار ائلمانلارا قارشی مبارزه‌یه، شهرده قایدا - قانون یاراتماغا چاغیردی. تبریز استانداری‌نین جانشینی نیکجو اؤز چیخیشیندا پیشه‌وری‌نین قالدیردیگی مسأله‌لرین دوغرو اولدوغونو تصویب ائتدی.^۱

سپتامبرین ۲۳ (اول مهر) ده اردبیل‌ده دموکرات فرقه‌سی‌نین یئرلی کمیته‌سی یارادیلدی. شفیع صدر، حسن جودت، میرمعصوم کاشانی، پیر مرتضی، محرم انشان، بالاش آذراوغلی، ملا خلیل اشراقی، حکیم تقی‌زاده و دیگرلری تاسیس قورولتایینا نماینده سئچیلدی‌لر. ۲۳ سپتامبردا (اول مهر) سراب‌دا، آستارا و مشکین‌شهرده ده سئچکی‌لر کئچیریلدی. دموکرات فرقه‌سی ایله باغلی مسأله‌لر اهالی آراسیندا مذاکره‌لرین باشلیجا موضوعونا چئوریلیمیشدی. شوروی جاسوسلوق اداره‌سی‌نین آژانلاری اهالی ایچری‌سینده اولان سؤز - صحبت باره‌ده چوخلی معلوماتلار توپلامیشدی‌لار. تبریزده تاجر حاجی حسن آقا دئییردی: «دموکرات فرقه‌سی‌نین طلب‌لری حقلی‌دیر. آذربایجان ایرانین اقتصادیاتیندا بیرینجی یئرده دورور. لاکن بیزیم بوتون ثروت‌لریمیزی داشیبیب آپاریرلار. بیزیم شهر و کندلریمیز داغیلیر، اوشاق‌لاریمیز تحصیل‌المیر، اوخویان‌لار دا یاد دیلده اوخویورلار. بیزیم خلقیمیز اؤزونون نهنک تاخیل انبارلاریندا آجلیق چکیر. هاچانا قدر بیز سوساجاغیق، فارس‌لارین آذربایجانا تحقیر‌آمیز مناسبتینه دؤزه‌جه‌بیگ».^۲

آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین بیاننامه‌سینده آنا دیلینده تحصیل قویولوشونا اؤز مناسبتینی بیلدیرن تبریز مکتبلریندن بیرینی‌نین معلمی باقر نظامی بیلدیریردی: «تحصیلین دوغما آذربایجان دیلینده آپاریلماسی باره‌ده کی شعار سون درجه عدالتلی‌دیر. شعورلو آذربایجانلی‌لاردان کیم بو شعاری مدافعه ائتمز؟ اونون حیاتنا کئچیریلمه‌سی اوشاق‌لاریمیزا آنا دیلینده اوخوماق امکانی وئره‌جک‌دیر. منیم فکریمجه، بو، بوتون آذربایجان خلقی‌نین آرزوسودور».

^۱ - یئنه اورادا، ورق ۱۵۹.

^۲ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۳۵.

آذربایجان دا گنیشله ن ملی حرکات حقیقده مذاکره لر اونون حدودلاریندان کنارا چیخیمیشدی. گرگان دا ترکمن لرین آخوندی توپلاشان جماعته اوز توتوب دئیمیشدی: «آذربایجانلی لار اؤزلری نین ملی حقوق لاری اوغروندا مبارزه آپارماقلا دوزگون حرکت ائدیرلر. بیز ده گره ک اونلاردان نمونه گؤتورک». گیلان دا بونا بنزر چاغیریش لار اولموشدو.

بوتون بونلارلا یاناشی قید ائتمک لازمدیر کی، ضیالی لارین، اورتا تاجرلرین و مالک لرین معین حصه سی ملی حرکاتا قوشولماغا احتیاط ائدیردی لر. میرجعفر باقروف استالینه ۲۸ سپتامبر (۶ مهر) تاریخلی مکتوبوندا بونو بئله ایضاح ائدیردی کی، «اونلار بیزیم آخره قدر بو حرکاتی مدافعه ائده جگیمیزه اینانمیرلار»^۱. عین زماندا بو پروسه لرین باشلانغیجیندا ایران حاکمیت اورقان لاری اؤزلرینی ایتیرمیشدی لر، نه ائده جک لرینی بیلیمیردی لر. لکن از سونرا اونلار جنوبی آذربایجان داکی ملی حرکاتا قارشو گوجلو مبارزه یه باشلادی لر. «آذربایجان» روزنامه سی نین ۱۱ نجی سایبی «ارتجاع باش قالدیردی» باشلیغی آلتیندا چیخیمیشدی. تهران دا چیخان روزنامه لرین بیر چوخو مختاریت طلب لرینه، آذربایجان دلی نین دولت اداره لرینده و مکتبلرده ایشلنمه سینه، ایالت و ولایت انجمن لرینی یارادیلما سینا قارشو بیر نوع محاربه یه باشلامیشدی. سیدضیاجی لارین تهران دا چیخان «کشور» روزنامه سی ۱۲ سپتامبر (۲۱ شهریور) تاریخلی سایبی سیندا یازیردی: «آذربایجان دموکرات لاری آذربایجان اؤلکه سینا آزاد و مستقل گؤرمگی آرزولایرلار. بو خائن لر باشا دوشمورلر کی، آذربایجان ایرانین آیریلماز حصه سی دیر. ایران هئچ کیمه اجازه وئرمز کی، شمس الدین تبریزی نین یوردونی سیاسی معامله وسیله سینه چئورسین». دموکرات فرقه سی نین بیانیه سینده تدریسین آنا دبلینده کئچیریلمه سی ایله باغلی طلبیندن اقتباس گتیره رک روزنامه بیلدیریردی: «ای ایران وطن پرورلری! هئچ آنلا بیرسینیزی نه دایانیر بو سؤزون ارخه سیندا؟ سیز بیلیرسینیزی بو طلبله اؤز وطن لری اولمایان خیانتکار آدام لار آذربایجان اوغول لارینی اؤز ملی فارس دبلیندن آیرماق ایسته ییرلر». دیگر روزنامه لرده ده تخمیناً بونا بنزر چاغیریش لار وار ایدی.

ارتجاعین گوجلنمه سی ایله باغلی میرجعفر باقروف سپتامبرین ۱۷ ده (۲۷ شهریور) شوروی وزارت خارجه کمیسری ویشینیسکی یه یازیردی کی، آیین ۱۴ ده (۲۳ شهریور) آخشام پلیس و ژاندارم حزب توده و اتحادیه تشکیلاتی نین قاپی سینی سیندیرمیش، اوراداکی بوتون شئی لری کوچه یه آتمیشدیر. پلیس مأمورلاری اورادا اولان عضولری دؤیموش و ۲۰ نفری حبس ائتمیشدیر. بیر نفر آغیر یارالانمیشدیر. سپتامبرین ۱۵ ده (۲۴ شهریور) تالان لار دوام ائتمیشدیر. تهران دا حزب توده نین و اتحادیه نین بوتون بنالاری پلیس طرفیندن ضبط ائدیلیمیشدیر. سپتامبرین ۱۶ دا (۲۵ شهریور) پلیس حزب توده بناسی یاخین لیغیندا مرکزی کمیته عضوی، مجلس شورای ملی نماینده سی کشاورزی برک دؤیموشدور. سپتامبرین ۱۵ ده (۲۴ شهریور) شوروی تجارت نماینده لیگی نین دیپلوماتیک

^۱ - بئنه اورادا، ورق ۳۶.

نومره‌لی ماشینی‌نی پلیس داشا باس‌میش‌دیر. ۱۶ سپتامبردا (۲۵ شهریور) تهران‌دا «تاس» آژانسی‌نین مسکووا تلقراف‌لا معلومات گۆندرن مخبری حبس ائدیلیمیش‌دیر. ایران مرتجع حکومتی‌نین بئله حیا‌سیزلیغی بیزیم ایشچی لرین بو جور حال‌لارا وقتینده عکس‌العمل وئرمه‌سی ایله ایضاح ائدیلیمه‌لی‌دیر.^۱ بو حادثه آذربایجان‌دا دا ارتجاعین گوجلنمه‌سی اوچون بیر سیناق رولو اوینادی.

سیدضیا اؤز طرفدارلارینا گۆستریش وئرمیش‌دی کی، تبریزده دموکراتیک حرکاتین فعال‌لارینا، لیدرلرینه قارشی ترور عملیاتینا باشلا‌سین‌لار. وزارت داخله استانددارلارا و شهردارلارا تعلیمات گۆندرمیش‌دی کی، ایران‌ین شمال ولایت‌لرینده سئپاراتچی حرکاتین درینلشمه‌سی‌نین قارشی‌سینی بوتون واسطه‌لرله آلسین‌لار. ایران اوردوسونون باش قرارگاهی نظامی حصه‌لره گیزیلر بیر امر گۆندرمیش‌دی کی، جنوبی آذربایجان‌دا قایدا - قانونی پوزان‌لارا قارشی سلاح ایشلتسین‌لر. حتی امرده گۆرسه‌دیلیردی کی، «اگر روس‌لار مانع اولماغا جهد گۆسترسه‌لر ده» سلاح تطبیق ائدیلیمه‌سیندن چکینمه‌سین‌لر. آذربایجان‌دا اولان ایران اوردوسو فرمانده‌لیگی‌نین گیزیلر یازیشمالاری شوروی جاسوسلوق اوردان‌لاری طرفیندن اله کئچیریلیمیش‌دی.

بو ماتریال‌لاردان آیدین اولوردو کی، ایران حاکمیت دایره‌لری اؤز لرینه یاخین اولان آیری - آیری مالک‌لرین و طایفا باشچی‌لارینی گیزیلر شکیلده سلاخلاندیریر. اردبیل‌ده کی ایران هنگی‌نین فرماندهی سرهنگ ظریفی تهران‌دان گۆستریش ائلمیش‌دی کی، تورپاق صاحب‌لری کندلی‌لری اؤز طرف‌لرینه چکمک اوچون اونلارلا مناسبته حساس اولسون‌لار. اهالی‌یه اسلام بایراگی آلتیندا بیرلشمک باره‌ده مراجعه ائدیلسین. وطن‌پرورلیگین گوجلندیرمه‌سی آدی آلتیندا اهالی آراسیندا شاه و موجود قورولوشا محبت حسینی گوجلندیرن تبلیغات آپاریلسین.^۲ سرهنگ ظریفی‌دن بو گۆستریش‌لری آلان مالک‌لرین بیرنجی آددیمی اغتاش‌لارین گوجلنمه‌سی قورخوسو آلتیندا اؤز دارائیت و عایله‌لرینی تهرانا گۆندرمک اولدو. جنوبی آذربایجان‌دا کی پلیس رئیس‌لریندن طلب ائدیردی کی، میتینگ و نمایش‌لرده چیخیش ائدن سیاسی حزب بوتون ناطق‌لری‌نین بیوقرافی‌لری تعجیلی تهرانا گۆندریلسین. آذربایجان‌دا کی ایران لشکری‌نین فرماندهی سرتیپ درخشانی باش قرارگاه‌دان آلدیغی گۆستریشه اوغون اولاراق نظامی حصه‌لرده دؤیوش حاضرلیغی حقه‌ده امر امضالامیش‌دی. هنگ فرمانده‌لری نظامی حصه‌لرده آپاردیق‌لاری خصوصی صحبت‌لرده «سون داملا قانینا قدر ووروشماغین و اؤزونو وطن یولوندا فدا ائتمگین» سرلرینی سربازلارا باشا سالیردی‌لار. سپتامبرین سون گون‌لرینده (مهرین اول‌لری) تبریز ژاندارماسینا مرکز‌دن امر گلیمیش‌دی کی، تعجیلی اولاراق ژاندارم اداره‌لرینده خدمت ائتمک اوچون گنج‌لر ایچری‌سیندن یئنی داوطلب توپلا‌سین‌لار.

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۹۵، ورق ۱۶۹ .

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۹۵، ورق ۱۶۹ .

ایران حکومتی نین آذربایجانا قارشی اقتصادی تضییق ۱۹۴۵ (۱۳۲۴) نجی ایلین پاییزیندا دا دوام اندیردی. تبریزی و دیگر بؤیوک شهرلری چؤره کله تأمین ائتمک اوچون حکومت اورقان لاری دوشونولموش فورمدا تاخیل تدار کینی حیاتا کئچیرمیردی لر.

ایرانین جنوبوندا حاکمیت اورقان لارینا و انگلیس لره یاخین اولان اونلارلا دین خادیمی شمال ولایت لربنه گؤندریلمیشدی کی، اهالی آراسیندا تبلیغات آپارسین لار. حتی اونلار دموکرات فرقه سینه جانشین کیمی ملی دموکراتیک حزب یاراتماغا جهد گؤرسه دیردی لر. آیری - آیری استان لاردا محلی «دموکرات فرقه لر» یاراتماقلا اهالی نین آذربایجان دموکرات فرقه سیندن تجرید اندیلمه سینه امید بسله نیلیردی. زنجان دا آیری مالک محمودخان ذوالفقاری زنجان «دموکرات فرقه سین» یاراتمیشدی کی، بو «فرقه» ده آذربایجان ملی مختاریتی نین، مکتب و مؤسسسه لرینده آذربایجان دیلی نین تطبیق اندیلمه سی نین، کندلی لره تورپاق وئرلمه سی نین قطعی علیه داری ایدی. بونا بنزر حادثه لر رضائیه ده اولموشدو.

استالینه گؤندردیگی معلوماتدا گؤرسه دیلیردی کی، آذربایجان دا استقلالچی حرکات انگلیس و آمریکالی لارلا یاناشی تورک لری ده جدی شکیلده ناراحت ائتمگه باشلامیشدیر. معلوماتدا دئییلیردی: تهران داکی تورکیه سفارتی تبریز و رضائیه ده اولان اؤز کنسولخانالارینا بیلدیرمیشدی کی، ایرانین شمالینداکی حرکاتین سون مقصدی ایران آذربایجانین شوروی یه بیرلشدیرلمه سی دیر. سفارت اؤز مأمورلاریندان طلب اندیردی کی، شوروی دن اولان آغ مهاجرلردن، ایلک نوبه ده مساواتچی لاردان تبلیغات مقصدی ایله استفاده اندیلسین. اونلار شوروی آذربایجانین حیاتی باره ده هر جور بهتان لاری یاییرلار.

^۱ آذربایجان دا مختاریت اوغروندا حرکاتین عملی کاراکتر آلماسیندان سونرا دا تهران دا حزب توده نین مرکزی کمیته سی نین ترددی مناسیتی دوام اندیردی. اونلار مختلف بهانه لرله دموکرات فرقه سی، جنوبی آذربایجان دا ملی حرکات حقیقنده اؤز فکرلرینی آچیق بیلدیرمیردی لر.

آذربایجان دموکرات فرقه سی نین یارادیلما سی، مختاریت اوغروندا مبارزه نین گوجلنمه سی کردلرین ده جدی ماراغینا سبب اولموشدو. تبریزه ووردوق لاری تلقرامدا اونلار دموکرات فرقه سی نین یارادیلما سینا آلفیشلاماقلا یاناشی کرد دموکرات فرقه سی یاراتماق و آذربایجان دا اولدوغو کیمی مختاریت آلماق آرزوسوندا اولدوق لارینی بیلدیریردی لر. اونلار میرجعفر باقروفا رجوع ائتمیشدی لر کی، کردلرین نماینده لرینی باکی دا قبول ائتسین. کرد طایفا باشچی لاری نین بیر حصه سی خواهش اندیردی لر کی، باکی دان اونلارا عملی کؤمک اوچون بیر نچه شوروی مأموری گؤندریلسین. تبریزده کی شوروی مکتبی تیپینده مهاباددا ۷ ایل لیک مکتب آچیلسین، کرد اوشاق لاریندان ۱۵ - ۲۰ نفر نظامی مکتبلرده، ۲۰ - ۲۵ نفری سیویل مکتبلرده قبول اندیلسین. مهاباددا داوا و طبیی پرسونئل له تأمین اندیلیمیش ۲۵ - ۳۰ تخت خوابلی مریضخانا آچیلسین. میرجعفر باقروف استالینه مکتوبوندا بو باره ده

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۳۸.

وزارت خارجه به موافق تاپشيريقي وئرمگي اوندان خواهش ائديردى. كردلر ايچرى سينده استقلالچى تمايلون يارانماسى ايران حكومتينى و انگليس لرى برک ناراحت ائتمگه باشلادى. ايران حكومتى بو مسأله ايله باغلى تهران داكى شوروى سفارتينه يادداشت تقديم ائتميشدى. انگليس لر و ايران امنيتى اورقان لارى شوروى به تمايل ائدن كرد طايفا باشچى لاريني فزيكى جهتن محو ائتمك باره ده نقشه لر حاضرلاييردى لار.

عموم آتفاق كمونيست (بالشويك) پارتيا مركزى كميتة سى نين ۶ ژوئيه (۱۵ تير) قراريندا گيلان، مازندران و خراسان دا دا استقلالچى حرکاتين باشلانماسى گؤرسه ديلميشدى. ميرجعفر باقروف سپتامبرين ۲۸ ده (۶ مهر) استالينه يازيردى: «بوتون گوجوموز و دقتيميز ايرانين شمال استان لاريندا نفت منبع لرى نين كشفيا تينا، جنوبى آذربايجان دا و كردستان داكى ايش لره يؤنه لديگيندن گيلان، مازندران و خراسان استان لاريندا بيز اينديه قدر استقلالچى حرکاتلا باغلى ايش لره باشلايا بيلمه ميشيک»^۱.

جنوبى آذربايجان دا خصوصى (جاسوسلوق) تاپشيريقي لار اوزره ايش لره رهبرليك ائدن ژنرال آقا سليم آتاكيشى يئف بئله حساب ائديردى كى، بير سيرا خارجى جاسوسلوق اورقان لارى دوشونولموش شكيله ايرانين شوروى اشغال ائتديگى قسمتده عصيان قالديريپ بو عصيانى شوروى نين آدينا يازماق ايسته بير. او، تهران داكى ايشچى لره گؤستريش وئرميشدى كى، شوروى به دشمن مناسبت بسله ين دايره لر ين فعاليتى حقينده گيزلى معلومات لار توپلاييب اونا گؤندرسين لر. آقا سليم آتاكيشى يئف احتياط ائديردى كى، دموكرات فرقه سى نين فعال لارينا و شوروى به رغبت بسله ين شخص لره قارشى كوتله وى تضيق لر باشلانسين و شوروى نين جنوبى آذربايجان دا پلانلاشديردىغي تدبير لر پوزولسون. سپتامبر آيى نين آخرا لاريندا (مهرين اول لرى) فرقه چي لره و شوروى طرفدار لارينا گيزلى شكيله سلاح پايلانماسى، جنوبى آذربايجان دا مختاريت حرکاتينا مانع اولان شخص لر و تشكيلات لارى ارادان گؤتورمك اوچون آذربايجان شوروى مخصوص و داخلى امنيت قوه لرى نين گؤندريلمه سيني تكليف ائديليردى.

سپتامبر آيى نين ۲۸ ده (۶ مهر) جنوبى آذربايجان داكى مخصوص مأموردان ميرجعفر باقروفون آدينا سلاح گؤندريلمه سى ايله باغلى طلب نامه داخل اولونموشدو. اورادا گؤرسه ديليدي كى، دموكرات فرقه سى نين يارانماسى ايله باغلى ارتجاع خيلى فعاللاشميشدير. اونلارين عليهينه ايران پليسى و ژاندارم اداره لرى طرفيندن وئريلميش چوخ سايدا سلاح توپلانميشدير. بونلارين جنوبى آذربايجان شهرلرينده يئرلشديريلميش ايران نظامى قشون حصه لرى ايله بيرلشمه سى ايسته نيبلن آن باش وئره بيلر و بوتون بونلار آغير حادثه لرله نتيجه له نر. ارتجاعين فعال حرکته كئچه جگى تقديرده اونون قارشى سى نين آليمناسى اوچون دموكراتيك تشكيلات لارين عضولريندن و شوروى به طرفدار اولان آدم لار ايچرى سيندن اهالى نين اينانيلميش حصه لرى نين سلاحلانديريلماسى ضرورى حساب ائديليردى.

^۱ - بئنه اورادا، ورق ۴۰.

وضعیتین جدی لیگینی نظره آلاق ۱۹۴۵ نجی ایلین اوکتوبر آی نین ۸ ده (۱۶ مهر ۱۳۲۴) عموم اتفاق کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سی و شوروی نین وزارت خارجه سی جنوبی آذربایجان دا نظامی جهندن محکم لنمک باره ده قرار قبول ائتدی. باکی نظامی دایره سی نین نظامی شوراسی و آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سینه تاپشیریلدی کی، جنوبی آذربایجان دا مختاریت حرکاتینا قارشی مقاومت گؤسترن لری آرادان گؤتورمک اوچون عملیات ایشچی لری آیرسین لار. اقتصادی مناسبت لر باره ده مسکودا مذاکره کنچیریلسین. مذاکره ده خارجی تجارت کمیسی میکیوانا تاپشیریلدی کی، جنوبی آذربایجان لا صادرات - واردات عملیاتین آرتیریلما سینه خصوصی دقت یئتیرسین. شوروی برنامه وزارتخانه سی نین صدری ووزنسنسکی یه گؤستریش وئرلیردی کی، ۱۹۴۵ نجی ایلین ۴ نجو فصلینده (۱۳۲۴ پاییز فصلی) جنوبی آذربایجان اوچون ۵ عدد زیس - ۵ تانکر، ۵ عدد پومپ، ۵ عدد زیس - ۵ یوک ماشینی آیرلسین. خارجی تجارت کمیسرلیغینا تاپشیریلدی کی، رضایه، خوی، ماکو، میانه و مرندده ۱۹۴۶ نجی ایلین اول فوریه سینه قدر (۱۲ بهمن ۱۳۲۴) قورتارماق شرطی ایله کیچیک نفت انبارلاری تیکینتی سی اوچون ۵۰۰ مین ریال پول آیرسین. آذربایجان خلق کمیسرلی شوراسی نین صدری تیمور قلی یئغه تاپشیریلدی کی، جنوبی آذربایجان دا مال التجاره نین، خصوصاً آذربایجان و فارس دیل لرینده ادبیات مال لاری نین ساتیشی آرتیرلسین. شوروی خلق کمیسرلی شوراسی یانیندا عموم اتفاق رادیو کمیته سینه تاپشیریلدی کی، شوروی آذربایجان سفارشی ایله جنوبی آذربایجانا گؤندرمک اوچون ۱۹۴۵ نجی ایلین ۴ نجو فصلیندن (پاییز ۱۳۲۴) باشلا یاراق هر فصلینده آذربایجان ماهنی لاریندان ۵۰ میندن آزا اولما یاراق قراموف صفحه سی بورا خسین.^۱

مسکووا سفارش ائدیلمیش خارجی مارکلی سلاح لارین بیر حصه سی آرتیق مهرین آخرلاریندا آذربایجان خلق داخلی ایش لر کمیسارلیغی نین سلاح انبارینا داخل اولموش، مقداری ایسه آرتیق مهرین ایکینجی باری سیندا جنوبداکی نظامی پادگان لارا گؤندریلمیشدی. اوکتوبرون ۲۱ (۲۹ مهر) ده باکی نظامی دایره لری نین فرماندهی، ژنرال ماسلئنیکوف و میرجعفر باقروف شوروی داخلی امنیت مسؤلی لاورنتی بئریا یا یازیردی لار: «ایران آذربایجان مسأله سی ایله باغلی عموم اتفاق کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سی نین ۸ اوکتوبر ۱۹۴۵ نجی ایل (۱۶ مهر ۱۳۲۴) تاریخی قراری نین حیاطا کنچیریلمه سی ایله باغلی اشاغیداکی ایش لر گؤرولموشدور: ایران آذربایجانیندا مختاریت حرکاتین نین انکشافینا مانع اولان شخص لری و تشکیلات لاری آرادان گؤتورمک ایشینی سازمان وئره بیلن آذربایجان شوروی خلق داخلی ایش لر وزارتتی و دولت تهلهک سیزلیگی کمیته سی نین ۲۱ تجربه لی امنیت ایشچی سی آیریلیمیشدیر. بو یولداش لار یئرلی اهالی ایچری سیندن ساحلی پارتیزان دسته لرینی تشکیل ائتمه لی ایدی لر (همین شخص لرین

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لار و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱.

سیاهه‌سی سنده علاوه اولونوب - جمیل حسنلی).

عملیات ایشچی‌لرینه کۆمک مقصدی ایله اوزون مدت خلق داخلی ایش‌لر وزارتلی دولت تهله‌ک‌سوزلیک کمیته‌سی ایله باغلی اولان کولخوز فعال‌لاریندان و کند ایشچی‌لریندن کونکرت دؤیوش تاپشیریقلاری‌نین یئرینه یئتیریلمه‌سینده سینانلیمیش ۷۵ نفر دؤیوشچی توپلانمیشدیر. عملیات ایشچی‌لری و دؤیوشچولر قروب‌لارلا ایلك نوبه‌ده تبریز، اردبیل، میانه، رضائیه و مراغه‌یه گنده‌جک، دیگر منطقه‌لره ایسه سونراکی مرحله‌ده گۆنده‌ریله‌جک‌دیر. توطئه مقصدی ایله عملیات ایشچی‌لری تعینات یئرلرینه، ایران آذربایجان‌نین شهرلرینه بیزیم نظامی فرمانده‌لرین معاون‌لری، دؤیوشچولر ایسه همین فرمانده‌لره نفرات کیمی گنده‌جک‌لر. تعینات یئرینه یولا دوشمزدن اول سئجیلمیش ایشچی‌لر باکی شهرینده سیاسی، نظامی و خصوصی حاضرلیق کئچه‌جک‌لر. ۹۶ نفردن عبارت عملیات ایشچی‌لری‌نین و دؤیوشچولرین ایران آذربایجان‌یندا اوزون مدت قالاغایینی نظره آلاق اولارین ساخالتماسی اوچون هر آی ۱۰۰ مین ریال وسایط آیریلماسینا گۆستریش وئرمه‌نیزی خواهش ائدیریک.^۱

ایران‌دا و جنوبی آذربایجان‌دا وضعیت گرگین‌لشدیگیندن تله‌سیک حاضرلیق ایش‌لریندن سونرا اکتوبرون ۲ ده (۱۰ مهر) دموکرات فرقه‌سی‌نین تاسیس قورولتایی ایشه باشلادی. اۆلکه‌ده بحرانی درین‌لشمه‌سی محسن صدر (صدرالاشراف) حکومتی‌نین استعفا‌سی ایله نتیجه‌لندی. ۱۹۴۵ نجی ایلین اکتوبروندا (مهر ۱۳۲۴) ابراهیم حکیمی (حکیم‌الملک) اوزونون ایکنجی حکومت کابینه‌سینی قوردو. اوچ آی فعالیت گۆسترین بو کابینه قوام‌السلطنه حکومتینه کئچید رولونو اوینادی...

جنوبی آذربایجان‌دا ایشچی‌لرین گئدیشینی مذاکره ائتمک اوچون میرجعفر باقروف سپتامبرین آخیریندا (۸ مهر) مسکووا دعوت ائدیلدی. تاسیس قورولتایی عرفه‌سینده دموکرات فرقه‌سی‌نین برنامه و نظامنامه‌سی‌نین سون متنینه ولادیسلاو مولوتوف، لاورنتی بئریا و مالینکوف لا بیرلیکده باخیلدی. بیر سیرا دگیشیک‌لیک‌لر ائدیلدی. آذربایجان‌ین مختاریتی اوچون نماینده‌لی اوزون‌اداره اورقانی‌نین یارادیلماسی ایله باغلی مسأله‌نین برنامه‌یه سالیتماسی ضروری حساب ائدیلدی. جنوبی آذربایجان‌دا ایش‌لرین سرعتلندیریلمه‌سی ایله باغلی میرجعفر باقروفون معروضه‌سی دینلندی و اونا موافق گۆستریش‌لر وئریلدی.

میرجعفر باقروف مسکودان قئیدین کیمی پروگرامدا ائدیلمیش علاوه و دگیشیک‌لر حقیقنده تبریزه تعجیلی معلومات گۆندردی. ایش‌لره عملی کاراکتر وئرمکدن اۆتری اکتوبرون ۱ ده (۹ مهر) حسن حسنوف و میرزا ابراهیموفا ۴۰۰ مین ریال پول وئریلدی. ایگیرمی گون سونرا همین حسابدان آذربایجان شوروی خلق دولت تهله‌ک‌سوزلیگی کمیساری‌نین معاونی، سرهنگ کریموفا داها ۴۰۰ مین ریال پول بوراخیلدی.^۲

^۱ - آذربایجان رسپوبلیک‌سی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۹۵، ورق ۲۰۸ - ۲۰۹.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیک‌سی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱،

اوتوبرون ۲ ده (۱۰ مهر) تبریزده آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین بیرینجی تاسیس قورولتایی ایشه باشلادی. قورولتای‌دا آذربایجان‌ین مختلف ولایت، شهر و ماحال‌لاریندان سئچلمیش ۲۳۷ نماینده حل‌آندیجی رأی‌له، ۴ نماینده مشورتچی رأی‌له، همچنین ۱۷ قوناق، او جمله‌دن استاندارین جانشینی نیکجو، شهردار الهامی، شهربانی رئیس‌ی سالار، اقتصادی اداره‌نین صدری آقاولی و دیگرلری اشتراک ائدیردی. اوچ گون عرضینده قورولتای برنامه و نظامنامه‌نی قبول ائتدی، فرقه‌نین رهبر اورقان‌لارینی سئجدی. آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین برنامه و نظامنامه‌سی ایله باغلی مذاکره‌لر ایکی گون چکدی، قورولتای یكدل‌لیک‌له بو سندلری قبول ائتدی. «آذربایجان» غزئی ۴۸ ماده‌دن عبارت اولان برنامه‌نین اساس مسأله‌لری ایله باغلی یازیری: «ملی مختاریت، دبل آزادلیغی و بیر ده تورپاق مسأله‌سی چوخ حرارتله مذاکره ائدیلدی»^۱. قورولتای‌دا بوتون ولایت، شهر و ماحال‌لاردان گلن نماینده‌لرین رهبرلری‌نین چیخشلاری دینله‌نیلدی. سلماس‌هان مکرملله، ماکودان مرید بیات ماکونون، اردبیل‌دن حسن جودت‌ین، سراب‌دان هاشمی‌نین، میانه‌دن پنبه‌یی‌نین، خوی‌دان نورالله خان یکانی‌نین و دیگرلرین چیخشلاری چوخ تأثیرلی اولدو. حسن جودت دئییردی: «آذربایجان خلقی‌نین سیاسی و اقتصادی حقوق‌سوزلوغونا سون قویان چوخدان گۆزله‌نیلن گون گلیب چاتدی. بیز تورک دیلی‌نین طبیعی حقوق‌لاری‌نین اؤزونه قایتاریلماسینی، اؤز - اؤزوموزو و ایش‌لریمیزی مستقل اداره ائتمگی چوخدان آرزولاییردیق»^۲. تورک دیلی حقیقنده تهران مطبوعاتی‌نین بهتان‌لارینا جواب اولراق مکرملله دئییردی: «مرکزی حکومت، اونون وزیرلری آنجاق شخصی منصب‌لری و جیب‌لری بارده دوشونه‌رک دایما بیزی قرانلیق‌دا ساخلاماغا، مدنییتین، علمین قایی‌لارینی بیزیم اوشاق‌لارین اوزونه باغلاماغا چالیشیرلار. بیزه دئییرلر کی، تورک دیلی بیزیم دوغما دیلیمیز دگیلدیر، اونی مغول‌لار بیزه گتیرمیش‌دیر. آذربایجانلی‌لارا مغول‌لارین گوج ایله اؤز دیل‌لرینی تحمیل ائتدیکلرینی ادعا ائدن‌لر چوخ نادان آدم‌لاردیر. لاکن من سوروشورام، مغول‌لار یوز ایلدن آرتیق آذربایجان‌دا حکومت ائده بیلمه‌دیکلری حالدا اؤز دیل‌لرینی بیزه تحمیل ائتمیش‌سه، عجباً آلتی یوز ایلدن زیاده حکومت ائدن فارس‌لار هر جوره زوراک‌لیق ائتدیکلری حالدا نه اوچون بو دیلی دگیشدیرمگه موفق اولمامیش‌لار؟ بیزیم بیر دیلیمیز اولوب، بیر دیلیمیز وار و بیر دیلیمیز اولاجاق. بو دا اجداد‌لاریمیزین بیزه قویوب گئتدیگی

سیاهه ۸۹ اشاره ۱۲۰، ورق ۶۴.

^۱ - آذربایجان دموکرات‌سی‌نین برنامه و نظامنامه‌سی ایله باغلی داها اطرافلی باخین: چشم‌آذر. آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین یارانماسی و فعالیتی، ص. ۶۰ - ۷۰؛

Touraj Atabaki. Azerbaijan: Ethnicity and Autonomy in Twentieth century Iran, p. ۱۸

۱۱۰ -؛

آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱،

سیاهه ۸۹ اشاره ۱۰۹، ورق ۳ - ۱۳.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱،

سیاهه ۸۹ اشاره ۹۷، ورق ۱۵۳.

تورک دیلی دیر»^۳.

چیخیش ائدن لر ملی حرکاتا، آزادلیق و دموکراسی ایده سینه صداقتله خدمت ائده جک لرینه آند ایچیردی لر، بو یولدا جان قویموش آزادلیق مجاهدلری نین آدینی تئز - تئز آئیردی لار. سرابدان اولان هاشمی قورولتای اشتراکچی لارینا اوز توتوب دئدی: «آذربایجان خلقی نین جسارتی و ایگیدلیگی هامی یا بللی دیر. بیزیم اوجاغیمیزین اودی دنیانی ایشیقلا ندیریب. بو گون ایسه همین اود بیزیم دشمن لریمیزی یان دیرماق گوجونده دیر. آذربایجانلی لار اؤز اتالاری ستارخان یین و باقرخان یین قهرمانلیغینی تکرار ائتمگه حاضر دیرلار»^۱.

نورالله خان یکانی نین تکلیفی ایله قورولتای آذربایجان ایشی اوغروندا جانیندان کئچمیش قهرمان لارین خاطره سینی یاد ائتدی. قورولتای ۴۱ نفر دن عبارت مرکزی کمیته و ۱۲ نفر دن عبارت تفتیش کمیسیونو سئچدی. رهبر هیأتین ۱۰ نفری فرقه ایشچی سی، ۴ نفری فعله، ۷ نفری خدمتچی (کارمند)، ۱ نفری صنعتکار، ۱۰ نفری تورپاق صاحبکاری، ۴ نفری تاجر، ۲ نفری کارخاندار ایدی. مرکزی کمیته اؤز ایچری سیندن ریاست هیأتی نین عضولرینی و علی البدل عضولری سئچدی، سیدجعفر بی شهوری ریاست هیأتی نین صدری، نظام الدوله رفیعی، صادق پادگان، حاجی میرزا علی شبستری معاون لری، سلام الله جاوید، حسن زفیری، علی ماشینچی، غلامحسین فرشچی، جعفر ادیب عضولری، حسن بیرنگ، حسن جودت و زین العابدین قیامی ریاست هیأتی نین علی البدل عضولری اولدولار.

تأسیس قورولتاییندان درحال سونرا میرجعفر باقروف تبریزده کی رهبر ایشچی لردن قورولتایین یئکون لاری باره ده معلومات طلب ائتدی. فرقه نین سای و اجتماعی ترکیبی، ولایت، ایالت و شهر کمیته لری حقیقده معلومات لار بورادا اؤز عکسینی تاپمالی ایدی. تاپشیریق وئرلیردی کی، فرقه نین باشلیجا وظیفه سی تشکیلاتی جهندن محکم له نیب دولت اورقانی سئچکی لرین وقتینی معین لشدیرمک و اونا حاضرلا شماقدیر. میرجعفر باقروف تهران دا و تبریزده چیخان غزئت لرین اجمال لاری نین، ایران حاکمیت اورقان لاری رهبرلری نین آذربایجان حقیقده رسمی و غیررسمی مطبوعاتدا گنیش فکرلری نین اونا گؤندریلمه سینی آقاسلیم آتاکیشی یئفدن طلب ائدیردی. تبریزه گؤندریلن تاپشیریق دا دئییلیردی: دولت اداره لرینه تأثیر گؤرستمک مقصدی ایله دؤیوش قروپ لاری و دسته لری یاراتماقلا باغلی سونراکی تدبیرلره باشلاماق لازم دیر. همیشه زمینه یاراتماق لازم دیر کی، باخ بیز بونو یا اونو ایسته ییریک، مرکز ایسه وئرمیر. اونا گؤره ده بیز بئله آددیم لار آتماغا مجبوروق. مطبوعاتدا بو طلب لری ایشیقلا ندیرماق لازم دیر. بونا علاوه اولاراق بیلدیریریک کی، آذربایجان یین ایکینجی یاری سینی تشکیل ائدن ۴ نجو استان دا ایش لرین سازمان وئرلمه سی غیرقناعت بخش دیر. اردبیل، اهر و زنجان حقیقده دئییلن لر ده قوه ده قالیر. ایش لری گوجلندیرمک، گوجلندیرمک و بیر داها گوجلندیرمک لازم دیر. سیزین اوتوردوغوز

^۳ - «آذربایجان» غزئتی، ۱۳۲۴، ۱۲ مهر.

^۱ - یئنه اورادا.

بیر شهره باغلانیب قالماق اولماز، بوتون دقتی دیگر منطقه لره وئرمک لازم دیر. ایندی به قدر قرارین ایکی مهم بندی یئرینه یئتیلمه ییب. شوروی آذربایجان ی ایله دوستلوق جمعیتی نین یارادیلماسی باره ده شریفووا و باقرزاده به خبردارلیق ائتمک لازم دیر. اونلار یاخین وقت لرده ایشی نجه لازم دیرسه، ائله قورا بیلمه سهرلر بیز اونلارلا حق - حساب چکه جه ییک. بیر داها خواهش ائدیریم، یئرلی آدم لاری اینجیک سالمه یین، هر شئی ائتمک لازم دیر کی، اونلار اؤلکه نین صاحبی، رهبری اولدوق لارینی، بیزیم یالنیز اونلارلا کؤمک ائتدیگیمیزی، بیزیم اورادا موقتی اولدوغوموزو حس ائتسین لر. بوتون ایش لری او ملاحظه ایله قورماق لازم دیر کی، ایکی، اوچ آیدان، ماکسیموم دؤرد آیدان سونرا اونلار بیزیم کؤمکیمیز اولمادان کئچینه بیلسین لر. بئله کی، یاریم ایلدن سونرا بیزیم بیر آدمیمیز دا اورادا قالما سین. همین وقتده اونلارین هر یئرده، هر یاندا رهبر فرقه ایشچی سیندن توموش، دولت، کشاورزی، دارایی، نظامی، انتظامی، کند ایشچی سینده قدر اؤز حاضرلیقلی آدم لاری اولمالی دیر.^۱

میرجعفر باقروف بو و دیگر تاپشیریقلارلا میرزا ابراهیموف ی اوکتوبرون ۲۰ ده (۲۸ مهر) تبریزه گؤندردی. اوکتوبرون سونونجو اون گونلوگو (آبان یین اول لری) شوروی آذربایجان یندان گئدن خصوصی تاپشیریقلی ایشچی لرین رهبری حسن حسنوف آقا سلیم آتاکیشی یئف و میرزا ابراهیموف تبریز اوچلوگو ایله (پیشه وری، شبستری و پادگان) دؤرد مشاوره کئچیردی لر. جنوبی آذربایجان داکی وضعیت، فرقه قوروجولوغو، ملی مختاریت و «آنا دیلی نین تطبیقی» مسأله لری اطرافلی مذاکره ائدیلدی. ولایت فرقه کنفرانس لاری نین اوغورلو کئچدیگی، کوتله لرین گئتدیگجه دموکرات فرقه سینده جلب اولوندوغوندا راضی لیک بیلدی ریلدی. عین زماندا تهران مرتجع مطبوعاتی نین قودوز تبلیغاتی نین، آذربایجان داکی مرتجع دایره لرین فعالیتی نین ده گوجلندیگی قید ائدیلدی. اونلار اؤز تبلیغاتیندا گؤرسه دیردی لر کی، باشلانمیش حرکات جنوبی آذربایجان یین شوروی آذربایجان یینا بیرلشدیریلمه سی اوچون مقدمه دیر. بو ایسه آذربایجان یین اؤزونده بئله معین دایره لری قورخودوردو. حتی آذربایجان دموکرات فرقه سی نین مرکزی کمیته سینده و ریاست هیأتینه داخل اولان شخص لر بو ادعایان ناراحتلیق کئچیریردی لر. میرزا ابراهیموف ۳۱ اوکتوبردا (۹ آبان) میرجعفر باقروفا یازیردی: بیز چالیشدیق کی، اونلاری بو شایعه لرین آزادلیق و دموکراسی دشمن لری طرفیندن، اؤز مستقل لیگی اوغوروندا مبارزه آپاران خلقین بوتون قوه لری نین بیرلشمه سیندن اوددان قورخان کیمی قورخان لار طرفیندن یاییلدیغینا اینان دیراق. البته، آذربایجان دموکرات فرقه سی نین رهبر ایشچی لری و مطبوعات اورقان لاری نین بو تخریب اتچی شایعه لری افشا ائتمه سی و امکانلی صینیفلرین مترقی حصه سی نین دموکرات فرقه سینده جلب اولونماسی اوچون چوخ ایش گؤرمه لری طلب اولونور. بیز اؤز آدم لاریمیزا و آذربایجان دموکرات فرقه سی نین رهبر لینه بو مسأله لره

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاچه ۸۹ اشاره ۹۷، ورق ۱۵۸ - ۱۶۰ .

باغلی موافق گۆستریش لر وئردیک کی، داها ایناندریجی و فعال تبلیغات آپاریب ارتجاعین پلان لارینی پوزسون لار.^۱

خصوصی تاپشیریقلار اوزره مسألهلر مذاکره ائدیلدیکه معلوم اولدو کی، بیر سیرا یئرلرده جدی چتینلیکلر واردیر. قره داغدا دموکراتیک حرکاتین چوخ ضعیف گئتدیگی معلوم اولدو. مهم مسألهلری اعتبار ائتمک اوچون بو منطقه دن پیشه وری هئچ کسین نامزدلیگینی وئره بیلمه دی. وضعیتین چتینلیگی اوندا ایدی کی، بورادا شوروی اورقان لاری دا یوخ درجه سینده ایدی لر. وضعیتنی اؤرگنمک اوچون حسن حسنوف اوکتوبرون ۲۸ ده (۶ آبان) قره داغ و اردبیله یوللاندى. سون نتیجه ده تکلیف ائدیلدی کی، قره داغدا ایشی گوجلندیرمک اوچون اهرده شوروی فرمانده لیگی یارانسین.

اوکتوبرون سونوندا (۹ آبان) کئچیریلن مشاوره لره سرتیب درخشانی نین رهبرلیک ائدیگی حکومت دایره لری نین و ارتجاعی مأمورلارین فشار تدبیرلری نین هئچ نه ایله محدودلاشدیغینی، دموکراتیک حرکات قارشى تشکیلاتی و سیاسی ایشی آپارماغی قید ائدیلدی. گوندن - گونه آذربایجاندا آرتیریلان ژاندارم اؤزباشینالیغی نین حد - حدودی یوخ ایدی. آذربایجان روزنامه سی یازیردی: «ایگیرمینجی عصرده خلقین مال، جان و ناموسونا تجاوز ائتمک اولماز. داغ باسماق و شاللاق آلتیندا اؤلدورمک، اغیز تیکؤمک، دوداق کسمک زمانی کئچمیشدیر. بیز آنجاق دئییریک، اگر ژاندارم رئیس لری باشلادیق لاری جنایت لردن ال گؤتورمزسه، فرقه کندلرده چیخا بیله جک توققوشمایا، اختلالا جوابده دگیلدیر.»^۲

اوکتوبرون ۳۰ دا (۸ آبان) آخشام میرزا ابراهیموف و دیگر شوروی مسئول ایشچی لری ایله صحبتده پیشه وری فرقه ده بیر سیرا گیزلی فراکسیون مبارزه سی نین اولدوغونو قید ائتدی. اونون فکرنجه، فرقه نین برنامه طلب لری ساغ دایره لری نین اوره گیندن دگیلدی. اونلار آذربایجان دموکرات فرقه سی مرکزی کمیته سی نین آچیق چیخیشینا تردیدلی مناسبت بسله بیر، داها «ملایم» و «احتیاطلی» حرکت ائتمگی مصلحت بیلیردی لر. پیشه وری یه توصیه ائدیلدی کی، مرکزی کمیته نین وحدتینه، قوه لری نین بیرلیگینه نایل اولماق اوچون دقیق، سویوق قانلی و دؤزوملی ایشی آپارسین. اساس مسأله لرینه مناسبتده هئچ بیر فکر آیریلیغینا یول وئریلمه مه سی اوچون جدی اؤلچولر گؤروله جگینه قول وئریلسین.

اوکتوبرون ۲۹ دا (۷ آبان) تبریزده کی شوروی کونسول لوغوندا شوروی آذربایجان ایله دوستلوق جمعیتی یارادیلما سی مسأله سینى مذاکره ائتمک اوچون عموم اتفاق مدنی علاقه جمعیتی و مدنیت انوی ایشچی لری ایله بیرلیکده مشاوره کئچریلدی. هر طرفلی آراشدیرمالاردان سونرا شریفوف و باقرزاده یه تاپشیریلدی کی، اون گون عرضینده بو مسأله نی حل ائتسین لر. جنوب اوزره تاپشیریقلارین یئرینه یئتیریلمه سی ایله باغلی میرزا

^۱ آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۹۸، ورق ۹۴ - ۹۵.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۹۵، ورق ۲۳۶.

ابراهیموف میرجعفر باقروفا یازیردی: سیزین مطبوعات اجمالی حاضرلاماقلا باغلی گؤستریش لریزه او یغون اولاراق رضا قلی یئف، جعفر جعفروف، حسین شریفوف، عوض صادق، غلام محمدلی دن عبارت کمسیون یارادیلیمیشدیر. یئرلی ژورنالیست عباس محمدلی کمسیونون ایشینه جلب ائدیلمیشدیر. جنوبی آذربایجان تاریخینی حاضرلاماق و بو ایشله باغلی ماتریال لار توپلاماق مسأله سینی پیشه وری فریدون ابراهیمی و زین العابدین قیامی یه تاپشیرمیشدیر. بونولا باغلی بیز ۱۰۰ ایل اول فارس دیلینده یازیلیمیش نادر میرزانین «تاریخ و جغرافی دارالسلطنه تبریز» مشهور اثرینی ترجمه یه وئرمیشیک. تبریزده ۱۲۷۱، ۱۲۹۳ و ۱۳۰۰ نجو ایل لرده بیرینجی صنیفلر اوچون نشر اولونموش آذربایجان دیلی (کتاب لار تورک دیلی و وطن دیلی آدلانیر - جمیل حسنلی) درس لیک لرینی سیزه گؤندریریک.^۱

اوکتوبر آیی نین سون گون لرینده (آبانین اوایللی) آذربایجان دموکرات فرقه سی تبریز شهر تشکیلاتی نین کنفرانسی کئچیریلدی. ایالت و ولایت انجمن لرینی تعجیلی قورولماسی، اوندان سونرا مجلس شورای ملی یه اهالی نین سایننا او یغون آذربایجان دان وکیلین سئچیلیمه سی، تهران روزنامه لرینی بایکوت ائدیلمه سی و سایر مسأله لر مذاکره ائدیلدی. کنفرانس داکی نطقیندا سید جعفر پیشه وری دئییردی: «ایگیری ایل گذرنامه سینی استانبول دا، یاخود قافقازدا نزاکت له حفظ ائدیپ، ایران تبعه سی اولماغینا فخر ائدن ایگید اوغول لاریمیز دولت مأمورلاری نین فشاری نتیجه سینده حتی افغان دولتی نه کیمی پناهنده اولدولار. تهران بو وسیله ایله یئنه ده او بساطلی تازالاماق فکرینده دیر. اگر ملت بو گون اؤزونه نجات وئرمگه جهد ائتمه یه، او منحوس دوردن بدتری قارشیمیزدادیر. بونا چالیشماق، تازادان ملتیمیز اؤزگه لره پناه آپارماسین.»^۲

تهرانین اقتصادی بلوکاسینی بیغیشدیرماق اوچون شوروی اتفاقی خلق کمیسرلری شوراسی نین صدری ویاجیسلو مولوتوف نوامبر آیی نین ۴ ده (۱۳ آبان) «ایران آذربایجانی ایله تجارتین گنیشلندیریلیمه سی حقیقنده» قراری امضالادی. قرارا گؤره ۱۹۴۵ نجی ایلین سون اوچ آییندا (۱۳۲۴ نجو ایلین پاییزی) جنوبی آذربایجان شوروی نین صادرات عملیاتی اوزره ۱۲۷/۵ میلیون ریالا، واردات عملیاتی اوزره ۸۹/۵ میلیون ریالا چاتمالی ایدی. تعجیلی اولاراق تبریزه بیر میلیون بشش یوزمین متر پامبوق پارچا، ۱۵۰۰ تون قند، ۴۸۸۰ تون نفت محصول لاری، ۲۰۰ تون پامبوق ایپلیک، ۲۰۰ تون کاغاذ گؤندریلیمه سینه باشلانمالی ایدی. شوروی تجارت تشکیلات لارینا تاپشیریلیردی کی، جنوبی آذربایجان ولایت لریندن ۴۵۰۰ باش ایری بوینوزلی، ۵۰۰۰۰ باش خیردا بوینوزلی اتلیک حیوان، ۲۵۰۰ تون سبزه، ۱۵۰۰ تون اریک قاخی، ۵۰۰ تون بادام، ۱۰۰۰ تون یون آلسین لار. عموم اتفاق کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سی نین ۸ اوکتوبردا (۱۶ مهر) کی تاپشیریق لاری دئمک اولار کی، بوتؤولوکده ویاجیسلو مولوتوفون امضالادیغی س

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۹۵، ورق ۲۳۸ - ۲۳۹.

^۲ - سید جعفر پیشه وری سئچیلیمیش اثر لری. باکی، ۱۹۸۴ (۱۳۶۳)، صص. ۳۳۱ - ۳۳۲.

۸۱۳ - ۲۸۲۵ نومره‌لی قرارا دوشموشدو. بو قرار تهرانین تضييق‌لری قارشى‌سیندا دموکرات فرقه‌سی‌نین وضعیتینی خیلی یاخشی‌لاشدیریردی، اونو عملی آددیم‌لار آتماغا هوسلندی‌یردی.^۱

نوامبر آیی‌نین ۸ - ۹ دا (۱۷ - ۱۸ آبان) آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین مرکزی کمیته‌سی‌نین تبریزده ایکینجی پلنومی کئچیریلدی. مرکزی کمیته عضولریندن باشقا، ولایت کمیته‌لری‌نین صدرلری ده پلنومون ایشینده اشتراک ائدی‌ردی. پلنومدا سید جعفر پیشه‌وری «ایران‌دا سیاسی وضعیت و دموکرات فرقه‌سی‌نین وظیفه‌لری حقه‌ده» گنیش معروضه ایله چیخیش ائتدی. او قید ائتدی کی، ۱۵ نجی مجلسه سئچکی‌لری تأخیره سالماق باره‌ده مجلس شورای ملی‌نین قراری قانون اساسینی پوزماق دئمک‌دیر. هم مجلسه سئچکی‌لرین وقتینی دگیشمک. قانون اساسی‌نین ایالت و ولایت انجمن‌لری باره‌ده اصل‌لرینه محلّ قويماماق ایران‌دا دموکراسی و آزادلیغین هر هانسی تظاهرینه قارشى یؤنه‌لمیش‌دیر. دموکرات فرقه‌سی‌نین مقصدی اونون بیانیه‌سینده و برنامه‌سینده آیدین عکس اولونموشدور. ایندی‌یه کیمی خیلی وقت کئچمه‌سینه باخمایارق ایران حاکمیتی بیزیم قانونی طلب‌لریمیزه رئاکسیا وئرمیر. مرکزی حکومت آذربایجانا ائله مأمورلار گؤندیر کی، اونلار بورادا قانونسوزلوق شرایطی یارادیر. خلقین حقوق‌لارینا محلّ قويمورلار. بیزیم حزب قیسا مدّته یئترینجه بؤیوموشدور. او، دئییردی: «قورولوش دورو خاتمه تاپیب، گنیش تبلیغات و عمل دورو باشلامیش‌دیر. بو گوندن اعتباراً حزب سیاسی قدرت کسب ائتمک یولوندا مبارزه ائدیر. او اؤز برنامه‌سینی حیاتا کئچیرمک قدرتی‌نه مالک‌دیر و ایران سرحدلری داخلینده آذربایجان اوچون مختاریت آلماسینا نایل اولاجاق‌دیر».^۲

پلنومدان درحال سونرا نوامبر آیی‌نین ۱۲ دن (۲۱ آبان) باشلا‌یارق میتینگ و بیغینجاق‌لار دالغاسی آذربایجانى بورودو. کئچیریلن تدبیرلرین اوغرونو تأمین ائتمکدن اؤترو، ارتجاعی حساب ائدیلن قوه‌لرین ال - قولونو باغلاماقدان اؤترو شوروی بیر سیرا عملی آددیم‌لار ائتدی. دموکرات فرقه‌سی‌نین ضعیف اولدوغو یئرلرده اونا قارشى دوران قوه‌لری آرادان گؤتورمک اوچون گیزلی شرط‌لرینه عمل ائتمکله یئرلی آدام‌لار واسطه‌سیله نظامی عملیات دسته‌لری یارادیلدی. عموم اتفاق کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته‌سی‌نین ۸ اکتوبر ۱۹۴۵ (۱۶ مهر ۱۳۲۴) ایل قرارینا اساساً اولجه‌دن خصوصی حاضرلیق کئچمیش ۸۰ نفر عملیاتچی چکیست (امنیت مأموری) نوامبرین بیرینجی یاری‌سیندا (مهرین ایکینجی یاری‌سی) جنوبی آذربایجانا گؤندریلدی.^۳ درحال بیر سیرا ترور عملیاتی حیاتا کئچیریلدی. میانادا مشهور مرتجع کیمی تانینان مالک انقلاب انصاری،

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۲۱، ورق ۴.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۹۶، ورق ۱۴۰.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۰۷، ورق ۵۵.

سیدضیائین «خیریته» حزبی نین یثرلی فعال لاری نین تشکیلاتچی سی، زنجان دا محمودخان ذوالفقاری ایله سیخ علاقه ده اولان رهنما، نگه دوز کندینده مالک احمد آقا الله یاری ایلك عملیات لاریندا آرادان گؤتورولدولر.^۱ تعجیلی اولاراق یثرلی اهالی دن ساحلی نظامی دستلر یارادیلماسی ایشینه باشلاندى. عمومی سایى ۳۰۰۰ نفر دن عبارت ۳۰ ساحلی دسته تشکیل ائدیلدی. دموکرات فرقه فعال لاریندان عبارت علاوه اولاراق داها دا نئچه مین نفر سفیر ائدیلدی کی، ایسته نیلن وقت ساحلاندیریلما بیلردی. دستلری ساحلاندیرماق اوچون ایران سلاح لاری تیپینده ۵۰۰۰ بئرنو تفنگی، ۵۰۰ توپانچا، ۳۰۰ خودکار تفنگ و مسلسل نوامبرین اورتالاریندا (آبانین آخزلاریندا) گیزلی شکلده اوت یوکلنمیش ماشین لارین ایچینده جنوبی آذربایجانا گتیریلدی.^۲ علاوه اولاراق سفیر ائدیلمیش دستلری ساحلاندیرماق اوچون نوامبر آیی عرضینده (آبانین ایکینجی یاری سی و آذرین بیرینجی یاری سی) عمومی لیکده جنوبی آذربایجانا ایران اوردوسونون سلاح نوع لاریندان اولان ۱۱۵۰۰ تفنگ، ۱۰۰۰ توپانچا، ۴۰۰ خودکار تفنگ و مسلسل، ۲۰۰۰ نارنجک، ایکی میلیون یاریم فشنگ گؤندریلدی.^۳ نوامبر آیی نین ۱۴ ده (۲۳ آبان) دموکرات فرقه سی نین مرکزی کمیته سی ایران حاکمیت اوردان لاری نین آذربایجان دا تۇرتدیگی وحشی لیکلر حقینده تیریزده کی خارجی کنسول لوق لارا رسمی معلومات تقدیم ائتدی. نوامبر آیی نین ۱۶ دا (۲۵ آبان) زوراکلیق فاکت لاریندان و عکس لریندن عبارت «آذربایجان» غزئتی نین فوق العاده نومره سی چاپ ائدیلدی. همین فوق العاده نین ۵۰۰ نسخه سی یاییلماق اوچون تهران داکى شوروی سفارتینه گؤندریلدی.

نوامبرین ۱۶ (۲۵ آبان) تبریز استاندارلیغی نین سرپرستی حسن دولت شاهی، آذربایجان داکى لشکرین فرماندهی سرتیپ درخشانى، ژاندارم رئیسى سرهنگ همایون تلقراملا آذربایجان داکى وضعیتى تهرانا گزارش ائتدی لر. ائله همین آخشام حکومتین فوق العاده اجلاسی توپلاندى. وزیر جنگ تیمسار ریاضی آذربایجان اهالی سی نین ساحلاندیغی و عصیان باشلادیغی حقه معلومات وئردی. قرار قبول ائدیلدی کی، شاهها معلومات وئرلیدیکن سونرا تهران داکى شوروی سفارتی نین نماینده لری ایله دانیشیق لارا باشلانسین. نماینده لر طلب ائدیردی لر کی، آذربایجان داکى وضعیتى مذاکره ائتمک اوچون مجلسین فوق العاده جلسه سی تشکیل اولسون. کئچمیش نخست وزیر مرتضی بیات آذربایجانا یئنی استاندار تعیین ائدیلدی. ایران اوردوسونا جنگی حالت اعلان ائدیلدی. وزیرلر کابینه سی نین اجلاسیندا وزیر جنگه گؤستریش وئریلدی کی، بیر سیرا پادگان لاری محکم لندیرمک اوچون ایکی پیاده گردانی و بیر سوار ژاندارم گردانی تهران دان آذربایجانا

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزبلر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹ اشاره ۹۷، ورق ۱۶۵ - ۱۶۶ .

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزبلر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹ اشاره ۱۰۷، ورق ۵۵ .

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزبلر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹ اشاره ۹۷، ورق ۱۶۵ .

گؤندرسین. نوامبرین ۱۷ ده (۲۶ آبان) وزیر جنگ ریاضی شوروی نین تهران داکاکی نظامی وابسته سی سرهنگ رازین ایله گؤرؤشدی. تیمسار ریاضی صحبت زمانی آذربایجان دا «شبهه لی سلاحلی آدم لارین» تورتدیگی حادثه لردن ایران حکومتی نین جدی ناراحتچی لبق کنچیردیگینی بیلدیردی. ایران وزیر جنگی شوروی نظامی وابسته سیندن خواهش اندیردی کی، بیر گردان رضائیه دن خوی شهرینه گؤندریلمه سینه، اوچونجو لشکر اوچون تهران دان تبریزه ۲۴ ماشین تکر، پالتار و تعلیم مقصدی اوچون فشنگ بوراخیلما سینا، یئنی تعیین اندیلیمیش تبریز استانداری کئچمیش نخست وزیر مرتضی بیاتین شوروی طیاره سی ایله اوچماسینا اجازه وئریلسین. عین زماندا وزیر جنگ ایندیکی حکومتین نخست وزیری حکیمی نین شوروی ایله دوستلوق مناسبت لرینی تنظیم لمک اوچون هر شئییه حاضر اولدوغونو بیلدیردی.^۱ نوامبرین ۱۷ ده (۲۶ آبان) آخشام شوروی نظامی وابسته سی و اونون کؤمکچی سی سرهنگ ایوانوف ایران وزارت دجنگینه دعوت اندیلدی لر. ایران اوردوسونون رئیس ستادی نین اشتراکی ایله گؤرؤشده شوروی اوردوسونون شمالی ایران دا گوجلندیریلدیگی قید اندیلدی. آذربایجان داکاکی حادثه لرله علاقه دار ذتبریزه تهران دان ایکی نظامی گردان پیاده و بیر گردان ژاندارمین گؤندریلمه سی نین ضروری لیگی بیر داها بیلدیریلدی. محاربه نین قورتاریلماسی ایله باغلی شوروی اوردوسونون ایران دان چیخاریلماسی مسأله سینه توخونولدو. خواهش اندیلدی کی، مرتضی بیات شوروی طیاره سینده تبریزه گؤندریلسین.

نوامبرین ۱۸ ده (۲۷ آبان) گونون بیرینجی یاری سی تهران داکاکی شوروی سفارتی نین کارداری احد یعقوبوف نخست وزیر حکیمی ایله گؤرؤشده. وزارت جنگ ده مذاکره اندیلن مسأله لر نخست وزیر طرفیندن ده قالدیریلدی. احد یعقوبوف بیلدیردی: آذربایجان داکاکی قاریشیق لبق بیزه معلوم دگیل، اورا علاوه قشون گؤندریلمه سی ایران داکاکی شوروی اوردوسونون فرمانده لیگی ایله مذاکره اندیلمه لی دیر. شوروی قشون لاری نین شمالی ایران دا گوجلندیریلمه سی حقیقته اویغون دگیل، حاضر دا شوروی عالی شوراسی

ریاست هیاتی نین قرارینا اساساً اوردودان ترخیص عملیاتی باشلامیشدیر. بیاتیشن تبریزه گؤندریلمه سی شوروی نین باش کنسولو ایله مذاکره اندیلمه لی دیر. شوروی قشون لاری نین ایران دان چیخاریلماسی مسأله سی شوروی حکومتی نین ایشی دیر.^۲ ایران حکومتی شوروی نین جوابینی گؤزله مه یهرک تبریزه قشون گؤندردی و وزیر جنگه تاپشیریق وئریلدی کی، تهران دان یولا دوشن دسته لر نه یین باهاسینا اولورسا اولسون آذربایجانا گیرمه لی دیر. لکن شریف آباددا ایران اوردوسونون قارشسی آلیندی. شوروی اوردوسونون

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹ اشاره ۱۰۱، ورق ۱۳۳ .

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹ اشاره ۱۰۱، ورق ۱۴۱ .

رئیس کل ستادی، ژنرال آلکسی آنتونوفون فرمانیندا گۆرسه دیلیردی: «اۆلدن بیزیمن منطقهده اولان ایران اوردوسونون حرکتینه مانع اولونماسین. ایران حاکمیتی نین بیزیمن منطقه یه یئنی اوردو گۆندرمک حقیقنده هر هانسی جهدینه اجازه وئرلمه سین، هر هانسی بئله مراجعه قیزیل اوردو ستاد کلونون گۆرسه دیشی گۆزله نیلسین. ایران اوردوسونون بیزیمن منطقه یه هر هانسی ایره لی لمک جهدی تعجیلی اولاراق شوروی اوردوسونون ستاد کلونه دگزارش ائدیلسین»^۱

نوامبرین ۱۷ ده (۲۶ آبان) استانداری نین سرپرستی حسن دولتشاهی دموکرات فرقه سی نین رهبرلرینه مراجعه ائده رک مرکزی کمیته ایله گۆروشمک حقه خواهش ائدی. پیشه وری، شبستری و رفیعی نین اشتراک ائتدیگی گۆروشه دولتشاهی کندلرده ساحلی دسته لرین میدانا چیخماسینا آذربایجان دموکرات فرقه سی مرکزی کمیته سی نین مناسیتینی اؤرگنمک ایسته دی. اونا بیلدیریلدی کی، حزب بو دسته آرین یارادیجی سی دگیلدر. اولار ارتجاعین هئچ نه ایله محدودلاشما یان وحشی لیگینه جواب اولاراق یارانمیشدیر. دولتشاهی یه بیلدیریلدی کی، دموکرات فرقه سی دفعه لرله بئله وحشی لیک لرین یول وئرلمزلیگینی بیان ائتمیشدی. لاکن پلیس و ژندارم رهبرلری بو بیاناتی نظره آلمادی لار.

انگلیس لر جنوبی آذربایجاندا باش وئرن حادثه لرله بؤیوک ماراتق گۆرسه دیردی لر. آذربایجانا انگلیس دیپلومات لاری نین و نظامی لری نین سفرلری خیلی آرتمیشدی. مختلف سیاسی و نظامی دایره لر تبریزه گله رک دموکرات فرقه سی نین تدبیرلرینده اشتراک ائدیر، حزب رهبرلری حقیقنده معلومات لار توپلایردی لار. هله نوامبرین ۱۴ ده (۲۳ آبان) ایران و عراق داکی بریتانیا اوردوسونون سرفرماندهی سئیوان بغداددان قزوینه گلدی. ۴ نجو اوردونون سرفرماندهی ژنرال سووئنتیکوف، ایران داکی شوروی اوردوسونون نظامی شوراسی نین عضوی ژنرال روسوف ایله آپاریلان دانیشیق لاردا بریتانیا طرفیندن ژنرال

سئیوان، بریتانیا اوردوسونون کشفیات خدمت لری نین افسری یعقوب خان و دیگرلری اشتراک ائدیر. بریتانیا نظامی هیأتی نین قزوین سفری بیر نوع آذربایجان داکی وضعیتی اؤرگنمک (داها چوخ کشفیات) کاراکتری داشییردی. آذربایجان داکی حادثه لر باشلایان کیمی تهران داکی بریتانیا سفیری بولارد نخست وزیر حکیمی ایله گۆروشموش و آذربایجان اهالی سی نین مختاریت فکریندن داشیندی رماق اوچون رادیکال آددیم لار آتماغی اونا توصیه ائتمیشدی. بولارد ایران حکومتینه مصلحت گۆرومشو کی، بیر سیرا اصلاحات کئچیرمک له وضعیتی ثابت لشدیرمگه چالیشسین لار. او قید ائدیردی کی، مصرده اولدوغو کیمی اصلاحات ارضی کئچیرمک لازم دیر و بو مسأله ده آذربایجاندا وضعیتی اؤرگنمک اوچون اورا حکومت کمسیونو گۆندرمه لی دیر.

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹ اشاره ۱۰۷، ورق ۵۴.

نوامبرین ۱۷ ده (۲۶ آبان) ایران وزارت امور خارجه سی آذربایجان داکي حادثه لرله باغلی تهران داکي شوروی سفارتینه یادداشت وئردی. یادداشتدا شوروی نماینده لری نین یئرلرده ایران حاکمیتی اورقان لاری نین ایشینه مداخله ائتدیگی، بیر سیرا کرد طایفالارینا و آیری - آیری کرد سیاسی خادم لرینه حمایه چی لیک گؤرستدی لری، ایران وطنداش لاری نین داخلی حیاتینا قاریشدیق لارینا، ایران - شوروی سرحد لرینده اتحاد شوروی نین بیر طرفلی اوستونلوگونه جان آتدیگی، شوروی اورقان لاری نین ایرانین محکمه ایش لرینه مداخله ائتدیگی گؤرسه دیلیردی.

وزارت خارجه نین شوروی سفارتی نین کاردار ی احد یعقوبوفا تقدیم ائتدی ک لری یادداشت ایرانین شمالیندا مختلف سیاسی فروپ لارین فعالیتیندن دانیشیلیر، میان، مراغاداکي حادثه لرده آذربایجان دموکرات فرقه سی نین الی اولدوغو گؤرسه دیلیردی. ایران طرفی بوتون بونلارین ۱۹۴۲ نجی (۱۳۲۱) ایلده امضالانمیش اوچ طرفلی مقابله یه ضد اولدوغونو خاطرلادیردی. عین زماندا یادداشتدا ایرانین شمال ولایت لرینه علاوه اوردو گؤندریله جگی بیلدی ریلیردی. ایران وزارت خارجه سی نین یادداشتینا درحال مسکودان جواب گلدی. سفارت شوروی نین تقدیم ائده جگی یادداشتین متنی ویاجیسلو مولوتوف طرفیندن بگه نیلمیشدی. اتحاد شوروی نین خارجی ایش لر کمی سارلیغی نین اداره رئیس ی میخائل سیلی نین میرجعفر باقروفا تلقرامیندا دئییلیردی: «شوروی سفیری یولداش یعقوبوفا عنوانانمیش یادداشت ایله باغلی ایران حکومتینه وئریله جک یادداشتی سیزه گؤندیریم»^۱.

یادداشتدا دئییلیردی: شمال ولایت لرینه علاوه اولاراق ایران اوردوسو گؤندرمگین هم شوروی طرفی، هم ده ایران طرفی اوچون آرزو اولونماز نتیجه لرینی نظره آلاراق حکومتی بو تدبیرین ایندیکی آندا حیاتا کئچیریلمه سینا مقصدده اویغون حساب ائتمیر. شوروی نین فکرینجه، شمالی ایرانا نظامی قشون حصه سی نین و ژاندارم دسته لر ی نین گؤندریلمه سی اورادا هیجان و اغتشاش لار یارادا بیلر حتی قان تۆکولمه سینه سبب اولاً بیلر. بئله اولدوقدا شوروی حکومتی اورادا اولان پادگان لاری نین تهلهکه سیزلیگینی تأمین ائتمک و قایدا یاراتماق مقصدی ایله ایرانا علاوه اوردو یئریتیمک مجبور تینده قالا جا قدير. حالبوکی شوروی حکومتی ایرانا علاوه اولاراق شوروی قشون لاری نین گؤندریلمه سینا آرزو اولونماز حساب ائدير و عین زماندا ایرانین شمال ولایت لرینه علاوه اوردو گؤندریلمه سینا مقصدده اویغون حساب ائتمیر. شوروی سفارتی نین جواب یادداشتیندا ایرانین وزارت خارجه سی نین

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهاه ۸۹، ورق ۲۱۶.

ایران‌داکی شوروی اورقان‌لاری ایله باغلی قالدیردیگی بوتون ادّعالار تکذیب اندیلیردی. اورادا گۆرسه‌دیلیردی: سیاسی حزب‌لرین فعالیتی ایله علاقه‌لندیریلن ایران‌ین شمال ولایت‌لرینده‌کی، ایران‌ین داخلی ایشی‌دیر. شوروی نماینده‌لری و شوروی اورقان‌لاری شمال ولایت‌لری‌نین داخلی سیاسی حیاتی‌نا قاریشماییب و قاریشمایا‌جاق‌دیر. اونا گۆره شوروی سفارتی ایران اورقان‌لاری‌نین بو حادثه‌لرین مسئولیتینی «شوروی نظامی ایشچی‌لری‌نین» اوزهرینه قویماق جهدلرینی قطعی صورتده ردّ اندیر.^۱

شوروی‌نین یادداشتی ایران حکومتینی چیخماز وضعیت‌ه سالدی.

تهران‌ین بوتون تهدیدلرینه باخمایاراق نوامبرین ۱۹ نا (۲۸ آبان) قدر کئچیریلن ۱۸۰ دان آرتیق میتینگ و ییغین‌جاق‌لاردا آذربایجان خلق کنگره‌سینه سئچکی‌لر باشا چاتدی. تهران‌دین تلاش ایچری‌سینده، تبریز ایسه خلق کنگره‌سی‌نین آچیلیشی آستاناسیندا ایدی ...

---

^۱ - یئنه هامان، ورق ۲۲۰ - ۲۲۱ .

آلتینجی فصل
آذربایجان خلق کنگره‌سی نین قرارلاری

و
سون حاضرلیق ایشلری

نوامبر (مهر - آبان) آییندان باشلایاراق میرجعفر باقروف دئمک اولار کی، هر گون جنوبی آذربایجان‌داکی وضعیت باره‌ده مسکووا - استالین، مولوتوف، بئریا و مالینکوف معلومات گؤندریدی. بو معلومات‌لارین اساسینی تبریزدن و آذربایجان‌ین دیگر شهرلریندن سیاسی، دیپلوماتیک، نظامی و تهلهکه‌سوزلیک اورقان‌لاری نین گؤندریدیگی نتیجه‌لر تشکیل ائدیردی. همین سندلر عادتاً تهران‌داکی شوروی سفارتی نین کارداری احد یعقوبوف، آذربایجان تهلهکه‌سوزلیک کمیصری یتمئلیانوف، شوروی آذربایجان‌ینین تبریزده کی اوچلوگو (میرزا ابراهیموف، حسن حسنوف، آفاسلیم آتاکیشی‌یف)، تبریزده کی باش کنسول کراسنی، نایب کنسول قلی‌یف، ایران‌داکی شوروی اوردوسونون فرماندهی ژنرال قلینسکی، نظامی شورا عضوی ژنرال روسوف و دیگرلری طرفیندن حاضرلانیردی. نوامبرین ۱۹ دا (۲۸ آبان) کرملین رهبرلرینه بیلدیریلیدی کی، آیین ۱۲ دن (۲۱ آبان) باشلایان و بؤیوک روح یوکسک‌لیگینه سبب اولان میتینق و تظاهرات باشا چاتمیشدیر. نوامبرین اورتالاریندا (آبان‌ین سون ۱۰ گونو) تبریزده، مراغادا، میانادا، سراب‌دا، اردبیل‌ده، آستارادا و دیگر یئرلرده باش وئرمیش حادثه‌لر سنده اؤز عکسینی تاپمیشدی. تبریزده ۲۰ میندن آرتیق، اهرده ۱۵ میندن آرتیق، رضائیه‌ده ۵ مین، خوی‌دا ۲ مین، شاپوردا ۳ مین، مراغادا ۲ میندن آرتیق، مرندده ۲ میندن آرتیق آدام میتینق‌لرده اشتراک ائتمیشدی. ۱۵۰ میندن آرتیق آدام آذربایجان‌ین ملی اؤزونوآداره‌سی ایله باغلی سئچکی‌لی اورقان‌لارین یارادیلماسینا راضی‌لیق علامتی اولاراق سند امضا ائتمیشدی‌لر. نوامبرین ۱۸ ده (۲۷ آبان) تبریزده کئچیریلن عموم‌شهر میتینقی داها محتشم اولموشدو. میتینق‌دن اول شبستری و رفیعی آلاقپی‌با گئتمیش و دولت اورقان‌لارینی خبردار ائتمیشدی‌لر کی، میتینقین تهلهکه‌سوزلیگینی تأمین ائتسین‌لر. عین زماندا بونون اوردویا دا عاید اولدوغونو بیلدیرمیشدی‌لر. تبریز لشکری‌نین فرماندهی سرتیپ درخشانی دئمیشدی: «اوردو دولتین خدمتچی‌سی‌دیر. دموکرات‌لار حاکمیت‌ه گلسه‌لر، اوردو دموکرات‌لارا خدمت ائدر، حاکمیت‌ده دیگر قروپ‌لاشما اولارسا، اوردو اونلارا خدمت ائدر. اوردو سیاستدن کناردادیر»^۱. ائله همین ساعت گؤستریش وئریلدی کی، شهرده نظامی گشتی‌لر گؤتورولسون و قایدا - قانونا نظارت ائتمک مقصدی ایله پلیس گشتی‌لری گوجلندیریلسین. فدائی قوه‌لری نین ایلك اوغورلاری اؤز نتیجه‌سینی وئرمیشدی. اول‌لر دموکرات فرقه‌سی‌نین رهبرلری ایله سلاملاشماق بئله

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۹۶، ورق ۳۰.

ایستهمین درخشانی، وره‌رام، همایون، دولت‌شاهی کیمی افسرلر و مأمورلار اونلارا یارینماغا مقام آختاریردی‌لار. لاکن پیشه‌وری، شبستری و پادگانا باکی اوچلوگو طرفیندن گؤستریش وئرلمیشدی کی، ایران مأمورلاری نین نزاکتلی داوانماسینی جدی قبول ائتمه‌سین‌لر، اؤز سیرالارینی داها دا محکم‌لندیرسین‌لر، سایق‌لیق‌لارینی آرتیرسین‌لار و «یاددان چیخارماسین‌لار کی، یالنیز گوجلوق خلق حرکتی آرزو اولونان نتیجه‌لره گتیریب چیخارا بیلر»^۱ فدائی‌لرین چیخیش‌لاری تاجر و مالک‌لرین بیر حصه‌سینی بؤیوک قورخویا سالمیشدی. نوامبرین ۱۸ ده کی (۲۷ آبان) میتینق‌دن اول تبریزین زنگین آدم‌لاریندان اولان صدقانی و موسوی دموکرات فرقه‌سی نین مرکزی کمیته‌سینه گلیب شهرده فدائی چیخیش‌لاری نین باشلانماسیندان، خصوصی مالکیتین لغو ائدیله‌جگیندن ناراحت اولدوق‌لارینی بیلدیرمیشدی‌لر. لاکن اونلارا جواب وئرلمیشدی کی، حزین قارشسینا بئله وظیفه قویولمامیشدیر، اونلار اؤز حیات‌لاری و مالکیت‌لری اوچون قورخماسین‌لار و ساکت شرایطده یاشاییب ایشله‌سین‌لر. دانشیق‌لار زمانی موسوی فرقه رهبرلرینه دئتمیشدی: «سبز هامینیز یاخشی آدم‌لار سینییز. منه دئیین گؤروم سیز نه ایسته‌یر سینییز؟ من سیزین اوچون هر شئی نایل اولاجام. انجمن ایستیر سینییز، ۳ - ۵ گون عرضینده من اونا اجازه آلام. نه‌یه لازمدیر بو فدائی دسته‌لری»^۲. اونا بیلدیریلدی کی، فدائی دسته‌لری آذربایجان دموکرات فرقه‌سی نین گؤستریشی ایله یارادیلیمیر، مرتجع‌لرین وحشی لیگینه و تخریبات‌لارینا قارشسی یارانیر.

برک یاغیش، کولک و سویوق اولماسینا باخمایاراق نوامبر ۱۸ ده (۲۷ آبان) تبریزده کنجیریلن میتینقه ۲۰ میندن چوخ آدم گلمیشدی. میتینق شهرداری میدانیندا تشکیل تاپمیشدی. میتینقی پیشه‌وری آچدی، بی‌ریا و الهامی چیخیش ائتدی‌لر. محمد بی‌ریانین تبریز لشکری نین سربازلارینا، ژاندارم و پلیس ایشچی‌لرینه مراجعه‌سی آلقش‌لارلا قارشسی‌لاندی. او، دئیددی: «سربازلار، پلیس و ژاندارم ایشچی‌لری! سیز بیزیم خلقین اوغول‌لاری سینییز، بیزیم دوغما قارداش‌لاریمیر سینییز. سیز بیلیر سیز کی، بیز خلقیمیزین آیریلماز حقوق‌لاری، یاخشی و آزاد حیاتی اوغروندا مبارزه آپاریریق. آیری - آیری ساتقین‌لارا قولاق آسمایین، اؤز خلقیزه ال قالدیرمایین. بیلیر سیز، اگر سیز بونو ائتسه‌نیز، بیز سیزدن قورخموروق و سیزی اؤز قان دریا‌میزدا بوغاجاغیق»^۳. نوامبرین ۱۷ - ۱۸ ده (۶ - ۲۷ آبان) یاش وئرن حادثه‌لردن، تبریزده تاخیلین (غله‌نین) آزیلغیندان خیردا مالک‌لر و اهالی نین معین حصه‌سی واهمه‌یه دوشموشدو. چؤره‌گین باتمانی ۱۸ قران‌دان، ۳۵ قرانا قالخمیشدی. بی‌ریا همکارلار (اتحادیه) واسطه‌سی ایله چؤره‌ک تجارتچی‌لری ایله دانیشیب

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۰۷، ورق ۳۱.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۰۷، ورق ۳۱.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۰۷، ورق ۳۱.

چۆره گین قیمتینی اول کی سویه یه سالای بیلیمیشدی.

نوامبرین ۱۹ دا (۲۸ آبان) تیمسار درخشانی نین امضالادیغی بیانیه تبریز ائولری نین دیوارلارینا یاپیشدیریلیمیشدی. اورادا دئییلیردی: اعلیحضرت شاهنشاهین امری ایله آذربایجاندا قایدا - قانون یاراتماق و تهلهکه سیزلیگی تأمین ائتمک منیم اوزهریمه قویولموشدور. بوتون ژاندارم و پلیس منیم تحت فرمانیما وئریلمیشدیر. فرمانین رونوشتی بوتون نظامی اداره لره گؤندریلمیشدیر. سون زمان لار بیر سیرا تخریباتچی عنصرلرین عمل لری نتیجه سینده میانادا، سرابدا، عجب شیرده باش وئرمیش حادثه لرین تبریزده اولای بیله جگی حقیقده شایعه لر اهالینی ناراحت ائتمیشدیر. خاطرلادیرام کی، تبریزده داخلی ساکت لیگی برپا ائتمک اوچون آیری - آیری قیامچی لارین و آراقیزشیدیران لارین حبس اولونوب محکمه اورقان لارینا وئریلمه سی اوچون بیر سیرا تدبیرلر گؤرولموش، لازمی امر و فرمان لار وئریلمیش، خبرداراندیجی آدیملار آتیلمیشدیر. اونا گۆره بیز تبریزین چوخ حرمتلی اهالی سیندن آرتیق درجه ده خواهش ائدیریک کی، واهمه یه دوشمه سین لر و ساکت شکیلده اؤز دینچ ایش لری ایله مشغول اولسون لار. منیم امریمده اولان لشکر قایدا - قانونی تأمین ائتمک اوچون هر جور اؤلچو گۆتوره جکدیر.^۱ بو بیانیه یاییلان گون ژنرال لیتنانت قلینسکی درخشانی یه اجازه وئردی کی، میانادا فدائی دسته لرین منحل ائتمک اوچون اورا ۲۰۰ نفر لیک نظامی حصه گؤندرسین. عین زماندا بو نظامی حصه نی خلع سلاح ائتمک اوچون میانایا همان سایدا شوروی عملیاتچی لاری نین نظارتینده اولان ساحلی دسته گؤندریلیدی. یارانمیش وضعیتله علاقه دار جنوبداکی باکی اوچلوگو میرجعفر باقروفا یازیردی: بیزه بئله گلیر کی، فدائی لرین ایلك اوغورلو چیخیش لاریندان سونرا یئنی دسته لرین یارادیلماسینی باشلی - باشینا بوراخماق اولماز. هر هانسی بیر یئرده یئنی یارانمیش فدائی دسته لرین منحل ائدیلمه سی حادثه لرین سونراکی گئدیشینه چوخ پیس تأثیر گۆرسه ده بیلر. بونولا یاناشی جنوبی آذربایجانین اراضی سی پارتیزان مبارزه سی اوچون ائله ده الوئریشلی دگیلیدیر. بوتون بونلار گۆرسه دیر کی، مبارزه نین یوبانماسینا، قارشى - قارشى یا دایانان ساحلی گوج لرین اوزون مدت موازی موجودلوغونا یول وئرمک اولماز. «اونا گۆره خصوصى قاتارلا تبریزه اون مین تفنگ و دیگر جنگی سورات گؤندریلمه سی باره ده گؤستریش وئرمه نیزی خواهش ائدیریک»^۲.

نوامبرین ایکینجی اون گونلو گونده (آبانین سون اون گونلوگی) خلق ییغینجاغیندا سئچیلیمیش ۶۸۷ نماینده دن چوخو هاوالارین پیس کئچمه سینه، نقلیات واسطه لرین نین اولماماسینا باخمایاراق تبریزه وقتینده چاتا بیلدی. نوامبرین ۲۰ ده (۲۹ آبان) سحر ساعت اوندا «شیر و خورشید» تیاتری نین بناسیندا آذربایجان خلق کنگره سی ایشه باشلادی. اونون ایشینده ۶۴۶ نماینده ۳۷ قوناق و مطبوعات ایشچی سی اشتراک ائدیردی. جنوبی

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹ اشاره ۱۰۷، ورق ۴۰.

^۲ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹ اشاره ۱۰۷، ورق ۳۴.

آذربایجان اهالی سی نین بوتون طبقه لری کنگره ده تمثیل ائدلمیشدی. سالون ستارخانین، باقرخانین، شیخ محمد خیابانی نین، حیدر عمواوغلی نین پرتره لری ایله بزه دیلمیشدی. ایلك اولاراق صحنه یه ستارخانین قارداشی، کهنه دموکرات عظیم خان و دموکرات فرقه سی نین صدری سید جعفر پیشه وری چیخدی لار. حاجی عظیم خان نماینده لرین آن یاشلی سی کیمی قرنین اول لرینده دموکراتیک حرکاتین اشتراکچی سی اولدوغوندان آذربایجان خلق کنگره سی نین بیرینجی اجلاسینی آچدی. چاووشی نین تکلیفی ایله ۱۷ نفر دن عبارت کنگره نین ریاست هیأتی سئچیلدی. ریاست هیأتینه پیشه وری، رفیعی، شبستری، جاوید، بی ریا، قیامی، حاجی عظیم خان، سعید دیوان، شیخ موسی کیوانی، دیلمقانی، مکرم ترابی، ضیائی سئچیلدی لر. فریدون ابراهیمی، احمدی، محمد بلالی، آتش بیات ماکو کنگره نین کاتبی اولدولار. پیشه وری نین صدرلیگی ایله کنچن بیرینجی اجلاسدا آذربایجانین مختلف یئرلریندن گلن تبریک لر اوخوندی. بوتون چیخیشچی لار (ناطق لر) کنگره نی جنوبی آذربایجانین مختاریتی نین اعلان ائدلمه سینه چاغیریدی لار. زنجان دان نماینده سئچلمیش وثوق دئدی: «بیزیم ایران قانون اساسی سی آذربایجان خلقی نین قانی باهاسینا آیینمیشدیر، اونون گوجی ایله ده برپا اولونموشدور. من زنجانین اهالی سی آدیندان سون دامجی قانیمیزا قدر خلق ایشی اوغروندا مبارزه آپاراجاغیمیزی بیلدیریرم»^۱. آذربایجان روحانی لری آدیندان شیخ موسی، آذربایجان دموکرات فرقه سی مرکزی کمیته سی نین صدری نین معاونی، مالک رفیعی، اتحادیه آدیندان محمد بی ریا، آذربایجان قانین لاری طرفیندن صغرا قدیری، کنگره نی تبریک ائتدی. خوی ولایتیندن اولان یزدانی خلق کنگره سینی سلاملا دیقدان سونرا بیلدیردی کی، بیر فوجا خانم اوژنون توخودوغی بیر جوت یون جورابی پیشه وری یه چاتدیرماغی خواهش ائدی. او، توقع ائدی کی، آذربایجان کندلرینه تئزلیکله ژاندارم و پلیسین ظلمونه، سویغونچولوغونا سون قویولسون. هدیه نی قبول ائده رک پیشه وری دئدی: اؤز خلاصینی اولادلاری نین قهرمانلیغیندا آختاران عذابکش و طاقتدن سالینمیش آنانین سسینه قولاق آسین. بیز بو جوراب لاری ملی موزه میزده ساخلایاجاغیق کی، بیزیم آنانین چاغیریشینا اولان صداقتیمیزه شاهدلیک ائتسین.^۲ پیشه وری نین بو سؤزلری سالوندا اوزون سوره کلی آلقش لارلا قارشیلاندی. خلق کنگره سی نین بیرینجی اجلاسی بؤیوک روح یوکسک لیگی ایله کئچدی. اوچ ساعت لیک فاصله دن سونرا شبستری نین صدرلیگی ایله ایکینجی اجلاس ایشه باشلادی. پیشه وری «حاضرکی وضعیت حقیقته» گزارش ایله چیخیش ائتدی. ایران دا و آذربایجان داکی موجود وضعیت گزارشده دریندن تحلیل ائدیلدی. بیرینجی دنیا محاربه سیندن سونرا ایران ارتجاعی نین فعالیتینی تحلیل ائده رک او، دئییردی: تهران مرتجع لری آذربایجانا مناسبته خصوصی سیاست یئریدیردی لر. اونلار آذربایجان اراضی سی نین بیرلیگینی پوزاراق، اونی

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹ اشاره ۹۷، ورق ۱۶۹.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹ اشاره ۹۷، ورق ۱۷۱.

مختلف استان لار آراسیندا بؤلوشدوردولر. اونلار آذربایجانلی لارین دوغما دیلینی محو ائتمگه جهد گؤستردی لر، اونی تعقیب ائدی ب و مسخره یه قویدولار.^۱ سونرا پیشه وری آذربایجان خلقی نین تهران دان طلب لری اوزهرینده دایاناراق بیلدیردی: بیز آذربایجان دا ملی حکومت یاراداجاغیق، بیز خلقین نورمال حیات شرایطی ایله تأمین اولونماسینا نایل اولاجاغیق. عموم خلق مذاکره سی اوچون اؤز برنامه میزی اعلان ائده جه ییک، نه بگنیلسه اونی حیاته کنچیره جه ییک، نه قبول ائدیلمه سه اونو برنامه میزدن چیخاراجاغیق. ملی مختاریتین ماهیتینی پیشه وری بئله آچیقلا ییردی: بیز آذربایجان اوچون مختاریته نایل اولاجاغیق. بونو رئال لاشدیرماق مقصدی ایله بیز سلاح و زوراکلیغا ال آتما یاجاغیق. ائله کی، بیز آذربایجان اوچون مختاریتینی قازاندیق، اونون داغیلیمیش شهر و کندلرینی آباد ائله مگه باشلا یاجاغیق، عالی تحصیل مؤسسسه لری و مکتبلری آچاجاغیق. آذربایجان ملی حکومتی کندلی لرله مالک لر آراسیندا کی مباحثه لری عدالتلی شکیلده حل ائده جک و بوتون ایرانا نمونه اولاجاقدیر. بیز قان تۆکولمه سی نین علیه یینه ییک، لاکن بیزه هجوم ائتسه لر مدافعه اولوناجاغیق، نئجه کی، بو گون آذربایجان کندلی سی اونا قارش یی یؤنه لمیش سویغونچولوغا، غارتچی لیغا، زوراکلیغا قارش یی مبارزه آپاری ر.^۲ پیشه وری نین گزارشی نین قورتارماسینا بیر نئجه دقیقه قالمیش اجلاس سالونوندا برقی کس دی لر. پیشه وری سؤزونی بئله قورتاردی: «قوی هامی بیلسین، نه قدر بیزی قرانلیقدا ساخلا سالار دا بیز اؤز یولوموزی تاپاجاغیق، اونا گۆره کی، او یول اوره گیمیزین اودی ایله ایشیقلا نیر».

نوامبرین ۲۱ ده (۳۰ آبان) رفیعی نین صدرلیک ائتدیگی اوچونجو اجلاسدا پیشه وری نین گزارشی اطرافیندا چیخشلار باشلان دی. ۲۰ نفره قدر نماینده چیخیش ائتدی. گزارشده ایره لی سورولن ایده لر مدافعه ائدی دی. لندن رادیوسونون، خارجی مطبوعاتین آذربایجان داکی حادثه لری ساختالاشدیرماسی ناطق لرین حدتینه سبب اولموشدو. سونونجو اجلاسدا صدرلیک ائدن پیشه وری کنگره یه معلومات وئردی کی، تهران حکومتی آذربایجان خلقی نین سسینه قولاق آسماق عوضینه، خارجی دولت لره مراجعه ائتمیشدیر کی، آذربایجان مسأله سی نین حلینه یاردیم گؤسترسین لر. او، بیان ائتدی: «بیزیم اجلاس تصویب ائتمیشدیر کی، آذربایجان مسأله سی بورادا، تبریزده حل ائدیلمه لی دیر. آذربایجان ین طالعی تورکیه ده و یاخود لندن ده حل ائدیله بیلیمز، بیزیم طالعی میز یالنیز آذربایجان ین اؤزونده، عموم خلق کنگره سینده حل ائدیله بیلر».^۳

بیر سیرا نماینده لر تکلیف ائتدی لر کی، کنگره اؤزونو مجلس مؤسسان اعلان ائتسین. یازیچی هلال ناصری اؤز نطقیندا قید ائدی ردی کی، بیزیم کنگره میز مؤسسان قورولتاییندان

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا ه ۸۹ اشاره ۹۷، ورق ۱۷۱ .

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا ه ۸۹ اشاره ۹۷، ورق ۱۷۲ .

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا ه ۸۹ اشاره ۹۶، ورق ۱۵۹ .

هئچ نه ایله فرقلمیر. بیز بئش میلیونلوق آذربایجان خلقینی تمثیل ائدیریک. اونا گۆره بیز خلق کنگره‌سینی مجلس مؤسسان اعلان ائدیب ملی مختاریتیمیزین اساسی کیمی ملی مجلس سئچگی سینی حل ائده بیلریم. بو تکلیف نماینده‌لر طرفیندن بگنیلدی. سونونجو اجلاسدا قطعنامه‌لری حاضلاماق اوچون پیشه‌وری، شبستری، قیامی، پادگان و ابراهیمی‌دن عبارت کمیسیون مؤسسان قورولتایی حقیقده قرار، ایران شاهینا، مجلس شورای ملی‌یه، حکومتیه بیاننامه، آذربایجان ملتینه و عموم ایران خلقینه مراجعه، آذربایجان ملی مجلسینه سئچکی‌لر حقیقده اساسنامه قبول ائتدی. ملی مجلس سئچکی‌لری قورتاریب خلق حکومتی یارادیلانا قدر کنگره نماینده‌لریندن ۳۹ نفرلیک ملی هیأت یارادیلدی و قرارلارین اجرایی اونا تاپشیریلدی. ملی هیأت آذربایجان دموکرات فرقه‌سی مرکزی کمیته‌سی‌نین صدری پیشه‌وری، آذربایجان دموکرات فرقه‌سی مرکزی کمیته‌سی‌نین صدری‌نین معاونی رفیعی، سیاسی خادم زینال قیامی، سیاسی خادم یازیچی شبستری، اتحادیه‌نین رهبری جاوید، آذربایجان دموکرات فرقه‌سی مرکزی کمیته‌سی‌نین صدری‌نین معاونی پادگان، شاعر محمد بی‌ریا، شهردار سابق غلام الهامی، مالک، دموکرات فرقه‌نین اردبیل ولایت کمیته‌سی‌نین صدری حسن جودت، معلم اکبر دیبائیان، کهنه دموکرات یکانی، مالک سعید دیلمقانی، تاجر رحیم‌زاده، فابریکچی علی ماشینچی، روزنامه‌نویس هجیری، ماکو سرداری‌نین اوغلی مرادعلی‌خان، مالک احمد سعیدی، اوچونجو استانبول دامپزشکی اداره‌سی‌نین رئیسی مهتاش، خیردا مالک پوررسول، ایری مالک وهازاده، کردستان نماینده‌سی حاجی مصطفی داوودی، سرابلی مالک هاشمی، خیردا مالک میرموسی، کیچیک تاجر کاویان، ارمنی مدنیت جمعیتی‌نین صدری میقردچیان، آسوری‌لرین نماینده‌سی یوسف بابکان، دموکرات فرقه‌سی‌نین زنجان ولایت کمیته‌سی‌نین عضوی ضیایی، خادم ملی حاجی عظیم‌خان، شاهسون طایفا باشچی‌لاری شاهین نصرت‌بگ و محمدخان جلیلی، شاعر میرمه‌دی چاووشی خانم معلم موزع‌زاده، اورتا مالک مکرم همایون، دموکرات فرقه‌سی‌نین ولایت کمیته‌سی‌نین صدری قلی‌خان بورچالی، دین خادمی شیخ موسی، روزنامه‌نویس فریدون ابراهیمی، دموکرات فرقه‌سی‌نین مرند ولایت کمیته‌سی‌نین صدری برهانی، دموکرات فرقه‌سی‌نین اهر ولایت کمیته‌سی‌نین عضوی معین‌زاده، دموکرات فرقه‌سی‌نین میانه ولایت کمیته‌سی‌نین عضوی پنبه‌یی سئچیلدی. ^۱ نوامبرین ۲۱ ده (۳۰ آبان) ملی هیأتین اجلاسیندا شبستری صدر، رفیعی، بی‌ریا، الهامی معاون‌لر اولماقلا ریاست هیأتی سئچیلدی. ملی هیأتین اجلاسی قیامی صدر اولماقلا ۱۹ نفردن عبارت سئچکی کمیسیونون ترکیبینی تصویب ائتدی و آذربایجان پارلمانینا سئچکی‌لرین کئچیریلمه‌سی حقه‌ده قرار قبول ائتدی. مجلس شورای ملی‌نین سئچکی‌لریندن فرقلی اولاراق آذربایجان ملی مجلسینه سئچکی‌لرین دموکراتیک‌لیگینی تأمین ائتمک اوچون سئچکی دایره‌لری‌نین و منطقه‌لری‌نین سایب آرتیریلدی. ایری - ایری شهرلرده مستقل سئچکی دایره‌لری

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۱۰۱، ورق ۱۴۸.

یارادیلدی. سئچکی لرین کئچیریلمه مدتی ۵ گونه اندیریلدی. ایلک دفعه اولاراق ایران دا آذربایجان قادین لارینا سئچکی حقوقی وئریلدی. اساسنامه یه گۆره ۲۰ یاشینا چاتمیش، آذربایجان دا یاشایان بوتون وطنداش لار سئچکی لرده اشتراک ائتمک حقوقونا مالک ایدی. ۲۷ یاشیندان یوخاری، ۸۰ یاشا قدر آذربایجان دیلینده دانیشماغی و یازماغی باجاران بوتون وطنداش لارین سئچیلیمک حقوقی وار ایدی.^۱

آذربایجان خلق کنگره سی نین کئچیریلمه سیندن سونراکی ایکی گون عرضینده اونون قرار و قطعنامه لری، بیانات و بیانیه لری اعلان ائدیلدی. سید جعفر پیشه وری نین «حاضرکی وضعیت حقیقنده» گزارشی اساسیندا کنگره ۱۴ ماده دن عبارت قطعنامه قبول ائتمیشدی. اورادا گۆرسه دیلیردی: بؤیوک دموکراتیک دولت لرین سعی ایله دیکتاتورلارین بیخیلیدیگی، زوراکلیغین و راسیزمین داغیلیدیگی، بوتون خلق لرین اؤزونو اداره و اؤز طالعی نی مستقل حل ائتمک حقیق قازاندیگی بیر وقتده آذربایجان خلقی واحد ملت کیمی چیخیش ائدرک اؤز گوجو ایله اؤز تاریخی حقوق لارینی اله ائتمک ایسته بیر. اونون اصل مقصد لرینی دوزگون باشا دوشمک ایسته مه یئرله بیلدیریردی کی، آذربایجان خلقی اؤز طالعی نین صاحبی اولاجاقدیر. اونون ایران دان آیریلماق فکری یوخدور، ایران یی دیگر خلق لری ایله قارداش لیق علاقه لری نین ساخلانماسینی اؤزونون بورجی حساب ائدیر. آذربایجان خلق کنگره سی گویا آذربایجان یی ایران دان آیریلیب هانسی سا دیگر بیر دولته بیرلشمه سی حقیقنده یاییلان بهتان لاری قطعنی شکیلده رد ائدیر.

ایران قانون اساسی سی نین اساس پرنسیپینه صداقتلی اولماقلا قطعنامه ده آذربایجان خلقی نین داخلی ایش لرینی اداره ائتمک مقصدی ایله ملی مختاریت قازاناجاگی، ایالت انجمنی نین حقوق لارینی گنیشلندیریب اونو ملی مجلسه چئویره جگی ایران اراضی بو تؤولوگونو و مستقل لیگینی هئج بیر حالدا پوزمادان اؤز ملی حاکمیتینی یاراداجاگی بیلدیریلیردی. شبهه سیز کی، سیاسی، اقتصادی، مالی و مدنی مختاریت اولمادان ملی مختاریت او بیلمز. اونا گۆره مؤسسان مجلسی قید ائدیلن استقامت لرده ایش لری گۆرمک اوچون تعجیلی اولاراق ملی حکومتین یارادیلماسینی ضروری حساب ائدیردی. خلق کنگره سی دولت مأمورلاریندان طلب ائدیردی کی، اونون سئچدیگی ملی هیأتین قرار و گؤستریش لرینه قولاق آس سین. او مأمورلار کی، ملی هیأتین قرارلارینا تابع اولماق ایسته میردی، اونلارین دولت اداره لریندن اوزاقلاشدیریلماسی مقصده او یغون حساب ائدیلیردی.

مؤسسان مجلسی ملی هیاته تاپشیریردی کی، بوتون دولت اداره لرینده و مدرسه لرده آذربایجان دیلی نین ایشله دیلمه سینین تأمین ائتسین. بو طلب لرین حیاته کئچیریلمه سینیه مقاومت گؤسترن لر آذربایجان خلقی نین دشمنی و ساتقین حساب ائدیلیردی. مؤسسان مجلسی پلیس، ژاندارم و اوردو تشکیلات لارینی اونلارین افسر و سیویل هیأتینی بوراخماق

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۹۷، ورق ۲۳۳.

ایسته میردی. لاکن بو اورقان لار آذربایجان مختاریتینه قارشی دورماق فکرینه دوشسنیدی ملى هیاته صلاحیت وئرلیردی کی، اونلارین رهبرلری حقیقده جدی اؤلچو گؤسترین.^۱ بؤیوک خلق کنگرهسی نین مهم سندلریندن بیرى نوامبر آیی نین ۲۳ ده (۲ آذر) «آذربایجان» روزنامه سینده درج اولونان بیاننامه ایدی. بیاننامه محمدرضا شاه، مجلس شورای ملى نین صدری محمدصادق طباطبائی، به، نخست وزیر ابراهیم حکیمی به عنوانلا نمیشدی. بو سند مرکزی ایران حکومتینه آذربایجان خلقی نین طلبلرینی اؤزونده عکس ائتدیرمیشدی. بیاننامه ده دئییلیردی:

۱ - آذربایجان خلقی تاریخی انکشافا اویغون اولاراق اؤزونون ملى خصوصیتلرینه، دیلینه، عادت و عنعنه لرینه مالکدیر. بو خصوصیتلر اونا حقوق وئریر کی، ایرانین استقلالینی و اراضی بوتؤولوگونو پوزمادان، آتلانتیک منشورونون پرنسیپلری اساسیندا دنیانین بوتون قالان خلقلری کیمی آزاد و تام حقوقلا اؤز طالعینی معین ائتسین.

۲ - آذربایجان خلقی نین ایرانین دیگر ولایتلرینده کی خلقلرله مدنی، اقتصادی و سیاسی علاقه لرین، عین زماندا ایندیکی ایران دولتی نین یارادیلما سیندا کی (معلوماتور کی، ایندیکی ایران دولتی آذربایجانلی لار طرفیندن یارادیلوب) خدمت لرینی نظره آلاراق خلق کنگرهسی ملى مختاریته اولان قانونی حق لرینی حیاته کئچیره رکن هئچ بیر حالدا استقلال و ایرانین اراضی بوتؤولوگونون پوزولماسینا جان آتمایا جاقدیر.

۳ - آذربایجان خلقی قانون اساسی ده تثبیت اولونموش دموکراتیک قورولوشون قطعی طرفداردی. ایرانین بوتون ایالت و ولایتلرینده اولدوغو کیمی آذربایجان ملى ده اؤز نماینده لرینی مجلس شورای ملى به گؤندره جکدیر و عدالتلی مالیاتلارین اؤده نیلمه سینده اشتراک ائده جکدیر.

۴ - آذربایجان خلقی رسماً اعلان ائدیر کی، دنیانین دیگر قابلیتلی ملت لری کیمی، او اؤز ملى حکومتینی یارادیب ایرانین بوتؤولوگونو و استقلالینی گؤزله مکله اؤز داخلی ایشلرینی ملى دموکراتیک حکومتی نین واسطه سی ایله اداره ائتمک حقیقه مالکدیر.

۵ - آذربایجان خلقی آزادلیق و دموکراسی یولوندا چوخ زحمت چکدیگی، بؤیوک قربانلار وئردیگیندن اؤز مختار حاکمیتینی ده اصل دموکراتیک اساسدا قورماق آرزوسوندا دیر. اونا گؤره ده او خلق کنگرهسی نین بگندیگی اساسنامه به اویغون اؤز ملى مجلسینی سئچمک ایسته ییر کی، آذربایجان ملى حکومتینی همین مجلسه سئچیلیمیش نماینده لردن تشکیل ائتسین و مجلس قارشی سیندا جوابده اولسون.

۶ - آذربایجان خلقی اوچون اونون دوغما ملى دیلی نین خصوصی اهمیتی واردیر. یاد دیلین زورلا قبول ائتدیریلمه سی آذربایجان خلقی نین عموم بشری انکشافدان، مدنی شدن و ترقی دن گئری قالماسی نین، ملى معارفین یولونون باغلانماسی نین باشلیجا سببی دیر. بو تاریخی عدالت سیزلیگی آرادان قالدیرماق اوچون خلق کنگرهسی ملى هیاته تاپشیریق

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لار و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۱۱۱ - ۱۱۳.

وئرمیشدیر کی، بوتون دولت اداره لرینده یاخین زماندا آذربایجان دیلینی تطبیق ائتسین، بوتون تحصیل مؤسسہ لرینده آذربایجان دیلینده تدریسه باشلانسین.

۷ - ۷۰۰ نماینده دن عبارت خلق کنگره سی آذربایجان خلقی نین اراده سی و طلبی ایله اؤزونو مؤسسان مجلسی اعلان ائدیر و آذربایجانین داخلی ایش لرینی اداره ائتمک اوچون ۳۹ نفر دن عبارت ملی هیأت سئچیب. بو هیأتہ حقوق وئریلمیشدیر کی، خلقین ملی طلب لرینی حیاته کئچیرمک اوچون صلاحیتلی دایره لرله دانیشیق لار آپارسین و عین زماندا آذربایجان ملی مجلسینده، هابئله عموم ایران مجلسینده سئچکی لری کئچیرسین.^۱

بوتون بونلارلا یاناشی ایران دولتی نین و دنیانین دموکراتیک دولت لری نین نظرینه چاتدیریلردی کی، یوخاریداکی طلب لرین یئرینه یئتیریلمه سی نین گئدیشینده مستثنا اولاراق تبلیغات و تشکیلاتی مئتودلاردان استفاده ائدیله جک، قارداش قانی نین تۆکولمه سینده، داخلی زوراکلیغا یول وئریلمه یه جکدیر. اگر مرکزی حکومت آذربایجان خلقی نین قانونی حقوق لارینا قارشی سلاح ایشلمگه جهد گؤستره رسه، اوند ا او، بوتون واسطه لرله اؤز حق لرینی قوروماق مجبوریتینده قالاجاق، اؤز ملی مختاریتی اوغروندا مبارزه نی آخرینجی آذربایجانلی ساغ قالانا قدر دوام ائتدیره جک. بیاننامه ده دئییلردی: بیز بوتون دنیانین دقتینه چاتدیریریق: یئر کوره سینده بیر ملت موجود دور کی، او اؤز حقوقونی بوتون واسطه لرله قوروماغا قطعی قرار وئرمیشدیر. آسیانین بیر گوشه سینده بو ملت اؤز آزادلیغی نامینه دموکراسی بایراغینی قالدیرمیشدیر.^۲

بیاننامه نین متنی تهران داکاکی شوروی سفارتینه چاتدیریلسادا شوروی وزارت خارجه سی نین اداره رئیسی میخائیل سیلین احد یعقوبوفا گؤستریش وئرمیشدی کی، سند هله لیک تهران مطبوعاتیندا چاپ اولونماسین. میرجعفر باقروف تلفوندا استالین دن راضی لیک آلدیقدان سونرا احد یعقوبوفا تاپشیریق وئردی کی، بیاننامه نین تام متنی تهران روزنامه لرینده چاپ ائدیلسین.^۳ بیاننامه و خلق کنگره سی نین دیگر سندلری، آذربایجان ملی مجلسینده سئچکی لرله باغلی تصویب اولونموش سندلر باکی دا ترجمه ائدیلب کرم لین دؤزدلوگونه - استالین، مولوتوف، بئریا و مالینکوفا گؤندریلدی.

جنوبداکی ایش لر جدی کاراکتر آلدیقدان سونرا پیشه وری اوزه رینده نظارت شوروی رهبرلیگی نین خصوصی شکیلده قایغی لاندیریردی. معین مسأله لره مناسبته اونون اؤز فکرلری اوزه رینده اصرار ائتمه سی ائله ده یاخشی حساب ائدیلمیردی. شوروی جاسوسلوق اداره لرینده معلومات وار ایدی کی، پیشه وری ایران داخلینده آذربایجانین ملی مختاریت آلماسینی سیاسی باخیمدان امکان سیز حساب ائدیر. او، داها چوخ شوروی نین حمایتی آلتیندا مغولستان تیپینده آذربایجان خلق دموکراتیک جمهوری سی یارادیلما سی، سونراکی

^۱ - «آذربایجان» ۲ آذر ۱۳۲۴.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۱۰۱ - ۱۰۲.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۷۹.

مرحله‌ده تدریجاً آذربایجانین بیرلشدیریلمه‌سی باره‌ده فکرله‌شیردی. لاکن هله کی، پیشه‌وری بو ایده‌نی آچیقلامامیشدی و جنوبداکی بوتون ایش‌لر ده شوروی‌نین برنامہ‌سینه او یغون شکیلده انکشاف ائدی، سیدجعفر پیشه‌وری اوزه‌رینده نظارتی گوجلندیرمکدن اوتوری مسکودان راضی‌لیق آلیندی کی، اونون اوغلی داریوش جوادزاده باکی‌یا اوخوماغا گتیریلین. بو مقصدله میرجعفر باقروف شورای وزیرانین صدری‌نین معاونی عزیزبگوف، وزیر داخله یعقوبوفا و وزیر امنیت یئمئلیانوفا تاپشیریق وئرمیشدی کی، حاضرلیق گؤرسون‌لر. داریوش جوادزاده آزیاشلی اولدوغو اوچون قارار آلیندی کی، او، باکی‌دا یاشایان عمی‌سی، طبی ایشچی‌سی سرگرد میرجلیل جوادزاده‌نین عایله‌سینده قالسین. پیشه‌وری‌نین اوغلو یئرله تآمین ائتمک اوچون کاپیتان جوادزاده‌یه فابریسیوس کوچه‌سینده ۲۴ نومره‌لی ساختماندا ۶۳ مترمربع اوچ‌اوتاقلی ائو وئریلدی. اوتاق‌لارین بیری میل و دیگر اشیا ایله دؤشه‌نیب پیشه‌وری‌نین اوغلو اوچون آیریلدی. عین زماندا اونا بیرینجی درجه‌لی ارزاق کارتی وئریلدی و ۹ نومره‌لی مغازیایا عضو ائدیلدی^۱ پیشه‌وری‌نین اوغلو توبریزدن باکی‌یا گتیریلمه‌سینی میرزا ابراهیموف، حسن حسنوف و آقاسلیم آتاکیشی‌یئف سازمان وئردی‌لر.

نوامبرین ۲۳ سینده (۲ آذر) مئی هیأتین اجلاسیندا آذربایجان مئی مجلسینه سئچکی‌لرین نوامبرین ۲۷ سینده (۶ آذر) باشلانماسی و سئچکی‌لرین ۵ گون عرضینده باشا چاتدیریلماسی حقدہ قرار وئریلدی. آذربایجان پارلمانی‌نین بیرینجی اجلاسی‌نین آچیلماسی دسامبرین ۵ یینه (۱۴ آذر)، یاخود ۶ نا (۱۵ آذر)، محرم عزادارلیغی‌نین باشلانماسیندان بیر - ایک گون اوله تعیین ائدیلدی. سئچکی‌لره باغلی سندلر و ولایت‌لره لازم اولان آدم‌لار گؤندریلدی. هر یئرده سئچکی کمیسیون‌لاری یارادیلدی، نماینده‌لیغا کاندیدالارین آدلاری اعلان ائدیلدی. لاکن مسکودان گؤستریش گلدی کی، آذربایجان مئی مجلسینه سئچکی‌لرین کئچیریلمه‌سینی دایاندیرسین‌لار. سئچکی‌لرین دایاندیریلجاغی‌نین تاشلانمیش حرکاتا آغیر ضربه وورولاجاغینی نظره آلاراق میرجعفر باقروف تعجیلی ارتباط گیره‌رک مسکووی بو فکرده داشیندیرا بیلدی. او، استالینه یازیردی: «سئچکی‌لرین دایاندیریلماسینی نامناسب حساب ائدیرم، من اونلارا راضی‌لیق وئرمیشم، خواهش ائدیرم پارلمان سئچکی‌لری‌نین باشا چاتدیریلماسینا اجازه وئرین. من اونلارا خبردارلیق ائتمیشم کی، سیزین گؤستریشینیز آلینانا قدر پارلمانین ایشه باشلاماسی تأخیره سالینسین»^۲.

سئچکی‌لرین باشلانماسینا قدر شوروی اداره‌لری‌نین یازیشمالاریندا هله کی، پارتیزان‌لار آدلاندیریلان فدائی‌لر بیر سیرا مهم اوغورلار قازانمیشدی‌لار. نوامبرین ۱۷ ده (۲۶ آبان) نمین، ۲۳ ده (۲ آذر) زنجان، ۲۶ دا (۵ آذر) گرمی، ۲۷ ده (۶ آذر) آستارا و پیله‌سوار حکومت قوشون، ژاندارم و پلیس قوه‌لریندن تمیزلندی. تبریز بوتؤولوکده دموکرات

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹ اشاره ۹۶، ورق ۹.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۷۸.

فرقه‌سی‌نین نظارتی آلتیندا ایدی. آذربایجانین شهر و کندلرینده اولان حکومت قوه‌لری دئتمک اولار کی، مقاومت گؤرستمیردی‌لر. بیر چوخ‌لاری سلاحی اتاراق قاچیر، دیگرلری سلاح‌لاری ایله بی‌ریکده تسلیم اولور، مقاومت گؤسترن‌لر ایسه خلع سلاح ائدیلیردی. میرجعفر باقروف کرملین رهبرلرینه گؤندردیگی معلوماتدا یازیردی: هاوالارین سویوماسی و یاغان گوجلوق پارتیزان‌لارین فعالیتینه تأثیر گؤرستمیشدیر. اونلارین ایستی پالتارا و پولاً احتیاجی وار. مادی جهتدن اونلاری هانسی فورمداسا مدافعه ائتمک لازم‌دیر. پارتیزان‌لار ژاندارم پاسگاه‌لارینا خبر گؤندریلر کی، سلاحی یئره قویوب ائولرینه گئتسین‌لر. بو تجربه بعضی یئرلرده اوغور قازانیر. اونلار آذربایجان‌داکی ایران اوردوسونون و تهران‌دان گؤندریلن اوردونون حرکت ائده بیله‌جگی یول‌لاری باغلایب‌لار. بیزیم سرحدچی‌لرین معلوماتینا گؤره پارتیزان دسته‌لری‌نین فعالیتی ایله باغلی اردبیل شهری‌نین شهرداری شهری قویوب تهراناً طرف یوللانمیشدیر. اردبیل پارتیزان‌لار طرفیندن محاصره ائدلمیشدیر. اردبیل پادگان‌ی‌نین افسرلری ایچری‌سینده هیجان باشلانمیشدیر.^۱

تبریزده کی انگلیس کنسولو «اوول» تیمسار درخشان‌ی‌یه شکایت ائدیردی کی، او، آذربایجان‌داکی وضعیت حقیقنده تهران‌داکی سفیرینه وقتینده معلومات گؤندره بیلمیر. محض بونون نتیجه‌سی‌دیر کی، لندن رادیوسی ایران آذربایجان‌یندا باش وئرن حادثه‌لر حقیقنده دقیق اولمایان معلومات‌لار یاییب. انگلیس کنسولو درخشان‌ی‌یه بیلدیردی کی، ایران حکومتی سلاح‌لانمیش اهالی‌یه قارشى رئال هئچ نه ائده بیلمیر. او، تیمساراً مصلحت گؤردو کی، کؤمک اوچون شوروی کنسول‌لوغونا مراجعه ائتسین. بوتون بو حادثه‌لر شوروی اشغال ائتدیگی منطقه‌ده باش وئردیگیندن، اونون فکرینجه روس‌لار قایدا بارا‌تماغا جواب‌ده‌دی‌لر. درخشان‌ی «اوول» بیلدیردی کی، تبریزین آدلی - سانلی آدام‌لاری کؤمک اوچون انگلیس کنسول‌لوغونا مراجعه ائتمک ایسته‌ییر. «اوول» بونا اعتراض ائتدی، عین زماندا کؤمک ائده بیلمه‌یه‌جگینی ده بیلدیردی. تبریزده کی عراق کنسولو ایسه باش وئرمیش بوتون حادثه‌لره گؤره اتحاد شوروی‌نی یامانلا‌ییردی. او، دئییردی: بوتون دنیانی یئنیدن بدبختچی‌لیگه دچار ائتمک اوچون روس‌لار یئننی محاربه حاضر‌لا‌ییرلار. عراق کنسولو چرچیلی گناه‌لان‌دی‌ریردی کی، او، آلمان‌لارا امکان وئرمه‌دی کی، روسیه‌نی دارماداغین ائتسین‌لر. ایندی انگلیس‌لر ده و دیگر دولت‌لر ده گره‌ک روس تجاویز حقیقنده فکرلش‌سین‌لر.^۲

تبریزده کی آمریکا کنسولو ائبئلینق تیمسار درخشان‌ی ایله صحبت‌ده بیلدیرمیشدی کی، دموکرات فرقه‌سی‌نین قالدیردیگی طلب‌لر ایران اساسی قانون‌ندا یوخ‌دور. اگر آذربایجان قانون اساسی‌یه قانع اولماییب اؤز ملّی حقوق‌لارینا نایل اولماق ایسته‌ییرسه، بونو گره‌ک زور یولو ایله دگیل، تهران‌لا دانیشیق‌لار یولو ایله آلسین. ائبئلینق دئدی: آذربایجان‌داکی وضعیت‌ی اطرافلی اؤرگن‌مکدن سونرا او، اؤز فکرینی واشینقتونا

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سپاهه ۸۹ اشاره ۹۶، ورق ۶۰ - ۶۲.

^۲ - بئنه هامان، ورق ۶۵.

بیلدیره جکدیر. نوامبرین ۲۴ ده (۳ آذر) تهرانداکی آمریکا سفارتی ایران آرتشی نین خطی ایله ائبلینقه تلقرام گؤندرمیشدی کی، آذربایجانداکی حادثه لر آمریکا اجتماعیتینی دریندن ماراقلاندیریر و تعجیلی اولراق تبریزده کی وضعیت باره ده سفارته معلومات گؤندرسین.^۱

آذربایجاندا سئچکی لر باشلانان گون تهرانداکی آمریکا نظامی وابسته سی سرگرد قاروئر «ب ۲۵ او» آمریکا طیاره سی ایله تبریزه، آتاشه نین معاونی سروان قاقارین اوتومبیل ایله قزوینه گلمیشدی. ویاجیسلو مولوتوفون گؤستریشی ایله تهرانداکی شوروی کنسولو کاجالوف اونلارا عبور ورقه سی وئرمیشدی. تبریزده کی آمریکانین کنسولو و سرگرد قاروئر همین گون ژنرال قلینسکی ایله گؤروشوب عمومی مسأله لری مذاکره ائتدی لر. تبریزده کی آمریکا نظامی وابسته سی عین زماندا تبریز لشکری نین فرماندهی تیمسار درخشانی، لشکرین رئیس ستادی وهرام و ژاندارم فرماندهی همایون لا گؤروشودو. دانیشیق لار زمانی اونو اساساً اوچ مسأله ماراقلاندیریدی:

۱ - پارتیزان لار سلاحی هاردان آلیرلار و دوغروانمی اونلاری روس لار سلاحلاندیریر؛

۲ - دموکرات فرقه سی نین مرکزی کمیته سی نین پارتیزان حرکاتی ایله نه کیمی

رابطه سی وار؛

۳ - دوغروانمی اتحاد شوروی دن گؤندریلمیش و پالتارینی دگیشمیش ۱۰۰۰۰ شوروی تبعه سی پارتیزان لارا قوشولموشدور. بیرینجی مسأله ایله باغلی اونا بیلدیریلدی کی، پارتیزان لارین روس لار طرفیندن سلاحلاندیریلماسی باره ده شایعه لر واردیر، لکن بونو تصویب ائدن ثبوت هله کی، یوخدور. ایکینجی مسأله ایله باغلی «آذربایجان» روزنامه سی نین پارتیزان لارا رغبتی اولدوغو قید ائدیلدی، لکن دموکرات فرقه سی مرکزی کمیته سی ایله رابطه سینی تصویب ائدن فاکتین اولمادیغی بیلدیریلدی. اوچونجو مسأله ایله علاقه دار درخشانی بیلدیردی کی، بئله بیر معلومات اونلاردا قیده آلینماییب. آمریکا نظامی وابسته سی ماراقلاندیردی کی، نه اوچون آذربایجان دموکرات لاری اؤز طلب لرینی تهران لا دانیشیق لار یولو ایله دگیل، سلاحلی قارشى دورما یولو ایله حل ائتمک ایسته ییر. تبریزده کی دولت مأمورلاری بو سوالا جواب وئره بیلمه دی لر. استالینه تعجیلی معلوماتیندا میرجعفر باقروف آمریکالی لارین بو مسأله لرله ماراقلانماسینی اونلارین و انگلیس لارین اشتراکی ایله تهرانین آذربایجاندا مختاریت حرکاتینا و شوروی یه قارشى هانسی جا بیر بؤیوک تخریبات حاضرلانماسی ایله علاقه لندیریدی. سرگرد قاروئرین آز سونرا آمریکا نظامی وابسته سی نین کؤمکچی سی قاقارین ده قزوین دن تبریزه گلدی. او، تبریزده کی ارمنی کیلیسه سی نین باشچی سی اوسقوف مالیک تانقیان لا گؤروشودی. دموکراتیک حرکات باشلانیدقان سونرا آذربایجاندا بارانمیش وضعیتله باغلی اوندان اطرافلی معلومات آلدی. قاقارین کندلی لرین هارادان سلاح آلماسی، روس لارین تورکیه یه هجوم حاضرانماسی و بو

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹ اشاره ۹۶، ورق ۱۲۱ .

استقامتده هانسی ایشلرین آپاریلدیغی ایله ماراقلانیردی. او، اؤرگنمک ایسته ییردی کی، اگر قارص، اردهان، وان، ساری قمیش ارمنستان شوروی به بیرلشدیریلسه ارمنی لر اورا گنده جک لرمی؟ شوروی حکومتی نین خارجه یاشایان ارمنی لرین شوروی به کؤچمه سینه اجازه وئرن قرارینین اعلان ائدیلمه سی تبریزده ده بؤیوک های - کوی به سبب اولموشدو. ارمنی لر بیر سیرا میتینق و ییغینجاق لار کئچیریب شوروی حکومتینه و مارشال استالینه اؤز منتداریلغینی بیلدیرمیشدی لر. سروان قاقارین دن سونرا تبریزده کی آمریکا کنسولخاناسی نین کاتبی آپریک ده مالیک تانقیان لا گؤروشموشدی. تهران داکا آمریکا سفارتی نین ایشچی لری نین تبریزه گلیشی ایله باغلی آپریک دئییردی: آمریکالی لار خصوصی اولاراق آذربایجان داکا وضعیتی اؤرگنمک اوچون گلیرلر. آمریکا حکومتی آذربایجان داکا حادثه لر حقیقنده دقیق، دوغرو و ایناندیریجی معلومات طلب ائدیر و بو مسأله ده ایرانلی لارا، تهران یین هر گون یایدیغی شایعه لره اعتبار ائتمیر. تهران یین هر یئرینده قیشقیریلار کی، گویا آذربایجان دموکرات لاری بوتون تاجر و مالک لری حبس ائدیرلر. بو آمریکالی لارین تبریزه گلمه سی نین اساس سببی ایدی. یئرلرده یوخلامالار زمانی آیدین اولدو کی، بوتون بونلار شایعه دیر، یالاندیر. یاخین وقت لرده تهران داکا آمریکا سفیری نین تبریزه سفری گؤزله نیلیر.^۱ اولای بیلسین کی، نوامبرین ۲۷ سینده (۶ آذر) تعیین ائدیلمیش ملی مجلس سئچکی لری نین تأخیره سالینماسی باره ده مسکونون گؤستریشی آمریکا و انگلستان یین بو مسأله به جدی مارق گؤرستمه سی ایله باغلی ایدی.

تهران داکا انگلیس نظامی وابسته سی پایبوس ایران اوردوسونون ستادیندا تیمسار ارفع ایله بیرلیکده آذربایجانا قارشی تدبیرلرین حاضرلانماسیندا فعال اشتراک ائدیردی. ایران پیاده اوردوسو آذربایجانا بوراخیلما دیغیندان نیروی هوائی قوه لری نین فرماندهی تیمسار خسروانی حرکاتی یاتیرماق اوچون تبریزه ۱۵ جنگی طیاره ایله قوه پیدا ائدیلمه سینی حاضرلامیشدی. اگر طیاره لر تبریزه دوشه بیلمه سئیدی لر، اونلارا یوکلنمیش ۸۰ دولی و ۱۰۰ بوش بومی شهره تۆکوب مریوان دا یئر انمه لی ایدی لر.^۲ بو نقشه باره ده ایران نیروی هوائی سینده خدمت ائدن توده ای لر شوروی جاسوسلوق اورقان لارینا معلومات وئرمیشدی. نظامی عملیاتیندا بهمن نیا و داها ایکی نفر توده ای خلبلان لار اشتراک ائتمه لی ایدی. معلومات وار ایدی کی، وزیر جنگ تیمسار ریاضی جزا تدبیرلرینی حیانا کئچیرمک اوچون تیمسار احمدی نی تبریزه گؤندرمک فکرینده دیر.

نوامبر آیی نین سونونجو اون گونلو گونده (آذر آیی نین ایلک اون گونو) تهران بؤیوک هیجان ایچری سینده یاشاییردی. آذربایجان داکا حادثه لر مجلس عضولری نین چوخونو برک قورخوتموشدو. همین جلسه نین اولوب - اولمادیغی زمان نماینده لر مجلس ده توپلانیر، جلسه نین باشلانماغین گؤزله مه دن آذربایجان داکا وضعیتی و حکومتین تدبیرلرینی مذاکره

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۱۰۱، ورق ۱۶۰؛ اشاره ۹۰، ورق ۱۴۴ - ۱۴۵ و ۱۸۹ - ۱۹۰ .

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۹۶، ورق ۸۸ .

اٲدیردی.لر. بیر سیرا نمایندهلر حکومتین عنوانینا بعضی انتقادى فکرلر سؤیله مکله آذربایجان مسأله سینى دینچ یوللا حل ائتمگى تکلیف اٲدیردی.لر. نوامبرین ۱۸ ده (۲۷ آبان) دکتر شفق، ۲۰ سینده (۲۹ آبان) ایسه فرمانفرمائیان و سیدضیالدين گنیش نطق سؤیله میشدی.لر. دکتر شفق اؤز نطقیندا بیلدیردی کی، آذربایجان دموکرات فرقه سینى تشکیل اٲدن لرین بیر نئچه سینى او، شخصاً تانیر و بئله حساب اٲدیر کی، اونلار وطن پروردی،لر، اؤلکه نین منافعینین علییه نین چيخیش ائتمزلر. «لاکن دیگرلرینى من تانیمیرام، بیلیمیرم اونلار هارادان پیدا اولدولار و نه ایسته ییرلر. اونلارین ایندى اوخودوق لاری ماهنى اؤلکه نین منافعینین علییه نین بستمه لیمیشدیر»^۱. دکتر شفق تصدیق ائدی کی، بیر سیرا مسأله لرله باغلی آذربایجانلی لار حکومتدن ناراضی دیر، لاکن اونون فکرینجه آذربایجاندا اولان چاتیشمازلیق لار اؤلکه نین هر یئرینده واردیر. بو چاتیشمازلیق لار اؤلکه نین منافعینه زیان وورولماسینا گتیریب چیخارمالمالی دیر. او قید ائدی کی، آذربایجان مسأله سی شوروی - ایران مناسبت لری ایله سیخ صورتده باغلی دیر. دکتر شفق دئییردی: «بیز روسیه شوروی ایله صمیمی مناسبت لرده اولمالیق، بوتون اجتماعی، اقتصادی، مدنى مسأله لرده تام امکد اشلیق ائتمه لیک. بودور بیر نئچه آیدیر کی، ایراندا شوروی سفیری یوخدور، بیر چوخ مسأله لر حل اولونمامیش قالمیشدیر. اولای بیلسین کی، روسیه شوروی سینه نخست وزیر باشدا اولماقلا نماینده هیأتی نین گئتمه سینه احتیاج وار... نه اوچون بیز بو مسأله یه آیری معنا وئریمگه جهد گؤرسه دیریک. آخی ایندی چکسلواکیادان بئئش، فرانسه دن دوگل و دیگر اؤلکه لرین نماینده لری اؤز مسأله لرینى حل ائتمک اوچون مسکو شهرینه گئدیرلر.^۲ دکتر شفق سانفرانسيسکو کنفرانسیندا اشتراک ائتمیش و یئنی دنیا دوزه نینده شوروی نین رولونون نه قدر یوکسلدیگینى آنلا یاراق تکلیف اٲدیردی کی، مجلسین غیرعلنى جلسه سی چاغریلمالی و شوروی ایله مناسبت لر اطرافلی شکیلده مذاکره اٲدیلمه لی دیر. اونون نطقى نین متنى تهران روزنامه لرینى چوخوندا درج اٲدیلدی.

نوامبرین ۲۰ سینده (۲۹ آبان) سیدضیا و ثقه الاسلام آذربایجان دان قوغولموش دین خادمی واعظ باشدا اولماقلا تهراندا اولان بیر قروپ آذربایجانلینى تحریک ائدی لر کی، مجلسین جلسه سی قورولاندا اونون قاباغیندا توپلانسین لار. واعظ و داها بیر نفر جوان آذربایجانلى نماینده لرین حضوروندا نطق اٲدیب خارجی فتنه کارلارا قیامچی لارا قارشى بوتون ایران خلقى نین گوجونو بیرلشدیرمگه چاغیردی لار. نطق لار او قدر تأثیرلی ایدی کی، مجلس نماینده لری و اورا دعوت اولونان خبرنگارلار اؤز لرینى ساخلایا بیلمه ییب آغلادی لار. بو صحنه نى «کیهان» روزنامه سی «مجلسین داورانشینا گؤزه بوتون آذربایجان خلقى گؤز

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسى سیاسی حزب لار و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۹۳، ورق ۶.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسى سیاسی حزب لار و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۹۳، ورق ۷.

یاشی تۆکور» آدلی باش مقاله سینده تصویر ائتمیشدی.^۱

نوامبرین ۲۰ سینده (۲۹ آبان) آذربایجان دان اولان نماینده، ایری مالک فرمانفرمائیان مجلسین جلسہ سینده صدر حکومتی نین سیاستینی و سیدضیائین ضددموکراتیک فعالیتینی کسکین انتقاد ائدن، هابئله آذربایجانین حقلی طلبلری نین بیر حصہ سینى مدافعه ائدن نطق سؤیله دی. او، قید ائتدی کی، ۱۳۲۰ نجی ایلین شهر یوریندن باشلا یاراق بیزیم حکومتلرین هئج بیرى آذربایجانا یئترینجه دقت و قایغی گؤرستمه بیبلر. صدر حکومتی دورونده من بیر نئچه دفعه بو مسألہنى قالدیردیم. لاکن منیم سؤزومه اهمیت وئرمه دی لر. ایندیہ قدر ده بو سیاست دوام ائتدیریلیر. دونندن تهران لا تبریز آراسیندا بی سیم رابطه قویولوب. تأسف کی، ایندیہ قدر بو یوخ ایدی. سیدضیا اشاغادان سؤز آتدی کی، شوروی نماینده لری اجازه وئرمیردی. فرمانفرمائیان اونا طرف دؤنه رک دئدی: «سیزین شوروی نماینده لرینده نه ایشیز وار؟ نییه سیز بو ایشه مداخله ائدیرسیز؟ نه اوچون بهتان آتیرسیز؟ سیز بوتون اؤلکه نی محو ائدیرسیز. سیزین اوچون صرفه لی دگیلدر - دئییب سید ضیائین یئنی اعتراضی فرمانفرمائیانى حوصله دن چیخاردی و او، دئدی: بیلیمیرم یا منیم اوچون صرفه لی دگیل، یا او آدام اوچون کی، بیر چمدانی وار و اونونلا اورا - بورا سیاحت ائدیب گریب دولاشیر». ^۲ سونرا او، سؤزونه دوام ائده رک بیلدیردی کی، حکومتین آیدین و اوزاق گۆرن سیاستی اولمالی دیر. آرتش ایله خلقی قورخوتماق اولماز، آرتشین اؤز وظیفه سی وار. بوتون دنیا دا آرتشین ایشی پلیس و ژاندارمین ایشیندن فرقلی دیر. بو سربازلار بیزیم اولدالاریمیزدیر. اونلارا تاپشیرماق اولماز کی، خلقی ناراحت ائدن مسألہ لری حل ائتسین. صحبت بیزیم ائویمیزدن گئدیرسه، بیزیم هامیمیز بیرلشمه لییک، اؤز آرامیزدا پارچالانما یا یول وئرمه مه لییک. فرمانفرمائیان بونونلا تهران روزنامه لری نین آذربایجان دان اولان نماینده لرین علییه نه باشلا دیغی دسیسه لری نظرده توتوردی. «باختر» روزنامه سی بئله بیر معلومات یابمیشدی کی، گویا تبریزدن تهرانا گلن بیر نفر حبس ائدیلیمیشدیر و اونون جیبیندن دموکرات فرقه سی نین اییکچیانا و فرمانفرمائیانا مکتوبی تاپیلیمیشدیر. فرمانفرمائیانین نطقیندان سونرا اؤزونو تحقیر ائدیلیمیش حساب ائدن سیدضیا قیسا بیانات وئردی. سونرا ایسه نماینده لرین درخواستی ایله نخست وزیر حکیمی نطق ائتدی. او، بیلدیردی: سون گون لر بیر سیرا قروپلارین عقل سیزلیگی نتیجه سینده ۳ نجو و ۴ نجو استانلارین بعضی منطقه لرینده تأسف دوغوران خوشاگلمز حادثه لر باش وئرمیشدیر. دوغوردان دا بو حادثه لر بیزیم عزیز هموطنلریمیزین، خصوصاً آذربایجانلی قارداشلاریمیزین وطن سئورلیک حس لری ایله بیر آرایا چیخمیر. حکومت هئج کیمه اجازه وئرمز کی، اؤلکه نین هر هانسی یئرینده کیمسه اؤز درخواستلارینی حکومته و مجلسه اولتیماتوم قایدادا گؤندرسین. بیر سیرا ماجراجو شخص لر شر ایش لر گؤرمک له مملکتین

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹، اشاره ۹۶، ورق ۸۹.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹، اشاره ۹۳، ورق ۸.

شرف و لیاقتینی آلچالدیرلار. بوتون بو آداملار محکمه یه چکیله جکلر. حکومت مجلسه ارخهلاناراق مملکتده امنیتین برپاسی و قایدا - قانون یاراتماق اوچون ضروری آددیملاری آتاجاقدیر. آذربایجانلی قارداشلار مملکتین قدرتینی و لیاقتینی اوجا توماغی همیشه شرف بیلبلر، بونون اوچون ماللارینی و جانلارینی اسیرگه مه ییبلر. البته، امیدوارم کی، ایندیکی وقتده ده اونلار اؤز دوست و قارداش ال لرینی حکومت باشچی سی کیمی منه - اؤز دوستلارینا و قارداشلارینا اوزاداجاقلار.^۱

حکیمی حکومتی آذربایجانداکی حادثه لری حل ائتمک اوچون داها چوخ پلیس، ژاندارم و اوردو قوه لرینه، بعضی حاللاردا دموکراتیک آددیملارا اوستونلوک وئیردی. نوامبرین ۱۷ دن (۲۶ آبان) ۲۳ نه (۲ آذر) قدر وزارت کشورین معاونی فریدونی، فرمانده ستاد کل ارفع و رئیس کل شهربانی زرینی هر گون مستقیم خطله تبریزده کی حرکات نماینده لریندن ایستیردی لر کی، «قیامچی لار» (متجاسرین) باره ده جدی اولچو گؤتورولسون، سون امکانا قدر مقاومت گؤرسه دیلسین. تبریزه الی چاتمایان حکومت تهراندا دموکرات فرقه سینه طرفدار اولان بیر نئچه نفری حبس ائتدی. شریف آباددا قارشسی آلینان اوردونو تبریزه بوراخماق اوچون وزارت خارجه نین معاونی همايون نوامبرین ۲۰ سینده (۲۹ آبان) تهرانداکی شوروی نماینده لری ایله دانیشیق لار آپاردی.^۲ مسکو، لندن و واشینگتونداکی ایران سفیرلرینه موافق تعلیماتلار گؤندریردی. لندن رادیوسونونا استناداً «اطلاعات» روزنامه سی نوامبرین ۲۰ سینده (۲۹ آبان) ایرانین واشینگتونداکی سفیری حسین علاء آمریکانین وزیر خارجه سی «جیمز بیرنسله گؤرؤشدوگونو بیلدیریردی. گؤرؤش زمانی سفیر آذربایجانداکی حادثه لری ایراندا خارجی قشونون موجودلوغو، قافازدا سرحدلرین آچیق اولماسی و بو سرحدلرده نظارتین ممکن اولماسی ایله ایضاح ائتمیشدی. او، بیلدیرمیشدی کی، بو مسأله ده متفق لرین جدی اولچو گؤتوره جگینه بؤیوک امید بسله بیوریک. بیز امیدواریق کی، مسکو دایره لری بو حادثه لرین قورتارماسی آرزوسوندا اولاجاق. بیز همچین امید ائدیریک کی، آمریکا مسکووا اؤز تأثیرینی گؤرسه ده جکدیر. بین الملل عهده لیک لرین یئرینه یئتیریلمه سی باخیمیندان ایران مسأله سی محک داشینا چئوریلیمیشدیر. لکن دانیشیق لار زمانی جیمز بیرنسی قید ائتمیشدی کی، «نه قدر کی، ایرانداکی حادثه لر باره ده تهرانداکی آمریکا سفارتیندن موافق معلومات آلینماییب، او، هئچ بیر تصمیم توتا بیلمز».^۳ آذربایجانداکی حادثه لر باشلانیدیقدان سونرا مسکوداکی ایران سفیری مجید آهی اونون خواهشی ایله ویاجیسلو مولوتوف طرفیندن قبول ائدیلمیشدی. دانیشیق لار زمانی مولوتوف آهی نی مطمئن ائتمیشدی کی، شوروی ایرانین حاکمیت و استقلالینا احترام قویور.

نوامبر آیی نین ۲۰ سینده (۲۹ آبان) لندنده کی ایران سفیری سیدحسن تقی زاده آذربایجانداکی حادثه لرله باغلی بریتانیا وزیر خارجه سی ائرنست بئوین طرفیندن قبول

^۱ - پنه هامان، ورق ۱۱.

^۲ - «مهر ایران» روزنامه سی، ۳۰ آبان ۱۳۲۴.

^۳ - «اطلاعات» روزنامه سی، ۳۰ آبان ۱۳۲۴.

اندیلمیشدی. گۆروشله باغلی کئچیردیگی مطبوعات کنفرانسیندا تقی زاده دئدی: «بیز اؤز مملکتیمیزده اؤز اوردوموزون آزاد حرکت ائتمک امکانشینا مالک دگیلیک»^۱. نوامبرین ۲۱ ده (۳۰ آبان) رویتر آژانسی معلومات یایدی کی، بئوین انگلیس پارلمانی نین اجلاس سالونوندا نطق ائدی و بریتانیانین اؤز قشونلارینی تدریجاً ایران دان چیخاراجاغینی بیلدیردی. عین زماندا بئوین آذربایجانداکی حادثه لرله باغلی نماینده لرین سواللارینا جواب اولاراق قید ائتدی کی، مختاریت آماغا جان آتان بیر سیاسی قروپ ایرانین شمالیندا فعالیتله باشلامیشدیر. بو قروپ ایران حاکمیتینه قارشلی سلاحلی چیخیشا ال آتمیشدیر. لاکن بو ناحیه ده شوروی اوردوسونون اولدوغوندان ایران حکومتی بو ایشی یاتیرماقدا چتینلیک لرله قارشلیلاشمیشدیر.^۲ نوامبرین ۲۴ ده (۲ آذر) وزارت خارجه نین معاونی همایون، نوامبرین ۲۵ ده (۳ آذر) وزیر کشور فهیمی مجلس ده آذربایجانداکی حادثه لرله باغلی نطق ائتدی. حکومت دایره لرینده کئچمیش نخست وزیر مرتضی بیاتین آذربایجانا والی تعیین اولونماسینا بؤیوک اهمیت وئرلیردی. حتی شوروی اداره لرین نین اعتراض ائتمه سینه باخمایاراق او، هله آذربایجانا گئتمگه تله سمیر، حادثه لرین دورولماسینی، حکومتین سیاستی نین دقیق لشمه سینا، آذربایجاندا «افقون آیدینلاشماسینی» گؤزله ییردی.^۳

تهراندا آذربایجان علیهینه چیخشلار گونو - گوندن گنیشله نیردی. نوامبرین ۲۱ ده (۳۰ آبان) سیدچی لر (سید ضیا طرفدارلاری) روحانی لری توپلامیشدی لار کی، «آذربایجان عصیانچی لارین آزعین لیغی» علیهینه لعنتلر اوخوسونلار. لاکن نخست وزیرین ایشه قاریشماسی ایله بو تدبیر کئچیریلمه دی. یئنه همین گون سید ضیا طرفدارلاری اوتاق تجارت ده کی میتینقده اشتراک ائتمک اوچون تهران تاجرلرینه دعوتنامه پایلامیشدی لار. میتینق باش توتدی، فقط تاجرلر سید ضیاچی لارا آذربایجان علیهینه چیخیش ائتمگه امکان وئرمه دی لر. بؤیوک تجارت شرکت لریندن بیرینین صاحبی بزرگ نیا بیلدیردی کی، تاجرلرین سیاسی ایشلره قاتماق لازم دگیل. نوامبرین ۲۲ ده (اول آذر) تهران دانشگاهی نین حقوق دانشکده سینده ده بونا بنزر میتینق کئچیریلیمیشدی. میتینقده اشتراک ائدن دانشجولار حکومتدن طلب ائدیردی لر کی، قیامچی لارا قارشلی جدی اؤلچولر گؤتورولسون. عین زماندا اونلار قیامچی لارا «مبارزه ده» کؤنول لی اولاراق اشتراک ائتمک باره ده اؤز خدمت لرینی تکلیف ائدیردی لر. بئله چاغیرش لار دئمک اولار کی، «اطلاعات» و دیگر رسمی روزنامه لرده هر گون درج اولونوردو. «ایران ما» روزنامه سی حقوق دانشکده سینده کی میتینقی بیر وزیر اوغلونون طلب لرینده آذربایجانلی لارا قارشلی نفرتی گوجلندیرمک اوچون کئچیریلدیگینی قید ائدیردی. نظامی وزیر ریاضی و باش قرارگاهین (ستاد کل) رئیس ارفع نخست وزیر حکیمی نی تهراندا حزب توده و دموکراتلارا قارشلی فشار وئرمگه مجبور ائدیردی لر. حکیم الملک تدریجاً بونونلا راضی لاشیردی. تهرانین

۱ - «باختر» روزنامه سی، ۳۰ آبان ۱۳۲۴.

۲ - «ایران» روزنامه سی، اول آذر ۱۳۲۴.

۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۹۳، ورق ۱۵.

خیابان لاریندا تورک دیلینده دانیشان شخصلرین مدارکی نین یوخلانماسی و ساخلانیلماسینا عاید فاکت لار قیده آیینمیشدی. روزنامه لر واسطه سی ایله خارجی لره رسماً خبردارلیق ائدیلمیشدی کی، هویت لرینی تصویب ائدن سندلری اؤزلری ایله گزدریسین لر.^۱ ایرانین رسمی دولت روزنامه لرینی و سیدضیاچی مطبوعاتین صفحه لرینده آذربایجان لا هده له ییجی دیلده دانیشیلیردی. «اطلاعات» یازیردی کی، اونلار (دموکرات فرقه سی نین عضولری) دموکراتیک ماسک آلتیندا گیزله نیرلر، لکن «ایرانلی لار و بوتون دنیا اونلارین ساتقین نیتلری حقیقته هله اوندان بیلیردی لر کی، او زمان اونلار آیری آد داشیردی لار». سونرا روزنامه یازیردی: «اگر آذربایجان خلقینه کؤمک ائتمک مقصدی ایله حکومت لازم بیلسه کی، کؤنول لولر توپلا سین، بوتون وطن پرورلر، بوتون جوان آدام لار، خانم لار و کیشی لر ایله سلاح آلیب آذربایجانلی قارداش لاریمیزا کؤمک ائتمک اوچون آذربایجانا گنده جکدیر».^۲

سیدضیانین نظارتی آلتیندا اولان «صدای ایران»، «باختر»، «ایران نو»، «کشور»، «سرگذشت»، «آرزو»، «نسیم صباح»، هابئله اونا یاخین اولان «ندای عدالت»، «کوشش»، «ستاره»، «کسری»، «میهن» و دیگر روزنامه لر دموکرات فرقه سین آذربایجان ی ایران دان آیرماقدا اتهام ائدیر، آذربایجان دا باشلانمیش حرکتی خلق طرفیندن مدافعه اولونمایان بیر قروپ «خیانتکارین» حرکتی آدلاندیریردی لار. اونلار همچنین شوروی اداره لرینی ایرانین داخلی ایشلرینه مداخله ده، گناه لاندیریردی لار. لکن بو روزنامه لرین معلومات لاری نین چوخو شایعه لره اساسلانیردی. مثلاً، «سرگذشت» روزنامه سی ۲۲ نوامبر (اول آذر) سایندا یازیردی کی، میانه شهری دموکرات فرقه سی نین «قولدورلاری» طرفیندن اله کئچیریلدیکن سونرا گویا نوامبرین ۱۹ دا (۲۸ آبان) شهر میدانیندا ایرانین ۱۴ گؤرکملی زاندارمینی گولله له ییب لر.^۳

«باختر» روزنامه سی حکومتی آذربایجان دان آیینان معلومات لاری گیزلتمکده، اتحاد شوروی یه صداقتلی مناسبت بسله مکده گناه لاندیریردی. ۲۱ نوامبر (۳۰ آبان) سایندا روزنامه سرتیب درخشانی نین تبریزدن ووردوغو تلقرامی درج ائتمیشدی. او، یازیردی: اگر بو گون آخشام علاوه کؤمک گلمه سه آذربایجان دا قایدا یاراتماقلا باغلی من بوتون مسئولیتلری اؤز اوزه ریمدن گؤتوره جگم.^۴ «ایرن نو» روزنامه سی اؤز صفحه لرینده اتحاد شوروی نی تزار روسیه سی و فاشیست آلمان لا مقایسه ائدیردی. آذربایجان داکی حادثه لر باشلانیدقان سونرا روزنامه نین بیرینجی صفحه سی قره چرچووادا چیخیردی. بونونلا باغلی «ایران نو» بیلدیرمیشدی: «نه قدر کی، آذربایجان دا بیزیم باجی و قارداش لاریمیزین قانی

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۹۶، ورق ۸۹ - ۹۰.
^۲ - «اطلاعات»، ۱۳۲۴، ۳۰ دی.
^۳ - «سرگذشت»، ۱۳۲۴، اول آذر.
^۴ - «باختر»، ۱۳۲۴، ۳۰ دی.

آخر «ایران نو» ماتم ایچینده چیخاقدیر»^۱. هله بو حادثه‌لر باشلامامیشدان قاباق «نسیم صباح» روزنامه‌سی بئله بیر معلومات یایمیشدی کی، پیشه‌وری گیزیلی شکیلده باکی یا گتتمیشدیر و ۱۵ نفر اؤز علیهدارینی گولله‌مک باره‌ده اورادان فرمان آلمیشدیر. عین زماندا «نسیم صباح» آذربایجان‌داکی حادثه‌لرله باغلی ایرانین مسکوداکی سفیری آهی نی متهم ائدیردی. روزنامه یازیردی: سون آی‌لار آهی اؤز باجاریق سیزلیغینی تامامیله ثابت ائتدی. اونا گؤره او، تعجیلی دگیشدیریلمه‌لی‌دیر. عین زماندا روزنامه مسکودا ایران نماینده هیأتی‌نین گؤندریلمه‌سینی، آیدین اولمایان مسأله‌لرین تئزلیک‌له حل آندیلمه‌سینی طلب ائدیردی.^۲ نوامبرین ۲۳ ده (۲ آذر) «ستاره» و دیگر روزنامه‌لر بیرینجی صفحه‌لرینده تهران کنفرانسی‌نین ایران حقیقنده بیاننامه‌سینی درج ائتدی‌لر. بو تهران‌داکی شوروی نماینده‌لرینه بعضی مسأله‌لری خاطرلتماق مقصدی ایله ائدیلیمیشدی. روزنامه‌لر ایران‌داکی شوروی نماینده‌لرینی استالین‌ین و مولوتوفون سؤزلرینه حرمت‌له یاناشماقدا، سازمان مللین نظامنامه‌سینه محل قویماقدا گناه‌لاندریردی‌لر. اونلارین فکرینجه سفیر اسمیرنوفون دورونده شوروی سالدات و افسرلری اؤزلرینی مقایسه‌یه گلمز درجه‌ده یاخشی آپاریردی‌لر، نه اینکی ایندی. تهران روزنامه‌لری لندن رادیوسونون بئله بیر معلوماتینی گیش یا بیردی‌لر کی، «روس یوک ماشین‌لاری» آذربایجان‌دا اهالی‌یه تفنگ و مسلسل‌لر پایلاییرلار.^۳ لندن رادیوسیندا و ایران مطبوعاتیندا شوروی‌نین عنوانینا دئییلن فکریلری تکذیب ائتمه‌دن اؤتری «ایزوستیا» غزتی ۲۰ نوامبر ۱۹۴۵ (۲۹ آبان ۱۳۲۴)نجی ایل تاریخلی ساییندا یازی وئرمیشدی. اورادا دئییلیردی: معلوم اولدوغو کیمی شمالی ایرانین اهالی‌سی‌نین اکثریتینی تشکیل ائدن آذربایجانلی‌لر سون زمان‌لارا کیمی دوغما دیلده مدرسه‌دن، کتاب چاپیندان و مطبوعاتدان محروم ایدی‌لر. بو طلب‌لرله چیخیش ائدن دموکرات فرقه‌سی بؤیوک اوغورلار قازانیر. اهالی‌نین بوتون طلب‌لرینی بو ایشده آذربایجان دموکرات فرقه‌سینی مدافعه ائدیر. لندن رادیوسی آذربایجان‌دا «تجزیه‌طلب عصیان» و «روس یوک ماشین‌لاری‌نین» تفنگ و مسلسل پایلاماسی حقیقنده بهتان‌لار یایماقلا دقتی انگلیس‌لرین فلسطین، مصر و اندونزی‌ده کی ایش‌لریندن یاییندیریلیر. غزت یازیردی کی، لندن رادیوسی آذربایجان‌دا باشلانمیش حرکتین حقیقی، دموکراتیک کاراکترینی تحریف ائدیر. «ایزوستیا» و «پراودا» سونونجو اون گونلوگونده کی (آذرین بیرینجی اون گونی) هر ساییندا شمالی ایران‌دا آذربایجانلی‌لارا قارشلی فشارلار حقه‌ده معلومات‌لار درج ائدیردی‌لر. تهران‌دا چیخان «نجات ایران»، «آزادگان»، «داد»، «ایران‌ما»، «کیهان»، «داریا»، «اقدام» و دیگرلری آذربایجان‌دا باش وئرن حادثه‌لره گؤره ایران حکومتینی و دولتینی گناه‌لاندریردی. «نجات ایران» یازیردی: «بیر چوخ‌لاری آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین عضولرینی «قولدور» آدلاندیرماق و سؤیمک اوچون الوئریشلی مقام تاپمیشدیر. وزیر مشاور

^۱ - «ایران نو»، ۱۳۲۴، اول آذر.

^۲ - «نسیم صباح»، ۱۳۲۴، ۲۷ آبان.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۹۳۶، ورق ۲۰.

هدایت مجلسده بیلدیرمیشدیر کی، بوتون بو حادثه‌لر عقل‌سزلیکدن ایره‌لی گلمیشدیر. لاکن دقیق‌لشدیریلیمه‌میشدیر کی، صدرین و اونون طرفدارلاری‌نین، یوخسا ایندیکی وزیرلرین عقل‌سزلیگیندن ایره‌لی گلمیشدیر. بیز بئله فکرله‌شمیردیک کی، خلقی توپ و تفنگین کؤمکی ایله اداره ائتمک اولار^۱ روزنامه نخست‌وزیر حکیمی‌نی محکوم ائدیر کی، او، شوروی - ایران مناسبت‌لری‌نین یاخشی‌لاشدیرماسی استقامتینده بیر آددیم دا اتمیر. «نجات ایران» حکیم‌الملکه مراجعه ائده‌رک یازیردی: «سیزه معلوم‌دور هله صدر دورونده مسکوداکی ایران سفیری ایران حکومتینه خبر وئیردی کی، اگر حکومت اولکی سیاستینی دوام ائتدیرسه، اونون بوندان سونرا مسکودا قالماسی آرتیق‌دیر»^۲. نوامبر آیی‌نین ۲۰ سینده (۲۹ آبان) تهران دانشگاهی‌نین استادی ملک‌الشعرای بهار «ایران ما» روزنامه‌سینده گنیش مقاله ایله چیخیش ائتدی. او، حکیم‌الملکه مصلحت گؤروردو کی، اولکه‌نی دموکراتیک‌لشدیرمک اوچون بیر سیرا تأخیره‌سالی‌نماز تدبیرلر گؤرسون، او جمله‌دن حکومت‌نظامینی لغو ائتسین، روزنامه‌لر اوزه‌ریندن قدغنی گؤتورسون، سیاسی حزب‌لر اوچون کولوب‌لار آچیلسین، مسکودا دیپلوماتیک هیأت گؤندرسین، دولت دستگاهیندا بیر سیرا اصلاحات‌لار کئچیریلسین. آذربایجان مسأله‌سی ایله باغلی بهار خلقین زور گوجونه ساکت‌لشدیریلیمه‌سینی آرزو اولونماز ایش حساب ائدیر، مسأله‌نین دینج یول‌لا حل ائدیلمه‌سینی مصلحت گؤروردو.^۳ «کیهان» روزنامه‌سی حکیم‌الملکه خبردارلیق وئیردی کی، خیابانی حرکتی دورونده مرتجع‌لر نئجه خلق آراسیندا نفوذلو اولان مستوفی‌المالک‌دن و مشیرالدوله‌دن استفاده ائتدی‌لر، ایندی ده اوندان استفاده ائتمک ایسته‌ییردی‌لر. روزنامه یازیردی: «آذربایجان‌دا خیابانی، گیلان‌دا کوچک‌خان حرکتینی بو حرمتلی آدم‌لارین الی ایله یاتیردی‌لار. ائله کی، حرکات یاتیریلدی، اونلار دگیشدیریلدی‌لر. مرتجع‌لر ایندی حکیم‌الملکه‌له ده بئله حرکت ائتمک ایسته‌ییردی‌لر»^۴.

مجلس‌ده و مطبوعات‌دا حکیم‌الملک حکومتیندن ناراضی‌لیق گوجلنمیشدی. سیاسی دایره‌لر یئنی نخست‌وزیر آختاریشیندا ایدی‌لر. تنز - تنز احمد قوام‌ین، علی منصورون، سپهد امیراحمدی‌نین آدلاری چکیلیردی. محمد مصدق مجلس‌ده اعلام ائتمیشدی کی، حکیمی و اونون حکومتی، عمومی‌لیکده حاکم دایره‌لر اولکه‌نین داخلی چتین‌لیک‌لرینی حل ائتمک اقتداریندا دگیل‌لر. اونلار یالینیز اونا امید بسله‌ییردی‌لر کی، بئوین و بیرن‌سین شوروی‌یه تزییقی ایله ایران‌دا دموکراتیک حرکتی بوغا بیله‌جک‌لر. مصدق تکلیف ائدیردی کی، انتخاباتین وقتی‌نین اوزادیلماسی حقیقده قانون مجلس طرفیندن لغو ائدیلمه‌لی و گوجلو ترکیبده حکومت کابینه‌سی یارادیلما‌لی‌دیر. بیر قروپ نماینده ایسه نفت امتیازی‌نین وئریمه‌سینی قدغن ائدن قانونون لغو ائدیلمه‌سینی تکلیف ائدیردی. نوامبر آیی‌نین ۲۷ سینده (۶ آذر) مجلسین جلسه‌سی اولمادی. حکومت نماینده‌لره یئنی بیر شئی دئییه

^۱ - «نجات ایران»، ۱۳۲۴، ۲۹ آبان.

^۲ - «نجات ایران»، ۱۳۲۴، ۳۰ آبان.

^۳ - «ایران ما»، ۱۳۲۴، ۲۹ آبان.

^۴ - «کیهان»، ۱۳۲۴، اول آذر.

بیلمه‌یه‌جگینی بیلدیریب بیر سیرا تدبیرلری حیاتا کئچیرمک اوچون یئنیندن وقت ایسته‌میشدی. جلسه اولمادیغیندان نماینده فرهودی مجلسین ریاست هیأتی واسطه‌سیله حکومته سوال وئرمیشدی کی، نئییه اساساً شوروی فرمانده‌لیگی ایران نی شمالا بوراخمیر. عین زماندا سوالدا خاطرلادیلیردی کی، شوروی فرمانده‌لیگی نین ممانعت‌لری اوچ طرفلی مقاوله‌نین دؤردونجو بندى ایله ضدیت تشکیل ائدیر.

نوامبرین ۲۷ سینده (۶ آذر) نخست‌وزیر حکیم‌الملک تهران‌داکی شوروی سفیرینی عوض ائدن احد یعقوبوفی گؤروشه دعوت ائتدی. شوروی صلاحیتلی نماینده‌سیله دانیشیق‌لاردا او، تأکید ائتدی کی، ایران شمالا بوراخیلسین، عوضینده وعده وئردی کی، اؤزونون سیاستینی بوتؤلوکده اتحاد شوروی‌نین منافعی‌نه تابع ائده‌جکدیر.^۱ لاکن رد جوابی آلدیغیندان حکیم‌الملک بیلدیردی کی، او، یاخین گون‌لرده استعفا وئرمک مجبوریتینده‌دیر. آذربایجان‌دا ملی مجلسه کئچیریلن انتخاباتین ایکنجی گونی یئنی استاندار مرتضی بیات نوامبرین ۲۸ ده (۷ آذر) بئش نفر مأمورون مشایعتی ایله «دوگلاس» طیاره‌سینده تبریزه گلدی. آذربایجان شوروی دولت امنیت کمیساری یئمئلیانوف میرجعفر باقروفا یازیردی: «بو بئش نفر ایچری‌سینده بیزیم بیر نفر اینانیمیش آدامیمیز واردیر. نوامبرین ۲۹ دا (۸ آذر) گؤروش کئچیریلمه‌سی راضی‌لاشدیریلیب».^۲

آتاکیشی یئف تبریزدن معلومات وئردی کی، نوامبرین ۳۰ دا (۹ آذر) مرتضی بیات بیزیم اینانیمیش اعتبارلی آدامیمیزلا تک‌به‌تک گؤروشدو. او، دموکرات فرقه‌سی‌نین رهبرلری ایله دانیشیق‌لارا گیرمک، اولارین سون مقصدلرینی اؤیرنمک و اولارلا ممکن گذشت‌لر آختارماق فکرینده اولدوغونو آچیق‌لادی. دانیشیق‌لارین نتیجه‌سینی بیات شخصاً شاه و حکومته گزارش وئره‌جگینی بیلدیردی. او، شوروی ایله مناسبت‌لرین پوزولماسی‌نین گناهکاری اولان ساعد و صدر حکومت‌لری‌نین فعالیت‌لرینی لعنتله‌دی، نخست وزیر حکیم‌الملکی شوروی‌نین علیهدارلاری اولان هژیر و فهیمی‌نی حکومته داخل ائتدیگینه گؤره گناه‌لاندیردی. بیات شاهین، نفوذلو دایره‌لرین و اؤزونون ایران‌دا یاشایان گرگین وضعیتیندن چیخیش یولونو شوروی ایله مناسبت‌لرین کؤکلی شکیلده دگیشدیریلمه‌سینده گؤردوگونو بیلدیردی.^۳

دسامبرین بیرینده (۱۰ آذر) مرتضی بیات تبریزده‌کی شوروی کنسولخاناسینا گلدی و باش کنسول کراسنی ایله گؤروشدو. او، دموکرات فرقه‌سی‌نین رهبرلری ایله بیرباشا دانیشیق‌لارا گیرمک ایسته‌بیر و فرقه‌نین قالدیردیغی مسأله‌لری مستقل، یاخود ایران حکومتی ایله شخصی دانیشیق‌لارا گیرمک یولو ایله حل ائتمک فکرینده‌دیر. بیات قید

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۹۶، ورق ۱۲۰.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۹۶، ورق ۱۲۲.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۹۷، ورق ۱.

اُتدی کی، حکومت دموکراتلارا بؤیوک گذشتلره گئتمگه حاضردیر. باش کنسول یانینا گلمزدن اول مرتضی بیات پیشه‌وری ایله گؤروشمک ایسته‌میشدی. یعنی تبریز شهرداری تعیین ائدیلن و بیاتلا بیرلیکده آذربایجانا گلن روشنی پیشه‌وری‌یه زنگ ائدیپ سهام‌السلطانین اونولا گؤروشمک آرزوسونو چاتدیرمیش و آلاقای‌یا دعوت ائتمیشدی. لاکن پیشه‌وری فرقه لیدرلرینین استاندارین چاغیریشینا گئتمه‌سینی اخلاقی نظرден دوزگون حساب ائتمه‌میشدی، گؤروشون ده علییه‌نه اولمامیشدی. ایندی مرتضی بیات شوروی باش کنسولوندان خواهش ائدیردی کی، بو گؤروشون باش توتماسینا اؤز کمک‌لیگینی گؤسترین. کراسین دیپلوماتیک قایدادا بو خواهشی رد ائتدی. صحبتین سونوندا سهام‌السلطان بیلدیردی کی، آذربایجاندا قایدا یاراتماق و ایران - شوروی مناسبت‌لرینی یاخشیلاندیرماق اوچون حکومت اونا گنیش صلاحیت‌لر وئرمیشدیر.^۱

دسامبرین ۲ سینده (۱۱ آذر) تبریزده‌کی مالیه اداره‌سی‌نین رئیسی، اوزون مدت استانداری عوض ائتمیش دولت‌شاهی دموکرات فرقه‌سی‌نین مرکزی کمیته‌سینه گلدی و مرتضی بیاتین آدیندان سوروشدی کی، پیشه‌وری هارادا گؤروشمک ایسته‌ییر و استاندارین قارشسی‌سیندا هانسی مسأله‌لری قالدیرماق فکرینده‌دیر. پیشه‌وری تکلیف ائتدی کی، هئچ بیر حربه داخل اولمایان، اهالی آراسیندا بؤیوک نفوذو اولان تبریز اصیلزاده‌سی سراج‌میر ذکاء‌الدوله‌نین ائوینده گؤروشسون‌لر. دولت‌شاهی گئتدیکن آز سونرا مرتضی بیات رفیعی واسطه‌سیله چاتدیردی کی، قید ائدیلن یئرده پیشه‌وری ایله گؤروشه راضی‌دیر.

دسامبرین ۳ ده (۱۲ آذر) بیر طرفدن پیشه‌وری و رفیعی، دیگر طرفدن مرتضی بیات و دولت‌شاهی اولماقلا سراج‌میر ذکاء‌الدوله‌نین ائوینده دانیشیق‌لار باشلانندی. میرجعفر باقروف استالین، مولوتوف، بئریا و مالینکوفایازیردی: بیر سیرا ماراقلی مقام‌لارینی نظره آلاق بیاتین پیشه‌وری ایله دانیشیق‌لاری باره‌ده تبریزدن آلینمیش تلقراف آراییشی خصوصی دگیشیک‌لیک ائتمه‌دن سیزه گؤندیریم: دانیشیق‌لار ایکی ساعته یاخین دوام ائتدی. قارشیلیق‌لی سلام‌لاشما و عمومی موضوعدا صحبتدن سونرا بیات پیشه‌وری‌یه خواهش‌له مراجعه ائتدی کی، آذربایجان دموکرات‌لارینین ایران حکومتیندن طلب‌لری حقیقته‌ده دانیشسین. پیشه‌وری آذربایجان خلقی‌نین تأسیس قورولتایینین قرارلاریندا و بیاننامه‌ده عکس اولونموش، مطبوعاتدا درج اولونموش باشلیجا طلب‌لرینی بیاتا گنیش ایضاح ائتدی. بیات معلومات وئردی کی، او، بوتون مسأله‌لری حل ائتمگه صلاحیت‌لی‌دیر، اگر هر هانسی چتین‌لیک‌لر میدانا چیخسا اونلارین قطعی حل‌نین مذاکره‌سینی تهرانا کنجیرمک اولار. پیشه‌وری آذربایجانین مختاریتی ایله باغلی خلقین سیاسی، مدنی و اقتصادی طلب‌لرینی ایره‌لی سوردوکدن سونرا بیات قید ائتدی کی، او، دموکرات فرقه‌سی‌نین و خلقین طلب‌لری ایله پرنسیپ اعتباری ایله راضی‌دیر، لاکن ایسته‌ییر کی، دموکرات‌لار بو مسأله‌نین حل‌ی اوچون داها دینج یول توتسون‌لار و ضدیتی

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۱۴۵ - ۱۴۶.

درین لشدیرمه سین لر. سونرا بیات بیلدیردی کی، انجمن لرین یارادیلما سی و تورک (آذربایجان) دیلی مسأله لرین حل ائدیلمه سی ایله باغلی هئج بیر چتین لیک یوخدور. بو مسأله لر او، اؤزی آسانلیق لا حل ائده بیلر. لاکن مختاریت مسأله سی اونا آخره قدر آیدین دگیل و قانون اساسی یه اویغون گلیمیر. پیشه وری بیلدیردی کی، آذربایجان خلقی مختاریت حقینده طلب لر اوزه رینده محکم دایانا جاقدیر و هئج بیر گذشته گئتمه یه جکدیر. اگر حکومت ایندی کی کیمی جهد گؤرسته کی، گوج ایشلتسین، خلق سون نفسینه قدر اؤز حقینی مدافعه ائده جکدیر. پیشه وری کلمه به کلمه بیان ائتدی: «بیز ایستیریک کی، مختاریت مسأله سی دینج یول لا حل ائدیلسین، اگر سیز بونون عکسینی دوشونور سوزسه، سیزین بالنیز بیر یولونوز قالیر کی، بوتون آذربایجان خلقینی قیراسینیز، من سیزین آیری چیخیش یولونوزی گؤرمورم». بونولا باغلی پیشه وری تبریزده دسامبرین ۲ دن ۳ نه (آذرین ۲۱ دن ۲۲ نه) کئچن گئجه یئنیجه باش وئرمیش حادثه نی بیاتا چاتدیردی، بئله کی، ایران لشکر نی نین سربازلاری محرم لیک عزا دارلیغی ایله علاقه دار مسجده طرف گئدن دینج وطن داش لارین تعزیه دارلیق دسته سینه مسلسل ایله آتش آچیب لار.

بیات پیشه وری نی اینان دیر ماغا چالیشدی کی، بئله امر لر مرکز دن گلیمیر و بوتون واسطه لر له صحبته دوستلوق کاراکتری وئرمگه چالیشدی. دانیشیق جریانیندا بیات و دولت شاه ی مختاریت حرکاتی نین ممکن نتیجه لر ی، یعنی آذربایجان بن شوروی یه بیلر لشدیر یلمه سی ایله باغلی ظرافت فورماسیندا سؤز آتدی لار. پیشه وری موافق فورمدا بو آتما جانی تکذیب ائتدی.^۱

تبریزده کی شوروی نماینده لر ی بئله حساب ائدیردی لر کی، بیات «دینج» و «دوستلوق» نوازشی ایله دموکراتیک حرکاتین لیدر لرینی آلتا ماق و حرکاتی دوشگونلشدیر مک، هئج اولما سا آذربایجانلی لارین قالدیر دیق لاری مسأله لرین حلینی یوبا تماقلا وقت اودماق ایسته ییردی. او، پیشه وری ایله وداع لاشاندا ایکینجی دفعه گؤروش مک، رسمی دانیشیق لار آپارماق آرزو سوندا اولدوغونو بیلدیر می شدی. شوروی نماینده لر ی پیشه وری یه مصلحت گؤردولر کی، ایکینجی دفعه ده گؤروش سون، لاکن دموکرات فرقه سی نین و خلق کنگره سی نین سند لرینده قالدیر یلان طلب لر اوزه رینده محکم دایان سین.

تبریزده انتخابات دسامبرین ۳ ده (۱۲ آذر)، دیگر یئر لرده ایسه بیر قدر گئج قورتاردی. سید جعفر پیشه وری ۲۳۵۰۰، محمد بی ری ۲۳۳۳۳ رأی آلا راق قیامی، پادگان، دکتر جاوید، رفیعی، شبستری، الهامی، نیکجو، اییکچی، ماشینیچی، عظیمی بؤیوک رأی چوخلوغی ایله تبریز دن آذربایجان ملی مجلسینه انتخاب اولدولار. آذربایجان ملی مجلسینه کئچیر یلن انتخابات اوچون آیریلان وقت ۱۹۴۳ نجو ایله (۱۳۲۲) سونونجو مجلس شورای ملی انتخاباتی اوچون آیریلان وقت دن دؤرد دفعه آزا اولسا دا، رأی وئرمه ده اشتراک ائدن لرین سای ی مجلس شورای ملی انتخاباتی ایله مقایسه ده ۲/۵ دفعه آرتیق ایدی. ایلک دفعه

^۱ - بئنه اورادا، ورق ۱۴۹ - ۱۵۱.

اولاراق جنوبی آذربایجان دا خانم لار انتخابات منطقه لرینه رأی وئرمگه گلمیشدی لر. یالنیز تبریز شهرینده ۳۱۷۲ خانم انتخاباتدا اشتراک ائتمیشدی.^۱ ولایت لرده ده انتخابات اهالی نین فعال لیغی ایله مشایعت ائدیلدی. اردبیل ده حسن جودت ۱۵۸۲۵، فخری نامزد پیشه وری ۱۴۴۹۶، محمد جلیلی ۱۳۳۷۵، حاجی تقی وهابزاده ۱۲۶۶۰، مجددی خان خسروی ۱۲۵۹۷ رأی گتیرمیشدی. آستارادان دموکرات فرقه سی نین صدری زمانی، نمین دن معلم قدسی، بیله سواردان مالک نصرت بگ شاهین، مشکین دن دکتر رفیع زاده، گرمی دن ننه کرانی آذربایجان ملی مجلسینه وکیل انتخاب اولموشدولار.^۲ آذربایجانین بوتون شهر و کندلری ملی مجلسه اؤز نماینده لرینی گؤندرمیشدی، عمومی لیکده نظرده توتولان ۱۰۰ نفر دن ۹۵ نفر ملت وکیلی انتخاب ائدیلمیشدی. مجلس شورای ملی ایله مقایسه ده رأی وئرمه خیلی دموکراتیک اولموشدو. دموکرات فرقه سی نین صدری سیدجعفر پیشه وری سچکی لرله باغلی فرقه چی لره مراجعه ائده رک دئمیشدی: «ملی پارلمان بیزیم وجدانیمیز دیر، بیز امکان وئرمه ریک کی، اونی لکه له سین لر. قوی دموکرات فرقه سی نین عضوی اولمایان سئچیل سین، بونون اهمیتی یوخدور، تکی او، دوغرو یول لا، دموکراتیک اساس لار لا سئچیل سین. هئچ بیر حالدا خلقین الینی باغلاماق اولماز. امین اولون کی، سیزین یولونوز دوغرو، مقصدینیز مقدس دیر. قوی خلق اینان سین کی، سیز وجدانلا اونا قولوق ائدیر سینیز، سیز اونون اصل خدمتچی سی سینیر».^۳

آذربایجان ملی مجلسی نین ایلك جلسه سی نین اچیلما سینا مسکودان راضی لیک آلاماق لازم ایدی. بو مقصدله میرجعفر باقروف دسامبر آی نین ۲ سینده (۱۱ آذر) اجلاسین تبریز دن تکلیف ائدیلمیش دستور جلسه سینا کرملین دؤرد لو گونه (استالین، مولوتوف، بئریا، مالینکوف) گؤندردی. باکی اوچ لوگو ایله دموکرات فرقه سی نین مرکزی کمیته سی و ملی هیأت آذربایجان ملی مجلسی نین بیرینجی اجلاسی نین اچیلما سینا دسامبر آی نین ۱۰ نا (۱۹ آذر) معین ائتمیشدی. اجلاسدا اشاغیدا کی مسأله لر مذاکره ائدیلمه لی ایدی:

۱ - صدرین و صدر معاون لری نین سئچیلمه سی؛

۲ - حکومتین ترکیبی نین تصویب ائدیلمه سی؛

۳ - مجلسین یانیندا دائمی کمیسیون لارین تشکیلی؛

۴ - حکومتین برنامه لری نین مذاکره سی و تصویبی.

ملی هیأت و آذربایجان دموکرات فرقه سی نین مرکزی کمیته سی حکومتین تشکیلینی دموکرات فرقه سی مرکزی کمیته سی نین صدری سیدجعفر پیشه وری یه تاپشیرماق فکرینده ایدی. آذربایجان ملی حکومتی نین اون وزیردن عبارت اولماسی نظرده توتولوردی. حکومت

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۱۰۱، ورق ۱۸۱.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۹۸، ورق ۴۲.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۹۷، ورق ۲۳۳ - ۲۳۴.

تشکیل و تصویب اندیلندن سونرا استانداریق سیستمی موافق وزارتخانالارلا عوض اندیلمه‌لی ایدی. دموکرات فرقه‌سی مرکزی کمیته‌سی و ملی هیأت بو فکده ایدی کی، اگر آذربایجانا یعنی ایران اوردوسو گؤندریلمزسه، حاضردا اوردا اولان اوردو، پلیس و ژاندارم قوه‌لری ایله اونلار اؤزلری باجارا بیلردی‌لر. نهایت، مسکودان جواب گلدی. اورادا گؤرسه‌دی‌لیردی: «باکی‌یا، باقروف یولداشا...

سیزین ۲ دسامبر (۱۱ آذر)، ۳۳۹ سایلی تلفون‌قرامینیزا جواب اولاراق بیلدیریرم، ملی هیأتین و دموکرات فرقه‌سی مرکزی کمیته‌سی‌نین تکلیف‌لری ایله راضی‌لاشماق اولار. مسکو ۵/۱۲/۴۵ ساعت ۰۲/۵۵»^۱.

لاکن آذربایجان ملی مجلسی‌نین ایلک اجلاسی دسامبر آیی‌نین ۱۰، یعنی آذرین ۱۹ دا آچماق ممکن اولمادی. بؤیوک تاریخی حادثه‌یه، ۲۱ آذر، هله ایکی گون قالیردی...

---

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۱۳۷.

یئددینجی فصل
۲۰ نجی عصرین آذربایجان حادثه‌سی
۲۱ آذر

ستارخان و شیخ محمد خیابانی کیمی بؤیوک سیمالارین فداکار مبارزه‌سی ایله دنیانی حیرته سالمیش آذربایجان خلقی اوچونجو مهم حادثه‌نین - ۲۱ آذرین آستاناسیندا ایدی. همین بحرانی گون لرده سیدجعفر پیشه‌وری بیلدیریدی: «بیز اؤز حقیقیمی اؤز ملتیمیزین گوجو ایله الده ائتمه‌لییک... بیز خیابانی مرحومون اشتباهینی ائتمه‌یه‌لجه‌بیک. خائن لره اولومدن باشقا جوابیمیز اولما بیلیمز. خلق اؤز حقیقینی آلماق اوچون قربان وئرمکدن قورخماز. قربان وئرمگه حاضر اولمایان بیر ملت آزاد یاشاماغا حقلی دگیلیر»^۱.

آرتیق ۱۹۴۵ (۱۳۲۴)نجی ایلین پاییزیندا باشلایاراق آذربایجاندا ایکی حاکمیتلی لیک حکم سوروردو. هر شئییه نظارت ائدن آذربایجان دموکرات فرقه‌سی نین رسمی حاکمیتی، بوتون نظارت امکان لارینی ایتیرن رسمی حاکمیتین ایسه رئال گوجو یوخ ایدی. تهرانین تبریز اوزهرینه اوردو یئریتیمک جهدلری پوچا چیخیمیشدی. نوامبر (آذر) آییندا آذربایجانا گؤندریلن اوردونی شریف‌آباددان گئری قایتارماغی ایران سیاسی لری مقبول حساب ائتمیردی. بو آددیمین آذربایجانداکی ایران اوردوسونون سرباز و افسرلرینه منفی تأثیر گؤستره‌جگیندن احتیاطلانان رئیس ستاد تیمسار حسن ارفع قزوین یاخین لیغیندا دایانان ایران نظامی حصه‌لری نین همدانا گؤندریلمه‌سینی تکلیف ائتمیشدی. تهرانداکی آمریکانین سفیری میوری دسامبر آیی نین ۸ ده (۱۷ آذر) آمریکا وزیر خارجه‌سینه گؤندردیگی گیزلی معلوماتدا یازیردی: «ایرانین بئله حرکتینه چوخ تأسف ائدیرم. چونکی بو، اتحاد شوروی نین اولارین تبریزه هجوم ائتمه‌سینه اجازه وئرمه‌سینی قبول ائتمه‌لری دئمکدیر. دونن سرهنگ «بیکر» له دانیشان ارفع وضعیت حقیقنده چوخ بدبین فکرده اولدوغونو بیلدیردی. او دئدی کی، تهرانین ایندی شمال (ایرانین) سرحدی اولدوغونو فکرله‌شیر و روس لارین کؤمکی ایله «دموکرات لار»ین پایتخته گلن ارزاق تهییزاتینی کسه‌جگینی تخمین ائدیر. او قید ائتدی کی، ستاد مرکزی «دموکرات لار»ین تهرانا قارشو آنی بیر هجومونی دفع ائتمک اوچون ۲۴ ساعتی آماده‌باش دادیر»^۲.

نظامی یول لا مسأله‌نی حل ائتمکده عاجز قالان مرکزی حکومت ایندی داها چوخ دیپلوماتیک مانورلارا و آذربایجانا یئنی استاندار تعیین ائدیلمیش مرتضی قلی بیاتین (سهام‌السلطانین) تبریزده آپاردیگی دانیشیق لارا امید بسله‌ییردی. بو دانیشیق لارین بیرینجی دوره‌سی دسامبر آیی نین ۳ ده (۱۲ آذر) باشا چاتمیشدی. لاکن ائله بیر نتیجه

^۱ - سیدجعفر پیشه‌وری. ایران آذربایجان دموکراتیک حرکات تاریخی. بیرینجی جلد، باکی، ۱۹۴۷ (۱۳۲۶) صص. ۲۰۰ - ۲۰۱ (البازما حقوقوندا).

^۲ - Foreign Relations of United States. Diplomatic Papers ۱۹۴۵. Volume VIII. The Near East and Africa. Wash. ۱۹۶۹, p. ۴۸۶.

وئرمه میشدی. تهران لا رابطه ساخلادیقدا سونرا سهام‌السلطان پیشه‌وری ایله ایکینجی گۆروشه جان آتیردی. او، وضعیتین امیدسیز اولدوغونو باشا دوشسه ده، بیر طرفدن دانیشتیق‌لار واسطه‌سی ایله وقتی اوزاتماق، دیگر طرفدن تهرانین هانسی آددیم‌لار آتاجاغینی گۆزله‌مک مجبوریتینده ایدی. ابراهیم حکیمی‌نین بیات‌ی آذربایجانا استاندار تعیین ائتمک‌له گوجلو بیر رقیبینی پایتختدن اوزاقلادیرماسی دا اونا سر دگیلیدی.

دسامبر آیی‌نین ۸ ده (۱۷ آذر) ساعت ۱۰ دا تبریز اصیلزاده‌سی سراج‌لمیر ذکاء‌الدوله‌نین ائوینده بیر طرفدن مرتضی بیات و حسن دولت‌شاهی اولماقلا، دیگر طرفدن سیدجعفر پیشه‌وری، حاجی میرزا علی شبستری و محمد بی‌ریا اولماقلا طرف‌لر آراسیندا ایکینجی رسمی گۆروش کئچیریلدی. ساعت یاریم‌لیق گۆروش عرضینده بیات چالیشیردی کی، دموکرات‌لاردان بیرطرفلی قایدادا امضالانمیش سند آلسین کی، اونلار آذربایجان مختاریتینی قورماغی نئجه تصور ائدیرلر، آذربایجان ملی مجلسی‌نین حقوق و وظیفه‌لری نهدن عبارت اولاجاق، آذربایجان مجلسی ایله مجلس شورای ملی‌نین قارشی‌لیق‌لی رابطه‌لری نئجه اولاجاق‌دیر؟ اولکی گۆروشه اولدوغو کیمی، بو دانیشتیق‌لاردا دا بیات اساس آغیرلیغی ایالت انجمن‌لری‌نین یارادیلماسی، دلیل مسأله‌سی‌نین حل ائدیلمه‌سی، آنا دیلینده تحصیلین ممکن‌لوگو اوزه‌رینه سالماق ایسته‌ییردی. او بیلدیردی کی، مجلس شورای ملی ایله پارالل اولراق آذربایجان ملی مجلسی‌نین فعالیتینی تصور ائده بیلیمیر. بو مسأله‌نین قانون اساسی ایله ضدیت تشکیل ائدیگینی ده سهام‌السلطان بیر داها پیشه‌وری‌نین نظرینه چاتدیردی. پیشه‌وری حس ائتدی کی، بیات انجمن و دیگر مسأله‌لرده چوخلو گذشت‌لر وعد ائتمک‌له مختاریت ایده‌سینی تهرانا وئرلین طلب‌لر ایچری‌سیندن چیخارماق ایسته‌ییر. اونا گۆره او، قطعی صورتده بیر داها تصدیق ائتدی کی، آذربایجان خلقی‌نین طلب‌لری مطبوعاتدا درج ائدیلن بیاننامه‌ده آیدین عکس اولونموشدور. بو طلب‌لر شاه و مجلس طرفیندن تأمین ائدیلمه‌لی‌دیر. اونلارین تأمین ائدیلمه‌سی - ائدیلمه‌سیندن آسیلی اولماقلا آرتیق سئچیلیمیش آذربایجان مجلسی بو گون‌لرده ایشه باشلامالی‌دیر. مختاریت مسأله‌سینده بی‌ریا و شبستری ده پیشه‌وری‌نی مدافعه ائتدی‌لر. بیات سؤز‌آراسی بیلدیردی:

«سبز مختار فورمدا یاشایا بیلمزسینیز»^۱ سونرالار سیدجعفر پیشه‌وری بو دانیشتیق‌لاری خاطرلایاراق یازیردی: «آقای بیات شخصاً بیزیم حقیقیمی اعتراف ائدیپ اصل فکریمیزین و پرنسیپ‌لریمیزین صحیح اولدوغونو قید ائدیگی حالدا، اونون اطرافیندا آیدین و آچیق سؤز دئییه بیلیمیردی. او ایسته‌ییردی کی، سؤز ایله بیزیم اصل مقصدیمیزی پویوب تمیزله‌ییب ملی مختاریت عنوانینی آرادان آپارسین. اونون دانیشتیق‌لاری قطعاً اؤز وجدانی‌نین صداسی دگیلیدی. اختیارلاری محدود، ال و ایاغی باغلی بیر آدم کیمی چابالاییب دوردوغی یئرده قالیر، وقتی تلف ائتمک اوچون جزئیات اوزه‌رینده اوزون - اوزادی مباحثه‌یه گیریشیردی. نهایت، نماینده‌لریمیز وضعیتینی اولدوغو کمی تصویر ائدیپ آیدین

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۹۷، ورق ۶۸.

بیر لسان ایله ملتین اؤز حقیقینی آماغا قادر اولدوغونو و حقی آلماق یولوندا تامام وارلیغی ایله مبارزه یه گیریشدیگینی اونا آنلاداراق دئدی لر... بو گون صباح مجلس مَلیمیز آچیلماق، قانونی و رسمی حکومتیمیز تشکیل تاپماق. ایران دان آیریلماق شرطی ایله آذربایجانین داخلی ایشلرینی اداره ائتمگه شروع ائده جکدیر و تهرانا وقتینده اطلاع وئرلمیشدی. او، گون قازانماق، وقت تلف ائتمکله ایشی اؤرت - باسدیر اؤتمک فکرنده دیر. بو ایسه چوخ سفیهانه بیر سیاست دیر. مرکزی حکومت بو گون بیزیم اوزانديغیمیز الی دالا قایتارماق ایسترسه، آرتیق او ال بیر داها اوزانماز، بو دا مرکزی حکومتین بؤیوک و اساس خیانتلریندن اولوب قالار»^۱.

آذربایجانین مختاریتی نین قانون اساسی یه ضد اولدوغوندا اصرار ائدن مرکزی حکومت نماینده لرینه پیشه وری خاطرلاندی کی، سون ۲۵ ایل مدتی نده بو قانون اساسی نین چوخلی ماده لری دگیشدیریلیب. مثلاً، رضا شاه قاجار عایله سی نین شاه لیغینا عاید اولان ماده نی لغو ائده رک اونون یئرینه اؤز پادشاه لیغینی سالمیشدیر. یا خود قانون اساسی یه گؤره، ایران ملکه سی ایرانلی اولمالی حالدا، ایندی کی ملکه مصرلی دیر. مختاریت سؤزونون ماهیتینه گلدیکده ایسه، پیشه وری بیاتا ایضاح ائتدی کی، او، آذربایجانین مختاریتی نی آمریکا بیرلشمیش ایالت لری و سویسین کانتون لاری حقوقوندا تصور ائدیر.^۲

دانشیق لارین سونوندا بیات خواهش ائتدی کی، ملی کنگره ده قبول اولونموش بیاننامه نی و دیگر سندلری اونا گؤندرسین لر. اولا بیلسین کی، او، تهرانا گئتسین و بو سندلر شاه لار دانشیق لاردا اونا کمک لیک ائتسین. سوندا بیات بیر داها پیشه وری ایله گؤروشمک آرزو سوندا اولدوغونو بیلدیردی. بو دانشیق لار باره ده شوروی نین وزیر لر شوراسی نین صدری استالینه معلومات گؤندرن آذربایجان شوروی کمونیست پارتیاسی مرکزی کمیته سی نین کاتبی میرجعفر باقروف یازیردی: «بیات لایکینجی گؤروش بیر داها تصدیق ائتدی کی، او، ایران حکومتی نین تاپشیریغی ایله حرکت ائده رک سونسوز دانشیق لار واسطه سی ایله اساس و باشلیجا مقصد اولان آذربایجانین مختاریتی مسأله سی نین حلینی یوباتماغا چالیشیر. گؤرونور، آذربایجان حقیقینده مسأله نی خارجی حکومت لری الی ایله حل ائتمک ایسته ییر لر. بوتون بونلاری نظره آلاق بیز گؤستریش وئردیک:

۱- مجلسین بیرینجی آچیلیشی نین اجلاسی بیر داها تأخیره سالینماسین و دسامبرین ۱۲ ده (۲۱ آذر) کئچیریلسین.

۲- ایستر مجلس و ایستر مجلس ده تصویب اولونوش حکومت تعجیلی اولاراق عموم خلق کنگره سینده قبول اولونموش قرارلارین حیانا گئچیریلمه سینه باشلانسین.

۳- مجلسین بیرینجی اجلاسی قورتولانا قدر بیات لار سونراکی گؤروش لردن امتناع ائدیلسین.^۳

۱ - سیدجعفر پیشه وری. ایران آذربایجان دموکراتیک حرکات تاریخی. بیرینجی جلد، باکی، ۱۹۴۷ (۱۳۲۶) صص. ۲۱۴ - ۲۱۵.

۲ - «ایران ما»، ۱۳۲۴، ۲۳ آذر.

۳ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱،

سهم السلطان ایله گوروش کنجیریلن گونون آخشامی باکی اوچ لوگو (حسن حسنوف، میرزا ابراهیموف، آقا سلیم آتاکیشی یئف) تبریز اوچ لوگی (پیشهوری، شبستری، بی ریا) آذربایجان ملی مجلسی نین آچیلماسی، اونون رهبر هیاتی نین سئچیلمه سی، حکومتین ترکیبی نین تصویب اندیلمه سی ایله باغلی مسأله لری مذاکره ائتدی لر.

آذربایجان دا جریان ائدن حادثه لر آرتیق بؤیوک دولت لرین سیاسی دایره لری نین و خبرگزاری واسطه لری نین دقت مرکزینده ایدی. آمریکا رادیوسونون مفسری «استیل» دسامبر آی نین ۷ ده (۱۶ آذر) خبرگزاری ایران نین کنجیمیش رئیسی رضا شهبهانی نی دعوت ائتمیشدی کی، رادیو واسطه سی ایله آذربایجان داکی حادثه لری شرح ائتسین. شهبهانی آذربایجان ملی - دموکراتیک حرکتینی و خلق کنگره سینده قبول اندیلیمیش سندلری مثبت قیمت لندیردی، آذربایجان خلقی نین حقلی اولدوغونو قید ائتدی. اونون فکرینجه، بو ایش لری شوروی به دشمن مناسبت بسله یین آمریکاداکی ایران سفیری حسین علاء کیمی آدم لار شیشیردیلر.^۱

وضعیتین جدی کاراکتر آلدیغینی حس ائدن بؤیوک بریتانیا مسکوداکی سفیری واسطه سی ایله دسامبرین ۸ ده (۱۷ آذر) ایرانداکی شوروی و انگلیس قشون لاری نین ان یاخین وقتده اورادان چیخاریلما سینی مذاکره ائتمگی شوروی وزیر خارجه سی ویاجیسلاو میخائیلوویچ مولوتوفا بیلدیرمیشدی. بریتانیا سفیری نین مکتوبی مولوتوفا بریتانیا خارجی ایش لر وزیر ارنست بئوین آراسیندا لندن گوروشمه سینده کی راضی لاشمایا و مولوتوفون بئوینه یازدیغی ۲۰ سپتامبر (۲۹ شهریور) تاریخلی مکتوبا اساسلانیردی. آذربایجانین شهرلرینده پارتیزان دسته لری نین پلیس و ژاندارملاری خلغ سلاح ائتمه سی، اوردونون دؤیوش قابلیتینی ایتیرمه سی ایران داکی دیپلوما یک هیأت لرین حادثه لره جدی، داها دقیق دئییلسه، هیجانلی ماراغینی دوغورموشدو. تعجیلی اولاراق تبریزه گلن تهران داکی آمریکا سفارتی نین مطبوعات کاتبی کایلئر یانق دسامبرین ۹ دا (۱۸ آذر) آذربایجان دموکرات فرقه سی مرکزی کمیته سی نین صدری پیشهوری ایله گوروشموشدو. صحبت زمانی یانق آذربایجانین مختاریتی، و پارتیزان حرکتی، دموکرات فرقه سی نین وضعیتینی، اونون صینفی و ملی ترکیبی، خلق کنگره سی نین سندلری، دموکرات فرقه سی نین ساحلی پارتیزان لارا مناسبتی و اولارین هارادان سلاح آلماسی و سایر مسأله لرله ماراقلانمیشدی. خصوصیه روس لارین بو حرکتدا اشتراکی ایله باغلی یانق پیشهوری به چوخلی سوال لار وئرمیشدی. میرجعفر باقروف کرملین رهبرلیگینه گؤندردیگی معلوماتدا قید ائدیردی کی، پیشهوری وئریلن سوال لارین هامی سینا اساسلانمیش جواب لار وئرمیشدیر. خصوصیه آمریکالی نین «آخی بیاننامه ایران قانون اساسی سی ایله ضدیت تشکیل ائدیر» سوالینا جواب اولاراق او بیلدیریب کی، آذربایجان خلقی نین اؤز عدالتلی طلب لرینی ایره لی سورمگه تاریخی حقی واردیر. نئجه کی، بیر وقت لر آمریکا خلقی اؤز حق لرینی طلب ائدیب. آزادلیق

سیاهه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۱۹۷ - ۱۹۸.

^۱ - «ایزوستیا»، ۱۹۴۵، ۱۴ دسامبر (۲۳ آذر ۱۳۲۴).

اوغروندا مبارزهده همین دورده موجود اولان قانون اساسی آمریکا خلقی نین عدالتلی حرکاتینا مانع اولای بیلمه‌دی. آذربایجان خلقی دنیانین دموکراتیک خلق لری نین، خصوصیه بو گون آذربایجان خلقی نین دردینی داها دریندن دو یا بیلن آمریکا خلقی نین یاردیمینا بؤیوک امید بسله‌ییر. سوندا آمریکالی بیلدیریب کی، او، پیشه‌وری نین فکرلرینی بؤلوشور و اونون دلیل لری ایله راضی دیر. لاکن یانق پیشه‌وری دن سؤز وئرمگی خواهش ائدیپ کی، او، تهرانا قئییدیب اؤز سفیرینه گزارش وئرنه قدر اونون بو فکر لری «آذربایجان» روزنامه‌سینده درج ائدیلمه‌سین.^۱

وزارت خارجه‌نین گؤروشو عرفه‌سینده واشینگتون‌داکی ایران سفیری حسین علاء دسامبرین ۱۰ (۱۹ آذر) دا تهران‌دان آلدیغی تعلیماتا اساساً وزیر خارجه جیمس بیرنس دن خواهش ائتدی کی، مسکو گؤروشونده متفق لر ایران لا باغلی مسأله‌لری، خصوصیه خارجی لرین لنگیمه‌دن ایران‌دان چیخاریلماسی و ایران حکومتینه اؤز اراضی‌سینده تام و مطلق اداره‌ائتمه آزادلیغی وئرلمه‌سینی مذاکره‌یه چیخارسین لار. او یازیردی: «بو بیزه اولکدهده نظمی برپا ائتمک و آذربایجانا کله‌رک اوراداکی دولت ایشچی لرینی اؤلدورن و دولت اداره‌لرینی داغیدان مهاجرلرین (وقتی ایله شوروی دن گلمیش ایرانی لار نظرده توتولور) و هویتی بیلیمه‌ین اؤزباشینا آدام لارین قارشسی سینی آلماق امکانی وئره‌جک. اگر بیزیم جهدلریمیزین افلیج اولونماسی و قارشیمیزا مانع لرین قویولماسی دوام ائدرسه، ایرانین آذربایجان‌دا و شمال استان لارداکی تهلهکه‌سیرلیک قوه‌لری اجرا ائتمه گوجونو کسکین شکیلده ایتیره‌جک، کوتله‌یه و گروه‌چی عنصرلره تسلیم اولاجاق.^۲ خارجی قشون لارین ایران‌دان وقتیندن اول چیخاریلماسی مسأله‌سی آمریکانین اتحاد شوروی‌یه گؤندرديگی ۲۹ نوامبر (۸ آذر) تاریخی یادداشت‌دا عکس اولونموشدو. مسکو سازمان مللین «بوتون متفق لر اوردولارینی ژانویه‌نین بیرینه قدر ایران‌دان چکسین» تکلیفینی قبول ائتمه‌دی.^۳ دسامبرین ۸ ده (۱۷ آذر) وزارت خارجه روس لارین جواب یادداشتینی آچیقلا‌دی. شوروی حکومتی نین فکرینجه، خارجی قشون لارین ایران‌دان وقتیندن اول چیخاریلماسینا ائله بیر جدی سبب یوخ ایدی. جنوبی آذربایجان‌داکی بحراندان آمریکانین ناراحت‌لیگینه گلدیکده ایسه، شوروی یادداشتیندا دئییلیردی: «آرتیق شمالی ایرانین عموم خلق مجلسی نین بیاننامه‌سی درج اولوندوقدان سونرا آیدین اولدو کی، ایرانین شمالیندا یاشایان آذربایجان اهالی‌سی نین دموکراتیک حقوق لاری نین قورونماسی، اونلارین ایران دولتی داخلینده مختاریت (اداره‌ائتمه و دیل مسأله‌سینده) آلماسی آذربایجان خلقی نین ملی اراده‌سی مسأله‌سی دیر.^۴

ایران‌داکی آمریکانین سفارتی نین مطبوعات کاتبی یانق بئش‌گون لوک سفر دن سونرا

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۲۴۹.

^۲ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۵, Volume VIII, p. ۴۸۷ ۴۸۸ -

^۳ - "Time", ۱۹۴۵, ۱۱ December, p. ۳۸.

^۴ - "Current History", ۱۹۴۶, N.۵۴, p. ۱۴۴.

دسامبرين ۱۲ سينده (۲۱ آذر) سحر تبريزدن تهرانا قئييتدى. ائله همين گون سفير ميورى يانقين تبريزده مختلف آدام لارلا، ايران دولت نماينده لرى، هله كى ديرناق ايچينده وئريلن «دموكرات» ليدرلرى، خارجى كونسول لار، دينى ليدرلر، سيويل وطنداشلارلا گۇرۇشلردن حاضرلانميش گزارشيني مسكووا يولا دوشمگه حاضرلاشان وزير خارجه جيمس بيرنسه گۇندردى. سفيرين تلقراميندا بيلديريليدى: «بو گون تبريزين «دموكرات لار» طرفيندن اشغال اولونماسى گۇزله نيلير. آذربايجان استاندارى بيات و تبريزده كى ايران اوردوسونون فرماندهى سرتيپ على اكبر درخشاني يانقا بيان انديبلر كى، اونلار شهرى مدافعه ائده بيلمه يه جكلر و گوج لرى استاندارين ائوى ايله اوردو حصه لرى نين پادگان لاريني قوروماغا آنجاق يئتر. بو گون آخرينجى «انتخابات دا» سئچيلن نماينده لردن عبارت «آذربايجانين حكومت مجلسى» تبريزده ايلك ييغينجاغيني كنجيره جك. ييغينجاقدى ۱۰ وزيردن عبارت كابينه سئچيله جكدىر كى، بو وزيرلرين دفاع (جنگ) و وزير خارجه دن باشقا، هاميسى ايران حكومتينده كى كيمي مقاما صاحب اولاجاق». بيات «دموكرات» ليدرلرله كنجيرديكى ايلك گۇرۇشده اونلارا مصالحه تكليف انديب. اونلار ايسه بياتين بونو ائتمگه قادر اولماديغيني سؤيله مكله ياناشى، قيد - شرط سيز مختاريت وئريلمه سيني ايسته ييرلر. تبريزده هامى دئيبير كى، شوروى «دموكرات لار» جانلى قوه و سلاح - سورات دا داخل اولماقلا هر جور كؤمك گۇرسه دير. دموكرات ليدرلر اؤزلرى يانقا اعتراف انديبلر كى، روس لار اونلارا كؤمك گۇرسه دير. دموكرات لارين تبريزده كنجيرديك لرى اجلاس لار شوروى سريازى اونيفورم لى آدام لار طرفيندن قورونور. تبريزدن چيخماق ايسته ين ايران نظامى حصه لرى نين روس لار طرفيندن نظارت انديلن يول منطقه سيندن بوراخيلماديغيني يانق شخصاً گۇروب. بوندان باشقا، او، اردبيلدن يئنيجه آلينان ايران اوردوسونون رسمى راپورتى ايله تانيش اولموشدور. راپورتدا دئيبيلير كى، اوراداكى شوروى اوردولارى هجوم آلتيندا اولان ژاندارم منطقه سينه گئندن كؤمك ماشينى نين يولونو كسيب گئرى قايتاريبلار. شوروى فرماندهى اوراداكى ايران فرماندهينه اؤز اوردولاريني هئچ بير يئره حركت ائتدريمه مك حقينده امر وئريب. رضائيه دن باشقا، آذربايجانين بوتون اساس ياشايش منطقه لرى فعلاً دموكرات لارين نظارتى آلتيندادير. ايران دولت مأمورلارى يانقا اعتراف انديبلر كى، آرتيق اونلار تبريزين آديندان باشقا هئچ نه يى نظارت آلتيندا ساخاليا بيلميرلر. تبريزده كى ايران مأمورلارى دئيبيلر كى، دموكرات لارين آخرينجى حركاتى گۇزله نيلديگيندن داها سرعتلى اولوب.^۱

آذربايجان داكى بحرانلا باغلى تهرانا گلميش انگليس ژورناليست لرى برىتانيا سفيرى نين مطبوعات كاتبى نين مشايعتى ايله دسامبرين ۱۰ دا (۱۹ آذر) نخست وزير ابراهيم حكيمى (حكيم الملك) ايله گۇرۇش دولر. اونلار موجود بحران دان چيخيش يولو بارده ايران حكومتى نين فكرينى سوروشدوقدا نخست وزير دئدى: «محاربه آرتيق چوخدان قورتارميشدير. متفق دولت لرين اوردولارى نين ايران دا قالماسينا هئچ بير لزوم

^۱ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۵, Volume VIII, p. ۴۹۰-۴۹۱

یو خودور. اگر اوچ بؤیوک دولت اوردولارینی ایران دان چکرسه، حکومت تام حرکت آزادلیغی الده ائدیبله اولکدهده اصلاحاتلار حیانا کنچیره و ساکتلیگی تأمین ائدر. او زمان ایران حکومتی شوروییه و بوتون دنیا یا ثبوت ائتمگه حاضر دیر کی، او، شوروی ایله اصل دوستلوق مناسبتلری قورماق آرزوسوندا دیر». بریتانیا ژورنالیستلری حاضرکی وضعیتی اؤیرنمک اوچون ایرانا هیأت گؤندرمک بارهده مراجعه ائتمک آرزوسوندا اولوب - اولمادیق لارینی سوروشدولار. نخست وزیر یارانمیش بحرانی شوروی ایله دانیشیق لار یولو ایله حل ائدیله جگینه امیدوار اولدوغونو بیلدیردی. عین زماندا، او قید ائتدی کی، سازمان ملل طرفیندن مسأله نین حلینه یؤنه لمیش هر هانسی دقتی ایران حکومتی اوچون مقبول ساییر. سون اولاراق ابراهیم حکیمی بؤیوک دولت لرین ۱۹۴۲ نجی ایلین ۲۹ ژانویه سینده (۱۳۲۰ نجی ایلین ۹ بهمن) امضالانمیش اوچ طرفلی مقوله یه و ۱۹۴۳ نجو ایلین اول دسامبریندا (۱۳۲۲ نجی ایلین ۱۰ آذر) اعلان ائدیلمیش تهران بیاننامه سینده عمل ائدیبله ایرانین حاکمیتی حقوق لارینا حرمتله یاناشاجاق لارینی بیلدیردی.^۱

دسامبرین ۱۱ ده (۲۰ آذر) آرتیق بوتون آذربایجان دموکرات فرقه سی نین نظارتی آلتیندا ایدی. مراغا، سراب، بستان آباد، مرنده و صوفیان فدایی لر طرفیندن آزاد ائدیلمیشدی. تبریز محاصره یه آیینمیش، اوراداکی ایران اوردوسونون تهران و دیگر یئرلرله رابطه سی تامم کسلیلمیشدی. ملی مجلسین بیرینجی اجلاسی نین آچیلماسی و ملی حکومتین تشکیلی اوچون سون حاضرلیق ایشلری گؤرولدو. دموکرات فرقه سی نین مرکزی کمیته سی و ملی کمیته طرفیندن حاضرلانمیش آذربایجان ملی مجلسی نین داخلی نظامنامه سی نین لایحه سی میرجعفر باقروف طرفیندن یوسف استالین، ویاچیسلاو مولوتوف، لاورنتی بریا و گئورگی مالینکوف گؤندریلدی. ۳۹ ماده دن عبارت اولان نظامنامه باکی دا و مسکودا جدی دگیشیکلیک اولمادان بگنیلیمیشدی.^۲ پیشه وری و شبستری نین اولجه دن راضی لاشدیریلیمیش پارلمان کمیسیون لارینا علاوه اولاراق بودجه و خلق قانونی کمیسیونو یاراتماق تکلیف لری باکی دا بگنیلیمه دی. سون اولاراق میرجعفر باقروف گؤستریش وئردی کی، قاباقجاندان نظرده توتولان لاردان باشقا هنج بیر یئنی پارلمان کمیسیونو یارادیلماسین. عین زماندا، میرجعفر باقروف توصیه ائدیردی کی، مجلسین اجلاسی زمانی تبریزده اهالی آراسیندا چاخشاما یارانماسینا یول وئریلمه لیدیر. ائله ائتمک لازم دیر کی، هم مجلسین اجلاسی، هم ده حاکمیتین یئنی آذربایجان حکومتی نین الینه کنچمه سی پروسه سی امکان داخلینده قان تۆکولمه دن باش وئرسین. عموم اتفاق کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سی نین ۶ ژوئییه ۱۹۴۵ (۱۵ تیر ۱۳۲۴) نجی ایلی تاریخلی «جنوبی آذربایجان دا و ایرانین شمالی نین دیگر استان لاریندا مستقل حرکاتین تشکیلی اوزره تدبیرلر حقیقنده» گیزلی قراری نین یئرینه یئتیریلیمه سی گئدیشینده تبریزده کی باکی اوچ لوگونون عضوی میرزا ابراهیموف، خلق داخلی ایشلر کمیساری میرتیمور یعقوبوف،

^۱ - «اطلاعات»، ۱۳۲۴، ۱۹ آذر.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۲۰۵، ۲۱۶ - ۲۲۲.

دولت تهلهکه سیزلیگی کمیساری استپان یئمئلیانوف حادثه لرین سونراکی گئدیسی ایله باغلی اؤز تکلیفلرینی میرجعفر باقروفا وئردی.لر. سنده دئییلیردی: «سیزین گؤستریش لرینیزله حاضرانمیش ایران آذربایجانی ملی - آزادلیق حرکاتی نین ایکینجی مرحله سی نین باشلیجا وظیفه لری حقینده تکلیفلر لایحه سینی سیزه گؤندریریک».

شوروی آذربایجانی مسئول ایشچی لری نین آذربایجان دموکرات فرقه سی لیدر لری ایله مذاکره لری نتیجه سینده حاضرانمیش تکلیفلرده دسامبرین ۱۲ ده (۲۱ آذر) آذربایجان ملی مجلسی نین بیرینجی اجلاسی نین آچیلیشی، آذربایجان مختار حکومت کابینه سی نین تشکیلی نظرده توتولوردی. دسامبرین ۱۵ - ۲۰ سی (۲۴ - ۲۹ آذر) آراسیندا یترلی حاکمیتین مرتجع مأمورلاری نین یئنی یارانمیش آذربایجان حکومتینه تابع ائدیلمه سی و بونولا دا آذربایجان دا ملی - آزادلیق حرکاتی نین بیرینجی مرحله سی باشا چاتمالی ایدی.

سنده گؤرسه دیلیردی کی، آذربایجان دموکرات فرقه سی مرکزی کمیته سی لیدر لری و ملی کمیته رهبر لری ایران آذربایجانیندا ملی مختاریت حرکاتی نین سونراکی گئدیشیندن، اونون هانسی فورمدا انکشاف ائده جگیندن قایغی لانیلار. ملی - آزادلیق حرکاتی نین بیرینجی مرحله سی نین تحلیلی اساسیندا قید اولونوردو کی، اگر شاه و ایران حکومتی آذربایجان مختاریتینی رسماً تانیسالار دا، شوروی اوردوسو شمالی ایران حدود لاریندان چیخدیقدان سونرا وضعیت کؤکلی شکیده دگیشه بیلر. آذربایجان دموکرات فرقه سی لیدر لری نین فکرینجه، ایران دا ایسته نیلن حکومت شوروی اوردوسونون چیخماسیندان استفاده ائدیپ سلاح گوجونه آذربایجانین مختاریتینی لغو ائده جکدیر.^۱ شوروی آذربایجانی رهبر ایشچی لری ده دموکرات لارین بو فکری ایله راضی اولدوق لارینی بیلدیریردی.لر.

آذربایجانین ملی حقوق لاری نین تانیلماسینی اونلار ایران حکومت دایره لری نین، اجتماعی - سیاسی قوه لری نین بؤیوک دولتچی لیک آزارینا، فارس شوینیسیمینه توتولماسی ایله اساسلاندیریردی.لر. میرجعفر باقروفا تقدیم اولونان تکلیفلرده دئییلیردی: «اونلارین درین اینامینا گؤره، ایران آذربایجانیندا یاشایان آذربایجانلی لارین ملی حقوق لاری نین مدافعه سی نین یگانه تأمیناتی مغولستان خلق جمهوری سی فورموندا مستقل خلق دموکراتیک دولتی نین یارادیلماسی دیر».

اونا گؤره حادثه لری نین انکشافی و ارتجعی تهران حکومتی نین آذربایجان خلقی نین طلب لرینه مناسبتده کوت و دگیشمز حاکمیتی نین موضعی ایران آذربایجانیندا مستقل خلق دموکراتیک حکومتی نین یارادیلماسینی قاچیلماز ضرورته چئویریر. «تاریخی عدالت سیزلیگی لغو ائتمک، آذربایجان خلقی نین عصرلیک آرزو و ایستکلرینی تأمین ائتمک مقصدی ایله بیز ملی کمیته نین و آذربایجان دموکرات فرقه سی نین مرکزی کمیته سی نین ایران آذربایجانی ملی - آزادلیق مبارزه سی نین ایکینجی مرحله سی نین باشلیجا وظیفه سی کیمی مغولستان خلق جمهوری سی فورموندا دولت چی لیک یارادیلماسینی دوزگون تکلیف حساب ائدیریک».^۲ تخمیناً بیر آی سونرا

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۹۷، ورق ۷۶ - ۷۷.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱.

سیدجعفر پیشه‌وری باشد اولماقلا ملی حکومتین لیدرلری نین امضالادیغی «آذربایجان خلقی نین طلب‌لری» آدلی سندده مستقل‌لیک ایده‌سی داها دا انکشاف ائتدیریلدی. اورادا دئییلیردی: «بیز ایران‌دان تامامیله آیریلیب دموکراتیک اساسدا اؤز مستقل دولتی‌میزی - آذربایجان ملی دموکراتیک جمهوری‌سینی قورمالیق ... بیزیم اولکه‌میز آذربایجان ملی دموکراتیک جمهوری‌سی آدلانا جاقدیر».^۱ سونراکی مرحله‌ده ایسه هر ایکی آذربایجانین بیرلشمه‌سی دموکرات فرقه‌سی و شوروی آذربایجان رهبرلری نین مذاکره‌سینده دفعه‌لره وورغولانمیشدی. آذربایجان دموکرات فرقه‌سی نین یارانماسی و آذربایجان مختاریتی نین اعلان اولونماسینا قارشی گیزی و اچیق یول لارلا مبارزه آپاران، شوروی رهبرلرینه چوخلو گیزی معلومات‌لار گؤندرن حزب توده لیدرلریندن اولان اردشیر آوانئسیان سونرالار بیلدیریردی: «آذربایجان‌دا یارانان حرکات میرجعفر باقروفون و سیدجعفر پیشه‌وری نین شخصی پلان‌لاری و ایستکلری اساسیندا اولموشدور. من او حرکاتا بوتونلوکله مخالف ایدیم. باقروف ایسته‌بیردی کی، ۵ میلیونلوق جنوبی آذربایجانا ۳ میلیونلوق شمالی آذربایجان بیرلشدیریپ اوکرانیانین قاباغینا قویسون و اؤزی آغالیق ائتسین. من بونونلا مخالف اولدوغوما گؤزه منیم باشیمی یتمک ایسته‌بیردی. بونا موفق اولما بیلمه‌دی لر».^۲ آذربایجان‌داکی حادثه‌لرین تخمیناً بو استقامتده جریان ائتدیگینی ایران سیاسی و نظامی دایره‌لری ده اعتراف ائتدیردی لر. ستاد کل‌ون رئیس تیمسار حسن ارفع سونرالار خارجه نشر ائتدیردیگی خاطرله‌رینده یازیردی: «بو منطقه‌ده ایران‌دان آیریلیب شوروی آذربایجانینا الحاق ائدیلمه‌سی پروسه‌سی باشلانمیشدی».^۳ نهایت، جدی حاضرلیق لاردان و شوروی سیاسی رهبرلیگی ایله راضی‌لاشمادان سونرا ۱۹۴۵ نجی ایلین دسامبر آیی نین ۱۲ سینه (۲۱ آذر ۱۳۲۴) سحر ساعت ۱۰ دا تبریزین «دیده‌بان» سینماسیندا آذربایجان ملی خلقی نین تاریخینده و طالعینده مهم حادثه اولان «۲۱ آذر» گونو تاریخه قوغوشدو. همین گون آذربایجان تلقراف آژانسی نین تبریزدن باکی یا وئردیگی معلوماتدا گؤرسه‌دیلیردی: «اونودولماز تاریخی گون لر هر بیر آدامین حیاتیندا باش وئرر، بئله گون لر هر بیر خلقین و دولتین تاریخینده داها چوخ اولار. ۲۱ آذر گونو شمالی ایران‌دا یاشایان ۵ میلیونلوق آذربایجانلی لارین یادیندان هنج بیر زمان چیخمایا جاقدیر».^۴ ملی مجلسین ایلك اجلاسیندا آذربایجانین مختلف یئرلریندن سئچیلیمیش ۹۵ وکیلدن ۷۶ سی اشتراک ائتدیردی. دیپلوماتیک نماینده‌لیک‌لردن شوروی باش کنسولو، فرانسه دیپلوماتیک نماینده‌سی، فرانسه کاتولیک هیأتی، آذربایجان استانداری‌سی نین نماینده‌لری، معارف

سیاهه ۸۹ اشاره ۹۷، ورق ۷۸.

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱،

سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۸، ورق ۵۴ - ۵۵.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۹۹، ورق ۶۷.

^۳ - H. Arfa, Under Five Shahs. New -York, ۱۹۶۵, p. ۳۴۷.

^۴ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۱، ورق ۱۶۵.

اداره‌سی مدیری‌نین معاونی، فلاحت (کشاورزی) اداره‌سی‌نین، مالیّه اداره‌سی‌نین، بانک کشاورزی‌نین، پلیس اداره‌سی‌نین رئیس‌لری، اوتاق تجارت‌ین، شوروی‌نین ایران‌لا مدنی رابطه جمعیتی‌نین تبریز شعبه‌سی‌نین صدری و دیگر قوناق‌لار مجلسین آچلیشینا گلمیشدی‌لر. ملی مجلسین تاریخی اجلاسینی ان یاشلی ملت وکیلی، ایری تورپاق صاحبی نظام‌الدوله رفیعی آجدی. موقتی ریاست هیأتی‌نین سئچکی‌سیندن سونرا مجلسین داخلی نظامنامه‌سی ماده به ماده مذاکره ائدیلدی. باش‌وزیر باشدا اولماقلا حکومتین ترکیبی‌نین اون وزیردن عبارت اولماسی حقیقته کی ۳۵ نجی ماده اطرافیندا گرگین مباحثه‌لر اولدو - میانه و مرنددن اولان مجلس عضولری حکومتین ترکیبینه وزارت خارجه‌نین یارادیلما‌سینی طلب ائدیلدی‌لر. اجلاس صدرلیک ائدن سیدجعفر پیشه‌وری ایضاح ائندی کی، آذربایجان اؤز مختاریتینه نایل اولماقلا یاناشی، ایران دولتی‌نین ترکیبینه قالدیغیندان وزارت خارجه یاراتماغا هئچ بیر ضرورت یوخدور. بؤیوک رأی چوخلوغو ایله اجلاس حکومتین ترکیبینه وزارت خارجه یاراتماغی لازم بیلمه‌دی. بیر چوخ نماینده‌لر آذربایجان‌دا توپلانا وئرگی‌نین ۲۵ فایضی‌نین مرکزی حکومت وئريلمه‌سی‌نین علییه‌نه چیخیش ائندی‌لر. نظامنامه رأیه قویولاراق قبول ائدیلدی. بوندان سونرا گیزلی رأی وئرمه یولو ایله مجلسین دایمی ریاست هیأتی سئچیلدی. میرزاعلی شبستری آذربایجان ملی مجلسی‌نین رئیس، صادق پادگان، رفیعی و حسن جودت مجلس رئیس‌نین معاون‌لری، میررحیم ولائی و محمد عظیم مجلسین کاتبلری، علی‌اکبر دیبائیان، صادق دیلمقانی و مرادعلی خان بیات‌ماکو ریاست هیأتی‌نین عضولری سئچیلدی‌لر. میرزاعلی شبستری قبول اولونموش نظامنامه‌نین ۳۳ نجو ماده‌سینه اساساً حکومتین تشکیلینی مجلس سئچکی‌لرینده رأی چوخلوغی قازانمیش آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین لیدری سیدجعفر پیشه‌وری‌یه تاپشیردی. ائله اجلاسین گئدیشینه تبریز شهری ژاندارم اداره‌سی‌نین ایکی نماینده‌سی ایچری گیریب دونن پارتیزان‌لارین اولارا وئردیگی خلع سلاح اولماق باره‌ده اولتیماتومون شرطلرینی قبول ائتدیک‌لرینی بیلدی‌لر. مجلس غلام یحیی و ولائی‌یه تاپشیردی کی، ژاندارم اداره‌سینی و سلاح‌لاری رسمی شکیلده سندلشدیریب قبول ائتسین‌لر. بونولا دا سحر اجلاسی باشا چاتدی. «دیده‌بان» سینماسی قارشسی‌نیندا توپلانمیش چوخ‌سایلی تبریز ساکن‌لری فاصله‌یه چیخان پارلمان عضولرینی آلقش‌لارلا قارشسی‌لادی‌لر.^۱

دسامبرین ۱۲سینده (۲۱ آذر) کئچیریلن آخشام اجلاسی‌نین باشلیجا مسأله‌سی آذربایجان ملی حکومتی‌نین تشکیل ائدیلمه‌سی ایدی. سیدجعفر پیشه‌وری‌نین تقدیماتی اوزره حکومت کابینه‌سی اشاغیداکی ترکیبده تصویب ائدیلدی: سیدجعفر پیشه‌وری - باش‌وزیر، سلام‌الله جاوید - وزیر داخله، غلامرضا الهامی - وزیر دارایی، رضا رسولی - وزیر اقتصاد و تجارت، جعفر کاویان - خلق وزیر، حسن اورنگی - وزیر صحیه (بهداری)، میرزا

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۲۴۰ - ۲۴۲.

ربیع کبیری - وزیر پست و تلگراف، یوسف عظیمی - وزیر عدلیه (دادگستری)، جاوید مهتاش - وزیر فلاحت و زراعت (کشاورزی)، محمد بی‌ریا - وزیر معارف (فرهنگ و آموزش و پرورش).^۱ آز سونرا حسن جودت رضا رسولی‌نی عوض ائتدی. آخشام اجلاسیندا زین‌العابدین قیامی عالی محکمه‌نین صدری، فریدون ابراهیمی آذربایجان دادستانی تصویب ائدیله. کابینه فورمالاشدیقدان سونرا سیدجعفر پیشه‌وری حکومت برنامه‌سی ایله چیخیش ائتدی. ملی حکومتین بئله نفوذلو و حرمتلی آدام‌لاردان تشکیل ائدیلمه‌سی اهالی آراسیندا راضی‌لیقلا قارشى لانمیشدی. تبریز شاعرلر مجلسی‌نین عضولریندن علی فطرت، میرمه‌دی اعتماد، حسین صحاف، مظفر درویشی، میرمه‌دی چاووشی، یحیی شیدا، بالاش آذراوغلی آذربایجان ملی حکومتینی شعرله تبریک ائده‌رک یازیردی‌لار:

«سئچدی ائل‌لر خلق ایچیندن شوق ایله اون بیر وزیر،
اولمایا یادلار الینده خلقیمیز بیر ده اسیر.
دوغما دیله کۆرپه‌لر وئرمکده ایندی سس - سسه،
آغوشون آچمیش ائله، گل - گل دئییر هر مدرسه،
ای وطن، ای شانلی آذربایجان، فخر ائيله سن!
بیر ده آت چاپماز سنین سینهنده هر وقت هر یئتن ...
قوی مزاریندان دوروب احسن دئسین سرداریمیز،
قوی باخیب اولادینا فخر ائيله سین سالاریمیز!»^۲

ملی حکومتین باش‌وزیری سیدجعفر پیشه‌وری یئنی قورولموش حاکمیتین ماهیتینی بئله آچیقلا بیردی: «آذربایجان ملی حکومتی خلقین سعادت و خوشبخت‌لیگیندن اؤتری قورولدوغو اوجون عمومی خلقی فعالیت، دوزلوگه، آسایش و امنیت ی حفظ ائتمک‌له بیر - بیر ایله قارداشواری یاشاماغا دعوت ائدیر... هامیدان خلقه و اؤلکه‌یه خدمت و آذربایجان‌ین گله‌جگی یولوندا جدیت گۆزله‌نیلیر. دولت ایسه اونون شرایطینی وجودا گتیرمگه چالیشاجاقدیر». عین زماندا، تبریزده فعالیت گؤسترن دیپلوماتیک نماینده‌لیک‌لره بیلدیریدی کی، اونلار اؤز ایش‌لرینی بین‌الملل قانون‌لارا اویغون اولکی قایدادا دوام ائتدیرسین‌لر. «همچنین دموکراتیک دولت‌لرین طلب‌لری‌نین آسایش و امنیتینی حفظ ائتمک یولوندا ملی دولت هئچ بیر فداکارلیقدان چکینمه‌یه جکدیر»^۳.

آذربایجان حکومتی تشکیل ائدیلن گوندن سحری تبریز شهرداری روشنی شوروی باش کنسولو کراسینه بیلدیردی کی، بیات اوردو، پلیس و ژاندارما گؤستریش وئرمیشدیر

^۱ - Faramarz S.Fatemi. The U.S.S.R. In Iran. New -York - London, ۱۹۸۰, p. ۸۹-۹۰ - G.Lenczowski. Russia and the West in Iran, ۱۹۷۸-۱۹۴۸. New -York, ۱۹۴۸, p. ۲۸۹.

^۲ - «کمونیست»، ۱۹۴۶، ۹ ژانویه (۱۳۲۴، ۱۹ دی).

^۳ - سیدجعفر پیشه‌وری. ایران آذربایجان دموکراتیک حرکات تاریخی. بیرینجی جلد، باکی، ۱۹۴۷) (۱۳۲۶) صص. ۱۲۲ - ۱۲۳ (ال‌یازما حقوقوندا).

کی، قان تۆکولمه‌سینی معناسیز حساب ائدیر و اونا گۆره ده هئچ بیر مقاومت گۆرستمه‌دن دموکراتیک حکومته تابع اولسون‌لار. عین زماندا، روشنی علاوه ائتدی کی، بو، عموم‌خلق ایشی اولدوغوندان بیات دموکراتیک حکومتله حسابلاشماغی، مرکزی حاکمیتین نماینده‌سی کیمی آذربایجان ملی حکومتی ایله امکدداشلیغی ضروری حساب ائدیر. ائله همین آخشام او، تبریزده کی آمریکا کنسولو ایله گۆروشوب آذربایجان‌داکی وضعیتنی مذاکره ائتمیشدی. دسامبرین ۱۳ ده (۲۲ آذر) معلومات آئینمیشدی کی، بیات تله‌سیک تهرانا گئتمگه حاضرلاشیر. او، کراسینه مراجعه ائتمیشدی کی، «اینترویست» واسطه‌سی ایله اونا طیاره وئرلمه‌سینه کۆمک ائتسین. باش کنسول کراسنی بو باره‌ده «اینترویست»ه گۆستریش وئرمیشدی. شهردار روشنی بیاتین آدیندان شوروی کنسولوندان خواهش ائتدی کی، تالانچی‌لیغا، چاخناشمایا و قصاصچی‌لیغا یول وئرمه‌مک، شهرده قایدا - قانونی قوروماق اوچون قیزیل اوردونون کمک‌لیگینی اسیرگمه‌سین‌لر. کراسنی بو خواهشه مثبت جواب وئرمیشدی. او، استالینه یازدیردی: «کراسنی‌نین جوابینی مقبول حساب ائتمیریک. بیزیم نظامی یولداش‌لارا بیر داها گۆستریش وئرن کی، شهرده قایدا دموکرات‌لارین اؤزلری طرفیندن تأمین ائدیلمگه‌سی حالدا باش وئرن حادثه‌لره مداخله ائتمه‌سین‌لر».^۱

آذربایجان ملی حکومتی یارانمیشدان سونرا استاندار مرتضی بیاتین تبریزده قالماسی معناسیز بیر ایشه چئوریلیمیشدی. سیدجعفر پیشه‌وری‌نین فکرینجه، سهام‌السلطانین تبریزده قالماسی ایله «ملی مجلس، ملی حکومت، ملی مختاریت دوز گلمه‌یه‌جک ایدی... اونا گۆره آذربایجان‌دا ملی هیأتین قراری اوزره آقای بیاتین یانینا رسمی بیر هیأت گۆندریب اونون آذربایجانلی ترک ائدیپ گئتمه‌سی لزومونو بیلدیردی. او ایسه هئچ بیر قدرت و کۆمکه دایانا بیلمه‌دیگی حالدا اؤزونون اورادا قالماق اوچون اصرار ائتمه‌سینی ضروری حساب ائتمه‌دیگینه گۆره، بیزیم پیشنه‌هادیمیزی قبول ائتمه‌دیگینی بیلدیردی».^۲

دسامبرین ۱۳ ده (۲۲ آذر) تهران روزنامه‌لری‌نین ۶ خبرنگاری ایله بیرلیکده آذربایجان‌دا جمعی‌سی ۱۶ گون قالمیش مرتضی بیات تبریز شهرینی ترک ائتدی.^۳ طیاره میدانیندا اونو پیشه‌وری و شوروی کنسولخاناسی‌نین کاتبی یولا سالدی. سیدجعفر پیشه‌وری یازیردی: «بیز کاملاً بی‌غرض اولدوغوموزو اثبات ائتمک اوچون اونو طیاره میدانینداک مشایعت ائتدیک. من شخصاً طیاره میدانیندا اونا طلباتیمیزی قبول ائتمک شرطی ایله تهران حکومتی ایله هرگونه مذاکره‌یه حاضر اولدوغوموزو بیلدیردیم. اونا دولتین سلاح گوجو ایله آذربایجان‌دا نظارت یاراتماغین ضررلرینی ساییب سؤیله‌دیم».^۴ مرتضی

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۲۴۴.

^۲ - سیدجعفر پیشه‌وری. ایران آذربایجانلی دموکراتیک حرکات تاریخی. بیرینجی جلد، باکی، ۱۹۴۷ (۱۳۲۶) صص. ۱۲۲ - ۱۲۳.

^۳ - Fakhreddin Azimi. Iran: the Crisis of Democracy. New York, ۱۹۸۹, p. ۱۳۸.

^۴ - سیدجعفر پیشه‌وری. ایران آذربایجانلی دموکراتیک حرکات تاریخی. بیرینجی جلد، باکی، ۱۹۴۷ (۱۳۲۶) صص. ۲۲۴.

بیات گنتدیکن سونرا ملی حکومتین لیدرلری استاندارین اقامتگاهینا گلیب ایشه باشلادی لار. دسامبر آیینین ۱۲ سینه (۲۱ آذر) گنجه تبریز یاخین لیغینداکی مراغا یولوندا انگلیس کنسولو «اوول»ین ماشینی پارتیزان لار طرفیندن ساخالانیدی. گورونور، مراغایا گنتمک بهانه سی ایله «اوول» آذربایجان داک، خصوصیه تبریز یاخین لیغینداکی وضعیتنی اؤیرنمک ایسته بیرمیش. پارتیزان لارین طلبینه باخمایاراق او، شهره قئییتماقدان قطعی امتناع ائدی و پارتیزان دسته سی نین باشچی سی ایله گوروشمک ایسته دیگینی بیلدیردی. اسکویه آپاریلارکن «اوول» اؤز مترجمی واسطه سیله پارتیزان لارین سلاحی هارادان آلماسی، پارتیزان لارین سایبی و سایر مسأله لرله باغلی چوخلی سوال لار سوروشدی. او دئدی: «تهران آذربایجانا مختاریت وئرمز. سیزین پولونوز یوخدور، سیز آیری یاشایا بیلمز سینیز»^۱ پارتیزان دسته سی نین رهبری «اوول»ی درحال آزاد ائتمیش و گنجه او، کردستان استقامتینده یولونو دوام ائتدیرمیشدی.

دسامبرین ۱۲ دن ۱۳ نه (آذرین ۲۱ دن ۲۲ نه) کئچن گنجه ژاندارم لارین خلع سلاح ائدیلمه سی و سلاح لارین تحویل آیینماسی باشا چاتدیریلدی. مجلسین آخشام اجلاسیندان سونرا ملی حکومت نماینده لری ایله تبریز لشکری نین فرماندهی سرتیب درخشانی آراسیندا دانیشیق لار باشلانیدی. دانیشیق لار زمانی درخشانی آذربایجان حکومتینه تابع اولماغا راضی لیغینی بیلدیردی. اوردویا گؤستریش وئریلدی کی، حتی فدائی لر نظامی شهرجیکه (پادگانا) داخل اولسا بله، اونلارا آتش آچماسین. مسأله نی سونادک حل ائتمک اوچون اونا سحر ساعت ۹ قدر وقت وئریلمه سینی خواهش ائدی. لاکن او، دئدیگی وقتده حکومتین اقامتگاهینا گلمه دی. دسامبرین ۱۳ ده (۲۲ آذر) ساعت ۱۲ ده حکومتین باشچی سی پیشه وری سرتیب درخشانی نی یانینا دعوت ائدی. اونا بیلدیردی کی، لشکر ملی حکومته تابع اندیلسین و سلاح لار تحویل وئریلسین. سرتیب فکشلشمک اوچون داها ساعت یاریم وقت ایسته دی. پیشه وری بونا اعتراض ائتمه دی. وقت تامام اولدوقدان سونرا او، زنگ ائدیب صاباحا قدر فکشلشمک آرزوسوندا اولدوغونو بیلدیردی. پیشه وری قطعی شکیده اعتراض ائدی. دانیشیق لاردان سونرا درخشانی تبریزده کی شوروی اوردوسونون فرماندهی ژنرال قلینسکی یه مکتوبلا مراجعه ائدیب بیلدیردی کی، شهر چوخ ساییلی سلاحلی آدام لار طرفیندن محاصره ائدیلمیشدیر. لشکره هجوم اولاجاغی تقدیرده بیز مدافعه اولوناجاغیق. ملی مجلسین آخشام اجلاسیندا پیشه وری سرتیب درخشانی نین حرکت لری و بو حرکت لرین قان تۆکولمه سینه سبب اولاجاغی باره ده معلومات وئردی. درخشانی نین حرکت لری باره ده تعجیلی ورقه لر چاپ ائدیلب اهالی ایچری سینده یاییلدی. نماینده لر ایران حکومتینه و آذربایجان مختاریتینه صداقتلی اولاجاق لاری باره ده آند ایچدی لر. قرآن آند ایچدی لر کی، مجلسین قرارلارینی مقدس ایش کیمی یغینه یئتیره جک، اؤز خلقینه شرفله خدمت ائده جک لر. ۴ نجو شوروی اوردوسونون فرمانده لیگیندن خواهش ائدیلدی

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاخه ۸۹ اشاره ۱۰۱، ورق ۱۸۵.

کی، لشکرین خلع سلاح اندیلیمه‌سینی اوغورلا باشا چاتدیرماق اوچون پارتیزان دسته‌لری باشچی‌لارینا کؤمک ائتمک مقصدیله دؤرد یاخشی تعلیماتچی و مترجم آیرلیسین. لاکن باکی نظامی دایره‌سی اوردوسونون فرماندهی، اوردو ژنرالی ایوان ماسلنیکوف بونو قدغن ائتدی. اونون فرمانیندا گؤرسه‌دیله‌ردی: «هئچ بیر تعلیماتچی آیریلما‌سین، قلینسکی باش وئرن حادثه‌لره مداخله ائتمه‌سین، منیم شخصی گؤستریش‌لریمه اویغون واحدین دؤیوش حاضرلیغی ایله مشغول اولسون. آتاکیشی‌یئف بوتون دیگر امکان‌لارا مالک‌دیر، منیم اجازه‌م اولمادان هئچ بیر حالدا اونا نه بیر سرباز، نه بیر افسر وئریلمه‌سین.^۱ شوروی آذربایجانلی دولت تهله‌کسه‌سزلیگی کمیساری‌نین معاونی ژنرال آقاسلیم آتاکیشی‌یئفه تاپشیریق وئریلدی کی، تبریز پادگانینا قارشى نظامی عملیات آپاریلما‌سین. پادگان اطرافدان تجرید ائدیلسین، اونون ارزاقی و سویو کسپلیسین، مصلحتچی‌لرین فکرینجه، بو حالدا سربازلار اؤزلری سلاحی یئره قویوب تسلیم اولاجاق‌لار. عین زماندا، حکومته تکلیف ائدیلدی کی، پادگانلی خلع‌سلاح ائتمک اوچون نفوذلو آدام‌لاردان، بوتون دینچ واسطه‌لردن استفاده ائدیلسین. بو وقت عرضینده درخشانی تهران‌لا وضعیتى آیدینلاشدیرا بیلمه‌دی. او، تهران، نخست‌وزیر حکیمی‌یه تلفرافلا معلومات گؤندرمیشدی کی، اگر دسامبرین ۱۳ ده (۲۲ آذر) آخşam ساعت ۹ آ قدر تسلیم اولماساق، شوروی قوه‌لری‌نین یاردیمی ایله دموکرات‌لار نظامی دوشرگه‌لره هجوم ائده‌جک‌لر. حکیمی وزیر جنگ تیمسار ریاضی‌یه تاپشیرمیشدی کی، ستاد کل‌ون رئیسی ارفع‌له بیرلیکده لشکرین تسلیم اولماسی حقه‌ده فرمانی حاضرلا‌سین. اوزون مذاکره‌لردن سونرا «بی‌آی‌رچی‌لیق» فرمانی نخست وزیر اؤزی امضالایب بیرباشا درخشانی‌یه گؤندردی. لاکن گئج ایدی. بو فرمانین گؤندریلمه‌سیندن ایکی ساعت اول آرتیق درخشانی تسلیم اولموشدو.^۲

دسامبرین ۱۳ ده (۲۲ آذر) آخşam ساعت ۸ ده سرتیپ درخشانی تلفونلا خواهش ائتدی کی، پیشه‌وری اونو قبول ائتسین. شبستری، جاوید و بی‌ریانین اشتراکی ایله پیشه‌وری سرتیپ درخشانی‌نی قبول ائتدی. گؤروش زمانی او، تبریز پادگانینی ملی حکومته تابع ائدیلمه‌سینه راضی‌لیق وئردی. لاکن درخشانی بئله بیر امرین اؤزی طرفیندن رضائیه و اردبیل تیپ‌لرینه وئریلمه‌یه‌جگینی بیلدیردی. بونو او، همین تیپ‌لرین، گویا، بیرباشا تهرانا تابع اولماغی ایله اساسلان‌دیریردی و بیر سیرا افسرلرین ساغ - سلامت تهرانا گئتمه‌سی اوچون تأمینات ایسته‌دی. اونا بئله بیر تأمینات وئریلدی. آذربایجان‌داکی ایران لشکرینی ملی حکومته تابع اولماسی و اونون خلع‌سلاح ائدیلمه‌سی حقیقنده پیشه‌وری ایله درخشانی آراسیندا سند امضالان‌دی. اورادا گؤرسه‌دیله‌ردی: «تبریز پادگانینداکی اوردو بوتؤولوکده آذربایجان ملی حکومته تابع اولور؛ سلاح‌لار تعجیلی اولاراق فدائی‌لرین نظارتینه کئچن آنبارلارا وئریلیب؛ ملی حکومتین اجازه‌سی اولمادان اوردو پادگان‌دان کنارا چیخا بیلمز؛ تبریزده خدمت ائتمک ایسته‌مه‌ین افسرلرین تهرانا گئتمه‌سینه اجازه وئریلیب؛

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سپاه ۸۹ اشاره ۱۰۱، ورق ۱۸۷ - ۱۸۸.

^۲ - H. Arfa, Under Five Shahs. New -York, ۱۹۶۵, p. ۳۴۷ ۳۴۸.

آذربایجاندا قالیب خدمت ائتمک ایسته‌ین سرباز و افسرلرین سلاح‌لاری نظامی آند قبول ائدیلدیکن سونرا قایتاریلاجاقل^۱. یئنی حکومتین عضولری اولان الهامی و جاویده تایشیریلدی کی، پادگان‌لارا گئدیپ افسرلرله دانیشسین‌لار و سلاح‌لاری تحویل آلسین‌لار. سند امضالاندیقدا سونرا درخشان بیلدیردی کی، او، بیر داها لشکره قئییتماق ایسته‌میر و پیشه‌وری دن خواهش ائتدی کی، حکومتین بناسیندا گئجه‌لمک اوچون اونا اجازه وئرسین. درخشان‌یه اجازه وئریلدی کی، آذربایجان مجلسی‌نین صدری میرزاعلی شیبستری‌نین ائوینده گئجه‌له‌سین. میرجعفر باقروف‌دان گؤستریش گلدی کی، آذربایجان‌داکی ایران اوردوسو بوتؤولوکده، ایلک نوبه‌ده ایسه رضائیه و اردبیل‌ده کی تیپ‌لر خلع‌سلاح ائدیلمه‌میش تبریز لشکر سرباز‌لارینا سلاح پایلانماسین. ارزاق و مادی چتین‌لیک‌لری یونگول‌لشدیرمک اوچون لشکر سرباز و افسرلریندن ائولرینه داغیلماق ایسته‌ین‌لره اجازه وئریلسین. سرتیپ درخشان اؤزونو دوزگون آپاریسا و حقیقتاً ایران حکومتی فشاریندان احتیاط ائدیرسه، اونا کمک‌لیک گؤرسه‌دیلسین و مدافعه ائدیلسین^۲. دسامبر آیی‌نین ۱۴ ده (۲۳ آذر) سحر تبریز اطرافیندا دایانان فدائی دسته‌لری متشکل شکیلده شهره داخل اولدو. باش‌وزیر سید جعفر پیشه‌وری بیانات وئره‌رک بیلدیردی کی، بوتون اداره و مؤسسه‌لر تامامیله ملی حکومتین الینده‌دیر. محرم‌لیک مراسمی ایله باغلی ملی مجلس اؤز ایشینی بیر هفته‌لیک دایاندیردی. بونولا دا شوروی‌نین نظامی، سیاسی، دیپلوماتیک حمایه‌سی و یاخیندان اشتراکی ایله جنوبی آذربایجان ملی - آزادلیق حرکتی‌نین بیرینجی مرحله‌سی - حاکمیتین اله آلینماسی پروسه‌سی باشا چاتدی^۳. سیدجعفر پیشه‌وری‌نین فکرینجه، حادثه‌لرین سرعتلی انکشافی نتیجه‌سینده «آذربایجان‌دا ایکی حاکمیت‌لیک لیک دوره خاتمه تاپیب ایش خلقین انتخاب ائدیگی ملی حاکمیتین ایینه کئچمک‌له نه تک آذربایجان، بلکه بوتون ایران‌دا یئنی بیر دور باشلاندى»^۴.

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سپاه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۲۳۵.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سپاه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۲۵۶.

^۳ - a. y. Yodfat. The Soviet Union and Revolutionary Iran. New York, ۱۹۸۴, p. ۱۹ - Martin Sicker. The Beur and the Lion. Imperialism and Iran. New York - London, ۱۹۸۸, p. ۷۱

^۴ - سیدجعفر پیشه‌وری. ایران آذربایجان دموکراتیک حرکت تاریخ. بیرینجی جلد، باکی، ۱۹۴۷ (۱۳۲۶) صص. ۲۲۵.

آذربایجان دا ملی مجلسین آچیلدیغی و ملی حکومتین قورولدوغو گون نخست وزیر حکیمی ایران مجلسینده چیخیش ائتدی. او بیان ائتدی کی، یارانمیش چتین لیک لری آرادان قالدیرماق مقصدیله وزارت خارجه ایله بیرلیکده مسکووا گئتمک آرزوسوندادیر. اولکه بویوک هیجان ایچری سینده ایدی. ائله بیر گون یوخ ایدی کی، مجلس شورای ملی آذربایجان مسأله سینی مذاکره ائتمه سین. آذربایجان دموکرات لاری نین علیهینه هر جور بهتان لار دئییلیردی. مجلس تریبونو «وطن پرور لیک» سنگرینه چئوریلیمیشدی. ناطق لار حکومتدن قطعی آدیم لار طلب اندیردی لر. باش وئرمیش حادثه لر «خارجین تأثیری» کیمی یوزولوردو. بعضی نماینده لر شوروی نی ایران یین داخلی ایش لرینه مداخله ائتمکده گناه لاندیریدی. مجلس یین صدری محمد صادق طباطبائی، دکتر مهدی عبده، دکتر احمد اعتبار، سید مهدی فرخ، ناصر اردلان، حسین فرهودی و دیگر لری شمال قونشودان ایرانا اؤز اراضی سینده حرکت آزادلیغی وئرلمه سینی طلب اندیردی لر. بیر سیرا مجلس عضولری باش وئرن حادثه لری اولکه ده کی آنارشی نین منطقی دوامی کیمی قیمت لندیریدی لر. آذربایجان مجلسی نی اؤیرنمک اوچون مجلس فراکسیون لاری نماینده لریندن عبارت خصوصی کمسیون یارادیلیمیشدی. لاکن نه «وطن پرور» چیخیش لارین، نه ده مجلس کمسیونونون ائله بیر اهمیتی اولدو. شمالا قشون گؤندرمگی و حتی لازم گلرسه، «روس لارا ووروشماغی» - تکلیف ائدن لر ده وار ایدی. دکتر محمد مصدق وضعیتدن چیخیش یولونو اولکه ده تعجیلی رفرم لارین کئچیریلمه سینده گؤروردو. مجلس ده اولان حزب توده نماینده لری آذربایجان داکی وضعیتنی ایران حکومتی نین یاریتماز سیاستی ایله ایضاح اندیردی لر. دکتر رضا رادمنش اؤز چیخیشیندا گؤرسه دیردی کی، حکومتین سیاستی اهالی نین بیطرف حصه سینی ده اونا قارشلی مبارزه یه جلب ائدیپ. او، سیدضیا یا یاخین اولان روزنامه لرین پلانی اوزره ایران آذربایجان ینین شوروی آذربایجان یینا بیرلشدیرمه سی حقیقته یازی لارینی تکذیب ائتدی. دکتر رادمنش اؤز چیخیش لاریندا تکجه آذربایجان یین دگیل، بوتون اولکه نین رفرم لارا بویوک احتیاجی اولدوغونو سؤیله دی. مجلس نماینده سی مظفرزاده ایسه اولکه نین فاجعه سینی سید ضیاچی لارین فعالیتینده گؤروردو. او، کئچمیشه استناد ائده رک پیشه وری ایله سید ضیانین فعالیتینی مقایسه ائدیپ دئییردی: «۱۹۱۹ (۱۲۹۸) نجی ایله سید ضیا انگلیس لرله غیر برابر سازش امضالایاندا، همین وقت پیشه وری جنگلی لرین سیراسیندا بو سازشه قارشلی مبارزه آپاریردی»^۱.

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱،

مطرفزاده نین چیخیشیندا پیشه وری په مثبت قیمت وئریلمه سی مجلس ده بؤیوک های - گوی په سبب اولدو.

دسامبرین ۱۴ ده (۲۳ آذر مجلس شورای ملی آذربایجان داکي حادثه لرله باغلی غیرعلنی اجلاس کئچیردی. تبریزدن یئنیجه قئیتمیش مرتضی بیات باش وئرن پروسه لر باره ده مجلسه گزارش وئردی. او بیلدیردی کی، من تبریزه اعزام اولوناندا اورادا آرتیق ملی مجلسه سئچکی لر باشلانمیشدی. ایکی - اوچ گون عرضینده دموکرات فرقه سی نین رهبرلری ایله گؤروشک ممکن اولمادی. نهایت، بو گؤروش باش توتدوقدا آذربایجان دموکرات فرقه سی نین لیدرلری منه بیلدیردی لر کی، اونلارین مرکزی حکومته چوخ ساییلی مراجعه لری هئچ بیر نتیجه وئرمه میشدیر و اونلارین هئچ بیر تجزیه طلب لیک نیتی یوخدور. اونلار آذربایجانلی لارین سعادتینی ایرانین «شیر و خورشید» بایراغی آلتیندا گؤرورلر. اونلار وعد وئریلر کی، وئرگی لرین ۲۵ فایضینی مرکزی حکومتین خزانه سینه کئچیره جک لر. ۷۵ فایضینی ایسه آذربایجانین انکشافینا خرج له په جک لر. سونرا بیات آذربایجان ملی مجلسی نین آچیلماسی و ملی حکومتین تشکیلی حقیقینده گنیش معلومات وئردی. پیشه وری نین تشکیل ائتدیگی کابینه ده وزیر خارجه و وزیر جنگین اولمادیغینی دئین بیات اؤزونون ده اجلاسدا دعوتلی اولدوغونو، لکن بو دعوتی قبول ائتمه دیگینی بیلدیردی. او، حکومت عضولریندن دکتر جاوید و الهامی ایله گؤروشوندن و پیشه وری نین اونو یولا سالماسیندان دانیشدی. تبریز پادگانیندان صحبت آچان بیات قید ائندی کی، پادگان مقاومت گؤرستمک و آذربایجاندا وضعیت نظارت ائتمک گوجونه مالک دگیل. اگر پادگان لا دموکرات لار آراسیندا توقوشما باش ویره رسه، خیلی قان تۆکوله بیلر. اونون فکرینجه، مرکز پادگانین تسلیم اولماسینا راضی لیغینی بیلدیرمیشدیر. نماینده لردن کیمسه دئدی کی، دموکرات لارین ۷۰ مین لیک سلاحلی قوه سی واردیر. مجلس ده اولدو - اولو چیخشلار ائدن نماینده لرین چوخونون بو معلومات لاردان رنگی آغارمیشدی.^۱ آذربایجان دان اولان نماینده لر مهدی عدل، فرمانفرمائی، فتحعلی ایپکچیان و دیگرلری یارانمیش مسأله لرین دانیشیق لار یولو ایله حل ائدیلمه سینه اوستونلوک وئیردی لر. اونلار تکلیف ائدیردی لر کی، تبریزه گئدیپ دموکرات لارین لیدرلری ایله دانیشیق لار آپارماق لازمدیر. ائله همین گون «فرمان» روزنامه سی نین سردبیری شاهنده آذربایجان داکي لشکرین فرماندهی سرتیپ درخشانی ایله مصاحبه ائله دی. سردبیرین تبریز پادگانین نین اونون، یاخود مرکزی حکومتین امری ایله تسلیم اولماسی باره ده سوالینا جواب اولاراق سرتیپ بیلدیردی کی، بو، اساساً منیم امریم له باش وئرمیشدیر. من آذربایجان داکي وضعیت و یئنی حکومت باره ده راپورت گؤندریب تسلیم اولماغا اجازه ایسته میشدیم. قان تۆکولمه سینین من آذربایجان خلقی اوچون فاجعه حساب ائدیردیم. اگر لشکر مقاومت گؤسترسییدی، بؤیوک قان دوشه جکدی. درخشانی آذربایجان دموکراتیک حرکاتیندا

سیاهه ۸۹ اشاره ۹۳، ورق ۴۱.

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۹۳، ورق ۱۰۹ - ۱۱۰.

اهالی نین بوتون طبقه‌لری نین اشتراکینی، تسلیم اولدوقدان سونرا اونون و لشکر افسرلری نین تبریزده هر هانسی فشارا معروض قالمادیغی، سرباز و افسرلرله چوخ نزاکتله رفتار اولوندوغونو سؤیله‌دی.^۱ دسامبر آیی نین ۱۵ ده (۲۴ آذر) تهران‌دا نشر اولان «داریا» روزنامه‌سی آذربایجان‌داکی حادثه‌لره حصر اولونموش خصوصی نومره‌سی چاپ اولوندو. بو نومره‌ده چرشنه آخشامی تبریزین دموکرات‌لار طرفیندن محاصره اولونماسیندان صحبت آچیلیر، دولت ایله دموکرات‌لارین ساحلی دسته‌لری آراسیندا هئچ بیر توقوشما باش وئرمه‌دیگی بیلدیریلیردی.^۲ دسامبرین ۱۷ ده (۲۶ آذر) «ایران ما» آذربایجان‌داکی حادثه‌لره حصر اولونموش خصوصی نومره بوراخدی. خصوصی نومره تبریزده نشر اولان «آذربایجان» روزنامه‌سی نین مقاله‌لری اساسیندا حاضرلانمیشدی. تهران اهالی‌سی ایلك دفعه «ایران ما» روزنامه‌سی نین بو سایندا آذربایجان ملی حکومتی نین ترکیبی، پیشه‌وری ایله سرتیپ درخشانی آراسیندا ۱۴ دسامبردا (۲۳ آذر) امضالانمیش قراردادین مضمونی حقیقینه مفصل معلومات آلدی.^۳ تهران‌دا نشر اولان «اطلاعات» نین معلوماتینا گؤره، تسلیم اولموش تبریز لشکری نین ۱۲۵ افسری و ۴۰ گروهبانی دسامبرین اورتالاریندا (آذرین سون‌لاریندا) تهرانا گلمیشدی. داها چوخ نخست‌وزیر حکیمی نین سیاستینی مدافعه ائدن روزنامه آذربایجان‌داکی حادثه‌لری «قیام»، اونون اشتراکچی‌لارینی ایسه خیانتکارلار آدلاندیریردی. «اطلاعات» ثبوت ائتمگه چالیشدی کی، دموکرات فرقه‌سی نین مقصدی آذربایجان‌ی ایران‌دان آیرماقدیر.^۴ بیر سیرا تهران روزنامه‌لری تدریجاً آذربایجان‌داکی وضعیت، ملی حکومتین فعالیتی، آذربایجان دموکرات فرقه‌سی لیدرلری حقیقینه ماراتلی مقاله‌لر وئرمگه باشلامیشدی‌لار. «داد» ۱۹ دسامبر (۲۸ آذر) نومره‌سینده ملی حکومتین باش‌وزیری سیدجعفر پیشه‌وری نین عکسینی و اونون بیوقرافی‌سینی وئرمیشدی. بیر سؤزله، تهران روزنامه‌لری نین آذربایجان حقیقینه معلومات‌لاری سون درجه رنگارنگ ایدی. آذربایجان ملی حکومتی یاراندیقدان سونرا یالنینز دسامبر آییندا (آذرین سون و دی آیی نین اول‌لری) نخست‌وزیر حکیمی مجلس شورای ملی‌یه ایکی دفعه، وزیر کشور خلیل فهیمی بیر دفعه، وزیر دارائی عبدالحسین هژیر اوچ دفعه، وزیر جنگ تیمسار ریاضی ایکی دفعه گزارش وئرمیشدی‌لر. بونلارین ایچری‌سیندن نخست‌وزیرین دسامبرین ۱۸ ده (۲۷ آذر) مجلس شورای ملی‌یه مفصل گزارشی داها سحیه‌وی‌دیر. او قید ائدیردی کی، بیر مدت اول آذربایجان‌دا از بیر قروپ آدم‌لار طرفیندن مختلف خوشاکلمز صحبت‌لر باشلانمیشدیر. اونلارین طلب‌لری اولکهنین اساس قانونی ایله ضدیت تشکیل ائتدیگیندن حکومت بئله طلب‌لره حسابلاشا بیلمزدی. بیز اولجه دینج یول‌لا، دانیشیق‌لار یولو ایله بو آدم‌لاری چکیندیرمک ایسته‌ییردیک. حساب ائدیردیک کی، بیر ایرانلی اولاراق بو آدم‌لار اولکهنین

۱- «فرمان» ۱۳۲۴، ۲۶ آذر.

۲- «داریا» ۱۳۲۴، ۲۴ آذر.

۳- «ایران ما»، ۱۳۲۴، ۲۶ آذر.

۴- آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۹۳، ورق ۳۶ - ۳۷.

منافعینی، تهلهکەسیزلیگینی یوکسک توتوب دوشونولمەمیش آددیم لاردان ال چکه جک لر. تأسف کی، آدم لار اؤز زبانی عمل لریندن امتناع ائتمەدی لر و تبریزده یغنی استاندار گۆندریلنده ده اؤلکەنین بوتۆولوگونه قارشى یۆنهلمیش پلان لارینی حیاتا کئچیرمکده دوام ائتدی لر. آز اول ایسه بیر قروپ شخصی وزیر کیمی تقدیم ائدەرک دولت اداره لرینی اله کئچیردی لر. ایندی تهرانا قئییدن استاندارین حکومته تقدیم ائدیگی گزارشدن آیدین اولور کی، بو آدم لار اؤز حکومت لرینه رسمی کاراکتر وئرمگه چالی شیرلار. حکومتین تدبیرلر پلانینا توخونان حکیمی قید ائتدی کی، ۳ و ۴ نجو استان لاردا وضعیتە نظارت ائتمک، آرزولانماز قوه لرین خوشاگلمز جهدلرینی قارشى سینی الماق و قایدا - قانونی محکم لندیرمک مقصدی ایله بو استان لارا مرکز دن علاوه کؤمک گۆندریلدی. لاکن سیزه معلوم اولدوغو کیمی، گۆزلە نیلدیگی نین عکسینه اولراق دوست و قونشو ساییلان اؤلکە بو مسأله ده بیزه مانع اولدو. نتیجه ده تهران دان گۆندریلن اوردو بیر مدت شریف آباددا دایاندی و بیر آز اول گئری قئییتدی. بو ولایت لرده اولان کیچیک قوه لر ده ایسته دیگی کیمی حرکت ائده بیلمەدی لر. دولت مأمورلاری و حقوق - محافظه قوه لر ی قیامچی و تجاوزکار عنصر لرله اوز - اوزه دایاندیغی وقت نه مرکز دن کؤمک آلا بیلدی لر، نه ده آزاد فعالیت امکانینا مالک اولدولار. دیگر طرف دن قیامچی لار سلاح و هر جور یاردیم آلیردی لار. اونلارین ایچری سینده کی نامعلوم آدم لارین سایى گئتدی کجه چوخالیردی. باخمایارق کی، اونلار آز ایدی لر و آذربایجان اهالی سی اونلارلا همراى دگیلدی، یاراتدیق لاری قورخو و واهمه اساسیندا اونلار اؤز خیانت لرینی و یول وئریلمز پلان لارینی حیاتا کئچیریب یئرلی مجلس چاغیردی لارو حکومت تشکیل ائتدی لر.^۱ نخست وزیر بیلدیردی کی، صلح سئوه بیر آدم کیمی ایسته میرم کی، منیم هموطن لریمین بورنو بئله قاناسین. بونونلا بئله، بیز راضی اولما بیلیمه ریک کی، بیر دسته آدم تئور و زور تطبیق ائتمک له، آدم لاری اؤلدورمک له، قیام قالدیرماقلا بیزیم آذربایجانلی قارداش لاریمیزی اؤز لرینه تابع ائتسین لر. آذربایجانلی لار وطن پروردیرلر و ایران ی سئورلر، بوتون چتین آن لاردا اونلار بونو ثبوت ائتمیش لر. شمال قونشو ایله مناسبت لره توخونان حکیمی باش وئرمیش حادثه نی ایران دا خارجی قشون اولماسی ایله باغلادی و امیدوار اولدوغونو بیلدیردی کی، تئزلیک له خارجی لر اؤز قشونون و ایران دان چکه جک لر. نخست وزیر مجلسی اینان دیرماغا چالی شیردی کی، آذربایجان دا جریان ائدن حادثه لرین آذربایجانلی لارا هئچ بیر دخلی یوخدور. او دئییردی: «من ده آذربایجان اوغول لاریندان بیریم، بو دیاردا تربیه آلمیشام. بوتون عمروم بویو بو ولایتین اهالی سی نین بوتون طبقه لری ایله رابطه ده اولموشام. اؤز آذربایجانلی لاریمین، اؤز هم یئرلی لریمین هر بیر نین ایرانا نه قدر بؤیوک سئوگی سی اولدوغونو من یاخشی بیلیرم. بوتون دنیا بیلمه لی دیر کی، ایران یین بوتون ایالت لرینده اولدوغو کیمی، آذربایجان یین اهالی سی ده اؤز جانینی و مالینی ایران یین بوتۆولوگو، مستقل لیگی و آزادلیغی اوغروندا

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لار و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۹۳، ورق ۱۰۰ - ۱۰۱.

مبارزه‌ده اسیرگه‌مه‌ییب. آذربایجان همیشه ایران‌ین آیریلماز حصّه‌سی اولوب و اولاجاق»^۱. چیخیشی‌نین سونوندا نخست‌وزیر دئییردی کی، من مسکوداکی شاهنشاه سفارتی واسطه‌سیله اتحاد شوروی‌یه سفر ائتمک آرزومو شوروی رهبرلرینه چاتدیرمیشام. وزیر خارجه ایله منیم مسکودا سفریم بیزه دوست اولان اؤلکه‌لرین خارجه وزیرلری‌نین مسکودا کنجیریلن مشاوره‌سی ایله بیر دوره دوشمه‌لی‌دیر. عین زماندا، بیز دسامبرین ۱۳ - ۱۴ ده (۲۲ - ۲۳ آذر) بؤیوک دولت‌لره گؤندردیگیمیز یادداشت‌لاردا ایران‌دان خارجی قوه‌لرین چیخاریلماسینی تعجیلی مسأله‌ کیمی مسکو مشاوره‌سی‌نین گونده‌لیگینه داخل ائدیلمگی تکلیف ائتمیشیک. اگر بونون عکسینه قرار قبول ائدیلسه، بیز ایران‌ین مستقل‌لیگینه و حاکمیتینه تأمینات وئرن اوچ‌طرفلی مقاله‌یه و تهران بیاننامه‌سینه اویغون حرکت ائده‌جه‌ییک.^۲ دسامبرین ۱۴ (۲۳ آذر) ده آمریکانین وزیر خارجه‌سی بیرنس خارجه وزیرلرین مشاوره‌سینده اشتراک ائتمک اوچون مسکودا گئتدی. هاوا شرایطی پیس اولدوغوندان اونون طیاره‌سی شوروی وزیر خارجه‌سی‌نین معاوانی ویشنیسکی‌نین و مسکوداکی سفیر هاریم‌ین گؤزله‌دیگی طیاره دگیل، دیگر طیاره میدانینا دوشمه‌لی اولدو. بورادا اونو وزارت خارجه‌نین دیگر معاوانی دنکانوزوف و آمریکانین سفارتی‌نین مشاوری کئنان قارشی‌لادی‌لار. بیر گون سونرا بریتانیا وزیر خارجه‌سی بئوین، وزارت خارجه‌نین دائمی معاوانی گادوقان، تهران‌داکی انگلیس سفیری بولارد دا مسکودا گلدی‌لر. دسامبرین ۱۶ دا (۲۵ آذر) شوروی پایتختینده اوچ دولتین وزیر خارجه‌لری‌نین مشاوره‌سی اؤز ایشینه باشلادی. اثرته‌سی گون اتحاد شوروی خلق شوراسی‌نین صدری استالین تعطیلاندان مسکودا قئییتدی. مشاوره آچیلان گون شوروی‌نین رسمی دولت غزئتی «ایزوستیا» «ایران آذربایجان‌ی ملی حکومتی‌نین تشکیلی» آدلی مفصل مقاله درج ائتدی.^۳ همین آخشام رادیو مسکو جنوبی آذربایجان‌دا خلق حکومتی‌نین قورولماسی باره‌ده گنیش تفسیر پخش ائله‌دی. بیر گون سونرا - دسامبرین ۱۷ ده (۲۶ آذر) شوروی خبرگزاری‌سی «ایران آذربایجان‌ی ملی حکومتی‌نین بیاننامه‌سینی» بوتون دنیا‌یا یایدی.^۴ آمریکا و بریتانیا خارجی سیاست اداره‌لری‌نین باشچی‌لاری هله مسکودا گلک عرفه‌سینده اؤز اؤلکه‌لری‌نین تهران‌داکی سفارت‌لریندن جنوبی آذربایجان‌دا باش وئرن حادثه‌لر باره‌ده چوخلی معلومات‌لار آلمیشدی‌لار. آذربایجان ملی حکومتی یاران‌دیقدان بیر گون سونرا ایران‌داکی آمریکا سفیری میوری یالینز دسامبرین ۱۳ ده (۲۲ آذر) وزیر خارجه‌سینه دؤرد معلومات گؤندرمیشدی. بیرنجی معلوماتدا ایران وزارت خارجه‌سی‌نین آذربایجان سیاستی ایله باغلی سفیر یازیردی: «ایران حکومتی آمریکا و بریتانیا دستگینه ارخهلاناراق آذربایجان‌دا حیاتا

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۹۳، ورق ۱۰۳ - ۱۰۴.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۹۳، ورق ۱۰۵ و ف.س.فاطمی. شوروی در ایران، ص. ۹۱ - ۹۲.

^۳ - «ایزوستیا»، ۱۹۴۵، ۱۶ دسامبر (۲۵ آذر ۱۳۲۴).

^۴ - «تایمز» (لندن)، ۱۹۴۵، ۱۸ دسامبر (۲۷ آذر ۱۳۲۴).

کنچیردیگی سیاستی دوام ائتدیرمکده قرارلی دیر. بیز ایسه قید ائتدیک کی، مسأله نین مسکودا مذاکره سیندن سونرا ایرانین سیاسی نقطه نظری نین دگیشمه مه سی بیزیم اوچون واجب دیر»^۱. سونراکی معلوماتدا میوری ایران حکومتی نین آذربایجان داکی حادثه لری غیرقانونی حساب ائتدیگینی بیلدیریردی. بو حادثه لرین حکیمی نین پلان لاشدیردیغی رفرم لارین حیاتا کنچیریلمه سینه مانع اولدوغونو قید ائدن سفیر نخست وزیرین دانشیق لارا اوستونلوک وئردیگینی خاطرلادیردی. اونون فکرینجه، آذربایجان بحرانی ایله علاقه دار آپاریلان دانشیق لارین تام اولاراق اوغور قازانماسینا باخمایاراق، بو دانشیق لارین دوام ائتدیریلمه سی مقصده اوغوندور. ایرانین مسکو سفیری واسطه سی ایله شوروی حکومتینه وزارتخارجه لر سوپه سینده دانشیق لارین باشلانماسی حقیقده تکلیف ایره لی سورولدو.^۲ نهایت، دسامبرین ۱۳ ده (۲۲ آذر) آخشام گؤندردیگی سون معلوماتدا تهران داکی آمریکا سفیری نخست وزیر حکیمی ایله گؤروشوندن بحث ائتدیردی. او، وزیر خارجه یه یازیردی: «بو گون نخست وزیر منه دئدی کی، اونون بیر آز اول مسکووا گنتمک و بیرباشا دانشیق لارا باشلاماق حقیقده ائتدیگی تکلیفه شوروی طرفی هنج بیر جواب وئرمه دی. ایندی او، وزیر خارجه لرین کنفرانسینا خصوصی دعوت اولمازسا، گئتمه یه جگینی بیلدیریب. او، حتی بنله بیر دعوت اولارسا، اورایا ایرانی تمثیل ائتمک اوچون سفیر مجید آهینی گؤندرملی دوشوندوگونو سؤیله دی». سونرا میوری بیاتین تبریزدن قئییتماسینا توخوناراق بیلدیردی: «استاندار بیات تبریزدن تهرانا بو گون آخشام اوستو گلدی و گزارش ائتدی کی، عصیانچی لار تبریزه گیره رک ملی بانک شعبه سینا و شهربانی نی توتدولار و اوراداکی ایران اوردوسو فرماندهی درخشانی نی تسلیم اولماغا چاغیردی لار. بیات دئدی کی، اوراداکی یادگان شهری مدافعه ائتمگه قادر دگیل. شبهه سیز کی، بیات بو وضعیته چوخ امیدسیز یاناشیردی، یوخسا وظیفه سینا قویوب قاچمازدی»^۳. بریتانیا سفیری بولارد دا دسامبرین ۱۳ ده (۲۲ آذر) وزارت خارجه یه میوری نین معلومات لارینا بنزر «هیجانلی» معلومات لار گؤندرملی شدی. بیر قدر سونرا واشینگتون و لندنه گؤندرملن معلومات لار نه اینکی ایران حکومتی نین، آذربایجان دا حادثه لرین سرعتلی انکشافیندان سفیرلرین اؤز لری نین ده امیدسیز وضعیته دوشدوگونو تصدیق ائتدیردی. دسامبرین ۱۵ ده (۲۴ آذر) آمریکا سفیری میوری واشینگتونا و بیرنس اوچون مسکووا گؤندردیگی تلقرام بو باخیمدان داها سجه یه وی دیر. او، هیجانلا یازیردی: «دموکرات لار» بوتون یول لار، کندلرو شهرلر (تبریز و اردبیل ده داخل اولماقلا) اوزهرینده نظارتی اله کنچیریب لار. اونلار سچکی لر کنچیریمیش، «پارلمان» یاراتمیش و «وزیرلر کابینه سی» تعیین ائتمیش لار. ایران حکومتی نین گوجو نه عصیانی یاتیرماغا، نه عصیانچی لارلا دانشیق لار آپارماغا، نه ده شوروی ایله دیپلوماتیک یاخین لاشماغا نایل اولماغا چاتمادی. تهران دان گؤندرملن دؤرد گردان قزوین یاخین لیغیندا دوشرگه لمگه دوام ائتدیر و ایره لی حرکت ائتمگه قادر دگیل دیر. بحران بؤلگه سینده کی

^۱ - Foreign Relation of US, ۱۹۴۵, Volume VIII p. ۴۹۱

^۲ - Ibid, p. ۴۹۲.

^۳ - Ibid, p. ۴۹۳-۴۹۴.

تهلکه‌سوزلیک قوه‌لری یا شوروی طرفیندن مقاومت گؤرستمک باره‌ده امر آلیبلار، یا دا شوروی‌نین اونلاری دفع ائده‌جگیندن او قدر قورخوموش لار کی، مداخله ائتمیرلر. عصیانچی لارین پرنسیپال طلبی یالنیز خارجی علاقه‌لر و مدافعه ایش‌لرینده مرکزی حکومتدن آسیلی اولان مختار بیر یئرلی حاکمیتین قورولماسی دیر. «دموکرات‌لاردان» چوخ آزی‌نین حقیقی کمونیست اولماسینا باخمایارق، هئچ شبهه یوخدور کی، اونلار شوروی نظارتی آلتیندادیرلار و شوروی تبلیغات خطینی ایزله‌ییرلر. شوروی‌نین بو حرکاتدا اشتراک ائتمه‌دیگینی آچیقلاماسینا باخمایارق، هئچ شبهه‌سوز کی، عصیانی اونلار پلان‌لاشدیریب تشکیل ائتمیش‌لر. ایران وزارت خارجه‌سی‌نین سفارته تقدیم ائتدیگی سندلرده گؤرسه‌دیلمدی کی، بو اراضی‌ده شوروی اوردولاری بیر نئجه دفعه ایران تهلکه‌سوزلیک قوه‌لری‌نین ایشینه مداخله ائتمیش‌لر. مرکزی حاکمیتین بو اؤلکه‌ده شوروی اوردولارینا قارشی اؤز نفوذونو برپا ائده بیلمه‌سی غیرممکن گؤرونور و او بیلر کی، شوروی نظامی حصه‌لری‌نین گئری چکیلمه‌سیندن سونرا دا چتین اولسون. خلق آراسیندا شایعه یاییلیب کی، ایرانلی لارین یگانه امیدی آمریکانین یاردیمی دیر. بئله بیر تأثرات وار کی، بریتانیالی لار بو ایشده خصوصی بیر ماراغا صاحب دگیلدیر و ۱۹۰۷ (۱۲۸۶) نجی ایلده‌کی منافع بؤلگه‌سینه گئری دؤنمگه راضی اولما بیلرلر. یگانه آلترناتیو آمریکا یاردیمی‌نین چاتدیریلماسی دیر. بوندان باشقا، ایرانلی لار آرتیق هر یولا ال آتاجاق لاری باره‌ده اشاره وئرمگه باشلایب‌لار. نخست‌وزیر و وزیر خارجه مسکووا گئتمک ایسته‌ییرلر. اونلارین لوکال اساسدا شوروی ایله آپاردیق لاری بوتون دانیشیق لار اوغورسوزلوقلا نتیجه‌لندی. آرتیق مطبوعاتدا دا درج اولونان تکرار - تکرار یازیلیمیش یادداشت‌لاری گؤندرمکدن باشقا چاره‌لری یوخدور. بو مرکب مسأله‌ده عصیانچی لارین حقلی اولدوغونو گؤسترن فاکت‌لاردان بیری بودور کی، خلق دوغریدان دا مرکزی حاکمیتدن ناراضی دیر. حتی مخالف‌لر ده قبول ائدییرلر کی، مرکزی حاکمیتین استان‌لارداکی مدیرلری ظلم و رشوت‌خورلوقلا مشغول اولماقلا یاناشی، قره جماعتین گذرانینا باخمیر و ایری تورباق صاحب‌لری‌نین منافعینی قورویر. اگر مسأله حل اولونمازسا، تنزلیک‌له ایرانین شمال استان‌لاری‌نین شوروی‌نین ترکیبینه داخل اولماسینی گؤزله‌یه بیلیرک»^۱. بو معلومات‌لا یاناشی بیرنس مسکو رادیوسوندا انشیتدی کی، آرتیق دموکرات‌لار آذربایجانین قیرخا قدر شهرینی اله کئچیریب‌لر. تهران و مسکو سفارت‌لری‌نین معلومات‌لاری ایله تانیش اولدوقدان سونرا دسامبر آیی‌نین اورتالاریندا (آذرین سون‌لاری) وزیر خارجه بیرنس هیجان‌لا آغ‌اؤه خبر وئردی کی، شوروی جنوبی آذربایجاننی نظارتده ساخلاماق ایسته‌ییر. «نیویورک تایمز» آمریکا اجتماعیتینه ایران آذربایجاننی پایتختی اولان تبریزی ایتیردیگینی بیلدیریردی. شوروی‌نین بو حرکاتیندان غضبله‌نن پرزیدنت هاری ترومن وزیر خارجه‌یه یازیب: «من شوروی‌یه دایه‌لیک ائتمکدن یورولموشام»^۲. ایران حکومتی وزارت خارجه‌نین مسکو مشاوره‌سینده وضعیتین اونون

^۱ - Ibid, p. ۴۹۶ ۴۹۷ -

^۲ - James Chace. Acheson. The Secretary of State Who Created the American World. Simon Schuster, ۱۹۹۸, p. ۱۴۳.

خیرینه حلّ اندیلمه‌سینه امیدینی ایتیرمه‌میشدی. دسامبرین ۱۵ ده (۲۴ آذر) ایران حکومتی اوچ اۆلکه‌نین وزیر خارجه‌لری‌نین مسکودا اولدوغو وقتده آمریکا، بؤیوک بریتانیا و اتحاد شوروی‌یه عنوانلادیغی یادداشت‌دا متفق اولدولاری‌نین ایران اراضی‌سینی تعجیلی اولراق بوشالتماسینی خواهش ائتدی. یادداشت‌دا گؤرسه‌دیلدی کی، خارجی قشون‌لارین اۆلکه اراضی‌سینده اولماسی ایران تهلهکه‌سیزلیک قوه‌لری‌نین اؤز اراضی‌سینده آزاد حرکت ائتمه‌سینه، قایدا - قانون یاراتماسینا امکان وئریمیر.^۱ دیپلوماتیک یازیشمالاردان حسّ اندیلیردی کی، آذربایجان مسأله‌سیندن استفاده ائتمک‌له ایالات متحده آمریکا تدریجاً ایران‌لا مناسبت‌لرده تشبث‌لری اله آماغا چالیشیر، جنوبی آذربایجان‌داکی حادثه‌لری شوروی آذربایجان‌ی، بوتؤولوکده شوروی ایله علاقه‌لندیرمگه میل‌له‌نیردی. حادثه‌لرین گرگین وقتینده، دسامبر آیی‌نین سون‌لاریندا (دی آیی‌نین اورتالاری) تبریزه یئنی تعیینات آلمیش آمریکا کنسولو روبرت روسو یازیردی: «شوروی‌نین تبریزده‌کی باش کنسولو گوئی یخه‌لیک‌لی کراسنی عصیانین الهامچی‌سی ایدی. او، نظامی باشچی‌لاردان داها چوخ سیاسی رهبرلیگه طلب اولان شهر فرمانده‌لرینه نظارت ائدیر و اونلارین ایشینی تنظیم‌له‌ییردی. عصیانچی‌لارین چوخ حصه‌سی شمالی آذربایجان‌دان گلمیش مهاجر آدلاندیریلان و بیر نچه آی اولّ تعلیم کنچمیش قوندارما دمکرات آدی وئرلمیش شخص‌لردن عبارت ایدی... انقلاب، البته کی، اوغورلو اولدو و ۱۹۴۵ نجی ایلین دسامبریندا (آذر ۱۳۲۴) تهران حکومتیندن تام مستقل، روس اوینوجاغی اولان «مختار آذربایجان حکومتی» یارادیلدی... انقلابین لیدری و یئنی یارادیلیمیش حکومتین باش‌وزیری جعفر پیشه‌وری ایدی. اللی یاشیندا اولان، کیچیک بوی‌لو و بالاجا بوغلو کیشی بیرینجی دنیا محاربه‌سی ایران‌ین بیرینجی کمونیستی اولموشدو». آذربایجان‌داکی حرکتین بوتؤولوکده کمونیسمین ایاغینا یازیلماسی گنیشله‌نن ملی حرکت‌لار قارشی مبارزه‌نی، غربین بؤیوک دولت‌لری‌نین اونا قارشی بیرلشمه‌سینی آسانلاشدیریردی. باخما‌باراق کی، شوروی‌دن یاردیم آلان آذربایجان ملی حکومتی خصوصی مالکیتی توخونولماز اعلان ائتمک‌له کمونیسم‌له اؤزی آراسیندا حسّ اندیله‌جک مسافه ساخلاییردی. آمریکالی‌لار اوچون جنوبی آذربایجان‌دا کمونیست تهلهکه‌سی‌نین اولدوغونو قاباریق گؤرستمک جهدلری ایران‌ی تأثیر آلتیندا، نظارت‌ده ساخلاماق واسطه‌سینه چئوریلیردی. آذربایجان ملی حکومتی یاران‌دیقدان بئش گون سونرا آمریکانین سیاسی دایره‌لرینه یاخین اولان «تایم» مجله‌سی ۱۷ دسامبردا (۲۶ آذر) چیخان ۲۵ نجی نومره‌سی‌نین جلدی‌نین اوستونده محمدرضا شاه‌ین عکسینی چاپ ائتمیشدی. عکسین آلتیندا بو سؤزلر یازیلیمیشدی: «ایران‌ین شاه‌ی. اونون قدرتلی دوست‌لاری نفتی اوچون سوسامش‌لار». ایچریده ایسه ایران حقیقنده وئرلن گنیش یازی‌دا جوان شاه مدح اندیلیردی. وقتی ایله باکی‌دان گلمیش جعفر پیشه‌وری‌نین تبریزده‌کی

^۱ - A.H.Hamzavi. Persia and the Powers. An Account of Diplomatic Relations, ۱۹۴۱-۱۹۴۶. London, New York, Melbourne, Sydney, p. ۹۷.

^۲ - Robert Rossow. The Battle of Azerbaijan, ۱۹۴۶. - The "Middle East" Journal - Winter, ۱۹۵۶, p. ۸.

حادثه‌لرین شاهین حاکمیتی اوچون تهلهکه یاراتدیغی وورغولانیردی. یازی‌دا استفاده ائدیلهن خریطه ده سیاسی باخیمدان ماراقلی ایدی. ایرانین شمالیندا دایره ایچری سینه آیینمیش آراز چایی‌نین اشاغی سینداکی آذربایجان دسته‌سی باکی‌نین اوزهرینده دایانمیش اوراق ایله احاطه‌یه آیینمیشدی.^۱ همین «تایم» مجله‌سی دسامبر آیینداکی سونونجو نومره‌سینده (دی آیی‌نین ایکینجی هفته‌سی) ایرانی بو اوراقدان «خلاص ائتمک» ایسته‌ین شخصی ایلین آدمی اعلان ائتدی. بو ۸ آیدان دا آز آمریکا رئیس‌جمهوری هاری ترومن ایدی. اونون مجله‌نین جلدینده چاپ اولونموش شکل‌نین اوستونده آتوم گؤبه‌لگی تصویر ائدیلمیشدی.^۲ بحرانی دسامبر گون‌لرینده وزارت خارجه‌نین اورتا شرق بؤلمه‌سی‌نین رهبری هارولد ماینور حادثه‌لری تحلیل ائده‌رک بئله بیر دوزگون نتیجه چیخارمیشدی: «ایرانین یگانه امیدی آمریکادیر».^۳ خارجه وزیرلری‌نین مسکو مشاوره‌سی باشلانیدقان سونرا وزیر خارجه‌نین معاونی دین آچسون شوروی‌ده‌کی آمریکا سفیری هاریمنه یازیردی: «ایران سفیری وزارت خارجه‌یه زنگ ائده‌رک، هیجان و حدتله دئدی کی، اونون حکومتی شوروی نظارتی آلتیندا اولان باشقا اراضی‌لرین ده طالعی‌نین آذربایجانین طالعی کیمی اولماماسی اوچون یالنینز آمریکانین کؤمکینه امید ائدیر. او علاوه ائتدی کی، ایران شوروی نظارتی آلتیندا اولان قالدان بؤلگه‌لری ده ایتیرسه، محو اولار».^۴ دوغوردان دا، آز سونرا تهران‌داکی سفیر میوری‌دن معلومات گلدی کی، تبریزده‌کی شوروی کنسولو کراسنی و کنسولخانانین بیر نئچه کارمندی تعلیمات‌لان‌دیریلاراق مشهدده گؤندریلدی‌لر کی، خراسان‌دا دا آذربایجان‌داکینا بنزر اوغورلو دموکراتیک حرکت تشکیل ائتسین‌لر.^۵ داها سونرا آچسون ایران سفیری‌نین بوتون دنیانین طالعی‌ندن ناراحت‌لیغینی هاریمنه بئله چاتدیریردی: «او، یالنینز ایرانین دگیل، بوتون دنیا تهلهکه‌سوزلیگی‌نین منافعیندن بحث ائدیر. چونکی آذربایجان حرکتی تورکیه و باشقا یاخین شرق اولکه‌لرینی احاطه ائده بیله‌جک حادثه‌لر زنجیری‌نین ایلکی‌دیر. او دوام ائتدی کی، اگر بیر اولچی گؤتورولمزسه، سازمان مللین دنیا‌دا صلحون و عدالتین تأمین‌اتچی‌سی کیمی هئج بیر اهمیتی قالماز. منچوری، حبشه و مونیخ حادثه‌لری تکرار‌لنار. آذربایجان اوچونجو دنیا محاربه‌سی‌نین ایلك آتشی اولار».^۶ شهبه‌سوز کی، سفیر هاریمنه گؤندریلن بو تلگرام داها چوخ مسکودا اولان وزیر خارجه بیرنسی معلومات‌لان‌دیرماق اوچون ایدی. دوغوردان دا، ائله بیرنسی مسکودا اولاندا، دسامبر آیی‌نین ۲۰ ده (۲۹ آذر) «ایزوستیا» غزئتینده ایکی نفر گرجی آکادمیکین امضاسی ایله «بیزیم تورکیه‌یه قانونی طلب‌لریمیز حقیقنده» گنیش یازی درج ائدیله‌دی. تورکیه‌نین شرق ولایت‌لرینه قارشی محاربه‌نین سونوندا ایره‌لی سورولن ارمنی ادعالارینا گرجی ادعالاری دا

^۱ - «تایم»، ۱۹۴۵، ۱۷ دسامبر، (۲۶ آذر ۱۳۲۴) ص. ۲۸ - ۳۳.

^۲ - «تایم»، ۱۹۴۵، ۳۱ دسامبر (۱۰ دی ۱۳۲۴).

^۳ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۵, Volume VIII, p. ۵۰۱

^۴ - Ibid, p. ۵۰۸.

^۵ - Ibid, p. ۵۴.

^۶ - Ibid, p. ۵۰۸.

علاوه اندیلدی. طلب‌لرین «ایزوستیا» غزئتینده درج ائدیلمه‌سی مسأله‌نین درین‌لیگیندن خبر وئیردی. وزیر خارجه‌لرین مشاوره‌سی آچیلان گون ایران‌دا سفیر میوری واشینگتون واسطه‌سی ایله مسکووا، بیرنسه اشاغیداکی معلوماتی گؤندردی: «تهران‌داکی روسیه سفیرینی وزارت خارجه‌نین اورتا شرق بؤلمه‌سی‌نین رهبری ماینورون و آمریکا سفارتی نظامی آتاشه‌سی‌نین معاونی کاپیتان قاقارین‌ین ۱۴ - ۲۴ دسامبر (۲۳ آذر - ۳ دی) تاریخینده تبریزه سفر ائتمه‌سینه اجازه وئرمه‌دی. اونلار تبریزده بیر نئچه هفته عرضینده تجرید وضعیتینده قالان کنسولوگوموزا رابطه‌نی قورماق مقصدی ایله گنده‌جکدی‌لر. بیزه تبریزه گئتمگه اجازه وئریلمه‌دی و بونا هئچ بیر سبب ده گؤرسه‌دیلمه‌دی... وزیر خارجه‌میز بوتون بونلاری مولوتوفا بیان ائتمه‌لی‌دیر. چونکی اگر اونلارین حرکت‌لری خبردارسیزلیق قالارسا، بو، شوروی‌نین سفارتیمیزین فعالیتینه مانع اولمالارینی دوام ائتدیرمه‌لری ایله نتیجه‌لنه بیلر»^۱.

خارجه وزیرلر مشاوره‌سی آچیلان گون مولوتوف ایران مسأله‌سی‌نین رسمی مذاکره‌یه چیخاریلماسینا امکان وئرمه‌دی. راضی‌لیق الده اندیلدی کی، بو مسأله غیررسمی سویه‌ده مذاکره ائدیلین. دسامبرین ۱۸ ده (۲۷ آذر) بریتانیا وزیر خارجه‌سی بئوین مولوتوفا تکلیف ائتدی کی، آذربایجان مسأله‌سی ایله باغلی فکر مبادله‌سی ائتسین‌لر. اونون فکریجه، انگلیس اجتماعی ایران‌داکی سیاسی پروسه‌لری چوخ ماراقلا ایزله‌ییردی. مولوتوف ایسه جواب اولاراق بیلدیردی کی، شوروی‌نین آذربایجان‌دا باش وئرن ملی - دموکراتیک حرکتا هئچ بیر مداخله‌سی یوخدور.. عین زماندا، او علاوه ائتدی کی، بو حادثه تامامیه داخلی مسأله‌دیر. خارجی قشون‌لارین ایران‌دان چیخاریلماسینا گلینجه، مولوتوف دئدی کی، مسأله پوتسدام و لندن‌ده مذاکره ائدیلمه‌دی و راضی‌لیغا گلیندی. یئنیندن بو مسأله‌یه قئییتماغا هئچ بیر سبب یوخدور. دسامبرین ۱۹ دا (۲۸ آذر) شوروی وزیرلر شوراسی‌نین صدری استالین بیرنس و بئوینی قبول ائتدی. دانیشیق‌لار زمانی بیر چوخ مسأله‌لرله یاناشی، آذربایجان مسأله‌سینه ده توخونولدو. مولوتوفون یاخین‌لاردا قید ائدیلن فکری دانیشیق‌لار زمانی استالین طرفیندن ده مدافعه ائدیلمه‌دی. عین زماندا، استالین بیلدیردی کی، ایران حکومتی شوروی‌یه قارشی دشمن موضعینده دورور. بو دشمنچی‌لیک اؤزونو ایران‌ین باکی‌داکی نفت معدن‌لرینه تخریبات تشکیل ائده بیلمه‌سی تهلهکه‌سینی دوغورور. بو سببله، شوروی اوردولارینی ایران‌دا ساخلاماقدام دوام ائدیر. بیز سیزی امین ائدیریک کی، شوروی‌نین ایران اوزه‌رینده هر هانسی بیر اراضی و یا باشقا ادعاسی یوخدور. باکی نفت معدن‌لری‌نین تهلهکه‌سیزلیگی تأمین اولوندوغو وقت شوروی اوردولارینی ایران‌دان چکه‌جک و ایران‌ین داخلی ایش‌لرینه هئچ بیر مازاق گؤرستمه‌یه‌جک.^۲ ایران‌ین باکی اوچون نه درجه‌ده تهلهکه یارادا بیله‌جگینی آراشدیرماق مقصدی ایله وزیر خارجه

^۱ - Ibid, p. ۴۹۹.

^۲ - James f.Byrens. Speaking Frankly. New York and London. ۱۹۴۷, p. ۱۸ ۱۲۱ - R.J.Maddox. From War to Cold War. Boulder, London, ۱۹۸۹, p. ۴۴, B.L.Crayson. United States Iranian Relation, Wash. ۱۹۸۱, p. ۸۹. Faramarz S.Fatemi. The USSR in Iran, p. ۹۲ ۹۳ -

تهران‌داکی آمریکا سفیری‌نین فکرینی سوروشدوقدا، میوری بیلدیرمیشدی: «شوروی‌نین «ایرانلی‌لار باکی نفت معدن‌لری اوچون تهلهکه تشکیل ائدیر» شرحی حدیندن آرتیق اساس‌سیزدیر و شوروی‌نین بو سببله مسأله‌یه چوخ جدی یاناشمالارینی آنلاماق چوخ چتین‌دیر». مسکو مشاوره‌سی‌نین دوام ائتدیگی دؤردونجو گونده ایران آذربایجان مسأله‌سینی سازمان ملل‌ین مذاکره‌سینه چیخاراجاگی ایله باغلی مسکو، لندن و واشینگتونا پروتست گؤندرمیشدی.^۱ استالین‌له گؤروشدن سونرا بیرنس آذربایجان مسأله‌سی‌نین آغیرلاشدیغینا و مسأله‌نین سازمان ملل‌ده مذاکره‌یه چیخاریلماسی‌نین ضروری‌لیگینه تام امین اولدو. دسامبرین ۲۰ سینه (۲۹ آذر) او، مسکوداکی سفیر هاریمین واسطه‌سی ایله ایران حکومتینه اولان توصیه‌لرینی تهران‌داکی سفیر میوری‌یه چاتدیردی. اورادا دئییلیردی: «خواهش ائدیرم، غیررسمی و گیزلی شکیلده نخست‌وزیره سؤیله‌یین: سیز توصیه ائدیرسینیز کی، ایران حکومتی تئزلیک‌له آذربایجانلی‌لار طرفیندن فورمالاشدیریلان طلب‌لری قاباق‌لایان گذشت‌لره گنتسین. خصوصیه، مکتب‌لرده آذربایجان (تورک) دیلی‌نین فارس دیلی ایله برابر اؤیره‌نیلمه‌سی و ایران قانون اساسی‌سینه اویغون اولاراق ایالت انجمن‌لری‌نین یارادیلماسی ایستک‌لری‌نین دوغرو اولدوغونو دوشونورم. دئییه بیلرسینیز کی، سیز ایران حکومتی‌نین بو استقامتده آددیم اتماق ایستگی‌نین ائله اولجه‌دن ده موجود اولدوغونو بیلیرسینیز و ایران‌ین حاکمیتینه ضد اولمایان شکایت زمینه‌سینی یوخ ائده بیله‌جک هر جور آددیمین تئزلیک‌له آتیلماسی‌نین واجب اولدوغونو دوشونورسونوز. طبیعی کی، آذربایجان‌ین آیری بیر اؤلکه اولماسی‌نین قارشسی سینی آلماق اوچون بئله آددیم‌لارین آتیلماسی ممکن‌دور. نخست‌وزیره آچیق‌لایین کی، سیز اونا آذربایجان‌دا مختار حکومت قورولماسینا راضی اولماسینی تکلیف ائتمیرسینیز. قید ائدین کی، بونلاری توصیه ائتمکده مقصدینیز ایران‌ین سازمان ملل و دنیا اجتماعیتی قارشسی‌سیندا حقلی اولدوغونو و ایران حکومتی‌نین اؤلکه‌نین هئچ بیر حادثه‌سینده خلقین قانون اساسی وئرن حقوق‌لارینی الیندن آلمادیغینا و آیری - سئچکی‌لیک ائتمه‌دیگینه اینامی تأمین ائتمک‌دیر».^۲ بو تکلیف‌لرین عکسینه اؤزی ده آذربایجانلی اولان نخست‌وزیر حکیمی آمریکالی‌لاری ایناندرماغا چالیشیردی کی، گویا، آذربایجان خلقی هئچ وقت آذربایجان (تورک) دیلینی اؤز دایمی و ملی دیلی سایماییب، بو دیلی مغول اشغالی زمانی خلقه زورلا اؤیره‌دیلدیگینی دوشونور. او ادعا ائدیردی کی، آذربایجان اهالی‌سی اغتشاش‌لاردا اشتراک ائتمیر. ایکی ایل بوندان اؤنجه‌یه قدر آذربایجان‌دا هئچ کیمین تانیمادیغی دموکرات لیدری بوتون عمرنو باکی‌دا یاشامیشدیر. گویا، اونا گؤره ده اونون امکداش‌لاری خلقین تمثیلچی‌لری سایلا بیلمزله. لاکن بئله دوشونمگینه باخمایاراق، نخست‌وزیر آمریکا وزیر خارجه‌سی‌نین تکلیف‌لرینی قبول ائتدیگینی و بو استقامتده بیر سیرا آددیم‌لار ائتیلدیغینی بیلدیردی. بونلا بئله، او، تهران‌داکی آمریکا سفیرینه بیلدیردی کی، اونون حکومتی آذربایجان‌دا یارادیلیمیش

^۱ - Nasrollah S.Fatemi. Oil Diplomacy. Powderkeg in Iran, p. ۲۷۹.

^۲ - R.Cottam. Iran and the United States. Pittsburgh, ۱۹۸۸, p. ۶۷, Foreign Relations of the US, ۱۹۴۵, Volume VII, p. ۵۰۴ ۵۰۵ -

پارلمانی و حکومتی هنج بېر شرطله قبول ائده بېلمز، چونكى اونلارین هنج بېر حقوقى اساسى يوخدور و اونلار قافقازدان غيرقانونى يول لا ايرانا كنجيب خارجى لږ طرفيندن يارادېلميشدير. حكيمى قيد ائدى كى، اونون حكومتى شوروى چكيدىكن سونرا آذربايجانداكى عصيانى سلاح گوجى ايله ياتيرماق نيتيندهدير. ايران رهبرلى ايله دانيشيق لار بارهده وزير خارجه يه معلومات گؤندرن ميورى يازيردى: «من تكررأ هم شاهى هم ده نخست وزيرى تلسديرديم كى، آذربايجان مسأله سيني قان توكمه دن حل ائتسين لر. توصيه ائديم كى، حكومتده كى آذربايجانلى لاردان عبارت بېر كمسيون ياراديب، عصيانچى لارلا دانيشيق لار آپارماق اوچون تعليمات وئرسين لر»^۱. دسامبر آيى نين ۲۳ ده (۲ دى) استالين يئنيدين بيرنسى، بېر گون سونرا ايسه بئوينى قبول ائدى. ائله همين گون هله كى، متفق حساب انديلن دولت لرين خارجه وزيرلى نين شرفينه ضيافت وئريلدى. كرملينده كنجيريلن بوتون گؤروش و ضيافت لرده ايرانداكى برىتانيا سفىرى بولارد دا اشتراك ائدى. بيرنس استالين له ايكنى گؤرونده آذربايجان مناقشه سى نين سازمان ملل ين ژانويه آيينداكى (دى - بهمن) اجلاسيندا قالديريلا بيله جگيندن ناراحت اولدوغونو و بونون باش وئرمه مەسى اوچون مختلف تدبيرلرين گؤروله جگينه اميد بسله ديگىنى سؤيله دي. عين زماندا، وزير خارجه بؤيوك محاربه دورونده ايران ين شوروى به يارديم گؤرستديگىنى وورغولايلاق، ايندى اونون اتحاد شوروى به دشمن مناسبت گؤرستمه سى ايله راضى لاشمادىغىنى افاده ائدى. مذاكره لرين گنديشونده استالين بيلديردى كى، شوروى ايران مسأله سى نين سازمان ملله قالديريلماسيندان قورخمور و اگر بئله اولارسا، هنج كس ناراحت اولماسين: «بيز سيزى اوتانديرماق اوچون هنج نه ائتمه يه جه ييك»^۲.

تهران بياننامه سى نين يئرینه يئتيريلمه سيندن راضى قالدېغىنى بيلديرن استالين اعتماد و صميميت افاده سى نين كنجميش ايران حكومتينه وئريلديگىنى، اينديكى حكومتين ايسه شوروى به قارشى دشمن موضع توتدوغونو و اهالىنى شوروى به قارشى چيخيشا سوق ائنديگىنى وورغولادى. استالين ين فكرينجه، ايران حكومتى اؤز وظيفه لرينى يئرینه يئتيرمه لى و شوروى به مناسبتده دشمنچى ليك سياستينى دگيشديرمه لى دير. دسامبرين ۲۴ ده (۳ دى) استالين طرفيندن قبول ائديلن برىتانيا وزير خارجه سى بئوين امريكا وزير خارجه سى ايله مصلحت لشدىكن سونرا آذربايجان مسأله سيني حل ائتمك مقصدى ايله انگليس - امريكا - شوروى كمسيونونون ياراديلماسى بارهده لايحه نى شوروى وزيران ين صدرينه تقديم ائدى. برىتانيا تكليف لرينه گؤره، ايران حكومتينه توصيه ائديليردى كى، ايالت انجمن لرى نين ايشينى يئنيدين قورسون، آذربايجان (تورك)، كرد، عرب ديلى لرى نين ملى ازليق ديلى لرى كيمي اؤيره نيلمه سيني تايمين ائتسين. بئوين ين فكرينجه، بيرگه كمسيون ايالت انجمن لرى سچكى لرى نين كنجيريلمه سيني مشاهده ائتمه لى، عين زماندا، اوردولارين گئرى چكىلمه سى مسأله سيني اراشديرمالى و اوچ متفق

^۱ - Ibid, p. ۵۰۹.

^۲ - Kuross A.Samii. Truman Against Stalin in Iran: A Tale of Three Messages. - Middel Eastern Studies & Hanuary ۱۹۸۷ Number ۱, Volume ۲۳, p. ۹۷.

دولته اۇز اوردولارینی گئری چککم بارهده توصیه لر وئرمه لی ایدی. بریتانیا سیاسی دایره لری بو پلانی حیاتا کئچیرمکله آرتیق باش وئرمیش فاکت اولان آذربایجانین مختاریتی شوروی نین یاردیمی ایله ایران حکومتی نین نظارتینه سالماق مقصدی گودوردو. ایلك آدییم اولارق استالین بئوین له گؤرؤشده بریتانیا تکلیف لری نین قبول اندیلمه سی نین ممکن لوگونو سؤیله دی. بریتانیا تکلیف لری اؤیره نیلمک اوچون شوروی وزارت خارجه سینه وئریلدی. حتی دسامبرین ۲۶ دا (۵ دی) بئوین تکلیف ائتدی کی، لایحه اوزهرینده شوروی نین بوتون دوزهلش لری قبول اندیلسین و کمسیون یارادیلما سی بارهده سازش راضی لاشدیرلسین. بئوین یین بو فعال لیغی، عین زماندا، کارگر حکومتی نین اجتماعی رایه بیگانه قالمادیغینی نمایش ائتدیرمک کاراکتری داشیییدی. جنوبی آذربایجان دا ملی حکومت قورولدوقدان سونرا بریتانیا اجتماعی فکری ایران داکی حادثه لری دقتله ایزله ییدی. لندن ده کی ایران سفیری سیدحسن تقی زاده نین مسکو مشاوره سی باشلاناندا سونرا یایدیغی بیانات بریتانیا سیاسی دایره لرینه و اؤلکه ده کی اجتماعی رایه معین قدر تاثیر گؤزستیمیشدی. اورادا دئییلیردی: «ایران دان آیینان سون معلومات لار او درجه ده هیجانلی دیر کی، ایندی خارجه یاشایان هر بیر ایران تبعه سی و بوتون خلق تجزیه طلب لیک جهدلرینه قارشی اۇز حدتینی بوتون دنیا یا چاندیرمالی دیر. اوچ طرفلی مقاله و بؤیوک دولت لرین امضالادیغی تهران بیاننامه سی ایران شاهنشاه حکومتی نین اراضی بوتؤولوگونو و حاکمیت حقوق لارینا حرمتی تأمین ائدیر. لاکن متفق لردن بیرینین ایرانین داخلی ایش لرینه مداخله سی اوچ طرفلی مقاله اوزره عهده لیک لرین پوزولماسینا گتیریب چیخاریب. مداخله ایرانین مهم ایالت لریندن اولان آذربایجانین ایریلماسی حدینه گتیریب چیخاریب. خلق لرین امکداشلیغینی تأمین ائتمک مقصدی ایله سازمان مللین قورولدوغو آندا، بو تشکیلاتین عضولریندن بیر اولان ایران خلقی آجی تأسف و هیجان ایچینده دیر. او، آیدین گؤرور کی، اؤلکه سی نین مهم حصه سیندن بیرینین اطرافینا سدلر چکیلیب، مختلف فرمدا تظاهر ائدن فیریلداق لار، پرده لنمیش ایریلماق طلب لری قانون اساسی لی حاکمیته قارشی یؤنه لمیشدیر. بؤیوک دولت لرین عهده لیگی نین بو فرمدا پوزولماسی نه اینکی ایرانین اراضی بوتؤولوگونه و حاکمیتینه گوبودجاسینا قصد دیر، عین زماندا، ایرانلی لار بئله حساب ائدیرلر کی، بو، مقاله نین اوچونجو اشتراکچی سی اولان بؤیوک بریتانیانین عهده لیک لری نین پوزولماسی دئمک دیر. سیدحسن تقی زاده نین فکری نجه، بؤیوک بریتانیا هم شوروی ایله بیرلیکده، هم ده ایریلیقدا اوچ طرفلی مقاله نین ایرانین اراضی بوتؤولوگونو تأمین ائدن پرنسیپ لرینه حرمت له یاناشمالی دیر. بریتانیا قید اندیلیردی کی، ایرانلی لار بریتانیانین اۇز عهده لیک لرینی یئرینه یئتیره جگینه، بؤیوک دولت لرین مسکو مشاوره سینده اتحاد شوروی نین ایرانین اراضی بوتؤولوگونه اولان شبهه لی مناسبتینه سون قویولا جاغینا امید بسله ییرلر. بو امیدله ده ایرانلی لار مشاوره نین ایشینه مانع اولاجاق کسکین شکایتدن چکینیرلر. لاکن ایندی اجتماعی فکرده، گویا، آذربایجان مختاریت حرکتی نین باش توتوموش فاکت اولماسی حقیقته بیر سیرا سهو تصورلر فرمالاشیر

و سون گون لرین حادثه لری دنیا اجتماعی فکرینه یئتیرمگی ضروری ائدیر کی، آذربایجان دا حاکمیتین قیامچی لار طرفیندن غصب ائدیلمه سی هئچ بیر حالدا باشا چاتمیش فاکت کیمی تقدیم ائدیله بیلمز.^۱ لاکن بو کیمی بیانات لارا و بریتانیا وزیر خارجه سی بئوین ین جدّ - جهدلرینه باخمایاراق، سون آندا شوروی خارجه وزیری مولوتوف آذربایجان مسأله سی باره ده مذاکره لرین دوام ائتدیریلمه سینه اعتراض ائتدی. بئوین ین دفعه لرله مسأله یه یئنیندن قئیتماسینا باخمایاراق، مولوتوف بو مسأله نین رسمی گونده لیکده اولماماسینا استناد ائده رک بریتانیا وزیری نین بوتون جهدلری نین قارشسی سینی آلدی. او، عین زماندا، بئوینه بیلدیردی کی، ایران ین راضی لیغی اولمادان کمسیون قورولا بیلمز، همچینین اتحاد شوروی، حال حاضرده اونا قارشسی دشمن مناسبت بسله ین ایران حکومتی ایله باغلی بئله بیر مسأله نی حلّ ائتمک فکرینده دگیل.^۲ بوئولوکده مسکو دانیشیق لاری و خصوصیه ایران مسأله سی ۱۹۴۵ نجی ایلین سونوندا (۱۳۲۴ پاییزین سونوندا) پرزیدنت هاری ترومن ین دقتّ مرکزینده ایدی. وزیر خارجه بیرنس و سفیر هاریمین آذربایجان مسأله سی ایله باغلی سیستم لی شکیلده پرزیدنتی معلوماتلاندیریردی لار.^۳ بئله لیکله، خارجه وزیرلری نین دسامبر آیی نین ۱۶ دان ۲۶ نا (۲۵ آذر - ۵ دی) قدر مسکودا کئچیریلن مشاوره سی جنوبی آذربایجان مسأله سی ایله باغلی هئچ بیر سند قبول ائتمه دی. دسامبر ین ۲۷ سینده (۶ دی) آمریکا خارجه وزیری بیرنس، بیر گون سونرا ایسه بریتانیا وزیر خارجه سی بئوین، هابئله ایران داکی انگلیس سفیری بولارد مسکوی ترک ائتدی. مسأله نی سازمان ملل ین مذاکره سینه قالدیرماق اوچون ایران حکومتی مسکو مشاوره سیندن سونرا آمریکاین سیاستینده هر هانسی دگیشیک لیک لر اولوب - اولمادیغی ایله ماراقلانیردی. بونو دقیق لشدیرمک اوچون واشینگتون داکی ایران سفیری وزارت خارجه نین یاخین شرق و آفریقا اداره سی نین مدیری جورج آلتنه مراجعه ائتمیشدی. سفیر بیلیمک ایسته ییردی: «وزیر خارجه بیرنس ین مسکودا آپاردیغی دانیشیق لارلا باغلی آمریکاین ایرانا مناسبتینده هر هانسی بیر دگیشیک لیک اولومو؟» آمریکاین یاخین شرق سیاستینی معین ائدن آلتن خاطر لاتدی کی، آذربایجان داکی حادثه لرله علاقه دار آمریکاین شوروی به گؤندر دیگی یادداشت دا قید ائدیلمه سی کیمی، آمریکا ایرانا مناسبتده سازمان ملل ین بیان نامه سینی اساس گؤتورور. اونون سیاستی نین دگیشمه سی اوچون ائله بیر توتارلی اساس یوخدور. حسین علاء آمریکاین سیاستی نین دگیشمه دیگیندن ممنون اولماقلا یاناشی بیلیمک ایسته دی کی، اگر ایران آذربایجان مسأله سینی سازمان ملل ین باش مجلسینه چیخارسا، آمریکا اورادا ایرانی دستک له دیگینی آچیقجا بیان ائدرمی؟ آلتن بیلدیردی کی، آمریکا

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۹۳، ورق ۱۲۸ - ۱۲۹.

^۲ - R. Bullard. The Camels Must Go. London, ۱۹۶۱, p. ۲۶۷; Foreign Relations of US, ۱۹۴۵. Volume VII, p. ۵۷۵-۵۱۹.

^۳ - R. Donovan. Conflict and Crisis. The Presidency of Harry S. Truman. ۱۹۴۵-۱۹۴۸. New York, ۱۹۷۷, p. ۱۵۸.

ایرانین حاکمیتینی دستکله دیگینی یکی ایلدیر دوام ائتدیریر. بونو او، ۱۹۴۴ (۱۳۲۳) نجو ایلده کی نفت مباحثه سینده و ایندیکی آذربایجان مسأله سینده آچیق - آشکار گؤرستدی.^۱ خارجه وزیرلرین مسکو مشاوره سینده ایران حقیقده هئچ بیر قرارین قبول ائدیلمه سی اؤلکه نین حاکم دایره لرینی حدیندن آرتیق متأثر ائتدی. بیر چوخ روزنامه لر مسأله نین مذاکره سینی تعجیلی اولاراق سازمان مللین باش مجلسینی قارشیداکی اجلاسینا چیخارماغین ضروری لیگینی اساسلاندرماغا باشلادی. مسکو مشاوره سی آمریکا و بریتانیانین تضيیقى ایله شورونین اؤز قشونون و ایران دان چیخاراجاغینا امید بسله یین نخست وزیر حکیم الملک سیاستی نین افلاسی دئمک ایدی. مطبوعاتین حکیمی اوزه رینه هجوم کئچدیگی بیر وقتده احمد قوامین حاکمیتته گلمک شانسینی چوخالیدیغینی گؤرن سیدضیا طرفدارلاری سونونجویا قارشى گنیش تبلیغات آپارماغا باشلامیشدی لار. بحرانی دسامبر (آذر) سونوندا روزنامه لر بئله حساب ائدیردی لر کی، اؤلکه ده یارانمیش چتین لیک لری حل ائتمگه، اصل اصلاحات لار کئچیرمگه و شوروی ایله قارشى لیلی مناسبت لری کؤکلی شکیلده یاخشیلاشدیرماغا قادر اولان یالنیز بیر دولت خادمی واردیر. او دا قوام السلطنه دیر. «رعد امروز» ۲۳ دسامبر (۲ دی) نومره سینده احمد قوامین «دئیلی تلقراف» انگلیس روزنامه سی نین مخری ایله مصاحبه سی نین تام متنینی درج ائتمیشدی. قوام ایران دا یارانمیش بحرانی کئچمیش حکومت لری ن سهو سیاستی ایله علاقه لندیریب گؤرستدی کی، اگر بحران صباح داها دا درین لشمه، بونون سببینی ایندیکی حکومتین سهو سیاستینده آختارماق لازمدیر. اونون فکرینجه اگر اؤلکه ده دموکراتیک اصلاحات لار کئچیریلمزسه، تهران حکومتی طرفیندن تعجیلی تدبیرلر گؤرولمزسه، قارماقاریشیق وضعیت شمالدان جنوبا، اؤلکه نین شرقینه و غربینه دوغرو یاییلاجقدیر. قواما گؤره، بحرانی لغو ائتمگین بیرینجی و اساس شرطی ایرانین یوکسک منافعینی و مستقل لیگینی مدافعه ائدیلمه سی ایدی. «دئیلی تلقراف» ن مخری نین: «سیز نجه فکرله شیرسینیز، آذربایجان داکى حادثه لری شوروی حکومتی تۇرتمیشدیر؟» سوآلینا جواب اولاراق قوام دئدی: «مرکزی حکومتین سهو سیاستی و ایالت اهالی سی نین قانونی طلب لرینه دقت سیزلیک بوتون اؤلکه ده ناراضی لیک یاراتمیشدیر. گؤرونور، اگر خلق راضی اولسایدی، اغتشاش لار اوچون زمینه اولمازدی». اونا گؤره، شمالداکی حادثه لرین باش وئرمه سی نین اساس سببینی خلقین ناراضی لیغیندا آختارماق لازمدیر. اگر شوروی نماینده لری بئله حرکت لرده معنوی باخیمدان رغبت بسله ییرلرسه، اونلارین فکرینجه، بو، دنیادا دموکراسی نین یاییلماسینا استقامت لنمیش متفکرلرین عمومی سیاستینه سؤیکه نیر. «دئیلی تلقراف» ن نماینده سی آذربایجان لا باغلی قوامی داها درین مسأله لره چکه رک سوروشدو: «سیز نجه فکرله شیرسینیز، سلاح پایلانماسینی و اوردولارین شمالا کئچمه سینی قدغن ائتمک معنوی یاردیم کیمی باشا دوشوله بیلر می؟» بو سوآلی جوابلاندرارکن قوام هئچ بیر مسئولیت داشیمادیغینی و هئچ بیر رسمی راپورتا تانیش

^۱ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۵, Volume VII, p. ۵۱۴.

اولمادیغینی بیلدیره رک دئدی: «بیلیمیرم بو شایعه لر نه قدر دوغرو دور، لاکن مباحثه سیز دیر کی، ۱۳۲۰ نجی ایلین شهر یوریندن سونرا گیزلی شکیلده خلقین، او جمله دن آذربایجانلی لارین او وقته قدر البنده اولان لارا علاوه اولاراق یئنی سلاح دوشموش دور». شمالا اوردو گؤندرمکله باغلی مسأله نی شرح ائدرکن قوام ایران سیاسی دایره لری اوچون بیر قدر گؤزله نیلمز جواب وئردی. او دئدی: «اگر من حاکمیتده اولسایدیم آذربایجانا اوردو گؤندرنه قدر ملی وطن پرور و آزادلیق سئوهر آدام لاردان عبارت نماینده هیأتی گؤندره ردیم کی، مسأله نی دینج یول لا حل ائتسین»^۱. خارجی سیاست مسأله لرینه گلدیکده قوام موازنه لشدیریلیمیش بی طرف سیاسته اوستونلوک وئردیگینی، شوروی ایله ایندیکی گرگین مناسبت لرین حکومتین سهو سیاستی نین، بین الملل سیاستده موازنه نین یوزولماسی نین نتیجه سی اولدوغونو وورغولادی. آذربایجان مسأله سی قوام السلطنه نین حاکمیته گلیشی اوچون شرایط یارادیردی. ۱۹۴۵ (۱۳۲۴) نجو ایل دسامبرین سونوندا (دی آیی نین اول لری) حاکمیت اونون قره عینکی نین ارخه سیندان آچیق - آیدین گؤرسه نیردی. رضا شاه دورونده دولت ایشیندن کناردا قالماسی بیر چوخ لاری اوچون اونو دموکرات لیک و آزادیخواه لیک نشانه سینه چئورمیشدی. سیدجعفر پیشه وری نین فکری نجه دئسه ک، چوروموش و اریمیش حکیم الملک سون دفعه ایش باشینا گتیریلنده معین بیر نقشینی اجرا ائتمکله قوام السلطنه و یا باشقا مقتدر مرتجع بیر شخصین حاکمیته گتیریلمه سی اوچون کؤری رولونو اویناییردی. ۱۹۴۵ نجی ایلین دسامبر آیی نین ۳۰ دا (۹ دی ۱۳۲۴) مجلس شورای ملی نین آرتیق اجلاسیندا نماینده تهرانچی رئیس مجلسه حکومتین افلاسی باره ده بیانات لا مراجعه ائتمیشدی. اونون فکری نجه، آذربایجان داکی حادثه لرله اوز به اوز دایانان حکیمی حکومتی اولکهنی بوروموش عمومی بحران قارشسی سیندا فعالیت سیزدیر.^۲ بئله چاغیری لار زمینه سینده احمد قوامین آذربایجان مسأله سینین صلح یولو ایله حل ائتمک وعده لری چوخ لاری اوچون جلب ائدیجی گؤرونوردو. لاکن لاپ اولدن قواما مناسبتده شوروی ایله سیدجعفر پیشه وری آراسیندا فکر آیریلیغی وار ایدی. او یازیردی: «قوام السلطنه نی بیز همیشه مرتجع بیر آدام کیمی تانیدیغیمیزدان اونون آزادیخواه لارا خصوصاً حزب توده یه اؤزونو باغلاماسینی شیطنت و حيله حساب ائدیریک. اونون کئچمیشده اوینادیغی ارتجاعی رول لاری بیز اونودا بیلیمزدیک. آذربایجانین غیرتلی آزادیخواه افسر لریندن کلنل محمدتقی خان پسیانین حيله ایله باشینی کس دیریب اونون جس دینی بئله قبردن چیخاتدیران، ستارخان ی اتابک پارکیندا محاصره ائدیپ، اونون اولومونون مقدمه سینین حاضر لایان، نهایت، ۱۳۲۳ نجو ایل آذرین ۱۷ ده تۆرتدیگی قانلی حادثه لرله برابر اونون شخصاً بؤیوک مالک لردن اولوب همیشه ارتجاعی ساخلاماق اوچون چالیشدیغینی بیز بیلیمه میش دگلدیک»^۳.

^۱ - «رعد امروز»، ۱۳۲۴، ۲ دی.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا ه ۸۹ اشاره ۹۳، ورق ۴۸.

^۳ - سیدجعفر پیشه وری. ایران آذربایجان دموکراتیک حرکات تاریخی. بیرینجی جلد، باکی، ۱۹۴۷)

بئله ليكله، ۱۹۴۵ نجى ايلين دسامبرين ايکينجى يارى سى (۱۳۲۴ دى آيى نين بيرينجى يارى سى) دا تهران دا حاکميت اوغروندا مبارزه کسکين لشميش، خارجه وزيرلى نين مسکو مشاوره سينده آذربايجان لا باغلى هئچ بير راضى ليق الدهه ائديلمه ميشدى. عين ايله همين وقتده جنوبى آذربايجان داکى حادثه لر تهران ين، لندن و واشينقتونون گؤزله ديگيندن داها سرعتله جريان ائديردى.

جنوبی آذربایجان ملی حکومتی:
مختاریت له مستقل لیک آراسیندا

۲۱ آزدن سونراکی اون گون عرضینده بوتون آذربایجان اوزره اوردونون، ژاندارمین، پلیسین و کارمندلرین یئنی حکومته تابع اندیلمهسی باشا چاتدیریلدی. ملی مجلسین قبول اندیلمیش پروقرا ما او یغون اولاراق دولت دستگاهی نین تکمیل لشدیریلمهسی، نظامی خلق قشون لاری نین یارادیلماسی، اولکهنین بوتون حیاتی نین یئنین قورولماسی استقامتینده ایلك آددیم لار آتیلدی. آذربایجان مختاریت حرکاتی گون به گون عموم ملی پروسه یه چئوریلدی. حیاتی بوتون ساحه لرینده رفم لارین باشلانماسی خلقین سیاسی فعال لیغینی خیلی آرتیردی. بیر سؤزله، جنوبی آذربایجان دا تدریجاً درین لشن ملی حرکات شوروی طرفیندن حمایه اندیلیر، منطقه نین تورکجه دانیشان آذری لری آرا زین شمالیندا اولان آذربایجانلی قارداش لاریندان هئچ ده آز اولمایان کؤمک و مهربانلیق گؤروردولر.^۱ جنوبداکی بؤیوک حادثه لر دورونده هر ایکی آذربایجانا سیاحت ائتمیش بریتانیا پارلمانی نین کارگر فراکسیونونون عضوی فیلیپ پرایس یازیردی: «بو ایالتده (جنوبی آذربایجاندا) یاشایان اهالی اؤز دیلینه، دینینه و تاریخینه گؤره قونشو شوروی آذربایجان جمهوری سینده یاشایان اهالی دن هئچ نه ایله فرق لنمیر... شوروی آذربایجانلی اوکتوبر انقلابی دوروندن بری مدنی و اقتصادی باخیمدان نهنگ ترقی یه نایل اولوب. یاخین وقت لرده من اورادا اولدوم و ایندی مسلمان اهالی نین حیاتی نی ۳۳ ایل اوله، سونونجو دفعه اورادا اولدوغوم دورده مقایسه ائتمک امکانی الهه ائتدیم... ایندی من گؤردوم کی، آذربایجانلی مسلمان لار بوتون حکومت مؤسسه لرینده، معارف اداره لرینده، علمی و علمی تدقیقات مؤسسه لرینده ایشله یین لرین ۷۵ فایضینی تشکیل ائدیرلر. شوروی ایله آتفاقین ۲۵ ایل لیک نتیجه سی بئله دیر. من بورادا اینجه صنعتین حقیقی انتباهی نین (رنسانس) شاهده ی اولدوم». شوروی آذربایجانلی نین جوشقون اقتصادی و مدنی انکشاف زمینه سینده جنوبی آذربایجان اوچون جاذبه مرکزینه چئوریلدیگینی پرایس حقلی اولاراق تقدیر ائدیردی. اونون فکری نجه، ایران آذربایجانلی کندلی لری گؤروردولر کی، شمالدا، سرحدین او بیر ی تاینندا ایری فئودال لار آرتیق یوخدور، گنیش مقیاسدا سوارما ایش لری گؤرولور، کالخوزلاردا تراکتورلار یئر اکیر، کندلی لر اؤز امه گی نین بهره سینی حس ائدیردی لر. ائله عین وقتده اونلارین یئری ابتدائی کوتانلا شوخوملادیغینی ایرانا گنتمک اوچون سرحدی کنچرکن من اؤز گؤز لری مله گؤردوم. بوندان علاوه، اونلار اؤز محصول لاری نین ۵۰ فایضینی تهرانین دبدبه لی قصرلرینده یاشایان مالک لر اوچون آیریردی لر. بوتون بونلارا یاناشی، بریتانیا پارلمانی نین عضوی قید ائدیردی

^۱ - The Cambridge History of Iran. Volume ۷. From Nadir Shah to the Islamic Republic. Edited by Peter Avery. Cambridge University press. Cambridge, ۱۹۹۱ p. ۲۴۵.

کی، روس لارین ایرانین شمالغربینده کی عمل لرینه سئوینمک اولماز. مقاله عهده لیک لری نین روحی و ماهیتی پوزولوردو. لاکن پرایسا گۆره، ایران دا ایندی دوام ائدن سیاسی رژیمه هئج بیر آلترناتیو تکلیف ائتمه دن صرف حقوقی نقطه نظره استناداً روس لاری مقاله نی پوزماقدا اتهام ائتمک نه درجده منطقی دیر؟ «ایندیکی وقتده قورخولو وضعیت یارانیر، بئله کی، روسیه ایران آذربایجانیندا مختار اصلاحاتچی رژیمی مدافعه ائدیر، بیز و آمریکالی لار ایسه، عین زماندا، اؤلکه ده ان قاتی مرتجع عنصرلری مدافعه ائدیریک». اونون فکرینجه، وضعیتین بئله کاراکتر آلماسی اؤتن ایل لرده تهران حاکمیتی نین گنیش اصلاحات لارا باشلاماسی ایله باغلی دیر. نه انگلیس، نه ده آمریکا اؤز یخه سینی ایران داکی مسئولیتدن کنارا چکه بیلمز. بیز آلمان پرست فعالیتینه گۆره کئچمیش شاهی دگیشدیردیک. ایرانین داخلی وضعیتینه گۆره مسئولیتین بیر حصه سی بیزیم اوزه ریمیزه دوشور. بیز اصلاحات لایحه لرینی حیاتا کئچیرمگه حاضر اولمایان ایران حکومت لرینی مدافعه ائتمه مکله وضعیتینی خلاص ائده بیله ریک. بو گنیشده مسأله لرین حلینده روس نقطه نظری غالب گله جک.

«منچستر قاردین» غزئتینده کی گنیش یازی سیندا ملی حکومتین یارادیلماسی ایله باغلی آذربایجان داکی حادثه لری تحلیل ائدن پرایس روس لارین بوراداکی سیاستی نین نتیجه اعتباری ایله معمالی اولدوغونو دا احتمال وئیردی. او یازیردی: «روس لارین حادثه لری ایندیکی انکشافی زمینه سینده اوزاغا گئتمک نیتینی یالنیز گمان ائتمک اولار. اونلارین ایران داکی سیاستی، احتمال کی، معین درجده بین الملل سیاستین دیگر ساحه لرینده گذشت الده ائتمک مقصدیله بریتانیا شیرینی قویروغونو آستاجا تاپدالاماقدان و آمریکا قارتالی نین توکلرینی اهمالجا یولماقدان خوشلانان کیچیک بیر اویوندور. شبهه سیزدیر کی، شمالی ایران داکی شرایط اونلار اوچون الوئیشلی دیر. اگر بیز احتیاطلی اولماساق، آنکلساکسن اؤلکه لری دگیل، روسیه اورتا شرقین گنیش مسلمان دنیا سیندا اصلاحات لارین مدافعه چی سی اولاجاق»^۱. گۆروندوگو کیمی، جنوبی آذربایجان داکی حادثه لره بوتون اورتا شرق اؤلکه لرینده بؤیوک احتیاج دویولان اصلاحاتچی لیک حرکاتی نین باشلانغیچی کیمی باخیلیردی.

۲۰ (۱۴) نجی عصرده ملی انقلاب لارین و یئنی دولت لرین یارانما پروسه سی نین بؤیوک اؤلکه لره سؤیکنمه سی ایستر گیزی، ایسترسه ده آچیق فرمدا تاریخاً سیناقدان کئچمیش حادثه سی کیمی چوخ لارینا آیدین ایدی. بؤیوک بریتانیا، آمریکا و فرانسه اوروپا، آسیا، لاتین آمریکا و آفریقادا بو استقامتده آرتیق خیلی تجربه توپلامیشدی لار. جنوبی آذربایجان داکی ملی حکومتین شوروی طرفیندن مدافعه ائدیلمه سی بونا بنزر بیر حادثه اولسا دا شوروی آذربایجانین نین جنوبداکی ملی پروسه لرده یاخیندان اشتراک ائتمه سی اونا یئنی چالارلار وئیردی. تهران حکومتیندن فرقلی اولاراق آذربایجان دموکرات لاری باکی دان ائدیلمن یاردیما چوخ وقت خارجی حادثه کیمی باخمیردی لار.

^۱ "The Manchester Guardian", ۲۴ January ۱۹۴۶.

دسامبر آیین اورتالاریندا (آذرین آخری) ملی حکومتین ایلك آدیم لاری، خصوصیه تبریز پادگانی نین دینج یوللا خلع سلاح ائدیلمه سی اهالی نین مختلف طبقه لری نین احوال - روحیه سینده بؤیوک تأثیر گؤرستمیش، حکومتین و دموکرات فرقه سی نین نفوذونو خیلی آرتیرمیشدی. بحرانی وضعیتدن اؤز مقصدلرینی حیاتا کئچیرمک اوچون الوئیشلی مقام کیمی استفاده ائتمک ایسته یین سویغونچولارین، اوغرو لارین و دیگر جنایتکار عصیانچی لارین تجرید ائدیلمه سی، شهرده قایدا - قانون حکم سورمه سی یئنی فرمالاشان ملی حاکمیت اورقان لاری نین مهم اوغورو ایدی. حادثه لری نین بئله دینج انکشافی تبریزین تاجر و صنایعچی لرینی راضی سالمیشدی. حتی تبریز تجارت اوتاقی نین صدری صدقیانی اعلان ائتمیشدی کی، آذربایجان دان کؤچمک باره ده اولان اولکی فکریندن دانیشیر و قرارا گلیمیشدیر کی، یئنی حکومتی مدافعه ائتسین. تبریزده بئله شایعه لر یاییلیردی کی، گویا، ایران آذربایجانیندا قایدا یارادیلدیقدان سونرا دموکرات لار تهرانا هجوم ائده جکلر. حادثه لری نین گنیشی باره ده مسکووا معلومات وئرن میرجعفر باقروف استالینه یازیردی: «تبریزده کی آمریکا کنسولخاناسی نین کاتبی میوا آپریک صحبت زمانی بیلدیریب کی، آمریکا دایره لری آذربایجاندا دموکراتیک حرکتین علیه نه دگیلر. لکن اونلار، گویا، روس لارین بو ایش لره آچیق مداخله سیندن دقیق خبردار دیرلار»^۱.

هله مسکودان جواب گلیمیش میرجعفر باقروف داخلی ایش لر کمیسری یعقوبوف و تهله کسه یزلیک کمیسری یئمئلیانوف، واسطه سیله جنوبدا کی ایش لره مسئول اولان آتاکیشی یئف، میرزا ابراهیموف، حسن حسنوف و ژنرال روسوفا تعلیمات گؤندری کی، گیزلی لیک شرایطینه جدی عمل ائتسین لر. سندده گؤرسه دیلیردی: «ایستر نظامی، ایستر سیویل تشکیلات لار واسطه سی ایله ایران آذربایجانیندا «استارشی به» (میرجعفر باقروفا) معلومات داخل اولموشدور کی، بیزیم ایشچی لر یئرلی یولداش لارا عملی یاردیم گؤستره رکن حدیندن آرتیق آچیق حرکت ائدیرلر. یولداش «استارشی» ضروری حساب ائدیر کی، سیزی و سیزین واسطه نیزله بوتون ایشچی لری خبردار ائده ک کی، اونلار اؤزگه اراضی سینده اولدوق لارینی و جدی سری لیگه رعایت ائتمگین ضروری لیگینی اونوتماسین لار. نظره آماق لازم دیر کی، هر بیر شوروی ایشچی سی نین حرکت لرینی یالنیز ایرانلی لار دگیل، انگلیس لر، آمریکالی لار، تورکلر و دیگرلری ده مشاهده ائدیرلر. یولداش لارین ایران آذربایجانلی ایش لری نده حدین آرتیق آچیق اشتراکی، مصلحت لر وئرمه سی و دموکرات فرقه سینه، پارتیزان دسته لرینه آچیق توصیه لر وئرمه سی قطعی شکیلده آرزو اولونماز، بیر چوخ جهت لرینه گؤره، حتی زیانلی دیر. یولداش «استارشی» تاپشیریب کی، بیزیم ایشچی لرین یئرلی یولداش لارا ایشگزار رابطه لرینده احتیاطلی لیغی و گیزلی لیگی تأمین ائتمک اوچون بوتون اولچولری گؤتورسون لر»^۲.

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاغه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۲۷۲.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاغه ۸۹ اشاره ۹۷، ورق ۳۵.

دسامبرین اورتالاریندا (آذرین آخرا لیرینده) آذربایجاندا ایران اوردوسو و ژاندارمی نین خلع سلاح ائدیلمه‌سی باشا چاتماق اوزره ایدی. خوی‌دا فدائی‌لر ژاندارمی خلع سلاح ائدیپ ۲۰۰ قبضه تفنگ، ۲ مسلسل، ۲۰ مین فشنگ و ژاندارم گروهانی‌نین ستادینی اله کچیرمیشدی. لاکن اونلارین ایچری‌سیندن ۵۰ نفر ژاندارم گئری دؤنوب اؤز سلاح‌لارینی کؤنول‌لو اولاراق دموکرات‌لارا تحویل وئرمیشدی. اهرین پلیس رئیسی احمدی ایسه کؤنول‌لی شکیلده دموکرات‌لارا تسلیم اولموش و آذربایجان حکومتینه خدمت ائتمک آرزوسونو بیلدیرمیشدی. اهرده ۱۴۷ قبضه تفنگ، ۲ مسلسل، ۹ توپانچا، ۴۵۰۰ فشنگ، ۹ آت فدائی‌لر طرفیندن مصادره ائدیلمیشدی. اردبیل هنگی‌نین سلاح‌لاری‌نین قبول ائدیلمه‌سی باشا چاتمیش، میان‌دوآب‌دا ایران اوردوسو کؤنول‌لی اولاراق پارتیزان دسته‌لرینه تسلیم اولموشدو. مشکین‌شهرده وضعیت بیر قدر آغیر کاراکتر ائلمیشدی. ملی حکومتده دشمنجه‌سینه مناسبتینه گؤره ژاندارم رئیسی اردبیلی، بخشدار آرباچی‌زاده، شاهسون طایفا باشچی‌سی، اردبیل‌ده هنگین کشفیات ایش‌لرینه باشچی‌لیق ائدن عاقد امینی پارتیزان‌لار طرفیندن گولله‌لنمیشدی.^۱

دیگر یئرلردن فرقلی اولاراق رضائیه‌ده اوردو و ژاندارمین خلع سلاح ائدیلمه‌سی بیر نئچه گون یوباندى. شهرده‌کی هنگین فرماندهی سرهنگ زنگنه و ژاندارم رئیسی نورین‌بخش اولجه شوروی کنسولونا بیلدیرمیشدی‌لر کی، اونلار پادگانا سلاحی یئره قویماق فرمانی وئرمگه حاضر‌دی‌لار. لاکن دسامبرین ۱۵ ده (۲۴ آذر) رضائیه هنگی شهرین کناریندا مدافعه موضعی توتموش، تانک‌لاری پارتیزان‌لارا قارشى چیخارمیش و شهر کناریندا دایانان فدائی‌لره آتش اچمیشدی‌لار. شهر داخلینده دموکرات‌لارا قارشى تعقیب باشلانمیش، آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین ۵ نفر عضوی ژاندارم طرفیندن گولله‌لنمیش‌دیر. بئله وضعیتده رضائیه‌نین هجوم‌لا آلینماسی مصلحت بیلینمه‌میشدی. قارا آلینمیشدی کی، هنگی دینج یول‌لا خلع سلاح ائتمک و قارشى‌دورمانی آرادان قالدیرماق اوچون تبریزدن رضائیه‌یه نفوذلو آدم‌لار گؤندریلسین، هنگ فرماندهینه تأثیر گؤرستمک مقصدی ایله یئرلی دینی و دیگر نفوذلو شخص‌لردن استفاده ائدیلسین، کردلر هنگین خلع سلاح ائدیلمه‌سینه یاخین بوراخیلما‌سین‌لار، رضائیه پادگانى‌نین تهران و دیگر شهرلره رابطه‌سی کسب‌سین، وضعیتى نظارت‌ده ساخلانماق اوچون رضائیه‌یه علاوه سلاح و تبریزین سینانمیش فدائی‌لری ایچری‌سیندن سئچیلیمیش علاوه قوه گؤندریلسین. گؤرولن تدبیرلر نتیجه‌سینده رضائیه پادگانى‌نین دا مقاومتی قیریلدی. دسامبرین ۱۹ دا (۲۸ آذر) شهرده هنگین خلع سلاح ائدیلمه‌سی باشا چاتدیریلدى. بونونلا دا جنوبی آذربایجانین اساس شهر و یاشاییش منطقه‌لری حکومتین نظارتینه کئچدی. آذربایجان‌دا دموکرات‌لارین غلبه‌سی ایله باغلی تبریزده‌کی آمریکا کنسولو وزیر خارجه‌یه یازیردی: «آذربایجان‌داکی

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۲۷۶.

ووروشمالار رضائیه شهری نین دموکراتلار طرفیندن نظارته آیینماسی ایله بیتدی»^۱. میرجعفر باقروف استالینه گؤندردیگی راپورتدا گؤرستدی کی، آذربایجانین بوتون شهرلرینده، او جمله دن رضائیه ده قایدا یارادیلماسی حکومتین نفوذونو اهالی نین گؤزونده خیلی یوکسولتمیشدیر.^۲

دسامبرین ۱۸ ده (۲۷ آذر) باش وزیر پیشه‌وری ۳ نجو پیادا لشکری نین افسرلری نین بیغینجاغیندا چیخیش ائتدی. ۶۰ نفر افسرین قارشسی سیندا باش وئرمیش حادثه لرین کاراکترینی، ملی حکومتین مقصد و وظیفه لرینی ایضاح ائده رک افسرلری آذربایجان حکومتی ایله امکداشلیغا دعوت ائتدی. آذربایجانلی افسرلرین بیر حصه سی ائله همین بیغینجاغدا ملی حکومتین رهبرلیگی آلتیندا ایشله مگه راضی اولدوقلارینی بیلدیردی. آذربایجاندا حاکمیتین اله آیینماسی پروسه سی نین باشا چاتماسی مناسبتی ایله تبریزده ملی حکومت فدائی دستهلرین غلبه رژه سینی کئچیردی. رژه ده ایکی مینه یاخین فدائی اشتراک ائتدی. دسامبرین ۱۹ دا (۲۸ آذر) تبریز شهر تیاتری نین بناسیندا آذربایجان خلق قشونونون بیغینجاغی کئچیریلدی. بیغینجاغدا چیخیش ائدن خلق قوشونو مسئولونون معاونی غلام یحیی فدائی لری تبریزده و آذربایجانین شهرلرینده برقرار ائدیلمیش نمونه وی قایدا - قانونی بوندان سونرا دا قوروماغا، آذربایجان مختاریتینه صداقتله خدمت ائتمگه چاغیردی. غلام یحیی نین چیخیشی بیر نچه دفعه آلقش لارلا کسیدلی و باش وزیر پیشه‌وری نین شرفینه شعارلار سسلندی. دموکراتیک حرکاتین غلبه سی مناسبتله تبریز، سلماس، مراغا، آذرشهر، اهر و دیگر یئرلردن گلن چوخ ساییلی تبریک تلگراملاری دسامبرین ۱۹ دا (۲۸ آذر) «آذربایجان» روزنامه سینده درج ائدیلمیشدی.^۳ اردبیلده ایسه مین نفر دن آرتیق آدامین اشتراک ائدیگی میتینگ کئچیریلیمیشدی. آذربایجان ملی حکومتی یارادیلدیقدان سونرا کئچن آز مدته اوردونون ۵۹۸۳ نفر سرباز و افسری خلع سلاح ائدیلمیش، اونلاردان ۴ توپ، ۱۰۰۰ توپ مرمی سی، ۲۰۵ مسلسل، ۳۵۷۷ تفنگ، ۲۲ توپانچا، ۶ تانک، ۲ خمپاره انداز، ۳۰۰ خمپاره، ۴۷۰ مین فشنگ آیینمیشدی. اوردو ایله یاناشی، رضائیه و اردبیل ژاندارم دستهلریندن ۲۸۰۰ نفره یاخین ژاندارم خلع سلاح ائدیلمیش، اونلارا مخصوص ۵۶۵ تفنگ، ۳۱ مین فشنگ فدائی لر طرفیندن صادره ائدیلمیشدی.^۴ آذربایجانداکی اوردونون خلع سلاح ائدیلمه سی باشا چاتاندان سونرا دسامبرین ۱۹ دا (۲۸ آذر) کئچمیش لشکرین فرماندهی سرتیب درخشانی، ستاد رئیسی سرهنگ وره رام و دیگر ۷ نفر افسر هیأتی نین طیاره ایله تهرانا گئتمه سینه ملی حکومت اجازه وئردی. لاکن پیشه‌وری نین سرتیب درخشانی نی یولا سالماغا گئتمه سی هئچ ده

^۱ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۵, Volume VIII, p. ۵۶.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۲۸۶.

^۳ - یاخین: «آذربایجان»، ۱۳۲۴، ۲۸ آذر.

^۴ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۰۱، ورق ۲۱۴.

میرجعفر باقروفون خوشونا گلمه میشدی. او، اؤز آداملاری واسطه سی ایله پیشه وری یه مصلحت گؤرموشدی کی، بوندان سونرا بئله مسأله لرده اؤزونو داها آغیر آپارسین.^۱ لشکر فرماندهی درخشانی و رئیس ستاد، هابئله اونلارلا گئدن یوکسک رتبه لی افسرلر تهرانا چاتان کیمی حبس ائدیلدی. بو آدیم بیر نوع مرکزی حکومتین آذربایجانا باریشماز مناسبتینی نمایش ائتدی. بونا اعتراض ائدن پیشه وری قید ائدیردی کی، سرتیپ درخشانی و افسرلر گروهونون حبس اولونماسی عقل سیز حرکت دیر. درخشانی اؤز اراده سی ایله تسلیم اولمادی. ساده جه اولراق، اونون سرباز و افسرلری خلقه گولله آتماق ایسته میردی. درخشانی نی حبس ائتمک له تهران بیر داها گؤرسه دیر کی، او، هر جور جنایتکارلیغا حاضر دیر. «اگر بیز اؤز ملی حکومتیمیزی و ساحلی قوه لریمیزی یارناماساق، تهران هر شئی بیزیم الیمیزدن آلا بیلر. بیز ایرانین استقلال و تمامیتینی دفعه لره اعتراف ائتمیشیک. تهران ایسه بو استقلالیتی پوزماق یولوندا هر گون تازا فیریلداق چیخاریر. ایش بئله گنتسه، بیز تمامیه آیریلیب مستقل بیر دولت تشکیل ائتمگه مجبور اولاجاغیق. آیری چاره یوخدور... ناچار گره ک دئییک «سیزین کی سیزده، بیزیم کی بیزده». یخه میزدن ال چکیب، قویون بیلدیگیمیز کیمی اؤز ائومیزی ایسته دیگیمیز کیمی اداره ائده ک.»^۲ ملی حکومتین عضولری دولت ایش لرینده تجربه سیز اولدوق لارینا گؤره باکی دان خواهش ائدیلمیشدی کی، هر وزارتخانا یا هئچ اولماسا بیر غیر رسمی مصلحتچی گؤندریلسین. لکن بونو مسکوون راضی لیغی اولمادان ائتمک ممکن دگیل دیر. دسامبرین ۱۹ دا (۲۸ آذر) استالین، مولوتوف، بئریا و مالینکوف گؤندردیگی مکتوبدا میرجعفر باقروف یازیردی: «آذربایجان ملی حکومتی عملی فعالیتیه کئچمیشدیر. حکومت عضولری دولت ایش لرینده لازم اولان تجربه یه مالک دگیل لر و اونا گؤره ده مصلحت و مشاوره یه احتیاج دویورلار. تبریزی یولداشلار خواهش ائدی رلر کی، هر وزیره بیزیم آداملاردان بیر نفر مصلحتچی کیمی تحکیم ائتمگه اذن وئریلسین. بیزیم فکریمیزجه، تبریزی یولداشلارین خواهشی ایله راضی لاشماق اولار. بونون اوچون آداملار سئچیریک. سیزین گؤستریش لرینین گؤزله بیریک.»^۳ دسامبرین ۲۴ ده (۳ دی) مسکودان بو تکلیفه مثبت جواب گلدی. ویاجیسیلاو مولوتوفون میرجعفر باقروفا گؤندردیگی ۱۸۵ نومره لی شفاهی تلگرامدا دئییلیردی: «ایران آذربایجان ملی حکومتی نین وزیرلرینه کؤمک اوچون مصلحتچی لر کیمی بیزیم آداملارین آیریلما سی باره ده سیزین تکلیف لرینین راضی ییق. اعزام ائدی لرنین ترکیبینه دقت یئتیرین کی، اونلار یئرلره گئدرکن لازمی قایدادا ایشله سین لر. اؤز لری نین شوروی وطنداشی اولدوق لارینی آچیقلاماسین لار.»^۴ تبریزده اولان

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۹۰، ورق ۲۸۶.

^۲ - «آذربایجان»، ۱۳۲۴، ۲ دی

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۹۰، ورق ۲۸۱.

^۴ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱،

میرزا ابراهیموف، حسن حسنوف، آقاسلیم آتاکیشی یئف میرجعفر باقروفا ۲۶ دسامبردا (۵ دی) یازدیق لاری مکتوبدا مختلف وزارتخانالارا گؤندریلن ایشچی لردن استفادہ مسألہ سینی پیشه وری ایله مذاکره ائندیک لرینی بیلدیردی لر. راضی لیق الدهه ائدیلمیشدی کی، داخلی ایش لر وزارتی اوزره بیر نفر پلیسین ایشینی سازمان وئرمک و بیر نفر کشفیات ایش لرینی فورماق اوچون گؤندریلسین. وزارت دارائی ده اقتصادچی - مالیه چی متخصص کیمی تبریزده اولان محمدوفدان استفادہ ائدیلمه لی ایدی. خلق و مختلف رسته لر اوسته متخصص لر گروهونا، وزارت کشاورزی یه بیر تشکیلاتچی مهندس کشاورزی، وزارت دادگستری یه محکمه و دادستان لیق متخصصینه، اوتاق تجارتہ تاجرلرین سازمان وئریلمه سی و تعاون اوزره بیر تجربه لی ایشچی یه بؤیوک احتیاج دویولدوغو بیلدیریلدی. معارف و بهداری وزارتخانالارینا تبریزده کی شوروی مدرسه و مریضخاناسی ایشچی لریندن استفادہ ائتمک قرارا آیینمیشدی. بیر نئچه گون سونرا، میرجعفر باقروفا گؤندریلن ایکینچی مکتوبدا یئرلی فعال لاردان کادر حاضرلیغینی سازمان وئرمک اوچون ملی حکومتین سرانجامینا تعجیلی اولاراق ۱۰ نفر تجربه لی تاریخچی و تعلیم و تربیت متخصصی گؤندریلمه سی خواهش ائدیلمیشدی. میرجعفر باقروفا آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سی کاتبی غفرازده یه و تهلهکه سیزلیک کمیسیری یئمئلیانوفا تاپشیریق وئردی کی، ان گنج ۱۰ گون مدتینده لازم اولان اختصاص لار اوزره آدام لار سئچیلین، هر طرفلی یوخلانیلین، اولارلا صحبت آپاریلدیقدان سونرا ۱۹۴۶ نجی ایلین ژانویه نین ۱۵ دن گنج (۲۵ دی ۱۳۲۴) اولمایاراق تبریزده اولسون لار و یئرلی یولدش لارا ضروری اولان یاردیمی گؤسترسین لر.^۱

محرم لیک عزادارلیغی ایله باغلی ایشینی دایاندیرمیش آذربایجان ملی مجلسی دسامبرین ۲۱ ده (۳۰ آذر) فعالیتینی برپا ائتدی. بونا گؤره، ۲۰ یاشینا چاتمیش وطنداش لار ایل یاریم مدتینده خلق قشونونا نظامی خدمته چاغریلمالی ایدی لر. بو قانوندا گؤرسه دیلیردی کی، خلق قوشونو آذربایجان خلقی نین احتیاجیندان دوغوموش، اونون مدافعه سینی و خلقین آزادلیغینی تأمین ائتمک اوچون یارادیلیمیشدیر. خلق قوشونو سرباز و افسرلری ده بوتون وطنداش لارین مالک اولدوغو حقوقا و اجتماعی حقّه مالک دیرلر.^۲ خلق قوشونو حقه قبول ائدیلن قانونلا مجلس آذربایجان حکومتینه صلاحیت وئردی کی، اوردو حصه لرینی تجهیز ائتمک اوچون ایستر ایران داخلیندن، ایسترسه ده خارجدن سلاح آلسین. فدائی دسته لرینی یاراتماق و سلاح الدهه ائتمک ایشینه هله ۱۹۴۵ (۱۳۲۴) نجی ایلین پاییزیندا باشلانمیشدی. بو باره ده سیدجعفر پیشه وری یازیردی: «بیز یاخشی

سیاهه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۲۸۳.

۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱،

سیاهه ۸۹ اشاره ۱۳۸، ورق ۱۰ - ۱۳.

۲ - باخین: چشم اذر. آذربایجان دموکرات فرقه سی نین یارادیلماسی و فعالیتی. باکی، ۱۹۸۶، ص. ۱۰۵؛

- آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۸، ورق ۳۶ - ۳۸.

بیلیریک کی، خلقی یالین ال له سلاح قارشى سینا گؤندرمک اولماز. اونا گؤره ده یولداش لارین هر بیرى ایله تکلیکده دانیشیب سلاحلى آدمالارى جلب ائتمک و یئرلرده اولان سلاح لارین سیاهه سینى توتماق حقه تاپشیریق وئردیک و بئله لیکله، فدائى دسته لری تشکیلی اوغروندا داها جدی ایش لر برپا ائتدیک. بیلیردیک کی، ایش دعواسیز، دؤیوش سوز اوئوشمه یه جک... چالیشیردیق سلاح ایشلتمکده اولینجی اولماق. بیزی سلاحلى دسته یاراتماغا مجبور ائدن تهران حکومت لری نین ارتجاعی روحیه لری نی بیلمگیمیز ایدی»^۳. یئنی قبول ائدیلمیش قانونلا نظامی خلق قشونون اوزهرینه چوخ بؤیوک مسؤلیت قویولوردو. خلق قشونو اولکه نین مدافعه سینى و خلقین آزادلیغینی قورولمالی، حکومتین قرارلاری ایله تصویب ائدیلمیش باش فرمانده لیگی نین قرارلاری ایله اوردونو ضروری سلاح و سوراتلا تأمین ائتمه لی، مجلسین تصویب ائدیگی بودجه نین امکان لارینا اوغون اونو معاصر سوپه یه قالدیرمالی ایدی. اوردونون بوتون مسأله سی یئنی قانونلا یارادیلان عالی شورادا مذاکره ائدیلمه لی ایدی. اوردونون فرمی، افسرلرین رتبه لری، دؤیوش لرده فرقله ن لری ن تشویق ائدیلمه سی عالی شورانین تقدیماتی ایله حیاتا کئچمه لی ایدی. قانونون ۱۲ نجی ماده سینه گؤره، وطنین آزادلیغی اوغروندا دؤیوش لرده هلاک اولموش، بئله دؤیوش لردن آدیغی یارادان امه ک قابلیتینی ایتیرمیش شخص لری ن عایله سینى تأمین ائتمک اوچون خلق قشونو شوراسی موافق لایحه حاضر لایب ملى حکومت واسطه سیله مجلسه تقدیم ائتمه لی ایدی. ائله همین گون مجلس ده آذربایجانین مختاریتینه قارشى یؤنه لمیش جنایت لره مبارزه مقصدی ایله اوچ آی مدتی نده صحرائی محکمه لری نین یارادیلما سی باره ده قانون قبول ائدیلدی. رشوتخورلارا، دولت املاکینی داغیدان لارا قارشى مبارزه نی گوجلندیرمک مقصدی ایله قانون وئریجی لیکه بعضی دگیشیک لیک ائدیلدی. وئرگی قویولما سی باره ده داها ایکی قانون قبول ائتمک له آذربایجان ملى مجلسی نین بیرینجی اجلاسی اوژ ایشینی باشا چاتدیردی.

ملى مجلسین اجلاسی نین ایشی برپا اولونان گون دسامبرین ۲۱ ده (۳۰ آذر) باش وزیر سیدجعفر پیشه وری، وزیر دادگستری یونس عظیمی و وزیر داخله سلام الله جاوید ایران حاکمیت اورقان لاری طرفیندن حبسه آلینمیش سیاسی محبوس لارا و دیگر حبس اولونان آذربایجانلی لارا عفو وئرمک تشبثی ایله چیخش ائتدی لر. عفو قانونا گؤره، بیر ایله قدر حبس اولونان بوتون محبوس لار درحال آزاد ائدیلمه لی، بیر ایلدن آرتیق ایش آدمالاری نین جزاسی یاریا قدر آزادلیمالی، ابد حبس ائدیلمه لری نین حبس مدتی ۱۵ ایل حبس ائدیلمک له عفودن استفاده حقوقی ساخلانیلمالی، اعداما محکوم ائدیلب اجرا اولونمایان لارین جزاسی اون ایله اندیریلمه لی ایدی. عفو آذربایجان محکمه لری طرفیندن محاکمه ائدیلب جزاسینی تهران و یا باشقا زندان لاردا چکن آذربایجانلی لارا دا شامل ائدیلمه لی^۱. بو قانوندان مین لرله عایله بهره لندی. عفو قانونا گؤره، دسامبرین ۲۳ ده (۲)

^۳ - سیدجعفر پیشه وری. ایران آذربایجانى دموکراتیک حرکات تاریخى. ایکینجی جلد، باکی، ۱۹۴۷ (۱۳۲۶) ص ۹۸.

^۱ - «آذربایجان»، ۱۳۲۴، ۳۰ آذر.

دی) زندان لاردا یاتان چوخلو محبوس آزادلیغا بوراخیلدی. عفو حقیقندن ایکی گون سونرا معارف وزیری محمد بی‌ربانین آذربایجان مدرسه‌لرینده درس‌لرین آنا دیلینده کئچیریلمه‌سی حقه‌ده بیر نومره‌لی فرمانی اهالی طرفیندن رغبتله قارشیلانندی. بو فرمانا گوره، آذربایجانین بوتون تحصیل مؤسسه‌لرینده تعلیم و تربیت ایش‌لری آذربایجان دیلینده قورولمالی ایدی. آنا دیلینده درس‌لیک‌لرین حاضرلانماسی اوچون وزارتخانانین نزدینده خصوصی کمسیون یارادیلیردی. بو کمسیون تاپشیریق وئریلدی کی، بیر آیدان گئچ اولمایارق بیرینجی کلاسدا دوردونجو کلاس قدر تدریس ائدیلن بوتون درس کتاب‌لارین آذربایجاندا نشر اولونماسینا سرانجام وئرسین. فرمانین ۹ نجی بندینده گۆرسه‌دیلیردی: «بوتون ملی و دولتی مدرسه‌لرین مدیرلرینه دستور وئرلییر کی، درس کتاب‌لاری چاپ اولونوب نشر ائدیلدیکجه، هر کلاس عاید اولان کتاب‌لاردا استفاده ائدیپ بلاواسطه آنا دیلینده تدریسه باشلانسین».^۱

لاکن شوروی رهبرلیگی نین ملی مجلس‌ده تصویب ائدیلن قانون‌لارا مناسبتی بیرمعنالی اولمادی. خلق قوشونو حقه‌ده قانون تصویب ائدیلدیکدن بیر گون سونرا نظامی درجه سیستمی ایله تبریزه میرزا ابراهیموفا تعجیلی معلومات گؤندریلدی کی، خلق قوشونو نظامی حصه‌لری نین و صحرائی محکمه‌نین یارادیلماسی ایله باغلی «خازنین» (روسجا ارباب، یعنی استالین) تاپشیریب کی، بو قانون‌لار مطبوعاتدا درج ائدیلمه‌سین. گله‌جکده مجلس‌ده بونا بنزر قانون‌لار تصویب ائدیلسه، یاخود حکومت هر هانسی جدی تدبیر گۆره‌رسه، ضروری دیر کی، قاباقچادان بیزیم‌له راضی لاشدیریلسین».^۲ گۆرونور، تعجیلی اولاراق خلق قوشونو حقه‌ده قانون مطبوعات واسطه‌سیله اعلان ائدیلمه‌سی نین دایاندیریلماسیندا بیرنسین و بئوینسین مسکودا اولماسی دا آز رول اوینامامیشدی.

آذربایجاندا حیاتا کئچیریلن تدبیرلر او قدر مترقی مضمونا مالک ایدی کی، حتی تهران مطبوعات‌دا بو حقه‌ده یازماغا باشلامیشدی. «داد» روزنامه‌سی ملی حکومتین باش وزیر سیدجعفر پیشه‌وری نین دموکراتیک روحلی بیر خادم اولماسینی قید ائتمک‌له یاناشی اونون بؤیوک عکسینی چاپ ائتمیشدی. «فرمان» روزنامه‌سی ملی حکومتین آذربایجاندا ساکت‌لیک و امن - امانلیق یاراتدیغینی یوکسک قیمت‌لندیریردی. روزنامه‌نین فکرینجه، هله هئج وقت آذربایجانین شهر و یول‌لاریندا ایندی اولدوغو کیمی امن - امانلیق اولماییب. آذربایجانداکی حادثه‌لره تأثیر امکانینی ایتیریب مرکزی حکومت آچیغینی بو حادثه‌لر باره‌ده اوبژکتیو یازی‌لار وئرن مطبوعات اورقان‌لاریندان چیخیردی. دسامبرین ۲ نجی یاری سیندا (آذرین سونو دی آیی نین اول‌لری) تهراندا چیخان «داد»، «ایران ما»، «آرمان ملی»، «داریا»، «ظفر»، «فرمان»، «اختر» و دیگر روزنامه‌لر باغلانمیشدی. بونلار دموکراتیک استقامتلی روزنامه‌لر حساب ائدیلیردی لر.^۳

^۱ - «آذربایجان»، ۱۳۲۴، ۲ دی.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۹۷، ورق ۲۰۸.

^۳ - بو دوره ایراندا چیخان مطبوعات حقیقنده گنیش معلومات اوچون باخین:

بونولا بئله، مرکزی حکومت آمریکا و بؤیوک بریتانیا سیاسی دایره‌لری نین توصیه‌لرینه اویغون اولاراق آذربایجان لا دانشیق‌لار آپارماق اوچون ایلك آددیم‌لار آتماغا باشلامیشدی. ایران وزارت دارائی کارمندی مجلسین صدری طباطبائی نین خصوصی تاپشیریغی ایله تبریزه گلیب اونون شفاهی دعوتینی پیشه‌وری‌یه چاتدیرمیشدی. طباطبائی پیشه‌وری‌نی ایران حکومتی نین ترکیبینه، بوتون ایرانین آزاد ائدیلمه‌سینده اشتراک ائتمگه چاغیریردی. پیشه‌وری طباطبائی نین مراجعه‌سینی ایران مرتجع دایره‌لری نین مانوری، آذربایجان دموکراتیک حرکتی نین رهبرلرینی شیرنیک‌لشدیریپ سیندیرماق جهدی کیمی قیمت‌لندیریپ رد ائتدی. آز سونرا نفوذلو آذربایجانلی لاردان سایلان تیمسار حسن مقدمین و محمود پناهیانین تبریزه گؤندریلمه‌سی ده پیشه‌وری‌یه تأثیر گؤرستمک‌له باغلی ایدی. تیمسار مقدم آذربایجانین کنچمیش استناداری اولموشدو. آذربایجان‌دا گنیش ملک‌لری و اهالی نین معین حصه‌سی ایچری‌سینده نفودو وار ایدی. اونون گلیشی تهران حکومتی نین و انگلیس‌لرین پلانی کیمی ایضاح ائدیلمیشدی. دموکرات لیدرلری و شوروی نماینده‌لری کنچمیش استنادارین گلیشیندن ناراحت اولموشدولار. احتیاط ائدیردی‌لر کی، بئله سفرلر آذربایجان‌دا ملی - آزادلیق حرکتینی داخلدن ضعیف‌لتسین. اونلار یئرلی نفوذلو آدم‌لارلا صحبت‌لرده آذربایجان ملی - آزادلیق حرکتینا داها چوخ عموم‌ایران آزادلیق حرکتی کاراکتری و ثرمگی تبلیغ ائدیردی‌لر. اونلار آذربایجانلی لاری اله سلاح گؤتوروب تهران‌دا آزاد ائتمگه چاغیریردی‌لار. شوروی تمایل‌لی حساب ائدیلن بئله آدم‌لارین باشلیجا وظیفه‌سی دموکراتیک حرکتا جلب اولونان نفوذلو آدم‌لارلا صحبت ائدیپ ملی حرکتی پارچالاماق ایدی. ملی حکومتله راضی‌لاشمادان بئله شخص‌لرین آذربایجانا گلمه‌سینه اجازه وئرن تهران‌داکی شوروی کنسولخاناسیندان پیشه‌وری ناراضی‌لیق ائدیردی. اؤز نوبه‌سینده، تبریزده‌کی شوروی مشاورلری سیدجعفر پیشه‌وری‌یه توصیه ائتمیشدی‌لر کی، بئله شخص‌لری آذربایجانا بوراخماسین.

دسامبرین ۲۳ ده (۲ دی) جنوبی آذربایجان لیدرلریندن سیدجعفر پیشه‌وری، حاجی میرزا علی شیبستری، پادگان، دکتر جاوید، محمد بی‌ریا آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته‌سی نین کاتبی میرجعفر باقروفا گنیش مکتوبلا مراجعه ائتمیشدی‌لر. مکتوب بیر نوع گزارش کاراکتری داشیییر، ۱۲ دسامبردان (۲۱ آذر) سونرا حیاتا کنچیریلن تدبیرلر صدالانیر، قارشیدا دوران وظیفه‌لرله باغلی فکرلر آچیقلائیردی. حاکمیتین اله آلینماسی پروسه‌سی باشا چاتدیقدان سونرا حکومت دستگاهی نین تشکیلی و تکمیل‌لشدیریلمه‌سی، خلق قشونونون یارادیلماسی، اولکهنین مدافع‌سی نین محکم‌لندیریلمه‌سی، هابئله مجلس‌ده تصویب ائدیلمیش حکومت برنامه‌سی نین حیاتا کنچیریلمه‌سی ایله باغلی جدی ایش‌لر باشلانیدیغی باقروفا بیلدیریلیردی. ۲۰ (۱۴) نجی قرن‌ده آذربایجان خلقی نین دموکراتیک حاکمیت یاراتماق اوغروندا مبارزه‌ده بؤیوک

قربان لار وئردیگی، ستارخانین و باقرخانین آلدادیلیب تهرانا آپاریلماسی و اورادا وحشی جه سینه قتل ائدیلمه لری، خیابانی نین عدالتلی مبارزه سی نین سونگو گوجونه بوغولماسی خاطر لانیردی. حاضردا دا ایران حکومتی آذربایجان خلقی نین قانونی ملی حرکاتینا قارشى دشمن موضعینده دایانیب. بو حرکاتی لغو ائتمک اوچون هر گون، هر ساعت تخریب اتچی لیک ایش لری آپاریر کی، آذربایجان دا قاریشقی لیک یاراتسین، ملی حکومتین فعالیتینه مانع اولسون. میرجعفر باقروفا گؤندریلن مراجعه یین سونوندا دئییلیردی: «جنوبی آذربایجانین اؤز دیلی، اؤز ادبیاتی، یئرلی کادارلاری اولان بئش میلیونلوق خلقی اؤز طالعینی اؤز الینه آلماقا قادر دیر. دنیانین بؤیوک دموکراتیک دولت لری نین هله اوچ ایل اول امضالادیق لاری آتلانتیک منشوری آذربایجان خلقینه مستقل یاشاماق حقى وئرمیشدیر. بیز بئله حساب ائدیریک کی، بئش میلیونلوق آذربایجان خلقی نین حقوق لارینی مدافعه ائتمک اوچون آذربایجان دا معاصر شرایطه اویغون مستقل دموکراتیک جمهوری حکومتی قورولماقدیر. آذربایجان خلقی مستقل ملی دولت یاراتماق استقامتینده اؤز قانونی حقوقوندا استفاده ائتمه لی دیر. خواهش ائدیریک، بیزه یاردیم ائدین و بیزیم خلقین محرم آرزوسونون حیاتا کئچیریلمه سی، بو ایکی قارداش جمهوریتین یاخین گله جکده بیرلشمه سی نین باش توتماسی اوچون شرایط یارادین. اونا گؤره بیز قید ائتمگی ضروری بیلیریک کی، بو جمهوری نین شرق و جنوب سرحدلری انزلی بندریندن باشلا ییب رشت، منجیل، همدان و کرمانشاه دان کئچمک له عراق سرحدینه چاتمالی دیر. گؤرسه دیلن سرحدلرین حدودلاریندا یاشایان اهالی یالنیز آذربایجانلی لردان و کردلردن عبارت دیر»^۱.

دسامبرین ۲۳ ده (۲ دی) میرزا ابراهیموف تبریزدن میرجعفر باقروفا بیلدیریردی: «پیشه وری سیزین له گؤروشمک آرزوسوندا دیر. حساب ائدیریم کی، ایندیکی آندا بیر قروپ یئرلی یولداش لارلا گؤروش چوخ فایدالی اولاردی». جنوبی آذربایجان دا سیاسی پروسه لرین گئدیشینی دقتله ایزله یین تبریزده کی آمریکا کنسولو دا دعوت احتمالی نین گوجلندیگینی قید ائدیردی. او یازیردی: آذربایجانین ایلکین مختاریت ایستکلری ایرانین سرحدلریندن کنارا چیخمیردی. آنجاق ایندی اونلار ایستکلری نین یئرینه یئتیریلمه دیگی تقدیرده تام مستقل لیک لرینی اعلان ائده جکلرینی آچیقلا ییب لار... تهران حکومتی، آندا بئله مستقل دولتین اولماسی نین، اونلارین شوروی نین اوغجونا دوشمه سی تهله که سی دوغرولدوغونون فرقینه وارمالی دیر. دونن شوروی کنسولو تبریزی «یئنی ملی پایتخت» آدلاندیرماقلا چوخ شاد گؤرونوردو»^۲. عین زماندا، کنسول آذربایجان داکى اوغورلو دموکراتیک حرکاتین خزرین جنوبونا کئچمه تهله که سینی ده آمریکا سیاسی دایره لری نین نظرینه چاندیردی.

دسامبرین ۲۳ ده (۲ دی) باکی دان استالینه گؤندریلن راپورتدا ایکی گون اول «جنگلی» و «توده» حزب لری نین نماینده لری نین رشتده ییغینجاق کئچیردیک لری قید

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لار و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱،

سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۰، ورق ۴۲ - ۴۵.

^۲ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۵, Volume VIII, p. ۵۴.

اُتدیلیردی. بیغینجاغا ۲۰۰ نفر دعوت اولونسا دا، گلن لرین سایى ۵۰۰ دن چوخ اولدوغو گۆرسه دیلیردی. گیلان اهالی سینه اُتدیلن مراجعه ده، شاه، مجلسه، نخست وزیره گۆندریلن تلقرامدا انجمن سئچکی لری نین تزلشدیرلمه سی، تهران دا دموکراتیک حکومتین قورولماسی، سید ضیال دین بن محکمه یه وئریلمه سی، ایالتده توپلانان مالیاتین ۵۰ درصدی نین محلی احتیاج لار اوچون خرجلنمه سی طلب اولونوردو. عموم آتفاق کومنیست (بالشویک) پارتیاسی نین مرکزی کمیته سی نین ۶ ژوئن ۱۹۴۵ نجی ایل (۱۶ خرداد ۱۳۲۴) قرارینا گۆره، آذربایجان داکى ملی حرکتلا یاناشی، گیلان، مازندران و خراسان دا تجزیه طلب حرکت سازمان وئریلمه لی ایدی. بو مقصدله تهران داکى شوروی سفارتینه، تبریزده کی سیاسی ایشچی لره، قید اُتدیلن بیئرلرده کی کنسولخانا ایشچی لری نه تاپشیریق وئریلمیشدی کی، خزرین جنوبوندا و خراسان دا دموکراتیک حرکتین زمینهلری ایله باغلی تکلیفلر وئرسین لر. حزب توده ایران لیدرلری نین حاضرلادیغی «ایران دا سیاسی شرایط و دموکراتیک حرکتین انکشافی اوزره تدبیرلر» پلانیندا بین الملل وضعیتین ایندیکی آندا دموکراتیک حرکت اوچون چوخ الوثریشلی اولدوغو قید اُتدیلیردی. لاپ اولدن تبریز لیدرلری خزرین جنوبوندا گۆزله نیلن حرکتین زمینهلرینه اینانمیردی لار. اونلارین فکرینه، ایران داکى ایندیکی وضعیت بیر قدر آلدادیجی دیر. شوروی اولکهدن چیخاندان سونرا وضعیت دگیشه بیلردی. لاکن توده ای لرله بیرلیکده حاضرلانیب مسکووا و باکی با گۆندریلن سندده ایران حاکم دایره لری نین چیخیلماز وضعیتیه دوشدگو گۆرسه دیلیردی. تئز - تئز دگیشن نخست وزیرلر حاکم دایره لرین هئچ بیر مسأله نی حل ائتمک اقتداریندا اولمادیغینا دلالت اُتدیردی. حاکمیتین اساس دباغی اولان اوردونون اعتبارلی اولمادیغی گونو - گوندن آیدین اولوردو. آذربایجان داکى حادثه لر ایران حاکم دایره لری نین بؤیوک امید بسله دیکلری انگلیس - آمریکالی لارا دا شهبه لی مناسبت دوغورموشدو. فاکتیکى اولاراق آذربایجان دموکراتلارینا قارشى اونلار هئچ نه ائده بیلمیردی لر. خارجدن اولان مناسبت بین الملل مطبوعاتدا های - کوی قالدیرماقلا سجه له نیر و اونلار ایران داکى دموکراتیک حرکتی ایرانلی لارین اؤز ال لری ایله بوغماغا جهد اُتدیردی لر. آذربایجان دموکراتلارینا قارشى مبارزه ده حاکم دایره لر اقتصادی حیاتی افلیج ائتمک، پول و تجارت جریانی قاریشدی رماق یولونو توتوب لار. ایران ارتجاع سی نین بوتون فتنه لری نین مرکزینده شاه عایله سی دایانیر. بین الملل ارتجاع بورژوا - مالک دیکتاتورلوغونون محکم لندی رلمه سینده مرتجع افسرلره خصوصی دقت یئتیریر. آذربایجان داکى حادثه لر ایران یین مرقی، دموکراتیک دایره لری نین یوکسه لیشینه بؤیوک تأثیر گؤرستمیشدیر. اولکهده جنگ داخلی یئتیشمکده دیر.^۱ بوتون بو مقدمه دن سونرا نه اینکی گیلان، مازندران، گرگان و ترکمن صحرادا، حتی تهران یین اؤزونده «دموکراتیک» چغوریلش (کودتا) ائتمک تکلیف (پیشنهاد) اُتدیلیردی. مشهده کودتا اوچون ۱۰۰۰ نفر حزب توده عضونون اولدوغو،

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹ اشاره ۱۱۳، ورق ۱۷ - ۱۹.

«خزری» طایفاسی‌نین، «زعفرانلی» کرد بیرلیگی‌نین اونلارا کۆمک ائده‌جگی بیلدیریلیردی. خراسان‌دا ان ته‌لکه‌لی قوه انگلیس کشفیاتی و روحانی‌لر حساب ائدیلیردی. پلانا گۆره، گیلان، مازندران، گرگان و ترکمن‌صحرائی احاطه ائدن چیخشلار تهران‌ین حاکم دایره‌لرینی هیجانا سالمالی، رهبر نظامی دایره‌لرده چاش - باشلیغا و دگیشیک‌لیک‌لره سبب اولمالی، نظامی حصه‌لری دوشگونلشدیرمه‌لی و بوتون بونلارین نتیجه‌سینده تهران‌دا «دموکراتیک» کودتا سازمان وئرمک اوچون الوثریشلی شرایط یاراتمالی ایدی. تهران‌دا کودتا گیلان حادثه‌لری حقه‌ده معلومات‌لارین پایتخته چاتدیغی وقتته تصادف ائتمه‌لی ایدی. کودتائین اساس قوه‌سی ۶۰۰۰ نفر حزب توده عضولری و اونلارلا رابطه‌یه جان آتان دموکراتیک تشکیلات‌لار اولمالی ایدی. کودتائین باشلانماسی حاکمیتی افلیج ائدن بیر سیرا تدبیرلره مشایعت اولونمالی ایدی. پلانا گۆره، بو تدبیرلری رئال‌لاشدیرماق اوچون حزب توده‌نین امکان‌لاریندان استفاده ائدیلمه‌لی ایدی. بئله کی، حزب توده عضوی خلبان‌لار طرفیندن اداره ائدیلن طیاره‌لر عصیانچی‌لار طرفیندن هاوایا قالدیجی اجلاس کنچن زمان مجلس بناسینی بومبالامالی، عباس‌آباددا سلاح و سورسات انبار‌لارینی، بیر سیرا ته‌لکه‌لی و باریشماز مرتجع‌لره قارشو ترور عملیاتی حیاتی کنچیرمه‌لی ایدی. بوندان سونرا حزب توده عضولری‌نین تظاهراتی باشلانمالی، حکومت بنالاری، استراتژی جهنتدن اهمیت‌لی هدف‌لره کنچیریلمه‌لی ایدی.^۱

بو پلانلا تائیش اولدوقدان سونرا شوروی آذربایجانی ته‌لکه‌سزلیک کمیسری یئتمیلیانوف اونون رئال اولمادیغینی اساسلان‌دیردی. یئتمیلیانوفون فکرینجه، حاضر‌دا کفایت قدر دقیق ماتریال یوخدور کی، مازندران، خراسان و گیلان‌ین بیر حصه‌سینده دموکراتیک حرکاتین انکشافی اوچون کوتله‌وی چیخشلارا باشلاماغین الوثریشلی اولدوغونو تصدیق ائتسین. مازندران‌دا، گیلان و خراسان‌دا، تهران‌ین اؤزونده بئله دموکراتیک حرکات رهبرلیک ائتمک اوچون ضروری اولان کادرلار، دئمک اولار کی، یوخدور. کامبخش و آوانئسیان کیمی سول تمایل‌لی، اهالی آراسیندا یئترینجه نفوذ اولمایان، بیر سیرا جهت‌لره گۆره آوانتورست کاراکترلی آدم‌لارا امید اولماق اولماز. تقدیم اولونان سندده بیر مسأله خصوصیه یئتمیلیانوفون دقتینی جلب ائتمیشدی. تهران‌دان گؤندریلن سندده ایران آذربایجانی مختاریت حرکاتی‌نین ملی - آزادلیق کاراکتری دگیل، عموم‌خلق کاراکتری داها چوخ شیشیردیلیردی. حادثه‌لر بئله تقدیم ائدیلیردی کی، آذربایجان‌داکی حرکات عمومی‌لیکده ایران‌ین دموکراتیک‌لشمه‌سینه یؤنه‌لمیش واحد سیاستین بیر حصه‌سی‌دیر. یئتمیلیانوفون فکرینجه، آذربایجان خلقینه مختاریت وئرمه‌دن ایران آذربایجان‌ینداکی ملی - آزادلیق حرکاتینا ایران‌ین دموکراتیک‌لشدیریلمه‌سی‌نین باشلانغیجی کیمی باخماق، ته‌لکه‌لی بؤیوک ایرانچی‌لیق شوونیزمی، حزب توده‌نین رهبرلرینده کؤک سالمیش زبانی میلی‌لرین تظاهرودیر. مقصده‌ویغون اولار کی، آذربایجان‌دا حادثه‌لرین ایندیکی انکشاف

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۱۱۳، ورق ۲۹.

مقامیندا، قید ائدیلن یئرلرده دموکراتیک حرکاتین گنیشلندیریللمه‌سی فعالیت پروقرامی کیمی دگیل، احتیاط واریانت کیمی، مرکزی ایران حکومتی‌نین دقتینی باشلیجا مسأله‌دن یابیندیرما علاوه واسطه کیمی نظرده توتولسون.^۱

شوروی آذربایجان‌ی‌نین تهلهکه‌سیزلیک اورقان‌لاری حزب توده ایران‌ین آذربایجان‌داکی ملی حکومته و عمومی‌لیکده ملی - دموکراتیک حرکاتا قارشی اولمالاری باره‌ده خیلی ماتریال توپلامیشدی‌لار. بو ماتریال‌لاردا گورسه‌دیلیردی کی، حزب توده‌نین مرکزی کمیته‌سی خصوصیه اردشیر (آرداشس) اونئسیان، عبدالصمد کامبخش و ایرج اسکندری ایران آذربایجان‌ی‌نین شوروی آذربایجانینا بیرلشه‌جگیندن احتیاط ائدیردی‌لر. ۱۹۴۵ (۱۳۲۴) نجی ایله آوانئسیان‌ین بوتون فعالیتی آذربایجان دموکراتیک حرکاتی‌نین قارشی‌سی‌نین آینماسینا یؤنه‌لمیشدی. آذربایجان دموکرات فرقه‌سی یارانان زمان او، تهران‌داکی کئچمیش شوروی سفیری ماکسیموفا ووردوغو تلقرامدا بو فرقه‌یه و اونون لیدرلرینه دشمن مناسبتینی گیزلتمه‌میشدی. سفارتین ایشچی‌لری‌نین خبردارلیغینا باخمایاراق، آوانئسیان آذربایجان دموکرات فرقه‌سینه و اونون فعال ایشچی‌لرینه قارشی بهتانچی‌لیق عملیاتینی دایاندیرمامیشدی. حتی او، سفارتی آذربایجان‌دا دموکراتیک حرکاتی حمایه ائتمکده، حزب توده‌نی داغیتماغا متهم ائتمیشدی. آذربایجان تهلهکه‌سیزلیک اورقان‌لاری آوانئسیان‌ین بو حرکت‌لرینی اونون خارجی کشفیاتلا، یاخود داشناک‌لارلا باغلی اولماسی ایله علاقه‌لندیریردی. شوروی آذربایجان‌ی‌نین امنیت اداره‌لری‌نین گزارشی ایله شوروی دولت تهلهکه‌سیزلیک کمیسرلیگی اولجه آوانئسیان آذربایجان‌داکی ایش‌لره مداخله ائتمگی قدغن ائتدی. آز سونرا ایسه او، ایران‌دان چیخاریلدی و اتحاد شوروی‌یه گتیریلدی. عبدالصمد کامبخش‌ین آذربایجان دموکراتیک حرکاتینا قارشی اولماسی هله ۱۹۴۵ (۱۳۲۴) نجی ایلین یابیندا او، گیزلی شکیلده باکی‌یا گتیریلرکن حس ائدیلیمیشدی. آذربایجان تهلهکه‌سیزلیک اداره‌سی کامبخش‌ده بؤیوک فارسچی‌لیق شوونیزمی اولدوغونو معین ائتمیش و او، تبریزده‌کی ایش‌لردن اوزاقلاشدیریلیب تهرانا گئری قایتاریلمیشدی. سیدجعفر پیشه‌وری ده دفعه‌لرله کامبخش‌ین صمیمی‌لیگینه و انقلابچی‌لیغینا شبهه ایله یاناشدیغینی بیلدیرمیشدی. میرجعفر باقروف ویاچیسلاو مولوتوفا یازمیشدی کی، کامبخشه مناسبتده چوخ احتیاطلی اولماق لازمدیر.^۲ اونا گوره ده ژنرال یئتمیلیانوفون ایران‌دا دموکراتیک حرکاتین گنیشلندیریللمه‌سی ایله باغلی تهران‌دان گؤندردیگی تدبیرلر پلانی‌نین منفی رأیی اولجه میرجعفر باقروف، سونرا ایسه کرملین سیاسی نخبه‌لری طرفیندن بگنیلدی. گیلان، مازندران، گرگان و خراسان‌دا دموکراتیک حرکات سازمان وئرمک پلانی موقتی اولاراق تأخیره سالیندی. آذربایجان دموکرات فرقه‌سینه ایسه توصیه ائدیلدی کی، اؤز سرحدلری‌نین گنیشلندیریللمه‌سی مسأله‌سینی هله‌لیک

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۳، ورق ۳۱ - ۳۵.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۸۷، ورق ۷۵ - ۷۸.

دایاندریسین.

۱۹۴۶ نجی ایلین ژانویه آی-نین ۲۶ دا (۶ بهمن ۱۳۲۴) سیدجعفر پیشه‌وری میرجعفر باقروفا یازدیغی مکتوبدا آذربایجان ملی دموکراتیک دولتی-نین جنوبشرق سرحدلری-نین ایندی-یه قدر دقیقلشدیریلمه-دیگینی بیلدیریردی. اونون فکرینجه، تاریخی، ائتئوقرافیک و جغرافی معلومات-لارا اساساً آذربایجانین شرق سرحدلری پهلوی (انزلی) بندری داخل اولماقلا بوتون تالش منطقه-سیندن کئچمه-لی-دیر. سونرا سرحدلر قزوین-دن جنوب استقامتینه دوغرو اوزانیب همدان شهرینی احاطه ائتمه-لی-دیر. ایندی تالش و انزلی اهالی-سی بیزه مراجعه ائدیر کی، اولناری ملی حکومتین حمایه-سینه گؤتوره-ک. حساب ائدیریک کی، هله-لیک انزلی-نین ۲۰ کیلومتر جنوبونا قدر بوتون تالش منطقه-سی یوبانمادان آذربایجانا بیرلشدیرمک لازم-دیر. بوندان علاوه، همدان-دا دا ضروری اولان حاضریق ایش-لرینه باشلاماق و قیسا مدته آذربایجانین بو قدیم پایتختی-نین آذربایجان خلقینه قایتاریلماسینا نایل اولماق لازم-دیر. فکریمیزجه، بوتون بو ایش-لر خصوصی چتین-لیک-لر و بؤیوک مقاومت اولمادان حیاتا کئچیریله بیلر.^۱ تبریزده کی شوروی آذربایجانی سیاسی ایشچی-لری-نین رهبرلرینه باکی-دان بیلدیریلیمیشدی کی، همدان، پهلوی و قزوین-ین آذربایجان جمهوری-سی اراضی-سینه داخل ائدیلمه-سی و ایران آذربایجان-ی-نین دقیق سرحدلری-نین معین ائدیلمه-سی مسأله-سینی داها الوثریشلی وقته ساخلاماغی شبستری ایله راضی لاشدیرماق لازم-دیر.^۲

۱۹۴۵ نجی ایلین دسامبر آی-نین اورتالاریندا (آذرین آخرلرینده) حاکمیتین اله آلینماسی پروسه-سی باشا چاتدیقدان سونرا ملی حکومتین قارشسی-سیندا دوران ان جدی مسأله اقتصادی - مالی و اجتماعی پروبلئم-لر ایدی. بیر طرفدن دولت مأمورلاری-نین امهک حقینی (آیلیغینی) وئرمک، دیگر طرفدن اهالینی ان ضروری طلبات مال لاری ایله تأمین ائتمک، فدائی دسته-لرینی ساخلاما، دایانمیش کارگاه و کارخانالاری ایشه سالماق، تجارتی جانلاندیرماق لازم ایدی. هله ملی حکومت قورولمامیشدان اول تهران حکومتی بؤیوک حجمده اسکناس و قیمتلی سندلری بانک-لارین توسطی ایله آذربایجان-دان چیخارمیشدی. ملی حکومت ایشه باشلایاندان تهران بانکی-نین تبریز شعبه-سینده جمعاً ۲۰ میلیون ریال پول وار ایدی. بونون مقابلینده بانکین دولته ۲۸ میلیون، آیری - آیری تاجرلره و سیویل شخص-لره ۶۰ میلیون ریال بورجو وار ایدی. بئله شرایطده آیری تجارت عملیات-لاری آپارماق ممکن دگیلدی. ایرانین دیگر یئرلرینده اولان تاجرلر و خارجی اولکه-لر آذربایجان-لا تجارت رابطه-لرینی دایاندیرمیشدی-لار.

اهالی-ده پول اولمادیغیندان حکومت مالیاتی بیغا بیلیمیر، مأمور و خدمتچی-لرین مواجبینی وئره بیلیمیردی. اولکه-نین آنبارلاریندا صادرات مال لاری تۆکولوب قالمیش،

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب-لر و اجتماعی حرکات-لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹ اشاره ۱۱۷، ورق ۶.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب-لر و اجتماعی حرکات-لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹ اشاره ۱۱۷، ورق ۲۲.

آذربایجانا وارد ائدیلن ماللار ایسه تهرانین گؤستریشی ایله دایاندیریلیمیشدی. حکومت ایشگزار آداملارا بیلدیرمیشدی کی، اگر تهران آذربایجانا اولان پول بورجلارینی قایتارماسا، مجلسین قراری ایله ایران حکومتینه وئرلمه‌لی اولان مالیاتین ۲۵ فایضی دا بورج عوضی کیمی تبریزده ساخلانیلاجاق.^۱ اقتصادی وضعیت اطرافلی تحلیل ائدیلدیکن سونرا میرجعفر باقروف دسامبر آیینین اورتالاریندا (آذرین سونلاری) وزیر داخله یعقوبوفا و تهلهکسیزلیک کمیسری یئمئلیانوفا تعجیلی تاپشیریقلار وئردی. اورادا گؤرسه‌دیلیردی: «گؤرونور، یولداشلار هله اقتصادی، مالی، نقلیات، زراعت، اهالینین تجهیزاتی و سایر مسأله‌لرله مشغول دگیلر و بو ایشلر اوچون لازم اولان آداملاری سئچمه‌یبیلر. اگر بو، اوزون دوام ائتسه، ایران حکومتی، خصوصیه انگلیس‌لر، بگلر، مالک‌لر، تجارت و مالی ایشبازلاری واسطه‌سیله ایران آذربایجانینین تصرفاتینی، اقتصادیاتینی، بوتون حیاتیینی افلیج وضعیتیه سالاجاق‌لار. حالبوکی بونو اونلار ۸ - ۱۰ سلاحلی دسته یاراتماقلا ائده بیلمزدی‌لر. بازاردا چۆره‌ک و دیگر غذا محصول‌لاری اولمادیغی حالدا آج اهالینین عهدده‌سیندن گلیمک چتین‌دیر. ایندی اساس دقتی اقتصادیاتا، مالی، صنایع و زراعت ایشلرینه یۆنه‌لتمک لازم‌دیر. بو مقصدله دوز، وجدانلی و ایشی بیلن آدام‌لاردان حداکثر استفاده ائتمک لازم‌دیر. هم آذربایجان داخلینده، هم ایرانین دیگر منطقه‌لرینده الوئریشلی و نورمال تجارت ایشلری آپارماق اوچون ایلک وقت‌لر تاجرلر کمیته‌سی یارادیلسا پیس اولماز. پولسوز اونلار هئچ نه ائده بیلمز. پولسوز دولت دستگاهینی، پلیس و ژاندارمی ساخلایا بیلمز. اونا گۆره وئرگی اورقان‌لارینی ایشه سالماق لازم‌دیر کی، مالیات وقتینده ییغیلسین، خزانه و دیگر مالییه اورقان‌لاریندا اوغروملار و قولدورلار گره‌ک اولماسین. کندلی ایله مالک‌لرین مناسبت‌لرینی تنظیم ائدن خصوصی کمسیون یارادیلما‌لی‌دیر، دولت و ایری مالک ساحه‌لری حسابینا کندلی‌لره پای تورپاق‌لاری وئرلمه‌لی‌دیر. کندلی‌لر حس ائتمه‌لی‌دیرلر کی، بو گون اونلارین وضعیتینی دونکنیندن یاخشی‌دیر. نقلیات و رابطه فاصله‌سین ایشله‌مه‌لی‌دیر. اگر ایران حکومتیندن کیمسه، مثلاً، شاه، یاخود وزیرلردن هر هانسی بیر آذربایجان حکومت‌عضولری ایله رابطه‌یه گیرمک ایسته‌ییرسه، دانیشیق‌لاردان امتناع ائتمک لازم دگیل. عراق‌لا، خصوصیه تورکیه ایله سرحدلر محکم‌لندیریلمه‌لی‌دیر. چونکی اورادان «دوست» آدی ایله رغبت گؤرستمک بهانه‌سیله بؤیوک بیر قروپ تبلیغاتچی‌لار جاسوس‌لار، خرابکارلار آتیلا بیلر. چالیشماق لازم‌دیر کی، تاجرلر و دیگر ایش‌بیلن آدام‌لار آذربایجان‌دان گئتمه‌سین‌لر. اونلاری قورخوتماق لازم دگیل، عکسینه، ائله ائتمک لازم‌دیر کی اونلار ایرانین دیگر بئرلریندن آذربایجانا پول، مال و ارزاق گتیرسین‌لر. عمومیتله، هر شئی ائتمک، گؤرستمک لازم‌دیر کی، آذربایجانین مختاریتی نه‌اینکی آذربایجانلی‌لارین وضعیتینی بئله سرعتله یاخشی‌لاشدیردی، عین زماندا، آذربایجانلی‌لار بوتون ایران خلق‌لری ایله، بوتون دنیا خلق‌لری ایله امکداشلیغا داها بؤیوک دقتله یاناشیرلار». سونرا میرجعفر باقروف توصیه ائدیردی کی، داخلده بوتون مسأله‌لرده رهبر

^۱ - «آذربایجان»، ۱۳۲۴، ۲ دی.

ایشچی لر همرای اولدوق لارینی، بیر - بیرلینه اعتبار ائتدیک لارینی، بیر - بیرلیندن شېهه لئمه دیک لارینی نمایش ائتدیرمه لی دیرلر.^۱ میرجعفر باقروف تبریز لیدرلرینه یازیردی: «مسأله نی بئله قویماق لازم دیر کی، تهران سیزی اودماغا حاضرلاشیر، سیز ایسه اؤزونومدافعه یه حاضرلاشیرسینیز. بونولا یاناشی، مختاریت، یاخود مستقل لیک ایسته دیگینیز باره ده اجتماعی فکری حاضرلاماق لازم دیر. های - کوی قالدیرماق لازم دیر کی، ارتجاع سلاحی مداخله یه حاضرلاشیر، اونلارین نیتینی بیز بیلیریک. بیز ده اؤز نوبه میزده اونلاری دفع ائتمگه حاضر یق و سون داملا قانیمیزا قدر ووروشا جاغیق. لاکن بو تبلیغاتی ائله آپارین کی، اؤزونوزونکولر قورخماسین. هر شئیدن اول دموکراتیک اؤلکه لره، ترقی پرور بشریته امید بسله نیلیدیگینی تبلیغ ائتمک لازم دیر. بئله کی، ایندی بوتون دنیا دا صحبت ترقی دن و دموکراسی دن گئتدیگی حالدا، ایران آذربایجانیندا اورتا عصر قایدالارینین ساخلانیلماسینا دؤزمک اولماز. تهران روزنامه لری واسطه سی ایله هر گون قیشقیرماق لازم دیر کی، سیزی ازیرلر، سویورلار، اولدورورلر و بونا گؤره ده بین المللی اجتماعیتیندن کؤمک ایسته ییرسینیز»^۲.

تجارتی جانلاندیرماق مقصدی ایله ملی مجلسین صدری میرزا علی شېستری دسامبرین ۲۳ ده (۲ دی) تاجرلرله گؤروشوب اونلاری حکومته کؤمک ائتمگه چاغیردی. او، تاجرلر بیلدیردی کی، پول لاری انگلیس بانکینا قویماغا هئچ بیر ضرورت یوخدور، عین زماندا، شېستری دوشونولموش شکیلده اقتصادی چتین لیکلر توره دن لری ده خبردار ائدیپ تاجرلرله مصلحت گؤردو کی، اؤز پول لارینی تهران دان گئری طلب ائتسینلر. حکومت تجارت وزارتینه گؤستریش وئردی کی، انبارلاردا معین ائدیلمیش دولته مخصوص ۶ تون قند، توتون و سایر مال لار ساتیلیب اوندان الدهه ائدیلمیش پولی شهر تصرفاتی نین احتیاج لارینا یؤنه لدیلسین. دایانمیش کارگاه و کارخانالارین، خصوصیه ماهوت کارگاهی نین ایشه دوشمه سی اوچون ایلك آدیم لار آتیلدی. شوروی آذربایجان یونگول صنایع وزارتخاناسیندان خواهش ائدیلمی کی، ایل یاریم اول تبریزه گؤندریلن و استفاده ائدیلمه ین توخوجولوق دزگاه لاری تبریز توخوجولوق کارگاهینا وئریلسین. بو خواهش باکی سیاسی لری طرفیندن تأمین ائدیلمی. عین زماندا، گؤن و کبریت کارگاه لاری نین دایاندیریلما سی نین قارشسی آلیندی. ایران بانکینین تبریز شعبه سی نین مالی فعالیتینی جانلاندیرماق اوچون روس ایران بانک و شوروی تجارت نماینده لیگی واسطه سی ایله بیر سیرا تدبیرلر حیاتا کئچیریلدی. جنوبی آذربایجان ین نفت و نفت محصول لاری ایله تأمین ائدیلمه سین شوری آذربایجان ی اؤز اوزه رینه گؤتوردو. چونکی احتیاط ائدیلمی کی، جنوب آذربایجان ین اساس نفت تجهیزاتچی سی اولان انگلیس - ایران نفت شرکتی اؤز فعالیتینی دایاندیرسین. دسامبرین سونونجو اون گونلو گونده (دی آیی نین بیرینچی اون

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لار و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۹۸، ورق ۲۴ - ۲۶.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لار و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۹۸، ورق ۴۶ - ۴۷.

جنوبی) تبریزده کی بریتانیا نایب کنسولو لائق آذربایجانین ولایتلرینی گزهرک شرکتین فعالیتی ایله ماراقلانمیشدی. بو سفرده او، دموکراتلارین شرکتین نفت تجارتینه مانع اولوب - اولمادیغینی، انگلیس ماللارینا مناسبتینی اؤیره نیردی. عین زماندا، نایب کنسول پارتیزانلار حقیقنده معلوماتلار توپلاییر، اؤلدورولن پلیس و ژاندارملارین سایبی ایله ماراقلانیردی.^۳ میرجعفر باقروف توصیه ائتمیشدی کی، اگر انگلیس لر نه ایسه آلماق ایسته ییرلرسه، الوثریشلی قیمت لرله ساتماق اولار. لاکن ائله ائتمک لازم دیر کی، بو عملیاتلار، مثلاً، شبستری کیمی مسئول آدم لار واسطه سی ایله حیاتا کئچیریلسین کی، اونلار تجارت آدی آلتیندا اؤز آژانلارینی یارادا بیلمه سین لر.

ملی حکومتین یاناجاقلا باغلی چتین لیک لر دن قور تارماق اوچون شوروی آذربایجان ی باش نفت تجهیزاتا گؤستریش وئر یلدی کی، هر آی جنوبی آذربایجانا ۱۰۰۰ تون نفت، ۱۵۰ تون بنزین، ۳۵۰ تون قازول، ۳۰۰ تون مازوت، ۲۵ تون ماتور یاغی گؤندریلسین.^۱ بوندان علاوه سارچالینسکی یه تاپشیریق وئر یلدی کی، شاهسون طایفالاری و عمومی لیکه اردبیل ولایتی اهالی سی ایله تجارتی گنیشلندیرمک اوچون شرکت یارادیلما سی ایشینی سرعلندیرسین. شاهسون لرین احتیاجینی اؤده مک اوچون ساتیش مقصدی ایله ۴۰۰ مین متر پامبوق پارچا، ۳۰ مین جوت قالوش، ۱۲۰ تون قند، ۳۶۰ تون نفت گؤندریلدی.^۲ شوروی آذربایجان ی تجارت اداره لرینه تاپشیریلدی کی، جنوبدا بیغیلیب قالان ماللار ی نین ساتین آلینما سی نین ممکن یول لارینی آراشدیرسین لار. اقتصادی تدبیرلرین گنیشینده بعضاً تخریباتچی لیک میل لری حس آندیلیر و اونلارین قارشسی آلینیردی. اؤز مال لارینی گیزلی شکیلده آذربایجان دان چیخارماغا، حکومتین فوق العاده مالی تدبیرلرینه رعایت ائتمه ین لره قارشسی معین تدبیرلر گؤرولوردو. بیر دفعه یه بانکدان ۵۱ مین تومن پول چیخاران، تبریزده قند تجارتی ایله مشغول اولان ارمنی بوداغانا وزارت مالیه خبردارلیق ائتمیشدی، هئچ بیر های - کوی سالمادان پولی بانکا گئری قایتارسین. بو ایش حیاتا کئچیریلدیکدن سونرا تهران داک ی شوروی سفارتی نین کارمندی آوانئسیان بوداغانا کؤمک ائتمک مقصدی ایله، لاکن گویا، خصوصی تاپشیریغی یئرینه یئتیرمک آدی آلتیندا تبریزه گلمیشدی. دسامبرین ۲۸ ده (۷ دی) تبریزده کی شوروی نین باش کونسولی کراسین پیشه وری نی کنسولخانایا آوانئسیان لا گؤروشه دعوت ائتمیشدی. آوانئسیان ملی حکومتین تاجرلری فشاردا قویماسی ایله باغلی سؤز آتمیش و مثال کیمی ده بوداغان لا باغلی مسأله نی خاطر لاتمیشدی. پیشه وری جواب وئر میشدی کی، اگر بوداغان آذربایجانلی اولسا یدی، دولت علیه ینه آپاردیغی ایشه گؤره، یقین کی، حبس آندیلردی. عین زماندا،

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا هه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۲۹۴.

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا هه ۸۹ اشاره ۱۲۱، ورق ۲۳.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا هه ۸۹ اشاره ۱۲۱، ورق ۲۵ - ۲۶.

پیشه‌وری شوروشدی کی، نییه شوروی سفارتی‌نین کارمندی اولان آوانئسیان بوداگیان کیمی مرتجع بیر شخصین مدافعه‌سینه قالخیر. بوداگیان کیمی پوزوچولوقلا مشغول اولان شخصی مدافعه ائتمک شوروی سفارتی‌نین کارمندی اوچون یاخشی حال دگیل. باش وئرمیش بو حادثه ایله باغلی استالینه و مولوتوفا راپورت یازان میرجعفر باقروف باش کنسول کراسنی‌نین باش‌وزیر پییشه‌وری‌نی کنسولخایا چاغرماسینی نزاکت‌سیز حرکت آدلاندیرمیشدی. عین زماندا، او، شوروی سفارتی و کنسولخاناسی‌نین کارمندلری‌نین ملی حکومتین تصرفات، مالی تدبیرلرینه مداخله ائتمه‌مهری باره‌ده گؤستریش وئريلمه‌سینی خواهش ائتمیشدی.^۱ بونولا کفایت‌لنمه‌ین میرجعفر باقروف آوانئسیان‌ین هانسی مقصدله تبریزه گلمه‌سی باره‌ده تهران‌داکی شوروی سفیرینی عوض ائدن احد یعقوبوفدان آرایش طلب ائتمیشدی. احد یعقوبوف باکی‌یا گؤندرديگی آرایشدا آوانئسیان‌ین دسامبرین سون‌لاریندا (دی‌آی‌نین اول‌لری) اؤز رهبریندن (بلاواسطه آشوروفون کارمندی ایدی) آلدیغی خصوصی تاپشیریغی یئرینه یئتیرمک اوچون تبریزه گئتدیگینی، لاکن اجازه آلان زمان بو خصوصی تاپشیریغین نه‌دن عبارت اولدوغونو آچیقلامادیغینی یازدی. آوانئسیان منیم تبریزه هر هانسی مسأله‌نی حل ائتمک‌له باغلی تاپشیریغیم اولوب - اولمادیغینی سوروشدوقدا، من باش کنسول کراسنی‌یه بیر سیرا مسأله‌لری چاتدیرماغی تاپشیردیم. او جمله‌دن شوروی خارجه وزارتخاناسی تبریزدن وئرینلن معلومات‌لارین تام اولمادیغینی بیزیم نظریمیزه چاتدیریلدیغیندن من کراسنی‌نین بو ایشله مشغول اولماسینی، مالی - اقتصادی چتین‌لیکلرله باغلی ملی حکومت بیزیم نه کیمی کؤمک ائده بيله‌چگیمیزی سوروشماغی خواهش ائتدیم. بو تاپشیریقلار وئريلمه‌سی باره‌ده من شوروی وزارت خارجه‌سینی ده معلوماتلاندیرمیشام. آوانئسیان‌ین جناب پییشه‌وری ایله گؤروشمه‌سینه هئچ بیر ضرورت اولماییب و بیزیم طرفیمیزدن اونا بئله بیر گؤستریش وئريلمه‌ییب. بیرینجی‌سی، اونا گؤره کی، بونا احتیاج اولماییب، ایکینجی‌سی، آوانئسیان سفارتین گنج کارمندی‌دیر و او، هله ایران حکومت‌عضولری ایله کئچیریلن گؤروش‌لرین هئچ بیرینده اشتراک ائتمه‌ییب. دیگر طرفدن باش کنسول اولاب - اولان من هئچ وقت یول وئره بیلمزدیم کی، او، بلاواسطه ایران آذربایجان‌نین باش‌وزیری جناب پییشه‌وری ایله گؤروشسون.^۲ آراشدیرمالار گؤرستدی کی، عمومیتله، آوانئسیان تبریزه گئتمک اوچون هئچ بیر خصوصی تاپشیریق آلماییب. اونا تبریزه آپاران یالنیز بوداگیان‌لا باغلی مسأله اولوب.

حدیندن آرتیق گرگین کئچن دسامبر آیی (آذر - دی) سونا چاتماق اوزره ایدی. یئنی ایله (میلادی ایله) بیر نئچه گون قالمیش روبرت روسو تبریزه یئنی آمریکا کنسولو تعیین ائدیلدی. یئنی کنسول شهره گلن گون «آذربایجان» روزنامه‌سی «دنیا بیزیم مختاریتی تانیمالی‌دیر» باشلیغی ایله چیخمیشدی. آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین ژانویه

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۲۹۸ - ۲۹۹.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۱۱۷، ورق ۳ - ۴.

(دی) آیینا پلانلاشدیریلان گنیش پلانومونا جدی ایشلرین چوخلوغو، رهبر فرقهچی لرین دولت ایشلرینه جلب ائدیلمه سی فرقه ایشی نین ضعیفلمه سی ایله نتیجه لشمیشدی. دسامبرین ۲۴ ده (۳ دی) باکی دان تبریزه گؤندریلن توصیه لرده آذربایجان دموکرات فرقه سی نین اشاغی اورقان لاری نین ایشی نین گوجلندیریلمه سی، فرقه نین عملی فعالیتی نین یوکسلدیلمه سی، فرقه انتظامی نین محکم لندیریلمه سی گؤرسه دیل دی. فرقه عضولری نین دقیق آماری نین آپاریلما سی، محلی اؤزه ک لرین (هسته لرین) فورمالاشدیریلما سی نین برقرار ائدیلمه سی نین ضروری لیگی قید ائدیله دی. عمومی لیکده بوتون توصیه لر آذربایجان دموکرات فرقه سی نین گوجلندیریلمه سی نه یؤنه لمیشدی.^۳ گؤرولن تدبیرلر نتیجه سینده آذربایجان دموکرات فرقه سی نین ملی بیر فرقه اولاراق آذربایجان جامعہ سینده آپاریجی رولو تأمین ائدیلمه لی ایدی. تبریزده کی خارجی نماینده لیکلر ملی حکومتین و آذربایجان دموکرات فرقه سی نین فعالیتینی آددیم به آددیم ایزله بیردی لر.

دسامبرین ۲۸ ده (۷ دی) آذربایجانا یئنی گلیمیش آمریکا کنسولو آلاقای یا زنگ ائدیپ باش وزیر سیدجعفر پیشه وری ایله گؤروشمک آرزوسوندا اولدوغونو بیلدی دی. بو گؤروش دسامبرین ۲۹ دا (۸ دی) سحر ساعت ۱۰ دا ملی حکومتین اقامتگاهیندا کنجیریلدی. روبرت روسو آذربایجان ملی حکومتی نین باش وزیر یی ایله گؤروشمگه شاد اولدوغونو، یالنیز قان تۆکولمه دن و انسانی پرنسیپلرینی گؤزله مکله آذربایجاندا دموکراتلارین غلبه سی نی آرزولادیغینی بیلدی دی. پیشه وری دموکراتلارین دا بو فکرده اولدوغونو قید ائدیپ تبریزده و آذربایجانین دیگر شهرلرینده حادثه لرین دینج یوللا انکشافینی یوکسک قیمت لندیردی. سونرا کنسول سوال ائتدی کی، آذربایجان دموکراتلاری نه ایسته ییرلر، نه یه جان آتیرلار؟ پیشه وری جواب وئردی کی، آذربایجان دموکراتلاری نین مقصد و طلبلری وقتی ایله آمریکا کنسولخاناسینا دا تقدیم ائدیلمیش خلق کنگره سی نین بیاننامه سینده آیدین عکس اولونوب روسو تهران لا دانیشیق لار اوچون آذربایجان دموکراتلارینا قاپینی آچیق ساخلاماغی آرزولادی. پیشه وری قید ائتدی کی، آذربایجانلی لار بو باره ده بیر نئچه دفعه بوتون دنیانی امین ائدیبلر. لاکن تهران آذربایجان خلقی نین طلبلرینه جواب وئرمک عوضینه بیزیم اوستوموزه توپلار، تفنگلر گؤندریر. آذربایجان تاجرلرینه پول بوراخمیر. اونا گؤره اؤز عملیاتلاری نین دوغورلوقونا دریندن اینانان، اؤز طلبلریندن بیر آددیم دا گئری چکیلمه یه جک آذربایجانلی لار اؤزلرینی مدافعه اوچون، اؤز ملی - دموکراتیک حکومتینی قورماق اوچون بعضی تدبیرلر گؤرمک مجبوریتینده دیر. «اگر شاه سیزین «مختاریتینیزی» تانیسا، آذربایجان دموکراتلاری بونا نئجه باخارلار؟» - دئییه آمریکا کنسولو سوروشدوقدا، پیشه وری «یالنیز شاهین تانیما سی آذربایجان ملی مختاریتی نین موجودلوقو اوچون تأمینات اولای بیلمز»، - دئییه جواب وئردی. عین ایله همین شاه صاباح اؤز قرارینی لغو ائده بیلر، اونا گؤره آذربایجان خلقی تهران

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزبلر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹ اشاره ۹۸، ورق ۳۶.

حکومتی‌نین، اونون وعده‌لری‌نین حیات قابلیت‌لی اولمادیغینی یاخشی باشا دوشور و اؤز قانونی طلب‌لرینه حقیقی تأمینات ایسته‌ییر. بو دا بوتون دموکراتیک دولت‌لرین، او جمله‌دن آمریکا حکومتی‌نین یاردیمی و مدافعه‌سیندن عبارت اولایبیلر. کنسول آذربایجان دموکرات‌لارینی مدافعه‌انده‌جگینه سؤز وئردی و باش‌وزیری آمریکا کنسول‌خاناسیندا قبول ائتمک آرزوسوندا اولدوغونو بیلدیردی. پیشه‌وری اونا تشکر ائتدی و سونراکی گؤروشون باش توتاجلغینا، بیرگه ایشله‌مه‌یین ممکن اولاجاغینا امید بسله‌دیگینی بیلدیردی.^۱ بو گؤروش باره‌ده بیر گون سونرا استالین، مولوتوف، بئریا و مالینکوف راپورت گؤندرن میرجعفر باقروف اونو بئله قیمت‌لندیریردی: «بیزه ائله گلیر کی، آمریکا کنسولونون پیشه‌وری ایله گؤروشو ایکی‌لی مقصد داشییردی. بیرینجی‌سی، کنسول آیدینلاشدیرماق ایسته‌ییردی کی، آذربایجان دموکرات‌لاری اؤز طلب‌لرینده ایره‌لی گئتمک، یعنی ایران‌دان آیریلماق مسأله‌سینی قویماق فکرینده‌دیرلرمی؟ بیز پیشه‌وری‌یه مصلحت گؤردوک کی، بوندان سونرا دا خارجی نماینده‌لرله دانیشیق‌لار آپارانداندا خلق کنگره‌سی‌نین و مجلسین اعلان ائتدیگی سندلرده عکس اولونان طلب‌لر اوزه‌رینده محکم دایانسین».^۲ عین زماندا، تبریزده‌کی دانیشیق‌لار باره‌ده روسو دا واشینگتون - آمریکا وزیر خارجه‌سی بیرنسه گنیش گزارش گؤندرمیشدی. اورادا دئییلیردی: «بو گون سحر صحبتده آذربایجان ایالتی‌نین باش‌وزیری پیشه‌وری، آذربایجانی ایران داخلینده ساخلاماق ایسته‌دیک‌لرینی، آنجاق مرکزی حکومته گونمه‌دیک‌لری اوچون میلیس دسته‌لرینی ساخلاجاقلارینی سؤیله‌دی و بونا سبب اولراق، ایران‌ین آذربایجانی اشغال‌انده‌جگیندن و یئنئ اصلحات‌لاری لغو‌انده‌جگیندن چکیندیک‌لرینی گؤرستدی. او دئدی کی، ایران‌ین داخلینده قالماق نیتینی کابینه‌سینده خارجی ایش‌لر وزیر تعیین ائتمه‌مک‌له ثبوت ائتدی. آنجاق قید ائتدی کی، بوتون بونلار آذربایجان‌ین اؤزونواداره حقوقونو قارانتی‌ آلتینا آلراق، مرکزی حکومتین بو حقوقو، کئچمیشده اولدوغو کیمی، تاپدالاماسینا مانع اولماق اوچون ائدیلیر. دئدی کی، شاه‌ین سؤز وئردیگی اصلحات‌لارا قارانتی‌یه اینانمیر، چونکی شاه گنج و تجربه‌سیزدیر و فکری‌نی بیر گنج‌ده‌ده دگیشدیره بیلر. عین زماندا، حال حاضرکی مجلس طرفیندن وئریلن قرارین ممنون ائدیجی اولمایاجاغینی، چونکی ملت وکیل‌لری‌نین تورپاق آقالاری، روحانی‌لر و باشقا «کیچیک شاه»‌لاردان سئچیلدیگینی سؤیله‌دی. دئدی کی، منطقه‌ای حقوق‌لاری قارانتی‌ آلتینا آلان بوتون عمومی کونوانسیون‌لاردا اشتراک‌انده‌جک. او، بیر نئچه دفعه تکرار‌لادی کی، دانیشیق‌لار اوچون قاپینی مرکزی حکومتین اوزونه آچیق توتور. او دئدی کی، تهران دانیشیق‌لار اوچون هئچ بیر صلاحیتی اولمایان بیر آدمی دانیشیق‌لار پارماغا گؤندرمیشدی (یقین کی، تیمسار مقدم‌دن بحث ائدیر)، اونا گؤره ده، من بو صلاحیت‌سیز آدمی‌لا دانیشیق‌لار پارمادیم. قید ائتدی کی، اونونلا دانیشیق‌لار پارماق اوچون حقیقی نفوذ صاحب اولان بیر

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۲۲۴ - ۲۲۵.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۹۰، ورق ۲۹۷.

شخص گؤندرمک و یا گؤندرمه مک مرکزی حکومتین اؤز ایشی دیر. آنجاق تهران راضی لیغا گلمگه چالیشمادیقدان زیاده، آذربایجانین طلب لرینه محل قویمور و دموکراتیک حرکاتین لیدرلری و بوراداکی شرایط حقیقنده یانلیش معلومات یایماقلا مشغول دور. آنجاق او، بیر نئچه دفعه قید ائتدی کی، اهمیتلی بیر راضی لیغا گلمک اوچون یئترلی صلاحیته صاحب اولان صمیمی بیر انسان لا دانیشماغا گنده بیلرلر. داها سونرا او، صمیمی اولاجاغینی و هر هانسی بیر مهم عملی حیاتا کئچیرمه دن اؤنجه منیمله مصلحت لشه جگینی سؤیله دی. عمومیتله، او، گؤزله دیگیمدن داها آنلا ییشلی تاثیر بغیشله دی و صمیمیتی ایله منی متأثر ائتدی. شوروی نین موضعی دگیشمه دیگی مدته، ایران حکومتی آذربایجان دا موجود اولان وضعیتتی آرتیق باشا چاتمیش عمل کیمی قبول ائتمه لی دیر. بونون آلترناتیولری ایسه یا دانیشیق لارا گنده رک بؤیوک اصلاحات لار کئچیرمک، یا دا آذربایجانین مستقل لیگینی قبول ائتمک دیر. شوروی نین ایستگی آذربایجان و باشقا ایالت لری «مستبد تهرانین تجاوز» وندن «قوروماق» بهانه سی ایله اؤزونون ایران داکی نظامی اشغالینی گنیشلندیرمک دیر. بونا گؤره ده، آمریکا ایرانین موجود اولان ملی بوتؤولوگونو قوروماغا چالیشمالی دیر کی، شوروی یا تخلیه سازشینه عمل ائتسین، یا دا اؤزونون تهاجمی نیتینی بوتون دنیا یا بیان ائتسین. بونو حیاتا کئچیرمک اوچون مصلحت اولونور کی، سفارتیمیز ایران حکومتینه ممکن اولان بوتون آلترناتیولری آچیقلا سین و اونو آذربایجان لا دانیشیق لارا گنتمگه راضی سالسین. بئله دانیشیغا باشلاماق آذربایجانین تام مستقل لیک الده ائتمک امکان لارینی آزالدار. یوخسا آذربایجان مستقل لیگینی اعلان ائدر و اؤزونه بیر «هوادار» آختارار.^۱

آمریکا کنسولو روبرت روسو ایله باش وزیر سیدجعفر پیشه وری نین گؤروشو دسامبر آیینین سون گون لری نین (دی آیین اول لری) مهم حادثه سی حساب ائدیله بیلردی، اگر گؤروش کئچیریلن گون تبریز میدانیندا تانینمیش اوغرو لار و قولدورلار کیمی توتولموش اصلان بیرنگ و رحیم دباغی اعدام ائدیلمه سئیدی، خلقین ناموسونا تجاوز اوستونده یخه لنمیش قارنی بیرتیق کاظم و جنایتکار عزیز یوسفی گولله لنمه سئیدی. آذربایجان ۱۹۴۵ نجی ایلی گرگین بیر وضعیتده باشا ووردو. دسامبرین سونوندا (۱۰ دی) «دئیلی اکسپرس» و «رویترا» نین مخبرلرینه مصاحبه وئرن نخست وزیر حکیم الملک دسامبرین ۱۸ ده (۲۷ آذر) مجلس هه کی بیاناتینی بیر داها تکرار ائدیجی قشون لار چیخان کیمی شاهنشاه حکومتی نین آذربایجان داکی کدرلی حادثه لره سون قویاجاغینی بیلدیردی.^۲ بو مصاحبه درج اولونان گون - دسامبرین ۳۱ ده (۱۰ دی) میرجعفر باقروف یعقوبوف و یئمئلیانوف واسطه سی ایله تبریز لیدرلریندن سوروشدو کی، اونلار ایران دان آیریلماق، مختاریت، یا خود دیگر بیر فرمدا یاشاماق باره ده فکرلرینی اساسلی شکیلده دقیق لشدیرسین لر. اگر ایران دان آیریلماق ایسته ییرلرسه، اؤز دولت لرینی نئجه

^۱ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۵, Volume VII, p. ۵۲۰-۵۲۱.

^۲ - R. Ramazani. Irans Foreign Policy ۱۹۴۱-۱۹۷۳ - «اطلاعات»، ۱۳۲۴، ۱۰ دی؛ University Press of Virginia, ۱۹۷۵, p. ۱۵-۱۱۶.

آءلانءلرا ءاق لار: ءلق ءمهورل سل، لل ءسا ملل ءكومل؟

۱۹۴۶ نجی ایلین ایلك گون لری (۱۳۲۴ نجو ایل دی آیین بیرینجی یاری سی) ایران اوچون انگلیس - آمریکا قشون لاری نین اولکهدن چیخاریلماسی آذربایجان اوچون اساسی رفرملارین باشلانماسی ایله سجه له نیردی. وزیر خارجه لرین مسکو مشاوره سیندن الی بوش قئییدن متفق لر مارس ۲ سینی (۱۲ اسفند) گوزله مهدن ژانویه نین اولیندن (۱۱ دی) باشلایاراق اوز قشون لارینی ایران دان چیخارماقلا اتحاد شوروی یه نمونه گورستمک ایسته ییردی لر. جیمس بیرنس یین فکرینجه، پوتسدام، لندن و مسکو کنفرانس لاری نین تجربه سی هله بویوک چتین لیک لرین قارشى دا اولماسیندان خبر وئیردی. لکن یئنی گلن ۱۹۴۶ نجی ایله اوز - اوزه دا بانان متفق لر مسکو کنفرانسیندا ایران لا باغلی مذاکره لرین بیر نتیجه وئره جگینه امید بسله ییردی لر.^۱ ژانویه آیین اولینده (۱۱ دی) تهران دان وزیر خارجه یه گوندریلن راپورتدا آمریکا سفیری میوری مسکو کنفرانسیندا مذاکره اندیلمیش انگلیس - آمریکا - شوروی کمسیونو یاراتماق باره ده مسأله نی ایران نخست وزیر و محمدرضا شاه آچیقلا دیغینی بیلدیردی. میوری بیر نچه گون سونرا لندنه مجمع عمومی سازمان ملل یین بیرینجی اجلاسینا یولا دوشه جک وزیر خارجه بیرنسه معلومات وئیردی کی، دئیسه ن، نخست وزیر تامامیله بو کمسیونون یارادیلماسینا راضی دیر. او سوز وئردی کی، بو مسأله نی شورای وزیران یین قارشى سیندا قالدیراجاق، مذاکره نین نتیجه لری باره ده منه معلومات وئره جک. تکلیف اولونان نتیجه لره انگلیس - آمریکا - شوروی کمسیونونا حرمتله یاناشدیغینی بیلدیرن شاه دئدی کی، آمریکانین بو کمسیوندا اشتراکینی ایران اوچون تأمینات حساب ائدیر و بو مسأله یه باخماغا شخصاً راضی دیر.^۲

شاه بئله حساب ائدیردی کی، شوروی نین وزیر خارجه سی ویاجیسلو مولوتوفون ایران باره سیندا اوچ طرفلی کمسیونون یارادیلماسیندا عکس موضعی هئچ ده حکیمی حکومتی نین شوروی یه «دشمن» مناسبتی ایله باغلی دگیل. عمومی لیکده او، بونو شوروی رهبرلیگی نین تاکتیکی گئدیشی حساب ائدیردی. تهران داکى سفیر میوری وزیر خارجه یه لندن سفری آستاناسیندا اونو دا بیلدیرمیشدی کی، بیزیم تبریزه یئنی تعیین ائتدیگیمیز کنسول روبرت روسو رضائیه نین تسلیمیندن سونرا ایران حاکمیتی نین آذربایجان دا سونا چاتدیغینی تصدیق ائدیر. او، محلی مطبوعاتین خبرلرینه اساساً بیلدیریر کی، کردلر ایران

^۱ - James F. Byrnes. Speaking Frankly. New York and London ۱۹۴۷, p. ۱۳۲.

^۲ - Foreign Relations of the United States, ۱۹۴۶, Volume VII, Washington. D.C., ۱۹۶۹, p. ۲۹۱

اوردوسونا دگیل، دموکرات قوهلره کؤمک ائدیملر.^۱ یئنی ایلین ایلیک گونلرینده (دی آیینین ایکینجی ۱۰ گونونده) بو دا آیدین اولموشدو کی، لندنده کی ایران سفیری سیدحسن تقی زاده اؤز اؤلکه سیندن تعلیمات آلمیشدیر کی، آذربایجان مسأله سینین عمومی سازمان مللین بیرینجی اجلاسیندا مطرح ائله سین. وزیر خارجه نین معاونی آپسون و بریتانیانین واشینگتون داکی سفیری لورد هالیفاکس بئله حساب ائدیردی لر کی، اگر شوروی اوچ طرفلی کمسیونونا قوشولماق ایسته بیرسه، گرهک بونو آذربایجان مسأله سی سازمان مللین مذاکره سینیه چیخاریلمامیشدان اول ائتسین. عکس تقدیرده سونرا گنج اولاجاق. آذربایجان داکی حادثه لری بؤیوک ماراقلا ایزله یین آمریکا کنسولو روسو بئله قرارا گلیمشدی کی، باش وزیر سیدجعفر پیشه وری ایله یئنیندن گؤروشسون. بو گؤروش ژانویه نین ۴ ده (۱۴ دی) باش توتدی. پیشه وری دسامبرین ۲۹ دا (۸ دی) کئچیریلن گؤروشه جواب اولاراق آمریکا کنسولخاناسینا گلدی. دانیشیق لار زمانی کنسول سوروشدو کی، ایران آذربایجان ایله شوروی آراسیندا تجارت مقوله سی باغلاماق باره ده سؤز - صحبت گزیر. پیشه وری بیلدیردی کی، ایرانین شوروی ایله تجارت مقوله سی واردیر و بو مقوله اساسیندا آذربایجان شوروی ایله تجارت ائده جکدیر. یئنی مقوله نین باغلانماسی باره ده ایسه اونا هئچ نه معلوم دگیل. پیشه وری صحبتی دوام ائدییره رک بیلدیردی کی، اگر ایران حاکمیت اوردان لاری آذربایجان لا تجارت رابطه لرینی پوزارسا، بیز هانسی بیر اؤلکه ایله تجارت آپارماغا مجبوروق. چونکی بیز تجارت ائتمه دن خلق تصرفاتینی دیرچلده بیلیمه ریک. سونرا او، ظرافتله علاوه ائدی کی، «گؤرونور، بو خبر تبریز بازاریندان گؤتورولوب».

دانیشیق لارین گئدیشینده روسو پیشه وری دن مسکو مشاوره سینده ایران حقیقنده نه کیمی قرارلار قبول ائدیلب. اصلینده، کنسولون بو باره ده معلوماتی هئچ ده آز دگیلدی. گؤرونور، بیر دیپلومات اولاراق روسو پیشه وری نین مسکو کنفرانسینا، خصوصیه ایران باره سینده تکلیف اولونان اوچ طرفلی کمسیونا مناسبتینی اؤیرنمک ایسته ییردی. پیشه وری ده اؤز نوبه سینده بو سوآلا دیپلوماتیک جواب وئرهرک دئدی کی، رسمی معلومات لارا گؤره، مسکو مشاوره سینده ایران مسأله سی مذاکره ائدیلمه ییب. اگر غیر رسمی بیر شئی وارسا، بو باره ده کنسول داها چوخ معلوماتا مالک اولابیلر، نه اینکی من. روسو اولکی گؤروشه دوغرو کیمی، رغبتله یاناشدیغینی و بو باره ده اؤز فکرلرینی آمریکا رسمی دایره لرینه یازدیغینی بیلدیردی. پیشه وری تشکر ائدی و آذربایجانلی لارین اؤز ملی حقوق لارینی آخره قدر قورویاجاغینی چاتدیردی. «آذربایجان» روزنامه سینده آمریکا کنسولو ایله باش وزیرین گؤروشو باره ده گنیش معلومات وئریلدی.^۲

سیدجعفر پیشه وری ایله گؤروشدن اوچ گون سونرا روسو داها چوخ ماراق گؤرستدیگی معارف وزیر محمد بی ریا ایله گؤروشدو. کنسول محمد بی ریانین «شوروی آذربایجانین دوست لاری جمعیتی» نندن، اونون باکی یا و پاریسه سفریندن خبردار ایدی. آمریکا کنسولونا

^۱ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۲۹۲.

^۲ - «آذربایجان»، ۱۳۲۴، ۱۶ دی.

ائله گلیردی کی، ایکی آذربایجانین یاخینلاشماسی و سونراکی مرحلهده بیرلشمهسی استقامتینده بو جمعیت باشلیجا رول اویناییر. گؤروش زمانی روسو مسکو سیرکی نین تبریزده کی نمایشی و اتحادیه لر کنفدراسیونونون پاریسده کی گؤروشونده اشتراک بارهده بی ریانین تأثرتینی سوروشدو. آذربایجان اتحادیه سی نین، فابریک، کارخانالارین، کارگرلرین وضعیتینی ایله ماراقلانندی. نهایت، کنسول اساس مسأله یه کنچهرک بی ریا دان سوروشدو: «بیزده اولان معلوماتا گؤره، سون وقتلر تبریزده «شوروی آذربایجانین نین دوستلاری جمعیتی» یارادیلیب. بو نه جمعیت دیرو هانسی مقصدلر گودور؟ بونو ایران آذربایجانین نین شوروی آذربایجانین ایله بیرلشمه سی نین باشلانغیجی کیمی قبول ائتمک اولارمی؟ دوغردورمو، اوشاقلاری هدهله یهرک بو جمعیته یازیلماغا مجبور ائدیملر؟^۱ آمریکا کنسولونون سوآل لارینا جواب اولاراق محمد بی ریا دئدی: «بو جمعیتین یارانماسینا ضرورت شوروی آذربایجانین ایله بیزیم قونشولوغوموزدان ایره لی گلیمشدیر. شوروی آذربایجانین اؤز مدنی انکشافینا گؤره چوخ یوکسک سویه ده دایانیر، بیز اونلاردان چوخ شئی اؤیرنه بیله ریک، طلبه لریمیزی اورا اوخوماغا گؤندره بیله ریک. اونا گؤره تبریزده «شوروی آذربایجانین نین دوستلاری جمعیتی» نین یارادیلماسی طبیعی بیر حادثه دیر. او کی قالدی کیمی سه هدهله مگه، تأسف کی، من بو باره ده بیرینجی اولاراق یالنیز جناب کونسول دان ائشیدیرم. عکسینه، منه چاتان معلوماتلارا گؤره، چوخ ساییلی آدم لار بؤیوک ماراقلایا بو جمعیته یازیلماغا جان آتیرلار». بی ریا «بو مسأله ایله باغلی کیمین آدینین چکه بیلرسینیز؟» - دئییه سوروشدوقدا، کنسول تبریزده کی شوروی قشونلاری نین فرمانده یی ژنرال قلینیسکی نین آدینین چکدی، گویا، ژنرال قلینیسکی اهالی یه تضییق گؤرسه دیر کی، شوروی آذربایجانین ایله دوستلوق جمعیتینه عضو یازیلسین لار. سونرا کنسول سوروشدو: «اونا معلوم دور کی، آذربایجان مسأله سینین حل ائتمک اوچون ایران نماینده لری نین اشتراکی ایله اوچ بؤیوک دولتین نماینده لری نین تهران دا تئزلیکله مشاوره سی کنچیریله جک؟» بی ریا بو باره ده اونا هئچ نه معلوم اولمادیغینی قید ائده رک بیلدی دی: «اگر بئله مشاوره کنچیریلسه، آذربایجان خلقی امید ائدیر کی، قاباقجیل دموکراتیک اؤلکه لر اونون قانونی و طبیعی حقلرینی مدافعه ائده جکلر. آذربایجان خلقینه گلدی کده ایسه، او، هئچ وقت اؤز ملی حقوقلاریندان بیر آددیم دا گئری چکیلمه یه جک». کنسول دا امیدوار اولدوغونو بیلدی دی کی، آذربایجان ناراضی قالما یاجاق.^۲

دسامبرین ۲۹ دا (۸ دی) واشینگتون گؤندردیگی راپورتدا باش وزیر سید جعفر پیشه وری یه رغبتینی گیزلتمه یین روسو محمد بی ریا حقیقنده بیر قدر فرقلی فکرده ای دی. او، سهواً بئله حساب ائدی دی کی، شوروی نین جنوبی آذربایجان دا حیاتا کنچیردیگی بوتون ترور عملیاتی نین اساس الهامچی سی بی ریادی ر. آمریکا جاسوسلوق اورقان لاری هله ایکی نچگی

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا ه ۸۹ اشاره ۱۱۴، ورق ۱۱.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا ه ۸۹ اشاره ۱۱۴، ورق ۱۱ - ۱۲.

دنیا محاربه‌سی نین گئدیشینده بی‌ریا حقیقنده خیلی ماتریال توپلامیشدی. گۆرونور، تبریزده کئچیریلن میتینگ و ییغینجاق‌لاردا بی‌ریانین تهرانا قارشلی اودلو - الوولو چیخشلاری، شوروی آذربایجانلی سیاسی، مدنی و ادبی دایره‌لرینه یاخین اولماسی اونون حقیقنده بئله فکرلرین فرمالاشماسیندا تأثیر گۆرستمیشدی. چوخ سونرالار بئله روسو یازیردی کی، جنوبی آذربایجاندا «ترورون رهبری پیشه‌وری دگیل، معارف و تبلیغات وزیر محمد بی‌ریا ایدی. قاراباغ و قاراساچ، بالاجا بویلو و نازیک بوغلو کیشی کمونیست حرکاتینا تبریز کوچهلرین تمیزلنمه‌سی بیرلیگیندن فعالیتی ایله باشلامیشدی. ترور عملیاتینین کئچیریلمه‌سی اوچون بی‌ریا خصوصی تیپلی شوروی آذربایجانلی ایله دوستلوق جمعیتی یاراتمیشدی. جمعیت قبول سیاسی پلیس خفیهلری طرفیندن حیانا کئچیریلیر و آراجیق مقاومت گۆستران یاخشی حالدا قمچی ایله جانینی قورتارمیش اولوردو.^۱ لاکن کئچمیش اتحاد شورویده یئنی آچیلان چوخ‌سایلی گیزلی سندلر روسونون بو فکرنی تصویب ائتمگه اساس وئریمیر. جنوب اهالیسی خصوصیه تبریز جماعتینین شوروی آذربایجانینا رغبتی بؤیوک ایدی و بونا گۆره ده قید ائدیلن دوستلوق جمعیتینه کوتله‌وی آخین بونونلا باغلی ایدی.

آمریکا کنسولو روسونون هله دسامبر آیینین سونوندا (۱۰ دی) پیشه‌وری ایله کئچیردیگی گۆروش باره‌ده مختلف رأی‌لر یاییلمیشدی. شورویده‌کی آمریکا سفارتینین کاتبی جورج کننان تعجیلی اولاراق وزارت خارجه‌یه و تهران‌داکی آمریکا سفارتینه معلومات گۆندرمیشدی کی، مسکو رادیوسو و تاس خبرگزاری‌سی پیشه‌وری ایله گۆروش زمانی آمریکا کنسولونون «ایران آذربایجانلی ملی حکومتینه هر جور یاردیم گۆرستمک باره‌ده وعده‌نی» آمریکا آذربایجان ملی حکومتینه رسمی مناسبتی کیمی تقدیم ائدیپ. مسکو رادیوسونون بو معلوماتی تهران‌دا بؤیوک تشویش دوغورموش، سیاسی دایره‌لرین ناراحت‌لیگینی آرتیرمیشدی. وزارت خارجه‌نین دانیشانی ژانویه‌نین ۹ دا (۱۹ دی) تهرانلی امین ائتمیشدی کی، روسونون بو فکری دیپلوماتیک نزاکت خاطرینه سؤیلنمیشدی و اونون ماهیتی بیر قدر تحریف ائدیلیمیشدیر. وزارت خارجه‌نین دانیشانی روسو طرفیندن دئیلمیش «آذربایجان ملی حکومتینه هر جور یاردیم گۆرسه‌دیل هجگی باره‌ده وعده‌لرین» رسماً تصدیق‌لنمه‌دیگینی بیلدیردی. کنسولا ایسه گۆستریش وئرلمیشدی کی، بو باره‌ده سیدجعفر پیشه‌ورین ده معلوماتلاندیرسین.^۲ بونونلا باغلی ژانویه‌نین ۹ دا (۱۹ دی) روسو یئنیدن پیشه‌ورینین حضورونا گلدی. او بیلدیردی کی، مسکو رادیوسو اؤز معلوماتیندا بی‌ریا بیرینجی گۆروشوموزی آمریکانی آذربایجان ملی حکومتینه رسمی مناسبتی کیمی معنالاندیریب. لاکن منیم باش‌وزیری زیارت ائتدیگیم شخصی کاراکتر داشیییب. پیشه‌وری جواب وئردی کی، او، مسکو رادیوسونون معلوماتینا قولاق آسماییب، لاکن بو گۆروشون تام

۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لر مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، ۲۹۹ - ۲۹۸، Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۲۹۸. سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۴، ورق ۱۱
 ۲ - Robert Rossow. The Battle of Azerbaijan, ۱۹۴۶. - The "Middle East", Journal. Wash. ۱۹۵۶, N1, p. ۸; Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۲۹۸.

مضمونونو درج ائتمیش «آذربایجان» روزنامه‌سی‌نین سردبیری ایله صحبت ائدیپ. گۆروشون ماتریال لاری «آذربایجان» روزنامه‌سینده درج ائدیلیب، گۆرونور، بو دا مسکو رادیوسو اوچون منبع رولو اویناییب.^۱ جنوبی آذربایجان‌داکی باکی اوچلوگو بئله فکر ایره‌لی سوردو کی، اؤزونون معین نیت‌لری‌نین پوزولدوغونو گۆرن آمریکا کنسولو ایندی گئری چکیلمگه جهد گۆرسه‌دیر.

جنوبی آذربایجان‌داکی حادثه‌لر تبریزده‌کی تورکیه کنسولخاناسینی دا یاخیندان ایلگی‌لندیریردی. شوروی جاسوسلوق اداره‌لری تورک کنسولو کارامان بگی آذربایجان‌داکی حادثه‌لره مناسیتی ایله باغلی خیلی ماتریال توپلامیشدی. او قید ائدیردی کی، روس‌لار بورادا دموکراتیک حکومت یارتماقدان سونرا انگلیس، آمریکا و تورکیه کنسولخاناسی‌نین وضعیتینی آغیرلاشمیشدیر. روس‌لارین تاپشیریغی ایله دیپلوماتیک هیأت‌لرین ایزلنمه‌سی گوجلندیریلیمیشدیر. باخمایاراق کی، روس‌لار تبریزده‌کی حادثه‌لردن خبرلری اولمادیغینی دئییرلر. لاکن هیأتیمیزی، آمریکانین ایرانا دایر یادداشتینا شوروی نجه جواب وئرمیشدیر. ایندی آرتیق بو حرکتین قارشسی‌نینی آلماق ممکن اولمایاجاق. متفقر دیپلوماسی، روس‌لار ایسه گوجل حرکت ائدیرلر. نه قدر کی، روس‌لارا جواب وئریلمه‌یه‌جک، بئله حرکت‌لره ده سون قویولمایاجاقدیر. سونرا کارمان بگ سؤزونه دوام ائده‌رک دئییردی: «روس‌لار بورادا تامامیله آیری مقصدلر گودورلر. اونلار اؤز اوردولاری‌نین تبریزده اولماسیندان استفاده ائده‌رک ایران آذربایجان‌یندا زور گوجونه مختار حکومت یارادیبلار. نتیجه‌ده ایران‌ین ایش‌لرینه تام مداخله ائتمک‌له ایران حکومتینی چتین وضعیتینه سالیبلار. روس‌لار اؤلکه‌نین داخلینده بوتون یول‌لاری باغلائیبلار، آرتیق بیر ایل‌دیر کی، ایران نه‌اینگی اوردوسونو، هئچ مأمورلارینی دا آذربایجانا گؤندره بیلمیر». دنیا مطبوعاتینی‌نین بو مسأله‌یه مناسبتینی دگرلندیرن کنسول بیلدیردی کی، بوتون دنیا شوروی‌نین حرکت‌لرینی پیسله‌ییر. بونا باخمایاراق او اؤز ایش‌لرینی دوام ائدیریر. شوروی غزئت‌لری «ایزوستیا» و «پراودا» آذربایجان خلق کنگره‌سی‌نین بیاننامه‌سی‌نین تام متنینی درج ائتدی‌لر. شوروی مطبوعاتیندان باشقا بو سند هئچ هاردا چاپ ائدیلمه‌دی. «ایران آذربایجان مختار جمهوری کیمی قالا بیلمی؟» - سؤالینا جواب اولاراق کارمان بگ دئدی: «هم تهران، هم ده پوتسدام کنفرانس‌لاریندا بؤیوک دولت‌لرین رهبرلری، او جمله‌دن روس‌لار ایران‌ین بوتؤولوگونو و حاکمیت حقوق‌لارینی تصدیق ائدیبلر. لاکن عملی اولاراق یالنیز روس‌لار اؤز عهدهلک‌لرینی پوزورلار. اونلار اچیق شکیلده اؤز سیاست‌لرینی کیچیک دولت‌لره دیکته ائدیرلر. اگر کیمسه اونلارا قولاق آسمیرسا، بئله‌لرینی فاشیست آدلاندیریرلار. نجه کی، ایندی اونلار ایران حکومتینه مناسبتنه بئله حرکت ائدیرلر. اونا گؤره کی، بیز روس‌لاری یاخشی تانیدیغیمیزدان، اونلارین اؤلکه‌میزه نفوذ ائتمه‌سینه امکان وئرمیریک. دنیا گره‌ک روس‌لارین اؤزباشینالیغینا دؤزمه‌سین. اونلار هر یئرده خلق‌لرین راحت‌لیغینی پوزورلار،

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۱۱۴، ورق ۲۵.

اونلارین اعجوباتیندان ایندی دنیا تهلكه ده دیر. روسلارین بالکاندا، آلماندا و ایراندا یئرتدیکلری کوبود سیاست اونلاردان ناراضی لیغی گون به گون آرتیریر. اگر بونلار یولوندا دشمنجه، بؤیوک دولت لرین بیر - بیرینه شیهه لی مناسبتینه سون قویولماسا، دنیانی داها مدهش بیر تهلكه گؤزله ییر». همین دورون بین الملل مناسبتلری باخیمیندان شوروی نین جنوبی آذربایجاندا محکم لئمه سی دوغرودان دا تورکیه اوچون جدی تهلكه تشکیل ائدیردی. بؤیوک دولت لرین وزارت خارجه لرینین مشاوره سی زمانی، خصوصیه بریتانیا وزیر خارجه سی بئوین له گؤرؤشده اتحاد شوروی نین تورکیه یه قارشى ادعالارینی استالین آچیق شکیلده اعلان ائتمیشدی. تورکیه نین شرق ولایت لرینه قارشى شوروی ادعاسی اعلان اولونان کیمی تهراندا ارمنی لر تورکیه نین خریطه سینى بوراخمیشدی. یئنی بوراخیلان خریطه ده «تورکیه ارمنستانى» اراضی سی آرتیق اؤز عکسینی تاپمیشدی.^۱ اتحاد شوروی نین تورکیه یه قارشى ادعالاری اساساً ایکی استقامتده ایدی. بیر طرفدن شوروی رهبری بوسفور و داردانل بوغازلارینین تورکیه نین نظارتینده اولماسی ایله راضی لاشمادیغینی بیان ائدییر، دیگر طرفدن تورکیه نین بیر سیرا ولایت لرینی، گویا، اؤز کهنه صاحب لری اولان گرجستانا و ارمنستانا قایتاریلماسینی طلب ائدیردی. سونونجو طلبده اساس کیمی گرجی و ارمنی پروفیسورلارینین مسکو مطبوعاتیندا درج اولونموش یازی لارینا استناد ائدیلیلر قارص و اردهالین ارمنستانا، تورکیه نین ترابوزان ولایتی داخل اولماقلا قره دنیز ساحل لرینین گرجستانا الحاق ائدیلمه سی حقیقده «علمی آراشدیرمالار» سیاسی طلب لرله تاماملانیردی. لاکن بؤیوک دولت لرین نماینده لری بئله حساب ائدیردی لر کی، ۱۹۲۱ (۱۲۹۹) نجی ایلدن اولکی وضعیتی برپا ائتمک اوچون استالینین تورکیه علیینه محاربه آپارماق باره ده صحبت لری، تورکیه نی نه ده سه متهم ائتمک جهدلری تامامیه اساس سیزدیر.^۲ ۱۹۴۵ (۱۳۲۴) نجی ایلین پاییزیندا شوروی نین بلغارستانا تخمیناً ۱۳۰ مین یاخشی سلاحلانیمیش قوه توپلاماسی ایله وضعیت داها دا کسکین کاراکتر ائلمیشدی. تورک یازیچی لاری یالچینین اردیجیل اولاراق «تانیین» غزئتینده شوروی نی قیرمیزی آدلاندیرماسی، جاوید آرالین «بو گون» غزئتینده شوروی نین هئچ بیر بین الملل عهده لیگه محل قویمادان اتحاد شوروی نین تورکیه یه قارشى ادعالارینی افشا ائدن یازی لاری اجتماعی رأی ده بؤیوک عکس صدا دوغورموشدو. محاربه دن غالب چیخان اتحاد شوروی نین مقصدی تورکیه ایله روسیه آراسیندا ۱۹۲۱ (۱۲۹۹) نجی ایلدن اول موجود اولموش وضعیتی برپا ائتمک ایدی.^۳ تبریزده کی تورک کنسولو قید ائدیردی کی، لاورنتی بئریا ایران لا مسأله نی بیتیردیکدن سونرا، ایندی تورکیه نین اوستونه دوشموشدور. یالچین

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۱۱۴، ورق ۱۸ - ۱۹. یئنه اورادا، اشاره ۱۲۴، ورق ۴۳.

^۲ - Selim Deringil. Turkish Foreign Policy During the Second World War: an "active" Neutrality. Cambridge, ۱۹۸۹, p. ۸۰ ۱۸۱ -.

^۳ - Edwaed Weisband. Turkish Foreign Policy. ۱۹۴۳ ۱۹۴۵ - Small State diplomacy and Great power polirtes. Princeton, ۱۹۷۳, p. ۳۹۵ ۳۱۸ -.

روس لار حقیقته یازیر، بو ایسه قیرمیزی فاشیستلرین خوشونا گلیمیر. بو محاربه ده بیزیم بی طرفلیگیمیز قیرمیزی فاشیستلره بؤیوک فایدا وئرمیشدیر، ائویمیزده ایسه اولار ایندی بیزدن اؤز دوغما تورپاق لاریمیزی ایسته ییرلر. آلمانلی لار او زمان بیزیم اوزهریمیزه دوشموشدولر کی، بوغازلاری آچاق، لاکن بیز بو تضییق لره تاب گتیردیک. ائله گؤتوره ک تورکیه نی بوروموش طلبلرین نمایش لرینی. سن دئمه، سون زمان لار بیزیم بیر سیرا غزئت و ژورنال لاریمیز مسکونون، شوروی اورقان لاری نین گؤستریشی ایله چیخیرمیش. تورکیه ایچینده کی قیرمیزی لارا قارشى کئچیریلن دانشجو تظاهراتیندان، شهبه سیز کی، حکومتین خبری واردیر. باخمایاراق کی، شوروی غزئتلری بیزیم دانشجولاری فاشیست روحلی آدلاندیریر، لاکن بیز تورکلر تامامیله مستقل آدام لاریق و بئله نمایش لر بیزیم وطنه اولان سئوگیمیزدن ایره لی گلیر. «تورکیه ارمنی لری ارمنی لری اؤز وطن لرینه دؤنمه سی ایله باغلی شوروی حکومتی نین قرارینا نجه عکس العمل نشان وئریلر؟» - سوا لینا جواب اولاراق کارمان بگ بیلدیردی کی، اگر بیزیم ارمنی لر شوروی به گئتمک ایسته ییرلرسه، بیز بونا اعتراض ائتمه یه جه ییک. قوی شوروی بونولا بیزی قورخوتما سین. بیز هئچ کسه بیر قاریش دا اولسا تورپاق گذشته گئتمه یه جه ییک.^۱ بوتون بونلار گؤرسه دیردی کی، شوروی نین یاخین و اورتا شرق، بالکان و شرقی اوروپا داکى سیاستی ایله باغلی مجمع عمومی سازمان مللین یاخین گون لرده آچیلماق ایلك اجلاسیندا جدی مباحثه لر گؤزله نیلیر.

یئنی ایلین ایلك گون لرینده (۱۳۲۴ نجو ایلین دی آیی نین بیرینجی یاری سی) جنوبی آذربایجان دا وضعیت تدریجاً ثابت له شیردی. یالنیز آیین ۲ ده (۱۲ دی) ملی حکومتین قراری ایله اورمییه، اردبیل، اهر، خوی، ماکو، شاهپور شهر لرینه یئنی فرماندارلار تعیین ائیلدی. ملی مجلسین عضوی آتش خان بیات ماکو تبریز شهر اداره سی نین رئیس ی اولدو. زنجان دا اوچ یوز کندین صاحبی اولان محمودخان ذوالفقاری دسته لر دوزلدیب گئجه وقت لری کندلره باسقین ائدیپ دموکرات فرقه سی نین فعال لارینی ترور ائتدیگیندن آذربایجان ملی حکومتی نین زنجان اکینچی و زحمتکش لرینه مراجعه اعلان اولوندو. اورادا دئییلیردی: «خان - خانلیق دوره سی نین تۆر - تۆکونتولریندن اولان ذوالفقاری کیمی مرتجع آدام لار یئنه ده ایسته ییرلر بعضی کندچی لری آلت ائدیپ، اونلاری اؤز ملی حکومتی نین و آزادلیق لاری نین علییه نه اقدام ائتمگه وادار ائتسین لر... آذربایجان ملی حکومتی منتظر دیر کی، کندچی و زحمتکش لریمیز بو خائنی توتوب ملی حکومته تحویل وئریب و اونون شرینی اؤز باش لاریندان دفع ائتسین لر».^۲ ملی حکومتین قراری ایله «قارداش قانی تۆکوب، آذربایجان ملت ی نین نهضتینی پوزماق ایسته یین ذوالفقاری آذربایجان ملت ی نین دشمنی اعلان ائیلدی. ذوالفقاری نین یا اؤلی سینی، یا دادیری سینی آذربایجان ملی دولتینه تحویل وئرن آدام ملت ی نین، حکومتین و دولتین مکافاتینی آلاجاقدیر.

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا هه ۸۹ اشاره ۱۱۴، ورق ۲۳.

^۲ - «آذربایجان»، ۱۳۲۴، ۱۰ دی.

ذوالفقاری نین بوتون املاکی و توریاغی ضبط ائدیلیب خلقین مالی اعلان ائدیلدی». ^۱ ملی حکومتین زنجان داکی اداره سینه گؤستریش وئریلدی کی، بو قرارین حیاتا کئچمه سینی تأمین ائتسین، آذربایجان دموکرات فرقه سیندن ایسه خواهش ائدیلدی کی، بو ایشده زنجان دولت اداره لرینه کمک لیک گؤسترسین. زنجان داکی حادثه لری نظاما سالماق اوچون غلام یحیی باشدا اولماقلا اورا علاوه فدائی دسته لری گؤندریلدی.

ژانویه نین ایلک گون لرینده (دی آیینین اورتالاریندا) وزیر دارائی الهامی نین سرانجامی ایله بوتون دولت اداره لری کارمندلری نین آذر آیی اوچون امه ک حقی (حقوق لاری/ دست مزدلری) وئریلدی. کهنه حکومتین آیلارلا ییغیلیب قالان بورج لارینی اؤده مک هله کی ممکن اولمادی. ژانویه نین ۴ ده (۱۴دی) وزیر داخله سلام الله جاویدین سرانجامی ایله آیری - آیری آدام لارین آذربایجان دان کنارا چیخماسی محدودلاشدیریلدی. تهران داکی شوروی سفیرینی عوض ائدن احد یعقوبوف معلومات گؤندرمیشدی کی، تبریزدن ایران پایتختینه گلن آیری - آیری آرزو اولونماز شخص لر ملی حکومتین علییه نه تبلیغات آپاریرلار. وزیر داخله جاویدین سرانجامیندا گؤرسه دیلیردی کی، آذربایجان دان کنارا چیخان شخص لرین شهرانی دن اجازه آلماسی ضروری دیر.

مدنی حیاتدا دا ایلک آددیم لار آتیلاماغا باشلانمیشدی. رسول رضانین سردبیرلیگی ایله باکی دا اسکی الفبا (عرب الفباسی) ایله نشر ائدیلیمیش «آذربایجان» مجله سی نین دسامبر (آذر - دی) نومره سی جنوبی آذربایجان دا گنیش یاییلیردی. مجله نین بو نومره سینده محمد سعید اوردوبادی نین «تبریزی لرین مبارزه تاریخیندن» مقاله سی، جنوب شاعر لریندن محمد علی محزون ون شعرلری، قوسی تبریزی حقیقنده مقاله و اونون چاپ ائدیلمه میس شعرلری، قیرخ ایل اول نشر اولونموش «آذربایجان» مجموعه سی حقیقنده محمد علی عباسی نین گنیش مقاله سی، ملی حکومتین بناسی نین، ارک قلعه سی نین و گؤی مسجدین شکل لری درج ائدیلمیشدی. عین زماندا، جنوبی آذربایجان داکی حادثه لری تاریخ لشدیرمکدن اؤتری سینماتوقرافی اداره سی نین صدری رسول رضا ژانویه آیین ۵ ده (۱۵ دی) آذربایجان کمونیست (بالشویک) پارتیاسی نین مرکزی کمیته سی نین کاتبی سلطان غفارزاده یه مکتوبلا مراجعه ائتمیشدی کی، کارگردان مختار داداشوف، ایشیقچی مرشد محمود اوغلی و ترتیباتچی رسام عابدین بگوف دان عبارت چکیلیش قروپونون تبریزه گئتمه سینه کمک لیک ائتسین. آز سونرا مرکزی کمیته کاتبی محمد وفا یازدیغی مکتوبدا رسول رضا فیلم چکیلیشی اوچون اوپراتور سیف الله بدلوف ون، اوپراتور کؤمکچی سی کاظم حسنوف ون تبریزه گئتمه سینه اجازه ایسته ییردی. ^۲ قیسا مدته تبریزده و دیگر شهرلرده آذربایجان دیلینده نشر اولونان روزنامه و مجله لرین سایب سرعتله آرتماغا باشلادی. تبریزده چیخان «آذربایجان»، «آزاد ملت»، «غلبه»، «ادبیات صحیفه سی»، «شرق»، «شاعر لر

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹ اشاره ۱۱۵ ورق ۴۵ - ۴۶.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹ اشاره ۱۲۹ ورق ۷۷ - ۷۹.

مجلسی»، «یئنی شرق»، دیگر شهرلرده نشر ائدیلن «جودت»، «اورمیه»، «جوان لار»، «آذر»، «آذربایجان اولدوزی»، «معارف»، «وطن»، «دموکرات»، «گونش» و سایر آدلی روزنامه و مجله لر خلقین یالنیز اجتماعی - سیاسی مبارزه سینی دگیل، آزادلیق آرزولارینی، معنوی دنیا سینی دا اؤزونده عکس ائتدیردی. ملی - آزادلیق حرکاتی دورونده جنوبداکی آذربایجان مطبوعاتی نین سازمان وئريلمه سینده و انکشافیندا سیدجعفر پیشه وری، آذربادگان، پادگان، ولای، قدیری، قیامی، علی زاده، ابراهیمی، شمس، شمیده، کندلی، نصیرزاده، پناهی، راوندی، ترابی، خشکنابی کیمی شخص لرین امه گی و پولیسیتیک یازی لاری بؤیوک رول اوینامیشدی. خصوصیه ملی - آزادلیق مبارزه سی گنیشلندیکدن و ملی حکومت قورولدوقدان سونرا بو شخص لرین یازی لاری عمومی لیکده مختلف شهرلرینده چیخان مطبوعات صفحهلرینده بالاش آذراوغلی، محمد بی ریا، میرمه دی اعتماد، حکیمه بلوری، قلی خان بورچالی، درفش، قهرمانزاده، قوسی، ذاکر، یوزبندی، کاملی، کاشف، مدینه گلگون، نیکنام، هلال ناصری، صحاف، نجیم تبریزی، گنجعلی صباحی، پیر، علی توده، علی فطرت، حایل، چاووشی، حسین جوان، نوری، محمدعلی عباسی، حبیب ساهر، مهلین، موسوی، امین و دیگرلری نین درج ائدیلن شعر، حکایه، قیسا داستان، رأی و پولیسیتیک یازی لاری، هابثله بو شخص لرین بیر چوخونون ملی حکومت دورونده نشر اولونموش کتاب لاری اجتماعی فکرین، وطن، ملت، دیل آنالایش لارینا عموم ملی سئوگی نین فرملاشماسینا بؤیوک تأثیر گؤرستمیشدی. عین زماندا، جنوب مطبوعاتی ایکینجی دنیا محاربه سی و اوندان سونراکی دورده آرا - سیرا تبریزه و دیگر شهرلره گلن، مختلف ثقل لرله جنوبا باغلانان میرزا ابراهیموف، صمد وورغون، سلیمان رستم، رسول رضا، انور محمدخانلی، محمد راحیم، ساری وللی، احمد جمیل، مروارید دلپازی، نگار رفیع بگلی، محمد سعید اوردوبادی، خلیل، صادق، قاسم زاده، قوشقارلی و دیگرلری کیمی شوروی یازیچی و شاعرلری نین اثرلریندن نمونه لر چاپ ائتدیردی لر. میرزا ابراهیموفون «وطن یولوندا» روزنامه سینده درج اولونان «آذربایجان دیلی» سلسله مقاله سی، سلیمان رستمین «آذربایجان» روزنامه سینده چیخان «تبریز شعرلری» خلقی اؤز دوغما دیلی، مدنیتی اوغروندا مبارزه یه چاغیریردی. سلیمان رستمین دیل مسأله سینده حصر اولونموش «دگمه» ردیفلی قوشماسی، «اگیلمه» آدلی شعری جنوبی آذربایجان دا دیل لر ازبری اولموشدو. تبریز شاعرلری بو شعرلره نظیره لر یازمیشدی لار. بوندان باشقا، غلام محمدلی، نصرت باقروف، ابراهیم نوروزوف، غلمان موسایف کیمی یازیچی و ژورنالیست لر، زلفعلی ابراهیموف کیمی گنج تاریخچی - ژورنالیست جنوبی آذربایجان دا مدنی - سیاسی ایش آپاریر و حیاتین مختلف ساحهلریندن ماراقلی ماتریال لار حاضرلا ییردی لار.^۱ ژانویه نین ایلک

^۱ - باخین: جعفر خندان. اوغور یولی. باکی، ۱۹۸۷، صص. ۱۱۲ - ۱۸۵؛ عبدالله یئف (ولای). ایران آذربایجان ملی - آزادلیق حرکاتیندا دموکراتیک مطبوعاتین رولو (۱۹۴۱ - ۱۹۴۶ = ۱۳۲۰ - ۱۳۲۵). نامزدلیک رساله سی. باکی ۱۹۷۵؛ ودادی مصطفایف. جنوبی آذربایجان ملی شعور (۲۰ نجی عصرین ایکینجی یاری سی). باکی، ۱۹۹۸، ص. ۱۲۷؛ علی قیزی. گونئی آذربایجان ادبیاتی: مرحله لر، تمایل لر، اتودلر. باکی، ۱۹۹۸، ص. ۹ - ۳۴ - L.P Elwell - Sutton. The Iran Press, ۱۹۴۱. p. ۱۰۳، ۱۹۴۷.

گون لرینده (دی آیین اورتالاری) تبریز خلق چالغی آلت لری اورکستری نین بیرینجی کنسرتی بؤیوک اوغور قازانمیشدی. ۱۰۰۰ نفردن آرتیق تاماشاچی نین اشتراک ائتدیگی کنسرتده باش وزیر پیشه وری، مجلسین صدری شبستری، وزیرلر، ضیالی لار، تاجرلرین، مطبوعاتین نماینده لری اشتراک اتمیشدی لر. خارجی قوناق لارین سیراسیندا شوروی باش کنسولو کراسنی، آمریکا کنسولو روسو، بریتانیا نایب کنسولو لائق، تورکیه باش کنسولو کارمان بگ و دیگری وار ایدی. اوغورلا کئچن کنسرتین بدیعی رهبری شوروی ایله مدنی رابطه جمعیتی نین تبریز شعبه سی نین باکی دان دعوت ائتدیگی بسته کار جهانگیر جهانگیروف ایدی. ائله همین گون باش وزیر پیشه وری جنوبی آذربایجان روحانی لری نین نماینده لری - مجتهد میرزا خلیل قاضی، میرزا باقر و طباطبائی نی قبول ائدیبلر اونلارلا بیر ساعت صحبت اتمیشدی. عین ایله بو وقت تهران دان گؤندریلن سرّی مأمورلار ایرانین جنوب شهرلرینده آذربایجانلی لاری اسلامیتته خیانتده تقصیرلندیریب، اهالی نی اونلارلا قارشوی مبارزه یه چاغیریردی لار.

ژانویه آییندا (دی) شوروی آذربایجانین ایران لا مدنی رابطه جمعیتی نین صدری صمد وورغونون رهبرلیگی ایله شوروی آذربایجان شاعر، یازچی، عالم، رسام (نقاش) و بسته کارلاری نین بؤیوک بیر دسته سی تبریز، اورمییه، اردبیل، مراغا و دیگر شهرلره گلیشی جنوبی آذربایجانین مدنی حیاتیندا یاددا قالان حادثه یه چئوریلدی. سفر زمانی صمد وورغون، رسول رضا، مدینه دلپازی، نگار رفیع بگالی، آراسلی، توپچی باشوف، علی زاده، سلیمان رستم، خلیلوف و دیگرلری آذربایجان تاریخی علمی، مدنیتی، ادبیاتی، صنعتی (هنری) ایله باغلی چوخ ماراقلی معروضه لر اوخودولار.^۱ شوروی آذربایجان علم لر آکادمی سی نین رئیسی میرقاسموف و آکادمی کاتبی قاشقای میرجعفر باقروفا عنوانلا دیق لاری مکتوبدا جنوبی آذربایجان کمال شکیلده اؤیرنمک اوچون اورا زمین شناس، گیاه شناس، جانور شناس، طب، باستان شناس، تاریخ و مدنیت مسأله لری ایله باغلی علمی کارشناس لاری گؤندرمگی تکلیف ائدیردی لر. اونلارین فکرینجه، شوروی آذربایجان ایله ایران آذربایجان آراسیندا یاخین لیق یالنیز آذربایجان خلقی نین تاریخی و مدنیتی ایله باغلی اولماییب، عین زماندا، طبیعی ذخیره لری و فیزیکی جغرافیاسی ایله ده باغلی ایدی. مکتوبدا جنوبی آذربایجانین فایدالی فلز و معدن لرله، بیتکی لرله زنگین اولماسی گؤرسه دیلیردی. مکتوبدا قید ائدیلمه دی کی، آذربایجان ادبیاتی نین بؤیوک خزینه سی، قیمتلی ال یازمالاری جنوبدا دیر. نباتی نین، خلخالی نین، بهار شیروانی نین ادبی اثری نین اؤیرنیلمه سی، کندلرده خلق یارادیجی لیغی نین یازی یا آلینماسی، خلق نغیل لری و ماهنی لاری نین توپلانماسی، «ملا نصرالدین» مجله سی نین و جلیل محمدقلی زاده نین تبریز دورونون آراشدیریلماسی آذربایجان مدنیت تاریخی نین بوتؤو شکیلده یازیلماسینا کؤمک ائده بیلر. جنوبی آذربایجان مادی مدنیت ابدله لری نین اؤیره نیلمه سی، مراغا

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۲۰ ورق ۲۳ - ۲۷.

رصدخاناسی نین، تبریزده کی گوی مسجدين، اردبیلده کی شیخ صفی تره سی نین، چوخ سایی گۆرپولرین، کاروانسرالارین، قلعه لرین تدقیق اندیلمه سی آذربایجان تاریخی اوچون مستثنا اهمیته مالکدیر. اورمیه گۆلی اطرافیندا آپاریلاجاق باستان شناسی قازینتی لارین دنیا علمی اوچون یئنی لیکلر وئره بیله جگی احتمال اندیلیردی.^۱ بو مکتوبلا باغلی میرجعفر باقروف خلق کمیسرلری شوراسی نین صدری قلی یئفه گؤستریش وئرمیشدی کی، آکادمیک میرقاسموف و قاشقایین تکلیفلری دقته لایقدیر. منه بئله گلیر کی، بیز بو تحقیقاتی سازمان وئره بیله ریک، خرج لری اؤده مک اوچون معین وسایط تاپا بیله ریک. دوغرودان دا بو مکتوبدا تقدیم اولونان مسأله لرین دئمک اولار کی، هامی سی بارده بیز آیدین تصویره مالک دگیلیک حالبوکی قید اولونان لارین هامی سی گره کلی مسأله لردیر. ایران آذربایجانلی ملی حکومتی ایله راضی لاشدیقدان سونرا بئله بیر تحقیقاتی هیأت گؤندرمک اولار.^۲ شوروی نین رنگلی فلزلر وزارتتی ایله راضی لیق اساسیندا ژانویه آیی نین سونوندا (۱۱ بهمن) اداره کل زمین شناسی نین باش مهندسی امیراصلانوف باشدا اولماقلا جنوبی آذربایجان مس معدن لرینی تاپماق اوچون زمین شناسی تحقیقات آرتیق یولا دوشموشدو.

ژانویه آیی نین ۶ سینی (۱۶ دی) سؤزون تام معناسیندا جنوبی آذربایجان ملی حکومتی نین تاریخی گونو حساب ائتمک اولار. همین گون ملی حکومت آذربایجان دیلی نین دولت دیلی اولماسی، تبریزده آذربایجان دولت دارالفنونونون (دانشگاه) تشکیلی، یتیم و صاحب سیز اوشاق لارین تربیه سی حقیقنده تاریخی قرارلاری تصویب ائتدی. معلومدور کی، پهلوی استبدادی آذربایجانلی لارین نه اینکی اؤز دیل لرینده تدریس آپارماق، مطبوعات یاراتمالارینا امکان وئرمیردی، حتی هر یئرده و هر زمان آذربایجان دیلینی رسمی صورتده تعقیب ائدیر، اونو خلقین معیشتیندن بئله قوغماق، یادیندان بئله چیخارماق ایسته ییردی. اونا گؤره ده آذربایجان دیلینه مناسبت آذربایجان ملی - دموکراتیک حرکتی نین مرکزی مسأله سی ایدی. دیل حقیقنده حکومتین قراریندا دئییلیردی: «خلقیمیزی دولت دستگاهینا یاخینلاشدیرماق و اونون عمومی احتیاجینی ساده بیر صورتده آنلاماق، همچنین ملی دیل و ملی مدنیتیمیزین ترقی و تکامل یول لارینی تمیزلمک اوچون آذربایجان ملی حکومتی اؤزونون ۱۶ دی تاریخی جلسه سینده اشاعیداکی قرارلاری وئردی:

۱- بو گوندن اعتباراً آذربایجاندا آذربایجان دیلی رسمی دولت دیلی حساب ائدیله ر. دولتین قرارلاری، اعلان لاری، همچنین خلق حصه لرینه وئریلن فرمان لار و قانون لایحه لری مطلقاً آذربایجان دیلینده یازیلماق دیر.

۲- بوتون اداره لر (دولت و ملی تجارت و اجتماعی) اؤز ایش لرینی آذربایجان دیلینده

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۱۲۰ ورق ۴۸ - ۵۰.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۱۲۰ ورق ۵۱.

یازماغا مجبور دورلار. بو دیلده یازیلمايان دفتر و مدارک رسمی حساب اولمایا جاقدير.

۳- محکمه لرده ایش لرین جریانی تاماميله آذربایجان دیلینده آپاریلماالی، بو دیلی بیلمه یین لر اوچون مترجم تعیین ائدیلمه لی دیر.

۴- آذربایجان یین بوتون اداره، مؤسسه و تجارت خانالاری نین تابلولاری مطلقا آذربایجان دیلینده یازیلماالی دیر.

۵- رسمی اجلاس لار و ییغین جاق لاردا سخنرانلیق و مذاکره لر آذربایجان دیلینده اولماالی دیر.

۶- آذربایجانلی اولماییب باشقا دیل له دانیشان لار و عمومی دولت اداره لرینده خدمت ائدن لر آذربایجان دیلی ایله یازیب - اوخومالی و دانیشماغی اؤیرنمه لی دیرلر.

۷- معارف وزارتتی اداره مأمورلارینی آذربایجان دیلی ایله آشنا ائتمک مقصدی ایله آیری دیل لردن سوادلی اولان لار اوچون اداره لرین نزدینده بؤیوک لر اوچون خصوصی کلاس لار آچمالی، بو کلاس لاردا حاضر اولان لارین ایش مدتی بیر ساعت آزمالی دیر.

۸- آذربایجان دا یاشایان باشقا ملت لر اؤز ایش لرینی اؤز آنا دیل لرینده آپارماغا حقلی دیرلر. لاکن اولنار اؤز رسمی اعلان لاری و یازی لاریندا اؤز ملی دیل لری ایله برابر آذربایجان دیلینی رسمی دولت دیلی اولاراق ایشلتمه دیرلر.

۹- آذربایجان دا یاشایان خیردا ملت لرین خصوصی ملی مکتبلرینده تعلیم اؤز آنا دیل لرینده اولدوغو حالدا آذربایجان دیلی نین ده تدریسی مجبوری دیر.

۱۰- آذربایجان ملی حکومتی معارف وزیرینی مکتبلرده تدریسین آذربایجان دیلینده اولماسی حقیقنده کی قرارینی تثبیت و تأیید ائدیب، مدرسه لرین ملی دیله کئچمه سین ی بوتون معلم و معلمه لره بیر ملی وظیفه کیمی تاپشیریر.

ملی حکومتی نین باش وزیر ی پیشه وری»^۱.

ائله همین گون ملی دیل حقیقنده کی قانون تبریزده دولت دارالفنوننی (دانشگاهی) آچماق باره ده اولان قانونلا تاماملانندی. باش وزیر پیشه وری نین امضالادیغی قراردا گؤرسه دیلیردی: «ملتیمیزین آرزولارینی و آذربایجان ملی کنگره سی نین قرارلارینی نظره آلیب ملی و مدنی ترقیمیزی تأمین ائتمک اوچون آذربایجان ملی حکومتی اوزوموزه گلن درس ایلیندن وطنیمیزین مرکزی تبریز شهرینده آذربایجان دولت دارالفنونونون تشکیلینی ضروری ساییر». قرارا گؤره، معارف وزیرینه تاپشیریلیردی کی، بیر آی مدتیله دانشگاه آچیلماسی اوچون ضروری اولان بودجه نی ترتیب ائدیب حکومته تقدیم ائتسین. دانشگاه ایلك دورلرده طب، زراعت و ادبیات دانشکده لردن عبارت اولمالی ایدی. ادبیات دانشکده سی تاریخ، دیل، فلسفه، حقوق، فیزیک، ریاضیات و طبیعت شعبه لرینی احاطه ائتمه لی ایدی. آذربایجان معارف وزارتینه تاپشیریلیمیشدی کی، بو قرار چیخان آندان باشلا یاراق دانشگاه معلم لری نین توپلانماسینا و آنا دیلینده تدریس واسطه لری نین حاضرانماسی ایشینه باشلانسین. ژانویه (دی) آییندا باشلانان ایش لر ۱۹۴۶ (۱۳۲۵) نجی

^۱ - «آذربایجان»، ۱۹۴۶، ۱۹ دی.

ایلین یئنی درس ایلینده دانشگاهی آچماغا امکان وئردی. باش وزیرین معاونی دکتر جهانشاهلو رئیس، آذربایجان انجمنی ریاست هیأتی نین عضوی دکتر دیبائیان علمی ایش لر اوزره معاون تعیین ائدیلدی. اتحاد جماهیر شوروی وزارت خارجه سی نین بیرینجی معاونی آندرتی ویشینیسکی نین راضی لیغی ایله اونلار شوروی آذربایجان عالی مکتب لری نین تجربه سی ایله تانیش اولماق اوچون باکی با دعوت ائدیلدی لر. بیرینجی ایل تبریز دانشگاهیندا ۱۸۰ نفر دانشجونون اوخوماسی پلانلاشدیریلیمیشدی. بونون ۱۲۰ نفری ادبیات، ۶۰ نفری طب دانشکده سینده اوخومالی ایدی. تدریس جریانینی تشکیل ائتمک اوچون ایلک اددیم اولاراق دانشگاهدا دیل و ادبیات، فیزیک و ریاضیات، تاریخ و جغرافیا، شیمی، آناتومی و طبیعت شناس لیق کرسی لری آچیلدی. شوروی آذربایجان بندان خواهش ائدیلمیشدی کی، تدریس ایش لری نین سازمان وئرمک اوچون باکی عالی مکتب لری نین پروفیسور و معلم لر گؤندریلسین و آزمایشگاه لارین تجهیز و تشکیلینده کمک لیک ائدلسین. بو خواهشی تأمین ائتمک اوچون آذربایجان شوروی وزیر خارجه سی علی یئف شوروی وزارت خارجه سینده مراجعه ائتمیشدی. ویشینیسکی تبریزه و باکی یا گؤندردیگی ۱۴۹ - ۱۵۰ نومره لی شفاهی تلقرامدا هم تبریز دانشگاهی رهبرلیگی نین باکی یا گلمه سینده، هم آذربایجان عالی مکتب معلم لری نین تبریز دانشگاهینا گؤندریلمه سینده اجازه وئریلیدی. درس لیک و درس وسایطی نین سئچیلمه سی اونلارین اؤز اختیارینا بوراخیلیردی. باکی عالی مکتبینده تدریس اولونان درس لیک لری ن عرب الفبا ایله تبریزده چاپ ائدیلمه سی وضعیتن چیخیش یولو کیمی قبول ائدیلمیشدی. شوروی عالی مکتب و اداره لری نده ایشله یین فیلولوژی علم لری دکتری، پروفیسور دمیرچی زاده، طب علم لر دکتری، پروفیسور سلطانوف، زیست شناس علی اکبروف، رضاقلی یئف، فیزیک عبدالله یئف، جعفروف، ریاضیاتچی قاسموف، عزیزوف، ادبیات شناس دوچنتت جعفر خندان و رجبوف، تاریخچی محمدوف، شیمیست محبوبه حاجی یئوا، ورزش معلمی بخشعلی یئف، پئداقوق محمدووا و دیگر لری یئنی درس ایلی اوچون تبریزه گؤندریلیدی لر. عین زماندا، تبریزده اولان تاریخچی شریفلی، ریاضیات علم لری نامزدی حاجی یئف، طب علم لری نامزدی قلی یئف و باشقالاریندان دا دانشگاهین ایشینده استفاده ائتمک نظرده توتولموشدی.^۱ جدی حاضرلیق ایش لری باشا چاندیقدان سونرا ژوئیه نین ۱۲ ده (۲۱ تیر ۱۳۲۵) آذربایجان دولت دارالفنوننی رسماً آچیلدی. ژانویه نین ۱۹ دا (۲۹ دی) ایسه تبریزده عالی هنرهای زیبا مکتبی ایسه باشلامیشدی. تبریز دانشگاهی نین آچیلماسی آذربایجان ملی حکومتی نین تاریخی خدمتی ایدی.

اوزون مدت پهلوی رژیمی نین یئریتدیگی سیاست، آذربایجانین تالانماسی نه اینکی کندلرده، حتی تبریز، خوی، مرند، اردبیل، مراغا، رضاییه کیمی شهرلرده سفالت و یوخسول لوغون طغیان ائتمه سی ایله نتیجه لنمیشدی. یوخسول لوق و سفالت گردابینا

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۵ ورق ۶۴.

یووارلانمیش عایله‌لرین اوشاق‌لاری یا باخیم‌سیزلیق اعجوباتیندان محو اولور، یا دا گونده ۱۲ - ۱۴ ساعتلیک ایش گونو ایله خالچا کرخانالاریندا، کبریت فابریکلرینده و باشماقچی دکان‌لاریندا اوزلرینه ایش تاپماغا موفق اولان‌لار آغیر و مشقتلی امه‌گین مقابلینده هر گون آنجاق بیر گیروانکا (تقریباً ۴۰۰ قرام) چۆره‌ک آماغا یئتن معاش آلا بیلیردی‌لر. بوندان باشقا، جیریق - جیندیرا بورونموش یوزلر، مین‌لر و اون‌مین‌لرله اوشاق‌لار شهر و کندلرین کوچه‌لرینی دولدوروردو. بونلار آتا و قارداش‌لاری رضاخان حبس‌خانالاریندا چوروموش، آجیندان و مدهش خسته‌لیک‌لردن اولموش، نهایت، ایش آردینجا دیاربه‌دیار دولاشان آدام‌لارین بالالاری ایدی. ملی حکومت بو اوشاق‌فلاکتی‌نین قارشی‌سینی آلماق و اولکه‌نین بالاجا و طنداش‌لارینی سفالتین‌الیندن قورتارماق اوچون بیر سیرا تدبیرلر گۆرمگه باشلادی. بونلاردان بیرینجی‌سی، ژانویه آیی‌نین ۶ دا (۱۶ دی) «یتیم و صاحب‌سیز اوشاق‌لارین تربیه‌سی حقیقده آذربایجان ملی حکومتی‌نین قراری» دیر. قرار اشاغیداکي سؤزلرله باشلانیردی: «قرن‌لر بویو دوام ائدن استبداد رژیمي و چوروموش اجتماعی وضعیتین یاراتدیغی شرایطین موجبینجه ملتیمیزین استقبالینا و گله‌جک نسلیمیزین اساسینی تشکیل ائدن اوشاق‌لاریمیزین مهم بیر حصه‌سی یتیم و بی‌سپرست قالیب انسانلیغی تحقیر ائدن فلاکت و دینچی‌لیک حالیندا کوچه و خیابان‌لاردا آجلیق و لباس‌سیزلیق و جوربه‌جور ناخوشلوق‌لار واسطه‌سیله خزه‌ل کیمی سارالیب و محو اولوب گئتمکده‌دیرلر»^۱. بو قرارا اساساً ایران آذربایجانیندا ۳ یاشیندان ۱۴ یاشینا قدر اولان صاحب‌سیز اوشاق‌لار ملی حکومتین تاسیس ائتدیگی تربیه‌خانالاردا توپلانمالی ایدی. بئله تربیت ائولری ایلك نوبه‌ده تبریز شهرینده آچیلیردی. تبریزده آچیلجاق ایکی اوغلان و ایکی قیز تربیت ائوینه ۴۰۰، پرورش ائوینه ۱۰۰ اوشاق (۳ یاشینا قدر) قبول ائدیلمه‌لی ایدی. عین ایله آذربایجانین دیگر شهرلرینده ده بئله ائولر تشکیل ائدیلمه‌لی ایدی. حکومت یتیم و کۆریه ائولری اوچون خرج‌لرین معین ائدیلمه‌سینی صحیه (بهداری) معارف وزارتخانالارینا تاپشیرمیشدی. بو ایش‌لری قاباغا آپارماق اوچون حکومت امکانشی و خیرخواه آدام‌لاردان «خیریه انجمنی» یارادیلمه‌سینی لازم بیلیمیشدی. عین زماندا، دینچی‌لیگی آرادان قالدیرماق اوچون ده بیر سیرا تدبیرلر گۆرولموشدو. یتیم و صاحب‌سیز اوشاق‌لارا دولت حمایه‌سی ایله باغلی تصویب ائدیلمیش قرارین سونونجو بندینده دئییلیردی: «آذربایجان ملی حکومتی بوتون هموطن‌لری ملت اوچون ننگ و لکه اولان دینچی‌لیک‌له جدی مبارزه آپارماغا دعوت ائدیر. آذربایجانین بؤیوک آدی و شرفلی شهرتینی خللدار ائدن بلانین چوخ تئز بیر زماندا رفع ائدیلمه‌سی یولوندا ملی حکومت هامی‌دان همت طلب ائدیر».

ژانویه (دی) آیینداکی مدنی اصلاحات‌لارین گئدیشینده آذربایجان مجلسی ستارخان و باقرخانین مجسمه‌لری‌نین قویولماسی و مستبد رضاخانین مجسمه‌سی‌نین گۆتورولمه‌سی حقه‌ده قرار وئردی. بو قراردا پهلوی سلطنتی‌نین بینؤوره‌سینی قویان رضاخانین مجسمه‌سی تبریزین گلستان باغیندان گۆتورولدو. مجلسین صدری میرزا علی

^۱ - «آذربایجان»، ۱۹۲۴، ۱۹ دی.

شېستری نین امضالادیغی ۶ نومرەلی قراردا گۆرسەدیلیردی: «ایران خلقی نین آزادلیغینی اورتادان آپاریب، آذربایجان برباد حالا سالان مستبد و منحوس رضاخان ین مجسمه سینی گلستان باغیندان گۆتوروب اونون یئرینده ستارخان سردار ملی نین مجسمه سی نصب ائدیلسین و گلستان باغی ستارخان آدی ایله آدلاندیریلسین. آذربایجان مشروطه طلب لری نین و مجاهد لری نین محکم تاریخی سنگر لری نین اولان ارک قلعه سی نین یانیندا باقرخان سالار ملی نین مجسمه سی نصب ائدیلسین»^۱. بئله لیک له، آذربایجان رضاخان ین مجسمه سی نین و شکیل لری نین ییغیشدیریلدیغی، اونلار ین آدینا وئریلن یئر لری نغو ائدیلدیگی ایلك اولکه اولدو. مدنیت و معارف ساحه سینده کی اصلاحات لار لا بیرلیکده اولکه نین حقوق، انتظامی، تجاری، سئچکی و قانون وئریجی لیک (مقنینه) ایش لری نده ده بیر سیرا اصلاحات لار آپاریلدی. ژانویه آیی نین ۸ ده (۱۸ دی) ملی مجلس ولایت (شهرستان)، محال (قصبه) و بؤلوک (دهستان) انجمن لری نین سئچکی سی حقیقنده ۱۳ نومرەلی و بلدییه (شهرداری) سئچکی لری حقیقنده ۱۴ نومرەلی قرار لاری تصویب ائتدی. بیرینجی قارا گۆره، بوتون آذربایجان دا ولایت، محال و بؤلوک انجمن لری تشکیل ائدیلمه لی ایدی. ولایت انجمن لری نه سئچکی لر ایکی ایلدن بیر، محال و بؤلوک انجمن لری نه ایسه هر ایل سئچکی کئچیریلمه لی ایدی. اولکه نین ۲۰ یاشینا چاتمیش بوتون وطنداش لاری سئچکی لردە اشتراک ائده، ۲۵ - ۷۰ یاشلی وطنداش لاری ایسه انجمن لره سئچیله بیلردی لر. قانونن ایکینجی فصلی انجمن لری نین وظیفه لری حقیقنده ایدی. بلدییه سئچکی لری حقیقنده اولان ایکینجی قانونا گۆره، انجمن عضولری نین سایبی اولکه نین مرکزی شهری اولان تبریزده ۶۵ نفر، فرماندارلیق مرکز لری نده ۴۷ نفر، محال مرکزینده ۳۱ نفر، بؤلوک مرکزینده ۲۵ نفر اولمالی ایدی. بونا اویغون اولاراق گیزلی رأی وئرمه یولو ایله مرکزده ۱۷ نفر، فرماندارلیق مرکزینده ۱۱ نفر، محال مرکزینده ۹ نفر، بؤلوک مرکزینده ۷ نفر دن عبارت اجرا اورقانی سئچیلیردی. بلدییه رئیس لری، معاونی و ایکی منشی عمومی بلدییه انجمن لری نین عضولری طرفیندن سئچیلیردی. شهر تصرفاتی نین ایشی و اونا نظارت، بلدییه بودجه سی نین فرملاشدیریلماسی و خرج لئمه سی اوزه رینده نظارت، بلدییه املاکی نین ساتیشی و املاک معامله سی انجمن لری نین وظیفه لری نه عاید ایدی.^۲ ژانویه آیی نین ۱۴ دن (۲ ۴ دی) ۱۸ نه (۲۸) قدر جنوبی آذربایجان ین ۲۱۳ شهر و قصبه سینده کئچیریلن سئچکی لردە ۵۹۷۱ نفر بلدییه انجمن لری نه عضو سئچیلدی. آز سونرا آذربایجان دا ۱۰ ولایت، ۲۱ محال، ۱۵۱ بؤلوک انجمنی سئچکی لر ده باشا چاتدیریلدی. عمومی لیکده ۱۹۴۶ (۱۳۲۴) نجی ایلده بوتون انجمن لره خلق طرفیندن ۳۹ مین نفر نماینده سئچیلیمیشدی. بو قدر آدامین سئچکی لی اورقان لاردا تمثیل اولونماسی، دولتین اداره سینده اشتراک ائتمه سی شرق اولکه لری اوچون ایلك حادثه ایدی.^۳

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۱۱۵ ورق ۶۴.

^۲ - «آذربایجان»، ۱۳۲۴، ۲۰ دی.

^۳ - اطرافلی معلومات اوچون باخین: چشم اذر. آذربایجان دموکراتیک فرقه سی نین یارانماسی، ص. ۱۰۸.

ژانویه (دی) آییندگی اصلاحات لارین گنډیشینه آذربایجان ملی مجلسی مالیات قانونوندا بیر سیرا دگیشیک لیکلر ائتدی. جزا دیوانی نین لغو ائدیلمه سی حقیقده قانون محکمه لرین رولونو خیلی یوکسلتدی. اورادا دئییلیردی: «جزا دیوانی نین تشکیلی حقیقده کی بوتون قانون و قرارلار لغو ائدیلین. آذربایجان دا دولت و بلدییه مأمورلاری نین جرم لری عمومی محکمه لره محاکمه ائدیلین. اؤز قانونی وظیفه لرینی انجام وئره رکن نقد پول و یا مال ایله رشوت آلان دولت و بلدییه مأمورلاری اوچ ایلدن اون بئش ایله قدر حبسه و اجباری ایشه (اعمال شاقه) و یا دائمی حبسه و یا اعدام محکوم دور. رشوت آیینان پول و یا مال دولت صادیغی منفعتینه ضبط اولونور.^۱

بوتون تصویب اولونان قانون لارلا یاناشی، قارشیدا دوران ان مهم مسأله اولکه قانون اساسی سی نین حاضرا نیب تصویب ائدیلمه سی ایدی. میرجعفر باقروف ۱۹۴۶ نجی ایلین ژانویه آیین ۱۱ ده (۲۱ دی ۱۳۲۴) تبریزده جنوبدا ایش لره بلاواسطه رهبرلیک ائدن یعقوبوف، میرزا ابراهیموف، آقاسلیم آتاکیشی یئف، حسن حسنوف تاپشیریق وئرمیشدی کی، ملی حکومتین باشچی سی پیشه وری ایله راضی لاشیب قانون اساسی نین اعلان ائدیلمه سینی، هئچ اولماسا اونون ایلکین مذاکره به تقدیم ائدیلمه سینی سرعتلندیرمک لازم دیر. بوا اساسی قانونا مستقل خارجی تجارت آپارماق حقوقی باره ده بندی حکماً سالماق لازم دیر. اساسی قانونون تئزلیکله مذاکره سی و تصویبی ایله باغلی میرجعفر باقروفون فکری ایله پیشه وری راضی لاشمادی. او حساب ائدیردی کی، ملی - دموکراتیک حرکتین ایکنجی مرحله سی ایله باغلی مسأله لر تام آیدینلاشانا قدر قانون اساسی نین قبولونو یوباتماق لازم دیر. چونکی قانون اساسی مجلس مؤسساندا تصویب ائدیلمه لی ایدی کی، پیشه وری نین فکریجه، ایندی اونو چاغیرماق مقصده او یغون دگیلیدی. عین زماندا، حرکتین ایکنجی مرحله سی نین ده هله بیر چوخ مقام لاری آخیره قدر آیدین دگیلیدی. قانون اساسی یارادیلما دان اول خارجی تجارتین سازمان وئرلمه سی باره ده ملی حکومتین قراری اعلان ائدیلدی. انگلیس بانکی ایله حکومت آراسیندا یارانمیش تضاد لار تنظیم ائدیلدی. بو تضاد اونونلا باغلی یارانمیشدی کی، تبریز بانکی بانک لار آراسی عملیات لار چرچیوه سینده انگلیس بانکینا ۱۷ مین تومن لیک چک یازمیشدی. لکن انگلیس بانکین نین رهبرلیگی بو پولی بوراخماقدان امتناع ائتمیشدی. سبب ده گتیرمیشدی کی، انگلیس بانکین نین ملی حکومتله رسمی مناسبت لری یوخ دور. تهران ایسه بانکا یئنی حکومته پول بوراخماغی قدغن ائتمیشدی. بونونلا باغلی پیشه وری بانکین رهبرلیگینه مکتوب یازیب بیلدیرمیشدی کی، اونون حرکت لری ملی حکومت اوچون اقتصادی و مالی چتین لیکلر یارادیر. بئله اولدوقدا پیشه وری بانکین مدیرینه خبردارلیق ائتدی کی، ملی حکومت بانکین محافظه سینی گؤتوروب و باش وئره بیله جک هر هانسی حادثه اوچون مسئولیت داشیمیر. بوندان قورخویا

- ۱۱۰؛ میرزاده. ایران آذربایجانین ملی مجلسی و اونون قانون وئریجی لیک فعالیتی (۱۹۴۵ - ۱۹۴۶ = ۱۳۲۴ - ۱۳۲۴ نجی ایل لر). نامزدلیک تئزی باکی، ۱۹۷۱ (۱۳۵۰).

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۴ ورق ۲۰.

دوشن انگلیس بانکینین مدیری ژانویه‌نین ۹ دا (۱۹ دی) وزیر دارائینین یانینا گلیب بیلدیرمیشدی کی، اونون ملی حکومته قارشى هئج بیر پیس فکری یوخدور. او، پیشه‌وری ایله گۆروشمک آرزوسوندا اولدوغونو بیلدیرمیشدی. ژانویه آیینین ۱۱ ده (۲۱ دی) بو گۆروش باش توتدی. انگلیس بانکینین مدیری باش‌وزیردن بانکین ملی حکومته قارشى هانسی دشمنچی‌لیک آددیم‌لاری آتماغینی سوروشدو. پیشه‌وری ایلك نوبه‌ده بانکین پول‌لاری آذربایجان‌دان چیخارماسینی، بازاردا مالی چتین‌لیک‌لری یاراتماسینی و سایر دئییب سوروشدو: «اگر دشمن مناسبت دگیلسه، بوتون بونلار نه آد وئرمک اولار.» مدیر بیلدیردی کی، تهرانا مکتوب یازیب و گۆستریش گۆزله‌بیر. عین زماندا، او، آیدینلاشدیرماق ایسته‌ییردی کی، «باش وئره بیله‌جک ممکن حادثه‌لر اوچون ملی حکومت مسئولیتی اؤز اوزهریندن گۆتورور» افاده‌سی نئجه باشا دوشوله بیلر. پیشه‌وری ایضاح ائتدی کی، بو سیزین بانک‌لا آذربایجان تاجرلری آراسیندا پول‌لاری کئچیردیگینیزه گۆره یارانمیش تضاد‌لارا ملی حکومتین کۆمک ائتمه‌مه‌سی دئمکدیر. بنله وضعیتده ملی حکومت سیزه هئج بیر یاردیم گۆرستمه‌یه‌جک و سیزین بانکین محافظه‌سینی گۆتورمک مجبوریتینده قالاجاق. مدیر، محافظه‌نی پلیسین حیاتا کئچیردیگینی دئدیگده، پیشه‌وری «ایندی او پلیس حکومته تابع‌دیر. حکومت ایسته‌یلن وقت پلیسی گئری چاغیرا بیلر»، جوابینی وئردی. سونرا مدیر ماراقلاندى کی، نه اوچون ملی حکومت تهرانا مال آپارماغا اجازه وئرمیر. پیشه‌وری ایضاح ائتدی کی، تهران آپاریلان مال‌لارین پولونو وئرمیر. آذربایجان‌دا اچلیق یاراتماق مقصدیله ارزاغی بورادان داشیییب آپارماغا جهد گۆرسه‌دیر. ملی حکومت بونا پول وئره بیلمز. بیزه ارز وئرسین‌لر نه قدر ایسته‌ییرلر اونلار مال وئره‌ک. انگلیس بانکینین مدیری تهران‌دان رمزی تلقرام آلا بیلمه‌مه‌سیندن شکایت‌لندیگده، پیشه‌وری جواب وئردی کی، مناسبت‌لریمیز آیدین‌لاشمادان، مضمونونو بیلمه‌دن بیز پول وئره بیلمه‌ریک کی، تهران‌دان سیزه هر هانسی رمزی سند گل‌سین. بانک مدیری خواهش ائتدی کی، رمزین مضمونونو ملی حکومته وئریلمک‌له اونا تهران‌لا رابطه ساخلاماغا اجازه وئریلسین. پیشه‌وری بونونلا راضی‌لاشدی.^۱ انگلیس بانکین ایله اولان مناقشه تدریجاً یولونا قویولدو.

ایرانین دیگر یئرلری ایله تجارتین دایانماسی آذربایجانین اقتصادی حیاتی‌نی آغیر وضعیتده سالمیشدی. شوروی ایله مستقل تجارت مقوله‌سی باغلاماق اوچون ژانویه آیینین ۱۴ ده (۲۴ دی) تاجرلرین ملی حکومته مراجعه‌سی قبول ائدیلمیشدی. اورادا گۆرسه‌دیلبیردی کی، ایران، خصوصیله آذربایجان اوزون ایل‌لر بویونجا اؤز یاخین قونشوسو اولان روسیه ایله سیخ تجارت رابطه‌لرینه گیرمیشدیر. جغرافی موقع‌لرین، تجارت یول‌لارین یاخین‌لیغی بو اؤلکه‌لرین هر ایکسی اوچون فایدالی اولان اقتصادی و تجاری رابطه‌لرین گنیش‌لندیلمه‌سینی شرط‌لندیریب. اؤلکه‌لریمیز آراسیندا واردات و صادرات همیشه بیر - بیرینه اویغون اولوب، اتحاد شوروی‌یه گۆندریلن و اورادان آلینان مالین

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۱۱۴ ورق ۲۹ - ۳۰.

قیمت‌لری تاجرلریمیز اوچون صرفه‌لی اولوب. ایران‌لا شوروی آراسیندا ۱۹۲۷ (۱۳۰۶)، ۱۹۳۱ (۱۳۱۰)، ۱۹۳۵ (۱۳۱۴) و ۱۹۴۰ (۱۳۱۹)نجی ایلده امضالانمیش تجاری موقوله‌لری ایرانین صنایعی‌نین و عمومی‌لیکده اقتصادیاتینین انکشافی اوچون بؤیوک رول اوینایب. ایران آذربایجانلی و اونون پایتختی تبریز شوروی ایله ایکی اؤلکه آراسیندا تجارتی آسانلاشدیران دمیر یولو و شوسه یول‌لاری، هاوا خطی ایله باغلی‌دیر. شوروی آذربایجانلی همیشه قند، منسوجات، شیشه محصول‌لاری، نقلیات واسطه‌لری، نفت محصول‌لاری، مصالح ساختمانی و سایره ایله تجهیز ائدیپ، عین زماندا، آذربایجان‌دان حیواندارلیق محصول‌لاری، خشکبار، دری، یون، خالچا، تاخیل (غله) و سایره آلیب. بوندان علاوه، ایران آذربایجان‌بندان اوروپایا گئدن مهم تجارت یولو اتحاد شوروی‌دن کئچیر. بوتون بونلاری نظره آلاق بیز اؤز ملی حکومتیمیزدن خواهش ائدیریک کی، شوروی ایله بیرباشا تجارت آپارماق اوچون دانشیق‌لارا باشلاسین. امید ائدیریک کی، شوروی ده بو تکلیفه خیرخواه‌لیق‌لا یاناشاجاق. مراجعینی چوخ بؤیوک نفوذ صاحبی اولان تاجر، صنایعچی و مالک‌لر امضالامیشدی‌لار. اونو امضالایان‌لار آراسیندا غلامحسین فرشی، تقی بیت‌اللهی، علی‌اکبر صدقیانی، محمدتقی رفیعی، حسن بیرنگ، محمود امینی، مرادعلی تیموری، تقی وهابزاده، علی‌ماشین‌چی، رضا پاپروسچی، حسن فرشیان، فرج اورومچی، سیدمحمود بنگدار، حاجی محمود بزاز، رضا کتابچی، اسماعیل قندچی و دیگرلری وار ایدی.^۱ بئله یازیلی و بیر چوخ شفاهی مراجع‌لر اکثر حال‌لاردا حکومتین نفوذلو شخص‌لرینی، شوروی سیاسی کارمندلری‌نین بلاواسطه مصلحتی ایله سازمان وئرلیردی. بوتون بونلاری اساس کیمی گؤتوره‌رک ملی حکومت ژانویه آیی‌نین اورتالاریندا (دی آیی‌نین آخ‌لرینده) خارجی تجارت حقیقده قرار قبول ائتدی. قراردا گؤرسه‌دیلیردی: «تهران حکومتی‌نین خائانه سیاستی نتیجه‌سینده آذربایجان‌ین بوتون شهر و کندلرینده وجودا گلن مالی و تجاری بحران گوندن - گونه شدت‌لنمکده و نتیجه‌ده عمومی آذربایجان خلقی‌نین اقتصادی حیاتی شدیداً تهلکه‌به دوشمکده‌دیر... آذربایجان خلقینی بوندان آرتیق تهران حکومتی‌نین اویون‌لارینا قربان ائتمک اولماز. تئز، یا گنج - گرهک اقتصادی بحران خاتمه تاپسین». بو مقصدله وزارت تجارت‌ین رهبرلیگی آلتیندا عالی رتبه‌لی مأمور‌لاردان عبارت بیر کمسیون یارادیلماسی و دانشیق‌لارا باشلاماسی، واردات و صادرات مال‌لاری‌نین دقیق‌لشدیریلمه‌سی، خارجی اؤلکه‌لرله مستقل تجارت آپارماق اوچون قانون لایحه‌سی حاضرلایب مجلسه تقدیم ائتمه‌سی ضروری حساب ائدیلیردی.^۲ بو قرار اعلان ائدیلن کیمی شوروی‌نین شورای وزیرانی ژانویه آیی‌نین ۱۵ ده (۲۵ دی) تبریز شهری‌نین سو تجهیزاتی‌نی یاخشی‌لاشدیرماق مقصدی ایله دمیر بورولار گؤندریلمه‌سی حقه‌ده قرار قبول ائتدی. شوروی نفت صنایعی وزیریی بایاکوفون امضاسی ایله آذنف‌ین انباریندان عمومی دگری ۴۳۰ مین مانات اولان ۲۵ مین متر بورو (لوله) ایران‌داکی شوروی تجارت نماینده‌لیگی واسطه‌سی ایله آذربایجان

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۲۱ ورق ۳۹ - ۴۱.
^۲ - «آذربایجان»، ۱۳۲۴، ۲۵ دی.

حکومتینه ساتیلماسی بارهده راضی لیق الده اولوندو. بو راضی لیغا اساساً ملی حکومت بورولارین پولونو اوچ آی مدتینده یا پول، یا دا مال ایله اؤدهمه لی ایدی. آذربایجان ملی حکومتی نین خارجی تجارت حقینده قرارلاریندان سونرا میرجعفر باقروف استالین و مولوتوفا مراجعه ائتمیشدی کی، شوروی ایله تجارت مقوله سی نین امضالانماسی ایندیکی حالدا وضعیتدن چیخیش یولودور. سیزین میکویان واسطه سی ایله تاپشیریق لارینیزا اویغون اولراق بیز ملی حکومته توصیه ائتدیک کی، مستقل خارجی تجارت آپارماق حقوقی بارهده اؤز قانون اساسی لرینه بیر ماده آرتیرسین لار. ملی حکومتین رهبر لری بو مسأله نی تاجرلرین و مالکلرین نماینده لری نین اشتراکی ایله مذاکره ائدیب موافق قرار قبول ائتدی لر. قراردا اتحاد شوروی نین آدی چکیلدیگی اوچون اونون تام متنی مطبوعاتا وئریلمه دی. میرجعفر باقروف تکلیف ائدی کی، هنج اولماسا موقتتی ده اولسا ایران آذربایجان بندان آلینان مال لارین حجمی آرتیرلسین. ایران آذربایجان ملی بانکینا مال لا اؤده مک شرطی ایله ۵۰ - ۶۰ میلیون ریال بورج وئریلسین. آذربایجان ملی حکومتی ایله بیرباشا تجارت مقوله سی باغلانسین. عین زماندا، مکتوبدا گؤرسه دیلیردی کی، آذربایجان ملی مجلسی قانون اساسی لایحه سینی حاضرلاماق اوچون کمسیون یاراتمیشدیر و مستقل خارجی تجارت آپارماق حقوقی خصوصی ماده کیمی حاضرلانان قانون اساسی یه سالینا جاقدیر.^۱

آز سونرا میرجعفر باقروف جنوبی آذربایجان دا ایش سیزلیگه کؤمک ائتمک و اجتماعی وضعیتتی یاخشی لاشدیرماق، هابئله ایکی آذربایجان آراسیندا رابطه لری محکم لندیرمک مقصدی ایله مسکووا «آذربایجان شوروی نین ایشچی قوه سینه طلباتی حقینده ماراقلی بیر آرایش گؤندرمیشدی. بو آرایشدا گؤرسه دیلیردی کی، نفت صنایعینی دیرچلتمک و قارشیا قویولان وظیفه لری یئرینه یئتیرمک اوچون ۲۵ - ۳۰ مین نفر ایشچی قوه سینه احتیاج واردیر. بو ایشچی لرین اساس حصه سی آغیر قازما و استعمار ساحه سینده چالیشان قادین لاری، اوشاق لاری و قوجالاری عوض ائتمه لی ایدی. عین زماندا، جمهوری نین گنیشله نن تیکینتی (ساختمان) ایش لرینده چالیشماق اوچون ده ایشچی قوه سینه بؤوک احتیاج واردی. بئله کی، مینگه چئویر سو - الکتریک استانسایسی تکینتی سینده ۱۵ مین نفر، داشکسن معدن ایش لرینه ۵ مین نفر، سومقاییت بورو - ورق کارخاناسی نین تیکینتی سینده ۱۰ مین نفر، آذنف تاین صنعتی و سیویل تکنیکی ایش لرینه ۱۵ مین نفر، ایکینجی پاکی سو لوله کش لیگینه ۱۰ مین نفر، عمومی لیکده جمهوری ده ۸۰ - ۸۵ مین نفر ایشچی قوه سینه احتیاج اولدوغو آرایشدا اساسلان دیریلیردی. میرجعفر باقروف تکلیف ائدی کی، شوروی آذربایجان صنت و ساختمان اوچون لازم اولان بو سایدا ایشچی قوه سی ایش سیزلیگین گنیش یاییلدیغی ایران آذربایجان بندان گتیریلسین. بیرینجی سی، بو حقه جنوبان چوخلی مراجعه لرین اولدوغونو، ایکینجی سی، اوراداکی ایش سیزلرین آراسیندا وقتی ایله شوروی آذربایجان بندان سورگون ائدیلمیش چوخلی نفتچی

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۲۱ ورق ۳۶ - ۳۸.

متخصص‌ترین اولدوغو آراییشدا گۆرسه‌دیله‌ردی. اونون فکرینجه، اولاً، ۸۰ - ۸۵ مین ایش‌سیز آذربایجانلی لاردان استفاده ائدیلین، یاخین گله‌جک اوچون ایران آذربایجانیندا جدی کاراکتر آلمیش ایش‌سیزلرین وضعیتینی خیلی درجه‌ده یونگول‌لشدیره، ایکینجی‌سی، متخصص کارگر کادرلاری حاضرانار کی، بونلارین بیر حصه‌سیندن ده سونراکی مرحله‌ده ایران آذربایجانین اؤزنده صنایعین انکشاف ائتدیرمک اوچون استفاده ائدیله‌بیلر.^۱ لاکن مسکو بو پلانین حیانا کئچمه‌سینه راضی‌لیق وئرمه‌دی.

ژانویه آیی‌نین ۱۵ ده (۲۵ دی) ملی مجلس قانون اساسی لایحه‌سی حاضرانماسی ایله باغلی قرار قبول ائتدی. سیدجعفر پیشه‌وری باشدا اولماقلا ۱۵ نفردن عبارت قانون اساسی کمسیونو یارادیلدی. کمسیون دکتور دیبائیان، محمد عظیم، صادق پادگان، فریدون ابراهیمی، زین‌العابدین قیامی، خانم شمسی جدی، عبدالله رحیمی، اسماعیل شمس، دکتور جاوید، مهتاش، آتش بیات‌ماکو، سیمون مقردیچیان، خانم عقیفه ترکی، عبدالعلی پنوهیده، شیخ موسی کیانی کیمی تانیمیش شخص‌لر داخل ایدی‌لر. بو کمسیون بیر آی مدتی‌نده قانون اساسی لایحه‌سینی حاضراییب مجلسه تقدیم ائتمه‌لی ایدی. مجلس مؤسسان تشکیلیندن قاباق لایحه عموم‌خلق مذاکره‌سینه وئریلمه‌لی ایدی. قرارین اوچونجو بندینده گۆرسه‌دیله‌ردی کی، قانون اساسی حاضرانان زمان آذربایجانین ملی، مدنی، سیاسی، اقتصادی و اجتماعی وضعیتینی نظره آلماقلا یاناشی اونون هر جهتدن ترقی ائتمه‌سینی تأمین ائتمک اوچون خارجی اؤلکه‌لرله آزاد رابطه و خصوصی تجارت رابطه‌سی یاراتماق واسطه‌لری لایحه‌ده داها آیدین و داها آچیق بیر صورتده گۆرسه‌دیلمه‌لی‌دیر.^۲

ژانویه آیی‌نین بیرینجی یاری‌سیندا (دی آیی‌نین ایکینجی یاری‌سی) ایلیکین اصلاحات‌لارین اعلان ائدیلمه‌سی اهالی‌نین سیاسی فعال‌لارینی خیلی آرتیردی. اصلاحات‌لارین درین‌لشمه‌سی جنوبی آذربایجان مستق‌لیگه داها دا یاخینلاشدیریردی. بیر آیدان بیر قدر آرتیق وقتده بؤیوک مسافه قطع ائدیلمیشدی. بو مدته کئچیلیمیش یول، حیانا کئچیریلن اصلاحات‌لارین ماهیتی، اؤلکه‌نین گله‌جک طالعینی معین‌لشدیریلیمه‌سی «خلق‌نین طلب‌لری» ادلی سندده عکس اولونموشدو.

ژانویه آیی‌نین ۱۶ سیندا (۲۶ دی) بو سند باش‌وزیر پیشه‌وری، مجلسین صدری شیبستری، آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین صدری‌نین معاونی پادگان، معارف وزیر بی‌ریا، داخله وزیر جاوید طرفیندن امضالانمیشدی. سندین گیریش حصه‌سی بوتؤولوکده ایران‌داکی وضعیت، محاربه‌دن سونرا دنیا‌دا یئنی‌لشمه پروسه‌سی‌نین باشلانماسی، آذربایجانین دا بو پروسه‌یه قوشولماسی، آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین یارانماسی، خلق کنگره‌سی‌نین طلب‌لری و سایر مسأله‌لره حصر ائدیلمیشدی. آذربایجان ملی مجلسی‌نین و ملی حکومتی‌نین آتدیغی آددیم‌لار، تهرانا چوخ ساییلی مراجعه‌لر و مرکزی ایران

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۲۰ ورق ۷۷ - ۷۸.

^۲ - «آذربایجان»، ۱۳۲۴، ۲۶ دی.

حکومتی نین آذربایجان مختاریتینه دشمن مناسبتی سندده گنیش تحلیل ائدیلیمیشدی. قانون اساسی کمسیونو یارادیلدیقدان بیر گون سونرا امضالانمیش بو سندین عمومی روحونو مختاریتدن مستقل لیگه کئچیدین ضروری لیگی تشکیل ائدیردی. اورادا گۆرسه دیلیردی: «خلقین قانونی طلب لرینه جواب وئرمک ایسته مه یین مرکزی حکومت اساسی اولمایان «آذربایجان ایران یین آیریلماز حصه سی دیر» فکرینی تکرارلاماقدادیر. بونولا تهران حکومتی بیر داها تصویب ائدیر کی، اونلار آذربایجان خلقی نین چوخ عصرلیک تاریخی و ملی موجودلوغونو انکار ائدیر، ترور، یالان و بهتان واسطه سی ایله اونو ملی ظلم آلتیندا ساخلاماغا، بؤیوک ملی - دموکراتیک حرکاتینی قره لمگه چالیشیر. اونا گۆره ده بیز ملی آزادلیغیمیزی تهران مرتجع لریندن قوروماق ایشینده یالنیز اؤز گوجوموزه اریخلانا بیله ریک. بونا یالنیز بیز بوتون خلقیمیزین بیرلشمه سی، دنیانین دموکراتیک خلق لری نین یاردیمی ایله نایل اولماق بیله ریک. آذربایجان خلقی تهران یین هئچ بیر اشتراکی اولمادان اؤز ملی حکومتینی یاراتماق مجبوریتینده دیر. ایندی آرتیق بیزیم ملی مستقل لیگیمیز و ملی حکومتیمیز، شبهه سیز کی، موجود اولان فاکتا چئوریلیمیشدیر. ایندی بیز آذربایجان یین هر گوشه سینده بؤیوک فعال لیغین و کؤکلو دگیشیک لیک لرین شاهی اولوروق. کهنه، چوروموش دولت دستگاهی داغلیر، اؤز یئرینی اولکهنین یئنی، جوان قوه لرینه وئیریر. شبهه سیز کی، بئله وضعیت دوام ائدرسه، ایلك الوئریشلی امکان دشمن کیمی تهران بیزیم ملی مستقل لیگیمیزی قان دریا سیندا بوغماغا چالیشاجاق، آذربایجان دا دموکراتیک حرکاتی لغو ائتمک اوچون هئچ بیر جنایتدن چکینمه یه جک. اونا گۆره ده بیز دولت و انسانیتین طنطنه سی نامینه، بئش میلیونلوق خلقین آزادلیغی و مستقل لیگی نامینه، اونون گله جک موجودلوغو و انکشافی نامینه آذربایجان ملی مختاریتیندن اونون تام و اصل مستقل لیگینی الده ائدیلیمه سینه کئچمه لی ییک. بو او دئمکدیر کی، بیز ایران دان تامامیله آیریلیب دموکراتیک اساسدا اؤز مستقل دولتمیزی - آذربایجان ملی دموکراتیک جمهوری سینی یاراتمالی ییق»^۱. سیدجعفر پیشه وری و سندی امضالایان دیگر لیدرلر مستقل آذربایجان ملی دموکراتیک جمهوری سینی نین اشاغیداکی پرنسیپلر اساسیندا قورولماسینی ممکن ساییردی لار:

- ۱ - بیزیم اولکهمیز آذربایجان ملی دموکراتیک جمهوری سی آدلانمالی دیر.
- ۲ - بو جمهوری سؤزون تام معناسیندا دموکراتیک اساس لاردا قورولمالی، اونون دولت اورقان لاری بیرباشا، برابر و گیزلی رأی وئرمه ایله سئچیلمه لی دیر.
- ۳ - جمهوری نین اساس قانونونو ایشله ییب تاماملماق، اولکهنین طالعینی معین لشدیرمک مقصدی ایله یاخین گله جکده تام دموکراتیک اساسدا مؤسسان مجلسی چاغریلمالی دیر.
- ۴ - آذربایجان ملی دموکراتیک جمهوری سی بوتون وطنداش لاری سؤز، مطبوعات،

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لار و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاچه ۸۹ اشاره ۱۱۸ ورق ۴۵ - ۵۴.

وجدان و دینی اعتقاد آزادلیغی ایله تأمین ائتمه‌لی، بوتون بونلاری اؤز اساسی قانونوندا عکس ائتدیرمه‌لی دیر.

۵ - دولت اورقان‌لارینی گنیش خلق کوتله‌لرینه یاخین لاشدیرماق، عین زماندا، اصل ملی حکومت یاراتماق مقصدی ایله بؤلوک‌لردن، ماحال‌لاردان توتوموش ولایت‌لره قدر بوتون آذربایجان اوزره انجمن‌لر یارادیلما‌لی، بو یول‌لا یئرلرده بوتون دولت مأمور‌لاری‌نین فعالیتی اوزهرینده خلقین نظارتی تأمین ائدیلمه‌لی دیر.

۶ - آذربایجان ملی دموکراتیک جمهوری‌سی اؤلکه‌نین حیاتی‌نین بوتون ساحه‌لرینده خصوصی مالکیت حقوقونو تانیماقلا اقتصادیاتین انکشافینا و خلقین رفاهینا یؤنه‌لن بوتون تشبث‌لره قایغی ایله یاناشما‌لی دیر.

۷ - کندلی‌لرین حیات شرایطینی یاخشی لاشدیرماق، اکیچی‌لیگی معاصر تکنیکی اساس‌لار اوزهرینه کئچیرمک مقصدی ایله بوتون دولت تورپاق‌لاری (خالصه) و آذربایجان‌دان قاجمیش مالک‌لرین تورپاق‌لاری کندلی‌لره وئرلمه‌لی دیر.

۸ - اؤلکه‌ده گنیش کاراکتر آلمیش ایش‌سوزلیگی لغو ائتمک و فعله صنفی‌نین وضعیتینی یاخشی لاشدیرماق مقصدی ایله موجود صنایع مؤسسہ‌لری‌نین ایشی جانلان‌دیریلما‌لی، یئنی کارگاه و کارخانالار تیکیلمی دیر.

۹ - آذربایجان ملی دموکراتیک جمهوری‌سی یاخین گله‌جکده اؤلکه‌نین یئرآلتی ثروت‌لریندن استفاده ائتمک اوچون تدبیرلر گؤرمه‌لی دیر، هانسی کی، تهرانین هئچ نه‌یه قادر اولماماسی اعجوباتیندان ایندی‌یه قدر استفاده اولونمامیش قالب، بیزیم خلق بو مسأله‌یه بؤیوک اهمیت وئرهرک امید ائدیر کی، بو مسأله‌نین حلّی اؤلکه‌نین اقتصادی وضعیتینی اهمیت‌لی درجه‌ده یاخشی لاشدیراجاق.

۱۰ - اوزون عصرلر بوی آزغین دیکتاتورلوغون حکمرانلیغی‌نین اؤلکه‌نی قاباقجیل دنیا مدنیتیندن اوزاق ساخلادیغینی نظره آلاق آذربایجان ملی دموکراتیک جمهوری‌سی اؤلکه‌ده علم و تکنیکین، مدنیتین انکشافینی اوزون بیرینجی وظیفه‌سی حساب ائدیر.

۱۱ - بیز تاریخی، جغرافی و ائتئوقرافیک معلومات‌لاری اساس گؤتوره‌رک یاراتدیغیمیز آذربایجان ملی دموکراتیک جمهوری‌سی‌نین ترکیبینه اشاغیداکی اساس شهرلری داخل ائده‌رک: تبریز، اردبیل، اورمیه، میاندوآب، مراغه، سلماس، خوی، مرند، میانا، انزلی، ماکو، اهر، هروآباد، زنجان، قزوین و همدان. بیز جمهوری‌میزین سرحدلرینی بو سنده علاوه ائدیلم خریطه اساسیندا معین لشدیریریک. بئله کی، خریطه‌ده گؤرسه‌دیلن شهر و کندلرین اهالی‌سی‌نین ۹۵ فیاضیندن چوخونو حاضرکی وقتده آذربایجانلی‌لار تشکیل ائدیر.

۱۲ - تقدیم ائدیلم خریطه‌یه شمالی کردستان اراضی‌لری ده داخل ائدیلمیشدیر. بو اراضی‌ده سرحدلر شمالی کردستانین دولت قورولوشو ایله باغلی مسأله حلّ ائدیلمیکدن سونرا معین لشدیریله‌جکدیر.^۱

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۸ ورق ۵۶ - ۵۸.

گۆرۆندوگی کیمی، بو سند بیر نوع میرجعفر باقروفون ۱۹۴۵ نجی ایلین دسامبر آیینین ۳۱ ده (۱۰ دی ۱۳۲۴) پیشه‌وری‌یه گۆندردیگی توصیه‌لره جواب ایدی. بو آرادا باقروف توصیه ائدیردی کی، جنوب رهبرلری مختاریت، یاخود مستقل‌لیک ایسته‌دیک‌لرینی دقیق معین‌لشدیریپ اساسلان‌دیرمالی‌دیرلار.

شمالی کردستان‌لا سرحدلرین معین‌لشدیریلمه‌سینه گلینجه، ۱۹۴۶ نجی ایلین ژانویه آیینین ۲۲ ده (۲ بهمن ۱۳۲۴) حزب دموکرات کردستان‌ین تشبثی ایله ایران داخلینده کردستان‌ین مختاریتی رسماً اعلان ائدیلدی. هله ژانویه آیینین ۱۴ ده (۲۴ دی) وزیر داخله‌الهیاری صالحه‌ تلقرام گلیمیشدی کی، روس‌لار آذربایجان‌دا اتئدیک‌لرینی مه‌باددا دا ائدیرلر. رشتدن گلن تلقرام‌دا ایسه روس‌لارین «گیلان جمهوری‌سی» اعلان ائتمک جه‌دلریندن خبر وئریلیدی. میرجعفر باقروف و پیشه‌وری اولجه کردستان‌ین مختاریتی‌نین اعلان ائدیلمه‌سی‌نین علییه‌نه ایدی اونلارین فکرینجه کردلره آذربایجان داخلینده مدنی مختاریت وئریله بیلیدی. لاکن ایران داخلینده «کردستان جمهوری»‌سی‌نین یارادیلما‌سی شوروی‌نین استراتژی پلان‌لارینا داخل اولدوغو اوچون میرجعفر باقروف بو پروسه‌نی اؤز نظارتینه آماغا چالیشیدی. مه‌بادداکی سیاسی پروسه‌لرده شوروی آذربایجان‌یندان گۆندریلمیش ایشچی‌لر فعال اشتراک ائدیردی‌لر. آذربایجان‌لی حکومتی ایله «کردستان جمهوری‌سی» آراسیندا سرحد و دیگر مناسبت‌لری آیدین‌لاشدیرماق و همکارلیغین فرملارینی معین‌لشدیرمک مقصدی ایله ۱۹۴۶ نجی ایلین یازینا (به‌هار ۱۳۲۵) قدر دانیشیق‌لار آپاریلیدی.^۱ لاکن ایلك دورلرده کردلره مناسبت‌لر ائله ده ثابت دگیلیدی. میرزا ابراهیموف و حسن حسنوف ژانویه آیینین ۲۹ دا (۹ بهمن) تبریزدن میرجعفر باقروفا یازیدی‌لار: «آذربایجان‌لی‌لارلا کردلر آراسیندا مناسبت‌لر، خصوصیه اورمیه و سولدوز ولایت‌لرینده کسکین کاراکتر آلمیشدیر. آیری - آیری کرد باشچی‌لاری اهالی‌نین ۷۰ فیاضی آذربایجان‌لی‌لاردان (قره‌پاپاق‌لاردان) عبارت اولان سولدوز ولایتینده و عمومیتله، کردلرین تک - توک اولدوغو اورمیه‌نین اؤزونده بئله اؤز حاکمیت‌لرینی قورماغا میل‌لی‌دیرلر. سون زمان‌لار بئله فاکت‌لار آشکارلانمیشدیر کی، کرد باشچی‌لاری نوری بگ و زئرو بگین آدم‌لاری اورمیه ساکن‌لرینی مجبور ائدیرلر کی، حزب دموکرات کردستانا یازیلسین‌لار. ایندیکی کرد باشچی‌لاری «کردلرین آزادلیغی»، «بؤیوک کردستان» حقیقنده دانیشسالار دا، اصلینده، فتودال - اجماع مناسبت‌لرینی ساخلانما‌سی‌نین قطعی طرفداری‌دیرلار. کردستان‌ی نظارته آلماق اوچون تبریزده کی باکی نماینده‌لری بیر سیرا تکلیف‌لر وئرمیشدی‌لر. میرجعفر باقروف تبریزده کی باکی اوچ‌لوگونه گۆستریش وئردی کی،

^۱ - کردستان‌دا گئدن سیاسی پروسه‌لر حقیقنده گنیش معلومات آلماق اوچون باخین: William - York.Toronto. ۱۹۶۳, p. ۱ - Eagleton. The Kurdish Republic of ۱۹۴۶. London, New The Middle East” - Archre Roosevelt. The Kurdish Republic of Mahabact” - ۱۳۷ A. T. Bouscareen. Soviet policy in ; ۲۶۹ - Journal. Volume July ۱۹۴۷, N.۳, p. ۲۴۷ Iran - Current History, May, ۱۹۵۲, p. ۲۷۲ - ۴۷. حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۲۴ ورق ۴۳ - ۴۷.

آذربایجانلی لارلا کردلر آراسیندا ملی ضدیت سالان، سویغونچولوق و تالانچی لبق لا مشغول اولان کرد باشچی لارینا قارشی اؤزونوز قطعی تدبیرلر گؤرون. باقروفون تاپشیریغی ایله وزارت داخله نین کئچمیش ایشچی سی ناصر داداشوف تجارت آژانسی آدی آلتیندا، ملیک اصلانوف ایسه شوروی مریضخاناسی نین دکتری آدی آلتیندا پروسه لره نظارت اتمک اوچون مهاباددا یئرلشدیریلدی.^۱

عمومی لیکده بو دوره آذربایجان و ایرانین بیر چوخ شهرلرینده دیپلوماتیک ایشده چالیشان شوروی آذربایجانلی ایشچی لری میدانا چیخان جدی مسأله لرین حلینده و یئنی حیات قوروجولوغوندا ملی حکومتیه یاخیندان کمک لیک گؤرسه دیردی لر. جنوبی آذربایجاندا بؤیوک حادثه لرین جریان ائتدیگی دوره احد باقروف تهرانداکی شوروی سفیرینی عوض اندیر، علی علی یئف سفارتین بیرینجی کاتبی، جبرئیل آشوموف رضائیه ده نایب کنسول، میرزا محمودوف اردبیل ده نایب کنسول، باقر سیدزاده تبریزده نایب کنسول، بندعلی مهدی یئف گرگاندا نایب کنسول، شامل نظرلی رشتده نایب کنسول، محمد شریفوف گرگاندا کنسول، نورمحمد قلی یئف تبریز کنسولخاناسیندا، سیف الله سلیمانوف بندر شاهدا، محمد افندی یئف تهرانداکی سفارتده ایشله بیردی لر. شوروی آذربایجانلی نین ایلك خارجی ایشلر کمیصری محمود علی یئف جنوبداکی پروسه لره یاخیندان اشتراک اندیردی. مثلاً، تبریزده کی شوروی کنسولخاناسی نین ایشچی لری باقر سیدزاده و نورمحمد قلی یئف میرجعفر باقروفا یازیردی لر: «جنوبی آذربایجان لا باغلی سیزین بوتون تاپشیریقلارینیز اجرا اولونور. وزارت خارجه نین طلبلرینه او یغون اولاراق بیز مسکووا آذربایجانداکی ملی - آزادلیق حرکاتی، سیاسی حادثه لر حقیقده سیستماتیک اولاراق معلومات لار وئریریک. مسکووا وئردیگیمیز معلومات لاردا بیز همیشه چالیشیریق کی، ایران آذربایجانیندا اوغورلا گنیشله ن حرکتین اصل ملی - آزادلیق کاراکترینی، آذربایجان خلقی نین اؤز مستقل لیگی اوغوروندا عزمکار مبارزه سینا گؤسترک. هله دموکراتیک حرکات باشلانانا قدر و اوندان سونراکی دوره بو فکر و ایدئال لار وزارت خارجه یه گؤندر دیگیمیز معلومات لارین، خصوصیه پیشه وری حقیقده معلومات لارین اساسینی تشکیل ائدیپ. تبریزده اوچلوک یاران دیقدا سونرا بیز چالیشمیشیق کی، اونلارین مسکووا گؤندر دیگی معلومات لارلا بیزیم معلومات لار آراسیندا فکر آیری لیغی اولماسین. بیز بوتون ممکن اولان واسطه لرله ملی حکومتین لیدرلری نین نفوذونون، او جمله دن رهبر دایره ایچری سینده پیشه وری نین نفوذونون قالدیریلماسینی اؤز بورجوموز حساب ائدیریک. بونولا بیز اؤز تدبیرلرینی اوغورلا حیاتا کئچیرمک ایشینده ملی حکومتیه کؤمک ائتمیش اولوروق».^۲

مهاباددا کرد مختاریتی نین اعلان اولونماسی اورمیه بؤلگه سینده یاشایان ارمنی لری ده خیلی هوسلندیرمیشدی. اونلارین بو بؤلگه ده مختاریت آرزولاری بوتؤلولوکه تورکیه یه،

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزبلر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱،

سیاهه ۸۹ اشاره ۱۲۶ ورق ۶۰ - ۶۲، ۷۰.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزبلر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱،

سیاهه ۸۹ اشاره ۱۲۷ ورق ۱ - ۳؛ یئنه اورادا، اشاره ۱۲۶، ورق ۸۷ - ۸۸.

قسماً جنوبی آذربایجانا قارشى یۆنهلمیش بؤیوک ارمنی پلانلارینین ترکیب حصهسى ایدی. بو مسأله ایله باغلی شوروی آذربایجانى وزارت خارجهسىنین معاونى علیزاده ۱۹۴۶ نجى ایلین ژانویه آیین ۲۸ ده (۸ بهمن ۱۳۲۴) میرجعفر باقروفا بئله بیر معلومات گؤندرمیشدی: «من مسکودا اعزامیتده اولارکن اتحاد شوروینین وزارت خارجهسىنین یئمکخاناسیندا شوروی ارمنستانى وزیر خارجهسى یولداش قاراپتیانلا راستلاشدیم. میز ارخهسیندا قاراپتیانلا صحبت خارجه کی ارمنی لرینین شوروی ارمنستانینا کؤچورولمه سینده گئتدی. عین زماندا، قاراپتیان ارمنی لری ایران دان کؤچورولمه سینه توخوندی. او دئدی کی، آنجاق ایرانین جنوب ولایتلرینده یاشایان ارمنی لر کؤچوروله جک، عین زماندا، ائله اوراداجا علاوه ائتدی کی، ایرانین جنوبوندا یاشایان ارمنی لری هانیسی دگیل، یالنیز بیر حصهسى شوروی ارمنستانینا کؤچوروله جک. ارمنی اهالی سنین قالان حصهسى ایسه کؤچورولمه زمانى شمالى ایراندا یئرلشدیريله جک، بیز بورادا ارمنی مختاریتی یاراتماغى نظرده توتوروق. سونرا قاراپتیان شمالى ایراندا یاشایان ارمنی لری ساین ساین توخوناراق بیلدیردی کی، بورادا ۱۲۰ مینه قدر ارمنی یاشاییر. من اونا ارمنی لر بوتون ایرانا سپهله نیبلر و یالنیز شهرلرده یاشاییرلار دئدی کده، قاراپتیان جواب وئردی کی، اورمیه اطرافیندا بیر نجه ارمنی کندى وار و حتی بو یئرلرین ادى بئله قدیم ارمنیجه دیر. بیز قاراپتیانلا صحبت ائدن وقت اتحاد شوروینین وزارت خارجهسىنین اورتا شرق شعبهسىنین مدیرى وظیفه سینى اجرا ائدن یولداش سیچئف گلدی و بیزیمله قونشو میزده اوتوردو. قاراپتیان، عین زماندا، سیچئفه مراجعه ائدرک دئدی: «ایران دان ارمنی لری کؤچورولمه سی مسأله سی آنجاق جنوبى ایرانین ارمنی اهالی سینه عاید دیر، شمالى ایران ارمنی لرینین شوروی ارمنستانینا کؤچورولمه سینه بیز اجازه وئرمه یه جه ییک»^۱. باکی و تبریز لیدرلى بو مسأله نی جدی نظارتده گؤتوردوک لریندن ارمنی لر اؤز پلانلارینی رئال لاشدیرا بیلمه دی لر.

آذربایجان دموکرات فرقه سینین اوچونجو گنیش پلئنومی آچیلان گون باش وزیر سیدجعفر پیشه وری بیرینجی کاتب میرجعفر باقروفا جنوبى آذربایجانین احتیاج لاری باره ده گنیش مکتوبلا مراجعه ائتدی. پیشه وری بیرینجی نوبه ده مسلح خلق قوشونو حصه لرینین یارادیلما سیندان قایغى لانیر، ملی مجلسین معلوم قرارلارینین چاپ اندیلمه سینى، سفربرلیک (بسیج) قایدالارینین، اوردو نظامنامه سینین، سرباز و افسرلرین اونفورملارینین تصویب اندیلمه سینى ضرورى ساییردی. او، میرجعفر باقروف دان خواهش ائدی کده، حقی اؤدنمک شرطی ایله خلق اوردوسونون احتیاج لاری اوچون ۲۰ مین دست ملفه، ۱۰ مین جوت اوزون بوغاز چکمه، ۵ مین عدد شنل، ۱۰ مین دست اوست گئییمی گؤندریلمه سینه گؤستریش وئرسین. استالین و مولوتوفا مکتوبوندا میرجعفر باقروف آذربایجان ملی حکومتینین یئننى یارانان اوردوسونون ضرورى احتیاج لارینین

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹ اشاره ۱۱۳ ورق ۵۲.

اؤده نيله سینه، پیشه وری نین مکتوبونون مثبت جوابلاندیریلماسینا اجازه وئريلمه سینه خواهش ائدی. اگر مسکو اعتراض ائتمزدیسه، اوردو اوچون ضروری اولان یاتاق و گئییم دستلری نین شوروی آذربایجان فابریکلرینده قیسا وقتده حاضرلانا جایی بیلدی. ^۱

اوردونون تجهیزاتی ایله باغلی قید ائتمک لازمدیر کی، ۱۹۴۵ نجی ایلین اکتوبروندا - ۱۹۴۶ نجی ایلین ژانویه سینه قدر (۱۳۲۴ نجی ایلین مهر آییندان دی آینا قدر) جنوبی آذربایجانا ۱۱۵۱۶ قیضه ایران نمونه سی اولان «ماوزر» تفنگ لری، ۳۵۰ قیضه «برنو» مسلسل دستی، ۸۷ آفاتامات، ۱۰۸۶ توپانچا، ۲۰۰۰ نارنجک، ۲۶۵۱۴۱۶ عدد فشنگ گؤندریلمیشدی. ^۲ مسلح اوردونون یارانماسی ایله باغلی یاخین وقتلرده داها ۵ مین تفنگ و ۳۰۰ مسلسل دستی نین گؤندریله جگی بیلدیریلدی. سونرا پیشه وری آذربایجانین جنوب شرق سرحدلری نین دقیق لشدیریلمه سی نین واجب لیگینی وورغولایردی. آذربایجان ملی دولتی نین علامتی ایله باغلی او یازیردی: «بیز فکرله شیریک کی، ملی دولت علامتیمیزی قبول ائده ک. اونا بنله تصور ائدیریک: اود، یاخود مشعل، آچیق کتاب و ماوی (آبی) زمینده یئرلشدیریلن چارپاز (مقاطع) قیلینج لار. بونونلا باغلی سیزین فکرنیزی بیلیمک ایستیه ییریک». باقروون فکرنجه، جنوبی آذربایجانین دولت علامتی ماوی زمینده ایکی افسانوی قیلینجین (مصری قیلینج - مبارزه و قهرمانلیق رمزی کیمی) چارپازلاشماسیندان، اورتادا اود تصویریندن (آذربایجانین اودلار یوردی اولماسی سمبلی) عبارت اولماسی ایدی. بو تصویرلر دفته ییراغی («غان» ییراغی) ایله احاطه اولونمالی، اشاعیدا غلبه رمزی اولان قیرمیزی نوارلا تاماملانمالی ایدی. پیشه وری داها سونرا مالی، اقتصادی، تجاری تدبیرلره، تهرانین سیاستینه، شوروی نین هله کی بیر شئی آلماناسینا توخونوردی. او، باقروندان خواهش ائدی کی، تبریزین چوخدان بری باخیم سیزلیق اعجوباتیندان داغیلمیش کوچه لرینه آسفالت دؤشه مک اوچون ضروری اولان مصالح و سایلین باکی دان آلماناسینا، ایل لیک بودجه نین حاضرلانماسی اوچون متخصص لر گؤندریلمه سینه، تبریز رادیو استانسیا آچیلماسینا کمک لیک ائتسین. مکتوب بو سؤزلره بیتیردی: «سیزه بیر جوت قالی گؤندرییریک، خواهش ائدیریک، اونلاری تبریز اوستالاری نین کیچیک صنعتکارلیق نمونه سی کیمی قبول ائده سینیز». ^۳ میرجعفر باقروندا یازیشمالاریندا پیشه وری ملی حکومتین پول نشان لاری نین بوراخیلماسینا دا بؤیوک اهمیت وئریردی. او یازیردی: «تجارت مسأله سی ایله علاقه دار اولاراق. خواهش ائدیریک کی، اجازه وئرسه نیز، بیز اؤزوموز اوچون پول بوراخاق (چاپ ائده ک). یاخشی بیلیرسینیز کی، پولوموز چوخ آزدیر. آذربایجانین اؤز پولو اولسا، مال لارین دا ساتا بیلر. اگر ۱۰۰ میلیون

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹، اشاره ۱۱۷ ورق ۲۴ - ۲۵.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹، اشاره ۱۱۴ ورق ۶۶.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹، اشاره ۱۱۷ ورق ۵ - ۹.

مانات (ریال؟) چاپ ائتسک، ایشلریمیز یولونا دوشر. بونولا بورجلاریمیزدان دا قورتارا بیلهریک. اگر ایران پولو چاپ ائتسک، بوتون دنیا بیزه اعتراض انده بیلر. اؤزوموزون اوچ بانکیمیز واردیر کی، حال حاضرده جدی صورته ایشله بیرلر... پولون هارادا چاپ اندیلمه سی مسأله سینی ده سیز حل ائتمه لی سیز. تبریزده چاپ ائتمک ممکن دگیلیر»^۱.

نهایت، ملی حکومتین قورولماسیندان بیر آی یاریم سونرا آذربایجان دموکرات فرقه سی نین مرکزی کمیته سی نین ایلک گنیش پلئنومی کئچیریلدی. ژانویه نین ۲۶ سیندان ۲۹ نا قدر (۱۳۲۴ نجو ایلین بهمن آیی نین ۶ دان ۹ نا قدر) دوام اتدن مذاکره لرده پیشه وری «حاضرکی وضعیت و فرقه نین وظیفه لری»، دکتر جاوید «آذربایجان دموکرات فرقه سی و محلی حاکمیت اورقان لاری»، صادق پادگان «آذربایجان دموکرات فرقه سی نین تشکیلاتی مسأله لری»، قیامی «انجمن سنچکی لری حقیقته» معروضه لری ایله چیخیش ائندی لر. صادق پادگان یین معروضه سیندن آیدین اولور کی، سون آی یاریمدا آذربایجان دموکرات فرقه سی عضولری نین سای ۱۸۷ مین نفره چاتمیشدیر. دموکرات فرقه سی نه کوتله وی آخین بیر طرفدن ملی حکومتین نفوذونون آرتماسی ایله باغلی ایدیه، دیگر طرفدن فرقه یه قبول بوراخیلان جدی سهولرله باغلی ایدی. مقایسه اوچون دئییه کی، ۱۹۴۵ نجی ایلین دسامبریندا (۱۳۲۴ نجو ایلین آذرینده) آذربایجان دموکرات فرقه سی نین ۷۰ مین عضوی اولدوغو بیلدیریلیمیشدی. بونا دا ۶ مین فعله (کارگر) ۵۳ مین کندلی، ۲ مین ضیالی (روشنفکر)، ۳ مین کویستار (ال ایشی گورن) و صنعتگر، ۲۶۰۰ نفری اهالی نین دیگر طبقه لریندن ایدی.^۲ آذربایجان دموکرات فرقه سی نین ژانویه پلئنومداکی معروضه ده پیشه وری کئچمیش یولون گنیش تحلیلینی وئردی، قارشیدا دوران وظیفه لری شرح ائتدی. او گورستدی کی، آذربایجاندا باشلانان ملی مبارزه بئش آی عرضینده بؤیوک اوغور قازانیلیر. «او فکرلر و آرزولار کی، دانیشان وقتنده چوخ اوزاق نظره گلیردی، بئش آیین ایچری سینده ایدئال صورتدن چیخیب و عملی اولوبدور. آذربایجان خلقی اؤزی اوچون بیر ملی حکومت و ملی مجلس وجودا گتیرمیشدیر». پیشه وری اؤز معروضه سینده بئله بیر سوال قویوردو: «بیز نه ایسته بیریک؟» جوابیندا قید ائدیردی: «بیز ایسته بیریک کی، خلق سوادلی اولسون، وجدانلی یاشاسین. خلقین بهداشتی و صحتی تأمین اولونسون. شهرلر یاشاماغا یارار بیر حالا گلین. خلقین تهله که سیزلیگی (امنیتی) تأمین اولونسون». پیشه وری انجمن لر واسطه سیله خلقین گنیش دایره لری نین حاکمیتین اداره سینده جلب ائدیلمه سینی واجب ساییردی. او بئله حساب ائدیردی: «آزادلیغی آلماق کافی دگیل، اونی حفظ ائتمگه بیر قوه لازم دیر. بیز او قوه نی یاراتماغا باشلامیشیق. ائله قدرت کی، دنیا دا هئچ قوه اونی آرادان آپارماغا قادر اولماسین. بو قوه خلقه ارخه لئناق قوه سی دیر. ملته ارخه لئنان دولت همیشه یاشایار». شهرلرین آبادلاشدیریلماسی پیشه وری نین

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۱۱۰ ورق ۶۵ - ۶۶.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۲۰۳ ورق ۲۴.

معروضه سینده اولینجی یترده دایانمیشدی. اونون فکرینجه، وقتی ایله ۸۰۰ مین اهالی سی اولان تبریز ایندی ۲۰۰ مین اهالی سی اولان خیردا بیر شهره چئوریلیمیشدیر. ملی حکومتین شهرلرین آبادلیغینا بؤیوک دقت یئتیره جگی قید ائدیلمیشدی. صنعت و تجارتین، هابئله معارف و مدنیتین باشلیجا غایه سی اولدوغو اعلان ائدیلمیشدی؛ زراعتین انکشافی ایله باغلی پیشه وری دئدی: «من فکر ائدیرم کی، بیزیم یکی شئییه چوخ احتیاجیمیز وار. بیز فلاحت ماشین لاری و بیر ده آبیاریق (سوورما) وسایطی و ماشین لاری آلمالییق... بیزیم اکیدیگیمیز محصول لارین قیمتی یوخدور. مثلاً، بوغدا اکیریک، چوخ وقت قالیر چورویور... بونا گؤره، گرهک او محصولاتی اکهک کی، قیمتی وار. مثلاً، پاموق، یا توتون اکهک. ایندی بیر نوع توتون اکیرلر کی، او دا دویولی توتوندور، آذربایجان و ایران دان باشقا اونون آیری بیر یترده مصرفی یوخدور. بیز پاپروس توتونی، قند چوغوندوری اکهکله ایپک تولید ائتمه لی بیک. فلاحتی علمی ماشین حالینا سالاق، تا خلق ائله یه بیلسین آز زحمتله چوخ محصول اله گتیرسین»^۱. پیشه وری اؤز معروضه سینده حکومتین قارشی سیندا بیر چوخ وظیفه لرین دایاندیغینی و اونلارین یئرینه یئتیریلمه سی نین چتین لیگینی بیلدیردی. او دئدی: «بیز گؤزله مه یه جه بیک کی، معلم لریمیز، متخصص لریمیز آز دیر. بیز ایران آذربایجان یندان کناردا اولان آذربایجانلی لاردان دا استفاده ائده جه بیک»^۲.

آذربایجان دموکرات فرقه سی نین پلئنومی قورتاران گون میرزا ابراهیموف و حسن حسنوف تبریزدن میرجعفر باقروفا گنیش گزارش گؤندردی لر. بو گزارش پلئنومون یئکون لارینی عکس ائتدیرمکله یاناشی، ملی حکومتین آی یاریم لیک فعالیتینی احاطه ائدن ایلك گنیش گزارش ایدی. ۱۱ صفحه دن عبارت حاضرلانمیش بو سندده ملی حکومتین فعالیتینی تحلیل ائدیلمیش، اوغورلاری و بیر سیرا سهولری گؤرسه دیلیردی. اونلارین فکرینجه، ایران آذربایجان یندا ملی - دموکراتیک حرکاتین غلبه سی آذربایجان ی ایران استبدادی نین ظلموندن خلاص اولونماسی نین ممکن لوگونه اینانما یان لارین بؤیوک حصه سی نین ترددلرینی یوخ ائتمیشدیر. دوغرو دور، آذربایجان مختاریتی نین هله کی تانیماماسی، امپریالیست قوه لرین دشمن مناسبتی تاجرلرین، امکانلی صنیف لرین و ضیالی لارین بیر حصه سینین گؤزله موضعینده قویموشدور. لاکن بوتؤولوکده آذربایجان خلقی سون داملا قانینا قدر اؤز مستقل لیگینی قوروماق عزمینده دیر. شوروی حکومتی نین قطعی موضعی قاباقجیل خادملری و خلق کوتله لرینی روحلاندیریر. دموکراتیک خادملر آچیق بیلدیریرلر کی، آذربایجان یین عصرلیک استبداد و ملی ظلمدن خلاصی یالنیز اتحاد شوروی نین یاردیمی ایله اولاییلر. تهران حکومتینه و فارس ملتی نین آقالیغینا قارشی نفرت مستثنا درجه ده گوجلودور. خلق کوتله لرین، ضیالی لار و امکانلی صنیف لرین قاباقجیل آدام لار اؤز اؤلکه سی نین گله جگینی شوروی ایله بیرلشمکده گؤرورلر.^۳

^۱ - «آذربایجان»، ۱۳۲۴، ۲۲ دی.

^۲ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹ اشاره ۱۲۵ ورق ۶۰.

^۳ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱،

ژانویه آبی (دی آبی)، عین زماندا، آذربایجان مسأله‌سی‌نین بین‌الملل مذاکره‌یه چیخاریلماسی ایله علامتدار اولدو. نخست‌وزیر حکیمی و وزیر خارجه نجم‌ین شوروی رهبرلری ایله بیرباشا رابطه یاراتماق جهدلری بوشا چیخدیغیندان ۱۹۴۶ نجی ایلین ایلک گون‌لریندن (دی آبی‌نین اورتالاریندان) باشلایاراق ایران حاکم دایره‌لری سازمان ملل‌ین مجمع عمومی‌سی‌نین ژانویه - فوریه (بهمن - اسفند) آی‌لاریندا لندن‌ده کئچیریله‌جک بیرینجی اجلاسینا جدی شکیده حاضرلاشیردی‌لار. ژانویه آبی‌نین اول‌لرینده (دی آبی‌نین اورتالاریندا) لندن‌ده کی سفیر سیدحسن تقی‌زاده سازمان ملل‌ین مجمع عمومی‌سینده اشتراک ائده‌جک ایران نماینده هیأتی‌نین باشچی‌سی تعیین ائدیلیمیشدی. باخمایاراق کی تقی‌زاده‌نین هم ساغدان هم سولدان جدی تنقیدلره معروض قالیمیشدی. شاه سون آندا اونون نامزدلیگی اوزهرینده محکم دایاندی. شوروی‌نین نظارتینده اولان «آزادلیق جبهه‌سی»‌نین مرکزی شوراسی، حزب توده ایران‌ین مرکزی کمیته‌سی اعلان ائدی‌لری اعلامیه‌لرده سازمان ملل‌ین مجمع عمومی‌سی‌نین اجلاسینا تعیین ائدیلیمیش ایران نماینده هیأتینه و مخصوصاً اونون باشچی‌سی تقی‌زاده‌یه قارشی اعتراض‌لارینی بیلدیردی‌لر. «آزادلیق جبهه‌سی» اعلامیه‌سینده گؤرسه‌دیردی کی، تقی‌زاده «بیر خارجی دولتین خیرینه اولاراق ایران باره‌سینده خیانت ائتمیش و او دولتین مقصدلرینی ایندی ده حمایت ائتمکده‌دیر». شوروی‌یه یاخین اولان «مردم» روزنامه‌سی یازیردی: «ایران خلقی ایران‌ین جنوبوندا نفت معدن‌لری‌نین خارجی‌لره اجاره‌یه وئريلمه‌سی ایشینده، مشهور سازشین مدتی‌نین اوزادیلماسیندا تقی‌زاده‌نین کمک‌لیگینی نظره آلاراق، اونا خارجی‌لرین طرفداری کیمی نفرت ائدیر». «شهباز» روزنامه‌سی ایسه ایران‌ین دانشگاه استادلاری، یازیچی‌لاری، مهندس‌لری‌نین و دانشجولاریندان عبارت بؤیوک بیر دسته‌نین مکتوبونی درج ائتمیشدی. بو مکتوب سازمان ملل‌ین مجمع عمومی‌سی‌نین اجلاسینا تعیین ائدیلیمیش ایران نماینده هیأتی‌نین باشچی‌سینا قارشی ایدی. مجلس شورای ملی‌نین جلسه‌سینده نماینده تیمورتاش تقی‌زاده‌نین نماینده هیأتی‌نین باشچی‌سی تعیین ائدیلیمه‌سینه اعتراض ائتمیشدی.^۱ بوتون بو اعتراض‌لارا باخمایاراق، سیدحسن تقی‌زاده‌نین باشچی‌لیغی ایله سازمان ملل‌ین مجمع عمومی‌سی‌نین اجلاسینا گئده‌جک عدل، کاظمی، علی اکبر سیاسی، انتظاری، اللهیار صالح، قاسم غنی، شایسته، ریاضی، شفق، جلال عبده، اعتبار دان عبارت نماینده هیأتی تصویب ائدیلیمیشدی.^۲

ژانویه آبی‌نین ۹ دا (۱۹ دی) اعلیحضرت آلتینجی جورج ۵۱ اؤلکه‌نین نماینده‌لری‌نین شرفینه ضیافت وئردی. بیر گون سونرا لندن‌ده سازمان ملل‌ین مجمع عمومی‌سی‌نین اجلاسی آچیلدی. بریتانیانین وزیر خارجه‌سی بئوین‌ین ایران باره‌سینده انگلیس - آمریکا - شوروی کمیون یاراتماق تکلیفینه مثبت جواب وئرمکله یاناشی، نخست‌وزیر حکیمی هله ژانویه آبی‌نین ۷ سینده (۱۷ دی) تقی‌زاده‌یه تعلیمات وئرمیشدی

سیاهه ۸۹ اشاره ۱۲۶ ورق ۵۲ - ۵۳ .

^۱ - «کمونیست»، ۱۹۴۶، ۱۲ ژانویه (۱۳۲۴، ۲۲ دی).

^۲ Yearbook of the United Nations. ۱۹۴۶-۱۹۴۷. New York, ۱۹۴۶, p. ۳۲۶. - باخین

کی، شوروی نین ایرانین داخلی ایشلرینه مداخله سی و اؤز اوردولارینی ایران دان چیخاراماسی ایله باغلی مسأله نی سازمان مللین قارشیداکی اجلاسینا تقدیم ائتمک اوچون حاضرلا سین. نخست وزیر ژانویه نین ۱۵ ده (۲۵ دی) آمریکا سفیری میوری ایله مصلحت لشمه لر آپاردی و مجلس شورای ملی یه معلومات وئردی کی، آرتیق تقی زاده یه بئله بیر گؤستریش وئرمیشدیر. اؤز نوبه سینده سفیر تقی زاده ده لندن ده بو مسأله نی بئوین و بیرنسله مصلحت لشمگه چالیشدی. لاکن بئوین قطعی فکر سؤیله مکدن چکیندی. آمریکانین وزیر خارجه سی ایسه شورای امنیتین یئنی تشکیل ائدیلمه سی و مناقشه لرین حلّی اوچون عملی رسیده لیک قایدالاری نین هله فرمالاشمادیغینی نظره الراق مسأله یه ترددلی مناسبتینی تقی زاده یه سؤیله دی.^۱ آمریکا هله ده امید ائدیردی کی، آذربایجان مسأله سینین ایران حکومتی اؤز فعالیتینی آرتیرماقلا، سیاستینی بیر قدر یومشالتماقلا، بیر سیرا دموکراتیک اصلاحات لار کئچیرمکله حل ائده جکدیر. آمریکا ایران مسأله سی ایله باغلی شوروی یه آچیق قارشو لاشماقدان هله کی بیر قدر احتیاط ائدیردی. ژانویه آیی نین ۱۹ دا (۲۹ دی) تهران داکی آمریکا سفیری میوری بیر داها نخست وزیر حکیمی ایله گؤروشوب اونا مصلحت گؤرموشدو کی، آذربایجان «مخالفلر» ی ایله بیرباشا دانیشیق لارا باشلاماق لازمدیر. او تکلیف ائدیردی کی، بو مسأله ده حکومت کابینه سی نین اوچ نفر تانیمیش عضولریندن استفاده ائدیله بیلر. میوری نین فکرنجه، آذربایجانین باش وزیر یی شه وری مرکزی حکومت ایله دانیشیق لارا میل لی اولدوغونو بیر داها اعلان ائتدیگیندن بو دانیشیق لار هئچ اولماسا اونون صمیمی لیگینی یوخلاماق اوچون اهمیت لی اولار. میوری، عین زماندا، موجود ته لکه نی حکیمی یه ایضاح ایدیپ دئدی کی، اگر مرکزی حکومت حادثه لرین نظام لناماسی ایشینده ایره لی له ییش الدهه ائده بیلمه سه، بو، تبریز لیدرلرینه امکان و بهانه وئرر کی، ایران دان تام آیریلدیق لارینی اعلان ائدیپ اتحاد شوروی دن یاردیم ایسته سین لر. حکیمی اولجه روسیه نین نظارتی آلتیندا اولان اراضی ده یاردیلمیش حکومت له هر هانسی بیر دانیشیق لار آپارماغین اهمیت سیز اولدوغونا تأکید ائتدی. آذربایجان حکومتی نین باشچی لارینی ایسه قیامچی لیغا، خیانتکارلیغا متهم ائتدی. نخست وزیر له راضی لاشسا دا، میوری اؤز فکرنده تأکید ائتدی. او قید ائدیردی کی، آذربایجان خلقینه نمایشکارانه صورته معین گذشت لر ائدیلمه سی نین ضروری لیگینی حکومت اونو تامالی دیر. عین زماندا، سفیرین فکرنجه، بو ایران حکومتی نین یارانمیش مسأله لرینه دموکراتیک قایدادا یاناشدیغینی دنیا دا نمایش ائتدیره دی. اگر بو دانیشیق لار باش توتماسایدی بئله، اونون سؤزلرینه گؤره، بونون بیر سیرا خیرلی طرفلری اولای بیلردی. نخست وزیر سون نتیجه ده بونولا راضی لاشدی و دئدی کی، او، تبریز نماینده لرین قبول ائدیلمه سینده مرکزی حکومتین راضی اولماسی باره ده معلوماتین رادیو و مطبوعات وسیله سی ایله اعلان ائدیلمه سینده سرانجام (دستور) وئره جکدیر. حکیمی و میوری بئله قارار گلدی لر کی، دانیشیق لار تهران دا تشکیل ائدیلمه، اونی داها ثمره لی و الوثریشلی شرایطه آپارماق اولار.

^۱ - F.S.Fatemi. The USSR in Iran, p. ۹۶.

آذربایجانا مناسبتده قطعی سیاستی اولمایان حکیم‌الملک آمریکا سفیری میوری ایله دانیشیق لار بارهده راضی‌لیغا گلسه ده، عین زماندا، ائله همین گون سازمان مللین مجمع عمومی‌سی‌نین لندن اجلاسیندا ایران نماینده هیأتی‌نین باشچی‌سی سیدحسن تقی‌زاده‌یه گؤستریش وئرمیشدی کی، «ایرانین شوروی ایله مباحثه‌سی» مسأله‌سینی سازمان مللین مذاکره‌سینه چیخارسین. ژانویه آیی‌نین ۱۹ دا (۲۹ دی) سیدحسن تقی‌زاده ایران حکومتی‌نین تعلیماتینا اساساً سازمان مللین حاضرلیق کمیسیونون اجرائیه کمیته‌سی‌نین رئیسی گلودئین جبہ مکتوبلا مراجعه ائتدی. مکتوبدا دئییلیردی: «ایران نماینده هیأتی اطرافلی دوشوندوکدن سونرا نظامنامه‌نین ۳۵ نجی ماده‌سی‌نین بیرینجی بندینده گؤرسه‌دیلن شرطلره اویغون اولاراق، سازمان مللین رئیسیندن خواهش ائدیر کی، «ایرانین شوروی ایله مباحثه‌سی» مسأله‌سینی شورای امنیت وئرسین»^۱. سیدحسن تقی‌زاده‌نین مکتوبوندا شوروی ایرانین داخلی ایش‌لرینه قاریشماقلا تقصیرلندیریلیردی. اورادا گؤرسه‌دیلیردی کی، شوروی اؤز رسمی شخص‌لری و سلاحلی قوه‌لری واسطه‌سی ایله ایرانین داخلی ایش‌لرینه قاریشماقلا بین‌الملل ناراضی‌لیغا آپاران وضعیت یاراتمیشدیر. سازمان مللین نظامنامه‌سی‌نین ۳۳ نجو ماده‌سینه موافق اولاراق ایران حکومتی تکراراً چالیشدی کی، شوروی حکومتی ایله دانیشیق‌لار آپارسین و راضی‌لیغا گلسین، لکن اوغورسوزلوقلا قارشیلانمادی. ایران نماینده‌لیگی سازمان مللین مجمع عمومی‌سینه ایران حکومتی آدیندان نظامنامه‌نین ۳۵ نجی ماده‌سی‌نین بیرینجی بندینه موافق مراجعه ائده‌رک سیزدن خواهش ائدیر، مسأله‌نی شورای امنیتین دقتینه ائله چاندیراسینیز کی، شورا وضعیتینی دریندن اؤیره‌نه بیلسین و بو مسأله‌نین موافق حلینی گؤسترسین.^۲ سازمان مللین نظامنامه‌سی‌نین استناد ائدیلن ۳۵ نجی ماده‌سی‌نین بیرینجی بندینده دئییلیردی: «سازمان ملل تشکیلاتی‌نین هر بیر عضوی، هر هانسی مباحثه و یا ۳۴ نجو ماده‌ده گؤرسه‌دیلن بیر وضعیتینی شورای امنیت و یا مجمع عمومی‌نین نظربنه چاندیرا بیلر». ۳۴ نجو ماده «هر بیر مباحثه‌نین، یاخود بین‌الملل اختلاف‌لارا سبب او بیله‌جک و یا مباحثه توره‌ده‌جک هر هانسی وضعیتینی بین‌الملل صلح و امنیتینی اوچون نه درجه‌ده قورخولو اولدوغونون معین ائدیلمه‌سینی» شورای امنیت تاپشیریر. سازمان ملل رهبرلیگینه گؤندردیگی مکتوبدا مسأله‌نی قیسا و کونکرت قویماسینا باخما یاراق، سیدحسن تقی‌زاده ژانویه‌نین ۱۵ ده (۲۵ دی) مجمع عمومی‌ اجلاسینداکی چیخیشیندا (نطقیندا) آذربایجان مسأله‌سی اوزهرینده گنیش دایانمیشدی.

سیدحسن تقی‌زاده‌نین سازمان مللین رئیسینه مکتوبی تقدیم ائدیلدیکن بیر گون سونرا ژانویه‌آیی‌نین ۲۰ سینده (۳۰ دی) ولادیمیروفون «پراودا» غزئتینده «سید ضیاء‌الدین کیمدیر؟» آدلی گنیش مقاله‌سی چیخدی.

^۱ - A.H.Hamzavi. Persia and the powers. p. ۴۶۴۷ - .

^۲ - Yearbook of United Nations. ۱۹۴۶-۱۹۴۷ - New York, ۱۹۴۷, p. ۳۲۷-۳۲۸ ; Mark Hamilton Lytle. The Origins of the Iranian American Alliance. ۱۹۴۱-۱۹۵۳ - New York, London. ۱۹۸۷, p. ۵۶-۱۵۷ - .

مقاله سیدضیاءالدین حقینده اولسا دا، اصلینده، اونون روحونی ایرانین اتحاد شوروییه قارشى دشمنچی لیک سیاستی نین اساسلاندیریلماسی تشکیل ائدیردی. «پراودا» غزئی یازیردی: «سون زمان لاردا ایران آذربایجانیندا باش وئرن حادثه لرله علاقه دار اولاراق ایرانداکی مرتجع عنصرلر اتحاد شوروییه قارشى گنیش اولچوده بهتانچی لیغا باشلایب. اتحاد شوروی نی متهم ائدییرلر کی، گویا، او، ایران آذربایجانى نی اشغال ائتمک نیتینده دیر و سایر اتحاد شوروییه قارشى بو دشمن جه سینه تبلیغاتا باشچی لیک ائدن، البته، سید ضیاءالدین و اونون دسته سی دیر.^۱ شبهه سیز کی، نخست وزیر حکیم الملک ده بو دسته ده حساب ائدییردی. مقاله ده سید ضیاءالدین ۱۹۱۹ (۱۲۹۸) نجو ایلدن باشلا یاراق فعالیت، اصلینده، شوروییه قارشى سیاستی تحلیل ائدییردی. اونون باشچی لیک ائدیگی «اراده ملی» تشکیلاتیندان، خصوصیه جنوب طایفالاری اولان قشقائی لردن، بختیاری لردن، لورلاردان حکومته قارشى اؤز اراده سینی قبول ائدییرمک آلتی کیمی استفاده ائتمه سی ولادیمیروفون یازی سیندا بیسله نیلیردی. «پراودا» یازیردی: «۱۹۱۹ - ۱۹۲۱ (۱۲۹۸ - ۱۳۰۰) نجی ایل لرده اولدوغو کیمی، یئنه ده سید ضیاءالدین شوروی - ایران مناسبت لری نی مرکب لشدیرمک و بو مناسبت لری ن انکشافینا مانع اولماق اوچون وار قوه سینی صرف ائدییر. سید ضیاءالدینین بعضی خارجی حمایه دارلاردان چوخلی پول آلان مطبوعاتی اتحاد شوروییه قارشى آراسی کسيلمه دن فتنه کار تبلیغات آپارییر. سید ضیاءالدین و اونون طرفدارلاری مجلسین ارتجاعی حصه سینه ارخه لانا راق ایران حکومتی هیأتی نین مناسب اولما ماسی و بو حکومتین ارتجاعی سیاست یئریتمه سی اوغروندا قیزغین مبارزه ائدییرلر؛ اونلار چالی شیرلار کی، حکومت هیأتینه شوروی - ایران مناسبت لری نی یاخشی لاشدی رماغا حتی آراجیق میلی اولان بیر وزیر بئله داخل اولماسین.^۲ شوروی حکومتی نین رسمی موضعینی عکس ائدییرن «پراودا» غزئتینده کی بو یازی ایله حکیمی حکومتینه شوروی نین مناسبتی بیر نوع تامامیه آچیق لاندی.

آذربایجانداکی حادثه لر باشلانیدقدان سونرا تهران دان واشینقتونا گؤندریلن راپورت لاردا دا حکیمی حکومتی حقینده ائله بیر خوش سؤز دئییل میردی. میوری نین معلومات لاریندا آچیق - آیدین حکیم الملک حکومتینه رغبت حس ائدیلمی ردی. ژانویه آیی نین اورتالاریندا (دی آیی نین سون لاری) دولت دستگاهی نین داها چوخ خدمتی استفاده اوچون نشر ائدیگی «حاضرکی خارجی رابطه لر» کتابچاسیندا مرکزی ایران حکومتی نین آذربایجانداکی اوغورسوز سیاستی ایله باغلی دئییل میردی: «ایران حکومتی نین گوجی نه عصیان یاتیرماغا، نه عصیانچی لارلا دانیشیق لار آپارماغا، نه ده شوروی ایله دیپلوماتیک یاخین لیغا نایل اولماغا چاتمادی. مرکزی حکومتین بو بؤلگه ده شوروی اوردوسونا قارشى اؤز نفوذونو بریا ائده بیلمه سی غیرممکن گؤرونور و اولا بیلر کی، شوروی نظامی حصه لری نین گئری چکیلمه سیندن سونرا دا چتین اولسون». دولت دستگاهی نین

^۱ - «پراودا»، ۱۹۴۶، ۲۰ ژانویه (۱۳۲۴)، ۳۰ دی.

^۲ - «پراودا»، ۱۹۴۶، ۲۰ ژانویه (۱۳۲۴)، ۳۰ دی.

کتابچاسیندا عکس اولونموش بو فکرلر ۱۹۴۵ نجی ایلین دسامبریندا (۱۳۲۴ نجی ایلین آذرینده) واشینگتوندا نشر اولان «ویکلی ریویو» دن گؤتورولموشدی.^۱ عین زماندا، کتابچا ایران مسأله‌سی حقیقده معلومات الده ائتمک اوچون سازمان مللده و شورای امنیتده آمریکانین دایمی نماینده‌سی ادوارد استیتینوسا دا گؤندریلمیشدی. بوتون بونلار حکیمی حکومتی حقیقده اجتماعی فکره آرتیق یئترینجه منفی تأثیر گؤرسهده بیلیمیشدی.

بئله‌لیکله، آذربایجان مسأله‌سی داها بیر ایران حکومتی‌نین استعفا‌سینی یئتیشدیردی. ۷۶ گونلوک ترددلی اداره‌چی لیک دوری افلاسا اوغرادی. ژانویه آیی‌نین ۲۱ ده (اول بهمن) حکیم‌الملک استعفا عریضه‌سینی شاها تقدیم ائتدی. ژانویه‌نین ۲۶ دا (۶ بهمن) مجلس حکومتین استعفا‌سینی قبول ائتدی. بیر گون سونرا - ژانویه‌نین ۲۷ ده (۷ بهمن) یعنی حکومتین تشکیلی‌نین قوام‌السلطنه‌یه تاپشیریلدیغی باره‌ده شاه فرمانی اعلان ائدیله. ایراندا حکومت بحرانی دوام ائتدیگی بیر دوره لندنده شوروی ایله کسکین مذاکره‌لر دوام ائتمکده ایدی. سیدحسن تقی‌زاده‌نین مکتوبی ایله تانیس اولدوقدان سونرا شوروی‌نین سازمان ملل‌ین مجمع عمومی‌سینده کی نماینده هیأتی‌نین باشچی‌سی ویشینسکی ژانویه آیی‌نین ۲۴ ده (۴ بهمن) شورای امنیتین صدری نورمن میکینه مکتوبلا مراجعه ائتدی. عین ایله مکتوبون متنی ایله ویشینسکی ژانویه‌نین ۲۵ ده (۵ بهمن) شورای امنیتین گوندوز اجلاسیندا چیخیش ائتدی. او دئییردی: «ایران نماینده هیأتی‌نین شورای امنیته مراجعه ائتمه‌سی ایله علاقه‌دار اولاراق، شوروی نماینده هیأتی، شوروی حکومتی‌نین تاپشیریلدیغی ایله بونو بیلدیرمگی لازم حساب ائدیر:

۱ - اتحاد شوروی‌نین اؤز وظیفه‌لی شخص‌لری و سلاح‌لی قوه‌لری واسطه‌سیله ایرانین داخلی ایش‌لرینه قاریشماسی حقیقده ایران نماینده هیأتی‌نین ادعالاری حقیقته اوغون دگیل و بو ادعا تاممیله اساس‌سیزدیر. بو حالدا ایران حکومتی‌نین شوروی حکومتینه وئردیگی بیاناتی تکرار ائدیر. حالبوکی بو بیانات، ایران‌داکی شوروی سفارتی‌نین ۲۶ نوامبر (۵ آذر) تاریخی یادداشتی ایله قطعی صورته تکذیب ائدیلمیشدیر. بونو دا قید ائتمک لازم گلیر کی، ایران حکومتی ۱۹۴۵ نجی ایل اول دسامبر (۱۰ آذر ۱۳۲۴) تاریخی جواب یادداشتیندا، ۲۶ نوامبر (۵ آذر) تاریخی شوروی یادداشتیندا گؤرسه‌دیلن دلیل‌لری نه‌اینگی رد ائتمیش، حتی ایرانین همین یادداشتیندا گؤرسه‌دیلیمیشدیر کی، ایران حکومتی سفارتین جواب یادداشتی مضمونوندا گؤرسه‌دیل دیگی کیمی، «شوروی قوللوقچولاری‌نین (کارمندلری‌نین) شمال استان‌لاریندا ایرانین داخلی ایش‌لرینه قاریشماسیندان راضی قالدیغینی» بیلدیرمیشدیر. بوندان علاوه، همین یادداشتدا ایران وزارت خارجه‌سی، «گؤرسه‌دیل دیگی کیمی، شوروی کارمندلری‌نین، اوچ بؤیوک دولت و ایرانا متفق اولان دولت‌لرین تهراندا امضالانان و اعلان ائدیلن اوچ‌لوک مقاله‌سی و بیاننامه‌سینه تاممیله حرمت ائتدی‌کلرینی بیلدیریر». همین دلیل‌لر، اتحاد شوروی‌نین، گویا، ایرانین داخلی ایش‌لرینه قاریشماسی حقیقده ایران نماینده هیأتی بیاناتی‌نین

^۱ - "Weekly Review", ۱۹۴۵, December ۲۰, p. ۷.

دوزگون اولمادیغینی و سببسیز اولدوغونو کفایت قدر ایناندریجی صورتده ثبوت ائدیر.

۲ - ایران حکومتی نین بو مسأله حقیقنده شوروی حکومتی ایله دانیشیق آپارماق ایستهدیگی و بو دانیشیق لارین باش توتمادیغی حقیقنده ایران نماینده هیأتی نین بیاناتی دا حقیقته اویغون دگیلدير. یوخاریدا گؤرسه دیلن دلیل لر، ایران نماینده هیأتی نین بو بیاناتینی دا یالانا چیخاریر، چونکی ایران حکومتی ایران یین یوخاریدا گؤرسه دیلن اول دسامبر (۱۰ آذر) تاریخلی یادداشتیندان گؤرونوگو کیمی، بو مسأله حقیقنده شوروی حکومتی ایله نه اینکی دانیشماق ایستهمیش، حتی دانیشماق آپارمیشدیر.

۳ - شوروی نماینده هیأتی گؤرستمک ایستهمیش کی، ایران حکومتی خارجی اؤلکه قشون لاری نین ایران دا اولماسیندان، ایران استقلالیتی نین پوزولماسی و ایران آذربایجانیندا باش وئرن حادثه لرین سببی کیمی گؤرستمک مقصدی ایله استفاده ائتمگه چالیشیر. حالبوکی شوروی قشون لاری نین ایران تورپاغیندا اولماسی تامامیله حقلی بیر تدبیردیر، چونکی بو حقوقو اونا ۱۹۲۱ نجی ایل ۲۶ فوریه (۷ اسفند ۱۲۹۹) تاریخلی شوروی - ایران مقاوله سی و ۱۹۴۲ (۱۳۲۱) نجی ایل شوروی - انگلیس - ایران مقاوله سی وئرمیشدیر. ایران آذربایجانینداکی حادثه لرین ایسه شوروی قشون لاری نین اورادا اولماسی ایله هئچ بیر علاقہ سی یوخدور، بونو تکذیب ائدیلمز و تامامیله عین دلیل لر ثبوت ائدیر. بو حادثه لر یالنیز داخلی ماهیتلی حادثه لردیر. معلوم اولدوغو اوزره مسأله، شمالی ایران اهالی سی نین ایران دولتی داخلینده ملی مختاریت یاراتماق چالیشماسیندان و محلی اهالی نین، دموکراتیک دولت اوچون غیرعادی بیر شئی اولمایان آرزولاری نین یئرینه یئتیریلمه سی سعیندن عبارتدیر.

۴ - عین زماندا، شوروی نماینده هیأتی، بو سون زمان لار ایران دا، ایران حکومتی نین آچیق - آیدین کؤمکی ایله اتحاد شوروی یه قارشی تبلیغاتین گوجلندیگینه دقت وئرمه یه بیلمز. بو تبلیغات، وقتی ایله رضا شاه زمانی اتحاد شوروی یه قارشی آپاریلان فاشیست تبلیغاتیندان قطعاً فرقلنمیر. ایران دا، حکومت و پلیس دایره لرینده کی بعضی نفوذلو دسته لرین یاردیمیندان استفاده ائدن مرتجع قوه لرین اتحاد شوروی یه قارشی دموکراسی یه ضد و تالانچی لیک فعالیتی شوروی آذربایجانلی و باکی اوچون دشمنچی لیک حرکت لری، تخریب اتچی لیک و سایر پوزوچولوق ایش لری نین تشکیل ائدیلمه سی کیمی قورخو یارادیر. بونا باخمایاراق شوروی حکومتی حساب ائدیر کی، ایکی قونشو اؤلکه اولان شوروی ایله ایران آراسینداکی قارشی لیکلی مناسبت لره عاید بو جور مسأله لر شوروی حکومتی ایله ایران حکومتی آراسیندا ایکی طرفلی دانیشیق آپارماق یولو ایله حل ائدیله بیلر و حل ائدیلمه لی دیر. شوروی حکومتی ایکی متفق حکومت آراسیندا باش وئرن بو جور مسأله لرین حل ائدیلمه سیندن بویون قاچیرمامیش و قاچیرمیر.

۵ - یورخاریدا دئییلن لره اساساً و بو حالدا سازمان مللین نظامنامه سی نین ۳۴ و ۳۵ نجی ماده لرینده نظرده توتولان شرط لرین اولمادیغینی نظره آلاراق شوروی نماینده هیأتی ایران نماینده هیأتی نین شورای امنیته مراجعه سینی تامامیله اساس سیز حساب ائدیر و ایران

نماینده هیأتی نین همین مراجعه‌سینه شورای امنیت طرفیندن باخیلماسینا قارشی قطعی اعتراض اندیر^۱.

شوروی نین وزارت خارجه‌سی نین بیرینجی معاونی ویشینیسکی نین مکتوبی مطبوعاتدا اعلان اندیلدیکن سونرا ایران نماینده هیأتی نین باشچی‌سی سیدحسن تقی‌زاده ژانویه‌نین ۲۶ سیندا (۵ دی) سازمان مللین رئیسینه ۸ بنددن عبارت چوخ گنیش ایضاح‌اندیجی مکتوب گؤندردی. مکتوب بوتؤلوکده آذربایجان مسأله‌سی، شوروی نین ایرانین داخلی ایش‌لرینه مداخله‌سی، خارجی قشون‌لارین ایران‌دان چیخاریلماسی مسأله‌لرینه حصر اولونموشدو. ایرانین اتحاد شوروی‌یه وئردیگی ۱۷ نوامبر ۱۹۴۵ نجی ایل (۲۶ آبان ۱۳۲۴) یادداشتی مکتوبا علاوه اندیلمیشدی. تهران بیاننامه‌سی و اوچ‌طرفلی مقاله تقی‌زاده‌نین مکتوبوندا تئز - تئز خاطرلانیردی. تقی‌زاده شوروی نین آذربایجاندا مختار دولت قورماق نقشه‌لرینی ایرانین شمالی نین الحاق اندیلمه‌سینه یؤنه‌لمیش جهدلر کیمی اساسلانديرماغا چالیشیردی. او، بوتؤلوکده شوروی نظامی و سیویل شخص‌لری نین جنوبی آذربایجان‌داکی حادثه‌لرین اساس تشکیلاتچی‌سی اولدوغونو دئییر، سازمان مللین رئیسینی اتحاد شوروی‌یه قارشی تأثیرلی تدبیرلر گؤرمگه چاغیریردی.

آذربایجان لا باغلی مسأله‌نین سازمان مللین مجمع عمومی‌سینه شورای امنیتین ۲۸ ژانویه ده (۸ بهمن) کئچیریله‌جک جلسه‌سینه مذاکره اندیله‌جگی معلوم اولدوغوندان ملّی حکومتین باش‌وزیری سید جعفر پیشه‌وری آذربایجان خلقی آیدندان سازمان مللین مجمع عمومی‌سینه مراجعه ائتمیشدی. مکتوبدا گؤرسه‌دیلمیردی: «دنیا نین قدیم خلق‌لریندن بیر کیمی آذربایجان خلقی چوخ زنگین کئچمیشی تاریخه مالکدیر. عصرلرین درین قات‌لاریندان بو خلق اؤز دبلینی، عادت و عنعنه‌لرینی بو گونه گتیریب چیخارا بیلمیشدیر. اوزون یوزایل‌لیکلر بویو بو خلق خارجی اشغالچی‌لارا قارشی مبارزه آپاریب و مستقل‌لیک، ملّی - آزادلیق اوغروندا مبارزه‌ده مین‌لرله قهرمان اوغونو قربان وئریب. آذربایجان اؤزونه تابع ائدن ایران اشغالچی‌لاری اونون ملّی ثروت‌لرینی رحم‌سیزجه‌سینه داغیتیمیش، نتیجه‌ده آذربایجانین بیر وقت‌لر چیچک‌له‌نن شهرلری ایندی خرابه‌لیکلره چئوریلیمیشدیر. بؤیوک دولتچی‌لیک شوونیزمی یثردن ایران اداره‌چی‌لری آذربایجان ملّتی‌نین، آذربایجان دیلی‌نین اولدوغونو بوتون واسطه‌لرله انکار ائدیر. بونلارا باخمایاراق، آذربایجان خلقی ملّی - آزادلیق اوغروندا مبارزه‌سینی بیر گون ده اولسا دایانديرمايیب. بونو ستارخانین، باقرخانین، شیخ محمد خیابانی‌نین و دیگرلری نین قهرمانلیق مبارزه‌سی تصدیق ائدیر. دموکراتیک دولت‌لرین فاشیزم اوزهرینده غلبه‌سی آذربایجان خلقی‌نین ملّی - آزادلیق اوغروندا مبارزه‌سینه یئنی تکان وئردی. تهران حکومتی تین گوجلومقاومتینه باخمایاراق، بو ایلین آذر آیی نین ۲۱ ده آذربایجان خلقی‌نین اؤز ملّی - آزادلیغی اوغروندا عصرلرله آپاردیغی مبارزه غلبه ایله نتیجه‌لندی، اتلانتیک منشورون اوغون اولاراق آذربایجان ملّی مجلسی و ملّی حکومتی یارادیلدی. آذربایجاندا

^۱ - Current History, March ۱۹۴۶, p. ۲۵۸ ۲۶۰ - .

اصل دموکراتیک اساس لارلا ملی دولت یارادیلدی کی، اونون فعالیتتی حقیقینه بوتون دنیا معلوماتلانديريلمیشدیر. بئش میلیونلوق آذربایجان خلقی اؤز ملی دیلینه، ملی تاریخینه، ملی عادت - عنعنه لرینه گۆره اؤزونو معاصر ملت لردن حساب ائدیر و بو عقیده دیر کی، هئچ بیر حالدا گله جکده بیر ده تهران حکومتی نین ظلمی آلتینا دوشمه یه جک، فارس لارین ایرانین دیگر خلق لری اوزه رینده آقالیغینا دؤزمه یه جکدیر. او، بیر نفر کیمی اؤز حیاتی نی اؤز ملی مستقل لیگی اوغروندا قربان وئرمگه حاضر دیر. آذربایجانین یئنی دموکراتیک دولتی موجود اولدوغو قیسا مدته اجتماعی، اقتصادی، مدنی حیاتی ن مختلف ساحه لرینده حس آندیله جک اوغورلار قازانیب. یئنی حکومتین فعالیتتی نتیجه سینده عصر لرله ازیلن خلق اؤز مستقل دولتی نی یاراتماغا، اؤزی - اؤزونو اداره ائتمگه قادر اولدوغونو نشان وئردی. آذربایجان ملی حکومتی خلقین اراده سی ایله بؤیوک دموکراتیک دولت لری ن خلق لرینه آزادلیق وعد ائتدیگی آتلاتتیک منشورون او یغون یارادیلیمیش و انکار ائدیلمز فاکتا چئوریلیمیشدیر. سازمان مللین مجمع عمومی سینه مراجعه ائدن آذربایجان خلقی خواهش ائدیر کی، آذربایجان ملی حکومتی آرتیق موجود اولان فاکت کیمی تانیلسین. دیگر لری نین مداخله سی اولمادان اونا اؤز طالعینی معین ائتمک امکانی وئریلسین.^۱

سازمان مللین مجمع عمومی سی نین مذاکره لری گنتدیگی دورده جنوبی آذربایجان مطبوعاتی لندن ده کی حادثه لره عاید چوخلی معلومات لار درج ائدیردی. «آذربایجان اولدوزی» روزنامه سی سیدحسن تقی زاده نین سازمان مللین رئیسینه مکتوب لاری باره ده گنیش یازی وئرمیشدی. نهایت، ژانویه آیی نین ۲۸ ده (۸ بهمن) شورای امنیتین اجلاسیندا ایران نماینده سی نین بیاناتی مذاکره ائدیلمگه باشلانندی. سیدحسن تقی زاده شورای امنیتین اجلاسینا دعوت ائدیلدی. اؤز بیاناتینی اساسلان دیرماق اوچون ایران نماینده هیأتی نین باشچی سینا سؤز وئریلدی. سیدحسن تقی زاده قاباقچادان حاضرلانمیش گنیش بیاناتی اوخودی. او، جنوبی آذربایجان داکی وضعیتتی شوروی قشون لاری نین ایران دا اولماسی ایله علاقه لندیردی. تقی زاده جنوبی آذربایجان داکی حادثه لری اتحاد شوروی نین ایرانین داخلی ایش لرینه مداخله سی کیمی قیمت لندیردی و تهرانین تأکیدلی مراجعه لرینه باخمایاراق طرفلر آراسیندا هر بیر دانشیق لار آپاریلما دیغینی گؤرستدی. سیدحسن تقی زاده قید ائتدی کی، اگر شوروی بو مسأله ایله باغلی بیرباشا دانشیق لارا راضی دیرسا و شورای امنیت بو یولو مصلحت گؤرورسه، ایران دا بونا راضی دیر.^۲ ایران نماینده سیندن سونرا ویشینیسکی سؤز آلدی و گنیش بیانات لا چیخیش ائتدی. او دئدی: «من اشاغیداکی بیاناتی وئرمگی لازم بیلیرم. بوندان اول دئدیگیم کیمی، من ایشین ماهیتی حقیقینه ایران نماینده هیأتی نین قالدیردیغی مسأله لری بیر کنارا قویماق و یالنیز ایشین گنیشیندن بحث ائده جگم. من، ایندی حاکمیت باشیندا اولمایان و ادعالاری بوسوتون اساس سیز اولان ایران حکومتی نین ایره لی سوردوگی دلیل لری تکذیب ائتمک

^۱ - AR SPIHMDA, f. ۱ s. ۸۹, I. ۱۳۴, v. ۳۵ ۳۷ - .

^۲ - A.H.Hamzavi. Persia and the powers, p. ۹۲ ۹۸ - .

اوچون ثبوت‌لار گؤرستمگه چالیشاجام. ایران حکومتی‌نین قالدیردیغی مسأله‌لر ایران‌ین
ایکی بیاناتیندا ایضاح ائدیلمیشدیر. لاکن بو مسأله‌لر شورای امنیتده مذاکره ائدیله بیلمز،
چونکی مسأله‌لر نظامنامه‌ده معین ائدیلن شرط‌لره اویغون دگیلدیر. بونولا برابر، من
ایران‌ین نماینده هیأتی طرفیندن یانلیش و بیرطرفلی ایشیق‌لاندریلان بعضی حادثه‌لردن ده
دانشمالی اولاجام... بورادا ایکی اساس جهت واردیر. بیرینجی‌سی، معین ائتمک لازم‌دیر
کی، ایران حکومتی ایله شوروی حکومتی آراسیندا دانشیق‌لار اولموشدور، یا یوخ.
ایکینجی‌سی، بو دانشیق‌لارین نتیجه‌سینه باخماق لازم‌دیر. ژانویه‌نین ۱۹ دا (۲۹ دی)
شورای امنیته ایران نماینده هیأتی‌نین وئردیگی بیرینجی بیاناتدا بو نماینده هیأتی
بیلدیرمیشدی کی، ایران حکومتی دانشیق‌لار آپارماغا جهد ائتمیشسه ده، بیر نتیجه الده
بیلیمیشدیر. ایندی همچنین ایکینجی سندده ایران نماینده هیأتی اعتراف ائدیر کی،
ایران حکومتی شوروی حکومتینه دانشیق‌لار آپارماغا نه‌اینگی جهد ائتمک‌له قالمامیشدیر،
حقیقتده بئله دانشیق‌لار آپاریلمامیشدیر. بئله‌لیک‌له، ایران نماینده هیأتی اؤزو بیرینجی
ادعاسینی رد ائتمیش اولور. ایندی قالیر ایکینجی مسأله. یعنی بو دانشیق‌لار نه کیمی
نتیجه وئرمیشدیر! شوروی نماینده هیأتی ژانویه‌نین ۲۴ ده (۴ بهمن) شورای امنیته
وئردیگی بیاناتدا گؤرستمیشدی کی، شوروی حکومتی‌نین ۲۶ نوامبر (۵ آذر) تاریخلی
یادداشتینداکی بیاناتی ایله علاقه‌دار اولاراق ایران حکومتی اول دسامبر (۱۰ آذر) تاریخلی
یادداشتیندا اؤز راضی‌لیغینی بیلدیرمیشدی. ایران نماینده هیأتی ایران یادداشتی‌نین
دوزگون ترجمه ائدیلمه‌سینی گؤرسه‌دیر و ایشی ائله تصویر ائتمگه چالیشیر کی، گویا، او،
کنچن ایلین نوامبر آییندا (آذر) شوروی حکومتی ایله ایران حکومتی آراسینداکی یادداشت
مبادله‌سی‌نین نتیجه‌سیندن راضی قالمامیشدیر. من بورادا ایران حکومتی‌نین اول دسامبر (۱۰
آذر) تاریخلی یادداشتی‌نین سبب‌یندن استفاده ائده‌جگم کی، ایران نماینده هیأتی بونو
شورای امنیتین عضولرینه گؤندرمیشدیر. ایران نماینده هیأتی نه قدر انکار ائتمگه
چالیشسا دا، بو یادداشتین متنیندن معلوم اولور کی، ۲۵ نوامبر (۴ آذر) تاریخلی شوروی
یادداشتیندا وئریلن بیاناتین مضمون‌ندان راضی قالدیغینی ایران حکومتی اؤز وزارت
خارجه‌سی‌نین دیلی ایله قید ائتمیشدیر. بئله‌لیک‌له، تامامیله آیدین‌دیر کی، ایندی ایران
حکومتی‌نین شورای امنیتده مذاکره‌یه قویماغا چالیشدیغی مسأله حقیقتده شوروی حکومتی
ایله ایران حکومتی آراسیندا ۱۹۴۵ نجی ایلین نوامبر آییندا (آذر ۱۳۲۴) گئندن
دانشیق‌لارین نتیجه‌سیندن ایران حکومتی راضی قالمیش. من بونو دا قید ائتمه‌لیم
کی، بو زمان، یعنی ۱۹۴۵ نجی ایلین دسامبر آییندا (آذر ۱۳۲۴) ایران حکومتی بو مسأله
حقیقتده دانشیق‌لاری دوام ائتدیرمک ایسته‌دیگینی گؤرستمه‌دی. ایران نماینده هیأتی
بورادا دسامبر آیی‌نین (آذر) داها سونراکی گون‌لرینده - دسامبرین ۱۳ و ۱۵ ده (۲۲ و ۲۴
آذر) وئریلن یادداشت‌لاری دا گؤرستدی. ایران نماینده هیأتی‌نین بو یادداشت‌لاری
گؤرستمکده مقصدی بونو ثبوت ائتمگه چالیشماقدیر کی، ایران حکومتی دسامبرین
اولیندن (۱۰ آذر) سونرا دا بو جور ادعالارلا شوروی حکومتینه مراجعه ائتمیش، لاکن بو

ادعایار، گویا، یثرینه یثتیریلمه‌میشدیر. حالبوکی ایران حکومتی‌نین بو یادداشت‌لارینا باخیلسا، معلوم اولار کی، شوروی حکومتینه مراجعه ائدیب ایره‌لی سوردوگو ادعایاردان بحث ائتمیر، بو یادداشت‌لار تامامیله یعنی مسأله‌لر اورتایا آتیر. مثلاً، بئله بیر مسأله اورتایا آتمیشدیر کی، اوچ وزیرین مسکو کنفرانسی خارجی قشون‌لارین ایران‌دان چیخاریلماسی حقیقته ایران حکومتی‌نین آرزوسونو مذاکره ائتسین. ایران حکومتی ایله قاباقجا مصلحت‌لشمه‌دن مسکو کنفرانسیندا هئچ بیر قرار قبول ائدیلمه‌سین. بونا گؤره تصدیق ائتمک اولار کی، دسامبرین اولیندن (۱۰ آذر) سونرا ایران حکومتی شوروی حقیقته اؤز طلب‌لرینی تکرار ائتمه‌دی و ۱۳ دسامبر (۲۲ آذر)، ۱۵ دسامبر (۲۴ آذر) یادداشت‌لاری‌نین ایره‌لی سورولمه‌سی ایران نماینده هیأتی‌نین شورای امنیت قارشسی سیندا قویدوغو مسأله‌یه اصلا دخلی یوخدور. خارجی قشون‌لارین ایران‌دان چیخاریلماسی مسأله‌سیندن بحث ائدن بو دسامبر (آذر) یادداشت‌لاری‌نین ماهیتینه گلدیکده، بو جهت ۱۹۴۲ (۱۳۲۰)نجی ایل مقاله‌سینده نظرده توتولموشدور و بو مقاله، معلوم اولدوغو کیمی، بونون اوچون موافق مدّت تعیین ائدیلمیشدیر. بو دا معلوم‌دور کی، اوچ وزیر خارجه‌نین مسکو مشاوره‌سی ایران مسأله‌سینی مذاکره ائتمه‌میشدیر و دئمه‌لی، مسکو کنفرانسیندا دعوت ائدیلمه‌دیگینی ساختا سؤیله‌ین حکیمی‌نین ادعایاری بوسوتون اساس سیزدیر... شوروی نماینده هیأتی شورای امنیت و تردیگی بیاناتدا یازمیشدی کی، سون زمان لاردا ایران‌دا حکیمی حکومتی‌نین اتحاد شوروی‌یه قارشسی آچیق‌دان - آچیغا یول و تردیگی دشمنجه‌سینه تبلیغاتین قوتلندیگینه شوروی حکومتی فکر وئرمه‌یه بیلمز. شوروی نماینده هیأتی یازمیشدی کی، بو تبلیغات وقتیه رضا شاه زمانی اتحاد شوروی‌یه قارشسی آپاریلان فاشیست تبلیغاتیندان اصلا فرق‌لنمیر. سونرا بو بیاناتدا دئییلیردی: «ایران‌دا حکومت و پلیس دایره‌لرینده کی بعضی نفوذلو دسته‌لرین یاردیمیندان استفاده ائدن مرتجع قوه‌لرین اتحاد شوروی‌یه قارشسی دشمنچی‌لیک، دموکراسی‌یه ضدّ و تالانچی‌لیق فعالیتی شوروی آذربایجان و باکی اوچون دشمنچی‌لیک حرکت‌لری‌نین، تخریب‌اتچی‌لیق و سایر پوزوجولوق ایش‌لری‌نین تشکیل ائدیلمه‌سی کیمی قورخو یارادیر. بونا باخمایاراق، شوروی حکومتی حساب ائدیر کی، ایکی قونشو اؤلکه اولان شوروی و ایران آراسیندا کی قارشسی‌لیقلی مناسبت‌لره عاید بو جور مسأله‌لر شوروی حکومتی و ایران حکومتی آراسیندا ایکی طرفلی دانیشیق آپارماق یولو ایله حل ائدیله بیلر و حل ائدیلمه‌لی‌دیر. شوروی حکومتی قونشولار آراسیندا باش وئرن بو جور مسأله‌لرین حل ائدیلمه‌سیندن بویون قاچیرمامیش و قاچیرمیر. من ایندی شورای امنیت سؤال وئیریم: ایران‌ین حکیمی حکومتی‌نین و ایران نماینده هیأتی‌نین شورای امنیت قارشسی‌سیندا قویدوغو مسأله‌یه باخماق اوچون اساس وارمی؟ من بونا بئله جواب وئیریم: خیر، هئچ بیر اساس یوخدور»^۱.

ویشینیسکی‌نین چیخیشیندان سونرا صدر مئیکیین ایران مسأله‌سی ایله باغلی اجلاسدا فاصله وئرمه‌سی مسأله‌سینی مذاکره‌یه قویدو. شوروی نماینده هیأتی باشچی‌نین بو مسأله

^۱ - «کمونیست». ۱۹۴۶ او ۳۰ ژانویه (۱۰ بهمن ۱۳۲۴).

اطرافیندا مذاکره‌نین اوزادیلما سینی تکلیف ائتمه‌سینه باخمایاراق مسأله رأیه قویولموش و ۲ رأیه قارشی ۷ رأیله اجلاسین ژانویه‌نین ۳۰ نا (۱۰ بهمن) قدر تأخیره سالینماسی باره‌ده قرار قبول ائدلمیشدی.

ژانویه آیینین ۳۰ دا (۱۰ بهمن) شورای امنیتین اجلاسی داها گرگین کئچدی. ویشینیسکی و سیدحسن تقی‌زاده‌دن باشقا مذاکره‌لرده شورانین صدری مئیکین، بریتانیانین وزیر خارجه‌سی بئوین، آمریکانین سازمان ملل‌ده‌کی دائمی نماینده‌سی استیتینوس دفعه‌لره سؤز آلدی‌لار. لاکن ایستر ویشینیسکی و ایسترسه ده سیدحسن تقی‌زاده اؤز چیخیش‌لاریندا شوروی - ایران مناسبت‌لرینی تنظیم ائتمک اوچون دانیشیق‌لارا حاضر اولدوق‌لارینی وورغولایردی‌لار.^۱ نتیجه‌ده شورای امنیت مذاکره ائدیلن مسأله ایله باغلی بئله بیر قطعنامه قبول ائتدی: «ژانویه‌نین ۲۸ و ۳۰ دا (۸ بهمن و ۱۰ بهمن) کئچیریلن اجلاس‌لاردا شوروی و ایران نماینده‌لرینی بیانات‌لارینی دینله‌یه‌رک، شوروی و ایران طرف‌لرینی تقدیم ائتدی‌لری سندلرله تانیش اولاراق و هر ایکی طرفین مذاکره اولونان مسأله‌نین دانیشیق‌لار یولو ایله حلینه حاضر‌لادیق‌لارینی و دانیشیق‌لارا یاخین وقت‌لرده باشلا‌یاجاق‌لارینی تصدیق ائتدی‌لرینی نظره آلاراق شورای امنیت بو دانیشیق‌لارین نتیجه‌لری باره‌ده معلومات وئرمگی طرف‌لره تکلیف ائدیر. عین زماندا، شورای امنیت دانیشیق‌لارین گئدی‌شی باره‌ده معلومات طلب ائتمک حقوقونو اؤزونه ساخلا‌ییر».^۲ لندن‌ده قبول ائدلمیش بو قرار ۱۹۴۶ نجی ایلین ژانویه‌سینده (۱۳۲۴ ایلین بهمن آیی) جنوبی آذربایجان‌لا باغلی الهه ائدلمیش سونونجو مهم معلومات اولدو. بئله‌لیکله، بؤیوک رفرم‌لارلا باشلا‌یان ژانویه آیی آذربایجان‌ین گله‌جک طالعی‌نه جدی تأثیر گؤرسه‌ده‌جک بین‌الملل مذاکره‌لرین و دولت‌لر‌آراسی ضدیت‌لرین، هابئله قوام‌السلطنه‌نین یئنی حکومت قورماغا باشلاماسی ایله سونا چاتدی. ایران‌دا ماراقلی بیر وضعیت یارانمیشدی. بؤیوک دولت‌لرین هر اوچو احمد قوامی اؤز آدمی کیمی حاکمیت‌ه ایتله‌یه‌ردی. ژانویه‌نین ۳۱ ده (۱۱ بهمن) آرتیق او، نخست‌وزیر کیمی ایشه باشلامیشدی.

۱- A.H.Hazavi. Persia and the powers, p. ۱۱۹ ۱۰۳. - گنیش معلومات آلماق اوچون باخین
Martin Gilbert. A History of the Twentieth Century. Volume Two, ۱۹۵۱ ۹۲۳. - Harper collins Publishers, ۱۹۹۸, p. ۷۳۵.

۲- Yearbook of the United Nations. ۱۹۴۶ ۱۹۴۷ - New -York, ۱۹۴۷, p. ۳۲۹. علاوه معلومات
اوچون باخین: ش. تقی‌یثوا. ب.م.ت. تهله‌ک‌س‌یز شوراسیندا جنوبی آذربایجان مسأله‌سی. - «یئنی مساوات»،
۱۹۹۵، ۱ - ۵ دسامبر.

اون بیرنجی فصل
فوریه ۱۹۴۶ (بهمن - اسفند ۱۳۲۴)
قوام السلطنه نین مسکو سفری

سازمان مللین مجمع عمومی سی نین لندن ده کئچیریلن اجلاسیندا آذربایجان مسأله سی نین مذاکره سی، تبریزدن و تهران دان گلن هیجانلی معلومات لارین مطبوعاتدا یاییلماسی، خصوصیه فیلیپ پرایسین ژانویه (بهمن) آیندا «منچستر قاردین» ده درج اولونموش گنیش یازی سی بریتانیا جامعه سینده آذربایجان مسأله سینده بؤیوک مارق دوغورموشدو. ۱۹۴۶ نجی ایلین فوریه آیی نین ایلک گون لرینده (بهمن آیی نین ایکینجی یاری سی) انجمن سلطنتی آسیای مرکزی نین آذربایجان مسأله سینده حصر اولونموش مذاکره تشکیل ائتمه سی ده بو ماراغین تظاهری ایدی. محاضره اوخوماق اوچون یاخین وقت لرده هر ایکی آذربایجانا، هابثله ایرانا سیاحت ائتمیش بریتانیا پارلمانی نین عضوی، بیرنجی دنیا محاربه سی دورونده «منچستر قاردین» غزتی نین روسیه ده جنگی مخبری ایشله میش فیلیپ پرایس دعوت اولونموشدو. انجمن سلطنتی آذربایجان مسأله سینده حصر اولونموش اجلاسیندا ژنرال جان شی صدرلیک اندیردی. محاضره نی دینله یین لر آراسیندا لورد هئیلی، خانم فیشر، ایران سفارتی نین مطبوعات وابسته سی حمزه وی، ژنرال فریزر کیمی تانینمیش شخص لر وار ایدی. فیلیپ پرایس محاضره ده اساساً ایکی آذربایجانین مقایسه لی تحلیلی نی، ایران داکی وضعیتی، شوروی، آمریکا و بریتانیانین ایران داکی حادثه لره مناسبتینی شرح ائتدی. او، آذربایجان داکی حادثه لرین قاینار وقتینده ایران دا اولدوغونو قید اندیر، باکی ایله یاخیندان تانیشلیغیندان ممنولوق دویدوغونو گیزلتمیردی. شوروی آذربایجان ایله جنوبی آذربایجانین مقایسه اولونماز فرق لرینی انجمن سلطنتی عضولرینه ایضاح ائدن فیلیپ پرایس ایرانین کندلرینده کوروش و داریوش دوروندن قالان زراعت آلت لریندن استفاده ائدیلمه دیگینی بیلدیریدی. پرایس قید اندیردی کی، ایرانین ایندیکی حکومتینی یوز آریستوکرات (اعیان) عایله نین حاکمیتی ده آدلاندیرماق اولار. اؤز اطرافیندا اساساً وارلی تاجرلری و مالکلری توپلایان بو حاکمیت اهالی نین اجتماعی احتیاج لارینی یاخشی لاشدیرماق فکریندن چوخ اوزاقدیر. حتی ایران قانون اساسی سی نین وئردیگی حقوق لار بئله تطبیق ائدیلمه دیگیندن اؤلکه آغیر بحران ایچری سینده دوشموشدور. پرایسین فکرینجه، بوتون بونلار وقتینده ائدیلسییدی، خلقین ضروری احتیاج لاری اؤده نیلسییدی، روس لارین ایران آذربایجانیندا مختار حاکمیت قورماق جهدلری چتین له شردی. بریتانیا پارلمانی نین عضوی تهران داکی صحبت لرینه و مشاهده لرینه اساساً قید اندیردی کی، آذربایجان داکی مختاریت حرکاتی وقتی ایله قافقازدان دؤنموش ایرانلی لار واسطه سی ایله روس لار طرفیندن تشکیل ائدیلمیشدیر. انتخابات فرمال کاراکتر داشیمیش، روس سونگوسو (سرنیزه سی) آلتیندا کئچیریلیمیشدیر. بونولا یاناشی، فیلیپ پرایس

گۆرسه دیردی: «آذربایجان حکومتی نین غیر پوپولئر اولدوغونو دوشونمک سهو اولار. اگر بو حکومت شوروی آذربایجانینداکی کیمی رفرملار کئچیرمگه باشلاسا، چوخ تئز پوپولئر اولاجاقدير»^۱. محاضرده قید ائدیله کی، اگر جنوبی آذربایجان تورپاق لاریندا تراکتورلار ایشله یرسه، مالکلرین تورپاق لاری نین آلینماسی پروسه سی گنیشله نه جکدیر. اول لر شاهی مدافعه ائدن قوه لر ایندی آذربایجاندا بو مسأله یه چوخ قانونی مناسبت بسله ییرلر. اگر یئنی حکومتین تدبیرلری اوغورلا نتیجه لنسه، بو گون تردد ائدن لرین اکثریتی نین اونون طرفینه کئچمک احتمالی بؤیوکدور. عین زماندا، پرایس اونو دا وورغولادی کی، ایستر مسکودا، ایستر سه ده باکی دا اوتوران شوروی لیدرلری جنوبی آذربایجاندا نه ائده جکلرینی آخره قدر معین ائتمه ییبیلر. منه بئله گلیر کی، اونلار اوروپادا، یاخود هاراداسا آسیادا بؤیوک اوردو ساخلا ماغا چالیشما یاجاق لار. چونکی اونلارین قارشسی سیندا اؤلکه داخلینده بریا ایشلری ایله باغلی نهنگ وظیفه لر دایانیر. بونا من اوکراین و غربی روسیه ده سیاحت زمانی تمامیه امین اولدوم. آمریکالی لار و بریتانیالی لار کیمی روس لار دا آرزولاییرلار کی، اونلارین گنج لری ائولرینه دؤنسون.

فیلیپ پرایس انجمن سلطنتی ده اوخودوغو محاضرده شوروی نین ایرانداکی سیاستینی اوچ استقامتده ایضاح ائدیله: «منه ائله گلیر کی، روس لار عینیه لهستان و بالکاندا اولدوغو کیمی، تهراندا دا اونلارلا دوستلوق مناسبت لرینده اولان اصلاحاتچی حکومت ایسته ییرلر. بونون اوچون اونلار دوغرو یول گؤتورولرمی، اونو دئییه بیلهرم. منه ائله گلیر کی، اونلار آنجاق بونا جهد ائدیرلر. ایکینجی سی، روس لار ایسته مییرلر کی، ایران آذربایجانیندا ارمیه دن توتوموش تبریزه قدر قافقاز سرحدلری یاخین لیغیندا هر هانسی خارجی نفت شرکتی اولسون. اوچونجوسو و ان واجبی، اونلار آذربایجان دان بین الملل مقیاسدا دیپلوماتیک دوئل اوچون یئر کیمی استفاده ائدیرلر. روس دیپلوماسیاسی هئچ وقت بیرباشا اولمور. اونلار هئچ وقت مقصده دوغرو بیرباشا گئتمیرلر. روسیه نین تاریخینده همیشه بئله اولموشدور. اونلار ایسته ییرلر کی، داردانئل و بوسفورا عاید مؤنتیه قرار داپنا یئنیندن باخسین لار. اونلار ایسته ییرلر کی، مدیترانه دنیزی نین شرقینه عاید مسأله لرله باغلی اونلارلا حسابلاشسین لار، اونلار قافقاز نفت صنایعی نین امنیتی اوچون بو گون لرده هاوا محاربه سیندن چوخ قورخورلار. دئدیگیم کیمی، اونلارین سئچدی لری واسطه بیرباشا دگیل. بو، همیشه بئله اولوب. کریمه محاربه سیندن سونرا بیز اونلارلا قره دنیزده دونانما (نیروی دریائی) ساخلا ماغا اجازه وئرمه دیکده روس لار عینیه بئله ائدیله لر. اونلار اون ایل عرضینده اؤز دونانما لارینی گئری قایتارانا قدر بالکاندا یوزوجولوق ائدیله لر. اونلار اؤز مقصدلرینه چاتماق اوچون قونشو اؤلکه لرین ضعیف یئرلریندن مهارتله استفاده ائدیرلر. قیامچی کردلر، تورپاغا احتیاجی اولان کندلی لر، یوخسول لوقدان ازیلن مظلوم لار - بوتون بونلار هامیسی روس لارین دگیرمانینا سو تۆکورلر. من ایران دان اؤلکه یه قاییدارکن ایران، سوریه و مصر دن کئچدیم. عرب دولت خادم لری تئز - تئز مندن سوروشوردولار: «روسیه

^۱ - Journal of Royal Central Asian Society, XXXIII, ۲(April ۱۹۴۶), p. ۱۹۹.

بیزیم اوچون جدی تهلکه اولاجاق می؟» من جواب وئیردیم: اگر سیز اؤز ائوینیزده قایدا یاراتماسینیز، بلی. اگر سیز بونو ائتسه نیز، قورخماق اوچون اساس یو خودور. بئله کی، روس سیاستی آنجاق اورادا اوغور قازانیر کی، همین یئرده داخلی ضعیفلیک و ناراضی لبق وار.^۱ انجمن سلطنتی ده اوخونان محاضره لرین مذاکره سینده لورد هئیلی چیخیش ائتدی. او، مذاکره نین اهمیتی نی دگرلندیرمک له یاناشی محاضره چی نین شورای امنیت ده ایران مسأله سی نین قویولماسینا اؤز مناسبتی نی بیلدیرمه مه سینا وورغولادی. داها سونرا لورد هئیلی دئدی: «محاضره چی بیر سیرا سئلی سؤیله دی کی، بودا بیزه آذربایجان داکا اغتشاش لارین اصل سببینی باشا دوشمگه اساس وئیریر. نه وقت سه بیر خلق اولاراق آذربایجانلی لار ایکی دولت آراسیندا یالنیز سرحد خطی ایله بؤلونموش لار. تامامیله شبهه سیزدیر کی، تئز، یا گنج اورادا هیجان لار اولمالی ایدی. او دا شبهه سیزدیر کی، آذربایجانلی لار شوروی طرفینده مدنیت، معارف، اقتصادی ساحه سینده الده ائدلمیش اوغورلارا حسد آپارماقدا تام حقلی دیرلر. مشاهده چی لر همیشه تصدیق ائدیرلر کی، ایران داکا ایندیکی رژیم نه اینکی حدیندن آرتیق مرکز لشمیش دیر. بونونلا یاناشی، محلی اداره لرین یارانماسیندا ماراقلی دگیل و محلی اهالی نین ماراقلارینی نظره آلمیر. من گؤرورم، بوتون مشاهده چی لر بونو تصویب ائتمکده حقلی دیرلر کی، آذربایجان داکا اغتشاش لار داها چوخ ایران حکومتی نین بو آرزو اولونماز خصوصیت لریندن ایره لی گلیر.^۲ پارلمان عضوی فیلیپ پرایس لورد هئیلی نین قالدیردیغی مسأله لره اؤز مناسبتی نی بیلدیردیکدن سونرا خانم فیشر سؤز آلدی. او، تبریزده اولدوغونو، بیر نئچه آی ایران - تورکیه سرحد لرینده یاشادیغینی، بوتون آذربایجاننی پیدا کئچدیگینی بیلدیردی. خانم فیشر شوروی آذربایجاننی حقیقده دئییل لرله راضی لاشدیغینی بیلدیردی. بونونلا بئله، او، انجمن سلطنتی ده ایران آذربایجاننی حقیقده آیریجا محاضره تشکیل ائدیلمه سی باره ده تکلیف وئردی. سونرا ایران سفیری نین وابسته مطبوعاتی سی حمزه وی معروضه اطرافیندا گنیش چیخیش ائتدی. او دئدی: «معروضه چی شوروی آذربایجاننی حیاتی نین گنیش منظره سینا وئردی، ایران داکا وضعیت باره ده بیر سیرا قیسا قیدلر سؤیله دی. بونونلا باغلی من ایکی - اوچ مسأله اوزه رینده دایانماق ایسته ییرم. محاضره چی ایرانا مناسبتده شوروی نیت لری حقیقده دانیشدی. من باشا دوشدوگوم قدر بونلاردان بیرری شوروی یه دوست اولان حکومتین یارادیلما سی ایدی. بو ماراقلی دیر و ایران خلقی اوچون ده چوخ فایدالی دیر بیلسین کی، روس لار نه ایسته ییرلر. بئله کی، بیز نئچه ایل لردیر روس لارلا قونشویوق، سون وقت لر ایسه بیرگه فعالیت گؤرستمیشیک، لاکن من قید ائتمه لییم کی، رسمی و غیر رسمی اولاراق قطعی شکیلده بیز بیلمه لییک کی، روسیه حقیقتاً نه ایسته ییر؟ محاضره چی نین سؤزوندن بئله معلوم اولور کی، ایندی ایران داکا حکومت روسیه یه دوست حکومت دگیل. من دئمه لییم کی، ۲۶ اوت ۱۹۴۱ (۴ شهریور ۱۳۲۰) نجی ایلدن باشلا یاراق ایران حکومتی

^۱ - Journal of Royal Central Asian Society, XXXIII, ۲ (April ۱۹۴۶), p. ۱۹۰-۱۹۱.

^۲ - Journal of Royal Central Asian Society, XXXIII, ۲ (April ۱۹۴۶), p. ۱۹۱.

روسیه یه مال لار گوندردیگینه، خصوصیه اؤز وسایطی حسایینا کمکلیک ائتدیگینه گۆره چوخ محرومیت لره معروض قالیب. خلق چوخ چتین لیگه دؤزمکله متفق لره، او جمله دن شوروی خلقینه و شوروی حکومتینه اؤز دوست مناسبتینی ثبوت ائدیب. داخلی ایش لره مداخله باره ده ایران نماینده لری نین شورای امنیتیه شکایتینه گلدیکده ایسه، بو نه بیر هفته نین، نه بیر آیین، نه ده بیر ایلین مسأله سی دیر. بیزیمله باغلانمیش مقالهلرین ضدینه اولاراق بیز داخلی ایش لری میزه مداخله به دؤزوروک کی، شوروی به دوست مناسبتیمیزی ثبوت ائدهک. حمزه وی داها سونرا مرکزی حکومتین یاریتماز ایشی باره ده محاضره ده دئییلن لره مناسبتینی اچیقلا دی. او دئدی: «ایرانین انتظامی اداره چی لیگینه معین چاتیشمازلیق لار وار، اجتماعی و اقتصادی سیستم ده کی رئال وضعیته ده گۆز یوما بیلمه ریک. من بونلاری قبول ائتمکله دئمه لیم کی، رضا شاهین ۲۰ ایل لیک اداره چی لیگینی چیخماق شرطی ایله سون ۲۰ - ۳۰ ایلده ایران بو و یا دیگر بؤیوک دولتین تأثیری آلتیندا اولوب. اگر بیزه آزادلیق وئرسه لر، اگر متفق اوردولاری اولماسا، شمالی ایران دا خارجی اوردو داخلی ایش لری میزه مداخله ائتمه سه، مطمئنیک کی، حکومتین حاضرلادیغی پلان لاری تدریجاً حیاتا کئچیره بیله ریک. من ایسته میرم کی، بوتون چاتیشمازلیغین گناهیینی ایران دا اولان خارجی اوردولارین اوزهرینه قویام، لاکن من یالنیز بونو قید ائتمه لیم کی، بیز ایره لی یه گئتمک اوچون نه ائدی ریکسه، هر آدی دم دا مانع ایله قارشى لاشیریق. بو، تبلیغات دگیل. بو حقیقت دیر»^۱. حمزه وی نین قالدیردیغی مسأله لره معین آیدینلیق گتیرن فیلیپ پرایسین، ژنرال فریزرین قیسا چیخشلاریندان سونرا صدر جان شی بو ماراقلی مذاکره یه یئکون وورماق مجبوریتینده قالدیغیندان تأسف لنددیگینی بیلدیردی.

لندن ده کی انجمن سلطنتی آسیای مرکزی آذربایجان مسأله سی مذاکره ائدیلن زمان شورای امنیتین ۳۰ ژانویه (۱۰ بهمن) تاریخی قراری حقیقته معلومات لار آرتیق جنوبی آذربایجانا چاتمیشدی. فوریه آیینین ۴ (۱۵ بهمن) ده سید جعفر پیشه وری ایله گۆروشن آمریکا کنسولو روسونون دا اساس مقصدی بو و یا دیگر مسأله لره باش وزیرین مناسبتینی اؤیرنمک ایدی. گۆروش اوچون بهانه آذربایجان دان آمریکایا مال آپارماق ایسته یین بیر ارمنی تاجرینه کؤمک ائتمک اولسا دا، اصلینده، گۆروشون ارخه سیندا داها چوخ سیاسی مقصدلر دایانیردی. دانیشتیق لار زمانی روسو سوروشدو: «مقاله یه اساساً متفق اوردولاری مارس آیینین اول لری نده ایران ی ترک ائتمه لی دیر. لاکن کئچمیش نظامی کیمی منه بئله گلیر کی، اوردونون چیخماسی اوچون ان آزی بیر نئچه آی قاباقدان حاضرلیق ایش لری باشلانمالی دیر. شوروی اوردوسونون چیخماسی اوچون بورادا هئچ بیر حاضرلیق ایش لری حسّ ائدیلمیر. مقاله یه اویغون اولاراق سیز اوردولارین چیخماسینا نئجه باخیر سینیز؟» سید جعفر پیشه وری کنسولون سوالینا قیسا و دولغون جواب وئردی. او دئدی: «بو اوردونو بیز چاغیرمامیشیق. اونلارین ایران دا یئرلشمه سی مرکزی حکومت له متفق لری ن مناسبتی

^۱ - ۱۹۷ p. ۱۹۴۶, ۲ (April ۱۹۴۶), XXXIII, Journal of Royal Central Asian Society, ۱۹۸ .

ایله معین اولونور. لاکن نه قدر کی اونلار بیزیم داخلی ایش لریمیزه مداخله ائتمیرلر، بو اوردونون قالماسی بیزیم ملی حکومت اوچون تهلهکه لی دگیلدیر. نهایت، شوروی قشون لاری نین وقتینده چاغریلماسی حقهده مسأله نی سیز اؤز حکومتینیز واسطه سیله داها آسان آیدینلاشدیرا بیلر سینیز». داها سونرا روسو خارجی تجارت مسأله سی ایله ماراقلاندی. ملی حکومتین خارجی اؤلکه لرله بیرباشا تجارت علاقه لری قورماق نیت لرینه توخوناراق بونون بین الملل قانون لارلا ضدیت تشکیل ائتمه دیگینی، آذربایجان ین ایران ین ترکیبینه اولدوغونو، خارجی تجارت علاقه لری نین قورونماسی نین دا ایران حکومتینه عاید اولدوغونو بیلدیردی. پیشه وری کنسولون بو فکری ایله راضی لاشدی. او بیلدیردی: «تهران حکومتی آذربایجان ین اقتصادی و تجاری حیاتینا تضییق ائدیپ آذربایجان خلقینی بوغماق ایسته ییر، بونا گؤره بیزیم اوچون خارجی عالم له بیرباشا تجارت علاقه لری نین قورولماسی ضروری دیر. بونو بیزیم خلقیمیزین منافی طلب ائدیر، بونا بیزی تاجر لریمیز، مالک لریمیز مجبور ائدیر». صحبتین گئدیشینده آمریکا کنسولو «آذربایجان» روزنامه سینده پیشه وری نین درج اولونموش دموکرات فرقه سی نین مرکزی کمیته سی نین پلئٹوموندا کی معروضه سیندن بنله بیر مسأله یه توخوندو: «معروضه نین بیر یئرینده سیز دئییر سینیز کی، ایران ارتجاعی بیر سیرا امپریالیست ملت لرین کؤمکی ایله آذربایجان خلقی نین مستقل لیگینی و آزادلیغینی بوغماق ایسته ییر. امپریالیست ملت لر دئییلنده سیز کیمی نظرده توتورسونوز؟ بیز، آمریکالی لار یالنیز آلمان لاری امپریالیست ملت حساب ائدیریک. معلوم اولدوغو کیمی، اونلار دا دارماداغین ائدیلیبلر». بو مسأله اطرافیندا پیشه وری نین جوابی سراسر اولدو. او دئدی: «بیز دنیا دا هنج بیر ملتی امپریالیست حساب ائتمیریک. لاکن آیری - آیری دولت لرده حاکم قروپ و دایره لرین امپریالیست نیت لری حقهده بیزیم معلوماتیمیز وار. بیر سؤزله، کیم لر کی بیزیم آزادلیغیمیزی و مستقل لیگیمیزی بوغماق ایسته یین تهران ارتجاعینا یاردیم ائدیر، اونلارین هامی سینی امپریالیست آدلاندیرماغا بیزیم حقیقیمیز وار. اونا گؤره کی، بیزیم خلقیمیز آزاد یاشاماق ایسته ییر». نهایت، روسو گوروشون سونوندا سوروشدو: «سیز لندن ده کی دانیشیق لارا نئجه باخیر سینیز؟» پیشه وری بیلدیردی کی، اورادا هانسی دانیشیق لار آپاریلماسیندان آسیلی اولمایاراق بیز بیر شئی بیلیریک: آذربایجان حقیقینده مسأله اوندان کناردا دگیل، خارجی دولت لر واسطه سیله دگیل، یالنیز آذربایجان ین اؤزونده حل ائدیله بیلر. بو مسأله نی ایران حدود لاریندان کناردا چیخارماقلا تهران حکومتی بوتون ایران خلق لرینه مناسبتده جنایت ائتمیش اولدو. آذربایجان اؤز طالعی نی معین ائدیپ و اؤز قرار لاریندان گئری چکیلمک نیتینده دگیل. او اؤز مستقل لیگینی ساخلاماق نامینه بوتون قربان لارا حاضر دیر.^۱ روبرت روسو ائله همین گون پیشه وری ایله آپاردیغی دانیشیق لار باره ده وزارت خارجه یه راپورت گؤندردی. فوریه نین ۷ (۱۸ بهمن) ده ایسه میرجعفر باقروف گوروشون تندنویس لیگینی استالین و مولوتوفا چاندیردی. پیشه وری نین جواب لاری

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاچه ۸۹، اشاره ۱۱۲ ورق ۱۷ - ۱۹.

میرجعفر باقروفون ائله خوشونا گلمیشدی کی، او، بو ماتریالی مسکوکا هئچ بیر شرح و ایضاح وئرمه‌دن گؤندرمیشدی.

تبریزدن مسکوکا، واشینگتون، لندنه گؤندریلن معلوماتلار جنوبی آذربایجانین تدریجاً شوروی ایله غرب آراسیندا اساس قارشى دورما میدانینا چئوریلدیگینی تصدیق ائدی. باخمایاراق کی، لندن دن قئییدن وزیر خارجه بیرنس کئچیردیگی مطبوعات کنفرانسیندا ایران مسأله‌سینی شرح ائتمه‌یه‌جگینی بیلدیرمیشدی. فوریه آیی‌نین اول لریندن (بهمن آیی‌نین اورتالاریندان) باشلایاراق دنیا گنیشله‌ین شوروی تهلهکسه‌سینی آرتیق رئال فاکتا چئوریلمه‌سینی آچیق - آیدین حس ائدی. یالتا کنفرانسینی همین دورده آمریکا‌دا رئیس جمهور معاونی اولموش هاری ترومنه ده بللی اولمایان گیزلی قرارینا گؤره، کوریل آدالاری و ساخالین‌ین جنوبون شوروی‌یه وئریلمه‌سی، پنچئنقین فنلاندان آیریلماسی، شرقی پروسون بیر حصه‌سینی کونیقسیئرقین شوروی‌یه قاتیلماسی باشا چاتمیشدی. شرقی اوروپا و بالکان‌دا حاکمیتین کمونیست لره کئچمه‌سی بوتؤولوکده شوروی‌نین نظارتی آلتیندا ایدی. مدیترانه دیزینه نظارت ائتمک اوچون شوروی طرابلس (لیبی) اوزهرینده تحت‌الحمایه‌لیق حقوقی طلب ائدی. یونان پارتیزانلاری شوروی طرفیندن حمایه ائدیلمیش. اندونزی‌ده، عراق‌دا، سوریه‌ده، مصرده و دیگر یئرلرده غربه قارشى یؤنه‌لمیش حرکتلر مسکو طرفیندن پشتیبانلیق اولوردو. بؤیوک دولتله هله کی بو مسأله‌لر باره‌ده متفکرلر دلیلنده دانیشیردی. لاکن فوریه‌نین ۹ (۲۰ بهمن)‌دا باش وئرن حادثه‌بین‌الملل وضعیتینی خیلی درجه‌ده گرگین‌لشدیردی. همین گون استالین مسکو سئچیجی‌لری قارشى‌سینداکی نطقینده امپریالیسم حقیقنده محاربه‌دن اولکی مارکسیست ایده‌نی یئنیندین گونده‌لیگه گتیردی. او بیلدیردی: «مارکسیستلر دفعه‌لرله دئمیش‌لر کی، دنیا اقتصادینداکی کاپیتالیست سیستمینی اؤزوندن عمومی بحران و نظامی توقوشما عنصرلری واردیر، بونا گؤره ده زمانه‌میزده دنیا کاپیتالیزمی پلانلی و متساوی صورتده ایره‌لی‌لمک یولو ایله دگیل، بحرانلار و نظامی سارسینتی‌لار یولو ایله انکشاف ائدیر. ایش بوندادیر کی، کاپیتالیست اولکلرینی غیرمتساوی انکشافی، عادتاً، زمان کئچدیکجه دنیا کاپیتالیزم سیستمی داخلینده موازنه‌نین کسکین پوزولماسینا سبب اولور، هم ده اؤزلرینی خام‌مال و ساتیش بازارلاری ایله آز تأمین ائدیلمیش حساب ائدن کاپیتالیست اولکلرینی، عادتاً، سلاحلی قوه ایشلتمک‌له وضعیتینی دگیشدیریب «نفوذ دایره‌لری»‌نی اؤز خیرینه یئنیندین بؤلْمک ایسته‌ییر». ^۱ تاریخین مارکسیست طرفینی خصوصی شکیلده وورغولانديغی بو چيخیشدا بورژوا دموکراسی‌ده موجود اولان فاشیست و ارتجاعی قوه‌لره قارشى نظامی عملیاتلارین مدافعه ائدیلمه‌سی فکری غربی، اؤزونو اصل معنا سیندا، هیجانا سالدی. ^۲ استالین‌نین نطقینده کی بئله بیر فکر غرب سیاسی دایره‌لرینده شوک وضعیتینی یاراتدی. او دئییردی: «ایندی صحبت اونون اوستونده‌دیر کی، شوروی اجتماعی

^۱ - «کمونیست». ۱۹۴۶ و ۱۰ فوریه (۲۱ بهمن ۱۳۲۴).

^۲ - Kuross A, Samii. Truman Against Stalin in Iran: A Tale of Three Messages - Middle East Studies, Volume ۲۳, Hanuary ۱۹۸۷, N۱ p. ۹۷.

قورولوشونون، غیر شوروی اجتماعی قورولوشدان داها آرتیق حیاتی و محکم اولدوغو آشکارا چیخدی، معلوم اولدو کی، شوروی اجتماعی قورولوشو جامعه‌نی سازمان وئرمک اوچون هر هانسی بیر غیر شوروی اجتماعی قورولوشا نسبتاً ان یاخشی قورولوشدور». استالینین شوروی اوردوسونون جنگی قدرتی ایله باغلی سؤیله‌دیگی فکرلر دنیا یا میدان اوخویاراق اعلان ائدی کی، قیزیل اوردو ایاقلاری چۆپدن اولان نهنگ دگیل، زمانه‌میزده تامامیله معاصر سلاح‌لارلا، چوخ تجربه‌لی فرمانده‌لره و یوکسک معنوی - دؤیوش خاصه‌لرینه مالک اولان اعلا بیر اوردودور. اونوتامالی کی، قیزیل اوردو، هله دونن اوروپا دولت‌لری‌نین اوردولارینی ده‌شته سالان آلمان اوردوسونو دارماداغین ائتمیش بیر اوردودور».

شوروی رهبرلیگی‌نین ۹ فوریه (۲۰ بهمن) بیاناتی‌نین مقابلینده آمریکا ایلك آدییم اولاراق شوروی ایله امکداشلیغا طرفدار اولان مسکوداکی سفیر هاریمینین عوضینه شوروی‌یه ینی سفیر تعیین ائدیلمه‌سی باره‌ده هاری ترومنین قراری فوریه‌نین ۱۴ (۲۴ بهمن)‌ده آچیق‌لاندى. امکداشلیغین باشا چاتدیغینی گؤستران استالین بیاناتی آمریکانین خارجی سیاستینه رهبرلیک ائدن وزیر خارجه بیرنس و اونون معاوانی آچسونی جدی شکیلده هیجان‌لانديردی. آمریکا مقام‌لاریندان عالی محکمه‌نین عضوی دوکلاس آز سونرا مدافعه وزیرى تعیین ائدیلمیش فورستولا دئییردی کی، بو چیخیش اوچونجو دنیا محاربه‌سینه چاغیریشدیر.^۱ همین گون‌لر مسکودان هیجانلی معلومات‌لار گؤندرن جورج کئنان کرملین عصبی سیاستی‌نین رقیب دولت‌لرین تام داغیدیلما سينا یؤنه‌لدیلیمیش عنعنوی و ناراحت ائدن روس سیاستی اولدوغونو بیلدیریردی.^۲

حادثه‌لرین چوخ گرگین کاراکتر آدیغی بیر وقتده روس هله کی ایرانین شمال استان‌لاریندا، جنوبی آذربایجان‌دا اؤز یئرینده ایدی. مقاله‌یه او یغون اولاراق محاربه‌دن آلتی آی سونرا قشون‌لار اورادان چیخمالی ایدی. لاکن استالینین چیخیشی وضعیتی دگیشدی و اوندان بیر هفته سونرا - فوریه‌یی‌نین ۱۶ (۲۷ بهمن)‌دا اوتاوادان نگران‌اندیجی خبر گلدی.^۳ فوریه‌نین ۱۵ (۲۶ بهمن)‌ده کانادانین نخست‌وزیری کینق گنیش بیانات وئریب بیلدیرمیشدی کی، اوتاواداکی شوروی سفارتی‌نین نظامی وابسته‌سی و سفارتین دیگر ایشچی‌لری کانادا نظامی کاراکترلی گیزلی معلومات‌لار توپلاییرلار. کانادا نخست‌وزیری‌نین بیاناتی شوروی تهلهکه‌سی حقیقنده استالینین ۹ فوریه (۲۰ بهمن) چیخیشینی تاماملادی و دنیا‌دا بؤیوک سس - کوی‌یه سبب اولدو. بو حادثه ایله باغلی شوروی حکومتی‌نین بیاناتیندا دئییلیردی: «شوروی اورقان‌لارینا معلوم اولموشدور کی، محاربه‌نین سون دورونده کاناداداکی شوروی نظامی نماینده‌لیگی اداره‌سی‌نین آیری - آیری امکداش‌لاری اولان تانش‌لاریندان شوروی اورقان‌لاری اوچون چوخ دا ماراقلی اولمایان گیزلی ماهیتلی بعضی معلومات آلمیش‌لار. آیدینلاشدیریلیمشدیر کی، بونلار تکنیکی معلومات‌لار دیر و شوروی ده داها یوکسک تکنیکی نائلیت‌لر اولدوغونا گؤره، بونلار شوروی

^۱ - Robert Donovan. Conflict and Crisis. New -York, ۱۹۷۷, p. ۸۷ .

^۲ - Kuross A.Samii. Truman Against Stalin in Iran, p. ۹۷ .

^۳ - David Mc Culloughn. Truman. New -York, ۱۹۹۲, p. ۴۸۶ .

اورقان لاری نین احتیاجی یو خودور. بو باره ده رادیو اشعه لری حقیقده درج اندیلیمیش اثرلرده و ساینده، هابئله آمریکالی اسمیتین مشهور «آتوم قوه سی» کتابیندا لازمی معلوماتی تاپماق ممکن دور... کانادادا کی نظامی نماینده لیک اداره سی نین بعضی امکداش لاری نین یو خاریدا گؤرسه دیلن حرکت لری شوروی حکومتینه معلوم اولان کیمی امکداش لاری نین بو حرکت لری یول و ثریلمز حساب اندیلدی و شوروی نظامی وابسته سی کانادان گئری چاغریلدی»^۱.

فوریه آیی نین ایکینجی اون گونلو گونده (بهمن آیی نین سون اون گونلوگی) بین الملل عالمده باش وئرن هیجان لار، مسکودا کی آمریکا سفارتی نین کاتبی جورج کئنانین فوریه نین ۲۲ (۳ اسفند) ده واشینگتونا گؤندردیگی سککیزمین کلمه دن عبارت «اوزون تلقرام» ای ایله یئنی مرحله یه داخل اولدو. جورج کئنانین ۲۲ فوریه (۳ اسفند) تاریخلی تلقرامی محاربه دن سونرا کی دور اوچون آمریکا سیاستی نین معین اندیلمه سینده گوجلو تأثیر گؤرستدی. او، ایستر نظامی، ایستر سه ده سیاسی یول لارلا شوروی نین گنیشلنمه سی نین، تأثیر و توسعه سی نین قارشی سی نین آیینماسینی تکلیف اندیردی. کئنان خبردارلیق اندیردی کی، شوروی «فاناتیکجه سینه» «بیزیم عنعنه وی حیات طرزیمیز» لغو ائتمگه جهد اندیر. اونا گؤره، او تکلیف اندیردی کی، آمریکا شوروی قورولوشو ایله «سیاسی یاخین لیق» امید بسله مه له دی. بیز خارجی سیاست ساحه سینده اتحاد شوروی یه طرفداش کیمی دگیل، رقیب کیمی باخمالیق. کئنانین فکرینجه، «شوروی حاکمیتی منطقه او یغون حرکت اوچون ممکن سوز دور، لکن او، گوج منطقینه مناسبتده چوخ حساس دیر». بو باخیمدان او قید اندیردی کی، شوروی نی گئری چکیلگه مجبور ائتمک لازم دیر، اونولا «گوج موضعیندن» دانیشماق لازم دیر.^۲ بیر نچه هفته سونرا کئنانین بو نسخه سی جنوبی آذربایجانا مناسبتده اوغورلا سیناقدان کئچیریلدی. بیر ایل سونرا ایسه، او، «اوزون تلقرام» دا ایره لی سوردوگو فکر لری تانیماز آدلا «فارین افئرز» مجله سینده چاپ ائتدیردیگی مقاله سینده نظری جهتدن اساسلان دیردی.^۳

بین الملل قارشی دورمانین گوجلنددیگی همین فوریه (بهمن - اسفند) گون لرینده مسکو جنوبی آذربایجان دا فدائی دسته لری نین یارادیلما سی حالدا قرارین رسماً اعلان اندیلمه سینده و آذربایجان ملی مجلسی نین ۱۹۴۵ نجی ایلین دسامبر آییندا (آذر ۱۳۲۴) خلق قشونون یارادیلما سی حقه قانونون مطبوعات واسطه سی ایله آچیقلا نماسینا راضی لیق وئردی. آذربایجان ملی حکومتی نین باش وزیر ی سید جعفر پیشه وری نین امضاسی ایله اعلان اندیلیمیش فدائی دسته لری نین یارادیلما سی حقه قراردا گؤرسه دیلیردی: «آذربایجان ملی حکومتی قید اندیر کی، آذربایجانین قهرمان، ناموسلی و شجاعتلی اوغلان لاریندان تشکیل تاپیمیش فدائی دسته لری خلقیمیزین ملی - آزادلیق نهضتی نین قورولماسیندا فوق العاده بؤیوک خدمت و فداکارلیق گؤرسه ده بیلر. اینه سلاح آلیب،

^۱ - «کمونیست»، ۱۹۴۶، ۲۲ فوریه (۱۳۲۴، ۳ اسفند).

^۲ - George F. Kennan. Memories. ۱۹۵۰ - Boston - Toronto, p. ۵۴۷ ۵۵۹; Michael Polley. A Biography of George F. Kennan. Lewiston, Queenston, Lamreter. ۱۹۹۰, p. ۳۹.

^۳ - By X. The Sources of Soviet Conduct - Foreign Affairs, ۱۹۴۷, July, p. ۵۶۶ ۵۸۲.

قیشین گنجهرلینده چؤل لرده و داغلاردا مرتجع لرله مبارزه آپارمیش و ملی - دموکراتیک آزادلیغیمیزی اؤز قانلاری ایله تآمین ائتمیش فدائی لریمیزین بؤیوک قهرمانلیغینی و خدمتینی آذربایجان ملتی و عزیز وطنیمیز آذربایجان تورپاغی هئچ بیر زمان یاددان چیخارمایاجاقدیر. آذربایجانین آزادلیق مبارزه سینده هلاک اولموش فدائی لرین پاک روحی و تمیز قانی بیزی و وطنیمیزی مقدس بیر محبتله ایسته مگه و ملی دولتیمیزی محکم لنگه چاغیریر. وطنیمیزین گله جگی و خلقیمیزین امنیتینی حفظ اولونماسی، فدائی لرین ایشینی منتظم حالا سالماغی بیزدن طلب ائدیر. بو مقصدله آذربایجان ملی حکومتی قارار آلیر:

۱ - فدائی لردن خصوصی دستلر آیریلیمیش، تامامیله قشون نظام و انتظامی ایله سلاح آلتیندا و معین یئرلرده ساخلانماسی حقیقنده وزارتین وئردیگی نقشه تصویب ائدیلین. وطنیمیزین منظم خلق دوزله نه کیمی امنیتین حفظی و سرحدلرینین مدافعه ائدیلمه سی همین دستلره حواله اولونور.

۲ - خلق اون بئش گون مدتینده منظم فدائی دستلرینی داخلی نظامنامه سین و تعلیم - تربیه قایدالارینی معین ائدیپ حکومتین تصویبینه وئرسین.

۳ - منظم فدائی دستلرینی تربیه سالماق اوچون خلق وزارتین گؤستریشینه اساساً یئرلرده یئرلی حکومت رئیس، آذربایجان دموکرات فرقه سی نین یئرلی کمیته کاتبی و یئرلی فدائی دسته سی نین باشچی سیندان عبارت بیر کمیسیون تشکیل تاپسین. همان کمیسیون منظم فدائی دستلرینه قبول ائدیلن هر شخصین وضعیتینی آیرجا گؤزدن کنچیرسین و هر فدائی یه خصوصی شخصی ورقه دوزلتسین. منظم فدائی دستلریندن کناردا قالان فدائی لر ملی حکومتین خصوصی گؤستریشینه قدر اؤز ائولرینه گندیب اؤز ایشلری ایله مشغول اولسونلار. عین زماندا، خلق اونلارین سیاهه سین توتوب سلاحلارینی نوع و مقدارینی معین ائتسین. هر نئجه نفری اداره ائتمک و ایسته نیلن موقعه حاضر ائتمک اوچون بیر باشچی معین ائدیلین.

۴ - منظم فدائی دستلرینه و یئرلی امنیت اداره لرینه جلب ائدیلن فدائی لرین بوتون یاشاماق خرج لرینی ملی حکومت اؤز اوستونه گؤتورور. هر بیر فدائی خلق قویدوغو قانونا موافق و معین فورم ایله گونده ۳ دفعه یتمک و استراحت اوچون یئر، یاتاچاق و پالتار وئریلمه لی دیر.

۵ - خلق وزارتین ۵ گون مدتینده منظم فدائی دستلرینی نین مخارج بودجه سین حکومته تقدیم ائتسین.

۶ - ملی حکومت و فدائی آدی ایله شهر و کندلرده خلقین مالینا و یاشایشینا تجاوز و وطنداشلارین امنیتینی پوزان شخص لر قانونی یول ایله شدیداً مجازات ائدیله جک لر. آذربایجان ملی حکومتی امین دیر کی، مرتجع و وحشی دشمن لرین شربنی دفع ائتمکله اؤز ملی آزادلیغینی قازانمیش بیر خلق دینچ لیک و امن - امانلیق شرایطینده اؤز وطنینی

ترقی و تکامله دوغرو آپارماقدا دا بؤیوک یارارلیق استعدادینی گؤرسهده جکدیر»^۱.

حکومتین قبول ائدیگی بو قراردان سونرا ملی مجلسین «خلق قشونلارینین تشکیلی حقیقده» ۲۱ دسامبر ۱۹۴۵ (۳۰ آذر ۱۳۲۴)نجی ایل قانونو فوریه‌نین ۷ (۱۸ بهمن)ده «آذربایجان» روزنامه‌سینده درج ائدیلدی. بونولا دا جنوبی آذربایجاندا ملی اوردونون یارادیلماسی رسمی کاراکتر آلدی. تعجیلی اولاراق ملی اوردونو تکمیل‌لشدیرمک اوچون فوریه‌نین اول لرینده (بهمن آیینی ایکنجی یاری سیندا) باکی نظامی دایره‌سیندن جنوبی آذربایجانا ۱۰۴ آذربایجانلی افسر گؤندریلدی. اولارین ایچری سینده شوروی قهرمانی ماژور خیدیر (خضر) مصطفایف، ژنرال ترلان علی‌یاربگوف کیمی تانیمیش نظامی لر ده وار ایدی.^۲ بیر قدر اول ایسه ستادی باکی‌دا یئرلشن ۴ نجو اوردودان جنوبا ۴۹ افسر، ۳۲ نظامی ساحه‌ده سیاسی ایشچی، خصوصی تاپشیریقلاری یئرینه یئتیرمک اوچون ۱۲۰ نفر آذربایجانلی افسر گؤندریلمیشدی. فوریه (بهمن) آییندا مسکووا گؤندردیگی آراییشدا میرجعفر باقروف ایران آذربایجانیندا ۷۰۰ نفر شوروی آذربایجانلی حزب، شورا، مدنیت، نظامی ایشچی‌لرینین اولدوغونو بیلدیریردی. او قید ائدیردی کی، ایران آذربایجانینا گؤندریلن ایشچی‌لر پارتیزان دسته‌لرینین یارادیلماسیندا، مرتجع‌لره قارشو نظامی عملیات‌لارین کئچیریلمه‌سینده بلاواسطه اشتراک ائدیرلر. تکلیف ائدیردی کی، بونلاردان ۵۰۰ نفرینه حکومت مکافات‌لاری وئرلیسن.^۳ میرجعفر باقروفون تکلیفی نظره آلیناراق ۱۹۴۶ نجی ایلین فوریه (بهمن) آییندا جنوبی آذربایجاندا اولان ۷۹ نفر مختلف فرمان و مدال‌لارلا تلطیف ائدیلمیشدی. جنوبی آذربایجانا گؤندریلن نظامی‌لرین باشلیجا وظیفه‌سی ملی حکومتین خلق قوشونو حصه‌لرینین یارادیلماسی ایشینه کمک‌لیک ائتمک ایدی. فوریه (بهمن) آییندا ترتیب ائدیلمیش پلانا گؤره، آذربایجاندا ملی اوردونون ایلك حصه‌لرینین یارادیلماسی ۱۹۴۶ نجی ایلین آوریل آیینی ۱۰ (۲۱ فروردین ۱۳۲۵)دا باشا چاتمالی ایدی. مرکزی تبریزده یئرلشن خلق قوشونو وزارتینین ۴۶۰۰ نفردن عبارت، ترکیبینه ۵ پیادا گردان، بیر توپخانه قسمتی و بیر تانک گردانی اولان پیادا تیپی‌نین ستادی مراغادا یئرلشمه‌لی ایدی. بیرینجی گردان رضائیه‌ده، ایکنجی گردان میانداوآب‌دا، اوچونجو گردان صائین‌قلعه‌ده، دؤردونجو گردان زنجان‌دا، بئشینجی گردان میانادا یئرلشمه‌لی ایدی. توپخانه حصه‌سی‌نین فورمالاشماسی اوچون ۶۲ توپ، تانک گردانی‌نین یارادیلماسی اوچون «چک - مراوی» مارک‌لی ۶ تانک آیریلیمیشدی. بوتون نظامی حصه‌لر فورمالاشدیریلدیقدان سونرا ان آزی اوچ آی حاضرلیق تعلیمی کئچیرمه‌لی ایدی. پلانا گؤره، ۱۹۴۶ نجی ایلین ژوئیه آیینی بیرینده (۱۰ تیر ۱۳۲۵) جنوبی

^۱ - «آذربایجان»، ۱۴ بهمن ۱۳۲۴.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۳۹ ورق ۳۲.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۲۰ ورق ۳۱.

آذربایجاندا دؤیوش قابلیتلی اوردو آرتیق حاضر اولمالی ایدی.^۱ شوروی آذربایجانیندان گؤندریلن افسرلرین کۆمکی ایله عمومی لیکده جنوبی آذربایجاندا قیسا مدّته ۱۷ مین نفر دن عبارت انتظاملی ملی اوردو حصه لری یارادیلیمیشدی. افسر کادرلاری حاضرلاماق اوچون نظامی مکتب (حرب مکتبی) آچیلیمیشدی. ملی حکومتین آچدیغی بو مکتبلرده خلق قوشونو اوچون ۲۵۰ نفر دن چوخ افسر کادرلاری حاضرلانمیشدی.^۲ بیر سیرا گنج لر نظامی تحصیل آلماق اوچون شوروی آذربایجانینا گؤندریلدی.

یئنی فورمالاشان آذربایجان اوردوسو ایلك جنگی عملیاتلاری زنجاندا ذوالفقاری نین دسته لرینه قارشى كئچیردی. فوریه نین ۱۱ (۲۲ بهمن) ده غلام یحیی زنجانا گؤندریلدی. بیر هفته عرضینده عملیات پلانی حاضرلاندى. فوریه نین ۱۷ (۲۸ بهمن) ده چتین هاوا شرایطینده جنگی عملیاتلار باشلاندى. تهراندا آچیق و گیزلی فورمادا زنجانا جانلی قوه، سلاح و سورات گؤندریلدیگی مشاهده ائدیلمیشدی. ملی حکومت طرفیندن زنجان دؤیوش لرینده ۶۰۰ فدائی اشتراك ائتمیشدی. آز سونرا داها ۲۰۰ فدائی تبریزدن زنجانا گؤندریلمیشدی. آذربایجان ملی اوردوسونون یارادیلماسی حقیقنده قانون اعلان ائدیلمیکدن سونرا ایران اوردوسونون افسرلریندن آذربایجان حکومتی طرفینه كئچمیش ۵ نفر افسر نمونه یی خدمت لرینه گؤره ژنرال رتبه سی ایله تلطیف ائدیلمی.

فوریه نین ۱۵ (۲۶ بهمن) ده اوردویا چاغیریشلا باغلی تبریزده بؤیوک نمایش كئچیریلدی. تبریز اهالی سی نین بوتون طبقه لری، او جمله دن خانملار نمایشده فعال اشتراك ائدیردی لر. نمایشدن سونرا كئچیریلن میتینگده كلكته چی كرخاناسی نین كارگری مشهدی ابراهیم، اطراف كندلرین نماینده سی افتخاری، «آذربایجان» روزنامه سی نین سردبیری موسوی، خانملارین نماینده سی غدیری، دموکراتیک گنج لر تشکیلاتیندان صبحی، خلق قوشونو وزارتیندن سرهنگ آذر، حکومت عضولریندن بی ریا، شبستری، پیشه وری چیخیش ائتدی لر. اونلار خلق اوردوسو یارادیلماسی نین، اونون معاصر سلاح و جنگی تکنیک ایله تجهیز ائدیلمه سی نین ضروری لیگینی بیلدیردی لر. پیشه وری دئدی کی، اوردو یاراتماقلا آذربایجان خلقی محاربه یه جان آتمیر، هئچ کسی هده له میر، یالینز اؤز ملی دگرلرینی قوروماغی آرزولاییر. اونون فکرینجه، آذربایجان اوردوسو اؤلکه نین مستقل لیگینی و آزادلیغینی قوروماق عزمینده اولمالی ایدی. میتینگ و نمایشین سجه یی جهت لریندن بیرى حکومت و فرقه رهبرلری نین نظامی پالتاردا خلق آراسینا چیخماسی ایدی. عموم اتفاق کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیته سی نین ۶ ژوئیه ۱۹۴۵ نجی ایل (۱۵ تیر ۱۳۲۴) قرارینا اویغون اولاراق جنوبی آذربایجاندا مختلف تدبیرلری، او جمله دن اوردو قوروجولوغو و خصوصی تاپشیریق لاری حیاتا كئچیرمک اوچون ایریلمیش ۶ میلیون ریال وسایطدن ۱۹۴۶ نجی ایلین فوریه آیی نین ۲۳ (۴ اسفند ۱۳۲۴) نه قدر ۳۶۲۴۵۶۲ ریالا

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لری و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۱۱۵ ورق ۱۲ - ۱۵ .

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لری و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۱۵۷ ورق ۹۶ .

قدر خرج لئیمیشدی. مالییه وسایطی شوروی آذربایجاننی تهلهکه سیزلیک کمیسیری یئمئلیانوفون یازلی راضی لیغی ایله اساساً اونون معاون لری آقاسلیم آتاکیشی یئغه، کریموفا، صادق پادگانا، حسن حسنوفا، روس ایران بانکی نین تبریز شعبه سی نین مدیری نجف اسماعیلوفا، ۳ نجو اوردو فرماندهی نین معاونی ژنرال شافرانوفا، احد یعقوبوفا، قاسموفا سلمان میر بشیر اوغلوفا، اوردو ژنرالی ایوان ماسلئنیکوفا، میرزا ابراهیموفا و دیگر لری نه وئرلیمیشدی.^۱

اصلاحات لارین کئچیریلمه سی باخیمیندان فوریه (بهمن) آیی ژانویه ده کی (دی) بؤیوک اصلاحات لارین دوامی اولموشدو. خلق قوشونو حقیقنده قانون اعلان ائدیلدیکدن سونرا مجلس و ملی حکومت آذربایجان دان مال صادراتی، نظامی اولمایان لارین محکمه ائدیلمه سی، ۲۱ آذر مدالی، خالصه لری بؤلونمه سی، مصادره ائدیلمه سی، قانون لارین اجرایی و انتشاری، اینجه صنعت اداره سی، عالی محکمه نین تشکیلی، صحرائی محکمه لری حقیقنده چوخ مهم قانون و قرارلار قبول ائدیلمیشدی. بونلاردان ان اهمیتی سی فوریه آیی نین ۱۶ (بهمن) دا ملی مجلس طرفیندن قبول ائدیلن «خالصه لری بؤلونمه سی حقیقنده» و «مصادره حقیقنده» قانون لار اولدو. بو قانون لاردا گؤرسه دیلیردی: «دولت کندلری نین تورپاق لاری و سولار کندلی لر آراسیندا عوض سیز اولاراق بؤلونمه لی دیر. آذربایجان نین آزادلیغی و ملی حکومتین علیه نه تبلیغات آپاران لارین و مبارزه ائدن لری ن مصادره اولونان اکین یئرلری، اوتلاق لاری، سو و باغ لاری کندلی لره وئرلیمه لی دیر». ملی حکومتین رهبرلیگی ایله آپاریلان تورپاق اصلاحاتی نین ایلك مرحله سینده اکین یئرلری نین ۲۶۰ مین هکتار تورپاق ساحه سی کندلی لر آراسیندا بؤلوشدورولدو.^۲ جنوبی آذربایجان فلاحتینه کؤمک ائتمک مقصدی ایله میرجعفر باقروف شورای وزیران شوروی یه یازیردی: «پیشه وری و شبستری مراجعه ائتمیش لر کی، زراعت ایش لری نه سازمان وئرمک مقصدی ایله بوتون لوازمی ایله بیرلیکده اونلارا اون تراکتور ساتیلین. نظره آلساق کی، ایران آذربایجاننی زراعتینده تراکتور لارین گورونمه سی مهم حادثه اولاجاقدیر، پیشه وری و شبستری نین مراجعه سیننی مدافعه ائدیرم. خواهش ائدیرم، جنوبی آذربایجانا اون تراکتور ساتماق اوچون امکان لار آختاریلسین».^۳

فوریه آیی نین اورتالاریندا (بهمن آیی نین آخر لری) میرجعفر باقروف جنوبی آذربایجان لا باغلی داها ایکی مسأله نی حل ائتمگه چالیشیردی: بیرینجی سی، تعجیلی رابطه خطی نین یارادیلما سی، ایکینجی سی ایسه پیشه وری نین خواهشی اساسیندا تبریز ده رادیو وئرلیش لری اوچون قورغولارین آلینما سی و قورولما سی. فوریه آیی نین ۱۵ (۲۶ بهمن) ده

۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۱۸۹ ورق ۷۹ - ۱۰۳؛ یئنه اورادا، اشاره ۱۲۰، ورق ۶۳.

۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۲۰۳ ورق ۱۷.

۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹ اشاره ۱۲۱ ورق ۶۲ - ۶۳.

شوروی نین وزارت داخله سینه - کرووقلوقا گؤندرديگی تلقرامدا باقروف یازیردی: «ایران آذربایجانیندا حیاتا کنچیریلن تدبیرلرله باغلی بیزیم اورادا اولان ایشچی لرله گونده لیک رابطه یه گیرمگه بؤیوک احتیاج وار. اؤتن ایلین اکتوبروندا (مهر ۱۳۲۴) بیز یولداش بئریا مراجه اتتدیک کی، باکی - تبریز یوکسک فرکانسلی سریع رابطه خطی نین یارادیلماسینا گؤستریش وئرلیسین. یولداش بئریا وعد ائتدی کی، ضروری اولان ماتریال و آپارات آیریلماسینا امکان اولان کیمی بو مسأله نی حل ائده جک. حاضرکی وقتده آرتیق باکی - نخجوان خطی قورولوب. اونو تبریزه قدر اوزاتماق اوچون ۱۸۰ کیلومتر سیم لازم دیر. تهران لا قزوین آراسیندا وقتیله ۱۹۴۴ نجی (۱۳۲۳) ایله ماوراء قافقاز جبهه سی اوردوسو طرفیندن شوروی نین وزارت داخله سی نین آیردیغی ماتریال لار اساسیندا قورولموش ۱۴۰ کیلومتر رابطه خطی حاضرده فعالیت سیزدیر. بو ماتریال لاردان استفاده ائتمک شرطی ایله تبریزله نخجوان آراسیندا رابطه نی برپا ائتمک اوچون داها ۴۰ کیلومتر سیم لازم دیر. تبریز استانسیاسی اوچون لازم اولان آپارات تهران دا و باکی دا وار. چاتیشمایان یالنیز باطری و انرژئی ایله تجهیز ائدیلمیش موتورلاردیر. باکی نظامی دایره سی فرمانده لیگی ایله راضی لیغا گلنمیشدیر کی، تهران - قزوین خطی نین تبریز - نخجوان خطی نه چئویرسین لر. ایندی بیزیم ایران آذربایجانیندا اولان ایشچی لرله دائمی رابطه یه چوخ بؤیوک احتیاج اولدوغو اوچون، خواهش ائدیرم، تبریزله یوکسک فرکانسلی سریع رابطه خطی نین یارادیلماسینا گؤستریش وئرلسیز». فوریه نین ۲۲ (۳ اسفند) ده کرووقلوقدان جواب گلدی کی، شوروی داخلی وزارتتی تبریزده حکومت رابطه سینی اشاغیداکی شرطلرله قورا بیلر. تبریزله نخجوان آراسیندا خطی ن چکیلمه سینی و محافظه سینی باکی نظامی دایره سی اؤز اوزه رینه گؤتورسون. تبریزده کی شوروی نماینده لیگینه «وچ» استانسیاسی اوچون تجرید ائدیلمیش یئر آیریلسین و اونون محافظه سی سازمان وئرلیسین. چاتیشمایان آوادانلیق و ۴۰ کیلومتر مس سیم گؤنده ریله جک. ائله همین گون میرجعفر باقروف مهدی یعقوبوفا تاپشیریق وئردی کی، باکی نظامی دایره سی نین فرمانده ی، اوردو ژنرالی ایوان ماسلئنینکوف لا راضی لاشیب مسأله نین عملی حلینه باشلا سین لر.^۱ قیسا وقت عرضینده باکی ایله تبریز آراسیندا حکومت تلفونی ایشه دوشدو.

فوریه آیی نین اورتالاریندا (بهمن آیی نین آخرلرینده) تبریزده رادیو استانسیاسی قورولماسی ایله باغلی میرجعفر باقروف مسکووا مراجه ائتدی. معلوم اولدوغو کیمی، جنوبی آذربایجانین رادیو وئرلیش لری ایله احاطه ائدیلمه سینه کمک لیک گؤرستمگی پیشه وری اوندان خواهش ائتمیشدی. همین دوره تبریزده لنینقراد کارخاناسی نین ۱۹۲۴ (۱۳۰۳) نجو ایلی استحصال اولونان ۴۰۰ وات گوجونده «د - ۴۰۰» رادیو استانسیاسی وار ایدی. ۱۹۴۱ (۱۳۲۰) نجی ایله محاربه باشلانانا قدر آلمان لار تبریزده رادیو استانسیا تیکؤمک ایشینه باشلامیش، دمیر اسکلت ایشینی گؤرموشدولر. لاکن شوروی ایرانا داخل

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹ اشاره ۱۱۴ ورق ۴۲ - ۴۶.

اولاندان سونرا بو ایش یاریمچیق دایاندیریلیمیشدی. جنوبی آذربایجان و اونا یاخین اولان ایران، عراق، تورکیه اراضی لرینی احاطه ائتمک اوچون تبریزده قورولان ۷۵۰ - ۱۵۰۰ متر دالغالی فرستنده ۱۰ - ۱۵ کیلووات گوجونده ایدی. بو مقصدله ایلك نوبه ده شهرده ۱۰۰ آت گوجونده اولان دیزل موتوری قورولمالی ایدی. میرجعفر باقروف شورای وزیران شوروی یه یازیردی: «تبریزده یئنی یارانمیش حکومتین رادیو وئرلیش لری استانسایسی اولمادیغیندان اهالی آراسیندا کوتله وی تبلیغات ایش لرینی آپارا بیلمیرلر. اونا گوره ده یاردیم اوچون بیزه مراجعه ائتمیش لر. یئنی فرستنده اوچون دمیر برجی باکی دا حاضرلاماق اولار، لکن ۱۰۰ آت گوجونده اولان دیزل قورغوسو، رادیو حصه و ماتریال لرینی باکی دا تاپماق ممکن دگیلدیر. توخونولان مسأله نین ضروری لیغینی و تعجیلی اولماسینی نظره آلاق، خواهش ائدیرم، شوروی رابطه کمیصری یولداش سترگنچوکا تاپشیریلیمین کی، واجب اولان تعجیلی کمک لیگی گؤسترین. ایلك نوبه ده تبریزده تیکله جک ۱۰ - ۱۵ کیلووات لیق رادیو، ۴ - ۵ کیلووات لیق تلفراف - رادیو فرستنده اوچون لوازم، هابنله ایکی برنامه نی تأمین ائده جک رادیو استودیو اوچون آوادانلیق آیریلمالی دیر». میرجعفر باقروف تکنیکی - قوراشدیرما ایش لرینی شوروی آذربایجانی رابطه چی لری طرفیندن گؤروله جگینی بیلدیریردی.^۱

فوریه (بهمن) آبی باشلاباراق آپاریلان گرگین ایش لر نتیجه سینده شوروی آذربایجانی متخصص لرینی یاخیندان کمک لیگی ایله بیر آی یاریم مدتینده تبریزده گوجلو فرستنده تجهیزاتی ایله تأمین اولونموش رادیو برنامه لری استانسایسی و استودیولاری نین تیکلمه سی باشا چاتدی ریلدی. ۱۹۴۶ نجی ایلین آوریل آبی نین ۷ (۱۸ فروردین ۱۳۲۵) ده فرستنده ایلك برنامه سینی گؤندری. باش وزیرین خصوصی موکلی میرقاسم چشم آذر جنوبی آذربایجان رادیو کمیته سی نین صدری تعیین ائدیلدی. آذربایجان دا باشلانمیش قوروجولوق ایش لری تبریزه گلن هر کسین دقتینی جلب ائدیردی. فوریه آبی نین اورتالاریندا (بهمن یین آخیرلینده) آذربایجان مطبوعاتی تبریزده باش وزیر پیشه وری، مجلسین صدری شبستری، معارف وزیر بی ریا، روزنامه سردبیرلری ایله یوگسلاوی مطبوعات وابسته سی پاولا میوویچ آراسیندا گئچیریلن گؤروش لر باره ده خیلی مطلب یازمیشدی. «آذربایجان» روزنامه سی نین سردبیرینه مصاحبه وئرن میوویچ دئییردی: «من آذربایجان دا اؤز آزادلیغی و حقوق لاری اوغروندا آپاردیغی مبارزه دن افتخار دویمان بیر خلق له تانیس اولدوم. دنیا دا از خلق لره تصادف ائتمک اولار کی، آذربایجان خلقی کیمی اؤز ملی حرکتی ایله فخر ائتسین. من گوردوم کی، ملی حکومت یاراندیقدا سونراکی آز و قتده ملی مدنیتین انکشافی اوچون نئجه جدی آددیم لار آتیلیب. آذربایجان آزادلیق حرکاتی نین ان بؤیوک نائلیتی قاباقجیل اؤلکه لرده اولدوغو کیمی، خانم لارا کیشی لرله برابر سئچکی حقوقی نین وئرلمه سی اولوب. آذربایجان اؤز اقتصادی چتین لیک لری ایله مبارزه دن غالب

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹ اشاره ۱۱۴ ورق ۴۷ - ۵۱.

چیخیر. قیسا مدّته بنله بؤیوک اوغورلار قازانان خلق ملّی - آزادلیق و مستقل لیک حقیقنه تامامیله لایقیدیر»^۱.

آذربایجان دا اصلاحات لارین کئچیریلدیگی، قوروجولوق ایشلری نین عملی کاراکتر آلدیغی فوریه (بهمن) آییندا قوام السلطنه ایکی هفته لیک مذاکره لردن سونرا یئنی حکومت کابینه سینی فورمالاشدیردی. فوریه نین ۱۴ (۲۴ بهمن) ده او، یئنی حکومتین ترکیبینی شاها، فوریه نین ۱۷ (۲۷ بهمن) ده ایسه مجلس شورای ملی یه تقدیم ائتدی. مجلس شورای ملی ده ایلکین رأی وئرمه زمانی سید ضیاء الدین یین طرفدارلاری قوامی حاکمیته بوراخماق اوچون نخست وزیرلیگه ایران یین بؤیوک مالکی، مجلس شورای ملی نین یاشلی (مسن) عضوی مؤتمن الملکون نامزدلیگینی ایره لی سورموشدولر. باخما یاراق کی، اول لر اونون نامزدلیگی مجلس صدرلیگینه ایره لی سورولموشدو و او، اؤز نامزدلیگینی کئری گؤتورموشدو. مجلس ده ایلکین رأی وئرمه زمانی قوام ۵۳ رأی، مؤتمن الملک ۵۲ رأی آلمیشدی. رأی وئرمه ده اشتراک ائدن دیپلومات لاردان بیر اؤز رأینی کئچمیش نخست وزیر حکیم الملکون نامزدلیگینه وئرمیشدی. بنله لیک له، قوام السلطنه اؤز رقیبیندن جمعی بیر رأی آرتیق توپلامیشدی و اونا گؤره ده اونون مجلس ده موضعی ائله محکم دیگلدی. یئنی حکومت ده نخست وزیر، داخله و خارجه وزیر کیمی مهم پست لاری احمد قوام اؤزو گؤتوردو. یئنی کابینه ده دکتر متین دفتری وزیر مشاور، بیات وزیر دارائی، سپهبد امیراحمدی وزیر جنگ، انوشیروان سپهبدی وزیر دادگستری، سپهبد محمد فیروز وزیر راه، مورخ الدوله سپهر وزیر بازرگانی و صنایع، سهام الدین غفاری وزیر پست و تلگراف، ملک الشعرا ی بهار وزیر فرهنگ، ناصر اردلان وزیر کشاورزی، منوچهر اقبال وزیر بهداری و وظیفه لرینی توتدولار. تهران داکاکی شوروی جاسوسلوق و دیپلوماتیک اداره لری مجلسین «حزب توده» فراکسیونونا تاپشیریق وئردی کی، قوام السلطنه نین تقدیم ائتدیگی حکومت کابینه سینی مدافعه ائتسین لر. حزب توده نین نماینده لری نین کؤمکی نتیجه سینده قوام السلطنه حکومت کابینه سی فوریه نین ۱۷ (۲۷ بهمن) ده مجلس شورای ملی ده تصویب ائدیلدی.^۲ او، شوروی نین یاردیمی ایله حاکمیته گلدی. مصرده چیخان بیر روزنامه ده انگلیس ژورنالیستی یازیردی کی، روس لار قوام السلطنه یه نخست وزیر اولماقدا کؤمک ائتدی لر. ایندی روس لار ایرانا دقت لرینی آرتیریرلار. بونولا دا اونلار ایران و تورکیه نین قاپی لارینی اؤز اوزلرینه آچماغا چالیشیرلار. بیر گون سونرا فوریه نین ۱۸ (۲۸ بهمن) ده قوام السلطنه مجلس ده حکومت برنامه سی ایله چیخیش ائدن زمان شوروی ایله مناسبت لری قارشیلیق لی حرمت و اعتماد شرایطینده قوراجاغینی بیلدیردی. حکومت کابینه سی مجلس ده تصویب اولان کیمی او، استالین دن خوش بیر تبریک تلقرامی آلدیغینی و جواپیندا ایران هیأتی نین باشچی سی کیمی مسکو و گلیب شوروی - ایران دانیشیق لارینی آپارماق آرزوسوندا اولدوغونو قید ائتدی. ائله همین گون قواما شوروی دن مثبت جواب

۱ - «آذربایجان»، ۲۴ بهمن ۱۳۲۴ .

۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۶۳ ورق ۳۹ .

گلدی. او، استالین دن دعوت آلدی و ۲۰ ساعت عرضینده مسکووا یولا دوشه جگینی بیلدیردی.^۱ باخمایارق کئچمیش نخست وزیر حکیم الملک دفعه لرله مسکووا سفر ائتمک آرزوسوندا اولدوغونو بیلدیرمیشدی، لاکن روسیه دن دعوت آلمامیشدی. مجلس قوامین مسکو سفیرینی مثبت قارشیلادی و سفر زمانی شوروی قشون لاری نین ایران دان چیخاریلاجای حقه راضی لیق الده ائده جگینه بؤیوک امید بسله دیگینی بیلدیردی. تعجیلی اولاراق ۱۱ نفر دن عبارت نماینده هیأتی فورمالاشدیریلدی. بورا اوچ مجلس عضوی، اوتاق بازرگانین رهبری، دؤرد ژورنالیست، روس دیلینی یاخشی بیلن اتحاد شوروی ده کی کئچمیش ایران سفیری، وزارت خارجه نین نماینده سی، او جمله دن پروفیسور رضازاده شفق، «داد» روزنامه سی نین سردبیری ابوالحسن عمیدی نوری، «ایران ما» روزنامه سی نین سردبیری جهانگیر تفضلی، اوتاق بازرگانین ایرانین صدری عبدالحسین نیکپور، وزارت خارجه دن حسن پیرنیا، اسدی، سیاح داخل اولوردولار. اثر ته سی گون - فوریه نین ۱۹ (۲۹ بهمن) دا، همین دوره ایران دا دئییلدیگی کیمی، احمد قوام بیر - ایکی شوروی جاسوسونون، ایکی انگلیس آژانی نین، بیر نچه آلیاریمچیق میلیونرین و وجدانلی سیاستچی لرین، هابئله تهران دانشگاهی نین حرمتلی استادلاری نین دا داخل اولدوغو سون درجه قاریشیق بیر هیأتله مسکووا یولا دوشدو.^۲

مسکو سفری عرفه سینده قوامین باشلیجا آددیمی روزنامه لر وتشکیلاتلار اوزه رینده قدغنی گؤتورمک اولدو. حزب توده نین اورقانی اولان «رهبر» روزنامه سی اتحادیه کارگران تشکیلاتلاری نین مرکزی کمیته سی نین اورقانی «ظفر» و «داد» روزنامه لری یئنیندن فعالیتله باشلادیلار. بلاواسطه اونون تاپشیریغی ایله تهران دا حزب توده ایرانین مرکزی کمیته سی نین و اتحادیه کارگرانین مرکزی کمیته سی نین اولکی حکومت طرفیندن باغلانمیش کلوبلاری یئنیندن آچیلدی. مسکووا یولا دوشمزدن اول قوام اؤز کابینه سینده تاپشیریق وئردی کی، او، قئیدنا قدر هئچ بیر مسأله نی مجلسین مذاکره سینده چیخارماسینلار.

مسکووا قوام السلطنه نی شورای وزیران شوروی نین صدر معاونی، وزیر خارجه مولوتوف، معاون وزیر خارجه دنکانوزوف، خارجی تجارت وزیرین معاونی میقونوف، وزارت خارجه نین اورتا شرق مدیری سیچئف، مسکووا کی ایران سفیری مجید آهی خسته اولدوغو اوچون اونون خانمی آهی، سفارتین مشاوری احتشامی و دیگرلری قارشیلادیلار. قوامی قارشیلایانلار آراسیندا تورکیه نین مسکووا کی سفیری ساریئر، بؤیوک بریتانیا موقتی ایشلر وکیلی روبرتس، ایالات متحد آمریکا نین موقتی ایشلر وکیلی کئنان و دیگر سفارتلرین ده نماینده لری وار ایدی. طیاره میدانیندا احمد قوام بیلدیردی: «بیزه دوست اولکهنین پایتختینه صمیمی بیر دوست کیمی گلدیگیمه چوخ شادام. یولدا قیزغین

^۱ - F.S.Fatemi. The USSR in Iran, p. ۱۰۱.

^۲ - ۲۹۴ - N.S.Fatemi. Oil Diplomacy. Powderkeg in Iran, p. ۱۲۳ - ۱۲۶؛ شوکت تقی یثوا. «بؤلونموش خلقلر» کارتلی (ایران خاطرهلری). باکی، ۱۹۹۷، صص ۱۲۳ - ۱۲۶؛ شوکت تقی یثوا. «بؤلونموش خلقلر» پروبلئمی، استالین و واحد آذربایجان مسأله سی، «مساوات»، ۱۹۹۸، نومره ۹، ص. ۱۱.

دوستلوق حسّی ایله قارشى لاندیم. گمان ائدیرم کی، بورادا - مسکودا بؤیوک قونشوموز شوروی ایله ان سیخ و دوست مناسبت لری یارادا بیلهریک». سفر چوخ اوزون چکدی. ایران نماینده هیأتی فوریه نین ۱۹ (۲۹ بهمن) دان مارسین ۷ (۱۶ اسفند) نه قدر مسکودا، مارسین ۸ - ۱۰ (۱۷ - ۱۹ اسفند) دا باکی دا اولدو. قوام السلطنه دانیشیق لاری اساساً مولوتوف لا آپاردی. عین زماندا، ایکی دفعه استالین له گؤروش دو. ایستر فوریه نین ۲۰ - ۲۳ (اول - ۴ اسفند) ده مولوتوف لا، ایستر سه ده آیین ۲۱ (۲ اسفند) ده استالین له کئچن گؤروش چوخ چتین اولموشدو. هر ایکی گؤروشده احمد قوام السلطنه شوروی قشون لاری نین ایران دان ۲ مارس دان (۱۱ اسفند) اول چیخماسینی، آذربایجان مسأله سینده شوروی نین معنوی دستگینی آماغی، ایرانا یئنی شوروی سفیری تعیین اندیلمه سی مسأله لرینی قالدیرمیشدی. بیرینجی مسأله ایله باغلی استالین قشون لارین ایران دا ساخلانماسینی ۱۹۲۱ (۱۳۰۰) نجی ایل مقاله سی ایله علاقه لندیرمیشدی. قوام جواب وئرمیشدی کی، بو مقاله امضالانان وقت او، دیگر وظیفه ده اولدوغونو و مقاله نین بو معنادا اولمادیغینی استالین یین نظرینه چاتدیرمیشدی. استالین سونرا ۱۹۱۹ (۱۲۹۸) نجی ایله پاریس صلح کنفرانسیندا ایران نماینده هیأتی نین «دشمن مناسبتی» مسأله سینین قالدیرمیشدی. جوابیندا قوام پاریس صلح کنفرانسیندا نماینده هیأتی نین باشچی سی نین مشاور الممالک اولدوغونو قید ائتدی. دانیشیق لارین گنیشینده استالین قشون لارین چیخارلماسی نین شوروی نین بعضی ماراتق لاری ایله باغلی اولدوغونو دا اچیقلامیشدی. ایندیکی مسأله یه گلدیکده استالین بیلدیردی کی، آذربایجان مسأله سی ایران یین داخلی ایشی دیر. او قید ائتدی کی، آذربایجانلی لار بیر حالدا کی مستقل لیک دگیل، مختاریت ایسته ییرلر ایران بوندان نییه ناراحت اولور. استالین اوست اورتولی شکیلده بیلدیردی کی، هر حالدا بو مسأله یه «شوروی» طرفی قاریشیپ، اونا گؤره ده شوروی هنج نه ائده بیلمز. قوام دئدی کی، ایران قانون اساسی سی مختاریته اجازه وئرمیر. اگر آذربایجانا مختاریت وئریلسه، او بیری ولایت لر ده مختاریت ایسته یه جک. دانیشیق لارین گنیشینده مولوتوف تکلیف ائتدی کی، ایران، دفاع و وزارت خارجه استئنا اولماقلا آذربایجان داکی رژیمی تانیسین. قوام السلطنه بونو قبول ائده بیلمه یه جگینی، لاکن مسأله نی ایالت انجمن لری حقیقته قانونون امکان وئردیگی فرمدا حل ائده بیله جگینی دئدی. صحبت زمانی هم استالین، هم ده مولوتوف نفت امتیاز لاری مسأله سینین قالدیردی لار. اونلار بیلدیردی لر کی، بریتانیا یا گذشت ائدی لگی حالدا، شوروی یه قارشى تبعیض سیاستی یئریدیلیر. قوام امتیاز لارین وئرلمه سی حقه مجلسین قرارینا اساسلانا ق شوروی سیاستی نین بؤیوک دولت لرده منفی رأی یارادا جاغینی خاطر لاتدی قدا استالین و مولوتوف «بیزی آمریکا و بریتانیانین نه فکر لشدیگی ماراتق لاندیرمیر. بیز اونلاردان قورخموروق» دئییه جواب وئردی لر.

یئنی کابینه مجلس دن اعتماد رأیی آلان کیمی قوام السلطنه نین غفلتاً مسکودا دعوت

^۱ - ۳۵۰ Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۳۵۴.

ئىدىلمەسى جەنۇبىي آذربايجاندا بۇيۇك ناراحتلىك ياراتمىشىدى. فورىيە نىن ۲۲ (۳) اسفند) دە «آذربايجان» روزنامەسىندە «آذربايجان خلقى نىن اميدلىرى» ادلى باش مقاله چاپ اولموشدو. اورادا يازىلىردى: «خارجى رادىولار نىن مەلۇماتلار نىن گۇرە، حاضردا مسكودا ايران نەمەندەلىرى ايله شوروى حكومتى آراسىندا ايكى اۆلكە نىن قارشى لىقلى مەناسەتلىرى حقدە دانىشلىق لار كەندىر. آذربايجان خلقى بو دانىشلىق لارنى بۇيۇك مارقلا ايزلەيدىر. اونا گۇرە كى، بو دانىشلىق لار بىر طرفدن آذربايجاننى اوزون ايل لار بويو سىياسى، اقتصادى و مدنى حقلردن محروم ائدن بىر حكومت نىن نەمەندەلىرى ايله، دىگر طرفدن بوتون دنيا خلقلىرى نىن آزادلىغى نىن مدافە چىسى اولان حكومت آراسىندا آپارلىير. بئله گمان ائتمك اولار كى، بو دانىشلىق لاردا ايران نەمەندەلىرى آذربايجان نىن طالغى ايله باغلى مسألە نى مەزكۇرە چىخاراجاق لار. شەبەسىز، چالاشاجاق لار كى، مقدس مى مبارزە نەتىجەسىندە اۆز اۆلكەسى نىن صاحىبى اولموش بئش مىليونلوق آذربايجان خلقى نى يئىدن بويوندوروغا سالىن لار. ايران نەمەندەلىرى نىن بو نەتلىرىنى بىلدىگىمىزدن بىز مسكو دانىشلىق لار نى مارقلا ايزلەيدىر كى و اميد ائدلىر كى، دنى نىن دموكراتىك دولتلىرى، خصوصىلە بىزىم بۇيۇك قونشوموز شوروى اۆز طالغىنى اىنە آلمىش، اۆز مى مجلسىنى و مى حكومتىنى ياراتمىش، اۆز مى آزادلىغىنى بوتون دنيايا اعلان ائتمىش بئش مىليونلوق آذربايجان خلقى نىن حقوقلار نىن پوزولماسىنا راضى اولماز. بوندان علاوه، آذربايجان خلقى درىندن اينانير كى، كىچىك خلقلرنىن حقوقلار نىن مدافەسىندە رشادت گۇسترن شوروى آذربايجان مسألەسىنى مدافە ائدركن آزادلىغا لايىق اولان خلقى نىن مەنفاعىنى ھىچ وقت اونوتماز. آذربايجان خلقى نە بىن باھاسىنا اولورسا اولسون، الدە ائدىلمىش آزادلىغى قوروياجاق دىر. آذربايجان اۆز طالغىنى مەن ائدىب، اۆز مقصدىنى ايدىن لاشدېرىب».

مسكودا آپارلان دانىشلىق لار آذربايجاندا بىر مەنئالى قارشى لانمىردى. مى حكومتە دشمن قۇرلر دئىيردى لى كى، قوامالسلطنە مختلف مانورلار ائتمگە قادر، چوخ حىلەكار سىياسەتچى دىر. او، دانىشلىق لارنى ايران نىن خىرىنە، آذربايجان مى حكومتىنى بوغماق حسابىنا باشا چاتدىراجاق. دموكرات لىدرلر و اھالى نىن گنىش كوتلەسى ايسە بئله دوشونوردو كى، مسكو دانىشلىق لارنى آذربايجانداكى موجود وضعىتىن تھران طرفىندن تانىماسى ايله نەتىجەلنە بىلر. مسكو دانىشلىق لارنى نىن جەنۇبىي آذربايجاندا دوغوردوغو رالىر حقدە مىرزا ابراھىموف، حسن حسنوف، آقاسلىم آتاكىشى يئف تئز - تئز باكىيا مەلۇماتلار گۇندىردى لىر. دانىشلىق لار باشلاندىقدان اوچ گون سونرا مىر جعفر باقروف استالىن و مولوتوفا يازىردى: «حاضردا ايران آذربايجان نىندا اجتماعى فكر قوامى نى مسكودا سفرى مسألەسىنە جلب اولونموشدور. مرتجع دايرەلر بۇيۇك اميد بىلەيدىر كى، قوام اۆز دانىشلىق لار نىندا آذربايجانداكى دموكراتىك حرکاتا سون قويماق اوچون مسكوون راضى لىغىنى آماغا نايىل اولاجاق دىر. دموكراسى طرفدارى اولان اساس كوتلە اطمىنانلا بىلدىر كى، شوروى آذربايجان نىن حىياتى مەنفاعىنى بوغماغا قواما امكان وئرمز. بونونلا بئله، بىر سىرا ھىجانلى مىل لىر دە مشاهدە ائدىلير. دموكراتلار اۆزلىرى قوامى ايراندا كئچمىش

دموکراتیک حرکاتین دشمنی کیمی تانیدیق لاریندان بعضی ناراحت لیکلر کنچیریلر. قورخورلار کی، قوام اتحاد شوروی نین اعتمادینی قازانسین. ۱۹۰۸ (۱۲۸۷)نجی ایلده آذربایجاندا ملی انقلابی حرکات بوغولاندا و آذربایجان خلقی نین رهبری ستارخان اولدورولنده قوام وزیر داخله ایدی. عین زماندا، ۱۹۲۰ (۱۲۹۹)نجی ایلده گیلاندا ملی - آزادلیق حرکاتی یاتیریلاندا و کوچک خان اولدورولنده قوام حاکمیتده ایدی»^۱. قوام السلطنه نین غفلتاً مسکووا دعوت ائدیلمه سی میرجعفر باقروفدا دا معین ترددلر یاراتمیشدی.

فوریه آیی نین ۲۰ - ۲۳ (اول - ۴ اسفند)ده ایلک دانیشیق لاردان سونرا احمد قوام فوریه نین ۲۴ (۵ اسفند)ده شوروی نین وزارت خارجه سینه مذاکره ائدیلن مسأله ره مناسبتده ایران طرفی نین نقطه نظرینی عکس ائتدیرن گنیش مکتوبلا مراجعه ائتدی. او یازیردی: «فوریه نین ۲۳ (۴ اسفند)ده آرامیزدا اولان صحبت زمانی منیم قید ائتدیگیم کیمی، حاضردا ایراندا یارانمیش مسأله نین چتین لیگی ایلک نوبه ده ۱۵ نجی مجلسه سئچکی لر کنچیریلمه سی و ایران آذربایجان ینداکی وضعیتله باغلی دیر. بو مسأله لرین حلی ايله اؤز نوبه سینده ایران دان شوروی قشون لاری نین و بیزیم دیگر متفق قشون لارین چیخاریلماسی ايله سیخ باغلی دیر. اونا گؤره ده ایکی اولکه آراسیندا سیاسی و اقتصادی مناسبت لرین یاخشی لاشدیریلماسی اوچون موافق لایحه لر حاضر لانیب مجلسین تصویبینه وئرلمیشدیر. لکن معلوم اولدوغو کیمی، ۱۴ نجو مجلس قانون قبول ائدیب کی، ۱۵ نجی مجلسه سئچکی لر متفق ایران دان چیخما یانا قدر کنچیریله بیلمز. یوخاریدا دئییلن لری نظره آلاراق، اگر شوروی حکومتی حقیقتاً ایرانین و ایندیکی حکومتی ايله دوستلوق علاقه لری آرزو لاییرسا، موجود چتین لیک لری آرادن قالدیرماغا کمک لیک گؤرستمگه، ایران - شوروی قارشلی لیکلی مناسبت لرینی ایران قانون اساسی چرچیوه سینده یاخشی لاشدیرماغا حاضر دیرسا، اوندا گره ک چتین لیک لری آرادان قالدیرماقدا منیم حکومتیمه یار دیم گؤستر سین. بئله کی، اؤز قشونون و ایران دان چکمله منه امکان وئرسین کی، ۱۵ نجی مجلسه سئچکی لر کنچیریم اولکه نین قارشلی سیندا دوران مسأله لری حل ائتمک اوچون الوئریشلی شرایط یارادیم. من دریندن مطمئنم کی، بو دوستلوق آکسیاسی هر ایکی دولتین منافعینه او یغون اولاراق اونلارین قارشیلیقلی مناسبت لرینده یئنی پارلاق دورون باشلانماسینا امکان وئرر»^۱. آذربایجان مسأله سینده گلدیکده ایسه قوام السلطنه یازیردی: «ایران تاریخی نین لاپ اول لریندن، آزی ۲۵۰۰ ایل بوندان اول باشلایاراق آذربایجان ایالتی ایرانین آیریلماز حصه سی اولوب. بو ایالت اتنوقرافیک، ایدئولوژی، خلق عادت و عنعنه لری باخیمیندان سؤزون تام معناسیندا همیشه ایران ساییلیب. ایران تاریخی نین کنچمیشینده حتی کیچیک بیر دور بئله اولماییب کی، ایران دان آیری خلق اولماسی باره ده مسأله قالدیر سین. او کی قالدی دیله، باخمایاراق کی، خلق تورک دیلینده دانیشیر، لکن ۲۵۰۰

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹ اشاره ۱۱۲ ورق ۲۸.

ایل عرضینده ادبی دیل، یازیلی دیل فارس دیلی اولموشدور. بوتون بو دور عرضینده ایسه بیر وقت اولماییب کی، بو دیارین اهالی سی نه وقتسه تورک دیلینده جدی بیر کتاب، علمی و تاریخی کاراکترلی ادبیات نشر ائتسین، تورک دیلین تدریسی اوچون تحصیل مؤسسسه سینه مالک اولسون. یوخاریدا قید اندیلن لره اساساً آذربایجان اؤز تاریخی کئچمیشینه، عین زماندا، ایراندا موجود قانون اساسی یه اویغون ایرانین آیریلماز حصه سی اولوب. آذربایجاندا مختار حرکاتی - ایرانین اراضی بوتؤولوگونه قارشى یؤنه لمیش غیرقانونی حرکت لری تانیماق اوچون هئچ بیر تاریخی و قانونی اساس یوخدور. آذربایجاندا باش وئرمیش بیر سیرا گؤرونمه میس حادثه لر، مثلاً، مختاریت اعلانی، بیزیم اساس قانونا ضد اولراق یئرلی حکومت یاراتماق، حکومت اوردوسو، پلیس و ژاندارمی خلع سلاح ائتمک، آذربایجان اوچون آیری ملت و آیری دیل ادعالاری، مالیاتی منیمسه مک و اوردو تجهیز ائتمک، آذربایجانین شهر و کندلرینی، ملی بانکی توتماق، بیر سیرا مسؤل دولت مأمورلارینی حبس و سورگون (تبعید) ائتمک و بونا بنزر دیگر حرکت لر بیزیم اساس قانونا ضدیت تشکیل اندیر. بئله حرکت لرین دوام ائتمه سی فاکتیکی اولراق اؤلکه نین پارچالانماسینا آپاریب چیخاریر. باشا دوشمک اولار کی، بئله حرکت لر هئچ بیر حالدا مستقل لیک و اراضی بوتؤولوگو پرنسیپ لرینه و ایران قانون اساسی سینه اویغون دگیلدیر. شوروی دولتی نین چوخ حرمتلی رهبر شخص لری ایله منیم بلاواسطه علاقه لریم بئله احتمال ائتمگه اساس وئیر کی، یوخاریداکی مسأله لری دوستجاسینا حل ائتمک اوچون ممکن یول لار تاپماق اولار. اونا گؤره من سیزین عظمتلی اؤلکه نین پایتختینه بؤیوک امیدلرله گلمیشم». آذربایجان مسأله سی نین ایرانین مستقل لیگی و اراضی بوتؤولوگونه رعایت ائتمک شرطی ایله اشاغیداکی اصلاحات لاری حیاتا کئچیرمکله حل ائدیله بیلر:

- ۱ - مختاریت حرکاتیندا اشتراک ائتمیش بوتون شخص لره عفو عمومی اعلان اندیلیر.
- ۲ - اشاغیداکی حقوق لار وئرلمکله تعجیلی اولراق ایالت انجمن لرینه سئجکی لر کئچیریلیر:

الف) محلی بودجه، مالیات مداخل و مخارج لرین اوزهرینده نظارت حقوقو؛
 ب) محلی احتیاج لار، مثلاً، یول تیکینتی سی، خلق تحصیلی، بهداری و دیگرلری اوچون محلی مالیات قویماق حقوقو؛
 پ) موجود قرارا رعایت ائتمکله آذربایجان استاندارلیغیندا دولت دارائیتی نین ساتیلما سی، دگیشدیریلمه سی و وئرلمه سینه نظارت حقوقو؛
 ت) بیر سیرا دولت مؤسسسه لرینه او جمله دن شهر اداره سی، خلق تحصیلی، بهداری، پلیس اداره لرینه رئیس لر، حتی استاندار تعیین اولونان زمان اؤز فکرینی سؤیله مک حقوقو». مکتوبون سونوندا قوام یازیردی: «عمومیتله، منیم حکومتیم تعجیلی اولراق محلی احتیاج لارا، ایالت انجمن لری نین حقلی طلب لرینه دقت یئتیرمگه چالیشاجاق. هر حالدا، من بئله گمان اندیرم کی، اؤلکه ده بوتؤولوکده بیر سیرا اصلاحات لار کئچیرمک، بیزیم اؤلکه لریمیز آراسیندا حقیقی دوستلوق مناسبت لرینه زمینه حاضرا ما ق، اقتصادی

مسأله‌لرین انکشافی و حلی اوچون شوروی قشون‌لاری‌نین ایران‌دان چیخماسی ضروری شرط‌دیر. ایران خلقی بو سیاستی مدافعه ائده‌جک»^۱.

قوام‌السلطنه‌نین نظریه‌سی ایله تانیس اولدوقدان سونرا شوروی‌نین وزیر خارجه‌سی مولوتوف فوریه‌نین ۲۵ (۵ اسفند)ده اونا تقدیم ائدیگی جواب مکتوبوندا مذاکره ائدیلن مسأله‌لره شوروی‌نین مناسبتینی یازلی شکیلده آچیق‌لادی. ایران آذربایجان‌یندا وضعیتله باغلی مسأله حقیقته مولوتوف یازیردی: «ایران حکومتی‌نین چتین وضعیتیه دوشدوگونو نظره آلاق آذربایجان حقیقته اشاعیده ایشلرکی تراضی تکلیف‌لری ایره‌لی سوروروک:

۱ - آذربایجان ایالتینده مختار اؤزونو اداره قورولور. بو، ایالت انجمنی و اونون سئچدیگی آذربایجان ایالت حکومتی، ولایت‌لرده ایسه ولایت انجمنی و اونون اجرا اورقان‌لاری طرفیندن حیاتا کئچیریلیر. انجمن سئچکی‌لری آرتیق آذربایجان‌دا سئچکی‌لر حقیقته قبول ائدیلمیش اساسنامه‌یه اویغون کئچیریلیر. آذربایجان ایالت حکومتی اؤزونون باش‌وزیرینه، تورپاق، صنعت - تجارت، داخلی ایش‌لر (اجتماعی قایدانی قوروماق اوچون معین تعداددا ملی دسته‌لره)، مالیه، امهک (کار)، معارف، بهداری وزارت‌لرینه، محلی نقلیات، پلیس اداره‌لرینه، عین زماندا، محکمه و دادستانی اورقان‌لارینا مالک اولور.

۲ - آذربایجان ایالتی‌نین اهالی‌سی‌نین اؤز دوغما دیلینده محلی اداره‌لرده کارگزارلیق ایش‌لری آپارماق، تدریس ائتمک، محکمه ایش‌لرینده و سایرده استفاده ائتمک حقیق تانییر.

۳ - آذربایجان ایالت حکومتی‌نین باش‌وزیری، عین زماندا، ایران حاکمیتی‌نین تصویب ائدیگی آذربایجان ایالتی‌نین استناداری اولور. آذربایجان نظامی دایره‌لری‌نین فرماندهی آذربایجان ایالت حکومتی‌نین راضی‌لیغی ایله ایران حکومتی طرفیندن تعیین ائدیلیر. اوردو حصه‌لری محلی، ملی دسته‌لر پرنسپینه اویغونلاشدیریلیر. آذربایجان ایالت حکومتی‌نین مرکزله علاقه‌لری فارس دیلینده حیاتا کئچیریلیر.

۴ - ایران آذربایجانی مالیات و بودجه گلیرلری‌نین ۷۰ فیاضی آذربایجان ایالت حکومتی‌نین بودجه‌سینه آیریلیر.

۵ - ایران حکومتی ایران آذربایجان‌یندا دموکرات فرقه‌سی، اتحادیه کارگری و دیگر دموکراتیک تشکیلات‌لارین آزاد فعالیتینی تصدیق ائدیر.

۶ - مجلس شورای ملی‌یه انتخابات زمانی آذربایجان اهالی‌سی‌نین حقیقی تعدادینا اویغون اولراق ایران آذربایجان‌یندان سئچیلن نماینده‌لرین تعدادی آرتیریلیر».

نفت امتیازی مسأله‌سی حقه مولوتوف بیلدیریردی: «ایران حکومتی‌نین آرزولارینی اساس گؤتوره‌رک شوروی حکومتی ایران‌ین شمال منطقه‌لرینده اتحاد شوروی‌یه نفت امتیازی وئرکم تکلیفینی، شمالی ایران‌دا نفت کشفیاتی، چیخاریلماسی و تصفیه‌سی اوزره شوروی - ایران مختلط شرکتی یارادیلماسی تکلیفی ایله عوض ائدیر. بو شرکتده سهم‌لرین

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۱۱۳ ورق ۶۵ - ۶۷ .

۵۱ فایضی شوروی طرفینه، ۴۹ فایضی ایسه ایران طرفینه مخصوص اولمالیدیر». ایران دا شوروی قشون لاری نین اولماسی باره ده مولوتوف اؤز فکرینی بئله آچیقلا بیردی: «شوروی حکومتی بو ایلین مارس آیی نین ۲ (۱۱ اسفند) دن باشلا یاراق قشونون و ایرانین بیر سیرا منطقه لریندن چیخارماغا باشلاماق فکرینده دیر. شوروی اوردوسونون دیگر حصه لرینه گلدیکده، اونلار ۲۶ فوریه ۱۹۲۱ (۶ اسفند ۱۲۹۹) نجی ایل مقالعه سی اساسیندا بیر مدت موقتی اولاراق ایران دا قالا جاقدیر. شوروی او زمان ایران تامیله چیخا جاقدیر کی، ایران حکومتی اتحاد شوروی یه مناسبتده بوتون دشمنچی لیگی و آیری - سئچکی لیگی آرادان قالدیر سین، شمالی ایران دا ساکت لیک یارات سین و اتحاد شوروی یه مناسبتده دوستلوق سیاستینی برپا ائت سین»^۱.

مولوتوفون تکلیف لری قوام السلطنه اوچون اوره ک آچان اولمادی. بو تکلیف لری اطرافلی اؤیرن دیکدن سونرا او، وزارت خارجه اتحاد جماهیر شوروی یه فوریه آیی نین ۲۶ سیندا (۶ اسفند) گنیش ایضاح ائدیجی جواب و بیر گون سونرا ایسه ایران دان آلدیغی یئنی معلومات لار اساسیندا بو جوابا علاوه مکتوب تقدیم ائتدی. مسکو دانیشیق لاری گنتدی کجه گرگین کاراکتر آلدیغیندان قوامین جوابیه سی تعجیلی اولاراق وزارت خارجه طرفیندن استالین، مولوتوف، بئریا، مالینکوف میکویان، ژدانوف، ویشینیسکی، دئکانوزوف، سیلین و سیچنغه، هابئله مولوتوفون تاپشیریغی ایله باکی یا - باقروفا گؤندر یلدی. بو جوابیه ده قوام اولکی فکر لرینی مدافعه ائدی ردی. او، مسکو و دوست نیتله گلدی گینی، لازم اولمایان آنلا شیلما زیغی آرادان گؤتورمگه، شوروی ایله هر طرفلی علاقه لر یاراتماغا حاضر اولدوغونو بیلدیریدی. لکن دیگر متودلار، مثلاً، شوروی ایران دا ساخلا ما قدا دوام ائتمک، یا خود ایرانین داخلینده مختاریت یاراتماق، هئچ شبهه سیز کی، ایران خلقی نین اوره گینه دوستلوق حس لری نین ضعیف لمه سینه خدمت ائدی ر.

آذربایجان مسأله سینه مناسبتده قوام تکراراً دقتی ایرانین آریلماز حصه سی حساب ائدیگی آذربایجان دا مختاریت اعلان ائدیلمه سی نین، حکومت یارادیلما سی نین ایران قانون اساسی سینه ضد اولدوغونا جلب ائدی ردی. اونون فکری نجه، آذربایجان مسأله سی نین آغیرلاشدیردیغی وضعیتین عهده سیندن هئچ بیر ایران حکومتی گله بیلمز. قوام قید ائدی ردی کی، مرکزی حکومت یال نیز بیر سیرا اداره باشچی لاری نین، حتی استاندارین تعیین اولونماسیندا آذربایجان ولایت انجمن لری رأینی نظره آلا بیلر، مالیات، خلق معارفی و دیگر مسأله لری ایسه ایالت انجمن لری یارادیلدیقدان سونرا اونونلا مذاکره ائده بیلر. شوروی قشون لاری نین ایران دان چیخاریلماسی ایله باغلی قوام بؤیوک تأسفله بیلدیریدی کی، شوروی حکومتی قشون لاری نین مارس آیی نین ۲ (۱۱ اسفند) نه قدر چیخاریلماسینا راضی لیک و ثرمیر. او، شوروی قشون لاری نین ۲۶ فوریه ۱۹۲۱ (۶ اسفند ۱۲۹۹) نجی ایل مقالعه سی نین ۶ نجی بندینه استناداً ایران دا ساخلا نیلماسی ایله راضی لاشما دیغینی

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۳ ورق ۶۸ - ۶۹.

بیلدیریدی. قوامین شرحینه گۆره، شوروی حکومتی او زمان بو بنده گۆره ایران اراضی سینه اوردو یئریده بیلر کی، اوچونجو بیر دولت ایران اراضی سیندن شوروی به قارشى نظامی مقصدله استفاده ائتمگه جهد ائتسین. او یازیردی: «من بؤیوک تأسف حسی ایله قید ائتمک مجبوریتینده ایم کی، بوتون منیم وعده لیریم و مصلحت لیریم، بوتون ایران وطن پرور لری نین، آزادلیق سئوه لرین، اؤلکه نین بوتون بیطرف احوال روحیه لی اهالی سی نین شک سیز نماینده سی اولان بیر آدامین فکر لری شوروی حکومتی نین دقتینی داها آز چکیر، نه اینکی اؤلکه نین اساس قانونونا محل قویمادان آذربایجان دا یئنی حکومت یاراتماق ایستیه ن آز بیر قروپ آدامین ادعالاری». ۲۶ فوریه (۶ اسفند) جوابیه سی قوامین نفت مسأله سینده بیر قدر یومشالدیغینی گۆرسه دیردی. او قید ائدیردی کی، آذربایجان مسأله سی حل ائدیلدیکن و شوروی چیخدیقدان سونرا بو مسأله هر ایکی طرفی تأمین ائدن مثبت معنا دا حل ائدیله جکدیر. آذربایجان مسأله سی نین حلینه راضی لیک وئرمکله، اؤز قشونون و ایران دان وقتینده چیخارماقلا شوروی دولت خادم لری نفت حقیقنده مسأله و دیگر اقتصادی مسأله لرده امکد اشلیغین بونؤوره سینی قویا بیلرلر. سیزین راضی لیغینیز آلینان کیمی من تعجیلی تهرانا گئدیب، فکر مبادلعه سی آپاریب شوروی سفیری ایله دانیشیق لاری دوام آنتدیره بیلرک و دریندن اینانیرام کی، آرزولانان نتیجه نی آلا بیلرک. عکس تقدیرده قوام بیلدیریدی کی، آذربایجان دا یارانمیش وضعیت اؤلکه نین دیگر یئرلرینده ده تکرار اولونان انارشی به چئوریله جک و بو شرایطه هئچ بیر حکومت اؤلکه ده قایدا یاراتماغین مسؤلیتینی اؤز اوزه رینه گۆتورمه یه جک. من مسکووا یولا دوشمزدن بیر نئچه گون اول پیشه وری بسیج حقیقنده اؤز قرارینی آذربایجان اهالی سینه چاتدیراراق اونلاری تهرانا یوروش ائدیب مرکزی حکومتی دئورمگه حاضر اولماغا چاغیردی.^۱ بو مسأله ده قوام حقلی ایدی. دوغریدان دا خلق قشونونا بسیج له باغلی تشکیل اولونموش میتینقده کی چیخیشیندا و ملی نظام خدمتی حقیقنده کی نطقینده باش وزیر سیدجعفر پیشه وری بئله بیر فکر سؤیله میشدی. او دئییردی: «بیز ملی قوشونوموزی یاراتمالیق. بو قشون ایله آزادلیغیمیزی و داخلی امنیتیمیزی حفظ ائتمه لیک. ایندی به قدر بو ایشی فدائی قوه لری گۆروب. اما اگر تهران مرتجع حکومتی ایسته سه، آذربایجان آزادلیغینی بوغا، اوندا آذربایجان خلقی او حکومتی ازیب تهران دا آذربایجان تانیماغا بارار بیر حکومت یاراتماغا چالیشا جاقدیر. بیزیم قاباغیمیزدا ایکی یول دورور. یا گره ک موافقت اولونسون، بیز آزادلیقلا اقتصادی، معارفی و ملی وظیفه لریمیزی اجرا ائده ک. اگر بو ایشی اجرا ائتمگه قویما سالار، بیز اؤزوموز مجبوروق تهرانا گنده ک، اونلاری آلاق، آزاد دموکرات بیر حکومت قوراق و اؤز خلق لریمیزین ملی آزادلیغینی بو یول ایله تأمین ائده ک... قوی بیز ائویمیزین بوتون شئی لرینی، حتی فرشینی بئله ساتمالی اولساق دا، اسلحه آلاق و ملی قوشونوموزی وجودا کتیرک، آزادلیغیمیزی ساخلایاق. یئری گلرسه، تهرانا گئدیب آزادلیق علیه نه مبارزه ائدن

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۳ ورق ۷۰ - ۷۴.

ارتجاعین اوجاغینی داغیداریق»^۱. پیشه‌وری‌نین بوراخیغی بو سهودن قوام‌السلطنه مسکودا مهارتله استفاده ائدیردی.

لاکن ایران نخست‌وزیری‌نین گنیش شرح‌لر وئرلمیش جوابیه‌سی شوروی رهبرلیگی طرفیندن سرت قارشی‌لاندى. شوروی‌نین ایران‌دا سیاسی و اقتصادی جهتدن محکم‌لمک جهدلرینه هله کی قوام گوجلو مقاومت گؤرسه‌دیردی. فوریه آیی‌نین سونوندا (۸ اسفند) مسکو لیدرلری ایرانا قارشی تضييق لری گولندیردی‌لر. بو، یوگسلاوی‌دن گئری چاغرلیب مسکو دانیشیق‌لاری گئندن زمان ایرانا سفیر تعیین ائدیلن ایوان سادچیکوفون احمد قواما ۲۸ فوریه تاریخلی (۸ اسفند) جوابیه‌سینده آچیق - آیدین حس ائدیلدی. سادچیکوفون نفت امتیازی، آذربایجان مسأله‌سی و ایران‌دا شوروی اوردوسو مسأله‌سیندن عبارت اولان سرت تذکاريه استالین باشدا اولماقلا بوتون شوروی رهبرلری ایله راضی‌لاشدیریلیمیشدی. بو تذکاريه صرف تضييق و هده کاراکتری داشییددی: «ایران طرفی اؤزونون ۲۶ فوریه (۶ اسفند) جوابیه‌سینده شوروی طرفی‌نین شوروی - ایران مختلط نفت شرکتی یاراتماق بارهده توافق تکلیفینه راضی‌لیق وئرمه‌میشدیر. ایندی آیدین اولدوغو کیمی، ایران طرفی بو مسأله‌ده اتحاد شوروی‌نین مارق‌لاری ایله حسابلاشماق آرزوسوندا دگیلدیر، اتحاد شوروی‌یه قارشی آچیق آیری - سئچکی‌لیک سیاستی یئریدیر. بونا گؤره ده شوروی‌نین خصوصی خدمت اداره‌سی‌نین دبیرخاناسی بیان ائدیر: نخست‌وزیر استالینه معروضه ائتدیکن سونرا قرارا آلمیشدیر کی، شوروی طرفی‌نین توافق تکلیفی‌لرینی گئری گؤتورسون. ۱۹۴۴ (۱۳۲۳) نچو ایله شمالی ایران‌دا اتحاد شوروی‌یه جنوبی ایران‌دا انگلیس شرکتی تیپ‌لی نفت امتیازی وئرلمه‌سی بارهده رسمی تکلیفه قئییت‌سین». آذربایجان مسأله‌سی ایله باغلی ایوان سادچیکوف یازیردی: «شوروی طرفی آذربایجان مسأله‌سینی ایران‌ین داخلی ایشی حساب ائدیپ و ائدیر. لاکن ایران نخست‌وزیری‌نین خواهشینی نظره آلاراق شوروی طرفی ایران آذربایجانی ایله ایران حکومتی آراسیندا سازش شرط‌لرینی حاضرلادی و واسطه‌چی اولماق ایشینی اؤز اوزه‌رینه گؤتوردو. شوروی طرفی ایران طرفی‌نین خواهشی ایله راضی‌لاشاراق موافق شرط‌لری اونا تسلیم ائتدی. ایران طرفی‌نین ۲۶ فوریه (۶ اسفند) تاریخلی جوابیه‌دن گؤروندوگی کیمی، اونلار تقدیم اولونان شرط‌لری رد ائدیبلر. بونونلا باغلی قید ائتمه‌لیک کی، آلبان معلوماتا گؤره، ایران آذربایجانی‌نین نماینده‌لری ده غیرکافی حساب ائتدیکلرینه گؤره تقدیم اولونان شرط‌لری رد ائدیبلر. بئله‌لیک‌له، شوروی‌نین واسطه‌چی‌لیگی حقیقته مسأله اؤز اهمیتی‌نی ایتیریب».

اول کی سندلردن فرقلی اولاراق سادچیکوف تذکاريه‌ده شوروی قشون‌لاری‌نین ایران‌دا اولماسی‌نین ضروری‌لیگینی چوخ گنیش اساسلاندیریلیمیشدی. شوروی حکومتی بیلدیریردی: «ایران حاکم دایره‌لری آراسیندا چوخ تانینمیش دولت خادم‌لری واردیر کی، اؤز سیاستینی شوروی ایله دیگر بؤیوک دولت‌لر آراسیندا مناسبت‌لرین آغیرلاشدیریلیماسینا یؤنه‌لدیب، اونلارین آراسیندا یارانمیش بئله گرگین وضعیتدن استفاده ائدیپ شوروی

^۱ - سیدجعفر پیشه‌وری. سئچیلیمیش اثرلری. باکی، ۱۹۸۴ (۱۳۶۳). صص. ۳۶۹ - ۳۷۳.

آذربایجان، شوروی ترکمنستانی نی اشغال ائتسین لر. هله ۱۹۱۹ (۱۲۹۸) نجی ایلده ایران داکا صمصام السلطنه حکومتی وزیر خارجه مشاور الممالک امضاسی ایله پاریس صلح کنفرانسینا باکی ایله بیرلیکده شوروی آذربایجانین، عشق آباد و مروله بیرلیکده شوروی ترکمنستانی نین، ایروان داخل اولماقلا شوروی ارمنستانی نین بیر حصه سینی ایرانا قایتاریلماسی طلبی ایله تذکاریه تقدیم ائتمیشدی. ایران حکومتی نین اشغالچی لبق سیاستینه باخمایارق، شوروی حکومتی ایلک گوندن ایرانا دوست مناسبتینی بیان ائندی و نتیجه ده ۱۹۲۱ نجی ایلین فوریه (اسفند ۱۲۹۹) مقاله سی باغلانندی. لکن بو مقاله باغلانمیشدان بیر نجه آی سونرا ائله همین ایران حکومتی اتحاد شوروی نین مازاق لارینی آچیق شکیلده پوزاراق، باکی نین لاپ یاخین لیغیندا، شوروی ایله سرحدده، ایرانین شمالیندا «استاندارد اوپل» خارجی کمپانی سینه امتیاز وئردی. دوغرو دور، اتحاد شوروی نین اعتراضیندا سونرا بو مقاله لغو ائیلدی. ۱۹۳۷ (۱۳۱۶) نجی ایلده ایران حکومتی یئنین شوروی ایله سرحدده آمریکا نفت کمپانی سینه امتیاز وئردی. بورادا دا مقصد شوروی ایله آمریکانی توقوشدورماق ایدی. اتحاد شوروی نین اعتراضی نتیجه سینده بیر ایل سونرا بو مقاله ده لغو ائیلدی. بوتون بونلارا باخمایارق، ۱۹۳۹ (۱۳۱۸) نجو ایلده ایران حکومتی باکی نین جنوبوندا یئنین انگلیس - هلند نفت کمپانی سینه امتیاز وئردی. بوندا دا مقصد شوروی ایله انگلستانی اوز - اوزه قویماق ایدی. قید ائتمک لازم دیر کی، ایران حکومتی دیگر دولت لره امتیاز وئردیگی حالدا، شوروی یه شمالی ایران دا نفت امتیازی وئرمدن امتناع ائدیپ و امتناع ائتمکده دوام ائدیر. بوتون فاکت لار تصدیق ائدیر کی، شوروی یه ضربه وورماغا، شوروی آذربایجان ی و شوروی ترکمنستانی نین نفت منطقه لری اوچون تهلهکه تورتگه حاضر دیرلار. بو شرایط اتحاد شوروی نی مجبور ائدیر کی، ایرانین حاکم دایره لرینه مناسبتده احتیاطلی اولسون، شوروی اوردو حصه لری نین شمالی ایران دان چیخاریلما سینی تأخیره سالسین»^۱.

قوام السلطنه نین مارسین ۲ (۱۰ اسفند) نه قدر شوروی قشونون و ایران دان چیخارماق جهدی باش توتما دی. مارسین ۲ (۱۰ اسفند) ده او، هله کی مسکودا، شوروی نظامی هیاتی ایسه ایرانین شمال منطقه لرینده ایدی. فوریه نین ۲۸ (۸ اسفند) ده سفیر سادچیکوف ون وئردیگی تذکاریه ایسه حادثه لرین ایره لی دگیل، گئری گئتدیگینه دلالت ائدیردی. لکن قوام لا سرت دانیشیغا گئتمه سینه باخمایارق، گؤرونور، بین الملل رأیی ساکت لشدیرمک اوچون شوروی کیچیک بیر آدیم آتدی. مارسین اولینده (۹ اسفند) آخشام مسکو رادیوسو ایله شوروی قشون لاری نین مشهد، شاهرود و سمنان دان چیخاریلما سی حقه شوروی حکومتی نین قراری اعلان ائیلدی. عین زماندا، اتحاد شوروی نین تلقراف خبرگزاری سی نین معلوماتیندا دئییلیردی کی، وضعیت آیدینلاشانا قدر شوروی اوردوسو ایرانین دیگر منطقه لریندن چیخاریلاجاقدیر.^۲ بو معلوماتلا تانیس اولدوقدان سونرا احمد قوام مارس

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاغه ۸۹ اشاره ۱۱۳ ورق ۷۵ - ۷۷.

^۲ - «ایزوستیا»، ۱۹۴۶، ۲ مارس (۱۳۲۴)، ۱۰ اسفند).

آیین ۳ (۱۱ اسفند) ده وزیر خارجه شوروی مولوتوفا کسکین بیر اعتراض یادداشتی تقدیم ائتدی. یادداشتدا دئییلیردی: «۲۹ ژانویه ۱۹۴۲ (۸ بهمن ۱۳۲۱) نجی ایلده تهراندا ایران، شوروی و بؤیوک بریتانیا آراسیندا امضالانمیش اوچطرفلی مقاولهیه گؤره، قشونلارین ۲ مارس ۱۹۴۶ (۱۰ اسفند ۱۳۲۴) نجی ایلده قدر ایران دان چیخاریلماسی مجبوری و مباحثه سیزدیر. بونا اویغون اولاراق، قید ائدیلن مدته انگلیس قشونلاری تاممیله ایران دان چیخاریلمیشدیر. اونا گؤره ایرانین بیر سیرا منطقه لرینده شوروی قشونلاری نین قالماسی بو مسأله ایله باغلی شوروی نین یوخاریدا گؤرسه دیلن مقاولهیه مناسبتده دفعه لرله اعلان ائتدیگی بیاناتلارا ضدیت تشکیل ائدیر. بوندان علاوه، شوروی حکومتی نین قراری ایرانین اساس قانونو و ایکی اؤلکه آراسیندا موجود اولان مقاوله عهده لیکلری ایله ده ضدیت تشکیل ائدیر. یوخاریدا دئییلن لری اساس گؤتوره رک تأسف حسی ایله من مجبورم کی، اؤز حکومتیم آدیندان شوروی حکومتی نین یوخاریدا آدی چکیلن قرارینا قارشی اعتراضیمی بیلدیرم. ایرانین بوتون اراضی سیندن شوروی قشونلاری نین تعجیلی اولاراق چیخاریلماسی حقه ده موافق گؤستریشین وئرلمه سینی سیزدن خواهش ائدیرم»^۱. بو یادداشتدان بیر گون سونرا قوام السلطنه یئنی تذکاریه ایله چیخیش ائتدی. مارس آیین ۴ (۱۲ اسفند) ده وزارت خارجه شوروی یه تقدیم ائتدیگی مکتوبدا قوام اونون، گویا، شوروی - ایران مختلط نفت شرکتینه راضی اولماماسی نین دوزگون یوزولمادیغینی بیلدیردی. او یازیردی کی، من شفاهی صحبتده سیزه بیلدیردیم کی، اگر شوروی تعجیلی اولاراق قشونلارین چیخاریلماسی و آذربایجان مسأله سینده منی مدافعه ائتسه، منیم تهرانا قئیدیندن سونرا یئترینجه وقتیم اولاجاق کی، بو شرکتین یارادیلماسی اوچون شرطلری راضی لاشدیریم و پارلمانین تصویبینه وئریم. بوتون نفت امتیازلاری پارلمانین تصویبی ایله وئرلمه لی دیر. اگر امتیازلی رژیم یارانمزدان یاریم قرن اول همین دورون شرطلری ایله کیمه سه امتیاز وئرلمیش سه، بو او دئمک دگیلدیر کی، شوروی یه قارشی آیری - سئچکی لیک سیاستی یئریدیریلیر. آذربایجان مسأله سی ایله باغلی قوام کهنه فکرلرینی تکرار ائده رک دئییردی: «من صمیمی اولاراق بو ایالتین اهالی سی نین آرزولادیغی، اساس قانون لا ضدیت تشکیل ائتمه یین رفرم لاری حیاتا کئچیرمک ایسته ییرم. مقصد بللی دیر کی، شوروی حکومتی نین منافی دستگی ایله بو رفرم لاری داخلی ثابت لیک، صلح و ساکت لیک شرایطینده کئچیرمک اولار». قوام السلطنه ۴ مارس (۱۲ اسفند) تذکاریه سینده ده تأکیدله اساسلاندیریردی کی، شوروی اوردوسو تعجیلی اولاراق ایران دان چیخاریلمالی دیر. شوروی نین صمصام السلطنه نین بیاناتینا و مشاورالملکون یادداشتینا استناد ائتمه سینه توخوناراق قوام دئییردی: کی، بو دولت خادم لری تزار روسیه سی نین ایرانا مناسبتده زوراکلیغینا قارشی چیخیش ائده بیلر. ۲۷ ایل اول ایره لی سورولموش بو سندلر حاضرده شوروی قشونون و ایران دا ساخلماق اوچون

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۳ ورق ۷۹.

اساس اولا بیلیمز.^۱

مارسین ۴ (۱۲ اسفند) ده قوام آمریکانین مسکوداکی موقتی ایشلر وکیلی جورج کئنان لا گوروشدو. کئنان وزیر خارجه یه معلومات وئردی کی، نخست وزیر چوخ پیس وضعیتده دیر. قوام آمریکا موقتی ایشلر موگیلینه بیلدیردی کی، او، مسکودا هئچ بیر قارشیلیقلی آنلاشما یا نایل اولا بیلمه دی. قوام دئدی کی، بو آخشام سونونجو دفعه استالین له گوروشه جک، صباح ایسه تهرانا دؤنمگه چالیشاجاق. صحت زمانی قوام السلطنه قید ائتدی کی، استالین چوخ کوبوددور. او، شوروی اوردوسونون ایراندا قالماسینا قارشلی وزارت خارجه شوروی یه اعتراض یادداشتی تقدیم ائتدیگینی دئدی و آمریکانین هانسی آددیم لار آتدیغی ایله ماراقلاندی. کئنان یادداشتین مضمونو سورشودوقدا قوام شوروی یه تقدیم ائتدیگی یادداشتین صورتینی اونا وئردی. قوام بیلیمک ایسته دی کی، اگر روس لار لا راضی لیق الده اولونمازا، آمریکانین حکومتی نین یاردیمینا هانسی سویده بئل باغلاماق اولار. جورج کئنان جواب وئردی کی، آمریکا سازمان ملل عضوی کیمی اؤز عهدهلرینه جدی یاناشیر. اگر بو مسأله یا ایران، یا دا دیگر بیر اؤلکه طرفیندن یئنیندن شورای امنیت ده قالدیرلسا، آمریکا مسأله نین سازمان ملل نظامنامه سینا اویغون حلّی اوچون آخره قدر چالیشاجاقدیر. عین زماندا، کئنان سون گوروشده استالین له اولاجاق صحبتین یاخشلیغا دوغرو دگیشه جگی احتمالی نی دا ممکن سایدی. اگر بئله بیر دگیشه لیک باش وئرسه، قوام دان خواهش ائتدی کی، اونا معلومات لاندیرسین. لکن قوام السلطنه استالین له سونونجو گوروشده بئله بیر دگیشه لیک اولا جایی احتمالی نا اینانمادیغینی، مسکودا قالمایین اهمیت سیز اولدوغونو بیلدیردی.^۲

مارسین ۵ (۱۳ اسفند) ده ایرانین نخست وزیری وزارت خارجه شوروی یه داها ایکی یادداشت وئردی. هر ایکی یادداشت دا گیلاندا شوروی نین فعال لاشماسیندان ناراحت لیک افاده ائدیلیر. شوروی قشون لاری نین ایران دان چیخاریلماسی گؤزله نیلدیگی حالدا، باکی دان بندرشاه استقامتینه بیر گمی اوردو گؤندریلمه سینی احمد قوام هئچ جور باشا دوشمه دیگینی بیلدیردی. مارس آیین ۵ (۱۳ اسفند) ده استالینین قوام السلطنه نین شرفینه وئردیگی ضیافتی نظره آلماساق، بو یادداشت لار مسکو دانیشیق لاری نین سونونجو دیپلوماتیک سندلری ایدی. ائله همین گون ایرانین واشینگتون داکی سفیری حسین علاء قوامین یادداشت لاری باره ده وزیر خارجه بیرنسه معلومات وئردی و شوروی قشون لاری نین چیخاریلماسینا کمک لیک گورستمکی خواهش ائتدی. دانیشیق لار بوتؤولوکده اوغورسوز کئچدی، احمد قوامین مسکو مأموریتی افلاسا اوغرادی. هئچ بیر مسأله ده شوروی ایله ایران آراسیندا راضی لیق الده ائدیلمه دی. یعنی سنچیلیمیش نخست وزیرین - شوروی نین آدمی کیمی حاکمیت ه گلن قوام السلطنه نین - تهرانا الی بوش قئییت ماسی سون درجه چتین ایدی. لکن سون آندا قوام مسکودان امیدله قئییتدی. بو امیدی اونا استالین وئردی.

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۳ ورق ۸۰ - ۸۱.

^۲ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۳۳۷ - ۳۳۸.

مارس آبی نین ۵ (۱۳ اسفند) ده کی ضیافتده قوام مولوتوفلا مذاکره لری نین هنج بیر نتیجه وئرمه مه سیندن استالینه شکایت لندی. استالین ایسه گولومسه رک اونا دئدی: «ایندی سن منیم وضعیتیمی یاخشی آنلاییرسان. من چوخ سرت آدام کیمی تانینیرام، لکن مولوتوف بیزیم دسته ده ان سرت آدام دیر. بو وضعیتده، البته، من چالی شیرام کی، سیزین آرانیزدا واسطه چی اولوم. امیدوارم کی، منیم سفیریم تهرانا یئتیشنده او، سیزین اوچون بیر نجه یاخشی خبر گتیرسین»^۱. استالین یین بو سؤزلری احمد قواما بؤیوک امید وئردی و دوغرودان دا اونون مسکودان آپاردیغی بو امید، چوخ کئچمه دی کی، ایران داکی مسأله لرین حلینه جدی شکیلده تأثیر گؤرستدی. تهرانا قئییتدقدان سونرا «ایران ما» روزنامه سی نین سردبیری جهانگیر تفصلی استالین یین احمد قوام یین شرفینه وئردیگی ضیافت حقینده یازیردی: «مسکودان یولا دوشمزدن اول نماینده هیأتی نین باشچی سی احمد قوام معلومات وئردی کی، بیزیم نماینده هیأتینی ژنرال یسم استالین کرمیلنه اؤز قبولونا دعوت ائدیر. بیز بو گؤروشه حاضرلا شماغا باشلادیق. مارس آبی نین ۵ (۱۳ اسفند) ده آخشام ساعت ۵ ده مسکوداکی ایران سفارتیندن استالین یین یانینا - کرمیلنه یولا دوشدوک. کرمیلن اراضی سینده هر آددیم دا بیزی روس افسرلری دوستجاسینا قارشلی لاییر و سلاملا ییردی لار. هامی قبولون کئچیریله جگی سالونا توپلاشمیشدی. بیر زمان سونرا استالین، مولوتوف، میکویان و دیگرلری سالونا داخل اولدو. ژنرال یسم استالین بیزیم نماینده هیأتینی و اؤز سلاحداش لارینی سلاملادی. ایران نماینده لری نین دقتی استالینه یؤنه لمیشدی. اونون سیماسیندا چوخ ساکت و خیرخواه بیر آدامی گؤردوک. اونون حرکت لرینده ان سجه یوی جهت اؤز مارشال لارینا هم آتا، هم ده یولداش کیمی یاناشماق ایدی»^۲. «ایران ما» روزنامه سی قبولون بوتون جزئیاتین، استالین یین بیر نجه دفعه کنارا چکیلیب قوام لا تک به تک صحبتینی، ایران نماینده هیأتی نین آیری - آیری عضولری نین شوروی اوردوسو ستادی نین رئیسی، اوردو ژنرالی آلکسئی آنتونوفلا، مارشال سئمیون بودیونی ایله دانیشیق لارینی تصویر ائتمیشدی^۲.

مارس آبی نین ۲ (۱۰ اسفند) ده شوروی ایران دان چیخما دیغیندن بین الملل وضعیتده گرگین لیک میل لری آرتدی. شوروی - آمریکا قارشلی دورماسی آچیق کاراکتر آلماغا باشلادی. احمد قوام هله مسکودا ایکن مارس آبی نین ۵ (۱۳ اسفند) ده وزیر خارجه بیرنس اتحاد شوروی یه یادداشت وئردی. یادداشتین قیسا مضمونی بئله ایدی: «ایران حکومتی نین اعتراضینا، ۲۹ ژانویه ۱۹۴۲ نجی ایل (۸ بهمن ۱۳۲۱) انگلیس - شوروی - ایران مقاوله سی نین ۵ نجی بندینه، شوروی حکومتی نین ۲۹ نوامبر (۸ آذر) بیاناتینا (قشون لارین ژاپونون تسلیم اولماسیندان ان گنج ۶ آی سونرا چیخاریلماسی باره ده) باخما یاراق، شوروی حکومتی مارسین ۲۰ (۲۹ اسفند) دن سونرا دا قشونون و ایران دا ساخلاما قدا دوام ائدیر. عین زماندا، آمریکا حکومتی بو مسأله نین سازمان ملل یین شورای امنیتینی نین

^۱ - N.S.Fatemi. Oil Diplomacy. Powderkeg in Iran, p. ۲۹۴

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۲۶ ورق ۱۱۲.

آخرینجی اجلاسیندا مذاکره اولونماسینا راضی لیک وئر دیگینی شوروی نین نظرینه چاتدیریر. آمریکا حکومتی اینانیر کی، شوروی حکومتی عهده لیک لرینه عمل ائده جکدیر». مارس آیین ۶ (۱۴ اسفند) دا آمریکانین مسکوداکی موقتی ایش لر وکیلی جورج کئنان وزیر خارجه بیرنسن شوروی قشون لاری نین آذربایجان دان چیخاریلماسینی طلب ائدن یادداشتینی شوروی نین وزیر خارجه سی مولوتوفا تسلیم ائتدی.^۱ بیرنسن یادداشتینی مولوتوفا چاتدیراندان سونرا، ائله همین گون مارسین ۶ (۱۴ اسفند) دا جورج کئنان هله کی مسکودا اولان قوام السلطنه نی آمریکا سفارتینه چاغیریب، اونو وزارت خارجه نین ۳۹۷ نومره لی یادداشتی ایله تانیش ائتدی. کئنان وزیر خارجه یه یازیردی کی، قوام بو یادداشتا هتج بیر عکس العمل نشان وئرمه دی. آمریکا سفارتینده کی گوروشده قوام جورج کئنانی شوروی - ایران رسمی تذکاریه سی نین شوروی طرفیندن تقدیم ائدیلن سون روایتی ایله تانیش ائدیپ، هله بو سنده راضی لیک وئر مه دیگینی قید ائتدی. رسمی تذکاریه ده دوستلوق و قارداشلیغا دایر عمومی فکر لر و تهران دا یئنی شوروی سفیری نین تعیین ائدیلمه سی حقیقته مدعالار وار ایدی.^۲ بیر قدر ترددلردن سونرا قوام شوروی پایتختینده ایکی هفته آپاریلان نتیجه سیز دانشیق لارین یئکونی باره ده شوروی - ایران بیرگه تذکاریه سینی امضالادی و مارسین ۷ (۱۵ اسفند) ده باکی یا یولا دوشدو. مسکوشهرینی ترک ائدرکن او، طیاره میدانیندا قیسا بیاناتلا چیخیش ائدیپ دئدی: «مسکودان گندرکن اینانیرام کی، بوتون آنلاشیلماز لیک لار ان یاخین زماندا حل ائدیله جک، دوستلوقوموز داها دا محکم له نه جک و آرامیزدا ایسته دیگیمیز کیمی صمیمی دوستلوق مناسبت لری یاراناجاقدیر».

باکی طیاره میدانیندا ایران نخست وزیرینی و اونو مشایعت ائدن شخص لری آذربایجان شوروی نین وزیر خارجه سی علی یئف و وزارتخانین پروتوکول شعبه سی نین مدیری اوروجوف قارشی لادی لار. مارسین ۸ (۱۶ اسفند) ده ایرانلی قوناق لار اوپرا تئاتریندا «لیلی و مجنون» اوپراسینا باخدی لار. فاصله زمانی چای میزی ارخه سیندا قوام و دیگر قوناق لار آذربایجان شوروی نین مدنیت، اینجه صنعت و صنایع ساحه سینده اوغورلاری ایله ماراقلانیر، عالی و اورتا مکتبلرین سای، علم لر آکادمی سی حقیقته سوروشوردولار. قوام و نماینده هیاتی نین دیگر عضولری داها چوخ شوروی آذربایجانی نفت صنایعی، نفت صنایعینده امه ک محصولدارلیغی، کارگرلرین اقتصادی تأمیناتی و اونلارین مدنی - معیشت شرایطی ایله ماراقلاندی. مارس آیین ۹ (۱۷ اسفند) دا هاوا شرایطی پیس اولدوغو اوچون ایران هیاتی تهران اوچا بیلمه دی. همین گون قوناق لار، همچنین علی یئف و اوروجوف باکی داکا ایران کنسولوغونا دعوت ائدیلدی لر. ایرانین باکی داکا باش کنسولو مجیدی احمد قواما معلومات وئردی کی، شوروی نین خصوصی خدمت دبیرخاناسی نین باکی داکا موقتی ایش لر اداره سی لغو ائدیلب و بوندان سونرا باش کنسول لوق بلاواسطه آذربایجان شوروی وزارت

^۱ - James Chace. Acheson. The Secretary of State Who Created the American world. Simon Schuster, ۱۹۹۸, p. ۱۴۳.

^۲ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۳۴۳ - ۳۴۴.

خارجہسی ایله علاقہده اولاجاقدیر. نخست وزیر بونو بگندی.
شوروی نماینده لری ایله صحبتده ایران هیأتی نین عضوی دکترشفق بیلدیردی کی،
ایرانا ارخه لازم دیر، او، هانسی سا بیر بؤیوک و گوجلو دولته سؤیکنمگه مجبور دور. منیم
فکریمجه، بو مسألهده ایرانین ان یاخشی ارخهسی شوروی اولابیلر. عمومی لیکده شوروی،
او جمله دن آذربایجان شوروی تکجه ایران آذربایجانی ایله دگیل، فرق قومادان بوتون ایران
خلق لری ایله مدنی و دیگر علاقہ لر قورمالی دیر. آخشام قوام السلطنه و دیگر قوناق لار
آذربایجان دولت فیلامونیاسیندا آذربایجان ماهنی و رقص اوستادلاری نین کنسرتینه
باخدی لار. سفر زمانی قوامی مشایعت ائدن آذربایجان وزیر خارجهسی یازیردی کی، باکی دا
اولدوق لاری مدته قوام و نماینده هیأتی نین دیگر عضولری مسکو دانیشیق لاری باره ده بیر
کلمه ده دئمه دی لر.^۱ مارس آیی نین ۱۰ (۱۸ اسفند) سحر ایران هیأتی تهرانا یولا دوشدو.

---

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱،
سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۳ ورق ۸۶ - ۸۸؛ نوروزوف. آذربایجان کارت، ص. ۱۲۵.

اون ایکینجی فصل

ایران دا شوروی - آمریکا - انگلیس قارشی دورماسی نین گوجلنمه‌سی

۹

۱۹۴۶ (۱۳۲۴ - ۱۳۲۵) نجی ایل آذربایجان بحرانی

نهایت، جنوبی آذربایجان‌دا و بوتون دنیا‌دا حادثه‌لرین گرگین کاراکتر آلدیغی مارس (اسفند) آیی یئتیشدی. ایستی محاربه آب و هواسی تدریجاً سویوماغا باشلادی. محاربه دورونده‌کی قارشیلیقلی امکداشلیق قارشیلیقلی اتهام‌لارا عوض‌لندی. تاریخی طرفداشلیقدان تاریخی رقابته دوغرو اوزون‌مدتلی قارشی‌دورما مرحله‌سی حقیقی کترچک‌لیگه چئوریلدی. ۴۵ ایل دنیانی اضطراب‌دا ساخلایان سویوق محاربه باشلاندی. همین گون‌لرده تبریزده آمریکا کنسولو ایشله‌میش روبرت روسو اون ایل سونرا «میدل ایست» ژورنالیندا چاپ اولونموش «آذربایجان اوغرون‌دا دؤیوش، ۱۹۴۶» ادلی مقاله‌سینی بو سؤزلره باشلاییردی: «اطمینانلا دئمک اولار کی، سویوق محاربه (جنگ سرد) ۱۹۴۶ نجی ایلین مارس آیی نین ۴ (۱۳ اسفند ۱۳۲۴) ده باشلانمیشدیر. همین گون ۱۵ زره‌لی شوروی تیپی شمالغربی ایران‌داکی، ایالتینه داخل اولموش و ایران - تورکیه سرحدینی توتاراق مرکز دوغرو ایره‌لی‌لمگه باشلامیشدی. عین سایدا و عین کیفیتده شوروی اوردوسو بلغارستان استقامتیندن تورکیه‌نین اوروپا سرحدلرینه یاخین‌لاشمیشدی. بو آغیر زره‌لی حرکت‌لر آنکارا و تهران اوزه‌رینه دیپلوماتیک تضييق‌لرله، یونان، آذربایجان، ایران کردستان‌ین‌دا اغتشاش‌لارلا مشایعت ائدیلمگه باشلامیشدی.

شوروی‌نین هجوم‌لاری ایکی فضا‌دا باش وئردی. بیرینجی فضا‌دا تورکیه‌نین رام ائدیلمه‌سی و نتیجه‌ده مدیترانه دینیزی ساحلی‌نین، سوئزین و خلیج فارس‌ین نفت یاتاق‌لاری‌نین (معدن‌لری‌نین) اله کئچیریلمه‌سی و هندوستان‌ین یاخین‌لاشدیریلماسی نظرده توتولوردی. بو پلان باش توتما‌دیقا، شوروی باهار آییندا ایران‌ین هدف کیمی گؤتورولدوگی ایکینجی مرحله‌یه کئچمگه قرار وئردی. هر ایکی مرحله‌ده آذربایجانا هجوم بو پلان‌لارا داخل ائدیلمیشدی و بو، ۹ آیلق عملیات ایله مشایعت اولونوردو. بیر گولله‌نین ده آتیلما‌ماسینا باخمایاراق آذربایجان اوغرون‌دا دؤیوش بانکئر تپه‌سی،^۱ بال ران،^۲ مارن ساحلی^۳ دؤیوش‌لری کیمی علامتدار اولموشدور. بو حادثه‌لر ایندییه کیمی سویوق

^۱ - ۱۷۷۵ نجی ایله آمریکا‌دا استقلال دؤیوشو زمانی انگلیس‌لرله ووروشما. بو دؤیوشده با اینکه انگلیس‌لر دؤیوشو قازاندی‌لار آما تلفات‌لاری او قدر ایدی کی، محاربه‌نی ادامه وئره بیلمه‌دی‌لر.

^۲ - انفصال دؤیوش‌لرینده (۱۸۸۱ و ۱۸۸۲ نجی ایل‌لرده ایکی دؤیوش) شمال‌لی‌لار و جنوب‌لولار آراسیندا جنوب‌لولارین پایتختی ریچموندو تصرف ائتمک اوچون محاربه. هر ایکی سینده شمال‌لی‌لار مغلوب اولدولار و ریچموندی آلا بیلمه‌دی‌لر.

^۳ - بیرینجی دنیا محاربه‌سینده آلمان قشونونون پارسی فتح ائتمک اوچون هجومونون بوشا

محرابه‌نین آن آز باشا دوشولن و تدقیق اولونان حادثه‌لری دیر. اساس تاریخی فاکت‌لارین و حادثه‌لرین معلوم اولماسینا باخمایاراق، مسأله‌نین استراتژی و تاکتیکی اینجه‌لیک‌لری هله ده آراشدیریلما‌میش قالیر»^۴.

۱۹۴۶ نجی ایلین مارسین ۲ (۱۱ اسفند ۱۳۲۴) ده همین دورون بین‌الملل مناسبت‌لری‌نین مهم حادثه‌سی کیمی تاریخه دوشدو. بیر سیرا حال‌لاردا اونون حقینده معجزه‌لی گون کیمی ده دانیشیردی‌لار. محض مارسین ۲ (۱۱ اسفند) ده بؤیوک اوچلوگون محاربه دورونده‌کی امکداشلیق‌لارینا سونونجو نقطه قویولدو. شوروی بین‌الملل عهده‌لیک‌لره اویغون اولاراق همین گون اؤز قشونون و ایران‌دان چیخارمالی ایدی. لاکن خبرگزاری تاس‌ین یایدیغی معلوماتدا اساساً شوروی یالنیز اؤز قشونون و مشهد، شاهرود و سمنان‌دان چاغیریر، ائله بو معلوماتدا وضعیت آیدین‌لاشانان قدر قیزیل اوردونو ایران‌ین دیگر منطقه‌لرینده ساخلاما‌غینی بیلدیریردی. تبریزده‌کی آمریکا کسولو روبرت روسونون تعبیرینجه دئسه‌ک، مارسین ۲ (۱۱ اسفند) سی اولان ترک‌اتتمه گونو یاخین‌لاشدیقجا شوروی طرفیندن هئچ بیر حرکت یوخ ایدی و همین گون آت‌لاری دا اؤزلری کیمی یاخشی یوخویا گئتمیش شوروی اؤز یئرلرینده قالماقدا ایدی‌لر. لاکن مارسین ۳ (۱۲ اسفند) ده تبریزده یئرلشن شوروی گؤزله‌نیلمه‌دن شهری ترک ائتمگه باشلادی. ایلك آندا تبریزده‌کی دیپلوماتیک هیأت‌لر چاشباش قالمیشدی‌لار و نه باش وئردیگینی آیدین‌لاشدیرا بیلیمیردی‌لر. یالنیز بیر شئی آیدین ایدی کی، جنگی حاضرلیق وضعیتینده حرکت باشلایان اوردو حصه‌لری شوروی سرحدلرینه طرف گئتمیر. وضعیت دقتله ایزله‌ین روسو شوروی قشون‌لاری‌نین حرکتی ایله باغلی آمریکانین وزیر خارجه‌سینه گؤندردیگی هیجانلی و سون درجه مخفی تلقرا‌میندا یازیردی: «شوروی آغیر ادواتی مارسین ۳ (۱۲ اسفند) ده ۴۵۰ یوک ماشینیندان عبارت اولماقلا تبریزدن تهران استقامتینه چیخمیشدیر. همین استقامتده همین گون سحر تئزدن ۲۰ تانک و ۱۰۰ یوک ماشینینی بستان‌آبادا چاتمیشدیر. تام تجهیز ائدیلمیش ایکی توپخانا دسته‌سی بو گون تبریزدن مرند استقامتینه چیخمیشدیر. اونلارین خوی، رضائیه، یاخود ماکویا دؤنه‌جک‌لری، یا دا جلقایا گئده‌جک‌لری معلوم دگیل. همچنین مهاباد‌دان خبر وئریلیر کی، کردلر یاخین وقت‌لرده تورکیه استقامتینده جنگی عملیات‌لارا باشلا‌یاجاق‌لار. ایکی گون اول عراق سرحدینده شوروی سوار حصه‌لری‌نین توپلانماسی و مراغا یول قوغشاغی استقامتینده حرکت ائدن ۹ شوروی تانکی باره‌ده کشفیات معلومات‌لاری آئیندی». عین زماندا، روسو بیرنسه بیلدیریردی کی، مارسین ۳ (۱۲ اسفند) دن باشلا‌یاراق شوروی سرحدلریندن تبریزه شوروی نظامی قوه‌لری گتیریلیر.^۱

تبریزه یئنی شوروی قوه‌لرین‌نین گتیریلمه‌سیندن تهران رسمی مقام‌لار بیر قدر گئچ خبر توتدولار. اصلینده، اونلار ۲ مارس (۱۱ اسفند) عرفه‌سینده اؤلکه‌دن چیخماسی

چیخماسی.

^۴ - Robert Rossow. The Battle of Azerbaijan, ۱۹۴۶ - Middel East Journal, Winter, ۱۹۵۶.

p. ۷.

^۱ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۴۰.

گۆزله نیلین شوروی اوردوسونون پادگان لارینی ایران اوردو حصه لری ایله دولدورماغی پلانلاشدیرمیشدی لار. آذربایجانین ایری شهرلرینده وضعیتتی ایزله یین جاسوس لوق مرکز لری یارادیردی لار. زنجان پستخاناسیندا تهرانا عنوانانمیش «۶۳۹» نومره لی سرهنگین مکتوبی اله کئچمیشدی. مکتوبون ایچری سینده یالینیز آغ ورق وار ایدی. لاکن یوخلاما زمانی همین آغ ورقده بو سؤزلرین یازیلدیغی معین ائدیلمیشدی: «زنجانا ساغ - سلامت چاتدیم، هئچ کس منی تانیما دی. من چوخ مهارتله پرده لنمیشم. زنجاندا وضعیت آجینا جاقلی دیر. اهالی آجیندان اؤلمک تهله کسه سینده دیر. قولدور دموکراتلار، اهالی یه عذاب وئریلر. اونلار بیر نئچه خانین ائوینده آختاریش آپاریبلار و قیمتلی اشیلاری گؤتوروبلر. تاجرلردن و دیگر امکانلی آداملاردان بؤیوک حجمده مالیات طلب ائدیبلر. ایکی گون اول میانادان زنجانا دموکراتلارین بؤیوک ساحلی دسته سی گلیب. لاکن اونلارین هامی سی تهرانین بیر سر بازی نین قباغیندا دایانا بیلمز.

دموکرات فرقه سی نین داخلی وضعیتتی محکم دگیل. کیچیک سایدا ساحلی آداملار دسته سی بس ائدیر کی، بیز بو فرقه نی بوتؤولو کده محو ائده ک. سیزین گؤستریشینیزی گؤزله ییری ک. سرهنگ «۶۹۳»^۱. عین زماندا، مارسین ۳ (۱۲ اسفند) ده تلقرافلا تهراندان سورغی (سوال) گؤندریلمیشدی کی، زنجانا طیاره لرین ائتمه سی نین ممکن لوگو باره ده تعجیلی معلومات وئریلسین. ائله همین گون ایران جنگی حاضرلیغی آذربایجان خلق قوشونو حاضرلیغی و پیشه وری نین شخصی تلقرافچی سی ایله علاقه یه گیرمگه جهد گؤرستمیشدی. لاکن تبریزدن اونلارا ردّ جوابی وئریلمیشدی. بوندان سونرا اونلار تبریز پستخاناسی نین تلقرافچی سیندان روس قشونلاری نین شهردن چیخیب - چیخماسینی، تبریزده نمایش لرین (تظاہراتین) باشلانیب - باشلانماسینی اؤیرنمک ایسته میشدی لر. تلقرافچی جواب وئرمیشدی کی، دموکراتیک حکومتین اجازه سی اولمادان هئچ نه دئییه بیلمز. شوروی قشونلاری نین آذربایجاندا قالماسی باره ده قرارین اعلان ائدیلمه سی اهالی نین خصوصیه یوخسول طبقه سی نین احوال - روحیه سینی یوکسولتمیشدی. ایران نخست وزیر ی هله مسکودا ایکن جنوبی آذربایجانا علاوه شوروی ادواتی نین گتیریلمه سی دموکراتلاری داها قطعی آدیملار آتماغا سوق ائتمیشدی. مارسین ۴ (۱۳ اسفند) ده داها ۴۶ عدد «ت - ۳۴» تانکی دمیر یول واسطه سی ایله تبریزه گتیریلدی. آمریکا و بریتانیانین دیپلوماتیک، نظامی و کشفیات اداره لری تبریزه گتیریلن شوروی جنگی تجهیزاتی نین هله دمیر یولوندا ایکن شکلینی چکییر (عکسینی سالییر)، اونون ساینی معین لشدیریر، الیه ائدیلمیش نظامی کاراکترلی معلوماتلاری واشینقتونا، لندنه و تهرانا گؤندیردی لر. فوریه آیینین ۲۶ (۶ اسفند) دان باشلایاراق تبریزده آمریکا کنسولخاناسینا گؤندریلن ایلیق خرچ لری ببردن - بیره بئش دفعه یه قدر آرتیریلیمیشدی. مارس آیی اوچون روسو کنسولخانانین ایشینی سازمان وئرمک اوچون ۲۴۰ مین ریال پول آلمیشدی. حالبوکی اولکی آیلاردا بو وسایط ثابت اولاراق ۵۰ مین ریال اولموشدو. شوروی آذربایجانین

^۱ - AR SPIHMDA, f. ۱. s. ۸۹, I. ۱۱۴, v. ۶۸ - ۶۹.

امنیت وزیر یئمئلیانوف بئله احتمال وئیردی کی، آمریکا کنسولخاناسی اوچون گؤندریلن وسایطین بیردن - بیره بئله کسکین آرتیمی روسونون کشفیات ایشلرینی گنیشلندیرمه سی ایله باغلی ایدی. آذربایجان خصوصی خدمت اورقانلارینین (جاسوسلوغون) الده ائتدیگی بو معلوماتی میرجعفر باقروف اؤز نوبه سینده استالین و مولوتوفا دا چاتدیرمیشدی.^۱

مارسین ایلك گونلرینده (اسفندین اورتالاریندا) تبریزده بئله شایعه یایلمیشدی کی، ایران حکومتی تیکان تپه و زنجان استقامتیندن آذربایجانا هجوم ائتمک اوچون سلطان آباد، همدان و بیجارا بؤیوک نظامی قوه لر گؤندریب. حتی ساققیزدا توپلانان ایران اوردوسونون سایینی ۳۰ مینه چاتدیغی بیلدیریلیردی.

مارس آی نین ۴ (۱۳ اسفند) ده مهابادداکی «کرد جمهوری سی» شوروی نین تعلیماتی اوزره تورکیه نین جنوب اراضی لرینده یاشایان کردلر اوزهرینده مختاریته مالک اولدوقلارینی اعلان ائتدی لر. حتی گرجستان شوروی جمهوری سی مارسین ایلك گونلرینده (اسفندین اورتالاریندا) تورکیه نین شمالشرق اراضی لرینده، ترابوزان بندری ده داخل اولماقلا قره دنیز ساحلی منطقه لرینده اولان ادعالارینا رسمی کاراکتر وئردی. تورکیه نین هر ایکی جناحیندا شوروی اوردو حصه لری نین گوجلندیریلمه سی زمینه سینده آنکارایا قارشی دیپلوماتیک تضییق لر کسکین کاراکتر آلدی. مارس آی نین ایلك گونلرینده (اسفندین اورتالاری) بوسفور و داردانل بوغازلاریندا مختلف امتیازلارین آلینماسی، قارص و اردهان نین شوروی به وئریلمه سی باره ده شوروی ادعالاری مختلف هده - قورخو، شانتاژ و دیگر فرملاردا آچیقلاماغا باشلادی.

مارس آی نین ۴ (۱۳ اسفند) ده آمریکا رئیس جمهوری هاری ترومن شوروی نین ایران دا و تورکیه ده، او جمله دن آذربایجان دا یئتریتدیگی سیاستی مذاکره ائتمک اوچون وزیر خارجه بیرنسی قبول ائتدی. او، وزیر خارجه یه تعلیمات وئردی کی، شوروی به مسأله نی آیدین لاشدیرماق اوچون استالینه مکتوب گؤندرسین. رئیس جمهورون تعلیماتینا اویغون اولاراق مارسین ۵ (۱۴ اسفند) ده بیرنس مسکووا یادداشت گؤندردی. بیر گون سونرا واشینگتونون یادداشتی مسکووا تقدیم ائدیلدی. بو یادداشتا شوروی رسمی اولاراق جواب وئرمه دی و عوضینده ترومنی اتحاد شوروی به قارشی باشلانان تضییق لرین اساس تشکیلاتچی سی کیمی گناه لاندیریردی. بونونلا علاقه دار ترومن قید ائدیردی کی، سن دئمه، دوستونون اولدوقجا گوجلوملماغینی گؤرمک ایسته مه ینده روس لار اهمیتی نی ایتیرمیش کهنه اویونا ال آتیرلار.^۲ گؤرونور، شوروی نین مسأله نی بئله قویماسی مارسین ۵ (۱۴ اسفند) ده بریتانیانین کنچمیش نخست وزیر یی چرچیل نین مشهور فولتون نطقی رئیس جمهورون حضوروندا ائتمه سی ایله باغلی ایدی. چرچیل نین میسوری ایالتینده کی فولتون شهرینده، وست مینستر کالجینده کی مشهور نطق چوخ مسأله لره آیدین لیک گتیردی.

^۱ - AR SPIHMADA, f. 1. s. ۸۹, I. ۱۱۴, v. ۶۸ - ۶۹.

^۲ - Harri S. Truman. Memories: Years of Trial and Hope ۱۹۴۶ ۱۹۵۲. New York, ۱۹۵۶, p. ۹۴ ۹۵ - .

چرچیل تکلیف ائندی کی، آتوم سلاحی اوزهرینده غربین انحصاری بوتون واسطه‌لرله فورونمالی‌دیر. او دئییردی: «آتوم بومبونون یارادیلماسی حقیقده معلوماتین، اصول و خام‌مالین حاضردا اساساً آمریکانین الینده اولماسی نتیجه‌سینده دنیانین هر هانسی اولک‌ه‌سینده هئچ بیر آدامین یوخوسونا حرام قاتیلیمیر. من بئله دوشونورم کی، حاضردا وضعیت دگیشمیش اولسایدی و بو دهشتلی معلومات هر هانسی بیر کمونیست دولت‌لرین، یاخود یئنی فاشیست دولت‌لری‌نین الینده اولستیدی بیز راحت یاتا بیلمزدیک». چرچیل تکلیف ائدیردی کی، کمونیست زیاده‌طلب‌لیگینه قارشو انگلیس دیل‌لی اولک‌ه‌لرین، ایلک نوبه‌ده آمریکا و بؤیوک بریتانیانین اتحادی یارادیلمالی‌دی. او دئدی: «هله بو یاخین‌لارادک متفق‌لرین غلبه‌سی ایله نورلانان تورپاق‌لارا کؤلگه دوشموشدور. روسیه شوروی‌نین و اونون بین‌الملل کمونیست تشکیلاتی‌نین یاخین گله‌جکده نه ائتمک نیتینده اولدوق‌لارینا و یا اونلارین استیلاچی‌لیق و غصبکارلیق میل‌لری‌نین نه کیمی سرحده گلیب چیخاجاغینی، اگر دوغرودان دا بئله بیر سرحد نظرده توتولموشسا، اونو هئچ کیم بیلیمیر». دنیادا یارانمیش وضعیتینی تحلیل ائده‌رک چرچیل بئله بیر نتیجه‌یه گلیردی: «بالتیک دنیازی ساحلینده استونی‌دن باشلایاراق آدریاتیک دنیازی ساحلینده تریسته قدر اوروپا قطع‌ه‌سی اوزهرینده دمیر پرده بورونموشدور. مرکزی و شرقی اوروپانین قدیم دولت‌لری‌نین بوتون خزینهلری بو خط‌ین او تاینیدا ساخلانیلیر. ورشو، برلین، پراق، وین، بوداپست، بئلقراد، بوخارست، صوفیه - بوتون بو مشهور شهرلر و همین منطقه‌لرده یاشایان اهالی شوروی تأثیر دایره‌سینده اولوب، بو و یا دیگر شکلده شوروی‌نین تأثیرینه تابع اولماقلا برابر، مسکوون گئتدیگجه آرتان نظارتینه ده خیلی درجه‌ده تابع‌دیرلر... تورکیه و ایران، اونلاردان ائدیلن طلب‌لر و مسکو حکومتی‌نین گؤرستدیگی تضییق نتیجه‌سینده چوخ تشویشه و هیجانا دوشموشدور». فولتون نطق‌ینی سونوندا چرچیل اؤز فکرینی بئله یئکونلاشدیردی: «من اینانمیرام کی، روسیه شوروی محاربه ایسته‌ییر. او، محاربه‌نین بهره‌لرینی درمک و اؤز گوجوندن غیرمحدود درجه‌ده استفاده ائدیپ، اؤز نظریه‌لرینی گنیش یایماق ایسته‌ییر... روس‌لار هر شئیدن چوخ گوجو سئویرلر و نظامی ضعیف‌لیگه هر شئیدن آز حرمت ائدیرلر. بونا گؤره قوه‌لر آراسینداکی موازنه حقیقده کی کهنه نظریه‌میز یارارلی دگیلدیر. بیز، گوج ساحه‌سینده اهمیت‌سیز اوستونلوگه بئل باغلا یا بیلمه‌ریک، چونکی بو، قوه‌لری سیناقدان چیخارماغا تحریک ائدن بیر سبب اولار». ^۱ تبریزده کی آمریکا کنسولو روسو «آذربایجان اوغروندا دؤیوش - ۱۹۴۶» مقاله‌سینده حقلی اولاراق یازیردی کی، چرچیلین فولتون چیخیشی زمانی هله چکوسلاواکی تسلیم اولمامیشدی، برلینین محاصره‌سی باشلانمامیشدی، خفییه‌لرین محکمه‌سینه و چینین دگیشدیریلمه‌سینه ده هله چوخ قالیردی. «حتی دمیر پرده اصطلاحی ده وینیسون چرچیل طرفیندن آذربایجان مسأله‌سی‌نین آراسیندا دئییلیمیشدی».

^۱ - "Kommunist", ۱۹۴۶, ۱۳ mars; Robert J. Donovan. Conflict and Crisis. The Presidency of Harry S. Truman, ۱۹۴۵-۱۹۴۸, p. ۱۹۰-۱۹۱; Robert G. Kaiser. Cold Winter, Cold War. New York, ۱۹۷۴, p. ۱۳۴-۱۳۷.

«پراودا» غزنتی چرچیلین فولتون نطقی ایله باغلی «چرچیل قیلینج اوینادیر» آدلی باش مقاله درج ائتدی و بو تیپلی چیخشلارا قارشی تمکین‌لی لیک نمایش ائتدیرن استالین «پراودا» مخبری‌نین سوآل‌لارینا جواب وئردی. استالین قید ائدیردی کی، بو نطق تهلهکه‌لی بیر آددیم‌دیر و بوندان مقصد متفق دولت‌لر آراسیندا عداوت توخومی سپیپ اونلارین امکداش‌لیغینی چتین‌لشدیرمک‌دیر. دنیا کمونیست حرکاتی‌نین یوکسه‌لیشین قانوناویغون پروسه کیمی تقدیم ائدن استالین خبردارلیق ائدیردی کی، بیرینجی دنیا محاربه‌سیندن سونرا روسیه شوروی‌یه «۱۴ دولتین یوروشو» نو سازمان وئرن چرچیل‌ین سیاستی تام مغلوبیتله نتیجه‌لندی. «ایکینجی دنیا محاربه‌سیندن سونرا «شرقی اوروپا» یا قارشی جناب چرچیل و اونون دوست‌لاری‌نین بیئنی بیر جنگی یوروش دوزلمگه موفق اولوب - اولمایاجاق‌لارینی بیلیمیرم. لاکن اونلار بونا موفق اولسالار، بونا ایسه گمان آزدیر، چونکی میلیون‌لارلا «ساده آدام‌لار» صلح ایشی‌نین کشیگینده دورموش‌لار. - اوندان یقین‌لیک‌له دئتمک اولار کی، اونلار کئچمیشده، ۲۶ ایل بوندان اول ایلدیک‌لری کیمی، ایندی ده ازیله‌جک‌لر»^۱. ائله بو احوال روحیه ایله ده شوروی مارسین ۶ (۱۵ اسفند) دا مسکوداکی آمریکا موقتی ایش‌لر وکیلی جورج کئنان‌ین شوروی‌نین وزارت خارجه‌سینه، شخصاً مولوتوفا تقدیم ائتدیگی یادداشتینا، اصلینده، اهمیت وئرهمیشدی. باخمایارق کی، وزیر خارجه بیرنس یادداشتدا بیلدیریردی کی، واشینگتون ۱۹۴۶ نجی ایل آذربایجان بحرانی ایله علاقه‌دار هئج نه اولمامیش کیمی دایانا بیلیمز.^۲

۱۹۴۶ نجی ایلین مارس آیی‌نین اول‌لرینده (۱۳۲۴ اسفندین اورتالاری) بین‌الملل وضعیت تکجه سیاسی و دیپلوماتیک باخیمدان دگیل، نظامی باخیمدان دا خیلی گرگین‌لشدی. مارسین ۶ (۱۵ اسفند) دا بالتیک نظامی دایره‌سی قشون‌لاری‌نین باش فرماندهی، ژنرال ایوان باقرامیان بیر سیرا یوکسک رتبه‌لی شوروی نظامی‌لری‌نین مشایعتی ایله تبریزه گلدی. عینیله همین وقتده شوروی‌نین جنوب قروبی قشون‌لاری‌نین باش فرماندهی، مارشال فیودور تولبوخین تورکیه‌نین اوروپا سرحدلرینه توپلانمیش شوروی نظامی حصه‌لرینه رهبرلیک ائتمک اوچون بلغارستانا گؤندریلدی. مارس آیی‌نین ۶ (۱۵ اسفند) دا تبریزدن آمریکان وزیر خارجه‌سینه مخفی شکیلده گؤندردیگی راپورتدا کنسول روسو یازیردی: «شوروی نظامی بیرلشمه‌لری گئجه و گوندوز شوروی سرحدلریندن گلیمکده دوام ائدیرلر. شوروی ژنرالی باقرامیان تبریزه گلدی و آذربایجان‌داکی شوروی قشون‌لاری‌نین فرمانده‌لیگینی الینه آلدی. دئییرلر کی، ژنرال باقرامیان تانک محاربه‌سی اوزره متخصص‌دیر. اولکی فرمانده ژنرال قلینسکی‌نین گنیش تجربه‌سی یوخ ایدی. تهران - تبریز یولو غیرنظامی حمل و نقل واسطه‌لری اوچون باغلانیب. شوروی تهران استقامتینده حرکت ائدیر. آذربایجان اوردوسونون نسبتاً چوخ‌سایلی حصه‌لری ده عین شکیلده حرکت ائدیر. تبریز اشغال اوردوسوندان و روسیه‌دن مه‌باد - گرجستان استقامتینده نظامی حصه‌لر

^۱ - «کمونیست» شوروی ۱۹۴۶ شوروی ۱۵ مارس (۱۳۲۴، اسفند).

^۲ - James A. Thorpe. Trumans Ultimatum to Stalin on the ۱۹۴۶ Azerbaijan Crisis: the Making of a Myth - The Journal of Politics, Volume ۴, ۱۹۷۸, p. ۱۹۰.

گؤندریلیر. کرد اوردوسونون ایری بیرلشمه‌لری‌نین مهاباد - رضائیه استقامتینده، تورکیه سرحدلرینده اشغالچی حرکت‌لری مشاهده ائدیلیر. بوتون بونلاردان شوروی بیرلشمه‌لری‌نین بؤیوک نظامی عملیات‌لارا حاضرلاشدیغی آیدین اولور». بیر گون سونرا ۶ مارس (۱۵ اسفند) تاریخلی راپورتدا علاوه اولاراق روسو تام مخفی شکیلده واشینقتونا بیلدیریدی کی، من شوروی قشون بیرلشمه‌لری‌نین بوراداکی حرکت‌لریندن هیجانلانمایا بیلیمیرم. ۲۰ اورتا تانک، ۲۰ زره‌لی ماشین و ۴۰ یوک ماشینی تهران، ۱۲ تانک مهاباد استقامتینه چیخدی. بو گون سحر دمیر یولو واسطه‌سی ایله ۱۲ اورتا تانک گتیریلدی. حاضردا تبریز ساحلی دوشرگه‌یه چئوریلیمیشدیر. کوچه‌لر شوروی‌نین علامتی اولان قیرمیزی اولدوزلو سالدات‌لارلا دولودور و شوروی ادواتی، سواری‌سی، سالدات و افسری هر آن گؤزه دگیر. شوروی آنجاق انقلاب دورونده قورونماسی ضروری اولان یئرلرده قراوول‌لار قویوب‌لار. منه بو باره‌ده معلومات وئرمکدن امتناع ائدیلمیر. بوتون باش وئرن‌لردن جدی شکیلده هیجانلانان تبریزده کی آمریکا کنسولو وزارت خارجه‌یه خبردارلیق ائدییدی کی، شوروی‌یه قارشى رسمی تدبیر گؤرولمه‌لی‌دیر.^۱

روسو سونرالار یازیردی کی، بو دور عرضینده اتحاد شوروی‌دن تخمیناً بئش یوز تانک و لازمی آوادنلیق ایله بیرگه احتیاط حصه‌لریندن عبارت اون بئش تیپ جنوبی آذربایجانا گتیریلیمیشدی. بو قوه‌لر اشاغیداکی قایدادا اوچ هجوم و بیر احتیاط حصه‌سینه بؤلونموشدو:

۱ - خوی‌دا یئرلشن بیرینجی قوه تورکیه‌نین سرحدلرینده ایکی هجوم استقامتینه بؤلونموشدو. اونلاردان بیرى ماکو، دیگرى ایسه رضائیه استقامتینه یئرلشهرک اناطولویا گئندن یولو و وان گؤلۆ اطرافینی نظارت‌ه گؤتورموشدو.

۲ - ایکینجی قوه میان‌دوآب‌دا یئرلشهرک، موصل و کرکوک نفت یاتاق‌لاریندان جمعی یوز میل (۱۵۰ کیلومتر) آرالی‌دا اولوب، عراق سرحدلرینی نظارت‌ه گؤتورموشدو. بونلار کؤمکچی صائین قلعه و ساققیز قوه‌لرینه یاخین ایدی.

۳ - اوچونجو قوه تهران یولو اوزه‌رینده جمع‌لشمیشدی. بو قوه‌نین اساس دایاغی اولان زنجان و کرج‌دن تهرانا جمعی ۲۰ میل (۳۰ کیلومتر) ایدی.

۴ - احتیاط قوه‌لر تبریز و مراغا یاخین لیغیندا یئرلشدیریلیمیشدی.^۲ اوردولارین بنله یئرلشمه‌سی حقیقنده معلومات‌لار واشینقتونا وئریلن کیمی وزیر خارجه بیرنس شوروی‌یه مناسبده اولکی ترددلره سون قویدو و شوروی‌یه قارشى قطعی موضع سئچدی. مارسین ۷ (۱۶ اسفند) ده او، آذربایجان‌دان آلینمیش معلومات‌لاری مذاکره ائتمک اوچون آچسون و دیگر رسمی شخص‌لرین اشتراکی ایله وزارت خارجه‌نین یوکسک وظیفه‌لی شخص‌لری‌نین اجلاسینی چاغیردی. اجلاس سالونوندا آذربایجان‌ین مختلف نظامی خریطه (نقشه) لرله پارچالانمیش خریطه‌سی هامی‌نین دقت مرکزینده ایدی. خریطه اوزه‌رینده چکیلیمیش یالانچی خطر بنله تأثرات یارادیردی کی، شوروی تورکیه،

^۱ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۳۴۲ ۳۴۵ - .

^۲ - R. Rossow. The Battle of Azerbaijan, ۱۹۴۶, p. ۲۰۲۱ - .

عراق، تهران و جنوبی ایران بین نفت معدن لرینه دوغرو ایره‌لی له‌ییر. بئله هیجانلی وضعیتیی ایضاح ائدن بیرنس الینی اوغجونا ووروب دئدی: «ایندی بیز هر ایکی نفت چلگینی اونلارا وئرمه‌لی اولاجاغیق»^۱.

اثرته‌سی گون آپسونون رهبرلیگی ایله وزارت خارجه‌ده کی اجلاسدا ایران مسأله‌سی ایله باغلی مذاکره‌لر دوام ائتدیریلدی. مذاکره‌لرین گئدیشینده شوروی اوزره خبره چارلز بوهلتن بیلدیردی: «نظره آلساق کی، آمریکانین ایران‌داکی شوروی قشونونا تأثیر ائتمک امکائی یوخدور، آمریکاین او منطقه‌ده هئچ بیر قوه‌سی یوخدور، اؤزوموزو مدافعه اوچون رقیبیمیزی قورخوتماقدان باشقا آیری یولوموز قالمیر». اونون اساسلاندیریلماسینا گؤره، آمریکا ایران‌دا شوروی‌یه قارشی جبهه آچماق دوروموندا دگیلیدی. آمریکانین بو منطقه‌ده یئترلی اوردو حصه‌لری اولمادیغیندان بوهلتن تکلیف ائتدیردی کی، «بوش هده - قوخودان باشقا اؤزونو مدافعه اوچون داها هئچ بیر یاخشی واسطه یوخدور»^۲. بوهلتنین بو تکلیفی آغ ائو اداره‌چی لری طرفیندن قبول ائتدیلدی. مارسین ۸ (۱۷ اسفند) ده وزیر خارجه بیرنسین شوروی وزیر خارجه‌سی مولوتوفا گؤندردیگی یادداشت ایکی گون اولکی آمریکا یادداشتی ایله مقایسه‌ده خیلی درجه‌ده شدید ایدی. آمریکاین ۸ مارس (۱۷ اسفند) تاریخلی یادداشتیندا دئییلیدی: «واشینقتون حکومتی شوروی‌نین ایران‌داکی حرکت لرینه عاید و تبریزدن جنوبا دوغرو عراق، تهران و تورکیه استقامتینده ادوات و نظامی سورات داشیماسی باره‌ده بیر سیرا معلومات‌لار الدهه ائتمیشدیر». یادداشتدا گؤرسه‌دیلیدی: «آمریکا بیلیمک ایسته‌ییر کی، شوروی ایران‌دان چیخماق عوضینه، نه‌یه گؤره اورا علاوه قشون حصه‌لری گتیریر؟» «آمریکا حکومتی ۸ مارس (۱۷ اسفند) یادداشتیندا شوروی رهبرلریندن سون بیر هفته عرضینده جنوبی آذربایجان‌دا جریان ائدن حادثه‌لرین سببلرینی آچیقلاماگی طلب ائتدیردی»^۳.

مسکووا یادداشت گؤندرمکله یاناشی، ایران‌ین نخست‌وزیری احمد قوام هله شوروی‌ده ایکن، بیرنس تهران‌داکی سفیر میوری واسطه‌سی ایله تهران حکومتینی معلوماتلاندیرمیشدی کی، کئنان لا گؤروش زمانی نخست‌وزیر شورای امنیتین قورولوشو ایله ماراقلانیب. وزیر خارجه ایضاح ائتدی کی، شورای امنیت موقتی اولاراق لندن‌ده اؤز ایشینی دایاندیریب، غیررسمی شکیلده راضی‌لاندیریلیب کی، شورا اؤز نوبتی اجلاسینی مارسین ۲۱ (اول فروردین ۱۳۲۵) ده نیویورک‌دا کئچیرسین. لاکن بیرنس خاطرلاندیردی کی، احتیاج دویولارسا، شورای امنیت اونون رئیس‌نین قراری ایله ایسته‌نیلن وقت ییغیلا بیلر. عین زماندا، مارسین ۸ (۱۷ اسفند) ده بیرنس واشینقتون‌دا اولان بریتانیا موقتی ایشلر وکیلی قولمان واسطه‌سی ایله لندن‌ده کی همکاری بئوینه سوال گؤندردی. بیرنس سوروشوردو: «آمریکانین ۶ مارس (۱۵ اسفند) یادداشتینا قانع‌اندیچی جواب گلمه‌سه و

^۱ - James Chace Acheson. The Secretary of State Who Created the American World, p. ۱۴۴.

^۲ - David Mc Cullough. Truman, p. ۱۴۴.

^۳ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۳۴۸.

شوروی حکومتی اؤز قشونون و ایران حکومتی نین آرزوسونا ضد اولاراق اورادا ساхлаماقدا دوام اندرسه، بیزیم حکومت بو مسأله نی شورای امنیته گنجیکمه دن قالدیراجاقمی؟ ایرانین اراضی بوتؤولوگونه حرمت حقده بیاننامه نین اوچونجو اشتراکچی سی کیمی بریتانیانین مسأله نین شورای امنیته قالدیریلماسیندا آمریکایا قوشولاجاغینی بیلیمک ایستردیک.^۴ بیرنسنین بئله شدید موضع توتماسینا و مسکو دانیشیق لاری نین اوغورسوزلوقونا باخمایاراق، قوام السلطنه شوروی یه مناسبته احتیاطلی سیاست یثیرتمگه اوستونلوق وئریردی. شوروی سفیری تهرانا گلنه قدر قوام مسأله نین شورای امنیته چیخاریلماسیندا تردد ائدیردی. بو تردد لری ایرانین واشینگتون داکی سفارتی نین مصلحتچی سی متین دفتری آمریکانین یاخین شرق و آفریقا اداره سی مدیری نین معاونی جورج آلن له صحبتینده ده تصویب ائتمیشدی. دکتر متین دفتری بیلدیرمیشدی کی، ایران سفارتی نخست وزیر قوامین توصیه سینه اساساً مسأله نی شورای امنیته چیخارمزدان اول اونو دقتله آراشدیرمالی و تهرانا یئنی شوروی سفیری گلدیکدن سونرا ایکی اولکه آراسیندا دانیشیق لارین آپاریلماسینی نظره آلمالی دیر. جورج آلن احتمال وئریردی کی، تهران دانیشیق لاری ایران حکومتی اوچون یئنی امکان لار یارادا بیلر.

مارس آی نین بیرینجی اون گونلو گونده (اسفندین ایکینجی اون گونلوگو) جنوبی آذربایجان دا جریان ائدن حادثه لرین گرگین لیگیندن وزارت خارجه تشویش ایچینده ایدی. تبریزده کی آمریکا کنسولخاناسیندان آلینان هیجانلی راپورت لار وضعیتی خیلی مرگب لشدیرمیشدی. رئیس جمهور ترومن آمریکا اوردوسونون قورو (زمینی)، دنیز (دریایی) و هاوا قوه لری فرمانده لرینه حاضر اولمالاری باره ده مخفی قایدادا امر وئرتمیشدی.^۱ بو امر اؤزونون ایلك افاده سینی آمریکانین نظامی دنیز قوه لری فرمانده لیگی نین آچیقلاماسیندا تاپدی. فرمانده لیک بیلدیردی کی، میسوری دؤیوش گمی سی بیر قدر اول واشینگتون دا وفات ائتمیش تورکیه سفیری نین جنازه سینی استانبولا آپارماق حقینده قرار قبول ائدیلمیشدیر.

شوروی نین آذربایجان دا نظامی حاضرلیق لاری، آمریکانین بو مسأله ایله باغلی سیاسی - دیپلوماتیک آچیقلامالاری و نظامی کاراکترلی مخفی قرارلاری نتیجه سینده بین الملل وضعیت ایکینجی دنیا محاربه سیندن سونرا ان گرگین شکیل آلمیشدی. میرجعفر باقروف مسکووا استالین و مولوتوفا یازیردی کی، سون گون لر تبریزده کی انگلیس کنسولو اوولون یانیندا، دئمک اولار کی، هر گون آمریکا و تورکیه کنسول لاری ایله مشاوره کنچیریرلر. تبریزده کی دیپلوماتیک هیات لر آذربایجانا یئنی شوروی ادواتی نین گتیریلمه سی باره ده جاسوس لارا اینانماییب اؤز لری بلاواسطه نظامی قطارلاری گؤرمگه چالیشیردی لار. میرجعفر باقروف یازیردی: «انگلیس کنسولو اوول تبریزه گتیریلن یئنی شوروی نظامی حصه لری حقینده اطرافلی معلومات اوچون بوتون جاسوس لارینی تجهیز ائدیپ. بونولا کفایت لنمه یین

^۴ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۳۴۵ ۳۴۶.

^۱ - Harry S, Truman. Truman Speaks. New -York ۱۹۶۰, p. ۷۱.

کنسول اوزو و اونون کارمندلری شوروی نظامی قطارلاری نین بوشالیدیغی یئره گلیرلر. مارسین ۱۰ (۱۹ اسفند) دا اتحاد شوروی دن گلیمیش تانک قطاری تبریز دمیر یول ایستگاهیندا دایاندیغی وقت اوول و نایب کنسول لانتق ایستگاه گلیب قطارین عکسینی سالماغا چالیشیب لار. لاکن بیزیم ایشچی لری گوروب ایستگاهدان اوزاقلاشیب لار و اوزاق مسافه دن اوتوموبیلدن تانک قطاری نین عکسینی سالیب لار. مارسین ۱۱ (۲۰ اسفند) ده اوول و لانتق یئیندن بیزیم یئنی گلیمیش طیاره قطاریمیزین دایاندیغی تبریز دمیر یول ایستگاهیندا اولوب». تعجیلی قایدادا تبریزده کی شوروی نظامی رهبرلیگینه و دمیر یولو اداره سی نین رئیسینه گؤستریش وئریلدی کی، شوروی دن نظامی ادوات و سلاح گتیرن قطارلار یالنیز گئجه وقتی سگی لره وئرلیب بوشالدیلسین.^۱ جنوبی آذربایجان دمیر یول لاریندا شوروی نظامی یوک لری نین گتیریلمه سینی مشاهده ائتمک مقصدی ایله آمریکا طیاره لری بیر نئچه کشفیات اوچوش لاری کئچیرمیشدی. ۳۰۰ - ۵۰۰ متر هوندورلوکده (ارتفاعدا) اوچان نظامی طیاره لرین کشفیات ماتریال لاری توپلادیق لاری مشاهده ائدیلمیشدی. شوروی اوردوسو باش ستادینا معلومات وئرلمیشدی کی، شوروی قشون لاری نین یئرلشدیگی اراضی لره آمریکا طیاره لری نین اجازه سیز اوچوش لاری حقیقده شوروی سفارتی واسطه سی ایله اعتراض وئرلیسن. مارسین اورتالاریندا (اسفندین آخر لری) تبریزده کی آمریکا کنسولو روسو دا شهر یاخین لیغیندا دمیر یول ایستگاه لارینا باش چکیردی. تبریز دن ۶ کیلومتر آرا لری دا یئرلشن شوروی اوردوسو توپخانا آنباری اراضی سینه داخل اولماق ایسترن اوستونده آمریکا بایراغی اولان کنسولون ماشینی ساخلانمیش و روسو نظامی قرارگاه گتیریلیمیشدی. وزیر خارجه یه گؤنردیگی معلوماتدا روسو روس نظامی لری نین اونونلا کوبود رفتاریندان سلاح لاهتهدید ائدیلمه سیندن شکایت لهنیردی.^۲

مارسین ۱۰ (۱۹ اسفند) دا احمد قوامین شوروی دن الی بوش قئییتما سی، جنوبی آذربایجان شوروی نین آغیر نظامی ادوات، سلاح و سورات گتیرمه سی، ایالات متحد آمریکا دولت هیأتی نین فوق العاده اجلاس لار و مسکووا بیر - بیرینین آردینجا ایکی آمریکا یادداشتی نین تقدیم ائدیلمه سی، ان نهایت، آذربایجان ملی حکومتی نین سیاسی، اقتصادی، مدنی و نظامی جهتن گوجلنمه سی تهران دا بؤیوک ناراحتلیق یاراتمیشدی. خصوصیه پیشه وری نین مرکزی حکومتی هدهله یین چیخیش لاری حقیقده معلومات لارین تهران مطبوعاتیندا چاپ ائدیلمه سی هیجانلی وضعیت یاراتمیشدی. «تهران شهری نین یوزلرله ساکنی شوروی نین نظامی هجومونو ائشیدیب اؤز ایشیالارینی دگر - دگمزینه ساتاراق جنوبا دوغرو قاچماغا باشلا ییردی لار».^۳ قوامین بوتون جهدلرینه باخمایاراق، اؤلکه ده خصوصیه

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹، اشاره ۱۱۲ ورق ۳۱؛ اشاره ۱۱۴، ورق ۷۳.

^۲ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۳۵۸; آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹، اشاره ۱۱۲ ورق ۳۱؛ اشاره ۱۱۵، ورق ۲۲ - ۲۳.

^۳ - R. Rossow. The Battle of Azerbaijan, ۱۹۴۶, p. ۲۲.

تهران دا ساکتلیک یاراتماق ممکن دگیلیدی. مارسین ۱۳ (۲۲ اسفند) ده سید ضیاء طرفدارلاری تهران دا بویوک نمایش تشکیل ائتمیشدی. لر. مجلس شورای ملی یه دوغرو ایره‌لی له‌ین کوتله‌نین اؤنوندی شوروی یه قارشى سرت یازی‌لار وئرن «اقدام» روزنامه‌سی نین سردبیری خلیلی گئیدیدی. اونلار شوروی قشون‌لاری نین ایران‌دان چیخماسینی طلب ائدن شعارلار و شوروی علیه‌ینه نطق‌لر سؤیله‌ییردی. لر. خلیلی نین شوروی علیه‌ینه چیخیشینا مانع اولماق ایسته‌ین ۲۴ یاشلی اتحادیه کارگری نین فعال عضو شیبستافی توپانچادان آتیلان گولله ایله قتله یئتیریلدی. مارسین ۱۰ (۱۹ اسفند) دا گون‌اورتا چاغی باکی‌دان گلن قوام‌السلطنه مسکووا سفر باره‌ده گزارش وئرمک اوچون طیاره میدانیندان بیرباشا دربارا گئتدی. همین گون آخشام ساعت بئشده ایسه اؤز ائوینده آمریکا سفیری میورینی قبول ائتدی. قوام سفیره اولان ایکی ساعت یاریملیق صحبتین حتّی شاه‌دان بئله گیزلی ساخلاماسینی خواهش ائتدی. میوری آمریکانین شوروی یه یادداشت‌لاری نین صورتینی قواما تقدیم ائدیپ بیلدیردی کی، ایران‌ین آرزولارینا ضد اولراق شوروی اؤلکه‌ده قالارسا و مسأله ایران طرفیندن شورای امنیتده قالدیریلارسا، آمریکا حکومتی اونو مدافعه ائده‌جک. قوام سوروشدو: «اگر شوروی حکومتی بی‌یزیم اعتراضیمیزا محلّ قویما یاراق اؤز اوردولارینی ایران‌دا ساخلاما قدا دوام ائدرسه، آمریکا و بریتانیا نه ائده بیلر؟» میوری نخست‌وزیرین بو سؤالینا آیدین جواب وئره بیلمه‌دی. سونرا قوام مسکو دانیشیق‌لاری باره‌ده آمریکا سفیرینه اطرافلی معلومات وئردی. میوری یازیردی: «من قواما اونون مسکو سفری ایله باغلی شایعه‌لری خاطرلاندیقدا، او، ال‌لرینی قالدیرراق منه هر شئی دوز دئدیگینی بیلدیردی. نخست‌وزیر دئدی کی، او، روس‌لاری تحریک ائتمکدن چکیندی. اما دانیشیق‌لاردا بعضی جدی مسأله‌لرین ده وورغولاندیغینا اشاره ائتدی». دانیشیق‌لارین سونوندا میوری قوام‌دان نه ائده‌جگینی سوروشدوقدا، قوام واشینگتون‌داکی سفیر حسین‌علایا مسکو دانیشیق‌لاری باره‌ده بیر گزارش گؤندره‌جگینی بیلدیردی. او، میوری‌دن خواهش ائتدی کی، بو گزارش سفارتین پستی ایله گؤندرسین. لاکن شورای امنیت ایله باغلی قوام هله کی دقیق بیر سؤز دئمه‌دی.^۱

مارسین ۱۱ (۲۰ اسفند) ده قوام‌السلطنه مجلس شورای ملی یه گلدی. ائله همین گون ۱۴ نجو مجلسین دوره‌سی تمام اولوردو. بیر سیرا نماینده‌لر مجلسین صلاحیتی نین اوزالدیلیماسینا جهد گؤرسه‌دیردی. لر. لاکن قوام بونا امکان وئرمه‌دی. ساعت اون بیر قیرخ دقیقه‌ده او، قیسا نطق سؤیله‌دی. مجلسین صلاحیتی نین بیتدیگینی نماینده‌لرین نظرینه چاتدیردی و ۱۴ نجو مجلسی بوراخدی. بونولا دا قوام پارلمان‌ین مداخله‌سی اولمادان هر هانسی تدبیرلری حیاتا کئچیرمک اوچون علاوه امکان‌لار ال‌ده ائتدی. هفته‌لیک «خواندنیها» مجله‌سی ۳۰ نجو نومره‌سینده مجلسین بوراخیلما‌سی ایله باغلی ماراقلی مطلب وئرمیشدی. مجله‌نین جلدینده مجلسه گئدن اساس دروازانین باغلاندیغی و قاپی‌دا اوستونده «باغلی‌دیر» یازیلیمیش یئکه بیر قیفیلین آسیلدیغی تصویر ائدیله‌دی. دروازانین

^۱ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۳۶۴-۳۶۰.

قباغیندا ایرانین رمزی کیمی قیشقیران و ال لرینی هاوایا قالدیران قالدین واردی. باغلی قاپی نین بیر طرفینده گۆز یاشی آخیدان مجلسین کئچمیش رئیسی طباطبائی، دیگر طرفینده ایسه گۆزوندن آخان سئلی دستمالی ایله سیلن سید ضیاءالدین گۆرونوردو.^۱ مجلس بوراخیلاندان بیر نئچه گون سونرا قوام سید ضیاءالدینین حبس اولونماسی حقیقنده گۆستریش وئردی و حکیم الملک حکومتی نین آپاریجی شخص لریندن بیر اولان رئیس ستاد حسن ارفعی ایشدن اوزاقلادیردی. نخست وزیر تهران دا کئچیردیگی مطبوعات کنفرانسیندا سید ضیاءالدینین حبس اولونماسی حقیقنده قرارین خارجدن هئچ بیر تضییق گۆرسه دیلمه دن قبول ائدیلمه یینی بیلدیردی. او، بو حبسی سید ضیاءالدینین پوزغونچولوق حرکت لری نین ایرانین داخلی تهلهکه سیزلیگی اوچون قورخو تورتدیگی ایله علاقه لندیردی.

مجلسی بوراخاندان ایکی گون سونرا قوام یئنیندن آمریکا سفیری میوری نی قبول ائتدی. او وعده وئردی کی، ایکی - اوچ گون عرضینده ایرانین شکایتی نین شورای امنیته چیخاریلماسی باره ده حسین علایا تعلیمات وئره جکدیر. قوام بیلدیردی کی، اولجه مسأله نی شورای امنیته قالدیراجاق، سونرا ایسه شوروی سفارتینه معلومات وئره رک بونو شوروی نین اؤز عهده لیگینی پوزماسی ایله اساسلاندیراجاقدیر. قوام دانیشیق لارین گئدیشینده میوری دن سوروشدو: «اگر منیم یئریمه اولسان، شوروی روس وطنداش لارینی قوروماق بهانه سی ایله تهرانی اشغال ائده جگی تقدیرده نه ائدرسن؟» سفیر وزیر خارجه یه یازیر کی، بو سؤزلری شاه دا منه روس سفیری ایله گۆروشوندن سونرا دئمیشدی. آیدین اولدو کی، قواما دا بو سؤزلری مسکودا دئییب لر.

مارسین ۱۴ (۲۳ اسفند) ده شوروی نین تهران داکی موقتی ایش لر وکیلی احد یعقوبوف احمد قوام لا گۆروشدو. دانیشیق لار زمانی او، ایرانین شورای امنیته شکایت ائتمه سی باره ده شوروی حکومتینده معلومات اولدوغونو بیلدیردی. احد یعقوبوف بو شکایتین ایرانا باها باشا گلده جگینی بیلدیردی و شوروی حکومتی آدیندان مصلحت گۆردو کی، ایران بئله بیر آددیم آتماسین. قوام بونون حقوقی عهده لیک لردن ایره لی گلدیگینی سؤیله دیکده، شوروی موکلینی هئچ اولماسا شورای امنیت اؤزو راپورت طلب ائدنه قدر گۆزله مگین واجب اولدوغونو بیلدیردی. بو صحبتین صاباحی سی نخست وزیر گیزلی شکیلده اؤز مأمورلارینی آمریکا و بریتانیا سفارت لرینه گۆندردی. قوام بیلیمک ایسته ییردی کی، او، نئجه حرکت ائیسین و شوروی تهلهکه سی اولاجاگی تقدیرده آمریکا و بریتانیا حکومت لری هانسی آددیم لاری آتاجاقلار؟ بیرنس و بئوین دن تهران داکی سفیرلره تعلیمات گلدی کی، سیز قواما اؤز فکرینیز کیمی ایرانین شورای امنیته مراجعه ائتمکدن باشقا یولو قالمادیغینی بیلدیرین.^۲

احد یعقوبوف قوام السلطنه ایله گۆروشن گون - مارسین ۱۴ (۲۳ اسفند) ده میرجعفر

^۱ - «خواندنیه ا، ۱۳۲۴، ۲۵ اسفند.

^۲ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۳۶۰.

باقروف جلفادا ملى حكومتين ليدرلريندن سيدجعفر پيشه‌ورى، ميرزا على شبيستري و سلام‌الله جاويد ايله گوروشموشدو. يارانميش بين‌الملل وضعيته باغلي ايلك دفعه اولارق ميرجعفر باقروف شوروي قشون‌لاريني شمالي ايران‌دان چيخا بيله‌جگي احتمالييني جنوب ليدرلرينه دئدى. بو گوروشده بير سيرا مهم مسأله‌لره ياناشي آذربايجان ملى حكومتيني مدافعه قابليتيني گوجلنديريلمه‌سى، خلق قوشونو حصه‌لريني فورمالاشديريلمه‌سى نين سرعتلنديريلمه‌سى مسأله‌لري ده مذاكره ائديلدی. يئني تعيين ائديلميش شوروي سفيري سادچيكوفون بو گوروشدن دورد گون سونرا تهرانا هانسي تكليف‌لره گله‌جگي ميرجعفر باقروفا تخميناً آيدين ايدى. اصلينده، مارسين ۱۴ (۲۳ اسفند)ده آپاريلان دانيشيق‌لار جنوب رهبرلريني گوزله‌نيلن آغير حادثه‌لره قاباقچادان حاضرا لاق كاراكترينده ايدى. ميرجعفر باقروف چاليشيردى كي، شوروي اوردوسو چيخاجاغی تقديرده جنوبي آذربايجان ملى اوردوسو گوزله‌نيلن حادثه‌لره حاضر اولسون. آذربايجان ملى اوردوسونون مارسين ۱۵ (۲۴ اسفند)ده اولان وضعيتي باره‌ده ميرجعفر باقروف استالينه گنیش گزارش گوندرميشدى. گورونور، بو معلومات‌لار شوروي رهبرليگينه، ياخين گون‌لرده تهرانا تقديم اولوناجاق سادچيكوفون گذشتلي تكليف‌لريني حاضرا لاق اوچون لازم ايدى. ميرجعفر باقروف يازيردى كي، توپخانا حصه‌سى خدمه ايله تام، افسرلره ۲۵ فاييى، گروهان‌لاردا ۱۹/۳ فاييى تكميل لشديريليب. حصه‌نين ۱۶ آغير، ۴۶ يونگول توپي، اوچ جنگي وسايلي وار. توپخانا حصه‌سى حمل و نقل قوه‌سى ايله ۲۰ فاييى تجهيز ائديليب، مارسين ۲۰ (۲۹ اسفند)نه قدر ۵۰ ماشين وئريله‌جك. توپخانا مارشالي ياكوبلفين آرايشينا اساساً شوروي اولان وسايل و حصه‌لر، پارتلايجي ماده‌لر (مواد منفجره)، مشاهده جهازلاري (ديده‌باني وسايلي) آرتيق يولدادير و آوريل آيينين بيرينده (۱۲ فروردين) تبريزه يئتيشه‌جك. عليه‌ده پياده تيپي سربازلار ۹۷/۷ فاييى، افسر هياتي ايله ۲۳ فاييى، گروهان تركيبي ايله ۱۰/۷ فاييى تكميل لشديريليب. تيپين ۶ ايري تانك، ۴ خمپاره‌آتان، ۵۴ مسلسل سنگين، ۱۹۰ مسلسل سيك، ۱۴۵۷ آفتامات، ۱۲۰۳ تفنگ، ۱۶۰۳ قيسا تفنگ، ۸۸۰ توپانچاسي و بوتون سلاح‌لار اوچون جمعاً ۲/۱۸۰/۰۰۰ عدد فشنگي واردير. تيپين جمعاً خدمتچي لري ۷۷۰۰ نفر معين ائديليب. تيپه داخل اولمايان حصه‌لره بيرليكه ايران آذربايجاني خلق قشونونون سايبی آوريل آيينين بيرينه (۱۲ فروردين) قدر ۹۸۲۷ نفره چاتاجاق. آوريل آيينين ۲۰ (۳۱ فروردين)نه قدر آذربايجان خلق قوشونو ايچري سيندن ۲۰۰ نفر كيروف‌آباد (گنجه) نظامي پيادا مدرسه‌سينه، او جمله‌دن ۲۵ نفر كيروف‌آباد (گنجه) نظامي خلبانليق مدرسه‌سينه، ۴۵ نفر باكي نظامي دايره‌سى توپخانا كلاسينا گتيريله‌جك. ميرجعفر باقروف استالين‌دن خواهش ائديردى كي، جنوبي آذربايجان‌دان اوخوماغا گتيريلن لر شوروي اوردوسونون آمارينا داخل ائدلسين. آذربايجان خلق قشونونا وئرمك اوچون باكي نظامي دايره‌سينه ۲۴ «وينكرس ۲» مارك‌لى تانك، ۱۳۲ خمپاره‌آتان، ۲۰۰ بير آتلي توپ يئتك‌لري، ۳ كامل توپ جنگي مرمي لري گوندريلسين.^۱

^۱ - آذربايجان رسپوبليكاسي سياسي حزب‌لر و اجتماعي حركات‌لار مركزي دولت آرشيو، فوند ۱،

جنوبی آذربایجان دا نظامی حاضریق ایش لری نین گنیشلندیریلدیگی و تبریزه شوروی آغیر سلاح داشیندیگی گون لرده - مارس آی نین ۱۵ (۲۴ اسفند) ده خبرگزاری تاس بوتون بونلارین اولمادیگی حقه بیانات وئردی. خبرگزاری تاس نین بیاناتیندا قید اولونوردو: «آمریکا مطبوعاتیندا درج ائدیلمیش وزارت خارجه نین بیاناتیندا شوروی نظامی بیرلشمه لری نین تهران استقامتینده و ایران نین غرب سرحدلری بویونجا حرکت ائتدیگی بیلدیریلیر. خبرگزاری تاس صلاحیتلی دیر کی، بوتون بونلارین رئال لیغا اویغون گلمه دیگینی بیان ائتسین». خارجی مطبوعاتدا، خصوصیه آمریکا و بریتانیا مطبوعاتیندا اتحاد شوروی نین ایران داکی سیاستی ایله باغلی یازی لار چوخالیدیگی اوچون مارس آی نین ۱۴ (۲۳ اسفند) دن باشلا یارق «ایزوستیا» غزئتینده آلکسئیف نین «ایران مسأله سی» آدی آلتیندا اوچ بؤوک یازی سی وئریلدی. بیرینجی یازی «ایران مرتجع لری نین اشغالچی لیق پلان لاری» آدلانیردی. بو یازیدا صحبت بوتؤولوکده ایران نین کهنه روسیه اراضی لرینه مناسبتده ۱۹۱۹ (۱۲۹۸) نجو ایلهه پاریس صلح کنفرانسینا وئردیگی طلب لردن گندیردی. معلوم اولدوغو کیمی، دربنددن اشاغی قافقاز اراضی لری، آمودریادان اشاغی ترکستان اراضی لری حقیقده ادعالار، خزرین ایران دنیزینه چئوریلمه سی آرزولاری همین طلب لرده عکس اولونموشدو. «ایزوستیا» یازیردی کی، ۱۹۴۵ (۱۳۲۴) نجی ایلهه ایران حکومتینه باشچی لیق ائده رک، ۱۹۴۶ نجی ایلین فوریه آیینادک (بهمن ۱۳۲۴) نخست وزیر وظیفه سینده قالب شوروی - ایران مناسبت لرینی کسکین لشدیرمگه چالیشان حکیمی، ۱۹۱۹ (۱۲۹۸) ده صمصام السلطنه حکومتی هیأتینه داخل اولوب شوروی قافقازینی، باکی نی و شوروی ماوراء خزری اشغال ائتمک پلان لارینی میدانا چیخاران لاردان بیری ایدی. بوتون بونلار اتحاد شوروی دن طلب ائدیر کی، ایران نین حاکم دایره لری نین تدبیرلرینه و اونلارین خارجی سیاست پلان لارینا قارشی همیشه سایق اولسون.^۱

آلکسئیف نین ایکینجی یازی سی «ایران دا داخلی امتیازلار» آدلانیردی. مؤلفین فکرینجه، کئچمیش ایران دا روسیه یه وئریلمیش معدن، نفت، دمیریولی و دیگر امتیازلاردان ۲۶ فوریه ۱۹۲۱ (۶ اسفند ۱۲۹۹) نجی ایل مقاوله سیله شوروی اونا گؤره امتناع ائتمیشدی کی، ایران حکومتی بو امتیازلاری «هئج بیر اوچونجو دولتین، یاخود اونون وطنداش لاری نین اختیارینا، سرانجامینا و یا استفاده سینده» وئرمه گی عهده سینده گؤتورموشدو. مقاله ده گؤرسه دیلیردی کی، سون ۲۵ ایلهه ایران دفعه لرله بو عهده لیگی پوزماغا جهد گؤستریب. بونا مثال اولاراق ۱۹۲۱ نجی ایلین نوامبریندا (آبان ۱۳۰۰) ایران نین شمالیندا آمریکانین «استاندارد اویل» شرکتینه، ۱۹۲۳ نجو ایلین دسامبریندا (آذر ۱۳۰۲) یئنه همین اولکهنین (سینکلتر) شرکتینه، ۱۹۳۷ (۱۳۱۶) نجی ایلهه اولکهنین شرق و شمال شرق حصه سینده تقریباً ۵۰۰/۰۰۰ کیلومتر مربع ساحه نی «دئلاوتر» شرکتینه، ۱۹۳۹ (۱۳۱۸) نجو ایلهه هلندین «آلقمینه ائکسپلوراسییه ماچاپای» شرکتینه

سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۲ ورق ۳۶ - ۳۸ .

^۱ - «ایزوستیا»، ۱۹۴۶، ۱۴ مارس (۱۳۲۴، ۲۳ اسفند).

امتیازلارین وئريلمه‌سی جه‌دلری خاطرلادیلیردی. مقاله‌ده داها چوخ ایرانین جنوبوندا «انگلیس - ایران نفت شرکتی»نین فعالیتی تحلیل ائدیلمه‌، ۱۹۴۵ (۱۳۲۴)نجی ایلده شرکتین ایران‌دا ۱۷ میلیون تون نفت چیخارماقلا نفت انحصارینی ایران حاکم دایره‌لرینین کمک‌لیگی ایله‌ الینده ساخلاماگی گؤرسه‌دیلمیردی. آلئکسیئف یازیردی: «ایران دولت خادملری بعضاً دئییرلر کی، «انگلیس - ایران نفت شرکتی»نه امتیاز چوخدان، هله «مشروطه‌دن اول» یعنی قانون اساسی دوروندن اول وئريلمیشدیر و حاضردا ایران خارجی شرکت‌لره امتیاز وئریمیر. لاکن بو ادعا اصلا دوزگون دگیل. اولاً، «انگلیس - ایران نفت شرکتی» ایله یعنی امتیاز مقوله‌سی، ایندی ده ایران‌دا تطبیق ائدیلمکده اولان قانون اساسی اساسیندا ۱۹۳۳ (۱۳۱۲)نجو ایلینده امضالانمیشدیر. ایران حکومتی و مجلس شورای ملی همیشه، حتی ۱۹۴۴ (۱۳۲۳)نجو ایلده‌ک خارجی شرکت‌لره هوسله نفت و فلز امتیازلاری وئریمیشدیر. بئله‌لیکله، ایرانین حاکم دایره‌لری بو مسأله‌ده اتحاد شوروینین منافع‌ی ایله حسابلاشماق ایسته‌مه‌میش و اتحاد شوروی نی آیری - سئچکی لیک سالماق جه‌دلرینه معروض قالان بیر وضعیتیه قویموشدور»^۱.

اوچونجو مقاله «ایکینجی دنیا محاربه‌سی و ایران امپریاچی‌لارین سیاستی» آدلانماقلا داها گنیش و داها باریشماز کاراکترده ایدی. بو یازی‌دا ایکینجی دنیا محاربه‌سی دورونده ایران حاکم دایره‌لرینین آلمان ایله همکارلیغینا دایر چوخلو فاکت‌لار آچیقلا‌نیردی. آلمان شرکت‌لرینین، فاشیست سیاسی دایره‌لرینین، خصوصیه اوچونجو رایشین تهله‌کسه‌سزلیک خدمتی اورقان‌لارینین ایران‌دا اولان و اولمایان فعالیت‌لری باره‌ده خیلی ماتریال‌لار وئريلمیشدی. آذربایجان مسأله‌سی ایله باغلی «ایزوستیا» غزنتی یازیردی: «اهالی‌سی اوزون زماندان بری هم سیاسی، هم ده ملی طلم آلتیندا اینله‌ین، شدتلی تعقیب و تضییقه معروض قالان ایران آذربایجانیندا دموکراتیک حرکات خصوصیه قوتلندی. بونا گؤره آذربایجان‌دا اصلاحات اوغروندا باشلانان حرکت ایران دولتی چرچیوه‌سی داخلینده ملی مختاریت اوغروندا مبارزه‌یه چئوریلدی و بو حرکت یئرلی آذربایجان اهالی‌سینین منافعینه اویغون اولراق بیر سیرا ملی - دموکراتیک اصلاحاتین حیاتا کئچیريلمه‌سی ایله نتیجه‌لندی. تمامیه آیدین‌دیر کی، ایران‌دا مرتجع دایره‌لرین یئریتدیگی سیاستین دوام ائتدیريلمه‌سی اولکده وضعیتین یالنیز داها آرتیق کسکین‌لشمه‌سی ایله نتیجه‌لنه بیلر»^۲.

ایرانا قارشی «ایزوستیا» غزنتینده سلسله مقاله‌لرین گئنتدیگی دوره شوروی عالی شوراسی مارس آیینین ۱۶ (۲۵ اسفند) دا ۱۹۴۶ - ۱۹۵۰ (۱۳۲۵ - ۱۳۲۹) ایل‌لرده شوروی اقتصادی‌نین برپا و انکشاف ائدیلمه‌سینه دایر بئش ایل‌لیک پلانین اساس استقامت‌لرینی آچیقلا‌دی. آغیر و نظامی صنایع، شوروی سلاح‌لی قوه‌لرینین انکشافی ایله باغلی بئش ایل‌لیک پلاندا ایره‌لی سورولن وظیفه‌لر و بوتون بونلارین دولت قانونی کیمی قبول ائدیلمه‌سی بین‌الملل عالمده سرعتله سلاح‌لانمین یعنی مرحله‌سیندن خبر

^۱ - «ایزوستیا»، ۱۹۴۶، ۱۶ مارس (۲۵ اسفند).

^۲ - «ایزوستیا»، ۱۹۴۶، ۲۱ مارس (۱۳۲۵، اول فروردین).

وئېرىدى. شوروى دولت پلان كميتهسى نىن صدرى ووزنئسنسكى دۇردونجو بئش ايل ليك حقيندهكى معروضه سىنده دئيردى: «أغير صنايعين سرعتله برپا ائتمه دن اؤلكه نين تكنيكي - اقتصادى استقلاليتىنى محكم لنديرمك اولماز. بو ايشده گئجيكؤمك وطن محاربهسى دورونده بيزيم اوچون نظامى، اقتصادى و سياسى غلبه نى تامين ائتميش اولان مادى شرطلى دن وئرمك دئمكدير. اساس وظيفه ميز شوروى نين مدافعه باجاريغىنى داها دا آرتيرماقدان و اتحاد شوروى نين سلاحلى قوه لرىنى ان يئنى نظامى تكنيك ايله تجهيز ائتمكدن عبارتدير. اونوتامالى كى، انحصارچى كاپيتاليزم يئنى تجاوزكارلار تۇرتمگه قادردير. شوروى سلاحلى قوه لرى نين محكم لنديريلمهسى، يورولمادان بو قوه لرىن ان يئنى معاصر تكنيك ايله تجهيز ائديلمهسى و شوروى دولتى نين نظامى - اقتصادى قدرتى نين داها دا محكم لنديريلمهسى قايعى سينا قالماق لازمدير». شوروى نين عالى قانون وئرجى اورقانىندا دئيلميش بو سؤزلر گوندن - گونه قارشى دورمايا دوغرو گئدن دنيانى يئنىدن گرگين ليك حدينه گتيردى. مارس آيى نين ۱۸ (۲۷ اسفند) ده شوروى عالى شوراسى نين دۇردونجو بئش ايل ليك حقينده تصويب ائدليديكى قانوندا دئيليردى: «شوروى نين مدافعه باجاريغى نين داها دا آرتيريلماسى و شوروى سلاحلى قوه لرى نين ان يئنى نظامى تكنيك ايله تجهيز اولونماسى تامين ائدلسين»^۱.

ائله همين گون - مارسين ۱۸ (۲۷ اسفند) ده يئنى تعيين ائدلميش شوروى سفيرى ايوان سادچيكوف باكى دان تهرانا گلدى. شوروى نين قشون لارنى چيخارماق، نفت و آذربايجان لا باغلى حاضرلاديغى يئنى گزشتلى تكليفلر باكى دا باقروف لا بيرگه مذاكره ائدليدى. آمريكا و بؤيوك برىتانيا سياسى دايره لرى چاليشيردى لار كى، قوام ايله اونون آراسيندا دانيشيق لار باشلانميش ايران ين شورى امنيتته مراجعه ائمه سینه نايل اولسون لار. احمد قوام ين ترددلرينه باخمایارق، بيرنس و بئوين بونا نايل اولدولار. مارسين ۱۸ (۲۷ اسفند) ده سازمان ملل ين دبیر كلى تروقوه «لى» ايران ين آمريكاداكى سفيرى حسين علانى قبول ائتدى. سفیر اؤز حكومتيندن آلدیغى تعليماتا اويغون اولاراق شوروى - ايران محاربهسى نين (شكايته نين) شورى امنيتته چيخاريلماسى باره ده مراجعهسى سازمان ملل ين دبیر كلونه تقديم ائتدى. شكايته سازمان ملل ين نظامنامهسى نين ۳۵ نجى مادهسى نين بيرنجى پاراگرافينا اويغون اولاراق ايران اؤز شكايته نين شورى امنيت ين اجلاسى نين گونده ليگينه چيخاريلماسىنى، همچنين اونون شكايته نين متننى شورى امنيت عضولرينه گؤندريلمه سىنى خواهش ائدیردى.^۲

حسين علانين مراجعهسى ايله باغلى ايران ين شورى امنيتته شكايته باخيلماسى مارس آيى نين ۲۵ (۵ فروردین ۱۳۲۵) نه تعيين ائدليدى. سازمان ملل ين دبیر كلى ايران نمايندهسى نين مراجعه سىنى شورى امنيت ين عضولرينه گؤندردى. بو مسأله يه ايلك عكس العمل نشان وئرن شوروى، آمريكا و بؤيوك برىتانيا نماينده لرى اولدو. اتحاد

^۱ - «كومنيست»، ۱۹۴۶، ۲۳ مارس (۱۳۲۵، ۳ فروردین).

^۲ - Yearbook of the United Nations, ۱۹۴۶-۱۹۴۷, p. ۳۲۹.

شوروی نین سازمان ملل ده نماینده سی تعیین اندیلمیش واشینقتون داکا سفیر آندرئی قرومیکو مارسین ۱۹ (۲۸ اسفند) دا تروقوه «لی» یه یازیردی: «من شوروی حکومتی آدیندان خواهش اندیرم کی، ایران نماینده سی نین مراجعه سی ایله باغلی شورای امنیتین اجلاس تاریخینی مارسین ۲۵ (۵ فروردین ۱۳۲۵) دن آوریلین ۱۰ (۲۱ فروردین) نا کنچیرمک اوچون آددیم لار آتاسینیز. ایران و شوروی حکومتلری آراسیندا دانیشیق لارین گتدیگی وقتده ایران طرفی نین بو مسأله نی قالدیرماسی شوروی اوچون گؤزله نیلمزدیر. شوروی دولتی نین بو مسأله نی شورای امنیتده مذاکره سینه حاضر اولمادیغینی نظره آلاق، شوروی حکومتی شورای امنیتین اجلاسی نین آوریل آیی نین ۱۰ (۲۱ فروردین) نا کنچیریلمه سینی تکلیف اندیر». لکن آمریکان وزیر خارجه سی بیرنسین توصیه سینه اساساً آمریکانین سازمان ملل ده کی نماینده سی استتینیوس دبیر کل لی یه مکتوبوندا اجلاسین وقتی نین دگیشمه سینی مقصده اوغون حساب ائتمه دی. مارسین ۲۰ (۲۹ اسفند) ده استتینیوس یازیردی: «سزین ایرانین مراجعه سی حقیقده ۱۹ مارس (۲۸ اسفند) تاریخلی مکتوبونوزی آلدیم. حکومتیمین و تردیگی تعلیمات اساساً ایرانین مراجعه سی نظره آلینمالی، شورای امنیتین ۳۰ ژانویه (۱۰ بهمن) تاریخلی قطعنامه سینه اساساً طرفلر آراسیندا آپاریلان دانیشیق لارین راپورتی طلب اندیلمه لی دیر»^۱. بریتانیا وزارت خارجه سی نین واشینقتون داکا سفیرینه تعلیمات و تریلمیشدی کی، اگر روسیه شورای امنیتین اجلاسی نین ۲۵ مارس (۵ فروردین ۱۳۲۵) دا کنچیریلمه سینه راضی اولماسا، اونداجلاس روسیه نین نماینده سی اولمادان کنچیریلمه لی دیر. انگلیس فکرله شیردی کی، روس سیاستی نین مقصدی بو مسأله نین مذاکره سینی یوباتماقدا ایران دا اؤز ایستکلرینی تأمین ائتمک دیر. وزیر خارجه بیرنس ده انگلیس لرله عین موضع ده ایدی. رئیس جمهور ترومن ۲۱ مارس (اول فروردین ۱۳۲۵) دا کنچیردیگی مطبوعات کنفرانسیندا آمریکانین موضعینی بیر داها تصدیق ائتدی. او، ایران مجلسی نین شورای امنیت چرچیوه سینده یئنیدن نظردن کنچیریلمه سینده آمریکانین قطعیتلی اولدوغونو بیر داها بیان ائتدی.^۲ بئله لیکله، آمریکا و انگلستانین ترضیقی ایله ایرانین شوروی دن شکایتی مسأله سی سازمان مللین شورای امنیتین اجلاسی نین گونده لیگینه داخل اندیلدی.

مارس آیی نین ۲۰ (۲۹ اسفند) ده ایرانین نخست وزیری احمد قوام تهرانا یئنی کلمیش شوروی سفیری ایوان سادچیکوفی قبول ائتدی. گؤروش گیزلی شرایطده کنچیریلسه ده، بانک ملی ایرانین مدیری ابتهاج شوروی - ایران دانیشیق لاری باره ده آمریکا سفیری میوری نی معلوماتلاندیرمیشدی. دانیشیق لارین گتدیشینده سادچیکوف هله باکی دا ایکن ایرانین شورای امنیت مراجعه سیندن خبر توتدوغونو و بوندان تأسف لندیگینی بیلدیرمیشدی. سفیر اطمینانلا قید اندیردی کی، اونون تهرانا گلشی محض مسکونون دانیشیق لارینی دوام ائتدیرمه سی کیمی باشا دوشوله جک دیر. قوام بیلدیرمیشدی کی،

^۱ - Department of State Bulletin, ۹۴۶, ۳۱ March, p. ۵۲۹.

^۲ - Kuross A, Samii. Truman Against Stalin in Iran: A Tale of Three Messages. - Middle East Studies; January ۱۹۸۷, N۱, p. ۱۰۰.

مارسین ۲ (۱۱ اسفند) دن سونرا شوروی قشون لاری نین ایران دا قالماسی دانیشیق لارین دوام ائدیلمه سی ایله علاقه دار اونون ال - قولونو باغلا ییر. سادچیکوف قید ائتمیشدی کی، مسکو دانیشیق لاری زمانی ایرانین شوروی نین خیرینه، خصوصیه نفته دایر هئچ بیر ژست ائتمه دیگی استالین ی تأسفلندیرمیشدیر. قوام اؤز جوابینی بئله اساسلاندیرمیشدی کی، نفته دایر تکلیف لره مجلس شورای ملی نین تصویب ائدیگی قانون طرفیندن اجازه وئرلمه دیگی دوره او، هئچ بیر شئی ائده بیلمز. داها سونرا قوام دئمیشدی کی، اگر شوروی اونو قانونا ضد حرکت ائتمگه مجبور اندرسه، اونون یگانه چیخیش یولو استعفا اولاجقدیر. و چتین کی یئنی نخست وزیر اونا نسبتاً داها چوخ شوروی میل لی اولسون. احمد قوامین بو جوابی شوروی یه دوشونمک اوچون اساس وئریدر.

مارسین ۲۲ (۲ فروردین) ده قوام آمریکا سفیری ایله گؤرؤشدو. خواهش ائندی کی، یکی ساعت یاریم لیک دانیشیق لار گیزلی ساخلانلسین. میوری قرومیکونون شورای امنیتین اجلاسی نین گنجیکدیریلمه سینی خواهش ائندن مکتوبی گؤندریگینی و رئیس جمهور ترومنین ییغینجاغین گنجیکدیریلمه یه جگی باره ده رسمی بیاناتینی نخست وزیره چاتدیردی. آمریکا سفیری قوامی دانیشیق لارا چکسه ده، اونون فکری هله سادچیکوف لا کئچن گرگین گؤرؤشون تأثیری آلتیندا ایدی. قوام سوروشدو: «اگر سیز منیم یئریمده اولسایدینیز، شوروی سفیری نین شوروی قشون لاری نین چیخاریلماسی عوضینه شمالی ایران دا نفتین استخراجینا دایر راضی لاشما تکلیفینه نئجه جواب وئرهدینیز؟» میوری دئدی کی، او، ایران و شوروی ایله باغلی هر هانسی یازیلی سازشه و یا مکتوب لار مبادله سینه چوخ احتیاطلا یاناشسین. آمریکا سفیری مصلحت گؤردو کی، داها بؤیوک بین الملل سازش لره عمل ائتمه نین شوروی نین داها محدود ایکی طرفلی سازشه عمل ائده جگینی دوشونمک ساده لوح لوقدور. میوری نین فکری نجه اگر ایران روس لاری شورای امنیت قارشسی سندا معین تاریخده چیخماق حقیقنده سؤز وئرتمگه مجبور ائده بیلسه، اونون لینده داها توتارلی تأمینات اولا بیلر. عین زماندا، آمریکا سفیری مصلحت گؤردو کی، قوام ایرانین منافعینی قوروماق اوچون یاخشی اولار کی، شوروی اوچون یولو آچیق ساخلاسین. احمد قوام لا گؤرؤشدن سونرا وزیر خارجه یه راپورت گؤندرن سفیر دانیشیق لاری بئله عمومی لشدیریدر: «قوام قورخور کی، اگر شورای امنیت شوروی نی محکوم ائدیپ قشون لارین چیخاریلماسینی طلب ائتسه، روس لار اونون و ایرانین اوزه رینه غضب لنه چک، شوروی مختلف یول لارلا تهلکه و ناراحت لیک دوغوراجاق، سازمان ملل ایسه بو وضعیتده اویغون یاردیم گؤرسه ده بیلمه یه چکدیر. تجربه لی سیاستچی اولاراق قوام گمان ائدیر کی، شمالی ایران دا نفت له باغلی شوروی ایله راضی لاشمانین وقتی چوخدان گلیب چاتمیشدیر. او اینانیر کی، گله جکده ایسته نیلن مجلس شوروی یه امتیاز لارین وئرلمه سی قرارینی تصویب ائده چکدیر و بو امتیاز لار قاچیلماز دیر. قشون لارین چیخاریلماسی شرطینی قویماق اوچون او، بو پلانی چوخ احتیاطلا حاضر لاییر». عین زماندا، میوری وزیر خارجه نی معلومات لاندیریدر کی، اگر شاه قوامی فکری نین داشیندیرا بیلمه سه، شوروی نین معین

انديلميش تاريخدن ۶ هفته گنج اولمايلاق اؤز قشونون و ايران دان چكهمه سي شرطى ايله من اينانيرام كى، او، يوخاريدا دئييلن مسأله لرده سادچيكوف لاراضى ليغا گله جكدير.^۱ احمد قوام تهران دا گؤزله نيلن شوروى تهلكه سي ايله باغلى جدى ناراحتلىق كنجيرديكى گون لرده واشينقتون داكى سفير حسين علاء مارسين ۲۱ (اول فروردين ۱۳۲۵) ده قروميكونون وزير خارجه يه گؤندرديكى خواهشين عليهينه چيخيش ائتدى. ايران سفيري سازمان ملل ين دبير كلونه بيلديردى كى، شوروى قشون لارى نين ايران دان چيخماسى ايله باغلى مسأله نين مذاكره سي نين يوبانماسى يول وئريلمزدير. او بيلديردى كى، بو گنجيكمه لر ايران داكى بحرانلى وضعيتى داها دا سرعتلنديرميشدير و بوندان سونراكى لنگيمه ايران ين مارق لارينا زيان ووراجاقدير. رئيس جمهور ترومن مارسين ۲۱ (اول فروردين ۱۳۲۵) ده كى بياناتى ايران سفيريني داها جسارتلى اولماغا سوق ائديردى. نهايت، مارسين ۲۲ (۲ فروردين) ده واشينقتون داكى شوروى سفيري قروميكو مطبوعاتا آچيقلاما وئررك بيلديردى كى، شوروى بو مسأله ده محكم و معين موضعه مالكدير. قروميكونون دئديگينه گؤره، شوروى امنيت ين اجلاسى ائله ايران ين مارق لارى نظره آليناق تاخيره سالينمالي دير. چونكى تله سيك حركت لر ايران لا باغلى مسأله نى داها دا مركب لشديره بيلر. آمريكا دا شوروى سفيري نين مطبوعاتا آچيقلاما وئرهمه سي نه باخميايلاق، مسكو مطبوعاتى ايران ين سازمان ملله مراجعه سي و اوندان سونراكى حادثه لر باره ده معلومات لارى گيزلى ساخلاماغا اوستونلوك وئريردى. مارسين ۲۲ (۲ فروردين) ده اتحاد شوروى ده كى موقتى ايش لر وكيلى جورج كئنان واشينقتونا يازيردى: «من وزارت خارجه نين نظرينى اونا جلب ائتمك ايسته بيرم كى، ايران ين شوروى امنيت نه مراجعه سيندن آرتيق بير نئجه گون كئچسه ده، بو خبر بيرباشا و يا دولايى سي يول لا شوروى مطبوعاتيندا ايشيقلانديريلمميشدير. مطبوعات همچنين شوروى نين تاخيره سالما حقه خواهشيني ده قيد ائتمه ميشدير. بو گون لرده مطبوعات بو ايكي حكومت آراسيندا دانيشيق لاردان هئچ نه يازمايب. بوتؤولو كده شوروى جامعه سي ايران داكى شوروى حركت لرى نين دوغوردوغو بحران دان خبردار دگيلدير».^۲

تهران دان گلن سون راپورت لارى تحليل ائتديكن سونرا وزارت خارجه آمريكا سفيريني ايران دان چيخارماق اوچون قوامى شوروى يه امتياز لار وئرمله جسارتلنديرمكه، هابئله شوروى اوچون يولو آچيق ساخلاماق باره ده مصلحت لرينه گؤره گناه لانديرير و بير نوع اوندان ايضاح طلب ائديليردى. ميورى ايضاح ائديردى كى، وزارت خارجه نين تعليماتى اولمادان بئله دانيشق لارا گئتمك منيم اوچون جدى چتتين ليكلر يارادير. اگر من نخست وزيرى قوردوغو و اونا اوغور گتيره جگينه اينانديغى پلاندان امتناع ائتديرمكه موفق اولسايديم دا، مطمئن دگيلديم كى، بو كيمي وضعيت دن دوغاجاق نتيجه لردن ايرانى سازمان ملل و آمريكا حكومتى قورويا بيله جكدير. من مطمئنم كى، شوروى قشون لارى نين

^۱ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۳۶۹ ۳۷۱ - .

^۲ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۳۷۲ - .

چیخاریلماسی اولدوقجا واجب دیر. یال نیز بئله حالدا شوروی - ایران دوستلوق مناسبت لری نین ساخالناماسی ممکن دور. منیم فکریمجه، شورای امنیتده شوروی اوزهرینده سس - کویلو غلبه ایکی نتیجه یه گتیریپ چیخارا بیلر:

۱ - بو، قشون لارین چیخاریلماسینا کؤمک ائتمه یه جک، یا دا؛

۲ - روس لاری آلچالدا جاق و مغلوب انده جک.

بوندان سونرا شوروی ایران دان عوض چیخماغا چالیشاجاق. قوام قید ائتمیشدیر کی، ایرانین روسیه ایله بؤیوک سرحدی موجود دور و اگر قشون لار ایرانی ترک ائتسه لر، شوروی شمالی ایران دا تخریبات لار توره تمک اوچون کفایت قدر امکان لارا مالکدیر. او بیلر کی، ائله نخست وزیرین فکرینی افاده انده رک، منیمله گؤروشده ابوالحسن ابتهاج بیلدیرمیشدی کی، ایران همیشه شورای امنیتده مراجعه انده رک اونو گوجلوقونشودان قورومانی خواهش انده بیلیمز. قوام بئله باشا دوشور و بلکه ده بو دوزگون فکردیر کی، روسیه یه نفت امتیازی وئرمه لی دیر. اگر بو دوزگون موضع دیرسه، اوندا او، یارانمیش اینجه مسأله نی حل انده بیلر. شوروی ایران دا امتیاز انده ائتسه، او بو اولکله یه داخل اولما بیلر، لاکن بو، آمریکانین نفتله علاقه دار فاکتیکی و یا پوتانسیل مغلوبیتی دئمک دگیلدیر، چونکی بیزیم بو اراضی ده نفت امتیازی انده ائتمک امکان لاریمیز رئال دگیلدیر. اگر حتی بیز بو امکان لارا مالک اولساق بئله، منیم فکریمجه، اقتصادی جهتن نفتین حملی بیزیم اوچون صرفه لی اولمایا جاق دیر. نخست وزیر روسیه نین اراضی یه داخل اولماسی نین دوغوردوغو تهله کهنی تصور ائدیر، بونا گؤره ده او، ممکن قدر بو تهله کهنی حداقل درجه یه ائندیرمک ایسته ییر و بونونلادا علاقه دار اولاراق راضی لاشمانی باجاردیعی قدر احتیاطلا حاضرلاماغا چالیشیر. نخست وزیرین پلانی تمامیله فارس عنعنه سینه او یغون اولاراق قویولموش دور، یعنی عدالتدن یان کئچمک، عدالتی آلداتماق عنعنه سی اوزره. قوام فارس عنعنه لرینه او یغون تربیه آلمیش بیر انسان دیر و او بیلر کی، منیم اونون پلانی قارشی گتیردیگیم دلیل لرهنج بیر نتیجه وئرمه سین. لاکن بو او دئمک دگیل کی، آمریکا حکومتی طرفیندن گتیریلن دلیل لر، استدلال لار نتیجه وئرمه یه جک دیر. و سوندا، فکریمجه، بین الملل وضعیتین بئله گرگین دورونده من ایران مسأله سی نین هامینی قانع انده بیله جک حلی یول لارینا اعتراض ائتمگه تردد ائدیرم، چونکی مسأله حل اولونارسا، سازمان ملل و آمریکا حکومتی باش وئرن داها واجب مسأله لرله مشغول اولما بیلر. بو ایضاحات لاردان سونرا میوری یازیردی: «ائله نتیجه یه گلمک اولار کی، ایران اؤزونون اوتوماتیک حقوقو ایله باغلی مسأله لر اوچون رشوت وئرمه لی اولما جاق دیر. بو، آجینا جاقلی بیر حال اولسا دا، من تکلیف اولونان حل یولونو غیردوزگون حساب ائتمیرم. بلکه ده ایرانلی لارین چوخو بو قراری دوزگون و مقبول حساب انده جک. ابتهاج سعی له قید ائدیردی کی، اگر قوام اؤز قرارینی حیاتا کئچیره بیلسه، بو، روس جاذبه سینده یئرلشن خیردا خلق لره امید وئره بیلر. اگر پلان اوغورلا یئرینه یئتیرلرسه، ایران - شوروی مناسبت لری نین دوزله مه سی اوچون زمینه یارانا بیلر. دیگر طرفدن بیز ایرانا بوتون تهله کله ره قارشی تأمینات وئره بیلیمه ریک. همچنین من دئییرم کی، بو سازش معین

قدر آمریکا و سازمان مللین غلبه‌سی اولاجاقدیر. چونکی آمریکا سازمان ملل بیاننامه‌سی‌نین کؤمکی ایله روسیه‌نین طلب‌لرینی محدودلاشدیرا بیلر. ایرانلی‌لار باشا دوشورلر کی، قشون‌لارین چیخاریلماسی بیزیم سایه‌میزله ممکن اولاجاقدیر و بونون اوچون ده بیزه منتداریدلار^۱.

ایرانین شورای امنیتّه مراجعه ائتمه‌سی، تهران‌دا قوام‌لا سادچیکوفون ایلك گؤروش‌لری‌نین سوپوق کئچمه‌سی و شوروی طرفیندن جنوبی آذربایجانا نظامی یوک‌لرین داشینماسی‌نین دوام ائتمه‌سی پایتختده نگران ائدیجی وضعیت یاراتمیشدی. ایندی آرتیق امکانلی آدم‌لارین دگیل، شاه و نخست‌وزیرین تهران‌دان چیخماسی باره‌ده سؤز - صحبت دولاشیردی. روس‌لارین تهرانا گیرمک احتمالی استئنا ائدلمیردی. شورای امنیتّه مراجعه‌دن سونرا قوام و شاه، دئمک اولار کی، هر آددیم‌لارینی آمریکا سفیری ایله مصلحت‌له‌شیردی‌لر. میوری وزیر خارجه بیرنسه یازیردی: «چوخ احتمال کی، اولار پایتختدن کؤچوب - کؤچمه‌مک حقه‌ده بیزدن مصلحت ایسته‌یه‌جک‌لر. حاضردا ایران حکومتی جدی پوتانسیل خطر ایله اوزله‌شیر. اگر شاه و حکومت شوروی اشغالی تهله‌ک‌سینی نظره آلمایارق پایتختده قالسالار، وزارت خارجه‌نین بو حکومتی شوروی تضییقینه قارشی محکم‌لندیرمک واسطه‌لری حقه‌ده دوشونمه‌سی داها دوزگون اولار. حکومتین پایتختدن چیخماسی ایله علاقه‌دار اولارق تعلیمات‌لاری گؤزله‌بیرم. وزارت خارجه سفارتدن کیمینسه اولاری مشایعت ائتمه‌سینی ایسته‌بیرمی؟ منیم فکریمجه، بیز شاه و نخست‌وزیرله علاقه‌لری کسمه‌ه‌لییک». مارسین ۲۳ (۳ فروردین) ده وزیر خارجه‌دن تهران‌داکی سفیره تعلیمات گلدی کی، شاه و یا حکومتین تهران‌دا قالیب - قالماسی حقه‌ده مصلحت وئرمگی بیز سیزین صلاحیت‌لرینیزه بوراخیریق. بونولا بئله، حتی بعضی تهله‌ک و ناراحتلیق‌لار یاراناجاگی تقدیرده ده بیز شاه و حکومتین تهران‌دا قالماسینی مصلحت گؤروروک. اگر شاه ایران‌داکی باشقا بیر شهره گئتمک ایسته‌سه، یعنی تهرانی ترک ائتسه، سیز سفارتین دبیرینه اونو مشایعت ائتمگی تاپشیرا بیلرسینیز. اگر شاه تهرانی ساده‌جه اولارق هاراداسا سیغیناجاق تاپماق اوچون ترک ائدرسه، بیز بئله دوشونوروک کی، بو حالدا دبیرین اونو مشایعت ائتمه‌سی مصلحت دگیلدیر. هر حالدا بیز بونو سیزین اختیارینیزا بوراخیریق. دوز حساب ائدیگینیز کیمی حرکت ائده بیلرسینیز^۲.

مارسین ۲۳ (۳ فروردین) ده احمد قوام یارانمیش وضعیتله باغلی مطبوعات کنفرانسی کئچیردی. او بیلدیردی کی، شورای امنیتین اجلاسی‌نین بیر - ایکی هفته گئری چکیلمه‌سی او قدر ده مهم مسأله دگیلدیر. همچین مطبوعات کنفرانسیندان سونرا آیدین اولموشدو کی، نخست‌وزیر حسین علایا تاپشیرمیشدیر کی، اجلاسین گئری چکیلمه‌سینه اعتراض ائتمه‌سین. قوام وورغولاماغا باشلامیشدی کی، سفیر علانین اعتراضی صلاحیت‌سیز شکیلده ائدلمیشدیر. اونون فکرینجه، آمریکا رئیس‌جمهوری هاری ترومن بو

۱ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۳۷۴ ۳۷۵ - .

۲ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۳۷۶ .

مسأله ایله علاقه‌دار اؤز موضعینی اعلان ائتدیکدن سونرا ایرانین سفیری نین اعتراضینا احتیاج یوخ ایدی. آرتیق قوامین شوروی طلبینی قبول ائتمکجه میللی اولدوغو دا حس ائدیلیردی. او، شورای امنیت اولمادان مسأله‌نین حل ائدیله‌جگینه امید بسله‌ییردی. مارسین ۲۴ (۴ فروردین) ده سحر آمریکا سفیری قواملا گؤروشونده اونون دوننکی مطبوعات کنفرانسیندا شورای امنیتین رولونو کچیتمه‌سیندن تعجب‌لندگیینی بیلدیردی. نخست‌وزیر بونون ترجمه خطاسی اولدوغونو دئدیکه میوری اونو مجبور ائتدی کی، مارسین ۲۴ (۴ فروردین) ده یئنی مطبوعات کنفرانسی کنچیریپ دوننکی سؤزلرینه دوزله‌ش وئرسین. «ترجمه خطاسینی» آرادان قالدیرماق اوچون سفیر اؤز ترجمه‌چی‌سینی مطبوعات کنفرانسینی ترجمه ائتمک اوچون قواما وئردی. ایکینجی مطبوعات کنفرانسیندا قوام بیلدیردی کی، او، شورای امنیت‌ده ایران مسأله‌سی ایله باغلی علایا یئنی تعلیمات گؤندرمیشدیر. شوروی ایله قانع‌اندیجی راضی‌لاشماغا گلمه‌یینجه، او، مسأله‌نی شورای امنیتدن چاغیرما یا چاغینی تصدیقله‌دی. سفیر میوری وزیر خارجه‌یه یازیردی: «قوام اینانیر کی، امتیازلار وئرلمه‌دن شوروی ایران‌دان چیخما یا جاق. او، سادچیکوف‌لا بو حقدنه نه زمان دانیشیق‌لار آپاراجاغینی بیلدیرمه‌دی. لاکن بئله آیدین اولدو کی، بونو ائتمک اوچون چوخ آز وقت قالمیشدیر. من دونن گئجه شاه‌لا گؤروشوم و آیدین اولدو کی، او، قوامین قرارینی بگه‌نیر»^۱.

مارسین ۲۴ ی (۴ فروردین) حادثه‌لرین دؤنوش مقامی اولدو. آیین ۲۱ (اؤل فروردین) دن باشلا یاراق حادثه‌لر چوخ گرگین و ضدیتلی انکشاف ائتدی. مارسین ۲۱ - ۲۳ (اؤل - اوچ فرورین) ده واشینگتون‌دا حادثه‌لرین گندیشینه کؤکلی شکیلده تأثیر ائدن پروسه‌لره کئچمزدن قابق قید ائده‌ک کی، مارسین ۲۴ (۴ فروردین) ده ایوان سادچیکوف سحر احمد قوام‌لا گؤروشودو و آذربایجان مسأله‌سی ایله باغلی یازیلی، نفت امتیازی ایله باغلی شفاهی تکلیف‌لرینی نخست‌وزیره وئردی. آذربایجان مسأله‌سینی تنظیم ائتمکله باغلی سادچیکوفون پیشنهاد حساب ائدیلن تکلیف‌لری وقتی ایله مسکودا مولوتوفون قواما فوریه‌نین ۲۵ (۶ اسفند) ده تقدیم ائتدیگی پیشنهادلارین، دئتمک اولار کی، عین ایدی. قوام اونا تانیش اولان بو تکلیف‌لری تمکین‌له قبول ائتدی و بیلدیردی کی، اونلارین ایران قانون اساسی‌سینه اویغونلوغونو اؤیرنمگه ضرورت واردیر. ایوان سادچیکوف میرجعفر باقروفا یازیردی: «ایرانلی‌لارین سون قرار قبول ائده‌جک‌لرینی دوشونمک چتین‌دیر. لاکن اولو بیلسین کی، اونلار بیزیم تکلیف‌لری سازش اوچون اساس کیمی قبول ائتسین‌لر»^۲. نفت امتیازی ایله باغلی شوروی تکلیف‌لری، امتیازا داخل اولان اراضی‌لرین خریطه‌سی سادچیکوف طرفیندن نخست‌وزیره چاتدیریلدی.

ایران‌دان شوروی قشون‌لارینین چیخاریلماسی، آذربایجان مسأله‌سی ایله باغلی حادثه‌لر مارسین ۲۰ (۲۹ اسفند) دن واشینگتون‌دا و نیویورک‌دا دراماتیک کاراکتر

^۱ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۳۷۷-۳۷۸.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۳ ورق ۹۰ - ۹۲.

آلمیشدی. تبریزده کی کنسول روبرت روسو سونرالار حقلی اولاراق یازیردی کی، شخصاً وزیر خارجه بیرنس باشدا اولماقلا آمریکا نماینده لری ایرانین حقوق لارینی اونون اؤزوندن یاخشی قوروماغا جهد ائدیردی لر. مارسین ۲۴ (۴ فروردین) ده غفلتاً شوروی نین ایران دان اؤز قشونون و چیخارماق باره ده نه اوچون قرار قبول ائتمه سی ۵۰ ایلدن آرتیق دیر کی، عالم لری و سیاستچی لری مباحثه موضوعونا چئوریلیمیشدیر. بیر چوخ لاری بونو رئیس جمهور ترومنین استالینه مارسین ۲۱ (اول فروردین ۱۳۲۵) ی، یاخود ۲۳ (۳ فروردین) ده گؤندر دیگی و بو گونه قدر تاپیلما یان اولتیماتومی ایله علاقه لندیریر. دیگر لری ایسه هنج بیر اولتیماتومون اولمادیغینی و یالنیز بوندان میف (اسطوره) دوزلدیلدیگینی ادعا ائدیر. ۵۰ - ۶۰ (۱۳۴۰ - ۱۳۵۰) نجی ایل لرده ایسه ترومن اؤزو و اونون دسته سی آذربایجان داکی مارس حادثه لری باره ده ضدیتلی فکر لر سؤیله مش لر. بو مباحثه لری دگر لندیر یلمه سی باخیمیندان ایران دیپلوماسی تاریخینی یازمیش نصرالله فاطمی نین ۱۹۵۴ (۱۳۳۳) نجی ایله چاپدان چیخمیش «نفت دیپلوماسی» کتابی و خصوصیه اونون «ایران مسأله سی شورای امنیت قارشسی سیندا: ترومنین استالینه اولتیماتومی» فصلی داها سجه یوی دیر. نصرالله فاطمی یازیردی: «۲۱ مارس (اول فروردین ۱۳۲۵) دا ترومن استالینه اولتیماتوم گؤندر دی و بیلدیردی کی، بیر هفته دن باشلا یاراق آلتی هفته یه دک بوتؤولوکده شوروی قشون لاری تخلیه ائدیلمه سه آمریکا ایرانا گئری قایداجاق»^۱. فاطمی بو فاکتی هارادان گؤتوردوگونو آچیقلامیر. سونراکی صفحه ده ترومن له مصاحبه یه اساسلاراق فاطمی بیلدیریر کی، ترومن چوخ آیدین شکیلده بیلدیریمیشدیر کی، اگر روس لار ایران دان کؤنوللو چیخماسالار، آمریکا اونلاری چیخارماق اوچون بورایا گله جک فاطمی نین بو فکری ۱۹۶۸ (۱۳۴۷) نجی ایله مایکل شیهانین «ایران: آمریکا ماراق لاری نین و سیاستی نین گوجو - ۱۹۴۱ - ۱۹۵۴ (۱۳۲۰ - ۱۳۳۲)» کتابیندا بیر داها تصدیق ائدیلدی. مایکل شیهان دا «۲۱ مارس ۱۹۴۶ (اول فروردین ۱۳۲۵) نجی ایله آمریکا رئیس جمهورونون اولتیماتومون اولدوغونو» قید ائدیر و شوروی نین آذربایجان دان تخلیه قراری نین ارخه سیندا «رنال بیر سبب» اولدوغونو گؤرستدی.^۲ ایران دیپلوماسی تاریخینی یازان جورج لئچکوفسکی ده ۱۹۷۲ (۱۳۵۱) نجی ایله بو مسأله یه بیر مقاله حصر ائتمیشدیر. او، «اولتیماتوم» اصطلاحینی ایشلمه سه ده، آمریکانین شوروی نی نظامی گوجلده هده له مه سیننی تخلیه نین اساس سببی حساب ائدیر.^۳ ۷۰ (۱۳۵۰) نجی ایل لرده اولتیماتوم لا باغلی مسأله آمریکا دا آپاریجی تاریخچی کیمی قبول ائدیلن آرتور م. شیلزینجر طرفیندن ملی تدقیقات لار نشر لری نه ده داخل ائدیلدی. اونون فکری نهجه، ترومنین اعتراضی شوروی

^۱ - N.S.Fatemi. Oil Diplomacy, p. ۳۰۵.

^۲ - Michel K.Sheehan. Iran: The Impact of United States Interests and Policies ۱۹۴۱-۱۹۵۴. Brooklyn, ۱۹۶۸, p. ۳۲.

^۳ - G.Lenczowski. United States Support for Irans Independence and Integrity, ۱۹۴۵b_ ۱۹۵۹_ The Annals of the American Academy of Political and Social Sciens, May ۱۹۷۲ p. ۴۵_ ۵۵.

سیاستینی دگیشمگه مجبور ائتمیشدیر و قشون لارین چیخاریلماسی مه (خرداد) آییندا باشا چاتمیشدیر.^۱

هارى ترومن اؤزو بئله بیر اولتیماتومون اولدوغونو ایلک دفعه ۲۴ آوریل ۱۹۵۲ (۴ اردیبهشت ۱۳۳۱) نجی ایلده کئچیردیگی مطبوعات کنفرانسیندا، هله استالین ساغ ایکن تصدیق ائتمیشدیر. اولتیماتوم سندی نین چاپ ائدیله بیلمه سی سوآلینا ترومن یوخ جواب وئردی، لاکن بیلدیردی کی، بو، رادیو ایله سسله نیب. لاکن مطبوعات کنفرانسیندان ایکی ساعت سونرا آغ ائوین سؤزچوسو مخربرله شفاهی اولاراق بیلدیردی کی، هئچ بیر «اولتیماتوم» اولمامیشدیر، رئیس جمهور ترمینی (اصطلاحی) تکنیکی سهو کیمی ایشلمیشدیر.^۲ ترومن یین مطبوعات کنفرانسینداکی آچیقلاماسینا شوروی نین مناسیتی چوخ شدید اولدو. آوریل آیی نین ۲۹ (۹ اردیبهشت) دا خبرگزاری تاس بیلدیردی کی، ترومن یین «اولتیماتوم» ی باشندان ایغا بیر «کشف» دیر. بو، یالنیز آمریکاده محاربه هیستری سینی گوجلندیرمگه خدمت ائدیر. هاری ترومن بیر ده بو مسأله یه دؤرد ایل سونرا اؤز خاطراتینی یازارکن قئییتدی. ۶ مارس ۱۹۴۶ (۱۵ اسفند ۱۳۲۴) نجی ایل یادداشتینی دگرلندیردیکدن سونرا ترومن یازیردی: «بیرنسه دئدیم کی، باش ناظر استالینه مکتوب گؤندرسین. ۲۴ مارس (۴ فروردین ۱۳۲۵) دا اعلان ائتدی کی، بوتون روس قشون لاری درحال ایران دان چیخاریلاجاق».^۳ ۱۹۵۷ (۱۳۳۶) نجی ایلده «نیویورک تایمز» روزنامه سینده گئدن مقاله سینده ترومن بیلدیریردی: «من شخصاً گؤروردوم کی، استالین بیزیم قوری (زمینی)، دنیز (دریایی) و هاوا قوه لری شئفلرینه (فرمانده لرینه) حاضر اولمالاری حقدہ منیم امریمن خبرداردیر. بو وقت من بیلن، استالین ائتمه لی اولدوغونو ائتدی. او، اؤز قشونون و ایران دان چیخارتدی».^۴ بو مسأله ایله باغلی اؤزونون سونونجو بیاناتیندا ترومن قید ائدیردی: «استالین راضی لاشمیش وقتده ایران دان چیخماقدان امتناع ائتدیکده من اونا خبر گؤندردیم کی، عکس حالدا من ایران کؤرفزینده (خلیج فارسا) اوزوب گلجگم».^۵ ترومن یین اولتیماتومی ایله باغلی قید ائتمک لازم دیر کی، نه مسکوداکی کئچمیش سفیر هاریمن، نه یئنی سفیر گلنه قدر اونو عوض ائدن جورج کئنان، هابئله وزارت خارجه نین یاخین شرق اداره سی نین مدیر معاونی جورج آلتن، وزیر خارجه بیرنس و آلتن دالاس کیمی مسؤل شخص لر ده بئله بیر یازیلی اولتیماتومون اولدوغونو خاطرلایا بیلمیرلر. ترومن یین خاطرهلرینده گؤرسه دیلیر کی، او، بیرنسه «استالینه پیغام گؤندیرین کی، اگر او، چیخماسا، بیز اؤزوموز گلجه ییک» تاپشیریغینی وئردیگی وقت آدمیرال ویلیام

^۱ - J.Blum, E.Margan, W.Rose, A.Schlesinger, K.Stampp and C.Van Woodward. The National Experience. New York, ۱۹۷۳, p. ۷۱۱.

^۲ - James A.Thorpe. Trumans Ultimatum to Stalin on the ۱۹۴۶ Azerbaijan Crisis: the Mankind of a Myth - The Journal of Politics, Volume ۴۰, ۱۹۷۸, p. ۱۹۹.

^۳ - Harry S.Truman. Memories of Harry S.Truman: Volume Two: Year of Trial and Hope. New York, ۱۹۵۶, p. ۷۱.

^۴ - «نیویورک تایمز». ۱۹۵۷، ۲۵ اوت (۱۳۳۶). ۳ شهریور.

^۵ - Harry S.Truman. Truman Speaks. New York, ۱۹۶۰, p. ۷۱.

لیهی اونون یانیندا اولموشدور. اگر بو، حقیقتاً ده بئله اولسایدی، اوندا لیهی نین آغ ائوده کئچیردیگی ایل لر حقیقته گونده لیگی موجوددور. بو گونده لیکنده ایران بحرانیندان دا بیر یازی وار. اورادا ترومن یین مصاحبه سینه استناداً گۆرسه دیلیر کی، پیغام سونونجو گونون (مارسین ۲ = ۱۱ اسفند) نین چاتماسیندان اوچ هفته سونرا ائدیلمیشدیر. فیلیپ روزنبرق بئله حساب ائدیر کی، بو، تخمیناً مارسین ۲۳ (۳ فروردین) نه دوشور.^۱ هئربئرت دراکس ایسه ترومن له مصاحبه سینه اساساً بو گونون مارسین ۲۱ (اول فروردین ۱۳۲۵) نه دوشدوگونو گۆرسه دیر.^۲

اولتیماتوم لا باغلی ترومن یین فکرلری نین تکامل پروسه سینی تحلیل ائدن جنمس سورپ بئله نتیجه یه گلیر کی، رئیس جمهورون خاطرلارینا گۆره، بو، مارسین ۶ - ۲۴ (۱۵ اسفند - ۴ فروردین) آراسیندا کی دورده باش وئریب و ترومن هئنج وقت اولتیماتومی اهمیتی آز اولان یادداشت آدلاندیرماییب.^۳ بو، مؤلفین قناعتینجه اولتیماتوم دگیل. شوروی یه هر هانسی خبردارلیق گۆندریلدیگینی بئله دئمک اولماز. سوریا گۆره، اولتیماتوم حقیقته سؤز - صحبت آمریکا تاریخ شناس لیغیندا میف یاراتماق اوچون لازم اولوب. ۱۹۸۷ (۱۳۶۶) نجی ایله بو پروبلیمین آراشدیریلماسینا بؤیوک بیر مقاله حصر ائتمیش کوروس سمعی بئله حساب ائدیر کی، هر حالدا ۶ مارس (۱۵ اسفند) یادداشتی نین آردینجا هده له ییچی مکتوب و استالین یین قرارلارینا یاخین شرق اداره سی مدیری نین معاونی جورج آلتن سونرالار بئله بیر مکتوبون اولدوغونو خاطرلایاراق، اونون بیرنس و آلتن دالاس کیمی شخص لرین آراسیندا اولدوغونو اعتراف ائتمیشدی.^۴ آمریکا علمی و سیاسی دایره لرینده بو مسأله ایله باغلی اوزون مدت دوام ائدن مباحثه لری دگرلندیره رکن قید ائتمک لازم دیر کی، کوروس سمعی نین ۱۹۸۷ (۱۳۶۶) نجی ایله «اورتا شرق آراشدیرمالاری» مجله سینده چیخمیش «ترومن ایران دا استالینه قارشى: اوچ مختلف مکتوبون مضمونو» مقاله سی فکرلرین مقایسه لی آراشدیریلما سی و علمی جهتدن اساسلاندیریلما سی باخیمیندان داها سجه یه وی دیر. بوتون بو مباحثه لره ترومن یین مسکووا یولا دوشه جک یئنی سفیر ژنرال اولتر بیدئل اسمیت ی مارسین ۲۳ (۳ فروردین) ده قبول ائتمه سینه ده توخونولور. بو گۆر ووشده آذربایجان مسأله سی نین مذاکره ائدیلدیگی شک سیزدیر. رئیس جمهور اسمیت یین تعییناتینی تصویب ائدرکن دئیمیشدیر: «استالینه چاندیرین: من همیشه اونا کؤمک ائتمیشم کی، او، اؤز سؤزونون اوزه رینده دوران آدام اولسون. مارسین ۲ (۱۱ اسفند) دن سونرا ایران دا قشون لارین قالماسی بو فکری آلت - اوست ائتدی.»^۵ لاکن اسمیت یین

^۱ - Philipp Rosenberg. The Cheshire Ultimatum: Trumans Message to Stalin in the ۱۹۴۶ Azerbaijan Crisis. - The Journal of Politics, Volume ۴۱ ۱۹۷۹, p. ۹۳۶.

^۲ - Herbert Druks. Harry Truman and Russians. New York, ۱۹۶۶, p. ۳۵.

^۳ - James A. Thorpe. Trumans Ultimatum to Stalin on the ۱۹۴۶ Azerbaijan Crisis, p. ۱۹۰.

^۴ - Kuross A. Samii. Truman Against Stalin in Iran, p. ۱۰۰.

^۵ - Presidential Appointment Caendar, March ۲۳, ۱۹۴۶, HST. L; Walter Bedell Smith. Moskow Mission. London, ۱۹۵۰. pp. ۵, ۳۵, ۳۸.

ترومن بن مکتوبونو استالینه چاتیرماسینا هله اون گون وار ایدی. بئله کی، او، مارسین ۲۴ (۴ فروردین) ده مسکووا یولا دوشدو و آوریلین ۴ (۱۴ فروردین) ده استالین طرفیندن قبول ائدی.

۱۹۷۹ (۱۳۵۸) نجی ایله شوروی افغانستانا داخل اولدوقدان سونرا ۱۹۴۶ (۱۳۲۵) نجی ایل آذربایجان مسألهسی زمانی ترومنین شوروی نی هدهلهمهسی تجربهسی یئیندن گونلوگه گلدی. ۱۹۸۰ نجی ایلین ژانویهسینده (بهمن ۱۳۵۸) «تایم» مجلهسینده ترومن طرفیندن وئرلین بیاناتلاری سناتور جکسون «گۆزله کئچمیش گونلر» آدی آلتیندا چاپ ائتدی. اونون روایتینه گۆزه، ۱۹۴۶ (۱۳۲۵) نجی ایله آذربایجان بحرانی زمانی ترومن شوروی نین آمریکاداکی سفیری آندرئی قرومیکونون آغ ائوه چاغیردی و اونا بیلدیردی کی، اگر قیزیل اوردو درحال ۴۸ ساعت عرضینده ایران دان چیخاریلماسا، آمریکا شوروی یه قارشى اتوم بومبوندان استفاده ائدهجک.^۱ گۆرونور، شوروی نین افغانستانا مداخلهسیندن سونرا ۱۹۴۶ (۱۳۲۵) نجی ایل آذربایجان مسألهسینده رئیس جمهور ترومنین برک موضعینه استناد ائدیلمهسی آمریکا سیاسی دستگاهی نین «چاره آختارماق» احتیاجیندان ایرهلی گلمیشدی. ۱۹۸۰ نجی ایلین سونوندا (۱۳۵۹ نجی ایلین پاییزی) آمریکا تاریخچیلری باری بلنچمن و دوکلاس هارت «افغانستان و ۱۹۴۶ (۱۳۲۵) نجی ایل ایران اوخشارلیغی» مقالهسینی یازماقلا «تایم» مجلهسی نین اتوم سلاحی ایله هدهلهمه روایتینی انکار ائتدی. اولنارین فکرنجه، اولتیماتوم مسألهسی بیر قدر قرانلیق دیر. هئچ کیم بیلیمیر کی، ترومن استالینه اولتیماتوم وئریب، یا یوخ، بیرنس ده اؤز خاطرهلرینده بو بارهده سوسور. مختلف تاریخچی و مؤلفلر ده دقیق بیر شی دئمیرلر. وزارت خارجه و وزارت دفاع آرشیولریندن ده هئچ بیر سند تاپیلمامیشدیر. اونا گۆزه بئله نتیجه یه گلمک اولار کی، ۱۹۴۶ (۱۳۲۵) نجی ایل بحرانی زمانی هئچ بیر اولتیماتوم وئرلمه ییب. آمریکانین نظامی هدهسی ده اولماییب و باخمایاراق کی، شوروی آمریکانین خواهشینی یئرینه یئتیریب. لاکن بو، ۲۴ ساعت عرضینده یوخ، یالنیز مه (خرداد) آیی نین سونوندا حیاتا کئچیریلیب.^۲ فکرمیزجه، باری بلنچمن و دوکلاس هارت اؤز مقالهلرینده حادئه لره دریندن نفوذ ائده بیلیمه مشلر. بو، جئیمس سورپون یازی سیندا دا حس ائدیلیلر. لاکن سونونجو مؤلفلر مسأله نی بیر قدر بسیطلشدیریب، اصلینده ایسه اونون آسان ایضاحینا اوستونلوک وئرمیشلر. حالبوکی مسأله یه بئله مناسبت دوزگون سایبلا بیلیمز. شوروی جنوبی آذربایجان دان هر شئین اوغورلا حل ائدیلمیگی بیر وقتده اورادان نییه چیخدی؟

اوزون مدت آمریکا علمی و سیاسی دایره لرینده مباحثه ائدیلن بو مسأله یه مناسبتده بیز هانسی دلیل لری و فاکت لاری علاوه ائده بیلهریک؟ مارسین اول لریندن (اسفندین اورتالاریندن) باشلایاراق گتیریلن آغیر ادوات و نظامی سورات حسابینا آذربایجان دا محکم لیمیش و تهرانین تخمیناً ۴۰ کیلومتر لیگینده دایانمیش شوروی اوردوسونون غفلتاً

^۱ - "Time" Magazine, 28 January 1980, p. 13.

^۲ - Barry M. Blechman and Douglas M. Hart. Afghanistan and the 1946 Iran Analogy. - Survival, Volume XXII, Nov./Dec. 1980, p. 248-253.

چیخاریلماسی هانسی ضرورتدن ایرهلی گلیردی؟ یوخاریدا دئییلدیگی کیمی، شاه و حکومتین تهراندان چیخماسی بارهده سؤز - صحبت دیپلوماتیک کاناللارا بله یول تاپمیشدی. مارسین ۲۴ (۴ فروردین)ده سحر سادچیکوف طرفیندن احمد قواما تقدیم ائدیلمیش آذربایجان مسألهسینین تنظیملمهسی و نفت امتیازی بارهده شوروی تکلیفلرینه ده هله هئج جواب آلینمیشدی. البته، احتمال ائتمک اولار کی، قشونلارین آذربایجاندان تعجیلی چیخاریلماسی حقهده قرار وئرمکله استالین آمریکا و بریتانیا سیاسی دایرهلرینی اؤز گؤزله نیلمز سورپریزی ایله حیرتلندیره رک، مارسین ۲۶ (۶ فروردین) دا کئچیریله جک شورای امنیتین ایران مسألهسی ایله باغلی مذاکره لرینی هئجه ائندیرمک ایسته ییردی. لکن استالین سیاستی سورپریزلر اوزه رینده قورموردو. مسأله به دریندن بلد اولان تبریزده کی کئچمیش کنسول روبرت روسو «آذربایجان اوغروندا دؤیوش - ۱۹۴۶» مقاله سینده حقلی اولاراق یازیر: «نه به گؤره روسلار بیردن - بیره اؤز مقصدلرینی یاریمچیق قویوب آذربایجاننی ترک ائندی لر؟ شوروی سیاسی بوروسونون پروتوکوللاری آچیقلا نمایینجا بو سوآلا هئج کس دقیق جواب وئره بیلمز». دوزدور عموم اتفاق کمونیست (بالشویک) پارتیاسی مرکزی کمیتهسی بوروسونون پروتوکوللاری هله لیک الده ائدیلمه سه ده، بیر سیرا شوروی مخفی سندلرینین آراشدیرمایا جلب ائدیلمه سی بعضی مقاملارا آیدین لیک گتیره بیلر. مارس آیی نین ۲۴ (۴ فروردین) ده گوندوز ساعت ۱۳/۴۰ استالین و شوروی اوردوسو ستادکلونون رئیسی آنتونوفون امضاسی ایله ۲۱۶۷/۶۸ نجی رمز ایله مسکودان باکی یا شخصاً باکی نظامی دایره سی قشونلارینین فرماندهی ایوان ماسلننیکوفا و ۴ نجو اوردونون فرماندهی لوچینسکی یه، صورتی میرجعفر باقروفا چاتدیریلماقلا تعجیلی امر گلدی. اورادا دئییلیردی:

۱ - ایراندا اولان ۴ نجو اوردونون بوتون حصه لرینین، اداره لرینین و انبارلارینین باکی نظامی دایره لرینین اراضی سینده دائمی استقرار یئرینی توتماق اوچون چیخاریلماسینا باشلانین.

۲ - قشونلارین چیخارماسی مارسین ۲۴ (۴ فروردین) دن باشلانین و ۳۰ آوریل - ۱۰ مه دن (۱۰ فروردین - ۱۰ اردیبهشت) گئج اولمایاراق تامامیله باشا چاتدیریلین. کرج پادگانین چیخاریلماسینا مارسین ۲۴ ی (۴ فروردین) ساعت ۲۰/۰۰ دن گئج اولمایاراق باشلانین. «ق. س. د.» دنیز واسطه سیله یولا سالینماق اوچون ساری، بندر شاه منطقه سینده توپلانین. موتوری لشکر رشتدن حرکت ائتمکله یولا سالینین. بیرنجی نوبه ده قشونلار قزوین، رشت، زنجان، گرگان و ساری منطقه لریندن چیخاریلین. قزوین آوریل آیینین ۵ (۱۶ فروردین) دن گئج اولمایاراق ترک ائدیلین. بیرنجی مکانیک لشدیرلمیش گارد لشکری (روسیانوف) سونونجو نوبه ده چیخاریلین.

۳ - اوردولارین چیخاریلماسی متشکل، ساکت، سس - کوی سوز، خصوصی اولاراق تله سمه دن حیاتا کئچیریلین. افسرلر و سیاسی اورقانلار چیخارکن یئرلی اهالی ایله وداع مراسمی تشکیل ائتسینلر، ارزاق احتیاجلارینین بیر حصه سی یئرلی اهالی به پایلانین.

۴ - اوردولارین چیخاریلما پلانی و قایدالاری بو ایلین ۲۵ مارسیندان (۵ فروردین) باش قرارگاه وئرلیسین. اوردولارین چیخاریلماسی نین گنڈیشی حقدی هر گون ساعت ۲۴/۰۰ ده معلومات وئرلیسین. دنیز یولو ایله داشینما بارهده طلبلر مارسین ۲۶ (۶ فروردین) دا باش قرارگاه تقدیم اندیلیسین.^۱

مارسین ۲۵ (۵ فروردین) ده شوروی قشون لاری نین چیخاریلماسی بارهده خبرگزاری تاسین معلوماتی اعلان اندیلدی. اورادا دئییلیردی: «ایران دا اولان شوروی قشون لاری نین مشهد، شاهرود، و سمنان منطقه لریندن چیخاریلماسینا ۱۹۴۶نجی ایل مارسین ۲ (۱۳۲۴ اسفندین ۱۱) دن اعتباراً باشلانیب و آرتیق قورتارمیشدیر. ایران حکومتی ایله الده اندیلیمیش سازشه اساساً، قالان شوروی قشون لاری نین چیخاریلماسینا دا مارسین ۲۴ (۴ فروردین ۱۳۲۵) دن اعتباراً باشلانمیشدیر. ایران داکاکی شوروی فرمانده لیگی گمان اندیر کی، گۆزله نیلمز بیر حادثه باش وئرمزه، شوروی قشون لاری نین ایران دان تمامیله چیخاریلماسی بئش - آلتی هفته عرضینده قورتاراجاقدیر». خبرگزاری تاسین معلوماتیندا قید اندیلن راضی لاشمادان ایران طرفی نین خبری یوخ ایدی. احتمال ائتمک اولار کی، هنج کیمین گۆزله مه دیگی بو تعجیلی قرار واشینقتون دان اندیلن هر هانسی شفاهی و یا یازیلی تضییقین تأثیری آلتیندا قبول اندیلیمیشدیر. آندرئی قرومی کونون آمریکادان هانسی مخفی معلومات لاری گؤندرمه سی هله لیک سر اولاراق قالیر. تانینمیش سیاستچی و دیپلومات، آمریکانین کئچمیش وزیر خارجه سی هنری کیسینجرین ۱۹۹۴ (۱۳۷۳) نجو ایله نشر اولونموش ایری حجم لی «دیپلوماسی» کتابیندا یازدیغی بو سؤزلرله راضی لاشماق اولار: « ۱۹۴۶ (۱۳۲۵) نجی ایلین باهاریندا «سرتلشمه» سیاستینی اوغورلا حیاتا کئچیرن ترومن آذربایجانین شوروی طرفیندن تام تخلیه اولونماسینی طلب اندیردی... استالین بو قره باسما نین کئرجک لیک اولوب - اولمادیغینی یوخلاماق ایستگینده دگیلدی. آمریکا ایله ساحلی قارشو دورما احتمالی ایله قارشو لاشدیغی هر آندا استالین گئری چکیلیردی. ۱۹۴۶ (۱۳۲۵) نجی ایله ترومن شوروی قشون لاری نین ایران آذربایجانیندان چیخاریلماسینی ایسته دیگی زماندا دا او، بئله ائتمیش و ۱۹۴۸ - ۱۹۴۹ (۱۳۲۷ - ۱۳۲۸) نجی ایل لرده کی برلین محاصره سینی ده آتشی بیر مناقشه یه چئوریلمه دن اول باشا چاتدیرمیشدی». جنوبداکی حادثه لرین اشتراکچی سی اولموش آذربایجانلی مؤلف نوروزوفون ملاحظه سی ده تخمیناً بونا اویغوندور.^۲

مارسین ۲۴ (۴ فروردین) ده اتحاد شوروی نین قشون لاری نین چیخارماسی حقیقده ایران مسأله سی نین مذاکره سینه جدی تأثیر گؤرسه ده بیلمه دی. مارسین ۲۵ (۵ فروردین) ده نیویورک دا چین نماینده سی قو تایچی نین صدرلیگی ایله شورای امنیت اجلاسا باشلادی. آمریکا وزیر خارجه سی بیرنس رئیس جمهور ترومنین مکتوبونو اوخودو. ترومن

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزبلر و اجتماعی حرکتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹ اشاره ۱۱۲ ورق ۳۹.

^۲ - Henry Kissinger. Diplomacy. Simon Schuster, New York, ۱۹۹۴, p. ۴۴۶ ; ۴۹۵ - ۱۵۴ - ۱۵۳. نوروزوف. آذربایجان کارتی، صص.

اؤز مکتوبوندا سازمان مللین مقری اوچون آمریکا تورپاغینی سئچمکله آمریکا یا گؤرستدیگی حرمته گؤره سازمان ملله تشکر ائدیردی. مکتوبدا «بیرلیکده محاربه ائیلدیگی کیمی، بیرلیکده ایشله مک» توصیه ائدیلمیشدی. شورای امنیتین نیویورکدا ایشه باشلا ماسی ایله علاقه دار شوروی نین شورای وزیرانی نین فوق العاده و صلاحیتلی سفیری آندری قرومیکونی شورای امنیتده اتحاد شوروی نین دائمی نماینده سی تعیین ائتدی. شورای امنیتین اجلاسی آچیلان گون «یونایتد پرس» خبرگزاری سی نین رئیسی بیلی نین سوال لارینا شوروی نین شورای وزیرانین صدری استالینین جوابی اعلان ائیلدی. استالین دئیوردی: «شوروی قشون لاری نین ایران دان چیخماسی مسأله سینه گلدیکه، معلوم اولدوغو کیمی، بو مسأله شوروی حکومتی ایله ایران حکومتی آراسیندا راضی لیغا گلیمک یولو ایله مثبت معنادا حل ائیلیمیشدیر». شورای امنیت ته تأثیر گؤرستمک مقصدی ایله خبرگزاری تاس قوام السلطنه نین بیاناتینی گنیش یایدی. قوام بیلدیردی کی، شورای امنیتین جلسه سی اولمادان دا روسیه و ایران آراسیندا مباحثه لر حل ائدیله بیلر. اجلاسین مارسین ۲۵ (۵ فروردین) و یا ۱۴ گون گنج کئچیریلیمه سی نین بؤیوک اهمیتی یوخدور. اگر شوروی قشون لاری نین چیخاریلماسی و دیگر مسأله لر تئز حل ائیلیمزه، اوندان ایران مسأله سی شورای امنیتین گونده لیگینه داخل ائدیله جکدیر. سازمان مللین دبیر کلی تروقوه لی یه ایرانین واشینگتون داکی سفیری حسین علانین گؤنردیگی مکتوبلا باغلی سوال قوام جواب وئردی کی، بو مکتوب ایران حکومتی نین خبری اولمادان گؤندریلیمیشدیر. او، حسین علایا بیر داها بئله حرکت ائتمه سی باره ده تعلیمات وئردیگینی بیلدیردی. قوام قید ائتدی کی، شوروی قشون لاری نین ایران دان چیخاریلماسی مسأله سی ان مهم بیر مسأله دیر. بوتون قالان مسأله لر بو مسأله نین حلیندن آسیلی دیر. آذربایجان مسأله سی نین نسبتاً آز اهمیتی واردیر. روس قشون لاری نین ایران دان چیخاریلماسی حقیقته سازش الده ائیلن کیمی، بو مسأله ده دانیشیق یولو ایله حل ائدیله بیلر. قوام السلطنه مارسین ۲ (۱۱ اسفند) دن سونرا ایرانا علاوه شوروی قشون لاری نین گتیریلیمه سی حقیقته خبرلرین یالان اولدوغونو بیلدیردی.^۱ البته، احمد قوامین مطبوعات کنفرانسیندا دئدیگی سؤزلرین بیر حصه سی نین حقیقته اویغون اولمادیغینی او اؤزو ده بیلیردی.

مارسین ۲۴ (۴ فروردین) ساعت ۷ ده سادچیکوف قشون لارین ایران دان چیخاریلماسی باره ده شوروی حکومتی نین قرارینی قواما چاتدیردی. سفیرین قواما وئردیگی ایکنجی سند نفت امتیازی، اوچونجو سند آذربایجان مسأله سی حقیقته ایدی. شوروی تکلیف ائدیردی کی، آذربایجان مسأله سینی یولونا قویماق اوچون آذربایجانین باش وزیرین استانداری، وزیرلر اداری مقام لارا، ملی مجلس ایسه ایالت انجمنینه چئوریلسین. آخشام ساعت ۱۰ دا سادچیکوف قواما تلفون ائدی بیلدیردی کی، مسکودان یئنیجه آلدیغی تلفرامدا سید ضیائین حسی حقیقته معلومات ایسته نیلیر. همچنین او علاوه ائدی کی، ایرانین طلبینه اویغون کرج و قزوین اراضی لریندن شوروی چکلمگه باشلا بیلر.

^۱ - «کمونیست»، ۱۹۴۶، ۲۶ مارس (۱۳۲۵)، ۶ فروردین).

تهران داکای آمریکا سفیری میوری وزیر خارجه بیلدیردی کی، آذربایجان مسأله‌سی ایله باغلی شوروی تکلیف‌لرینی قوام قبول ائتمه‌مک فکرینده‌دیر. او، آذربایجان «حکومت»‌ی ایله بیرباشا دانیشیق‌لارا گیرمک ایسته‌ییر. عین زماندا، سفیر علاوه ائتدی کی، قوام علاوه شورای امنیت‌ده کی مذاکره ایله باغلی تعلیماتینی دگیشمه‌میشدیر. منه بئله گلیر کی، او بو استقامتده بیر حرکت ائتمزدن اول شوروی‌نین وئردیگی وعده‌لری نئجه یئرینه یئتیره‌جک‌لرینی بیر مدت گؤزله‌یه‌جک.^۱

مارسین ۲۶ (۶ فروردین) دا شورای امنیت‌ین اجلاسی بوتؤولوکده ایران مسأله‌سی‌نین گونده‌لیگه سالینیب - سالنماماسینا حصر ائدیلدی. ایلك اولاراق سؤز آلان شوروی نماینده‌سی آندری قرومیکو مسأله‌نی گونده‌لیگه داخل ائتمه‌مگی تکلیف ائتدی. او دئدی: «من چیخیشیمی بیر بیاناتلا باشلاماق ایسته‌ییرم. شوروی و ایران حکومتی آراسیندا دانیشیق‌لار تخلیه‌یه عاید بیر سازشله بیتدی. آرتیق معلوم‌دور کی، شوروی قشون‌لاری‌نین چیخاریلماسی مارسین ۲ (۱۱ اسفند) دن باشلانمیشدیر. ایران‌ین بعضی اراضی‌لرینده قالان قشون‌لارا دایر دئتمک ایسته‌ییرم کی، امضالانان سازشه اساساً بو قشون‌لارین چیخاریلماسی مارسین ۲۴ (۴ فروردین) ده باشلانمیشدیر. یعنی ۲ گون اول و چوخ گمان کی، بیر مانع اورتایا چیخماسا، تخلیه ۵ - ۶ هفته‌یه سونا چاتا‌جاق‌دیر. ژانویه‌نین ۳۰ (۱۰ بهمن) دا لندن جلسه‌سینده شورای امنیت‌ین قبول ائدیگی قرارا اساساً شوروی و ایران حکومت‌لری آراسیندا ضدیت‌لر ایکی طرفلی دانیشیق‌لارلا حل ائدلمه‌لی ایدی. بو قرارا اویغون اولاراق ایکی حکومت آراسیندا دانیشیق‌لار حیاتا کئچیریلدی. بو دانیشیق‌لار منیم ایندی قید ائدیگیم مثبت نتیجه‌نی وئردی. بونا گؤره ده بو مسأله‌نین شورای امنیت‌ین گونده‌لیگینه سالینماسی نه‌اینکی ایندیکی وضعیت، همچین شورای امنیت‌ین ژانویه‌نین ۳۰ (۱۰ بهمن) دا قبول ائدیگی قرارین روحونا ضد‌دیر. بو سبب‌لری نظره آلاراق من تکلیف ائدیرم کی، ایران سفیری‌نین ۱۸ مارس (۲۷ اسفند) تاریخلی مکتوبوندا قالدیرلمیش مسأله بو گون شورای امنیت‌ین گونده‌لیگینه سالینماسین». لاکن آمریکانین نماینده‌سی جورج بیرنس قرومیکونون تکلیفینه اعتراض ائتدی. او قید ائتدی کی، من شوروی نماینده‌سی‌نین گونده‌لیگه دگیشیک‌لیک ائتمک حقه تکلیفینی دست‌کله‌میرم. دلیل ایسه اوندان عبارت‌دیر کی، ایران حکومتی اؤز نماینده‌سی ایله بین‌الملل صلحه تهلهکه یارادا بیله‌جک ایران و شوروی آراسیندا کی تهلهکه‌یه شورای امنیت‌ین دقتینی جلب ائتمیشدیر. شورایه وئرلن ایران نماینده‌سی‌نین مکتوبوندا بیلدیریلیردی کی، شوروی مطبوعات آژانس‌لاری، مأمورلاری و ساحلی قوه‌لری واسطه‌سیله هله ده ایران‌ین داخلی ایش‌لرینه قاریشماق‌دا دوام ائتمکده‌دیر. بو گون شوروی‌نین نماینده‌سی بیلدیریر کی، سازش امضالانمیشدیر. اگر بو معلومات دوغرو‌دورسا شوروی حکومتی شورایا ایران حکومتی ایله امضالادیغی بیرگه بیاناتی تقدیم ائتمه‌لی‌دیر. یالنیز بوندان سونرا مسأله‌نین مذاکره‌سی‌نین دایاندیریلماسی طلب ائدیله بیلر. لاکن مسأله بئله دگیلدیر. ایران حکومتی اؤز مکتوبونو

^۱ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۳۸۰.

گئری گوتورمه میشدیر. سازمان مللین عضوی شورایا بین الملل صلحه تهلهکه یارادا بیله جک بیر وضعیت حقه معلومات وئیرسه، بیز بو ملتین ائشیدیلیمک، بو سازشین اولوب - اولمادیغینی دئمک، اؤز شکایتینی گئری گوتوروب - گوتورمه یه جگینی بیلدیرمک حقوقونو الیندن آلا بیلیمه ریک.^۱ بؤیوک بریتانیا نماینده سی کادوقان دا بیرنسی مدافعه ائتدی. مارسین ۲۶ (۶ فروردین) دا ایران مسأله سی ایله باغلی مذاکره لر گرگین کاراکتر آلدیغیندان بیر سیرا نماینده لر بئله گمان ائدیردی کی، شوروی شورای امنیتدن و بلکه ده بوتوؤلوکده سازمان ملل دن چیخاجاق. فاصله زمانی دبیر کل تروقوه لی بو باره ده شورا عضولرینه اشاره وئرمیشدی. عین زماندا، ناھار فاصله سینده قرومیکو استئتینیوسا بیلدیردی کی، شورانین جلسه سی نین آچیلش مرحله سینده ممنونیتله اشتراک ائدر، لاکن اگر آمریکالی لار یئنه ده ایران مسأله سی نین آوریلین ۱۰ (۲۱ فروردین) دان تنز چیخاریلماسینی طلب ائدیبلرسه، او، آرتیق جلسه ده اشتراک ائده بیلیمه یه جکدیر. قرومیکو سوروشدو کی، آمریکا موضعینی دگیشیب، یوخسا اولکی کیمی تأکید ائدیر؟ استئتینیوس قید ائتدی کی، بو موضع ایران مسأله سینده درحال باخماقدان عبارتدیر. استئتینیوس علاوه ائتدی کی، مسأله نین مذاکره سینده کیچیک فاصله الده ائدیلمه سینده اونا یاردیم ائده بیلر. قرومیکو «منه هئچ بیر یاردیم لازم دگیل» دئییه جواب وئردی. اوزون مذاکره لردن سونرا شوروی، آمریکا و فرانسه نماینده لریندن عبارت کمسیون یارادیلدی. کمسیون شورای امنیتده مسأله نین مذاکره قایداسینی نظردن کئچیرمه لی ایدی. لاکن بو کمسیوندا هئچ بیر راضی لیق الده ائدیلمه دی. مارسین ۲۷ (۷ فروردین) ده کی اجلاسدا ایران مسأله سی نین گونده لیگه چیخاریلماسی ایله باغلی مسأله داها گرگین کاراکتر آلدی. مصر نماینده سی تکلیف ائتدی کی، ایران نماینده سی چاغیریلما لی و اونون مسأله نین تأخیره سالیلماسی ایله علاقه دار فکری اؤیره نیلمه لی و بوندان سونرا شورا مسأله نی تأخیره سالیب - سالینماق حقه قرارا گلمه لی دیر. بو تکلیف ایرانا علاوه شوروی قوه لرینین گؤندریلمه سیندن ناراحات اولان آمریکا و بریتانیا نماینده لر طرفیندن مدافعه ائدیلدی. بئله اولدوقدا مارسین ۲۷ (۷ فروردین) ده قرومیکو شورای امنیتده مسأله نی تأخیره سالماق اوچون اوزون - اوزادی چیخیش ائتدی. او، عصبی شکیلده بیلدیردی: «استالین آرتیق قید ائدیب، من ایسه تکرار ائدیرم کی، مارسین ۲ (۱۱ اسفند) دن بری ایرانا علاوه اولراق قشون لار گؤندریلمه ییب».

تبریزده کی آمریکا کنسولو یازیر کی، قرومیکونون بو سؤزلری تبریزده کنسولخانانین بناسیندا کی رادیودان ائشیدیلن زمان ۱۸ زره لی ماشین لایئنی گتیریلیمیش یوکلر بوشالدی لاراق تانک پارکی (ایستگاهی) استقامتینده داشینیردی. قرومیکونون ۲۷ مارسدا (۷ فروردین) شورای امنیت اجلاسیندان دوروب دراماتیکیجه سینه گئتمه سی ده آذربایجان مسأله سی نین مذاکره سی زمانی اولموشدو. مارسین ۲۷ (۷ فروردین) ده شورای امنیتده کی چیخیشیندا بیرنس ایران داکی شوروی سیاستینی امپریالیست سیاستی کیمی کاراکتریزه

^۱ - Department of State Bulletin, ۱۹۴۶, ۷ April, p. ۵۶۸ ۵۷۰ - .

اُتدی.^۱ ییغینجاغی ترک ائتمزدن اوّل قرومیکو اتحاد شوروی نین بو ییغینجاغدا اشتراک ائده بیلیمه‌مه‌سی ایله باغلی سببلری آچیقلا دی. قرومیکو و داها اوچ شوروی نماینده‌سی اجلاسی ترک ائدیکن سونرا ۱۸ مارس (۲۷ اسفند) تاریخی مکتوبو ایله شورای امنیتین دقتینی ایران - شوروی مباحثه‌سینه چکن سفیر حسین علاء اجلاسا دعوت ائدی. او بیلدیردی کی، مخفی یاغلی سازی حقیقده معلوماتی یوخدور. مسکودا استالین و مولوتوف داخل اولماقلا شوروی مأمورلاری ایله آپاریلان دانیشیق لار روس لارین طلب لری اوزوندن هئچ بیر نتیجه وئرمه‌میشدیر. علاء بیلدیردی کی، مسأله‌نین درحال مذاکره‌سینه حاضر دیر. همچنین او علاوه ائدی کی، تأخیره سالینما باره‌ده اؤز حکومتیندن هئچ بیر تعلیمات آلامیشدیر. عین زماندا، علاء دئدی کی، شوروی و آژان لاری ایرانین حاکمیتینه خلل گتیرن تکلیفلره چیخیش ائدیرلر. بئله شرایطده بو مسأله‌نین حلّی نین گنجیکدیر یلمه‌سی صلح اوچون تهلهکه یارادیر.

سازمان ملل مذاکره‌لری نین گئدیشینده قوام رسماً اجلاسین وقتی نین گئری یه چکیلیمه‌سینه طرفدار اولدوغونو نمایش ائدیرسه ده، سفیر علاءنی «حکومتدن خبرسیز» آدیم لار آتماقدا گناه‌لان دیرسا دا، شوروی له آپاریلان دانیشیق لار باره‌ده آمریکالی لارا گیزلی معلومات لار اؤتوروردو. وزیر خارجه‌نی عوض ائدن دین آچسون تهران داکی سفیر میوری دن خواهش ائدیردی کی، شوروی سفیری ایله آپاردیغی دانیشیق لارا باغلی بعضی اطلاعات وئردیگینه گؤره قواما منتداریلیغیمیزی بیلدیرین و بو اطلاعاتی گیزلی ساخلماق طلبینی قبول ائدیگیمیزی اونا چاتدیرین.^۲ احمد قوام چوخ قورخوردو کی، مخفی معلومات لار شوروی نین ایینه کنچر. اونا گؤره ده او، آمریکا سیاسی دایره‌لریندن و سفیر علاءدان تأکیدله طلب ائدیردی کی، مذاکره‌لرده اونون معلومات لارینا استناد ائدیلیمه‌سین. او احتیاط ائدیردی کی، بو شوروی حکومتی ایله قارشی‌دورمایا گتیریب چیخارا بیلر. دین آچسون مسکوداکی موقتی ایشلر وکیلی کننانا یازیردی کی، قوام لا بیزیم آرامیزدا قارشی لیقلی اعتمادا اساسلانان گیزلی علاقه‌لر قورولوب. بیز چالیشیریق کی، شورای امنیت ایران مسأله‌سی نین حلّی اوچون سازنده یول لار آراسین. بو یول لا بیز شوروی قشون لاری نین تضییقی ایله ایران حکومتی نین غیردو زگون راضی لاشمایا گئتمه‌سی نین قارشی‌سینی آلماق ایسته‌ییریک. بیز شوروی قشون لاری نین شرطسیز چیخماسینا تأکید ائده‌جه‌ییک.

مارس آبی نین ۲۹ (۹ فروردین) دا شوروی له آپاریلان دانیشیق لاری دقتله ایزله‌ین سفیر میوری یئنیدن نخست‌وزیر قوام لا گؤرشدو. آپاریلان دانیشیق لار باره‌ده قوام اونا مفصل معلومات وئردی، بیر گون اوّل شوروی سفیرینه قشون لارین چیخاریلماسی، نفت امتیازی و آذربایجان مسأله‌سی ایله باغلی اوچ گؤندریش تقدیم ائدیگینی دئدی. بو تکلیفلر ایران حکومت کابینه‌سی نین ۲۷ مارس (۷ فروردین) تاریخی اجلاسیندا مذاکره ائدیلیمیشدی. قوام وزیرلرین شوروی تکلیفلری ایله باغلی معین قدر قبول ائتمگه

^۱ - R. Rossow. The Battle of Azerbaijan, ۱۹۴۶, p. ۲۳ ; Martin McCauley. The origins of the Cold War. ۱۹۴۱۱۹۴۹ - London and New York, ۱۹۹۵, p. ۶۸ .

^۲ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۳۹۰ .

تلسدیپیردی. حکومت کابینه‌سی‌نین اجلاسیندا قید اولوندو کی، آذربایجان مسأله‌سینی قشون‌لارین چیخماسی ایله علاقه‌لندیرمک لازم دگیلدیر. بو مسأله‌نین مذاکره‌سینه یالنیز شوروی چیخاریلان‌دان سونرا باشلاماق اولار. بونونلا بئله، قرازا آلیندی کی، آذربایجان مسأله‌سی حقیقته تکلیفلر حاضرلاماق اوچون عدلیه وزیرلی و نوشیروان سپهبدی، وزیر راه سرلشکر محمدحسین فیروز دارائی وزیرلی مرتضی‌قلی بیات‌دان عبارت کمسیون یارادیلین. تجارت و صنایع وزیرلی احمدعلی سپهرکمسیونون صدری تعیین ائدیلدی. کمسیونون حاضرلادیغی و احمد قوام طرفیندن شوروی سفارتینه وئرلمیش آذربایجان مسأله‌سی ایله باغلی تکلیفلرده گۆرسه‌دیلدی: «کشاورزی، تجارت و صنایع، یئرلی حمل و نقل، معارف، بهداری و پلیس شعبه‌لری‌نین رئیس‌لری، عین زماندا، دادستانی و محکمه، دارائی اداره‌لری‌نین رهبرلری موجود اساسنامه‌یه گۆره، مرکزی حکومت طرفیندن رسمی امر وئرلمکله ایالت و ولایت انجمن‌لری طرفیندن تعیین ائدیلیر. استانداری تعیین ائتمک حقوقی ایالت انجمنی‌نین راضی‌لیغی ایله مرکزی حکومت مخصوصدور. نظامی قوه‌لرین و ژاندارمین فرمانده هیأتی حکومت طرفیندن تعیین ائدیلمه‌لی‌دیر. آذربایجان‌ین رسمی دیلی بوتون ایران‌دا اولدوغو کیمی، فارس دیلی‌دیر، مکتبلرده تدریس زمانی و محکمه ایش‌لرینده فارس دیلی ایله یاناشی، تورک (آذربایجان) دیلینده ده استفاده ائدیله بیلر. اۆلکه‌نین مالیات و بودجه سیاستینی حیاتا کئچیره‌رکن حکومت آذربایجانا مناسبده شهرلرین قورولماسینی، خلق تحصیلی و بهداری‌نین یاخشیشدیرلماسی و سایر استقامت‌لری دقتده ساخلایاجاق. اۆلکه‌نین دیگر یئرلرینده اولدوغو کیمی، آذربایجان‌دا دا دموکراتیک تشکیلات‌لار و اتحادیه‌لر آزاد فعالیت گۆستره‌جک‌دیر. مجلس شورای ملی ده آذربایجان نماینده‌لری‌نین سایی ایالت اهالی‌سی‌نین سایی تام اوغونلاشدیریلجاقدیر».

نفت مسأله‌سی ایله باغلی کمسیون تکلیف ائتمیشدی کی، ایران - شوروی مختلط نفت شرکتینده سهم‌لرین ۵۰ فایضی ایران طرفینه، ۵۰ فایضی شوروی طرفینه مخصوص اولمالی، شرکتین گلیری بو فایض‌لارا اوغون بؤلونمه‌لی‌دیر. مختلط نفت شرکتی‌نین اراضی‌سی ایله باغلی رضائیه داخل اولماقلا غربی آذربایجان‌ین بیر حصه‌سی استئنا اولماقلا شوروی‌نین ۲۴ مارس‌ده (۴ فروردین) وئردیگی خریطه قبول ائدیلدی. ایران طرفی‌نین سرمایه‌سی نفت معدن‌لری، شوروی طرفی‌نین سرمایه‌سی ایسه آوادانلیق، ماشین، تکنیک، متخصص و کارگرلرین امهک حقی حساب ائدیلدی. شرکتین مدتی ۵۰ ایل نظرده توتولوردو. مختلط شرکت اوچون ایریلان اراضی‌نین محافظه‌سی مستئنا اولاراق ایران تهلهک‌سوزلیک اورقان‌لاری طرفیندن حیاتا کئچیریلمه‌لی‌دیر. نفت‌له باغلی بو مکتوب اساسیندا امضالانان مقاله و شرط‌لر مجلس شورای ملی رسمی افتتاح اولاندان اوچ آی سونرا اونون تصویب ائدیلمه‌سینه وئرلمه‌لی‌دیر.^۱ احمد قوام‌ین اطرافیندا یئرلشدیرلمیش شوروی مأموری تورکیه ایله سرحدده غربی آذربایجان‌داکی اراضی‌نین نه

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۱۱۳ ورق ۹۸ - ۱۰۲.

اوپون نفت امتیازینا وئرلمه‌مه‌سی‌نین سببینی سوروشدوقدا قوام بیلدیرمیشدی کی، ایران‌ین غرب سرحدلرینده ماراقلی اولان انگلیس‌لری قیجیقلاندیرماق ایسته‌میر. اونون سؤزلرینه گؤره، انگلستان شوروی‌نین تأثیری‌نین موصل نفت منطقه‌سینه یایلماسیندان احتیاط‌لانیردی. شوروی آذربایجان‌ی تهله‌که‌سیزلیک وزیر‌ی ینمئلیانوف میرجعفر باقروفا یازیردی: «بیزیم مأمورون فکری‌نجه، بیزیم طرفیمیزدن گوجلو تضییق اولسا، قوام ایسته‌نیلن بوتون اراضینی وئرجهک». عین زماندا، وزیر بیلدیریردی کی، بیزیم مأمورون معلوماتینا گؤره، قوام و صنایع و تجارت وزیر‌ی احمد علی سپهر علاء‌نین شورای امنیتده سرت چیخیشیندان تعجب‌له‌نیرلر. اونلارین فکری‌نجه، گویا، علاء تعلیماتی پوزور و «او، انگلیس‌لرین تأثیری آلتینا دوشموشدور»^۱. گورونور، احمد قوام مأمورون هارا ایشله‌مه‌سیندن معلوماتلی ایمیش. قوام شوروی سفیرینه تقدیم ائتدیگی سندلر باره‌ده آمریکا سفیرینه گنیش معلومات وئریشدی. آذربایجان مسأله‌سی ایله باغلی تکلیفلرله تانیس اولاندان سونرا سفیر میوری آیدینلاشدیرماق ایسته‌بیردی کی، قوام ساده‌جه اولاراق بو تکلیفلرله روس‌لاری خبردار ائدیر، یوخسا اونلارین واسطه‌چی‌لرینی ایسته‌بیر. دانیشیق‌لارین گنیشینده قوام آمریکا سفیرینه دئدی: «اگر آذربایجان لا باغلی منیم تکلیفلریم قبول ائدیلمزسه، روس‌لارا بیلدیرمیشم کی، نفت مقوله‌سی ده باش توتمایاجدیر». مسأله‌نی آیدینلاشدیرماق اوچون میوری نخست‌وزیردن سوروشدی: «اگر او، شوروی ایله سازش امضالایارسا، شورای امنیتدن اؤز شکاتینینی گئری گؤتوره‌جکمی؟» قوام جواب وئردی کی، آخیری‌نجه روس سالداتی ایرانی ترک ائتمه‌یینجه مسأله‌نین شورای امنیتده قالماسی حقه‌ده علایا تعلیمات وئرجهکدیر.^۲

مارسین ۲۸ - ۲۹ دا (۸ - ۹ فروردین) شورای امنیت‌ین اجلاسی چوخ گرگین کنچدی. آمریکا وزیر خارجه‌سی بیرنس و سازمان ملل‌ده‌کی نماینده استتینوس، ایران نماینده‌سی حسین علاء و دیگرلری چیخیش ائتدی‌لر. علاء بیلدیردی کی، اونون اؤز دولتیندن آلدیغی تعلیمات چوخ گنیشدیر و ایران‌ین منافعینه اویغون حرکت ائتمک باره‌ده گؤستریش آلمیشدیر. او اعلان ائتدی کی، شوروی قشون‌لاری‌نین ایران‌دا قالدیغی شرایطده بو ایکی حکومت آراسیندا هئج بیر حقیقی دانیشیق‌لار کئچیریله بیلمز. ایران‌ین نخست‌وزیریندن آلدیغی گؤستریش گؤره، علاء شوروی قشون‌لاری‌نین ایران‌دان شرط‌سیز چیخاریلماسی اوچون شورای امنیت‌ی فعالیت گؤرستمگه چاغیریردی. وزیر خارجه بیرنس‌ین تکلیفی اوزره سازمان ملل‌ین دبیر کلی تروقه لی‌یه تاپشیریلدی کی، شورانین آوریل آبی‌نین ۳ ده (۱۴ فروردین)، ساعت ۱۱/۰۰ ده کئچیریله‌جک اجلاسی اوچون شوروی و ایران حکومت‌لریندن معلومات طلب ائتسین.^۳

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۳ ورق ۱۰۳ .

^۲ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۳۹۵ .

^۳ - Yearbook of the United Nations, ۱۹۴۶-۱۹۴۷, p. ۳۳۱; Department of State Bulletin, ۱۹۴۶, ۲۱April, p. ۶۲۰ .

قشون‌لاری‌نین ایران‌دان چیخماسی حقه‌ده شوروی حکومتی‌نین قراری‌نین اعلان ائدیلمه‌سی آذربایجان‌دا جدی ناراحتلیق یاراتدی. ایران‌ین دیگر یئرلرینده شوروی تبلیغاتینا جلب ائدیلمیش دایره‌لرین شوروی‌یه ترددلی مناسبتی اینام‌سیزلیقلا عوض اولوندو. ایران‌ین جنوبوندا بختیارلی، قشقائی‌لر و دیگرلری ایچری‌سینده انگلیس‌لر علییه‌نه حزب توده‌نین آپاردیغی تبلیغات اؤز اهمیتی‌نی ایتیردی. ۱۹۴۶ نجی ایلین مارسیندا (فروردین ۱۳۲۵) حزب توده ایران‌ین کمیته‌مرکزی‌سی‌نین قراری ایله فیروزآبادا گئدن کامبخش ناصرخان قشقائی ایله گؤروشموشدو. ناصرخان قید ائتمیشدی کی، قتله یئتیریلیمیش آتاسینا گؤره انگلیس‌لره قارشى انتقام حسی هئج وقت اونو ترک ائتمیر. لکن اتحاد شوروی‌یه اعتبار ائده بیلمز. بئله کی، گیلان انقلابی زمانی شوروی‌نین حرکت‌لری یاددان چیخما‌دیغیندان او، جنوب طایفالارینی اتحاد شوروی‌یه طرف دؤندرمگین غیرممکن اولدوغونو دئدی. ناصرخان علاوه ائتدی کی، اگر شوروی اؤز اوردوسونو ایران‌دان چیخارسا و ایران‌دا هئج نه ساخلاماسا، خصوصیه آذربایجان حرکاتیندان امتناع ائتسه، اوندا آرتیق شوروی‌یه اولان اینام تاممیه هئجه ائنه‌جکدیر.^۱

یارانمیش وضعیت‌ی جنوب لیدرلرینه ایضاح ائتمک و اونلاری ساکت‌لشدیرمک مقصدی ایله میرجعفر باقروف مارسین ۲۸ ده (۸ فروردین) شوروی جلفاسیندا سیدجعفر پیشه‌وری، میرزا علی‌اکبر شبستری و سلام‌الله جاویدله گؤروش‌دو. او، استالین‌ین گؤستریشی ایله یارانمیش شرایطی ایضاح ائدی، جنوب لیدرلرینه مصلحت گؤردو کی، بو گون آذربایجان‌دا موجود اولان وضعیت‌ی ساخلاما‌دا تأکید ائتمه‌سین‌لر. میرجعفر باقروف شوروی سفیری ایوان سادچیکوف طرفیندن آذربایجان مسأله‌سی‌نین تنظیم‌لنمه‌سی ایله باغلی احمد قواما وئریلمیش تکلیف‌لری اونلارلا مذاکره ائتدی. اولکی پرنسیپ‌لردن گئری چکیلمه‌نی اؤزونده عکس ائتدیرن بو تکلیف‌لر تبریز لیدرلرینه آغیر تأثیر گؤرستدی. اونلار بیلدیردی‌لر کی، دموکرات فرقه‌سی‌نین و ملی حکومتین موجود اولدوغو دورده بیز خلقه چوخلو وعده‌لر وئرمیشیک. اونلارین بیر قسمینی ده حیانا کئچیرمیشیک. ایندی اعلان اولونموش تدبیرلردن گئری چکیلمک بیزیم اوچون اولدوقجا چتین‌دیر. بو گؤروش حقه‌ده میرجعفر باقروف استالینه یازیردی: «اونلار قواما اینانمیرلار، چوخ گؤزهل بیلیرلر کی، آذربایجان خلقی‌نین حقوق‌لاری باره‌ده وعده‌لری و حتی یازیلی راضی‌لاشمانی بئله قوام ایران قانون اساسی‌سینه استناد ائده‌رک تدریجاً لغو ائده‌جکدیر. ایران سلاحلی قوه‌لریندن اونلار قورخمورلار، لکن مطمئن‌دیرلر کی، مرتجع تاجرلری، مالک‌لری و روحانی‌لری ساتین آلماقلا قوام آذربایجان‌ین داخلینده وطنداش محاربه‌سینی، کردلرله آذربایجانلی‌لار آراسیندا ملی قیرغینی قیزیشدیرجاقدیر. بو ایشده اونا ایلك نوبه‌ده انگلیس‌لر کؤمک ائده‌جکدیر. آذربایجان خلقی‌نین ان مینیمال حقوق‌لاری‌نین ساخلانماسینا تأمیناتی اونلار اتحاد شوروی‌نین واسطه‌چی‌لیگینده گؤرورلر». آغیر مالی بحران‌دان چیخماق و اوردونون

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۶۳ ورق ۳۸.

فرم‌اشماسینی تنز باشا چاتدیرماق اوچون ملی حکومتین لیدرلری میرجعفر باقروف‌دان خواهش ائتدی لر کی، هئچ اولماسا اونلارا ۵ میلیون تومن پول، ۱۰۰ یوک ماشینی، سرحد اوچون ۲۰ آذربایجانلی نظامی تعلیماتچی، ملی اوردو اوچون درمان (دوا) و دیگر وسایل وئرلسین. میرجعفر باقروف استالینه یازیردی کی، اونلارین خواهشلری نین یئرینه یئتیریلمه‌سینی ضروری حساب ائدیرم.^۱

تهران‌دا آپاریلان شوروی - ایران دانشیق‌لاری نین باشا چاتماسینا بیر نچه گون قالمیش - مارسین سونوندا (۱۱ فروردین) استالین آذربایجان ملی اوردوسونون وضعیتینی حقه‌ده آرایش طلب ائتدی. میرجعفر باقروف و ایوان ماسلئنیکوف‌ون اونا گؤندردیگی آرایشدا آذربایجان خلق اوردوسونون اداره‌چی‌لیگی، قورولو، یئرلشمه‌سی، سایه‌سی، سلاح و سورساتی، احتیاج‌لاری حقه‌ده گنیش معلومات وئرلیردی. سرباز و افسرلرین جمعی ایله باغلی بیلدیریلیردی: «نظره‌ده توتولان ۷۷۳ افسردن - ۳۰۵ نفر، ۲۰۰۰ گروه‌بان‌دان ۱۶۹ نفر، ۶۲۵۶ نفر سرباز‌دان ۷۳۱۴ نفر، ۲۲۰ نظامی دانشجودان ۲۷۱ نفر واردیر». قوشقو قوه‌سی ایله باغلی قید اولونوردو: «نظرده توتولان ۴۴۵ آت‌دان ۴۲۵ آت، ۷۱۸ توپخانا آتیندان ۶۰ آت، ۱۵۸۱ اربا آتیندان ۵۶۳ آت، ۱۸۴ دوه‌دن ۲۴ دوه، ۶۵۰ قاطر‌دان ۱۳۷ قاطر و ۵۰ اتومبیل موجوددور. یادگان شرایطینده اولان فدائی‌لرین سایه‌سی نین ۳۸۱۲ نفر، یاشایش یئر اوزره اولان ساحلی دسته‌لرده خدمت ائدن‌لرین سایه‌سی نین ۶۴۱۷ نفر اولدوغو، بو دسته‌لرین سرانجامینا ۱۰۲۲۹ تفنگ، ۱۳۰ مسلسل، ۲۳ آفتامات، ۳۲۱ توپانچا، ۵۰۰ مین عدد مختلف فشنگ وئرلیدیگی گؤرسه‌دیله‌ردی. فدائی‌دسته‌لریندن باشقا، عمومی جنوبی آذربایجان اوردوسوندا ۳۴۹۰۰ توپ مرمی‌سی، ۳ میلیون عدددن آرتیق فشنگ، ۶ تانک اولدوغو بیلدیریلیردی. استالین‌دن اجازه ایسته‌نیلیردی کی، آذربایجانلی ترک ائدن باکی نظامی دایره‌سیندن ۴۲ افسر، ۵۹ گروه‌بان نظامی تعلیماتچی کیمی اوت آیی نین اولینه (۱۰ مرداد) قدر خلق قشونون دا قالسین، علاوه اولاراق ملی اوردویا بیر سیرا سلاح و سورسات وئرلسین، آوریلین ۲۰ (آخر فروردین) نه قدر ۲۷۰ دانشجو نظامی تحصیل اوچون باکی یا گتیرلسین، تبریزده کی شوروی اوردوسو انبارلاریندان جنوبی آذربایجان اوردوسونون ۳ ایلیق احتیاجینی اؤده‌یه‌جک درمان (دوا) و طبی لوازمات آیرلسین.^۲

مارسین ۳۰ دا (۱۰ فروردین) آخشام سفیر سادچیکوف قواما بیلدیردی کی، شوروی طرفی آذربایجان مسأله‌سی ایله باغلی اونون لایحه‌سینی آذربایجانلی‌لارلا دانشیق اوچون اساس کیمی قبول ائده بیلر. عین زماندا، سفیر نفت مسأله‌سی ایله باغلی طلب‌لری بیر داها تصدیق ائتدی. دانشیق‌لاردا اشتراک ائدن شوروی سفیری نین کارمندی آشوروف قوامین عصبی، ایکی‌اوزلو و پرنسپ‌سبز سیاستی حقه‌ده یازاراق قید ائدیردی کی، بیزیم بوتون

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۱۲ ورق ۴۰ - ۴۲.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۱۲ ورق ۴۶ - ۵۰.

طلب‌لریمیزه او، یال نیز بیر جواب وئریردی: «شورای وزیرانین فکرنی آیدین لاشدیراریق». آخشم ساعت ۸ دن ۱۲ یه قدر بوتون وزیرلرین اشتراکی ایله کابینه‌نین اجلاسی کچیریلدی. منوچهر اقبال و مرتضی قلی بیات دئدی‌لر: «نه قدر کی، ایران مسأله‌سی‌نین شورای امنیتین نتیجه‌لری بیلینمیر، قرار قبول ائتمگه تلمک لازم دگیل». احمدعلی سپهر اونلارا قارشی چیخیش ائتدی. کابینه اوزون مذاکره‌دن سونرا نفت شرکتی اوچون شوروی‌نین طلب ائدیگی اراضینی هئج بیر دگیشیک‌لیک اولمادان قبول ائتدی. وزیرلر سهم‌لرین برابر اساسدا بؤلونمه‌سینده تأکید ائدی‌لر. تجارت - صنایع وزیرین تکلیفی اوزره قرارا آئیندی کی، سهم‌لر برابر بؤلونسون، لاکن گلیرین ۵۱ فیضی شوروی‌یه، ۴۹ فیضی ایران طرفینه وئرلسین. وزیرلر کابینه‌سی ایران تکلیف‌لری‌نین رسماً شاه طرفیندن تصویب ائدیلمه‌سی‌نین علیه‌ینه اولدو. بونو بئله ایضاح ائتدی‌لر کی، گویا، بو آددیم شاه حاکمیتینی گوجلندیره، حکومتین نفوذونو اشافی سالار. لاکن اصلینده، بو اونون اوچون ائدیلمیشدی کی، گله‌جک مجلس قوام‌ین نفت شرکتی ایله باغلی قرارینی رد ائتسه، شاه بو قراری مدافعه ائتمک مجبوریتینده قالماسین. ایران کابینه‌سینده اولان شوروی مأموری معلومات وئریردی کی، ایرانین بوتون وزیرلری اوچون بیر سیاست سجه‌وی‌دیر: شورای امنیت واسطه‌سی ایله شوروی‌یه تضییق گؤستریب داها چوخ گذشت‌لر الده ائتمک. مأمور مصلحت گؤروردو کی، شوروی سفیری نخست‌وزیره تضییقی گوجلندیرمه‌لی و بو گون - صاباح ایلکین سازشین امضالانماسینا نایل اولمالی‌دیر.^۱

مارسین سونونجو گونو (۱۱ فروردین) تهران‌داکی آمریکا سفیری میوری آذربایجان استئنا اولماقلا شوروی قشون‌لاری‌نین ایرانین شمال منطقه‌لریندن چیخدیغینی بیلدیریردی. او یازیردی: کرج و دئمک اولار کی، قزوین بوشالدىلمیشدیر. فیروزکوه، شاهى و بابل اراضی‌لریندن شوروی قشون‌لاری‌نین چیخماسی حقه‌ده معلومات‌لار گلیر. قزوین‌دن په‌لوی‌یه دوغرو قشونون حرکتی مشاهده اولونور.^۲

بو، جنوبی آذربایجان‌دا باشلانمیش و یاریم عصر دنیانی اضطرابدا ساخلامیش سوپوق محاربه‌نین بیرینجی آییندا مغلوب اولموش شوروی اوردو حصه‌لری‌نین گئری‌یه دوغرو حرکتی ایدی. لاکن بو مغلوبیتین لکه‌سینی استالین نفت ایله یوماغی پلانلاشدیریردی...

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۳ ورق ۱۰۴ - ۱۰۶ .

^۲ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۳۹۹ .

اون اوچونجو فصل
جنوبی آذربایجان دا شوروی نین گئری چکیلمه سی

و
ایران دا نفت سیاستی

۱۹۴۶ نجی ایل مارسین سونو - آوریلین اول لرینده (فروردینین اورتالاریندا) شوروی قشون لاری نین ایران دان چیخاریلماسی گرچکلیگه چئوریلدی. ائله همین وقت تهران دا شوروی - ایران دانیشیق لاری نه اینکی هر گون، دئمک اولار کی هر ساعت دوام ائدی. طرف لری ن موضوعی تدریجاً بیر - بیرینه یاخینلاشیردی سازمان مللین شورای امنیتینده تأخیره سالینمیش ایران مسأله سی نین مذاکره سی آوریلین ۳ ده (۱۴ فروردین) باشلانمالی ایدی. حادثه لر چوخ سرعتله انکشاف ائدی. مارسین سونوندا (۱۱ فروردین) میرجعفر باقروف لا گؤروشدن سونرا بوتون باش وئرن لرین هارا آپاردیغینی و یاخینلاشان تهلوکه نی پیشه وری آچیق آیدین حس ائدی. آذربایجان بؤیوک هیجان، باش وزیر آغیر سارسینتی لار کئچیریدی. شوروی و ایران خبروئرمه واسطه لری شوروی طرفیندن بیر - بیرین آردینجا بوشالدیلان یاشاییش یئرلری و نظامی منطقه لر باره ده معلومات یاییدی. مارسین سونوندا کرج، زنجان، بابل، نوشهر تامامیله بوشالدیلیمیشدی. آوریلین ۱ ده (۱۲ فروردین) شوروی شاهی و میانانی ۲ سینده (۱۳ فروردین) ایسه اشرفی ترک اتدی. ائله همین گون - آوریل آیینین ۲ سینده (۱۳ فروردین) شوروی وزیرلرین صدری نین بیرینجی معاونی، خارجی ایشلر وزیری مولوتوف تلفونلا میرجعفر باقروفا بیلدی. سیدجعفر پیشه وری نی تهران حکومتی نماینده لری ایله دانیشیق لارا، گؤزله نیلن گذشت لره حاضرلا سین لار. تبریزده کی شوروی نماینده لری اونونلا راضی لیغا گل سین لر.^۱ مولوتوف ون گؤستری شینه او یغون اولاراق میرجعفر باقروف تبریزده کی شوروی آذربایجانی اوچلوگونه - میرزا ابراهیموف، آقا سلیم آتاکیشی یئف، و حسن حسنوفا تاپشیریق وئردی کی، بو استقامتده ایش آپار سین لار. عین زماندا، باقروف باکی اوچلوگونه بیلدی. آذربایجان مسأله سی نین معلوم اولان شرط لر داخلینده دینج یول لا حل اولونماسی نین ممکن لوگو دمکرات فرقه سی نین و ملی حکومتین رهبری، هابئله سیزین قارشینیزدا بیر سیرا مسئول وظیفه لر قویور. او خبردار لیق ائدی کی، آذربایجان حرکتی نین سونرا کی طالعی دمکرات فرقه سی و ملی حکومتین رهبرلری نین ایشلری نتیجه تشکیل ائتمه سیندن اوزونو نتیجه گؤرستمه سیندن آسیلی اولاجاقدیر. باقروف ون فکرینجه، دمکرات فرقه سی نین یارانماسی ایده سی نین دوغورولوغو تبلیغات ایشینده خصوصی نظره آلینمالی ایدی. اهالی نین بوتون طبقه لری نین آذربایجان دمکرات فرقه سی اطرافینا توپلانماسی بو فرقه نی گوجلندیرمکله

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹ اشاره ۱۱۲ ورق ۵۳.

یانشی، ملی اؤزونودرک پروسه‌سینه ده تکان وئرمه‌لی اولار. او، سولچو سهولردن اوزاقلاشماغی، اهالی‌نین گنیش دایره‌سینی ملی حکومتین مدافعه‌سینه سفر بر ائتمگی، هانسی سا فورمادا شوروی آذربایجان‌نین تجربه‌لی ایشچی‌لری جنوبدا قالب ملی حرکت رهبرلینه مستتتا یاردیم گؤرستمه‌سینی، شوروی آذربایجان‌نی طرفیندن بؤیوک مادی و تشکیلاتی کمک‌لیک ائدیلمه‌سینی، هله کی جنوبدا شوروی قشون‌لاری‌نین قالدیغی دورده ارتجاعین باش قالدیرماسینا امکان وئریلمه‌سینی ضروری حساب ائدیردی. میرجعفر باقروف قید ائدیردی کی، ملی حکومت رهبرلری ایندی تامامیله باشقا شرایطده ایشلمه‌لی اولاجاق‌لار. فورمال اولاراق حاکمیت ایران حکومتی‌نین اینده اولسا دا، قشون فرماندهی ایران حکومتی طرفیندن تعیین اولونسا دا، آذربایجان اوچون بیر سیرا الوئریشلی شرایط قالاجاق. بورا آذربایجان دموکرات فرقه‌سی و اتحادیه‌نین فعالیت گؤرستمه‌سی، دؤیوش قابلیتلی ساحلی قوه‌لری یارادیلما‌سی، شوروی طرفیندن حمایه، خلقین یوکسک احوال روحیه‌سی و سایره عاید ائدیلمه‌سی. میرجعفر باقروف بئله حساب ائدیردی کی، اؤز معنوی کیفیتینه گؤره تهران اردوسوندا یوکسکده دایانان، بیر نئچه دفعه ایران اردوسو و ژاندارمیندان یوکسکده دوردوغونو ثبوت ائتمیش خلقی ساحلاندرماق لازم‌دیر. او، باکی اوچلوگونه توصیه ائدیردی: «سیز ائله ائتمه‌لی سیز کی، سیزین گونده‌لیک عملی کؤمکینیز اولمادان دا اولار بو چتین امتحاندا چیخا بیلسین‌لر. جنوبی آذربایجان اردوسو بوتون گؤزله‌نیلمز حادثه‌لره، وضعیت طلب ائدرسه، آچیق فعالیتدن گیزلی فعالیته کئچمگه حاضر اولمالی‌دیر. بونا حکماً ایندی حاضر اولماق لازم‌دیر». باقروف یازیردی: «بوتون ایش‌لر اوچون مسئولیتی سیز داشیییرسینیز. سیز اوردا اولاجاغینیز قیسا مدت‌دن ائله استفاده ائتمه‌لی‌سینیز کی، بیزیم قشون‌لار تامامیله چیخاندان، سیز قئیداندان سونرا فرقه، سندیکا و آذربایجان خلقی‌نین بیرلیگی قورونوب ساخلانسین. سیز ایشله‌دیگینیز آدم‌لارلا علاقه‌لرین دوام ائدیریلمه‌سی، خبرلرین آینماسی‌نین تشکیلی باره‌ده اؤزونوز فکرلشمه‌لی‌سینیز. بیر سؤزله سیز ایندی‌یه قدر اوزه‌رینیزه قویولموش وظیفه‌لرین عهده‌سیندن اعلا گلمی‌سینیز. ایندی گؤرولن ایش‌لری تاماملماق لازم‌دیر و عین زماندا، اعلا تاماملماق لازم‌دیر»^۱.

آوریل آیی‌نین ۳ ده (۱۴ فروردین) میرجعفر باقروف ژنرال قلینیسکی، ابراهیموف، آتاکیشی‌یئف، حسنوف و زینالوفا تعجیلی معلومات گؤندردی. او یازیردی: «پیشه‌وری و اونون واسطه‌سی ایله دیگر رهبرلری معلوماتلاندریرین کی، تهران حکومتی اؤزو اولارلا قارشیلیق‌لی گذشتلی شرط‌لره دانیشیق‌لار باره‌ده مراجعه ائده‌جک‌دیر. اولار دانیشیق‌لارین آپاریلاجاغی یئر اوچون کرجی تکلیف ائدیرلر. بو اؤزو بیر داها تصدیق ائدیر کی، تهران حکومتی آذربایجان‌لی‌لارلا اساسلی شکیلده حسابلاشیر. ملی حکومت اؤزونو غرورلا آپارمالی و باشلادیغی تدبیرلرین هئچ بیریندن گئری چکیلمه‌لی‌دیر. عین زماندا، ملی حکومتین

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۴ اوروک ۸۲ - ۸۶.

سلاحلی قوه‌لری ایندی اولدوق لاری موضع‌لرده محکم دایانمالی و قیزیل اردو چیخاندان سونرا تهران حکومتی‌نین نماینده‌لری - فرقی یوخدور پلیس اولسون، ژاندارم، یا خود قشون حصه‌سی - ملی حکومتین خصوصی اجازه‌سی اولمادان، دانشیق‌لار باشا چاتانا و سازش امضالانا قدر آذربایجانا بوراخیلمامالی دیر»^۱.

تهران حکومتی ایله دانشیق‌لار آپاریلماسی باره‌ده شوروی‌نین میرجعفر باقروفون دبلیندن دئییلن تکلیفلرینی میرزا ابراهیموف و دولت تهلوکه‌سیزلیک وزیرینی‌نین معاونی ژنرال کریموف باکی‌دان گتیرمیشدی‌لر. میرجعفر باقروفون علاوه گؤستریش‌لری ایله آوریلین ۳ ده (۱۴ فروردین) نظامی تلقراف واسطه‌سی ایله وئرلمیشدی. آوریلین ۳ دن ۴ نه (فروردینین ۱۴ دن ۱۵ نه) کئچن گنجه میرزا ابراهیموف، حسن حسنوف، آقا سلیم آتاکیشی‌یئف، کریموف سیدجعفر پیشه‌وری ایله گؤروشوب تهران حاکمیتی‌له اساساً راضی‌لاشدیریلیمیش شوروی تکلیفلری ایله اونو تانیش ائتدی‌لر. میرزا ابراهیموف یارانمیش شرایطله باغلی آذربایجان ملی حکومتی‌نین اؤزونو نئجه آپارماسی حقه‌ده میرجعفر باقروفون صحبتی‌نین یئیین یازیلیمیش (تندنویس‌لیگین) سؤزلرینی و اونون گؤستریش‌لرینی اوخودو. یئیین یازیلیمیش سؤزلری و تکلیفلری دینله‌دیکدن سونرا سیدجعفر پیشه‌وری گنیش بیر آچیقلاما وئردی. او دئدی: «بو سندی دینله‌دیکده، ۱۹۲۰ (۱۲۹۸)نجی ایلین گیلان حادثه‌لری منیم گؤزومون قاباغینا گلدی. اوندادا انقلابچی دوست‌لاریمیز بیزی آلداتدی‌لار و همین دورده‌کی ارتجاع تدریجاً هامینی خفه‌له‌دی، محو ائتدی، جان‌لارینی قورتاران‌لار دیگر اؤلکه‌لره گئتدی‌لر. ایندی ده بئله آلینیر. قوام باشدا اولماقلا حاضرکی حکومت سیزی آلدادیر. او، تهران‌دا سیزین سفارتی اؤز آدم‌لاری ایله احاطه ائتمیشدیر و اونا گؤره ده فورمال اولاراق بیر سیرا گذشت‌لره گئدیر کی، قیزیل اردو چیخدیقدان سونرا سیزین تأثرینیزی و سیزین سیاستینیزی ایران خلقی‌نین، ایلك نوبه‌ده ایسه آذربایجان خلقی‌نین فکریندن سیلسین. هر شئیدن اول سیز گئدن کیمی او، همین خلقه وقتيله شوروی‌دن گلمیش آدم‌لارلا حق حساب چکه‌جکدیر. اونلار ایسه اون مین‌لردیر. سونرا ایسه بوتون دمکرات عنصرلری و اونلارین رهبرلرینی محو ائده‌جکدیر. بو ایشده ارتجاع فعال اشتراک ائده‌جکدیر، هانسی کی، مالک‌لرین و خان‌لارین بیر حصه‌سی‌نین املاکی مصادره اولونموش، اونلار فدائی دسته‌لری طرفیندن تعقیب ائدیلمیش و بعضی‌لری اؤلدورولموشدور. بونلارین قوهوم‌لاری دمکرات‌لار و اونلارین عایله‌لری اوزهرینده ائله معجزه‌لی جزالار توره‌ده‌جک کی، تاریخ بو قیرغینی اونوتما‌یاجاق. بیز اؤزوموز گؤردوک کی، ۱۹۴۲ نجی ایلده (۱۳۲۱) هله قیزیل اردو بورادا اولارکن بو مرتجع‌لر دمکرات‌لارین اوشاق‌لارینی نئجه اؤلدورورلر، قیزلارینی زورلا‌ییرلار، گونون گون اورتا چاغی بو آدم‌لارین بورنونو، قولاغینی، دوداق‌لارینی نئجه کسیرلر. ایندی تصور ائدین کی، قیزیل اردو گئدیر، اونون آردینجا سیز گئدیرسینیز و بیزی بو وضعیتده قویورسونوز. اگر بیز قوام حکومتینه گذشته گئدیریکسه، دئمه‌لی، اؤز

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۴ ورق ۸۱.

مقصدلریمیزدن، اؤز عقیده میزدن و نهایت ایرانا گوردوگوموز بؤیوک ایشلردن امتناع ائدیریک. بو منیم اوچون چوخ آغیردیر. من ایسته سم ده بونو ائده بیللمرم. من خلقلین منافی اوچون دؤیوش میدانیندا اؤلمگه حاضرام، لاکن خلقی ساتا بیللمرم، بو منیم طرفیمدن وجدانسیزلیق اولار. سیزین کؤمکینیزله بیز دمکراتلار و رهبرلر ایلك گوندن اؤز چیخشلاریمیزلا ایران اساسی قانونو پوزماغا گئتدیک و اونو پوزدوغوموزو دنیا بیا ائتدیک. ایندی بوتون بونلاردان سونرا قوام حکومتی بیزی بیغیشله برمی؟ حتی او، حکومت باشیندان گئتسه، دیگری گلسه ده بیزیلاماز. اوخونان سؤزلردن آیدین اولور کی، گویا، آذربایجان خلقی اؤز دمکراتیک حرکاتی ایله چوخ شئییه نایل اولوب. او، مکتبلرده اوشاقلارین آنادیلینده اوخوماسینی و عمومی لیکله اؤز ایسته دیکی لری نین یوزده اللی سینی حیاتا کئچیریب. من اؤز قلبیمی سیزه اچمالییام: بیر وقتدن سونرا آذربایجان خلقی نین تاریخده یالنیز قورو آدی قالاجاق، او اؤزونو شرقده ائله نفوذدان سالیر کی، گله جک آذربایجانلی لار بیر ده دمکراتیک حرکاتین یاییلماسی بارده بئله فکرلشمه یه جک لر. من هله بیزیم ایشلرین اورتاسیندا - دمکراتیک حرکات گئنشله ننده و ملی حکومت یاراناندا بیر سیرا مقاملاردا سیزین حرکت لرینیزدن شیهه له نیردیم کی، سیز حیاتا کئچیرمگه باشلادیغیمیز ایشلرده بیزه آخره قدر کؤمک ائده جک سینیزمی؟ ایندی آرتیق تامامیله سیزه اینانمیرام. فکر وئین، من سیزین راضی لیغینیزلا ایران آذربایجانیندا تورپاق اصلاحاتی کئچیرمگه باشلادیم. چوخلارینا تورپاق وئرلیب، حتی دونن مراغادا اولاندا یئنی گؤستریش وئریدیم کی، تورپاق پایلانماسینی تئزلیکله باشا چاتدیرسین لار. بو گون کندلی دسته سی تورپاق مسأله سی ایله باغلی تبریزه گلیب. بوتون بونلاردان سونرا من هانسی وجدانلا و نجه اولار دئییم کی، آلدیغینیز تورپاقی گئری قایتارین. بو، او یونجاق دئمک دیر، بو، دمکرات فرقه سینین و ملی حکومتی کندلی لرین، تاجرلرین، حتی مرتجع لرین اؤزلری نین بئله گؤزونده تامامیله حرمتدن سالماق دئمک دیر. اولاردا بئله بیر فکر یارانیر کی، بونلار حکومت دگیل لر، بونلار رهبر دگیل لر، هانسی سا بیر آوانتوریست دسته سی دیر لر کی، بو گون قرار قبول ائدیر، صاباح دا اونو لغو ائدیرلر»^۱.

سونرا سیدجعفر پیشه وری شوروی اشتراکچی لارینا مراجعه ائده رک دئدی: «منی دوزگون باشا دوشون، من اؤز جانیمی خلاص ائتمک ایسته میرم، من آذربایجان خلقی نین منافعینی مدافعه ائدیرم. شوروی حکومتی و سیز ایران شاه حکومتی نین رهبرلیگینی یاخشی تانیمیرسینیز. اولار بو گون شوروی حکومتینه چوخ جزئی گذشتلر ائدیرلر، سیزی امین ائدیرم کی، صاباح بوندان امتناع ائدیب بوتون آذربایجان خلقی نی، هر شئیدن اول دمکراتیک حرکاتدا اشتراک ائدن لری تعقیب ائتمگه باشلایاجاق لار. بو آداملار اؤز عایله لری، اوشاقلاری، آروادلاری ایله بیرلیکده شوروی آذربایجان سرحدلرینه قاچاجاق لار کی، اؤزلرین خلاص ائتسین لر. من بیلیرم کی، سیزین سرحدچی لر مین لرله آدامین

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹ اشاره ۱۱۷ ورق ۴۵ - ۴۷. علاوه معلومات اوچون باخین: نوروزوف. آذربایجان کارت، ص. ۱۱۳؛ تقی یئفا. گؤرسه دیلن مقاله، ص. ۱۲.

قاباغینی آلاچاق، حبس ائده جک، یا دا تکلیف ائده جکلر کی، گئری قاییت سین لار. گرهک شوروی حاکمیتی بوتون دنیانین گوزو قارشى سیندا بونا یول وئرمه سین. بئله کی، ضرر چکن لر یئنه کئچمیش آذربایجانلی لار (وقتیله شوروی آذربایجان یندان گلن لر نظرده توتولور - ج. حسنلی) اولسون. اونلار ایکی اود آراسیندا قالاچاق لار. بشر تاریخینده گورونمه میش حادثه لر باش وئره جک. من سیزدن، بورادا اوتوران لارین هر بیریندن دنیا سیاستینی، شوروی حکومتی نین سیاستی نین خصوصیت لری نی داها دریندن باشا دوشورم. بیلیرم کی محض ایندیکی وقتده او، ملی حکومته - ایران حکومتی ایله آغیر مبارزه ده آذربایجانلی لارا آچیق کؤمک ائده بیلمز. شخصاً من بونا هئچ ادعا دا ائتمیرم و بونو آنلایرام. لاکن قیزیل اردو چیخاندان سونرا اونسوز دا شاه حکومتی گون لرله، آی لارلا دگیل، ایل لرله بوتون مکرلی یول لارلا بیزی تعقیب ائده جک دیر. اونسوز دا بیز اولمه لی ییک، لاکن اجازه وئرن، شرفله اولهک. قوی بوتون دنیا یا معلوم اولسون کی، آذربایجان خلقی، او جمله دن اونون دمکرات فرقه سی و ملی حکومتی قورخاقلقدان دگیل، ایران شاه حکومتینه قارشى اوز آزادلیغی اوغروندا آغیر مبارزه نین دؤیوش میدانیندا هلاک اولدو. بونا گوره بیزه لازم دیر کی، قیزیل اردو چیخاندان سونرا سیز کنارا چکیله سیز، ایران یین داخلی ایشینه مداخله ائتمه یه سینیز کی، بیز هله آزاد ائتمه دیگیمیز شهر و کندلرین اهالی سینی آیاغا قالدیرماقلا، فدائی لرین و بیزیم ساحلی قوه لرین کؤمکی ایله مرتجع شاه حکومتی هجوم لارینا قارشى آذربایجان اراضی سی نین کئشیکینده دایاناق. سونوجو آداما قدر مبارزه نی دوام ائتدیره جه ییک، قهرمان آذربایجانلی لار بونا حاضر دیر. یاخود اجازه وئرن، بیز بوتون قوه لریمیزی سفربر ائدهک، ایران یین بوتون دمکراتیک قوه لری ایله علاقه یه گیرهک، تهرانا گئدیپ شاه حکومتینی دئویرهک و بوتون ایران دا دمکراتیک حکومت قوراق. اوندا بیز آذربایجانلی لارین یئنی حیات قوروجولوغو اوچون بؤیوک گله جک آچیلار. دیگر طرفدن اگر بیز منیم سیزین هامینیزدان یاخشی تانیدیغیم ایکی اولو قوام السلطنه نین تکلیف لری ایله راضی لاشساق، الوئریشلی مقام دوشن کیمی او، آذربایجان دا بوتون دمکراتیک حرکاتی محو ائده جک دیر. نتیجه ده یالنیز آذربایجان خلقی دگیل، شوروی ده اودوز اچاق دیر. او اوز تأثیرینی نه اینکی ایران دا، حتی بوتون یاخین شرق اولکه لرینده ایتیره جک دیر. «بئین یازمادا» سسلنن گذشت لری قواما وئرمک مگر شوروی اوچون مناسب دیر؟ منیم فکریمجه، بو گذشت لرله شوروی اؤزونه بؤیوک ضرر وورور. من بیر داها بیلدیریرم، بو صرفه لی دگیل، بو سیزین اوچون ده، بیزیم اوچون ده زیانلی دیر. من اوزومون عقیده مدن دؤنه بیلیمرم و گئدیپ مجلس قارشى سیندا آسانلیقلا شاه حکومتینه گذشته گئتمک باره ده تبلیغات آپارا بیلیمرم. من همیشه بونون علیهینه چیخیش ائتمیشم، تبلیغات آپارمیشام. اگر من بونو ائتمسم، همین دقیقه اونلارین آراسیندا ناراحتلیق و پارچالانما باشلاچاق و اونلار ائولرینه داغیلیشاجاق لار. بعضی لری هله، اولای بیلسین کی، دشمن جبهه سینه کئچیب اولاردان اوز وطنینه، دمکرات فرقه سینه و ملی حکومتینه صداقتلی اولان آدام لارین نفوذدان سالماسینا، تام دارماداغین ائدیلمه سینه باشلاچاق لار». بوتون بو سؤزلری دئدیکن سونرا پیشه وری

بیر آز ساکت‌لشدی. ژنرال آتاکیشی‌یئف دائم اونو یومشالتماغا چالیشیردی. پیشه‌وری ساکت‌لشدیکدن سونرا، صحبتی دیگر سمته یۆنه‌لتمگه چالیشان آقا سلیم آتاکیشی‌یئف سوروشدو: «اگر قوام‌السلطنه اؤزو سنه دانیشیق‌لار اوچون مراجعه ائتسه، به‌یم سن بوندان امتناع ائده‌جکسن، امتناع ائتمگین بیر معناسی وارمی؟». پیشه‌وری بیلدیردی کی، دانیشیق‌لاردان امتناع ائتمه‌یه‌جک، لاکن قبول ائدلمیش قانون‌لارا اویغون اولاراق، گره‌ک مجلسدن وکالت آلسین. او دئدی: «من گره‌ک بو مسأله‌نی مجلسین قارشی‌سیندا قالدیرام، اونلارین وکالت وئرمه‌سینی خواهش ائدم، گره‌ک کمسیون سئچیلسین و دانیشیق‌لارا گۆندریلسین. دانیشیق‌لار اوچون یئر یا تبریز، یا دا میانا سئچیلسین. بونو اونا گۆره ائتمک لازمدیر کی، آذربایجان خلقی بیلسین: قوام دانیشیق‌لاری آذربایجان اراضی‌سینده، آذربایجان شهرینده آپاریر، اکینجی‌سی، بو شرایط قوام‌السلطنه‌یه تأثیر گۆرسه‌ده بیلر کی، بیر سیرا گذشت‌لره گئتسین. دانیشیق‌لاردا من، مجلسین صدری شبستری، داخلی ایش‌لر وزیردی دکتر جاوید، دمکرات فرقه‌سی‌نین رهبری پادگان، مصلحتچی کیمی حکماً سیزین نماینده‌نیز اشتراک ائتمه‌لی‌دیر. اگر بیزیم دانیشیق‌لار مثبت نتیجه وئرمه‌سه و تهران حکومتی آذربایجان اراضی‌سینی سلاح گوجونه گئری قایتارماغا جهد گۆرسته‌سه، بو شرایطه سیزین طرفینیزدن گۆستریش گلسه کی، ضدیت‌لری دینچ یول‌لا، ایران حکومتینه گذشته گئتمک یولو ایله حل ائتمک لازمدیر، منه و دیگر دمکرات فرقه‌سی رهبرلرینه سیزین بئله گۆستریش‌لرینیزی حیانا کئچیرمک چتین اولاجاق. اول بیلسین کی، بو حالدا بیز ملی حکومتین و دمکرات فرقه‌سی‌نین ایچیندن یئنی نماینده‌لر سئچک، و قوام‌السلطنه ایله دانیشیق‌لار آپارماق وظیفه‌سینی اونلارین اوزهرینه قویاق. بو حالدا بیزه، آرتیق تانینمیش رهبرلره گره‌ک اجازه وئریلسین کی، شوروی‌یه اولماسا دا، دیگر بیر یئره، هئچ اولماسا بلغارستانا گئده‌ک. عین زماندا، دمکراتیک حرکاتدا فعال اشتراک ائتمیش ایکی مینه یاخین عایله‌یه شوروی‌یه گئتمگه، هاراداسا ایشه دوزه‌لمگه، یاخود آذربایجاندا حادثه‌لرین گله‌جک انکشافینا اویغون ایش‌لری گئنش‌لندیرمک اوچون گۆزلمگه اجازه وئریلمه‌لی‌دیر». سونرا پیشه‌وری کدرلی تبسم‌له اوزونو اوتورانلارا توتوب دئدی: «من بیلیرم و دریندن اینانیرام کی، بیز بورادا اوتوران‌لار و شخصاً یولداش باقروف داخلأ آذربایجان ملی حکومتی‌نین گوجلّه، قوه ایله مدافعه ائدلمه‌سی‌نین طرفدارلاری‌سینیز، هئچ بیر حالدا راضی او بیلمه‌سینیز کی، اونون نفوذو و مستقل‌لیگی محو اولسون. اونا گۆره کی، بیز بو حکومتی سیزینله بیرگه یاراتمیشیق. لاکن دنیا‌دا ایندیکی وضعیت، بونولا باغلی شوروی سیاستی سیزه حکم ائدیر کی، قوام‌السلطنه‌نین یئنی قورولموش حکومتینه گذشته گئده‌سینیز. آخی صاباح سیز گئدیرسینیز، من بورادا قالیرام، آخی من خلقه وعده وئرمیشم، خلق منی تانییر، نئجه من قوام‌السلطنه‌نین و اونون ارتجاعی‌نین قارشی‌سیندا سوسا بیلهرم، اون مین‌لرله آذربایجانلی قربان وئره بیلهرم. منه چتیندیر، منه چوخ چتیندیر. بیر داها تکرار ائدیرم، من بونو ائده بیلهرم. قوی کیم هارا ایسته‌بیر گئتسین، من بورادا قالاغام و سلاحلا آذربایجان‌ین طالعی، منافعی مدافعه ائده‌جگم و دؤیوش میدانیندا

اؤله جگم». دانشیق لارین گنیشینده آذربایجان شوروی تهلوکه سیزلیک وزیرینین معاونی ژنرال آتاکیشی ینف سوروشدو: «من دقیق بیلیمک ایسته بیرم، اگر دانشیق لار ایشی دینج یول لا حل ائتمک مجراسینا یؤنه لسه، هانسی گذشت لره گنده بیلر سیزین، سیزین گذشت لریین حدود لاری هاراجان دیر؟». بو سوآلا جواب اولارق سیدجعفر پیشه وری شفاهی اولارق بند به بند بیلدیردی:

الف) آذربایجانین مختاریتی انجمن لر فورموندا تانیسین؛ آذربایجانین اؤز اردوسی، اؤز فرمانده لیک هیأتی اولسون، لاکن بوتون ایران اردوسو کیمی باش قرارگاه تابع ائدیلین؛

ب) ضرورت اولدوقدا آذربایجان اردوسو ایرانی خارجی دشمن لردن مدافعه ائتسین، لاکن یئرلی طایفالارا قارشی استفاده ائدیلمه سین؛

پ) داخلی قایدالاری تهران دان ژاندارم و دیگر ساحلی قوه لر گؤندرمه دن تأمین ائتمک حقوقی آذربایجان دا قالسین؛

ت) آذربایجان دا کارگزارلیق ایش لری آذربایجان، تهران لا یازیشمالار ایسه فارس دیلینده اولمالی دیر؛

ج) مکتبه، مدرسه ده تدریس ۳ نجو کلاس قدر آنجاق آذربایجان دیلینده کئچیرله جکدیر. ۳ نجو کلاس دان سوئرا علاوه اولارق فارس دیلی ده تدریس ائدیله بیلر؛
چ) دولت تورپاق لاری کندلی لره قالمالی دیر. کندلی لر آراسیندا پایلانمیش مالک تورپاق لاری نین حقی دولت حسابینا اؤدنیلمه لی دیر و تدریجاً کندلی لر بو پولی دولته قایتارمالی دیر.

ح) ملی حکومتین ایندی به قدر حیاتا کئچیردیگی تدبیرلرین قانونی لیگی تهران طرفیندن تانیمالی، ایران قانون لارینا گؤره دمکرات لارا مناسبتده، مثلاً دولت وسایطی نین خرج لیمه سی، املاکین مصادره ائدیلمه سی، آیری - آیری شخص لریین محاکمه سینه، آذربایجان دان چیخاریلما، اعدام و دیگر لرینه گؤره جنایت تحقیقاتی قالدیریلما مالی دیر.

خ) آذربایجان اهالیسی نین سایننا اویغون اولارق ایران مجلسینه آذربایجان دان سئچیلن وکیل لرین سایبی آرتیریلما لی دیر.

د) آذربایجان دان دمکراتیک حرکاتین دشمنی کیمی چیخاریلیمیش شخص لرین گئری قئیتمه سینا اجازه وئریمه مه لی دیر.^۱

شوروی آذربایجانین نین نماینده لری پیشه وری دن خواهش ائتدی لر کی، بوتون دئدی ک لرینی کاغذا کؤچوروب اونلارا وئرسین. لاکن او، قطعی شکیلده بوندان امتناع ائدیپ بیلدیردی کی، ایندی او، ائله وضعیته دیر، بوتون بونلاری یازماق اوچون الی قلم توتور و خواهش ائتدی کی، اونلار اؤز لری بونو ترتیب ائدیپ باکی یا گؤندرسین لر. پیشه وری خواهش ائتدی کی، صحبت زمانی اونون عصبی لیک حال لارینی میرجعفر باقروفا خبر وئریمه سین لر.

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۷ ورق ۴۷ - ۵۳.

صحبتهن سونوندا او، میرزا ابراهیموفا اوزونو توتوب ظرافت یانا دئدی: «سیزین گنتمکینیز عرفه سینده من سنه بیر ایکی سؤز دئییه جگم، سیزینله دالاشاجام». ابراهیموف جواب وئردی: «بیز پیس هئچ نه ائتمه میسک کی، دالاشاق دا». قرارا آئیندی کی، آوریلین ۵ ده (۱۶ فروردین) شبستری، و پادگانین اشتراکی ایله یئیندن گؤروشوسون لر. آتاکیشی یئف ائله همین گون صحبتین تام متنینی و اورادا باش وئرمیش حادثه لر باره ده تیریزدن تلقراف واسطه سی ایله میرجعفر باقروفا تعجیلی معلومات گؤندردی. معلوماتدا گؤرسه دیلیردی: «صحبتهن گنیشینده پیشه وری عصبی له شیر، دمکرات لارین مستقل لیگی، قوامین ساتقین رولو حقیقنده تئز - تئز دانیشیر، ملی حکومتین فعال لاری نین و دمکرات لارین شوروی یه آپاریلما سی باره ده مسأله قالدیریردی». آوریلین ۵ ده (۱۶ فروردین) میرجعفر باقروف تیریزده کنچیریلیمیش گؤروش و پیشه وری نین تکلیفلرینی استالینه و مولوتوفا چاتدیردی. او یازیردی: «پیشه وری بیر داها بیلدیریب کی، قوامین بوتون نیت لری دمکرات حرکاتین، آذربایجان خلقی نین ایندی یه قدر ائدیگی بوتون نائلیت لری لغو ائدیلمه سینه یؤنه لیب. سون اولاراق او دئییب کی، بیزیم بوتون گؤستریش لری میزی یئرینه یئتیره جک، سابوتاژ یولو ایله ایشی پوزمایاجاق، لکن او گیزلتمیر کی، ایندیکی آندا یالنیز گؤستریش لرین اجراحی سی اولاجاق، داخلاً ایسه او، بوتون بونلار لاری راضی لاشمادیغینی بیلدیریب»^۱.

آوریلین ۴ ده (۱۵ فروردین) آخشام معلوم اولدو کی، سیدجعفر پیشه وری باکی اوچلوگوندن هئچ کس له راضیلاشمادان ایران مجلسی نین توده فراکسیونو رهبر لری نین اولان عبدالصمد کامبخشی تیریزه چاغیریب. بو فاکتلا باغلی میرجعفر باقروف مسکوا گؤندردیگی مکتوبدا معلومات وئردی. حتی خاطر لادیردی کی، وقتیله آذربایجان دمکرات فرقه سی. یارادیلاندا کامبخش باکی یا دعوت ائدیلمه ن آدام لار دان ایدی. لکن او، دمکرات فرقه سی نین یارانماسینا و آذربایجان ملی حرکاتینا منفی مناسبت بسله دیگیندن جنوبدا کی پروسه لره یاخین بوراخیلما میشدی. کامبخش یین آناسی قاجار نسلیندن، آتاسی ایسه فارس ایدی. مسکودا نظامی و عمومی سیاسی تحصیل آلمیشدی. باقروف استالینه یازیردی: «بیزیم خبریمیز اولمادان پیشه وری طرفیندن اونون چاغیریلما سی قطعاً آیدین دگیل». یارانمیش وضعیتده تیریزده کی باکی اوچلوگونه گؤستریش وئرلیدی کی، پیشه وری نین پیس احوال روحیه سی، عصبی لیگی ایله باغلی اؤز تکلیفلری نین یازماق حقیقنده اونا تضییق گؤرسه دیلمه سین. توصیه ائدیلمه ن کی، تهران حکومتی ایله قارشیدا کی گؤروشده ماکزیمم گذشته گنتمگین ضروری لیگی پیشه وری و دیگر رهبر لره ایضاح ائدیلمه لی واونلار تدریجاً بونا حاضر لانیالی دیر. پیشه وری همیشه پیس مناسبت بسله دیگی کامبخشی غفلتاً تیریزه دعوت ائتمه سی نین اطرافلی آراشدیرما سی اوچون تاپشیریق وئرمیشدی کی، بو مسأله هم آیریلیقدا پیشه وری، هم ده کامبخش ایله آیدینلاشدیریلین. کامبخش یین تیریزه گلیشی و ملی حکومتین لیدر لری ایله دانیشیق لاری شوروی خصوصی خدمت

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹ اشاره ۱۱۲ ورق. ۵۴ - ۵۵.

اورقان لارینین نظارتینه گؤتورولدو. میرجعفر باقروف تبریزده کی آدام لارینا یازیردی: «چوخ مهربانجاسینا، دوستجاسینا، ساکت فورمدا پیشه‌وری نی و اونون یولداش لارینی، آیریلیقدان ایسه کامبخشی ایناندرین کی، اونلارین طرفیندن بیزیمله راضیلاشدیریلمادان آتیلان هر هانسی آددیم چوخ منفی و آرزو اولونماز نتیجه لر وئر بیلر. یارانمیش بین المللی وضعیت نظره آینمادان اونلارین هر هانسی فورمدا چیخیشی آوانتورایا برابر دیر و قاباقجاندان افلاسا محکوم دور»^۱. عین زماندا، میرجعفر باقروف میرزا ابراهیموفا تعجیلی معلومات گؤندردی کی، او، آوریلین ۶ سیندا (۱۷ فروردین)، ان گنجی ایسه ۷ سینده (۱۸ فروردین) شوروی جلفاسیندا سیدجعفر پیشه‌وری ایله گؤروشمک ایسته بیر.

آوریلین ۴ ده (۱۵ فروردین) پیشه‌وری تانینمیش توده‌چی کامبخش له گؤروشدو. کامبخش اونا تهران‌داکی وضعیت، حزب توده‌نین مرکزی کمیته‌سی‌نین قوام حکومتینه مناسیتی، شوروی چیخدیقدان سونرا ارتجاعین گوجلنه‌جگی شرایطده حزب توده‌نین وظیفه‌لری حقه‌ده گنیش معلومات وئردی. کامبخش بیلدیردی کی، حزب توده‌نین مرکزی کمیته‌سی‌نین بوتون ترکیبی قواما قارشلی مخالف دیر. لاکن توده رهبرلیگی شوروی‌نین بین المللی سیاستینده یارانمیش چتین لیکله باغلی قوام حکومتینه ظاهراً حرمتله یاناشدیغینی نمایش ائتدیریر. بونا باخمایاراق مرکزی کمیته بئله حساب ائدیر کی، شوروی چیخدیقدان سونرا قوام تدریجاً بوتون ایرانا، ایلك نوبه‌ده شمالدا دمکراتیک حرکاتین بوغولماسی سیاستینی یئریده‌جک. حزب توده‌نین مرکزی کمیته‌سی بئله حساب ائدیردی کی، قوام ایلك نوبه‌ده اؤز ارخه‌سینی - تهرانلی خلقچی لردن تمیزلمک، سونرا ایسه آذربایجانا هجوم ائده‌جک دیر. حزب توده‌نین مرکزی کمیته‌سی‌نین فکری نجه، آذربایجان‌دا و ایرانین دیگر یئرلرینده دمکراتیک حرکاتین دارماداغین اولونماسی‌نین قارشلی‌سینی آلماق اوچون بیرگه چیخیشلار نقشه‌سی حاضرلامالی دیر. بو نقشه‌یه گؤره، شوروی اردوسو چیخدیقدان سونرا آذربایجان ضربه‌نی گؤزله‌مه‌دن، اؤزی فعال حرکت کئچمه‌لی، آذربایجان‌لا عین وقتده حزب توده‌نین مرکزی کمیته‌سی تهران‌دا، قزوین‌ده و دیگر شمال ولایتلرینده عصیان‌لار تشکیل ائتمه‌لی دیر. کامبخش بئله حساب ائدیردی کی، بوتون اوچون امکان‌لار واردیر و حزب توده‌نین مرکزی کمیته‌سی باشدا اولماقلا تهرانین مترقی قوه‌لری آذربایجانین ملی منافعینه حرمتله یاناشماغا همیشه حاضر دیر. عین زماندا، او قید ائدیردی کی، تهران حکومتی آذربایجان دمکرات‌لاری ایله ایران خلق‌لری‌نین بیرلشمیش قوه‌لری‌نین قارشلی‌سیندا دورماق گوجونده دگیلدیر. اگر دمکرات‌لار و حزب توده فعال حرکتدن امتناع ائتسه ایدی لر، بو، قوام حکومتی‌نین محکم لئمه‌سینه، تشبئو اله آلماسینا گتیریب چیخارا بیلر. پیشه‌وری کامبخش‌ین بیر چوخ فکرلری ایله راضیلاشدی و قید ائتدی کی، تهران آذربایجانین ملی منافعینه قصد ائتسه، آذربایجان اؤزونو مدافعه ائتمک مجبوریتینده قالا جاق دیر.^۲

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۱۱۴ ورق. ۹۳.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱،

آوریل آبی نین ایلک گون لرینده (فروردین یین اورتالاریندا) ملی حکومت تبریزده کی دیپلماتیک هیأت لرین فعالیتینه نظارتی خیلی گوجلندیرمیشدی. آیین ۲ سینده (۱۳ فروردین) آذربایجان گمرک اداره سی آمریکادان گتیریلن حاضر پالتار، آیاق قابی و تریکو مال لاری نین ساتیشینا قدغن قویموشدو. مارسین ۸ نه قدر (۱۹ فروردین) آذربایجانا گتیریلیمیش آمریکا مال لاری یوزده اللی رسوم و ثریلدیکدن سونرا ساتیشا چیخاریلا بیلردی. بو تاریخدن سونرا گتیریلن مال لارا قاچاق مال کیمی رفتار ائدیلب مصادره ائدیلمه لی ایدی. آمریکا کنسولو روسونون دا فعالیتینه معین محدودیت قویولموشدو. اصلینده، کنسول تبریزدن کنارا چیخا بیلیمردی. او، آمریکا وزارت خارجه سینه یازدیغی راپورتدا آذربایجان یین دیگر یئرلرینه گتتمک اوچون سفرلرینه قدغن قویولدوغونو بیلدیرردی. روسو اونلاردان صلاحیت ایسته ییردی کی، تمثیل ائدیگی کنسول لوق اراضی سینده فعالیتینه مانعچی لیک توره دن شوروی اداره لرینه تأثیر گورسه ده بیلسین. چونکی او، مهابادا گتتمک ایسترن شوروی باش کنسولو بو شهرین اونون کنسول لوق خدمتینه عاید اولوب - اولمادیغینی آیرد ائده بیلمه دیگیندن روسویا اجازه و ثرمکدن امتناع ائتمیشدی. کنسول آمریکا مقام لارینا شکایت ائدیردی کی، اونون حادثه لره تأثیر ائتمک امکانی یوخدور.^۱ بو راپورتی روسو سازمان ملل یین شورای امنیتینه ایران مسأله سی یئنیندن مذاکره یه چیخاریلان گون گؤندریمیشدی.

آوریل آبی نین ۳ ده (۱۴ فروردین) شورای امنیتین اجلاسی شوروی و ایران طرف لرینه مارسین ۲۹ دا (۹ فروردین) و ثریلمیش سورغونون جوابینی دینلمک اوچون یئنیندن توپلانندی. آندره قرومیکو اجلاسدا اشتراک ائتمیردی. شورای امنیتین صدری دکتر قو تاسین ایران سفیری حسین علائی اجلاسا دعوت ائتدی. نخست وزیر احمدقوام شورای امنیتیه مکتوبلا مراجعه ائدیب حسین علائی بورادا نماینده اعلان ائتدیکن سونرا شورای امنیتین صدری تروقو لی نین مارسین ۲۹ دا (۹ فروردین) شوروی و ایران نماینده لرینه گؤندریدیگی مکتوبون مضمونو ایله اشتراکچی لاری تانیش ائتدی. صدر جواب مکتوب لارینی اوخودو. قرومیکو یازیردی: «شوروی - ایران حکومت لری آراسیندا دانیشتیق لار ایران دان شوروی نین قشون لاری نین چیخاریلماسی باره ده راضیلیغا گتیرمیشدیر. قشون لارین چیخاریلماسی مارسین ۲۴ دن (۴ فروردین) باشلانمیشدیر و آی یاریم مدتینده باشا چاتا جاقدیر. بو باره ده من مارسین ۲۶ سیندا (۶ فروردین) شورای امنیتیه رسمی معلومات و ثرمیشم. بئله لیکله، مارسین ۱۸ ده (۲۷ فروردین) ایران حکومتی نین شورای امنیتیه قالدیردیغی شوروی قشون لاری نین چیخاریلماسی حقیقده مسأله شوروی - ایران حکومت لری آراسیندا راضی لاشمالارلا حل ائدیلمیشدیر. باشقا مسأله لره گلدیکده ایسه اونلار شوروی قشون لاری نین چیخاریلماسی ایله باغلی دگیل دیر».^۲ گؤرونوگی کیمی، آندره قرومیکونون ۳ آوریل (۱۴ فروردین) تاریخلی مکتوبوندا اولکیندن

سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۷ ورق. ۶۰ - ۶۱.

^۱ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۴۰۴.

^۲ - Yearbook of the United Nations ۱۹۴۶-۱۹۴۷, p. ۳۳۱.

فرقلی اولاراق، قشون لارین چیخاریلماسی اوچون «گۆزله نیلمز بیر حادثه باش وئرمه سه» افاده سی یوخ ایدی. ایران نماینده سی نین جوابی قرومیکونون مکتوبوندا اساسلی شکیلده فرقله نیردی. حسین علاء قید ائدی، دانیشیق لار هله کی مثبت نتیجه وئرمه میشدیر و شوروی اورقان لاری هم رسمی، هم ده ساحلی قوه لر واسطه سی ایله ایران نین داخلی ایش لارینه مداخله ائتمکده دوام ائدیر. سفیر بیلدیردی: «۲۴ مارس (۴ فروردین) دا شورانین اجلاسی آچیلاندا بیر گون اول ایران داکی شوروی سفیری نخست وزیره خبر وئرمیشدی کی، گۆزله نیلمز حادثه باش وئرمه سه، روس ایران دان ۵ - ۶ هفته یه چیخا جاقدیر. لکن اوچ گون سونرا ایران نخست وزیر ی ایله نوبتی صحبتینده شوروی نماینده سی دئییب کی، اگر نفت امتیازینا و آذربایجان ایالتی نین مختاریتینه دایر مقاله یه نایل اولونسا، ناراحتلیق اوچون، گۆزله نیلمز حال لار اوچون هنج بیر علاوه سبب اولمایا جاقدیر»^۱. جواب لار اوخوندوقدا سونرا آمریکانین خارجه وزیر ی بیرس بیلدیردی کی، هر ایکی طرفین جواب لارینی اطرافلی اؤیرنمدهن هنج بیر مذاکره آپارماق فکرینده دگیلدیر. او، سونرا حسین علاء دان بو شرایطده شورای امنیتین نجه حرکت ائتمه سی باره ده هر هانسی تکلیفی اولدوغونو سوروشدوقدا ایران نماینده سی جواب وئردی کی، اونون اولکده سی بو ایش لارین مقابلینده شوروی به تضییق گورستمگی آرزو ائتمیر. بیر شرطله کی، شوروی نماینده لری قشون لارین چیخاریلماسینا دایر «گۆزله نیلمز حادثه لر» فکرینی گئری گوتورسون لر و شورایا تأمینات وئرسین لر کی، قشون لار هنج بیر شرط اولمادان ۶ مه دک چیخاریلا جاق. عین زماندا، علاء تکلیف ائندی کی، هر زمان لازم اولارسا، مذاکره اوچون بو مسأله شورانین گونده لیگینده قالمالی دیر.

آوریلین ۴ ده (۱۵ فروردین) مذاکره لر ایران مسأله سینده موقتی راضی لیک الده ائدیلمه سی ایله نتیجه لندی. آمریکا وزیر خارجه سی بیرس نین ایران مسأله سی ایله باغلی تقدیم ائدیگی قطعنامه اتریش نماینده سی بی طرف قالماقلا ۹ رأی له قبول ائدیلدی. اورادا دئییلیردی:

۱ - شورای امنیت قید ائدیر کی، ایران نماینده لری نین شورای امنیته مراجعه سی شوروی قشون لاری نین ایران دا موجودلوغو و اونون قالما مدتی نین ۱۹۴۲ نجی ایل ۲۹ ژانویه (۸ بهمن ۱۳۲۰) مقاله سینده گورسه دیلن وقتی کئچمه سی ایله علاقه دار اورتایا چیخمیشدیر.

۲ - شورا شوروی و ایران حکومت لری نین دبیر کلون سورغوسونا اولان ۳ آوریل ۱۹۴۶ (۱۴ فروردین ۱۳۲۵) نجی تاریخی جواب لارینی ایکی دولت آراسیندا دانیشیق لارین دورومو کیمی قید ائدیر.

۳ - شورا خصوصی اولاراق قید ائدیر و شوروی نین ضمانتینه امین دیر کی، شوروی قشون لاری نین چیخاریلماسی آرتیق باشلانمیشدیر و بو پروسه ۵ - ۶ هفته یه سونا چاتا جاقدیر.

^۱ - Yearbook of the United Nations ۱۹۴۶-۱۹۴۷, p. ۳۳۱.

۴ - شورا قید ائدیر کی، شوروی و ایران حکومتی آراسینداکی تکلیفلر و دانیشیق لار شوروی قشون لاری نین چیخاریلماسی ایله علاقه دار دگیلدی.

۵ - شورا شوروی قشون لاری نین ایران دا موجودلوغونون ایکی دولت آراسینداکی دانیشیق لارا تأثیر واسطه سی کیمی استفاده سینی رد ائدیر.

۶ - شورا اعتراف ائدیر کی، شوروی قشون لاری نین ایران دان تام چیخاریلماسی بئله بیر قیسا مدت ده باشا چاتدیریللا بیلمز. اما شوروی نین بونو اعلان ائتمه سی اونلارین چیخارماق نیتینی گؤرسه دیر.

قطعنامه شورای امنیت اوچون یولو آچیق ساخلا بیردی کی، شوروی اؤز قشون لارینی ایران دان چیخارتماق مسأله سینی یوبادارسا، شورانین اوندان معلومات طلب ائتمک حقی واردیر. بیرنس تکلیف ائدیردی کی، سونراکی معلومات لار شوروی و ایران نماینده لری واسطه سی ایله آلینسن. بو تکلیف مصر، بویوک بریتانیا، لهستان، مکزیک و فرانسه نماینده لری طرفیندن مدافعه ائدیلدی. ایران نماینده سی حسین علاء دا اؤز اؤلکه سی نین تعلیماتینا اویغون اولاراق اساساً بو تکلیفلری قبول ائتدی.^۱

حسین علاء نین شورای امنیتده کسکین چیخیش لاری و آمریکا وزیر خارجه سی نین شوروی یه قارشی یؤنه لمیش تکلیفلرینی مدافعه ائتمه سی تهران داکاکی سفیر سادچیکوفی برک عصبی لشدیرمیشدی. قارشی لیلی راضی لیغا اساساً هر ایکی اؤلکه نین سازمان ملل ده کی نماینده لری شورای امنیت رستم مطمن ائتمه لی ایدی لر کی، قشون لارین چیخاریلماسی قید شرط سیزدیر و بو مسأله نین هر هانسی مذاکره سینی لزوم سوز حساب ائدیرلر. شوروی سفیری شکایت ائدیردی کی، قوام بوردا بیر سؤز دئییر، نیویورک دا نماینده سی واسطه سی ایله دیگر سؤز. احمد قوام شوروی ایله دانیشیق لار آپاردیغی مدت ده اوز ده حسین علاء نین «اؤزباشینالیغیندان» ناراحتلیغینی گؤرستسه ده، لکن مسأله نین همیشه سازمان ملل یین گونده لیگینده قالماسینی اؤزونون احتیاط واسطه سی حساب ائدیردی.

آوریلین ۳ ده (۱۴ فروردین) تهران داکاکی شوروی - ایران دانیشیق لاریندا، دئمک اولار کی، قشون لارین چیخاریلماسی، نفت امتیاز لاری و آذربایجان مسأله سینده اصولی راضیلیق لار الده ائدیلیمیشدی. آذربایجان مسأله سی ایله باغلی قوام هر هانسی سند امضالاماغا، شوروی مداخله سیندن یایینماق مقصدی ایله بو مسأله نی غیر رسمی ساخلاماغا اوستونلوک وئیردی. آیین ۳ ده (۱۴ فروردین) گئجه راضیلاشدیریلان سندلرین متن لری سادچیکوف و قوام طرفیندن دقیقلشدیریلدی. شوروی سفیری سؤز وئردی کی، مسکودان تلفونلا راضی لیلی آلیناجاق و آوریلین ۴ ده (۱۵ فروردین) بیرگه بیانات امضالاناجاق. سون آندا قوام شوروی نین تردد لرینه سون قویماق اوچون بیرگه نفت شرکتی یارادیلماسی حقه بوتون تکلیفلری قبول ائدیگینی شوروی سفیری سادچیکوفا ۴

^۱ - The United States and Iran. A documentary History. Editors Yonah Alexander and Allan Nanes. Maryland, ۱۹۸۰, p. ۱۷۰ - ۱۶۹.

آوریل (۱۵ فروردین) تاریخی مکتوبوندا تصدیق ائندی. او یازیردی: «جناب سفیر! آرامیزدا اولموش شفاهی دانیشیق لارا علاوه اولاراق اؤزومه شرف بیلیرم سیزه معلوم ائدیم کی، ایران و شوروی حکومت لری نین شمالی ایران دا نفت کشفیاتی و استثماری مقصدیله مختلط نفت شرکتی یارادیلما سینه اعلیحضرت شاهنشاه حکومتی آشاغیداکي شرط لرله حاضر دیر:

۱ - شرکتین فعالیتینین بیرینجی ۲۵ ایلینده سهم لری ن یوزده ۴۹ ایران طرفینه، یوزده ۵۱ شوروی طرفینه مخصوص اولاجاق؛ ایکینجی ۲۵ ایل عرضینده پای لاری ن یوزده ۵۰ سی ایران طرفینه، یوزده ۵۰ سی شوروی طرفینه مخصوص اولاجاق.

۲ - شرکتین اله ائندگی گلیر سهم لری ن یوزده سینه او یغون اولاراق بؤلونه جک.

۳ - شرکتین ایلکین اراضی سی نین سرحد لری، آختاریش ایش لری نی باشلاماق اوچون سیزین منه بو ایلین ۲۴ مارسیندا کی (۴ فروردین) صحبت زمانی وئردیگینیز خریطه اولدوغو کیمی، غربی آذربایجانین اراضی سی نین کیچیک بیر حصه سی استثناء اولماقلا حیاتا کئچیره جک. استثناء ائدیلن اراضی شوروی، ایران و تورکیه سرحد لری نین باشلاماق جنوبا، میانداب شهرینه قدر اوزانیر. بوتون بونلار علاوه اولاراق ۴ آوریل ۱۹۴۶ نجی ایل تاریخینده (۱۵ فروردین ۱۳۲۵) خاطر لانیلمیش دیر.

۴ - ایران طرفی نین سرمایاسی اوچونجو ماده ده گؤرسه دیلن نفتلی اراضیدن عبارت اولاجاق، هانسی کی، تکنیکی ایش لر باشا چاتدیقدان سونرا نفت قوبولاری قازیلماق و نفت محصولی شرکت طرفیندن استفاده ائدیله جک. شوروی طرفی نین سرمایاسی ایسه نفتی چیخارتماق و اعمال ائتمک اوچون ضروری اولان بوتون آوادانلیق و تکنیکی حصه لر دن، فعله و متخصص لری ن امه ک حقیقندن عبارت اولاجاق.

۵ - شرکتین فعالیت مدتی الی ایل دیر.

۶ - مدت باشا چاتدیقدان سونرا ایران حکومتی شوروی طرفی نین سهم لری نی آلماق، یا خود شرکتین فعالیتینین اوزاتماق حقوقونا مالک دیر. کشفیاتی ایش لری آپاریلدیغی ناحیه نین، نفت قوبولاری نین و شرکتین بوتون مؤسسه لری نین محافظه سینی مستثنا اولاراق ایران تهلوکه سیزلیک اورقان لاری حیاتا کئچیره جک دیر. شوروی - ایران نفت شرکتی یارادیلما سی حقیقنده گله جکده باغلانا جاق مقاله بو مکتوبون مضمونونا اساسلانا جاق. ایرانین یئنی سنچیله جک مجلسی قانون وئریجی لیک فعالیتینه باشلایان کیمی، هر احتمالا قارشی، بو ایلین ۲۴ مارسیندا (۴ فروردین) حسابلانا جاق ۷ آی دان گئج اولما یاراق اونون تصویبینه وئریله جک دیر.^۱

ائله همین گون سادچیکوف مختلط نفت شرکتی یارادیلما سی حقه نخست وزیر احمد قوامین یازیلی راضیلیغینی بیلدیردی. او قید ائندی کی، شوروی حکومتی سیزین مکتوبونوزدا گؤرسه دیلن شرط لر اساسیندا شوروی - ایران مختلط نفت شرکتی نین

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا هه ۸۹ اشاره ۱۱۳ ورق. ۱۲۲ - ۱۲۴؛ ۱۹۹ - F.S.Fatemi. The USSR in Iran, p. ۱۲۰ - ۱۲۰؛ N.S.Fatemi, Oil Diplomacy in Iran, p. ۳۱۶.

یارادیلماسینا اؤز راضیلیغینی بیان ائدیر. تبریزده کی آمریکا کنسولو روسو شوروی - ایران مختلط نفت شرکتی یارادیلماسی حقه یازیردی: «بو تیپلی امتیازلار اونا گؤره لازم دگیلدی کی، شوروی نین نفتی احتیاجی وار ایدی، اونا گؤره لازم ایدی کی، ایران رهبرلیگینه وقتلی وقتینده تضییق لر گؤرسه دیلسین. بو مرحله ده اساس مقصد ایرانا وزیر لر کابینه سی سویه سینده نظارت ائتمک ایدی. اساس هدف ایسه نخست وزیر احمد قوام اؤزی و آتاسی شاه طرفیندن دئوریلیمیش، قارقویونلو قاجار عایله سیندن اولان باشلیجا شوروی آلتی اولان شاهزادا مظفر فیروز ایدی»^۱.

نخست وزیر قوام لا سفیر سادچیکوف ون مکتوب لار مبادله سی ائتدی ک لری ۴ آوریل (۱۵ فروردین) گونو شوروی وزیر لر شوراسی نین صدری استالین مسکوا یئنی تعییناتلا گلیمیش آمریکا سفیری والتر اسمیت ی قبول ائتدی. سفیر رئیس جمهور هاری ترومن ی مکتوبونو استالینه وئردی و ایران داکاکی وضعیت باره سینده اوزون مذاکره کئچیریلدی. استالین والتر اسمیت ده دئدی: «سیز نفت و ایران موضوع لاریندا بیزیم وضعیتیمیزی آنلامیر سینیز... باکی نفت یاتاق لاری بیزیم اساس نفت منبعیمیز دیر. اونلار ایران سرحدینه یاخیندیر و تهلوکه اوچون آچیق دیر. بئریا و باشقالاری منه دئدی لر کی، سابوتاچی لار - حتی بیر قوطی کبریتی اولان بیر آدام بئله - چوخ بؤیوک ضرر وورا بیلر. بیز اؤز نفت منبعیمیزی ریسکه قویا بیلمه ریک». والتر اسمیت ین واشینگتون دان گتیردیگی مکتوبون مقصدینی اولجه دن اؤیره نن شوروی رهبر لری ایران داکاکی سفیر سادچیکوف تهران دا دانیشتیق لاری دوام ائتدیرمگی، لکن مسکون سون سؤزونو گؤزله مگی تاپشیردی. نخست وزیر قوام و سفیر سادچیکوف مسکودان سون سؤز گؤزلمکله علاقه دار ۴ آوریل (۱۵ فروردین) گئجه سینا اویاق کئچیردی لر.^۲ نهایت، گئجه یاریسی مسکودان مثبت جواب گلدی.

آوریلین ۵ ده (۱۶ فروردین) گئجه ساعت ۳ ده مختلط نفت شرکتی نین یارادیلماسی، مارس آیی نین ۲۴ دن (۴ فروردین) باشلایراق بیر آی یاریم مدتینده شوروی قشون لاری نین چیخاریلماسی و آذربایجان مسأله سی نین حل اولونما یول لاری باره ده احمد قوام لا ایوان سادچیکوف آراسیندا یازیلی راضیلاشمالار امضالاندی. باخمایراق کی بوتون بو سندلرین آلتیندا ۴ آوریل (۱۵ فروردین) تاریخی قویولموشدو، شوروی سفارتی طرفیندن حاضرلانمیش بوتون لایحه لر قوام و وزیر لر طرفیندن قبول ائدیلدی. یالینیز آذربایجان مسأله سی ایله باغلی لایحه ده کیچیک دگیشک لیک ائدیلدی. اله اولونان راضی لیغا گؤره، آذربایجان دیلی نین تدریسینه باشلانغیچ بئش کلاسدا اجازه وئریلدی. حال بوکی اول ایلك دؤرد کلاسدا آذربایجان دیلی نین کئچیریلمه سی حقه راضیلیغا گلینمیشدی. مذاکره ائدیلمن مسأله لر باره ده موافق سندلری امضالادیقدان سونرا طرف لر شوروی - ایران

^۱ - R. Rossow. The Battle of Azerbaijan, ۱۹۴۶, p. ۲۶.

^۲ - Kuross A. Samii. Truman Against Stalin in Iran: A Tale of Three Messages, p. ۱۰۱; Martin Sicker. The Bear and the Lion. Soviet Imperialism and Iran, p. ۷۶; آذربایجان; نوروزوف. کارت، صص. ۱۲۶ - ۱۲۷.

دانشیق لاری حقه رسمی معلوماتلا چیخیش ائتدی لر. رسمی معلوماتدا دئییلیردی: «ایران نخت وزیر مسکودا شوروی حکومتی رهبرلری ایله باشلادیغی و شوروی سفیری تهرانا گلدیکن سونرا بورادا دوام ائتدیریلن دانشیق لار ۱۳۲۵ نجی ایل فروردین آیین ۱۵ ده، یعنی ۱۹۴۶نجی آوریلین ۴ ده بوتون مسأللر اوزره تام سازش الده ائدیلمکله نتیجه لئمیشدیر، یعنی:

۱ - قیزیل اردو حصه لری ۱۹۴۶ نجی ایل مارسین ۲۴ دن، یعنی ۱۳۲۵ نجی ایل فروردین آیین ۴ ده یکشنبه گونوندن اعتباراً بیر آی یاریم مدتینده ایرانین بوتون تورپاق لاریندان چیخاقدیر.

۲ - مختلط ایران - شوروی نفت شرکتی یارادیلماسی حقیقنده کی مقوله و اونون شرطلری بو ایل مارسین ۲۴ (۴ فروردین) دن باشلایراق یئددی آی کئچنه قدر ۱۵ نجی مجلسین تصویبینه وئریله جکدیر.

۳ - آذربایجان مسألہسی ایرانین داخلی ایشلرینه عاید اولدوغونا گؤره، بو مسألہ موجود قانونلارا اویغون صورتده و آذربایجان اهالی سینه خیرخواه روحوندا اصلاحات تدبیرلری گؤرمک اوچون حکومتله آذربایجان اهالی سی آراسیندا صلح یولو ایله حل ائدیله جکدیر»^۱.

دانشیق لارین گئدیسی و امضالانان سندلرین مضمونو باره ده تهران داکا شوروی سفارتی نین امکداشی آشوروف در حال باکی یا تلغرافلا معلومات گؤندردی.

تهران دان ایلك معلومات لاری آلدیقدان سونرا میرجعرباقروف تبریزده کی باکی اوچلوگونه خبر گؤندردی کی، شوروی - ایران مختلط نفت شرکتینده ۲۵ ایل حکمرانلیق بیسیم الیمیزده اولاجاق و بیز بیر نئچه مین اؤز ایشچی لریمیزی و آدم لاریمیزی اورا گؤندره بیله جه بیک. آیدیندیر کی، بو آدم لار آذربایجانلی لارین ایچهریسیندن سئچیله جک. قوام طرفیندن امضالانمیش خصوصی مکتوبلا دمکراتیک حرکاتین تشکیلاتچی لاری و اشتراکچی لاری نین توخونولمازلیغینی و تام آزادلیغینی تأمین ائتمگی او اؤز اوزهرینه گؤتوروب هئچ کس جزایا معروض قالما یاجاق. بو مرحله ده بیز نه ایسه الده ائتدیک، قوام لا قارشیداکا دانشیق لاردا پیشه وری اؤزی ده نه یی ایسه الده ائتسه، آذربایجان خلقی اوچون بیس اولماز. پیشه وری اؤزو ۳ باشلانغیج کلاسین آذربایجان دیلینده تحصیل آلماسینی قویموشدو، بیز قوام دان ۵ کلاسین آنا دیلینده تحصیل آلماسینا راضی لیغینی آلدیق. بئله فکرلشیرم کی، امیدسزلیگه قاپیلما سین. هئچ کیم، نه قوام، نه ده بیر باشقاسی اونلارا هئچ نه ائده بیلمز. اردونون ساخلانماسی اوچون لازم اولان ۵ میلیون تومن حجمینده یاردیمی بیر داها پیشه وری ایله دقیق لشدیریب مسکودا خبر وئره جگم. پیشه وری ایله گؤروشکم باره ده اجازه آلمیشام، هر شئی باره ده، چاپ اولونان واولونمایان سندلر باره ده گنیش

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاچه ۸۹ اشاره ۱۱۴ ورق. ۹۱ - ۹۲: ۱۹۴۱ - R.K.Ramazani. Iran Foreign Policy - ۱۹۷۳، p. ۱۴۱.

خبرلری جلفاداکی گۆروشدہ چاتدیراجاغام.^۱

آوریل آبی نین ۵ ده (۱۶ فروردین) گوندوز ساعت ۴ ده تبریزده بیر طرفدن مّلی حکومتین لیدرلری سیدجعفر پیشه‌وری، میرزا علی شبستری، صادق پادگان، سلام‌الله جاوید، دیگر طرفدن شوروی آذربایجانی نماینده‌لری - میرزا ابراهیموف، حسن حسنوف، آقاسلیم آتاکیشی‌یئف و کریموف اولماقلا گنیش اجلاس کئچیریلدی. هله مذاکره‌لره کئچمزدن اول دکتتر جاوید دئدی کی: او آخشام رادیودان شوروی سفیری ایله قوام‌السلطنه‌نین دانیشیق‌لاری حقیقته معلومات ائشیدیب. گویا، بو دانیشیق‌لاردا آذربایجان مسأله‌سی ایران قانون اساسی چرچوواسیندا حل اولوناغای باره‌ده صحبت گئدیب. بوتون اوتوران‌لار بو معلوماتی دقتله دینله‌دی‌لر و وئرلین معلوماتا مناسبتده هره اؤز فکرینی سؤیله‌دی. میرزا ابراهیموف مذاکره اشتراکچی‌لارینا مراجعه ایله دئدی: «ایندی دنیادا یارانمیش سیاسی شرایط، خصوصیه ایران‌داکی وضعیت چوخ مرکب‌دیر. اونا گۆره سیزین حکومتینیزی محکم‌لندیرمکله یاناشی، گله‌جک باره‌ده دوشونمه‌لی‌بیک. سیز قارشی‌داکی حادثه‌لری قاباق‌جاندان گۆرمه‌لی‌سینیز و بونا حاضرلاشمالی‌سینیز، معین مقام‌لاردا حتی سیاستینیزی دگیشمه‌لی‌سینیز. مسأله بوندادیر کی، قوام‌السلطنه، اولاً بیلسین کی، قیزیل اردو چیخاندان سونرا آذربایجان مسأله‌سی ایله باغلی دانیشیق‌لارا باشلاماگی سیزه تکلیف ائتسین. قیرغینین قارشی‌سینی آماق و بیزیم عمومی ایشیمیزین نامینه، سیز گره‌ک لازم مقامدا قوما بیر سیرا گذشت‌لره گئده‌سینیز. بو مسأله بلاواسطه شوروی حکومتی‌نین سیاستیندن، تهران حکومتی ایله شوروی آراسیندا حاضردا آپاریلان دانیشیق‌لاردان ایره‌لی گلیر. بیزیم رهبرلریمیز تاپشیریق وئریدیر کی، بو مسأله ایله باغلی سیزین فکرلرینیزی اؤیره‌نک و تدریجاً بو ایشه حاضرلاشاق». هله میرزا ابراهیموف فکرینی تاماملامامیش مجلسین صدری شبستری اونون سؤزونو کسه‌رک دئدی: «جناب‌لار، ایران‌دا جریان ائدن حادثه‌لر بیزه ده معلوم دور، تهران‌داکی موجود حکومتی واونون رهبرلرینی ده یاخشی تانیبیریق. بیزیم قان قارداش‌لاریمیز کیمی سیزی خبردار ائدیریک کی، قوام‌السلطنه‌نین شوروی‌یه نفت امتیازی وئریمک وعده‌لری یالاندیر، دلیل اولاراق دئییه بیلهرم کی، بو مسأله‌نین مجلسده تصویب‌ینی یئددی آی سونرایا ساخلاپیر. معلوم اولدوغو کیمی، بو یئددی آیدا یئنی حادثه‌لر باش وئرله بیلر و یئنی حکومت قورولا بیلر کی، شوروی‌یه نفت وئریمکدن امتناع ائتسین. اونا گۆره ده قوام‌ین وعده‌لرینه اینانمایین و بیز ده اونا گذشته گئتمه‌یه‌جه‌بیک، خواهش ائدیریک، آذربایجان خلقی‌نین منافی‌نین مدافعه‌سی ایشینده بیزی آخره قدر مدافعه ائدین. بیز یالنین سیزه ارخه‌لانیریق. الیمیزده اولان سلاحی هئچ وقت و هئچ بیر حالدا یئرله قویما یا جاغیق. عین زماندا، آخره قدر چالیشا جاغیق کی، آذربایجان خلقی‌نین قانی آخماسین، لاکن بیزیم اوستوموزه یئرسه‌لر، سون داملا قانیمیزا قدر ووروشا جاغیق». شبستری دن سونرا چیخیش ائدن صادق پادگان اونو مدافعه ائتدی.

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۳ ورق. ۱۲۶ - ۱۲۷.

سونرا داخلی ایشلر وزیرلی دکتور جاوید سؤز آلدی. او قید ائتدی کی، اگر صحبت قان تۆکۆمکدن دینج دانیشیق یولو ایله مسألهنی حل ائتمکدن گندیرسه، سیزی ایناندیریرام کی، سون نتیجهده بیزیم فکرلشدیگیمیزدن اون دفعه آرتیق قان تۆکۆلهجک. بو گون قوام بوتون مسألهلری بیزیمله دینج یوللا حل ائتمگه حاضردير، صاباح قیزیل اردو چیخاندان سونرا او، بوتون واسطهلرله چالیشاجاق کی، بیزیم ملی حرکاتیمیزی محو ائتسین. من ان بحرانی وقتده قهرمان فداییلره قوشولوب پارتیزانلیق ائتمگه حاضرام، لاکن هنج وقت مرتجع حکومته تابع اولمایاجام. سیز یاخشی بیلیرسینیز کی، انگلیس قوام حکومتینه کۆمک ائتمهسه، بیز یئته رینجه گوجه مالکایک کی، تهرانا هجوم ائدیپ اونو دئۆیرهک و دمکراتیک رژیم قوراق. بئله لیکله، آذربایجان خلقی بوتون تهلوکه لردن بیر دفعه لیک خلاص اولسون. بیز بونو باشا چاتدیرا بیله ریک.

سیدجعفر پیشه وری آرتیق بوتون چیخشلاری، خصوصیله آذربایجان شوروی تهلوکه سیزلیک وزیرلی نین معاونی ژنرال آتاکیشی یئفین مصلحتلرینی ساکت و سویوق قانلی لیکلا دینله ییردی. او، باش وزیر و دیگر حکومت باشچی لارینی ایناندیرماغا چالیشیردی کی، ایندیکی وضعیت ملی حکومتدن ایران حکومتینه مناسبتده اؤز سیاستینده بعضی دگیشیک لیکلر ائتمگی طلب ائدیر. بونا تدریجاً حاضر اولماق لازم دیر، قالان رهبرلری ده بونا حاضر لاق لازم دیر کی، غفلتاً گۆزله نیلمز حادثهلرله اوزلشمه سینلر بو یئرده پیشه وری اونون سؤزونو کسه رک دئدی: «من شخصاً قوام السلطنه حکومتی ایله دانیشیق لاردان امتناع ائتمیرم، لاکن سیزه بیلدیرمه لی یم کی، ایندی تهران حکومتی، آیری - آیری مالکلر و خانلار آذربایجان ملی حکومتینه هجوم ائتمک اوچون حاضر لاشیرلار. اونا گۆره ده بیز هنج وقت اؤز ساحلی قوه لریمیزی بوراخمامالی ییق، یا خود اونو ایران حکومتی نین الینه وئرمه مه لی ییک کی، سونرا اونلارین باشینا اویون آپسینلار. بیزه حکماً اؤز ساحلی قوه لریمیزی ساخلاماق و اونو قوروماق لازم دیر مرتجع دایره لرله مبارزه یه اونو داها یاخشی حاضر لاق لازم دیر. اگر بیز قواملا دانیشیق لارا ایندی باشلاساق و اونا تنز گذشته گئتسه ک، بؤیوک سهوه یول وئرمیش اولاجایق، خلقین نظرینده نفوذدان دوشه جه ییک».

سیدجعفر پیشه وری باکی نین نماینده لریندن سوروشدو کی، سیز کنکرت اولراق بیزیم طرفیمیزدن قوام السلطنه یه ائدیله جک هانسی گذشته لری تکلیف ائدیرسینیز؟ آتاکیشی یئف و ابراهیموف ایندی کنکرت هانسی گذشته لرین ائدیله بیله جگینی دئمه دی لر، لاکن توصیه ائدی لر کی، اگر ضرورت اولارسا، گره ک ملی حکومت تهران حکومتینه ماکزیم گذشته گئتمگه حاضر اولسون. سیدجعفر پیشه وری علاوه ائتدی کی، بیزیم قواما گذشته لردن سونرا او، آیری مبلغده روشوت و مختلف [فیریلداقلارلا] مهابادین بوتون ساحلی کردلرینی بیزه قارشى قویاجاق. اوندا بو وضعیتدن چیخماق بیزیم اوچون چتین اولاجاق. سیزین و تهران حکومتی نین کنکرت تکلیف لریندن آسیلی اولمایارق آذربایجانین اراضی سینده اؤز ساحلی قوه لری، فدائی لری، نظمیه سی، اؤز ساحلی قوه لری ایله قورونان، برقرار ائدیلن داخلی قایدالاری اولماسینی من ایندی تأکید ائدیرم و دانیشیق لار وقتی ده تأکید ائده جگم،

منیم همکارلاریم دا منیمله راضی لاشیرلار.^۱

آوریل آیی نین ۷ ده (۱۸ فروردین) میرجعفر باقروف جلفادا سیدجعفر پیشه‌وری ایله گوروشدو. عین زماندا، حزب توده ایرانین تشکیلات شعبه‌سی نین مدیری، کئچمیش ایران مجلسی نین عضوی کامبخش ده جلفایا چاغیریلیمیشدی. لاکن او، ایلك دانیشتیق لاردا اشتراک ائتمیردی. جلفا گوروشونده پیشه‌وری بیلدیردی کی، او، یارانمیش وضعیتت باشا دوشور و دمکرات فرقه‌سی، ملی حکومت جهد ائده جک کی، شوروی به قارش یه یئنی تخریبات یارانماسینا بهانه وئرمه‌سین لر. بئله اولدوقدا باقروف سوروشدو کی، اوند بس نه اوچون حزب توده نین مرکزی کمیته‌سی نین عضوی کامبخشی تهران دان دعوت ائتمیسین؟ پیشه‌وری جواب وئردی کی، او و اونون سلاحداش لاری مطمئن دیرلر کی، قوام و اونون شریک لری شوروی شمالی ایران دان چیخان کیمی نه اینکی آذربایجان دا، ائله جه ده ایرانین دیگر ایالت لری نده بؤیوک تخریبات و کوتله‌وی قیرغین حاضر لاییر. بیزیم بو فکری میزی حزب توده نین رهبر لری و حزین ایالت تشکیلاتی دا بؤلوشور. اونا گوره ده نه قدر، کی امکان وار، فکر مبادلده‌سی مقصدیله ایرانین مترقی قوه‌لری ایله علاقه‌یه گیرمک لازمدیر. آذربایجان مسأله‌سی مذاکره ائدیلمدن سونرا کامبخش دانیشتیق لارا دعوت ائدیلدی. او تصدیق ائتدی کی، شوروی چیخان دان سونرا تهران ارتجاعی بلاواسطه انگلیس لری ن و آمریکالی لاری ن رهبر لیگی ایله بؤیوک تخریبات و قیرغینا حاضر لاشیر. کامبخش قید ائتدی کی، سید ضیائین حبسی، اولای بیلسین کی، تانینمیش مرتجع لردن داها کیم لری نسه حبسی دمکراتیک قوه‌لره قورولموش تله‌دیر. میرجعفر باقروف پیشه‌وری و کامبخشی خبردار ائتدی کی، اونلار اؤزلری تخریبات اوچون هئچ بیر بهانه وئرمه‌سین لر، هئچ بیر عصیان و ملی حکومتین قوه‌لری نین حرکتینه یول وئرمه‌سین لر.^۲

جلفاداکی دانیشتیق لار و تبریزده کی باکی اوچلوگوندن آلدیغی معلومات لار اساسیندا میرجعفر باقروف جنوبی آذربایجان دا یارانمیش وضعیتله باغلی اؤز تکلیف لری نی مسکووا گؤندردی. بو تکلیف لری ن ملی حکومت و دمکرات فرقه‌سی نین لیدر لری نده پیشه‌وری، شبستری و پادگان لاراضیلاشدیریلدیغی بیلدیریلیردی. باقروفون مکتوبوندا احمدقوامین آذربایجان حکومتی ایله دانیشتیق لارا راضی اولاجاغی و یا اولمایاجاغی مقام لاری ن دوغوراجاغی ممکن شرایط نظر دن کئچیریلیردی. دانیشتیق لاری ن باش توتاجاغی و سازشین الدهه ائدیله جگی بیرینجی حالدا، باقروفون فکری نجه، آذربایجان دمکرات فرقه‌سی قانونی فعالیت گؤرستمه‌لی و اؤز ایشینی اچیق آپارمالی ایدی. بو حالدا فرقه اساس دقتی اؤز سیرالاری نی محکم لندیرمگه وئرمه‌لی، حزب توده و دیگر سول قوه‌لره علاقه‌ده مجلس مؤسسائی چاغیرماق، ایران اساس قانونوندا دمکراتیک یؤندن باخماق اوچون تبلیغاتی گئنش لندیرمه‌لی ایدی. میرجعفر باقروف قید ائدیردی کی، آرتیق بو مسأله‌ده آذربایجان

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۱۱۷ ورق. ۵۴ - ۵۹.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۱۱۲ ورق. ۶۸ - ۶۹.

دموکرات فرقه‌سی رهبرلیگی ایله حزب توده رهبرلیگی آراسیندا راضی‌لیق الیه ائدلمیشدیر. عین زماندا، او بیلدیریدی: «نه قدر کی قوام حکومتی‌نین ایران آذربایجان دموکراتیک حرکتی‌نین ایندیکی لیدرلرینی خفقانا سالما یا جاغینا دوغرو تأمینات یوخدور، فرقه‌نین قانونی مرکزی کمیته‌سینی استقامت‌لندیرن غیرقانونی رهبرلیگین یارانماسینی ضروری حساب ائدیریم. بونولا یاناشی، آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین مرکزی کمیته‌سی یانیندا و ولایت تشکیلات‌لاریندا ایران حکومتی و ارتجاعی قوه‌لرین دموکراتیک حرکات خادملرینی خفه‌له‌دیگی تقدیرده، اونلارا عکس ضربه اندیرمک اوچون غیرقانونی سلاحتی دؤیوشچولر قروپونون یارادیلماسی مقصده او یغون دور». بونولا یاناشی، باقروف مقصده او یغون سایردی کی، آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین ایشینی هر طرفلی مدافعه ائتمک، اونلارا غیرقانونی یاردیم گؤرستمک اوچون شوروی آذربایجان رهبر ایشچی‌لردن بیری ایران آذربایجان‌یندا اولمالی‌دیر. گیزلی ایشله‌مگین جدی رعایت ائدیلمه‌سی مقصدی ایله آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین ۲ - ۳ نفر رهبرلریندن باشقا بو شخصین تبریزده اولماسیندان هنج کیم خبر توتمالی‌دیر.

میرجعرباقروف استالینه بیلدیریدی کی، قوام حکومتینه جدی گذشت‌لره گئتدی‌لرسه، پیشه‌وری، شبستری و پادگان فرقه رهبرلیگینده قالا بیلمه‌یه‌جک‌لرینی آچیق‌لادی‌لار. بونو اونلار آذربایجان‌دا حاکمیتین زور گوجونه اله آلینماسینا باشچیلیق ائتمه‌لری ایله، ایران قانونا ضد بیر سیرا تدبیرلری حیاتا کئچیرمه‌لری، ایران حکومتی‌نین اجازه‌سی اولمادان دولت وسایطینی آذربایجان احتیاج‌لارینا خرج‌لمه‌لری ایله اساس‌لاندیریرلار. بوندان علاوه، اونلار اؤز چیخیش‌لاریندا آذربایجان خلقینی امین ائتمیشدی‌لر کی، تام مختاریته نایل اولاجاق‌لار. ایندی بوندان گئری چکلمک زوروندا قالاجاق‌لارینی هنج جور ایضاح ائده بیلمه‌یه‌جک‌لرینی دئیهن ملی حکومت لیدرلری مرکزی کمیته پلنومونون چاغیریلماسینی و یوخاریدا قید ائدیلن تدبیرلرده اشتراک ائتمه‌ین آدام‌لاردان بیئی رهبرلیک سئچیلمه‌سینی تکلیف ائدیرلر. اونلار بئله بیر مسأله قویدولار کی، آغیر شرایط یارانارسا، ارتجاعی عنصرلره قارشی مبارزه‌ده سئچیلن آذربایجان دموکراتیک حرکتی‌نین فعال‌لاریندان یکی یوز نفر عایله‌سی ایله بیرلیکده شوروی‌یه آپارلسین، کئچمیشده ایران تبعه‌لری کیمی شوروی آذربایجان‌یندان سورگون ائدیلیمیش و حرکاتدا فعال اشتراک ائتمیش بیر سیرا شخص‌لر بیزیم دیپلماتیک تشکیلات‌لار واسطه‌سی ایله شوروی وطنداشلیغینا قبول ائدیلسین‌لر.

شوروی‌نین آذربایجان‌دا دموکراتیک حرکات سلاحتی یاردیم گؤرستمه‌سی حقه‌ده ایران‌داکی خارجی نماینده‌لیکلرین اینه دلیل وئرمه‌مک اوچون میرجعرباقروف تکلیف ائدیردی کی، آذربایجان‌داکی بوتون آغیر سلاح‌لار شوروی‌یه داشینمالی‌دیر. قالان یونگول سلاح‌لار ایسه ارتجاعا قارشی مبارزه‌ده سیناقدان چیخیمیش اهالی‌ده قالمالی، تردد ائدن‌لرین سلاحی آلینمالی‌دیر. اونون فکرینجه، تهران حکومتی ایله دانیشیق‌لاردا ایران ستادینا تابع اولماقلا آرتیق فورمالاشمیش آذربایجان ملی اردوسونون ساخلاماسینا نایل

اولمق لازم ایدی. اگر ایران حکومتی بونا گنتمهسهیدی، اردو بوراخیلمالی، پایلانمیش سلاح لار گئری آلینمالی ایدی. گئری آلینمیش سلاح لاردان ۱۹۴۵ نجی ایلین دسامبریندا (شهریور ۱۳۲۰) خلع سلاح اولموش ایران قشونونون سلاح لاری تهران حکومتینه قایتاریلمالی، قالان لاری ایسه شوروی یه گؤندریلمه لی ایدی. فدائی دسته لرینه گلدیکده ایسه، بئله تکلیف ائله ییردی کی، اونلار سلاح لاری ایله بیرلیکده ائولرینه بوراخیلمالی، ضروری حال لاردا اونلاردان غیرقانونی سلاحلی قوه لر کیمی استفاده ائدیلمه لی ایدی. میرجعرباقروف مسکووا یازیردی: «اگر قوام دانیشیق لارا گنتمک ایسته مه سه و شوروی اردوسی چیخان کیمی آذربایجان دا دمکراتیک حرکاتی بوغماق اوچون قشون یئرتیسه، پیشه وری، شبستری و پادگان خواهش ائدیرلر کی، اونلارا سلاحلی مقاومت گؤرستمگه اجازه وئریلسین».

شوروی آذربایجان رهبرلیگی نین فکرینجه، ایران داکی شوروی دیپلماتیک، کنسول، تجارت و مدنیت تشکیلات لاری تام ترکیبده ساخلانیمالی ایدی. تبریزده کی مدنیت انوی، خسته خانا و شوروی مکتبی نین ساخلانیماسینی باقروف ضروری حساب ائدیردی. او قید ائدیردی کی، تدریسین آذربایجان دیلینده قورولدوغو و شوروی اورتا مکتبی نین حاضر داکی فورمادا ساخلانیماسینا ایران حکومتی راضی اولماسا، اوندا اونو ایران نین دیگر یئرلرینده فعالیت گؤستره ن انگلیس، آمریکا میسیونر مکتب لری فورماسیندا ساخلاماق لازم دیر. بونونلا بیز یئرلی آذربایجانلی کادرلارین حاضر لانماسینی حیاتا کئچیره بیلرک. بئله کی، تبریزده شوروی اورتا مکتبینی بتیره لر شوروی یه گلیب بیزیم عالی مکتبلرده تحصیل لرینی دوام ائدییره بیلرلر. تبریزده کی باکی تریکوتاژ فابریکی فیلیالی نین ساختا سندلرله دمکرات فرقه سی نین عضو اولان تاجرلردن بیرین نین آدینا سندلشدیریلمه سینی باقروف ممکن ساییردی. اونون فکرینجه، اؤز فعالیتینی گنیشلندیرمک اوچون بو، آذربایجان دموکرات فرقه سی مرکزی کمیته سینه بؤیوک مادی دستک اولار. نهایت، مکتوبون سونوندا میرجعرباقروف یازیردی: «اگر قوام دانیشیق لار آپارماق قرارینا گلسه، پیشه وری، شبستری و پادگان خواهش ائدیرلر کی، اونلار دانیشیق لاری شوروی قشون لاری نین ایران دان چیخاریلماسی باشا چاتانا قدر آذربایجان اراضی سینده آپارسین لار»^۱.

تهران دا شوروی - ایران دانیشیق لاری نین اوغورلا باشا چاتماسینی، بیر سیرا ایکی طرفلی سندلرین امضالانماسینی قوام السلطنه استالینه تلقرامیندا ایران لا شوروی آراسیندا مناسبت لرین یئنی مرحله سی نین باشلانماسی کیمی خصلت لندیریردی. استالین جواب تلقرامیندا یازیردی: «سیزین چوخ شخصاً دقته لایق اشتراک ائتدیگینیز شوروی - ایران دانیشیق لاری نین چوخ اوغورلا باشا چاتماسی مناسبتی ایله ووردوغونوز تلقرامدا دوستلوق حس لرینی بیلدیردیگینیزه گؤره، سیز حضرتلرینه تشکرائدیرم. اینانیرام کی، شوروی و ایران آراسینداکی دانیشیق لار نتیجه سینده الهه ائدیلمیش سازش اولکله لریمیزین خلق لری

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۴ ورق. ۲۳۱ - ۲۳۸.

آراسیندا امکداشلیغین و دوستلوغون داها دا انکشافینا و محکم‌لمه‌سینه کؤمک ائده‌جکدیر»^۱.

شوروی - ایران سازشی امضالاندیقدا سونرا سازمان ملل ده‌کی شوروی نماینده‌سی آندره قرومیکو آوریلین ۶ سیندا (۱۷ فروردین) شورای امنیت مکتوبلا مراجعه ائتدی. او یازیردی: «شوروی مارسین ۲۴ دن (۴ فروردین) ایران‌دان چیخماغا باشلایب و بو، آلتی هفته مدتینده باشا چاتاجاق. بونا گؤره ده شورای امنیت‌ده ایران مسأله‌سینه باخیلما‌سی‌نین هئچ بیر اساسی یوحدور. شورای امنیت‌ین آوریلین ۴ ده (۱۵ فروردین) مسأله‌نین مذاکره‌سینی دوام ائتدیرمک باره‌ده قبول ائتدیگی قطعنامه دوزگون دگیل‌دیر، غیرقانونی‌دیر و سازمان ملل نظامنامه‌سی ایله ضدیت تشکیل ائدیر. بونا گؤره ده شوروی حکومتی طلب ائدیر کی، بو مسأله شورای امنیت‌ین گونده‌لیگیندن چیخاریلسین»^۲. آندره قرومیکونون مکتوبو ایله باغلی آمریکا وزیر خارجه‌سی سازمان ملل ده‌کی نماینده استتینوسا تاپشیریق وئردی کی، ایران مسأله‌سی‌نین شورای امنیت‌ین گونده‌لیگیندن چیخاریلماسینا گوجلو اعتراض ائتسین. بیرنس یازیردی کی، مه‌ین ۶ سینادک (۱۶ اردیبهشت) ایران مسأله‌سی‌نین شورادا مذاکره‌سی ایله باغلی ۴ آوریل (۱۵ فروردین) قطعنامه‌سی‌نین لغواندیلمه‌سی اوچون هئچ بیر اساس یوحدور. آمریکا امید ائدیر کی، شوروی مه‌ین ۶ سینادک (۱۶ اردیبهشت) ایران‌دان چیخاریلاجاق و مسأله‌نین شورانین اجراسینا قویولماسینا احتیاج اولمایاجاق. اگر شوروی قشون‌لاری‌نین چیخاریلماسینی دایاندیراجاق بیر حال اولما‌سا، و اونلارین چیخاریلماسی ۶ مه‌ ده (۱۶ اردیبهشت) باشا چاتسا، بو مسأله‌یه شورای امنیت‌ین مداخله‌سینه هئچ بیر احتیاج قالمایاجاق، ۶ مه‌ ده (۱۶ اردیبهشت) ایران‌ین مراجعه‌سی گونده‌لیکدن چیخاریلاجاق. لکن شوروی قشون‌لاری‌نین چیخاریلماسی باشا چاتمیش ایران‌ین مراجعه‌سینی گونده‌لیکدن چیخاریلماسی اوچون اساس یوحدور»^۳.

قرومیکونون مکتوبونون یاییلماسی ایله باغلی آوریل آیی‌نین ۹ دا (۲۰ فروردین) ایران نماینده‌سی حسین علاء سازمان ملل‌ین دبیر کل‌ی تروقو لی‌یه جواب وئردی. او یازیردی: منه گؤستریش وئریلیب بیلدیرم کی، ایران‌ین موضعی ۴ آوریل ۱۹۴۶ نجی ایلده (۱۵ فروردین ۱۳۲۵) شورای امنیت‌ده آچیق‌لانان موضعه‌ده قالیب و دگیشمه‌ییب. منیم حکومتیمین آرزوسو دور کی، ایران‌لا علاقه‌دار مسأله شورای امنیت‌ین گونده‌لیگینده قالسین». آوریل آیی‌نین ۱۰ دا (۲۱ فروردین) تهران‌داکی آمریکا سفیری میوری‌له گوروشن احمد قوام ایران مسأله‌سی‌نین شورای امنیت‌ده قالماسی ایله باغلی حسین علاء‌یا یئنی گؤستریش گؤندرمه‌دیگینی و حال حاضر‌دا دا بو فکده اولمادیگینی دئدی. عین زماندا قوام قورخوردو کی، شوروی تئزلیک‌له اوندان طلب ائتسین کی، مسأله‌نین گونده‌لیکدن چیخاریلماسی باره‌ده شوروی تکلیفینه قوشولسون. نخست وزیر آمریکا

^۱ - «ایزوستیا»، ۱۹۴۶، ۹ آوریل (۲۰ فروردین).

^۲ - Department of State Bulletin, ۱۹۴۶, ۲۱ April, p. ۶۵۸.

^۳ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۴۱۲-۴۱۳.

سفیرینه دئدی کی، اگر شوروی بئله ائتسه، او، اولجه مسأله‌نین شورادا قالماسینا هئچ بیر زیان گؤرمه‌دیگینی اساسلاندیراجاق، لاکن روس‌لار تأکید ائتسه، او، شورای امنیتین بو مسأله‌نی گونده‌لیکدن چیخارماق تکلیفینی وئرجهک. بونونلا علاقه‌دار قوام سوروشدو کی، اگر مسأله شورانین گونده‌لیگیندن چیخاریلسا و وضعیت یئنیندن طلب ائتسه، ایران مسأله‌نی ایستهدیگی وقت گونده‌لیگه چیخارا بیلجهکمی؟ بو سورغو ایله باغلی خارجه وزیر بیونس ایران‌داکی سفیر میوری‌یه یازیردی کی، شورای امنیت دائم فعالیت گؤستره‌ن اورقان اولسا دا، سن قوام‌السلطنه‌یه چاتدیر کی، ایرانین ایکی هفته اول شورای امنیت‌ده سسلنن خواهشی آمریکا و شورانین بیر سیرا عضولری‌نین جد جهدلریندن سونرا قبول ائدیلدی. اونا بیلدیر کی، اگر ایران جد جهدله مسأله‌نین شورانین گونده‌لیگینده قالماسینی طلب ائتدیکدن سونرا، ایندی چیخاریلماسینی طلب ائتسه، بئله بیر تأثرات یاراناجاق کی، ایران شورای امنیت قارشی سیندا تامامیله صمیمی دگیل. بئله بیر تهلوکه وار کی، ایران سون نتیجه‌ده دنیانین سمپاتیسینی ایتیرمک ریسکینه گنده بیلر.^۱ آوریلین ۱۱ ده (۲۲ فروردین) آخشام ساعت ۷ ده تهران‌داکی آمریکا سفیری‌نین ایکنجی کاتبی جان چرنیقان قوام‌لا گؤروشدو و بیونسین توصیه‌لرینی اونا چاتدیردی. دلخور گؤرونن نخست وزیر بیلدیردی کی، بیر ساعت قاپاق شوروی سفیری ایله گؤروشوب. سادچیکوف دئییب کی، ایرانین مسأله‌نین شورای امنیت‌ده قالماسینا تأکید ائتمه‌سی شوروی اوچون تحقیردی و شوروی بونا دؤزمه‌یه‌جک. ۴ آوریل (۱۵ فروردین) مقاله‌سیندن سونرا مسأله‌نین شورادا قالماسینا لزوم یوخدور. سادچیکوف علاوه ائتمیشدی کی، ایرانین موضعی شوروی‌نین سؤزونه اینامین اولماماسینا اشاره‌دیر و بو، ایکی حکومت آراسیندا مناسبت‌لری پیس‌لشدیره‌جک. سفیرین تضييقیندن سونرا قوام سؤز وئرمیشدی کی، مسأله‌نی شورانین گونده‌لیگیندن چیخارماق باره‌ده حسین علاءیا تلگرام گؤنדרه‌جک. آمریکا سفارتی‌نین مسئول ایشچی‌سی قواما مصلحت گؤردو کی، او بو مسأله‌ده تله‌سمه‌سین، چونکی بورادا سازمان مللین دستگی‌نین ایتیریلمه‌سی تهلوکه‌سی واردیر، عکس تقدیرده بوراخیلان سهو ایرانین شوروی قارشی سیندا تک قالماسینا گتیریب چیخارا بیلر. نخست وزیر بو دلیلی قبول ائتدی، لاکن تأکید ائتدی کی، او، شوروی‌نین حسین علاءیا گؤستریشی دگیشمک طلبیندن بویون قاچیرا بیلمز. سفیر میوری خارجه وزیرینه یازیردی: «او حس ائدیر کی، وضعیت چوخ مرکب‌دیر. اگر قوام ایندی شوروی‌نین علییه‌نه گئتسه، بوتون قازان‌دیقلارینی ایتیره بیلر. روسیه، عین زماندا، اقتصادی دانیشیق‌لاری کسه بیلر و همچنین اونون نظرده توتدوغو آذربایجانلی‌لارلا دانیشیق‌لاری غیر ممکن ائده بیلر. بیر ساعت‌لیک مذاکره‌دن سونرا او، بئله بیر خواهش ائتدی کی، واشینگتون‌داکی سفیر شرایطی سیزه خبر وئرسین، اونون نئجه بیر ایکی باشی دا خطرلی ایش قارشی سیندا قالدیغینی ایضاح ائتسین، مسأله‌نین شورای امنیتدن چیخاریلماسی ایله باغلی ایرانین پیس‌لنمه‌سی اوچون آمریکا ایش‌لری نظاما سالسین. او امید ائدیر کی، سیز وضعیت‌ی باشا دوشه‌جک‌سینیز و لازم اولسا، ایرانین

^۱ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۴۱۶ .

کۆمگینه گلمه‌یه حاضر اولاجاقسینیز. او سیزدن جواب آلانا قدر علاءیا یئنی گۆستریش لر گۆندرمگی گنجیکدیره جکدیر.^۱

سیدجعفر پیشه‌وری جلفادان قئییتدیقدانان سونرا آوریلین ۸ ده (۱۹ فروردین) بریتانیا و آمریکا کنسول لاری زنگ ائدیپ اونون قبولونا گلمک آرزولارینی بیلدیریب لر. آوریلین ۱۰ دا (۲۱ فروردین) سحر ساعت ۱۰ دا بریتانیا کنسولو، آخشام ساعت ۵ ده آمریکا کنسولو ایله گۆروش تعیین ائدیلدی. آوریلین ۹ دا (۲۰ فروردین) پیشه‌وری حزب توده رهبرلریندن اولان فریدون کشاورزین قارداشی، تهران دان گلمیش جمشید کشاورزی، مازندران سندیکاسی نین رهبری ابراهیم‌زاده‌نی قبول ائتدی. بیرینجی داها چوخ کامیخشین تبریزه کیمین طرفیندن گۆندریلدیگی و تهران حکومتی ایله قارشیداکی دانیشیق لارلا ماراقلانیردی. اونون حزب توده نماینده‌سی نین دانیشیق لاردا اشتراک ائتمک تکلیفینی پیشه‌وری راضی لیقلا قارشیلادی. خانم ابراهیم‌زاده ایسه مازندران سندیکاسی نین آذربایجان دمکرات لارینا کۆمک ائتمگه حاضر اولدوغونو بیلدیردی.

اولجه دن معین اولونموش وقتده سیدجعفر پیشه‌وری انگلیس کنسولو اوولی قبول ائتدی. بریتانیا کنسولو اولجه تبریزدن تهرانا گیزی یول لا قیزیل و گوموش چیخارارکن توتولموش انگلیس تبعه‌سی اولان بیر ارمنی نین مالی نین قایتاریلماسینی خواهش ائتدی. باش وزیر بیلدیردی کی، آذربایجان مجلسی نین قیزیل و دیگر قیمتلی شئی لرین آذربایجان دان چیخاریلماسینی قذغن ائدن قانونی واردیر. اگر مصادره ائدیلمیش اشیا لار بو قانونا دوشمورسه، صاحبینه قایتاریلاجاق، یا عکسینه اولسا، او، هئچ نه ائده بیلمه‌یه جک. سونرا کنسول بیلدیردی کی، تئز - تئز تهران دان اونون یانینا سندلری گتیره ن دیپلماتیک پست گلیر. روس لار اونو تانیدیق لاریندان یوخلامامیش بوراخیردی لار. ایندی ایسه بوراخیلیش منطقه سینده ملی حکومتین آدم لاری دایان دیغیندان، دیپلماتیک ایشچی لرین توخونولما زلیغی قهده قانونا اساسلانا راق، کنسول انگلیس دیپلماتیک پستونی یوخلامادان بوراخماق حقینده بوراخیلیش منطقه سینده گۆستریش وئرمگی پیشه‌وری دن خواهش ائدیردی. پیشه‌وری جواب وئردی کی، بوراخیلیش منطقه سینده تئز - تئز دگیش فدا ئی لر دایانیر. اونا گۆره هر دفعه سیزین پست گلنده ملی حکومته معلومات وئیرن کی، بیز اونون بوراخیلما سینی تأمین ائده ک. سونرا کنسول یارانمیش وضعیت باره ده پیشه‌وری ایله فکر مبادله‌سی ائتدی.^۲

آمریکا کنسولو ایله ساعت بئشه تعیین ائدیلمیش گۆروش عصی شرایطه باشلادی. روبرت روسو شکایت ائتدی کی، آذربایجان دا ثابت لیک و قایدا قانون پوزولور. سیدجعفر پیشه‌وری کنسولون بو توندا بیانات وئرمه سیندن حدت لندی و بونون اوچون اونون هانسی فاکت لارا اساسلان دیغینی سوروشدو. جوابیندا روسو ایضاح ائتدی کی، بو گون لرده او، تبریزده رستوران دا اولارکن یئرلی آدم لار دان بیر یالینده تپانچا اونا یاخینلا شیب دئییب:

^۱ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۴۱۷.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا هه ۸۹ اشاره ۱۱۲ ورق. ۷۰.

«نه وقت بیز بو آنقلوساکسون لاری بورادان قوغاجاغیق؟» پیشه‌وری قید ائندی کی، گورونور بونو ملی حکومتین دشمن لریندن کیمسه تبلیغات مقصدی ایله ائدیپ. او، کنسولا نقصان توتدو کی، سیز گرهک درحال معلومات وئره‌یدینیز و حاکمیت اورقان لاری همین آدامین شخصیتینی آیدینلاشدیرایدی. او کی قالدی آذربایجان دا ثابت لیگه، هامی یا معلومدور کی، ایندی نمونه‌وی بیر ثابت لیک برقرار ائدیلب. حتی دوکانلار آچیق قالسا دا، هئچ نه باش وئره بیلمز. اگر آذربایجان دا آمریکالی لارا دشمنچی لیک اولسایدی، بو حقد ه میتینق و بیغینجاق لاردا آچیق دئییلردی. صحبتین گنڈیشینده کنسول آمریکا حاضر گنییم شئی لری نین گتیریلمه‌سینه قویولموش قدغنین سبب لری ایله ماراقلانندی. پیشه‌وری دندی کی، بئله مال لارین گتیریلمه‌سی تیریزده یئرلی استحصالا مانع اولور. او علاوه ائندی کی، ملی حکومت بؤیوک ممنونیت له آمریکادان «ویلیز» ماشینی، ایسته‌نیلن سایدا ماشین تکرر آلاردی، نه اینکی حاضر پالتارلار. روسو صحبتین گنڈیشینده شوروی - ایران سازشی باغلاندىقدان سونرا ملی حکومتین تهران لا مناسبت لری هانسی مستویده قوراجاغی ایله ماراقلانندی. پیشه‌وری قید ائندی کی، آذربایجان خلق قورولتایی (کنگره‌سی) آذربایجان خلقی نین طلب لری نی تهران مقام لارینا و خارجی دولت لره بیلدیریب. آذربایجان ملی حکومتی بونا هئچ نه علاوه ائتمک و بوندان امتناع ائتمک فکرینده دگیل. گوروشون سونوندا پیشه‌وری بیلدیردی کی، اگر آمریکا خلقی آذربایجان داکی حادثه لر حقد ه دوغرو خبرلر آلسا، او، آذربایجان خلقی نین حقلی و طبیعی حقوق لارینی مدافعه ائدر.^۱ همین بو بحرانی آوریل (فروردین) گون لرینده آمریکا کنسولو شوروی قشون لاری نین آذربایجان دان بوتون ایش لری یاریمچیق قویوب بئله تله‌سیک چیخماسینی هئچ جور ایضاح ائده بیلمیردی. نه یه گوره روس لار بیردن - بیره اؤز مقصدلرینی یاریمچیق قویوب آذربایجانی ترک ائندی لر؟ روسو یازیردی: «شوروی سیاسی بوروسونون (دبیرخانسی نین) پروتکل لاری آچیلما یانجا بو سوآلا هئچ کیم جواب وئره بیلمز. لکن بیر سیرا نتیجه لری اطمینانلا چیخارماق اولار. آیدین دیر کی، شوروی رهبرلیگی دوزگون حساب لامالار آپارما ییب. البته، روس لارین یاخین شرق اشتهاسی قدیم تاریخی کؤکه مالک دیر و نازی لرله دانیشیق لاردا دا بو مسأله مذاکره اولونموشدو، بریتانیانین ایسه بعضی سمبولیک سایدا قوه لری مدیترانه دنیزی ساحلینده قالمیشدیر. شوروی نین تاریخی ادعالارینی حیاتا کئچیرمک قارشسی سیندا باشلیجا قوه کیمی تورکیه قالمیشدیر. او دا تسلیم اولاجاغی تقدیرده یاخین شرقین مقاومت گورستمک قابلیتینه مالک هئچ بیر خلقی یوخ ایدی. روس لارین هم ایرانین ایچری سینده، هم ده تورکیه نین جناح لاریندا گوجلونظامی قوه لری وار ایدی. اونلار بئله باشا دوشموشدولر کی، نه قدر چوخ اردولاری اولسا، بو ایکی دولتین ایچری سینده سوخولماق واونلاری روسیه نین اراده سینده تابع ائندیرمک او قدر آسان اولار. بو آیدین ایدی. اونلار درک ائدیردی لر کی، آمریکا و انگلیس خلق لری محاربه دن دویموش لار و شوروی بو

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹ اشاره ۱۱۴ ورق. ۱۰۰ - ۱۰۱.

شرایطه صلحون نتیجه لریندن بهره لنمک ایسته بیردی. شوروی یئنی دنیا محاربه سی آرزوسوندا اولماسا دا، غربین باشی قاریشان زمان بورادا فعالیت آزادلیغی آلماق ایسته بیردی. شوروی ایکی مسأله ده یانلیمیشدی. بیرینجی سی، تورکلر و ایرانلی لار بو گوج نمایشی قارشسییندا عاجز قالمامیش و حتی چاغیریشا قوه لرین جمع لشمه سی ایله جواب وئرمیش لر. ایکینجی سی، شوروی نین حرکتینه غرب عکس العمل نشان وئردی و اؤز ده بو عکس العمل چوخ گوجللو اولدو. شوروی رهبرلری آنلایا بیلمه دی لر کی، آمریکا و غرب اونلارین بئله استراتژیک اراضی ده حرکت لرینه گؤز یوما بیلمزدی لر. بوندان علاوه، بوتون دنیا سس - کویلو مناقشه یه قارشسی اولدو. یادداشت لار تورکیه طرفیندن سرت قارشسیلاندی و آمریکانین شوروی نی اؤز موضع لرینه یئنیندن باخماغا مجبور ائدن عکس العملی ایله قارشسیلاندی. شوروی لیدرلری درک ائتدی لر کی، مقصدلری ایلك باخیشدان گؤرونودوگو کیمی ده تهلوکه سیز دگیل و نتیجه ده تاکتیکی دگیشمه لی اولدولار. بو دا گئری چکیلمه نین نتیجه سی ایدی.^۱ شوروی - ایران دانیشیق لاری نین آوریلین ۵ (۱۶ فروردین) ده سازش امضالانماسی ایله نتیجه لنمه سی ایران مطبوعاتی نین باشلیجا موضوعونا چئوریلیمیشدی. آوریلین ۶ - ۷ ده (۱۷ - ۱۸ فروردین) شوروی - ایران بیرگه رسمی معلوماتی، مختلط نفت شرکتی یاراتماقلا باغلی قوامین مکتوبونون متنی تهران مطبوعاتیندا درج ائیلدی. سول مطبوعاتی شوروی نی تعریف لمک، قواما یاخین اولان روزنامه لر اونو مدافعه ائتمک، طرف سیز سایلان مطبوعات اورقان لاری اهالینی گنیش معلوماتلاندیرماق اوچون بؤیوک تبلیغاتا باشلادی. حزب توده نین اورقانی اولان «رهبر» روزنامه سی ۷ آوریل (۱۸ فروردین) سایندا یازیردی: «ساعد و صدرین ۱۴نجو مجلسین مرتجع دایره لری نین سهو سیاستی نتیجه سینده نفت مسأله سی ایکی ملت آراسیندا اصل دوستلوق مناسبت لری یارانماسی یولوندا باشلیجا مانعه چئوریلیمیشدی. ایندی بو مسأله شوروی حکومتینی تأمین ائتمک له، ایرانین منافعینه اویغون قایدادا حل ائیلدی». «نجات ایران» ۹ آوریل (۲۰ فروردین) سایندا شوروی - ایران مختلط نفت شرکتی نین یارادیلماسینی تاریخی حادثه حساب ائدیر، بوتون کیچیک خلق لرله بیر باشا علاقه یارادان شوروی خارجی سیاستی نین باشلیجا اصولوندا ایره لی گلدیگینی سس لندیریردی. قواما یاخین اولان آزاد حزبی نین اورقانی «داریا» بیرگه معلوماتین گنیش شرحینی وئرن «بولودلار داغیلیر» ادلی باش مقاله درج ائتمیشدی. روزنامه یازیردی: «ایندی، دئمک اولار کی، ایکی خلق، ایکی اولکه آراسیندا اصل دوستلوق یولوندا باشلیجا مانع لر آرادان قالدیریلدی»^۲. ۹ آوریل (۲۰ فروردین) سای لاریندا «امید» و «آهن» روزنامه لر شوروی نین شمالی ایران دا نفت امتیازی طلب لرینی حقلی سایان یازی لار درج ائتمیشدی. «آتش» روزنامه سی ۱۸ آوریل (۲۹ فروردین) سایندا شوروی ایله ایران آراسیندا نفت سازشی نین الهه ائدیلمه سی نین لندن دایره لرینده جدی ناراحتلیق یاراتدیغینی بیلدیریردی. روزنامه نین فکرینجه، اونلار

^۱ - R. Rossow. The Battle of Azerbaijan, ۱۹۴۶, p. ۲۴ ۲۵ .

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی مرکزی دولت یئنی تاریخ آرشیوی، فوند ۲۸، سیاهه ۴، اشاره ۴۵، ورق ۶۸

احتمال و تیردیردی لر کی، گله جکده ایران حکومتی غیر برابر انگلیس - ایران نفت شرکتینده دگیشیکلیک ائتمگی طلب ائده بیلر.^۱

انگلیس لره یاخین ستاره روزنامه سی ۹ آوریل (۲۰ فروردین) ساییندا شوروی - ایران مختلط نفت شرکتی نین یارادیلما سی حقدده سازشین نظاملاماسینی قوام حکومتی نین مهم سیاسی و اقتصادی اددیمی کیمی قیمتلندیریردی. روزنامه نین فکری نجه بو سازش سیاسی یاخیمدان شوروی ایله ایران آراسیندا کی آنلاشیلما زلیغی آرادان قالدیریر، اقتصادی جهتدن اولکهنین شمالی نین صنایع ناحیه سینده چئوریلمه سینده خدمت ائدیردی. عین زماندا ستاره تکلیف ائدیردی کی، آمریکا دولارینی دا ایران نفتینه جلب ائتمک لازمدیر. روزنامه امیدوار اولدوغونو بیلدیریردی کی، قوام بو امکانی دن بوراخماز.^۲ دوغرودان دا قوام آمریکا شرکت لری نه بلوچستان دا نفت امتیاز لاری و ترمک مسأله سینده دفعه لرله تهران داکی آمریکا سفیرینه خاطر لاتمیشدی. لکن آمریکا مقام لاری شوروی نین ایران دان چیخماسینا یؤنه لمیش سرت طلب لری نین نفتله علاقه لندیرله جگیندن و آمریکانین نفوذونا خلل گتیره جگیندن احتیاط لاندیردی لار. وزیر خارجه بیرنس آوریلین ۸ (۱۹ فروردین) ده ایران داکی سفیر میوری یه یازیردی: «۲۴ مارس ها (۴ فروردین) بیان ائتدیگی کیمی، بئله بیر تأثرات یارانا بیلرکی، بیز شورای امنیتده بو یاخینلارداکی حرکت لریمیزی ایران نفتینه اؤز مارق لاریمیز نامینه ائدیریک. مسأله نین بئله باشا دوشونولمه سیندن بیز ناراحتیق. ۲۴ مارس تلگرامیندا (۴ فروردین) بیز قید ائتمیشدیک کی، آمریکانین بلوچستان نفتینده کی هر هانسی بیر ماراغی شوروی قشون لاری نین چیخاریلماسی و بونا یاخین دیگر مسأله لرله علاقه ده مذاکره ائدیلمه مکدیر. بیز شوروی چیخانا قدر آمریکالی لارین نفت حقوق لاری ائده ائتمه سی امکان لاری ایله علاقه دار هر هانسی بیر مذاکره نین نه حکومت نماینده لری، نه ده آمریکا نفت شرکت لری ایله آپاریلماسینی آرزو ائدیریک. بیزیم موضعیمیزی ایراندا اولان آمریکا نفت شرکت لری نماینده لرینه آیدینلاشدیرین».^۳

شوروی - ایران مختلط نفت شرکتینه شبهه لی مناسبت بسله یین روزنامه لر ده وار ایدی. «کسرا» روزنامه سی ۹ آوریل (۲۰ فروردین) ساییندا نفت شرکتی ایله باغلی احمدقوامین سفیر سادچیکوفا مکتوبونا بیر سیرا قیدلر درج ائتمیشدی. بو قیدلرده گؤرسه دیلیردی کی، مختلط نفت شرکتی نین سرحدلری دقیق معین ائدیلمه میشدی، راضی لاشمادا شرکتین خدمتچی لری نین ایرانی لاردان عبارت اولماسی دقیق گؤرسه دیلمه میشدیر. عین زماندا، روزنامه یازیردی کی، مقوله مدتی باشا چاتدیقدان سونرا تصفیه خانا و نفت مؤسسه لری ایران حکومتینه عوض سیز قایتاریلمالی دیر. همچنین مباحثه لرین حلی یول لاری، قویولان سرمایانین حجمی، نفت بوروسو خط لری نین چکیلمه سی، چیخاریلان نفتین تمیزلمه سی و سایره مسأله لر ده کسرانین فکری نجه، آخره قدر آیدین دگیلدی. مقوله نین مدتی نین اوزون اولماسینی دا روزنامه نقصانلی ساییردی.

^۱ - «آتش»، ۱۳۲۵، ۲۹ فروردین.

^۲ - «ستاره»، ۱۳۲۵، ۲۰ فروردین.

^۳ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۴۱۳.

بعضی لری حتی سونرالار بئله حساب ائدیردی کی، اولکه نین شوروی طرفیندن اشغالی باشا چاتدیقدان، آذربایجان خارجی قشونلاردان تمیزلندیکن سونرا شوروی شمال نفتی حقیقده امتیاز سازی الهه ائتمکله ایران دیگر بیر بحرانلا اوزلشدی.^۱

بیر سیرا روزنامه لر ۱۴نجو مجلسین ۱۹۴۴ نجو (۱۳۲۳) ایله نفت امتیازلاری نین وئرلمه سینی قدغن ائدن قانونون قوه ده اولدوغو حالدا، شوروی ایله مقاوله نین باشا دوشمه دیک لرینی یازیردی. نخست وزیرین معاونی مظفر فیروز سوال لارا جواب وئرهرک ایضاح ائتمیشدی کی، بورادا صحبت خارجی لره نفت امتیازی وئرلمه سیندن دگیل، مختلط نفت شرکتیندن گئدیر.^۲

تهران شوروی - ایران سودالاشماسی نین تأثیری آلتیندا ایدی. بوتون چتین لیک لره باخمایارق، تبریزده ایسه یئنی حیات قوروجولوغو دوام ائدیردی. ایران تاریخی ایله یئنی ایلین ایلک گون لرینده - یعنی ۱۹۴۶ نجی ایلین آوریل آیی نین ۹ دا (۲۰ فروردین ۱۳۲۵) ملی حکومتین نوبتی ایل اوچون دولت بودجه سی قبول ائدیلدی. یئنی بودجه نین مداخل حصه سی ۶۴۰۶۰۰۰۰ تومن، مخارج ایسه ۶۳۸۵۶۹۷۲ تومن ایدی. معارف وزیرلیگینه ۶۰۲۰۳۲۰ تومن وسایط آیرلمیشدی، علاوه اولاراق آیرلمیش دورد میلیون تومن ایسه یئنی تاسیس اولوناجاق مدرسه لره، گنجه کلاس لاری و دانشگاهین تکمیلی اوچون نظرده توتولموشدو. اوست - اوسته صحیه (بهداری) ایش لرینه بئش میلیون تومندن آرتیق وسایط بوراخلماسی پلانلاشدیرلمیشدی. آذربایجان شوسا و دمیر یول لاری نین چکلمه سی و تعمیر، تلفراق خطلری نین قورولماسی و تعمیر اوچون دولت بودجه سی پست، تلفراق و یول لار وزیرلیگینه ۹ میلیون تومنه قدر وسایط آیرلمیشدی.^۳

یئنی بودجه قبول ائدیلدیکدن بیر نئچه گون سونرا آوریلین ۱۱ ده (۲۲ فروردین) آذربایجان ملی مجلسی اکین بهره سینی مالک ایله اکینچی آراسیندا بؤلونمه سی حقه قانون قبول ائتدی. آوریلین ۱۴ ده (۲۵ فروردین) تورپاق آلمیش کندلی لرین تبریزده کنگره سی توپلانندی. کنگره ده آذربایجانین مختلف یئرلریندن آلتی یوز نماینده اشتراک ائدیردی. تورپاق لارین بؤلونمه سی و یوخسول لارا یاردیم حقیقده وزیر کشاورزی مهتاش معروضه ائتدی. کندلی نماینده لری قارشی سیندا باش وزیر سیدجعفر پیشه وری، مجلسین صدری شبستری چیخیش ائتدی لر. شبستری قید ائتدی کی، اولکه میزین اهالی سی نین چوخلوقو کندلی لر اولدوغوندان ملی حکومتین کندلی لره قایغی سی اونون باشلیجا سیاستی دیر. دولت تورپاق لاری نین، مرتجع مالک لرین تورپاق لاری نین بؤلوشدورولمه سی بو استقامتده ایلک آدیمدیر. گله جکده کندلی بانکی واسطه سی ایله بیز تکجه یوخسول لارا

^۱ - Setareh Farman - Farmaian With Dona Munker. Daughter of Persia. New -York, ۱۹۹۲, p. ۱۶۹.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی مرکزی دولت یئنی تاریخ آرشیوی، فوند ۲۸، سیاھه ۴، اشاره ۴۵، ورق ۷۳.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۱۵۵، ورق ۱۰۰ - ۱۰۳.

دگیل، اورتا باب لارا دا یاردیم گؤستره جه ییک. باش وزیر دئدی: «نه قدر کی ملی حکومت یاشاییر، کندلی لره قایغی اونون بیرینجی ایشی اولاجاق. اونا گؤره کی، کندلی لر بیزیم ارخه میزدیر. اونلار فدائی دسته لری نین اؤزه گینی تشکیل ائدیرلر. اونلار گله جکده ده ملی حکومتین اساس مدافعه چی لری اولاجاق لار». کنگره کندلی لری نین ملی حکومتین سیاستینی مدافعه ائتدیک لری و سون داملا قان لارینا قدر اونو مدافعه ائتدیک لری حقدده قطعنامه قبول ائتدی.^۱

آوریلین اورتا لاریندا (فروردینین سون لاریندا) سازمان ملل شورای امنیتین یئنی مذاکره لری عرفه سینده شوروی احمد قوام دان طلب ائتدی کی، ایران حکومتی شورادان اؤز شکایتینی گئری گؤتورسون. سفیر سادچیکوف آچیق - آچینینا قوامی هده لهدی کی، او، شوروی نین آندیغی آددیم لار حسابینا حاکمیتده قالیب. آوریلین ۱۳ ده (۲۴ فروردین) سادچیکوف عنادلا طلب ائتدی کی، قوام السلطنه مسأله نین گونده لیکدن چیخاریلماسی خواهشینه قوشولماق اوچون حسین علاءیا گؤستریش وئرمه لی دیر. قوام مهین ۶ سینا قدر (۱۶ اردیبهشت) شوروی قشون لاری نین چیخاریلماسینا مسکودان علاوه تأمینات ایسته دی. آیین ۱۴ (۲۵ فروردین) ده شوروی حکومتی قشون لارین ایران دان مهین ۶ سینادک (۱۶ اردیبهشت) قید شرط سیز چیخاریلماسی باره ده موافق تأمینات لا چیخیش ائتدی. بوندان باشقا، سادچیکوف قوامی ارخه یین ائتدی کی، تخلیه یه علاوه اولاراق نخست وزیرین قبول ائده بیله جگی حدلر چرچوو اسیندا تکلیف لری نین آذربایجان دا دوغرو لماسی اوچون شوروی اؤز نفوذوندا ن استفاده ائده جک.^۲ سازمان ملل ده کی مذاکره لردن یخه قورتارماق اوچون شوروی ۱۴ آوریل ده (۲۵ فروردین) قشون لارین مهین ۶ سینا قدر (۱۶ اردیبهشت) ایران دان قید شرط سیز چیخاریلما جاغینا تأمینات وئردی. آمریکا تاریخچی سی «کوروس سمیعی» نین فکری نجه، ۲۴ مارس (۴ فروردین) شوروی بیاناتی، ۴ آوریل (۱۵ فروردین) شوروی - ایران راضی لیغی، ۱۴ آوریل (۲۵ فروردین) ده قشون لارین تخلیه اولونماسی ایله علاقه دار شوروی نین گذشتی، ترومن حکومتی نین تضییقی ایله باغلی ایدی.^۳ آوریلین ۱۶ سیندا (۲۷ فروردین) قرومیکونون مکتوبو ایله باغلی مذاکره لری نین گئیشینده سازمان مللین دبیر کلی «تروقوه لی» شورای امنیتین صدری «قوتای تسین» ه مکتوبلا مراجعه ائتدی. سون نتیجه ده ایرانین موضعینده اساسلی دگیشیک لیک باش وئردی و او اؤز شکایتینی گئری گؤتوردو. لکن شورای امنیتده هله کی مذاکره لره سون قویماق ممکن اولمادی. آمریکا نماینده سی استتینوس، انگلیس نماینده سی کادوقان، برزیل نماینده سی ولیوکو، استرالیا نماینده سی هاچسون و دیگر لری ایران مسأله سی نین مذاکره دن چیخاریلماسی علیه نه اولدولار. تایم مجله سی ۲۲ آوریل (۲ اردیبهشت) تاریخلی ۱۶ نجی ساییندا (۱۹۴۶ = ۱۳۲۵ نجی ایل). سازمان ملل ده کی مذاکره لرله باغلی یازیردی: «قیزیل اردونون مهین ۶

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۲۶ ورق. ۱۱۷.

^۲ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۴۲۷.

^۳ - Kuross A. Samii. Truman Against Stalin in Iran: A Tale of Three Messages, p. ۱۰۰.

سیندا (۱۶ اردیبهشت) ایران‌دان چیخماسینی گۆزله‌مه‌دن تهران حکومتی شورای امنیتیه مراجعه ائتمیشدی کی، ایران حکومتی شوروی حکومتیندن تامامیله ارخه‌یین‌دیر، اونا گۆزه ده اؤز شکایتینی گئری گؤتورور». آمریکالی ادوارد استتینوسون رهبرلیگی ایله نماینده‌لر بیر - بیرینین آردینجا قرومیکو ایله گۆروشوب، اونا بیلدیریردی‌لر کی، شورا هر دفعه شکایتچی‌نین «هر شئی یاخشیدیر» دئمه‌سی ایله اؤز قرارینی دگیشه بیلمز. لهستان، طبیعی کی، روسیه‌نین یانیندا یئر آلدی. فرانسه نماینده‌سی هانری بونه‌نین «بو، کیچیک بیر ملتین بؤیوک بیر ملته قارشو اولان شکایتینی گئری گؤتورمک حقوقوندان محروم ائتمه‌سی‌نین ایلك مثالی اولاییلر» دئمه‌سی روسیه‌یه گۆزله‌نیلمز بیر راحتلیق وئردی. لاکن بوونین همکارلاری اونونلا راضی دگیلدی‌لر. قرومیکونون اوچونجو چیخیشیندا هر زمان قورو و یاواش اولان سسی غضبلی باغیرتی کیمی چیخیردی. او غضبلنه‌رک استتینوسو «باشابلا» آدلاندیردی و دئدی کی، بو مسأله «ان بؤیوک معناسیزلیق» آدچار اولوب. عادتاً، چوخ ساکت آدام اولان بریتانیالی آکساندر کادوقانین اوزی هیجان‌دان و شورا سکی‌سی‌نین ایستی‌سیندن قیپ قیرمیزی اولموشدو. او قید ائتدی کی، ایران مسأله‌سی مه‌ین ۶ سیندا (۱۶ اردیبهشت) تقدیم ائدیله‌جک عادی بیر معروضه ایله حل اولونار. «اگر روسیه مسأله‌نی بو گونه قدر اوزاتماسایدی، بوتون بونلار باش وئرمزدی». اجلاس‌دان سونرا باردا برزیل نماینده‌سی «پدرا ليو وليوسو» قرومیکویا یاخینلاشیب «بیلیرسینیز کی، من روس دیلینی اؤیره‌نیرم» دئدی. قرومیکو جواب وئردی: یوخ، یوخ! سیز روسیه‌لیه‌نه سس وئرمگی اؤیره‌نیرسینیز». پراودا روزنامه‌سی سازمان ملل مذاکره‌لری باره‌ده یازیردی کی، بو تبلیغاتین تشبثچولری اؤز لیرینی بوتون دنیا قارشو سیندا «ایرانلی‌لار‌دان داها چوخ ایرانلی گؤرستمک» دن چکینمهدی‌لر. آوریلین ۲۴ ده (۴ اردیبهشت) شوروی نماینده‌سی قرومیکو چیخیش ائدیپ بیلدیردی کی، او، بیر داها ایران مسأله‌سی‌نین شوراداکی مذاکره‌لرینده اشتراک ائتمه‌یه‌جک‌دیر.

آوریل آیی‌نین اورتالاریندا (فروردین‌ین سون‌لاریندا) شوروی قشون‌لاری‌نین آذربایجان‌ی ترک ائتمه‌سی دوام ائدیردی. کرج، قزوین، زنجان و میان‌دان سونرا آوریلین ۱۵ ده (۲۶ فروردین) اردبیل بوشالیدی. تبریز، میانداب، بندرشاه و انزلی‌ده (پهلوی) ایسه قشون‌لار هله تام هیبتله قالیردی. شوروی چیخدیقجا قوام ایسته‌بیردی کی، ایران نظامی قوه‌لرینی آذربایجان‌ین سرحدلرینده و اونون جنوب شهرلرینده یئرلشدیرسین. بو مقصدله شیراز، اهواز و اصفهان‌دان اولجه تهرانا گتیریلیمیش ۳ مین سرباز آوریلین ۱۵ ده (۲۶ فروردین) قزوینه گؤندریلیدی. عین زماندا، حکومت اهالینی اؤز طرفینه چکمک اوچون تعجیلی اولاراق قزوینه ۱۹ ماشین ارزاق، گوج نمایش ائتدیرمک مقصدیله ۴ تانک گؤندردی. همدان لشکری‌نین فرماندهی ژنرال پورزند باش قرارگاهین امری ایله قزوینه گلدی. یئنی گلن اردو شهرین ۴ کیلومترلیک‌ده کی کئچمیش آمریکا نظامی شهرجیگی اولان «استالینقراد» دا یئرلشدیریلدی. شوروی‌نین چیخماسی و مرکزی ایران حکومتی‌نین گوج نمایش ائتدیرمه‌سی ایستر - ایسته‌مز جنوبی آذربایجان اهالی‌سینه تأثیر

گورستمیشدی. تکجه اردبیل شهرستانیندا ۲۴ میندن آرتیق آدم شوروی وطنداشلیغینی قبول ائتمک و شوروی یه گنتمک آرزوسو ایله شوروی نایب کنسولونا مراجعه ائتمیشدی. شوروی قوشونو چیخاندان سونرا ۳۰ عابله قزوین دن تبریزه کؤچموشدو.^۱ ایران آرتشی نین بیر سیرا افسرلری شخصی ساختا سندلرله آذربایجان شهرلرینه گؤندریلمیشدی. ارتجاع خیلی فعال لاشمیشدی. گنجه لر دیوارلارا یاپیشدیریلان ورقه لرین مضمونی آذربایجان ملی حکومتی نین تدبیرلرینه قارشى یؤنه لدیلمیشدی. اهالی یه ملی حکومتین اردوسونون نظامی چاغیریش لارینی بایکوت ائتمک توصیه اولونوردو. تبریز اهالی سی ایچری سینده صحبت گزیردی کی، شوروی ایران دان انگلیس و آمریکالی لارین گوجلو تضييقی ایله چیخیر. مرکزی حکومته باغلی اولان و آذربایجانین ایران دان آیریلماسی احتمالیندان ناراحتلیق کنچیره ن دایره لر شوروی ایله ایران آراسیندا سازشین الدهه ائدیلمه سینی سئوینجله قارشى لاماقلا یاناشی، شوروی قوشونو چیخدیقدان سونرا آذربایجان لا تهران آراسیندا گؤزله نیلن توققوشمادان برک هیجان کنچیریردی لر. اونلارین ناراحتلیغی بونولا باغلی ایدی کی، آذربایجان دمکراتلاری مسأله نین ایران اساسی قانونی چرچوواسیندا حلینه راضی اولمایاجاق لار و بو دا اؤز نوبه سینده سلاحلی توققوشمانی قاجیلماز انده جکدیر. اصلینده، تهران مقام لاری تردد و شایعه لرین گوجلندیگی آوریل (فروردین) گون لرینده آذربایجان ملی حکومتینی دیشینه وورماق ایسته ییردی. مراغا تیپی نین فرماندهی ژنرال عظیمی خلق وزیرى جعفر کاویانا رمزلی معلومات گؤندرمیشدی کی، آوریلین ۱۷ سینده (۲۸ فروردین) ۸۰۰ نفرلیک ایران پیادا و سوار قوشونو تیکان تپه و صایین قلعه یولو آراسیندا اینجه و قره بورون کندلرینده کی فدائی لرین محافظه ائدیگی پستلارا هجوم ائدیب. فدائی لر اؤز موضع لرینی فداکارلیق لا مدافعه ائتمیشدی لر. دؤرد گون عرضینده اونلاردان ۱۵ نفر اؤلن و یارالانان اولموشدو. باش وزیر پیشه وری ایران قشونونون آرامسیز هجومندان بیرقدر هیجانلانمیشدی. او، دوغرو اولاراق بئله حساب ائدیردی کی، نظامی عملیات گئدن اراضی ده اولکی وضعیتتی برپا ائتمک اوچون تعجیلی تدبیرلر گؤرولمه لی دیر، عکس تقدیرده ایران قوشونو مراغایا قدر ایره لی له ییب تبریز اوچون تهلوکه توره ده بیلردی. اونون بلاواسطه گؤستریشی ایله ایران قشونونون هجومونو دایاندىرماق اوچون ملی حکومت مناقشه ناحیه سینه علاوه فدائی دسته لری، توپ، سلاح و سورات گؤندردی. بو تخریباتدان ایران مرتجع لری آذربایجانا قارشى نظامی عملیات لاری گئنش لندیرمک اوچون بهانه کیمی استفاده ائتمک ایسته ییردی لر. آوریلین ۲۰ سینده (۳۱ فروردین) حکومتین اجلاسیندا وزیر جنگ احمدی تیکان تپه و صایین قلعه حادثه لرینی دمکراتلارین ایران قشونونا هجومی کیمی تقدیم ائتدی. او، مناقشه ناحیه سیندن آلینمیش تلگرامین مذاکره سینی و دمکراتلارین گئری اوتوردولماسی حقه قرار قبول ائدیلمه سینی تکلیف ائتدی. قوام السلطنه بونون علیهینه اولدو و مسأله نین اطرافلی اؤیره نیلمه سینی ضروری سایدی.

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاچه ۸۹ اشاره ۱۱۲ ورق. ۷۶ - ۷۷.

شوروی خصوصی خدمت اورقانلارینین دیگر بیر معلوماتیندا دمکراتلارلا ایران قوشونو آراسیندا باش وئرمیش نظامی توققوشمانین شاه و اونا یاخین اولان نظامی لردن احمدینین، وزیرلردن اقبال، سپهر و بیات طرفیندن قواما قارشی استفاده ائدیلمک اوچون توره دیلدیگی احتمال ائدیلمدی. هر حالدا ملی حکومت بو تخریباتین قارشی سینی جساتله آلدی. اینجه، قره بورون، میان بولاقدادا آذربایجان حکومتینین فایدالاری برپا ائدیلدی. ایران قوشونو بو حادثه لرده ۸ نفر سرباز ایتیردی. خیلی سرباز و افسر فدائی لر طرفیندن اسیر گؤتورولدو. باش وئرمیش حادثه ایله باغلی میرجعفر باقروف استالین و مولوتوفا یازیردی: «بیزه ائله گلیر کی، قوام بو حرکتی ایله بیر طرفدن ملی حکومتین مدافعه قابلیتینی یوخلاماق ایسته ییر، دیگر طرفدن ایسه مرتجع قوه لری آذربایجانین داخلینده پوزقولوق سالماغا هوسلندییر. پیشه وری بیلدیرمیشدی کی، اگر شرایط طلب ائتسه، خلق قوشونو گردانلارینین گوجو ایله ایران آرتشینه قارشی متشکل مقاومت گؤرستمکده دوام ائده جکدیر»^۱. اصلینه قالسا، ائله میرجعفر باقروف اؤزو ده بونا طرفدار ایدی. او، ملی حکومتین لیدرلرینه مصلحت گؤردو کی، تهران لا مناسبت لرین فایدادا قالماسی ایران حکومتینین نظامی تضییقینه نئجه مقاومت گؤرستمه سیندن داها چوخ آسیلی اولاجاقدیر. اگر سیز گوجلو اولسانیز، چوخ شئیه نایل اولاجاقسینیز، عکسینه، تهران قشونونون قارشی سیندان قاچسانیز، هئچ نه یه نایل او بیلمه یه جکسینیز. تهران حکومتی یالنیز بیر نئجه ژاندارم گروهانی و گردانی گؤندردیکدن سونرا سیزینله دانیشاجاق. اگر اونلار ازیله جکسه، اوندان دئیجه کله کی، حرمتلی پیشه وری، باشلا باجاق لار آدام کیمی دانیشماغا، اوندان قوام سیزینله آیری دیلده دانیشاجاق. اگر قوامین گؤندردیگی ژاندارم و سربازلارین قارشی سیندان قاچاق سیزینسا، اوندان قوام پیشه وری ایله دانیشما باجاق.^۲

یوخاریدا قید ائدیلمن حادثه لردن بیر نئجه گون اول شوروی سفیری سادچیکوف وزارت خارجه شوروینین تاپشیریغی ایله قوام السلطنه یه تکلیف ائتدی کی، آذربایجان مسأله سی اوزره راضی لاشدیرلمیش سازشین متنینی اعلان ائتسین. لکن قوام وعده وئرسه ده، بوتون واسطه لرله بونو یوباندیردی. آوریلین ۲۱ ده (اول اردیبهشت) سادچیکوف بو مسأله نی بیر داها نخست وزیره خاطر لاتدی. تیکان تپه ده ایران قشونونون مغلوبیتی خبری گلن کیمی حکومت کابینه سی آذربایجان مسأله سی حقه حاضر لانیلمیش تکلیفلری اعلان ائتمک باره ده قرار قبول ائتدی. ایران حکومت کابینه سینده اولان شوروی مأموری آذربایجان حقیقده قرارین قبول ائدیلمه سینه هئچ بیر وزیرین اعتراض ائتمه مه سیندن بیر قدر شبهه لنمیشدی. حالبو کی، غیر رسمی صحبت لرده وزیر جنگ، تیمسار امیر احمدی و مالیّه وزیری مرتضی قلی بیات دفعه لرله ۴ آوریل (۱۵ فروردین) سازشیندن ناراضی لیلیق لارینی افاده ائتمیشدی لر. اونلار بئله حساب ائدیردی لر کی، بو سازشله اساس قانون پوزولور و

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹ اشاره ۱۱۲ ورق. ۷۴ - ۷۵.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹ اشاره ۱۱۰ ورق. ۶۳ - ۶۴.

آذربایجانلی لارا گذشته گئدیلیر.^۱ بئله لیکله آذربایجان مسأله سینه دایر حکومتین قراری آوریلین ۲۱ (اول اردیبهشت) ده آخسام تهران رادیوسو ایله وئرلیدی. ائله همین گون کئچمیش ایران مجلسی نین تبریزدن سئچلمیش عضوی، آذربایجان لا دانشیق لار آپاراجاق ایران نماینده هیأتی نین ترکیبینه داخل اندلمیش فتحعلی ایپکچیان دانشیق لارین یئرینی و وقتینی پیشه وری ایله راضی لاشدیرماق اوچون تبریزه گلدی.

---

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۴ ورق. ۱۲۲ .

اون دؤردونجو فصل
ایران لا آذربایجان آراسیندا دانیشیق لارین باشلانماسی

و
۲۳ خرداد مقولهسی

آوریلین سونونجو اونگونلوگو سیاسی حادثه لرله زنگین اولدو. مرکزی تهران حکومتی ایله آذربایجان آراسیندا قارشی دورما تدریجاً دانیشیق لار سطحینه کئچیریلدی. شوروی نین تخلیه سینه شبهه لی مناسبت ارخه پلانا کئچدی. مارسین ۲۴ ده (۴ فروردین) اعلان اولونموش بیاناتلا قشون لارین چیخاریلماسی ایله باغلی ترددلو دور بیتدی. آذربایجان مسأله سینه دایر ایران حکومتی نین قراری اعلان ائدیلن گون - اوزون مدت جنوبداکی نظامی دوشرگه لرده ساخلانانا اوخشیان شوروی نظامی ماشین لاری، تانک لاری و زره لی ادواتی شمالا دوغرو حرکته باشلادی. آذربایجان لا دانیشیق لار اوچون سنچیلیمیش ایران نماینده هیأتی نین عضوی فتحعلی ایپکچیان آوریلین ۲۱ ده (اول اردیبهشت) گون اورتا تبریزه گلدی. او اوزو اورتا تاجر و اورتا تحصیل لی اولماقلا تبریزین کهنه ساکن لریندن سایلیردی. تزار دورونده روس مکتبینه اوخوموشدو. ۱۹۳۰ (۱۳۰۹) نجو ایله قدر اونون آتاسی شوروی تجارت نماینده لیگی نین اعتبارلی مشتری لریندن و تئز- تئز مسکووا، باکی یا، تیفلیس و دیگر شهرلره ایشگزار سفرلر ائدیردی. ایپکچیان ۱۹۴۳ (۱۳۲۲) نجو ایله تبریزدن ۱۴ نجو مجلسه وکیل سنچیلیمیشدی. بو ایشده بیرقدر شوروی نین الی اولدوغوندان مجلس عضولری اونون وکیل لیگی نین تصویب اولونماسینا مانع اولماغا چالیشدی لار. آذربایجان دا ملی حرکتی گئئش لنه نندن سونرا تئز - تئز تهران مطبوعاتیندا آدی چکیلن آذربایجانلی لاردان ایدی. ۱۹۴۵ نجی ایلین پاییزیندا آذربایجان ملی مجلسینه سنچیلیمگه راضی لیغینی وئردیکدن سونرا مرکزی مطبوعات اونون علییه نه بؤیوک تبلیغات قالدیرمیشدی. بو تبلیغاتین گئدیشینده طلب ائدیلیردی کی، ایرانی ساتدیغینا گؤره مجلس عضولوگوندن چیخارلسین.

ایپکچیان گلن کیمی سیدجعفر پیشه وری اونون یانینا آدام گؤندردی کی، ملی حکومتین رسمی مقام لاری ایله دانیشیق لار باشلانانا قدر علاوه سؤز - صحبت و شایعه لره یول وئرمه مک اوچون غیر رسمی گؤروش لر کئچیرمه سین. ایپکچیان ائله گلن آداما قوشولوب باش وزیرین اقامتگاهینا گئتدی و پیشه وری ایله قیسا فکر مبادله سی ائتدی. قیسا گؤروش زمانی ایپکچیان بیلدیردی کی، تیکان تپه حادثه لری باره ده، او، رادیودان معلومات آلان کیمی تهران دا نخست وزیرین معاونی مظفر فیروز و آز سونرا احمدقوام لا گؤروشوب. اونلار بو حادثه نی، گویا، حکومتدن خبرسیز باش وئردیگینی و هر جور اولچو گؤتوره جک لرینی بیلدیریب لر. چیخارکن ایپکچیان معلومات وئردی کی، صاباح آوریلین ۲۲ سینده (۲ اردیبهشت) سحر ساعت ۹ دا دانیشیق لار آپارماق اوچون رسمی قایدادا وزیر لر

کابینه‌سینه گله‌جک‌دیر.^۱

آوریلین ۲۱ سینده (اول اردیبهشت) آخ‌شام آذربایجان مسأله‌سینه دایر احمدقوام‌پن تهران رادیوسو ایله اعلان اولونموش قراری آیین ۲۲ سینده (۲ اردیبهشت) اطلاعات روزنامه‌سینه، بیر گون سونرا ایسه، دئمک اولار کی، بوتون ایران روزنامه‌لرینده درج اولوندو. آذربایجان دمکرات‌لارینی «قیامچی»، «خیانتکار» آدلان‌دیران و ملی حرکتین ساحلی یول لا یاتیرماغا اوستونلوک وئرن حکیم‌المک‌دن فرقلی اولراق، قوام‌السلطنه تبریزه سیاستله گلیردی. او آذربایجان دمکرات‌لاری‌نین علییه‌نه، دئمک اولار کی، بیر سؤز دئمیردی، تبریزه اردو گؤندرمک باره‌ده ده هئچ نه دانیشمیردی. خارجی مخبرلر بو مسأله ایله باغلی اونو چوخ چک - چئویره سالسالار دا، قوام یالنیز قیسا جوابلا محدودلاشیردی. «او بئله حساب اندیرکی، آذربایجان مسأله‌سی ایرانین داخلی ایشی‌دیر و امیدواردیر کی، بو مسأله‌نی اؤلکه‌نین منافعی‌نه اویغون حل ائده بیله‌جک‌دیر. او، آذربایجانا قشون گؤندرمگی و اورادا باش وئرمیش حرکتی زور گوجونه یاتیرماسی‌نین طرفداری دگیلدیر».^۲

شاه‌لا، شوروی ایله، آمریکا و بؤیوک بریتانیا ایله، اجتماعی رأی‌له آیری - آیریلیقدا اویون اوینایان یئتمیش یاشلی میرزا احمد قوام‌السلطنه ۱۹۴۶ (۱۳۲۵) نجی ایلین یازیندا اؤز سیاسی کاریئرینی‌نین آن بؤیوک اویونونا باشلامیشدی. تبریزده کی آمریکا نایب کنسولو روسو حقلی اولراق سونرالار اوبرازلی فورمادا یازیردی: «قوام اؤزو بیر سر ایدی».^۳ اونون آوریلین ۲۲ سینده (۲ اردیبهشت) «اطلاعات» دا درج اولونموش آذربایجان مسأله‌سینه دایر قراری دا چوخ‌لاری اوچون معمالی خصلت داشیییردی. قراردا دئییلیردی: «ایندیکی حکومت یاراناندان بری آذربایجان مسأله‌سینه خصوصی دقت و قایغی، هابئله حرمتلی هموطنلریمیزین نیّت‌لری دریندن اؤیره‌نیلدیکن سونرا بو ایالتده اصلاحات‌لارین کئچیریلمه‌سینه بؤیوک ماراتق نمایش ائتدیرمیشدیر. اساس قانونون و دیگر موجود قانون‌لارین امکان وئردیگی درجه‌ده اجرا ائدیجی حاکمیتین بو ایالتین اهالیسی‌نین امیدلرینی دوغرولتماق باره‌ده وزیرلر کابینه‌سی چوخ دگرلی هموطن‌لریمیزی بیرلیگه و قارداشلیغا چاغیران قرار قبول ائتمیشدیر». مرکزی تهران حکومتی‌نین آذربایجان مسأله‌سینی دینج یول لا تنظیم ائتمک اوچون قبول ائتدیگی قراردا گؤرسه‌دیلیردی: «اساس قانونا علاوه اولونموش ۲۹، ۹۰، ۹۲، و ۹۳ نجو ماده‌لرین اصلینه موافق اولراق، ۱۳۲۵ نجی قمری ایلین ربیع‌الثانی آییندا (یعنی ۱۹۰۷ نجی ایلین مه - ژوئن آیلاریندا) قبول ائدیلن قانوندا ایالت و ولایت انجمن‌لری اوچون تصدیق اولونموش حقوق‌لار ایران آذربایجان باره‌سینده آشاغیداکی کیمی شرح و تصدیق ائدیلیر:

۱ - زراعت، تجارت و صنایع، اساسلی نقلیات، معارف، صحیه و پلیس شعبه‌لری‌نین

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۴ ورق. ۱۱۰ - ۱۱۱ .

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی مرکزی دولت یفنی تاریخ آرشیوی، فوند ۲۸، سیاهه ۴، اشاره ۴۵، ورق ۱۲.

^۳ - R. Rossow. The Battle of Azerbaijan, ۱۹۴۶, p. ۲۶ .

رهبرلری، هابنله محکمه، مدعی العموم لوق اورقان لاری، مالیّه مفتشی ایالت و ولایت انجمن لری طرفیندن تعیین اولونورلار، اونلار حقینده رسمی امرلر ایسه، موجود قایدالارا اساساً حکومت طرفیندن وئرلییر.

۲ - ایالت انجمن لری نین راضی لیغی ایله ایالت (استاندار) تعیین ائتمک حقوقی حکومته مخصوص اولاجاقدیر، نظامی قوه لر و ژاندارمری نین فرمانده لیک هیأتی ایسه حکومت طرفیندن تعیین ائدیله جکدیر.

۳ - ایران یین باشقا ناحیه لرینده اولدوغو کیمی، آذربایجان اوچون ده رسمی دیل فارس دیلی دیر، یئرلی اداره و محکمه لرده کارگزارلیق ایش لری فارس و آذربایجان (تورک) دیل لرینده آپاریلییر، ابتدایی مکتبلرین بیرینجی بئش کلاسیندا درس لر آذربایجان دیلینده کئچیریلییر.

۴ - اؤلکه نین وئرگی و بودجه تأسیساتی معین ائدیلمک آذربایجان شهرلری نین آبادلاشدیریلماسی و سایره اوچون لازم اولان خرج لری حکومت نظرده توتاجاقدیر.

۵ - اؤلکه نین باشقا ناحیه لرینده اولدوغو کیمی، آذربایجان دا دمکراتیک تشکیلات لارین، سندیکالارین و سایرین فعالیتی آزاددیر.

۶ - آذربایجان اهالی سینه و دمکرات خادملرینه آذربایجان دا باش وئرمیش دمکراتیک حرکاتدا اشتراک ائتمک اوستونده جزا وئرلمه یه جکدیر.

۷ - آذربایجان دا یاشایان اهالی نین حقیقی ساینما موافق اولاراق، بو ایالتین وکیل لری نین ساینما آرتمیغا راضی لیک وئرلییر. اون بئشینجی قانون وئرلیی اگله شمه باشلانارکن مجلسه بو باره ده تکلیف وئرله جکدیر، بو تکلیف تصدیق ائدیلمکدن سونرا همین مجلسه چاتیشمایان وکیل لر سئچیله جکدیر. ایران دا عمله گلیمیش وضعیتت نظاما سالماق مقصدیله ایران حکومتی، یوخاریدا گؤرسه دیلن تدبیرلری حیاتا کئچیرمگی نظرده توتوموشدور»^۱.

آوریلین ۲۳ دن (۳ اردیبهشت) باشلایاراق بیر نئجه گون عرضینده حکومتین آذربایجان مسأله سی ایله باغلی بیاناتی تهران روزنامه لرین باشلیجا موضوعونا چئوریلدی. شوروی یه یاخین اولان مطبوعات حکومتین آذربایجان لا دانیشیغا گئتمه سین، انجمن لرین حقوق لاری نین گئنش لندیریلمه سی، آذربایجان دیلی نین ایلمک بئش باشلانغیچ کلاس لاردا اساس تدریس دیلی اولماسینی، یئرلی اداره لرده و محکمه ایش لرینده فارس دیلی ایله یاناشی ایشله دیلمه سین یوکسک قیمت لندیریردی لر. ان باشلیجاسی ایسه، روزنامه لرین فکرینجه، مرکزی حکومت آذربایجان داکی حرکاتی دمکراتیک حرکت کیمی تانییردی. «ایران ما» یازیردی: «تهران بیزیم قارداشیمیز اولان آذربایجانلی لارا دوستلوق الینی اوزاتدی. بیز امید ائدیریک کی، اونلار بو الی گئری قایتارمایاجاق لار، اؤز ایرانلی قارداش لاری ایله بیرلیکده مهربانلیقلا ایره لی یه گؤزهل و خوشبخت حیاتا دوغرو

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۲۸، سیاها ۴ اشاره ۴۵ ورق. ۵۶ - ۵۷.

گنده جک لر». آذربایجان داکا حرکاتین دمکراتیک خصلتینه توخونان روزنامه بو حرکاتین بوتون ایرانین دمکراتیک لشمه سینده بؤیوک رول اوینادیغینی قید ائدی. کیهان روزنامه سنین فکرینجه، اگر ایران آذربایجان اؤزونه طرف چکه بیلیمیرسه، اؤز اونا طرف گئتمه لی دیر. ایالت و ولایت انجمن لرینه هر یئرده گنیش حقوق لار و فعالیت آزادلیغی و ثریلمه لی دیر. بو کیمی طلب لرین تأثیر آلتیندا قوام آوریلین ۲۳ (۳ اردیبهشت) ده اعلان ائتدی کی، بیز آذربایجان اوچون بوتؤولوکده نه ائدیریک و گله جکده نه ائدیریکسه، اساس قانونا و دیگر موجود قانون لارا اساس لایرلیق. ایالت و ولایت انجمن لری یارادیلما سی حقوقونون دیگر ایالت لره شامل ائدیلمه سی مسأله سینده باخیلا جاق دیر. تورپاق لارین بؤلونمه سی مسأله سینده گلدیکده دولت تورپاق لارینا مناسبتده بو ممکن دور، لکن خصوصی مالکیتده اولان تورپاق لارا مناسبتده بو، اساس قانونا و اسلام اصول لاری ایله ضدیت تشکیل ائدیر. حکومت کندلی لرین وضعیت لرین یاخشیلاشدیریلما سی یول لارین اؤیره نیر. دونن بو مسأله ایله باغلی کمسیون اجلاس کئچیریب. ایش اطرافلی شکیلده اؤیره نیلیدکن سونرا حکومت موافق اؤلچو گؤتوره جک دیر.^۱

سول و حکومته یاخین مطبوعاتین آذربایجان حقه ده تکلیف لره بؤیوک اهمیت و ثرمه سی ایله یاناشی، ساغ و قواما مخالف اولان روزنامه لر حکومتین قرارینی کسکین تنقید ائدن یازی لارلا چیخیش ائدی. کسرا روزنامه سی ۲۴ آوریل (۴ اردیبهشت) سایندا یازیردی: «اولاً، اساس قانوندا یئرلی اؤزونو اداره اورقان لارینا بئله گنیش حقوق لارین و ثریلمه سی نظرده توتولما ییب. حکومت قانونو اؤز اوسته دیگی کیمی یورماق حقوقونا مالک دگیل دیر. انجمن لره و ثریلن حقوق لار مرکزی حکومتین حاکمیتینی آذربایجاندا استثنا ائدیر. حتی قشونون فرمانده لیک هیأتی و ژاندارم یئرلرده حکومتین خطینی یئریده بیلمز، بئله کی، یئرلی پلیس بو فرمانده هیأتینی حبس ائده بیلر. باشلانغیج کلاس لاردا آذربایجان دیلی نین تدریسی یول و ثریلمز دیر. عکس تقدیرده خوزستاندا عرب دیلینده، درس دئمک لازم اولاجاق». کوشش روزنامه سی ده ۲۵ آوریل (۵ اردیبهشت) سایندا تخمیناً بونا بنزهر ایرادلار گؤرسه دیردی. اونون فکرینجه، اگر نظرده توتولان مختاریت آذربایجانا و ایرانین دیگر ایالت لرینه و ثریلسه، دولت فدرال کاراکتر آلا جاق. تهراندا نشر اولونان «دئیلی نیوز» انگلیس بولتیننده ۲۴ آوریل ده (۴ اردیبهشت) محافظه کار حزب دن بریتانیا پارلمانی عضوی، ایرانا سفر ائتمیش بریقادا ژنرالی «آنتون هئد» ین گنیش مقاله سی چاپ ائدیلمیشدی. هئد بئله حساب ائدی. روس لارین آذربایجان الحاق ائتمه لرینه یول و ثریلمه لی دیر، اورا سازمان مللین کمی سیری گؤندریلمه لی دیر کی، روس تضییقاتی نین قارشسی آلین سین. او، ایران مسأله سین نین شورای امنیت ین گونده لیگیندن چیخاریلما سین بؤیوک بدیخت لیک لرین باشلانغیجی ساییردی. هئد یازیردی: «اگر آذربایجاندا روس حکمرانلیغی قورولسا، بو، انگلیس لرین اورتا شرقده کی موضع لریندن

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۲۸، سیاهه ۴ اشاره ۴۵ ورق. ۱۶.

سیخیشدیریلیب چیخاریلماسی نین چوخ معنالی باشلانغیجی اولاجاق»^۱. هندنله بیرگه ایرانا سفر ائتمیش کارگر حزبی وکیلی مایکل فوت ایسه دئییردی کی، روس لار آذربایجاندا «حکم ائدن قوه» ساخلاماق ایسته بیرلر و ایرانین قارشی داکی سئچکی لرینه نظارتی اؤز ال لرینده ساخلاماگی نقشه چکیرلر.

آذربایجان لا دانیشیق لار باره ده قوامین بیاناتی اعلان اولوندوقدان سونرا تایم مجله سی یازیردی: «ایران دا روس لار پیچی داها برک باغلادی لار. قوام حکومتی اونلارین چالدیغینا اوینایاراق، خارجی مخبرلره سانسور قویور، ساغ گؤروشولو مطبوعاتا تزییق گؤرسه دیر. او قدر ساغ گؤروشلو لیدرلر متهم ائدییر کی، آرتیق حتی اورتا گؤروشولور ده قارشی داکی سئچکی لر حقیقنده قورخویا دوشموشدولر». بونونلا بئله، تایم مجله سی نین فکرینجه، غرب هله ده امید ائدییر کی، تهران حکومتی شوروی اوینجاگی اولماقدان خلاص ائدیله بیلر. یوکسک رتبه لی واشینقتون مقام لاری شکرانلیق لا دئییردی لر کی، شورانین موضعی بوتون ایرانی اؤز حاکمیتی آلتینا آلماقدا مسکوون ایشینی چتین لشدیردی.^۲

آوریلین ۲۲ سینده (۲ اردیبهشت) سحر ساعت ۹ دا باش وزیر پیشه وری تهران دان گلمیش ایپکچیاننی قبول ائتدی. ایپکچیان قوام السلطنه نین تاپشیریغی ایله باریشیق حقیقنده دانیشیق لار اوچون گلدیگینی بیلدیردی. او دندی کی، تهران حکومتی آذربایجان لا دانیشیق لار آپارماق اوچون نخست وزیرین سیاسی مسأله لر اوزره معاوونی مظفر فیروز، مورخ الدوله سپهر، مستشار الدوله صادق، فرمانفرمائیان محم دولی میرزا، و اونون اؤزوندن عبارت نماینده هیأتی یارادیب. ایپکچیان پیشه وری دن خواهش ائتدی کی، دانیشیق لار آپاریلماسینا راضی لیق وئرسین و موافق قایدادا آذربایجان حکومتی ده نماینده هیأتی فورمالاشدیرسین. پیشه وری بو تکلیفی ملی حکومتین مذاکره سینه وئره جگینی بیلدیردی. رسمی دانیشیق لار باشا چاتدیقدان سونرا ایپکچیان شخصی قایدادا دندی کی، آذربایجان سلاحی قوه لری ساخلانماسا، مرکزی حکومتین دموکرات لارا وئره جگی تأمینات لار ائله ده دوغرو دگیلدیر. او وورغولادی کی، ایران مجلسی آچیلانا قدر آذربایجانین ملی قوشونو و فدائی دسته لری گره ک ساخلانسین. حتی ایپکچیان قید ائتدی کی، آذربایجان قوشونو بوراخیلدیقدان سونرا نفت مسأله سی ده معلوم تأمیناتی ایتیرمیش اولار. آذربایجان قوه لری مقاوله نین مجلسده اوغورلو تصویبی اوچون باشلیجا تأمینات دیر. بو مسأله باره ده پیشه وری قوامین نه فکرلشدیگینی سوروشدوقدا ایپکچیان دقیق بیلمه دیگینی، لکن اول بیلسین کی، بو ایش لرین نخست وزیرین دگیشدیریله جگی ایله نتیجه لنه جگینی سؤیله دی. کمسیون عضولری ایله باغلی او، مستشار الدوله نین آذربایجان طرفداری اولدوغونو، سپهره ایسه اینانمادیغینی دندی. سونرا ایپکچیان تهران دا آذربایجان دمکراتیک حرکاتی طرفدارلاری نین سایینین آرتدیغینی و حرکاتین محکم لندی ریلمه سی نین ضروری لیگینی وورغولادی. او بیر باشا سؤیله دی کی، جعفر کویانی آذربایجان سلاحی قوه لری نین رهبری

^۱ - «تهران دئیلی نیوز»، ۱۳۲۵، ۴ اردیبهشت.

^۲ - «Time»، ۱۹۴۶، ۲۹ April, p. ۲۵.

وظیفه‌سینده ساخلاماق لازم‌دیر.^۱

سیدجعفر پیشه‌وری ایله گۆروشدن سونرا، ائله همین گون ایپکچیان تبریزده‌کی شوروی باش کنسول‌لوغوندا کنسول کراسنی و نایب کنسول قلی‌یف‌له گۆروشدو. اونون قلی‌یف‌له تک به تک صحبتی داها کاراکتریک ایدی. او دئدی کی، تبریزه گلمه‌میشدن اول تهران‌دا شوروی سفیری سادچیکوف‌لا گۆروشوب و اؤز فکرلرینی اونون‌لا بؤلوشوب. سیزه معلوم اومالی‌دیر کی، آذربایجان مسأله‌سی ایله باغلی نخست وزیر قوام‌لا شوروی سفیری آراسیندا یازیلی راضی‌لیق‌الده اندیلیب. ایران حکومتی‌نین آذربایجانلی‌لار‌لا دانیشیق‌لار آپارماق اوچون آیردیغی کمسیون‌الده اولونموش بو سازشی فورمال اولاراق رسمی‌لشدیرمه‌لی‌دیر. قوام‌لا سادچیکوف آراسیندا‌الده اولونموش راضی‌لاشمایا گۆره، آذربایجان‌دا ملی مجلس و ملی حکومت اولمالی‌دیر. دموکرات‌لارین ایره‌لی سوردوگی‌ قالان طلب‌لره گلدیکده ایسه، دئمک اولار کی، اولار هامی‌سی سازشده نظرده توتولوب. تبریزه تئز گلمک‌له من بئله فکرلشیرم کی، دانیشیق‌لار زمانی آذربایجان طرفی ملی قشونون‌ایندیکی وضعیتده ساخالنیلما‌سینا، ۱۵ نجی مجلسه یئنی سئچکی‌لر کئچیریلنه قدر ۷ - ۸ آی عرضینده قشونون تهران‌دا دگیل، تبریزه تابع اولماسیندا تأکید ائتمه‌لی‌دیر. ایپکچیان بئله حساب ائدیردی کی، دموکرات‌لار محکم تأکید ائتسه، آذربایجان‌دا اولان قشونون ساخالنما‌سینا نایل او بیلرلر. دوزدور، او قید ائدیردی کی، بو قوام‌ین گوجلو مقاومتینه راست گله‌جک، لاکن بونون‌لا بئله، آذربایجان طرفی چالیشمالی‌دیر کی، ملی حکومتین نظامی وزیر کی‌لر کاویان آذربایجان‌ین قشون حصه‌لری‌نین فرماندهی کیمی قالسین و تبریز استاندارینا تابع اولسون. ایپکچیان اؤز طرفیندن سؤز وئردی کی، او، دموکرات‌لارین بو طلبی‌نین ایران نماینده‌لری طرفیندن قبول اولونماسینا جد جهده چالیشماق. اونون فکرینجه، بو مسأله‌نین مثبت حل‌ی شوروی - ایران سازشینده نظرده توتولموش بوتون شرط‌لرین حیانا کئچمه‌سینه ان یاخشی تأمینات‌دیر. او دئیددی کی، آذربایجان طرفی بو طلبی تهران‌ا اینانمادیغی ایله اساسلان‌دیرا بیلر. احتمال ائتمک اولار کی، ایپکچیان اؤز ده بو مسأله‌ده ماراقلی ایدی. چونکی ۱۴ نجو مجلسه سئچکی‌لر زمانی او، شوروی طرفیندن معین یاردیم آلمیشدی. ژاندارمایا گلدیکده ایسه ایپکچیان تکلیف ائدیردی کی، اهالی‌نین ژاندارم سؤزونه نفرتینی اساس گؤتوروب، عمومیتله، بو اورقانی لغو ائدیلمه‌سینه چالیشماق لازم‌دیر. اونون فکرینجه، بو ایشی یئرینه یئتیره‌ن اورقان دیگر اویغون آد آلتیندا فدائی‌لردن تشکیل اولونمالی، دموکرات‌لار اونون رهبرلیگینه اؤز آدام‌لارینی قویمالیدی‌لار. دانیشیق‌لارین یئرینه گلدیکده ایپکچیان قید ائدیردی کی، تهران حکومتینه دانیشیق‌لار باره‌ده تئز- تئز معلومات وئرمک و موافق گؤستریش‌لر آلماق اوچون اولار دانیشیق‌لارین کرج‌له آپاریلما‌سینی مناسب بیلیرلر. او تکلیف ائدیردی کی، دانیشیق‌لاری تئز و اوغورلا باشا چاتدیرماق اوچون مقصده اویغوندور کی، پیشه‌وری اؤزو نماینده هیأتی‌نین باشچی‌سی

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۷ ورق. ۶۲ - ۶۳.

اولسون. بونولا باغلی ایپکچیان قید ائتدی کی، شوروی ایرانی ترک ائدنه قدر دانیشتیق لارا باشلاماق و قورتارماق لازم دیر، بئله کی، شوروی قشون لاری نین بورادا اولماسی معلوم سوپده آذربایجانین خیرینه دانیشتیق لارا تأثیر گؤرسه ده بیلر. ان نهایت، ایپکچیان خبردارلیق ائدیردی کی، انگلیس لر و آمریکالی لر ۱۵نجی مجلسه سئچکی لرله باغلی تشبثو اله الیب اؤز آدام لارینی مجلسه کئچیرمک ایسته ییرلر. اگر اونلار بونا نایل اولسالار، ایران دا ان مرتجع رژیم قورولاجاق و آذربایجانین اله ائتدیگی بوتون نائلیت لر، او جمله دن مختلط نفت شرکتی حقه ده مقاوله بئله اؤز اهمیتی نی ایتیره جک. اونا گؤره وضعیت آیدینلاشانا قدر آذربایجان اؤز قشونون و تهرانین تابع لیگینه وئرمه مه لی دیر.^۱

آوریلین ۲۲ سینده (۲ اردیبهشت) ساعت ۸ ده تهران لا دانیشتیق لار مسأله سینی مذاکره ائتمک اوچون حکومت کابینه سی اجلاسی چاغیریلدی. ایکی ساعت اول ایسه باکی اوچلوگو پیشه وری و دیگر حکومت رهبرلری ایله گؤروشوب ایپکچیانین تکلیف لارینی مذاکره ائتدی. قرارا آئیندی کی، آذربایجان نماینده هیأتی نین ترکیبینه آذربایجان دموکرات فرقه سی مرکزی کمیته سی نین کاتبی صادق پادگانین، وزیر داخله سلام الله جاویدین، باش مدعی العموم فریدون ابراهیمی نین، دموکرات لارا وفالی مناسبت بسله نین، مجلسین ریاست هیأتی نین عضوی ایری تاجر و مالک صادق دیلمقانی نین، باش وزیرین معاونی جهانشاهلونون، کردلرین نماینده سی کیمی سیف قاضی نین نامزدلیگی ایره لی سورولسون. دانیشتیق لارین یئری باره ده مسأله ایله باغلی گنیش مذاکره آچیلدی. پیشه وری و ملی حکومتین دیگر رهبرلری تهرانین تکلیف لاری و دانیشتیق لارین کرج ده کئچیریله جگی باره ده معلوماتی دنیا یا اعلان ائتمه سینه تنقیدی یاناشدی لار. اونلارین فکرینجه، بو او دئمک ایدی کی، تهران نئجه ایسته ییر ائله ده اولاجاق، آذربایجانلی لار ایسه تهرانین قاباقجادران حاضر لادیگی قرار لاری قبول ائتمگه مجبور دورلار. پیشه وری بو مسأله ده سفیر سادچیکوفون حرکت لریندن حدت لندیگینی بیلدیردی. او قید ائتدی کی، قوام کیمی سادچیکوف دا آذربایجانلی لارین نفوذو ایله حسابلاشماق ایسته مییر. هئچ اولماسا نزاکت خاطرینه سفیر دانیشتیق لار اوچون یئر سئچیلمه سی مسأله سینده قاباقجادران آذربایجان دموکرات لاری نین رأینی سوروشمالی ایدی. پیشه وری دئدی کی، هر شی آیدیندیر. دموکرات لار شوروی نین سیاستیندن ایره لی گلن ملاحظه لرله، سادچیکوفون ملاحظه لرینه اویغون حرکت ائتمه لی دیرلر، لاکن نه اوچون ائله اندیلمه مه لی دیر کی، آذربایجانلی لار لاپ باشلانغیجدران تهران دان آسیلی وضعیت ده قالماسین لار. بونا گؤره ده پیشه وری دانیشتیق لار اوچون یئر سئچیلمه سینده بئله بیر سیاست یئریده جگینی طلب کیمی قویدو کی، دانیشتیق لار یا آذربایجان دا آپار یلمالی دیر یا دا سون آندا دموکرات لار تهرانا گنده جک لر، هئچ بیر حالدا کرجه گئتمه یه جک لر. اگر قوام اؤز نماینده لری ایله علاقه ساخلاما ق نیتینه گؤره کرجی سئچیسسه، اوندا دانیشتیق لارین تهران دا کئچیر یلمه سی اونون

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۴ ورق. ۱۲۴ - ۱۲۷.

بلاواسطه ایشلره رهبرلیک ائتمه‌سینی داها دا آسانلاشدیریر.^۱

سیدجعفر پیشه‌وری نین ایپکچیان لایکینجی گۆروشو آوریلین ۲۳ ده (۳ اردیبهشت) سحر ساعت ۹ دا کنجیریلدی. بو گۆروش زمانی پیشه‌وری دانیشیق لارین تهران دا کنجیریلمه‌سی حقه ملی حکومتین قرارینی آچیقلا دی. دانیشیق لارین تهران دا آپاریلما‌سی حقه قراری ایپکچیان راضی لیقلا قارشى لادی و وعده وئردی کی، بونو تلقرافلا مرکزه خبروئره‌جک. سونرا او، سیف قاضی نین آذربایجان هیأتینه داخل ائدیلمه‌سی ایله مارقلا ندی. پیشه‌وری ایضاح ائتدی کی، او، کردلرین نماینده‌سی کیمی کمسیون داخا ائدیلب. لاکن ایپکچیان بیلدیردی کی، قوام اونون نامزدلیگی ایله چتین راضی لاشسین. طرفلر راضی لیغا گلدی لر کی، نماینده هیأتی نین ترکیبینه تبریزین دینی دایره‌لریندن نماینده سالینماسین. ایپکچیان چوخ تأکید ائتدی کی، پیشه‌وری اؤزو دانیشیق لاردا اشتراک ائتسین. لاکن باش‌وزیر بونون ممکن اولمادیغینی بیلدیردی. او قید ائتدی کی، اولاً، فرقه و حکومتین نماینده هیأتی نین ترکیبی حقه قراری وار، ایکنجی‌سی ایسه، یوکسک قان تزییقی اولدوغوندا حکیم لر اونا طیاره‌ده اوچماغا اجازه وئرمیرلر. سونرا طرفلر قوامین وضعیتینی حقه فکر مبادلّه‌سی ائتدی لر. ایپکچیان یین فکرینجه قوام دانیشیق لاری پوزماقدا مارقا لی اولان آدام لارین احاطه‌سینده‌دیر و شاه‌لا مناسبت لری بیس‌دیر. او، پیشه‌وری به مصلحت گۆردو کی، قوام لا گۆروشسه یاخشی اولار. پیشه‌وری بو تکلیفله راضی لاشدی و دئدی کی، بو گۆروش تام گیزلی شرایطه آستاردا تشکیل اولونا بیلر. لاکن ایپکچیان بیلدیردی کی، قوام تهران دان کنارا چیخا بیلمز. اونا پیشه‌وری علاوه ائتدی کی، او اؤز اینانیمیش آدام لاریندان کیمسه منیمله دانیشیق لار آپارماق اوچون تبریزه گۆندرسین. ایپکچیان سؤز وئردی کی، تهرانا گئدن کیمی بو باره‌ده قواما معلومات وئره‌جک. او، صحبتین سونوندا بیر داها قید ائتدی کی، سیز آذربایجان دا ایندیکی وضعیتینی ساخلامالی و آذربایجان حکومتی نین نفوذونو قورومالی سینیز.^۲

آوریلین ۲۳ ده (۳ اردیبهشت) ایپکچیان ایکنجی دفعه تبریزده کی نایب کنسول قلی یئفله گۆروش دو. ایلک نوبه‌ده او، آذربایجان نماینده هیأتی نین ترکیبی ایله باغلی اؤز فکرینی سؤیله‌دی، صادق پادگان، و سلام‌الله جاویده یاخشی مناسبت بسله‌دیگینی، دیلمقانی نی تانیما دیغینی، جهانشاهلو حقه منفی رأی ده اولدوغونو بیلدیردی. اونون فکرینجه، جهانشاهلونون تهران دا ائله ده یاخشی نفوذو یوخدور و قوامین دا اونا مناسبتی یاخشی دگیل. ایپکچیان بیر داها پیشه‌وری نین آذربایجان نماینده هیأتی نین باشچی‌سی اولماسی نین ضروری لیگینی قید ائتدی. اونون سؤزونه گۆره، قوام پیشه‌وری نین نفوذو و حرمتی ایله چوخ حسابلا شیردی. سیف قاضی نین نماینده هیأتینه داخل ائدیلمه‌سینه توخوناراق ایپکچیان بیلدیردی کی، تهران دا کردلر حقه صحبت اولما ییب.

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌ه ۸۹ اشاره ۱۱۴ ورق. ۱۳۸ - ۱۳۹ .

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌ه ۸۹ اشاره ۱۱۷ ورق. ۶۳ - ۶۵ .

قوام کردلره ائله ده بؤیوک اهمیت وئریمیر و بئله حساب ائدیر کی، آذربایجان مسألهسی حل اولوندوقدان سونرا کرد مسألهسی اؤز - اؤزونه حل اولوناجاقدیر، بئله کی، آذربایجانلی لار اؤزلی دانیشیق لاردان سونرا هم آذربایجان دا هم ده کردستان دا قایدا یاراداجاق لار. ایپکچیان بیر داها ملی قشونون، فدائی دستهلری نین ساخلانماسی نین، ایرانین دیگر یئرلرینده خدمت ائدن آذربایجانلی افسرلرین ملی قوشونا گتیریللمهسی و بو قشونون فرمانده لیگی نین آذربایجان استاندارینا تابع ائدیلمهسی نین ضروری لیگینی قید ائتدی. او، بو مسأله ده ایران نماینده هیأتی نین دیگر عضولرینه ده تأثیر گؤستره جگینی بیلدیردی و دئدی: «دوغرودور، قوام سلاحلی قوه لرین یئرلی حاکمیته تابع ائدیلمهسی ایله راضی لاشمایاجاق، لکن تهران نماینده لری قرار قبول ائتسه لر، او، راضی لاشماق مجبوریتینده قالاجاق. هم ده نظره آلماق لازمدیر کی، قوامین اؤزونون دایاغا، ارخهیا بؤیوک احتیاجی وار و او، بو دایاگی آذربایجانلی لار آراسیندا آختاریر. قوام تهران نماینده لرینه بؤیوک امید بسله ییر، حتی اولارلا سونونجو گؤروشدو اؤز فکرینی بئله افاده ائتمیشدی: «نئجه ایسته ییرسینیز آذربایجانلی لارلا راضی لاشین، لکن خواهش ائدیرم، ائله ائتمه یین کی، منه قارشی تبلیغات قالدیرماغا، منی ایران اجتماعی قارشی سیندا نفوذدان سالماغا حاضراولان علیه دارلاریمین الینه سلاح دوشسون»^۱.

بیر نئچه گونلوك مذاکره دن سونرا تهرانا گنده جک آذربایجان نماینده هیأتی نین ترکیبینه بعضی دگیشیک لیک لر اولدو. باش وزیر سیدجعفر پیشه وری تهران مأموریتینه رهبرلیک ائتمگی اؤز اوزهرینه گؤتوردو. آذربایجان دموکرات فرقه سی مرکزی کمیته سی نین کاتبی صادق پادگان، باش مدعی العموم فریدون ابراهیمی، مجلسین ریاست هیأتی نین عضوی دیلمقانی، باش وزیرین معاونی دکتر جهانشاهلو، کردلرین نماینده سی سیف قاضی دن عبارت نماینده هیأتی تصویب ائدیلدی. اورمیه (رضائیه) والی سی شاهین نماینده هیأتی نین کاتبی سئچیلدی. آرتیق آوریلین ۲۷ (۷ اردیبهشت) ده تبریزه معلومات گلیمیشدی کی، تهران حکومتی آذربایجان نماینده لری نین قارشی لانماسی اوچون جدی حاضرلیق گؤرور. سیدجعفر پیشه وری نی تهران طیاره میدانیندا نخست وزیرین معاونی مظفر فیروز قارشی لامالی ایدی. نماینده هیأتی نین تهلوکه سیزلیگینی تأمین ائتمک اوچون اللی نفر ژاندارم و چوخلو سایدا قره یخه گئیملی پلیس ایشچی لری آیریلیمیشدی.

آیین ۲۸ ده (۸ اردیبهشت) ماینده هیأتینی یولا سالماغا گلن اون بئش مین تبریز اهالی سی طیاره میدانینا توپلانمیشدی. طیاره یولا دوشمزدن اول بؤیوک میتینق اولدو. میتینق ده سیدجعفر پیشه وری و نماینده هیأتی نین دیگر عضولری چیخیش ائتدی لر. آذربایجان نماینده هیأتی ایله بیرلیکده ایران حکومتی نین نماینده سی ایپکچیان دا تهرانا یولا دوشدو. آوریلین ۲۹ دا (۹ اردیبهشت) طرفلر آراسیندا دانیشیق لارین بیرینجی مرحله سی باشلاندى. نه ایران طرفی اؤزونون ۲۱ آوریل (اول اردیبهشت) ده اعلان ائدیگی

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزبلر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۴ ورق. ۱۲۸ - ۱۳۰.

۷ ماده‌دن، نه ده آذربایجان طرفی «آذربایجان‌دا ایندیکی وضعیتین ساخالناماسی و دمکراسی اساس‌لاری‌نین بوتون ایران‌دا محکم‌لنمه‌سینی و گئنش‌لنمه‌سینی طلب ائدن» ۳۳ ماده‌لیک تکلیف‌لریندن گئری چکیل‌مه‌دی. ایکی هفته دوام ائدن تهران دانشیق‌لاری ایله شوروی قشون‌لاری‌نین جنوبی آذربایجان‌دان چیخاریلماسی‌نین باشا چاتماسی دئمک اولار کی، عین وقته تصادف ائتدی. شوروی‌نین اؤز قشونون و جنوب‌دان گئری چکمه‌سی، شبه‌سیز کی، آذربایجان طرفی‌نین موضعینی ضعیف‌لندی. آذربایجان نماینده‌لری تهرانا یولا دوشمزدن بیر گون اول میرجعفر باقروف شوروی قشون‌لاری‌نین چیخاریلماسی‌نین وضعیتینی حقیقته استالینه مکتوبلا معلومات گؤندرمیشدی. او، از اول جنوبی آذربایجانا گؤندریلمیش ۶۲ توپون، ۳۴۸۵۴ توپ مرمیسی‌نین، ۴۹ آغیر مسلسل دزگاهی‌نین و دؤرد میلیون فشنگین گئری قایتاریلماسی باره‌ده گؤستریش وئردیگینی یازیردی. پارتیزان‌لاردا اولان تفنگ‌لرین، آفتامات و مسلسل‌لرین خمپارا آتان‌لارین ۳ میلیون عدد فشنگین ضروری آندا استفاده ائدیلمه‌سی اوچون اونلاردا قالدیغینی بیلدیردی. عین زماندا، میرجعفر باقروف بیر داها خواهش ائدیردی کی، آغیر وضعیت یارانارسا، ۲۲۰ دمکرات عایله‌سی‌نین شوروی‌یه گتیریلمه‌سینه، نفت ایش‌لری‌نین گئنش‌لنمه‌سی ایله باغلی جنوبی آذربایجان‌داکی کنسول و تجاری نماینده‌لری‌نین ستادلاری‌نین آزالماسینا، تبریزده شوروی مریضخانا‌سی‌نین ساخالناماسینا، تبریزده مدنیت ائوی‌نین ستادلاری‌نین ۱۵ نفره چاتدیریلماسینا، شوروی قشونونون «وطن یولوندا» روزنامه‌سی‌نین مطبعه‌سی‌نین تبریزده کی مدنیت ائوی‌نه وئریلمه‌سینه، جنوبی آذربایجان اوچون باکی‌دا حاضرلانا «آذربایجان» روزنامه‌سی‌نین نشرینه دوام ائتدیریلمه‌سینه، رادیو استانسیا آوادانلیغی‌نین شوروی اردوسو آدیندان تبریز اهالی‌سینه، تریکوتاژ فابریکی‌نین آذربایجان دمکرات فرقه‌سی مرکزی کمیته‌سینه، تبریزده کی آذربایجان اورتا مکتبی‌نین ساخالناماسینا اعتراض ائدیلمه‌سین.^۱

آوریلین سونونجو (اردیبهشتین بیرینجی) هفته‌سیندن باشلا یازاق ۹ مه (۱۹ اردیبهشت) غلبه‌گونونه قدر شوروی چوخ بؤیوک سرعتله جنوبی آذربایجان‌ی ترک ائتدی. ترک ائدیلن شهرلرده اهالی ایله وداع مراسم‌لری تشکیل ائدیلیردی. اردبیل، مراغا، رضائیه، خوی، زنجان و دیگر شهرلرده بئله مراسم‌لر چوخ طنطنه‌لی کئچمیشدی. مه آیی‌نین ۵ ده (۱۵ اردیبهشت) تبریزده کئچیریلن سونونجو وداع مراسمینده یوز مین آدامین اشتراک ائتدیگی گؤرسه‌دیلیردی. تبریزده کی دیپلماتیک هیأت‌لر شوروی اردوسونون چیخماسی ایله علاقه‌دار کئچیریلن تدبیرلرده اشتراک ائدیردی‌لر. آذربایجان‌داکی آمریکا کنسولو روسو شوروی قشون‌لاری‌نین چیخماسی ایله باغلی یازیردی: «غفلتاً ۲۲ آوریل‌دن (۲ اردیبهشت) باشلا یازاق شوروی نظامی ماشین‌لاری، تانک‌لاری شمالا دوغرو حرکت‌ه باشلادی. ۵ مه ده (۱۵ اردیبهشت) حتی تبریز ده بوشال‌دیلدی. لاکن دقیق‌لیک نامینه قید ائتمک لازم‌دیر کی، تخلیه، سؤز وئریلدیگی کیمی، ۶ مه ده (۱۶ اردیبهشت) باشا

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹ اشاره ۱۱۲ ورق. ۹۱ - ۹۲.

چاتمادی»^۱. همین گون لرده آمریکا مطبوعاتی «روسیه نین گئری چکلمه سی» نی بایرام کیمی قید اندیردی. عین زماندا، مطبوعات صفحہ لرینده بئله بیر احتمال وار ایدی کی، آمریکا اجتماعیتی «ایران مسأله سی تامامیله حل اولوندو» کیمی سهو بیر فکره قاپیلا بیلر. تایم مجله سی یازیردی: «آچیق فاکت بو دور کی، روسیه هئچ بیر زمان ایران نین شمالینی معمالی شکیلده اشغال ائتمک ایسته مه میشدیر. اونون ایسته دیگی (۱) تهران دا روسیه نین طلب لرینی قارشلی لایاجاق بیر حکومتین اولماسی؛ (۲) ایران نفتینه ال نین چاتماسی اولموشدور. روس - ایران سازشینده قوام محض بونلارین تأمین ائدیله جگینه اشاره ائتمیشدی»^۲.

شوروی قشونونون سیرالاریندا افسر و سربازلار، سوسیال - سیاسی، اقتصادی، مدنی، نظامی تدبیرلرله باغلی جنوبا گؤندریلمیش شوروی آذربایجانلی سیاسی ایشچی لری و ضیالی لاری بؤیوک تأسف حسی ایله جنوبی آذربایجانلی ترک اندیردی لر. اونلار شهر و کندلردن کئچدی کجه دوغما دیلده ائشیتدی ک لری «گئتمه بین، هارا گئدیر سینیز؟»، «نی یه بیزی قویوب گئدیر سینیز؟»، «بیزی اونوتما یین»، «تئزلیکله گؤروشنه قدر» سؤزلرینی اوره ک آغریسی ایله قارشلی لاییب، «اوزاغا گئتمیریک»، «آرازین او تایندا بیق» دئدی کده «گؤروم آرازی دیبیدن قوروسون!» غملی نداسینی ائشیدیردی لر. شوروی آذربایجانلی ضیالی لاری نین اوره ک لرینده گتیردی ک لری آیریلیق دردینی جنوب اوچون نشر اولونان «آذربایجان» روزنامه سی نین مسؤل یازچی سی رسول رضا بئله افاده اندیردی: «بیز سندن آیریلاندا یانیق داغین اوستونده ایلدیریم لار چاخیردی. بادام آغاج لاری آغ پالتارینی یاشیل اطلس له عوض ائتمیشدی. چهره ئی شافتالی گل لری داغ لاری بزه میشدی. گؤزهل دوست، من سنی تبریزین باهارینا تاپشیردیم. من سنی دسته - دسته کئچن فدائی لرین نغمه سینی دینله یین گؤردوم. سن دالغین ایدین. بلکه ده بو، آیریلیق آخشامی نین غریب لیگیندن دوغان بیر حس ایدی. گؤزهل دوست، من سنی یالقیز قویوب گلمه دیم. من سنی ایلیق بیر مه (اردیبهشت) سحری نین شفق لرینه تاپشیردیم. بیز بوتون جنوبی سینله برابر گزدیک. تبریزین باشی اوزه رینده تاریخین قاراوولی کیمی دوران قلعه یه باخدیق. ارک قالاسینا باخدیق. بوتون تبریزی بیر ده یئنیدن سئیر ائدی ک. سن گؤزلریوی گؤزلریمه دیکه رک ندنسه بیر آز جدی، بیر آز شوخ ادا ایله «سبز آغلایانا اوخشامیر سینیز، سبز دایما گولورسونوز»، - دئدین و گؤزلریوین یاشینی سیل دین. گؤزهل دوست، منیم قهقهه لریمین ارخه سیندا گیزلنن هیچ قیریق لاریمی، تبسم لریمین اؤرتدوگو گؤز یاش لاریمی گؤرمه دینمی؟

من آنجاق سندن دگیل، کوچه لرینده سحر نغمه لری سس لنن یاشی قوجا، قلبی جوان تبریزدن دگیل، مونس خاطره لریمین یوواسیندان آیریلدیم. سن منه بیر حسرت یادگار وئردین کی، اونو قلبیمده ساخلا ییرام. من خاطره لریمی ظریف، بلور بیر گل قابی کیمی

^۱ - R.Rossov. The Battle of Azerbaijan, ۱۹۴۶, p. ۲۴.

^۲ - "Time", ۱۹۴۶, ۱۵ April, p. ۲۷.

احتیاطلا، بوتون وارلیغیم، قلیبیم، روحوم تیتره یه لک وطنه گتیردیم. من باکی نین ایشیقلی گنجهلرینده سنی - تبریزی خاطر لاییرام. گۆزهل دوست، من ایندی بو خاطرهلرین ملال و غرور دوغوران رایحه لری ایله یاشاییرام.

گۆزهل دوست، منیم قلیبیمده کی امید فیدان لاری سولمامیشدیر. منیم املیم، آرزوم، نادینج بیر اوشاق کیمی دایما چیرپینان قلیبیم بو امیدیمین کۆرپه یارپاق لارینا ایشیق وثریر. گۆزهل دوست، یادیندامی گۆزله یمه باخاراق مندن سوروشدون: «بیر ده گۆرۆشه جه ییکلمی؟» من سنه جواب وئریدیم: «گۆز تبریزین نه گۆزهل باهاری وار». قارانقوش لار دا یوواسینا دۆنموشدو. گۆزهل دوست، بیز یئنه گۆرۆشه جه ییک. قوی آی لار، ایل لر بیزیم عزمیمیزین قاباغیندا قوجالسین. قوی عشقیمیزین قدرتی تاریخ لره مثال اولسون.

من سندن گوله - گوله آیریلدیم. من بو آیریلیغین ابدیتینه اینانسایدیم، سندن آیریلمازدیم. منیم قلیبیمه آخان گۆز یاش لارینی سن گۆرمه دین. من اونلاری سندن گیزلتدیم. سن بو گۆز یاش لارینی گۆرستیدین بلکه ده امیدوی ایتیره، بیزیم آیریلیغیمیزین ابدیتینه ایناناردین.

گۆزهل دوست، من اولدوز گۆز لریوین ایشیقی ایله روحوما چۆکن قرانلیغی بوغدوم. من سنی اونودا بیلرمی؟ سن منیم گولوش لریمین حرارتیندن ایسیندین. سن منی اونودا بیلرسنمی؟ بیز حزین بیر باهار آخسامی آیریلدیق. یقین داغین اوستونده ایلدیریم لار شاخیردی. هر یئر یاشیل اطلسه بورونموشدو. سن دالغین - دالغین فدائی دستلری نین نغمه سیننی دینله ییردین. بو نغمه سس لری تبریزین هر طرفیندن گلیردی. ائله بیل داغ لار قاپالار دا او قدر تلی نغمه نین سۆز لرینی تکرار ائدیردی. فیدان لار اوخویوردولار: «همیشه لیک یاشا آذربایجان»^۱.

شوروی قشون لاری نین چیخماسی باشا چاتان گون - مه یین ۸ ده (۱۸ اردیبهشت) آذربایجان دمکرات فرقه سی مرکزی کمیته سی نین قراری ایله بوتون فرقه اۆزه اک لرینده بیغینجاق لار کئچیریلدی. بو بیغینجاق لاردا ملی حکومتین و دمکرات فرقه سی نین لیدر لری، ماحال و شهر اورقان لاری نین رهبر لری «حاضرکی وضعیت حقینده» معروضه ایله چیخیش ائتدی لر. شوروی قشونونون چیخماسیندان سونراکی وضعیت، تهران دا آپاریلان دانیشیق لار و سایره ایلک فرقه اۆزه اک لرینده مذاکره ائدیلدی.

شوروی قشون لاری نین جنوبی آذربایجان دان چیخماسی نین باشا چاتماسی ایله باغلی میرجعفر باقروف استالینه یازیردی: «کندلی لر، فعله لر، ضیالی لار و بوتون دمکراتیک دایره لر شوروی قشون لاری نین ایران دان چیخماسینا آچیق تأسف لرینی بیلدیریرلر. اهالی نین بو طبقه سی آذربایجان دا دمکراتیک حرکاتین سونراکی طالعیندن چوخ ناراحتدیر. شوروی حکومتی نین چیخارماق تدبیری ارتجاعی دایره لرده، انگلیس پرست قوه لرده تامامیله عکس العمل دوغورموشدور. بو آددیمی اونلار آمریکا و انگلیس یین شوروی یه تضییقی، انگلیس -

^۱ - «کمونیست»، ۱۹۴۶، ۱۲ مه (۱۳۲۵)، ۲۲ اردیبهشت).

آمریکا سیاستی نین غلبه سی کیمی تبلیغ اندیرلر. بیزیم قشون لارین چیخماسی ارتجاعین دمکراتیک تشکیلات لارین و آذربایجان دا ملی - آزادلیق حرکاتی رهبرلری نین محو ائدیلمه سینه امیدینی آرتیرمیشدیر»^۱. تایم مجله سی آوریل آیی نین ۲۲ سینده (۲ اردیبهشت) چیخان ۱۶ نجی ساییندا یازیردی: «تهران آذربایجان داکی روس الهاملی عصیان لاری اؤز داخلی مسأله سینه چئویرمک اوچون روسیه نین دستگینه احتیاج دو بوردو. مسأله لر ایرانین هر طرفینی بورو بوردو. قیزیل اردو گئری چکیلدیکدن سونرا، ساغ گؤروشلو سیاستچی لر او ایری تورپاق صاحب لری احمدقوامین حکومتینی هله ده شوروی طرفداری کیمی گؤرور و اونا قارشو عکس موضعه دوروردولار. خزر ساحلینده کی مازندران دا سلاحلی باندلار سول گؤروشلو فعله و کندلی لره هجوم ائدیردی لر. خراسانداکی فوندامانتالیستلر رضاشاه پهلوی نین بیر نسل اول حیانا کئچیردیگی اصلاحات لاری لغو ائتمک اوچون کمونیستلره قارشو تشکیلاتلانیردی لر. اونلارین اساس مقصدلریندن بیر ده قادین لار اوچون چادرانی، کیشی لر اوچون سققلی گئری گتیرمک ایدی.

تبریزده کی شوروی کنسول لوغونون توپلادیغی مخفی ماتریال لاردا گؤرسه دیلیردی کی، اهالی آراسیندا گندن سؤز - صحبت گؤره، روس لار آذربایجان دان آمریکالی لارین امری ایله چیخیرلار. باخمایارق کی روس لار آذربایجان حکومتینه چوخلو سلاح وئریبلر، ایندی اونلار بو سلاح لاری گئری آلماق مجبوریتینده دیرلر. چوخلو روس افسرلری کی، آخوندزاده، ابراهیم زاده، لطیف زاده سغلی سی ایله آذربایجان قشونون دا خدمت ائدیبلر. ایندی اونلار آذربایجان ترک ائتمک مجبوریتینده دیرلر.

شوروی قشون لاری نین چیخماسی ایله باغلی کهنه مرتجع لر احمد قوامین شرفینه ضیافتلر تشکیل ائدیردی لر. مشهور تاجر محمدرضا انتظاری بو ضیافتلرین بیرینده دئییردی: «قوام اؤز عقلی سیاستی ایله شوروی کیمی بؤیوک بیر دولتین رهبرلرینی آلدادا بیلدی، همین قوام عین موفقیتله پیشه وری نین ده عهده سیندن گله جک. باشلیجاسی او دور کی، روس لار آذربایجان دان چیخسین. سونراکی ایشلر آسان گنده جک». همین ضیافتلرده اشتراک ائدن دکتر بارات ادلی بیرسی ایسه قید ائدیردی کی، من بیر ایرانلی کیمی قوام لا فخر ائدیرم. او اؤز سیاستی ایله ایرانلی خلاص ائدی. روس لارلا دانیشیق لاردا ایران غالب گلدی. قوامین حسابینا روس لار ایران دان بیر دفعه لیک چیخدی لر. اونلارین آذربایجان دا بوتون پلان لاری پوزولدو. نفت شرکتینه گلدیکده ایسه، روس لار بوندا دا اودوزاجاق لار. بو مسأله هله مجلس ده حل ائدیله جکدیر. قافقازلی لارین آذربایجان دا توره تدیکلری ایله قوام راضی لاشمایاجاق، او، هئچ وقت آذربایجان نماینده لری نین طلبلرینی قبول ائتمه یه جک. یاخین گله جکده پیشه وری حکومتی یوخ اولاجاق. گؤرورسونوز، شوروی نی ائله فورمدا اوددو کی، هئچ چرچیل ده بونو ائده بیلمزدی. او، پیشه وری نی ده بو سیاستله اوداجاقدیر»^۲.

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاغه ۸۹ اشاره ۱۱۲ ورق. ۱۰۰ - ۱۰۲.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱،

شوروی آذربایجان دان چیخاندا تهران دانیشتیق لاری هله باشا چاتمامیشدی. ایستر آذربایجان، ایستر ایران اجتماعیتی، ایستر سه ده بؤیوک دولت لرین تهران داکا نماینده لری احمد قوام ایله جعفر پیشه وری آراسیندا گئدن دانیشتیق لاری دقتله ایزله بیردی لر. آمریکا ایران داکا حادثه لره بؤیوک اهمیت وئردیگیندن آوریل (اردیبهشت) آییندا دیپلماتیک خدمتی باشا چاتمیش میوری نین یئرینه خارجه وزیرلیگی نین یاخین شرق و آفریقا اداره سی دیرکتورونون معاونی، گنج، گوجلو، و گله جکلی دیپلمات جورج آلتنی تهرانا یئنی سفیر تعیین ائتمیشدی. او، اؤز یئنی وظیفه سی نین اجراسینا مهین ۱۱ ده (۲۱ اردیبهشت) باشلادی. آمریکانین اورتا شرقده ضعیف لمکده اولان موضعینی قوروپوب ساخلاماق جورج آلتنین اوزه رینه دوشموشدو. محاربه دؤرونده اورتا شرقه آمریکا مداخله سی نین آرتماسی ایله باغلی معلوماتلی دیپلماتلار دان عبارت کیچیک بیر قروپ یارادیلیمیشدی. آلتن اولارین آن قابلیتلی لریندن بیری ایدی. او، سون ایل لرده یاخین شرق بؤلومونده لوی هندرسون ون رهبرلیگی آلتیندا ایشله میشدی. آلتن شوروی مقصدلری نین آمریکانین اورتا شرقده کی مارق لارینا تهلوکه تشکیل ائدیگی باره ده رئیس ی نین سؤیله دیگی فکرلره شریک ایدی. هندرسون شورای امنیتین مارس اجلاسیندا اونو خارجه وزیر ی بیرنسه کؤمکچی تعیین ائتمکله آلتنه اولان اعتمادینی نمایش ائتدیرمیشدی. بیرن سین بوتون امکان و انرژی سی نین استفاده ائتمه سی نتیجه سینده آلتن تهران داکا سفارته رهبرلیک ائتمک اوچون ان مناسب آدام کیمی میدانا چیخمیشدی.^۱ آوریلین سونو - مهین اول لرینده (اردیبهشتین اورتالاریندا) ایران داکا آمریکا دیپلماتیک هیأتین فعالیتینه موقتی اولاراق سفارتین مشاور ی بورد رهبرلیک ائدیردی. ائله قوام ایله پیشه وری آراسیندا کی دانیشتیق لارین گئدیشی باره ده معلومات لاری خارجه وزیرینه و وزارت هه مین گون لرده بورد گؤندیردی.

تهران دا باشلانان دانیشتیق لاردا آذربایجان نماینده لری تکلیف ائدیردی کی، ۱۹۴۵ نجی ایل سپتامبرین ۳ دن (۱۲ شهریور ۱۳۲۴) آذربایجان دا یارانمیش حرکات مترقی، دمکراتیک و ایرانین حقیقی استقلالیتی نین ضامنی اولان بیر حرکت کیمی تانینسین. آذربایجان نماینده لری نین تکلیف لرینده دئییلیردی: «آذربایجان ۳نجو و ۴نجو استان لار دان و خمسه (زنجان) ولایت لریندن عبارت اولاراق معین بیر اراضی واحدی صورتینده مختار (اوتونوم) حکومت آدی ایله ایرانین ترکیبینه دیر، مرکزی ایسه تبریز شهری دیر». لاکن مذاکره لردن سونرا قوام السلطنه حکومتی اؤزونون ۷ ماده دن عبارت بیاننامه سیندن کنارا چیخماما غی قرارا آلدی. ایران حکومتی نین بو بیاننامه سی ملی حرکات نتیجه سینده آذربایجان دا یارانمیش خلق حاکمیتینی محدودلاشدیریر و دمکراتیک اصلاحات لاری احاطه ائتمیردی.^۲ مهین ۴ ده (۱۴ اردیبهشت) آذربایجان نماینده لری نین تکلیف لرینی مذاکره

سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۴ ورق. ۱۵۶ - ۱۵۷ .

^۱ - Sir Clamont Skrine. World War in Iran. London, ۱۹۶۲, p. ۲۳۹; Mark Namilton Lytle. The Iranian - American Alliance, ۱۹۴۱-۱۹۵۳, p. ۷۵.

^۲ - باخین: چشم اذر. آذربایجان دمکرات فرقه سی نین یارادیلما سی و فعالیت ی. ص. ۱۳۰.

اُندن حکومت کابینه‌سی بونلارین قبول ائدیلمه‌سی نین ممکن‌سوزلوگو قرارینا گلیمیشدی. ایران نماینده هیأتی‌نین باشچی‌سی، صنایع و تجارت وزیرى سپهرین اطلاعات روزنامه‌سینه مهین ۶ سیندا (۱۶ اردیبهشت) وضعیتین یاخشیلاشاغاغی و یاخین ۲ - ۳ گونده مسأله‌نین تنظیم اولوناغاغی حقهده اوپتیمیست روحلو مصاحبه وئرمه‌سینه باخمایاراق، دانیشتیق‌لار ائله ده هامار گئتمیردی. رهبر، ظفر، ایران ما، نجات ایران، بشر، استقلال، فرمان، داد و دیگرلری آذربایجان نماینده‌لرینی مدافعه ائدیر، تئز - تئز اؤز صفحه‌لرینده پیشه‌ورینی شکیل‌لرینی وئریردی‌لر. دانیشتیق‌لارین ایلکین مرحله‌سینده بو مطبوعات اورقان‌لاری نخست وزیر قواما عنوانلانمیش دؤرد طلب قویموشدولار. اورادا دئییلیردی: «آذربایجان‌دا حیاتا کئچیریلیمیش رفرم‌لار، او جمله‌دن اکینچی‌لیک رفرمی ساخلانمالی و بوتون ایرانا یاییلمالی‌دیر. دولت آپاراتیندا، آرتش و ژاندارمادا تمیزلمه آپاریلمالی، ژاندارماداکی خارجی مصلحتچی‌لر، او جمله‌دن آمریکا سرهنگی شوارتسکوف تعجیلی اولاراق ایشدن آزاد ائدیلمه‌لی؛ آذربایجان قوشونو و اونون حاضرکی فرمانده‌لیک هیأتی تانیمالی؛ آرتشین و ژاندارمین فرمانده‌لیک هیأتی‌نین تعیین ائدیلمه‌سی حقوقو آذربایجانلی‌لارین اؤزلرینه وئرلمه‌لی‌دیر»^۱.

بونون عکسینه اولاراق خبر، کوشش، آتش، میهن، تهران مصور، کسرا، جدال کیمی ساغ روزنامه‌لر نه اینکی هر هانسی شرط‌لرین، عمومیتله، پیشه‌وری و دیگر آذربایجان نماینده‌لری ایله دانیشتیق‌لار آپارماغین علیهنه یازی‌لار وئریردی‌لر. اونلار دا قواما عنوان‌لادیق‌لاری طلب‌لری بئله عمومی‌لشدیریردی‌لر: آذربایجانا و ایرانین دیگر ایالت‌لرینه یئرلی اؤزونواداره حقوقونون وئرلمه‌سیندن امتناع ائدیلسین؛ اسلام دینی‌نین و خصوصی مالکیتین مقدس قانون‌لارینا ضد اولدوغونا گؤره آذربایجان‌داکی اکینچی‌لیک رفرم‌لار لغواندیلمه‌لی‌دیر؛ ۲۲ آوریل (۲ اردیبهشت) بیاناتی‌نین دمکراتیک حرکاتی‌نین اشتراکچی‌لارینا و آذربایجان دمکراتیک خادم‌لرینه توخونولمازلیق وعد ائدن ۶ نجی بند لغو ائدیلمه‌لی، قانونو یوزان و قانونا و اؤز قارداش‌لارینا قارشى عصیان ائدن‌لر جزالاندیرمالیدی‌لر؛ بیاننامه‌نین آذربایجان دیلی حقیقنده اولان ۳ نجو بندی لغواندیلمه‌لی‌دیر؛ تخلیه ائتمیش شوروی قوشونو یئرینه آذربایجانا تعجیلی اولاراق ایران آرتشی گؤندریلمه‌لی‌دیر». آتش روزنامه‌سی ۴ مه (۱۴ اردیبهشت) سایندا یازیردی: «نخست وزیر آذربایجان دیلی مسأله‌سینده چوخ بؤیوک گذشته گئتمیشدیر. ایندی خلق احتیاط ائدیر کی بو دفعه او، پیشه‌ورینی بو دیارا والی تعیین ائتمکله آذربایجانا دها بؤیوک هدیه وئرسین». مهر ایران ایسه بئله حساب ائدیردی کی، مذاکره ائدیلن مقاله حکومت‌لر آراسی خصلت داشیییر و بو دا ایرانین اراضی بوتؤولوگو ایله بیر آریا سیغمیر^۲.

دانیشتیق‌لارین گئدیشی ایله باغلی قوام مهین اول‌لرینده (اردیبهشتین اورتالاریندا)

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی مرکزی دولت یئنی تاریخ آرشیوی، فوند ۲۸، سیا‌هه ۴، اشاره ۴۵، ورق ۳۶.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی مرکزی دولت یئنی تاریخ آرشیوی، فوند ۲۸، سیا‌هه ۴، اشاره ۴۵، ورق ۴۱.

آمریکا سفارتینه بیلدیردی کی، پیشه‌وری ایله گۆروش‌لردن هله‌لیک هنج بیر نتیجه آیینماییب. آذربایجان نماینده‌لری ایله سونونجو گۆروشده قوام پیشه‌وری‌یه بیلدیریب کی، آذربایجان‌لا راضی‌لیغا گل‌مه‌نین اساسی کیمی اعلان اولونان ۷ ماده‌لی بیاننامه‌دن او، هنج جور کنار چایا بیلیمز. مه‌ین ۷ ده (۱۷ اردیبهشت) قوام بو فکری یانینا دعوت ائتدیگی سفیر سادچیکوفا دا بیلدیرمیشدی. او قید ائتمیشدی کی، اگر آذربایجان نماینده هیاتی ایله دانیشیق‌لاردا بیر ترقی‌ده ائدیلمه‌سه، استعفا وئرمه‌لی اولاجاق. سادچیکوف ایسه قوام‌ین استعفا وئرمه‌یه جگینه امید بسله‌دیگینی، اونون بو مسأله‌نین حلّی یولوندا ایلك و حساس آددیم‌لار اتان اوستا سیاستچی اولدوغونو سؤیله‌میشدی. او دئدی: «یئنی نخست وزیر اونون باشلادیغی سیاستی دوام ائتدیرمه‌ییب، سلاحلی قارشى دورما سیاستی یئریده بیلر و بونون نتیجه‌سینده ایران «بین‌الملل مناقشه» اوچون صحنه‌یه چئوریلر». قوام درحال آمریکالی‌لارلا خبروئردی کی، شوروی سفیری‌نین «وطنداش محاربه‌سی» یئرینه «بین‌الملل مناقشه» افاده‌سینی ایشلمه‌سینه باخمایارق، من بونو جدی قبول ائتمیرم.

تهرانا یئنی یئتیشمیش آمریکا سفیری جورج آلن‌له ایلك گۆروشده قوام چوخ اطمینانلا سؤیله‌دی کی، اونون شاه‌لا اولان چتین‌لیک‌لری پیشه‌وری ایله اولان چتین‌لیک‌لردن داها چوخ‌دور. او دئدی کی، پیشه‌وری ایله راضی‌لیق‌ده ائتمگه چوخ یاخینلاشمیشدیر و قید ائتدی کی، تهران‌دان تبریزه بیر باشا والی تعیین ائدیلمه‌سی و پیشه‌وری‌نین ایران آرتشیندن نامزد گۆستره‌جگی بئش افسردن بیر‌نین آذربایجان قشون‌لاری‌نین فرماندهی تعیین ائدیلمه‌سی راضی‌لیغا گل‌مه‌نین اساسینی تشکیل ائده بیلر.

مالیّه مسأله‌لرینه گلینجه، پیشه‌وری آذربایجان‌ین باش مالیّه مدیری وظیفه‌سی‌نین تأسیس ائدیلمه‌سینده اصرار ائدیر، قوام ایسه بو منصبی آیری جور تنظیم ائدیلمه‌سینی ممکن سایردی. نخست وزیر آمریکا سفیرینه دئدی کی، شاه بو تکلیف‌لره اعتراض ائدیر و درحال آذربایجانا ایران آرتشی‌نین اوچ تیپی‌نین (۵ - ۶ مین سرباز) گۆندریلیب بیر‌نین تبریز، بیر‌نین رضاییه، بیر‌نین ده اردبیل‌ده یئرلشدیریلمه‌سینه اصرار ائدیر. ایران آرتشینده کی ناراضی سربازلارین و آذربایجان رژیمینه رغبت بسله‌ین‌لرین قارشى طرفه کئچمه احتمالی‌ندان قورخان قوام، بئله بیر عملین اوغورسوزلوقلا نتیجه‌لندیگیندن امین ایدی.

آذربایجان قشونون گوجلو اولدوغوندان احتیاط ائدن قوام قورخوردو کی، ایران آرتشی مغلوب اولار. او، آمریکا سفیرینی اینانديرماغا چالیشیردی کی، وضعیتدن ان یاخشی چيخیش یولو دانیشیق‌لار واسطه‌سیله صلح یولو ایله آذربایجانى قایتارماق‌دیر. شاه ایسه عالی باش فرمانده کیمی بو بؤلگه‌نین زورلا اشغال ائدیلمه‌سینده تأکید ائدیردی. قوام جورج آلن دن خواهش ائتدی کی، بو یاخین‌لاردا شاه‌له اولاجاق گۆروشونده اونا یاخشی بیر مصلحت وئرسین. سونرا آلن تهران ایله تبریز آراسیندا آپاریلان دانیشیق‌لارین ایران‌ین داخلی ایشی اولوب - اولمادیغی حقه‌ده سوروشاندا قوام قید ائتدی کی، بو، بیر داخلی مسأله دگیل. روس‌لارین یکی طرفین ده راضی‌لاشماسینا دستک وئرمه‌سینه باخمایارق، اگر مسأله سلاحلی قارشى دورمایا گلیب چيخارسا، روس‌لار آذربایجانا کؤمک ائدرلر.

دانشیق لارین گنیشینه آلتن ایرانین شمال ایالتلرینده قالان سلاحلی روس شخصی اهالیسی نین سای ایله ماراقلاندی. قوام دندی کی، اونلارین سایینی معین لشدیرمک ممکن دگیلدیر. آنجاق علاوه ائتدی کی، بنله شخصلرین آذربایجاندا چوخ اولماسیندان، دیگر دورد ایالتده ایسه اولماسیندان امین دیر. او قید ائتدی کی، بو شخصلر یاخشی سلاحلانمیشدی لار واونلار «سیراوی آدم لار» اولمایب «افسرلر» دیر. روس لار گندرکن سلاح سوراتلارینی دا اؤزلری ایله آپاریبلار وگوله رک علاوه ائتدی کی، سلاحلاری قویوب گنتمگه احتیاجلاری یوخدور، چونکی آذربایجانی چوخدان یاخشیجا سلاحلانمیشدی لار.^۱

مهین ۱۱ ده (۲۱ اردیبهشت) آمریکا سفیری آلتن تهران دانشیق لاری بارده خارجه وزیرینه ایلك رسمی راپورتونو گؤندردی. او یازیردی: «پیشه وری و آذربایجان هیأتی هله ده بورادادیر، لکن قوام دانشیق لاردا بیر ترقی اولوب - اولمادیغی بارده بیر شی سؤیلمه دی. عمومیتله، شاهین سیاستی قوامین سیاستیندن داها چوخ قان تۆکولمه سینه میل لی دیر. لکن قوامین آذربایجانا قارشی ساکت لشدیریجی موضعه دورماسی آذربایجان قشونون دواملی موجودلوغو ایله نتیجه لنه بیلر. قوام فکشلیر کی، دینج مداخله یولو ایله تهران حکومتی بو قشون اوزهرینده نظارتی یاواش - یاواش اله آلا بیلر. شاه ایسه داها سرت و بیربشا متدلارین طرفداری دیر. اولای بیلسین کی، اگر قوام آذربایجان هیأتی ایله دانشیق لارین ثمره سیزلیگینه اینانارسا، شاهین موضعینه یاخینلاشار اگر او بنله ائدرسه، شوروی بیرپاشا و یا دولایی اولاراق آذربایجانی دستکله یه جک و گمان ائدیرم، بو دفعه ایران شورای امنیته شوروی حقیقنده یئنی بیر شکایتله مراجعه ائده جک دیر».^۲

مهین ۱۰ دا (۲۰ اردیبهشت) آذربایجان نماینده لری نین ایره لی سوردوکلری ۱۵ ماده دن عبارت یئنی سازش لایحه سی دانشیق لارین گنیشینی چتینلشدیردی. ایران طرفی بو لایحه نین قبول ائدیلمه سی نین ممکن سوزلوگونو بیر معنالی فورمدا بیلدیردی. آز سونرا آمریکا دا چیخان هفته لیک تایم مجله سی یازیردی: «اؤتن هفته آذربایجانین لیدری جعفر پیشه وری نین بیردن - بیره تهران حکومتینه قارشی ایره لی سوردوگو طلبلرین آرتیرماسی ایله، تهران حکومتی ایله روسلارین حمایه ائتدیگی «آذربایجان ایالت حکومتی» آراسینداکی دانشیق لار کسیلدی. اونون روسلار طرفیندن قورولموش اولان تبریز رادیوسو دندی کی: «بیز دؤیوشمگه حاضریق».^۳ ائله بو سایندا تایم سیدجعفر پیشه وری نین نظامی گنیمده، ماشینینین ارخه سیندا اوتوران فورمدا بیر عکسینی وئرمیشدی. سیاسی دایره لری گؤرولری نین و مطبوعات ماتریال لاری نین تحلیلی گؤرسه دیر کی، ایندی آرتیق آمریکالی لار شوروی نین جنوبی آذربایجانا مناسبینی اولدوغوندان آرتیق شیشیردیردی لر. اونلار سو یوق محاربه نین ایلك آکوردلاری وورولموش جنوبی آذربایجان دان شوروی نین بنله آسانلیقلا چیخماسینی تصوراتده بیلمیردی لر. عین

^۱ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۴۵۳ ۴۵۵ - .

^۲ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۴۵۹ .

^۳ - "Time", ۱۹۴۶, ۲۰ May, p. ۲۵ .

زماندا، تهران دا یئنی فعالیتته باشلایان آئن قوام لا نه انده جگینه تنزلیکله فرار وئرمه لی ایدی. اولکی سفیر میوری قوامین سولچولارا و یا شوروی یه وئردیگی گذشت لری قبول ائتمه لی اولموشدو. اؤنجه آئن ده اؤز سلفی کیمی دؤزوملو موضعه دورماق ایسته بیردی. آنجاق قوامین بریتانیا طرفدارلارینی حبس ائتمه سی آئننی بو قرارا سوق ائتدی کی، نخست وزیر ی اؤز سولچو کورسوندان چکیندیرسین.^۴ بونولا یاناشی، تهران یئنی گلن آئنین، عمومیتله آمریکا و بریتانیا سیاسی دایره لری نین ملی حکومت لیدر لری ایله شوروی آراسیندا یارانمیش ضدیت لردن، پیشه وری نین چوخ مسأله لرله راضی لاشماماسی، شوروی سیاستینه اعتمادینی ایتیرمه سی باره ده میرجعفر باقروفون استالینه گؤندر دیگی مکتوب لاریندان، تبریزده کی باکی اوچلوگو ایله، جلفادا میرجعفر باقروف لا آپاریلان دانیشیق لاردا فکر آیریلیغی نین درینلشمه سیندن یئترلی معلومات لاری یوخ ایدی. ایندی شوروی نه اینکی جنوبی آذربایجاننی مدافعه ائتمک فکریندن داشینمیشدی، حتی اول وئردیگی سلاح و زره لی ادواتی گئری داشیماغا باشلامیشدی.

اصلینده، هله کی شوروی نین جنوبی آذربایجان دا یئتریتدیگی کؤنولسوز سیاستین اساس علاقه لندیر یجی سی سیدجعفر پیشه وری نین بیر سیرا مطلب لری آچیق سؤیله مه سی، گیلان حادثه لری نین خاطرات ماسی، شوروی سیاستینه آرتیق اینانما دیغینی، شوروی رهبر لری نین اونلاری آلداتدیغینی آچیق متنله دئمه سی استالینی بیر قدر ناراحت ائتمیشدی. شوروی قشون لاری نین آذربایجان دان چیخار یلماسی سونا چاتاندا - مه یین ۸ ده (۱۸ اردیبهشت) او، سیدجعفر پیشه وری به شخصاً مکتوبلا مراجعه ائتدی. استالین یازیردی: «منه ائله گلیر کی، سیز هم ایران داخلینده، هم ده بین الملل نقطه ی نظر دن یارانمیش وضعیتی دوزگون قیمت لندیر میر سینیز.

بیرینجی سی. سیز حاضر دا آذربایجانین بوتون انقلابی طلب لرینه نایل اولماق ایسته ییر سینیز. لکن ایندیکی شرایط بئله بیر پروگرامین حیاتا کئچیرمه سی امکانینی استثناء ائدیر...

ایکینجی سی. البته، سیز شوروی قشون لاری نین ایران دا قالماق داوام ائتدیگی تقدیر ده آذربایجان خلقی نین انقلابی طلب لری اوغروندا مبارزه ایشینده اوغور قازانماغا امید اولما بیلر سینیز. لکن بیز اونلاری داها ایران دا ساخلایا بیلمیریک، باشلیجا اولاراق اونا گؤره کی، شوروی قشون لاری نین ایران دا قالماسی اوروپا و آسیادا بیزیم خلاصکار لیک سیاستیمیزین اساس لارینی سارسیدیر. انگلیس لر و آمریکالی لار بیزه دئییر لر کی، اگر شوروی ایران دا قالا بیلیر سه، اونا نه به گؤره انگلیس مصر، سوریه، اندونزی و یا یونان دا، همچنین آمریکا چین، ایسلند و دانمارک دا قالماسین. بونا گؤره ده بیز ایران و چین دن چیخارماق قرارینا گلمیشیک کی، انگلیس لرین و آمریکالی لارین الیندن بو سلاحی قوباریب آلاق، مستملکه لرده آزادلیق حرکاتینی گنیشلندیره ک و بونولا دا اؤز خلاصکار لیک سیاستیمیزی

^۴ - Mark Hamilton Lytle. The Orgins of Iranian - American Alliance, ۱۹۴۱-۱۹۵۳, p.

داها اساسلی و فایدالی ائدهک. سیز بیر انقلابی کیمی البته، باشا دوشورسونوز کی، بیز باشقا جور حرکت ائده بیلیمه ریک.

اوچونجوسو. دئییلن لری نظره آلاق، ایران داکی وضعیت له باغلی آشاغیداکی نتیجه لره گلمک اولار. ایران دا درین انقلابی بحران یوخدور. ایران دا خارجی دشمنله محاربه وضعیت یوخدور، دئمه لی ارتجاعی ضعیف لده و بحرانی گنیشلندیره بیلن محاربه ده اوغورسوزلوق دا یوخدور. نه قدر کی شوروی ایرانا یئرلشیب، سیز آذربایجان دا مبارزه نی گنیشلندیرمک و داها ایره لی گندن طلب لره گنیش دمکراتیک حرکاتی تشکیل ائتمک امکانشینا مالک سیز. آنجاق بیزیم قشون لار گئتمه لی دیرلر و چیخیب گئندی لر. بیز آرتیق ایران دا نه یه مالکیک؟ بیز ایران دا قوام حکومتی نین ایران یین داها ارتجاعی عنصرلرینی تمثیل ائدن آنقوفیل دایره لره مناقشه سینه مالکیک. کئچمیشده قوام یین نئجه بیر مرتجع اولماسینا باخما یاراق او، ایندی اؤزونو مدافعه یه منافع ی و اؤز حکومتی نین مدافعه سی نامینه بعضی دمکراتیک اصلاحات لارا گئتمگه و ایران دمکراتیک عنصرلری آراسیندا دایاق آختارماغا مجبور دور. بئله بیر شرایطه بیزیم تاکتیکیمیز نئجه اولمالی دیر؟ من فکرلشیریم کی، بیز قوام دان گذشت لر قوپارماق اوچون بو مناقشه ده استفاده ائتمه لی بیک، اونا کؤمک گؤرستمه لی بیک. آنقوفیل لری تجرید ائتمک و بونولا دا ایرانی داها دا دمکراتیک لشدیرمه سی اوچون معین پایا یاراتمالی بیق. بیزیم سیزه بوتون مصلحت لریمیز محض بئله بیر وضعیت دن ایره لی گلیر. البته، باشقا تاکتیک ده قبول ائتمک اولار! هر شئی توپورمک، قوام لا علاقه لری کسمک و بونولا دا آنقوفیل مرتجع لرین غلبه سینی تأمین ائتمک اولار. اما بو، تاکتیک دگیل، آخماق لیک اولار. بو، ماهیتجه آذربایجان خلقی نین ایشینه و ایران دمکراسیاسینا خیانت اولار.

دؤردونجوسو. بیزه معلوم اولدوغونا گؤره، سیز دئمیشسینیز کی، بیز اولجه سیزی گؤی لره قالدیرمیش، سونرا ایسه اوچوروما یووارلاتمیشیق و سیزی رسوای ائتمیشیک. اگر بو دوغور دورسا، اوندا بو بیزده تعجب دوغورور. اصلینده ایسه نه باش وئرمیشدیر؟ بیز بورادا هر بیر انقلابچی یه معلوم اولان عادی انقلابی فن تطبیق ائتمیشیک. ایران داکی شرایط کیمی، بئله بیر وضعیت ده اؤزوموز اوچون حرکاتین معلوم مینیموم طلبینی ائده ائتمگی تأمین ائتمک دن اؤتری حرکاتی ایره لی قاچیرماق، مینیموم طلب لردن ایره لی گئتمک و حکومت اوچون تهلوکه یاراتماق، حکومت طرفیندن ائدیله جک گذشت لر اوچون امکان یاراتماق لازمدیر. داها ایره لی قاچمادان، سیز ایران یین ایندیکی وضعیتینده حاضردا قوام حکومتی نین گئتمگه وادار اولدوغو طلب لره نایل اولماق امکانشینا مالک اول بیلیمزدینیز. انقلابی حرکات لارین قانونو بئله دیر. سیزین اوچون هر هانسی بیر رسوایچیلیقدان سؤز اول بیلیمز. چوخ غریبه دیر، اگر سیز فکرلشیرسینیزسه کی، بیز سیزین رسوایچیلیغینیز یول وئره بیلردیک. عکسینه، اگر سیز اؤزونوزو عقلی آپارسانیز و بیزیم معنوی کؤمکیمیز سایه سینده اساساً آذربایجان یین ایندیکی فاکتیک [عملده] وضعیت یین قانونی لشدیریلدیگی طلب لره نایل اولاسینیز، او وقت سیزه اورتا شرقده مترقی - دمکراتیک

حکایتین چرخچی سی [پیشاهنگی] کیمی آذربایجانلی لار دا، ایران دا خیر دعا وئرهر»^۱. مهین ۱۳ ده (۲۳ اردیبهشت) سحر ساعت ۹ دا تهران دان تبریزه گلن باش وزیر سیدجعفر پیشه‌وری استالین‌ین بو مکتوبونو آماقلا تهران دانیشیق لاری‌نین اوغورسوزلوغوندا سونرا، درحال ایکینجی بؤیوک اوغورسوزلوقلا قارشى لاشدی. لاکن تبریز اهالیسی اؤز لیدری‌نین تهران‌دا مرکزی حکومت‌ه گذشته گئتمه‌مه‌سیندن، آذربایجان‌دا الده اولونان نائلیت‌لرین قورونوب ساخلانماسی اوغوروندا تأکیدلی مبارزه‌سیندن غرور دوپوردو. مهین ۱۳ ده (۲۳ اردیبهشت) سحر تئزدن بوتون شهر باش‌وزیری قارشى لاماغا چیخیمشدی. سیدجعفر پیشه‌وری‌نین ماشینی‌نین کئچدیگی ستارخان خیابانی‌نین هر ایکی طرفی آدم‌لارلا دولو ایدی. اونون ماشینی‌نین اوستونه هر طرفدن گل سپیلیردی. آذربایجان نماینده هیأتی‌نین دانیشیق لاردا محکم دایانماسی‌نین اهالی آراسیندا بئله روح یوکسک‌لیگی ایله مدافعه ائدیلمه‌سی تهران مقام لاریندا حس ائدیله‌جک قورخو خوفی یارانمیشدی.

آذربایجان نماینده‌لری تبریزه یولا دوشدو کدن سونرا نخست وزیر قوام آمریکا سفیری ائنه معلومات وئردی کی، پیشه‌وری‌نین باشچیلیق ائتدیگی آذربایجان هیأتی و او اؤزو دانیشیق لاردا بیر نتیجه اولمادیغیندا چوخ غضبلنمیشدی. قوام علاوه ائتدی کی، آذربایجانلی لارین بو غضبی اونا قارشى یؤنه‌لمه‌میشدی. دانیشیق لار باشا چانیدیقدان سونرا شوروی سفیری سادچیکوف قواما دئیمشدی کی، نخست وزیرین آذربایجان هیأتی ایله دانیشیق لاریندا کی اوغورسوزلوغون «دمیر و قانلا» نتیجه‌لنه بیله‌جگیندن ناراحت‌دیر. قوام حس ائدیردی کی، شوروی سفیری آذربایجانلی لارا دگیل، محض اونا تضییق گؤرسه‌دیر. ساده‌جه اولراق شوروی مقام لاری‌نین آذربایجان لیدرلرینه نجه تضییق گؤرستمه‌سیندن قوام یئنه‌رینجه معلوماتلی دگیلیدی. آلتن قواما مصلحت گؤردو کی، دانیشیق لارین یئکونو باره‌ده رسمی بیر آچیقلاما وئرسین. لاکن او بو مسأله‌ده تردد ائتدی و دئدی کی، بئله بیر آچیقلاما آذربایجانلی لارین غضبینه سبب اولما بیلر، شمال ایالت‌لرینده و حتی تهران‌ین اؤزونده بئله اونلارین تبلیغاتی‌نین گوجلنمه‌سینه گتیریب چیخارا بیلر. قوام علاوه ائتدی کی، بئله بیر آچیقلاماسینا جواب اولراق آذربایجان حکومتی اونونلا بیر داها دانیشیق لارا گئتمه‌یه‌جگینی بیان ائده بیلر. سون آندا قوام دانیشیق لار حقیقنده رسمی بیر آچیقلاما وئرمکله راضی لاشدی و عین زماندا، آذربایجان طرفی‌نین حرکت‌لری‌نین گؤزله‌یه‌جگینی بیلدیردی.^۲ ائله همین آخشام مهین ۱۳ (۲۳ اردیبهشت) ده قوام‌السلطنه آذربایجان

^۱ - «خدا آفرین» مجله‌سی، ژانویه - مارس ۱۹۹۶، نومره بیر، ص. ۳۶ - ۳۷؛ روسیه فدراسیونی خارجی سیاست آرشیوی، فوند ۱، ص. ۷، جلد ۳۴، اشاره ۵۴۴، ورق ۸ - ۹ دا ساخلانیلان بو مکتوب ایلك دفعه روسیه علملر اکادیمی‌سی‌نین امکداشی ناتالیا یقورووا طرفیندن وودور ویلسون بین‌الملل تدقیقات‌لار مرکزی‌نین نشرینده دوریه‌یه گتیریلیمیشدیر. باخین: «The Iran Crisis ۱۹۴۵ - ۱۹۴۶: A view from Russian Archives», ۱۹۹۶، مای ۱۹۹۸. نجی ایله تهران‌دا چیخان «گفتگو» مجله‌سی آمریکا‌دا چیخان بو مطلبی «شورویده تاپیلیمیش یئنی سندلر باخیمیندا آذربایجان بحرانی» آدی آلتیندا درج ائتمیشدیر. باخین: «گفتگو»، ۱۳۷۷، نومره ۱۷، صص. ۱۰۳ - ۱۳۵.

^۲ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۴۶۰ - ۴۶۱.

نماینده‌لری ایله دانیشیق‌لار باره‌ده تهران رادیوسو ایله بیر بیانات وئردی. او دئییردی: «خلقین دانیشیق‌لارین گن‌دیشینی ایزله‌ین بیر وقتده، مسأله‌نی داها دا آیدینلاشدیرماق اوچون سون ۱۵ گونده مذاکره‌لردن الده اولونان نتیجه‌لری خلقین دقتینه چاتدیرماغی لازم بیلیرم: آذربایجان اهالیسی‌نین نماینده‌لری کیمی تهرانا گلن لر بیلیرلر کی، من مسأله‌نین خوش مراملا و باریشیق یولو ایله حل اولونماسی اوچون الیمدن گلن بوتون جهدلری صرف ائتدیم. ۷ ماده‌دن عبارت ۲۱ آوریل ۱۹۴۶ نجی ایل (اول اردیبهشت ۱۳۲۵) بیاناتی‌نین درج اولونماسیندان سونرا، بیر چوخ دایره‌لر اعتراض‌لارینی بیلدیردی‌لر و منیم موضعی‌می موجود قانون وئریجی‌لیگین حدود‌لارینی کئچمک کیمی قیمت‌لندیردی‌لر. آذربایجان نماینده‌لری‌نین خوش مرامینا اینان‌دیغیما باخمایارق، سون ۱۵ گونده آپاریلان دانیشیق‌لارین نتیجه‌سی اولارق، من تأسف ائدیرم کی، اونلارین بعضی طلب‌لری حکومتین ۷ ماده‌سی‌نین و منیم حقوقی صلاحیت‌لریمین خارجینده‌دیر. اونا گۆره ده، مسأله‌نین حلی یولو تاپیلانا قدر، مذاکره‌لر دایاندیریلیمیشدیر و آذربایجان هیأتی تبریزه گئتمیشدیر. آذربایجان اهالیسی‌نین نماینده‌لری‌نین طلب‌لری ایله حکومتین حقوقی صلاحیت‌لری و ۷ ماده آراسیندا اویغونسوزلوق‌لارا سبب اولان مسأله‌لر آشاغیداکی لار دیر:

۱ - حکومتین بیان‌نامه‌سی‌نین ۲ نجی ماده‌سینه گۆره، آذربایجان‌ین باش والیسی ایالت شوراسی ایله مصلحت‌لشدیکدن سونرا تعیین ائتمک حقوقو حکومتده‌دیر. آنجاق آذربایجان اهالیسی‌نین نماینده‌لری اصرار ائدیرلر کی، حکومت بو صلاحیتینی ایالت شوراسی‌نین مصلحتی ایله دگیل، تکلیفی ایله اجرا ائتسین.

۲ - ۲۱ آوریل ۱۹۴۶ نجی ایل (اول اردیبهشت ۱۳۲۵) بیان‌نامه‌سینه اساساً، آرتش و ژاندارمری فرمانده‌لری حکومت طرفیندن تعیین اولونور. آنجاق آذربایجان نماینده‌لری حساب ائدیرلر کی، بو فرمانده‌لرین تعیینی ایالت شوراسی‌نین تقدیماتی ایله حکومتین تصویبینه وئریلمه‌لی‌دیر.

۳ - سون زمان لارداکی حادثه‌لر نتیجه‌سینده دولت املاکی‌نین و بغیش‌لنمیش تورپاق‌لارین کندلی‌لره پایلانماسی یالنیز مجلس طرفیندن تصویب ائدیلمه‌لی‌دیر و حکومتین حقوقی صلاحیت‌لریندن خارجه‌دیر.

یوخاریدا قید اولونان لار و باشقا ماده‌لر مذاکره ائدیلدی. لکن قرار وئرمه صلاحیتی مجلسده اولدوغو اوچون آذربایجان اهالیسی‌نین نماینده‌لری گئری‌یه تبریزه قئییتدی‌لار. اورادا مسأله‌نی اؤز همکارلارینا معروضه ائده‌جک و اونلاردان تعلیمات آلاجاقلار. آذربایجان اهالیسی‌نین تمثیلچی‌لری‌نین خوش مرامی‌نین و وطن پرورلیگی‌نین شاهدی اولدوم کی، بونلار دا خلقی بحراندان قورتارماق اوچون لازم اولان اساس جهت‌لردیر. امید ائدیرم کی، محض بونلارین سایه‌سینده حکومتین حقوقی وظیفه‌لری نظره آلیناجاقل و موجود اولان چتین‌لیکلر آرادان قالدیریلجاقل»^۱ قوام‌ین آخشام رادیو ایله سس‌لنن بیاناتی مه‌ین ۱۴ ده

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی مرکزی دولت یئنی تاریخ آرشیوی، فوند ۲۸، سیا‌هه ۴، اشاره ۴۵، ورق ۵۸ - ۵۹

(۲۴ اردیبهشت) دئمک اولار کی، بوتون تهران روزنامه‌لرینده درج اولوندو و سون درجه مختلف رأی‌لر دوغوردو.

آذربایجانا قئیدن گونون سحری پیشه‌وری تهران‌دا آپاریلان دانیشتیق‌لارین نتیجه‌سی باره‌ده حکومت، فرقه‌یه و اهالی‌یه گنیش معلومات وئردی. مه‌ین ۱۴ ده (۲۴ اردیبهشت) آخ‌شام ساعت ۹‌دا تبریز رادیوسو دولت تیاتریندا چاغیریلان کنفرانسیدا جنوبی آذربایجان ملی حکومتی‌نین باشچی‌سی سیداجعفر پیشه‌وری‌نین تهران دانیشتیق‌لاری حقیقده ائدیگی معروضه‌سینی بوتون آذربایجانا یایدی. کنفرانس ملی سرودلا باشلادی. پیشه‌وری‌نین آدی چکیلرکن سالونداکی‌لارین جوشغون آلقیش و هورا سسلری اوجالدی. پیشه‌وری ایران ارتجاعی‌نین آذربایجان‌خلقی‌نین باشینا آجدیغی اویون‌لاردان بحث ائدی، نهایت، بو خلقین اؤز آزادلیغی اوغروندا مبارزه‌یه قالدیغینی و اؤز ملی حکومتینی قوردوغونو قید ائتدی. پیشه‌وری ملی حکومتین فعالیتیندن دانیشتیق، کندلی‌لره تورپاق وئرلمه‌سینی، بیر چوخ یئرلرده کارخانالارین ایشه سالینماسی، مدنی - معارف ایش‌لری‌نین گنیشلندیرمه‌سینی، خلق قشونونون یارادیلماسینی و ساییری گؤرستدی. پیشه‌وری تهران ایله تبریز آراسینداکی مناقشه‌لرین باریشتیق یولو ایله حل ائتمه‌سی حقیقده قوام‌السلطنه‌نین تکلیفی اوزره آذربایجان ملی حکومتی‌نین نماینده‌لری‌نین تهرانا گئتدیگی‌نی و اونلارین تهران‌دا آزادخیواهلارین نئجه اولو بیر حرمت و محبت‌له قارشیلادیق‌لارینی سؤیله‌دی. پیشه‌وری دئدی: «بیز تهرانا وارد اولاندا آخین - آخین آدم‌لار «باشاسین آذربایجانین ملی حکومتی!»، «باشاسین آذربایجانین آزادخیواهلاری!» دئییه اوجادان قیشقیریدی‌لار». سونرا پیشه‌وری قوام‌السلطنه ایله گؤرشدن دانیشتی. او دئدی: «قوام‌السلطنه همیشه قانون اساسی‌دن دانیشتیدی، اصل مطلبی ایسه اؤرت - باسدیر ائدی‌دی. بیز دئدیک کی، آمریکادان گل‌مه‌میشیک، بیزی آلدادا بیل‌م‌س‌یز، آذربایجان خلقی اؤز اراده‌سینی الینده محکم ساخلاییب، اؤز ملی حکومتینی قوروپور. بیزیم طلب‌لریمیز حقلی‌دیر، قویون بیز اؤزوموزو اداره ائده‌ک. تهران حکومتی تکلیف‌لریمیزی قبول ائتمه‌دی. او بیزه تهران‌دان ژاندارملار و خلق قوشونوموزا فرمانده‌لر گؤندرمک ایسته‌ییر. تهران حکومتی آذربایجان خلقینی یئنه ده قول (برده) حالیندا ساخلاماق ایسته‌ییر. بیز راضی اولمادیق و گئری قئیتدیک. قوی هامی بیل‌سین کی، بیز تهران حکومتیندن هئچ بیر شئی ایسته‌م‌یریک. بیز بوتون ایسته‌ک‌لریمیزه نایل اولموشوق. آذربایجانا توخونماق - اودلا اویناماق دئمک‌دیر. بیز قان تۆکۆمک طرفداری دگیلیک، لاکن اگر بیزیم حقوق‌لریمیزا توخونولارسا، کۆرپه‌لریمیزدن توتوب قوجالاریمیزادک هامی آزادلیغیمیزی اؤز قانی و جانی ایله مدافعه ائتمگه حاضر‌دیر». پیشه‌وری قید ائتدی کی، ژاندارمری اؤزو قانونا ضددیر و بیز بو غیرقانونی قوه‌نی آذربایجانا بوراخمایاجایق. بوندان باشقا تهران‌دا بیزی باشا سالماغا چالیشتی‌لار کی، عالی باش فرمانده و بیر سیرا مسئولیت‌س‌یز اورقان‌لار بیزیم طلب‌لریمیزله راضی لاشم‌یرلار. لاکن بیز اساسی قانون اساسیندا عالی باش فرمانده‌ین صلاحیت‌لرینه باخساق، آیدین اولار کی، او، مجلس تصدیق ائتمک‌له محاربه اعلان ائتمک حقوقونا مالک‌دیر. عالی باش فرمانده‌ین دیگر

ایش لره مداخله‌سی قانون اساسی ایله ضدیت تشکیل ائدیر. داها سونرا پیشه‌وری قید ائدیردی: «قوام باشا دوشمه‌لی دیر کی، دنیا دگیشمیشدیر، ایران‌دا دا وضعیت دگیشمیشدیر، اؤلکه‌نی اؤتن عصرین قایدالاری ایله اداره ائتمک اولماز». او، قوامین آذربایجان مسأله‌سینی سئچکی لر و نفت مسأله‌سی ایله علاقه‌لندیرمه‌سیندن تأسف‌لنددیگینی بیلدیردی. چیخیشی‌نین سونوندا پیشه‌وری هله کی مسأله‌نین دانیشیق لار یولو ایله حلینه امیدینی ایتیرمه‌دیگینی، لاکن آذربایجان خلقی‌نین بوندان آرتیق گذشته گنده بیللمه‌یه جگینی سؤیله‌دی.^۱ پیشه‌وری‌نین معروضه‌سی اساسیندا کنفرانسین قبول ائدیگی قراردا دئیلیر: «بیز اؤز ملی حکومتیمیزین باشچیسى آقای پیشه‌وری‌نین بوتون دئدیک‌لرینه شریک، بیز امید ائدیریک کی، تهران دانیشیق لاری صلح یولو ایله حل ائدیله‌جک‌دیر. اگر تهران حکومتی آذربایجان خلقینی یئنه ده قول (برده) حالینا سالماق فکرینده اولسا، بیز واحد بیر جان کیمی آخرینجی قطره قانیمیز قالنادک مدافعه‌یه حاضریق»^۲.

بئله صداقتلی آچیق‌لامالارا باخمایارق، ایکی طرف آراسینداکی اوچوروم گؤرون‌دوگوندن داها درین ایدی و اونلارین مانور ساحه‌سی محدود ایدی؛ قوام اوچون و بونون اساس سببی آنتی سولجو قوه‌لردن و اونلاری دست‌له‌ین‌لردن گلن تضییق، همچنین ارتجاع ایدی. پیشه‌وری اوچون ایسه بو تضییق انقلابی بلاغتن، ادعالاردان و وعده‌لردن گلیردی. بوندان باشقا، قوامین اساس مقصدلرینی باشا دوشمک و یا گله‌جک آددیم‌لارینی تخمین ائتمک هئچ ده همیشه آسان اولموردو. قوام - سادچیکوف راضی‌لاشماسیندان بیر نئچه گون سونرا [ایران] وزارت خارجه‌سی‌نین یوکسک رتبه‌لی کارمندی فتح‌الله نبیل، بریتانیا سفیرینه دئمیشدی کی، حکومت دوغروندان دا زنجانی یئنیندن اشغال ائتمک و آذربایجان‌داکی دمکراتیک رژیم‌ی احاطه‌یه آلراق، اونو ضعیف‌لتمک ایسته‌بیر. شبهه‌سیز نبیل بو ملاحظه‌لری ایله انگلیس‌لری دعوت ائتمک نیتینی افاده ائدیردی. و یقین کی، او، او زمان وزارت خارجه‌یه باشچیلیق ائدن قوامین شخصی تعلیمات‌لاری ایله حرکت ائدیردی. بونا بنزهر شکیلده، قوام دموکرات‌لارا قارشی ذوالفقاری عملیات‌لارینی دست‌ل‌دیگینی گیزلینجه افاده ائتمیشدی. مختلف مأمورلار واسطه‌سیله او، بریتانیا سفیرینی امین ائتمیشدی کی، اونون حکومتی بریتانیانین منافعینه ضرر وئره‌جک هئچ بیر حرکت‌ه یول وئرمز. دیگر طرفدن ایسه، او، روس‌لارا قارشی یالنیزجا خوش مرامی اولدوغونو گؤرستمه‌میش، هم ده بیر مدت روس‌لارین طلب‌لری‌نین قارشی‌لانماسی‌نین گره‌ک‌لیگیندن امین اولموشدو. «مثبت تارازلیق» سیاستی‌نین دیگر طرفدارلاری کیمی، او، روس‌لاری ایران‌دا نفت امتیازینا صاحب اولان بریتانیالی‌لاردان مختلف میسیون‌لاری واسطه‌سیله حکومتله سیخ علاقه‌لر قورموش اولان آمریکالی‌لاردان داها الوثریش‌سیز

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی مرکزی دولت یئنی تاریخ آرشیوی، فوند ۲۸، سیا‌هه ۴، اشاره ۴۵، ورق ۶۰

- ۶۴.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۲۰، ورق ۱۷۸.

وضعیتده گوروردو. فیروز دا بئله بیر سیاسته اینانیردی، اونا گوره ده قوامین روسلارین ایرانلا شریک اولاراق شمال نفت یاتاقلارینین استثماریندا اشتراک ائتمه سینه اجازه وئرمک ایستگیندن هئچ بیر شهبه سی یوخ ایدی.

بیر سیرا تاریخچی لرین یازدیغی کیمی، قوام انسانلاری اؤز صمیمیتینه اینانیرماغین اصل مقصد و مرامینی گیزلتمگین ماهر اوستاسی ایدی. بئله لیکله شرایطه اویغون اولاراق، او مرام و مقصدلرینی دگیشمک اونون اوچون آسان ایدی. روسلارا اؤز اینامینی افاده ائتدیکن سونرا او، سولچولارلا مکمل بیر امکداشلیق الده ائتمگه قادر اولموشدو. آنجاق بعضی مقاملاردا، مثلاً، آذربایجان هیأتی تبریزه دؤندوکدن سونرا او، بو رولو ائله اوینادی کی، بریتانیا مقاملاری و ایران سیاستچی لری ده باشقالاری کیمی اونون گله جک سیاسی کورسو حقیقنده غیرمعین لیگه دوشدولر. قوامین کابینه سی نین عضوی اولان آرامشه گوره، او، شاها دا هئچ بیر معلومات وئرمه ییمیش. قوام اونا دئییب کی، شاهین بریتانیالی لاری چوخ پرستش ائتدیگینی دوشونه رک، اونون اعتبارلی و احتیاطلی اولمادیغینی حساب ائدیر، اونا گوره ده آذربایجان سیاستی نین گیزلی اوزلری حقیقنده اونا معلومات وئرمه ییب. دانیشیق لارین اوغورسوزلوغو، طبیعی کی، بریتانیالی لارین خوشونا گلدی.^۱

دانیشیق لارلا باغلی قوامین بیاناتی و پیشه وری نین معروضه سی مطبوعاتین باشلیجا موضوعونا چئوریلدی. شوروی به یاخین اولان سول مطبوعات قوامین بیاناتی نین صلح پرور خصلتینی قید ائتمکله یاناشی، آذربایجان نماینده لری نین چوخ بؤیوک گذشته گئتدیگینی، ملی مختاریتدن، ملی مجلس و حکومتدن امتناع ائتدیگینی گؤرسه دیردی. سول مطبوعاتین فکری نجه، آذربایجان نماینده لری، گویا، «آذربایجان داکی آیریلماق ایستگین [سیپاراتیست] حرکاتین اونون ایران دان آیریلما سینا یؤنه لدیگینی» ادعا ائدن ایران ارتجاعی نین فکرلرینی آخیره قدر افشا ائتدی. عین زماندا، حکومتین اساس قانونا استناد ائتمه سی نین دوغرو اولمادیغی ثبوت ائدیلدی. بئله کی، آذربایجانلی لارین طلبلری اساس قانونون روحونا، دمکراتیک اصل لرینه اویغون ایدی. اونلارین حیاتا کئچیردیگی رفرملار ایسه یئنی تاریخی شرایطله باغلی اولوب بوتون ایران خلقی نین اساسلی منافعیندن ایره لی گلیر. سول مطبوعاتی یازیردی: «اگر قوام آذربایجان مسأله سینی دینج یوللا حل ائتمک ایسته ییرسه، او، تعجیلی اولاراق حکومتی مرتجع لردان تمیزلمه لی، کابینه نی یئنیندن تشکیل ائتمه لی دیر». ایران ما روزنامه سی ۱۴ مه (۲۴ اردیبهشت) سایندا یازیردی کی، دانیشیق لردان دوغرو نتیجه لر گؤزله یین اؤلکه اجتماعیتی آذربایجان نماینده لری نین تبریزه قئیتماسیندان تأسف حسی کئچیریر. آذربایجان داکی حادثه لره اولدوغو کیمی باخماق لازمدیر. آذربایجان دا خلق عصیان ی باش وئرمیشدیر. بئله حالدا حیاتا کئچیریلن رفرملار بو عصیانین مقصد و وظیفه لرینه اویغوندور. بیز اینانیریق کی، ایران خلقی نین منافی نین تأمین ائدیلمه سی، قارشلی لیلی راضی لیغا گندن یول تاپیلا بیلر. حزب توده ایرانین اورقانی رهبر روزنامه سی بئله حساب ائدیردی کی، اؤلکه ده «گیزلی حکومت» یارادیلیب و اؤز

۱ - Fakhreddin Azimi. Iran: the Crisis of Democracy, p. ۱۵۱ - ۱۴۹.

آژان لارینی ایندیکی کابینه یئرلشدیریپ. حکومت تعجیلی اولراق اؤز ایچینده اولان بو حاکمیتدن یخه قورتارمالی دیر.^۱ داد روزنامهسی ایسه یازیردی: «حکومت معلوماتیندان گؤرونوگی کیمی، دمکرات فرقهسی نین لیدرلری مرکزچی لیک نقطه ی نظرینده دایانیرلار و آذربایجانا ایرانین بیر حصه سی کیمی باخیرلار. فکری میزجه، اولدن قوام حکومتی کنچمیش رژیملرین مختلف عنصرلری نین تأثیری آلتینا دوشمه سه ییدی، رادیکال رفرملرین کنچیریلمه سی نین طرفداری کیمی چیخیش ائتسه ییدی آذربایجان لا آریلان دانیشیق لار دا الوثریشلی شرایطده گنردی».^۲ فرمان روزنامهسی ۱۵ مه (۲۵ اردیبهشت) سایندا «آذربایجان لا محاربه» ادلی بؤیوک باش مقاله وئرمیشدی. بو مقاله ده آذربایجانا قشون گؤندریلمه سی باره ده شایعه لر دولاشدیغی گؤرسه دیلیردی. پیشه وری نین معروضه سی تهران دا ائله بؤیوک تأثرات یاراتمیشدی کی، آذربایجان داکی دمکراتیک حرکات علییه نه وقتی ایله چوخلو یازی لار وئرمیش ایران، زندگی، ستاره و سایرہ کیمی روزنامه لر بیر طرفدن ایرانین بوتؤولوگو حقه اونون فکرلرینی آلقیشلامیش، دیگر طرفدن اولکده کؤکلی دگیشیک لیکلرین ضروری لیگینی اعتراف ائتمیشدی. دانیشیق لارین دایاندریلما سیندا آذربایجان نماینده لرینی گناه لاندیران مطبوعات اورقان لاری دا آز دگیلیدی. کوشش، مهیران، خاور، کسرا، تهران مصور و سایرہ روزنامه لرده بو استقامتده چوخلو یازی لار گنتمیشدی. کوشش روزنامه سی نین فکری نجه، آذربایجانلی لارین طلبلری مرکزین آذربایجان دا هر جور تأثیری نین لغو اولونماسی و اونون ایران دان فاکتیک [عملده] آریلماسی دئمکدیر. روزنامه طلب اندیردی کی، آذربایجانلی لار اؤز طلب لریندن امتناع ائتمه لی دیرلر. خبر روزنامه سی ایسه قید اندیردی کی، آذربایجان مسأله سی حل ائدیلمه میش ۱۵نجی مجلسه سئچکی لر کنچیریله بیلمز. اونون فکری نجه، هله معلوم دگیل کی، شوروی آخره قدر ایران اراضی سینی ترک اندیلر یا یوخ. اولا بیلسین کی، یوز مین خارجی سرباز پیشه وری سربازلاری نین لباسیندا ایندی آذربایجان دادیر و هئج کس ده بونو یوخلایا بیلمیر. عمومی لیکده خبرین ۱۵ مه (۲۵ اردیبهشت) نومره سی آذربایجانا قارشی بهتان لارلا دولو ایدی. تهران مصور آذربایجان نماینده لرینین طلب لرینی کسکین تنقید اندیر، آذربایجان دمکراتیک حرکاتینی خارجی لرله علاقه ده گناه لاندیریر و آذربایجان اهالیسی آدیندان قوام دان طلب اندیردی کی، اونلاری سلاحلی عصیانچی لارین ظلموندن قورتارسین. مجله یازیردی: «اگر قوام گؤرسه کی، عصیانچی لارین عهده سیندن گله بیلمیر، اوندان او، تعجیلی اولراق ضروری یاردیم الماق اوچون شورای امنیته مراجعه ائتمه لی دیر».^۳ دانیشیق لارین دایاندریلدیغی، وضعیتین گرگین لشدیگی و شایعه لرین گنیش دولاشدیغی وقتده سیدچی لرین اورقانی اولان آرزو روزنامه سی «آذربایجان ایرانا محاربه اعلان اندیب» ادلی ورقه چاپ اندیب تهران اهالیسی ایچری سینده یایمیشدی. بونونلا باغلی حکومت روزنامه نین نشرینه قدغن قویدو.

۱ - «رهبر»، ۱۳۲۵، ۲۴ اردیبهشت.

۲ - «داد»، ۱۳۲۵، ۲۴ اردیبهشت.

۳ - «تهران مصور»، ۱۳۲۵، ۲۷ اردیبهشت.

اۆلكهده وضعيتين گرگين لشمهسى، عليه دارلارلار نين قوام السلطنه يه قارشى هجوما كئچمك اوچون فرصت الدهه ائتمهسى اونون ناراحاتليغيني خيلى آرتيرميشدى. قوام ياخشى باشا دوشوردو كى، آذربايجان نماينده لرى ايله دانيشيق لارين اوغورسوزلوقو، شوروى طرفيندن حمايه نين ايتيريلمهسى اونا باها باشا گلر. دانيشيق لار دا يانديريلدقدان سونرا قوام ين عليه دارلارلار اۆلكهده شايعة ياييردى لار كى، يتريديلن سياست سهو اولدوغو اوچون، گويا، او، استعفا وئيرير. بئله بير شرايطده نخست وزير آذربايجانا بعضى گذشت لرين وئريلمه سيني ممكن سايردى. شهبه سيز كى قوام ين بو فكره گلمه سينده شوروى سفيري سادچيكوفون مصلحت لرى ده آز رول اولاناماميشدى. مه ين ۱۵ ده (۲۵ ارديههشت) قوام السلطنه بو استقامتده اولان اؤز فكرلرينى آمريكا سفيري آلتن له بؤلوموشدو. آلتن ائله همين گون وزير خارجه يه يازيردى: «قوام بو گون منه اؤز فكريني بيلديردى كى، تهران حكومتى آذربايجانا بعضى گذشت لر وئرمه لي دير. او خصوصيله آذربايجان اردوسونون باش فرمانده ي و باش والى مسأله لر يندن بحث ائتدى. او فكرلشير كى، آذربايجان ايران دان آيريليب مسقل ليك اعلان ائتمهسى نين قارشى سيني آلماق اوچون تهران بو ايكي مسأله ده پيشه ورى يه گذشته گئتمه لي دير. قوام فكرلشير كى، عكس تقديرده خاندانين (سلطنتين) قدرتى سارسيلا بيلر و ايران ين باشقا ايالت لر ينده، حتى تهران دا سلطنته قارشى بير جور حرڪات لار قالديرا بيلر. قوام بيلديردى كى، شاه سون دانيشيق لارا مداخله ائدهرك اۆلجه دن اعلان اولونموش ۷ ماده ليك پروگرام خارچينده آذربايجانا هر هانسي بير گذشت وئريلمه سينه اعتراض ائتدى. قوام دئير كى، كئچن گنجه كى راديو چيخيشيندا پيشه ورى «دانيشيق لارين اوغورسوزلوقلا نتيجه لنمه سى نين اساس سببى مسؤليت سيز آدام لارين دانيشيق لارا تاثير گؤرستمه سى دير» دئيه ركن شاه ي نظرده توتورموش. قوام بيان ائتدى كى، شاه ين دانيشيق لارا مداخله ائتديگيني پيشه ورى يه او سؤيله مه ميشدير. ساده جه اولراق، پيشه ورى بونو تخمين ائتميشدير. من قوام ين آخري نجي آچيقلاماسينا شهبه ايله ياناشيرام. آيديندير كى، قوام آذربايجان ين و سول يؤنوملو عنصرلرين گؤزونده ياخشى گؤرونمگه جهد گؤرسه ديردى. اونا گؤره ده، او، شاه ي آچيق آشكار گناه لانديرماسا بئله، پيشه ورى يه باشا سالميشدير كى، شاه ين مخالفتى اولماسا يدى، او، پيشه ورى ايله راضيليغا گل بيلردى. قوام مندن خواهش ائتدى كى، شاه ا اگر ايران ين بوتؤولوگونو و سلطنتى قورويوب ساخلاماق ايسته ييرسه، بو گذشت لرين آذربايجانا وئريلمه سى نين گره اك لي اولدوغونو باشا سلام. قوام ين بو باره ده سؤيله ديگي فكرلرين دوغرو اولوب - اولماديغيندان آسيلي اولما يارق، ظن ائديرم كى، منيم بو باره ده مصلحت وئرمگيم ياخشى چيخماز. يالنيز شاه اؤزو مندن بونو رجا ائدرسه، اؤز فكريمي بيلديره رم. خواهش ائديرم، وزارت خارجه بو حقه ده اؤز گؤروش لر ينى منه بيلديرسين. قوام جد يت له قيد ائتدى كى، آذربايجانا گذشته گئتمگه اعتراض ائديلمه سى ايران ايله شوروى آراسيندا محاربه ايله نتيجه لنه بيلر. گمان ائديرم كى، بو آچيقلاماسيندا و سلطنت حقينده سؤيله ديگي سؤزلرده قوام ين اساس

مقصودی آذربایجان لهینه گذشت وئريلمه‌سی اوچون آرقومنت [دلیل] تشکیل ائتمکدیر.^۱ عمومی لیکده ایران مسأله‌سینده آمریکالی‌لار تک بیر فکره صاحب دگیلدی‌لر. مثلاً، روبرت روسو شوروی‌نین یالنیز آذربایجان و کردستان‌دا نظارتی اؤز الینه آلمایاجاغینی، هم ده تهران حکومتینه تأثیر گؤستره‌جگینی تخمین ائدیردی. اونون بو باخیشی سرعتله محکم‌لەنن سویوق محاربه نقطه‌ی نظری‌نین خصوصیت‌لرینی عکس ائندیریردی. آنجاق شاه‌دان فرقلی اولراق، روسو دوشونوردو کی، شوروی آمریکانین آچیق نیتینی و قطعیتینی گؤروب گئری چکلمیشدی. عکسینه، آمریکا مقام‌لاری شوروی‌نین ایران‌داکی ژئوسیاسی اوستونلوگونو آنلامیشدی‌لار. آمریکانین سرت موضعی‌نین شوروی‌نین بئله داورانماسینا سبب اولدوغو فکری بیر نئجه ایل سونرا دوشونجه‌لره حاکم اولماغا باشلادی. بو وضعیتتی سویوق محاربه شرطلری داخلینده ایضاح ائتمک میل‌لری انکشاف ائتمکده ایدی. آنجاق جورج آلتن شخصاً بو گؤروشه قارشى چیخیردی. بو غریبه‌دیر، چونکی آلتن سونرالار سویوق محاربه‌نین ایلکین چاغلاری‌نین قهرمانی کیمی گؤرونوردو و شوروی‌نین آمریکادان ضعیف اولدوغونا اینامین یارادیجی‌سی حساب اولونوردو.

آمریکانین ایران سیاستچی‌لری ایله سودالاشما آپارما موضعی گوج‌لەنیردی. شاه آمریکا یاخین علاقه‌لره گیرمک آرزوسوندا اولدوغونو ۱۹۴۶ (۱۳۲۵) نجی ایله آچیقجا گؤرستمیشدی و بو علاقه‌لر ۷ ایل سونرا قورولدو. قوام، اونون اساس رقیبی کیمی آمریکانین لهینه شوروی غضبینه قارشى ریسکه گیرمک ایسته‌ییردی. تئزلیک‌له شاه‌لا قوام آراسیندا آمریکانین آذربایجان بحرانینداکی سیاستینه تأثیر ائتمک اوغروندا مبارزه باشلادی. ان تعجیلی مسأله ایرانین شکایتی‌نین شورای امنیتین گونده‌لیگینده قالیب - قالماسی ایدی. شاه بیرینجی غلبه‌سینی بورادا قازاندی. سونرا حسین علاء واسطه‌سینه آمریکا وزارت خارجه‌سی بریتانیانین ایرانا نفتیش کمسیونو گؤندرمه‌سی حقیقینده کی تکلیفین دستک‌لمگه راضی سالدی. قوام ایسه بونون شوروی ایله باغلادیغی راضی‌لاشمایی پوزاغاغیندان قورخور و عنادلا مسأله‌نی شورای امنیتین گونده‌لیگیندن گؤتورولمه‌سینی ایسته‌ییردی. آلتن واشینگتونا بیلدیریردی: «علاء‌نین شوروی‌نی مداخله ائتمکده گناه‌لانديرماسی‌نین داها اینانديریجی دلیل‌لری تاپیلمازسا، بو مسأله‌ده چوخ درینه‌گئتمه‌مه‌لی‌بیگ».^۱

عین زماندا، مه‌ین ۲۱ (۳۱ اردیبهشت) ده احمدقوام ایرانین سازمان ملل ده‌کی نمایندہ‌سی حسین علاء‌نی معلومات‌لانديردی کی، بیر هفته قاباق آذربایجانا گؤندریلن نفتیش کمسیونو تبریز، مرند، جلفا، خوی، سلماس، ماک، رضائیه و میان‌آب‌دا وضعیتتی یوخلادیقدان سونرا شوروی قشون‌لاری‌نین موجود اولماسی حقدہ بیر فاکت‌الده ائتمه‌میشدیر. تلقرامدا گؤرسه‌دیلیردی کی، شوروی قوشونو آذربایجان‌ی مه‌ین ۶ سیندا (۱۶ اردیبهشت) ترک ائتمیشدیر.^۲ شوروی‌نین ایران‌دان چیخماسینا باخمایاراق، آمریکا مختلف

^۱ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۴۶۴ ۴۶۵.

^۱ - Richard w.Cottem. Iran and US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۱۴۹ ۱۵۱.

^۲ - Department of State Bulletin, ۱۹۴۶, ۲ June, p. ۹۴۲.

واسطه لوله آذربایجان مسأله سینی شورای امنیتین گونده لیگینده ساخلاماغا اوستونلوک وئریدی. سفیر حسین علاء آمریکا نماینده سی استتینوسا بیلدیرمیشدی کی، تهران داکی شوروی سفیری ایران - آذربایجان دانشیق لاریندا اشتراک ائده رک پیشه وری نی دستک لمیشدی. علاء نین فکرینجه روسیه سفیری «دمیر و قان» دان بحث ائده رک قوامی تهدید ائتمیشدیر کی، پیشه وری نین طلب لرینی قبول ائتسین. سفیر علاء بو وضعیتده شورای امنیتین ایرانا یاردیم گؤستره جگینه امید بسله دیگینی بیلدیریدی. نیویورک داکی مذاکره لرده قید اولوندو کی، روس قوشونو رسمی اولراق ایرانی ترک ائتمیش اولسا دا، سربازلارین بیر قسمینی آذربایجان اردوسوندا قویوب گئتمیش لر و یا سیویل وطنداش لارا سلاح وئریب اولارا تعلیم کئچیرمیش لر کی، بو گون آذربایجان قوشونو بئله متشکل دیر. استتینوس ایضاح ائندی کی، حتی ایران حکومتیندن شوروی اردوسونون تامامیله گئری چکیلدیگی حقه رسمی راپورت آلینسا بئله، مسأله نی شورای امنیت صلاحیت لری داخلینده قالماسی مشروع اولاق دیر. مهین ۱۷ سینده (۲۷ اردیبهشت) شورای امنیتین صدری سئچلمیش آلکساندر پارودی سوروشدو کی، اگر هر ایکی طرف اؤز راضی لیغینی بیلدیره رسه، اوندان ایران مسأله سی شورانین صلاحیت لری چرچوواسیندا قالا بیلرمی؟ آمریکا نماینده سی اونا بیلدیردی کی، بیزیم الیمیزده شوروی وطنداش لاری نین آذربایجاندا قالدیغینی و شوروی سربازلاری نین آذربایجان قشونونا داخل ائدیلمیش گؤستره راپورت لار واردیر. پیشه وری ایله قوام آراسینداکی دانشیق لاردا شوروی سفیری نین رولوندا دا استتینوس بحث ائندی.

مهین ۲۱ لده (۳۱ اردیبهشت) وزیر خارجه بیرنس استتینوسا تعلیمات وئردی کی، شوروی - ایران مسأله لرینی و چتین لیک لرینی، شمالی ایران دا، خصوصیله آذربایجان دا موجود اولان وضعیت حقیقده کی راپورت لارین بیر - بیرینه ضد معلومات لار وئردیغینی نظره آلاق، حکومتیمیز بئله فکرتلشیر کی، ایران مسأله سی نین شورای امنیتین گونده لیگیندن چیخاریلماسی شورانین اوغورسوزلوغو حساب ائدیلر. بو گونه قدر ایران حکومتی آذربایجان حقیقده یئترلی بیر راپورت وئرگه عملاً قادر اولمامیشدیر. ایران راپورتی یالنیز بو گون وئره بیلیمیشدیر کی، بو راپورت دا یاری - یاریمچیق دیر و آذربایجان ایالتی نین یالنیز بیر حصه سی حقیقده دیر.^۱

سیاسی دایره لره یاخین اولان تایم هفته لیگی سازمان ملل شورای امنیتده مه آیی نین اورتالاریندا آذربایجان مسأله سی نین مذاکره سینی اؤز اوخوجولارینا بئله تقدیم ائدیردی: «کئچن هفته شورا تهران دان بیر راپورت آلدی کی، قیزیل اردو آذربایجان دان چیخیب. ایرانین سفیری حسین علاء ماراقلانیردی کی، اونون حکومتی نین آذربایجانا گؤندردیگی آراشدیرما کمسیونون دلیل لری نه درجه ده اساسلی ایدی. لهستانلی سفیر اوسکار لائق سوروشدو: «یوخسا کمسیون اؤز آراشدیرماسینی طیاره دن تلسکوپلا آپاریردی؟» علاء جواب وئردی: «تلسکوپ یا میکروسکوپا گلینجه، بیر شئی بیلیرم کی، اولار اورایا هاوا ایله،

^۱ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۴۷۱۴۷۲ - .

شوروی طیاره‌سی ایله گتتدی لر. حتی لائق اؤزو ده بو سؤزلردن سونرا اجلاس‌دا چکیلن قهقهه‌لره قوشولدو. علاء «دوست واسطه‌چی» کیمی فعالیت گۆستره‌ن روس سفیری ایوان سادچیکوفون قوامی آذربایجان مختاریتچی‌لری‌نین طلب‌لرینی اؤده‌مگه تله‌سدیردیگیندن بحث ائدرکن هئچ کیم قهقهه چکمه‌دی. علاء ساکتجه دئدی: «من بئله بیلیرم کی، بو بیر مداخله‌دیر». استتینوس دئدی: «من ایندی هر زمان اولدوغوندان داها چوخ اینانیرام کی، بو مسأله‌نی گونده‌لیکدن چیخارماق یانلیش اولار...». شورا بو فکرله راضی‌لاشدی کی، روس‌لارین حمایه ائتدیگی عصیانچی‌لار آذربایجان‌ی ال‌لرینده ساخلاماغا دوام ائدرلر^۱.

مه‌ین ۲۲ سینده (اول خرداد) حسین علاء‌نین شورای امنیته گنده‌رک روسیه‌نین هله ده ایران‌ین داخلی ایش‌لرینه قاریشماسینی ادعا ائتمه‌سینه باخمایارق، سون آندا روسیه ایله مناسبت‌لرین تام پوزولماسیندان احتیاط ائدن آمریکا قوام‌ین آذربایجان‌دا هئچ بیر شوروی قوشونو و یا جبه‌خاناسی‌نین اولمادیغی حقه‌ده ۲۰ مه‌ده (۳۰ اردیبهشت) گۆنردیگی معلوماتی دستک‌لمکله راضی‌لاشدی. شورای امنیته قوام‌ین راپورتونو قبول ائتدی و مسأله‌نین مذاکره‌سینی دایاندردی^۲.

مه‌ین ۲۵ ده (۴ خرداد) تهران‌داکی سفیر آلتن خارجه وزیر بی‌رنسه ایران‌داکی وضعیت حقیقنده مفصل بیر معلومات گۆنردی. اورادا دئییلردی: «چوخ اطمینانلا گمان ائدیرم کی، بیر - ایکی کیچیک استثنالاری چیخماقلا ایران‌دا یونیفورم‌لو شوروی سربازلاری قالمامیشدیر. دیگر طرفدن آذربایجان‌دا یاخشی نظامی تعلیم کئچمیش، آنجاق سیویل وطنداش کیمی گۆرون شوروی وطنداشلاری حدیندن چوخدور. من اونلارین دقیق سایینی اؤیره‌نمک اوچون چوخ چالیشدیم، آنجاق چوخ آز آدام بو باره‌ده بیر تخمین یوروتمک ایسته‌ییر. بو گون تبریزدن گلن نایب کنسول دوهئر تبریز شهرینده ۲۵۰۰ شوروی وطنداشی اولدوغونو تخمین ائدیر. آنجاق او دئییر کی، بو، ساده‌جه بیر تخمین‌دیر. او انسان‌لارین چوخو تورک عرقینه منسوب اولدوغو اوچون، ایران‌لی اولدوق‌لارینی دا ادعا ائده بیلرلر. او، روسیه‌نین اوروپا حصه‌سیندن اولان ۱۵۰ روس‌ون تبریزده اولدوغونو ائشیتدیگینی سؤیله‌یر و دئییر کی، اگر شوروی کنسول‌لوغو ایشچی‌لری و رسمی ایشچی‌لر ده بورایا داخل‌دیرسه، اوندا بورقم چوخ کیچیک‌دیر. تبریز شوروی فعالیت‌نین ان بؤیوک مرکزی‌دیر. مداخله مسأله‌سینه گلینجه، شوروی وطنداشلاری‌نین چوخو آذربایجان قوشونو یونیفورمو گئیمش‌لر و بو قشون بۆلمه‌لرینده اهمیته‌لی وظیفه‌لری توتورلار. کاپیتان قاقارین دئییر کی، تبریزه گئدرکن یولدا اونو ساخلایان آذربایجان اردوسو یونیفورمو گئیمیش ساریشین سرباز روس دیلیندن باشقا هر هانسی بیر دیلده نه اوخویا، نه ده یازا بیلیر. آنجاق بو حادثه هئچ ده او معنای وئریمیر کی، بئله شخص‌لرین آذربایجان‌دا سایی چوخدور. شوروی مداخله‌سی‌نین یوخاریدا قید ائدیلن فورمدان باشقا هر هانسی بیر شکیلده باش وئردیگینه راست گلمک چوخ چتین‌دیر. «مداخله» سؤزونون تعریفینه نه‌یین داخل اولوب -

^۱ - "Time", ۱۹۴۶, ۳ June, p. ۲۷.

^۲ - Thomas M. Cambell and George C. Herring. The diaries of Edward R. Stettinius, Je: ۱۹۴۳ ۱۹۴۶ - p. ۴۷۰.

اولمادیغینی بیلیمه مگیمیز مسألەنی خصوصیلە چتین لشدیریر. پیشه وری و تبریزده کی شوروی کنسولو بیر - بیر ایله چوخ تئز - تئز گۆروشورلر. خصوصیلە بحران وضعیت لرینده. آیدین دیر کی، پیشه وری اونون مصلحت لرینه چوخ ارخهلانیر، آنجاق گمان اندیرم کی، شوروی مقام لاری تهدید ائتمه نین یا حتی تضییق گۆرستمه نین گره کلی اولدوغونو حساب ائتسین لر. پیشه وری نین قروپی همیشه آدیغیندان داها چوخ شوروی کۆمکی آلماقا جان آتیر. تهران داکی شوروی فعالیت لرینه گلینجه، بئله گۆرونور کی، بو مسألەیه شورای امنیت ده باخیلماسی شوروی نین اؤز موضعینی ملایم لشدیرمه سینه سبب اولموشدور. قوامین گۆزله نیلمز داورانیشی و خصوصیلە علاءنین اچیقلاما لاری شوروی سفیرینی چیخیلماز وضعیتنه سالمیشدیر و او شپه له نیر کی، علاءیا بو موضعدن چیخیش ائتمگی محض قوام اؤزی تاپشیرمیشدیر. آنجاق قوام بونو انکار ائدیر.

مظفر فیروزون شوروی اویونونو اویناماسیندا اساس مقصدی شاه قارشی گوج توپلاماق و اوندان قصاص آلماق دیر. قوام ایسه هله شوروی اوردولاری بورادا اولدوغو و شوروی نین اونا سرت تضییق گۆرستدیگی وقت لرده بئله، هنج ده شوروی نین مصلحتینی منیم مصلحت لریمدن داها اوستون توتوب، اونلارا گۆره حرکت ائتمیردی. قوام بئله فکرلشیر کی، او، سولچولارلا و شوروی ایله عقل لی بیر اویون اویناییر و بونو اویناماقدا مقصدی حکومتی اؤز نظارتی آلتینا آلماق و اوزه رینده حکم سوره بیله جگی بیر مجلس سئچمک دیر. یقین کی، قوام داها مناسب بیر وقت ده بلکه آلتی آی سونرا، سولچولار قارشی چیخماغی دوشونور. حال حاضردا ایران حکومتی و خلقین بؤیوک حصه سی شورای امنیتین آراشدیرما کمسیونونو خوش قارشی لاما زلار. آنجاق قوام شورای امنیتین اونا وئردیگی محکم دستگی یاخشی دگرلندیریر و اگر آذربایجان لا دانیشیق لار پیس گئدرسه، چوخ احتمال کی، او، بو آراشدیرمانی قبول ائده جک و یا بوندان تهدید کیمی استفاده ائده جک»^۱.

مرکزی حکومتین آذربایجان نماینده لری ایله دانیشیق لاری نین اوغور سوزلوغو آذربایجان مسألە سینه باغلی اولان بوتون دایره لرین ناراحت لیغینی آرتیرمیشدی. بیرنس واشینگتون دا، بئوین لندن ده، استالین و مولوتوف مسکودا، میرجعفر باقروف باکی دا حادثه لرین سونراکی انکشافینی ایزله ییردی لر. تبریزده ایسه غیرمعین شرایطه فعالیت گۆستریب گرگین وضعیتدن چیخیش یولو آختاریردی لار. مهین ۱۸ ده (۲۸ اردیبهشت) احمد قوام اونا قارشی یؤنه لمیش هجوم لاری دفع ائتمک اوچون تهران رادیوسو ایله بیانات وئردی. اونون بیاناتیندا دئییلیردی: «منیم دائمی قایغیم و دوزگون سیاستیم سایه سینده ایران - شوروی مناسبت لرینده دؤنوش عمله گلدی، آرامیزدا عادی و دوستجاسینا مناسبت لر یارانندی. عمومی تشویش قورتاردی. منیم فعالیتیم زمانی قیمت لر اوجوزلاشدی، حکومت خلقین رفاهینی یاخشیلانمشدیرماق و گنیش اصلاحات کئچیرمک اوچون تدبیرلر ایشله ییب حاضرلاماقا باشلادی. من آذربایجان مسألە سینین صلح یولو ایله حل ائتمگی اوره کدن ایسته دیگیم اوچون آذربایجان نماینده لری ایله دانیشیغا باشلادیم و بو نماینده لرین

^۱ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۴۸۴ - ۴۸۵ -

ده همين مسأله نى حل ائتمك آرزوسوندا اولدوق لارينى گؤردوم. حاضردا تام سازش الده ائدلمه ميشسه ده، من امينم كى، گؤتوردوگوموز دوزگون خط حركت سايه سينده بوتون خلقين ماراقللى اولدوغو آذربايجان مسأله سى حل ائديله جكدير. بير دسته خائن و ساتقين آدام گمان ائديردى كى، من دولت ايش لرى ايله بلاواسطه چوخ مشغول اولدوغوم اوچون اونلارين پوزوجولوق فعاليتينه گؤز يئتيره بيلمه يه جگم، يا خود اونلارين چيركين عمل لرينه فكر وئرمه يه جگم. اونلار بير سيرا فتنه كارلىق ائتمك له منى حرمتدن سالماغا چاليشير و بئله شايه لر ياييردى لار كى، گويا، من استعفا وئرمك ايسته بيرم، يا خود آرتيق استعفا وئرميشم، گويا، اؤلكه ده سهو بير سياست آپاريلير: اونلار منيم مسكووا سفرى مى ده لزومسوز حساب ائديردى لار.

خلفه زورلا سئچديريلن بير دسته مجلس وكيلى نين جنائتكارلىق فعاليتى اؤلكه نى فلاكته گتيريب چيخاردى. اونلار تاماميله اساس سيز اولراق، پيشه وورى نين مجلس وكيلى گيندن محروم ائدى لار، اؤلكه ده دشمنچى ليك و نفاق توخومى سپدى لر؛ اونلار خلقين وضعيتى نى ياخشىلاشديرماق اوچون هئچ بير ايش گؤرمه دي لر، اونلار يالني ز اؤز منفعت لرينى گودور، خارجى نماينده ليك لره گئدير و فتنه كارلىق لا مشغول اولوردولار. اونلار آلچاق و لياقت سيز آدام لارى حكومت هيآتينه داخل ائديردى لر. اونلار حكومتدن يارديم آلميلار سا دا، يئنى مجلس ده وكيلى اولماق اوچون اؤلكه نى اؤز نامزدلرينى ايندى يئنه ده زورلا قبول ائديرمگه چاليشير، فتنه كارلىق ائتمك و آلداتماقلا اؤلكه ده نفاق سالماغا جهد ائدير لر. اونلارين بوتون فتنه كارلىق لاريندان منيم خبريم واردير و من اؤلكه نين منافعى عليهنه اولان بو فتنه لر و حركت لره سون قويماغى محكم قارارا آل ميشام. من نخست وزير وظيفه سينه منصب صاحبي اولماق، يا خود اؤز منفعتى مى گودمك مقصديله كئچمه ميشم. من استعفا وئرمك فكرينده دگيلم و اجتماعيتين يارديمينا ارخه لانا راق ايشله مكده دوام ائديرم. من بوتون دولت لرله خصوصاً شوروى ايله مناسبت لرى محكم لتمگه و ايران ين خارجى سياستينده موازنه ساخلا ماغا چاليشديغيم اوچون وعد ائديرم كى، آذربايجان مسأله سى حل ائديلن كيمي خلقين رفاه حالينى ياخشىلاشديرماق مقصديله گنيش اصلاحات تدبيرلرى كئچيرمگه باشلا ياجا غام و بو ايش اوچون ده خلقين ترقى پرور قوه لرinden استفاده ائتمك فكرينده يم. بو اصلاحات تدبيرلرينى حياتا كئچيرمكده منه مانع اولان لار زيان وئرن حشرات كيمي قيريلجا ق لار»¹.

احمدقوامين بياناتى وئريلن زمان شوروى وزارت خارجه سى نين اداره رئيسى سيلين ميرجعفر باقروفا تلقرامى، هابئله سونونجونون پيشه وورى ايله بير باشا تلفون دانيشيق لارى شوروى نين ناراحاتليغى نين تظاهرو ايدى. سيلين تلقراميندا گؤرسه دي ردى كى، شوروى نماينده لرى او جمله دن اوچلو ك طرفيندن آذربايجان ملى حكومتينه هئچ بير يازيلى سند، يازيلى گؤستريش و مصلحت وئريلمه سين. عين زماندا، شوروى وزارت خارجه سى ملى حكومتين آرشيو ي نين چيخاريلماسينى مصلحت گؤروردو. بو تلقراملا باغلى

¹ - «كمونيست»، ۱۹۴۶، ۲۰ مه (۱۳۲۵، ۳۰ ارديبهشت).

تبریزده کی باکی اوچلوگونون عضوی آذربایجان شوروی دولت تهلوکەسزلیگی وزیرینی معاوونی، ژنرال آتاکیشی یئف مهین ۳۰ دا (۹ خرداد) یازیردی: «ملی حکومتین نماینده لرینه بوتون گوستریش و مصلحت لر بیر قایدا اولراق همیشه شفاهی فورمدا وئرلیبر. ایران آذربایجانی حکومت اداره لرینی و دمکرات فرقه سی نین گیزلی سندلر ساخلانان آرشویینه گلدیکده ایسه، آذربایجان نماینده لری تهرانا یولا دوشمک عرفه سینده اوچلوک گۆزله نیلن تهلوکه لردن قوروما مقصدیله پیشه وری یه مصلحت گۆردو کی، ملی حکومتین آرشوی بیزیم کۆمکیمیز ایله شوروی یه آپاریلین»^۱. بو ناراحتلیق بیر ده اونونلا اساسلانیردی کی، شوروی جاسوسلوق اورقان لاری ایران ساحلی قوه لرینی صایین قلعه، ساققیز و سردشت، میانا و زنجان، گیلان استقامتیندن آذربایجانی احاطه یه آلماسی باره ده خیلی کشفیات ماتریال لاری الده ائتمیشدی لر. بوتون بونلار یئنی تعیین ائدیلمیش باش قرارگاه رئیسی ژنرال جهانبانی نین باشچیلیغی ایله «آذربایجان جبهه سی» نین یاراندیغیندان خبر وئریدی. صایین قلعه ناحیه سینده مهین ۱۸ ده (۲۸ اردیبهشت) یئنی باش وئرمیش توققوشما حکومتین سیاستی ایله باش قرارگاهین نقشه لری آراسیندا فرق اولدوغونو اوزه چیخاریدی. ائله همین آخشم تبریز رادیوسو بیان ائتدی کی، تهران کردستان سرحدی بویونجا ۱۵۰ میل لیک مسافه ده آذربایجانا هجوم ائدیبر. بیر گون سونرا آذربایجانین باش وزیر جعفر پیشه وری دئدی کی، بیزیم اولکه میز محاربه مرحله سینده دیر.^۲ مهین ۲۰ سینده (۳۰ اردیبهشت) کیهان روزنامه سی نین سردبیری ایله صحبتده نخست وزیر احمد قوام حکومت قوه لری ایله آذربایجان قوشونو آراسینداکی توققوشمادان برک ناراحت اولدوغونو بیلدیریدی. او قید ائدییدی کی، من آذربایجان اهالیسی ایله صلح سئوره، دینج مناسبت لری مدافعه ائدیرم، آذربایجان و اونا یاخین اراضی لرده هله منیم حاکمیته گلمگیمه قدری لشدیریلیمیش آرتش حصه لرینه جدی قایدادا تاپشیریق وئرمیشم کی، اولدوق لاری حدودلاردان کنارا چیخماسین لار. بو گون من مناقشه ناحیه سینده اولان آرتش فرمانده لرینه و بیر سیرا مأمورلارا تلگرام گۆندردیم کی، آذربایجان نماینده لری ایله بیرلیکده طرف لر بیر - بیرینه هجوم ائتمه مه سینه نظارت ائتسین لر. من باش وئرمیش حادثه دن تأسف حسی کئچیریرم و اؤز وطن داش لاریمیزا مناسبتده صلح سئوره سیاسته اوستونلوک وئریرم، روزنامه چی لردن ده خواهش ائدیرم کی، کیچیک توققوشمالار حقیقته بؤیوک های - کوی قالدیرماسین لار.^۳ مهین ۲۱ ده (۳۱ اردیبهشت) تهران روزنامه لری نخست وزیر قوامین پیشه وری یه گۆندردیگی تلگرامین متنینی درج ائتدی لر. قوام وزیر جنگ تیمسار امیراحمدی نین کردستان دا یئرلشن ۴ نجو ایران قشونون فرماندهینه گۆندردیگی تلگرامین متنینی ده اؤز تلگرامینا داخل ائتمیشدی. تیمسار امیراحمدی یازیردی: «منیم بیر نئچه دفعه قید ائتدیگیم کیمی، چوخ حرمتلی

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹ اشاره ۱۱۳ ورق. ۱۸۹ .

^۲ - "Time"، ۱۹۴۶، ۲۷ May، p. ۲۷ .

^۳ - «کیهان»، ۱۳۲۵، ۳۰ اردیبهشت.

حکومت باشچیسی آذربایجان مسأله‌سین صلح یولو ایله حل ائتمک موضعینده دایانیر. هر جور هجوم حرکتیندن یایینیپ، آنجاق مدافعه موضعینده دایانماق ضروری دیر. بیر ده قید ائدیریم: بو امری پوزماق جدی مسؤلیته جلب ائتمکله، جنگی صحرا محکمه‌لری واسطه‌سی ایله محاکمه اولونماقلا نتیجه‌لنه بیلر. باش وئرنلری تدقیق ائتمک اوچون حکومت باشچیسی تعجیلی اولاراق حادثه یئرینه تحقیقات کمسیونو گؤندریر»^۱.

مهین ۲۱ ده (۳۱ اردیبهشت) میرجعفر باقروف حادثه‌لرین گئیشینی بیر باشا تلفونلا سیدجعفر پیشه‌وری ایله مذاکره ائتدی. ایلك نوبه‌ده میرجعفر باقروفون خواهشی ایله پیشه‌وری نین قواما، تهران‌داکی شوروی سفیرینه و اونا گؤندردیگی تلقراما توخونولدی. قواملا پیشه‌وری آراسیندا گئدن تلقراف دانیشیق‌لاریندان میرجعفر باقروف راضی‌لیغینی بیلدیره‌رک دئدی: «بو تلقراملار بو ساعت منیم قاباغیمدادیر. بو تلقراملارین مضمونو اونو ثبوت ائدیر کی، تهران‌دا ایش باشقا جور گئدیر، قوام سیزینله علاقه‌نی پوزماق ایسته‌میر». احمدقوامین سیاستینی تحلیل ائده‌رک میرجعفر باقروف گؤرستدی کی، بلکه ده او بیزیمله ایکی‌لی سیاست آپارماق ایسته‌ییر، یعنی هم بیزه، هم ده بیزیم «دوست‌لاریمیزا» یارینماق ایسته‌ییر. اما گورونور، ایش گلیب بو یئره چاتیب‌دیر کی، او، ایکی اوزلو سیاست آپارا بیلیمه‌یه‌جک‌دیر. او گره‌ک یا بیزه، یا دا اونلارا طرف اولسون. او، اوزوندن پرده‌نی گؤتورسون و مجبور‌دور کی، اؤز حقیقی سیماسینی گؤسترین. داها سونرا باقروف پیشه‌وری‌یه مراجعتاً قید ائدیردی: «جعفر، بونا هئچ شبهه یوخ‌دور کی، قوام بیرینجی نوبه‌ده اؤز مالینی و دولتینی نظرده توتور. او اؤز مداخلینی امام‌دان دا، پیغمبردن ده، سندن ده، مندن ده چوخ ایسته‌ییر. او ایسته‌ییر کی، دولتینی اؤزو اوچون ساخلا‌سین. باشا دوشورسن می؟ او حقیقی سوسالیست دگیلدیر و اولا دا بیلیمز. آنجاق اولا بیلیمز کی، اوره‌کدن بیزه یاخیندیر. او ایسته‌ییر کی، حکومت باشیندا دورماقلا اؤز دولتینی ساخلا‌سین. اونو دا یاخشی باشا دوشور کی، فونشودان چوخ شئی آسیلی‌دیر. او دور کی، راضی‌لاشماغا مجبور‌دور. بئله گورونور کی، او بیر‌لری بونو ایسته‌میر. چونکی اونلارین آدام‌لاری واردیر. اونون (شاه نظرده توتولور - ج. ح.) خانمانینی انگلیس‌لر قصداً ساخلا‌میشدی‌لار و اؤزو ده آلوتر شکلینده، نئجه بیر مالی گپرو قویان کیمی»^۲. میرجعفر باقروف پیشه‌ورلی‌دن خواهش ائدیردی کی، «قواما دگیب توخونما، تاپشیر کی، بو گون‌لرده مطبوعاتدا دا اونا توخونان بیر شئی یازماسین‌لار. سن اونون آیین ۱۸ (۲۸ اردیبهشت) ده اولان چیخیشینی ائشیتیمسن می؟ بیر سیرا روزنامه‌لر یازیرلار کی، اؤز وعده‌لرینی یئرینه یئتیرمک اوچون قواما کؤمک ائتمک لازمدیر. بیز ده اونا کؤمک ائتمه‌لی‌بیک. من قارداش کیمی سندن خواهش ائدیریم کی، گره‌ک بونو ائده‌سن... بیر شئی ده بیلیمه‌لی سن کی، بیزیم بؤیوک و داهی رهبریمیز بوتون بو مسأله‌لرله هر گون شخصاً اؤزو مشغول‌دور. او گنجه کی من خسته حالدا سنینله تلفونلا

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی مرکزی دولت یئنی تاریخ آرشیوی، فوند ۲۸، سیا‌هه ۴، اشاره ۴۵، ورق

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۱۷، ورق ۷۳ .

دانشیردیم، اوندان ایکی ساعت قاباق او اؤزو منیمله دانیشدی و دئدی کی، سنه تاپشیریم، بو مسأله نی (مرکزی حکومتله راضی لاشمانی - ج.ج.) باشا چاتدیراسان»^۱.
تهران داکی سفیر سادچیکوف میرجعفر باقروفا معلومات وئرمیشدی کی، دانیشیق لاری دوام ائتدیرمک اوچون تبریزه کمسیون گله جک. عین زماندا، او، ایران حکومتینه بیلدیرمیشدی کی، کمسیون گئتمه میشدن قاباق اؤز تکلیفلرینی شوروی سفارتینه بیلدیرسین. اونون فکرینجه، بو حالدا قورو دانیشیق لار عوضینه بیر ایکی گونه مسأله حل اولونا بیلر. میرجعفر باقروف پیشه وری یه بیلدیرمیشدی کی، ایران طرفی تبریزه گلمزدن بیر ایکی گون قاباق اؤز تکلیفلرینی بیزیم سفیره گؤرسه ده جکدیر. بو حقدن سفیر منه معلومات وئره جک و من ده سیزی معلوماتلاندیراجام.

مهین ۲۴ ده (۳ خرداد) ایران حکومتی آذربایجان مسأله سی ایله باغلی اؤزونون یئنی تکلیفلر لایحه سینی سادچیکوفا تقدیم ائتدی. یئنی لایحه ده ۲۱ آوریل ده (اول اردیبهشت) آجیقلا نیش تکلیفلرین بیرینجی بندینده علاوه اولاراق بیلدیریلدی کی، مالیه اداره سی نین رئیسی ده، عین زماندا، ایالت انجمن لری نین تقدیماتی ایله تعیین ائدیلمیش و حکومت طرفیندن تصویب ائدیلمیش. یئنی تکلیفلرده ایکنجی ماده بو یازی ایله وئریلیدی: «آذربایجان والیسی آذربایجان ایالت انجمنی نین تکلیفی ایله حکومت طرفیندن تعیین ائدیلمه جکدیر». آذربایجان دیلینده تدریسه باغلی علاوه اولاراق گؤرسه دیلیدی کی، ۵ نجی کلاسدا سونرا وزارت معارفین برنامه سی اوزره درس لر آذربایجان و فارس دیل لرینده کئچیریله جک. یئرلی گلیرلرین خرج لئمه سی مسأله سینده، تبریز - میانا دمیریولونون قیسا مدت ده چکیلیمه سینده، ۱۵ نجی مجلسه سئچکی لرله، فدائی دسته لری نین ژاندارما چئوریلیمه سی ایله باغلی یئنی تکلیفلرده کیچیک گذشت لر نظره توتولوردو. دولت تورپاق لاری نین، «خالصه» نین کندلی لره بؤلونمه سی ایله باغلی حکومت آرتیق آذربایجان دا بونون حیانا کئچیریلدیگینی نظره آراق، همین اصلاحتین بوتون ایران دا حیانا کئچیریلیمه سینه طرفدار اولدوغونو و ایلك امکان دوشن کیمی قانون لایحه سینی مجلسه تقدیم ائده جگینی بیلدیریدی. طرفلرین موضع لرینی یاخینلاشدیرماق مقصدیله سفیر سادچیکوف تهران یین یئنی تکلیفلر پاکتی نین کناریندا بیر سیرا قیدلر قویموشدی.^۲

قوامین تکلیفلرینی و سادچیکوفون قیدلرینی مذاکره ائتدیکن سونرا مهین ۲۸ ده (۷ خرداد) آذربایجان طرفی اؤز یئنی تکلیفلرینی تهران داکی شوروی سفیرینه، قوام و میرجعفر باقروفا گؤندردی. مه آیی نین ۱۰ دا (۲۰ اردیبهشت) تهران دا مذاکره ائدیلن آذربایجان یین طلب لری ایله مقایسه ده یئنی لایحه ده معین گئری چکیلیمه میل لری حس

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹ اشاره ۱۱۷ ورق. ۷۴ - ۷۵.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹ اشاره ۱۱۳ ورق. ۲۰۳ - ۲۰۸.

اندیلیردی.^۱ شهبه سیز کی، شوروی نین تزییقی پیشه وری نین موضعی نین ضعیف لئمه سینه اؤز تأثیرینی گؤرستمیشدی. مهین سونونا (خردادین اورتاسی) دوغرو جنوبداکی شوروی تعلیماتچی لاری نین فعالیتی خیلی سنگیمیشدی. تبریزده کی آمریکا نایب کنسولو یازیردی: مهین ۲۷ (۶ خرداد) ده پیشه وری اؤز کابینه سی نین وزیرلری ایله گؤروشهرک دئیمیشدی کی، مرکزی حکومته تابع اولماغین وقتی دیر، عکس تقدیرده آمریکا و باشقا دولت لر آذربایجان مسأله سیندن بؤیوک دوستوموز و متفقیمیز روسیه یه قارشی استفاده ائدرلر. وزیرلردن بعضی لری دئینده کی، یعنی قشون ایله ایرانلی لارین قارشی سیننی آلماق اولار، اوندان پیشه وری جواب وئردی کی، محاربه یه آمریکا و بریتانیا قاتیلارسا، اوندان بیزیم متفقین وضعیتینی پیس اولار، بو ایسه بیزیم سونوموز دئمکدیر.^۲

ژوئنین ایلك گونلرینده روسو آمریکا وزیر خارجه سینه گؤندردیگی تلگرامدا آذربایجانداکی سیاسی وضعیتینی تصویر ائده رک بئله نتیجه یه گلیردی کی، شوروی نین بو بؤلگه یه نظارتی هله گوجلودور. ژوئن آیی نین ۵ ده (۱۵ خرداد) او یازیردی: «شوروی نین آذربایجان حکومتینه و دمکرات فرقه سینه مداخله سی آزا اولمامیشدیر. حال حاضردا بو مداخله اونلارین یوکسک سویده سیاسته باشچیلیق ائتمه سی و تعلیمات وئرمه سیندن و استراتژی اهمیتلی وظیفه لره شوروی منشألی آدمالاری یئرلشدیرمکله سیاسی تهلوکه سیزلیگی نظارت آلتیندا ساخلانماقدان عبارت دیر. سیاسی تهلوکه سیزلیک ایشچی لری کوچه لرده آذربایجان اونیفورموندا و یا سیویل گئیمده دولاشیرلار. اونلار دواملی اولاراق روس دیلینده دانیشمالاریندان و شمال - روس تیپینه اویغون عمومی علامت لریندن تانییرلار. آنجاق بو انسان لارین ایچینده شوروی قافقازلی لاری چوخلوق تشکیل ائدیر. بوتون مشاهدچی لر راضی لاشیرلار کی، نظامی تیپده اونیفورم گئیه ن دمیر یولو ایشچی لری نین ده سای آزی اوچ دفعه آرتمیشدیر. بونون سببینه ایسه هئچ کیم بیلیمیر. خلق آراسیندا یاییلمیش فکر بودور کی، اونلار شوروی سیاسی آژانلاری دیرلار. رسمی آچیقلامالارین تحلیلینه استناد ائدن بوتون راپورت لار گؤرسه دیر کی، شوروی آذربایجان حکومتینی تهران لار راضی لاشماغا تعلیماتلاندیرمیشدیر. آذربایجان حکومتی و شوروی آذربایجان مسأله سی موضوعوندا مدافعه سیاستی حیاتا کئچیرمگه باشلایب لار. بو حادثه نین فرقه و آذربایجان حکومتی نین آچیقلاما برنامه لری ایله و مطبوعاتین آمریکایا قارشی هجومو ایله عین وقتده اولماسی اونو گؤرسه دیر کی، بوتون بونلار آمریکانین شوروی امنیت ده کی سرت موضعی نین و دنیا مطبوعاتین نین کسکین موضعی نین نتیجه لری دیر. بورادا هرکس شوروی نین آذربایجان سیاستینی آمریکانین ضعیفلدیگینه اینانیر، اونا گؤره ده فرقه نین و آذربایجان حکومتی نین آمریکایا قارشی غضبی آرتمیشدیر. بونون نتیجه سی اولاراق، مطبوعاتدا آمریکایا قارشی شدتلی چیخیشلارلا آذربایجان حکومتی نین گناه سیز و درست اولدوغونو وورغولایان تبلیغات باشلانیدی. و آذربایجان مسأله سی نین بیر «داخلی

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاغه ۸۹ اشاره ۱۱۳ ورق. ۱۹۸ - ۲۰۲.

^۲ - R. Rossow. The Battle of Azerbaijan, ۱۹۴۶, p. ۲۵.

مسأله» اولدوغو تأکیدله وورغولاندى. تبلیغات آچیق آشکار کسکین بیر خط ایزله ییر»^۱. رسمی حکومت موضعینی عکس ائتدیره ن آذربایجان روزنامه سی آمریکا یا قارشی گنیش تبلیغات مبارزه سی باشلامیشدی. کئچمیش پرزیدنت روزولت دن فرقلی اولراق، هاری ترومن سیاستی کسکین تنقید ائدیله یردی. آذربایجان دا آمریکا علیهینه گندن بازی لارین سراغی آرتیق واشینگتون دا چاتمیشدی. تایم مجله سی بو باره ده یازیردی: «شوروی نین رهبرلیگی ایله ایران دان مستقل لیک اعلان ائتمیش آذربایجان ایالتی نین خلقی کئچن هفته آزاد انسان لارین نئجه گئیندیگی حقیقده معلوم اتلان دیریلدی. تبریزده نشر ائدیلن آذربایجان روزنامه سی آمریکادان گلن ایشلنمیش پال - پالتارین گئیلمه سی نی بیسله دی. بو، بیر خیریه ایشی دگیلدی. او مال لار آمریکادان ایرانلی تاجر لر طرفیندن آلینیب، یئنین ساتیلماق اوچون ایرانا گؤندریلیردی. فرانکلین روزولتی واونون «لئند - لیز» - وام و اجاره سیاستینی تعریفله یین روزنامه ترومن یین سیاستینی بیسله ییردی. روزنامه یازیردی: «آمریکانین یئنی خطی دنیا تجارتینی آمریکا انحصاری آلتینا محدودلاشدیرماقدان و بئله لیکله، آمریکالی لارا اؤز ایشلنمیش پالتارینی ساتماق امکانی وئرمکدن عبارت دیر». «آذربایجان» بیان ائتدی: «اؤز دمکراتیک آزادلیغینی آلمیش اولان خلقیمیز بو پالتارلاردان امتناع ائتمکله کفایت لئمهییب، هم ده بو مال لارین تجارتیله مشغول اولان لاری ملی صنایعیمیزین انکشافینا مانع اولان خیانتکارلار کیمی گؤرمه لی دیرلر. هامی یئرلی استحصالین مال لارینی استفاده ائتمگه چالیشمالی دیر کی، ملتیمیز بوتون دنیانی بوروین بحرانی ن خارجینده قالا بیلسین. تکرار لاییریق کی، آذربایجانلی لار باشقالاری نین ایشلنمیش پالتاریندان اییره نیر و نفرت ائدی رلر»^۲.

ژوئن آیی نین ۵ ده (۱۵ خرداد) سفیر سادچیکوف آذربایجان مسأله سی نین تنظیم ائدیلمه سی ایله باغلی تهران لا راضی لاشدیریلیمیش سازش لایحه سی نی تلقرافلا مسکوا، تبریزه و باکی یا گؤندردی. ۱۵ ماده دن عبارت سازش لایحه سی ایله باغلی سفیر یازیردی کی، ایران حکومتی نین بو تکلیفلری نین مقبول اولدوغونو حساب ائدیرم. بئله کی، آذربایجان یین سونونجو وضعینی آیدینلاشدیراجاق و انطباطی بؤلگه حقه ده قانونا یئنیندین باخاجاق یئنی مجلس چاغیریلانا قدر بو تکلیفلر آذربایجان دا عملده موجود اولان وضعیتی ساхлаماغا امکان وئری ر. آذربایجان یین گله جگی نتیجه اعتباریله اؤلکه ده، او جمله دن مجلس ده دمکراسی و ارتجاع قوه لری نین نسبتیندن آسیلی اولاجاقدیر. ایران داکی داخلی وضعیتی نین الوئریشلی اولمادیغینی نظره آلراق، سفیر تکلیف ائدی ردی کی، دانیشیق لاری یوباتماق اولماز. عین زماندا، او خاطر لادیردی کی، بیزیم علیه دارلاریمیز ایندیکی تنظیم اولونمامیش وضعیتدن بیزه قارشی استفاده ائتمگه چالیشیرلار. اونلار شاه و قواما قورخو تلقین ائده جکلر کی، بیز آذربایجانلی قویارماق اوچون یالنیز وقت گؤزله ییری ک. نفت حقیقده مقاله نی ده رسمی لشدیرمک اوچون دانیشیق لارین تئزلیکله باشا چاتماسی طلب

^۱ - Foreign Relations of US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۴۹۴ ۴۹۵ - .

^۲ - "Time", ۱۹۴۶, ۱۷ June, p. ۲۷ .

اولونور. بئله کی، بونسوز ایران حکومتی مجلسه ایندیکی داخلی وضعیت امید ائتمگه امکان وئریر کی، هنج اولماسا کنچمیش ترکیبدن پیس اولمایان پارلمانیین یئنی مقبول ترکیبی سئچلسین. ایران حکومتی اؤزونون ۲۲ آوریل (اول اردیبهشت) بیاناتینا گؤزله نیلدیگیندن ده آرتیق گذشتلر، علاوهلر ائتمیشدیر. سادچیکوف ایران حکومتی نین یئنی تکلیفلری نین آذربایجانلی لار طرفیندن قبول اولونماسینی توصیه ائدیردی. اونون فکرینجه، سازشی امضالاییب گلهجک پارلمانیین دمکراتیک ترکیبی اوغروندا بیرگه مبارزه باره ده قواملا راضی لیغا گلمک لازم ایدی.^۱ اصلینده، ژوئن آیی نین ۵ (۱۵ خرداد) ده سادچیکوفون گؤنردیگی لایحه قوام و مظفر فیروزون کیچیک دگیشیک لیکلر ائتدیگی آذربایجان طرفی نین ۲۸ مه (۷ خرداد) تاریخی تکلیفلریندن عبارت ایدی. بیر سیرا تاریخچی لر شوروی نین تهران لا تبریز آراسیندا دانیشتیق لاری سرعتلندیرمک جهدلرینی ایران مجلسینه سئچکی لری تنزلشدیرمکله ایضاح ائدیرلر. شوروی چالیشیردی کی، قوامدان آلدیغی گذشتلری ایران پارلمانی واسطه سی ایله داها اعتبارلی ائتسین. شوروی نین آذربایجان ایله مرکزی حکومتی باریشدیرماقدا ماراقلی اولماسی نین سببی ده بو ایدی. بو الده اولوندوقدان سونرا ایرانین مختار بیر ایالتی کیمی آذربایجان مجلسه کفایت قدر وکیل گؤندره بیله جکدی کی، اونلار دا دیگر شوروی طرفدارلاری ایله بیرلیکده مجلسه چوخلوق تشکیل ائده جک و نفت مقاله سی نین تصویب اولونماسینی تأمین ائده جکلر.^۲

قواملا سادچیکوف آراسیندا آذربایجان حقیقده راضی لاشدیریلیمیش سازش لایحه سینی میرجعفر باقروف و مولوتفلا مذاکره ائتدیکن سونرا ۱۹۴۶ نجی ایلین ژوئن آیی نین ۸ ده (۱۳۲۵ ایل ۱۸ خرداد) نخجوان شهرینده آذربایجان ملی حکومتی نین رهبرلریندن سیدجعفر پیشه وری، میرزا علی شبستری، سلام الله جاوید و صادق پادگانلا گؤروشودو. آذربایجان طرفی نین تقدیم ائتدیگی سازش لایحه سی اوزه رینده قوامین و مظفر فیروزون ائتدیگی دگیشیک لیکلرله تانیش اولدوغوندان سونرا پیشه وری و ملی حکومتین گؤروشده اشتراک ائدن دیگر لیدرلری بو اساسدا سازش باغلانماسینا راضی اولدوق لارینی بیلدیردی لر. بونونلا بئله، اونلار آذربایجانین سرحدلری حقیقده ۲۸ مه (۷ خرداد) تکلیفلری نین ۹ نجو ماده سینده گؤرسه دیلن اراضی لردن زنجان ولایتی نین قوام طرفیندن چیخاریلماسینا اعتراض ائتدی لر. لایحه نین ۹ نجو ماده سینده گؤرسه دیلیردی: «آذربایجان خلقی نین ملی دیل و دیگر خصوصیتلرینی نظره آلاق آذربایجان ایالتینه ۳ نجو و ۴ نجو استان لار و زنجان ولایتی داخل ائدیلیر». بو بند اوزه رینده کی دوزه لیشینده قوام قید ائدیردی کی، آذربایجانین سرحدلرینه مناسبتده زنجان استئنا اولماقلا آذربایجان لایحه سی قبول ائدیلیر. زنجانلا باغلی دوزه لیشینی او، بو مسأله نین اؤلکه نین انطباقی بؤلگوسی حقه ده قانونا ضد اولماسی ایله اساسلاندیریردی. نخجوان گؤروشونده جنوبی آذربایجان لیدرلری قید ائدیردی لرکی، زنجان ولایتی نین اهالیسی استئناسیز

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۱۳ ورق. ۱۸۹ - ۱۹۴ .

^۲ - Martin Sicker. The Bear and the Lion. Soviet Imperialism and Iran, p. ۷۷ .

آذربایجانلی لاردان عبارت دیر. آذربایجان دمکراتیک حرکاتی نین انکشافی گنڈیشینه بو اهالی چوخ فعال رول اویناییب و تهران ارتجاعینا قارشی مبارزه نین آغیرلیغینی اؤز چیگین لرینده چکیب. فکر مبادلہ سی گنڈیشینه راضی لیق الہ اندیلدی کی، بو مسأله ایله باغلی تهران لا دانیشیق لارین باشا چاتماسی یوباندیریلماسین. عین زماندا، آذربایجانین ترکیبینه قالماسی ایله باغلی تهران کمسیونو و یا ۱۵ نجی مجلسین قارشی سیندا جهدلردن امتناع اندیلیمه سی مقصدہ او یغون حساب اندیلدی. نخجوان گؤروشونده تبریز لیدر لری میرجعفر باقروفا بیلدیردی لر کی، قارشیداکی سئچکی لرله باغلی بیر سیرا مسأله لرده قوامین اصولی راضی لیغینا نایل اولماق لازمدیر. اونلار تکلیف ائتدی لر کی، مجلس سئچکی لری ایله باغلی تهران آذربایجان دا یاشامایان آدم لارین اولکی قایدادا نامزد گؤرسه دیلمه سی ایشیندن ال چکمه لی دیر و امکان وئرمه لی دیر کی، آذربایجانلی لار سیناقدان چیخیمیش دموکرات لارین ایچری سیندن اؤز نامزدلرینی ایره لی سورسون لر. میرجعفر باقروف لا مذاکره لرده قارار آلیندی کی، آذربایجان دموکرات فرقه سی سی نین حزب توده ایله علاقه لری گنیشلندیریلسین، سفارت واسطه سی ایله حزب توده رهبرلیگی یئنی لشدیریلسین، کامبخش، یا خود کشاورز حزب توده مرکزی کمیته سی نین رهبرلیگینه کئچیریلسین. بونولا علاوه مقصدہ او یغون حساب اندیلدی کی، حزب توده نین مرکزی کمیته سی نه آذربایجانلی لاردان سئچیلیمه سی نه نایل اولونسون. نخجوان گؤروشونده راضی لیق الہ اندیلدی کی، آذربایجان ملی حکومتی نین و دمکرات فرقه سی نین چوخ قیمتلی آرشیوینی دانیشیق لار باشا چاتان کیمی ساخلاماق اوچون تعجیلی اولاراق تبریزدن شوروی یه آپاریلماسینا اجازه وئریلسین. آذربایجان دمکرات فرقه سی نین تجربه لی کادرلار لا محکم لندیریلیمه سی نین ضروری لیگینی نظره آلاق، راضی لیق الہ اندیلدی کی، جنوبی آذربایجان دان سینانمیش فرقه ایشچی لری دسته سی تحصیل اوچون باکی یا گؤندریلسین. صحبتین سونوندا باقروف پیشه وری یه توصیه ائتدی کی، یارانمیش آغیر وضعیت چوخ احتیاطلی حرکت ائتمگی طلب ائدیر. حیاتا کئچیریلن بوتون واجب تدبیر لر یوخاریدا آدلاری چکیلن یولداش لار لا قاباقچادان مذاکره اندیلیب راضی لاشدیریلدیقدان سونرا اونلار حقیقینه قارار قبول اندیلیمه لی دیر.^۱

سازشین شرط لری باره ده اصولی راضی لیق الہ اندیلدیکن سونرا ژوئنین ۱۰ دا (۲۰ خرداد) آخشام ساعت ۷/۳۵ ده نخست وزیرین معاونی مظفر فیروز، وزیر راهین معاونی ابوالحسن صادقی و موسوی زاده دن عبارت ایران نماینده لری تبریزه یولا دوشدولر. حمید رضوی، نراهی، (نراقی؟) مصطفی فرداد نماینده هیأتینه ژورنالیست و منشی کیمی داخل اندیلیمیشدی لر. سیاسی هیأتدن باشقا تیمسار هدایت و سرهنگ علوی مقدم دن عبارت نظامی نماینده لیک ده همین گون آذربایجانا گلدی. ایکی گونلوک دانیشیق لاردان سونرا ژوئنین ۱۳ ده (۲۳ خرداد) تبریز شهرینده آخشام ساعت ۷/۳۰ دا «دولت و آذربایجان

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹ اشاره ۱۱۷ ورق. ۷۹ - ۸۱.

نمایندہ‌لری آراسیندا موافقت اولونموش قرارداد» امضالاندى. اورادا دئییلیردی: «ایران حکومتی ایله آذربایجان نماینده‌لری آراسیندا گئدن دانیشیق‌لار نتیجه‌سینده و ایران حکومتی‌نین یوخاریدا گؤرسه‌دیلم نماینده‌لر طرفیندن قبول ائدیلم، ۷ ماده‌دن عبارت اولان ۱۹۴۶ نجی ایل ۲۲ آوریل (۱۳۲۵ نجی ایل اول اردیبهشت) تاریخلی بیاننامه‌سینی نظره آلاق، بئله بیر سازش الده ائدیلمیشدیر کی، آشاغیدا گؤرسه‌دیلم ماده‌لر همین بیاننامه‌نی ایضاح ائدیلم تاماملاسین و بو ماده‌لر وقتینده حیاتا کئچیریلسین:

۱ - حکومت بیاننامه‌سی‌نین ۱ نجی ماده‌سینده آشاغیداکی جمله‌نین علاوه ائدیلمه‌سی حقیقده سازش الده ائدیلمیشدیر: «مالیه شعبه‌سی‌نین رئیس ده ایالت انجمنی طرفیندن گؤرسه‌دیلم و حکومت طرفیندن تصدیق ائدیلم».

۲ - حکومت بیاننامه‌سی‌نین ۲ نجی ماده‌سینده استاندارین (باش والی‌نین) ایالت انجمنی‌نین راضیلیغی ایله حکومت طرفیندن تعیین ائدیلمیگی نظردہ توتولدوغونا گؤره، بئله بیر سازش الده ائدیلمیشدیر کی، بیاننامه‌نین بو ماده‌سینی یئرینه یئتیرمک مقصدیله وزیر داخله ایالت انجمنی طرفیندن گؤرسه‌دیلم نامزدلردن بیرینی استاندار وظیفه‌سینه تعیین ائتمک اوچون حکومتین تصویبینه وئریلمه‌جکدیر.

۳ - سون زمان‌لاردا آذربایجان‌دا عمله گلن دگیشک‌لیگی نظره آلاق حکومت، آذربایجان ملی مجلسی کیمی سئچیلیمیش اولان مجلسی آذربایجان ایالت انجمنی حساب ائده‌جکدیر. ۱۵ نجی مجلس چاغیریلدیقدان و بورادا ایالت و ولایت انجمن‌لری حقیقده حکومت طرفیندن وئرلمن قانون تصویب ائدیلمکدن سونرا، تصویب ائدیلمیش بو قانونا اساساً درحال آذربایجان ایالت انجمنینه سئچکی‌لر باشلاناجاقدیر.

۴ - آذربایجان حرکتی‌نین گئدیشینه، سیرالارینا نظامی وظیفه‌لی شخص‌لرین چاغیریلدیغی و بو سازش امضالاندیقدان سونرا ایران آرتشی‌نین بیر حصه‌سی حساب ائدیلمه‌جک یئرلی سرباز حصه‌لر مسأله‌سینی حل ائتمک اوچون، هابئله بو حصه‌لرین فرمانده‌لری مسأله‌سینی حل ائتمک اوچون یئرینده‌جه ایران حکومتی و آذربایجان ایالت انجمنی نماینده‌لریندن عبارت کمسیون یارادیلاجاقدیر. بو کمسیون اؤز تکلیف‌لرینی ممکن اولدوقجا قیسا مدت‌ده تصویب ائتمگه وئره‌جکدیر.

۵ - آذربایجان مالیه‌سی مسأله‌سینه گلدیکده، سازش الده ائدیلمیشدیر کی، آذربایجان گلیرلری‌نین یوزده یئتمیش بئشی یئرلی احتیاج‌لارا صرف ائدیلمه‌جک. یوزده ایگیرمی بئشی ایسه عموم دولت احتیاج‌لارینا صرف اولونماق اوچون مرکز گؤندریلمه‌جکدیر.

قید ۱ - پست تلگراف، گمرک و دمیریولی اداره‌لری‌نین خرج‌لری و گلیرلری، هابئله اورمییه گؤلونده کی گمیچی‌لیک استئنا تشکیل ائدیر. بو خرج‌لر بوتونلوکله حکومتین اوزهرینه دوشور، گلیرلر ایسه آنجاق اونون دخیلینه وئرلییر. آذربایجان ایالت انجمنی‌نین و دولت اداره‌لری‌نین تلگراف‌لاری پولسوز وورولاجاقدیر.

قید ۲ - اساس داش یول‌لارین چکیلمه‌سی و تعمیر ائدیلمه‌سی ایش‌لری حکومتین، یئرلی اهمیتی یول‌لارین چکیلمه‌سی و تعمیر ائدیلمه‌سی ایسه آذربایجان ایالت انجمنی‌نین

وظیفه سیدیر.

قید ۳ - ایران مشروطه سی قارشى سیندا آذربایجان ین گۆرکملى خادم لری، هابئله دمکراتیک و آزادلیق اوغروندا مبارزه ده قوچاق آذربایجان خلقی نین وئردیگی قربان لار مقابلینده حکومت، آذربایجان گمروکخاناسیندان آلینان گلیرلرین یوزده ۲۵ نی آذربایجان دارالفنونونون تأسیس ائدیلمه سی خرج لری اوچون آییرماغا راضی لیق وئریر.

۶ - حکومت، ان یاخین زماندا میانا - تبریز دمیر یولونو چکدیرمگه باشلاماغا راضی لیق وئریر. بو یولون چکیلیمه سینده بیرینجی نوبه ده، سؤزسوز، آذربایجانلی فعله لردن و متخصص لردن استفاده ائده جکدیر.

۷ - کۆنوللی فدائی دسته لری ژاندارم دسته لرینه چئوریله جکدیر. بو مسأله نی، هابئله همین حصه لره فرمانده تعیین ائدیلمه سی مسأله سینى حل ائتمک اوچون یئرلرده حکومت و آذربایجان انجمنی نماینده لریندن عبارت کمسیون تشکیل ائدیله جک، بو کمسیون اؤز تکلیف لرینی ممکن اولدوقجا تئز بیر زماندا تصویب ائدیلمگه وئره جکدیر.

قید: سون اییل لرده گۆرولموش اولان معین ایشلر نتیجه سینده «امنیه» و ژاندارم آدی ایران و خصوصاً آذربایجان جماعتی آراسیندا دشمنجه سینه فکرلر دوغوردوغونا گۆره، هابئله بو یاخین لاردا نخست وزیرین همین قوه لر اوزه رینده فرمانده لیگی اؤز عهده سینه گۆتوردوگونو و بو تشکیلاتلاردا ایندی اصلاحات کئچیرمک، بونلاری یاراماز آدام لاردان تمیزلمک احتمالی اولدوغونو نظره آلاق، بئله بیر سازش الده ائدیلمیشدیر کی، ژاندارم حقیقنده بو عمومی فکرلر و خصوصاً آذربایجانلی لارین فکری نخست وزیرین نظرینه چاتدیریلسین، بو قوه لره باشقا بیر مناسب آد وئرمک اوچون لازمی قرار قبول ائتسین.

۸ - آذربایجان دمکراتیک حرکات نتیجه سینده کندلی لر آراسیندا بؤلوشدورولموش تورپاق لارا گلدیگده، حکومت بوتون ایران دا دولت تورپاق لاری نین کندلی لر آراسیندا بؤلونمه سی فکرینه اساس اعتباریله راضی اولدوغونا گۆره، دولت تورپاق لاری نین کندلی لر آراسیندا بؤلونمه سینه هئچ بیر مانعجی لیک گۆرستمه به جک و بو خصوصدا قانون لایحه سی ممکن اولان کیمی مجلسین تصویبینه وئریله جکدیر. آذربایجان داکی سون دگیشیک لیک لر زمانی کندلی لر آراسیندا بؤلوشدورولموش باشقا تورپاق لارا گلدیگده، حکومتین و ایالت انجمنی نین نماینده لریندن عبارت کمسیون تشکیل ائدیلمه سی حقیقنده سازش الده ائدیلمیشدیر، بو کمسیون مالک لره دگن ضررین اؤده نیلمه سی و یا اونلارا باشقا تورپاق وئریلمه سی قایداسی حقیقنده اؤز تکلیف لرینی تصویب اوچون تقدیم ائتمه لی دیر.

۹ - حکومت، آزادلیق و دمکراتیک اصولونا اساسلانا و بوتون وطنداش لار اوچون، او جمله دن قادین لار اوچون عمومی، گیزی، مستقل و برابر سئچکی قانونی لایحه سینى ترتیب ائدیپ ۱۵ نجی مجلس آچیلاندا سونرا بو لایحه نی تصویب اوچون تعجیلی صورتده مجلسه تقدیم ائتمه یه راضی لیق وئریر. حکومت، آذربایجان دان و اؤلکه نین باشقا ولایت لریندن سئچیلن وکیل لرین ساینی بونلارین اهالیسی نین ساینی نسبتاً آرتیرماق حقیقنده قانون لایحه سینى ده مجلس آچیلدیقدان سونرا اولدوقجا تعجیلی صورتده تقدیم

ائتمگه راضی لیق وئریر. بو لایحه تصویب ائدیلدیکدن سونرا علاوه سئچکی لر کئچیریله جک و سئچیلن وکیل لر مجلسه گؤندریله جکدیر.

۱۰ - ایرانین ۳ نجو و ۴ نجو استان لاری آذربایجان ایالتینه داخل اولاجاقدیر (۳ نجو استان تبریز و اردبیل شهرلری، ۴ نجو استان ایشه خوی، رضائیه، مهاباد، مراغا، و بیجار داخلدیر).

۱۱ - حکومت، آذربایجان دا ایش لرین قناعت بخش گئتمه سینی تعجیلی ائتمک اوچون استاندردان، ایالت اداره لری رهبرلری نین ریاست هیأتیندن عبارت اداره شوراسی یاراتماغا راضی لیق وئریر. بو شورا ایالت انجمنی نین نظارتی آلتیندا اؤز وظیفه لرینی ایفا ائده جکدیر.

۱۲ - حکومتین ۱۹۴۶ نجی ایل ۲۲ آوریل تاریخلی (۱۳۲۵ نجی ایل اول اردیبهشت) بیان نامه سینی ۳ نجو ماده سینده کی شرطلر اورتا و عالی مکتبلر حقیقنده آیدین اولمادیغینا گؤره، بو ماده یه آشاغیداکی جمله علاوه ائدیلیر: «اورتا و عالی مکتبلر ده درس لر ایکی دیلده - فارس و آذربایجان دیل لرینده و وزارت معارفین مرامنامه لری اساسیندا وئرله جک، بو مرامنامه لر ایشه یئرلی شرایطی نظره آلماقلا دگیشدیریله جک، دمکراتیزم قایدالارینا و یئنی ترقی اصولونا اویغون صورتده ترتیب ائدیله جکدیر.

۱۳ - حکومت، همین سازش اوزره معین ائدیلن امتیازلاری آذربایجان دا یاییلان کردلره ده وئرلمگه راضی دیر. حکومت بیاننامه سینی ۳ نجو ماده سینده اساساً ابتدایی مکتبین ۵ نجی کلاسینا دک درس لر اونلارین اؤز دیل لرینده کئچیریله جکدیر.

قید: آذربایجان دا یاشایان و آزیلقدا قالان ملتلر، مثلاً آسوری لر و ارمنی لر ده اؤز اوشاق لارینی ابتدایی مکتبدن ۵ نجی کلاسداک اؤز دیل لرینده اوخوماق حقیقه مالک اولاجاقدیر.

۱۴ - حکومت، شهر اداره لرینه سئچکی حقیقنده یئنی قانونو ۱۵ نجی مجلسه تقدیم ائتمک فکرینده دیر. بو قانون بوتون ایران دا تطبیق ائدیله جک و عمومی، گیزلی، مستقل، برابر سئچکی حقوقونون دمکراتیک اصولونا اساسلاناجاقدیر. بو قانون تصویب ائدیلدیکدن سونرا آذربایجان دا و ایرانین بوتون باشقا ولایت لرینده شهر اداره لری شورالارینا سئچکی لر کئچیریله جکدیر. بو قانون تصویب ائدیلمه دن و یئنی سئچکی لر کئچیریلنه دک آذربایجانین ایندیکی شهر اداره لری شورالاری اؤز وظیفه لرینی یئرینه یئتیرمکده دوام ائده جک لر.

۱۵ - همین سازشین ایکی نسخه دن عبارت ترتیب ائدیله رک مبادله ائدیلمیشدیر و حکومت ایله آذربایجان ایالت انجمنی طرفیندن تصویب ائدیلدیکدن سونرا قوه یه مینه جکدیر.

امضالار: مظفر فیروز، سیدجعفر پیشه وری. تبریز ۲۳ خرداد ۱۳۲۵ نجی ایل.^۱

^۱ - «آذربایجان» ۱۳۲۵، ۲۶ خرداد؛ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹ اشاره ۱۵۵ ورق. ۱۲ - ۱۷.

بو سازشله باغلی بیر سیرا تاریخچی لر یازیردی کی، گوجلو شوروی تزییقی ۱۳ ژوئن (۲۳ خرداد) مقاله‌سی نین پیشه‌وری و فیروز طرفیندن امضالانماسی ایله نتیجه‌لندی. بو ۱۵ ماده‌لیک مقاله شوروی نین ایسته‌دیگی کیمی ایدی. قوام همیشه دانشیق‌لاری مجلس سئچکی‌لری ایله علاقه‌لندیرمگه چالیشیردی. بو علاقه‌لندیرمه‌ده ایکی مهم مقام واردی. بیرنجیسی، شوروی سفیرینه گؤرستمک ایسته‌ییردی کی، اگر نفت مسأله‌سینه باخاجاق ۱۵ نجی مجلسین تزلیکله آچیلما‌سینی ایسته‌ییرسنسه، بو دانشیق‌لاردا آذری‌لره تزییق گؤرستمه‌لیسن. ایکینجیسی، مرکزی حکومتین، ایرانین باشقا ایالت‌لری کیمی، آذربایجان‌دا دا سئچکی‌لره نظارت ائتمک ایسته‌دیگینه هنج بیر شبهه اولمامالی‌دیر.^۱

ژوئن ۱۴ ده (۲۴ خرداد) ایران آذربایجانلی ملی مجلسی نین ریاست هیأتی، ۱۷ سینده (۲۷ خرداد) ده ایسه ایران حکومتی طرف‌لر آراسیندا امضالانمیش مقاله‌لنی تصویب ائتدی. تهران حکومتی ایله آذربایجان نماینده‌لری آراسیندا امضالانمیش ۱۵ ماده‌لیک مقاله‌دن علاوه قوام‌السلطنه نین سیاسی مسأله‌لر اوزره معاونی مظفر فیروز زنجان (خمسه) ولایتی ایله باغلی مقاله‌یه علاوه اولاراق سیدجعفر پیشه‌وری‌یه یازیلی تأمینات وئردی. مظفر فیروز اؤز اوزهرینه عهده‌لیک گؤتوروردو کی، خمسه ولایتینه خدمتی تاپشیر یقلا گؤندریلن فدائی‌لر آذربایجان‌دا اؤز یئرینه قئیتمالی و مقاله‌نین ۷ نجی بندینه اساساً یارادیلان کمسیونون رأیی ایله ژاندارم ترکیبینه قبول ائدیلیب اؤز خدمت‌لرینی دوام ائتدیرمه‌لی، خمسه ساکن‌لری اولان، آذربایجان‌دا دمکراتیک حرکات کؤمک ائتمیش فدائی‌لر هر جور تعقیب‌لردن قورونمالی، امکان داخلینده اونلاردان خمسه ژاندارمیندا استفاده ائدیلمه‌لی‌دیر. ذوالفقاری، یمین لشکری و اسلحه دارباشی کیمی شخص‌لر طرفیندن آذربایجان دمکراتیک حرکاتینا مناسبتده سلاحلی توققوشما یا قدر تخریباتچی چیخشلارا یول وئریلمه‌دیگیندن، حکومت ثابت‌لیگی و قایدا قانونو ساخلاماق، یئنی چاخناشمالاری اوزاقلاشدیرماق مقصدیله یغری ایشچی‌لره تاپشیریلیر کی، زنجان‌دا وضعیت آیدینلاشانا قدر یوخاریدا گؤرسه‌دیلن اوچ شخصین زنجانا قئیتماسینی قدغن ائتسین.^۲

مقاله امضالانمیشدان سونرا ایران نماینده هیأتی نین باشچی‌سی مظفر فیروز ژوئن ۱۳ ده (۲۳ خرداد) تبریز رادیوسی ایله چیخیش ائتدی. او، کئچمیش حکومتین و ایران مجلسی نین عنوانینا کسکین تنقیدی فکرلر سؤیله‌دی و قید ائتدی کی، اونلارین یاریتماز سیاستی اؤلکه‌نی وطنداش محاربه‌سی حدینه گتیرمیشدی. او، قوامی ایرانین ملتچی‌لیگی نین سمبلی آدلاندیردی. آذربایجان مسأله‌سینی بین‌الملل مناقشه‌یه جهد ائدن ارتجاعی دایره‌لرین سیاستی نین افلاسا اوغرادینینی گؤرستدی. کیم‌لر کی آذربایجان مسأله‌سینی قارداش قانی تۆکۆمکله، گوج تطبیق ائتمکله حل ائتمک ایسته‌ییردی‌لر، بو

^۱ - Martin Sicker. *The Bear and the Lion. Soviet Imperialism and Iran*, p. ۷۸ ; G.Lenczowski. *Russia and the West in Iran*, p. ۳۰۰ ; R.Ramazani. *Irans Foreign Policy*, ۱۹۴۱-۱۹۷۳, p. ۱۴۴.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۱۱۳، ورق. ۲۱۵ - ۲۱۶.

گون اجتماعیت قارشی سیندا روسوی اولدولار. مرتجع لر بيلمه لی دیرلر کی، قوام السلطنه حکومتی بوتون آزادیخواه لارین قدرتی گوجونه ارخهلانیر. چیخیشی نین سونوندا فیروز دئدی: «ایشده ثبوت ائدیله کی، آذربایجان ایرانین آیریلماز حصه سی اولوب و اولاجاقدیر. ائله بیر آدام تاپیلماز کی، قهرمان و صداقتلی آذربایجان اوغول لارینی اؤز آنا وطنیندن آیرسین»^۱.

ژوئنین ۱۳ ده (۲۳ خرداد) آذربایجان اهالیسی آدیندان ایران دولتی ایله باغلانمیش قرارداد ایضا لایان سیدجعفر پیشه وری نین تبریز رادیوسی ایله بیاناتی و نطقی وئریله دی. او قید ائتدی کی، آذربایجان خلقی بؤیوک تاریخی غلبه قازاندی، ۳ سپتامبر ۱۹۴۵ نجی ایله (۱۲ شهریور ۱۳۲۴) اعلان ائدیلمیش بیاننامه، دئمک اولار کی، قان تۆکولمه دن تأمین ائدیله دی. بو قراردادین تک آذربایجان دگیل، بوتون ایران خلقی اوچون بؤیوک اهمیتی واردیر. بو واسطه ایله یاریم قرن ایران آزادیخواه و وطن پرورلری نین آرزو ائتدیگی تورپاق مسأله سی حقیقته بؤیوک و اساسلی بیر قدم گؤتورولموش اولدو. بوتون ایران دا دمکراتیک اصولون اجرایی و آزادلیغین تأمینینی اوچون یئنی سئچکی قانونون یارادیلما سینی دولت تعهد ائتدی. تمام حقوق اجتماعیدن محروم ائدیلمیش آنا و باجی لاریمیزین سئچمک و سئچیلک حقی اعتراف ائدیله دی. آذربایجان خلقی نین عمل ائتدیگی دیلین رسمیتله قبول ائدیلمه سینی مخصوصاً قید ائتمک لازمدیر. بوندان سونرا آذربایجان اؤز دیلینده تعلیم و تربیت آلا بیلدیگی کیمی، اؤز اداره لرینی ده اؤزونون انتخاب ائتدیگی آذربایجانلی لار واسطه سی ایله اؤز دیلینده اداره ائده جکدیر. پیشه وری دئدی: «آقای قوام السلطنه عمرونده هئچ بیر ایش گؤرمه میس اولاسا بئله، بو بیر ایش اونا نسبت آذربایجان خلقی نین قلبینه احترام حسی تولید ائده جک. یالنیز بو حرکتی ایله قوام همیشه لیک اولراق اؤز آدینی آذربایجان خلقی نین فخری دوست لاری سیراسینا یازدی». امضالانان مقوله ایله باغلی گره ن سؤز - صحبتته توخوناراق پیشه وری قید ائتدی کی، ایندی مخالف لریمیزین، مرتجع لرین آراسیندا جوربجور دانیشیق لار و دئدی - قودو واردیر. بعضی لری دئییرلر آقای قوام السلطنه اله آدیغی حکومتی ساخلاماق اوچون دموکرات لارین اته گینه دوشموش، آذربایجانا پناه گتیرمیشدیر. بیز بو کیمی سؤزلره ابدأ اهمیت وئرمه مه لی بیک. بورادا هئچ کس هئچ کسه تسلیم اولمامیش و کیمسه ده آذربایجانلی تسخیر ائتمه میشدیر.^۲ تبریز رادیوسی ایله سسلنن بیاناتیندا پیشه وری دئدی کی، بو قرارداد ایله خلقیمیزین مبارزه تاریخینده یئنی بیر دور باشلانیر.

تهران حکومتی ایله آذربایجان نماینده لری آراسیندا امضالانمیش مقوله نی تبریزده کی آمریکا نایب کنسولو روسو حاکمیتین تانینماسی حقدده مقوله کیمی سجه لندیریر و قید ائدیله دی کی، بو مقوله ایله «ایکی طرفلی مناسبت لری گله جک دانیشیق لار واسطه سیله یولونا قویماق باره ده راضی لیغا گلیندی. بونا باخمایاراق قیامچی لار قشون لارینی و ایالت

^۱ - «اطلاعات»، ۱۳۲۵، ۲۵ خرداد.

^۲ - «آذربایجان»، ۱۳۲۵، ۲، ۵ تیر.

اوزه رینده نظارتی، دئمه‌لی، دوافکتو مستقل لیگی ساخلادی لار»^۱. تهران‌داکی آمریکا سفیری آلتن وزارت خارجه و وزیر خارجه بیرنسه گؤندر دیگی تعجیلی معلوماتدا ژوئن‌ین ۱۳ ده (۲۳ خرداد) تبریزده مظفر فیروزلا جعفر پیشه‌وری آراسیندا امضالانمیش مقوله‌نین شرحینی وئیردی. او یازیردی: «بو سازشین افاده طرزیندن آیدین اولور کی، ۲۲ آوریلین (اول اردیبهشت) ۷ ماده‌سی تامامیله قبول ائدیلیمیشدیر و بو سازش ساده‌جه اولاراق او ماده‌لرین تقدیماتی‌دیر. سازشین شرط‌لرینه گؤره، ایران حکومتی موجود اولان آذربایجان ملی مجلسینی ایالت انجمنی تانیدی؛ حکومت آذربایجان‌ین استاندارینی ایالت انجمنی‌نین تقدیم ائدیگی نامزدلردن سئچمه‌لی ایدی؛ آذربایجان‌ین نظامی و کؤنول‌لو اردو حصه‌لری موافق اولاراق ایران آرتشینه و ژاندارمری‌سینه داخل ائدیله‌جکدی و اونلارین درجه‌سی ایران حکومتی و ایالت انجمنی طرفیندن تعیین ائدیله‌جکدی. راضی لیغا گلدی‌لر کی، تهران حکومتی‌نین آذربایجان‌دان توپلادیگی وئرگی‌لرین یوزده یئتمیش بیئیش یئرلی احتیاج‌لارا صرف ائدیلسین». سفیر آلتن وزیرینه بیلدیردی: «تبریز و تهران حکومت‌لری آراسیندا ۱۳ ژوئن‌ده (۲۳ خرداد) باغلانان سازشین تحلیلی گؤرسه‌دیر کی، قوام‌ین اول‌لر تبلیغات مدیری اولموش مظفر فیروز واسطه‌سیله ده ائتدیگی رغبت آرتیق اولکی سوپه‌ده دگیل. اونلار بو سازشی یالنیز بیر تهر قوام‌ین غلبه‌سی کیمی خصلت‌لندیره بیلیردی‌لر. بو دا اودور کی، ایندی ایران وطنداش محاربه‌سی باش وئرمه‌دن بوتؤولوگونو برپا ائده بیلیر. لاکن آذربایجان‌ین ایرانا قایتاریلماسیندان زیاده، بو ایالتین بوتون ایرانی الینه کئچیره‌جگی احتمال اولونور. بئله کی، اوزدن ایراق آذربایجان دمکرات فرقه‌سی اورادا نظارتی اؤز الینده ساخلاماقدا دوام ائده‌جک؛ آذربایجان‌دا دموکرات‌لار، ایران‌ین باشقا یئرلرینده ایسه حزب توده اکتیو فعالیت گؤرسه‌دیر و شوروی طرفداری اولان تیپیک کمونیست حزبی‌دیر. بو ایکی حزبدن آذربایجان‌دا اولانی داها گوجلودور، چونکی اؤزونون ساحلی قوه‌سی واردیر و بو قوه‌یه تبریز سازشینده توخونولمامیشدیر. بو سازشین اصل دگری اونون هانسی اصول‌لا حیانا کئچیریلمه‌سیندن آسیلی‌دیر. قوام، شبهه‌سیز، بئله فکرلشیر کی، باریشیچی و آذربایجان لیدرلری ایله دوستلوق سیاستی یوروتمکله، او، یاواش - یاواش بو لیدرلری اؤز نظارتی آلتینا آلا بیلر»^۲.

تبریز سازشی‌نین متنی ژوئن‌ین ۱۵ - ۱۶ سیندا (۲۵ - ۲۶ تیر) تهران روزنامه‌لرینده درج ائدیلدی. ژوئن‌ین آیینین ایکینجی یاریسین (تیرین آخرلری) دا بو مسأله ایران مطبوعات‌ینی اساس مذاکره موضوعونا چئوریلدی. مطبوعات یازی‌لاری‌نین تحلیلی آذربایجان‌لا امضالانمیش مقوله‌یه اوچ باخیشین فورمالاشدیغینی تصدیق ائدیر. سول تمایل‌لی «رهبر، ظفر، مردم، نجات ایران، ایران ما، داد» و سایره روزنامه‌لر ۱۳ ژوئن (۲۳ خرداد) سازشینی آذربایجان دموکرات‌لاری‌نین مهم غلبه‌سی کیمی قید ائدیر، دمکراتیک اصلاحات‌لارین بوتون ایرانا یاییلماسینی طلب ائدیردی‌لر. عین زماندا، اونلار قوامی دا

^۱ - R. Rossow. The Battle of Azerbaijan, ۱۹۴۶, p. ۲۶.

^۲ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۵۰۰.

«ایران خلقی نین رهبری و آتاسی» حساب ائدیردی لر. «مهر ایران، کیهان، اطلاعات، ستاره، قیام ایران» کیمی حکومته یاخین اولان ساغ و مستقل روزنامه لر، هابئله حکومت روزنامه لری آذربایجان لا باغلانمیش سازشی قوامین سیاستی نین اوغورو کیمی یوروردولار. آرتیق بو روزنامه لرده آذربایجان دموکرات لاری نین عنوانینا دئییلن «قیامچی لار»، «خیانتکارلار» افاده لری ایشله نمیردی. مهراپران روزنامه سی یازیردی: «آذربایجان مسأله سی قناعت بخش، آزادلیغین خیرینه حل ائدیلدی. آرتیق «مختاریت»، «آذربایجان حکومتی» سؤزلری ائشیدیلیمیر. سازش ایران اجتماعیتینی ساکت لشدیردی». کیهان روزنامه سی ده سازشی تحلیل ائده رک اونو مثبت قیمت لندیریدی. ایالت انجمنی حقیقده اولان ۳ نجو بند، وئرگی لرین یوزده یئتمیش بئشی نین یئرلی احتیاج لارا خرج لنمه سی حقیقده اولان بئشینجی بند کیهان طرفیندن راضی لیقلا قارشی لانیردی.^۱ سازشین بوتون متنینی درج ائدن «اطلاعات» قیداندردی کی، بو سازشین نتیجه سی اونون نئجه اجرا اولونماسیندان، ایلك نوبه ده آذربایجان دمکرات فرقه سی رهبر لری نین نیت لریندن آسیلی اولاجاق. هر احتمالا قارشی بیز امید ائدیریک و آله ددان آرزو لاییریک کی، تورک دیلی آذربایجانلی لارین سعدی و حافظین دیلینی اونوتمالارینا سبب اولمایا جاقدیر»^۲.

تبریز سازشینه مناسبتده قاتی مرتجع موضع توتان کوشش، میهن، آزاد، تهران مصور کیمی مطبوعات نخست وزیر قواما قارشی آچیق مبارزه یه باشلادی لار. بو روزنامه لر ۱۳ ژوئن (۲۳ خرداد) سازشی نین متنینی درج ائتمه دی لر. میهن یازیردی کی، نه اوچون حکومت آذربایجان نماینده لری ایله سازش باغلا ییب. بهیم بونلار آیری دولت دی لر؟ بو ایشین باشلانغیجینی قویان درخشانی نین الینی کسمک لازمدیر. نه قدر کی ایران آرشی آذربایجانا داخل اولماییب، او، همیشه آیریلماق قورخوسو آلتیندا قالا جاقدیر. هله کی ایران آرشی آذربایجانا داخل اولماییب، بیز دئییه بیلمه ریک کی خارجی قشون لار اورادان چیخیب. آزاد روزنامه سی ایسه بئله حساب ائدیردی کی، آذربایجان حرکاتی اونو ایران دان آیرماق مقصدیله بیر ایکی مزدلی طرفیندن باشلانمیشدیر. قوام حاکمیتنه گلندن سونرا هامی گؤزله بیردی کی، حکومت آذربایجانا قیامی یاتیرماق اوچون آرتش گؤندره جکدیر. ۱۶ ژوئن ۱۹۴۶ نجی ایله ده (۲۶ خرداد ۱۳۲۵) آزاد روزنامه سینده استقلال حزبی نین تبریز سازشینی کسکین تنقید ائدن بیانیه سی درج ائدیلدی. اورادا امضالانمیش سازشین لغو اولونماسی، ایران آرشی سرباز لارینی اؤلدورن شخص لرین، «وطن خائن لری نین» جدی جزالاندریلماسی طلب ائدیلیردی. بیانیه ده گؤرسه دیلیردی: «آذربایجان دموکرات لاری ایله ایران حکومت نماینده لری آراسیندا امضالانمیش سون سازش نامینه خیانتکارلارین مکافاتلاندریلماسی، عین زماندا، ایران تاریخی نین چوخ پیس بیر نمونه سی دیر. او، ایران حکومتی و خلقی اوچون قارا لکه دیر». استقلال حزبی نخست وزیر و وزیر لر کابینه سینده بو سازشین آغیر نتیجه لرینی خاطر لادیب، اوندان امتناع ائتمگی طلب ائدیردی. اونلار طلب

^۱ - «کیهان»، ۱۳۲۵، ۲۶ خرداد.

^۲ - «اطلاعات»، ۱۳۲۵، ۲۵ خرداد.

ائیدردی لر کی، آذربایجان مسأله‌سی حکومت قشون‌لاری‌نین اورا گیرمه‌سی، آذربایجان اراضی‌سینه و سرحدلرینه تام نظارت ائتمه‌سی، قیامچی‌لارین و وطن خائن‌لری‌نین لایق اولدوق‌لاری جزانی آلماسی یولو ایله حلّ ائدیله بیلر.^۱ استقلال حزبی‌نین بو بیانیه‌سی تهران‌داکی شوروی سفیری‌نین مشاوری افندی‌یئف طرفیندن ترجمه ائدیلیب شوروی و آذربایجان وزارت خارجه‌لرینه گؤندریلمیشدی. آذربایجان شوروی خارجه وزیری علی‌یئف وزارتین پروتکل شعبه‌سی‌نین رئیسی ملیک اوروجوفا تاپشیریق وئرلمیشدی کی وزارتین امکداش‌لارینی بو بیانیه‌نین متنی ایله تانیس ائتسین.

ژوئن‌ین ۱۴ ده (۲۴ خرداد) آذربایجان ملی مجلسی ایالت انجمنی کیمی فعالیتیه باشلادی. ملی مجلسین سونونجو - اوچونجو اجلاسی اونون فعالیتیه خاتمه وئردی. ژوئن‌ین ۱۶ سیندا (۲۶ خرداد) باش‌وزیر سیدجعفر پیشه‌وری آذربایجان انجمنینه عریضه وئره‌رک اونو دولت ایشیندن آزاد ائتمگی خواهش ائتدی. انجمن اونون خواهشینی یئرینه یئتیردی و ارتجاعا قارشی اوغورلا مبارزه آپاردیغی و دمکراسی‌نین غالب گلمه‌سینه موفق اولدوغو اوچون اونا تشکر اعلان ائتدی. بوندان سونرا سیدجعفر پیشه‌وری آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین باشچی‌سی وظیفه‌سینده فعالیتینی دوام ائتدیردی. ایالت انجمنی ائله ایلك اجلاسیندا ایران وزارت داخله‌سینه مراجعه ائتدی کی، ضروری تدبیرلری حیاتا کئچیرمک اوچون آذربایجانا ۲۳ میلیون ریال پول بوراخیلماسی حقیقده ملی بانکا اجازه وئرلسین. وزیر داخله هله‌لیک آذربایجانا ۸ میلیون ریال پول بوراخیلما‌سینا راضی‌لیق وئردی. ملی بانکا گؤستریش وئریلدی کی، آذربایجان شعبه‌سی‌نین ایشینی برپا ائتسین.

۱۳ ژوئن (۲۳ خرداد) مقاله‌سینه او یغون آذربایجان ملی حکومتی‌نین فعالیتی دایاندریلدیقدان سونرا کئچمیش وزیر داخله دکتر جاوید آذربایجان‌ین استانداری، کئچمیش وزیر کشاورزی دکتر مهتاش تبریز فرمانداری، کئچمیش باش‌وزیرین معاونی جهان‌شاهلو آذربایجان دانشگاهی‌نین رئیسی تعیین ائدیلدی‌لر. فریدون ابراهیمی مدعی‌العموم وظیفه‌سینده قالدی. یعنی اداره ائدیجی اورقانین ایلك آددیمی تبریزه اجازه‌سیز کئچمیش دؤرد نفر آمریکا سفارت کارمندی طیاره میدانیندا توتوب یئددی ساعت ساخلاماق اولدو. بو حادثه آمریکا وزارت خارجه‌سی‌نین جدی ناراحاتلیغینا سبب اولموشدو. وزیر خارجه‌نین معاونی دین آچسون ایران‌داکی سفیر آئنه یازیردی: «ژوئن‌ین ۲۱ ده (۳۱ خرداد) تبریزده باش وئرن حادثه‌یه گؤزه (تبریز طیاره میدانیندا ۴ آمریکا سفارتی‌نین کارمندی‌نین توتولوب ۷ ساعت ساخلانماسی حادثه‌سی نظرده توتولور - ج.ح). سیزین ایران حکومتینه اعتراض گؤندریب گؤندرمه‌یینیزدن امین اولماق ایسته‌ییریک. وزارت خارجه بو ایشدن چوخ ناراحات اولموشدور، چونکی بو حادثه آذربایجان‌ین ایران‌دا دوشرگه سالان شوروی اردوسونون توتالیتیر متدلاری ایله حرکت ائتدیگینی گؤرسه‌دیر. بئله فکرلشیریک کی، ایران حکومتینه سرت بیر اعتراض گؤندریلمه‌لی‌دیر. ایران حکومتیندن بو مسأله‌نی آراشدیرماسی ایسته‌نیلمه‌لی‌دیر و اؤیره‌نیلمه‌لی‌دیر کی، حکومت بو حرکتی حیاتا

^۱ - «آزاد»، ۱۳۲۵، ۲۶ خرداد .

کنچیره‌ن شخص‌لره و بو جور حرکت‌لرین تکرارلانماسینا قارشى هانسی تدبیرلری گۆرموشدور. بیزیم بو گۆروش‌لریمیز وزارتیمیز طرفیندن ایرانین سفیرینه ده چاتدیریلیمیشدیر کی، او اؤز وزارت خارجه‌سی‌نین دقتینی بو مسأله‌یه جلب ائتسین.^۱

ژوئن آی‌نین ۷ سینده (۱۷ خرداد) آذربایجانین یئنی تعیین ائدیلمیش استانداری دکتر جاوید سعدآباددا محمدرضاشاه طرفیندن قبول ائدیلدی. شاه دکتر جاویدین تعییناتینی مذاکره سیز تصویب ائده‌رک بیلدیردی کی، او، همیشه دمکراسی‌نین و قاباقچیل ایده‌نین طرفداری اولوب. گۆروش زمانی محمدرضاشاه آذربایجان حرکتینا مارق گۆرستدیگینی حس ائتدیردی. او گۆستریش وئردی کی، تبریزین سو تجهیزاتینی یاخشیلاشدیرماق مقصدیله تیکینتی ایش‌لری اوچون دکتر جاویدین سرانجامینا بیر میلیون تومن پول آیریلسین.^۲ عین زماندا، شاهین شخصی هدیه‌سی کیمی یئنی تعیین ائدیلمیش آذربایجان استاندارینا بیر ماشین وئریلسین.

بئله‌لیکله، ۱۹۴۶ نجی ایلین ژوئن آییندا (خرداد ۱۳۲۵) آذربایجان ملی مجلسی‌نین فعالیت گۆرستدیگی یاریم ایلیک تاریخی مرحله سونا چاتدی. بوندان سونرا جنوبی آذربایجان ملی حرکتی‌نین قارشیداکی یاریم ایلی احاطه ائدن، داها چوخ مدافعه خصلتلی، فقط مغلوبیت سونلوقلو یئنی دورو باشلاندى.

---

^۱ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۵۰۴ .

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۲۸، سیاهه ۴، اشاره ۲۸ ورق. ۱۰۱ - ۱۰۲ .

اون بئشینجی فصل
۱۳۲۵ نجی ایلین ضدیتلی پاییزی

9

ایران دا آمریکانین موضعی نین گوجلنمه سی

آذربایجان لا مقاوله امضالاندیقدان سونرا احمدقوامین قارشی سیندا دوران ان مهم وظیفه اؤز نظارتینده اولان مجلس فورمالاشدیرماق ایدی. ۱۵ نجی مجلسه سئچکی لر ۱۹۴۵ نجی ایلین اکتبر آیی نین ۱۱ دن دسامبر آیی نین ۱۲ سینه قدر (۱۹ مهردن ۲۱ آذر ۱۳۲۵) کئچیریلمه لی ایدی. یعنی ۲۱ آذر گونو ایران مجلسینه سئچکی لر باشا چاتمالی ایدی. لکن معلوم اولدوغو کیمی، سئچکی لر تأخیره سالینمیش، ۱۹۴۶ نجی ایلین مارس آییندا (اسفند ۱۳۲۴) ۱۴ نجو مجلس بوراخیلدیقدان سونرا ایران مجلس سیز قالمیشدی. ژوئن آیی نین سون لار (تیرین اول لری) یندا حکومت مجلس سئچکی لری نین یاخین آیلاردا کئچیریله جگینی آچیقلا دی. سیاسی حزب لر آرتیق سئچکی لره حاضرلا شماغا باشلا دی لار. بو مقصدله حزب لر آراسی سیاسی بلوک لار، هابنله یئنی حزب لر میدانا گل مگه باشلا دی. ژوئن نین آخر لاریندا (تیرین اول لری) حزب توده ایران ایله «ایران» حزبی «دمکرات حزب لرین بیرلشمیش جبهه سی» آدی ایله اتفاق باغلا دی. بو حزب لرین اعلان ائتدی ک لری بیرگه بیان نامه ده دئییلیردی کی، «دمکرات حزب لرین بیرلشمیش جبهه سی» مرتجع عنصر لرین، امپریالیزمین مزدلی آژان لاری نین و اصلاحات علییه نه اولان لارین، ایران خلقی نین آزادلیق و ترقی سینه قارشی چیخیش ائدن لرین تامامیله مغلوب ائدیلمه سی اوغوروندا مبارزه آپاراجاقدیر. بیان نامه ده همچنین گؤرسه دیلیردی کی، «دمکرات حزب لرین بیرلشمیش جبهه سی» ایران خلقی نین ترقی پرور و دمکراتیک مقصدلرینه رغبت بسله یین بوتون حکومت لرله ایران حکومتی نین دوستلوق مناسبتینی انکشاف ائتدی ر مگه سعی ائده جکدیر. نهایت، بیان نامه ده، بوتون باشقا دمکراتیک حزب لر، جمعیت لر، یازچی لار، روزنامه لر و بوتون قاباقجیل آدم لار لا دا امکد اشلیق ائتمگین لازم اولدوغو گؤرسه دیلیردی. بونونلا عین وقتده - ۱۹۴۶ نجی ایلین ژوئن آیی نین ۲۹ دا (۸ تیر ۱۳۲۵) نخست وزیر قوام السلطنه رادیو ایله چیخیش ائدی ب اؤز حزبی نین - ایران دمکرات حزبی نین یاران دیغینی اعلان ائتدی. رادیو چیخیشیندا قوام اؤزوندن اولکی حکومت لرین کسکین تنقیدی فونوندا خارجی قشون لارین ایران دان چیخاریلماسینی باشچیلیق ائتدیگی کابینه نین بؤیوک اوغورو کیمی سجه لندیردی. آذربایجان لا سازشین امضالانماسینی دا نخست وزیر اؤلکه نین بو تؤولوگو بولوندا اهمیت لی آددیم حساب ائتدی. قوامین فکری نجه، بو ایکی مسأله نین حل ی اؤلکه ده دمکراتیک رفرم لارا باشلاماق اوچون الوثریشلی شرایط یارادیردی. اصلینده، او، بعضی اصلاحات لارا آرتیق باشلامیشدی: ایشچی قانون لاری (قانون کار) چیخارمیش، دربار تورپاق لاری نین پایلانماسینی اجتماعی مذاکره به تقدیم ائتمیشدی. قوام بو تیپلی

اصلاحات لارا باشلاماقلا سولچو و رادیکال تبلیغاتا قارشی اؤز تصویرینی قورویوب ساخلاماق ایسته بیردی. ایشچی قانونون چیخاریلماسی محض بو مقصدده خدمت ائدیردی. بیر نوع قوام سولچولاری و شوروی نی ساکت لشدیرمک اوچون اولجه دن حسابلا دیغی سیاستینی حیانا کنچیرمکده دوام ائدیر، سولچو فعالیت لر اوزه رینده کی قدغن لری قالدیریر، ساغچی و اورتا گؤروشلو روزنامه لر دن بعضی لرینی باغلا ییردی. قوام بین کابینه سینده بهداری وزیر ی وظیفه سینی توتان شاه طرفداری دکتر منوچهر اقبال یین بریتانیا سفیرینه دئدیگی کیمی، بو اصلاحات لار، گمان کی، پیشه وری نین و اونون تهران و تبریزده کی طرفدارلاری نین هجوم لارینا قارشی، حکومتین اؤز موضعینی محکم لتمک اوچون استفاده ائدیگی بیر واسطه ایدی.^۱

قوام السلطنه یئنی یاراتدیغی حزبینه دمکرات آدینی دا تصادفاً سئچمه میشدی. او، آذربایجان دمکرات فرقه سینده قارشی، اونو ایران دمکرات حزبی آدلاندیر میشدی. اؤز حزبینی قورارکن قوام امید ائدیردی کی، مترقی ایده لرین و آشای طبقه لرین منافعینین اساس تمثیلچی سی اولدوغونو نمایش ائدیرن حزب توده نین بو ادعالارینی ضعیف لده جک. اونون حزبی نین برنامه سی توده نین کیندن هئچ ده آز رادیکال دگیلدی. آذربایجان دمکرات لاری نین یالنیز آذربایجان اوچون ایسته دیگی شئی لری او، عموم ملی مقیاسدا آرزولاندیغینی ادعا ائتمکله آذربایجان دمکرات لارینی سیردان چیخارماق ایسته ییردی. دمکراتیک حزبی نین یارادیلماسی هم ده قوام بین نخست وزیر وظیفه سیندن استفاده ائده رک گله جک مجلس وکیل لری اؤز حزبینه جلب ائتمک و اونلارین کؤمگی ایله قارشیداکی مجلسده ده حاکمیتده قالماق اوچون بیر واسطه ایدی. بو، باشقا کلان لارین [دسته لرین] توره تدیگی تهلوکه یه قارشی قوام بین اؤز سیاسی کلانینی تشکیلاتلاندیرماق ایستقامتینده آندیغی بیر آدیم ایدی.^۲ قوام قید ائدیردی کی، بوتون ایران خلقی اوندان رفرملارین کنچیریلمه سینیه گؤزله ییر و او وعد ائدیردی کی، اولکه آزادخواه لارینا سؤیکه نه رک اساسلی رفرملاری باشا چاتدیراجاق، اونون سیاستی خلقین بؤیوک اکثریتی نین منافعینه خدمت ائده جکدیر.

ایران دمکرات حزبی نین برنامه سینده اولکه نین حقیقی مستقل لیگی، اراضی بوتؤولوگو و حاکمیتی نین تأمین ائدیلمه سی، دمکراسی نین و آزادلیغین گنیشلنمه سی زمینه سینده ایران یین سیاسی، اقتصادی و حقوقی مستقل لیگی نین گنیشلندیریلمه سی نظرده توتولوردو. یئنی حزبین برنامه سینده کندلی سیاستی، مترقی وئرگی سیستمی، مالکیتین عدالت اصولونا اوغونلاشدیریلماسی، صنایع و تجارتین گنیشلندیریلمه سی، محکمه سیمتی نین کؤکلو شکیلده یئنیندن قورولماسی، بهداری ده و معارف ساحه سینده تعجیلی اصلاحات لارین کنچیریلمه سی، تهلوکه سیزلیک اورقان لاری نین یئنیندن قورولماسی و سایره مسأله لرده اؤز عکسینی تاپ میشدی. ایران دمکرات حزبی نین برنامه سی حزب برنامه سیندن داها چوخ

^۱ - Fakhreddin Azimi. Iran the Crisis of Democracy, p. ۵۳.

^۲ - Fakhreddin Azimi. Iran the Crisis of Democracy, p. ۵۴.

حکومت برنامه‌سینه بنزه‌بیردی. اونون تام متنی ژوییه آیی‌نین ایلک گونلرینده (تیرین اورتالاری) روس دیلینه ترجمه ائدیلب شوروی وزارت خارجه‌سینه گؤندریلدی. ژوییه آیی‌نین اورتالارین (تیرین آخرلاری) دا ایران دمکرات حزبی‌نین نظامنامه‌سی قبول ائدیلدی. تعجیلی اولاراق وزارت خارجه‌نین یای اقامتگاهیندا قیسا مدت‌لی حزب کورس‌لاری تشکیل ائدیلدی. ژوییه‌نین ۲۰ سینده (۲۹ تیر) قوام‌ین، مظفز فیروز و حزبین دیگر مؤسس‌لری‌نین اشتراکی ایله ۳۱۶ نفردن عبارت ایلک مآدون‌لارا دیپلم‌لار وئریلدی. ائله همین گون حزبین اجرائیه هیأتی سئچیلدی. قوام حزبین باشچیسی، فیروز ایسه اونون معاونی اولدو. بونلاردان باشقا ایران دموکرات حزبی‌نین مرکزی کمیته‌سینه فرمانفرمائیان، یول‌لار وزیر‌نین معاونی صادقی، سپهرین حبسیندن سونرا صنایع و تجارت وزیر‌ی وظیفه‌سینی اجرا ائدن آرامش، نجات ایران روزنامه‌سی‌نین سردبیری فروزش، داد روزنامه‌سی‌نین سردبیری عمیدی نوری، داربا روزنامه‌سی‌نین سردبیری ارسنجانلی، بیر نئچه مالک و کرمان‌ین استانداری داخل اولدی‌لار. قوام و فیروز یاخین اولان مطبوعاتین فکری‌نجه، یئنی یارانان حزب ایران ملی حزبی اولمالی ایدی.^۱ تبریزده کی آمریکا نایب کنسولو روسو قید‌اندیردی کی، قوام‌ین یاراتدیغی یئنی حزب او زمانین ایران‌یندا ان گوجلو و یاخشی تشکیل ائدلمیش توده حزبه قارشی رقیب اولمالی ایدی. لکن اوغورلو باشلانغیجا باخمایاراق، قوام‌ین نیت‌لری شبهه‌لی گؤرونوردو.^۲ ایران دموکرات حزبی‌نین یارانماسی ایله قوام بؤیوک بیر اویونا باشلامیشدی و سون نتیجه‌ده سلطنتین پهلو‌لری‌نین الیندن آلینماسی دا بو اویوندا استثنا ائدلمیردی. شوروی آذربایجان تهلوک‌ه‌سیزلیک اورقان‌لاری بئله احتمال ائدیردی‌لر کی، ایران دمکرات حزبی‌نین یاراتماقدا قوام ۱۵نجی مجلسه کنچیریله‌جک سئچکی‌لرده غلبه چالماق، بو یول‌لا اؤز شخصی دیکتاتورلوغونو برقرار ائتمک، رضاشاه‌ین حاکمیته گلمک تاریخینی تکرار ائتمک مقصدی گودوردو.^۳

ژوئن (خرداد) مقاله‌سی امضالاندیقدا سونرا شوروی دئتمک اولار کی، احمدقوام‌ین و جعفر پیشه‌وری‌نین بوتون آددیم‌لارینی چوخ دقت‌له ایزله‌بیردی. قوام‌ین حرکت‌لری‌نین «دمکرات» گؤرون‌توسوندن فرقلی اولاراق اونون داخلی و خارجی سیاستی‌نین تهلوک‌ه‌لی خصلتی، خصوصیه ۱۵نجی مجلسه سئچکی‌لری‌نین چوخ مجرد بیر وقته تعیین ائدلمه‌سی شبهه‌لی میل‌لر دوغورموشدو. بو غیر معین سیاستین آذربایجان دمکراتیک حرکتی‌نین بوغولماسینا استقامت‌لندیگی آچیق آیدین حس ائدیلدی. سیدضیال‌الدین و ژنرال ارفع‌ین، ژوئن‌ین ۴ ده (۱۴ خرداد) ایسه تجارت و صنایع وزیر‌ی سپهرین حبس اولونماسی ارتجاعنی قورخوتمامیشدی. هر حالدا گمان ائدیلدی کی، دمکراتیک حرکات علیه‌ینه گونو - گوندن گوجلنه‌ن ارتجاع قوام‌دان خبرسیز حرکت ائتمیر. گیلان، مازندران و

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی مرکزی دولت یئنی تاریخ آرشیوی، فوند ۲۸، سیاهه ۴، اشاره ۴۵، ورق ۱۲۱ - ۱۲۳.

^۲ - R. Rossow. The Battle of Azerbaijan, ۱۹۴۶, p. ۲۷.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۱۱۴، ورق ۱۶۳.

لرستان‌دا حزب توده رهبرلری حبس ائدلمیشدی، آبادان نفت مؤسسه‌لرینده کی اعتصاب خارجی‌لرین الی ایله یاتیرلمیشدی.

آذربایجان‌لا امضالانان مقاله‌نین تصویب اولونان کیمی حیاتا کئچیرلمه‌سینه وعده وئرن قوام هله کی هئچ بیر آددیم آتماغا تله‌سمیردی. آذربایجان قوشونو، ژاندارمی و بانکی مسأله‌سی تنظیم اولونمامیشدی. وضعیتین بئله دوام ائتمه‌سی آذربایجان قوشونون ساخلانماسی اوچون ضروری اولان وسایطین مرکزی حکومت طرفیندن وئرلمه‌مه‌سی دئمک ایدی. بو ایسه اؤز نوبه‌سینده قوشونون ضعیف‌لدیلمه‌سینه آپاریب چیخاریردی. باش قرارگاه (ستاد) رئیسی تیمسار رزم‌آرانین تاپشیریغی ایله سیویل گئیملی افسرلر آذربایجانا گؤندریلیر، دموکرات‌لارا رغبت بسله‌ین افسرلر تدریجاً ایشدن اوزاقلشدیریلیردی. اولکی حکومت‌لر دؤرونده کی اقتصادی محاصره‌نی قوام‌دا دوام ائتدیریردی. او، تبریزده کی ملی بانکین باغلاماسیندا تأکید گؤرسه‌دیردی، تهران‌ین دیگر طلب‌لرینی ده قبول ائتمک اوچون آذربایجانا تضييقی گوجلندیریردی. عین زماندا، قزوین‌دن آستارایا قدر آذربایجان سرحدلری بویونجا ایران سربازخانالاری محکم‌لندیریلیردی. بوندان اساس مقصد آذربایجان اهالی‌سینی قورخوتماق، آرتش، ژاندارم و بانک مسأله‌لری ایله باغلی قارشیداکي دانیشتیق‌لاردا اوستونلوگو اله کئچیرمک ایدی. آذربایجان‌دا قوام‌ین نقشه‌لری یولوندا باشلیجا مانع آذربایجان دموکرات فرقه‌سی، ایالت انجمنی، ملی قشون و فدائی دسته‌لری ایدی. آذربایجان دموکرات فرقه‌سی آذربایجانا نظارت ائدن باشلیجا سیاسی قوه اولاراق قالماقدا ایدی. ژوئن (خرداد) مقاله‌سیندن سونرا فرقه‌نین محکم‌لنمه‌سینه خصوصی دقت یئتیریلیردی. ۱۹۴۶ (۱۳۲۵) نجی ایلین یاییندا آذربایجان دموکرات فرقه‌سی عضولری‌نین سایي یکی یوز مین نفری کئچمیشدی.^۱ اولکهنین داخلی قایدالاری و سرحدلری فدائی‌لر طرفیندن قورونوردو. اقتصادی بحران و تهران‌ین تضييق‌لری اونلارین اراده‌سی‌نین قیرا بیلمه‌میشدی. عکسینه، فدائی دسته‌لری‌نین سایي آرتیر، سیرالاری ایسه داها دا محکم‌له‌نیردی.

شوروی جنوبی آذربایجان‌دا گئدن پروسه‌نی جدی نظارتده ساخلاییردی. مسکوون گؤستریشی ایله پیشه‌وری‌نین چیخیش و نطق‌لری، تبریز روزنامه‌لری، رادیو وئریش‌لرین مضمونی حقیقته معلومات‌لار درحال شوروی رهبرلیگینه چاتدیریلیردی. سیدجعفر پیشه‌وری‌نین چیخیش‌لاری شوروی کنسول‌لوغی طرفیندن دئمک اولارکی، جمله - جمله تحلیل ائدیلمیش، مرکزی حکومتین علیه‌نه دئیلمیش هانسیسا بیر افاده باره‌سینده درحال شوروی وزارت خارجه‌سینه راپورت گؤندریلیردی. میرجعفر باقروف پیشه‌وری‌یه قارشى یؤنه‌لمیش شوروی دیپلماتیک اداره‌لری‌نین معلومات‌لارینی اساس‌سیز حساب ائدیردی. ژوئن‌ین ۵ ده (۱۵ خرداد) او، استالینه یازیردی: «ایران حکومتی ایله سازش امضالاندیق‌دان سونرا بیز پیشه‌وری‌نین چیخیش و بیانات‌لاریندا مرکزی حکومتین عنوانینا هئچ بیر سرت افاده، یاخود یکی باشلی فکرلر تاپا بیلمه‌دیک. حالبوکی بیزیم کنسول‌لوق ایشچی‌لری،

^۱ - سیدجعفر پیشه‌وری. سئچیلیمیش اثرلری، صص. ۴۱۳.

گورونور، آذربایجان و فارس دیل لری نی پیس بیلدیکلری ندن تتر - تتر پیشه وری نی چرخیش و بیانات لاری ندا کی آیری - آیری افاده لره یئرسیز نقصان توتورلار و شوروی وزارت خارجه سینه دوزگون اولمایان معلومات لار گؤندریلر. نتیجه ده وزارت دن پیشه وری یه خبردارلیق اندیلمه سی باره ده گؤستریش آیینیر. چرخیش و نطق لاری ندا کی آیری - آیری افاده لری ن آیدینلاشدیریلما سی طلب اندیلیر. بو ایسه پیشه وری نی ن حیثیتینه توخونور، اونون و یاخین یولداش لاری نی ن احوال و روحیه سینه منفی تأثیر گؤرسه دیر. عین زماندا، انگلیس لر و آمریکا لی لار سون وقت لر ایران آذربایجان یندا بیزه قارش ی تخریباتچی لیک ایش لری نی گوجلندیریب لر، بوتون مرتجع قروپ لاری و تشکیلات لاری آچیق مدافعه ائتمکله مجلس سئجکی لری نه حاضرلاشیرلار. قوام ی ن بیزیم سفیر واسطه سی ایله کردلر ی باشچی سی قاضی محمدی دیله توتوب گؤروش اوچون تهرانا دعوت ائتمه سی آذربایجانا مناسبت ده شبهه لی تأثیر بوراخیر. قوام قاضی محمده هر جور وعده وئرمکله کردلر ی تبریزه تابع اولماماسینا نایل اولماغا چالیشیر. بو شرایطه پیشه وری یه دمکرات فرقه سی نی ن لیدری کیمی ایران ی ن گله جک دمکرات لاشماسی اوغروندا مبارزه نی ن چتین لیک لری حقی نده دانیشما غی قدغن ائتمک نه قدر دوغرو دور؟»^۱

اصلینده ایران سیاسی دایره لری و تهران مطبوعاتی «آذربایجانلی لار رشید دیرلر»، آذربایجانلی لار قهرمان دیرلار»، «آذربایجانلی لار اؤز نهضت لری ایله ایرانا نجات وئردی لر» کیمی تعریف لی سؤزلر له باش قاتیردی لار. بئله سؤزلر ی ن معناسینی چوخ دوغرو درک ائدن سیدجعفر پیشه وری دئییردی: «مجلسین قرارینا گؤره، گره ک متفق لر ایران ی ترک ائدن کیمی ۱۵ نجی دؤره نی ن انتخاباتی شروع اولایدی. بوندان علاوه، هنوز بیزیم قشون و فدائی مسأله میز حل ائدیلمه میشدیر. دولت نماینده لری ایشی سوروندورمگه و گونو صابا حا سالماق دایرلار. بیز آقای قوام السلطنه نی ن حسن نی تینه اینان دیغیمیزی سؤیله میشدیک. لاکن ایش بئله گئدرسه، خلقین نگرانیغی آرتار، بو نکارانلیغین ایسه ایش اوچون فایدالی اولما بیلمه دیگی معلوم دور. تهران گره ک گؤزلرینی یاخشی آچیب، زمان و مکانی یاخشی تشخیص وئرسین. بیز ایران آزادیخواه لاری نی صمیمیت له سئویریک واونلار ی ن موفقیت لری ده بیزیم موفقیتیمیز دیر. لاکن بیزیم اؤزوموزون ده بیر حسابیمیز واردیر، اونی اونوتماق اولماز»^۲.

ژوئییه (تیر) آیی عرضینده ایران ی ن شازداخانمی اشرف پهلوی نی ن شوروی یه سفری ده اورانین رهبر لری نی ن جنوبی آذربایجان لیدر لری نه مناسبت ده یئری تدی کلر ی خطین سرتلشمه سینده معین رول اوینا میشدی. ماراقلی دیر کی، اشرف پهلوی ایله عین وقت ده آمریکا وزیر خارجه سی نی ن خانمی د.ف. بیرنس ده مسکوا گل میشدی. سفر زمانی ژوئییه نی ن ۳ ده (۱۲ تیر) اشرف پهلوی شوروی وزیر خارجه سی نی ن معاونی لوزفسکی، ژوئییه نی ن ۲۰ سینده (۲۹ تیر) استالین طرفیندن قبول ائدیلمیشدی. شوروی وزیر خارجه سی مولوتوف

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا هه ۸۹، اشاره ۱۱۲ ورق. ۱۱۸ - ۱۲۱ .

^۲ - سیدجعفر پیشه وری. سئجیل می ش اثر لری، صص. ۴۰۷ - ۴۰۸ .

قبولدا اشتراک ائتمیشدی. اشرف پهلوی و اونو مشایعت ائدن ایران شیروخورشید جمعیتی نین صدری دکتر مرزبان، ژنرال شفیع مسکو، لنینقراد، کی یف، خارکوف، استالینقراد و باکی شهرلرینده اولموشدور.

ژوئیه نین ۲۱ ده (۳۰ تیر) اشرف پهلوی شوروی عالی شوراسی نین فرمانی ایله قیرمیزی امهک بایراغی نشانی ایله تلطیف ائدلمیشدی. بو تلطیف اشرف پهلوی نین، والدین لری محاربه زمانی هلاک اولموش شوروی ده کی یتیم اوشاق لارا ایران دا وسایط توپلاماسی ایشینده «گؤرکملی خدمت لری» ایله باغلی ایدی. او، تهرانا قئییتدقدان سونرا سعدآباددا مطبوعات کنفرانسی کنچیرمیش و شوروی ده اولماسی باره ده بیانات وئرمیشدی. مطبوعات کنفرانسیندا اشرف پهلوی دئمیشدی: «ژنرال یسموس استالین ایران خلقینه بؤیوک حسّ رغبت، خیرخواه مناسبت بسله ییر، عمومیتله شوروی رهبر لری کیچیک ملت لره حرمتله یاناشیر، بو ملت لرین حقوقی و استقلالیتی نین قایغی سینا قالیرلار»^۱.

۱۹۴۶ (۱۳۲۵) نجی ایلین یابیندا مرکزی حکومتله آذربایجان آراسیندا دانیشیق لارین اوچونجو دؤره سی باشلاندى. آذربایجان نماینده لری نی تهرانا یولا سالارکن پیشه وری اونلارین و اونلاری اؤتوره ن اهالی قارشى سیندا قیسا بیاناتلا چیخیش ائتدی. او قید ائتدی کی، بیز آذربایجان خلقی نین تهرانا گئتمیش پول لارینی ایسته ییریک. بیز سککیز آیین ایچری سینده پول اولمادیغینا گؤره لایق ایش گؤره بیلمه می شیک. بیز طرفدن ده آذربایجان دا امنیتی حفظ ائتمکدن اؤتری فدائی و پاسبان ساخلاماغا مجبور اولموشوق. بیز ده گره ک نماینده لر چالیشسین لار بوتون آزاد یخواه لار ایله آرامیزدا صمیمی رابطه وجودا گل سین، تا ارتجاعی عنصر لر باش قالدیرا بیلمه سین لر. ایندی آذربایجان دمکرات فرقه سی هر بیز طرفه اؤز قوه سینى قویسا، او طرف آغیر لایاجاق. بونا گؤره لازمدیر بو قوه نی آزاد یخواه لار اوستونه قویسون لار تا ایران دا مشروطیت عملی اولسون. سونرا قاباغیمیزدا دوران مسأله لر دن بییری سی ده انتخابات مسأله سی دیر کی، مجلس شورای ملی نین انتخاباتی تئزلیکله باشلان سین. پیشه وری آذربایجان نماینده لری کیمی تهرانا گئدن جاویده، شبستری به، پادگانا و دیگر لرینه مراجعه ائده رک دئدی: «سبز تهران دا باشا سالین کی، بیزیم نهضتیمیز والینی دگیشمک اوستونده دگیل دی، بیزیم نهضتیمیز خلقین ایسته ک لری اوسته ایدی»^۲. اؤز نوبه سینده قوام دا آمریکالی لارا بیلدیرمیشدی کی، بو گون لر باش والی (استاندار) جاویدین باشچیلیغی آلتیندا آذربایجان هیأتی نین گلمه سینى گؤزله ییر. او دئمیشدی کی، تبریز حکومتی نین آذربایجان یین ایران یین بیز حصه سی کیمی قالیب قالماسینی ایسته ییب - ایسته مه دیگینی درحال اؤیره نمک قرارینا گلمیشدیر. قوام علاوه ائتمیشدی کی، چوخ سرت موضع توتاجاق و اگر دانیشیق لار اوغور سوز لوقلا نتیجه لرنسه، آذربایجانى ایرانا گئری قایتارماق اوچون گوج استفاده ائده بیلر. آئن وزیر خارجه یه یازیردی: «او، ایرانلی قانی تۆکولمه سینده تردّد ائدیر. لاکن گوج استفاده ائده جگی

^۱ - «کمونیست»، ۱۹۴۶، ۴ اوت (۱۳۲۵)، ۱۳ مرداد.

^۲ - سیدجعفر پیشه وری. سئچیلیمیش اثر لری، صص. ۰.

تقدیرده، اونو ان چوخ قورخودان مسأله بو دور کی، شوروی آذربایجانلی سلاح، تانک، طیاره، پول و شخصی گئییمده اولوب کؤنول لولر کیمی قلمه وئرلین آدام لارلا تأمین ائدر. او مندن سازمان مللین ایرانا کؤمک ائتمک اوچون نه ائده بیله جگینی سوروشدو. من قواما تکلیف ائتدیم کی، اگر آذربایجان لا دانیشیق لار پوزولارسا، بوتون دنیا یا آچیقلا سین کی، دانیشیق لار، تبریز حکومتی آذربایجانین یئنیندن ایرانین بیر حصه سی اولماسینی ایسته مه دیگی اوچون کسلیمیشدیر. بو اونون ایرانین تورپاق بوتؤولوگو اوغروندا دؤیوشدوگونو آشکارا چیخارار. قوام آذربایجان قروپونون حتی اونون وئر دیگی محتشم ژوئن سازشی نین بئله چوخ حصه سینه رعایت ائتمه دیگی حقیقته خیلی دلیل گؤرسه ده بیلر. بورایا گلدیگی ممدن بری، ایلك دفعه قوامی بو قدر قرارلی گؤردوم. او دئدی کی، آذربایجان قروپی و یقین کی، هم ده شوروی مطبوعاتی اونو فاشیست و مرتجع کیمی پیسله یه جک لر، آنجاق او، بوتون بونلار قارشلی اؤزونو حاضرلامیشدیر. دئدی کی، بو گونه قدر آذربایجانا و حزب توده یه قارشلی حدیندن آرتیق ملایم داورانماسی نین اساس سببی ایران آرتشینه گووه نمه دیگی ایمیش. اما ایندی او، ایران آرتشینه گووه نیر و بونا گؤره ده، بو حرکتی نین نتیجه لریندن قورخمور. بیر شرطله کی، شوروی طرفسبز اولاراق قالسین»^۱.

تهراندا آپاریلان دانیشیق لار ائله ایلك گوندن چتین لیک لره دچار اولدو. زنجان ژاندارماسی نین فرمالاشدیریلماسیندا فدائی لرین یوزده الی سینه اؤز خدمت لرینی دوام ائتدیرمه سینه راضی لیک وئرلسه ده، ملی حکومتین زنجاندا اولان افسر هیأتی خدمته قبول ائدیلمه دی. بوندان علاوه، قوام اولجه ملی حکومت طرفیندن وئر یلمیش نظامی رتبه لرین تانینماسینا راضی لیک وئر میشدی. ایندی ایسه دموکرات لارا خدمت ائتمیش افسر لرین نظامی رتبه لرینی یالنیز بیر درجه آرتیر یلماسینا طرفدار ایدی. حکومتین بو فکری ایله آذربایجاندا کی افسر لر راضی لاشمیر و استعفا یا چیخا جاق لارینی بیلدیر دی لر. قوام بونو داها چوخ شاهلا باغلا ییردی. او قید ائدی دی کی، شاه کئچمیش ملی حکومتین وئر دیگی نظامی رتبه لری تصویب ائتمکدن امتناع ائدیر. وزیر جنگ تیمسار امیر احمدی ثبوت ائتمگه چالی شیردی کی، ایرانین جنوبوندا کی حرکت آذربایجاندا کی حادثه لرین و آذربایجانا ائدیلمیش گذشت لرین نتیجه سی دیر. او، حکومتدن طلب ائدی دی کی، آذربایجان لا دانیشیق لارا همیشه لیک سون قویماقدان اؤتری اونا حرکت آزادلیغی وئر یلسین. باش قرارگاه رئیسی تیمسار رزم آرا ایسه آذربایجان نماینده لرینی نین طلب لرینی، خصوصاً نظامی خصلتلی طلب لرینی نین اساس سبز اولدوغونو ثبوت ائتمگه جهد گؤرسه دی دی. دانیشیق لاردا اساس مباحثه موضوعی مرکزی حکومتین آذربایجان اراضی سیندن کناردا آذربایجاندا کی قوشون دان استفاده ائتمک حقوقو حقیقته ایدی. آذربایجان نماینده لری بونا راضی لیک وئر میردی لر.

مالیه مسأله لری ایله باغلی ایران حکومتی آذربایجانلی لارین اؤز بانک لاری نین اولماسینا اعتراض ائدی دی. بونولا یاناشی، آذربایجان تاجر لری نین بانک طلب لرینی ده

۱ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۵۱۱ ۵۱۲ - .

اؤدهمک ایسته میردی لر. مالیّه وزیرى هژیر طلب اندیردی کی، یئرلی گلیرلردن استفاده اندیلمه سینده آذربایجانا علاوه امتیاز و ثریلمه مه لی دیر. او قید اندیردی کی، مالیّه وزیرى اولاراق اونون اوچون بیر ایالت او بیرى سیندن هئج نه ایله فرق لنمیر. جاوید مرکزی حکومتین نوکری دیر، بونا گؤره ده دیگر ایالت لر کیمی آذربایجان دا حکومتین گؤستریش لرینی یئرینه یئتیرمه لی دیر. قوام تهرانا گلیمیش نماینده لره شکایت له نیردی کی، سازش امضالاندیق دان سونرا دا آذربایجان دا مالک تورپاق لاری نین بؤلوشدورلمه سی حقه ده زنجان رهبرلری نین امضالادیغی سندی گؤرستمیشدی. قوام قید اندیردی کی، آذربایجانلی لار زنجانین ایش لرینه مداخله اندیرلر. آذربایجان دان تهرانا گلن ارزاقی زنجان دان بوراخمیرلار و مرکز دن آذربایجانا گؤندریلن مال لاردان وئرگی آلیرلار. عین زماندا، تهران دا سندلرین آذربایجان ملی حکومتی نین مه ری ایله اولان کاغازلاردا گؤندریلمه سی ده مرکزی حکومتی قیجیق لاندیریردی. تهرانین فکرینجه، تبریز رادیوسی و مطبوعاتیندا حکومتین عنوانینا دئیلمیش تنقیدی فکرلر ده اؤز نوبه سینده دانیشیق لاری چتین لشدیریردی. شبستری نین اشتراکی اولمادان آذربایجان ایالت انجمنی ارزاق محصول لارینی گیزلدن لره قارشى اؤلوم جزاسی حقه قانون قبول ائتمیشدی. تهران حکومتی بئله حساب اندیردی کی، بو قانون مرکزی حاکمیتین حقوق لارینی پوزور. تهران دا اولان جاوید شوروری سفیرینه پیشه وری دن شکایت له نیردی کی، اونون رواج وئردیگی بو حرکت لر آذربایجان نماینده لرینی مرکزی حکومت له آپاردیغی دانیشیق لاری چتین لشدیریر.^۱ بئله لیکله، قوامین آذربایجان لیدرلری ایله دانیشیق لاری نین اوچونجو مرحله سی نتیجه سیز حالدا گوندن - گونه اوزانیردی. تهران بئله حساب اندیردی کی، آذربایجانین نظامی طلب لری قبول ائدیلمز دیر. قرارگاه رئیسی تیمسار رزم آرا قید اندیردی کی، چؤللو اهلی نین آرتش سیرالاریندا قبول ائدیلمه سی ایران آرتشی نین داغیلماسینا گتیریب چیخاراییلر. مظرفیروزون آذربایجان نماینده لری ایله سازشه گلیمک اوچون گؤرستدیگی جهدلر نتیجه سیز قالیردی. هر حالدا تهران دا بیر راضی لیق الهه ائدیلمه میشدی و بو، قوامین آذربایجان لیدرلری ایله دانیشیق لار آپارماق جهدلرینی اوغورسوزلوقا دچار اولدوغونو گؤرسه دیردی. قوام آذربایجان نماینده لری ایله دانیشیق آپارماقلا یاناشی، حزب توده نی و شوروی نی ساکیتلشدیریمک اوچون ده بیر سیرا آددیم لار آتیردی. بو آددیم لاردان بیر نئچه سی شوروی نین ایستگی کیمی داخلده اصلاحات لار گؤرونوسو یاراتماق اوچون آتیلیمیشدی. بیر سیرا تاریخچی لر بئله حساب اندیرلر کی، بونون کؤکی یالنیز قوامین حزب توده و آذربایجان دموکرات لاری نین مترقی گؤرونوسونو ضعیف لتمک ایسته مه سینده دگیل، هم ده شوروی نین اصلاحات اوچون تأکیدله تضییق گؤرستمه سینده آختاریلمالی دیر. اصلاحاتین موضوعی قوامین مسکو سفری زمانی استالین طرفیندن وورغو ایله قید ائدیلمیشدی و اونون تهرانا قئیتدیغی تاریخدن باشلا یاراق شوروی سفیری همیشه بونو

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاھه ۸۹، اشاره ۱۱۴ ورق. ۲۷۸ - ۲۸۰.

تأکیدله یادا سالیردی. او زمان اصلاحاتلار اوچون بؤیوک روح یوکسکلیگی نین موجودولماسی قوامین روسلارا قارشی دمکراتیک بیر منظره یاراتماق ایستگی ایله اوست - اوسته دوشدو. بونلار عالی فعله شوراسی، عالی اقتصادی شورا، آرتش و ژاندارمادا اصلاحاتلارین آپاریلماسی و سایره دن عبارت ایدی.^۱

۱۹۴۶ نجی الین اوت آیی نین ۱ ده (۱۰ مرداد ۱۳۲۵) ایسه احمدقوام هنج کسین گؤزله مدهدیگی بیر آددیم آتدی. اونون شاها تقدیم ائتدیگی یئنی کابینه ده اوچ تانینمیش توده لیدری ده یئر آلمیشدی. اونلاردان ایرج اسکندری وزارت تجارت و صنایع، فریدون کشاورز وزارت معارف، مرتضی یزدی وزارت بهداری یه تقدیم ائدیلمیشدی. اوتون اول لری (مردادین اورتالاری) ینده آمریکا سفیری آلتن وزیر خارجه یه یازیردی: «حکومتین تشکیلی ایله باغلی سون حادثه لر یکی آیدان چوخدور کی، قوامین عقلمنده اولان بیر فکر ایدی. پیشه وری ایله باغلا دیغی ژوئن (خرداد) سازشیندن سونرا قوام دئدی کی: کابینه یه حزب توده دن بیر و یا یکی، آذربایجان دان دا بیر نماینده آلا بیلر. اجراءاتدا دا او بونو چوخ سرعتله حیاتا کنجیرمک هم کابینه نی، هم شاه ی، هم ده بوتون اؤلکه نی حیرته سالدی. هله لیک تبریزدن حکومت هنج بیر نماینده داخل ائدیلمه میشدیر، لکن پیشه وری یه و یا اونون همکارلاریندان بیرینه چوخ تئزلیکله کابینه ده مقام وئریلمه سی احتمال اولونور. من امینم کی، قوامین وزیرلری دگیشمه سی اونون بو فکری نین نتیجه سی دیر کی، حزب توده نی حکومتین داخلینده توتماق، حکومتدن خارجه ساخلاماقدان داها یاخشی اولار. بئله لیکله، او، توده تشکیلاتینی اؤز سیاسی حزبی داخلینه آلماق ایسته ییر. آنجاق آذربایجان دا «اویونجاق رژیم» قورولارکن اورادا اولان نایب کنسول روسو قید ائدیردی کی، بوراداکي حادثه لرله اوراداکي حادثه لرین گندیشی آراسیندا اوخشارلیق لار چوخدور. او فکرتلشیر کی، آرتیق قوام وضعیت اوزه رینده نظارتی ایتیریب. آذربایجان دا بیرینجی مرحله حزب توده نین یارادیلماسی اولوب. ایکینجی مرحله آذربایجان دموکراتلاری نین فورمالاشماسی ایدی کی، اونلار دا اولجه توده یه قارشی چیخدی لار و بو اساسدا اؤزلرینه چوخلی طرفدار توپلادی لار. اوچونجو مرحله (تهران حال حاضر دا بو مرحله یه داخل اولور) ایسه توده ایله آذربایجان دموکراتلاری نین قوه لری نین بیرلشدیریلمه سی ایدی. بونون نتیجه سی ایسه حکومتین شوروی طرفیندن تشکیلاتلانان، مالیه لشدیریلن و دستکله نن آدام لار طرفیندن اداره اولونماسی اولدو. روسو حساب ائدیر کی، ایرانین قالان حصه سی نین ایندی شوروی حکمرانلارینا تابع اولماسی انکار ائدیلمز دیر و قوام، نه ائدرسه ائتسین، وضعیتدن چیخا بیلمز. آذربایجان دا باش وئرن حادثه لرله تهران دا باش وئرمکده اولان حادثه لر آراسیندا کی بنزه رلیکلر چوخ آچیق دیر. لکن بعضی استثنا لار دا موجوددور کی، بونلار اساساً، هله هر شئیین بیتمه دیگینه اینانیا بیلر. مهم مسأله بو دور کی، قوام هله ده حزب توده ایله ضدیت تشکیل ائدن شوارتسکوف مأموریتینه دستگینی دوام ائتدیریر. بونلار علاوه اولراق، تهران داکي یوکسک وظیفه لرده هنج بیر قافقازدان گلمه، روس دیلی

^۱ - R.Ramazani. *Irans Foreign Policy*, ۱۹۴۱۹۷۳ -, p. ۱۴۶ ۱۴۷ - .

شخص یو خودور. آذربایجان داکا قروپ اؤزونو شوروی سونگولری نین گوجونه ارخهلان اراق تشکیل ائتمیشدی. بورادا ایسه حزب توده نین بئله بیر حرکتینه احتمال ائدیلیمیر. بئله فکرلشیریم کی، وضعیت غیر معین دیر، آنجاق هئج بیر وجهله چاره سیز دگیل دیر.^۱

یئنی کابینه نی فورمالاشدیرماقلا باغلی قوام آمریکا مقام لارینا دئدی کی، بو اونون روس لاری ساکتلشدیرمک اوچون سون جهددیر. نخست وزیرین سون آددیم لاریندان ناراحتلیق کئچیرهن بریتانیا واشینگتونا تکلیف ائتدی کی، انگلیس لر و آمریکالی لار بیرلشیب قوامی ضد شوروی موضعه گتیرمگه جهد گؤسترسین لر. لکن تهران داکا آمریکا سفیری آلتن بو فکره شریک اولمادی. اونون مصلحتی ایله وزارت خارجه ده بو تکلیفی قبول ائتمه دی. آلتن ده بئله بیر تأثرات یارانمیشدی کی، بریتانیا آذربایجانین شوروی یه صادق بیر رژیمه چئوریلمه سینه و ایرانین دوفاکتو پارچالانماسینا راضی اولماغا حاضرلاشیر.^۲ تبریزدن گلن بعضی معلومات لار دا آمریکالی لارین بئله دوشونجه سینه اساس وئیردی. بئله کی، آذربایجان داکا آمریکا کنسولو بریتانیا کنسولو ایله گؤروشکن، «اولول» شوروی نین بین الملل نفوذونون آرتدیغینی، روس لارا سمپاتی نین یوکسه لدیگینی قید ائتمیشدی. او گؤرستمیشدی کی، آنقلوساکسون لار حاضرکی دؤرده آدام لاری اؤزوندن اوزاقلاشدیران سیاست آپاریر. بریتانیا کنسولونون فکرینجه، اونلار بئله گؤرونتو یاراتمالی دی لار کی، کچیچیک خلق لرین مستقل لیگی نین و آزادلیق لاری نین طرفداری دیرلار. اوول بئله حساب ائدیردی کی، اونلارین اؤز تأثیرلرینی ساخلاماق و روس لارین سیاستینه قارشو دورماق اوچون بیرلشمک ایسته یین آیری - آیری خلق لری مدافعه ائتمه سی واجب دیر. عین زماندا، او، تورک کنسولو سروربگه ده مصلحت گؤرموشدو کی، دموکرات لاردا انگلیس لرین و تورک لرین آذربایجان دمکرات حرکاتینی مدافعه ائتمه سی فکرینی فورمالاشدیرماق، سونرا یاخینلاشماق لازمدیر.^۳ عین زماندا، آلتن بو مسأله ده حتی قوامین اؤزوندن ده شهبه لنمگه باشلامیشدی. آذربایجان نماینده لری ایله دانشیق لار دوام ائندیگی زمان آلتن احمد قوام لا صحبتی باره ده وزیر خارجه یه یازیردی: «من نخست وزیره دوستیانا، اما کسکین بیر شکیلده دئدیم کی، آذربایجان هیأتی ایله مذاکره لر زمانی ایرانین بوتؤولوگونو قوروماق حقیقنده کی تعلیمات لاری ایزله مه دیگی باره ده وئریلن معلومات لاردان چوخ ناراحتام. و دئدیم کی، اگر منه وئریلن معلومات سهودیرسه، من اونون دوزه لیش لرینی ممنونیت له دینله یرم. آنجاق منده اولان معلوماتا گؤره، او، آذربایجان قوشونو و فدائی قوه لری نین اولدوغو کیمی قالماسی، شوروی نظارتینده و شوروی گیزلی پلیسی ایله ایچ - ایچه اولماسی حقیقنده آذربایجانلی لارین طلب لرینی قبول ائتمگه میل لی دیر. قید ائدیم کی، ایرانین مستقل لیگینی ایتیرمه سی اوچون بوندان داها سرعتلی و داها امین یول اولای بیلیمز. قوام آذربایجانین طلب لرینی مرکزدن قاچما یا میل لی اولدوغونو قبول ائتدی،

^۱ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۵۱۰-۵۱۱ .

^۲ - Richard W.Cottem. Iran and US, p. ۷۵ .

^۳ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۱۱۴ ورق. ۱۶۹ - ۱۷۰ .

آنجا که او نلارا هر هانسی بیر وعده وئر دیگینی انکار ائتدی. او دئدی کی، ساده‌جه اولاراق اونلارا قولاق آسیر، مقصدی ایسه اونلاری سیلیب آتماقدیر. منیم عمومی تأثیراتیم بو دور کی، قوام باریشیقی واسطه‌لردن باشقا هانسی بیر واسطه‌به ال آتماغا آرزولو دگیل، آنجا که آخردا گوجدن استفاده ائده‌جک». داها سونرا آلتن علاوه ائدی: «تختت وزیرله صحبتیمیز ائناسیندا نفتدن سؤز دوشدو. قوامین فکرنجه نفت شوروی‌نین ایران‌دا اساس مقصدی‌دیر. و اگر شوروی هم نفت، هم ده آذربایجان حقیقته اؤز ایسته‌کلرینی حیاطا کنچیره بیلسه، کنچیره‌جک. اگر ایکی‌سیندن بیرینی سئچمک مجبوریته ایله قارشی - قارشی‌با قالسا، قوام امیندیر کی، شوروی آذربایجانین اوستونه خط‌چکه‌جک‌لر.^۱ توده‌چی‌لرین حکومتده داخل اولماسی اونلارین نفوذونو خیلی آرتیرمیش و اصلینده، دولت و حکومت اداره‌لرینده اونلارین سایلی خیلی چوخالمیشدی. تبریزده کی نایب کنسول روسونون تعبیرینجه دئسه‌ک، آرتیق چوخ آز آدام اینانیردی کی، کیمسه ایرانی توده‌نین لیندن خلاص ائتسین. ۱۹۴۶ نجی ایلین اوت آییندا (مرداد) تبریزه بئله بیر معلومات داخل اولموشدو کی، قوام آذربایجان دمکرات‌لارینا دا کابینه‌ده وزیر یئری تکلیف ائتمک فکرنده‌دیر. پیشه‌وری بو وظیفه‌یه استاندار جاویدین نامزدلیگینی وئریمیشدی. شوروی تهلوکه‌سزلیک اورقان‌لاری بئله حساب ائدی‌لرکی، بو آددیم‌لا پیشه‌وری جاویدی تبریزدن اوزاقلادیرماق ایسته‌ییر. اونلار پیشه‌وری‌یه مصلحت گؤرموشدولر کی، وزیر وظیفه‌سینه آذربایجان دمکرات فرقه‌سینده کی معاونی پادگان‌نین نامزدلیگینی ایره‌لی سورسون، جاویدی ایسه اؤز یانیندا، داها دوغروسو اؤز نظارتینده ساخلا سین. اوت آیین ۱۵ ده (۲۴ مرداد) میرجعفر باقروف استالینه یازدی: «البته، جاوید اؤز صلاحیتینه و حاضرلیغینا گؤره بونا لایق‌دیر، لکن بی‌احتیاط ائدی‌ریک کی، قوامین و انگلیس‌لرین تأثیری آلتینا دوشمه‌ک اوچون اونون یئته‌رینجه ثباتلیغی چاتماسین». عمومی‌لیکده تهران دانشیق‌لاریندان قئیتیدقدان سونرا شوروی معین مقداردا جاویده احتیاط‌لا یاناشماغا باشلامیشدی. میرجعفر باقروف استالینه مکتوبوندا گؤرسه‌دی‌دی کی، بیزیم دفعه‌لرله آذربایجان دمکرات رهبرلری آراسیندا مهربان مناسبت‌لر حقه‌ده خبردارلیغیمیزا باخمایاراق، پیشه‌وری ایله استاندار جاوید آراسیندا گرگین مناسبت‌لر دوام ائتمکده‌دیر.^۲ لکن بو ضدیت‌لر هله کی قاپالی فورمدا جریان ائدی‌دی و بوتون اولکه آذربایجان دمکرات فرقه‌سی‌نین یارانماسی‌نین بیرینجی ایل دؤنومونو قید ائتمگه حاضرلاشیردی. بونولا باغلی مطبوعاتدا چوخ سالیلی یازی‌لار گئدی‌دی. باکی‌دا جنوبی آذربایجان اوچون نشر اولونان «آذربایجان» ژورنالی‌نین سپتامبر آییندا چیخان ۹ نجو سایندا عوض صادق‌ین «آذربایجان دمکرات فرقه‌سی‌نین شانلی ایل دؤنومو» ادلی گنیش یازی‌سی وئریمیشدی. مقاله‌ده گؤرسه‌دی‌لیردی کی، ۲۱ آذر نهضتی فرقه‌نین فعالیتیه باشلا‌دیغی گوندن اوچ آی اون گون سونرا باش وئریمیشدی. فعالیتی‌نین ۴ نجو آییندا استقلالیتینی و ملی

^۱ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۵۱۲ ۵۱۴ .

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۱۱۲ ورق. ۱۲۲ - ۱۲۳ .

حکومتی نین قورولماسینی تأمین ائدن فرقه بیر ایل لیک فعالیتی نین قالان سککیز آیینی قوروجولوق ایش لری نه صرف ائتمیشدیر. اؤلکه ده گورولن بیرینجی ایش ملی قشونون تشکیلی اولموشدور. آز زماندا معاصر سلاح لارلا سلاحلانیش، معاصر محاربه تکنیکی و تاکتیکی اؤیره ن ملی قشون حصه لری یارادیلمیش و عین زماندا، انقلابین ضامن لری اولان فدائی دسته لری گولندیریلیمیشدیر. بو ساحلی قوه لر استقلالیتین قوروجولاری اولموش، دفعه لرله خارجدن و داخلدن هجوم ائدن مرتجع ساحلی قوه لرله چارپیشمادا اؤز پولاد گوج لرینی گورستمیشدیر.^۱

سپتامبر آیی نین ۳ ده (۱۲ شهریور) آذربایجان دمکرات فرقه سی نین یارادیلماسیندا خلق شنلیک لری کئچیریلدی. لاکن ایران داکی دموکراسی اوغروندا مبارزه ده بیئی بیر مرحله نی قید ائدن بیاننامه اعلان ائدیلمیش گوندن بیر ایل تامام اولماسی مناسبیله شهریورین ۱۱ ده (سپتامبرین ۲ سینده). بوتون مؤسسسه و فابریکلرله، فرقه کمیته لری و گنج لر تشکیلاتیندا طنطنه لی ییغینی لار اولدو. شهریورین ۱۲ سینده تبریزین کوچه لری ملی بایراق لار و قالی لارلا بزه نیمیشدی. ملت میدانیندا رسمی کئچید اولدو. خطابت کورسوسونون یانیندا دسته - دسته قادین لار، فعله لر، گنج مکتبلی لر و فدائی لر، بیئی ملی سرباز حصه لری کئچدی. بایرام یوروشو ایکی ساعت دان آرتیق دوام ائتمیشدی. آذربایجان دمکرات فرقه سی مرکزی کمیته سی نین صدری پیشه وری و باشقا خادملر خطابت کورسوسوندا اولموشدو. گوندوز شهر تیاتریندا فرقه، دولت و اجتماعی تشکیلات لارین طنطنه لی اجلاسی کئچیریلیمیشدی. اجلاسدا قیزغین آلقش لارلا قارشیلانان پیشه وری نطق سؤیله دی.

آخشام ساعت سککیزده دمکرات فرقه سی مرکزی کمیته سی نین بناسیندا پیشه وری نین یانیندا قبول مراسمی کئچیریلدی. آذربایجان دموکرات فرقه سی نین یارانماسی نین بیرینجی ایل دؤنومونده سیدجعفر پیشه وری دئییردی: «بیز ایندی نه تک ایران دا، بلکه یاخین شرقده دمکراتیک نهضتین باشچیسسی حساب اولونوروق. بو آدی بیز اؤزوموز اؤز اوستوموزه قویمامیشیق. بو، دنیا دمکراتیک نهضت لرینه شدید صورتده علاقمند اولوب، اونون گئدیشینی چوخ دقتله تعقیب ائدن دنیا سیاستمدارلاری نین ان صادق نماینده لری نین بیزیم حرکتیمیزا وئردیگی قیمتدیر. ائله بو فداکارلیق نتیجه سینده بو افتخارلا دولو آدی قازانماغا لایق اولموشوق. بو افتخاری بیزه وئرن شهریورین ۱۲ سی دیر. یعنی فرقه میزین تشکیلی دیر. بو شرفلی گونون مبارزه قهرمان لاری ایسه بیر ایل تامام سورهن مبارزه میزده دائمی فتح و غالبیت اوچون یاشاماغا و ائللین شرافت و افتخاری اوچون اؤلمگه حاضر اولان فرمانده لر کیمی ظفره دوغرو قوغوشان خلق کوتله سی نین قاباغیندا گئتمیش، ایستر سیاسی، ایستر نظامی، ایستر اقتصادی، ایستر دیپلماسی و تشکیلاتی جبهه لر دن بؤیوک افتخار ایله، باشی اوجا چیخاماغا موفق اولموش لار. خلقیمیزه ایندی ناموسلو، شرفلی انسان لار باشچیلیق ائدیر.

^۱ - «آذربایجان»، ۱۳۲۵، نومره ۹، ص. ۲۳.

شهریورین بیزه وئردیگی نتیجهلرین بؤیوگو ده بو دور. باشسیز مَلت، رهبرسیز ائل هدفه دوغرو گنده بیلمز. اینانیلمیش تشکیلات یارادا بیلمه‌ین بیر مَلت آزاد یاشایا بیلمز. شهریوردن بو طرفه مَلتیمیز بو بؤیوک نقصانی رفع ائتمگه موفق اولموشدور»^۱.

آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین بیر ایلیگی‌نین قید اولوندوغو سپتامبرین (شهریورین اورتالاریندان) ایلك گون‌لریندن باشلا یاراق ایران دولتی آذربایجان اوزهرینه مختلف استقامت‌لردن تضییقی گوجلندیرمک و بعضی مقام‌لاردا ایسه محلی توقوشمالار خطی گؤتوروردو. بو زمان قزوین شهرینده مرکزلیشمیش قشون حصه‌لری قزوین - رشت استقامتینده یوزباشی چایینا طرف حرکت ائده‌رک بیر سیرا یئرلری اشغال ائتمیش و نیکویه‌ده، یوزباشی چایی منطقه‌سینده و تاکستاندا [سیادووهونده] دؤیوش موضعیلری توتوموشدولار. تهراندا اولان آذربایجان استانداری جاوید سفیر سادچیکوفون مصلحتی ایله سپتامبرین ۲۲ سیسنده (۳۱ شهریور) نخست وزیر قوام‌لا گؤروشوب یارانمیش وضعیتدن سؤز آچمیش و دانیشیق‌لارین سرعتلندیرمه‌سینی خواهش ائتمیشدی. قوام اونو چوخ سوپوق قارشیلانمیش و وضعیتله باغلی هئچ بیر آیدین جواب وئرمه‌میشدی. او قید ائتمیشدی کی، باش وئرن حادثه‌لر سیزین عملیات‌لارین نتیجه‌سی‌دیر. دلیل اولاراق قوام زنجان‌دان شوروی‌نین تاخیل آپارماسینی و گئییمینی دگیشمیش شوروی سربازلاری‌نین آذربایجاندا قالماسینی گؤرستمیشدی. جاوید نخست وزیرین بو اساس‌سیز سؤزلرینی رد ائتمیش و سوال‌لارینا جواب ال‌مادان اون‌دان آیرلمیشدی. بیر گون سونرا آذربایجان استانداری تهران‌داکی شوروی سفیری ایله گؤروشوب قوام‌لا اولان صحبتی باره‌ده اونا اطرافلی معلومات وئرمیشدی.^۲ بو گؤروش باره‌ده استالینه راپورت گؤندرن میرجعفر باقروف یازیردی کی، اؤلکه‌نین جنوبوندا جدی حادثه‌لر جریان ائتمه‌سینه باخمایاراق ایران باش قراگاهی اساس قوه‌لرینی شمالدا - آذربایجان اطرافیندا توپلاییر، مرتجع قوه‌لره بؤیوک سایدا سلاح‌لار پایلانیر. ائله، قوام‌لا گؤروشون گون کمرلی کندینده ایران حاکمیت اورقان‌لاری‌نین یاراتدیغی سلاحلی دسته‌لر آذربایجان دموکرات‌لاری‌نین موضعینه هجوم ائتمیش، ۴۰ نفر ایتگی وئره‌رک گئری چکیلمیشدی. میرجعفر باقروف گؤرسه‌دیردی کی، اؤلدورولن قولدورلارین بعضی‌لری‌نین جیبیندن قوام‌ین دموکرات حزبی‌نین کارت عضویت‌لری چیخمیشدیر. بیزه بئله تأثرات یارانیر کی، جنوبدا انگلیس‌لرین توره‌تدیگی حادثه‌لر قوام‌ین خبری اولمادان باش وئرمه‌میشدیر. بیزه بئله گلیر کی، بونلار مجلس سئچکی‌لرینی گئجیکدیرمک و آذربایجانا تضییق گؤرستمک اوچون توره‌دیلیر.^۳

سئچکی‌لرین کئچیریلمه‌سی ایله باغلی قوام‌ین سوروندورمه‌چی لیگینی حسّ ائدن مسکو تهران‌داکی سفیر سادچیکوف واسطه‌سی ایله سپتامبر آییندا اولان سئچکی‌لرین

^۱ - سیدجعفر پیشه‌وری. سئچیلیمیش اثرلری، صص. ۴۱۳.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۱۴ ورق. ۱۸۲.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۱۲ ورق. ۱۳۳ - ۱۳۴.

دقیق وقتینی تعیین ائتمگی طلب ائندی. قوام جواب وئردی کی، آذربایجان مسأله سی حل اولونمادیغی مدت ده سئچکی لرین کئچیریلمه سی غیرممکن دور. بیر سیرا تاریخچی لرین قید ائدیگی کیمی، ایکی شوروی سیاستی اسبابی توقوشدو: نفت امتیازینی آلماق اوچون شوروی تهرانین آذربایجانا نفوذ ائتمه سینه اجازه وئرمک مجبوریتینده ایدی. شوروی سفیری سادچیکوف لا گؤروشن قوام، عین زماندا، جورج آلتن له ده مصلحت لیشیردی. بونونلا او، آمریکا یا گؤرسه دیردی کی، حتی سلاحا ال آتماق مجبوریتینده قالسا بئله، عصیانچی لارا قارشى سرت موضعه اولای بیلر. آنجاق مسکو رادیوسو ایران آرتشی نین عصیانچی لارا قارشى حرکتینه جواب اولاراق شوروی مداخله سی باش وئره جگی ایله هده له ییردی. بیر نوع داخلی سیاستده اولدوغو کیمی، خارجی سیاستده ده قوام ایکی اود آراسیندا قالمیشدی.^۱

سپتامبرین سونوندا آمریکا سفیری آلتن له گؤروشن قوام دئدی کی، آذربایجانا قارشى باریشیچی سیاست یوروتمه سی نین نتیجه لری اوغورسوز اولدو و اولکهنین باشقا حصه لرینی ده ممکن اولمایان طلب لر ایره لی سورمگه جراتلندیریردی. نخست وزیر بیلدیردی کی، کسکین بیر دگیشک لیک ائده رک، سیاستینی بوتون اولکهده ایرانین مختاریتینی اصرارلا قورونماسی اوزره یینده قورور. آلتن واشینگتونا معلومات اؤتوردو کی، قوام اؤزونه خلاف چیخان و فاشیست مرتجع کیمی افشا اولوناجاغی نین فرقینده دیر. حتی تهران اؤزو ده حزب توده نین چیخاراجاغی اغتشاش لارین تهلوکه سی آلتیندا اولای بیلر.^۲

جنوبدا انگلیس لرین حمایه ائدیگی طایفالارین گوندن - گونه گنش لنن چیخشلاری قوام اوچون جدی مسأله یه چئوریلیمیشدی. عصیانچی قبیله لر آذربایجان دمکرت لارینا وعد ائدیلمن اصلاحات لارین اونلارا دا شامل ائدیلمه سین، توده وزیرلری نین و باشاراجاقسیز افسرلرین وظیفه دن چیخاریلماسینی طلب ائدیردی لر. شوروی نین قاشقائی لر ایچری سینده بعضی ایش لر گؤرمه سینه باخمایاراق اونلار بختیارلرله راضی لاشیب قوام دان توده عضولرینی کابینه دن خارج ائدیلمه سین، فارس داکى دولت اداره لریندن توده عضولرینی قوغولماسینی و جنوبدا قاشقائی لرین یاشادیغی ایالت له مختاریت وئرلمه سین طلب ائدیردی لر. قوام اونلارین طلب لرینی رد ائتمکده سپتامبرین ۲۳ ده (اول مهر) خلیج فارس داکى بندرلرین اشغالی و شیرازین محاصره سی ایله نتیجه لنن آچیق بیر عصیان باش وئردی. جنوبدا کی روحانی لر ده قاشقائی لرین طلب لرینی دستک له دی لر. محاربه ایل لرینده قاشقائی طایفالاری ایله امکد اشلیق ائتمیش ژنرال زاهدی ایکی مین سرباز لا نظام - انتظامی برپا ائتمک اوچون جنوبا گؤندریلدی. لکن هئج بیر اثرلی تدبیر گؤرمه دی. بیر سیرا سولچولار قواما توصیه ائدی کی، اغتشاش ناحیه سینه آذربایجان خلق قشونون و گؤندرسین و یا تابع اولمایان قبیله له قارشى «ملی پارتیزان» قوه لری یاراتسین. آنجاق بو جور تدبیرلر عملی اولمادیغی اوچون قوام طرفیندن قبول ائدیلمه دی. بریتانیالی لارین خوزستان داکى حادثه له قاریشدیغینا هئج بیر شبهه سی اولمایان قوام اونلاری شورای

۱ - Mark Hamilton Lytle. The origins of the Iranian - American Alliance, ۱۹۴۱ - ۱۹۵۳, p. ۷۷.

۲ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۵۱۸.

امنیت شکایت اتمکله هدهله ییردی، آنجاق آمریکا سفیری اونو بو فکریندن داشیندیردی. اکتبرون اول لرینده او، آمریکا سفیری ایله گؤروشوب اونا بیلدیردی کی، اؤز سیاستینده سولچولارا ضربه ووراجاق بعضی دگیشیک لیکلر آپاراجاق دیر. و علاوه ائتدی کی، اگر او، آمریکانین اقتصادی و مالیّه دستگینی آلاسا، بونو ارخهیین لیکلا ائده بیلر.^۱

عین زماندا، واشینگتونداکی ایران سفیری حسین علاء وزیر خارجه بیرنسی ایناندرماغا چالیشیردی کی، ایندی ایران دا سئچکی لر کئچیرمک اوچون الوئرشلی شرایط موجود دگیلدیر. او بیلدیریردی کی، آذربایجانین مرکزی حکومتین نفوذو خارچینده اولدوغو و جنوبدا طایفالارین روس لارین ایرانا مداخله ائتمه سینه قارشی عصیان ائتدیک لری بیر وقتده روس لار سئچکی لرین کئچیریلمه سی اوچون قواما ان سرت شکیلده تضییق گؤرسه دیرلر. سفیر اینانیر کی، اگر ایندی سئچکی لر کئچیریلرسه، روس لار ایرانین شمالیندا موضع لرینی محکم لده جک و نهایت، بوتون اولکده نظارتی اله آلاجاقلار. بوندان باشقا، او، خصوصی اولاراق معلوماتلی دیر کی، مرکزی حکومتین آذربایجان دا حاکمیتینی برپا ائتمه دن کئچیریلن سئچکی لر ایرانین دواملی مستقل لیگینی تهلوکه یه معروض قویا بیلر. سفیر علاء دئدی کی، حال حاضر دا آذربایجان ایالتی روس لارین تأثیری آلتیندا اولان دموکرات لارین نظارتینده دیر و مرکزی حکومت بو مهم اولکده اوزه رینده نظارتی عملی اولاراق ایتیرمیشدیر. بو کسکین چتین لیگه علاوه اولاراق، حاضر دا ایرانین جنوب حصه سینده خلق اغتشاش لاری بوروموشدور.^۲

۱۹۴۶ (۱۳۲۵) نجی ایلین پاییزیندا ترومن حکومتی آمریکانین اورتا شرقده کی رولونو یئنیندن فورمالاشدیرما پروسه سینده ایدی. خارجه وزیرلیگی نین شرق اداره سی نین رهبری لوی هندرسن آذربایجان مسأله سیندن و شوروی نفت امتیازیندان داها چوخ ایرانین، عمومیتله شوروی تسلطی آلتینا دوشمه سیندن قورخوردو. اکتبردا او، بو موضوعدا بئله دئمیشدی: «ایران شوروی تسلطی آلتینا کئچمکده دیر. حادثه لرین بئله انکشاف ائتمه سی آمریکانین منافعینه ضد دیر». هندرسن قوامین شوروی او یونجاغینا چئوریلمه سیندن قورخوردو. او خبردارلیق ائدیردی کی، «اگر بیز جدی شکیلده و کنکرت عمل لرله ایرانی اونون ارخه سیندا اولدوغوموزا امین ائتمه سک، ایران خلقی و حکومتی او قدر روحدان دوشه جک کی، شوروی تضییق لرینه هئچ بیر مقاومت گؤرستمگه قادر اولمایاجاقلار». او، «صادرات - واردات بانک [اکسپورت - ایمپورت] دان ایرانا بوج وئریلمه سینی و یا ایرانین مراجعه سی اولدوقدا نظامی یاردیم گؤرسه دیلمه سینی نظرده توتوردو. دولت - جنگ - دنیز قوه لری دپارتمان لاری نین همکارلیق کمیته سی ملی شورای امنیتین تأمیناتی ایله بیرگه باش قرارگاهدان ایرانین استراتژی اهمیتینی آراشدیرماسینی ایسته دی. اونلارین جوابی بئله اولدو کی، «ایران آمریکانین مهم استراتژی مارق لاری اولان اراضی دیر. آمریکا ایران داکی سیویل اغتشاش لارین قارشی سینی آلمالی دیر. عکس تقدیرده گوجلو قونشو

^۱ - Fakhreddin Azimi. Iran the Crisis of Democracy, p. ۱۵۸.

^۲ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۵۲۷.

دولت‌لر ایرانا مداخله ائده بیلرکی، بو دا آمریکانین فارس کؤرفزینده کی اقتصادی مارق‌لارینی تهلوکه آلتینا سالار»^۱.

تبریزده کی دیپلماتیک نماینده‌لیکلر اکتبر آیی‌نین اورتالارین (مهرین سون‌لاری) دا آذربایجان‌دا کی وضعیتتی دقت‌له اؤیره‌نیردی‌لر. آذربایجانا یئنی گلیمیش بریتانیا کنسولو کارس اکتبر آیی‌نین ۱۷ سینده (۲۵ مهر) ایالت انجمنی‌نین بناسیندا پیشه‌وری طرفیندن قبول ائدیلدی. او، ایلك نوبه‌ده آذربایجان‌دا کئچیریلن رفرملار، غرب تمدنونون یاییلماسی، انگلیس علیهینه یؤنه‌لمیش تبلیغاتین سبب‌لری، کردلرله مناسبت‌لر، ایشچی‌لرله صاحبکارلار آراسیندا مباحثه‌لرین تنظیم‌لنمه‌سی، ایران‌ین جنوبوندا کی حادثه‌لره آذربایجان لیدرلری‌نین مناسبت‌لری، خارجی تجارتین قورولماسی، آذربایجان‌دا نفتین اولوب - اولماماسی، نفت مسأله‌سی‌نین گله‌جک مجلس‌ده قویولوب - قویولماماسی، تهران دانیشتیق‌لاری‌نین سون نتیجه‌لری، زنجان مسأله‌سی و سایر مسأله‌لر ایله ماراقلانیردی. سیدجعفر پیشه‌وری، دئمک اولار کی، یئنی بریتانیا کنسولونون بوتون سوأل‌لارینی جواب‌لاندریدی. او آذربایجان‌دا تورپاق اصلاحات‌لاری‌نین کئچیریلدیگی‌نی، قادین‌لارا سئچکی حق‌قونون وئریلدیگی‌نی، غرب تمدنونی منیمسه‌مه‌دن اؤلکه‌ده مدنی ترقی‌یه نایل اولماغین غیرممکن لوگونو، انگلیس‌ده آذربایجان علیهینه تبلیغاتین آپاریلدیگی‌نی، کردلرله آذربایجان‌ین مناسبت‌لری‌نین یئترینجه یاخشی اولدوغونو، جنوب‌دا کی حادثه‌لرله باغلی فئودال قایدالاری‌نین برپاسی‌نین دگیل، اصل دمکراتیک اصلاحات‌لارین طرفداری اولدوغونو، آذربایجان‌دا نفتین اولوب - اولماماسی و مجلسین نفت سازشینی قبول ائدیپ - ائتمه‌یه‌جگی باره‌ده بیر شئی دئییه‌بیلمه‌دیگی‌نی بیلدیردی. صحبتین گئدیشینده کارس سوروشدو: «سبز تجارت مقصدلری ایله استفاده ائدیلمک اوچون تبریزده هاوا لیمانی قورولماسینا نئجه باخیرسینیز؟». او علاوه ائتدی کی، بورادا بونون اوچون چوخ یاخشی امکان‌لار وار. پیشه‌وری جواب وئردی کی، بو، مرکزی حکومتین ایشیدیر.^۲ بریتانیا کنسولو بو سوآلی تصادفاً وئرمه‌میشدی. شوروی‌نین ایران‌دان آلماق ایسته‌دیگی امتیازلاردان بیرى ده شمال‌دا کی طیاره لیمانی و هاوا یول‌لارینی نظارت‌ده ساخلاماغا امکان وئرن یئر ایدی. بونون تهلوکه‌لی اولابیله‌جگینی حس ائدن وزیر خارجه‌نین معاونی دین آچسون تهران‌دا کی سفیر آلئنه یازیردی: «دوشونورک کی، ایران حکومتی‌نین بو جایزه‌نی (شمالی ایران‌دا اوچان طیاره و هاوا یول‌لاری شرکتی‌نین یوزده الی‌سی روس شریک‌لیگی ایله قورولماسی فکرینی نظرده توتورلار) ایران حکومتی‌نین شوروی‌نین شمالی ایرانی اؤز تأثیر دایره‌سینه داخل ائتمه‌سینی قبول ائتمه‌سی‌دیر. بئله بیر شرکت‌ده بوتون تجهیزات و نظارت شوروی‌نین الینده اولار. بئله‌لیکله، اونلار ایران‌ین شمالیندا ان مهم نقلیات و رابطه واسطه‌سی اوزه‌رینده انحصار قورارلار و بوتون رقیب‌لرینی دفع ائدرلر. روس‌لارین بو انحصارینی نئجه استفاده

^۱ - Mark Hamilton Lytle. The origins of the Iranian - American Alliance, ۹۴۱۱۹۵۳ -

p. ۱۷۸ ۱۷۹ - .

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۱۷ ورق. ۸۶ - ۸۷ .

انده جک لری یاخشی معلومدور؛ آذربایجان بحرانی زمانیندا دا اونلار سیاسی سببلره گوره، تبریز - تهران آراسیندا یالینیز شوروی هاوا یول لارینا عاید اولان طیاره لرین اوچماسینا اجازه وئریدی لر»^۱.

شوروی نین هاوا یول لارینا امتیاز آلماق طلبی ایله باغلی کابینه نین اجلاسیندا غیر توده چی لردن ۴ نفر بو طلبین علیهینه چیخیش ائتمیشدی. اجلاسین قراری نین چیخاریلماسیندا انکی ساعت سونرا شوروی سفارتیندن سلاحلی شخص لر همین آدام لاری هده له یه رک اونلارین عناد کارلیغی بوراخمایا جاق لاری تقدیرده عایله لرینی تهلوکه ایله قارشیلان لارینی دئمیشدی لر. بو حادثه تئز بیر زماندا شاه ادا چاتدی. قوام شوروی نین ال - قول آچماسی نین قاباغینی آلا بیلمه دیگی اوچون محمدرضاشاه اوندان استعفا وئرتمگی طلب ائتدی. تبریزده کی آمریکا نایب کنسولو روسو یازیر کی، قوام اوزونو تمیزه چیخارماق اوچون چوخ یالواردی و شاهین یاخین آدام لاریندا خواهش ائتدی کی، شاه اونو بغیشله یه رک یئنی حکومت قورماق امکانی وئرسین. محمدرضاشاه بونا آشاغیداکی شرط لر داخلینده راضی لیق وئردی: «قوام اوز کابینه سینده کی توده چی لری و مظفر فیروزی ایشدن چیخاریر؛ ایران دمکرات حزبینی یاخشی سازمان وئریر و دسامبر (آذر) داکه سئچکی لرده توده یه لایق لی رقیب اولور؛ آذربایجان قیامچی لاری ایله دانیشیق لاری کسیر و بو ایالت لر اوزهرینه اقتداری برپا ائدیر». قوام فیروزون ایشدن چیخاریلماسی شرطیندن باشقا بوتون تکلیف لری قبول ائتدی. فیروزون مسأله سی ایسه اونون مسکوا سفیر تعیین ائدیلمه سی ایله حل اولوندو.^۲ هله حکومتین ترکیبی اعلان ائدیلمه میشدن قابق سفیر آلتن وزیر خارجه یه معلومات وئریدی: «اینانمیرام کی، توده حزبی قوامین بو قرارینی ساکنجه قبول ائتسین. دوغرو دور، اونلارین تام عکس العملینی بیر نئچه گون، بلکه ده بیر نئچه هفته سونرا گوره بیلهریک. لاکن هئچ شهبه م یوخدور کی، اونلار کوتله وی نمایش لر تشکیل ائتمگه جهد گؤستره جک لر کی، بونون نتیجه سی ده جدی خلق اغتشاش لاری اولا بیلر. آذربایجان لا سلاحلی توققوشمانین قارشسی سینی آلماق اوچون قوامین اختیاریندا اولان بوتون گوج لری تجهیز ائتمگه احتیاجی اولاجاق. اونون شوروی یه باریشیقچی موضعدن یاناشماسینا باخمایاراق، چوخ احتمال کی، شوروی نین عکس العملی شدت لی اولاجاق... شاه چوخ غضبلنمیشدیر و قواما سؤیله میشدیر کی، فیروزا چاندیرسین کی، اونونلا قوام آراسیندا داها هئچ بیر امکد اشلیقدان صحبت گنده بیلمز. شاه دئییب کی، فیروزی یا حبس خانادا، یا دا درحال اولکهنین خارچینده گؤرمک ایسته ییر. قوام اونون مسکوا گؤندریلمه سینی تکلیف ائدیپ. شاه بیر شرطله راضی لاشیب کی، بو، درحال ائدیلسین. و چیخامدان اونجه، قوام شاه ایله یئنی کابینه نین سیاهه سینی توتوب لار. راضی لاشیب لار کی، توده نین نمایش لر تشکیل ائتمه سی نین قارشسی سینی آلماق اوچون بو مسأله نی ۲۴ ساعت گیزلی ساخلاسین لار. لاکن تئزلیکله قوام مسأله نی فیروزا، او دا شوروی سفیرینه سؤیله ییب.

^۱ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۵۲۷.

^۲ - R. Rossow. The Battle of Azerbaijan, ۱۹۴۶, p. ۲۷.

شوروی سفیری در حال قوام لا گوروشمگی طلب اندید و اونلار همین گنج (۱۷ اکتبر = ۲۵ مهر) گوروشوبلر. سادچیکوف حقارت اندیجی دلیل له دانیشاراق، قوامین عصبلرینی ضعیفلمتگه موفق اولوب. او گنجن سحری قوام یئیندن شاهلا گوروشوب و اگر کابینهده کی دگیشیکلیکلر آپاریلارسا، شوروی قشونونون اولکله یه گیره جگیندن قورخدوغونو آچیقلایب. شاه دئییر کی، او، شوروینین ایرانی اشغال ائده جگینه اینانمیر، حتی بئله اولسا دا، او، دگیشیکلیکلرین ائدیلمه سینده قرارلی دیر و سازمان ملل دن شوروی هجومونا قارشو در حال کؤمک گورستمه سیننی خواهش ائده جک. بوندان سونرا اونلار کابینه دگیشیکلیگینی تأخیره سالمادان اعلان ائتمگه راضی لاشیبلار.^۱

اکتبرون ۱۹ دا (۲۷ مهر) یئنی کابینه نین ترکیبی آچیقلانندی. بو کابینه ده احمد قوام نخست وزیر اولماقلا یاناشی وزیر داخله و خارجه وظیفه لرینی، امیراحمدی وزیر جنگ، سیاح وزیر صنایع و تجارت، هژیر وزیر مالیه، اقبال وزیر بهداری، موسوی زاده وزیر عدلیه، فرمانفرمائیان وزیر تبلیغات، احمد علایی وزیر کشاورزی وظیفه سیننی توتوردولار. بونولا دا قوام ترددرله سون قویدو و قطعی اولاراق اؤز سیاسی کورسونو معین ائتدی. طبیعی کی، بو یئنی سیاست بریتانیالی لار و آمریکالی لار اوچون بیر دعوت ایدی. بریتانیا سفیری لو پوچتل جلد دا اوراناراق، قوامی بریتانیانین اونا دستک وئره جگیندن مطمئن ائتدی و کابینه دگیشیکلیگینی «فارس ملی روحونون چوخ جانلی اولدوغونون اشاره سی» کیمی تصویر ائتدی. آمریکا سفیری ایسه بونو «ایران تاریخی نین دؤنوش نقطه سی» آدلاندریدی. عین زماندا، شاه دا توده وزیرلرینی دگیشدیریلمه سیندن و فیروزون مسکوا سفیر گؤندریلمه سیندن چوخ راضی قالمیشدی. آنجاق قوامین سیاسی کورسونو دگیشمه سیله بریتانیالی لارین و آمریکالی لارین اونو دستکلیه جگینی و بئله لیکله، اؤزونون سون حادثه لرده کی اهمیتی رولونون اونودولاجاغینی دوشونن شاه، آمریکا سفیری ایله گوروشوب، بوتون بو سون دگیشیکلیکلرین سبکارینی محض اؤزو اولدوغونو ادعا ائتدی. بریتانیالی لار و آمریکالی لار هم شاها، هم ده قواما دستک وئرمک نیتینده ایدی لر. شاه طرفدارلاری نین فعالیتلری نین آرتماسیندان قورخان، روسلاری و سولچولاری گئری یه اوتورتماغین دستخوشونا احتیاج دوپان قوام، آمریکا و بریتانیانین اینامینی و دستگینی آلماق اوچون جهدلرینی داها دا آرتیردی. بو مقصدله او، ایران ژاندارمری سینده کی آمریکالی مصلحتچی لرین مقاوله سیننی تزه له دی، ژنرال ارفعی، همچنین باشقا محبوسلاری آزاد ائتدی. روس سفیری ایسه بو حادثه لره چوخ غضبلی عکس العمل نشان وئردی و قوامی بریتانیالی لارلا گیزلینجه راضی لاشماقدا گناه لاندیردی.^۲ ایندی آرتیق شوروی جاسوسلوق اداره لری احمد قوام حقیقنده افشا اندیجی فاکت لار توپلاماغا باشلامیشدی لار. مثلاً، اونلار مسکوا معلومات وئیریدی لر کی، آز اول قوام شیرازدا یوزیتمیش مین تومنه بیر کند آلیب. او اؤز ایشلری نین مباشری اسماعیل خان واسطه سی ایله مختلف یول لارلا «انحصارلار

^۱ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۵۳۷ ۵۳۸ - .

^۲ - Fakhreddin Azimi. Iran the Crisis of Democracy, p. ۱۵۹ ۱۶۰ - .

حقیقته» قانوندان یایناراق بئش مین تون دوگی آلتی ساتقیسی ایله مشغول اولوب و بو عملیاتدان یوز مین تومن قازانچ الده ائدیب. بو گون لرده یئتمیش یاشلی نخست وزیرین اوشاغی آنان اولارکن او، مامایا ایکی مین تومن انعام وئریب و سایر^۱.

احمد قوامین کابینه دگیسیکلیگی ائدیگی گونون صاباحی، ایکی آیا یاخین تهراندا حکومتله دانیشیق لار آپاران آذربایجان هیأتی تبریزه قئیمیتدی. بوندان اول قوام بریتانیا سفیری لو پوچتله دئمیشدی کی، سلام الله جاوید و علی شبستری «امکداشلیغا کؤنولو» ایدی لر، آنجاق پیشهوری اونلاری هر هانسی بیر گذشته گئتمکدن چکیندیریدی. آذربایجان نماینده لری نین تهران دان گئتمه سی ایله باغلی وزیر خارجه بیرس ایران داکی سفیر آلتن دن سوروشوردو: «آذربایجانلی لار مرکزی حکومتله دانیشیق لاری کسره ک تبریزه قایدیب لار. سیزجه، بو شرایطده سئچکی لری کئچیریلمه سی، قوامین اورادا ایران حاکمیتینی بریا ائتمه مک و آذربایجانین شوروی نظارتی آلتیندا قالماسینا اجازه وئرمک قراری کیمی قیمتندیریله بیلرمی؟» بو سورغویا جواب اولاراق آلتن اکتبرون سونوندا (۹ آبان)، آذربایجان دا سئچکی لری کئچیریلمه سی نین دوغورا بیله جگی ممکن نتیجه لر باره ده وزیر خارجه یه گنیش راپورت گوئندردی: «ایکی گون اول قوام بریتانیا سفیرینه دئییب کی، سئچکی لری مشاهده ائتمک اوچون آذربایجانا مشاهده چی لر گوئدره جک. اگر اونلار سئچکی لری عدالتلی کئچیریلمه دگینی معروضه ائتسه لر، آذربایجان وکیل لری مجلسه داخل ائدیلمه یه جک. بریتانیا سفیری بونو مقصده اوغون سایمیر. چونکی آذربایجانلی وکیل لر سئچیلدیکدن سونرا قوام اونلارین قبول ائدیلمه سی اوچون تضییق لره مقاومت گوئرسه ده بیلمه یه جک. لو پوچتل لندن مقام لاریندان خواهش ائدیب شاها سؤیله سین لر کی، سئچکی لر یالنیز ایرانین تهرانین حکومتی نظارتی آلتیندا اولان حصه لرینده کئچیریلسین. او اعتراف ائدیرکی، اگر اونون تکلیفی قبول اولونسا، بو، آذربایجانین آیریلما سی ایله نتیجه لنه بیلر. آنجاق او، آذربایجان نماینده لری نین عموم ایران مسأله لرینده اؤز سس لرینی اوجالتمالاریندان داها چوخ قورخور. اونا گوئره ده آذربایجانین ایران دان آیریلما سینی داها صرفه لی ساییر. قوامین آذربایجانلی وکیل لری مجلسدن کناردا توتا بیلمه یه جگی فکری ایله راضی یام. لکن ایرانین بوتؤولوگونون قورونا بیلمه یه جگی حقیقته بیر شئی دئییه بیلمه رم. بریتانیا سفیری نین تکلیفی منه ۱۹۰۷ (۱۲۸۶) نجی ایلی خاطرلادیر، لکن یقین کی، لو پوچتل بونو انکار ائدیر. مسأله حقیقته ان دوغرو قراری وئرمک چوخ چتیندیر. بونا باخمایاراق، من هله ده بو فکرده ایم کی، بیزیم اوچون ان یاخشی سیاست، سئچکی لری کئچیریلمه سینه اعتراض ائتمه مک اولار. شاه و سئچکی لری نین تأخیره سالینماسینی ایسته یین باشقا شخص لر بونو آچیق سؤیله مگه جرأت ائتمیر لر. اونا گوئره ده اگر بیز اعتراضیمیزی بیلدیرسه ک، بونو بیزیم ایستگیمیزله ائتدیک لرینی بهانه گوئستره ک، شوروی تهدیدلرینی بیزیم اوستوموزه چئویره لر. شوروی دئیهر کی، آمریکا شوروی نین

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۱۱۷ ورق. ۸۸ - ۸۹.

نفت امتیازینا مانع اولور. بیز تنزلیکله یئنیند قوما قارشی چیخا بیلهریک. آنجاق تکلیف ائدیریم کی، بو آن اوچون، سئچکی لر مسأله سینه قاریشمایاق»^۱.

آذربایجان لا دانیشیق لار دایاندرید یغیندان و حزب توده ایله قوام علاقه لرینی کسیدیکدن سونرا وزارت خارجه نین یاخین شرق اداره سی نین بؤیوگو هندرسن داها بؤیوک قطعیتله آمریکانین اقتصادی و نظامی ذخیره لرینی ایرانا خرج لنمه سینی ایسته بیردی. نهایت، وزارت خارجه اونون مصلحت لرینه قولاق آسدی و ۲۸ اکتبردا (۶ آبان) بیرنس ایرانا اون میلیون دلاریق سلاح ساتیلما سینی اجازه وئردی. لاکن شوروی ایله مناسبت لرینی گرگینلشدیرمیش قوام اوچون بو یئترلی دگیلدی. او، خصوصی اولاراق بیلیمک ایسته بیردی کی، اگر آذربایجانا هجوم ائتسه و شوروی ده یئنیند مسأله به مداخله یولو توتسا، آمریکا هانسی تدبیرلری گؤزه جک؟ آئن ایسه هله لیک بو باره ده هئج بیر کنکرت تأمینات وئره بیلیمیر و دنیا اجتماعی رأیندن، سازمان ملل دن هابئله آمریکانین خارجی سیاستی نین پرینسپ لریندن دانیشیردی. بونولا بئله شبهه سیزدیر کی، آمریکانین سلاح گؤندره جگی خبری شاه ی و قوامی آذربایجان دا وضعیت ی دوزه لتمگه جرأت لندیرمیشدی.^۲

آذربایجان نماینده لری تهران دان قئیندن کیمی - اکتبرون ۲۰ سینه (۲۸ مهر) میرجعفر باقروف نجوان دا آذربایجان دموکرات فرقه سی نین رهبری پیشه وری، اونون معاونی و تهران دانیشیق لاریندا اشتراک ائتمیش پادگان، فدائی حصه لر ی نین باشچی سی ژنرال غلام یحیی ایله گؤرشدو. جنوبی آذربایجان داکی سیاسی، اقتصادی، نظامی وضعیت، تهران لا مناسبت لر اطرافلی شکیلده مذاکره ائدیلدی. پیشه وری قید ائدیردی کی، ایران آذربایجان ی اوچون یارانمیش چتین و تهلوکه لی سیاسی وضعیت ی نظره آلاق بیز بیرینجی نوبه ده اؤز نظامی دوروموزو محکم لندیرمه لی بیک. انگلیس لر و ایران ارتجاع سی قوام باشدا اولماقلا بیزیم نائلیت لریمیزی محو ائتمک ایسته بیرلر. اگر بیز بو قره قوه لر قارشی سیندا دایانیب اؤز حقیقیمی مدافعه ائتمک ایسته بیریکسه، ایلک نوبه ده اؤز مدافعه قابلیتیمیزی محکم لندیرمه لی بیک. بونولا باغلی من بیان ائدیریم کی، اگر اونلار ایندی آذربایجان اوزه رینه نظامی یوروشه باشلاسالار، بیز ایندیکی وضعیت ده اونلارین قارشی سیندا دورا بیلیمه یه جه بیک. بونو پیشه وری آذربایجان قشونونون سلاح و جنگی سورساتین چاتیشماماسی ایله ایضاح ائتدی. او بیلدیردی کی، بیزیم فدائی لر آراسیندا توپخانادان استفاده نی باشاران دؤبوشچولر یوخدور و بیر نئچه توپخانا تعلیمچی سی گؤندرمگی خواهش ائتدی. پیشه وری بئله حساب ائدیردی کی، آذربایجانا هجوم ایکی استقامت دن گؤزله نیر: زنجان و مراغا استقامتیندن. او قید ائتدی کی، زنجان استقامتینده طبیعی مدافعه استحکام لاری اولما دیغیندان دموکرات لارین قوه لری دوزه نلیکده موضع توتوب لار. تبریزه ان یاخین یول ایسه مراغادان دیر. تاریخ دن معلوم دور کی، تبریز همیشه تهلوکه نی بو استقامت دن گؤزله ییب و بو استقامت دن توتولوب. پیشه وری بارزانی کرد طایفاسی نین ۳۰۰۰

^۱ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۵۴۲ ۵۴۳ .

^۲ - Mark Hamilton Lytle. The origins of the Iranian - American Alliance, ۱۹۴۱۱۹۵۳ -

نفرلیک دسته‌سی‌نین ملامصطفی باشدا اولماقلا دموکرات‌لارا یاردیم گؤستره‌جگینی، لاکن اونلارین جمعی ۱۵۰۰ تفنگ‌لری‌نین اولدوغونو بیلدیردی. پیشه‌وری، عین زماندا، اؤلکه‌نین مالییه وضعیتینی ده یاخشی اولمادیغینی، بوتون مالییه وسایطین خرچلندیگینی، اؤلکه‌نین داخلی وضعیتینی محکم‌لندیرمک اوچون ۲۰ میلیون تومن وسایطه احتیاج اولدوغونو بیلدیردی.^۱ جنوبی آذربایجانین مالییه وضعیتینی، ایل‌لیک بودجه‌سی و اوندان استفاده ائدیلمه‌سی باره‌ده گنیش آراییش میرجعفرباقروفا تقدیم ائدیلدی.^۲ عین زماندا، میرجعفرباقروف خواهش ائتدی کی، ان قیسا وقتده آذربایجان قشونون وضعیتینی و احتیاج‌لاری، آذربایجان - ایران سرحدلرینده نظامی دوروم حقیقته مفصل آراییش حاضرلانیب اونا چاتدیریلسین. سونرا صادق پادگان تهران دانشیق‌لاری حقه‌ده معلومات وئردی. او قید ائتدی کی، ایلک گون‌لر بوتون مسأله‌لر قوام‌لا راضی‌لاشدیریلیمیشدی، لاکن تدریجاً اونلار مسأله‌لری یوبانماقلا بیزی اللی گون آوارا ائتدی‌لر. گئتدیکجه آیدین اولوردو کی، قوام اولجه وئردیگی وعده‌لردن یاواش - یاواش گئری چکیلیر. من قوامین سیاستینی بئله سجه‌لندیره بیلرم کی، او، آذربایجان‌دا دموکراتیک حرکاتی لغو ائتمک اوچون چوخ اینجه سیاست یئریدیر. قوامین بو اینجه سیاستی آذربایجانا مناسبتده خوش مراملی سیاست دگیلدیر. او، آذربایجان خلقی‌نین دشمنی‌دیر. من اونون دانشیق‌لاریندان ائله باشا دوشدوم کی، اکتبرون ۱۷ سینده (۲۵ مهر) استعفا وئرمه‌سی‌نین اساس سببی دموکرات‌لاردان هئج کیمی مجلسه بوراخماماقدیر. بیزدن هئج بیر شخصی تازا مجلسه سئچیلیمگه قویما یاچاق‌لار. او، اوزونو میرجعفرباقروفا توتوب دئدی: «ایندی مسأله‌ قالیب سیزین عهده‌نیزه. وضعیتیمیز شوروی سیاستیندن آسیلی‌دیر. اگر سیز اجازه وئرسه‌نیز، بیز ایشیمیزه باشلاریق». سونرا صادق پادگان تهران‌دا یئنی قورولموش حکومت کابینه‌سی باره‌ده معلومات وئردی. او دئدی: «کابینه مسأله‌سی بئله‌دیر. بعضی وزیرلر یئرلرینده قالیرلار. یحیی حمیدی قالیر، یاخشی روس دیلی ده بیلیر. ساعدین ده کابینه‌سینده وار ایدی. سونرا هژیر اؤز یئرینده قالیر. دکتر اقبال‌دا انگلیس‌لرین آدامی‌دیر. ایندی وزیر بهداری‌دیر. عیوض نیک‌پی اؤز یئرینده قالیر. هم ده پست تلقراف وزیری‌دیر. دکتر شایگان ادبیات دکتر دور. او، وزیر معارف اولموشدور. موسوی زاده آذربایجان خلقی‌نین غدار دشمنی‌دیر، وزیر عدلیه اولموشدور. فرمانفرمائیان فیروزون عمیسی‌دیر. شیطان‌لارین، یعنی انگلیس‌لرین حقیقی نوکری‌دیر. وزیر تبلیغات‌دیر. سونرا امیرعلایی عدالت وزیری‌دیر. داخلی و خارجی ایش‌لر قوامین اؤز عهده‌سینده قالیر. فیروز، صالح چیخدی، قالان وزیرلر اؤز یئرلرینده قالیرلار. صالح توده‌ده اشتراک ائدیردی. چوخ یاخشی آدام‌دیر. او، اورادا اولاسایدی، اونلارین باشینی ییغاردی. مظفر فیروزون ایشی منیم فکریمجه انگل‌دیر.^۳ ژنرال

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۱۷ ورق. ۹۱ - ۹۳ .

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۱۷ ورق. ۹۹ - ۱۰۱ .

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱،

غلام یحیی ایسه فدائی دسته‌لری نین دؤیوش قابیلیتی، زنجان‌داکی وضعیتی و دیگر مسأله‌لر حقه معلومات وئردی. میرجعفر باقروف بو گؤروش باره ده اکتبر آیی نین ۲۲ سینده (۳۰ مهر) استالینه یازیردی: «اونلار انگلیس پرست تهران حکومتی نین آذربایجانا هجوم انده جگی تقدیرده کمک‌لیک گؤرسه دیلمه‌سینی خواهش ائدیرلر. اونلارین فکرینجه، آذربایجان اهالیسی نین احوال روحیه‌سی قناعت بخش دیر. آذربایجان دموکرات فرقه‌سی نین تأثیری و نفوذی گوجلنه‌نیر و محکم‌له‌نیر. تورپاق پایلاماسی ایله باغلی کندلی‌لرین احوال روحیه‌سی یوکسلدیگی مشاهده اولونور. قوشون، خصوصیه فدائی‌لر اؤزلرینی یاخشی آپاریرلار، هئج بیر تردد حس ائتدیرمیرلر. بونونلا یاناشی، آذربایجان سرحدلرینده ایران آرتشی نین بؤیوک قوه‌لری جمعلشدیریلیر. ایران افسرلری نین و انگلیس کشفیاتی نین رهبرلیک ائتدیگی بؤیوک قولدور دسته‌لری یارادیلیر. دئمک اولار کی، هر گون بو و یا دیگر منطقه ده بو دسته‌لر اؤز هجوم‌لاری ایله آذربایجان قوه‌لرینی سیناقدان کنچیریلر. آذربایجانین داخلینده ارتجاعی قوه‌لر و انگلیس‌لر اهالیسی روحدان سالمق اوچون فعال ایشله‌ییرلر. مختلف شایعه‌لر یا یماقلا، محاربه اولاجاغی ایله واهمه یاراتماقلا اونلار اهالی آراسیندا آذربایجان‌دان گئتمگی تشویق ائدیرلر. تهران‌دا اولان سون حادثه‌لرله باغلی پیشه‌وری و اونون یولداش‌لاری بئله حساب ائدیرلر کی، ایران دموکراتیک قوه‌لری نه قدر کی سونا قدر محو ائدیلیمه‌ییب، نه قدر کی آذربایجان مسأله‌سی لغو ائدیلیمه‌ییب مجلسه سئچکی‌لر یوبادیلماق. اونلارین فکرینجه، آذربایجان مسأله‌سینی تهران ایکی یول‌لا لغو ائده بیلر: یا آچیق ساحلی هجوم ایله، یا دا آذربایجان اراضی‌سینه قشون یئریتمگه امکان وئرن ساختا سازش امضالماقلا. او کی قالدی ساحلی هجوم، اهالی، شبهه‌سیز کی، مقاومت گؤرسه ده چکدیر. یالنیز بو حالدا اونلار علاوه اولاراق سلاح، داشیما ماشین‌لاری و پول‌لا کؤمک ائتمک لازمدیر. کؤمگین حجمی باره ده ایکی گون عرضینده معلومات وئره‌جک‌لرینی وعد ائتدی‌لر.^۱

جنوبی آذربایجان اهالیسی آراسیندا یاییلان شایعه‌لرله باغلی میرجعفر باقروف تهران‌داکی سفیر ایوان سادچیکوفا دا مراجعه ائتدی. او قید ائتدی کی، سون وقت‌لر آذربایجان‌دا شوروی ایله انگلیس آراسیندا حربی توقوشمالار باش وئره‌جگی، ایلك نوبه‌ده آذربایجانین جنگی عملیات‌لار میدانینا چئوریله‌جگی ایله باغلی تخریباتچی شایعه‌لر یاییلیر. عین زماندا، جنوب‌داکی حادثه‌لرله، آذربایجان نماینده‌لری نین تهران دانیشتیق‌لاری نین ثمره‌سیزلیگی ایله باغلی اهالی آراسیندا واهمه یارادیلیر کی، آذربایجان دموکراتیک حرکاتینی محو ائتمک اوچون مرکزی حکومت هجوم حاضرلاشیر. بو شایعه‌لر نتیجه‌سینده مالک، تاجر و امکانلی آدم‌لارین دگیل، اورتا و آشاغی امکانلی آدم‌لارین دا تیریزدن تهرانا کؤچمه‌سی مشاهده ائدیلیر. بیز پیشه‌وری‌یه توصیه ائتدیک کی، اهالی آراسیندا ایضاحات ایش‌لرینی گوجلندیرسین، بو شایعه‌لرین یاییلماسینا قارشى اؤلچو

سیاهه ۸۹، اشاره ۱۱۷ ورق. ۱۱۳ - ۱۱۵ .

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۱۱۲ ورق. ۱۳۶ - ۱۳۷ .

گوتورسون و تخریب‌اتچی‌لاری افشا ائتسین.^۱ اکتبر آیی‌نین ۲۲ سینده (۳۰ مهر) پیشه‌وری آذربایجان اطرافینداکی نظامی وضعیت، آذربایجان قشونونون دؤیوش قابلیتی و احتیاج‌لاری باره‌ده مکتوبی حاضرلابیب باکی‌یا گؤندردی. اونون فکرینجه، ایران حکومتی آذربایجان علیه‌نه تجاوزکار نقشه‌لرینی حیاتا کئچیرمک مقصدیله اؤزونون بوتون نظامی ذخیره‌لرینی بیرینجی هجومدا دؤیوشه بوراخاجاق کی، ساحلی توقوشمانین بیرینجی مرحله‌سینده حل ائدیجی غلبه قازانسین. بونولا باغلی پیشه‌وری گؤرسه‌دیردی کی، تهران حکومتی آذربایجان‌لا سرحد ناحیه‌لرینده - قزوین ناحیه‌سینده ۵۰۰۰ نفر، کردستان‌دا ۱۲۵۰۰ نفر، رشت - گیلان استقامتینده ۲۰۰۰ نفردن عبارت اردو یئرلشدیریب. قید ائدیلمن اردو ایله یاناشی آذربایجانا هجوم زمانی ایران حکومتی قیسا مدت‌ده تهران‌دا یئرلشن اون مین نفرلیک قوه‌نی آذربایجان سرحدلرینه گؤندره بیلر. پیشه‌وری‌نین فکرینجه، آذربایجانا هجوم عملیات‌لاریندا ایران ژاندارماسی‌نین ۵۰۰۰ نفره یاخین بیر حصه‌سی‌نین ده اشتراک ائده‌جگی گؤزله‌نیلیردی. بیر بو قدر قوه‌نی تهران‌ین یاردیمی ایله یئرلی مرتجع‌لر ده سفیر ائده بیلردی‌لر. بئله‌لیکله، دمکرات فرقه‌سی‌نین لیدرینی حسابلامالارینا گؤره، تهران آذربایجان‌ین اوزهرینه قیرخ مین نفره قدر ساحلی قوه گؤندره بیلردی. بو قوه‌لرین یونگول سلاحدان علاوه، ۲۰۰۰ عدد آفتوماتین، ۱۲۰۰ عدد آغیر و یونگول مسلسل‌ین، ۷۰ خمپارا آتاین، ۱۰۴ توپون، ۳۵ اورتا و کیچیک تانک‌لاری‌نین، ۲۰ زره‌لی ماشینی‌نین، ۵۰ دؤیوش طیاره‌سی اولدوغو گؤرسه‌دیلیردی. آذربایجان قشونونا گل‌دیکده ایسه پیشه‌وری قید ائدیردی کی، آذربایجان لشکری‌نین شخصی هیأتی ۱۰۲۵۰ نفر، فدائی دسته‌لری‌نین شخصی هیأتی ۷۷۶۳ نفر دیر. بوندان علاوه ۵۰۰۰ نفرلیک کرد قوه‌لری‌نین یاردیمینا امید بسله‌نیردی. لاکن آذربایجانا و کردستان‌داکی وضعیتله بلد اولان تبریزده‌کی آمریکا کنسولو دوهر کردلرله باغلی نخست وزیر قواما دیگر معلومات وئرمیشدی. او قید ائدیردی کی، کرد لیدرلری، خصوصیله امرخان و غرب کردلری‌نین لیدرلریندن قاضی محمد سرت شکیلده کمونیزمه قارشی چیخیرلار. شوروی‌نین اونلارا وعد ائتدیگی کؤمگی گؤرستمه‌ییب، اونلاری مایوس ائتمه‌سیندن سونرا اونلار آذربایجان اوزهرینه هجومدا حکومتله بیرلشمگه حاضردی‌لار. بیر شرطله کی، تهران حکومتی جنگی عملیات‌لاری اونلارلا علاقه‌لی شکیلده آپارسین و اونلارا سؤز وئرسین کی، سونرا کردلره قارشی رضاشاه‌ین یوروتدوگی اختناق سیاستینه بنزهر بیر سیاست یورودولمه‌یه‌جک.^۱ پیشه‌وری‌نین مکتوبوندا آذربایجان ساحلی قوه‌لری‌نین ۴۰۰ آفتوماتا، ۳۰۰ یونگول، ۳۸۰ آغیر مسلسله، ۶۵ خمپارا آتانا، ۴۰ تانک علیه‌نه توپا، ۷۲ توپا، ۵۰۰ تانک علیه‌نه سلاحا، ۴۰۰۰ یوک ماشینی‌نا، ۴۰۰۰ مینه، ۶۸ هاوا هجومو علیه‌نه مسلسله، یئددی میلیون فشنگه، ۱۶ مین توپ مرمی‌سینه، ۸ مین تانک علیه‌نه مرمی‌یه، ۴۰ تانکا، ۵۰ طیاره‌یه و بونلار اوچون موافق مقداردا مرمی‌یه و دیگر جنگی سوراتا

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۱۳ ورق. ۲۲۸ - ۲۲۹.

^۲ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۵۴۵.

احتیاجی اولدوغونو گۆرسه دیردی.^۱

عین زماندا، اکتبر آی نین ۲۲ سینده (۳۰ مهر) تبریزده کی نایب کنسول قلی یئف طرفیندن یازیلیمیش دیگر بیر مکتوبدا آذربایجانین سوسیال اقتصادی، مالییه و مادی احتیاجلاریندان صحبت آچیلیردی. پیشه وری و دیگر جنوبی لیدرلری نین خواهشی ایله میرجعفر باقروفا یازیلیمیش ایکینجی مکتوبدا قیداندیلیردی کی، قوشونو، ژاندارمی و دیگر ساحلی قوه لری ساخلاماق اوچون تهران آذربایجانا هئچ بیر وسایط بوراخمیر. ایندی آذربایجان ائله وضعیتده دیر کی، دولت تشکیلاتینی ساخلاماق اوچون وسایط تاپا بیلیمیر. ملی قشون و فدائی دسته لری نین رهبرلری نین دئدیگینه گۆره، حاضردا اولان ارزاق ذخیره سی هئچ اون گونه ده چاتماز. اونا گۆره پیشه وری مسأله قالدیریب کی، تهران طرفیندن هجوم جهدلرینه قارشو بوتون ضروری تدبیرلری گۆرمک، و ساحلی قوه لری جنگی حاضرلیق وضعیتینه گتیرمک اوچون آذربایجانا ۲۰ میلیون تومن وسایط آیریلمالی دیر. قلی یئف یازیردی کی، اگر تهران دانیشیق لاری آذربایجان اوچون اوغورلو باشا چاتسایدی، بو وسایطین آیریلماسینا احتیاج اولمازدی. لاکن دانیشیق لار گۆزله نیلن نتیجه لری وئرمه دیگیندن آذربایجانلی لار بوتون گۆزله نیلمز حادثه لره حاضراولمالیدی لار. قیشین گلمه سی ایله باغلی قشون و ژاندارم یئرلی امکان لار حسابینا تجهیزاتی غیرممکن اولدوغو اوچون پیشه وری خواهش اندیردی کی، ۱۵۰ مین متر بز، اون مین عدد سیریقلی (سیریتما کوت)، سربازخانالار اوچون ۱۵۰۰ متر مربع پنجره شوشه سی (جام) گؤندریلسین. قلی یئف قید اندیردی کی، حاضردا آذربایجاندا ۲۵۰۰۰ تیراژلا یندی روزنامه و اوچ مجله نشر اولونور. یارانمیش وضعیت اساسلی شکیلده مطبوعات وسیله سی ایله تبلیغاتی و ایضاحات ایشلرینی گنیشلندیرمگی طلب ائدیر. بونولا بئله، آذربایجانلی لارین کاغاذ ذخیره لری دئمک اولار کی، توکهنیب. پیشه وری خواهش اندیر کی، اونلارا اللی تون کاغاذ بوراخیلین. بو اونلارین دؤرد ایللیق کاغاذ احتیاج لارینی اؤده ییر.^۲

آز سونرا شوروی نین تبریزده کی نایب کنسولو سیدزاده «ایران آذربایجانینی مالییه وضعیتینی حقیقته» میرجعفر باقروفا گنیش آراییش گؤندرمیشدی. بو آراییشدا آذربایجان حکومتی نین دولت بودجه سی نین یئرینه یئتیریلمه سی، حکومتین مالییه سیاستی، اصلاحات لارین مالییه تأمیناتی و سایره گنیش تحلیل اندیلیردی.^۳ پیشه وری نین تبریزدن گؤندردیگی مکتوبون اساسیندا میرجعفر باقروف آذربایجان قشونونون احتیاج لاری ایله باغلی اکتبرون ۲۵ ده (۳ آبان) استالینه گنیش مکتوبلا مراجعه ائتدی. او یازیردی: «اکتبرون ۲۰ ده (۲۸ مهر) نخجواندا اولموش صحبتیه علاوه اولاراق پیشه وری آذربایجان دیلینده مکتوب

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزبلر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹، اشاره ۱۱۴ ورق. ۱۹۵ - ۱۹۷.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزبلر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹، اشاره ۱۱۴ ورق. ۱۸۸ - ۱۸۹.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزبلر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹، اشاره ۱۲۰ ورق. ۲۱۷ - ۲۱۹.

گۆندریب» سونرا باقروف آذربایجان قشونونون احتیاجلاری ایله باغلی پیشه‌وری نین ۲۲ اکتبر (۳۰ مهر) مکتوبوندا قالدیریلان مسأللر باره‌ده استالینه معلومات وئیریدی. مکتوبون سونوندا او قید ائدیردی کی، مدافع ایش‌لری نین سازمان وئریلمه‌سینه عملی کمک‌لیک گۆرستمک اوچون، بوتون گیزلی‌لیگی رعایت ائدیلمک‌له، حاضرلانمیش آذربایجانلی افسرلردن اوچ کۆمکچی‌سی ایله بیرلیکده بیر نظامی مشاور تبریزه گۆندریلمه‌لی دیر.^۱

۱۹۴۶ (۱۳۲۵) نجی ایلین پاییزیندا جنوبی آذربایجان اطرافیندا وضعیتین تهلوکه‌لی خصلت آلماسی ایله باغلی میرجعرباقروف باکی پیادا مکتبینه تحصیل آلان شاگردلرین سیاسی معنوی و تدریس تعلیم حاضرلیغی ایله باغلی معروضه طلب ائتدی. ۲۵۱ نفردن، او جمله‌دن دۆرد نفر افسردن عبارت اولان خصوصی گردان آوریل (فروردین) آییندا تکمیل‌لشدیریلیب باکی پیادا مکتبینه گۆندریلمیشدی. شاگردلره بوتون درس‌لر آذربایجان دیلینده کئچیریلیدی. گردانین ۱۴ نفردن عبارت اولان فرمانده‌لیک - سیاسی هیأتی بوتۆلوکلک آذربایجانلی‌لار ایدی. اکتبرون اول‌لری نین (مهرین اورتالاری) معلوماتینا گۆره شاگردلرین ۴۵ نفری اعلا نومره‌لرله اوخویوردو. دیگر مدنی، کوتله‌وی، سیاسی تدبیرلرله یاناشی، سپتامبر آییندا شاگردلره «ایران آذربایجانلی و اونون دمکراتیک حکومتی» موضوعوندا ۲۰ ساعت‌لیک محاضره اوخونوموشدی. معروضه‌ده شاگردلرین اؤز عایله‌لریندن مکتوب آلا بیللمه‌سی، تبریزه چیخان روزنامه‌لرین وقتینده چاتدیریلماماسی، شوروی آذربایجانلی نین تانینمیش آدام‌لاری ایله گۆروش‌لرین آز اولماسی، جغرافیا درس‌ی نین کئچیللمه‌سی و بیر سیرا معیشت مسأللری ایله باغلی بعضی نقصان‌لار دا گۆرسه‌دیلمیشدی. میرجعرباقروفون گۆستریشی ایله قید ائدیلمن نقصان‌لاری تعجیلی اولاراق آرادان قالدیرماق اوچون آذربایجان شوروی وزیرلر شوراسی صدری نین معاونی عزیزبگوف، داخلی ایش‌لر وزیر یاقوبوف، تهلوکه‌سیزلیک وزیر ییئمئلیانوف، ۴ نجو اردونون نظامی شوراسی نین عضوی ژنرال روسوف، باکی پیادا مکتبی نین رئیس ژنرال ماژور مولچانوف، خصوصی گردانین باشچی‌سی سرهنگ حاجی یئف، سیاسی حصه اوزره سرهنگ ۲ اصلانوف خصوصی گردان اوزره علاوه تدبیرلر حقیقنده آراییش حاضرلادی‌لار.^۲

میرجعرباقروف و قلی یئفین مراجعه‌سیندن سونرا شوروی وزیرلر شوراسی ۱۴ نوامبر ۱۹۴۶ نجی ایله (۲۳ آبان ۱۳۲۵) جنوبی آذربایجان لا باغلی تبلیغات، تحصیل، مدنی - کوتله‌وی تدبیرلرین کئچیریللمه‌سی ایله باغلی خرج‌لرین باغلانماسی اوچون ۳۹۶۷۷۰۶ مانات ۶۸ قپیک وسایط بوراخدی.^۳ جنگی احتیاج‌لارین اؤدنیللمه‌سی اوچون سلاح و ادوات، هابئله مالییه وسایطی آیریلما سینا اجازه وئریلمه‌دی.

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۱۱۲ ورق. ۲۳۸ - ۲۴۰.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۱۱۹ ورق. ۹ - ۱۵.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۱۱۳ ورق. ۲۲۶ - ۲۲۷.

توده وزیرلری نین کابینه دن چیخاریلماسیندان سونرا قوامین نخست وزیر اولماقلا یاناشی، وزیر داخله و خارجه ایشلر وظیفه سینی توتماسی آذربایجانا و شوروی به قارشى مناسبتین دگیشه جگیندن خبر وئریدی. یئنی حکومتین قورولماسیندان سونراکی ایلك چیخیشیندا او، سون زمانلار مسکو رادیوسونون سؤیله دیکلریندن شکایتلندی و بیان ائتدی کی، بئله شئی لر «قارشیلیقلى دوستلوق و ایرانین داخلی ایشلرینه قاریشماماق اصولونا ضددير». اکتبرون ۲۸ (۶ آبان) ده قوام تهران رادیوسو ایله گنیش سئچکی قاباغی نطق سؤیله میشدی. مجلسه سئچکی لرین تأخیره سالماقلا باغلی هر جور سؤز - صحبتیه باخمایارق، دسامبر (آذر) آییندا سئچکی لره باشلاماق و کئچیرمک نیتینده اولدوغونو بیلدیردی. نوامبرین ایلك گونلرینده (آبانین اورتالاری) تبریزدن گلمیش آمریکانین کنسولو دوهری آلتن آذربایجانداکی وضعیت حقیقنده معلومات وئرمک اوچون قواملا گوروشدوردو. قوام دوهرین معلوماتلاری ایله چوخ ماراقلانیردی. او، تبریز حکومتی و اونون لیدرلری حقیقنده گرهارد دوهره چوخلی سؤال لار وئردی. قوام دئدی کی، اون گون ایچینده زنجانی زور ایله ده اولسا آلاجاق. آلتن قوامی امین ائتدی کی، آمریکا ایرانین بوتولوگونو دستکلمک سیاستیندن ال چکمه میشدیر، باخمایارق کی، منه بئله تکلیفلر گلمیشدیر کی، کمونیست زهری نین بوتون ایرانا یایلماسی نین قارشى سینی آلماق اوچون آذربایجانین ایراندان آیریلماسی قبول اندیله بیلر. او قید ائتدی کی، ایران حکومتی بو مسأله ده هئچ اولماسا بیزیم قدر ماراقلی اولدوغونو دلیل لرله ثبوت ائتمزسه، آمریکانین دا ایرانین بوتولوگونو دستکلمگی غیرمعین شکیلده دوام ائده بیلر. نهایت، قوام سفیره دئدی کی، زنجاندا حاکمیتینی قورماق اوچون اختیارینداکی بوتون واسطه لردن استفاده ائده جک. آلتن بیلدیردی کی، تکجه زنجان یئترلی دگیل، آنجاق هئچ اولماسا، بو، بیر باشلانغیچ اولار. قوام دئدی کی، او، یاواش - یاواش ایره لی لمگی دوشونور. نوامبرین اوللرینده (آبانین اورتالاری) تبریزدن تهراندا گلن آمریکا میسیونو معلومات وئریدی کی، تبریزده قوه لر سفیر اولونور و زنجان جبهه سینده زولاق واری سنگرلر یارادیلیمیشدیر.^۱ اکتبر آیین سونوندا (۹ آبان) قوام تهراندا مذاکره ائدیلمیش دانیشیق لارین نتیجه سی کیمی آذربایجان استاندارینا مکتوب گؤندریدی. نخست وزیر قوامین اکتبرون ۲۹ دا (۷ آبان) دکتر جاویده گؤندریدیگی مکتوبدا دئییلیردی: «قوشون حقیقنده بئله بیر سازش الده ائدیلمیشدیر کی، ژنرال علوی، ژنرال پناهیان و سرهنگ هدایت لشکر فرماندهی ائدیلیلر و تبریزه یولا دوشورلر. آذربایجان لشکری نین تشکیلی و مختلف بؤلمه لره فرمانده تعیین ائدیلمه لی اولان افسرلر حقیقنده سیز مسأله نی اؤیره نمه لی و اؤز تکلیفلرینیزی ایکی هفته عرضینده وزارت جنگه تقدیم ائتمه لی سینیز. محافظه دسته لری باره سینده ده بئله بیر سازش الده ائدیلمیشدیر کی، آذربایجان محافظه دسته لری نین رئیس و بو ایالتین مختلف هنگلری نین فرمانده لری مرکز طرفیندن تعیین ائدیلیلر، محافظه دسته لری نین رئیس و موافق هنگلرین فرمانده لری نین معاون لری ایسه ایالت انجمنی طرفیندن گؤرسه دیلیر،

^۱ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۵۴۵.

بونلارین حقیقته وئرلن امر سیزین طرفینیزدن تصدیق ائدیلدیکدن سونرا اعلان ائدیله جک و بیلدیریله جکدیر. آذربایجان محافظه دسته لری بودجه سی نین ایکی اوچدن بیرى مرکز طرفیندن، قالان حصه سی یئرلی گلیرلردن اؤدنیله جکدیر. سازش الده ائدیلمیشدیر کی، زنجان تمامیله تسلیم ائدیلدیکدن سونرا ۱۵ گون عرضینده سردشته آسایشی قوروماق اوچون قشونلار آذربایجان دان گؤندریله جکدیر. آسایشین قوروماسی یالنیز پلیس قوه لرینه تاپشیریلماق دیر. سازش الده ائدیلمیشدیر کی، زنجان تسلیم ائدیلدیکدن سونرا ۲۰ گون عرضینده قشون قوه لری (یعنی تهران - ج. حسنلی) تکاب دان چیخاجاق و همین ناحیه نین بخشدارى، پلیس رئیسى، محافظه دسته لر رئیسى آذربایجان باش پلیس نین تکلیفینه اساساً وزارت داخله مأمورلاریندان تعیین ائدیله جکدیر». نخست وزیرین بو مکتوبوندا گؤرون دوگو کیمی، ایران حکومتی آذربایجان دا یئرلی آذربایجان دسته لریندن باشقا هئچ بیر دیگر قشون و یا ژاندارم حصه لری ساخلا ماغی تمامیله آیدین صورتده اؤز عهده سینه گؤتورموش و بونا گؤره ده خصوصاً وعد ائتمیشدی کی، سردشت و تکاب دا قالان تهران حصه لرینی ده اورادان چیخار سین. بونولا برابر، قید ائتمک لازم دیر کی، نخست وزیرین، ایران آذربایجان یندا قایدا قانون و تهلوکه سیزلیگی آنجاق آذربایجان حصه لری نین کؤمگی ایله قورونما سینی نظرده توتان بو مکتوبی مجلس سئچکی لری حقیقته شاهین فرمانی اعلان ائدیلدیکدن (اکتبرون ۶ دان = ۱۴ مهر) سونرا یازیلیمیشدیر و سئچکی لرله علاقه دار اولاراق نخست وزیرین مکتوبوندا هئچ بیر خصوص شرط نظرده توتولما میشدیر.

ایران آذربایجان نین نماینده لری بو مسأله حقیقته بئله بیر سازش الده ائدیلمه سینده اونا گؤره تأکید ائدیردی لر کی، اولار مرتجع دایره لرین ایران حکومتینی، خصوصاً مجلس سئچکی لری قارشى سیندا سازش باغلاماقدان بویون قاچیر ماغا مجبور ائتمه یه جک لرینه هئچ ده امین دگیلدی لر. چونکی آذربایجان دا قایدا - قانون قورونماسی آذربایجان ین ملی دمکراتیک نائلیت لرینی قوروماقدا ماراقلی اولما یان آرتش و ژاندارم حصه لرینه تاپشیریلما سیدی، حکومتی سازش باغلاماقدان امتناع ائتمگه مجبور ائتمک آسان اولاردی. حادثه لرین سونراکی گئدیشى گؤرستدی کی آذربایجانلی لار احتیاطلی تر پنمکده حقلی ایدی لر. ایران حکومتی ایله آذربایجان نماینده لری آراسیندا باغلانمیش مقاوله یه اویغون اولاراق آذربایجان ایالت انجمنی ۱۹۴۶ نجی ایل نوامبرین ۱۲ دن (۲۱ آبان ۱۳۲۵) باشلا یاراق آذربایجان خلق قشون لاری نین و فدائی قوه لری نین زنجان ولایتیندن چیخما سینا گؤستریش وئردی. نوامبرین ۱۳ ده (۲۲ آبان) زنجان ولایتی ترک ائدیلدی. بونولا دا مرکزی حکومت تشبئو اله آلدی. اولجه تهران مطبوعاتى دموکرات لارین گویا، زنجان دا وحشی لیک لری حقیقته اجتماعی فکری فورمالاشدیران چوخ سایلی یازی لار وئردی. ایران ما و رهبر روزنامه لری زنجان داکی مخبرلری نین وئردیگی خبرلری درج ائدیردی لر. بو خبرلر مرتجع روزنامه لرین زنجان دا آذربایجان دموکرات لاری نین «وحشی لیک لری» خبرلری نجه دوزه لتدی ک لرینی تصویر ائدی لیردی. رهبر روزنامه سی مخبری نین تلقرا میندا دئییلیردی کی، ساغ روزنامه لرین نماینده لری معلوماتی یالنیز ذوالفقاری نین آژان لاریندان [آدام لاریندان]،

هابئله زنجانین کئچمیش پلیس رئیسی نین آتاسیندان آلیرلار. ذوالفقاری نین آژان لاری [آدام لاری] فعله لری دؤیور و نه اینکی آذربایجان، حتی قافقازی دا تاپدایاجاق لاری ایله لووغالانیردی لار. رهبر روزنامه سی مخبری نین وئردیگی خبره گؤره، اونا زنجان ناحیه سینده کی وضعیت حقیقنده دوغرو معلومات گؤندرمگه اجازه وئرمیرلر. رهبر روزنامه سینده درج ائدلمیش بیر خبر پست لا گؤندریلمیشدی. ایران ما روزنامه سی نین مخبری ده یازیردی کی، ساغ روزنامه لرین نماینده لری یالنیز ذوالفقاری نین «آدام لاریندان» معلومات آلیرلار. آتش آدلی مرتجع روزنامه نین مخبری هله قزوین ده ایکن تهرانا خبر وئرمیشدی کی، زنجان دا شاهین شکیل لری نین هامیسی جیریلیمیشدیر. مرتجع روزنامه لرین مخبر لری زنجانا گلمه میشدن زنجان دا دموکرات لارین «وحشی لیک لری» حقیقنده تهرانا مین بئش یوز سطر لیک مفصل معلومات گؤندرمیشدی لر. مخبر لردن بیری حتی مشهددن زنجانا گئدن مسافر لردن زنجان دا دموکرات لارین «وحشی لیک لری» حقیقنده معلومات آلماغا جهد ائتمیشدی. مسافر لری ن مشهددن زیارتدن گلدیک لرینی و زنجان دا کی وضعیتدن خبر لری اولمادیغینی مخبره سؤیله دیک لرینه باخما یارق، مخبر هر حالدا تأکید ائتمیشدی کی، اونا دموکرات لارین «وحشی لیک لری» حقیقنده بیر شئی دئسین لر؛ مخبر مسافر لری ن آدلارینی، سجل لری نین نومره لرینی و سایره نی یازمیشدی. ذوالفقاری نین ایکی مین نفر دن عبارت سلاحی دسته سی زنجانا داخل اولموشدو. ایران دولتی نین سلاحی قوه لری زنجان شهرینی و ولایتینی اشغال ائتدی لر. مرکزی حکومتین وئردیگی تعهد لری ن عکسینه اولاراق ارتجاعی مالک لرین سلاحی قولدور دسته لرینی زنجانا گتیرمه سی بؤیوک فاجعه لره، قیرغین وتالان لارا سبب اولدو. آذربایجان روزنامه سی زنجان دا کی حادثه لره و ارتجاعین آزغینلیغینا قارشى میانا، رضائیه (اورمیه)، سلماس، ماکی، میاندا ب، و باشقا شهر لره ده کئچیریلیمیش اعتراض میتینق لری حقیقنده کی خبر لری مختلف سای لاریندا درج ائتمیشدی. روحانی لر، تاجر لر، مالک لر، فدائی لر، دمکرات فرقه سی تشکیلات لاری و اهالی نین بوتون طبقه لری مرتجع لرین حرکت لریندن هیجانلاندیق لارینی، ایرانین آزادلیق و استقلالیتینی مدافعه ائتمگه حاضر اولدوق لارینی بیلدیریردی لر.

ایران قشون لاری نین زنجانا داخل اولماسی و اوراداکی وحشی لیک لری تکجه جنوبی آذربایجانین شهر لرینده دگیل، باکی دا دا جدی ناراحتلیق یاراتمیشدی. حادثه لرین لاپ باشلانغیچیندا - نوامبرین ۱۴ ده (۲۳ آبان) میرجعفر باقروفون پیشه وری، شبستری، جاوید، پادگان، غلام یحیی و دیگر لرینه مراجعه سی بو ناراحتلیقدان خبر وئیردی. او، یازیردی: «حرمتلی یولداش لار! حاضردا آذربایجان اطرافیندا یارانمیش مستثنا درجه ده آغیر و گرگین وضعیت سی سیزین دقتینیزه چاتدیرماغی اؤزومون بورجوم حساب ائدیرم. آذربایجان دمکراتیک حرکتی نین دوام ائدیگی مدت ده هئج وقت بئله آغیر وضعیت اولماییب. ایران حربچی لری و مرتجع دایره لر آذربایجان سرحد لرینده جنگی مناقشه توره تمگه، آذربایجان دا کهنه رژیم بریا ائتمک اوچون داخلی ارتجاعدان بوتؤولوکله استفاده ائتمگه گوجلوشکیلده حاضر لاشیرلار. دشمنین هر جور گؤزله نیلمز هجومونو متشکل

شکلیده دفع ائتمک اوچون ایلک نوبهده سیز رهبرلر آراسیندا محکم بیرلیگین و دوستلوقون اولماسی ضروری دیر. یارانمیش وضعیتین جدی لیگینی نطره آیین، اونوتمایین کی، آذربایجان خلقی الهه ائندیک لری اوچون بؤیوک قربان لار وئرمیشدی. بیلین کی، ایران ارتجاع سی آذربایجان خلقی نین یاخشی اوغول و قیزلاری نین فیزیکی جهتدن محو ائتمکدن چکینمه یه جک. الهه ائدلمیش اوغورلارین خلاصی نامینه، یئنی قربان لاردان یخه قورتارماق اوچون هله هئچ وقت سیزین آرانیزدا قارشی لیلی راضی لیغین اولماسینا ایندیکی کیمی بؤیوک احتیاج اولمایب. سیزین بیرلیگینیزه، سیزین هم رأی لیگینیزه ارخه لانا قلا آذربایجان خلقی اؤز شرفینی و آزادلیغینی ساخلایا بیلر. اگر سیز کیچیک ناراضی لیلر لارا آذربایجان خلقی نین مقاومت گوجونو ضعیف لتسه نین، تاریخ و آذربایجان خلقی، اونون کله جک نسل لری هئچ وقت سیزی بغیشله مز. باشا دوشون کی، ایندی خلقین طالعی حل ائدیلیر، شخصی مناسبت لری نینزله باغلی مسأله لری کنارا قویون، هامی عمومی ایشین منافعینه تابع اولمالیدیر. کردلر ایندی ایکی لی او یون اوینایا بیلر: سیزین خیرینیزه و یا سیزه قارشی. بو سیزدن، سیزین بیرلیگینیزدن، سیزین کردلره مناسبتینیزدن آسیلی دیر. سیزین بیرگه جوا بینیزی گؤزله بیریم. قارداش لیلر سلامی ایله»^۱. میرجعفر باقروف ون ناراحتلیغی تصادفی دگیلدی. بیر سیرا مسأله لرده پیشه وری ایله جاوید و دیگر رهبرلر، خصوصی ایله اونونلا شوروی دیپلماتیک اداره لری آراسیندا ناراضی لیلر لار گوندن - گونه درینلشیردی. سفیر سادچیکوف و تبریزده کی کنسول کراسنی ایستر ایران رهبرلرینه، ایسترسه ده مسکوا پیشه وری نی نفوذدان سالان خیلی اساس سیز خبرلر وئیردی لر. ایران مجلسینه سئچکی لر اعلان ائدیلدی کدن سونرا حزب توده ایران مرکزی کمیته سی رهبر عضولری ایچری سیندن سفیر سادچیکوف ون آذربایجان دان ایره لی سورمک ایسته دیگی نامزدلره پیشه وری اعتراض ائتمیشدی. میرجعفر باقروف اونون اعتراضینی اساسلی حساب ائیردی. او، پیشه وری یه توصیه ائیردی کی، دمکراتیک قوه لرین بیرلیگی نامینه توده حزبی ایله علاقه ساخلاما ق اولار. هم پیشه وری، هم ده باقروف کامبخشین، رضاروستانین، ایچکیانین، جهان شاه لونون نامزدلیگینی آذربایجان دان ایره لی سورمه سینه طرفدار ایدی لر. تهران داکو شوروی سفارتی توده لیدرلریندن اولان آرداشس آوانسیانین آذربایجان دان مجلسه نامزد گؤرسه دیلمه سینه تأکید ائیردی لر. بونونلا باغلی میرجعفر باقروف سیدجعفر پیشه وری یه یازیردی: «بیز هئچ بیر حالدا اونون نامزدلیگینی نین آذربایجان دان ایره لی سورولمه سینه یول وئره بیلمه ریک. بئله کی، بوتون بو مدت عرضینده او، آذربایجان دموکرات لارینا مناسبتده غیرصمیمی اولموش و آذربایجان دا مختلف تخریبات لارین تشکیلاتچی سی کیمی تانینمیشدیر. اونون نامزدلیگینی نین ایره لی سورولمه سی آذربایجان دا دمکرات فرقه سینی نفوذدان سالایا بیلر». میرجعفر باقروف دئیردی: «اگر آذربایجان دا ارمنی لرین ایچیندن کیمینسه نامزدلیگینی ایره لی سورمگه ضرورت وارسا، من بئله

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۱۱۷ ورق. ۱۲۳ - ۱۲۴.

فکرلشیرم کی، سیز یئترینجه یوخلانیلمیش و اؤزونو دمکرات کیمی گؤرستمیش^۱ارمنی تاپین»^۱.

میرجعفر باقروف شوروی اداره لری نین پیشه وری یه اعتناسیز مناسبتله راضی لاشا بیلیمردی. جنوبی آذربایجان اطرافیندا حادثه لری ن گرگینلشدیگی دؤرده او، پیشه وری یه قارشى بئله مناسبتی تصادفی حساب ائتمیردی. اونون اطرافیندا یارادیلان توطئه لرده مختلف دایره لری ن ماراگی اولدوغونو حس ائدیردی. اونون فکری نجه، انگلیس لر و آمریکالی لر آذربایجان دموکرات فرقه سی داخلینه سالدیغی آژان لاری ن ایندی حرکتیه گتیریلر. لاکن میرجعفر باقروف بئله حساب ائدیردی کی، مسأله نین داها جدی اولان دیگر طرفی واردیر. او، ابراهیموف، قلی یئف و آتاکیشی یئفه یازیردی: «دموکرات لاری ن اؤز ایجری سینده ساتین - آیینمیش آدم لار وار. منیم بیر سیرا آدم لارا، او جمله دن بیزیم ایشچی لره (شوروی سفارتی نین بعضی ایشچی لری نه - ج.ج) شبهه لری م داها چوخ آرتیب. من اونلاری ن سجل لری نی چکمه یه جگم، ائله بیلیرم کی، سیز باشا دوشورسونوز. یقین سیز حادثه لری ن باشلانغیجیندا بوداغان لار باغلی مسأله نی خاطر لاییر سینیز، تهران دان گلیمیش امکدش (شوروی سفارتی نین ایشچی سی آوانئسیان نظرده توتولور - ج.ج) اونونلا باغلی سورغو - سوال آپاریردی. گؤرونور، بورادا هانسی سا ایش گنڈیر». او قید ائدیردی کی، جاوید اؤزونون آذربایجان دموکرات فرقه سینیه گلیشی ایله خیرگتیرمه دی. اگر او، فیروز و قوام لار راضی لاشماییب سا دا، توده ای لرله راضی لاشیب. او توده ای اولوب، عدالت حزینده اولوب. باقروف آذربایجان فوق العاده اداره سینده کی ایشینه استناداً گؤرسه دیردی کی، عدالت حزبی نین او زمانکی رهبر لری آقازاده قارداش لاری انگلیس لرله باغلی اولوب لار. بیزیم آدم لار باشا دوشورلر کی، انگلیس لر آذربایجان مسأله سینیه یالنیز سلاح گوجونه لغو ائتمک اوچون آذربایجانا سلاحی مداخله یه حاضر لاشمیرلار، عین زماندا، آذربایجان حرکتی نی ایچری دن داغیتماق اوچون گوجلو ایش آپاریرلار. اونا گؤره یاخشی بیلیرلر کی، بو اونلار اوچون داها اثرلی، داها آغری سیز اولاجاق. لاکن باقروف ون دکتور جاویده شبهه لی مناسبتی سونرا کی دؤرده دوام ائتسه ده، بو شبهه لر سندلرله تصدیق ائدیلیمیر. حزب توده ایله باغلی میرجعفر باقروف یازیردی: «توده ای لر یاخشی بیلیرلر کی، پیشه وری اونلار دان دگیل، وقتیه آیریلدیق لاری نا گؤره اونلار آذربایجان دموکرات لاری ندان قصاص آلماق ایسته بیلر. آنجاق اونلار باشا دوشمورلر کی، آذربایجان دمکرات فرقه سی نین مغلوبیتی حزب توده نین اؤزونون تام مغلوبیتینه و لغوینه آپاراجاق. لاکن بو اونلاری هر شئیدن آز ماراقلان دیریر، عمومی لیکده ایران دا درین ایدئالی، آخراجان ایدئالی آدم لار آز تاپیلار. هر شئیدن اول اونلاری وزارت پست لاری ماراقلان دیریر، گؤرون دوگی کیمی اونلار کئچمیش توده ای لرله ال بیردی لر». داها سونرا میرجعفر باقروف قید ائدیردی کی، شبهه سیز، توده ای لر پادگان و جاویدله ال بیردی لر. جاویده مناسبتیه منیم تأثراتیم بئله دیر کی، او، توده ای لرله ده، قوام لا دا ال بیردی ر. اولا

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۱۱۷ ورق. ۱۱۹ - ۱۲۰.

بیلسین کی، من سهوائدیریم و معنوی، اخلاقی جهتدن شاد اولاردیم کی، ایکینجی یه مناسبتده سهو ائدیم. لاکن اونون توده‌ای لرله ال بیرلیگینه شبهه اولا بیلیمز. اصلینده، باقروفون بو فکری جاویدله پیشه‌وری آراسیندا یارانمیش ضدیت‌لردن قاینافلانیردی. بوتون بو ایش‌لرده آذربایجان‌دا وضعیتین بئله خصلت آلماسیندا باقروف ایران‌داکی شوروی ایشچی‌لرینی گناه‌لان‌دیریردی. او یازیردی: «هله ده بیزم اوراداکی آدم‌لار نه اینکی نه باش وئردیگینی آنلامیر، یقین کی آنلامایاجاق‌لار دا، عکسینه، اونلار داها چوخ تحریکچی‌لیک‌له مشغول‌دولار. پیشه‌وری‌دن شکایت ائدن هانسی‌سا یارامازلار، جاسوس‌لار اونلارین یانینا گلن کیمی، او دقیقه همین آدم‌لاری قبول ائدی، آنی اولاراق اونلارین پیشه‌وری‌دن ناراضی‌لیق‌لارینی قواما یازیرلار. بیزیم آدم‌لار هئچ اولماسا بو استقامتده نه اینکی هئچ بیر کمک‌لیک گؤرستمه‌دی‌لر، اونلار بو حرکتین باشلانغیجیندان بوتون بونلاری باشا دوشمه‌دی‌لر. پیشه‌وری‌نین عنوانینا منفی نه دئتمک ممکن‌دورسه، نه اینکی بیزه و مسکوا یازدی‌لار، عین زماندا، لازم اولان و اولمایان آدم‌لارا بو باره‌ده دانیشدی‌لار. و بوتون بونلار دا پیشه‌وری‌یه چاتدی. اگر کراسنی‌نین و دیگرلری‌نین فکرینی بیلمه‌سه‌یدی‌لر، به‌یم مسأله‌نی بئله قویا بیلردی‌لر کی، یا او، یا بیز؟ اونا گؤره من سیزدن خواهش ائدیرم، دمکراتک حرکتین ایلك گون‌لرینده توده‌ای‌لرین اؤزلرینی آپارماسی ایله باغلی، بوداغان، آوانئسیان تاریخی ایله باغلی بوتون ماتریال‌لاری قالدیرین، سونرا سادچیکوفون یازیشمالارینی گؤتورون. وقتيله او اؤزو دئییردی پیشه‌وری‌سیز هئچ نه ائتمک اولماز. نه آلینیر؟ سادچیکوف، سفارت، کراسنی ایسته‌ییرلر امر ائتسین‌لر و پیشه‌وری ده سؤزسوز یئرینه یئتیرسین. جاوید سادچیکوفا یازدیغی بوتون مسأله‌لری، سؤزسوز، پادگان و شیستری ایله راضی‌لاشیبدیر، آنجاق پیشه‌وری ایله یوخ. البته، پیشه‌وری حسن ائدیر کی، جاویدین ارخه‌سیندا کنسول‌لوق، سفارت، دایانیب. او، جاویدین حرکت‌لری حقیقنده هئچ نه دانیشمیر، لاکن باشا سالماق ایسته‌ییر کی، من سیز راضی‌لاشیرسینیز، آخی خلق ایچینده سیزلرین هر بیریندن من داها نفوذ‌لویام. من ایسته‌ییرم بیزیم آدم‌لار قئییدن کیمی، ۲ - ۳ گون عرضینده ماتریال‌لاری حاضر‌لاییب بوتون بونلار حقیقنده مسکووی معلومات‌لان‌دیراق».

پیشه‌وری‌یه مناسبتده باقروف یازیردی کی، اونون سیاسی، معنوی تمیزلیگینه منیم شبهه‌م یوخدور. باجاریقلی، مدنی، ساوادلی آدم کیمی من اونا چوخ اعتبار ائدیرم. لاکن نه سفارت، نه کنسول‌لوق پیشه‌وری‌نین خیرینه هئچ نه ائتمیرلر، عکسینه، هر زمان اونو وورورلار. بو باره‌ده من جسارت‌له مسکوا یازماق ایسته‌ییرم. قبول ائتمک لازم‌دیر کی، شرایط، وضعیت پیشه‌وری‌نین آدینی سمبولاً چئویریب. اگر بیزیم سفارت کسکین شکیلده اؤز مناسبتینی دگیشمه‌سه، اگر هئچ اولماسا پیشه‌وری‌یه مناسبتده ابتدایی ادب قایدالاری رعایت اولونماسا، بو ایشدن هئچ نه آلینمایاجاق. من سیزین هر اوچونوزدن (قلی‌یئف، آتاکیشی‌یئف، ابراهیموف) خواهش ائدیرم، یولداش‌لارین قئییت‌ماسینی گؤزله‌مه‌دن ان گنجی چرشنبه گونو گؤندرمک اوچون ماتریال‌لاری حاضر‌لایین.^۱

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱،

میرجعفر باقروف سہو اولاراق فکرلشیردی کی، پیشہوری بہ بئله مناسبت مسکوون موضعی دگیل، ایران داکی شوروی نمایندہ لری نین بیر نوع اؤزباشینالیغی دیر. اونا گۆره جنوب داکی باکی ایشچی لری ایله یازیشمالاردا او، تهراندکی سادچیکوف، تیریزدہ کی کنسول کراسنی علیہینہ فاکت لار توپلاماسینی تاپشیرمیشدی. لاکن باقروف ہلہ بیلیمیردی کی، پیشہوری بہ مناسبتدہ شوروی دیپلماتیک ادارہ لری نین بئله سیاستی مسکو رہبرلیگیندن، شوروی وزارت خارجه سیندن گلیردی. آمریکا تاریخچی سی مارک لایتل ہامیلتون قید ائتدیگی کیمی، ایندی آرتیق مسکو پیشہورینی اؤزونہ یوک اولاراق گۆرمگہ باشلامیشدی و اونون گۆردوگو ایشین مدافعہ ائدیلمگہ دگمہ دیگینی دوشونوردو. بوندان باشقا، شوروی ہلہ دہ شرقی اوروپا اوزہریندہ اؤز نظارت لری نی محکم لندیرمک لہ مشغول ایدی. شوروی ہنچ وقت ایران داکی مقصدلرینہ چاتماق اوچون محاربه ریسکینہ گنتمزدی. محاربه ایتگی لری اونلاری چوخ ضعیف سالمیشدی و اونلار ایکی جبہدہ سلاحلی مقاومت گۆرسدہ بیلیمزدی لری^۱. یوخاریدا قید ائدیلن مکتوبلا یاناشی، میرجعفر باقروف نومبرین ۱۶ سیندا (۲۵ آبان) قلی یئف، آتاکیشی یئف، و ابراہیموفا تاپشیریق وئردی کی، پیشہوری نین تہلوکہ سیزلیگینی تآمین ائتسین لر. او دئییردی: «بعضی چاتیشمامازلیق لارا باخمایارق، ایندیکی یارانمیش شرایطدہ آذربایجان اوچون پیشہوری ہر کسدن داہا چوخ گرہ کلی دیر. گۆرونور، دشمن بونو چوخ یاخشی بیلیر و بوتون واسطہ لرلہ پیشہورینی آرادان گۆتورمگہ جہد ائدیر. خصوصیلہ تهراندان قئیتدیقدان سونرا جاوید پیشہوری نین اطرافیندا ناراضی لیق یارادیلما سیندا باشلیجا رول اولایناییر. آراشدیرین گۆرون، او، خصوصی تاپشیریقلا گلہ ییب کی؟ جاویدہ دئمک لازم دیر کی، ال بیر ایشلہ مک، و پیشہوری نین حیاتی اوچون او، شخصاً مسئولیت داشییر. عینی لہ بو روحدا شبستری، پادگان، غلام یحیی و دیگر گرہ کلی آذربایجانلی لارلا دانیشین. پیشہوری بہ گلدی کدہ، اونا خبردارلیق ائتمک لازم دیر کی، محافظہ بہ مناسبتدہ مستثنی درجہدہ احتیاطلی و سایق اولسون^۲.

نہایت، بوتون بونلاردان سونرا گۆزلہ نیلن چتین مقام یئتیشدی. ۱۹۴۶ نجی ایلین نومبر آی نین ۲۱ دہ (۳۰ آبان ۱۳۲۵) نخست وزیر احمدقوام بیان ائتدی کی، ۷ دسامبردا (۱۶ آذر) کئچیریلہ جک سئچکی لر اساسیندا قانون - قایدانی تآمین ائتمک مقصدی ایلہ تہلوکہ سیزلیک قوہ لری استئناسیز اولاراق اؤلکہ نین بوتون حصہ لرینہ یئرلشدیریلہ جک دیر. بو بیاننامہ دہ دئییلیردی کی، قارشیداکی مجلس سئچکی لری زمانی قایدا - قانونی تآمین ائتمک مقصدیلہ حکومت، لازم گلدی کجہ، بوتون سئچکی منطقہ لرینہ کفایت قدر ژاندارم قوہ سی، واجب حساب ائدیلدیکدہ ایسہ آرتش حصہ لری دہ گۆندرمک نیتیندہ دیر. ائلہ ہمین گون قوامین بیاناتی تلقراملا آذربایجان استانداری سلام اللہ جاویدہ گۆندریلدی...

سیاہہ ۸۹، اشارہ ۱۱۳ ورق. ۲۳۰ - ۲۳۳.

۱ - Mark Hamilton Lytle. The origins of the Iranian - American Alliance, ۱۹۴۱ -

۱۹۵۳, p. ۱۸۰.

۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہہ ۸۹، اشارہ ۱۱۷ ورق. ۱۲۷.

اون آلتینجی فصل

آذر ۱۳۲۵: شوروی نین خیانتی

و

آذربایجان دموکرات لاری نین آجی مغلوبیتی

۱۳ ژوئن (۲۳ خرداد) سازشی امضالاندیقدا سونرا احمدقوام یئددی آیددی کی، آذربایجان غیرمعیّن وضعیتده ساخلا ییردی. بورادا اساس مقصد وقتی اوزانماق، آذربایجان اهالیسی قوه لیرینی ضعیفلتمک، اونون حقینده اطرافلی کشفیات ماتریال لار توپلاماق، ایران جاسوس لارینی آذربایجان دا یئرلشدیرمک، ایالتده اقتصادی چتین لیکلر توره تمک، ان باشلیجاسی ایسه شوروی تهلوکه سینه قارشی آمریکا و بریتانیادان تأمینات الماق ایدی. نوامبرین ۲۱ ده (۳۰ آبان) قوامین بیاناتی نین تهران روزنامه لرینده درج ائدیلمه سی آذربایجان علیهینه ایران مطبوعاتیندا گوجلو تبلیغات مبارزه سی نین باشلانماسینا سبب اولموشدو. اطلاعات روزنامه سی نخست وزیرین بیاناتینی درج ائتمکله یاناشی، آذربایجان دموکرات لاری علیهینه خصوصی بیر باش مقاله ده چاپ ائتمیشدی. روزنامه باش مقاله سینده آذربایجان داکی «سنچکی منطقه سینده کفایت قدر ژاندارم قوه سی، احتیاج اولارسا آرتش حصه لری ده گؤندرمگی ضروری حساب ائدیردی. سانکی تهران مطبوعاتی جنوبی آذربایجانا آرتش و ژاندارم قوه لری گؤندرمه سینا اساسلانیرماق باخیمیندان بیر - بیر ایله یاریشا گیرمیشدی. کیهان و مهر ایران روزنامه لری بو استقامتده خصوصی فعال لیک گؤرسه دیردی لر. نخست وزیر احمدقوام اؤز چیخیش و مصاحبه لرینده بنله بیر فکر فورمالاشدیرماغا چالیشیردی کی، گویا، او، آذربایجانلی لاری اونلارا وئریلمیش ملی دمکراتیک آزادلیق لاردان محروم ائتمک نیتینده دگیلدیر و حکومت اؤز قشونون و ایران آذربایجان بنا یئریتمگی قرارا الماقلا یالنیر سنچکی لر زمانی قانون - قایدانی تأمین ائتمگی نظرده توتور. لاکن ائله همین گون لرده تهرانین محافظه اورقان لارینا قایتاریلمیش زنجان دا باش وئره لر تمامیه آیری مطلبدن خبر وئیردی.

هله مرکزی حکومتین زنجانا گیرمزدن اول محمدرضاشاه گؤستریش وئرمیشدی کی، تهرانا رغبت بسله یین آدام لار واسطه سی ایله آذربایجان دموکرات لاری نین قوه لری اطرافلی شکیلده اؤیره نیلسین. آذربایجان قوه لری نین یئرلشمه موضعی نی گؤسترن خریطه و معروضه بو آراشدیرما یا اساساً حاضرلاندی. ایران خصوصی خدمت اورقان لاری نین حاضرلادیغی معروضه یه گؤره، سایب اونی اولان آذربایجان ساحلی قوه لرینده روح دوشگونلوگو حاکم ایدی. عین زماندا، معروضه ده خبردارلیق ائدیلمیش کی، اگر «مهاجرلرین» و سلاح لارین سایندا آرتیم مشاهده ائدیلسه، بو، یالنیز آذربایجان اوچون دگیل، هم ده ایرانین بوتؤولوگو اوچون جدی نتیجه لره سبب اولای بیلر. درباردا کئچیریلن و شاهین، نخست وزیرین، وزیر جنگین و رییس ستادین اشتراک ائتدیگی اجلاسدا آذربایجان اشغال ائتمک اوچون

جنگی نقشه حاضرلاندی. «آذربایجانین و بوتون شمال بؤلگه‌سی‌نین آزاد ائدیلمه‌سی اوچون فوق‌العاده و اساسلی تدبیرلر» نقشه‌سینده ایلك آدیم کیمی زنجانین اشغالی نظرده توتولوردو. قوام و شاه سهو اولراق هله ده بئله حساب ائدیردی‌لر کی، شوروی بوتون آذربایجانین ایران طرفیندن اشغالینا یول وئرمه‌مک اوچون آذربایجانلی‌لارا ایندی گؤرستدیک‌لریندن داها چوخ یاردیم گؤرسه‌ده‌جک.^۱ لاکن اونلار آذربایجانلی اشغال ائتمک نقشه‌لرینده قرارلی ایدی‌لر. نوامبرین ۲۴ ده (۳ آذر) تهران‌داکی آمریکا سفیری آلتن وزیر خارجه‌یه یازیردی: «بو گون قوام منه معلومات وئردی کی، قطعی قرارا گلیب کی، تهلوکه‌سزلیک قوه‌لرینی آذربایجانا گؤندرسین. او دئدی کی، اگر اوراداکي حاکمیت مقاومت گؤرسته، (او، گمان ائدیردی کی، گؤرسه‌ده‌جک) او، کؤمک ائتمک اوچون شورای امنیتیه مراجعه ائده‌جک. منیم بیر سوألیمجا جواب اولراق او دئدی کی، قوه‌لرین سرفراندانیمه‌سی و مسأله‌نین رهبرلره بیلدیلمه‌سی اوچون، یقین کی، ایکی یا اوچ هفته لازم اولار. او، دؤیوش‌لر باشلادیغی زمان شورای امنیتیه مراجعه ائتمگی نقشه چکیر. من قید ائتدیم کی، شورای امنیت بین‌المللی صلحی ته‌دید ائدن مسأله‌لره مشغول‌دور. او دئدی کی، بونو بیلیر و اگر شمالی ایران‌دا دؤیوش‌لر باشلارسا، او، شورایا بیلدیره‌جک کی، بورادا دنیا صلحی اوچون تهلوکه‌لی بیر وضعیت موجود‌دور. اوندان خصوصی اولراق سوروشدوم کی، باش مجلسه [سازمان ملل نین عمومی ییغیناغی] مراجعه ائدیپ، ایرانین آذربایجان‌دا اؤز اقتدارینی بریا ائتمک اوچون بو حرکتی ائتدیگینی بیلدیره‌جک‌می؟ او، منفی جواب وئریپ و دئدی کی، شورای امنیتیه مراجعه ائده‌جک. چونکی بو مسأله خوشبخت‌لیکدن، هله ده شورانین گونده‌لیگینه‌دیر. اونون یادینا سالدیم کی، کنچن آوریل (فروردین) آییندا او، شورای امنیتیه مراجعه ائده‌رک، شوروی ایله ایران آراسینداکی بوتون مسأله‌لرین حل اولوندوغونو و شورای امنیتین گؤره‌جگی هئچ بیر مسأله قالمادیغینی بیلدیرمیشدی. دئدیم کی، شوروی نماینده‌سی بونو خاطرلاداجاق و او زمان شوروی استدلالینا قارشلی ایرانین صلحون ته‌دیدانیمه‌سی و مداخله حقیقنده یئنی دلیل‌لر گؤرستمه‌سی لازم اولاجاق. او دئدی کی، اگر یئنی مراجعه ائدرسه، بو مراجعه ده یئنی دلیل‌لر اولاجاق.^۲

نوامبر آیینین ۲۱ ده (۳۰ آبان) قوامین آذربایجان استاندارینا تلقرامی آئیندیقدان سونرا پیشه‌وری، شبستری، جاوید و پادگان نخست وزیرین بیاناتینی مذاکره ائده‌رک گؤستردی‌لر کی، آذربایجانلی‌لار تهران آرتشینی اؤز اؤلکه‌لرینه بوراخمایاجاق‌لار. حاضرلیغا نظارتین غیرممکن‌لوگو بهانه‌سیله قوام ایلك آدیم کیمی آذربایجان‌دا سئچکی‌لری دایاندیراجاق. دؤردلوک بئله حساب ائدیردی کی، سئچکی‌لره نظارت بیر بهانه‌دیر. قوامین سون مقصدی آذربایجانلی اشغال ائدیپ اهالی‌ده خوف یاراتماق و الده ائدیلمیش دمکراتیک نائلیت‌لری لغو ائتمک‌دیر. زنجان حادثه‌لریندن سونرا بئله بیر سؤز - صحبت دولاشیردی کی، زنجانین آردینجا حکومت بوتون آذربایجانلی دموکرات‌لاردان تمیزله‌یه‌جک. قوام اؤزو ده

^۱ - R.Ramazani. Irans Foreign Policy, ۱۹۴۱۱۹۷۳ -, p. ۱۵۱ .

^۲ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۵۴۷ .

گیلان‌دان قاییدارکن کرچه چیخیش ائده‌رک بیلدیرمیشدی کی، او، تنزلیک‌له آذربایجان مسأله‌سینی حل ائده‌جک‌دیر. زنجان‌ین اشغالیندان سونرا شاه شخصاً اورا اوچراق زنجان‌ین طیّاره میدانیندا رئیس ستاد حاج‌علی رزم‌آرا ایله گۆروشموش و فرمانده‌لره آذربایجانا دوغرو حرکت ائتمگی امر ائتمیشدی. اوزون چیخیشی‌نین سونوندا او، افسرلره دئمیشدی کی، اگر آذربایجان‌ی آزاد ائتمک اوچون درحال و وار قوه‌لری ایله هجوم کئچمه‌سه‌لر، بو چوخ چتین اولاجاق، یا دا هئچ ممکن اولمایاجاق. «اونا گۆره ده بیز تهلوکه‌سیزلیک قوه‌لریمیزه سئوگیلی آذربایجانا هجوم ائتمگی، هر جور مقاومتی قیرماغی و وطنداش‌لاریمیزی آزاد ائتمگی امر ائدیریک»^۱.

آذربایجان رهبرلری بئله حساب ائدیردی‌لر کی، نه قدر اولار قوما چوخ گذشته گندیرلر، قوام بیر او قدر چوخ حیاسیزلاشیر. دۆردلوک آذربایجانا آرتش یئریدیلمه‌سینه قطعی اعتراض ائتدی. اولارین فکرینجه، حکومتین سئچکی‌لرله باغلی ایالت‌لره آرتش گۆندرمگه، اساسی قانونا گۆره، اختیاری یوخدور. خصوصیه آرتش پارلمان سئچکی‌لری ایله باغلی سیاسته قاریشمالی ایدی. ایکینجی‌سی، اگر قوام سئچکی‌لر وقتی قایدا - قانونو قوروماق آدی آلتیندا حکماً آرتشدن استفاده ائتمک ایسته‌ییرسه، بو حالدا او، آذربایجاندا اولان آرتش، پلیس و ژاندارمدان استفاده ائده بیلر. بئله کی، آذربایجاندا اولان آرتشین رهبر هیأتی تهران‌دان تعیین ائدیلیر. اوچونجوسو، حکومتین آذربایجانا قشون گۆندرمه‌سی تهران‌لا آذربایجان آراسیندا امضالانمیش سازشله ضدیت تشکیل ائدیر. بو دلیل‌لری اساس توتاراق دۆردلوک قرارا گلدی کی، آذربایجان استانداری کیمی دکتور جاوید قوما تلقرام ووروب آذربایجانا تهران‌دان قشون گۆندرمه‌سی‌نین موجود سازشله ضدیت تشکیل ائدیگیندن سهو و غیرممکن اولماسینی اونون نظرینه چاتدیرسین. بو تلقرامدا گۆرسه‌دیلمه‌لی ایدی کی، آذربایجاندا قورولموش دمکراتیک قایدالار نه اینکی سئچکی‌لری کئچیرمک اوچون تهلوکه‌لی‌دیر، عکسینه، اونون اوچون چوخ الوئیشلی شرایط یارادیر. بوتلقراما باخمایاراق، اگر قوام آذربایجانا قشون گۆندرمکده تأکید ائتسه، دۆردلوک بئله قرارا گلدی کی، سلاحی مقاومت گۆرسه‌دیلسین و تهران‌دان گۆندریلن قشون آذربایجانا بوراخیلماسین. بو حالدا اگر حکومت آذربایجانا قشون گۆندرمه‌سیندن امتناع ائتسه، بونونلا یاناشی آذربایجاندا ایران مجلسینه سئچکی‌لری ده دایاندرسا، آذربایجانلی‌لار تبریزده تهران مجلسینه آلترناتیو اولاراق عموم ایران مجلسی‌نین چاغیریلماسینی ضروری حساب ائدیردی‌لر. اولارین فکرینجه، آذربایجانلی‌لار بو مسأله‌ده بوتون ایران آزادخیواه‌لاری‌نین یاردیمینی آلا بیلر‌دی‌لر. اگر بو ویا دیگر ملاحظه‌لردن تبریزده عموم ایران مجلسینی چاغیرماق ممکن اولماسا، بو حالدا آذربایجانلی‌لار اؤز ملّی مجلسینی برپا ائتمه‌لی‌دیرلر. قرارا آلیندی کی، مطبوعاتدا قوام‌ین حکومتینه قارشى سرت مبارزه باشلانسین واونون نیت‌لری افشا اولونسون. مذاکره‌لرین سونوندا دۆردلوک بئله نتیجه‌یه گلدی کی، ایگیرمی میندن آرتیق سلاحی قوه‌لری اولدوغونو و تهرانا سلاحی مناقشه‌ده غالب چیخاجاق‌لارینی بیر داها

^۱ - R.Ramazani. Irans Foreign Policy, ۱۹۴۱۱۹۷۳ - , p. ۱۵۱ .

میرجعفر باقروفون دقتینه چاتدیرسین لار.^۱

تبریزده کی بو مذاکره دن سونرا آذربایجان استانداری جاوید قواما تلگرام گؤندره رک ایران آرتشی نین آذربایجانا گؤندریلیب - گؤندریلمه یه جگیندن سوروشدو. قوام نوامبرین ۲۴ ده (۳ آذر) آذربایجان استاندارینا گؤندردیگی جواب تلگرامیندا بیلدیریردی کی، ایران حکومتی مجلس سئچکی لری زمانی «قایدا - قانونو تأمین ائتمک» مقصدیله اؤز قشونون و ایران آذربایجانینا یئریتیمگی قرارا آلمیشدیر. ائله همین گون قوامین تلگرامی اطلاعات روزنامه سینده درج ائدیلمیشدی. ۲۴ نوامبر دا (۳ آذر) قوامین نقشه سی نین اعلان ائدیلمه سی آذربایجان دموکرات لاری نین، خصوصیله پیشه وری نین سرت عکس العملینه سبب اولدو. او، مرتجع لری قورخودوردو کی، آذربایجانین آزادلیغینی بوتون ایرانا یایاجاقدیر، تهران داکی جنایتکار حکومتی داغیداجاق و اونو ملی حکومتله عوض ائده جکدیر. تهرانین قطعی قراری اعلان ائدیلدیکدن سونرا سیدجعفر پیشه وری آذربایجان روزنامه سی نین ۶۸ نجی ساییندا درج ائدیلمیش «هارا و نه اوچون گندیرلر؟!» مقاله سینده گؤرسه دیردی کی، اگر قوام السلطنه قبول ائدیگی موافق قطعنامه نین ضدینه اولراق آذربایجانا هجوم امری وئرسه، فدائی لری میز و ملی قشون لاری میزین شدتلی مقاومتینه معروض قالا جاقدیر. قوی دنیا بیلسین کی، بیز صلح و سازش یولوندا هر بیر فداکارلیغا حاضر اولدوغوموز کیمی، حق و آزادلیغیمیزی پایمال ائدن لرین بورون لارینی ازمک اوچون داها بویوک آماده ییک. آذربایجانا هجوم ائدن مسلح قوه لر فقط وطن مدافعه سی اوچون سلاح گؤتوره ن بوتون آذربایجانین ارواد و کیشی لری نین جسدی اوزه رینده ایره لی گئده بیله جکلر. سیدجعفر پیشه وری تهران حکومتینه خاطر لادیردی: «بیز ایسته بیردیک کی، طلب ائدیگیمیزی ساده بیر صورتده قانون یولو ایله الدهه ائتمیش اولاق. بیز تصور ائدیردیک کی، ایرانین دولت باشچی لاری نین آرتیق گؤزلری آچیلیمیشدیر. بیزیم نظری میزه بئله گلیر کی، حرکاتیمیزین شیپوری ایرانین حاکم طبقه سینین یوخودان اویاتمیش، اونلار آپاردیق لاری سیاستین خطرلی اولدوغونو باشا دوشموش لر. ایندی کی قوام السلطنه بونون خلافینا رفتار ائدیر، بیز ده هر بیر احتمالا قارشو حاضریق». داها سونرا روزنامه گؤرسه دیردی: «قوی اولسون! بلکه مظلوم لارین دعاسی یئرینه یئتمیش اولاق. ایران ملتی نین ایل لر بویو آرزو ائدیگی انتقام گونو گلیب چاتمیشدیر. ایندی کی قوام السلطنه ارتجاعی عنصرلرین تلقینی سایه سینده بئله ایسته بیر، قوی اولسون. قوی تاریخین بو افتخارلی صحیفه سی آذربایجان دمکرات فرقه سی نین آدی ایله باشلانسن».

آذربایجاندا آغیر بیر دؤیوشون باشلا یا جاغینی تخمین ائدن قوام سازمان ملله بیر مراجعه حاضرلادی و ۲۴ نوامبر دا (۳ آذر) سفیر آلن دن خواهش ائتدی کی، آمریکا بو مراجعه نی مدافعه ائتسین. ۲۷ نوامبر دا (۶ آذر) اطلاعات روزنامه سی نین حکومتین آذربایجانا قشون گؤندرمه سی ایله باغلی سوروشدوغو بیر سوآلا جواب اولراق آمریکا سفیری

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۱۱۴ ورق. ۲۰۹ - ۲۱۱.

بیلدیردی کی، ایرانین حاکمیتی و تورپاق بوتؤولوگونون قورونماسی هم اوچ طرفلی بیاننامهنین بیر اصلی، هم ده آمریکانین معلوم اولان بیر سیاستی دیر. او دئدی: «ایران حکومتی نین سئچکی لرله علاقه دار اولاراق قایدا - قانونون قورونماسی اوچون ایرانین هر یئرینه تهلوکه سیزلیک قوه لرلی گؤندرمک ایسته دیگینی اعلان ائتمه سی منه تامامیله نورمال، قطعاً و دوغرو بیر قرار کیمی گؤرونور»^۱.

آمریکا سفیری نین آچیقلاماسیندان درحال سونرا شوروی سفیری سادچیکوف قواملا گؤروشمگی طلب ائتدی و بیلدیردی کی، مسکودان آلدیغی تعلیماتا گؤره، اونون حکومتی ایران آرتشی نین آذربایجانا گیرمه سینی آرزو ائدیلمز حساب ائدیر. چونکی بو، «آذربایجانین داخلینده و ایران - شوروی سرحدینده» چتین لیکلر توره در. شوروی سفیری بیر نچه دفعه قواما و شاهان زنگ انده رک بیلدیردی کی، شوروی نین جنوبوندا بو جور حرکت لرله یول وئریله بیلمز. بئله تلفون دانیشیق لاری نین بیرینده سفیر بیلدیرمیشدی کی، قوام اگر بئله دوام ائدرسه، شوروی شخصاً اونون اؤزونه قارشى تدبیرلر گؤره جک. قوام آمریکا سفیریندن خواهش ائتدی کی، اونون شوروی سفیری نین سؤیله دیکلرینی شورای امنیته بیلدیرمک فکری حقیقته آمریکا حکومتی نین عکس العملینی تعجیلی اولاراق اؤیره نسین. او قید ائتدی کی، بین الملل صلحی تهلوکه آلتینا آلان هر جور وضعیتی شورای امنیته بیلدیرمک ایرانین وظیفه سی دیر. قوام شورادان خصوصی اولاراق هئچ بیر شئی ایسته مه یه جگینی وورغولادی. ساده جه اولاراق مسأله نی بیلدیریب، شورانین بیر عکس حرکت ائدیپ - ائتمه یه جگینی گؤزله یه جک. نخست وزیر سفیره دئدی کی، آمریکادان بو موضوعدا بیر خبر آلمادان شوروی سفیرینه جواب وئرمه یه جک. او خواهش ائتدی کی، اگر ممکنسه ۲۴ ساعت عرضینده آمریکانین موضعینی بیلدیرسین. عین زماندا، بیر قدر اول بریتانیا سفیری جان لو پوچتل ده قواملا گؤروشوب، اونون آذربایجانا قشون گؤندرمک ایستگی نین اولجه دن شورای امنیته بیلدیریلمه سی نین ممکن لوگونو مذاکره ائتمیشدی لر.^۲ بو زمان نیویورکدا وزیر خارجه لر شوراسی نین ۳ نجو اوتوروشوندا اشتراک ائدن آمریکا وزیر خارجه سی بیرنس و بریتانیا وزیر خارجه سی بئوین قوامین آذربایجانا قشون گؤندرمکله باغلی مکتوبونون، هابئله شوروی سفیری نین هده لری ایله علاقه دار شکایتینی سازمان مللین باش کاتبینه وئریلمه سینی ممکن سایمیشدی لار. بئوین تهرانداکی بریتانیا سفیرینه یازمیشدی کی، قوام آذربایجانلا باغلی شوروی سفیری نین یازیلی گؤروش لرینی آلسین، ایران طرفی بونا جواب یازسین و هر ایکی یادداشتدا ایران حکومتی طرفیندن بورادا آچیقلا نسین. تهرانداکی مذاکره لر زمانی آلتن بیلدیردی کی، شوروی سفیری یازیلی افاده نین مطبوعاتا بیلدیرمک اوچون ایسته نیلیدیگیندن شیهه لنه جک، و اونا گؤره ده وئرمه یه جک. ایکینجی طرفدن بیزیم مسأله نی شورای امنیته چیخاریلما سی ایستگینه سویوق مناسبتیمیز ایران حکومتینی هوسدن سالا بیلر. اوچونجو بیر طرفدن اگر مسأله

^۱ - «اطلاعات»، ۱۳۲۵، ۷ آذر.

^۲ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۵۴۹.

آچیقلا نارسا، شوروی بونو ایرانا وئرلین دوست نصیحت لری کیمی قلمه وئره بیلر. سفیر آلتن وزیر خارجه یه بیلدیردی کی، شوروی نین بو شفاهی «نصیحتی» بیزیم اوچون اولماسا دا، ایران اوچون امر خصلتی داشیییر و ایران بونا اهمیت وئرمه یه بیلمز. قوام یا بونو قبول ائتمه لی و بو حالدا آذربایجانا قشون گؤندرمه مه لی دیر، یا دا اعتراض ائتمه لی دیر کی، اوندا دا بوتون دنیانین دستگینه احتیاجی اولاجاق دیر. نهایت نوامبر آی نین سونوندا (۹ آذر) آمریکا بو مسأله ده اؤز موضعی نی معین لشدیردی. وزارت خارجه دن دین آچسون یین امضاسی ایله تهران داکا آمریکا سفیرینه گؤندریلن تلگرامدا دئییلیردی: «قواما معلومات وئرین کی، آذربایجان داکا وضعیتله باغلی مسأله نی شورای امنیته بیلدیرمه سینه حق قازاندیرماق اولار. اگر او بونو ائده جکسه، آشاغیدا کی مقام لاردان بحث ائتسین: (آ) ایران حکومتی نین صلح پرور واسطه لرله اؤز حاکمیتی نی آذربایجان دا برپا ائتمگه جهد ائله دیگیندن و بونون اوغور سوزلوقلا نتیجه لندیگیندن؛ (ب) حکومتین آذربایجانا آر تشی نظام - انتظام یاراتماق و سئچکی لرین کئچیریلمه سینی تأمین ائتمک مقصدیله گؤندرمک ایسته دیگیندن؛ (پ) بونو شوروی سفیری نین دئدیگی تهدیدلره باخمایارق، قرارا آلدیغیندان؛ (ت) بو بیلدیریشین گله جکده مسأله نی شورای امنیته چیخارماسی اوچون معروضه خصلتی داشید یغیندان و شورای امنیته یین بو مسأله یه باخا غینی امید ائتدیگیندن بئله آددیم آتمالی اولور».

واشینقتون دان تعلیمات آلینان کیمی - دسامبر آی نین ۲ سینده (۱۱ آذر) قوام آمریکا سفیری ایله گوروشوب، آذربایجان لا باغلی مسأله نی مذاکره ائتدی. گوروش باره ده وزیر خارجه یه گؤندردیگی اطرافلی راپورتدا آلتن یازیردی: «صحبتین سونوندا قوام دئدی کی، آذربایجان داکا دورومو در حال باش کاتبه یادداشت وئرمک، و شورای امنیته بیلدیرمک اوچون سازمان ملل ده کی نماینده سینی تعلیمات لاندیرماق نیتینده دیر. او، وزارتین تکلیف ائتدیگی مقام لارا اویغون حرکت ائتمک ایسته دیگینی بیلدیردی. یقین کی، اؤز بیلدیریشینده او، شوروی یه فارشی یومشاق سؤزلردن استفاده ائده جک دیر. آنجاق او دئدی کی، شورایا بوتؤولوکده وضعیت باره ده یادداشت گؤندره جک. قوام دئدی کی اونون اساس اولاراق بیلیمک ایسته دیگی شئی آمریکا حکومتی نین موجود وضعیتله عکس العملی و اونون ایرانا مستقل لیگینی قوروماق اوچون نه ائتمه سی لازم اولدوغو موضوعوندا وئره جگی مصلحت دیر. بئله کی، وزارتین جواب مکتوبوندا سوروشدوغو سؤال لار، اونون اولجه دن فکر لشدیگی سؤال لار ایدی. مذاکره لر ائناسیندا قوام دئدی کی، آذربایجانا قشون لارین گؤندریلمه سی قراری موضوعوندا بیزی نه یه ایسه مجبور ائتمک ایسته میر، چونکی او، هر حالدا بئله بیر قرار وئره جک ایدی. آنجاق بونا باخمایارق، بیزیم دستگیمیزدن ممنون اولاجاغینی سؤیله دی. آیدیندیر کی، قوام یین نیتی وزارتین تلگرامیندا کی تکلیفلره اویغون اولاراق، اگر شوروی نین آذربایجانا دستگی بونا موافق اولارسا، مسأله نی شورای امنیته چیخارماقدیر. جنگی عملیات لار حقیقته بیر شئی سوروشماق ایسته مه دیم، آنجاق تخمین ائدیرم کی، حکومت بیر هفته یا اون گون ایچینده حرکت کئچمک نیتینده دیر»^۱.

۱ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۵۵۱ ۵۵۳ - .

یارانمیش گرگین وضعیتده حزب توده مطبوعاتی خبردارلیق ائدیردی کی، قشونلارین آذربایجانا گؤندریلمه‌سی شوروی‌نین جنوب سرحدلرینی تهلوکه آلتینا آلا و ۱۹۲۱ نجی ایل (۱۳۰۰) مقاله‌سینه اساساً قیزیل اوردو ایران تورپاغینا گئری دؤنه بیلر. شوروی‌ده کی ایران سفیری مظفر فیروز ایسه مسکوون خبردارلیغینی شخصی بیر پیغام‌لا قواما گؤندره‌رک بیلدیریددی کی، اونون بو حرکتی‌نین نتیجه‌سی فاجعه‌لی اولما بیلر. فیروزون مکتوبونا و سادچیکوفون خبردارلیغینا جواب اولاراق قوام بیلدیردی کی، آذربایجان ایرانین بیر حصه‌سی دیر و بونون شوروی‌یه دخلی یوخدور. اگر بئله دگیلسه، «مسأله بوتون دنیا یا نه قدر تئز ایضاح ائدیلسه، بیر او قدر یاخشی اولار»^۲.

نوامبر آیی‌نین ۲۸ ده (۷ آذر) شوروی وزارت خارجه‌سی‌نین معاونی دئکانازوفون ۱۷۲ سایی رمزی تلگرام‌لا باکی‌یا گؤندردیگی توصیه‌لر ائله همین گون میرجع‌فراقوف طرفیندن تبریزه چاتدیریلدی. اورادا گؤرسه‌دیلمه‌دی کی، استاندار جاوید واسطه‌سیله آذربایجانا قشون یئرلیدیلمه‌سینه قارشی قواما اعتراض ائدیلسین. ایران حکومتی‌نین بو آددیمی آذربایجان نماینده‌لری ایله امضالانمیش سازشه، او جمله‌دن قوامین ۲۹ اکتبر (۷ آبان) تاریخلی مکتوبی ایله ضدیت تشکیل ائدیر. قواما بیلدیریلین کی، ایران آذربایجانی اهالیسی ایران حکومتی ایله آذربایجان نماینده‌لری آراسیندا امضالانمیش سازشه عمل ائتمگه، ۱۳ ژوئن (۲۳ خرداد) سازشینده گؤرسه‌دیل دیگی کیمی، بو سازشین یاخین مجلسین باخیماسیندا تأکید ائدیر. قواما گؤرستمک لازم دیر کی، آذربایجان دا یئترینجه آرتش حصه‌لری و ژاندارم واردیر. اولارین دا باشچی‌سی تهران طرفیندن تأیید ائدیلمیر. قواما تکلیف ائتسین کی، ایران آذربایجانیندا سئچکی‌لرین گئندیشینی مشاهده ائتمک اوچون اجتماعیتین و مطبوعاتین تمثیل اولوندوغو خصوصی حکومت کمسیونو گؤندریله بیلر. یوخاریدا گؤرسه‌دیل ن‌لرین روحونا اویغون اولاراق، تبریز رادیوسو و مطبوعات ایران حکومتی‌نین آذربایجانا قشون یئریتیمک نیت‌لری علیهمینه مبارزه‌نی گئندیشندیرسین.^۱ گوروندوگو کیمی، دئکانازوفون رمزی تلگرامیندا هئچ بیر اثرلی یاردیم وعد ائدیلمیردی. قید ائدیلن تکلیف‌لری حیياتا کئچیرمک اوچون شوروی وزارت خارجه‌سی‌نین خصوصی توصیه‌لرینه ده بؤیوک احتیاج یوخ ایدی. بوتون بونلار آذربایجان رهبرلری‌نین اوژلری طرفیندن نوامبر آیی‌نین ۲۳ ده (۲ آذر) آرتیق معین ائدیلمیشدی.

نوامبر آیی‌نین ۲۷ ده (۶ آذر) احمدقوام آذربایجان استاندارینا گؤندردیگی تلگرامدا تبریزه آرتش گؤندرمگی ایران حکومتی‌نین قطعی موضعی اولدوغونو بیر داها تصدیق ائتدی. نوامبرین ۳۰ دا (۹ آذر) آخشام تبریز رادیوسو نخست وزیر قوام‌السلطنه‌نین سون تلگرامینا آذربایجان ایالت انجمنی‌نین صدری شبستری‌نین جوابینی وئردی. قوام‌السلطنه سون تلگرامیندا ایران قشونلاری‌نین آذربایجانا یغریدیلمه‌سینه تأکید ائتمیشدی. جوابدا گؤرسه‌دیلمه‌دی کی، قوام‌السلطنه‌نین افاده طرزی و میل‌لری ایالت انجمنی‌نین عضولری‌نین

^۲ - Fakhreddin Azimi. Iran the Crisis of Democracy, p. ۱۶۱.

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۱۱۷ ورق. ۱۲۹ - ۱۳۰.

چوخ بؤیوک تعجبونه سبب اولموشدور. قوام السلطنه یه معلومدور کی، «یاخشی قارشی لیلی علاقه‌نی برقرار ائتمک تکلیفینه ایالت انجمنی و دمکراتیک حرکات رهبرلری صمیمیتله گذشته گئتمیشدی. تهران‌داکی مرتجع عنصرلین یاراتمیش اولدوق لاری مانع‌له باخمایارق، آذربایجان خلقی‌نین نماینده‌لری هله مقوله‌نین مدتی قورتارانا قدر سازشین اساس و بؤیوک بیر حصه‌سینی یئرینه یئتیردی. ملی حکومتین بوراخیلماسی، ملی مجلسین ایالت انجمنینه چئوریللمه‌سی، استاندار تعیین اولونماسی، زنجانین وئریمه‌سی، دولت گلیرلری‌نین ملی بانکا قویولماسی - بوتون بونلار قاریشیق‌لیق، قارداش قیرغینی و وطنداش محاربه‌سی عمله گلمه‌سینه سبب اولایبجه‌ک بهانه‌لری آرادان قالدیرماغا چالیشان ایالت انجمنی‌نین و آذربایجان دمکراتیک حرکاتی رهبرلری‌نین صمیمی و صلح سئوهر اولدوق لارینی اثبات ائدیر. سیزین مناسبت‌لرینیزده باش وئریمیش دگیشک‌لیک‌لر آذربایجان خلقینی تعجب‌لندیریر. بو یاخین لاردا زنجانا قشون گؤندریلمه‌سی، اورادا نظامی قوه‌لرین و ژاندارمالارین گؤزو قاباغیندا ائدیلمیش معلوم جنایت‌لر سیزین مناسبت‌لرینیزین دگیشیلدیگینی ثبوت ائدیر». قشون گؤندریلمه‌سی حقیقنده قوام السلطنه‌نین طلب‌لرینه دایر جوابدا دئییلیردی کی، جنوبدا بعضی ایالت‌لرده، مثلاً فارس‌دا تهلوکه‌سزلیک یوخدور. آذربایجان‌دا ایسه تهلوکه‌سزلیک تأمین ائدیلمیشدیر. سازشه موافق اولاراق آذربایجان لشکری ایران آرشی‌نین ترکیبینه داخل اولونموشدور و بوتون بؤیوک شهرلرده اونون سربازخانالاری واردیر. سازشه اساساً آذربایجان‌دا ژاندارم اداره‌سی تشکیل ائدیلمیش و بو دا اؤز لیاقتینی گؤرستمیشدیر. آذربایجان‌دا پلیس واردیر پلیس اداره‌لری‌نین رئیس‌لرینی مرکز تعیین ائتمیشدیر. دئمه‌لی، قشون گؤندریلمه‌سی یالنیز قاریشیق‌لیغا سبب اولار و یاخشی مناسبت‌لری پوزار. عکس تقدیرده بئله فکر ائتمک اولار کی، «ذات عالینیز شهبه‌لی عنصرلرین تأثیری آلتینا دوشه‌رک، وطنداش محاربه‌سی‌نین باشلانغیجینی قویماق و اؤزونوزون ده دمکرات حرکات حساب ائدیگینیز حرکاتی سلاحلی قوه ایله محو ائتمک ایسته‌ییرسینیز. ذات عالینیز آذربایجان خلقینی اؤز وکیل‌لرینی مجلسه گؤندرمک امک‌انیندان محروم ائتمک، مجلسده سازشی لغو ائده بیلن مرتجع‌لری آذربایجان خلقینه زورلا سئچدیرمک و بئله‌لیکله، آذربایجان‌دا دمکراتیک حرکاتی یاتیرتماق ایسته‌ییر».

سونرا جوابدا سوروشولوردو: «اساسی قانونون هانسی ماده‌سینده دئییلیر کی، سئچکی کمسیونو عضولوگونه اؤز حزبی‌نین عضولرینی تعیین ائتمگه و حکومتین تضییقی آلتیندا بو حزبین عضولری‌نین مجلسه وکیل اولاجاق لارینی بیلدیرمگه نخست وزیرین حقی واردیر؟ ذات عالینیز یاخشی بیلیر کی، آذربایجانا قشون گؤندرمک دمکراتیک حرکاتا محاربه اعلان ائتمک دئمکدیر». جوابین آخیریندا دئییلیردی: «هر گاه ذات عالینیز یاخشی نیت‌ده‌دیرسه، سئچکی‌لر حقیقنده کی قانونون ۳۷ نجی ماده‌سینه اساساً سئچکی‌لره نظارت ائتمک اوچون مفتش‌لر گؤندره بیلر و امر ائده‌بیلر کی، مطبوعات نماینده‌لری سئچکی‌لرین گئدیشینه شاهد اولماق اوچون ایسته‌دیک‌لری ناحیه‌ده اشتراک ائده بیلسین‌لر. آذربایجان ایالت

انجمنی نین رأیینجه، هر هانسی بیر بهانه ایله قشون گؤندریلمه سی ۱۳ ژوئن (۲۳ خرداد) تاریخلی سازشه ضددیر و ایالت انجمنی بونا قطعی صورتده اعتراض ائدیر. ایالت انجمنی امین اولور کی، ذات عالینیز دینج قارشی لیکلی مناسبتہ و قارشی لیکلی آنلاشما یا ضربه اندیریلمه سینہ تأکید ائتمه یه جکدیر»^۱. عین زماندا، آذربایجان اطرافیندا یارانمیش شرایطله علاقه دار سادچیکوف نوامبر آیی نین ۳۰ دا (۹ آذر) میرجعفر باقروفا ۲۱۵ سایی رمزی تلقیرام گؤندریب، وضعیتین سون درجه بحرانی اولدوغونو بیلدیردی.

میرجعفر باقروفون و شوروی وزارت خارجه سی نین بیر سیرا توصیه لرینه جواب اولاراق پیشه وری، شبستری، جاوید، و پادگان بیرگه امضالادیق لاری گنیش مکتوبی دسامبر آیی نین ۱ ده (۱۰ آذر) باکی یا گؤندردی لر. اونلار میرجعفر باقروفا یازیردی لار کی، بیز مسأله لرین دینج یول لا حل ائدیلمه سی اوچون ایران حکومتینه چوخ بؤیوک گذشته گنتمیشیک. لاکن بونا باخمایاراق قوام اون آلیق ترددلردن سونرا بیزیم آرامیزدا امضالانمیش سازشی پوزدو و بیزیم جزئی حقوق لاریمیزی دا سلاح گوجی ایله آلماق نیتینه دوشدو. اگر بیز اونون نیتلری ایله باریشمیش اولساق، او بیزیم بیر نماینده میزی ده مجلسه بوراخمایاجاق و دمکراتیک حرکاتدا اشتراک ائدن لرین اعدامینی طلب ائده جک. بیز بونا شبهه ائتمیریک، زنجان دا دموکرات لارا، اونلارین آرواد اوشاق لارینا قارشی توره دیلن وحشی لیکلر بونو بیر داها تصدیق ائدی. سونرا مکتوبدا آذربایجان اوزهرینه گؤندریلن ایران ارتشی نین سایی، نظامی ادواتی، سلاحی، یئرلشمه موضع لری حقیقنده معلومات و ثریلیردی. دؤردلوک یازیردی: «لاکن بیزیم قارشیمیزدا حیات و اولوم مسأله سی دایانیر. بیز بونو اؤز گؤزلریمیزله گؤروروک. اگر بئله دیرسه، بیز شرفله اؤلمگه اوستونلوک و ثریریک. دوغرو دور، بیزیم قوه لریمیز آزدیر، سلاحیمیز چاتیشمیر، لاکن خلقین بیزیم فرقه یه اعتمادی بؤیوکدور، اهالیمیز ایسه مرد و قهرماندیر. بیز بوتون واسطه لرله اؤز طالعیمیزی مدافعه ائده جه ییک، اگر لازم گلسه، داغلارا چکیلیب پارتیزان مبارزه سیننی دوام ائتدیره جه ییک. بیزده هامی - قوجالار و اوشاق لار، اوغلان لار و قیزلار، قادین لار و کیشی لر مبارزه یه حاضر دیر. خلقین، فدائی لرین و ملی قشونون دؤیوش روحی چوخ یوکسکدیر». جنوبی لیدرلری بیلدیریردی لر کی، تپه دن دیرناغا قدر سلاحلانیمیش ارتجاعین قارشی سیندا اونلار، دئمک اولار کی، الی یالیندی لار. دسته - دسته جبهه یه یول لانماق اوچون تبریزه گلن کندلی لره، زحمتکش لره و ضیالی لارا پایلاماغا سلاح یوخدور. آذربایجان دا عمومی لیکده مرمی سی اولمایان ۴ توپون و ۲ مین اندازین اولدوغو بیلدیریلیردی. اونلار یازیردی: «بو مسأله ده بیزیم سیزین کؤمکینیزه بؤیوک احتیاجیمیز واردیر. اونسوز دا بیزیم فدائی لر دگه نکله، یومروقلا تانک لارین اوستونه یغری یه جک لر، لاکن بو یئترلی دگیل دیر. بیز آزادلیق الدهه ائتمگیمیزه سیزدن و شمالی آذربایجان خلقیندن قایغی و صمیمیت گؤرموشوک. بیزیم ملت و بیزیم قارداش لاریمیز کیمی سلاح مسأله سی ایله باغلی امکداشلیق ائتمک اوچون سیزه مراجعه

^۱ - «کمونیست»، ۱۹۴۶، ۷ دسامبر؛ T.Swietochowski. Russia and Azerbaijan. A Borderland in Transition. New York, ۱۹۹۵, p. ۱۴۰.

ئىدىرېك. بو كۆمك اولارسا، بىزىم خلقىمىزىن صداقتى و آزادلىغا سئوگىسى حسابىنا مرتجع حكومتى محو ئىدىرېك و اونو تهران دان سوپوروب اتارىق. اگر بىز بىر ايكي منطقه ده گوجلو ضربه انديره بىلسهك، اولار هامىسى يا قاچاق، يا دا كوتلهوى شكىلده اسير دوشه جكلر. بىز يالنىز سىزدن بو ساحه ده كۆمك ايسته يىرىك و بو كۆمك گرهك بىزه گۆرسه دىلسىن. چونكى سلاح اولماسا، بىزىم گوجوموز ساعت با ساعت ضعيفلير، خلق بىزىم اليمىزى بوش گۆرسه، روحدان دوشر. بوتون بو حالدا بىز دۆيوشمكدن باشقا آيرى يول گۆرموروك. ايندى بوتون آذربايجانلى لارين دىلىنده بىر سۆز گزير: «اؤله ريك، لاكلن گئرى چكىلمه ريك». بو گون بىزىم شعارىمىز بئله دير: «يا آزاد ياشا، يا شرفلى اؤل». حتى ان اوجقار كندلرين آدام لارى بئله مراجعه ئىدىب سوروشورلار: نئجه اولايلىركى، آرازىن او تايىنداكى قارداش لارىمىز بىزه سلاح وئرمه سينلر؟ نئجه اولايلىركى، بۆيوك شوروى دولتى نىن گۆزو قارشى سىندا قان ايچن قوام يىرتىجى كىمى بىزى محوانده جك؟^۱ تبرىز ليدرلى ميرجعفر باقروف دان خواهش ئىدىردى لركى، بو مکتوبى استالىنه چاتدىرسىن. اولارنى خواهشینه اويغون اولاراق باقروف تبرىزدن گلن مکتوبو دسامبرين ۲ سىنده (۱۱ آذر) استالىنه گۆندردى. ائله همين وقت جنوبى آذربايجان داکى شوروى كونسول لوغو اهالى نىن احوال روحيه سى نىن و دۆيوش روحونون يوكسك اولدوغو باره ده شوروى وزارت خارجه سىنه گنىش بىلدىرىش گۆندردى. بو معلوماتى وزارت اؤزو طلب ائتميشدى.

دسامبر آيى نىن ۲ سىنده (۱۱ آذر) ميرجعفر باقروف يارانمىش وضعيته باغلى جنوبى آذربايجان دان اولان افسر و شاگردلرين تبرىزه گۆندريلمه سى اوچون استالىنه تلگرام ووردو. او قيد ئىدىردى كى، مه (اردبېهشت) آييندان باشلا يارقا باكى و گنجه حربى مکتبلرينده ايران آذربايجان يندان اولان افسر و شاگردلر تحصيل آلير. ايران دا شرايطين دگىشمه سى ايله باغلى بو نفرا تان نخجوان دا بىرى نىن تانك عليه نه قىرىجى، ديگرى نىن ايسه توپخانا دسته سى كىمى يارادىلما سىنى ضرورى حساب ئىدىرىك. اولار وقتى ايله آلما ن لاردان غنىمت كىمى گۆتورولموش تانك عليه نه سلاح لار، مين اندازلار و توپ لارلا تجهيز ئىدىله جكلر. بو دسته لر احتياج اولارسا، سىزىن امرينىزله آذربايجان دمورات لارى نىن سرانجامىنا گۆندريله جكدىر.^۲

لاكن وضعيتىن هله ده دىنج يول لا نظاما سالىنا جاغينا اميد بسله ين و قوام ين آذربايجانا آچىق هجوم ائده جگينه اينانمايان شوروى ليدرلى تهران داکى سفيره تعليمات وئردى لركى، يئنىدن نخست وزيرله گۆروشسون. دسامبر آيى نىن ايلك گونلرينده كى (آذربايجان اورتالاريندا) دانيشيق لار زمانى شوروى سفىرى «دوستانه مصلحتدن» بىر داها بحث ائتدى. سادچىكوف قواما مسأله يه وزيرلر شوراسىندا باخماغا سۆز وئردىگىنى خاطر لاتدى. قيد ائتدى كى، او، شورانىن قرارىنى گۆزله مكدن يورولوبدور. سفير دئدى كى،

^۱ - آذربايجان رسپوبليكاسى سياسى حزب لار و اجتماعى حرکات لار مركزى دولت آرشيوى، فوند ۱،

سياهه ۸۹، اشاره ۱۱۴ ورق. ۲۱۲ - ۲۱۵ .

^۲ - آذربايجان رسپوبليكاسى سياسى حزب لار و اجتماعى حرکات لار مركزى دولت آرشيوى، فوند ۱،

سياهه ۸۹، اشاره ۱۱۲ ورق. ۱۱۲ و ۱۴۶ .

مرکزی حکومت حرکتہ کنچرسہ، «اغتشاش لار» قیزیشار و شوروی بونا لاقید یاناشا بیلمز. اگر آذربایجان مقام لاری ایله مرکزی حکومت آراسیندا باغلانمیش اولان سازشده هر هانسی چاتیشمازلیق لار وارسا، حکومت بونلاری، آذربایجان مقام لاری ایله «دوستجاسینا صحبت لر» آپاراق آزادان قالدیرمالی دیر. یوخسا شوروی سرحدی بویونجا یاییلان «سلاحلی مناقشه لر» و «پارتیزان محاربه لری» میدانا گله بیلر. شوروی سفیری علاوه ائندی کی، آذربایجان دا مغلوب ائدیلمیش قشون لار سرحددن شوروی یه کئچه جک، اورادا «مسأله» یارادا بیلر. قوام جواب وئردی کی، وزیرلر شوراسی نین قراری نین چیخماماسی نین اساس سببی جمعه تعطیلی و کابینه نین وزیرلریندن بعضی سی نین زنجان یین یئنیندن اشغالی ایله علاقه دار اولراق، او شهره گئتمه لری دیر. آنجاق قوام اونو دا دئدی کی، سئچکی لرله علاقه دار اولراق بوتون ایرانا آرتش حصه لری نین یئرلشدیریلمه سی قرارلاشدیریلیمیش دیر. و آذربایجان استئنا ائدیلمه یه جک. قوام دئدی کی، «دوست نصیحتی» اوچون شوروی سفیرینه تشکر ائدیر، آنجاق علاوه ائندی کی، او، ایران و ایران قانون لاری قارشی سیندا جواب ده دی، و هئچ بیر تضییق اونو آذربایجانا قشون گؤندرمکدن چکیندیره بیلمز. قوام اونون نظرینه چاتدیردی کی، ایران هئچ بیر ایالته هجوم ائتمک ایسته میر، ساده جه اولراق، سئچکی لره نظارتی تأمین ائتمک ایسته ییر. شوروی سفیری تکلیف ائندی کی، سئچکی لرین مشاهده ائدیلمه سی اوچون آذربایجانا «لیبرال فکری آدم لار» و مطبوعات ایشچی لری گؤندرسین سونرا ایسه شوروی نین آذربایجان و مرکزی حکومت آراسیندا کی ایلکین دانیشیق لاردا واسطه چی رولونو اوینادیغینی خاطرلاداراق، قید ائندی کی، شوروی سرحدلری بویونجا یاییلان تهلوکویه «لاقید یاناشا بیلمز». قوام جواب اولراق گؤرستدی کی، بئله بیر کمسیون سئچکی لرین قایدا - قانونا اویغون کئچیریله جگینه تأمینات وئره بیلمز، آذربایجان ایران یین اراضی سی دیر و شوروی حکومتی کیمی گوجلو بیر دولت هئچ بیر تهلوکویه معروض قالماز. قوام سفیره خاطرلاددی کی، بو مسأله نین شوروی سرحدی ایله علاقه سی یوخدور و سوروشدو کی، شوروی باشقا هم سرحد دولت لرین ده داخلی ایش لرینه بو سبب ایله مداخله ائده بیلر می؟ شوروی حکومتی اؤز سرحد لرینی قوروماغا قادر دیر، و ایرانی دا اؤز داخلی ایش لرینده سربست بوراخمالی دیر. یئکون اولراق شوروی سفیری دئدی کی، او اؤز اؤلکه سی نین تأمینات لاری ایله مأموریتینی یئرینه یئتیردی. قید ائندی کی، اگر قوام شوروی نصیحتینه قولاق آسماییب و آذربایجانا دوغرو حرکت ائدرسه، شوروی حکومتی «شخصاً اونا قارشی توتدوغو موضعینی بیر داها گؤزدن کئچیره جک». قوام ایسه یئکون اولراق سؤیله دی کی اگر بو اونا قارشی بیر هده قورخودورسا، و اگر او بونا موافق اولراق هر شئیدن ال چکهرسه، اونون یئرینه گله جک یئنی نخست وزیر ده عین اونون کیمی حرکت ائده جک. چونکی بو قرار اونون شخصی قراری دگیل، ایران یین اجتماعی فکری نین تجسمودور. سفیر ایله صحبتی حسین علاءیا بیلدیرن قوام، اوندان خواهش ائندی کی، حاضرلانمیش اولان راپورتی سازمان ملله

گۆندرسین و اونون نتیجه لرینی ممکن اولدوغو قدر تنز بیر وقتده اؤیره نسین.^۱ سادچیکوف لا قوام آراسینداکی دانشیق لاردان آیدین اولور کی، باشلانغیجدا شوروی وزارت خارجه سی تهران آذربایجانا قشون یئرتمه سینه راضی دگیلدی. وزارت خارجه نین گؤستریشی ایله سفارت آذربایجانا قشون گۆندریمه سی نین آرزو اولونماز اولدوغونو ایکی دفعه چوخ سرت فورمدا قوامین نظرینه چاتدیردی، لاکن او، قراریندان دؤنمه دی. دسامبر آی نین ۳ ده (۱۲ آذر) آذربایجان لیدرلری تبریزده کی شوروی کنسول لوغونا بیلدیردی لر کی، قوام قطعی اولاراق آذربایجانا مناسبتده دشمن موضعی توتوب و بوتون واسطه لرله اونو محو ائتمک ایسته ییر. بیز آذربایجانلی لار دؤیوش جبهه سینده هلاک اولاجاغیق، لاکن کؤنوللو شکیلده سلاحی یئره قویما یا جاغیق. پیشه وری و بیر سیرا دموکرات لار سون آندا بئله حساب اندیردی لر کی، بیرینجی اولاراق آذربایجان سلاحلی قوه لری غفلتاً هجوم ائدیپ دشمنین نقشه سینى پوزمالی دیر. بونولا باغلی دسامبرین ۴ نه (۱۳ آذر) کئچن گئجه میرجعفر باقروف پیشه وری یه تعجیلی تلگرام گؤندردی. او یازیردی: «من سیزین ملاحظه لرینیزی تامامیله بؤلوشورم، سیزین احوال روحیه نی و ناراحتلیغینی باشا دوشورم، لاکن بیر داها خاطر لادیرام کی، سیز ایران قشونونا بیرینجی هجوم و یا باسقین ائتمک تشبئونده اولمایین. ایران مرتجع لری و بین الملل ارتجاع، هابئله تهران حربچی لری ائله بونا نایل اولماق ایسته ییرلر. اونا گؤره اؤز دشمن لرین الینه توتارلی بهانه وئرمه یین. سیزین بو گونکو وضعیتینیزله نه اینکی ایرانین مترقی قوه لری، بوتؤولوکده دنیا دمکراسیاسی همراى دیر. نظره آلین کی، سیزین حق ایشینیزی مدافعه ائتمک اوچون بیزیم طرفیمیزدن بوتون ایشلر گؤرولور و گؤروله جک. اؤز موضع لرینیزی و قوه لرینیزی محکم لندیرمگه، ایضاحات و تربیه ایشلرینه خصوصی دقت یئتیرین.^۲

بوتون حاضرلیق تدبیرلرینی گؤردوکدن سونرا ایران دسامبر آی نین ۴ ده (۱۳ آذر) سحر ساعت ۷ ده آذربایجانا هجوم باشلادی. اوچ ساعت سونرا تبریز رادیوسی معلومات یابدی کی، حکومت تانک لارین، توپ لارین و مین اندازلارین کؤمکی ایله تازا کند کندیندن راشئین کندینه باسقین ائتمیشلر، لاکن اونلار آذربایجانین ایچری لرینه دوغرو ایره لی له یه بیلمه ییبلر. ایران قشونونون هجومی ایله باغلی آذربایجان دموکرات فرقه سی مرکزی کمیته سی آذربایجان خلقینه مراجعه ائتدی. فرقه نین بیاناتیندا خلق اؤز وطنینی و آزادلیغینی مدافعه ائتمگه چاغیریردی. پیشه وری طرفیندن امضالانمیش بیاناتدا گؤستزلیردی کی، دسامبرین ۴ ده (۱۳ آذر) حکومتین سلاحلی قوه لری و ژاندارملار زنجان یاخین لیغیندا سرحدی کئچره ک، آذربایجان سرباز و فدائی لرینه باسقین ائتمیشلر. جنگی عملیات لار باشلانیدقان سونرا مرکزی حکومتین طیاره لری هاوادان آذربایجان اهالی سینی دمکرات رژیمینی دئویرمگه چاغیران ورقله سپیردی لر. هجومون باشلانماسی ایله باغلی ایران حکومتی شوروی سفارتینه بیر یادداشت گؤندره ک تأمینات وئردی کی، بو

^۱ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۵۵۶ ۵۵۷ - .

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهاه ۸۹، اشاره ۱۱۲ ورق. ۱۱۷، ۱۳۱ .

حرکت، ساده‌جه اولاراق، سئچکی لره نظارت مقصدیله ائدلمیشدیر و هئچ بیر وجهله شوروی منافعیله قارشلی یؤنه‌لدیلمه‌میشدیر. حادثه‌لرین گرگین‌لشمه‌سی‌نین شوروی‌نین ایرانا نظامی مداخله‌سینی دوغوراجاغینی احتمال ائدن لر گؤردولر کی، مسکو مطبوعاتی آذربایجان بحرانی‌نین ایرانین صرف داخلی ایشی کیمی شرح ائدیر. تهران آذربایجانا هجوم باشلایان کیمی قوامین گؤستریشی ایله ایرانین شورای امنیتده کی نماینده‌سی حسین علاء «آذربایجان ایالتینده کی موجود وضعیت» حقیقده اولجه‌دن حاضرلانمیش راپورتی دسامبر آی‌نین ۵ ده (۱۴ آذر) شورانین صدری جاسونا تقدیم ائتدی. اونون راپورتوندا دئییلیردی: حکومتیم منی تعلیماتلاندیریر کی، بوندان اول ایرانین داخلی ایش‌لرینه مداخله حقیقده شورای امنیتده تقدیم ائدیلمیش شکایت‌لرله علاقه‌دار اولاراق بو راپورتی سیزه تقدیم ائدیرم. باخمایاراق کی بو مداخله‌لر نتیجه‌سینده مرکزی حکومت آذربایجان ایالتینده نظارتی اله آلا بیلیمه‌میشدیر. افسوس‌لار اولسون کی، مرکزی حکومتین بو مداخله‌لرین نتیجه‌لرینی باریشیق یولو ایله آرادان قالدیرما جهدلری بوشا چیمیش و بو ایالتده حاکمیت برپا ائدیله بیلیمه‌میشدیر. بیزیم ملی قانون و تریجی‌لیک اورقانیمیز اولان مجلسه سئچکی‌لرین ۷ دسامبردا (۱۶ آذر) باشلانماسی اعلان ائدلمیشدیر. سئچکی نظام - انتظامینا رعایت ائدیلمه‌سی اوچون، اولکهنین بوتون ایالت‌لرینه آرتش حصه‌لرینین گؤندریلمه‌سی قرارلاشدیریلیمیشدیر. آذربایجاندا ایش‌لره نظارت ائدن شخص‌لر، بو ایالتده حکومت اورقان‌لارینین داخل اولماسینا اعتراض ائتمیش‌لر. تهران‌داکی شوروی سفیری، اؤز حکومتینین تعلیماتی ایله بیزه دوستانه بیر نصیحت وئردی کی، حکومت فکریندن ال چکسین، یوخسا او ایالتده و روسیه - ایران سرحدلرینده اغتشاش‌لار باش وئرهر. طبیعی کی، حاکمیت صلاحیت‌لریندن استفاده ائده‌رک، سئچکی‌لرین ایرانین بوتون دیگر منطقه‌لرینده اولدوغو کیمی، آذربایجاندا دا غرض‌سیز یئرینه یئتیریلیمه‌سینی تأمین ائتمک منیم حکومتیمین وظیفه‌سی‌دیر. بو مقصدله حکومت اونلاری آذربایجاندا یئرلشدیرمه‌لی‌دیر. امید ائدیریک کی بو حرکت دشمنجه‌سینه حرکت‌لر اوچون بهانه کیمی گؤرسه‌دیلمه‌یه‌جک. آنجاق اگر گؤرسه‌دیلسه، حکومتیمین قانون و نظامی برپا ائتمگه قادر اولاجاغینا اینانیرام»^۱.

آذربایجان‌داکی وضعیتله و سازمان ملل‌ده کی مذاکره‌لره توخوناراق همین گون‌لرده تایم مجله‌سی یازیردی: «اورتا شرقده ماراقلی و بؤیوک مقصدلری اولماسینا رغماً، روسیه تهران حکومتینین سئچکی‌لره نظارت ائتمک و حاکمیتینی برپا ائتمک اوچون آذربایجانا قشون گؤندرمه‌سینه عکس‌العمل وئر بیلیمه‌دی. بو نتیجه سازمان مللین صلح اوغروندا مبارزه‌سینده ایلك عیانی قابلیتیی اولدو. دوز بیر ایل اول کرم‌لین مشق ائتدیردیگی آذربایجان سیاستچی‌لری هیأتی، شوروی ایله هم سرحد اولان آذربایجانین «مستقل لیگینی» اعلان ائتدی‌لر. تهران حکومتینین طالع چرخ‌ی مه آییندان (اردیبهشت) ان آشاعی نقطه‌سینه چاتدی. او زمان، حکومتین واشینگتون‌داکی سفیری حسین علاء

۱ - Yearbook of the United Nations ۱۹۴۶-۱۹۴۷, p. ۳۳۵-۳۳۶.

واسطه‌سی ایله آنتی روس هیجان سیقنالیینی حدیندن یوکسک سسله وئرمه‌سی، سون نتیجه‌ده ایسه شورای امنیتین اعتراضی قیزیل اوردونو ایران‌دان چیخماغا مجبور ائتمیشدی. آنجاق بدبین‌لر قیداندیردی کی، کمونیست یؤنلو حزب توده واسطه‌سیله حیياتا کنچیریلن قیرمیزی تضييق هله ده تهران‌دا گوجلو ایدی؛ اونلار احمد قوام حکومتی‌نین آذربایجان اوزهرینده حاکمیتی برپا ائتمک اوچون کفایت قدر سربست اولدوغونا شبهه ایله یاناشیردی‌لار. بیر نچه هفته اول، قوام ایران حکومتی‌نین بو ایالته قشون گؤندره‌جگینی اعلان ائندنده، مسکوون ایران‌داکی، کئچل، قیرمیزی صفت سفیری ایوان سادچیکوف بونا سرت شکیلده اعتراض ائتدی. قوام گئری چکیلده‌دی. اونون تعلیمات‌لاری ایله سفیر علاء سادچیکوفون قیدلرینی شورای امنیتیه معروضه ائتدی (اؤز مکتوبوندا او، سادچیکوفون قیدلرینی «دوستجاسینا خبردارلیق‌لار» آدلاندیردی) و شورای امنیت‌دن شمالی ایران‌دان گؤز اولماسینی خواهش ائتدی. واشینگتون‌داکی ایران سفارتینده بیر ناهار ضیافتینده غیررسمی اولراق بیلدیریلدی کی، آمریکا «ایرانین و هر هانسی بیر ملتین اؤز ازلی حقوق‌لارینی مدافعه ائتمه‌سینی» قوتلی شکیلده دستک‌له‌یه‌جکدیر. ایران ستادی آذربایجانین تام اشغالی اوچون عملیات نقشه‌سی حیياتا کئچیرمگه باشلادی. کئچن هفته تبریزده (آذربایجانین پایتختی) رادیو اهالیینی اطاعتکار اولماماغا چاغیریدی. «بیز اؤز قوشونوموزا قوامین قشون‌لارینی نه‌یین باهاسینا اولورسا اولسون دایاندیرماق امرینی وئرمیشیک.... یاشاسین آذربایجان ملتی». آذربایجان لیدری چال ساچ، قیسابوی جعفر پیشه‌وری مسکودان دستک سؤزی گؤزله‌ییردی. آنجاق گلنده‌دی.^۱ شوروی‌نی آذربایجان‌داکی حادثه‌لردن چکیندیرمک اوچون دسامبرین ۴ ده (۱۳ آذر) یئنی بیر اچیقلاما وئرن تهران‌داکی آمریکا سفیری ایضاح ائتدی کی، او، آذربایجانین ایرانین بیر حصه‌سی حساب ائدیر و باشا دوشه بیلیمیر کی، نی‌یه آرتشین اولکهنین بیر حصه‌سیندن باشقا بیر حصه‌سینه گؤندریلمه‌سی روسیه‌نی ناراحات ائدیر؟ ایکی گون سونرا وزیر خارجه‌نین معاونی دین آچسون روسیه‌نی ایرانا قارشو هر هانسی بیر حرکت ائتمه‌مه‌سی باره‌ده خبردار ائتدی. پرزیدنت ترومن ده اؤز نوبه‌سینده وزارت خارجه‌یه تاپشیردی کی، آمریکا حکومتی‌نین آذربایجان مسأله‌سینه هر هانسی بیر مداخله‌یه لاقید قالما یا چاغیندان روس‌لار خبردار ائدیلین.^۲

دسامبرین ۵ ده (۱۴ آذر) تبریزده کی نایب کنسول قلی‌یئف ایران قشونونون هجومی ایله باغلی جنوبی آذربایجان‌دا جنگی و سیاسی وضعیتیه عکس ائتدیره‌ن ایلك معلوماتی باکی‌یا گؤندردی. او بیلدیریدی کی، زنجان‌دان میانایا دوغرو حرکت ائتمک ایسته‌یین ایران قشونونون قارشو‌سی آیینمیشدیر. ایلك دؤیوش ۱۲ ساعت دوام ائتمیشدیر. ایران آرتشی تانک، صحرا توپ‌لاری و مین‌انداز‌لاردان استفاده ائدیر. ایلك دؤیوش‌لردن سونرا فدائی دسته‌لری اؤزلری‌نین اساس مدافعه موضع‌لرینه چکیلمش‌لر. آذربایجانلی‌لارین اساس

^۱ - "Time". ۱۹۴۶, December ۲۳, p. ۲۵.

^۲ - N.S.Fatemi. Oil Diplomacy, p. ۳۲۲.

قوه‌لری قافلانتي ناحیه‌سینده یئرلشیر. قشون‌لارین میانا قروپونون فرماندهی غلام یحیی پیشه‌وری‌یه تلقرام گؤندره‌رکن آغیر مسلسل‌لر و تجربه‌لی افسرلر گؤندریلمه‌سینی خواهش ائدیر. دیگر بیر تلقرامدا ایسه غلام یحیی ایران قشونونون خالخال استقامتینده ده حرکتیه باشلاماسینی بیلدیریر. بو گون رادیو ایله پیشه‌وری خلقه مراجعه ائدیپ، اونلاری تهران ارتجاعینا قارشو مبارزه‌یه چاغیردی. صاباح آذربایجان ایالت انجمنی یارانمیش شرایطی مذاکره ائدیپ، عملی تدبیرلر حقه‌ده قرار قبول ائده‌جک. دؤردلوک وضعیتیه مذاکره ائدیپ، قرارا آلیب کی، پیشه‌وری صدر اولماقلا شبستری، قاضی محمد، غلام یحیی، پناهیان و پادگان‌دان عبارت مدافعه کمیته‌سینی انجمن‌دن کئچیرسین‌لر. تبریزده جنگی وضعیت اعلان ائدیلیپ. آذربایجانین هر گوشه‌سیندن کندلی‌لر آذربایجان دمکرات فرقه‌سینه مراجعه ائدیپ کی، اونلارا سلاح و ئریب جبهه‌یه گؤندرسین‌لر. بوتون بو مراجعه‌لر نتیجه‌سیز قالیر، چونکی رهبرلیگین ساحی یوخدور. بو گون تبریزده آذربایجان قهرمانی بابکین آدینی داشیبان کؤنوللو دسته‌یه یازیلیش باشلاپ، آرتیق ۶۰۰ آدم یازیلیپ. پیشه‌وری و دؤردلوک خواهش ائدیر کی، هنج اولماسا ۱۶ توپدان، ۵ مین تفنگدن و ۲۰ تانک علییه‌نه سلاحدان عبارت جزئی کمک‌لیک گؤرسه‌دیلسین. ائله همین گون تبریزدن آلدیغی معلومات اساسیندا میرجعفر باقروف استالینه تلقرام گؤندردی. اولجه وضعیت حقیقنده معلومات وئرن باقروف تلقرامین سونوندا یازیردی کی، آذربایجانین هر یئریندن کندلی‌لر دمکرات فرقه‌سی مرکزی کمیته‌سینه مراجعه ائدیپ، اولکهنین مدافعه‌سینده اشتراک ائتمک اوچون سلاحلاندیریلماق لارینی خواهش ائدیپ‌لر. لاکن سلاح اولمادیغیندان رهبرلیک بوتون بو مراجعه‌لری جوابسیز قویور. آذربایجان دمکرات فرقه‌سی‌نین رهبرلیگی یئنیند خواهش ائدیر کی، اونلارا ۱۶ توپ، ۵ مین تفنگ، و ۲۰ تانک علییه‌نه سلاح، بونولا موافق قایدادا فشنگ وئریلمه‌کله مینیمال (ان آز) کمک‌لیک گؤرسه‌دیلسین. لاکن مسکودان مثبت جواب آیینمادیغیندان دسامبرین ۵ ده (۱۴ آذر) آخشام میرجعفر باقروف استالینه تعجیلی تلقرام گؤندردی کی، خواهش ائدیرم، ایران آذربایجانیندا وضعیت حقیقنده مسأله ایله باغلی منی قبول ائده‌سینیز.^۱

قوه‌لرین غیربرابر اولماسینا باخمایاراق، آذربایجان دمکرات‌لاری قوام آرتشینه قارشو مقاومت گؤرستمکده قرارلی ایدی‌لر. ایران آرتشی‌نین ان شدت‌لی هجومی شرایطینده، دسامبر آیی‌نین ۷ - ۸ ده (۱۶ - ۱۷ آذر) آذربایجان خلق و فدائی دسته‌لری زنجان، میانا جبهه‌سینده، میانا و تکاب منطقه‌لرینده عکس هجوم کئچهرک مرکزی حکومتین قوه‌لرینی یوخاری و آشاغی رمزیار کندلریندن چیخارماغا موفق اولموشدولار. زنجان - میانا خطینده و کردستان منطقه‌سینده آغیر ووروشمالار باشلامیشدی. هولاسو - مراغا خطینده شدت‌لی دؤیوش‌لر گئدیردی.

محرابه آچیق خصلت آلدیقدان سونرا بؤیوک جانلی قوه و جنگی ادوات ایله هجوم

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۱۲ ورق. ۱۴۷ - ۱۵۲ .

اُندن ایران آرتشی‌نین شدت‌لی هجوم‌لارینا هله کی تاب گتیره‌ن آذربایجان لیدرلری پیشه‌وری، شبستری، پادگان، دکتر جاوید و غلام یحیی دسامبر آیین ۸ ده (۱۷ آذر) تبریزده کی کنسول‌لوق واسطه‌سی ایله شوروی حکومتینه و میرجعفر باقروفا جنوب‌داکی وضعیت‌ی هر طرف‌لی عکس اتتدیره‌ن گنیش بیر مراجعه گؤندردی‌لر. اونلار یازیردی‌لار: «پارانیس ایندیکی آغیر شرایطده آذربایجان خلقی اوچون یالنیز بیر یول قالیر: اؤز آزادلیغینی قوروماق اوچون اؤز سلاحینا و قهرمان اوغول‌لارینا امید باغلاسین. بیزیم خلق دریندن امین‌دیر کی، نه سازش و نه مقاوله، نه تلقرام‌لار دگیل، قولونون قوه‌سی و سونگوسونون گوجی آزادلیغی‌نین تأمیناتی اولا بیلر». آذربایجان لیدرلری بیلدیردی‌لر کی، هر هانسی مکتوب و سازش قوامی اؤز ساتقین نیت‌لریندن داشیندیرا بیلمز. سکزکز آی قاباق بیز خلقین اعتراضینا باخمایارق، ضدیتین دینج حلینه اوستونلوک وئردیک، شوروی مصلحتی ایله قوامین مرتجع سیماسینی دمکراتیک و ترقی پرور گؤرستمگه جهد اتدیک. بعضاً حتی اؤز اراده‌میزین عکسینه اولاراق بیز اونو تعریف‌لمکله و قالدیرماقلا چالیشدیق کی، دینج یولا طرفدار اولدوغوموزو ثبوت ائدهک، قوامین الینه علاوه بهانه وئرمه‌یهک. بیز اؤز نفوذوموزدان استفاده ائده‌رک قزوین، رشت و تهرانی توتماق عزمینده اولان فدائی‌لریمیزی دایاندیردیق. بیزیم طرفیمیزدن ائدیلیمیش بو گذشت‌لر سیزه و بوتون دنیا یا بللی‌دیر. سونرا ۱۳ ژوئن (۲۳ خرداد) مقاوله‌سی ایله وئرلن گذشت‌لره توخونان آذربایجان لیدرلری قید ائدیردی‌لر کی، بیزیم طرفیمیزدن ائدیلن گذشت‌لر چوخالدیقجا قوام وعده‌لریندن امتناع ائتمگه باشلادی. او، نفت مسأله‌سینی اونا گؤره ایره‌لی سوردو کی، قیزیل اوردونو ایران‌دان چیخارماغا و آذربایجان حرکاتی‌نین لغوینی سرعتلندیرمگه نایل اولسون. آیدیندیر کی، بو ایشی انگلیس و آمریکا حکومتی‌نین تاپشیریغی ایله آپاریر. قوام اونلارین نوکری‌دیر. مرتجع‌لردن تشکیل ائدیلیمیش مجلس شوروی‌یه نفت امتیازی وئرمه‌یه‌جک‌دیر. قوام ایسه اؤز وعده‌لریندن یا یاینجا، یا دا استعفا یا گنده‌جک‌دیر. نفت مسأله‌سی او حالدا شوروی‌نین خیرینه حل ائدیله‌جک‌دیر کی، اونون ارخه‌سیندا اجتماعی قوه‌لر دایانسین. بو قوه ایسه هله‌لیک تامام محو ائدیلمه‌میش‌دیر. آذربایجان‌دا بیز تهران حکومتینه جدی تضییق گؤرستمک امکانیندا اولان اساسلی قوه‌یه مالک‌ایک. ایران‌دا و دنیا‌دا جریان ائدن حادثه‌لرین معین طرف‌لرینه توخونان جنوب لیدرلری قید ائدیرکی، آذربایجان حرکاتی هر جور قربان‌لارا حاضر قوه‌یه مالک‌دیر، اگر بیز بو تغزلیکله بو قوه‌نی بوراخساق، بیر ده بئله حرکات یاراتماق ممکن اولمایاجاق‌دیر. باشا دوشموروک کی نه اوچون بیز کؤنوللو اولاراق اؤزوموزو جلادا تسلیم ائتمه‌لی‌بییک، حالبوکی یونان‌دا، اندونزی‌ده و دیگر اؤلکه‌لرده ازیلن خلق‌لر الدهه سلاح اؤز آزادلیغی اوغروندا مبارزه آپاریلار. بو، یالنیز بیزیم سؤزوموز دگیلدیر، بونو بوتون بیزیم خلق و بیزیم فرقه‌نین عضولری آچیق بیان ائدیرلر. فرقه عضولری و خلق دئییر کی، الیمیزده بوتون دلیل‌لر و سندلر اولدوغو حالدا، بیز آرتیق هر هانسی کاغادا، سؤزه، قواما و دیگرینه اعتبار ائتمه‌لی‌بییک. اگر بیز ارتجاعی سلاح گوجی ایله ازمه‌سک، هئچ‌وقت سیاست بیزیم خیریمیزه دگیشمه‌یه‌جک. بیزیم هئچ

بیر تأمیناتیمیز یوخدور و اوزوموزو آلداتمالی ییق، بو گون الیمیزده اولان امکانی بوراخمالی ییق. اگر بیز تسلیم اولساق، تاریخ بیزی همیشه لعنتله یه جک. دنیا دا هئج وقت هئج بیر خلق اؤز قدرینی اؤز الی ایله محو ائتمیر. بیز ده اونو ائتمه مه لی ییک. بوتون خلق بیزه مراجعه ائدیب اؤز آزادلیغینی قوروماق اوچون جبّه یه گئتمگه اجازه وئرمه میزی طلب ائدیر. بو بیزیم خلقین وطن پرورلیگینه دلالت ائدیر. امیرنصرت اسکندری، جمال امامی و ذوالفقاری کیمی مرتجع عنصرلرین موضعی خلقین موضعی دئمک دگیلدیر. مکتوبدا شوروی لیدرلری ایله ایکی مسأله نین تعجیلی حلّ ائدیلمه سینه امید بسله نیردی. بیرنجی سی، قیدان دیلیردی کی، نه قدر کی شوروی ایله سرحدلر آچیق دیر و آذربایجان دموکرات لاری نین الینده مّلی قشون واردیر، اونو سلاحدان دیرماق اوچون بیر قدر سلاح گتیریلسین. اونلار یازیردی لار کی، بیز بو سلاحی دشمن قوه لر دن گیزلی ساخلا ما قلا مّلی قشون اوچون گتیره بیله ریک. بیز ائله ده بؤیوک حجمده سلاح ایسته میریک، او قدر ایسته بیریک کی، بیزیم فدائی لری میزین اونا احتیاجی وار. ایکینجی سی، اگر قوام محاربه یه باشلایبسا و بیزیم قانیمیزی آخیدیرسا، الوئیشلی منطقه لرده جنگی عملیات لارا باشلاماق و مرتجع حکومتی دئویریب، دموکراتیک حکومت قورماغا قادر اولان ایران آزادلیق سئوهر قوه لر ی نین حرکتینی تشکیل ائتمک ایشینده بیزه ده مانع اولونماسین. اگر بو مقصده او یغون دگیلسه، اونا اجازه وئرین، بیزه تهران لا بوتون علاقه لری کسه ک و اؤز مّلی حکومتیمیزی برپا ائده ک. شوروی حکومتینه گؤندریلن مکتوبدا گؤرسه دیلیردی کی، اگر قوام، همچنین انگلیس لر و آمریکا لی لار دئیر لرسه آذربایجان مسأله سی داخلی مسأله دیر و بیز ده عینی له بونو دئیریک. قوی آذربایجانا هجوم زمانی بیزیم فدائی لر اولارین باشینی ازسین و اونا بیز دئیریک کی، آذربایجان مسأله سی داخلی مسأله دیر قراری دا بیز مستقل قبول ائتمیشیک. بو حالدا هئج کیم شورای امنیته ده و غیر اولکله لرده شوروی علیه نه های - کوی قالدیرا بیلمز. یوخاریدا دئیلدیگی کیمی اگر شوروی بیزه گیزلی یاردیم گؤرسته، مسأله نی شورای امنیته ده قالدیرماق اوچون ایران حکومتی نین الینده هئج بیر دلیل اولمایاجاق. نهایت، مکتوبون سونوندا گؤرسه دیلیردی کی، بیزیم قرقه و اونون رهبر لری - هامی یالنیز سلاحا امید بسله بیر، اؤز خلاصینی یالنیز اونا گؤرور. بو ایسه آنجاق سیزین یاردیمینیز لا باغلی دیر.^۱ لاکن جنوبی آذربایجان لیدر لری نین و میرجع فرباقروف ون جد - جه دینه باخمایارق، شوروی رهبر لیگی آذربایجانلی لارین مراجعه سینه جواب اولاراق بیلدیردی لر کی، معنوی دستکدن باشقا بیر کؤمک گؤرسه ده بیلمز لر.^۲ شوروی نین بئله موضعی ایله باغلی مختلف ملاحظه لر واردیر. فخرالدین عظیمی نین فکری نجه، قوام - سادچیکوف موافقتنامه سی نین باغلانماسی روس لارین دموکرات لاری ترک ائتمه سی نین باشلانغیج اشاره سی ایدی. روس لار دموکرات لار دان ایران حکومتیندن ایسته دیک لری گذشت لری آلماق اوچون استفاده ائتمیشدی لر و ایندی اونلارا تضییق گؤستره رک

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکت لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا ه ۸۹، اشاره ۱۱۴ ورق ۲۱۸ - ۲۳۰.

^۲ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۵۶۱.

سودالاشمالاردا «جیزیقدا چیخماماغ»ی طلب ائدیردی لر. حقیقتاً ده شوروی نین اونلاری ترک ائده جگینی درک ائدن دموکراتلار روح دوشگونلوگونه و مغلوبیته دچار اولدولار.^۱ محاربه و سویوق محاربه نین ایلک ایل لرینده آمریکا - ایران امکداشلیغینا ایری حجملی مونوقرافیا حصر ائدن مارک هامیلتون قید ائدیر کی، آذربایجاندا آغیر وضعیت یارانان زمان شوروی قشون بیرلیکلری هارادا ایدی؟ حزب توده و کمونیست گروهلاری هارادا ایدی لر؟ اقتصادی جزالار هارادا ایدی؟ بوتون ان پیس سناریولارا رغماً، شوروی ایرانا قارشی هنج بیر ایش گؤرمه دی؛ بو مقامدا سویوق محاربه همراگی فرضیه لری سهو چیخدی. نی یه شوروی اورتا شرقده اونلار اوچون پله اولای بیله جک حکومت لری قویوب، قاجدی؟ اونلارین حرکت سیزلیگی چوخ مرکب مسأله ایدی، چونکی بو، اونلارین قوام و تهران حکومتینه گلدیک لری هده قورخونون اعتمادینی دا سارسیتمیشدی. یقین کی، بونلارین آچیقلاماسی ائله ده ساده دگیل. ۲۵ ایل قاباقدا بالشویک حکومتی بونا بنزه ر شکیلده ایران کمونیست لرینی قربان وئرمیش و عوضینده ایران لا ۱۹۲۱ نجی ایل (۱۳۰۰) دوستلوق مقاله سینی باغلامیشدی. عین زماندا شوروی نین یونان، تورکیه و ایرانا قارشی توتدوغو سرت موضعی نین بو مسأله یه تأثیری ده نظردن قاجیر یلمالی دیر. شوروی نین حرکت سیزلیگی نین ارخه سیندا بیر باشقا فاکتورون اولماسی دا ممکن دور؛ پیشه وری نین سقوطی سئچکی لره گئدن یولو تمیزله ییردی و سئچکی لر ده شوروی یه نفت امتیازی وئرلمه سی حقیقته قرارین چیخار یلماسینی ممکن ائدیردی. شوروی اساس اوستونلوگو نفت گذشتینه وئریردی. سون قرار ایسه هله آیدین دگیلدی، چونکی آمریکا نمایش ائدیریردی کی، او، شوروی نین ایران نفتینی استثمار ائتمک اوچون هر جور نقشه سینه قارشی دیر.^۲

ایران لا بلاواسطه مشغول اولان یکی آمریکا دیپلماتی - جورج آلتن و آمریکانین مسکوداکی سفیری والتر بدل اسمیت شوروی نین بو بحراندان نی یه بئله داویراندیغی سوآلینا مختلف ملاحظه لر سؤیله ییر لر. سفیر اسمیت شوروی ایله سویوق محاربه نقطه ی نظرینی چوخدان منیمسه سه ده، آلتن یین آچیقلاماسیندا سویوق محاربه باخیشی نین استریوتیپ بسیطلیگی یوخدور.^۳

شوروی نین آذربایجان دموکراتلارینی مدافعه ائتمه مه سی نین آیدین اولماسی، اهمیت سیز، شفاهی دیپلماتیک اعتراض لاردان باشقا هنج بیر عملی آددیم آتماماسی قوامی داها دا تپرلی ائتدی. او، دسامبر آی نین ۹ دا (۱۸ آذر) درج اولونموش بیر بیاناتدا آذربایجان لیدر لرینی پیس له یه رک اونلارین حرکت لرینی «عصیان» و «سئپاراتیزم» آدلاندیردی. بو بیاناتدا دئییلیردی کی، ایران خلقی و حکومتی «دولتین حاکمیت حقوقونو و توریاق بوتؤولوگونو تأمین ائتمک» یولوندا «نه یین باهاسینا اولورسا اولسون» ایره لی لمکده

^۱ - Fakhreddin Azimi. Iran the Crisis of Democracy, p. ۱۶۳ .

^۲ - Mark Hamilton Lytle. The origins of the Iranian - American Alliance, ۱۹۴۱ -

۱۹۵۳, p. ۱۸۰ .

^۳ - Richard W.Cottem. Iran and US, p. ۷۶ ۷۷ .

دوام ائده جکدیر. قوام السلطنه آذربایجانلی لاری حکومت ایله امکداشلیق ائتمگه چاغیراراق بیلدیردی کی، بو جور حرکت ائتسه لر، اونلارلا مهربان رفتار ائدیله جکدیر. بیاناتدا آذربایجانلی لار هده له نیر و دئییلیردی کی، عکس تقدیرده «عاقبت پیس اولار و بونون مسئولیت آذربایجانلی لارین اوزه رینه دوشر»^۱. ۱۰ دسامبردا (۱۹ آذر) ایسه قوام آذربایجان استاندارینا بیر تلقرام گؤندریب آچیقجا سؤیله دی کی: «من بو گون مرکزی حکومتین ساحلی قوه لرینه میانایا یولا دوشمگی و اؤزلرینه قارشی هر بیر مقاومتی یول وئرمه مگی امر ائتمیشم»^۲. قوام آذربایجان استاندارینا تسلیم اولماق تکلیفی ایله تلقرام گؤندردیگی گون آذربایجان قوه لری اهمیتلی درجه ده مقاومت گؤرستمه دن تبریزه دوغرو گئری چکیلمگه باشلادی لار. دسامبرین ۱۰ دان ۱۱ ینه (آذرین ۱۹ دان ۲۰ نه) کئچن گئجه ساعت ۳ ده تهران میانایا داخل اولدو. قوام آذربایجانا تسلیم اولماق باره ده تلقرام گؤندرن گون میرجعفر باقروف استالینه یازیردی: «سون گون لر مین اندازلار، توپخانا، تانک لار و طیاره لرله تجهیز اولونموش ایران آرتشی نین ایری بیرلشمه لری نین هجومی نتیجه سینده ایتگی لر وئرن آذربایجان دسته لری مراغا، میاندا، و میانا ناحیه لریندن تبریز استقامتینه گئری چکیلیرلر. عین زماندا، ایران قشونونون آستارا - اردبیل ناحیه سینده هجومو گؤزله نیلیر. یارانمیش وضعیتده آذربایجانلی لار اوزون مدت تاب گتیرمه یه جک لر. استئنا دگیلیدر کی، سرحدلره سیخیشدیریلان آذربایجانلی لار بیزیم اراضیه کئچمک مجبوریتینده قالسین لار. بو شرایطده ایران قشونونون تعقیب ائده جگی آذربایجانلی لاری قبول ائتمگه راضی لیق وئرمه نیزی خواهش ائدیریک»^۳.

دسامبرین ۱۱ ده (۲۰ آذر) آذربایجان دموکرات فرقه سی مرکزی کمیته سی و ایشچی لر سندیکاسی بیرلیکده خصوصی چاغیریش بوراخدی لار. خصوصی بوراخیلیشدا کندلی لر، ضیالی لار، فرقه عضولری و بوتون زحمتکش لر آزعین دشمنه قارشی اولوم - دیریم مبارزه سینده چاغیریلیدر. پلیس تبریزده و باشقا شهرلرده ارخه جبهه نی قوامین مأمورلاری (آژان لاری) اولان ۵ نجی دسته دن (ستوندان) تمیزلمه عملیاتینا باشلادی. ایران آرتشی نین هجومونون قاباغینی آلماق اوچون تعجیلی تدبیرلر گؤرولدو. بیر سیرا منطقه لرده عکس هجوم (ضدحمله) عملیات لارینا باشلاماغا گؤستریش وئرلیدی. لکن جنگی حاضرلیق و سفيرلیک تدبیرلری نین گنیش خصلت آلدیغی همین آنلاردا، دسامبر آیی نین ۱۱ ده (۲۰ آذر) تبریزده کی نایب کنسول قلی یئف واسطه سی ایله استالینین تاپشیریغی پیشه وری، شبستری، جاوید و پادگانا چاتدیریلدی. اوردا دئییلیردی: «قوام نخست وزیر کیمی فورمال اولاراق ایرانین هر یئرینه، او جمله دن آذربایجانا قشون گؤندرمک حقوقونا مالک دیر. اونا گؤزه ساحلی مقاومتین دوام ائتدیریلمه سی مقصده اویغون، گره کلی و فایدالی دگیلیدر. اعلان ائدین کی، سیز سئچکی لر زمانی ساکت لیگی تأمین ائتمک اوچون حکومت

^۱ - «اطلاعات»، ۱۳۲۵، ۱۸ آذر.

^۲ - «آذربایجان»، ۱۳۲۵، ۲۰ آذر.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاهه ۸۹، اشاره ۱۱۴ ورق ۱۵۳.

قوه‌لری نین آذربایجانا داخل اولماسی نین علییهینه دگیل سینیز. سیز بو آددیمی ایران خلق‌لری نین بیرلیگی، اونون آزادلیگی و مستقل لیگی نامینه آدیغینیزلا علاقه‌لندیرین. بوتون بونلاری قوامین جاویده گؤندر دیگی سون تلقراما جواب کیمی سندلندیرین، استاندار جاویدین و انجمنین صدری شیبستری نین امضاسی ایله تعجیلی اولراق شاها و قواما گؤندرین»^۱. شوروی رهبرلیگی نین گؤستریشی آلینان کیمی تبریزده کی شوروی کنسول‌لوغی آذربایجان لیدرلرینه تضييق گؤرستدی کی، مقاومتی دایاندیرسین لار، و حکومت قوه‌لرینی آذربایجانا مانع‌سیز بوراخسین لار. کنسول‌لوغون مسئول ایشچی‌لری قوامین وعده‌لرینه استناداً بیلدیردی لار کی، حکومت قوه‌لری دموکرات‌لارا مناسبتده خفقانا یول وئرمه‌یه‌جک‌لر. آذربایجان دموکرات فرقه‌سی لیدرلری شوروی نین تکلیف‌لرینی بکنمه‌سه‌لر ده، قواما هنج بیر اینامی اولمادیق‌لارینی بیر داها قید ائتسه‌لر ده، اونو قبول ائتمک مجبوریتینده قالدی لار. ائله همین گون آذربایجان ایالت انجمنی مقاومتین دایاندیریلماسی و تهران آرتشینه آذربایجانا بوراخیلماسینا راضی اولماسی حقه‌ده قرار قبول ائدی، اونو شیبستری و جاویدین امضاسی ایله شاها و قواما گؤندریدی. ایالت انجمنی نین قراری ایله آذربایجانلی لار جنگی عملیاتی همین گون دایاندیردی لار و گوندوز ساعت ۴ ده بو باره‌ده باکی‌یا معلومات وئردی لار.^۲

حادثه‌لرین ایچینده اولان، لاکن شوروی نین گیزلی تاپشیریغیندان خبرسیز قالان تبریزده کی آمریکا نایب کنسولو روسو قید ائدی، شوروی نظامی مداخله‌نین آغیر نتیجه‌لر وئره بیله‌جگینی گؤروب یالنیز معنوی و دیپلماتیک دستک‌له کفایت‌لندی لار. آذربایجان رهبرلیگینده کی لردن جاوید و شیبستری تسلیم اولماغی تکلیف ائتدی. دؤیوشکن غلام یحیی و بی‌ریا سون آنادک ووروشماغا چاغیردی. پیشه‌وری ووروشماغا میل‌لی ایدی، لاکن او، هم ده رالیست ایدی. اولجه شهرده قدغن ساعت قویولدو، لاکن تأمین ائدیلمه‌دی. دسامبرین ۱۱ ی (۲۰ آذر) چوخ بحرانی گون ایدی. رسمی روزنامه‌لر اهالینی پیشه‌وری و بی‌ریا اطرافیندا بیرلشیب دشمنه قارشی اولوم - دیریم مبارزه‌سینه چاغیریدی. لاکن گون‌اورتا وضعیت دگیشدی. شایعه‌لر دولاشماغا باشلادی کی، جاوید تهرانا تسلیم اولماغا بیانات گؤندرید. آذربایجان استانداری نین مقاومتین دایاندیریلماسی و میانایا گلیب آذربایجانین دینج یول‌لا توتولماسی حقه‌ده مسأله‌نی مذاکره ائتمک حقه‌ده تلقرامینا شاه‌لا مصلحت‌لشدیکدن سونرا قوام جواب وئردی کی، اونون افسرلری جاویدله مذاکره ائده‌جک‌لر. بو زمان ایران آرتشی نین رئیس ستادی تبریزین آلینماسینا امر ائتدی.^۳ قید ائتمک لازمدیر کی، آذربایجان دموکرات فرقه‌سی فعال‌لاری، آذربایجان ملی

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۱۲ ورق ۱۵۴ .

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکات‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۵۷ ورق ۱۰۵ .

^۳ - R. Rossow. The Battle of Azerbaijan, ۱۹۴۶, p. ۳۰ .

^۴ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۵۶۰ .

قشونونون افسرلری، وطن سئوهر ضیالی لار ایالت انجمنی نین قرارینی مدافعه ائتمه دی لر. اونلار بونو آذربایجانین گله جک طالعی نه آجی نتیجه لری اولاجاق آددیم و قوامین قارشسی سندا تسلیمچی لیک کیمی قیمتلندی لر. انجمنین قراری تبریزین فابریک - کارخانالاریندا مذاکره ائدی لرن چوخلو قطعی اعتراض لار ائشیدی لدی. پشمینه کارخاناسیندا بیغینجاق زمانی فعله لر بو آددیمی ساتقی نیلیق کیمی قیمتلندی لر. اونلار دئییردی لر کی، قوی قوامین تانک لاری بیزیم میتیمیزین اوستوندن کئچسین، لاکن کؤنوللو شکیلده تسلیم اولماق آذربایجان اوچون روسواچی لیق دیر. آیری - آیری افسرلر ملی قشونونون رئیس ستادی ژنرال پناهیانین یانینا گلیب مقاومتی دایاندیرماق امر وئردیگی اوچون اونو خیانتکارلیقدا گناه لاندیری دی لار. بیر سیرا افسرلر قید ائتدی لر کی، اونلار امره تابع اولماییب، پارتیزان کیمی مبارزه نی دوام ائتدیره جکلر. بعضی یوکسک رتبه لی مأمورلار، فرقه فعال لاری، ژنرال لار شوروی کنسول لوغونا گلیب ایالت انجمنی نین قرارینا اعتراض ائتدی لر. کنسول لوقدا اونلاری دیله توتدولار کی، انجمنین قرارینا تابع اولسون لار و مقاومتی دایاندیرسین لار. اونلارین بیر چوخو خبردارلیق ائتدی لر کی، اؤزلرینی کؤنوللو قوامین باش کسه نلرین الینه وئرمه یه جکلر، آذربایجان ی ترک ائده جکلر و شوروی سرحدینی کئچه جکلر.

دسامبرین ۱۱ ده (۲۰ آذر) آذربایجان دموکرات فرقه سی رهبریگی نین و تبریز دؤرد لوگونون فوق العاده اجلاسی کئچیری لدی. پیشه وری نین و پادگانین فرقه رهبریگی نده قالماسی مصلحت بیلینمه دی. مقاومتین دایاندیریلماسی ایله باغلی قواما مراجعه ائدیلمه سی نین علییه نه اولان پیشه وری بو آددیم ائیلدیقدان سونرا هر هانسی بیر تدبیرین حیاتا کئچیریلمه سی نین اهمیت سیز اولدوغونو باشا دوشدو و اؤزونون چیخیلماز وضعیتده قالدیغینی حس ائتدی. او، مقاومتین دایاندیریلماسی حقی نده فرقه فعالینا، قشون فرمانده لرینه و فدائی باشچی لارینا هئچ بیر گؤستریش وئرمه دی. مسأله نی یالنیز مرکزی کمیته نین یئنی رهبریگی نین سئچیلمه سی ایله محدودلاشدیردی. محمد بی ریا دموکرات فرقه سی نین مرکزی کمیته سی نین موقتی صدری، فریدون ابراهیمی و ولایی ایسه اونون معاون لری تصویب ائدی لدی لر. ایران آرتشی نین آذربایجانا داخل اولماسی نین آغیر نتیجه لری اولدوغونا، ترور و زوراکلیق ایش لری نین شدت لنمه سی نه باخما یاراق قرارا آلیندی کی، جاوید، شبستری و بی ریا تبریزده قالسین لار. لاکن پیشه وری، کاویان، پادگان، کبیری، جهان شاهلو، غلام یحیی، رامتین، محمدوندی، میررحیم ولایی و آرام زاتکیانین اوزه رینده ترور ایش لری نین اولاجاغی اوچون اونلارین آذربایجاندا قالماسی مقصده اویغون حساب ائدیلمه دی. تبریزده کی شوروی کنسول لوغی شوروی مسئول شخص لریندن خواهش ائتدی کی، دسامبرین ۱۱ دن ۱۲ نه (آذرین ۲۰ دن ۲۱ نه) کئچن گئجه اونلاری سرحددن چیخارسین لار. میرجعفر باقروف استالینه یازیردی کی، آذربایجاندا دمکراتیک حرکات وقتی بو آدم لار قشون و ژاندارمین خلع سلاح ائدیلمه سی نین، مرتجع دایره لرین چیخیش لاری نین یاتیریلماسی نین اساس تشکیلاتچی لاری اولدوق لاریندان من تبریزدن ائدی لن خواهشی

مدافعه اندیرم^۱.

آذربایجان دموکرات فرقه‌سی نین موقتی رهبرلیگی سئچیلدیکن سونرا، دسامبرین ۱۱ ده (۲۰ آذر) گوندوز ساعت ۴ ده ایالت انجمنی نین قرارینی اهالی به گنیش ایضاح ائدن خصوصی مراجعه بوراخیلدی. ساعت ۵ ده ایسه تبریزده بؤیوک میتینگ کئچیریلدی: بی‌ریا، ولایی و دمکرات فرقه‌سی نین باشقا رهبرلری چیخیش ائدیب مقاومتین دایاندریلماسی حقیقده ایالت انجمنی نین قرارینی اهمیتینی ایضاح ائتدی لر. همین آخشام دکتر جاوید و شبستری بوتون مسئول مأمورلارین مشاوره‌سینی کئچیریب انجمنین قرارینی یئرینه یئتیریلمه‌سی نین ضروری لیگینی بیلدیردی لر و بوتون رهبر ایشچی لره تاپشیردی لار کی، اؤز وظیفه‌لرینده قالب ایش لرینی دوام ائتدیرسین لر. آذربایجان دموکرات فرقه‌سی نین یئنی رهبرلیگی نین گنیش ایضاحات ایشی آپارماسینا باخمایاراق پیشه‌وری نین استعفا وئرمه‌سی و دسامبرین ۱۱ ی (۲۰ آذر) آخشامی تبریزی ترک ائتمه‌سی بؤیوک هیجان و واهمه یارانمیشدی. آخشام ساعت ۹ - ۱۰ دا بیر سیرا رهبر ایشچی لرین، دمکرات فرقه‌سی فعال لارینی و حتی سیراوی عضولری نین، عین زماندا ملی قشونونافسرلری نین شوروی سرحدلرینه دوغرو کوتله‌وی حرکتی باشلادی. دسامبرین ۱۲ سینه (۲۱ آذر) کئچن گئجه آرتیق شوروی سرحدی منطقه‌لرینه چوخ ساییلی آدم‌لار توپلانمیشدی و بو پروسه دوام ائدیردی. آیین ۱۲ سینه (۲۱ آذر) میرجعفر باقروف استالینه یازیردی: شاه و قواما تلقرام گؤندریلگی حقدہ معلوماتین یاییلماسی و بونولا باغلی رادیو ایله آذربایجان دموکرات فرقه‌سی نین خلقه مراجعه‌سی بؤیوک هیجان دوغورموشدور. استانداریغین و دمکرات فرقه‌سی رهبرلیگی نین گنیش ایضاحات ایش لرینه باخمایاراق، زنجان قیرغین لاریندان گؤزو قورخמוש دمکراتیک حرکات اشتراکچی لاری و فعال لارین بیر حصه‌سی تبریزده کی بیزیم کنسول‌لویغا مراجعه ایله کفایت‌لنمه‌یه‌رک، بؤیوک دسته‌لرله بیزیم سرحدلرله گیلر لر. ایندی یالنیز ایچری سینه قادین لارین و اوشاق لارین اولدوغو بیر نئچه یوز آدمین جلفادا توپلانماسی باره‌ده معلومات داخل اولوب. دئمک چتیندیر کی، سرحد آچیلانا و صاباحا دیگر سرحد منطقه‌لرینده، آستارادا، بیله‌سوواردا وضعیت نئجه اولاجاق. معلوم قروپ، اونلارین عایله‌لری و محافظه‌چی لری نین عبارت ۱۷۰ آدم استئنا اولماقلا هله‌لیک دیگرلرینی بوراخمیریق. چوخ چتین وضعیت یارانیر. یا سلاح گوجونه اونلار گئری قایتاریلمالیدیرلار، یا دا قبول ائدیلمه‌لی دیرلر. سیزین گؤستریشینیزی گؤزله‌ییریک.^۲

دسامبرین ۱۱ ده (۲۰ آذر) تکجه تبریزده دگیل، دیگر شهرلرده ده آغیر وضعیت یارانمیشدی. اردبیل دن سارجالینسکی معلومات وئیردی کی، آیین ۱۱ ده (۲۰ آذر) دمکرات فرقه‌سی نین اردبیل تشکیلاتینا شبستری و بی‌ریادان گؤستریش گلدی کی، حکومت قوه‌لرینه قارشی مقاومتی دایاندرسین لار. بونولا عین زماندا خالخال و اردبیل

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹، اشاره ۱۱۲ ورق ۱۵۵؛ اشاره ۱۵۶، ورق ۳.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹، اشاره ۱۱۲ ورق ۱۵۶.

سلاحلی قوه‌لری نین فرماندهی سرهنگ محمدونده خبر گلدی کی، اؤز یئرینه افسرلردن بیرینی تعیین ائدیپ تعجیلی اولاراق تبریزه گل سین. فدائی لر و نظامی قوه‌لر تبریزدن وئرلن گؤستریشله راضی لاشمادی لار، اونلار یئرلی رهبرلریندن طلب ائتدی لر کی، حکومت قشون لارینا مقاومت گؤرسه دیل سین. لاکن یوخ جوابی آلدیقدا، اونلار شوروی سرحدلرینه دوغرو حرکت ائتدی لر. شوروی کنسول لوغونون توصیه سی ایله اردبیل فرمانداری آذربادگان و پلیس رئیسی رسولپور شهرده قالدی لار. یئرلی مرتجع دایره‌لر امیر منصور وکیلی، خدافضلعلی، قهرمان خان یوردچی، قاسم خان و دیگر دموکراتلارین قوه‌لری نین شهردن چیخدیغینی گؤروب اؤز دسته سی ایله ایران قوشونو گلنه قدر اردبیل ده قالان دموکراتلار اوزه رینه هجوم ائتدی لر. سارجالینسکی معلومات وئریدی کی، شاهسون طایفا باشچی لاریندان نصرت بگ علی اکبریگ اوغلی، فرض الله بگ پاشایی، علی خان بهرام خان اوغلی، بولدبگ زؤهراب بگ اوغلی، بؤیوک بگ مغانلی و کریم خان زندی دموکراتلارا مناسبده اؤزلری نین یاخشی طرفلرینی نمایش ائتدیردی لر.^۱

ارتجاعین آزعینلیغی نین قارشسی سینی آلماق مقصدیله دسامبرین ۱۱ ده (۲۰ آذر) ساعت ۶ دا سادچیکوف شاهلا گؤرؤشدو. شوروی سفیری گلنه قدر آمریکا سفیری آلثنی قبول ائدن شاه اونا دئدی کی، او، شوروی سفیری نین اونو هدهلمگه اذن وئرمه یه جک و هئچ بیر شی اونی آذربایجانی ایرانین حاکمیتی آلتینا آلماقدان چکیندیره بیلمز.^۲ دسامبرین ۱۲ سینه (۲۱ آذر) کئچن گئجه یارانمیش هیجانلی وضعیتدن استفاده ائدن مرتجع لر اؤز اطرافلاریندا ناراضی قوه‌لری توپلایاراق، تبریزده کی سربازخانایا سحره یاخین هجوم ائدیپ، دئمک اولارکی، فرمانده سیز سربازلاری خلع سلاح ائتدی لر. آل لرینه سلاح کئچن بو قوه‌لرین آزعینلیغی هئچ نه ایله محدودلاشدیریل میردی. دسامبرین ۱۲ سینده (۲۱ آذر) سحر آرتیق شهرده ایکی حاکمیتی لیک یارانمیشدی. دمکرات فرقه سی رهبرلریندن بی‌ریا، شبستری، فریدون ابراهیمی اؤز اطرافیندا اولان کیچیک بیر دسته سلاحلی آدم‌لارلا شهرده قایدا - قانون یاراتماغا چالیشیردی لار. دیگر طرفدن ایسه ایری تاجر عسگر باققال (اصغر) محسنی، ایری مالک جمشید اسفندیاری، مالک شقاقی، ایری مالک حاج محمد حیدرزاده، تاجر تقی بیت‌الله، کئچمیش پلیس و ژاندارم ایشچی لریندن اؤز اطرافیندا سلاحلی دسته لر یاراداراق دموکراتلار اوزه رینه هجوم ائدی ر، اونلارین تشکیلاتلارینی داغیدیردی لار.

آذربایجان طرفیندن مقاومت دایانیریلدیقدان سونرا ایران آرتشی ایری شهرلره و انضباطی مرکزله داخل اولماغا تله سمیردی. نظامی قوشون دان قاباقدان مرتجع مالکلرین چوخ سایی قولدور دسته‌لری، هابئله پالتارینی دگیشمیش ژاندارملار حرکت ائتدیردی. پالتارلارینی دگیشمیش افسرلرین باشچیلیق ائتدیگی بو باندلاری تهران مطبوعاتی و رادیوسو «ایران وطن پرستلری» آدلاندیریردی. بو باندلارین قارشسی سینا قویولموش وظیفه

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکاتلار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاہه ۸۹، اشاره ۱۵۷ ورق ۵۹، ۶۶.

^۲ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۵۶۰.

یئرلی مرتجع لرین دسته سی ایله بیرلیکده «غالب شاهنشاهی آرتشی» نی طنطنه لی شکیلده قارشى لاما ق اوچون آذربایجان دموکراتلاریندان تمیزلمک ایدی. تبریزده و آذربایجانین دیگر بؤیوک شهرلرینده سؤزون اصل معناسیندا تالانلار باشلامیشدی. ۱۹۴۶ (۱۳۲۵)نجی ایلین آذرین ۲۱ ی تبریز چوخ آغیر وضعیتده قارشیلادی. ملی حکومتین یارانماسی نین بیرینجی ایل دؤنومونو کئچیرمک ممکن اولمادی. تبریزده کی آمریکا کنسولو دسامبرین ۱۲ سینده (۲۱ آذر) وزارت خارجه یه یازدیغی راپورتدا شهرده کی وضعیتیه بئله تصویر ائیردی: «دونن، بیر ایل بیر گون بوندان قاباق یارادیلان دموکرات رژیمی بیر نئچه ساعتده داغیلدی. کئچن ای عرضینده بو رژیمین ضعیفلیگی نین آرتماسینی گؤزدوک و گرگین لیک آرتدیقجا روح دوشگونلوگو ده آرتدی. چوخ آشکار ایدی کی، خلق دؤیوشمک ایسته میر و لیدرله آز دستک وئریرلر. و یا عمومیتله دستک وئریرلر. دونن گون اورتا فوق العاده وضعیت اعلان ائیلدی و ساعت ۸ ده حکومت نظامی باشلادی. آنجاق در حال سونرا تهرانا تابعی لیک قبول ائیلدی و بو تدبیرلر لغو ائیلدی. گئجه یاری سی سربازخانا محله سیندن آتیشما سس لری گلمگه باشلادی و سحره قدر دوام ائتدی. سحر آچیلدیقدا آرتیق دموکراتلار دارماداغین ائیلیمیشدی. شهرین قاریشیقلیق اولدوغوندا خبردار ائیلیمگه باخمایاراق، فکرلشدیم کی خلق آراسیندا گؤرونمگیم و اونلارا تهلوکه سیزلیگین قورونوب ساخلاناجاغی حقه ده تسلی وئریمگیم لازمدیر. بو مقامدا بریتانیالی همکاریمین فکریله راضیلاشمیرام. او دئییر کی، بو بحران وضعیتینده جماعتین گؤزونه گؤرونمه مەلی بیک. من کوچه لری گزه رک، قالان سیویل و دینی لیدرلرله زنگلشدیم. ماشینیمین قاباغیندا کی آمریکا بایراغینی گؤرن خلق منی سئوینجمله آلقیشلادی و «باشا آمریکا» دئییه باغیردی. بو انسانلار عینیله او انسانلار ایدی کی، بیر نئچه گون قاباق منی غضبله سوزه رک، سانکی «بو آدام بورادا نه گزیر» دئییردی لر. بیر چوخ سیویل شخصلر سلاحلار و کئچمیش دموکراتلاری اوولاماقلا مشغولدولار. آنجاق هله ده کیچیک اؤلچوده قاریشیقلیق حکم سورور. آرا - سیرا آتیشمالار دوام ائدیر، لاکن بونلارین هئچ بیر خصوصی مقصدی یوخدور. استاندارین بناسینا گئتدیم. اولارادا ایالت شوراسی نین صدری شبسترین باشقا هئچ کیم یوخ ایدی. او، صداقتله چالیشیر و نظارتی الهه ساخلاما ق ایسته ییردی. او، هر زمان دموکراتلاردان ان چوخ رغبت بسله یین اولموشدور و هله ده صرف وطن پرورلیک دویغولاری ایله حرکت ائدیر. من سؤیله دیم کی، شدتین قارشى سینی آلماق اوچون بو غیرمعین زماندا، الیمدن گلن هئچ بیر کؤمکی اسیرگه مه یه جگم. او تشکر ائندی و دئدی کی، بوتون گئجه نی اوراد اولوب و حکومت گلیب چاتانا قدر اورادا قالا جاق. سونرا دموکراتلارین قرارگاهینا گئتدیم. اورادا آغیر سلاحلاریمیش بیر نئچه سربازدان باشقا هئچ کیم یوخ ایدی. اونلار دا نه یی و کیمی قورودوق لارینی بیلیمیدی لر. اونلار دئدی لر کی، بی ریا ایچریده دیر. آنجاق من ایچری گیرنده تصادفاً کمیته نین عضولریندن بیرى ایله راستلاشدیم کی، اونون حادثه لردن او قدر ده چوخ معلوماتی یوخ ایدی. بو گونه قدر حاکمیتین مرکزی اولان پیشه وری نین کابینه سینده سون قرارسیزلیق ساعتلریندن قالان

یگانه ایز چۆرهک قیرینتیسی، سویولموش یومورتا قابیق لاری، بوش فنجان لار و سیقارت کۆتوک لری ایدی. پیشه وری نین هارادا اولدوغونو هنج کیم بیلمیردی. منه دئدی لر کی بی ریانین ماشینینا هجوم آندیلیب و او، شوروی مریضخاناسینا آپاریلیب. اونو گۆرمک اوچون اولارایا گئتدیم. مریضخانانین قاپی لاری برک - برک باغلانمیشدی و بایردا بیر زمان لار دموکرات لارین ان خلقی سی اولان آدمی نین ماشینینی دارماداغین ائدن غضبلی انسان بیغینی گۆزله بیردی. حکیم لر منه دئدی لر کی، بی ریا ارخه قاپیدان قاجمیشدیر. نهایت، جاویدی گۆردوم. او دئدی کی، ال لرینده چوخ آز تهلوکه سیزلیک قوه لری قالمیشدیر و ایران آرتشی نین بو گون یا صاباح گله جگینی گمان آندیر. بو، چوخ مایوس ائدن خبر ایدی، چونکی اگر قشون لار شهره گلیب چاتمازسا، گئجه چوخ پیس حادثه لر باش وئره جگیندن ناراحتام. من گوجوم چاتانی ائتدیم. شهرده گزه رک، خلق آراسیندا اونلارا تهلوکه سیزلیکدن امین اولمالارینی سؤیله یه جگم. قالان شئی لر ایسه زماندان و تهران دان آسیلیدیر.^۱

دسامبرین ۱۳ ده (۲۲ آذر) شهرده تالان تۆردهن دسته لر شوروی مدرسه سینین داغیتیمیش، شوروی مریضخاناسینا، «ایرانسوترانس» ین قاراژینا، تجارت نماینده لری نین انبار لارینا هجوم ائتمیشدی لر. بو وضعیتیه دایان دیرماق اوچون آذربایجان استانداری جاوید آیین ۱۳ ده (۲۲ آذر) حکومت فرماندهی ژنرال هاشمی ایله گۆروشمک اوچون تبریزین ۶۳ کیلومتری لیگینده کی بستان آبادا گئتدی. آذربایجان دمکرات فرقه سی نین تبریزده قالان رهبرلیگی گیزلی فعالیتیه کئچمک مجبوریتینده قالدی. مرکزی کمیته نین رهبرلری اولان بی ریا، ولایو کمیته سی نین صدری میرقاسم چشم آذر و داها ۲۵ - ۳۰ نفر فرقه فعال لارینا تبریزده کی شوروی مریضخاناسیندا گیزلی سیغیناجاق وئریلدی. شهرده کی کنسول لوق ایشچی لری باش کنسول کراسنی نین رهبرلیگی ایله وضعیتیه مذاکره آندیب دسامبرین ۱۴ ده (۲۳ آذر) سحر تئزدن اؤز تکلیف لرینی باکی یا گۆندردی لر. بیرینجی واریانتدا اونلار تکلیف آندیردی لر کی، گله جکده دمکرات فرقه سینین ساخلاماق اوچون بی ریا، ولایو، ابراهیمی و دیگرلری ایران آرتشی نین قرارگاهینا گئدیب انجمنین معلوم قراریندان سونرا سلاحی یئره قویدوق لارینی و ایران اساسی قانونونون وئردیگی حقوق لار چرچووآسیندا فعالیتیه مشغول اولاجاق لارینی بیلدیرسین لر. لاکن بو حالدا اونلارین حیات لارینا تأمینات یوخدور. اگر بو واریانت قبول آندیلمه سه، کنسول لوق اونلارین شوروی یه قاجیریلما سینین تکلیف آندیردی. بونون ایسه چوخ چتین و ریسکلی اولدوغونو بیلدیریردی. میرجعفر باقروف سفارتین تکلیفینه جواب اولاراق قید آئتدی کی، جنوبدا کیمسه فرقه یه رهبرلیک ائتمه سه، فرقه داغیلا جاق دیر. گیزلی ساخلانیلان لیدرلر ایسه گنج - تئز مزدلی آژان لار طرفیندن محو آندیله جک لر. شوروی یه قاجیریلما دا عین درجه ده تهلوکه لی دیر و فرقه لیدرلری چوخ آسانلیقلا سرحدی پوزان نامعلوم شخص لر کیمی اؤلدورولر لر. بو حالدا قوی هامی بیلسین کی، اونلار ایران آرتشی نین فرمانده لیگینه گئتدی لر و ایران حکومتی اونلارین حیاتی اوچون

^۱ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۵۶۱ ۵۶۲ .

مسئولیت داشیییر.^۱ لاکن جنوبداکی حادثه‌لر باقروفون فکرلشدیگیندن داها مرگب اولدوغوندان، اونون سونونجو تکلیفی قبول ائدیلمه‌دی.

دسامبرین ۱۴ ده (۲۳ آذر) گون‌اورتا ایران تبریزه داخل اولدو. لاکن تالان و ترورون قارشیمی آلینمادی، عکسینه، ارتجاعچی دایره‌لر داها دا آزعینلاشدی‌لار. کراسنی ایله گوروش زمانی ژنرال هاشمی وعد ائتدی کی، تبریزده کی شوروی اداره‌لری‌نین تهلوکه‌سزلیگی تأمین ائدیله‌جک. او علاوه ائتدی کی، یالنیز سئچکی‌لر زمانی قایدا - قانونی قوروماغا صلاحیتلی‌دیر، دیگر مسأله‌لر باره‌ده او، هئچ بیر گؤستریش آلمامیشدیر. لاکن بونا باخمایارق نظامی‌لر شهرین صاحبی اولدی‌لار. اولجه‌دن یارادیلیمیش صحرائی محکمه‌سی ایشه باشلادی. اؤز غدارلیغی ایله آد چیخارمیش سرهنگ زنگنه تبریزین نظامی فرمانداری تعیین ائدیله‌دی. وقتی ایله اونون دموکرات‌لارین کؤرپه اوشاق‌لارینی تندیره آتیب لاواش پیشیرتدیرمه‌سی هئچ کسین یادیندان چیخمامیشدی.^۲ آرتیق تبریز حبس دوشرگه‌سینی خاطرلادیردی. حبس‌خانالاردا یئر یوخ ایدی. علاوه حبس‌خانالار یارادیلماسی یئترلی دگیله‌دی. یعنی حبس اولونان‌لاری یئرلشدیرمک اوچون فعال دموکرات‌لاری دسته - دسته گولله‌له‌ییردی‌لر. ملی قشونون یوزلرله افسری و سربازی، فدائی‌لر صحرائی محکمه‌لری‌نین حکمی ایله اعدام ائدیله‌دی‌لر. بیر نئچه گون عرضینده گولله‌له‌ن‌لرین سایا اوچ مینی کئچمیشدی. هر گون اونلارجا آدام حبس‌خانالاردا آجیندان و سویوقدان اؤلوردو. حبس‌خانالاردا گورونمه‌میش جزالارا معروض قالان دموکرات‌لار بعضاً اؤزلری طلب ائدیله‌دی‌لر کی اونلاری گولله‌له‌سین‌لر. ایران تبریزه قوشونو گیرندن ایکی گون سونرا ایالت انجمنی‌نین صدری شبستری و استاندار جاویدی حبس ائدیپ تهرانا گؤندردی‌لر. همین گون، عین زماندا، تبریز فرمانداری مهتاش و آذربایجان دموکرات فرقه‌سی‌نین مرکزی کمیته‌سی‌نین بناسینی دؤرد نفر فدائی ایله مدافعه ائتمیش آذربایجان مدعی‌العمومی فریدون ابراهیمی ده حبس ائدیله‌دی. او، سونونجو فشنگی قالانا قدر ووروشدو. استنطاق زمانی اونون مغرورلوقی و دؤنمزلیگی افسانه‌یه چئوریلدی. نظامی فرمانده‌لیگین نماینده‌سی «مدعی‌العموم اولان زمان روس‌لارین گؤستریشی ایله نه اوچون آدام‌لاری اعدام ائدیپ؟» سوآلینی وئردیکده فریدون ابراهیمی بیلدیرمیشدی کی، بوتون آسیلان‌لار آذربایجان‌ین دشمنی اولوب، منیم ملی حکومتیمین اراده‌سی ایله محاکمه ائدیله‌ی‌لر. ملی حکومت یاشاییب و یاشایاجاق. من روس‌لاردان هئچ بیر گؤستریش آلمامیشام، اؤز خلقیمین و ملی حکومتیمین اراده‌سینی یئرینه یئتیرمیشم.^۳ همین گونلرده مراغایا گلیمیش ایران نخست‌وزیری‌نین معاونی پیرنیا صحرائی محکمه‌سینده ژنرال کبیری‌نین اعدام کورسوسونده

^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۱۲ ورق ۱۵۹ - ۱۶۰.

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۶۰ ورق ۱۶.

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۵۷ ورق ۱۶۱.

اۋزۈنۈ نەتىجە مەغرور آپاردىغىنەن دوشمۇشۇدۇ. او اۋزۈنە قارشى ايرەلى سورولموش اتھاملارى رد ائدەرك تهران ارتجاعسى نين آذربايجان دا دمكراتىك حرىكاتى بوغماغا يۈنەلمىش سياستىنى افشا ائتمىشىدى: «ايران ارتجاعسى آذربايجان خلقى نين آزادلىغى و چىچك لىنمەسى اوچون مبارزه آپاران چوخلو وجدانلى اداملارى اعدام ائدير، اۋلدورور، لاکن يئنى - يئنى اداملار ميدانا چىخىب بو مبارزەنى دوام ائندىرە جىكلر. منى دە آسپن، لاکن اونوتمايىن كى، من اۋز خلقىمىن آزادلىغى نامىنە چالشمىشام و منىم مبارزەمى باشقاسى دوام ائندىرە جىك. سىز قولدورلار بونولا هئىچ شئيه نايىل اولماي جاقسىنىز. اونسوز دا گنج - تئز آزادلىق ظفر چالاجاق و آذربايجان خلقى قانلى جنايتلر يىزە گۈرە سىزدن انتقام آلاجاق»^۱ تىرىزىن فردوسى مدرسه سىندە دالالانان فدائى دستەسى ايكى گون قهرمانجاسينا دۇيوشموش، گوللەلرى قورتاردىقدا دشمن الينە كىچمەك اوچون اۋزلرىنى مدرسه نين حيه تىندە كى قويوا ائيب محو ائتمىشىدى. تاريخىن يادگارى اولان ارك قالاسى تىرىزى فدائىلرى نين داها بىر قهرمانلىغى نين شاهدى اولموشدور. قالانىن باشىندا مدافعه اولونان بئش نفر فدائى اوچ گون ايران سربازلارينا مقاومت گۇرستىمىشىدى. ژنرال عظيمى و سرهنگ مرتضوى باشدا اولماقلا مىلى قشونون تىرىزە گوللەلەنن ۱۸ افسرىن سون سۇزو «ياشاسىن آذربايجان يىن آزادلىغى!» اولموشدو. خوى دا حبس اولونان آذربايجان دمكرات فرقهسى نين ولايت كمىتەسى نين صدرى احمدى اۋلوملە اوز - اوزە داياناركن دئمىشىدى: «من تهرانىن نامىندەلرىنە هئىچ بىر سۇز دئمەيه جىگم. اونلار يىن مردار صفتلرىنى بئله گۇرمك اىستەمىرم. منىم سۇزوم سىزە ايدىندىر. سون ايكى ايل عرضىندە من آذربايجان خلقى نين آزادلىغى يولوندا خيانتكارلارا قارشى مبارزه آپارمىشام. وقتيله سىز جلادلار منىم ستارخان حرىكاتى اشتراكچىسى اولان اتامى اۋلدوردونوز. منى دە اۋلدورون، سىزە يالواران دگىلم. ياددا ساخلايىن، وقت گله جىك كى، سىز آذربايجان اوغوللارى نين تۇكدويوز قانىنا جواب وئرمەلى اولاجاقسىنىز». رضائىدە اۋلوم اياغىندا مبارزه دن امتناع ائدە جىگى تقدىردە آزادوطنه ياخشى حيات وعد ائندى. لاکن او جواب وئردى كى، جوان آغاجى اگه بىلرسىنىز، اما قوجا آغاجى اگمك اولماز. مياندا ب دا قلى صبحى خانمى نين گۇزو قارشى سىندا اعدام ائدىلندە اوجادان دئدى: «دوستلار يما دئىين كى، اۋز خلقىمىن آزادلىغى يولوندا من اۋلومه مەغرور جاسينا گئدىرم. منىم اوشاغىمى قوروسونلار. او، گله جىك مبارزه اوچون لازم اولاجاق»^۲ اعدام كۇتوگونون قارشى سىندا دايانان، سونگويه توش اولان آذربايجان اوغوللارى نين سون نغمەسى مىلى سرود اولدو. اونلار يىن مەغرور لوغونو، قهرمانلىغىنى، دىانتىنى، دۇزومونو عكس ائندىرەن يوزلرله فاكى سىندلردە عكس اولونوب. آذربايجان مىلى حكومتى نين مىلى دىلدە بوراخدىغى درسلىكلر تونقاللارا تۇكولوب ياندىرىلدى. مدرسه لردە آذربايجان دىلىندە تدرىس قدىن ائدىلدى. آذربايجان دانشگاهى،

^۱ - آذربايجان رسپوبلىكاسى سياسى حزبلىر و اجتماعى حرىكاتلار مركزى دولت آرشيوى، فوند ۱، سياهه ۸۹، اشاره ۱۵۷ ورق ۱۱۴ .

^۲ - آذربايجان رسپوبلىكاسى سياسى حزبلىر و اجتماعى حرىكاتلار مركزى دولت آرشيوى، فوند ۱، سياهه ۸۹، اشاره ۱۵۷ ورق ۱۱۴، ۱۶۱ - ۱۶۲ .

ملی تياتر، فيلارمونیا، موزه لر باغلاندى. ملی حکومت دۇرۇنۇدە ستارخانا، خىيابانى يە قوبولموش آبيدەلر داغيدىلدى. آذربايجان دىليندە مطبوعات قدغن ائيدىلدى. فارس دىليندە يىنى نىشە باشلايان آريا و تبريز روزنامەلرى آذربايجانلى لارين ملت اولماماسى بارەدە «دليل لر» گتيريردى لر.

دسامبرين ۲۰ سىندە (۲۸ آذر) ايران آرتشى آذربايجانى تام نظارتينه گۇتوردو. اشغال رژىمى برقرار ائيدىلدى. تهران غلبه نى قيد ائيدردى. شاه بئله حساب ائيدردى كى، آذربايجان حركتى نين غفلتاً داغيلماسى نين باشليجا سببلرى بونلاردير: ۱ - تبريزين نظامى تشكىلاتلانماسى نين گۇزلەنيلمز شكىلدە ضعيف اولماسى؛ ۲ - ايران آرتشى نين روح يوكسك ليگى و قرارلى ليغى؛ ۳ - داها مهم اولانى ايسه، مسأله يە دخلى اولان بوتون طرفلرين (شوروى، ايران و آذربايجان) آمريكانين ايرانين حاكميتىنى محكم جه دستك لهديگيندن امين اولمالارى. شوروى سفىرى نين تهران حكومتى نين آذربايجانا قشون گۇندرمه سى نين قارشى سىنى آلماق جهدلرينه و اونون شوروى نين لاقيد قالماياجاغى حقينده شاها و قواما وئردىگى بياناتلارا باخمايلاق، ايندى هامى بيلمك ايسته ييركى، گۇره سن، نى يه شوروى آذربايجانا اهميتلى درجه ده مادى كۇمك گۇرسه ده بيلمه دى. شاه دا داخل اولماقلا بوتون ايرانلى لار بونون ايضاحىنى اوندا گۇرورلر كى، نهايت شوروى امين اولدو كى، آمريكا قره - قورخو كلمير و تجاوز تهديدى ايله قارشيلانان هر هانسى سازمان ملل عضوونو دستك له يير. آذربايجان داكى غلبه دن سونرا ايران كابينه سىندن و باشقا رسمى موضع لردن تهران داكى آمريكا سفارتينه خيلى آدام گلدى. مثلاً وزير جنگ، وزير ماليه، ملی بانكين رئيسى، كنجميش مجلسين صدرى و آيرى لارى. اونلار، «آذربايجانى ايرانا گئرى وئردىگى» اوچون آمريكايا منت دار اولدوق لاريني بيلدردى لر. دسامبرين ۱۶ سىندا (۲۵ آذر) غير رسمى بير ييغىنچاقدا شاه آمريكا كۇمكى نين بۇيوك اولدوغونو سؤيله دى. باشقالارى ايسه، آذربايجان داكى غلبه دن غرب دمكراسياسى نين «استالينقراد غلبه سى» و «بوتون دنيا داكى پروسه لرين شوروى تجاوزونه قارشى دۇنوش مقامى» كيمي بحث ائديرلر.^۱

دسامبر آيى نين ۲۳ ده (۲ دى) آمريكا سفىرى آلتن آذربايجان داكى حادثه لر باره ده اۇزونون گنىش راپورتونى وزير خارجه بيرنسه گۇندردى. اورادا دئييليردى: «شوروى حكومتى بورداكى سفىرى و ايرانين مسكوداكى سفىرى واسطه سيله دواملى اولاراق جهد گۇرسه دىردى كى، ايران حكومتى نين آذربايجانا قشون گۇندريلمه سى نين قارشى سىنى آلسين. شاه و قوام بونون صميمى اولدوغونو دوشونور و شوروى نين آذربايجانا داها چوخ يارديم انده جگىنى گمان ائيدردى لر. بو سببله ايران حكومتى نين ايلكىن جنگى نقشه سى ميانانين اشغالى ايله محدودلاشيدى. اگر بونا نابل اولونسا ايدى، حكومت بير آز گۇزله مكله نقشه چكه جك ايدى. تبريز حركاتى نين غفلتاً چۇكوشى قوام اوچون اولدوغو قدر، شاه و هر كس اوچون گۇزله نيلمز اولدو. شوروى نين تبريزده كى طرفدارلارينا داها چوخ يارديم

۱ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۵۶۲ ۵۶۳ - .

ائتمه‌مه‌لری‌نین سببینی بورادان تحلیل ائتمک چتیندیر. دلیل لر گۆرسه‌دیر کی، عمومیتله شوروی آذربایجان مسأله‌سی ایله اولدن بری چوخ پیس مشغول اولموشدو. شوروی‌نین کنچن ایل عرضینده آذربایجانا وئردیگی دستک، دستکدن داها چوخ آلؤره بنزه‌بیردی. بیزیم قیدلریمیزه اساساً، شوروی آذربایجانلی‌لارا تاخیل و باشقا مال‌لار اوچون چوخ یوکسک قیمت قویموشدولار. اونلارا ساده‌جه اوتوماتیک قورغولار، سلاح سورات و یونگول آوادانلیق وئرلمیشدی، هئچ بیر آغیر سلاح وئرلمه‌میشدی. تبریزده کی شوروی باش کنسولو بو رژیمه بلدچی‌لیک عوضینه، اونلار اوزه‌رینده اؤز نظارتینی نمایش ائتدیریر و بونونلا پیشه‌وری‌نین رژیم‌نین ایلك گون‌لرینده خلقین توپلادیغی رغبت و اعتمادینی سارسیدیردی. بونون نتیجه‌سی‌دیر کی، ایران حکومت قشون‌لاری ایالته گیره‌رکن خلق اؤزو بو رژیم‌نی چئویردی. قافقازدان آذربایجانا گۆندریلن خیلی شخصدن ساده‌جه ایکسی - پیشه‌وری و غلام یحیی چوخ قابلیتلی چیخدی. بوراداکي شوروی سفیری و اونون مسکوداکي بؤیوک‌لری قوام‌ین پسیکولوژیاسینی دوزگون قیمت‌لندیرمه‌دی‌لر و اونا شخصاً هده قورخو گلمک‌له اؤز حد‌لرینی آشدی‌لار. قوام مسأله‌نی یادداشت ایله شورای امنیت‌ه بیلدیریلمه‌سیندن گئری چکیلجه‌ک ایدی، آنجاق شوروی‌نین هده قورخوسو اونو غضبلندیردی. بونا گۆره ده آمریکانین ایران‌ین شورای امنیت‌ه یادداشت گۆندرمگه حقوقو اولدوغونو بیلدیرمه‌سیندن سونرا او، اؤز کابینه‌سی ایله مصلحت‌لشمه‌دن، درحال بونو ائتدی. بئله ملاحظه‌لر وار کی، شوروی‌نین آذربایجانلی دستک‌لمک اوچون قشون حصه‌لری گۆندره بیلمه‌مه‌سی‌نین سببی آذربایجان رژیم‌نین سرعت‌له داغیلما‌سی، شوروی‌نین داخلی وضعیت‌له علاقه‌دار دوشونجه‌لری، اونون اوروپا ایله داها گنیش خارجی سیاست مسأله‌لرینی دوشونمه‌سی، شورای امنیت‌دن و دنیا اجتماعی فکری‌نین تضییق ائده‌جگیدن قورخما‌سی فاکت‌لاریندان هر هانسی بیری و یا بیر نئچه‌سی‌نین ترکیبی اولا بیلر. عمومی تصورات ایسه بو دور کی، شورای امنیت‌ ایرانلی اشغال اولونماقدان قورودو»^۱.

شوروی‌ده کی سفیر اسمیت‌ین آذربایجان‌داکی مغلوبیت‌له باغلی فکری آلت‌ین کیندن بیرقدر فرقلی ایدی. دسامبرین ۲۷ سینده (۶ دی) او، وزارت خارجه‌یه یازدیغی مکتوبدا اؤز نقطه‌ی نظری‌نی بئله ایضاح ائدیردی: «آذربایجان عصیان‌نین یاتیریلما‌سی‌نین سببی شوروی‌نین قوام حکومتی ایله نفت راضیلاشما‌سی خاطرینه آذربایجانلی ترک ائتمه‌سی اولا بیلر. آنجاق بیز شاه‌ین و قوام‌ین دئدیگی کیمی، داها چوخ شوروی‌نین آذربایجان‌دا حاضرلیق‌سیز یخه‌لندیگینه و اؤز اوپونجاق رژیمینه اچیقجا دستک وئرمه‌مگی قرارا آلدیغینا اینانیریق. بوراداکي بریتانیا وزیر کونستلور دا بئله فکر‌لشیر کی، تبریزین چؤکوشو مسکو - تهران آلؤتری‌نین نتیجه‌سی دگیل. تبریزین سقوطونا سبب اولان اساس فاکتور بو ایدی کی، تهران اؤزونه جرات توپلادیغی و طلبینی سازمان ملل ده سسلندیردیگی بیر وقت‌ده، غفلتاً تبریزه میدان اوخویارقا تسلیم اولماسینی ایسته‌دی. شوروی آذربایجانلی اچیقجا دستک‌له‌ی‌رک بو ایشین ایچینده اولدوغونو هامی‌یا گۆرستمک عوضینه، بو ایشی

^۱ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۵۶۴ ۵۶۵ .

آذربایجانلی همکارلارینین عهدہ سینه بوراخی. اگر تبریز قرارلی شکیلده مقاومت گؤرستسه ایدی، شوروی هنج اولماسا بؤیوک بیر تبلیغات مبارزه سی واسطه سیله اونون کؤمکینه گله بیلردی. بیزیم اوچون ان گؤزله نیلمز مقام آذربایجانداکی شوروی نظامی و سیاسی مکانیزمی نین اؤرت - باسدیر اندیلمیش داخلی ضعیف لیگی دیر. چوخ تعجیلی دور کی، شوروی بو ایالتده شوروی آذربایجانلی لاریندان عبارت و ایران آرتشینه مقاومت گؤرسه ده جک قشون تشکیل ائتمه یب. شوروی نین بو اوغور سوزلو غونون سببلری ضعیف تشکیلاتلانماق و حدیندن چوخ اؤزونه گووه نمکله باغلی اولا بیلر. اؤز منافعی نی قوروماق اوچون آذربایجان داخلینده ارخه لانا بیله جگی بیر واسطه یه صاحب اولمادیغی تقدیرده، شوروی نین یگانه آلترناتیوی قوشونو بو ایالته گئری گتیره ره رک نظارتی یئنیند اله آلماق اولاردی. اگر مسأله یالینیز شوروی ایله ایران آراسیندا اولسایدی، ایندی شوروی قوشونو چوخدان زنجاندا اولاردی. قوامین سازمان ملله مراجعه سی نین نتیجه سی دیر کی، شوروی سازمان ملل و بو ایشله فعال شکیلده ماراقلانان آمریکا ایله قارشى دورمادان چکیلدی. کرملین یین سکوت ایچینده اولماسی نین سببلری نین محض بو دوشونجه لر اولدوغو فرض ائدیلبیر. حال حاضرده بیر چوخ داخلی و خارجی سببلره گؤره، شوروی آمریکا ایله قارشى دورما وضعیتینه گلمک ایسته میر. آذربایجان کارتینی نین اودوزولماسی سازمان مللین بؤیوک غلبه سی و شوروی یه قارشى اوغورلو بیر سیاستین نتیجه سی دیر. آنجاق کرملین بو آلچالیدیجی حادثه نی اونودوجاغی دوشونولمه مه لی دیر. او، یالینیز نفت امتیازی اوغروندا دگیل، ایراندا سیاسی و استراتژی تسلط اوغروندا دا اؤز مانورلارینی دوام ائتدیره جک»^۱.

بئله لیکله، شورای امنیت ۱۹۴۶ نجی ایلین دسامبر آیی نین سونوندا (۱۰ دی ۱۳۲۵) ایرانین واشینگتونداکی سفیری نین باش کاتبیه گؤندردیگی ۵ دسامبر ۱۹۴۶ نجی (۱۴ آذر ۱۳۲۵) ایل تاریخلی مکتوبلا (سند C/۲۰۴) آذربایجان ایالتینده موجود وضعیتله علاقه دار مسأله یه یئکون ووردو.^۲ آذربایجان مسأله سی سازمان مللین «حل» ائدیگی ایلك مسأله کیمی تاریخه دوشدو. همین گون لرده «باشاسین شورای امنیت» آدلی گنیش مقاله درج ائتمیش تایم مجله سی گؤرسه دیردی کی، کئچمیشین زمینه سینده اؤتن باهارداکی قهرمانجاسینا مبارزه سینه گؤره سفیر حسین علاء سازمان مللین ایلك قهرمانی کیمی گؤرونوردو.^۳

دسامبرین ۲۰ سینده (۲۹ آذر) ایران آرتشی آذربایجانین اشغالینی باشا چاتدیردقدان، مینلرله آدام خفقانا توتولدوقدان، گولله لندیکن و شوروی سرحدلرینه سیغیندیقدان سونرا آمریکا وزیر خارجه سی بیرنس تهرانداکی سفیر آلتنه یازیردی: «ایندی ایران حکومتی آذربایجاندا حاکمیتینی برپا ائتمگه قادر اولدوقدان سونرا، امید ائدیرم کی، قوام بو حکومتین خلقینه قارشى باریشچیجی موضع توتاجاق و بوراداکی روسلارا، آذربایجانلی لارا و کردلره قارشى اختناق گتیرن اولچولر گؤتورمکدن

^۱ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۵۶۶ ۵۶۷ .

^۲ - Derarment of State Bulletin, ۱۹۴۶, ۲۹ December, p. ۱۱۷۲ .

^۳ - "Time", ۱۹۴۶, ۲۳ December, p. ۲۵ .

چکینه جکدیر. اینانیریق کی، بیر عفو عمومی وئرلمه سی نین و مسألنه بی نچه گناهکار لیدری محکمه پروسه سینده جزالاندیرماسی ایله محدودلاشدیریلماسی نین دنیا اجتماعی فکری اوزه رینده تأثیری بیس اولماز و شوروی نین ایرانین مرتجع اولدوغو حقه کی ادعالارینا یاخشی بیر جواب اولار»^۱. لاکن هر مسألده بیرن سین توصیه لرینی قبول ائدن احمدقوام و محمدرضا شاه بو مسألنه اؤز بیلدی کله کی می حل ائتدی لر. آذربایجانین اشغالیندان آز سونرا تبریزه نظامی فرماندار تعیین ائدیلن سرهنگ باتمانقلیج اعلان ائتدی کی، بیز پیشه ورینی آلقیشلایان لارین، اونون فرقه سینده اولان لارین و مدال گزدرین لرین هامی سینی محو ائده جه بییک^۲. حاکمیت اورقان لاری نین هئچ نه ایله محدودلاشدیریلما یان جزا و ترور عملیات لاری نتیجه سینده قیسا مدت ده ۷۶۰ آدم صحرایی محکمه لرینی حکمی ایله اعدام ائدیله، مین لرله آدم ژاندارم و «ایران وطن پرور لری» طرفیندن محکمه سیز قتله یئتیریلدی. (بیر معلوماتدا یالیز بیر نچه گون عرضینده اونلارین سایه نین ۳۰۲۲ نفر اولدوغونو گؤرسه دیر - ج. حسنلی). حبس ائدیلن لردن ۳۲۰۰ نفری آذربایجان دا ساخلاندی، قالان لاری ایرانین دیگر حبس خانالارینا گؤندریله، ۸۰۰۰ آدم ایرانین جنوبونا سورگون ائدیله کی، بونلار دا آجلیق و سوسوزلوقدان محو اولدی لار.^۳

شوروی به سیغینان لارین طالعی ده آغریلی اولدو. میرجعفر باقروفون جدی تأکید ایله سرحده توپلانمیش دموکرات لارا و اونلارین عایله سینه سیغینا جاق وئرمک اوچون مسکو دسامبرین ۱۲ سینده (۲۱ آذر) جلفا، خدا آفرین، بیله سوار و آستارا سرحد منطقه لرینی آچیلما سینا اجازه وئردی. ایکی گون عرضینده ۵۲۹۵ نفر آدم سرحدی کئچدی. آیین ۱۴ ده (۲۳ آذر) باکی رهبرلیگی بولقانینه مراجعه ائتدی کی، ایران آذربایجانیندان کئچمیش شخص لری بیر هفته لیک ضروری ارزاقلا تأمین ائتمک اوچون ۲۰۰۰ کیلوگرام پنیر، ۱۲۵۰ کیلوگرام قند، ۵۲۵۰ کیلوگرام ات، ۷۰۰ کیلوگرام یاغ، ۱۷۵۰ کیلوگرام یارما، ۸۷۵۰ کیلوگرام تره بار، ۳۵۰ کیلوگرام بامادور روبی بوراخیلما سینا اجازه وئرلی سین. شوروی وزیرلر شوراسی نین سرانجامی ایله ارزاق ذخیره لرلی وزیرلی مازوتینه تاپشیریق وئرلی کی، آذربایجان شوروی سینده دولت ذخیره لریندان یوخاریدا گؤرسه دیلن ارزاق محصول لاری بوراخیل سین.^۴

دسامبرین ۱۹ ی (۲۸ آذر) ساعت ۱۷ ده سرحد خدمتینه گؤستریش وئرلی کی، بوراخیلش منطقه لرلی باغلانسین، شوروی به گلمک ایسته ین لر گئری قایتاریل سین، امره تابع اولما ییب کئچنلر ایسه سرحد پوزوجولاری کیمی حبس ائدیل سین لر. دسامبرین ۱۲

^۱ - Foreign Relations of the US, ۱۹۴۶, Volume VII, p. ۵۶۳ ۵۶۴ - .

^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا ه ۸۹، اشاره ۱۵۷ ورق ۳۵ .

^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا ه ۸۹، اشاره ۲۰۳ ورق ۲۰؛ اشاره ۱۶۶، ورق ۳۵ - ۳۶؛ اشاره ۱۵۸، ورق ۱۸ .

^۴ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا ه ۸۹، اشاره ۱۱۶ ورق ۱۱ - ۱۲، ۲۴ .

دن ۱۹ نا (آذرین ۲۱ دن ۲۸ نه) قدر وئرلین اپراتیو معلوماتلا را گۆره، ۱۱۲۳ نفر جلفا سرحد منطقه سیندن، ۲۹۲ نفر خداآفرین، ۵۳۸ نفر بیله سوار، ۳۸۳۱ نفر آستارا سرحد منطقه سیندن، عمومی لیکده ۵۷۸۴ نفر آذربایجان دمکراتیک حرکاتیندا اشتراک ائتمیش فرقه ایشچی سی، ملی قشون افسری، فدائی لر و دیگرلری شوروی آذربایجانینا کنچمیشدی. اونلارین ۹۵ نفری فرقه ایشچی سی، ۹۱ نفری معلم، حکیم، یازچی، ۱۹۶ نفری ژنرال و افسر، ۶۷۸ نفری سرباز، ۱۰۵۷ نفری فدائی، ۱۳۴ نفری پلیس ایشچی سی و آیری لاری ایدی. پیشه وری باشدا اولماقلا ۱۲ نفر رهبر فرقه ایشچی سی گلن لری یثربه یئر ائتمک، سرحد منطقه سیندن آدم لاری مانع سیز بوراخیلما سینا کمک لیک ائتمک و «پچتلو» رادوسونون ایشینی تشکیل ائتمک اوچون موقتی اولاراق نخجوان دا قالدی. سرحدی کنچن لردن ۲۰۸۲ تفنگ، ۱۳۷ آفنامات، ۳۸۶ توپانجا، ۱۱۱ مسلسل، ۳۲۰ ال قومباراسی، ۲۵ یوک ماشینی، ۳۰ مینیک ماشینی، ۵ اتوبوش و سایر مصادره ائدیلدی.^۱ لکن بوتون قدغن لره باخمایاراق، آز سونرا ساغ قالمیش دموکراتلارین معین حصه سی ده مختلف یول لارلا شوروی به کنچه بیلدی. بونلارین ایچری سیندن بعضی تانینمیش شخص لر شوروی کنسول لوق و دیگر اورقان لار واسطه سیله شوروی به قاچیریلدی. ۱۹۴۷ نجی ایلین ۵ ژانویه (۱۳۲۵ نجی ایل ۱۵ دی) سینده شوروی به کنچن لرین سای ۶۳۱۸ نفره چاتمیشدی. ۱۹۵۴ نجی (۱۳۳۳) ایلده عمومی لیکده جنوبی مهاجرلرین سای ۹۰۲۲ نفر ایدی کی، بونلاردان دا ۵۷۷۱ نفری تک کیشی و قادین لار، ۵۸۰ عایله و ۳۲۵۱ نفر عایله عضولری، او جمله دن ۱۶۷۰ نفری اون آلتی یاشینا قدر اولان اوشاق لار ایدی. جنوبی آذربایجان دان شوروی ده سیغیناجاق آلان لاردان ۱۰۹۷ نفری ۱۹۴۷ نجی ایلین اول لریندن (۱۳۲۵ نجی ایلین دی آییندان) باشلا یاراق آذربایجان شوروی دولت تهلوکه سیزلیگی اورقان لاری طرفیندن حبس ائدلمیشدی.

میرجعفر باقروفون گؤستریشی ایله جنوبی آذربایجان دمکراتیک حرکاتی نین شوروی به مهاجرت ائتمیش لیدرلری سیدجعفر پیشه وری، غلام یحیی، آذربایجان ملی قشونون باش قرارگاه رئیس ژنرال پناهیان، لشکر فرماندهی ژنرال میلانین، کنچمیش مالیه وزیر الهامی، ژنرال کاویان، گیزلی پلیس رئیس پناهی، «آذربایجان» روزنامه سی نین سردبیری خشکنابی، آذربایجان دانشگاهی نین رئیس جهانشاهلو، نقلیات ایش لری سندیکاسی نین صدری فیض الله زاده، زین العابدین قیامی، تانینمیش آذربایجان شاعرلری علی توده، ژاله، مدینه گلگون، حکیمه بلوری، چاووشی و دیگرلری موقتی اولاراق مردکان داکی حکومت باغلاریندا، قالان اهالی ایسه علی بایراملی، شامخی، آغدام، گنجه، لنکران، بیله سوار، مینگه چئویر، یالاما و خودات دا یئرلشدیریلدی.

دسامبرین ۲۰ سینده (۲۹ آذر) میرجعفر باقروف باش وئرن لر حقیقنده استالینه گنیش گزارش گؤندردی. معلوماتین سونوندا او تکلیف ائدیردی کی:

^۱ - آذربایجان رسوبلیکاسی سیاسی حزب لر و اجتماعی حرکات لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیاها ۸۹، اشاره ۱۵۶ ورق ۲.

- ۱ - ایران آذربایجانى اراضى سينده گله جکده سياسى و تشکيلاتى ايش آپارماق اوچون دموکرات فرقهسى رهبر هياتيندن عبارت قروپ ياراديلسين. بو مقصدله «پچئلو»^۱ راديو سوندا استفاده ائدیلين، آذربایجان ژورنالی نين، آذربایجان دموکرات فرقهسى نين مرکزی کمیتهسى نين اورقانى اولان آذربایجان روزنامهسى نين نشرى دوام ائتديريلسين. آذربایجان ژورنال و روزنامهسى يازيچى هيات لرينه اجازه وئريلسين کى، ايران آذربایجانى اهالیسى آراسيندا يايماق اوچون ورقه لر نشر ائتسين لر.
- ۲ - ايران آذربایجان يندا ايش لرى دوام ائتديرمک مقصديله کادر حاضرلاماق اوچون آذربایجان دموکرات فرقهسى نين سينانميش ايشچى لريندن ۳۰ نفر سئچيلسين و آذربایجان دموکرات فرقهسى نين مرکزی کمیتهسى يانيندا ايکى ايل ليک حزب مکتبینه گؤندريلسين.
- ۳ - ژنرال و افسرلرين بير حصهسى تحصيل آلماق اوچون خصوصى قروپ کیمی حربى آکادمى و حربى مکتبلره گؤندريلسين.
- ۴ - باکى پيادا و گنجه [کيروآباد] طياره مکتبلرينده تحصيل آلان آذربایجانلى شاگردلرين شوروى تبعه ليگينى قبول ائتمک ايسته ين لرين شوروى قشونون دا خدمتینه اجازه وئريلسين.
- ۵ - شوروى ده قالماق ايسته مه ين کرد شاگردلر اؤز وطن لرينه گؤندريلسين.
- ۶ - سربازلار، فدائى لرى، پليس ايشچى لرى، فعله لر، کندلى لر، خدمتچى لر و اونلارين عايله عضولريندن جمهورى نين يئنى تيکينتى لرينده و سووخوزلاريندا ايشچى قوهسى کیمی استفاده ائدیلين.
- ۷ - معلم لر، حکيم لر، يازيچى لار و فرقه ايشچى لرى نظارت آلتيندا ساخلانيلماق لا مختلف يئرلرده يئرلشديريلسين.
- ۸ - ايرانا قئييتماق ايسته ين لره اجازه وئريلمه سين، اونلار تجريد ائدیلين، ايش لرى دولت سرحدلرينى پوزان لار کیمی سندنلشديريلسين.
- ۹ - آلينميش سلاح و سورات شوروى داخلى ايش لر وزيرليگينه وئريلسين.
- ۱۰ - يوک ماشين لارى و آت لار ايران آذربایجان يندان گلن لرين يئرلشديگى سووخوزلارا وئريلسين، مينيك ماشين لارى و مال قارا صاحب لرينه قايتاريلسين.
- ۱۱ - ۸۷ نفر دن عبارت آذربایجان دموکرات فرقهسى نين رهبر ايشچى لرى و اونلارين عايله عضولرى نين شوروى حزبى فعال لارى سوويه سينده بيرينجى درجه لى ليتئر [قيمتى آزالميش بيليت] تجهيزاتينا اجازه وئريلسين.
- ۱۲ - گلن لرين مسألهسى آخراجان حل آئدیلنه قدر خصوصى سپاهه لرله اولان تجهيزات نورمالارى نظارتده ساخلانسين.
- ۱۳ - آذربایجان شوروى وزيرلر هياتينه اجازه وئريلسين کى، گلن لرين ضرورى يئمک و ساخلانما خرج لرينى جمهورى بودجه سيندن آيرسين و شوروى وزيرلر شوراسينا گزارش

^۱ - Пчело روس ديلينده آرى يا زنبور دئمکدير. بوردا يئرى دنيا فرستنده لر تشکيلاتى نين يانيندا ثبت اولماميش راديويا وئريلميش رمزى آد.

تقدیم اندیلسین.

بو تکلیف‌لردن ایکی‌سینه استالین راضی‌لیق وئرمه‌دی. او، باقروفا تلقرام ووردو کی، ۱ جی و ۱۰ نجو تکلیفلر آشاغیداکی یازیلشدا وئریلسین‌لر: ۱ - گله‌جکده خصوصی اجازه اولانا قدر سیاسی مهاجرلره شوروی اراضی‌سیندن رادیو وئریش‌لری بوراخماغا و آذربایجان ژورنالی و روزنامه‌سی‌نین نشراندیلیب ایران آذربایجان‌بندا یایلماسینا اجازه وئریلمه‌سین. ۱۰ - ایران آذربایجان‌بندان سیاسی مهاجرلرین گتیردیک‌لری بوتون یوک و مینیک ماشین‌لاری، اتوبوس‌لار ایران سرحد خدمتی واسطه‌سی ایله ایران حکومتینه وئریلسین.^۱ دیگر بوتون تکلیفلر شوروی رهبرلیگی طرفیندن قبول اندیلدی.

جنوبی آذربایجان‌داکی بیر ایل‌لیک سیاسی پروسه‌لرین فاجعه‌لی سونلوقو بئله اولدو. تبریزده‌کی شوروی کنسول‌لوقو ایران آذربایجان‌بنداکی حادثه‌لر حقیقته «مسکو و باکی‌یا گؤندرلیگی گنیش آراییشدا قید اندیلیردی کی، آذربایجان دمکراتیک حرکتی‌نین دارماداغین اندیلمه‌سی بوتون ایران‌دا شوروی‌نین نفوذونو و تصویرینی اوزون مدت‌ده گوجلوشکیلده سارسیتدی.^۲ آذربایجان دمکراتیک حرکتی مغلوب اولدوقدان سونرا شوروی جاسوسلوق اورقان‌لاری معلومات وئیردی کی، سرباز و پلیس‌لرین گؤزو قارشسی‌بندا بیر قروپ شخص‌لر شوروی‌نین رهبری استالین‌ین عکسینی ایت‌لرین بونون‌دان آساراق، تبریزده اهالی‌نین چوخ توپلانیدیگی واغزال خیابانیندا گزدریرلر.^۳ کیمین طرفیندن اندیلمه‌سیندن آسیلی اولمایاراق، بو، آذربایجان دمکرات‌لاری‌نین طالعیبده فاجعه‌لی رول اوینامیش «اٹل‌لر آتاسی»‌ندان زمانین معنوی انتقامی ایدی ...

سون

-
- ^۱ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۵۶ ورق ۱-۵.
- ^۲ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۵۷ ورق ۱۲۳.
- ^۳ - آذربایجان رسپوبلیکاسی سیاسی حزب‌لر و اجتماعی حرکت‌لار مرکزی دولت آرشیوی، فوند ۱، سیا‌هه ۸۹، اشاره ۱۵۷ ورق ۳.